

**Saml. 2:2 Justitieombudsmännens
ämbetsberättelse 1974**

JUSTITIEOMBUDSMÄNNENS ÄMBETSBERÄTTELSE

AVGIVEN TILL RIKSDAGEN

ÅR 1974

Innehåll

Justitieombudsmännens ämbetsberättelse

Skrivelse till riksdagen	9
Inspektionsverksamheten under år 1973	15

I DOMSTOLAR m. m.

Framställning till Konungen angående behov av lagregler beträffande förutsättningarna för att fränkänna myndig person processbehörighet och beträffande ställföreträdarskap för dylik ej processbehörig person	21
Skrivelse till Konungen angående tillämpningen av 27 kap. 1 § rättegångsbalken för beslag till säkerställande av förverkande som ej grundas på brott. Framställning om förtydligande lagändring ..	27
Tillämpning av 24 kap. 3 § rättegångsbalken. Övervakning i stället för häktning	34
Sedan åtal mot två medverkande till brott särskilts har den ene hörts upplysningsvis i anledning av åtalet mot den andre. Frågor bl. a. om tillåtligheten av sådant förhör och om hämtning kunnat ske till förhöret	37
Aklagares skyldighet att underrätta polismyndighet om avskrivningsbeslut m. m.	44
Polisens användning av våld i samband med demonstrationer ...	47
Lämpligheten av att civilklädda polismän ingripit mot demonstrant och fråga om deras skyldighet att legitimera sig	49
Polisman har underlåtit upptaga anmälan om brottslig gärning mot demonstranter	53
Frågor angående polisens hastighetskontroll av bil genom efterföljande av bilen med ej »polismålat» fordon	63
Tillämpning av föreskrift om utevistelse när en i ett polisdistrikt anhållen person förvaras i annat distrikts arrestlokaler	67
Har polismyndighet utan att verkställa beslag ägt omhändertaga och till ägaren återställa uthyrt fordon som ej återlämnats till honom inom överenskommen tid?	76
Fråga om polismyndighet ägt rätt att besluta om husrannsakan. Tillika frågor om formerna för husrannsakan, utlämnande av beslagttaget gods och grunden för nedläggande av förundersökning ..	79
Tillämpning av utlänningslagen hos statens invandrarverk och hos polisen	89
Utländsk polismans deltagande i polisutredning här i landet	93
Polismyndighets prövning av ansökan om tillstånd till penninginsamling på allmän plats som tillika är enskild mark. Fråga bl. a. om betydelsen av att markägaren vägrat upplåta marken för insamlingen	100
Polisingripande mot spridning av tryckt skrift	103
Polismästare har i intern order avseende bekämpande av narkotikabrottsligheten i polisdistriktet föreskrivit att polischefen skulle	

svara för all information till pressen. Fråga om denna föreskrift stred mot tryckfrihetsförordningen	107
Vissa övriga ärenden	111

II FÖRSVARET m. m.

Åtal mot löjtnant för missfirmelse mot krigsman	134
Skottlossning under inomhusektion med värnpliktiga	142
Fråga om försvarsinformation till pressen. Viss tidning ej inbjuden till hemvärnsområdes årsstämma	146
Lämpligheten av att förbandschef bl. a. i förbandsnämnd gjort vissa uttalanden inför val av ombud till 1972 års värnpliktskonferens ..	151
Homosexuellas möjlighet att bli befäl inom krigsmakten	153
Kompanichefs närvaro vid läkarundersökning av värnpliktiga	155
Fråga i visst fall om vem som har att lämna underrättelse enligt 80 § andra stycket militära rättegångslagen	156
Beslut om anstånd med krigsförbandsövningar återkallat på grund av ändrade förhållanden	158
Fråga om riktigheten av att vapenvägrare förts från sitt förband till polisförhör m. m.	167
Säkerhetsåtgärder vid överskeppning av militär trupp	172
Företrädarrätt vid uthyrning av bostad inom Bodens garnison	175

III VARDOMRÅDET

Kriminalvård

Framställning till Konungen om komplettering av föreskrifterna om intagens beläggande med fängsel i 2 § kungörelsen (1958: 214) angående tillämpningen av lagen (1958: 213) om behandlingen av häktade och anhållna m. fl.	179
Framställning till Konungen angående beläggningsituationen vid allmänna häktet i Stockholm	182
Framställning till Konungen angående avräkning från fängelsestraff av tid varunder den dömda efter domen hållits i försvarsarrest	197
Tjänstemans sanningsplikt	200
Några frågor angående handläggningen av ärenden om uppskov med verkställighet av frihetsstraff	202
En fråga om villkorlig frigivning, när tiden för ett redan påbörjat straff förlängs av högre rätt	207
Enrumsbehandling under på förhand obestämd tid enligt 45 § behandlingslagen, som är en behandlingsåtgärd, har i stor utsträckning kommit att användas i stället för olika former av disciplinär bestraffning	211
Några frågor angående arbete i enrum enligt 47 § behandlingslagen	221
Interneder har i samband med en längre tids domstolsförhandlingar på annan ort placerats i häkte, trots att han ej varit häktad. Fråga bl. a. om riktigheten härav	224
En fråga angående fångvårdspersonals tystnadsplikt	229
Klagomål från intagen, som påstått att han blivit misshandlad av någon av de vårdare som dessförinnan placerat honom i spännbädd, har efter omfattande utredning lämnats utan åtgärd, då säkra belägg för uppsåtligt våld efter fastspänningen inte framkommit. Däremot har kritik riktats mot att någon befälsperson varken delgivit den	

intagne beslutet om åtgärden och skälet därtill eller närvarit vid verkställandet av densamma	231
Fråga om förskrivning av narkomaniframkallande läkemedel åt intagen på fångvårdsanstalt. Tillika frågor om bristande kontakt mellan fångvårdsanstalt och övervakare inför villkorlig frigivning samt om frivårdens handhavande av läkarhandlingar som tillhör den dömdes personakt	233

Socialvård

Åtal mot socialchef för underlåtenhet att, i anledning av anmälan om misstänkt barnmisshandel, <i>dels</i> föranstalta om erforderlig och skyndsamt utredning härom, <i>dels ock</i> vidta åtgärder för barnets omhändertagande för utredning enligt 30 § barnavårdslagen och för övervägande om anmälan av saken till polismyndighet	239
Åtal mot syssloman på vårdhemmet Högalid för obehörigt meddelade »permissionsförbud» samt underlåtenhet att vidta adekvata åtgärder med anledning av erhållen rapport om att underställd kontorist lånat pengar av patient	257
Barnhämtning verkställd trots att hämtningsbeslutet överklagats ..	268
Omyndigs faderskapserkännande och ingående av avtal om underhållsbidrag	278
Registrering av narkotikamissbrukare	280
Gottgörelse för socialhjälp ur retroaktiv förtidspension	289
Tagande av fullmakt från socialhjälpstagare	294
Överprövningen i besvärsmål angående s. k. frivillig socialhjälp ..	310
Socialhjälp till betalning av böteskund	314
Vården om hemlig handling hos social centralnämnd	315
Beslutsdelegation hos social centralnämnd	317

Sjukvård m. m.

Framställning till Konungen angående bestridande av vårdkostnaderna för person som av domstol överlämnats till slutna psykiatrisk vård	323
Förflyttning av patient från s. k. fast paviljong till specialavdelning på psykiatrisk klinik eller till annan psykiatrisk avdelning	332
Journalföring angående försöksutskrivning från slutna psykiatrisk vård	338
Censur på psykiatriskt sjukhus av meddelande till pressen	339
Läkares tystnadsplikt gentemot massmedia	343
Inskrivning i vårdhem av utvecklingsstörd kvinna	347
Inskrivning av spädbarn med Down's syndrom på vårdhem	363

IV FÖRVALTNINGEN I ÖVRIGT

JO:s tillsynskompetens m. m.	368
---	-----

Frågor om myndighetsorganisation, jäv, arbetets gång m. m.

Vid statens institut för hantverk och industri (sedan den 1 juli 1970 statens institut för företagsutveckling) hade fråga uppkommit om anställande av en kurskonsulent. Behörig att besluta härom var endast institutets överdirektör. Ehuru denne icke fattat något beslut i saken, tillförsäkrade i brev tjänsteman vid institutet en person anställningen som kurskonsulent. Åtal mot tjänstemannen för brevets avlåtande och för underlåtenhet att varsko överordnade därom	371
--	-----

Påståenden om jävsförhållanden och bristande objektivitet inom nämnder hos styrelsen för teknisk utveckling i samband med fördelning av forskningsmedel m. m. 393

Kammarrätterna har i sina petita för budgetåret 1974/75 begärt förstärkning med vardera två nya avdelningar. JO tillstyrker en väsentlig förstärkning av kammarrättsorganisationen 402

Offentlighet och sekretess m. m.

Socialchefs efterforskning av meddelare till pressen 407

Underhandskommunikation och offentlighetsprincipen 412

Ordningen för sökande av ändring i beslut om avslag på framställning om utbekommande av allmän handling 417

Myndighets utlämnande av sekretesskyddad handling till annan myndighet 421

Exekution

Felaktigt förfarande av utmätningsman vid försäljning av utmätt fartyg 430

Fråga om anstånd med förvandling av bötesstraff 434

Vissa övriga ärenden 437

Taxering och uppörd

Framställning till Konungen angående rätt för suppleant i taxeringsnämnd att närvara vid sammanträde i nämnden utan att vara kallad att tjänstgöra i ordinarie ledamots ställe 443

Sedan taxeringsrevision verkställd hos skattskyldig, riktade denne allvarliga anmärkningar mot den över revisionen upprättade promemorian. Åtal mot taxeringsrevisor och taxeringsintendent för att de trots anmärkningarna icke kontrollerade riktigheten av promemorian innan denna lades till grund för yrkande om eftertaxering. Tillika åtal mot taxeringsintendenten för underlåtenhet att lämna prövningsnämnden erforderliga upplysningar 448

Åtal mot ordförande i taxeringsnämnd för underlåtenhet att fullgöra den i 65 § taxeringsförordningen stadgade skyldigheten att bereda skattskyldig tillfälle att yttra sig i anledning av taxeringsnämndens tilltänkta åtgärd att åsätta taxering med avvikelse från självdeklaration 459

Angående gottskrivning av ränta vid skatterestitution enligt förordningen angående beräkning av statlig inkomstkatt för ackumulerad inkomst 475

Tillämpningen av reglerna om skattetillägg och förseningsavgift .. 477

Vissa övriga ärenden 480

Kommunal självstyrelse

Åtal mot sju landstingstjänstemän för brottsligt förfarande i samband med landstings upphandling av utrustning m. m. 496

Frågor om jävsförhållanden beträffande ledamot av kommunstyrelses arbetsutskott m. m. 502

Beslut om indragning av skolmåltid har fattats av skolstyrelse innan kommunfullmäktige prövat saken 507

Tjänstemannafrågor

Atal mot kommunalkamrer för underlåtenhet att i tid vidta åtgärder för att pension skulle utgå till kommunal tjänsteman	511
Innefattar offentlig arbetsgivares tillämpning av s. k. arbetsgivarventil i kollektivavtal myndighetsutövning mot enskild i förvaltningslagens mening?	519
Diskriminering i platsannonser	523
Är tjänsteman skyldig utnyttja privat rabattkort c. d. vid tjänsteresa?	532
Frågor om uppsägningstid m. m. i samband med skolstyrelsens uppsägning av biträde vid skolmåltidsbespisning. Tillämpning av lagen (1971: 199) om anställningsskydd för vissa arbetstagare	535
Fråga om tillämpligheten av 6 och 15 §§ förvaltningslagen i ärende hos socialnämnd om uppsägning av arbetstagare. Tillika rättelse av uttalande i ämbetsberättelsen 1973 s. 422 om förvaltningslagens tillämplighet i ärende hos socialnämnd om disciplinär bestraffning ..	539
Utfärdande av tjänstgöringsbetyg	542
Vissa övriga ärenden	545

Byggnads- och planväsendet

Byggnadsnämnds bundenhet av länsstyrelsens beslut	553
Förvaltningslagens tillämpning på ärenden inom byggnadsväsendet	553

Skolärenden

Avlyssningsanordning på skoltolett	555
Enkät i skola om elevers fritidsvanor	563
Rektors ingripande mot utställning i skola	566
Användande av »kallasnamn» i skolan	572

Övrigt

Arbetsmarknadsverkets handläggning av ärende om näringshjälp och bostadsbyggande	577
Skyddet för enskilds åsiktsfrihet vid medlemskontroll i ärende om landstingsbidrag till ungdomsorganisation	604
Dröjsmål från länsläkarorganisation med avgivande av remissyttrande i ärende angående buller från skjutbanor. Kritik även av länsstyrelsens handläggning	610
Skogsvårdsstyrelsens tillämpning av 1930 års lag om begränsning av rätten att averka skog å intecknad fastighet	613
Får hälsovårdsnämnd förbjuda camping inom kommunen?	616
Vissa andra ärenden	619

V REMISSYTTRANDEN

Yttrande över kreditupplysningsutredningens betänkande »Kreditupplysning och integritet»	626
Yttrande över förhandlingsutredningens promemoria med synpunkter på dels frågan om en översyn av gällande regler om neutralitet och skyddsarbete vid arbetskonflikt inom det offentliga tjänstemannaområdet, dels frågan om en särskild lagstiftning som i förväg reglerar myndigheternas verksamhet under vissa arbetskonflikter m. m.	629
Yttrande över kreditupplysningsutredningens betänkande »God inkassosed»	634

BILAGOR

1. Redogörelse för justitieombudsmännens och deras ställföreträda- res tjänstgöring samt för personalorganisationen	637
2. Förteckning över ärenden, som varit anhängiga hos Kungl. Maj:t under år 1973 genom skrivelse från justitie- och militie- ombudsmännen före den 1 januari 1973	639
3. Sakregister	642
4. Summary in English	675

Till RIKSDAGEN

Jämlikt 2 § instruktionen (1967: 928) för riksdagens ombudsmän överlämnas härmed ämbetsberättelse avseende ombudsmännens verksamhet år 1973.

Vid val som ägde rum den 28 mars 1973 omvalde riksdagen justitieombudsmannen Gunnar Thyresson.

Beträffande de under år 1973 anhängiga ärendena antecknas	
Balans från år 1972	953
Nya ärenden	
Administrativa ärenden	32
Remisser och andra skrivelser från myndigheter	3
Klagomål och andra framställningar från enskilda	3 219
Initiativärenden med anledning av inspektioner o. d.	414
Initiativärenden på grund av tidningsartiklar	31
Summa balanserade och nya ärenden	4 652
Härav avgjorda under år 1973	3 693
Balans 31.12.1973	959

Månadsöversikt över ärendena

	Nya	Avgjorda	Balans
Januari	429	392	990
Februari	283	347	926
Mars	341	343	924
April	303	258	969
Maj	313	334	948
Juni	226	253	921
Juli	270	269	922
Augusti	283	247	958
September	288	268	978
Oktober	362	338	1 002
November	332	377	957
December	269	267	959
	3 699	3 693	

Av antalet ärenden i balans den 31 december 1973 var 494 inkomna under sista kvartalet. Det kan förtjäna nämnas att av dessa ärenden hänför sig 60 till den s. k. IB-affären och vad därmed sammanhänger. Omkring 310 var föremål för remissförfarande eller annan utredning, varför 649 var beroende på prövning.

Antalet ärenden år 1973 har ökat något jämfört med år 1972. Antalet klagöärenden uppgick till 3 219 eller 32 mer än år 1972. Antalet initiativärenden uppgick år 1973 till 445 mot 357 föregående år.

Nedanstående uppställning visar antalet klagö- och initiativärenden under åren 1968—1973.

År	Klagöärenden	Initiativärenden
1968	2 120	494
1969	2 708	393
1970	2 606	457
1971	3 149	346
1972	3 187	357
1973	3 219	445

Av sammanställningen framgår, att klagöärendenas antal under sexårsperioden ökat med 1 099, motsvarande drygt 50 procent.

Under år 1973 avgjordes sammanlagt 3 693 ärenden. Av dessa utgjordes 3 200 av klagöärenden samt 462 av inspektions- och andra initiativärenden. Härtill kom 31 som administrativa ärenden diarieförda saker. De sistnämnda hänförde sig i 28 fall till personal- och organisationsfrågor m. m., medan 3 ärenden avsåg remisser från statsråd, vilka besvarades genom följande utlåtanden.

JO Lundvik

Över förhandlingsutredningens promemoria med synpunkter på dels frågan om en översyn av gällande regler om neutralitet och skyddsarbete vid arbetskonflikt inom det offentliga tjänstemannaområdet, dels frågan om en särskild lagstiftning som i förväg reglerar myndigheternas verksamhet under vissa arbetskonflikter m. m.

JO Wennergren

- 1) Över kreditupplysningsutredningens betänkande »Kreditupplysning och integritet»;
- 2) Över kreditupplysningsutredningens betänkande »God inkassosed».

Tablå över utgången i de under år 1973 hos riksdagens ombudsmän avgjorda inspektions- och övriga initiativärendena

Sakområde	Avgjorda efter utredn. utan slutlig anledning till kritik	Erinran el. annan kritik	Atal eller disciplinär bestraffning	Framställn. till Riksdagen eller Kungl. Maj:t	Summa ärenden
Domstolsväsendet	5	3			8
Aklagarväsendet	5	4			9
Polisväsendet	9	4			13
Försvarsväsendet	16	14			30
Kriminalvård	21	34		1	56
Barna- och ungdomsvård..	37	12			49
Social- och sjukvård	22	17			39
Exekutionsväsendet	20	12			32
Taxerings- och uppbörds- väsendet	61	69			130
Övriga förvaltningsärenden	71	25			96
Summa ärenden	267	194		1	462

Tablå över utgången i de under år 1973 hos riksdagens ombudsmän avgjorda klagörendena

Sakområde	Avvisn. eller avgörande utan särskild utredning	Överlämnande enl. 9 § instr.	Avgjorda efter utredn. utan att fel funnits	Erinran el. annan kritik	Atal eller disciplinär bestraffning	Framställning till Riksdagen eller Kungl. Maj:t	Summa ärenden
Domstolsväsendet	102		114	37		1	254
Aklagarväsendet	20	26	74	6			126
Polisväsendet; brottsutredning	43	13	163	22			241
Polisväsendet; övrigt	14		13	9			36
Försvarsväsendet	32	3	50	20	1		106
Kriminalvård	77	32	132	33	3	2	279
Barna- och ungdomsvård..	40	10	75	19			144
Socialhjälp och äldreomsvård	30	8	62	12	1		113
Nykterhets- och narkomanvård	6	1	15	2			24
Sjukvård	153	31	140	14	1	2	341
Allmän försäkring	18	6	54	5			83
Arbetsmarknaden m. m. . .	20		37	6	1		64
Byggnads- och vägärenden	33		44	6			83
Exekutionsväsendet	39		23	12			74
Kommunal självstyrelse ..	86	2	50	6			144
Övriga länsstyrelse- och kommunikationsärenden	92	2	45	6			145
Taxerings- och uppbörds- väsendet	105	1	71	57	1	1	236
Utbildnings-, kultur-, kyrkofrågor m. m.	28	4	52	20			104
Jordbruksärenden, miljö- vård, hälsovård m. m. . .	53	1	40	15			109
Inrikesärenden	30	1	28	2			61
Tjänstemannaärenden	45		76	24	1		146
Offentlighetsärenden	57	1	28	21			107
Övriga förvaltningsärenden	14		20	3			37
Frågor utanför kompetensområdet och oklara yrkanden	143						143
Summa ärenden	1 280	142	1 406	357	9	6	3 200

Till Kungl. Maj:t har gjorts sju framställningar:

1) av JO Lundvik angående rätt för suppleant i taxeringsnämnd att närvara vid sammanträde i nämnden utan att vara kallad att tjänstgöra i ordinarie ledamots ställe,

2) av JO Thyresson angående förtydligande ändring av 27 kap. 1 § rättegångsbalken såvitt rör förutsättningarna för beslag till säkerställande av förverkande som ej grundas på brott,

3) av JO Wennergren angående behov av lagregler beträffande förutsättningarna för att fränkänna myndig person processbehörighet och beträffande ställföreträdarskap för dylik ej processbehörig person,

4) av JO Wennergren angående bestridande av vårdkostnaderna för person som av domstol överlämnats till sluten psykiatrisk vård,

5) av JO Wennergren om komplettering av föreskrifterna om intagens beläggande med fängsel i 2 § kungörelsen (1958: 214) angående tillämpningen av lagen (1958: 213) om behandlingen av häktade och anhållna m. fl.,

6) av JO Wennergren angående beläggningsituationen vid allmänna häktet i Stockholm och

7) av JO Wennergren angående avräkning från fängelsestraff av tid varunder den dömde efter domen hållits i förvararrest.

Här skall också nämnas, att JO Lundvik avlatit skrivelse till statsrådet och chefen för justitiedepartementet, vari JO på anförda skäl tillstyrkt av kammarrätterna i petita för budgetåret 1974/75 begärd väsentlig förstärkning av kammarrättsorganisationen.

Under år 1973 har anställts sex åtal. Åtalen har riktats mot

1) byråchef vid centralt verk för underlåtenhet att tidigare än som skett för verksstyrelsen anmäla utestående fordringar, för vilka styrelsen ej innehaft i leveransavtal föreskrivna säkerheter,

2) tjänstemän vid länsarbetsnämnd för bestyrkande av uppgifter om närvaro vid yrkesutbildning utan kontroll av uppgifternas riktighet,

3) taxeringsnämndsordförande för underlåtenhet att jämlikt 65 § taxeringsförordningen bereda skattskyldiga tillfälle att yttra sig i fråga om taxeringsnämndens avvikelser från självdeklarationer,

4) ledamöter i socialnämnds delegationsutskott för missbruk av befogenheter genom att uppställa olaga villkor för erhållande av socialhjälp m. m.,

5) kommunalkamrer för dröjsmål med vidtagande av åtgärder för utbetalning av pension till avgången tjänsteman och

6) löjtnant för missfirmelse mot krigsman.

Åtgärderna för disciplinär bestraffning har avsett

1) en vårdare vid fångvårdsanstalt för utdelning till intagen av medicin, som utskrivits för annan person, samt för kränkande tillmäle,

2) en styresman för fångvårdsanstalt för försummelse med insändande av dom till kriminalvårdsstyrelsen för straffrättsberäkning och

3) en provinsialläkare för utfärdande av vårdintyg enligt 5 § lagen om beredande av sluten psykiatrisk vård i vissa fall samt en t. f. överläkare vid lasarett för psykiatrisk vård för fattande av intagningsbeslut och framställning om polishandräckning.

Det skall här antecknas att åtalet under 2) ovan beslöts efter det att, sedan prövning av ansvarsfrågan i disciplinär väg påkallats hos arbetsmarknadsstyrelsen i egenskap av chefsmyndighet för länsarbetsnämnderna, generaldirektören och chefen för styrelsen efter utredning beslutat avskryva ärendet från vidare handläggning.

Den möjlighet 9 § instruktionen för riksdagens ombudsmän ger att överlämna klagomål till annan myndighet för prövning och avgörande har som framgår av tabblån utnyttjats i 142 ärenden. Av dessa har drygt 30 överlämnats till kriminalvårdsstyrelsen, cirka 25 till riksåklagaren eller annan åklagare, 20 till socialstyrelsen, 10 till medicinalväsendets ansvarsnämnd och 13 till rikspolisstyrelsen eller annan polismyndighet. I övrigt har några eller enstaka ärenden gått till skilda myndigheter.

Beträffande inspektionsverksamheten under år 1973 hänvisas till särskild redogörelse som följer efter denna skrivelse.

Sammanträden med riksdagens JO-delegation ägde rum den 3 maj och den 4 juni 1973. Härvid diskuterades bl. a. frågor dels om förstärkning av personalen på ombudsmannaexpeditionen och om expeditionens lokaler, dels om eventuellt initiativ från svensk sida till ett möte, där ombudsmän från olika länder i världen kunde sammanträffa och utbyta erfarenheter.

Personalorganisationen vid ombudsmannaexpeditionen är i stort sett oförändrad jämfört med föregående år, dock att ytterligare två föredragande anställdes på grund av arbetsbelastningen. Beträffande personalorganisationen, ombudsmännens ledigheter och ställföreträdarnas tjänstgöring hänvisas till en som bilaga I till ämbetsberättelsen fogad särskild redogörelse. Det kan nämnas, att ställföreträdarna förutom vid ombudsmännens semestrar tagits i anspråk för dubbleringar sammanlagt 133 dagar. Motsvarande siffra för 1972 var 266 dagar.

Intresset för den svenska ombudsmannainstitutionen är allttjämt mycket stort utomlands. Besökare har förekommit från ett flertal länder.

JO Lundvik har deltagit i ett franskt-nordiskt juristmöte — deuxièmes journées juridiques franco-nordiques — i Paris den 7—10 november 1973 och i samband därmed besökt Frankrikes ombudsman (médiateur) Antoine Pinay.

JO Thyresson har deltagit i en konferens i Haag den 21—25 maj 1973 anordnad av Société internationale de droit pénal militaire et de droit de la guerre.

JO Wennergren har medverkat vid ett av svenska ambassaden i Rom anordnat Sverigeseminarium för italienska politiker, journalister m. fl. den 17—19 maj 1973 i Riva del Sole och höll därvid föredrag om den svenska JO-institutionen. JO Wennergren har vidare deltagit som svensk representant i möten den 26 och 27 juni samt den 10 och 11 december 1973 i Strasbourg med den av European Committee on Legal Co-Operation (CCJ) tillsatta Sub-Committee for the study of the protection of the individual in relation to the acts of administrative authorities.

Såsom bilagor till denna skrivelse med hithörande redogörelse för ärenden av mera allmänt intresse fogas *dels* en redogörelse för justitieombudsmännens och deras ställföreträdares tjänstgöring samt för personalorganisationen (bil. 1), *dels* en förteckning över ärenden, som varit anhängiga hos Kungl. Maj:t under år 1973 genom skrivelser från justitie- och militieombudsmännen före den 1 januari 1973 (bil. 2), *dels* ett sakregister till 1969—1974 års ämbetsberättelser (bil. 3) och *dels* en kortfattad redogörelse på engelska för innehållet i ämbetsberättelsen m. m. (bil. 4).

Stockholm i riksdagens ombudsmannaexpedition i januari 1974.

ULF LUNDAVIK GUNNAR THYRESSON BERTIL WENNERGREN

K. E. Uhlin

Inspektionsverksamheten under år 1973

Enligt 2 § i den för riksdagens ombudsmän fastställda instruktionen skall ombudsmännens tillsyn bedrivas bl.a. genom inspektioner. Över inspektionerna skall föras protokoll (15 §). Vidare är i 20 § utsagt, att ombudsmännen får överlämna till kanslichef, byråchef eller särskilt utsedd utredningsman att verkställa inspektion, dock utan rätt att därvid framställa anmärkning eller göra annat uttalande på ombudsmans vägnar.

Under senare år har inspektionsverksamheten bedrivits i större omfattning än tidigare. Varje ombudsman har i regel ägnat i genomsnitt 30 dagar per år åt inspektioner. I någon utsträckning har inspektioner utförts av ombudsmans ställföreträdare i ombudsmannens ställe. Vid inspektionerna har ombudsmännen och ställföreträdarna biträtts av tjänstemän från kansliet. I viss utsträckning har ombudsmännen därutöver överlämnat åt tjänstemän att verkställa inspektion på ombudsmans vägnar.

Ombudsmännens inspektioner har omfattat myndigheter inom deras respektive tillsynsområden. Länsstyrelsernas verksamhet faller delvis inom JO Lundviks, delvis inom JO Wennergrens tillsynsområde. Vid inspektion av en länsstyrelse har endast *en* ombudsman brukat inställa sig och har granskat verksamheten i dess helhet. Därvid har han biträtts även av personal som den andra ombudsmannen tillhandahållit. Om vid en länsstyrelseinspektion framkommit omständigheter av beskaffenhet att påkalla den icke närvarande ombudsmannens ingripande, har saken rapporterats till denne efter inspektionens slut.

JO Lundvik inledde sina inspektioner år 1973 med ett besök hos kammarrätten i Stockholm (de till Stockholm förlagda avdelningarna). Inspektionen, som föregåtts av en inspektion hösten 1972 av kammarrätten i Göteborg, syftade i främsta rummet till att ge JO en inblick i hur den nya kammarrättsorganisationen fungerade (jfr s. 402 ff i det följande).

Under år 1973 har JO Lundvik inspekterat följande centrala verk, nämligen riksskatteverket, kammarkollegiet och sjöfartsverkets centralförvaltning och centrala depåer m. m.

JO Lundviks inspektioner har vidare under året omfattat länsstyrelsen i Örebro län, jämte vägförvaltningen, länsbostadsnämnden och

skogsvårdsstyrelsen i samma län, statens trafiksäkerhetsverk, örebrokontoret, statens lokala fiskeriadministration, övre södra distriktet, samt hälsovårdsnämnden och byggnadsnämnden i Örebro.

Av kronofogdemyndigheter har inspekterats myndigheterna i Örebro, Hallsbergs, Lindesbergs, Karlskoga och Visby distrikt. Av dessa inspektioner utfördes inspektionerna i Örebro och Visby av JO Lundvik personligen medan övriga kronofogdemyndigheter besöktes av tjänstemän på JO:s uppdrag.

Av lokala skattemyndigheter har JO Lundvik inspekterat myndigheterna i Falun och Borlänge, ställföreträdande JO Sverne myndigheterna i Örebro och Hallsberg, varjämte lokala skattemyndigheterna i Avesta, Ludvika, Lindesberg och Karlskoga inspekterats av tjänstemän på JO Lundviks uppdrag.

Yttermera har JO Lundvik inspekterat lantbruksnämnden, vägförvaltningen och skogsvårdsstyrelsen i Gotlands län, tullkammaren i Visby, byggnadsnämnden i Gotlands kommun samt domkapitlet och stiftsnämnden i Visby stift.

Statens trafiksäkerhetsverk, visbykontoret, inspekterades av tjänstemän på JO Lundviks uppdrag.

Inom JO Lundviks tillsynsområde har slutligen ställföreträdande JO Sverne inspekterat domkapitlet och stiftsnämnden i Strängnäs stift.

Vid inspektionerna har särskild uppmärksamhet ägnats tillämpningen av nyare lagstiftning, såsom förvaltningslagen, reglerna om löneutmätning och lagen om statlig lönegaranti vid konkurs. Vid inspektioner av lokala skattemyndigheter har granskats tillämpningen av de nya reglerna om skattetillägg och förseningsavgift. Dessa regler har också bragts på tal vid inspektionerna av riksskatteverket och länsstyrelsen i Örebro län. Vad som framkommit vid inspektionerna har föranlett JO att upptaga ett flertal ärenden, s.k. inspektionsanmärkningar. I många fall har JO också gjort uttalanden till protokollet. Protokoll över inspektionerna av kronofogdemyndigheter, lokala skattemyndigheter m. fl. har överlämnats för kännedom till närmast överordnad myndighet.

JO Thyresson har under år 1973 inspekterat Stockholms tingsrätt, nittonde avdelningen, åklagarmyndigheten i Hallsbergs åklagardistrikt, polismyndigheterna i Malmö och i Hallsbergs polisdistrikt, infanteriinspektören med infanteri- och kavalleriavdelningen, pansarinspektören med pansaravdelningen, artilleriinspektören med artilleriavdelningen, luftvärnsinspektören med luftvärnsavdelningen, ingenjör- och signalinspektören med ingenjör- och signalavdelningen,

tränginspektören med trängavdelningen,
Södra militärområdet,
Kristianstads försvarsområde,
Södra värnpliktskontoret med södra inskrivningscentralen,
Skånska dragonregementet, Norra skånska regementet, Wendes artilleregemente, Skånska trängregementet och avdelningar ur Skånska flygflottiljen, arméns fotoskola, förlagd vid Norra Skånska regementet, samt Södra militärområdets tygverkstäder i Kristianstad och Hässleholm.

Inom JO Thyressons tillsynsområde har ställföreträdande JO Wigelius under år 1973 inspekterat

Karlskoga tingsrätt,
åklagarmyndigheten i Karlskoga åklagardistrikt samt
polismyndigheten i Karlskoga polisdistrikt.

Vid inspektionerna av de civila myndigheterna inom JO Thyressons tillsynsområde har ansetts viktigt att undersöka huruvida eftersläpning förekommer beträffande handläggningen av mål och ärenden, isynnerhet sådana som rör brott. I vad angår de inspekterade domstolarna har vidare särskilt uppmärksammats rutiner i syfte att åstadkomma snabb avverkning av mindre brottmål och tillämpningen av nytillkommen lagstiftning, framför allt har det gällt inskrivningsväsendet efter de reformer som skett på fastighetslagstiftningens område. Beträffande domstolarna har också bl. a. särskilt undersökts om stadgade tider för expediering av domar och beslut iakttagits. Vad beträffar åklagarmyndigheterna har inspektionerna varit särskilt inriktade på granskning av beslut angående anhållanden — alltså frågor avseende frihetsberövanden — och beslut angående strafförelägganden. Även åklagarmyndigheternas beslut om avskrivning av ärenden rörande brottmål har ägnats särskilt intresse, isynnerhet sådana som avsett våldsbrott. Även beträffande polismyndigheterna har ägnats särskild uppmärksamhet åt avskrivningsbesluten. Tyngdpunkten vid inspektionerna av polismyndigheterna har emellertid legat på myndigheternas fullgörande av uppgifterna avseende bevakningen av ordning och säkerhet på allmänna platser. Därvid har ofta uppkommit spörsmål angående polismyndighetens personella resurser för detta ändamål och sättet för disponeringen av resurserna. Vid inspektionerna hos polismyndigheterna har även upptagits frågan om deras personella resurser att utreda invecklade brottmål, såsom sådana som avser gäldenärsbrott, skattebrott och andra brott med svårgenomträngliga ekonomiska sammanhang. Vidare har beträffande polismyndigheterna särskild uppmärksamhet ägnats de s.k. tillståndsärendena, isynnerhet i fråga om tillstånd till offentliga tillställningar och till innehav av vapen.

Vid inspektionerna av truppförband och andra militära enheter har

uppmärksamhet i likhet med tidigare år särskilt ägnats rättsvården, beskaftenheten av förläggings- och fritidslokaler för de värnpliktiga, mathållningen och personalvården samt säkerhetsföreskrifter och anordningar till förekommande av olyckshändelser under militärtjänsten. Besök har avlagts på militärhäktena. De värnpliktiga ledamöterna i förbandsnämnderna har beretts tillfälle att framföra synpunkter varjämte upplysningar inhämtats från personalvårdsofficerare samt personalvårdskonsulenter och -assistenter.

Varje inspektion har avslutats med en genomgång med chefen för den inspekterade myndigheten och övrig berörd personal, varvid JO:s iakttagelser redovisats med de påpekanden och anmärkningar som iakttagelserna ansetts påkalla. Tillfälle har givits till meningsutbyte om de aktuella frågorna. Det som förekommit har — utom då det varit fråga om mera bagatellartade förhållanden — återgivits i inspektionsprotokollen. Inspektionerna har givit upphov till särskilda ärenden endast då mera allvarliga fel påträffats eller frågor uppkommit som krävt närmare utredning.

Under år 1973 har *JO Wennergren* inspekterat fångvårdsanstalterna Hall, Malmö, Majorshagen, Långholmen, Norrköping, Växjö, Kalmar, Härnösand, Kumla och Västerås samt Håga sjukhus, kriminalvårdsvärdets kursby Gruvberget och allmänna häktena i Falun, Stockholm, Växjö, Härnösand, Västerås och Örebro. Vidare har fångvårdsanstalterna Tygelsjö, Viskan och Bergsäker inspekterats av tjänstemän på JO:s uppdrag. *JO Wennergren* har också inspekterat kriminalvårdsdirektören i interneringsråjongen och kriminalvårdsdirektören i södra råjongen samt övervakningsnämnderna i Malmö, första och andra avdelningen, Falun, Leksand, Kumla och Örebro samt skyddskonsulenterna i Falu, Malmö och Örebro distrikt.

JO Wennergrens inspektioner har under året omfattat följande sjukhus: Ulleråkers, Långbro, S:t Lars, Beckomberga, Härnösands sjukhus, Mellringeklinikerna vid Örebro regionsjukhus, Västra Mark och Västerviks sjukhus' psykiatriska klinik II. Även utskrivningsnämnden för Malmöhus län har inspekterats.

Av försäkringskassor har inspekterats Malmöhus läns, Kopparbergs läns, Örebro läns och Västmanlands läns allmänna försäkringskassor samt sistnämnda kassas lokalkontor i Surahammar.

Av länskolnämnder har *JO Wennergren* inspekterat nämnderna i Malmöhus län, i Kopparbergs län och i Örebro län och av länsarbetsnämnder nämnderna i Malmöhus län, Kopparbergs län och Örebro län.

Vidare har *JO Wennergrens* inspektioner under året omfattat arbetsmarknadsstyrelsen, kammarrätten i Stockholm (Sundsvallsavdelningarna), länsstyrelsen i Kopparbergs län, socialförvaltningen i Perstorp,

Ryagårdens ungdomsvårdsskola, socialkonsulenterna i Örebro, erkända vårdanstalten Älvgården, rättsantropologiska laboratoriet, omsorgsstyrelsen i Kopparbergs län med vårdhemmet Haggården samt omsorgsstyrelsen i Örebro län.

Inom JO Wennergrens tillsynsområde har slutligen ställföreträdande JO Sverne inspekterat övervakningsnämnden och skyddskonsulenten i Karlstad, allmänna häktet i Karlstad, fångvårdsanstalterna Orretorp, Västergården och Vänersborg, skyddskonsulenten i Vänersborgs distrikt, övervakningsnämnden i Vänersborg samt socialförvaltningen i Borlänge.

Vid inspektionerna av fångvårdsanstalter har särskild uppmärksamhet ägnats åt beläggningssituationen, lokalförhållandena och anstaltens utrustning över huvud, tillämpningen av tvångs- och disciplinära åtgärder, sjukvården och förtroenderådsverksamheten. Hos övervakningsnämnderna har särskilt studerats nämndernas praxis i fråga om diarieföring, protokollföring, meddelande av fullföljdshänvisning samt tillämpning av förvaltningslagen. Vid inspektioner på sjukhusen har vårdförhållandena i största allmänhet synats och i synnerhet formerna för vården av dem som överlämnats av domstol för sluten psykiatrisk vård. Också narkomanvården har ägnats speciellt intresse.

Hos försäkringskassorna och länsarbetsnämnderna har granskningen inriktats på tillämpningen av förvaltningslagen och sekretesslagen jämte några andra frågor av allmänt intresse. Inspektionerna hos länskolnämnderna har i huvudsak haft karaktären av informationsutbyte rörande skolväsendet i länet. Handläggningen av disciplinärenden har också granskats.

Inspektionen hos arbetsmarknadsstyrelsen var av begränsat slag och föranledd av utredningen i ett särskilt ärende. Inspektionerna hos omsorgsstyrelser har haft till syfte att studera tillämpningen av omsorgslagens regler om förteckning av omsorgstagare och om tillhandahållande av omsorger till dem. Hos socialförvaltningarna har inspektionerna avsett tillämpningen av vårdlagarna på nämnd- och tjänstemannaplan.

I. Domstolar m. m.

Framställning till Konungen angående behov av lagregler beträffande förutsättningarna för att fränkänna myndig person processbehörighet och beträffande ställföreträdarskap för dylik ej processbehörig person

I en den 12 mars 1973 dagtecknad framställning till Konungen anförde JO Wennergren följande.

I en till Örebro tingsrätt den 24 januari 1972 inkommen stämningsansökan anhöll L. om stämning på två tjänstemän med yrkande om ansvar och skadestånd på grund av påstådda ämbetsbrott. Tingsrätten beslöt att inhämta yttrande från socialstyrelsen angående L:s processbehörighet. Sådant yttrande avgavs av rättsläkarrådets rättspsykiatriska sektion inom socialstyrelsen den 23 maj 1972. Av yttrandet framgick att L. vårdats upprepade gånger sedan 1969 på Regionsjukhuset i Örebro för psykisk sjukdom samt att han vid tiden för stämningsansökans datering den 20 januari 1972 varit utskriven från sjukhuset sedan den 28 juni 1971. Vidare uttalades i yttrandet följande.

Den 22.2.72 återintogs han nästa gång på sjukhuset under diagnosen psychosis mano-depressiva-mania.

I journalen befintliga upplysningar om hans sinnestillstånd, även omfattande tiden då han utskrev sin stämningsansökan ger enligt styrelsens uppfattning tillräcklig grund för bedömningen av hans sinnestillstånd vid nämnda tidpunkt och i här aktuella sammanhang.

Styrelsen finner att L. till följd av sinnessjukdom icke kan anses ha haft rättslig handlingsförmåga vid tiden för inlämnandet av stämningsansökan, daterad den 20.1.72 och anser vidare att han icke heller för närvarande har rättslig handlingsförmåga och såsom part kan föra talan i rättegång.

Genom beslut den 27 juni 1972 avvisade tingsrätten L:s talan enär socialstyrelsens yttrande befanns klart ge vid handen att L. saknade processbehörighet. L. anförde besvär över beslutet hos Svea hovrätt, som dock, efter gjord återkallelse, den 15 december 1972 avskrev målet.

I skrivelse, som kom in hit den 20 juli 1972, anförde riksdagsmannen Birger Möller klagomål mot rättsläkarrådets medlemmar Torsten Hafström, Dan Sundberg, Gunnar Lundquist och Eva Johansson för att de i förenämnda yttrande till tingsrätten uttalat att L. den 20 januari 1972 inte kunde anses ha haft rättslig handlingsförmåga trots att de enligt Möllers åsikt saknat tillräcklig grund för ett sådant uttalande. Som skäl

för denna sin uppfattning anförde Möller i huvudsak följande. Det var inte möjligt att på grundval av L:s intagning på sjukhus den 22 februari 1972 och den då ställda diagnosen med säkerhet sluta sig till L:s tillstånd vid tidpunkten för stämmningsansökningens ingivande. Ej heller kunde anteckningar i sjukjournalen rörande L:s tillstånd den 22 februari 1972 och följande dagar ävensom uppgifter om dennes tillstånd vid den tidigare utskrivningen från sjukhuset den 28 juni 1971 utgöra grund för att med någon säkerhet bedöma L:s rättsliga handlingsförmåga den 20 januari 1972. Härtill kom att rättsläkarrådets bedömning inte vilade på någon aktuell undersökning av L. Man hade inte ens hört den sjukhusläkare, som ügde kännedom om L. och som den 11 januari 1972 haft telefonkontakt med denne. Slutligen var inte L:s stämmningsansökan innehållsmässigt eller eljest av den karaktären att den talade för att L. saknade processbehörighet.

Efter remiss inkom yttrande från rättsläkarrådets rättspsykiatriska sektion inom socialstyrelsen (Hafström, Sundberg, Lundquist och Eva Johansson). I yttrandet uttalades följande.

Socialstyrelsen har tidigare vid olika tillfällen under åren 1969—1971 tagit ställning till frågan om L:s sinnesbeskaffenhet, nämligen dels beträffande hans lämplighet från psykiatrisk synpunkt att betros med innehav av körkort och dels rörande hans processabilitet.

I bedömningen av dessa ärenden och även av det nu aktuella har styrelsen haft tillgång till bl. a. utförliga sjukjournaler. Dessa visar att L. sedan flera år har lidit av psykotiska tillstånd av mano-depressiv art, vilka yttrat sig i abnormt stegrad aktivitet med paranoiska inslag. Sjukdomen har periodvis framträtt med lättare symptom (reactio hypomanica levis recidivans), vilka kan vara svåra för icke sakkunniga att iakttaga och rätt bedöma.

Med hänsyn till innehåll och förlopp i L:s sjukdom ansåg styrelsen att han vid tiden för ingivandet av stämmningsansökningen daterad den 20 januari 1972 ännu icke visat sådan grad av tillfrisknande att han kunde anses besitta rättslig handlingsförmåga.

I yttrande över rättsläkarrådets remissvar vidhöll Möller sina klagomål samt anförde bl. a. att socialstyrelsen i ett annat av L. anhängiggjort mål den 7 november 1972 uttalat att man inte fann skäl frångå sina tidigare gjorda ställningstaganden rörande L:s processbehörighet. Med hänvisning till fyra läkarintyg och ett psykologutlåtande rörande L., vilka utfärdats under tiden den 14 juni—den 10 november 1972 och vilka samtliga utmynnade i att L. var rättskapabel, anförde Möller vidare att socialstyrelsens upprepade avstyrkande attityd till L:s processbehörighet vilade på en alltför generell grundval och stred mot innehållet i nämnda läkarintyg, vilka var grundade på undersökningar av L. och avgivna i tjänsten.

I en den 18 januari 1973 hit inkommen skrift påtalade L. själv att rättsläkarrådet i sitt remissvar uttalat sig ha vid olika tillfällen under åren 1969—1971 tagit ställning till hans sinnesbeskaffenhet i ärenden

rörande dels hans körkortsinnehav och dels hans processabilitet oaktat rättsläkarrådet, såvitt L. kunde minnas, under nämnda tidsperiod endast bedömt frågan om hans körkortsinnehav och ej frågan om hans processabilitet. L. anförde vidare bl. a. att han den 17 november 1972 genomgått en psykiatrisk undersökning hos biträdande överläkaren Björn Wrangsjö, Långbro sjukhus, som i intyg samma dag uttalat att inga hinder förelåg för L. att på grund av psykiska störningar kunna föra sin egen talan inför rätta och att det ej heller fanns något i L:s aktuella status som talade mot innehav av körkort.

Frågan om parts processbehörighet regleras i 11 kap. 1 § andra stycket rättegångsbalken. Sedan det i första stycket slagits fast att envar kan vara part i rättegång, föreskrivs sålunda i andra stycket att, om parten ej råder över det, varom tvistas, eller tvisten rör rättshandling, som han ej själv äger ingå, talan skall föras av den som är partens ställföreträdare. I föreskriften urskiljs alltså två led, av vilka det första reglerar processbehörigheten och det andra vem som skall föra dens talan som befunnits obehörig att själv föra sin talan. Föreskrifterna tar uppenbarligen sikte på part som är fysisk person. När det gäller fysisk person, som är omyndig på grund av underårighet eller omyndighetsförklaring, vållar föreskrifterna inga tillämpningssvårigheter. En sådan persons bristande rättsliga handlingsförmåga kan lätt fastställas och det finns alltid en ställföreträdare att tillgå som kan föra hans talan. Däremot kan föreskrifterna inte undgå att ge upphov till tvivel och tvekan i tolkningen och tillämpningen när en part visserligen är myndig men det på grund av hans sinnesbeskaffenhet kan ifrågasättas om han är i stånd att ta vård om sig och sin egendom. Med utgångspunkt i vad som sägs i lag (1924:323) om verkan av avtal som slutits under inflytande av rubbad själsverksamhet synes det då ligga nära till hands att anse rekvisitet i föreskrifternas första led tillämpligt och betrakta honom såsom saknande rättslig handlingsförmåga och därmed processbehörighet. Sammanställs det första ledet i föreskrifterna med det andra ledet kan man emellertid fråga sig om en sådan tolkning och tillämpning kan vara avsedd. Det kan göras gällande att förutsättningen för att en person skall kunna fränkännas processbehörighet måste vara att han har en ställföreträdare som i så fall kan föra talan i hans ställe (jfr Sundström, Svensk Juristtidning 1963 s. 262). Så har emellertid lagrummet inte tolkats och tillämpats i praxis, se NJA 1971:519 med hänvisningar. Högsta domstolen har sålunda i flera fall fränkänt myndiga personer utan ställföreträdare processbehörighet. Talan, som väckts av eller mot den person som bedömts sakna förmåga att själv föra sin talan, har i enlighet härmed avvisats.

Det kan tyckas att den skildrade situationen inte skulle behöva uppkomma. Reglerna i 10 kap. 1 § föräldrabalken om omyndighetsförklaring

av den som »på grund av sinnessjukdom, sinnesslöhet eller annan rubbning av själsverksamheten är ur stånd att vårda sig eller sin egendom» borde innebära en garanti för att omyndighetsförklaring och förordnande av förmyndare kom till stånd beträffande envar för vilken det kunde komma på tal att ifrågasätta processbehörigheten på grund av bristande rättskapacitet. Den rättspraxis som utbildat sig i fråga om omyndighetsförklaring vederlägger emellertid det antagandet som framgår särskilt åskådligt i NJA 1962 C 404, där upprepade hänvändelser till överförmyndaren skett från såväl underrätten som hovrätten men denne ej ansett tillräckliga skäl föreligga för ansökan om omyndigförklaring. Man måste därför räkna med att det finns ett ej ringa antal människor i landet som är myndiga och som ingen ansökningsberättigad anser sig böra begära omyndigförklarade men som av domstol skulle förklaras sakna processbehörighet om de sökte väcka talan eller någon sökte väcka talan mot dem.

Frågan är då om det går att praktiskt komma till rätta med saken inom ramen för gällande civil- och processlagstiftning. En lösning som framträder (Söderlund, Kommentar till rättegångsbalken I s. 288) är att parten förmås att anlita ombud. Denna lösning synes emellertid mycket diskutabel. Det synes föga konsekvent att anse parten kapabel att utfärda en rättegångsfullmakt om man samtidigt anser honom sakna rättskapacitet i processuellt hänseende. I vart fall torde det endast i begränsad utsträckning finnas möjlighet att göra den distinktion i fråga om processuell rättskapacitet och rättskapacitet att utfärda fullmakt som denna lösning förutsätter.

En annan lösning som kan diskuteras är förordnande av god man för parten med stöd av 18 kap. 3 § föräldrabalken. Det kan rätten göra på eget initiativ. Förutsättningen för sådant förordnande är emellertid att parten på grund av sjukdom, som kan antas vara övergående, är ur stånd att bevaka sin rätt eller förvalta sin egendom och partens samtycke skall i princip föreligga. Denna väg kan därför inte heller vara framkomlig annat än i enstaka undantagsfall.

Genom högsta domstolens uttalanden i de rättsfall där den nu diskuterade frågan varit uppe kan viss vägledning erhållas om på vilka grunder en person bör bedömas sakna förmåga att själv föra sin talan. Sålunda uttalade högsta domstolen i NJA 1971: 519 att stor försiktighet är att iaktta när det gäller att fränkänna en person som är myndig förmåga att själv föra sin talan. Rättsläget måste emellertid på denna punkt sägas vara mycket ovisst och ställa domstolarna inför svåra bedömnings- och avvägningsfrågor. Detsamma gäller rättsläkarrådets rättspsykiatriska sektion då denna på domstols begäran skall ta ställning till en processbehörighetsfråga. I det aktuella ärendet har sektionen förklarat sig anse L. sakna rättslig handlingsförmåga och förmåga att såsom part föra talan i rättegång. Det framgår emellertid inte vilka bedömningsgrunder sek-

tionen därvid utgått från och om sektionen beaktat högsta domstolens uttalande i 1971 års mål. Av såväl själva utlåtandet som yttrandet hit förefaller det som sektionen sett som sin uppgift att uttala sig om L:s rättsliga handlingsförmåga och förmåga att föra talan i rättegång med utgångspunkt i de allmänna grunder som brukar användas för att bedöma en persons rättskapacitet t. ex. i ärende om omyndigförklaring i stället för att ta utgångspunkt i de grunder som det aktuella målets beskaffenhet kunde motivera. Ett ytterligare moment av rättsosäkerhet tillförs otvivelaktigt handläggningen genom att fasta hållpunkter saknas för den kapacitetsbedömning som skall göras.

Det är svårt att överblicka vilken vidd den fråga har som här diskuteras. Jag har emellertid mött den i flera andra JO-ärenden. Ett fall gällde en moders rätt att själv föra sin talan hos länsrätt i mål om omhändertagande av barn för samhällsvård. Ett annat avsåg hyresvärds möjlighet att erhålla överexekutors handräckning för avhysning av en hyresgäst och där talan avvisades därför att hyresgästen bedömdes ej rättskapabel. Upplyst var i båda fallen att läkare inte ansett sig kunna utfärda intyg för omyndigförklaring. Det finns anledning anta att den situationen inte är helt ovanlig vare sig hos allmänna domstolar eller förvaltningsdomstolar att anledning uppkommer att ifrågasätta en myndig persons processbehörighet.

I anslutning till vad nu sagts bör framhållas att frågan om en myndig person på grund av sin sinnesbeskaffenhet saknar processbehörighet alltså inte är reglerad i rättegångsbalken och inte minst med hänsyn härtill är mycket svårbedömd. Som i alla bedömningsfrågor av denna typ finns utrymme för olika värderingar och meningar. Från saklig och rättslig synpunkt kan inte annat än beklagas att frågan om L:s processbehörighet inte blev prövad av Svea hovrätt. Jag kan nu inte i hovrättens ställe göra den prövningen och med något anspråk på auktoritet uttala hur den bort utfalla. Jag ingår därför inte på frågan om tingsrätten och rättsläkarrådets rättspsykiatriska sektion intog riktiga ståndpunkter till processbehörighetsfrågan i det påtalade fallet. Med anledning av att det mot sektionens utlåtande invänts att det hänfört sig till förhållanden som inträffat efter dagen för stämningsansökans ingivande anser jag mig dock böra framhålla att prövningen av en parts processabilitet i princip skall ske kontinuerligt under hela processen. Det var därför i sin ordning att beakta L:s intagning på sjukhus den 22 februari 1972. I den rättspsykiatriska sektionens sakkunnigutlåtande redovisas det material på vilket sektionen tagit ställning. Kravet i 40 kap. 7 § tredje stycket rättegångsbalken att ett sakkunnigutlåtande skall ange de omständigheter, på vilka det däri givna omdömet är grundat, måste härigenom anses uppfyllt. Vad härefter gäller kravet i samma lagrum på att utlåtandet också skall ange de skäl, på vilka omdömet är grundat, märks att det enda skäl som återfinns i utlåtandet är det att »L. till följd av sinnessjukdom icke kan

anses ha haft rättslig handlingsförmåga». Mot bakgrund av högsta domstolens uttalanden i det förut nämnda målet måste denna motivering sägas vara väl knapphändig och näppeligen ge tingsrätten all den ledning vid frågans bedömning som tingsrätten kunde behöva. Som framgår av högsta domstolens dom räcker det ju inte att parten lider av en sinnessjukdom för att frångå honom rätten att föra sin talan själv. Det torde därutöver fordras att sinnessjukdomen är av så allvarlig beskaffenhet och tar sig sådana uttryck att det både med hänsyn till partens eget bästa och av hänsyn till motparten och rätten inte rimligen kan tillåtas att parten utför sin talan själv. Enligt min mening hade rättsläkarrådets rättspsykiatriska sektion därför på ett mera upplysande sätt bort motivera den slutsats man drog av sitt faktamaterial. Härigenom skulle utan tvekan den avgörande prövningen hos tingsrätten ha underlättats och främjats. Även om jag alltså anser att rättsläkarrådets rättspsykiatriska sektion avgav ett ej i allo tillfredsställande utlåtande, var bristerna dock enligt min mening ej så påtagliga att jag kan göra gällande att man gjorde sig skyldig till försummelse. Jag inskränker mig därför till att betona önskvärdheten av att sakkunnigutlåtanden ges en så fyllig och upplysande motivering som möjligt.

Det har också hävdats att den rättspsykiatriska sektionen bort före sitt ställningstagande ha låtit verkställa undersökning av L. eller eljest inhämtat ytterligare utredning utöver förefintliga handlingar och sjukjournal. Härom är att säga att en instans som anlitas som sakkunnig instans har att själv efter eget omdöme avgöra vilket faktamaterial som behövs som underlag för det begärda utlåtandet. För att sakkunnigutlåtandets värde skall kunna bedömas på rätt sätt är det dock av vikt att det på ett så öppet och fullständigt sätt som möjligt redovisas varav det faktamaterial bestått som man byggt sitt utlåtande på och så skedde som jag förut noterat. Rum finns naturligtvis för olika meningar om hur långt sektionens undersökningar bort sträcka sig beträffande L. för att sektionen skulle kunna utlåta sig om hans sinnesbeskaffenhet med tillräcklig grad av säkerhet. Jag anser dock inte att det kan läggas sektionen till last som försummelse att man nöjde sig med det material som kom till användning.

Möller har i sin skrivelse hit understrukt att en person inte utan mycket starka och mycket entydiga skäl bör kunna fråntas sin rättsliga handlingsförmåga. Eljest skulle för honom till stor del det rättsskydd bli vält över ända som ett rättssamhälle velat bygga upp till skydd för medborgarna. Jag delar uppfattningen att man här står inför en från rättssäkerhetssynpunkt ömtålig fråga. Det framstår som verkligt betänkligt att det ej lagstiftningsvägen sörjts för ett klagörande av under vilka förutsättningar en myndig person skall kunna frångå sin processbehörighet. Än mer otillfredsställande måste det anses vara att lagstiftningen ej heller anvisat någon ordning enligt vilken en persons talan kan föras, då han fun-

nits sakna behörighet att själv föra sin talan. Som det nu är har han i praktiken ingen annan möjlighet att få sin talan utförd än att begära sig omyndigförklarad för att på så sätt få en ställföreträdare som kan föra hans talan. Det synes inte rimligt att så skall behöva vara fallet, om omyndigförklaring inte ändå är påkallad av andra skäl. Det förtjänar betonas att bristen på reglering skapar rättsosäkerhet inte bara för den person vars rättskapacitet det gäller utan också för den som kan behöva inleda process mot honom. Jag anser därför att åtgärder snarast bör vidtas till fyllande av de luckor som lagstiftningen uppvisar i nu nämnda hänseenden.

Med stöd av de befogenheter som tillkommer mig enligt instruktionen för riksdagens ombudsmän får jag härmed framlägga berörda spörsmål för den åtgärd vartill Eders Kungl. Maj:t kan finna framställningen föranledda.

Skrivelse till Konungen angående tillämpningen av 27 kap. 1 § rättegångsbalken för beslag till säkerställande av förverkande som ej grundas på brott. Framställning om förtydligande lagändring

I en den 27 november 1973 dagtecknad skrivelse till Konungen anförde JO Thyresson följande.

I ett av mig denna dag avgjort ärende har framkommit bland annat följande.

Ivar Olovsson förvärvade i maj 1970 ett antal svenska och amerikanska guldmynt. Sedan han erfarit att mynten var falska polisanmälde han saken under ifrågasättande av att bedrägeri begåtts och överlämnade mynten till polismyndigheten i Visby för undersökning av myntens äkthet. När det därefter utretts att mynten var falska tog polismyndigheten i Stockholm den 24 juni 1971 mynten i beslag. Beslaget fastställdes den 1 juli 1971 av kammaråklagaren i Stockholms åklagardistrikt Monica Fåhraeus.

I en till Gotlands tingsrätt den 31 augusti 1971 inkommen ansökan om stämning yrkade distriktsåklagaren i Visby åklagardistrikt Sven Modin att de beslagtagna mynten skulle förklaras förverkade jämlikt 36 kap. 3 § brottsbalken.

I en skrivelse, som kom in till tingsrätten den 4 november 1971, begärde Olovsson att tingsrätten skulle pröva huruvida beslaget av mynten skulle bestå. Vid särskild förhandling i denna fråga den 8 november 1971 uppgav åklagaren att det då ej förekom någon utredning om brott beträffande de beslagtagna mynten.

I beslut samma dag uttalade tingsrätten att de i beslagtagna före-

målen inte kunde antagas äga betydelse för utredning om brott och ej heller vara genom brott någon avhända eller vara på grund av brott förverkade. Vid sådant förhållande skulle beslaget av guldmynten omedelbart hävas.

Svea hovrätt fann i beslut den 22 november 1971 ej skäl att bifalla av åklagaren anförda besvär mot tingsrättens beslut.

I en skrivelse, som kom in till riksdagens ombudsmannaexpedition den 17 november 1971, begärde Olovsson JO:s prövning av bland annat huruvida det förelegat omständigheter för beslag enligt 27 kap. 1 § rättegångsbalken, när beslaget fastställdes den 1 juli 1971.

Monica Fåhraeus uppgav i infordrat yttrande i huvudsak följande.

Olovsson har våren 1970 av köpmannen P. köpt 4 stycken guldmynt 20-kronor med präglingsår 1874 och 1884 samt 43 stycken guldmynt USA 20-lollar med präglingsår 1894 och 1897. Direktören N. har sålt mynten till P. för annan persons räkning. Sedan Olovsson erfarit att mynten kunde vara falska, har han den 7 januari 1971, sedan anmälan gjorts till polisen i Stockholm, frivilligt överlämnat mynten till kriminalpolisen i Stockholm för undersökning av myntens äkthet. Mynten har därefter via Statens kriminaltekniska laboratorium översänts till Kgl. Mynt- och Justeringsverket, varifrån utlåtande den 24 juni 1971 inkom, att mynten var falska. Då mynten togs i beslag samma dag förelåg misstanke mot N. om brott. Grunden för beslaget utgjorde vid denna tidpunkt, att mynten skäligen kunde antagas dels äga betydelse för utredning om brott samt dels vara på grund av brott förverkade. Den 7 juli 1971 beslutade Monica Fåhraeus, att åtal ej skulle väckas mot N., enär brott ej kunde styrkas. Utredningen hade visserligen ej givit skäl för att någon känd person gjort sig skyldig till brott, men enär utredningen visat att mynten var förfalskade, måste en penningförfalskning dock ägt rum, varigenom mynten frambragts. Grunden för beslaget vid denna tidpunkt dvs den 7 juli 1971 var att mynten skäligen kunde antagas vara på grund av brott förverkade.

Härefter yttrade Monica Fåhraeus.

I kommentaren till 36 kap. 3 § brottsbalken (Beckman m.fl. Brottsbalken III 2 uppl. s. 391) sägs att "emedan för förverkande enligt förevarande paragraf icke förutsättes att något brott ägt rum, är det icke i alla fall, där förverkande av ett föremål enligt paragrafen är påkallat, säkert att föremålet kan tagas i beslag. För beslag enligt RB 27 kap. 1 § fordras nämligen, att föremålet skäligen kan antagas äga betydelse för utredning om brott eller vara genom brott något avhänt eller på grund av brott förverkat". Detta uttalande synes ej avse ett fall som det nu aktuella, enär ett brott nämligen penningförfalskning här objektivt föreligger. Exempel på vad som torde åsyftas med ovannämnda passus kan möjligen vara följande. En person framställer ett falskt körkort och läser in det i sitt kassaskåp. Åtgärden innebär ej fara i bevishänseende, enär fara för att körkortet skall komma till användning ej föreligger på grund av vissa särskilda omständigheter. Enär brott i ett sådant fall ej föreligger är det tveksamt om körkortet kan tagas i beslag för att senare yrkas förverkat enligt 36 kap. 3 § brottsbalken. Även i ett dylikt fall, d. v. s. när brottsligt förfarande ej kan påvisas

beträffande föremål som uppfyller förutsättningen för förverkande enligt 36 kap. 3 § brottsbalken, utgör dock detta enligt Strömberg (Tore Strömberg "Om konfiskation som brottspåföljd" s. 315) ej hinder för att föremålet tages i beslag.

Mitt handlings sätt i detta ärende är sedan lång tid tillbaka vid åklagarmyndigheten i Stockholm och Stockholms tingsrätt det gängse förfarings sättet i dylika fall för att förhindra att falska mynt, sedlar m. m. kommer ut i allmänna handeln.

Efter remiss inkom överåklagaren i Stockholm B. E. Berndtsson med yttrande över en härstädes den 20 februari 1973 upprättad promemoria. Till Berndtssons yttrande var fogade yttranden bland annat från samtliga vid åklagarmyndigheten tjänstgörande chefsåklagare.

Därefter har riksåklagaren Holger Romander efter remiss inkommit med yttrande.

I promemorian den 20 februari 1973 uttalades.

I 36 kap. 3 § brottsbalken stadgas.

Föremål, som på grund av sin särskilda beskaffenhet och omständigheterna i övrigt kan befaras komma till brottslig användning, må förklaras förverkat även i annat fall än som avses i 2 §.

För tillämpning av nämnda lagrum behöver något brott ej ha fullbordats eller ens förberetts eller försökts (SOU 1960:28 s. 29). En formell förutsättning för beslag enligt 27 kap. 1 § rättegångsbalken är emellertid att föremål skäligen kan antagas äga betydelse för utredning om brott eller vara genom brott någon avhänt eller på grund av brott förverkat. På grund därav är det inte i alla fall, där förverkande av ett föremål enligt 36 kap. 3 § brottsbalken är påkallat, säkert att föremålet kan tagas i beslag (Beckman m. fl. Brottsbalken III 2 uppl. s. 391). En av straffrättskommittén förordad ändring på denna punkt (SOU 1944: 69 s. 76) har ej kommit till stånd (jfr prop. 1948: 80 s. 353). Enligt Strömberg (Om konfiskation som brottspåföljd, s. 315) kan detta ej anses utgöra hinder för att ett föremål tages i beslag, när det skäligen kan antagas att förutsättningar för förverkande enligt 36 kap. 3 § brottsbalken föreligger.

Av utredningen i detta ärende framgår att grunden för beslaget av mynten till en början varit att mynten kunde antagas äga betydelse för utredning om brott eller vara på grund av brott förverkade. Misstanke om brott förelåg ock till en början mot en person N. Sedan åklagaren emellertid beslutat att ej väcka åtal mot N. var den kvarstående grunden för beslaget enligt Monica Fåhraeus att mynten skäligen kunde antagas vara på grund av brott förverkade.

Enligt 36 kap. 4 § brottsbalken får förverkande på grund av brott ske hos

- a) gärningsmannen eller annan som medverkat till brottet,
- b) den i vars ställe gärningsmannen eller annan medverkande var,
- c) den som genom brottet beretts vinning,
- d) den som efter brottet förvärvat egendomen på grund av giftorätt, arv eller testamente eller genom gåva eller som efter brottet förvärvat egendomen på annat sätt och därvid haft vetskap om eller skäligen anledning till antagande om egendomens samband med brottet.

I ärendet har ej påståtts att Olovsson skulle tillhöra någon av de angivna kategorierna, hos vilka förverkande på grund av brott kunnat äga rum. Förverkande av mynten kunde därför ej ske hos Olovsson på denna grund även om det objektivt förelegat ett brott. Förutsättningen för beslag enligt 27 kap. 1 § rättegångsbalken har således ej förelegat. Det torde vara tveksamt om man utan direkt stöd av lag kan utvidga användningen av rättegångsbalkens tvångsmedel på det sättet att förekomsten av förutsättningar för förverkande enligt 36 kap. 3 § brottsbalken i sig även skulle göra det möjligt att taga ett föremål i beslag. Det kan därför ifrågasättas om Monica Fåhraeus förfarit felaktigt genom att ej omedelbart häva beslaget på guldmynten sedan de ej längre kunde antagas äga betydelse för utredning om brott. Monica Fåhraeus har uppgett att hon genom praxis vid åklagarmyndigheten i Stockholm haft stöd för sitt förfarings sätt. Yttrande torde därför inhämtas från överåklagaren i Stockholm.

Berndtsson uppgav att förekomsten av fall av ifrågavarande slag var synnerligen ringa och att de rättsliga avgörandena i frågan ej syntes vara av sådan omfattning att man enligt Berndtssons mening vågade tala om praxis på området.

Berndtsson yttrade.

Av chefsåklagarna hävdar flertalet den uppfattningen att beslag till säkerställande av förverkande enligt 36 kap. 3 § brottsbalken med hänsyn till nu gällande lag icke kan ske. Belägg för denna uppfattning synes mig ligga redan i det förhållandet att det i straffrättskommitténs betänkande SOU 1944:69 s. 76 och i propositionen 1948:80 s. 353 framhållits, att med hänsyn till nya bestämmelser om förverkande utvidgning av beslagsbestämmelserna i 27 kap. 1 § rättegångsbalken vore erforderlig. Såvitt gäller beslag enbart till säkerställande av förverkande enligt 36 kap. 3 § ansluter jag mig därför till den uppfattning flertalet chefsåklagare givit uttryck åt.

Såvitt handlingarna i det aktuella fallet visar har beslag i ärendet ursprungligen ägt rum, när brott kunde misstänkas. De beslagtagna mynten kunde dels äga betydelse för utredning om brott och dels tänkas förverkade i anledning av brott. Även efter det teknisk undersökning gjorts av mynten, torde desamma ha betydelse för utredning angående var, när och av vem mynten framstälts. Det förhållandet att Olovsson icke längre kunde misstänkas för brottsligt förfarande beträffande mynten utesluter icke möjligheten att genom fortsatt utredning uppdaga annans brottslighet, därvid tillgång till mynten kunde vara av betydelse. Misstanke om brott förelåg fortfarande och beslagets bestående synes mig välmotiverat med hänsyn till den misstänkta brottslighetens art. Enär det gällde falska mynt, har förverkandeyrkande jämlikt 36 kap. 3 § framställts. Grunden för yrkandet är icke densamma som för beslaget. Det förefaller mig möjligt att samtidigt som gods är beslagtaget för brottsutredning yrka förverkande av samma gods på grund av bestämmelserna i 36 kap. 3 § brottsbalken. På samma sätt finner jag, att gods, som har förverkats enligt sistnämnda lagregel, kan bli föremål för beslag i utredningshänseende.

Av Monica Fåhraeus' yttrande framgår inte klart hur hon resonerat beträffande beslaget. Vissa av hennes uttalanden tyder dock på att hon varit medveten om att även om icke Olovsson kunde misstänkas för

brott, brott likväl måste ha blivit begånget någonstades inom Olovssons fångeskedja.

Med utgångspunkt från mitt sätt att se på saken, kan man ifrågasätta huruvida icke brottsutredning bort fortsätta härstädes och ärendet överlämnats endast såvitt avser förverkandet.

På grund av den ovisshet, som råder beträffande aktuellt spörsmål, finner jag det angeläget med klarläggande lagstiftning på området.

Romander yttrade.

Den principiella frågan i ärendet gäller huruvida beslag lagligen kan läggas på föremål för talan om förverkande som inte grundas på brott enligt 36 kap. 3 § brottsbalken (alternativt om åtgärd enligt 36 kap. 5 § brottsbalken).

I 27 kap. 1 § rättegångsbalken anges som grund för beslag att föremålet skäligen skall kunna antagas äga betydelse för utredning *om brott* eller vara *genom brott* någon avhänt eller *på grund av brott* förverkat. Gemensamt för de alternativa förutsättningarna för beslag är således att de anknyter till brott. Det har ifrågasatts att denna formulering innebär att beslag inte kan ske om det endast är fråga om förverkande som inte grundas på brott.

Bestämmelser om förverkande som inte grundas på brott infördes i samband med revideringen av strafflagen i vad den avsåg brott mot staten och allmänheten (prop. 1948:80). Propositionen grundade sig på straffrättskommitténs betänkande SOU 1944:69. Kommittén hade också som följd av de nya förverkandebestämmelserna föreslagit ändring av beslagsbestämmelserna i 1 § i den då gällande lagen (1933: 182) om vissa tvångsmedel i brottmål, innebärande att lokutionen "på grund av brott förverkat" utbyttes mot "böra förklaras förverkat". Man påpekade att en liknande ändring borde göras i 27 kap. 1 § nya rättegångsbalken, som då ännu inte trätt i kraft. Departementschefen framhöll i propositionen, att förhållandet till nya rättegångsbalken påkallade inte då slutlig reglering eftersom alla före dess ikraftträdande erforderliga lagändringar borde företas i ett sammanhang. Till detta uttalande fogade han anmärkningen, att eftersom enligt de föreslagna nya bestämmelserna i 2:17 andra stycket strafflagen (motsvarande 36:3 BrB) brott inte längre var förutsättning för där avsett förverkande, en utvidgning av den nuvarande bestämmelsen om beslag i 27 kap. 1 § nya rättegångsbalken syntes erforderlig.

Dessa uttalanden av departementschefen är gjorda till statsrådsprotokollet den 10 maj 1946. Redan dessförinnan hade i prop. 1946:262, dagtecknad den 12 april 1946, framlagts förslag till lag om införande av nya rättegångsbalken, som upptog bestämmelser om handläggning av talan om förverkande utan åtal. Beslagsfrågan behandlades sedan inte vidare under lagstiftningsarbetet.

Frågan om beslagsreglernas omfattning har något behandlats i litteraturen. I Brottsbalken III (2 uppl., s. 391) påpekas sålunda — under hänvisning till formuleringen i 27 kap. 1 § RB — att det inte i alla fall, där förverkande av ett föremål enligt 36:3 BrB är påkallat, är säkert att föremålet kan tas i beslag. Å andra sidan har Tore Strömberg (Om konfiskation som brottspåföljd, s. 315) uttalat, att det förhållandet att ändring i 27 kap. 1 § RB inte kommit till stånd, inte gärna kan anses utgöra något hinder för att ett föremål tas i beslag, när det skäligen kan antagas, att förutsättningar finns för förverkandetalan av här aktuellt slag.

I enlighet med förslaget i prop. 1946:262 har i 17 § lagen om införande av nya rättegångsbalken upptagits bestämmelser om handläggningen av talan om förverkande mot någon som ej är åtalad. I paragrafen föreskrivs att om sådan talan gäller i tillämpliga delar vad i nya rättegångsbalken är föreskrivet angående åtal för brott varå inte kan följa svårare straff än böter. Därjämte meddelas särskilda bestämmelser om kungörelsedelgivning.

Frågan vilka särskilda bestämmelser i rättegångsbalken som genom hänvisningen i 17 § RP blir tillämpliga på talan om förverkande mot den som inte är tilltalad har något berörts i förarbetena till lagstiftningen. Processlagberedningen erinrade sålunda i sin motivering till att välja processformen för bötesmål bl.a. om bestämmelserna i 23:22 RB att när det endast var fråga om sådant brott åtal kunde väckas utan förundersökning (SOU 1944:9, s. 64). Vidare uttalade man, att i fråga om tiden för talans väckande efter beslag reglerna i 27:7 RB blev tillämpliga (s. 67). Varken lagrådet eller departementschefen berörde emellertid räckvidden av hänvisningen till rättegångsbalken i 17 § RP.

Formuleringen i 17 § RP skulle kunna uppfattas som endast en hänvisning till rättegångsbalkens bestämmelser om handläggningen i domstolen sedan talan väckts. Processlagberedningens omnämnande av bestämmelserna i 23:22 och 27:7 RB torde emellertid innebära att hänvisningen syftar längre. Åberopandet av 23:22 RB torde få tolkas så att man menat att i den mån utredning erfordras för att förbereda talan om förverkande utan samband med åtal, bestämmelserna om förundersökning i 23 kap. RB i tillämpliga delar gäller för sådan utredning.

I de flesta fall är någon form av utredning nödvändig och om hänvisningen i 17 § RP inte avser förundersökningsreglerna, skulle förfarandet före talans väckande vara oreglerat. Om således bestämmelserna i 23 kap. RB är tillämpliga, skulle också genom hänvisning i 16 § i kapitlet i princip 24—28 kap. gälla.

Vid tillämpning av regler som genom denna form av hänvisning blir gällande på ett förfarande som reglernas utformning inte direkt är anpassade för är det nödvändigt för att hänvisningen skall få någon mening att ersätta vissa begrepp, rekvisit och liknande i reglerna med deras motsvarighet i det andra förfarandet. Detta innebär — för att ta ett exempel från ett annat område än det här aktuella — att när man i enlighet med bestämmelserna i 6 § tillämpningskungörelsen till lagen om verkställighet av bötesstraff tillämpar bestämmelserna om förundersökning på den utredning som skall verkställas före talan om förvandling av böter, bestämmelser som avser "den misstänkte" skall gälla "den bötfällde". När det gäller förverkandeyrkande mot den som inte är misstänkt för brott skulle på motsvarande sätt sådana bestämmelser avse "den mot vilken talan skall föras". När det vidare gäller bestämmelsen i 23:1 RB om att skyldighet föreligger att inleda förundersökning så snart anledning förekommer att brott förövats måste vid tillämpning på ett annat förfarande "brott förövat" utbytas mot "föremål skall förverkas" eller motsvarande när fråga är om förverkande. Om inte 23:1 RB på detta sätt skulle vara tillämplig skulle inte finnas någon formell skyldighet att inleda förfarandet. På motsvarande sätt torde åklagarens åtalsplikt enligt 20:6 RB i princip även omfatta talan om förverkande utan samband med åtal.

Om sålunda hänvisningen i 17 § RP i princip också avser förundersökningsreglerna, återstår frågan hur långt en transformering av för-

undersökningsreglerna får ske på ett förverkandeförfarande som inte har samband med brottsutredning. Uppenbart är att de personella tvångsmedlen gripande, anhållande, häktning eller reseförbud saknar aktualitet. Det ligger i sakens natur att dessa tvångsmedel endast gäller dem som misstänks för brott. Däremot bör det inte vara hinder mot att använda hämtning till förhör enligt 23:7 RB. När det gäller de reella tvångsmedlen blir kvarstad och skingringsförbud inte aktuella vid sakförverkande. Husrannsakan, kroppsvisitation och kroppsbesiktning är uteslutna när det inte gäller brottsutredning på grund av att dessa tvångsmedel förutsätter misstanke om brott varå fängelse kan följa medan 17 § RP hänvisar till förfarandet för bötesmål. Sådant formellt hinder mot användande av beslag föreligger inte eftersom beslag enligt 27:1 RB kan användas vid alla slag av brott. Jag vill ifrågasätta om inte därför på sätt som jag tidigare utvecklat beslagsreglerna är tillämpliga även på ett förverkandeförfarande som inte grundar sig på brott. Hänvisningen i 17 § RP till brottmålsförfarande kan enligt min mening tolkas så att i stället för brott enbart förutsättes grund för förverkande. Detta skulle också innebära att beslag kan läggas på föremål som inte kan förverkas men som väl har betydelse för utredningen om förverkande.

Denna tolkning av hänvisningen i 17 § RP överensstämmer som framgår av vad tidigare redovisats av förarbetena inte med vad straffrättskommittén och departementschefen uttalat. Emellertid behöver detta inte vara avgörande för stadgandets innebörd. Det är anmärkningsvärt, att departementschefen efter sitt uttalande i lagrådsremissen till prop. 1948:80 om behovet av ändring i 27:1 RB inte senare återkommer till frågan. Det förefaller mindre troligt att detta beror av förbiseende. Snarare finns anledning anta att det har sin grund i att behov av ändring inte ansetts föreligga och då inte av sakliga skäl utan av formella, nämligen att den redan föreslagna 17 § RP täcker även de nya förverkandereglerne på sätt jag nu gjort gällande. Ordalydelsen i 17 § RP synes mig inte strida mot en sådan tolkning.

Otvivelaktigt behövs möjlighet att ta i beslag föremål även för talan om förverkande som inte grundar sig på brott. Bl.a. kan det bli stora svårigheter att verkställa ett beslut om förverkande om inte föremålet är identifierat och tillgängligt genom beslag. Men förutom att det för genomförande av förfarandet behövs rätt till beslag, borde det också finnas rätt att göra husrannsakan och kroppsvisitation, vilket som tidigare framhållits nu inte är fallet. Visserligen torde ofta i inledningskedet ingripande kunna ske på grund av misstanke om brott. Så behöver det dock inte alltid förhålla sig och det förutsätts då, om husrannsakan eller kroppsvisitation inte får göras, frivillig medverkan av den som innehar föremålet för att detta skall bli tillgängligt för erforderlig undersökning.

Av vad jag nu anfört framgår sammanfattningsvis att jag vill ifrågasätta om inte gällande lagstiftning ger rätt att ta i beslag föremål för talan om förverkande som inte grundar sig på brott. Om denna tolkning inte är hållbar, bör enligt min mening lagändring ske varvid rätt bör ges inte bara till beslag utan även till husrannsakan och kroppsvisitation.

Jag uttalade i ärendet följande.

Av utredningen i ärendet framgår att ovisshet råder huruvida beslag

an läggas på föremål i och för talan om förverkande, som inte grundas på brott. Det kan därför inte under några förhållanden komma i fråga att lägga Monica Fähræus hennes beslut i berörda beslagsfråga till ast såsom fel eller försummelse. Av enahanda skäl har jag ej funnit erforderligt att från åklagarmyndigheten i Visby, Gotlands tingsrätt och Svea hovrätt inhämta yttrande angående dessa myndigheters befattning med frågan.

Beslag enligt 27 kap. 1 § rättegångsbalken utgör en straffprocessuell tvångsåtgärd. Det är givetvis från rättssäkerhetssynpunkt av största vikt att förutsättningarna för vidtagande av en sådan åtgärd är klart och otvetydigt angivna i lagen. Den uppfattning om innebörden av gällande lag, som riksåklagaren i ärendet gjort sig till tolk för, innebär en mot lagtextens direkta ordalydelse gjord utvidgning av förutsättningarna för beslag. Även om denna tolkning, på sätt riksåklagaren anfört, överensstämmer med lagstiftarens intentioner är det enligt min mening därför olämpligt att lägga den till grund för användning av beslag i detta fall. Utan att för egen del taga ställning i den uppkomna tolkningsfrågan anser jag dock i likhet med riksåklagaren och på av denne anförda skäl att behov föreligger att använda beslag även för förverkande, som ej grundar sig på brott. Enligt min mening bör därför en lagändring komma till stånd av den innebörd som straffrättskommittén förordade i SOU 1944:69.

Med stöd av de befogenheter, som tillkommer mig enligt instruktionen för riksdagens ombudsmän, får jag härmed framlägga berörda spörsmål för den åtgärd, vartill Eders Kungl. Maj:t må finna framställningen föranleda.

Frågan om det för genomförande av förverkande, som ej grundar sig på brott, även bör ges rätt till husrannsakan och kroppsvisitation har i detta ärende ej föranlett någon särskild utredning från min sida. Jag bringar därför endast riksåklagarens uttalanden till Eders Kungl. Maj:ts kännedom.

Tillämpning av 24 kap. 3 § rättegångsbalken. Övervakning i stället för häktning

B. häktades såsom misstänkt för narkotikabrott (tillverkning av narkotika). Vid ny förhandling i häktningsfrågan uppgav B. att han var villig att underkasta sig daglig läkarkontroll. Tingsrätten meddelade den 24 februari 1972 följande beslut.

B. försattes på fri fot under följande villkor vilket han godkände: B. skall tre gånger per vecka, måndag, onsdag och fredag med början 25.2.1972 inställa sig hos professor Bonnichsen å Statens rättskemiska

laboratorium för avgivande av urinprov. Ny förhandling skall hållas 10.3.1972 klockan 14.00. Till denna förhandling skall B. inställa sig vid vite av 200 kr.

Sedan det från rättskemiska laboratoriet meddelats att B. ej till fullo följt de givna föreskrifterna hölls ny häktningsförhandling. Tingsrätten fattade efter förhandlingen följande beslut.

Tingsrätten beslutar, att då B. svikit det förtroende som givits honom, fara för fortsatt brottslig verksamhet måste anses föreligga varför B. skall häktas. Då B. saknar fast bostadsadress föreligger jämväl fara för avvikande.

Efter remiss angående bland annat de formella och materiella grunderna för förenämnda båda beslut yttrade tingsrättens ordförande bland annat följande.

Det kunde icke i någon mån anges när analysresultatet kunde föreligga från Statens kriminaltekniska laboratorium om och i vad mån av B. framställda produkter innehöll narkotiskt ämne. B. kunde därför få sitta häktad lång tid utan att utredningen märkbart fortskred. Han syntes lida påtagligt av att vara berövad friheten och därigenom hindrad att aktivt verka för ett beslut om återupptagande av den legala förskrivning, som tidigare gällt för honom. Han syntes nära nog desperat samtidigt som han försäkrade, att han både kunde och ville avhålla sig från att bruka narkotika. Han hävdade, att han skulle söka kontakt med läkare som kunde vara positiva till att han på nytt skulle få legal förskrivning av narkotika och att han behövde vara på fri fot för att kunna genomföra sina planer. B. erbjöd självmant, att han ville låta kontrollera sina förehavanden. Det var han som framförde tanken på att kontroll skulle ske genom urinanalyser för att visa att han ej begagnade narkotiskt ämne. Eftersom häktningen grundades på misstanke att han tillverkat narkotika endast för eget behov, ansågs den erbjudna kontrollmöjligheten, om den kunde förverkligas effektivt, tillfyllest för att konstatera, om B. fortsatte med narkotikabrott. På fråga förklarade sig professorn Roger Bonnichsen villig att medverka vid kontrollen. — Den vidtagna anordningen att försätta B. på fri fot för angivna föreskrifter synes väl täckt av institutets övervakning som avses i 24 kap. 3 § rättegångsbalken. B. kunde klart bedömas som en genom långvarig tillvänjning till narkotika därav beroende person — en person alltså som var sjuk i samma mening som en kronisk alkoholmissbrukare är. De lämnade föreskrifterna innefattade en så långt möjligt effektiv övervakning, som snabbt kunde ge besked om B. avhöll sig från narkotikabrott eller ej. Man kan gott säga att denna övervakning tillkom i B:s eget intresse. B. medverkade också frivilligt till övervakningens utformning. Den var en rimlig och sakligt befogad åtgärd mot bakgrund av att han eljest skulle få sitta häktad under mycket lång tid utan att detta gagnade utredningen. Den beslutade övervakningen är alltså att bedöma såsom en inom häktningsinstitutets ram vidtagen, mindre ingripande åtgärd på prov. — Övervakningen ersatte för övrigt ett reseförbud med samma föreskrifter som de nu givna. Om frågan om ett sådant förbud aktualiserats av part, kunde reseförbud mycket väl ha kommit till stånd. Med nu erbjuden och beslutad över-

vakning kom frågan om reseförbud ej på tal och vanns likväl ett likvärdigt resultat.

Ställföreträdande JO Wigelius uttalade vid ärendets avgörande bland annat följande.

I 24 kap. 3 § rättegångsbalken (RB) föreskrivs.

Kan på grund av den misstänktes ungdom eller hans sjukdom häktning antagas medföra allvarligt men för honom och finnes sådan övervakning kunna ordnas, att skäl till hans häktning ej längre föreligga, må han ej häktas. — Vill den misstänkte ej underkasta sig övervakning, som nu nämnts, skall häktning ske.

I 26—28 §§ förundersökningskungörelsen föreskrivs.

26 §. Föreligger med hänsyn till vad i 24 kap. 3 § rättegångsbalken stadgas anledning antaga att häktning ej må ske, om övervakning ordnas, skall undersökningsledaren så snart det kan ske söka ordna erforderlig övervakning.

Övervakning må anordnas i den misstänktes hem eller annat enskilt hem eller genom att den misstänkte intages på lämplig anstalt. Är den misstänkte redan intagen på anstalt, har undersökningsledaren att överväga, huruvida särskild övervakning kan vara erforderlig på anstalten, samt att i samråd med anstaltens styrelse eller föreståndare söka få till stånd dylik övervakning.

27 §. Har övervakning beslutats, må den misstänkte åläggas skyldighet att å vissa tider vara tillgänglig i sin bostad eller å sin arbetsplats så ock annat villkor, som finnes erforderligt för hans övervakande.

28 §. Anordnas övervakning av anhållen person, skall anhållandet hävas.

Det ankommer således i allmänhet på förundersökningsledaren/åklagaren att söka anordna övervakning men även domstolen äger besluta därom (se Gustaf Petrén: Om offentlighetsrättslig användning av våld mot person s. 208, jfr Underrättsförfarandet enligt nya rättegångsbalken s. 271). Enligt min mening bör det dock i första hand vara åklagaren som anordnar och beslutar om övervakning enligt RB 24: 3.

Domstolen har sedan endast att pröva huruvida den anordnade övervakningen på de i RB 24: 3 angivna grunderna kan ersätta häktning. Om så är fallet skall häktningssyrkandet ogillas och den anhållne försättas på fri fot. Rättegångsbalkens regler om tid för åtals väckande eller förnyad häktningförhandling blir ej tillämpliga och domstolen äger ej ex officio inskrida mot den misstänkte om denne bryter mot eventuella med övervakningen förenade villkor. Fråga om åtgärdens ersättande av häktning kan alltså, innan åtal väckts, upptagas endast på yrkande av undersökningsledaren eller åklagaren (RB 24: 17).

Fråga om rätta tillämpningen av RB 24: 3 är dock oklar och jag kan därför ej rikta någon kritik mot tingsrätten för dess användning av bestämmelsen i och för sig.

Vad som förekommit i ärendet gav Wigelius anledning att vidare uttala bland annat följande.

Enligt tingsrättens ordförande var tingsrättens beslut den 24 februari 1972 ett beslut om övervakning enligt RB 24: 3. Detta borde enligt min mening klarare ha framgått av beslutet som lämpligen också bort innehålla skälen till att rätten funnit bestämmelsen kunna komma till användning. För egen del är jag tveksam huruvida B. genom de i beslutet meddelade villkoren kan anses ha ställts under sådan betryggande övervakning att — vid förekomst av häktningsgrunden fara för fortsatt brottslig verksamhet — skäl till häktning ej längre förelåg. Genom det föreskrivna arrangemanget har ju i och för sig inte kunnat kontrolleras om B. alltjämt tillverkade narkotika. Beslutet har således enligt min mening i detta fall varit olämpligt. Det må nämnas att hänvisningen till ett reseförbud med samma föreskrifter inte är träffande, eftersom reseförbud ej kommer i fråga vid fara för fortsatt brottslig verksamhet (se Gärde m. fl. Nya rättegångsbalken, s. 343). Emellertid har lämpligheten av föreskrifterna varit en bedömningsfråga och jag kan ej göra gällande att rättsens ordförande åsidosatt sin tjänsteplikt genom att meddela dem.

Sedan åtal mot två medverkande till brott särskilt har den ene hörts upplysningsvis i anledning av åtalet mot den andre. Frågor bl. a. om tillåtligheten av sådant förhör och om hämtning kunnat ske till förhöret

I en skrivelse, som kom in till JO den 15 december 1971, framställde Å. klagomål över att hon den 12 november 1971 hade hämtats till huvudförhandling inför Stockholms tingsrätt. Å. begärde att JO skulle inleda undersökning för att klargöra om hämtningen varit berättigad.

Av tingsrättens akt framgår bland annat följande.

I stämningsansökan, som kom in till tingsrätten den 29 oktober 1971, yrkade kammaråklagaren K. G. Svensson ansvar å bland andra N. och Å. Åtalet avsåg koppleri (Å.) och medhjälp till koppleri (N.). N. var häktad i målet. Tingsrätten utfärdade stämningar i målet och kallade parterna till huvudförhandling den 9 november, 11 november och 12 november 1971. Å. ingav den 8 november 1971 läkarintyg att hon var förhindrad att infinna sig inför rätta. Hon inställde sig ej den 9 november 1971. Vid huvudförhandlingens början föredrogs läkarintyget, varefter tingsrätten beslutade att huvudförhandlingen skulle inställas såvitt avsåg Å. Huvudförhandlingen påbörjades beträffande de övriga åtalade. Sedan åklagaren vid fortsatt huvudförhandling den 11 november 1971 begärt och erhållit paus för kompletteringar i förundersök-

ningen förklarade denne efter pausen att han hållit kompletterande förhör med Å. Polisläkaren Nils Bejerot hade enligt åklagaren förklarat att hinder mot Å:s hörande inte förelåg. Sedan N:s offentlige försvarare begärt att Å. skulle höras beträffande åtalet mot N. anmodade tingsrätten Bejerot att inställa sig för att yttra sig över Å:s fysiska och psykiska status. Bejerot inställde sig och förordnades att som sakkunnig muntligen avge sådant yttrande. Härefter förklarade åklagaren att Å. borde inkallas för att svara i målet. N:s försvarare uttalade att han endast påfordrade att Å. hördes upplysningsvis över åtalet mot N. Tingsrätten uttalade härefter att det av Bejerots utsaga fick anses framgå att Å. var i stånd att inställa sig inför rätta och svara i målet. Med hänsyn till att huvudförhandlingen i sådant fall måste tagas om från början och till att N. var häktad fann tingsrätten att åtalet mot Å. borde handläggas särskilt vid senare tillfälle. Å. skulle emellertid inställa sig vid den nu pågående huvudförhandlingen för att höras i anledning av åtalet mot N. Å:s offentlige försvarare, som var närvarande vid rättegången, uppmanades att meddela Å. att hon skulle inställa sig för nyssnämnda ändamål den 12 november 1971. Vid fortsatt huvudförhandling den 12 november 1971 inställde sig Å. ej. Försvararen uppgav att Å. till honom meddelat att hon inte ämnade inställa sig, om hennes hälsotillstånd inte hade förändrats. Tingsrätten beslöt då, enär anledning förekom att Å. inte skulle iakttaga vitesföreläggande, att hon omedelbart skulle hämtas till tingsrätten genom polismyndighets försorg, samt att därvid polisens jourhavande läkare skulle närvara. Senare under dagen förordnade tingsrätten att enär förhör med Å. ej skulle medhinnas så skulle hämtningsbeslutet inte verkställas. — För att höras i anledning av åtalet mot N. kallades Å. till huvudförhandling den 17 november 1971. Enligt kallelsen skulle hon inställa sig personligen vid vite av 200 kr. Å. inställde sig och hördes den 17 november 1971. Tingsrätten dömde i dom den 30 november 1971 bl. a. N. för medhjälp till koppleri.

I en inom justitieombudsmannaexpeditionen den 17 mars 1972 upprättad P. M. uttalades följande.

Förhör i rättegång kan enligt rättegångsbalken ske genom hörande av part, målsägande, vittne eller sakkunnig. För envar av dessa kategorier ges i rättegångsbalken bestämmelser om kallelse och om påföljd för utevaro m. m. I förevarande fall hade Å. till en början kallats såsom part (tilltalad) till huvudförhandling med början 9.11.1971. Sedan hon företett läkarintyg angående hinder för inställelse hade emellertid tingsrätten beslutat att inställa huvudförhandlingen beträffande henne. Förutsättningar för att därefter återigen inkalla Å. såsom tilltalad torde inte ha förelegat med mindre ny huvudförhandling mot henne utsattes. — Sedan det utretts och konstaterats att Å. saknade laga förfall för utevaro såsom tilltalad har hon kallats att höras i anledning av åtalet mot N. Kallelsen har skett formlöst genom hennes försvarare. Sedan Å. inte inställt sig enligt denna kallelse har tings-

rätten förordnat om hennes omedelbara hämtande till tingsrätten. Tingsrätten synes härvid ha tillämpat 45 kap. 15 § andra stycket rättegångsbalken angående kallelse av tilltalad. Från tingsrätten torde inhämtas yttrande huruvida det med hänsyn till att *A.* ej skulle höras såsom tilltalad vid huvudförhandlingen funnits förutsättningar för att låta hämta henne 12.11.1971 och huruvida de i kallelsen till förhöret 17.11.1971 angivna äventyren lagligen kunnat föreskrivas.

Från tingsrätten bör vidare inhämtas yttrande rörande lämpligheten av att utan *A.*s hörande återtaga det godkännande av läkarintyget, som får anses ha skett genom beslutet 9.11.1971 att utan utdömande av vite inställa huvudförhandlingen beträffande *A.*

Tingsrättens ordförande t. f. rådmannen Thorsten Lindelöf yttrade i ett av tingsrätten återoppat yttrande den 24 april 1972.

1. *Frågan »huruvida det med hänsyn till att A. ej skulle höras såsom tilltalad vid huvudförhandlingen funnits förutsättningar för att låta hämta henne 12.11.1971».*

I målet får i den del som avses med remissen anses ha förelegat ett fall av subjektiv kumulation. Enligt min uppfattning har den omständigheten att huvudförhandlingen inställts beträffande *A.* icke föranlett att hon fått annan ställning i processen än som tilltalad. Även om man, vilket torde vara systematiskt riktigt, anser att beslutet om inställande av huvudförhandlingen beträffande *A.* inneburit ett särskiljande av åtalet mot henne från åtalet mot *N.* jämlikt 45 kap. 3 § 3 st. rättegångsbalken, synes *A.*, när hennes hörande i anledning av åtalet mot *N.* påkallades, alltjämt ha haft egenskapen av tilltalad. Ett motsatt betraktelsesätt torde jämlikt 36 kap. 1 § rättegångsbalken medföra, att hon fick ställningen av vittne. Att höra en person under vittnesed angående medhjälp till en gärning, för vilken vederbörande själv står under åtal, synes emellertid, även med beaktande av stadgandet i 36 kap. 6 § rättegångsbalken, ägnat att ingiva starka betänkligheter, icke minst mot bakgrunden av att stadgandet i 15 kap. 4 § 2 st. brottsbalken i praxis torde tillämpas med restriktivitet. (Jfr Gärde m. fl. Nya rättegångsbalken s. 495 x-y, Ekelöf, Rättegång IV 1963 s. 122 y-123 x; JO:s ämbetsberättelse 1972 s. 22 ff). Varken åklagaren eller någon av försvararna synes ha räknat med att *A.* vid det ifrågavarande förhöret kom att bli hörd i annan egenskap än som tilltalad. Jag har mig icke bekant något fall, där domstol hört en person i motsvarande situation som vittne. Eftersom *A.* sålunda alltjämt synes ha haft ställning som tilltalad och då rättegångsbalken icke innehåller särskilda regler om kallelser å och äventyr för tilltalad som skall höras endast upplysningsvis, torde balkens allmänna regler i dessa hänseenden ha varit tillämpliga. Beslutet om hämtning fattades jämlikt 45 kap. 15 § 2 st. rättegångsbalken. Jag är medveten om att tillämpning av lagrummets regel om hämtning i en situation som den förevarande bör ske med försiktighet.

2. *Frågan »huruvida de i kallelsen till förhöret 17.11.1971 angivna äventyren lagligen kunnat föreskrivas».*

Jag ber härutinnan att få hänvisa till vad som anförts ovan under 1. Kallelsen utfärdades med tillämpning av 45 kap. 15 § 2 st. rättegångsbalken. — Besked om rättsens beslut att hämtningen icke skulle verk-

ställas lämnades under en paus i huvudförhandlingen per telefon av mig personligen till den befälhavande polismannen, vilken jämte övrig för hämtningen avdelad personal då anlät till Å:s bostad. Även Å. kom därvid till telefonen, och jag redogjorde för bakgrunden till hämtningsbeslutet ävensom för anledningen till att det icke skulle verkställas. Å., som gav intryck av att vara lugn och samlad, förklarade utan påtryckning från min sida att hon var beredd att inställa sig i och för ifrågasvarande förhör vid fortsatt huvudförhandling under den följande veckan. Möjligen nämndes därvid onsdagen 17.11 som lämplig dag för hennes inställelse. Med anledning av vad som förekommit vid samtalet ansåg sig tingsrätten kunna underlåta att förordna om Å:s hämtande till förhandlingen 17.11.

3. *Frågan »rörande lämpligheten av att utan Å:s hörande återtaga det godkännande av läkarintyget, som får anses ha skett genom beslutet 9.11.1971 att utan utdömande av vite inställa huvudförhandlingen beträffande Å».*

Här må till en början anmärkas att läkarintyget är kortfattat och saknar närmare beskrivning av Å:s sjukdomsbild. Såvitt jag kan erinra mig kom det mig tillhanda först på morgonen 9.11. omedelbart före huvudförhandlingens början. Ehuru åklagaren lät förstå att han var tveksam i fråga om intygets riktighet, ansåg sig tingsrätten i brist på annan utredning om Å:s psykiska tillstånd icke kunna underlåta att godtaga intyget som bevis om laga förfall för Å. 9.11. Enär huvudförhandlingen avseende övriga tre tilltalade av flera orsaker icke lämpligen kunde flyttas till senare dagar och den med remissen avsedda delen av målet borde handläggas först, återstod för tingsrätten icke annat än att inställa förhandlingen beträffande Å. — Genom förhöret med Bejerot 11.11 bibragtes tingsrätten den bestämda uppfattningen att Å:s hälsotillstånd icke utgjorde hinder för det begärda förhöret med henne. Jag ber att i detta sammanhang få hänvisa till utskrift av förhöret med Bejerot. Tingsrätten styrktes ytterligare i sin nämnda uppfattning genom uppgifter av åklagaren, som närvarit vid kompletterande polisförhör med Å. tidigare samma dag. Härtill kom att i ett annat av Å. ingivet, för försäkringskassa avsett läkarintyg, vilket senast hade förnyats 4.11, angivits att hon var sjukskriven från och med 3.9 till och med 30.11 men att däri icke nämndes något om den sjukdom, som enligt ovannämnda intyg förklarats utgöra hinder för hennes inställelse. — Det förtjänar måhända också att nämnas, att Å:s offentlige försvarare, advokaten Sune Haller, var tillstädes vid förhandlingen 11.11 och fick tillfälle att ställa frågor till Bejerot. — På grund av vad sålunda och i övrigt förekommit ansåg sig tingsrätten utan Å:s hörande kunna besluta att hon skulle förhöras inför rätten i anledning av åtalet mot N. Det är därvid att märka, att ett sådant förhör kunde antagas bliva betydligt mindre pressande för henne än om hon kallats in för att svara i målet samt att såväl N:s försvarare, advokaten Leif Silbersky, som åklagaren utfäste sig att taga all möjlig hänsyn till hennes hälsotillstånd. Så skedde också när förhöret omsider kom till stånd 17.11. Å. var då av allt att döma i god balans och kunde utan synbar svårighet lämna en klar och sammanhängande berättelse.

Slutligen får jag anföra följande. Förutom Å. och N. var, som ovan nämnts, ytterligare två personer åtalade i målet. Detta omfattade två

avsnitt. I det ena, vilket är det som avses med JO:s remiss, var Å. åtalad för koppleri och N. för medhjälp därtill. I det andra avsnittet var N. och ytterligare en person åtalade för koppleri samt den fjärde personen för medhjälp till koppleri. N. hade i målet hållits häktad sedan 1.10.1971. Efter samråd med åklagaren och de offentliga försvararna före målets utsättande bedömdes huvudförhandlingen kunna slutföras på tre dagar. Genom olika omständigheter kunde det uppgjorda tidsschemat icke hållas. Detta berodde bl. a. på att förhören med målsägandena blev onormalt tidskrävande, att åklagaren med anledning av uppgifter vid ett av dessa förhör såg sig föranlåten att personligen närvara vid polisförhör för komplettering av förundersökningen i målet, vilket nödvändiggjorde en längre paus i förhandlingen, samt att N:s försvarare hade engagerat sig i en häktningförhandling i ett större brottmål, vilket jämväl nödvändiggjorde avbrott i huvudförhandlingen. Redan vid middagstiden 11.11 framstod det som helt klart att förhandlingen icke skulle kunna slutföras 12.11, varför det blev aktuellt att fortsätta densamma i den följande veckan. Eftersom såväl åklagaren som försvararna då var upptagna av förhandlingar i andra mål, visade det sig omedelbart erbjuda mycket stora svårigheter att finna lämplig tid för fortsättande av huvudförhandlingen. Under överläggningarna härom framkom att det kunde bli nödvändigt att entlediga Silbersky som försvarare för N. och utse ny försvarare för denne. I den uppkomna situationen ansåg jag det synnerligen angeläget att medan Silbersky ännu kvarstod som försvarare hålla förhöret med Å. och därigenom få möjlighet att slutföra ifrågavarande avsnitt innan försvarbyte ägde rum. Efter hämtningsbeslutet på förmiddagen 12.11 inträdde ytterligare dröjsmål med huvudförhandlingen, vilket omöjliggjorde Å:s hörande nämnda dag. Såvitt jag kan erinra mig blev det först i den följande veckan helt klart, att Silbersky kunde kvarstå som försvarare för N.

Vid ärendets avgörande anförde ställföreträdande JO Wigelius följande.

I 45 kap. 3 § rättegångsbalken föreskrivs:

Hava åtal väckts mot någon för flera brott eller åtal mot flera för att hava tagit del i samma brott, skola åtalen handläggas i en rättegång, om ej rätten finner särskild handläggning vara lämpligare. Åtal, som väckts mot flera för skilda brott, må handläggas i en rättegång, om det är till gagn för utredningen.

Ej må åtal förenas, med mindre åtalen väckts vid samma domstol och denna är behörig samt för åtalen samma rättegångsform är tillämplig.

När skäl äro därtill, må åtal, som förenats, åter särskiljas.

Lagrummet reglerar förutsättningarna för sammanföring (kumulation) av allmänna åtal. Genom lagändring den 14 december 1956 har en tidigare gällande absolut kumulationsregel mjukats upp. Det främsta motivet för den då vidtagna ändringen var att motverka uppkomsten av vidlyftiga rättegångar (se SOU 1955: 10 s. 16 ff). Huvudregeln är

dock fortfarande att åtal mot någon för flera brott eller mot flera för att ha tagit del i samma brott skall handläggas i samma rättegång.

N. och Å. har tagit del i samma brott. Åtalen mot dem skulle därför enligt förenämnda lagrum i första hand företas gemensamt. Bevisningen var delvis gemensam och de tilltalades uppgifter hade betydelse för båda åtalen. Rättens beslut den 9 november 1971 att inställa huvudförhandlingen mot Å. och påbörja huvudförhandlingen mot N. torde få anses ha inneburit att rätten särskilt åtalen. De särskilda skäl som rätten funnit härför har såvitt framkommit i första hand varit intresset av att kunna avgöra målet mot N., som var häktad i målet. Enligt min mening har dock starka skäl talat för att Å:s utevaro bort föranleda uppskov med handläggningen av målet även mot N. Så har kunnat ske enligt 45 kap. 14 § andra stycket rättegångsbalken. Jag kan emellertid ej göra gällande att rätten genom att påbörja huvudförhandlingen mot N. gjort sig skyldig till fel eller försummelse.

Enligt 36 kap. 1 § rättegångsbalken får envar som inte är part i målet höras som vittne. I brottmål får dock målsäganden icke vittna även om han ej för talan.

Lindelöf har med hänvisning till sistnämnda lagrum uttalat att det är ägnat att inge starka betänkligheter att höra en person under vittnesed angående medhjälp till en gärning för vilken vederbörande själv står under åtal. I enlighet härmed har Å. enligt Lindelöf ej kunnat inkallas att höras såsom vittne mot N. Motivet till vittnesförbudet i 36 kap. 1 § rättegångsbalken är att en part, som underkastas vittnesförhör, kan råka i en svår intressekollision och starkt frestas att begå mened. Det är inte alldeles klart hur lagrummet skall tillämpas, då åtal mot flera medverkande till samma brott handläggs i skilda rättegångar. JO Gunnar Thyresson har i JO:s ämbetsberättelse 1972 s. 24 uttalat att om någon av de medverkande redan dömts för brottet i särskild rättegång och skall höras i målet mot de övriga, kan detta enligt gällande rätt endast ske i form av vittnesförhör. Med hänsyn till att de åtalade skulle ha hörts upplysningsvis mot varandra om samtliga åtal väckts på en gång kan det enligt JO Thyresson (s. 26) framstå såsom inkonsekvent att, när åtalen handläggs i skilda rättegångar, en av de medverkande kan komma att vittna under edsansvar mot de övriga. Trots dessa och andra anförda betänkligheter häremot anses det dock enligt doktrin och praxis vara möjligt att den som dömts för brott i särskild rättegång höres som vittne mot medverkande till brotten (Gärde m. fl. Nya rättegångsbalken s. 495, jfr NJA 1972 s. 532).

Betänkligheterna mot att höra medverkande såsom vittne blir naturligtvis mycket starkare, då den hörde alltjämt står under åtal för sin medverkan. I det läget har det i praxis förekommit att en medverkande hörts i rättegång mot annan medverkande såsom tilltalad, oaktat att åtalen efter särskild dom och fullföljd beträffande den ene kommit att handläggas i skilda instanser (SvJT 1957 rf. s. 17).

Frågan hur termen »mål» i 36 kap. 1 § rättegångsbalken bör tolkas och därmed sammanhängande spörsmål har varit föremål för åtskillig diskussion. Här må endast hänvisas till Olivecrona, Rättegången i brottmål, 3 uppl. s. 89, Thorsten Cars i Svensk Juristtidning 1956 s. 657 samt Ekelöf, Rättegång IV, 1973 s. 116. För egen del finner jag det naturligt att man numera, efter ändringen i kumulationsreglerna, tillämpar 36 kap. 1 § rättegångsbalken med beaktande främst av den rättsliga situationens sakliga innebörd och således i någon mån bortser från att lagrummet nog vid tillkomsten ansågs hänföra sig till mål som formellt begrepp, närmast lika med rättegång vid viss domstol. Enligt min mening skulle då medverkande till brott anses som part i målet och hindrad att vittna om brottet så länge han står under åtal, även om eller när åtalet mot honom inte handläggs gemensamt med åtalet mot annan medverkande.

Jag har förut anfört att åtalet mot Å. i förevarande fall måste anses ha särskilts från åtalet mot N. I enlighet med vad jag sist anfört skulle det dock ej vara möjligt att höra Å. såsom vittne mot N. Jag gillar således den bedömning, som kommit till uttryck i Lindelöfs hit avgivna remissyttrande.

Lagstiftaren synes ej ha förutsett den situationen att en tilltalad i domstol behöver höras angående den åtalade gärningen i annat sammanhang än vid handläggningen av åtalet mot honom. En sådan situation var ju ej heller aktuell så länge kumulationsregeln i 45 kap. 3 § rättegångsbalken var obligatorisk.

Om ett förhör enligt det förut sagda ej kan äga rum som vittnesförhör och om det ej heller skulle vara möjligt att på annat sätt höra den tilltalade vid handläggningen av mål mot en medverkande skulle domstolen således vara förhindrad att utnyttja en för målets bedömning måhända avgörande upplysningskälla. Ett sådant resultat vore orimligt och stridande mot rättegångsbalkens ledande princip om fri bevisprövning. En medverkande bör alltså kunna höras i rättegången mot annan medverkande även om åtalen ej handläggs i ett sammanhang. Så har som nämnts också skett i praxis. Problem har emellertid därvid uppstått beträffande den hördes rätt till ersättning för inställelse (se förenämnda SvJT 1957 rf. s. 17). Fråga kan också uppstå exempelvis om offentlig försvarares ställning vid förhöret och om ersättning till honom för inställelse.

Reglerna i rättegångsbalken beträffande den tilltalades rättigheter och skyldigheter i processen tar helt naturligt sikte endast på handläggningen av åtalet mot honom. Det är därför enligt min mening ej givet att dessa regler utan vidare kan tillämpas då den tilltalade endast skall höras i anledning av åtalet mot medverkande. Eftersom några särskilda föreskrifter ej meddelats härför bör det enligt min mening antagas att domstolen — bortsett från fall då förhörspersonen är berövad fri-

heten — endast kan använda föreläggande enligt 9 kap. 7 § rättegångsbalken för att framtvunga hans inställelse. I enlighet härmed och med hänsyn till vad jag förut anfört angående särskiljandet av åtalen mot N. och Å. så skulle tingsrätten ej haft möjlighet att med tillämpning av 45 kap. 15 § andra stycket rättegångsbalken förordna om Å:s hämtande till rätten.

Vad som framkommit i ärendet ger ej anledning att anta annat än att Å. — såsom rätten efter Bejerots hörande funnit — varit i stånd att inställa sig inför rätten. Eftersom rätten tidigare accepterat att Å. haft laga förfall, hade det måhända varit lämpligast att Å., innan inställelsen påfordrades, beretts tillfälle att yttra sig över vad som förekommitt i frågan. Med hänsyn till vad Lindelöf anfört härstädes om vad som föregått rättens beslut om Å:s hörande och med beaktande av de särskilda omständigheter som förelegat i fallet anser jag mig dock ej kunna rikta någon kritik mot att rätten ej inhämtade yttrande av Å.

För den händelse att det skulle anses att anmärkning i något hänseende kan riktas mot Lindelöfs handläggning av målet, har han hemställt att han före ärendets slutförande ånyo erhåller tillfälle att yttra sig. Med anledning härav vill jag uttala följande. Jag är väl medveten om att tingsrätten när den ställts inför frågan om hörande och eventuell hämtning av Å. haft begränsad tid att överväga sitt handlingsätt, och jag ifrågasätter ej annat än att tingsrättens avgörande i första hand bestämts av önskemålet av en för tingsrätten och parterna smidig lösning. Såvitt jag funnit kan tingsrättens åtgärder och beslut ej heller i något avseende läggas någon tjänsteman till last såsom fel eller försummelse.

Med hänsyn till det sagda har jag ej funnit skäl att bereda Lindelöf tillfälle till ytterligare yttrande i saken.

Åklagares skyldighet att underrätta polismyndighet om avskrivningsbeslut m. m.

M. J. klagade över att hon från en åklagarmyndighet erhållit ett skriftligt meddelande om att åtal inte skulle väckas mot henne för snatteri oaktat hon inte varit misstänkt för sådant brott. M. J. hemställde, att JO skulle ingripa för att utröna dels anledningen till under rättelsen och dels om hon förekommer i polisens eller åklagarens register på grund av snatteri.

Av åklagarmyndighetens akt framgick bl. a. följande. En kvinna hördes av polisen såsom misstänkt för snatteri av matvaror. Kvinnan erkände brottet och legitimerade sig med ett sjukförsäkringsbesked, vilket var utfärdat för M. J. Förhørsledaren redovisade därefter ut-

redningen till åklagarmyndigheten som utfärdade strafföreläggande beträffande M. J. för snatteri. Sedan hon erhållit föreläggandet uppsökte hon polisen och förklarade att hon var oskyldig till brottet. Hon uppgav att hon förlorat sitt försäkringsbesked och att hon varit på sitt arbete vid tidpunkten för brottet. Sedan med anledning härav viss kompletterande utredning verkställts, som inte vederlade M. J.'s uppgifter, avskrevs ärendet om snatteri genom beslut den 6 november 1972 med motiveringen »Brott kan ej styrkas».

JO inhämtade yttrande bl. a. från riksåklagaren angående åklagarmyndighets skyldighet att underrätta polismyndighet om avskrivningsbeslut. Riksåklagaren, som till sitt den 6 mars 1973 dagtecknade yttrande fogade en skrivelse den 23 mars 1970 angående vissa ändrade regler för personbladsredovisningen m. m., anförde följande.

Den 16 december 1964 utfärdade riksåklagarämbetet cirkulär A 3 med föreskrifter om diarietföring m. m. att gälla fr. o. m. den 1 januari 1965, då åklagarväsendet omorganiserades. Enligt cirkuläret skulle redovisning till den lokala polismyndighetens centralregister av måls utgång alltid ske. Underrättelseskyligheten fullgjordes normalt på olika blanketter eller diarietalonger som överlämnats av polisen i samband med målets redovisning till åklagarmyndigheten. Vid avvikelser från normalrutinen skulle underrättelseskyligheten fullgöras enligt lokala arbetsanvisningar utfärdade av överåklagarna och de länsåklagarmyndigheterna underställda chefsåklagarna efter samråd med vederbörande polischef. Bestämmelserna om såväl omfattningen av som formerna för underrättelseskyligheten har därefter vid flera tillfällen ändrats under uppbyggnaden av rättsväsendets informationssystem (RI). Den 1 mars 1967 infördes den nuvarande personbladsrutinen, som dock först fr. o. m. den 1 januari 1968 kom att påverka sättet att i vissa fall lämna uppgifter. Den 7 december 1967 utfärdade jag cirkulär A 27 med vissa ändrade bestämmelser om diarietföring, statistikredovisning m. m. I bilaga 1 till cirkuläret finns intagna föreskrifter om åklagarmyndigheternas redovisning av måls utgång. Avdelning A i bilagan berör redovisningen av mål där personblad har upprättats. Bestämmelserna gäller fortfarande, utom i fråga om dom/slutligt beslut där uppgiftskyligheten numera fullgörs av vederbörande domstol. Avdelning B — som numera inte gäller — reglerade underrättelseskyligheten i erkända bötesmål som redovisats från polisen på blanketten Rapport med strafföreläggande. I avdelning C slutligen föreskrivs att underrättelse i andra fall än A och B skall lämnas i enlighet med lokalt utfärdade anvisningar — dvs. samma bestämmelser som tidigare i cirkulär A 3. Som framgår nedan har underrättelseskyligheten i sistnämnda fall numera väsentligen begränsats.

Den 1 april 1970 infördes en helt ny strafförelägganderutin baserad på ADB-teknik. Underrättelse till lokal polismyndighet om utfärdade och godkända strafförelägganden lämnas därefter inte längre av vederbörande åklagarmyndighet utan av rikspolisstyrelsen (RPS). I anslutning till den nya strafförelägganderutinen utfärdade jag anvisningar den 23 mars 1970. Enligt dessa behöver polisen inte längre upprätta personblad då någon är skäligen misstänkt för brott som omfattas av personbladsrutinen men som kan komma att avgöras genom straff-

föreläggande. Om målet avgörs på annat sätt än genom att strafföreläggande *ufärdas* redovisas detta av åklagarmyndigheten i enlighet med föreskrifterna i anvisningarna. Vidare bör framhållas den begränsning i underrättelseskyldigheten som motsvaras av RPS:s anvisningar om personregistrering hos lokal polismyndighet.

I det här aktuella fallet bestreds strafföreläggandet, och handlingarna återremitterades av RPS till åklagarmyndigheten för ny åtalsprövning, som resulterade i att målet avskrevs med motiveringen »brott ej styrkt». Någon skyldighet att underrätta den lokala polismyndigheten om det negativa åtalsbeslutet i detta skede föreligger inte enligt förenämnda anvisningar.

Jag vill framhålla att begränsningen av underrättelseskyldigheten och registerföringen såvitt avser bötesbrott tillkommit i arbetsbesparande syfte. Avsaknaden av uppgift i centralregistret i vissa fall om målets utgång torde inte vara till men för den enskilde. När slagning sker med anledning av begäran om tillstånd eller intyg från polismyndigheten skall nämligen, enligt RPS:s anvisningar, polisen i här angivna fall hos åklagarmyndigheten efterhöra vad som hänt i målet.

JO erhöll emellertid härefter från riksåklagaren bilaga 2 till dennes cirkulär A 35. Bilagan innehåller anvisningar och föreskrifter för strafförelägganderutinen, vilka gäller fr. o. m. den 1 maj 1973. Av anvisningarna framgår att vid ett avskrivningsbeslut som i förevarande fall lokal polismyndighets centralregister skall underrättas av åklagarmyndighet om beslutet på det sätt varom överenskommelse träffats med vederbörande polischef.

Vid ärendets avgörande uttalade JO Thyresson bland annat följande.

Vad gäller den i ärendet ifrågavarande åklagarens beslut att inte väcka åtal mot M. J. kan enligt min uppfattning tvekan råda om den av åklagaren i beslutet angivna avskrivningsgrunden var riktig. För egen del är jag närmast av den uppfattningen att den i riksåklagarens cirkulär C 62 upptagna formuleringen »Misstänkt oskyldig» skulle ha angivits som avskrivningsgrund. Man kan dock bedöma saken olika och jag anser mig inte ha grund för direkt kritik mot åklagaren för hans bedömning.

Jag finner det vara helt i sin ordning att åklagarmyndigheten underrättade M. J. skriftligen om att åtal inte skulle väckas mot henne. Omständigheterna får nämligen anses ha varit sådana att det framstått som lämpligt att underrätta henne om beslutet oaktat hon inte hörts av polisen såsom misstänkt.

Det förhållandet att M. J. blivit antecknad i polismyndighetens och åklagarmyndighetens register är inte av beskaffenhet att föranleda något ingripande från min sida, eftersom dessa registreringar skett i enlighet med gällande bestämmelser.

Jag finner det tillfredsställande att lokal polismyndighets central-

register numera skall underrättas av åklagarmyndighet om ett avskrivningsbeslut som det förevarande på sätt varom överenskommelse träffats med vederbörande polischef. Med hänsyn härtill och till att den i ärendet ifrågavarande polismyndigheten vidtagit åtgärder för att i sitt register anteckna att snatteriet avskrivits beträffande M. J. finner jag ej skäl till ytterligare åtgärd.

Polisens användning av våld i samband med demonstrationer

I en från Sveriges arbetares centralorganisation den 7 september 1972 till JO inkommen skrivelse framfördes klagomål mot polisens användning av våld i samband med demonstrationer. Det gjordes gällande att polisens bruk av våld vid sådana tillfällen tilltagit. »Även vid demonstrationer som samlar ytterst få deltagare och som normalt skulle kunna förflyta på ett förhållandevis diskret sätt har polisens benägenhet att ingripa föranlett våldsamerheter», anfördes det i skrivelsen. Som exempel på en demonstration då polisen skulle ha använt mer våld än vad situationen krävt åberopade klaganden den demonstration som ägde rum den 4 september 1972 på Arlanda flygplats när en taiwanesisk medborgare skulle utlämnas från Sverige. I en tidningsartikel, som bifogats skrivelsen, uppgavs att demonstrationen var våldsamt, att demonstranter drabbade samman med polisen och att polisen därvid använde batonger. Tidningen innehöll också bilder angående händelsen. Vidare togs i skrivelsen upp frågor rörande rekrytering och utbildning av polispersonal. Det hemställdes därjämte att JO skulle medverka till en förbättring av förhållandet mellan polis och allmänhet.

Vid ärendets avgörande anförde JO Thyresson följande.

Det allmänna lagstödet för polisens befogenhet att använda våld finns i 24 kap. 2 § första stycket brottsbalken, vari stadgas att om polisman som skall verkställa tjänsteåtgärd mötes eller angripes med våld eller hot om våld han för åtgärdens genomförande får bruka det våld som med hänsyn till omständigheterna kan anses försvarligt. Vidare finns i 16 § polisinstruktionen föreskrifter om användning av våld. Enligt andra stycket i denna paragraf får våld tillgripas endast när tjänsteuppgiften ej kan lösas på annat sätt. Tillgripes våld skall den lindrigaste form som kan leda till det avsedda resultatet användas. Våld får ej brukas längre än som är oundgängligen nödvändigt. Vid en redogörelse för polisens befogenheter att använda våld måste också uppmärksammas de allmänna nödvärnsbestämmelserna i 24 kap. 1 § brottsbalken. Polisman — liksom varje annan person — som t. ex. söker av-

värja ett påbörjat eller överhängande brottsligt angrepp på person eller egendom, äger enligt detta lagrum använda allt det våld som med hänsyn till angreppets beskaffenhet och det angripnas betydelse inte är uppenbart oförsvarligt.

Det är således omständigheterna i det särskilda fallet som är avgörande för omfattningen och arten av det våld som polisen får använda. I första hand är det helt naturligt det våld eller hot om våld som möter polismannen i det enskilda fallet som får bestämma vilket mått av våld han själv äger bruka. Men även beträffande polisingripanden överhuvudtaget gäller att när man skall bedöma det befogade i den våldsanvändning som då må ha förekommit från polisens sida hänsyn måste tas till samtliga omständigheter av betydelse som förelegat vid tillfället. Det går alltså inte att kritisera polisen för att ha använt alltför kraftigt våld om man inte vid bedömningen av våldsanvändningen först satt våldet i relation till alla de faktorer som varit för handen vid ingripandet och då påverkat polisens handlande.

Många gånger är det emellertid i det enskilda fallet svårt att vid en efterhandsgranskning få en säker bild av den situation som förelegat eller av det våld som kommit till användning från polisens sida. Inte sällan möter särskilda svårigheter att avgöra om situationen varit sådan att polismannen haft rätt att använda våld enligt 24 kap. 1 eller 2 § brottsbalken. Som framgått av det tidigare anförda är utrymmet för våld snävare enligt 2 § än enligt 1 §. Jag vågar dock påstå att polisen mycket ofta försätts i nödvärnssituationer, dvs. i situationer där den kan vara berättigad att använda våld intill gränsen för vad som är att anse som uppenbart oförsvarligt.

I detta sammanhang vill jag till belysning av det sist sagda nämna att rikspolisstyrelsen gjort två kartläggningar av fall beträffande våld mot polismän i tjänsteutövning. Den första kartläggningen avsåg tiden den 1 januari 1965—den 30 september 1966 och den andra kartläggningen tiden den 1 januari 1969—den 30 september 1970. Vid en jämförelse mellan de båda kartläggningsperioderna framgår att det totala antalet fall av våld mot polisman i tjänsteutövning ökat från 933 till 1 432 alltså med 499 fall eller med 53,5 procent. Stockholms polisdistrikt hade det största antalet fall eller 406, vilket innebar en ökning med 75 procent. Nämnas bör också att under år 1971 blev 210 polismän i Stockholm misshandlade i tjänsten. Motsvarande siffra för år 1972 var 236.

Jag har i ett antal s. k. demonstrationsärenden haft att pröva polisens våldsanvändning. Efter de utredningar som företagits i dessa ärenden har vid en samlad bedömning av de omständigheter som förelegat i varje särskilt fall inte kunnat påvisas att polisen använt olagligt våld. Utredningarna har därför inte givit mig anledning att rikta kritik mot polisen i förevarande hänseende. Enligt min mening finns det över-

huvudtaget inte något belägg för sådana allmänna påståenden, som ofta framförs i olika sammanhang, att polisens våldsanvändning inte sällan står i bristande överensstämmelse med gällande bestämmelser eller tenderar att sträcka sig längre än vad dessa medger. Samtidigt vill jag understryka att frågan om polisens befogenhet att bruka våld givetvis är en mycket viktig fråga som jag följer med stor uppmärksamhet och att åtgärder självfallet måste vidtagas mot varje polisman som brukar mer våld än vad situationen ger honom laglig rätt till. Det skulle vara helt ödeläggande för allmänhetens tillit till polisen om det skulle finnas grund för uppfattningen att polisen utövade sin makt utöver de lagliga gränser som utstakats för dess maktutövning. Jag vill emellertid i detta sammanhang inte underlåta att framhålla att — på grund av skilda orsaker som jag ej har anledning att här gå närmare in på — polisens arbete utan tvekan numera blivit vanskligare för att inte säga mera riskfyllt än tidigare.

Vad gäller den i klagoskrivelsen omnämnda demonstrationen den 4 september 1972 på Arlanda flygplats så har varken det återopade tidningsreportaget eller någon annan omständighet givit mig anledning att misstänka att polisen vid tillfället överskridit sin befogenhet att använda våld. Jag har därför inte funnit skäl att inleda någon undersökning i saken. Beträffande själva verkställandet av ifrågakvarande utlämning har jag i beslut den 29 november 1972 i ärende dnr 2309/72 efter företagen utredning inte funnit någon omständighet som givit stöd för antagande att fel eller försummelse förekommit från någon tjänstemans sida.

De frågor om rekrytering och utbildning av polispersonal samt om förhållandet mellan polis och allmänhet som berörts i klagoskrivelsen kan jag inte här upptaga till behandling. Beträffande sistnämnda fråga vill jag dock hänvisa till en av utredningen »Polisen i Stockholm» den 7 februari 1973 till Brottskommissionen avgiven promemoria och till kommissionens den 22 mars 1973 dagtecknade betänkande »Åtgärder för att bekämpa brottsligheten och förbättra den allmänna ordningen» (Ds Ju 1973: 5) samt prop. 1973: 115, vari föreslagits åtgärder i syfte att främja goda förhållanden mellan polis och allmänhet.

Med detta är ärendet av mig slutbehandlat.

Lämpligheten av att civilklädda polismän ingripit mot demonstrant och fråga om deras skyldighet att legitimera sig

S., som greps av polisen i samband med en förstamajdemonstration i Stockholm 1972, framförde i en den 18 maj 1972 till JO inkommen skrivelse — vari hänvisades till innehållet i en samtidigt ingiven artikel i

tidningen Gnistan, nr 5 för 1972 — klagomål, bl. a. över att de polis-
män som grep honom var civilklädda och inte legitimerade sig. Ej
heller på annat sätt gjorde de klart för S. att de hade befogenhet att
gripa honom.

Yttrande inforades från rikspolisstyrelsen. Till styrelsens yttran-
de, som inkom den 18 oktober 1972, var fogat ett av styrelsen inhäm-
tat yttrande från polismyndigheten i Stockholms polisdistrikt. I yttran-
dena gjordes gällande att det inte förelåg anledning till klander mot
någon polisman.

S. tillställdes utredningen och bereddes tillfälle att yttra sig men av-
hördes ej.

I ärendet införskaffades Stockholms tingsrätts dom den 28 novem-
ber 1972, DB 784, och Svea hovrätts dom den 10 maj 1973, DB 73,
avseende prövning av åtal mot S. för missfirmelse mot tjänsteman och
våldsamt motstånd.

Chefen för ordningsavdelningen vid polismyndigheten i Stockholms
polisdistrikt utfärdade den 27 april 1972 en kommenderingsorder med
anledning av demonstrationståg och möten den 1 maj 1972. Av ordern
framgår att Stockholms Arbetarekommun, Kommunistiska Förbundet
Marxist-Leninisterna och Stockholmsavdelningen av Kommunistiska
Förbundet Marxist-Leninisterna (Revolutionärerna) skulle anordna var
sitt demonstrationståg. Enligt ordern skulle Kommunistiska Förbundet
Marxist-Leninisterna ha avslutningsmöte tillsammans med Stockholms
Arbetarekommun på Norra Latins skolgård vid Norra Bantorget. I
poliskommenderingen skulle ingå såväl uniformsklädda som civila po-
lismän.

Kriminalkommissarien vid polismyndigheten i Stockholm Rolf Malm-
by, som vid kommenderingstillfället den 1 maj 1972 var chef för en av
kriminalpolisens grupper, uppgav i anmälan samma dag följande.

Tre av kriminalavdelningens tjänstefordon stod uppställda vid buss-
hållplatserna på Norra Bantorgets sydöstra sida och i anslutning till
varandra. Civilklädd polispersonal uppehöll sig i eller invid bilarna. I
bakre bilen satt kriminalinspektörerna Stig B. Carlsson och Tommy
Söderlund. En för oss okänd kvinna och en man, som sedermera visa-
de sig vara S., gick fram till ifrågavarande bil och fotograferade så-
väl denna som polismännen. Det var kvinnan som höll i kameran.
Både S. och kvinnan uppträdde provocerande och utmanande gentemot
polismännen. Efter en kort stund började S. missfirma dem genom att
kalla dem för »djävla svarta svin», »svartfötter» m. m. förklenande till-
mälen. Dessutom yttrade S.: »Ni är inte värda att spotta på en gång».
Polismännen svarade inte på dessa tillmälen utan förhöll sig helt passiva.
Under tiden S:s provocerande uppträdande fortgick, kom mellan fem
och tio personer till platsen, sannolikt ditlockade genom S:s högljudd-

het. Flera av de polismän, som uppehöll sig i och invid de andra fordonen åhörde S:s yttranden och åsåg hans beteende. Då alltmer folk kom tillstädes och även dessa började uppträda provokativt beslöts att S. skulle tillfälligt omhändertagas jämlikt 19 § i polisinstruktionen¹ enär hans uppträdande innebar en omedelbar fara för allmän ordning och säkerhet. Klockan 15.30 omhändertogs S. av kriminalinspektörerna L. I. S. Karlsson och S. Wihlborg och fördes mot en av tjänstebilarna. S. satte sig därvid till våldsamt motstånd genom att streta emot med armar och ben samt kasta med kroppen jämte att gripa tag i fordonen. Så småningom kunde dock motståndet betvingas och han insattes i nämnda bil och fördes till kriminalstationen, dit han infördes av kriminalinspektören T. Söderlund och polismannen B. L. A. Johansson klockan 15.40. Under det att S. höll på att föras in i fordonet skrek han högljutt att »såpofolket har tagit mig, befria mig från såpofolket, kasta er framför bilarna, så att de inte kan köra etc.» I samband därmed började en del av de tillstädeskomna personerna att i talkörer skraka »såpo, såpo», »stoppa såpofolket» m. fl. liknande uttryck. Genom dessa talkörer kom ytterligare folk till platsen, företrädesvis yngre människor, och sökte förhindra att tjänstefordonen fördes från platsen. Genom att ställa sig framför dessa samt gripa tag i dörrhandtag jämte att kasta olika föremål på dem och utsätta dem för sparkar och slag sökte man förhindra polispersonalens tjänsteåtgärder. Sedan förstärkning kommit till platsen genom uniformerad personal, av vilka någon utsattes för misshandel, kunde tjänstefordonen föras därifrån. Det torde framstå som helt uppenbart att S. känt till, att de personer han utsatte för missfirmelse var polismän i tjänst. Inne på kriminalstationen meddelades S. att han senare skulle komma att kallas till polisförhör med anledning av det inträffade. Sedan S:s identitet fastställts, fick han lämna kriminalstationen samma dag klockan 17.25.

I anledning av Malmbys anmälan verkställdes förundersökning, varvid S., ett flertal polismän och tre personer som S. åberopat hördes.

Kriminalinspektören Lars-Ingvar Karlsson, som tillsammans med kriminalinspektören Sven Gunnar Wihlborg omhändertog S., har uppgivit att de tre polisfordonen var »civila» och att dessa stod uppställda på rad längst ner mot Torsgatan vid Norra Bantorget.

Karlsson har vidare uppgivit följande.

Tillsammans med Wihlborg gick han fram till S. och tog tag i hans högra arm. Omedelbart uppstod en hotfull stämning mot polismännen. De var angelägna att komma från platsen så fort som möjligt med den omhändertagne. Någon möjlighet att legitimera sig som polisman hade Karlsson inte. S. följde med mot bilen utan motstånd. Då polismännen skulle föra in honom i bilen satte han upp benen mot bilens sida och spjånade emot. Mycket folk tryckte på bakifrån. Karlsson blev undanknuffad. S. infördes i bilen av andra polismän. Han skrek då: »Jag har blivit tagen av såpo. Kamrater, sätt er framför bilarna». En del personer gick fram mot bilens framdel. Karlsson sprang dit och motade bort dem. Därefter körde bilen från platsen.

¹ 19 § polisinstruktionen motsvaras numera av 3 § lagen om tillfälligt omhändertagande (SFS 1973: 558).

Wihlborg har avgivit en utsaga som i allt väsentligt överensstämmer med Karlssons berättelse. Han har bl. a. framhållit att det inte fanns någon möjlighet för honom att legitimera sig i det tumult som uppstod vid omhändertagandet.

Polismannen Britt-Louise Johansson, som förde den bil med vilken S. transporterades till polisstationen, har uppgivit följande.

När S. förts in i bilen ropade han till de andra demonstranterna: »Kamrater, frita mig, säpo har gripit mig. Släng er framför bilen». Ett flertal av demonstranterna åttlydde S:s uppmaning och ställde sig framför fordonet, några försökte rycka i dörren på Britt-Louise Johanssons sida, i tydlig avsikt att hindra henne från att köra. Någon av demonstranterna slog mot fordonets tak så att en kraftig duns uppstod. Hela tiden ropade de: »säpo, säpo, säpo», i kör. Efter det att uniformerad personal kommit till platsen kunde hon utföra transporten.

S. åtalades sedermera vid Stockholms tingsrätt för missfirmelse mot tjänsteman och våldsamt motstånd enligt följande gärningsbeskrivning.

S. har den 1 maj 1972 på Norra Bantorget i Stockholm missfirmat kriminalinspektörerna Stig Bengt Carlsson och Lars Tommy Söderlund i och för deras tjänst genom att upprepade gånger högljutt yttra kränkande tillmälen till polismännen såsom »Era djävla svartfötter» och »Era djävla svin» samt vidare yttra att »Ni är inte värda att spotta på en gång».

Sedan S. på grund av sitt högljudda och ordningsstörande beteende omhändertagits av kriminalinspektören Sten Gunnar Wihlborg och polismannen Lars-Ingvar Stig Karlsson, har S. satt sig till motvärn genom att spjärna emot med armar och ben, rycka och slita samt hålla sig fast i en av dörrarna till den bil, i vilken han skulle införas.

S. erkände vid huvudförhandlingen inför tingsrätten att han fällt de i ansvarspåståendet angivna yttrandena eller liknande av missfirmande innebörd och att han satt sig till våldsamt motstånd på sätt som påståtts i gärningsbeskrivningen. Han bestred dock ansvar under påstående att han inte insåg att de personer med vilka han samtalande var polismän.

Vid tingsrätten hölls målsägande- eller vittnesförhör med åtta personer, varav fem polismän.

Tingsrätten, som meddelade dom den 28 november 1972, fann S:s nyssnämnda invändning mot åtalet vederlagd. S. fälldes i domen till ansvar för de åtalade gärningarna. Han överklagade och yrkade befrielse från ansvar. Svea hovrätt meddelade dom den 10 maj 1973 och fann ej skäl att på talan av S. göra ändring i tingsrättens dom. Hovrättens dom vann laga kraft.

Vid ärendets avgörande anförde JO Thyresson följande.

Av utredningen framgår att det varit personal från kriminalavdel-

ningen vid polismyndigheten i Stockholms polisdistrikt och sålunda inte befattningshavare vid säkerhetspolisen som ingripit mot S.

Utredningen visar att S. uppträtt på sådant sätt att Malmbys beslut att omhändertaga S. i och för sig varit motiverat.

Jag har i ett beslut som meddelats den 2 juli 1971 (JO:s ämbetsberättelse 1972 s. 35) understrukit att det från principiell synpunkt är av vikt att den polis som vid folksamlingar i omedelbar konfrontation med allmänheten skall direkt ingripa för ordningens upprätthållande är uniformerad så att det inte hos allmänheten uppstår någon tvekan om vem det är som svarar för ordningshållningen. I förevarande fall har det enligt utredningen förhållit sig så att S. gått fram till ett antal civilklädda polismän, som uppehållit sig i eller invid sina tjänstefordon ett stycke från platsen för avslutningsmötet, samt uppträtt missfirmande och provocerande mot dessa med påföljd att det blivit erforderligt att omhändertaga honom. Någon uniformerad polispersonal som kunde ombesörja omhändertagandet fanns då inte på plats. Sådan personal synes ha kommit tillstädes först när S. skulle borttransporteras i en av polisens bilar. Det kan rimligtvis inte anses ha varit möjligt att anstå med omhändertagandet till dess uniformerad polis hunnit komma till platsen. Under angivna omständigheter kan kritik inte riktas mot att det var civilklädda polismän som ingrep mot S.

Vad gäller frågan om dessa polismän borde ha legitimerat sig för S. vill jag först framhålla att det i här tidigare avgjorda ärenden ansetts att polisman i princip är skyldig att legitimera sig. Sådan skyldighet har dock inte ansetts föreligga om någon i trakasseringsyfte eller eljest utan grundad anledning begär att få veta polismannens namn eller om trängande tjänsteuppgifter eller annan särskild omständighet talar däremot (JO:s ämbetsberättelse 1966 s. 136, 1968 s. 84 och 1969 s. 86). I S:s fall finner jag i likhet med domstolarna att S. måste ha insett att det var polismän som omhändertog honom. Härtill kommer att det genom den hotfulla stämning som rått vid omhändertagandet av S. till följd av tillströmmande personers uppträdande knappast funnits utrymme för polismännen att legitimera sig. Jag anser således att det inte finns fog för kritik mot polismännen för att de inte legitimerat sig.

Att S. borttransporterades i ett inte polisskyltat fordon kan givetvis inte föranleda någon anmärkning.

Polisman har underlåtit upptaga anmälan om brottslig gärning mot demonstranter

Stockholms FNL-grupp och Svenska kommittén för Vietnam anordnade den 17 maj 1972 med polismyndighetens tillstånd ett demonstrationståg som gick från Kungsträdgården till amerikanska ambassaden

vid Strandvägen 101 i Stockholm. När demonstrationståget befann sig i korsningen mellan Strandvägen och Laboratoriegatan inträffade en händelse som sedermera ledde till att allmän åklagare väckte åtal mot en man, här kallad A., för ofredande. Gärningen bestod enligt åklagaren i att A. hållt ut en blandning av lacknafta och vatten på gatan omedelbart framför första ledet i demonstrationståget och därefter kastat brinnande tändstickor mot vätskan för att ge sken av att vilja antända den. Mannen dömdes den 20 oktober 1972 av Stockholms tingsrätt att för ofredande böta 60 dagsböter. Domen vann laga kraft.

Ebbe Carlsson anförde i skrivelse som inkom till JO den 19 maj 1972 följande. Vid samlingen utanför USA:s ambassad lade han vid 21.00-tiden märke till en grupp ungdomar som försökte att ta sig igenom poliskedjan i korsningen mellan Strandvägen och Gärdesvägen. Ungdomarna ville komma till tals med ett polisbefäl, sannolikt en kommissarie, som stod strax bakom poliskedjan. Ungdomarna bad att polismannen skulle komma fram till poliskedjan, något som denne också gjorde. En flicka talade om för polismannen att en yngling, som hon pekade på och som stod alldeles intill poliskedjan, hade kastat fotogen mot täten i demonstrationståget. Ynglingen sa med hög röst att detta hade han gjort därför att han var "så djävla förbannad på kommunismen". Polismannen svarade flickan att "ni är minsann inte så goda ni heller" och "ni sköter er inte alltid ni heller". Vidare använde polismannen uttryck som Carlsson ansåg förklenande. Han sa t.ex. till flickan "jag talar inte med en sån som dej". Polismannen vägrade att befatta sig med ungdomarna och sa åt dessa att gå sin väg. Själv gick polismannen bort från poliskedjan. Ungdomarna försökte att få reda på polismannens namn. De frågade en annan polisman men denne ville inte lämna ut namnet. En stund senare träffade Carlsson riksdagsledamoten Birgitta Dahl, som gått med i demonstrationståget. Hon uppgav på fråga av Carlsson att hon sett den förutnämnda händelsen när en vätska hälldes ut på gatan framför demonstrationståget. Carlsson uppmanade Birgitta Dahl att polisanmäla händelsen. Hon gick fram till samma polisman som ungdomarna talat med. Samtalet mellan Birgitta Dahl och polismannen åhördes delvis av Carlsson samt av ett antal journalister. Polismannen menade att "det var inte någon idé att ta upp anmälan eftersom ingen skadats". Han sa också att "det minsann inte alltid varit sådan ordning i era egna led". Polismannen använde en ton och en argumentationsteknik som Carlsson vill beteckna som spydig och oförskämnd. Carlsson bad senare en journalist att ta reda på vem polismannen var. Det visade sig att polismannen var poliskommissarien Hans Fredlund.

Erik Zetterström anförde i skrivelse som inkom till JO den 23 maj 1972 följande. Han tjänstgjorde som vakt under demonstrationståget. På Laboratoriegatan gick Zetterström fram till en polisbil som stod par-

kerad där och talade om för de två polismän som satt i bilen hur A. handlat. Han pekade ut A., som befann sig alldeles i närheten av polisbilen, och uppmanade polismännen att ingripa. De "rörde inte en fena" och förebar som skäl härför att de inte fick lämna sin post utanför en av ambassadbyggnaderna. Zetterström vände sig därefter till en av de konstaplar som ingick i den poliskedja som avspärrade Gärdesgatan och riktade samma uppmaning till denne efter att först ha berättat vad som inträffat. Polismannen stod helt likgiltig när Zetterström bad honom att ingripa. A. stod även vid detta tillfälle på endast en armlängds avstånd. Till sist blev Zetterström hänvisad till en kommissarie som fanns på platsen. Zetterström redogjorde för fallet och framhöll för kommissarien att det var önskvärt att A. greps och att man undersökte omständigheterna kring det inträffade. Även kommissarien var helt ovillig att lyssna på Zetterström och ville inte ta upp en anmälan av honom. A. befann sig också nu inom syn- och hörhåll. När Zetterström strax härefter försökte få tala med kommissarien för att få reda på dennes namn gjorde kommissarien en avvärande gest och ropade ungefär följande: "Jag snackar inte med såna som du."

Carlsson och Zetterström framställde i sina skrivelser olika frågor angående polisens uppträdande och handlande i övrigt under demonstrationen. Carlsson hemställde vidare att JO ville klarlägga vilka skyldigheter att uppge sin identitet som en polisman under tjänsteutövning har.

Med anledning av skrivelserna från Carlsson och Zetterström inhämtades yttrande från polismyndigheten i Stockholms polisdistrikt.

Polismyndighetens yttrande, som inkom den 8 februari 1973, tillställdes Carlsson och Zetterström.

Carlsson avgav påminnelser, medan Zetterström inte avhörde sig.

Såväl Carlsson som Zetterström hördes under den förundersökning som låg till grund för åtalet mot A. Carlsson uppgav endast att han inte sett när A. störde demonstrationståget, att han däremot "bevittnat händelsen med polisbefälet" och att han beträffande den händelsen sänt en kopia av sin JO-anmälan i saken till polismästaren i Stockholm.

Av protokoll över förhöret med Zetterström framgår inte huruvida han under förhöret tillfrågades om han med anledning av A:s handlande påkallat något ingripande av polisen. Enligt protokollet har Zetterström inte vid förhöret lämnat några upplysningar om att han varit i förbindelse med polisen i saken.

Under förundersökningen hördes vidare en person vid namn Ulf Mårtensson samt även riksdagsledamoten Birgitta Dahl.

Mårtensson uppgav följande. Han fick höra att några vakter försökt att få polisen att ingripa mot A. men att polisen vägrat. Mårtensson gick då fram till en polisman och talade med denne. Polismannen vägrade att ingripa. Därefter talade Mårtensson med ett polisbefäl som

kom fram till honom. Mårtensson försökte att få göra en anmälan mot A. men polisbefälet vägrade att ta upp någon anmälan och gav inte någon förklaring därtill. Riksdagsledamoten Birgitta Dahl fick senare tala med polisbefälet.

Birgitta Dahl uppgav följande. Några vakter kom fram till henne och omtalade att de försökt få polisen att gripa A. men att de misslyckats därmed. Hon talade först med några polismän. De hänvisade henne till närmaste polisstation för att göra anmälan om händelsen. Därefter talade hon med ett polisbefäl. Denne vägrade att gripa A. och att taga upp en anmälan om saken.

Poliskommissarien Hans Fredlund uppgav i en den 18 maj 1972 dagtecknad s.k. erfarenhetsberättelse i huvudsak följande.

Efter mötets slut då större delen av demonstranterna lämnat mötesplatsen och då jag uppehöll mig på Gärdesgatan vid Strandvägen kom en kvinna, som sedan visade sig vara Birgitta Dahl, fram och omtalade, att det tidigare under kvällen, då tåten av demonstrationståget passerade någon plats, uppehållit sig en okänd yngling vid sidan av tåget och att denne kastat en plastpåse innehållande bensin eller fotogen mot demonstranterna. På fråga berättade hon, att det skulle finnas brännbar vätska i påsen men hon kunde icke förklara hur hon kände till att väskan var brännbar. Ändock frågade jag därom minst två gånger. Vidare berättade Birgitta Dahl, att påsen icke träffat någon person eller egendom utan att påsen fallit till marken vid sidan av några deltagare i tåget av vilka en skulle vara herr Ingvar Carlsson. Vidare berättade hon, att tågets ordningsman snabbt var framme och sparkade undan påsen samtidigt som ynglingen fotograferades och ordningsmännen samtalade med honom.

Vi samtalade vidare och jag gjorde ytterligare några frågor för att försöka få en klarare bild av händelsen samtidigt som jag försökte "sätta" en rubrik på det inträffade. Jag frågade också Birgitta Dahl om hon hade någon brottsrubricering.

Samtidigt därmed måste jag avbryta mitt samtal med Birgitta Dahl emedan jag av kommanderingschefen erhöll uppdrag för avdelningen.

Den 18 maj 1972 — dagen efter demonstrationen — uppringdes jag av kommanderingschefen som omtalade, att det av demonstrationsledningen anmälts, att en yngling kastat en påse med brännbar vätska mot demonstrationståget och tänt på varvid det skulle flammat upp en eld.

Vid mitt samtal med Birgitta Dahl på kvällen demonstrationsdagen talade hon icke om att det uppstått någon eld. Min bedömning av händelsen så som Birgitta Dahl framförde den till mig var att jag ansåg händelsen så bagatellartad att den ej ansågs vara föremål för något polisingripande på platsen då den inträffat tidigare under kvällen. Något tal om att ynglingen skulle befinna sig i närheten framfördes inte av Birgitta Dahl.

Nämnas bör, att en kvinna som är känd av flertalet polismän i Stockholm och som heter Hogendorn en kort stund innan mitt samtal med Birgitta Dahl uppehöll sig vid poliskedjan vid Strandvägen—Gärdesgatan gestikulerade och talade högt om att hon ville tala med mig men tillsådes av mig att hålla tyst och att jag inte ville tala med henne.

Med anledning av JO:s begäran om yttrande från polismyndigheten i Stockholms polisdistrikt hölls förhör med Fredlund.

Beträffande den av Fredlund i erfarenhetsberättelsen omnämnda kvinnan Hogendorfn uppgav Fredlund vid förhöret att han inte kunde sätta kvinnans agerande i samband med händelsen då A. störde demonstrationståget. Fredlund sade åt kvinnan, som var högljudd, att hon skulle vara tyst. Han förnekade att han sade till henne att "jag talar inte med en sån som du". Däremot sade Fredlund till kvinnan att "jag har ingen anledning att tala med dig" eller "jag vill inte tala med dig". Uttalandet grundade sig på att Fredlund träffat kvinnan vid "de flesta demonstrationskommenderingar som varit under årens lopp här i Stockholm". Fredlund kände kvinnan och hennes uppträdande ganska väl. De av Carlsson angivna uttrycken "ni är minsann inte så goda ni heller" och "ni sköter er inte alltid ni heller" fällde Fredlund inte till den nu aktuella kvinnan.

Fredlund uppgav vidare följande under förhöret. Mellan 90 och 95 % av mötesdeltagarna hade lämnat platsen när Fredlund kallades fram till poliskedjan för att tala med en man som måste ha varit Zetterström eller Mårtensson. Mannen berättade att en person tidigare under kvällen kastat en påse mot demonstrationståget. Fredlund minns inte om det vid detta tillfälle var något tal om att påsen innehållit brännbar vätska. Det framgick att påsen inte träffat någon eller något. Den man som tagit kontakt med Fredlund utpekade den person som kastat påsen. Denne stod i närheten av Fredlund. Personen i fråga visade upp en plastkasse som han höll i handen. I kassen fanns inte något annat än en äggkartong. Fredlund förmodar att mannen med kassen yttrade något men vad som kan ha sagts kommer Fredlund inte ihåg. Han uppfattade det inte så att mannen som sökt upp honom — Zetterström eller Mårtensson — ville göra en anmälan. Mannens uppgifter var "väldans tunna och vaga". Man fick inte någon riktig bild av vad som inträffat. Fredlund "såg det som ett intermezzo som kan ha inträffat var och när som helst och som inte hade lett till någonting. Det inträffar ju ofta intermezzen av olika slag när det är demonstrationståg". Om det inträffade inte kunde betraktas som ett skämt, så var det i vart fall inte ett sådant störande av demonstrationen som kunde rubriceras såsom något brott. Fredlund ansåg därför att saken inte påfordrade något polisingripande. Fredlund är säker på att han inte talade med både Zetterström och Mårtensson.

Fredlund uppgav härjämte följande. Efter en stund kom riksdagsledamoten Birgitta Dahl fram till honom och bad om ett samtal. Birgitta Dahl berättade att det under demonstrationstågets gång hade kastats en plastpåse fylld med brännbar vätska på gatan. Fredlund frågade hur hon kunde veta att det var en brännbar vätska i påsen. Trots att han frågade ytterligare ett par gånger därom fick han inte något besked på

den punkten. Däremot uppgav Birgitta Dahl på fråga att påsen inte träffat någon person och inte heller något föremål, t.ex. en flagga eller en banderoll. Birgitta Dahl sa "något ytterligare om händelsen", men Fredlund kommer inte ihåg vad det rörde sig om. Händelsen hade inträffat omkring en och en halv timme innan samtalet mellan Birgitta Dahl och Fredlund ägde rum. Han fann det egendomligt att man inte tidigare hade kontaktat polisen. Enligt Birgitta Dahl hade några vakter som tillhörde demonstrationståget gripit mannen och fört honom åt sidan. Fredlund försökte gå igenom vad för slags brott mannen kunde ha gjort sig skyldig till, men han kunde inte finna någon brottsrubricering. Detta talade han om för Birgitta Dahl. Ej heller kunde Fredlund finna några skäl för gripande eller någon orsak att identifiera mannen som kastat plastpåsen. Fredlund skymtade denne i närheten av polis-kedjan. Vid något tillfälle under samtalet med Birgitta Dahl fällde Fredlund ett yttrande om demonstranterna — han kommer inte längre ihåg precis hur orden föll — men yttrandet hade ungefär följande innebörd: "Dessa demonstranter som demonstrerade vid amerikanska ambassaden dom är ju inte själva alltid så goda och deras förehavanden lämnar väl mycket i övrigt att önska beträffande deras uppträdande." Plötsligt blev Fredlund avbruten i samtalet med Birgitta Dahl. Det var kommenderingschefen som gav Fredlund och hans avdelning ett uppdrag. Fredlund måste därför lämna Birgitta Dahl.

Fredlund har förnekat att han blivit tillfrågad om sitt namn och att han skulle ha sagt till Zetterstöm att "jag snackar inte med såna som du".

Anmälningar som finns intagna i det förutnämnda förundersökningsprotokollet utvisar följande. Birgitta Dahl och Ulf Mårtensson kom vid 22.00-tiden den 17 maj 1972 in på andra vakt-distriktets polisstation tillsammans med A. och anmälde att A. kastat en plastkasse med brännbar vätska på marken framför demonstrationståget och att A. försökt att antända vätskan. A. erkände att han handlat på det sätt som Birgitta Dahl och Mårtensson angav. Upprättat personblad visar följande. A. greps den 17 maj 1972 klockan 22.10 (sedan han inkommit på polisstationen). Han anhölls den 18 maj 1972 klockan 01.50 som misstänkt för försök till mordbrand. Den 19 maj 1972 klockan 15.30 försattes A. på fri fot.

Som inledningsvis anförts åtalades och dömdes A. sedermera för ofredande.

T.f. polisöverintendenten Sven Robertsson anförde i ett den 17 juli 1972 dagtecknat yttrande till juridiska avdelningen vid polismyndigheten i Stockholm bl.a. följande.

Det framstår som anmärkningsvärt att Fredlund inte ingrep mot A. om det inträffade beskrevs på platsen på det sätt som framgår av anmälningarna. I så fall borde skälig misstanke om försök till mordbrand

alternativt olaga hot eller förargelseväckande beteende ha uppkommit och föranlett ett omedelbart gripande av förövaren och vidtagande av förstahandsåtgärder i övrigt för att säkra bevisning m.m. Fredlund synes ha felbedömt situationen eller har händelsen framställts för honom på ett oklart sätt. Vid bedömning av Fredlunds handlande måste hänsyn tas till hans primära uppgift att skydda ambassaden och hindra personer att genombryta spärrkedjan. Det inträffar inte sällan att demonstranter söker provocera polismän att göra ingripanden för att åstadkomma uttunning av bevakningen och lättare kunna genombryta en avspärning. Detta jämte förhållandet att händelsen anmäldes relativt lång tid efter det den inträffat samt den omständigheten att gärningen inte förorsakat någon på håll synbart hindrande effekt på demonstrationståget kan vara faktorer som även påverkat Fredlunds bedömning av ärendet.

I samband med demonstrationens avslutning på Strandvägen, sannolikt vid den tidpunkt då riksdagsledamoten Dahl samtalade med Fredlund, såg jag i egenskap av kommenderingschef från min uppehållsplats utanför huvudingången till ambassaden att Strandvägens norra körbana strax väster om Gärdesgatan var blockerad av en folksamling, varför jag via radio beordrade Fredlund att vidtaga åtgärder för att åstadkomma trafikframkomlighet. Min order torde också ha påverkat Fredlunds ställningstagande i ärendet genom att han bedömt det angelägnare att omsätta ordern i verkställighet än att ägna sig åt en långt tidigare inträffad händelse som kunde anmälas på närmaste polisstation. Fredlund bekräftade ordern utan att anmäla förekomsten av annan arbetsuppgift.

Oaktat man som polisman i den situation Fredlund vid tillfället befunnit sig i skulle kunnat handla annorlunda anser jag att Fredlund haft fog för sina åtgärder. Han hade haft att tänka på sin huvuduppgift, skyddet av ambassaden — faran för intrång och skada på ambassadområdet var ej överstämmande i och med att den tillståndsgivna allmänna sammankomsten var avslutad — varför en anmälan om ett förfarande som den anmälande parten ansåg kunde vara brottsligt och som inträffat kanske två timmar tidigare borde kunna bero med att målsägaren gjorde anmälan direkt på en polisstation. Det förefaller troligt att beskrivningen av händelsen, som Fredlund hävdar, varit bristfällig från anmälarnas sida, enär han bedömt det inträffade som ej särskilt anmärkningsvärt i demonstrationssammanhang. Hans möjligheter att personligen på platsen närmare söka klarlägga vad som ägt rum hade begränsats av den order han fått om verkställande av en ny arbetsuppgift. Även om Fredlund i något avseende bedömt det som anmälts till honom felaktigt eller betett sig oskickligt kan jag inte finna att detta varit av så allvarlig karaktär att han bör lastas för tjänstefel.

Polismästaren Curt Lindroth anförde i ett den 5 februari 1973 dagtecknat yttrande följande.

Fredlund har liksom Robertsson framhållit åtskilliga omständigheter som kan vara ägnade att förklara varför Fredlund underlåtit att vidta åtgärder med anledning av den händelse som rapporterats till honom och vars upphovsman fanns inom räckhåll. Vad som anförts till stöd för Fredlunds handlande kan dock inte undanröja det intrycket att Fredlund felbedömt situationen. Det måste ha stått klart för honom att det

inträffade i hög grad upprört demonstranterna. Om han icke ansett sig ha skäl till misstanke om något grövre brott, borde han dock ha insett att händelsen varit ägnad att störa demonstrationen och därigenom kunnat få allvarliga efterverkningar. Den beskrivning av händelsen som Fredlund fått måste åtminstone hos honom ha framkallat intryck av ett i hög grad förargelseväckande beteende. Han hade därför bort föranstalta om upptagande av identitetsuppgifter beträffande den utpekade gärningsmannen och eventuella vittnen, till möjliggörande av en efterföljande bedömning under lugnare förhållanden av brottslighetsfrågan. Att även andra brottskategorier än förargelseväckande beteende kunde komma in i bilden borde inte ha stått främmande för Fredlund. Denne borde heller inte i det då aktuella framskridna skedet av demonstrationen — Fredlund uppger själv att så gott som alla mötesdeltagare hade lämnat platsen — ha känt sig förhindrad att vidta de tjänsteåtgärder som påkallats för ändamålet.

Vad härefter gäller Fredlunds uppträdande i övrigt kan jag ej finna annat styrkt än att denne dels förklarar sig ej vilja tala med en kvinnlig demonstrant dels ock att han för riksdagsledamoten Birgitta Dahl uttalat, att även demonstranter ej alltid handlade klanderfritt. Det har inte kunnat utredas, huruvida Fredlund härvid uttryckt sig klandervärt. Ej heller kan jag finna styrkt, att Fredlund skulle ha vägrat uppge sitt namn för någon person som haft anledning begära uppgift härom av honom.

Under förundersökningen mot A. har vittnet T. påstått, att hon överlämnat den av A. kastade plastpåsen till besättningen i en polismärkt Volkswagenbil. Särskild utredning har med anledning härav verkställts till utrönande av om någon polisman förfarit felaktigt genom att underlåta att redovisa påsen som bevismaterial. Utredningen har prövats av kammaråklagaren P.-H. Bondestam, som i beslut den 31 oktober 1972 funnit att ärendet inte skulle föranleda vidare åtgärd.

Zetterström uppger, att han med utpekande av den skyldige påkallade åtgärd i saken dels av en polispiкет på Laboratoriegatan med en besättning av två man och dels av en konstapel i poliskedjan, som spärrade av Gärdesgatan. Vad Zetterström härom uppgivit synes med hänsyn till tid och omständigheter kunna åsyfta samma händelser som vikarierande polisinspektören Leif Nordstrand omnämnt i en av honom avgiven i förundersökningsprotokollet intagen erfarenhetsberättelse den 18 maj 1972 till polisintendenten Robertsson. Berättelsen skrevs innan Zetterströms klagomål blev kända. Uppgifterna synes därför förtjäna avseende och torde, under nyssnämnda förutsättning ej påkalla något särskilt uttalande från min sida.

Nordstrand uppgav följande.

Omkring kl. 20.55 kom en yngling fram till mig och presenterade sig såsom nämndeman vid Stockholms tingsrätt. Ynglingen uppgav att han i området vid Laboratoriegatan observerat en annan yngling vilken medförde en papperskasse ur vilken det kunde kännas lukt av bensin. Då det var ca 30 m fram till den aktuella platsen där den misstänkte ynglingen skulle uppehålla sig och det var stor trängsel samt vissa oroligheter, togs kontakt med SHA 3 för vidare order. Då vi ej fick några direktiv beslutade jag att gruppen skulle kvarstanna på anbefalld plats. Efter demonstrationens slut uppgav de polismän som utposterats på

Laboratoriegatan att en yngling, vilken uppgav sig vara nämndeman i Stockholms tingsrätt, samt en grupp funktionärer tillhörande demonstrationsgrupperna omtalat att en yngling som skulle uppehålla sig i området Laboratoriegatan/Strandvägen medförde en plastkasse ur vilken det luktade bensen. De utpekade även ynglingen vilken på anmodan av polismännen steg in i bussen samt uppvisade för dem en plastkasse innehållande ägg. Någon lukt av bensen kunde inte märkas. Den i tjänst äldste polismannen beslöt att inga åtgärder skulle vidtagas mot ynglingen. Denne fick lämna platsen. Några anteckningar gjordes inte.

I anslutning till omnämmandet av Nordstrands uppgifter hänvisade Lindroth i sitt yttrande till en i förundersökningsprotokollet intagen, den 20 maj 1972 upprättad skrivelse från vakterna Leif Lindkvist och Jan Bengtsson till kriminalpolisen. Skrivelsen har följande lydelse.

Denna redogörelse sändes med anledning av "bensinbombskastningen" mot den av Svenska Kommittén för Vietnam och de förenade FNL-grupperna anordnade demonstrationen till förmån för Vietnam onsdagen den 17.5.1972.

Undertecknad, Leif Lindkvist, iakttog mannen när han kastade en plastkasse i gatan. Därefter tände han en tändsticka som kastades mot marken där innehållet i kassen runnit ut. Detta fattade dock inte eld. När han då tände en ny tändsticka hindrades hans förehavanden av tillskyndande ordningsvakter.

Mannen avlägsnade sig därefter i riktning mot Förenta Staternas ambassad men följdes av några ordningsvakter eftersom han bar på ytterligare en plastkasse.

I samband med detta tillkallades undertecknad, Jan Bengtsson.

Efter en stund återvände han förbi platsen där plastkassen kastats och fortsatte in på Laboratoriegatan. Ca 20 m in på gatan stannade han och talade en kort stund med två polismän i en bil. Därefter fortsatte han. Undertecknade ordningsvakter, och strax därefter två till uppmanade de två polismännen i bilen att kontrollera innehållet i kassen, samt att gripa honom. Mannen kallades tillbaka och polismännen gjorde en kontroll av innehållet i kassen, vilken man fann innehålla ägg. Mannen uppmanades därefter av en av polismännen att "gå härifrån". Han ville då gå tillbaka in på Strandvägen men hindrades av en polisman som sa till honom att fortsätta Laboratoriegatan fram. Därefter avlägsnade sig ordningsvakterna, däribland undertecknade, tillbaka till demonstrationståget.

Vid ärendets avgörande anförde JO Thyresson följande.

Av utredningen framgår att A. hållt ut en brännbar vätska bestående av lacknafta och vatten på gatan framför demonstrationståget och att han därefter försökt att antända vätskan. Vidare får av utredningen anses framgå att åtminstone Birgitta Dahl samt antingen Zetterström eller Mårtensson tagit kontakt med Fredlund för att anmäla A. Jag finner det uteslutet att inte någon av anmälarna därvid skulle ha omnämnt det som ändå måste betecknas såsom det mest graverande i sammanhanget, nämligen att A. försökt att antända vätskan. Enligt vad

Fredlund uppgivit har Birgitta Dahl omtalat för honom att A. hållt ut en "brännbar" vätska på marken.

Jag anser det i hög grad osannolikt att Fredlund inte skulle ha uppfattat vad som sagts om A:s försök att antända vätskan. Under alla förhållanden måste Fredlund ha insett att det begärdes av honom att han skulle upptaga en anmälan mot A. Det borde vidare ha stått klart för Fredlund att det kunde antagas att A. begått brott av något slag. I detta läge borde Fredlund ha vidtagit åtgärder i första hand för bestämmande av A:s identitet och säkrande av bevisning men också för bedömning av om det fanns skäl för gripande av A. Jag kan inte finna att det förelåg några omständigheter som fritog Fredlund från att handla på angivet sätt. Som framgått av det förut anförda blev A. en kort stund efter Fredlunds samtal med anmälarna gripnen och något senare anhållen.

Genom sin underlåtenhet att vidtaga de åtgärder som Fredlund enligt det anförda borde ha vidtagit måste Fredlund anses ha av oförstånd åsidosatt vad som ålegat honom i tjänsten. Underlåtenheten är därför att bedöma som tjänstefel.

Emellertid måste beaktas att polispersonalens arbetsförhållanden i samband med demonstrationer merendels är krävande och att Fredlund kan antagas ha varit så pressad vid tillfället att den felbedömning som ligger bakom hans underlåtenhet får anses i viss mån ursäktlig. Därvid fäster jag avseende också vid att han, såsom framgår av utredningen, under samtalet med Birgitta Dahl fick ett särskilt tjänstgöringsuppdrag av kommenderingschefen. Härtill kommer att jag saknar tillräcklig grund att antaga att Fredlund medvetet tagit ställning mot anmälarna för att därigenom skydda A. Med hänsyn till vad sålunda upptagits finner jag att Fredlunds underlåtenhet att ingripa mot A., ehuru jag betraktar den som betänklig, inte är av så allvarlig beskaffenhet att det är påkallat att väcka åtal mot Fredlund för tjänstefel. Jag låter därför i denna del av ärendet bero vid den kritik mot Fredlund som innefattas i det anförda.

Fredlund har uppgivit att han vid något tillfälle under samtalet med Birgitta Dahl fällt ungefär följande yttrande: "Dessa demonstranter som demonstrerar vid amerikanska ambassaden dom är ju inte själva alltid så goda och deras förehavanden lämnar väl mycket i övrigt att önska beträffande deras uppträdande." Enligt min mening förelåg det knappast något godtagbart skäl för Fredlund att i förevarande sammanhang yttra sig på det sätt som han tydligen gjort. Jag anser därför att Fredlund inte borde ha fällt yttrandet

De klagomål i övrigt som framförts i Carlssons och Zetterströms skrivelser hit är obestyrkta och torde inte kunna bekräftas genom fortsatt utredning. Jag lämnar därför dessa klagomål utan vidare åtgärd.

Beträffande Carlssons hemställan om ett klarläggande besked an-

gående vilka skyldigheter en polisman i tjänsteutövning har att uppge sin identitet vill jag erinra om att frågan om polismans skyldighet att uppge sitt namn varit föremål för uttalanden av JO vid flera tillfällen. I JO:s ämbetsberättelse 1966 s. 137 uttalades att det finns fog för att hävda att det av polistjänstens beskaffenhet följer att en polisman skall upplysa om sitt namn när den som blivit föremål för ett polis-ingripande begär sådan upplysning och trängande tjänsteuppgifter eller annan särskild omständighet ej talar mot att upplysningen lämnas. Skyldighet att uppge namn bör enligt vad som framhölls i JO:s ämbetsberättelse 1968 s. 84 inte föreligga om någon i trakasseringssyfte eller eljest utan grundad anledning begär att få veta polismannens namn. Till vad sålunda uttalats finns i förevarande sammanhang intet att tillägga.

Vad som eljest framkommit i ärendena har jag inte funnit vara av beskaffenhet att påkalla någon åtgärd av mig.

Frågor angående polisens hastighetskontroll av bil genom efterföljande av bilen med ej »polismålat» fordon

Under tjänsteresa den 29 mars 1971 i en polisväsendet tillhörig bil, som ej var »polismålad», omkördes polismästaren i Umeå polisdistrikt Lennart Levander på väg E 4 mellan Umeå och Skellefteå av en personbil förd av D. Eftersom Levander fann att personbilens hastighet översteg den högsta tillåtna hastigheten 90 km/tim., ökade han tjänstebilens hastighet för att avläsa den omkörande personbilens hastighet och registreringsnummer. Under efterföljandet visade tjänstebilens hastighetsmätare 140 km/tim. Genom bilens kommunikationsradio togs kontakt med polisen i Skellefteå, som stoppade personbilen.

D. åtalades vid Skellefteå tingsrätt för hastighetsförseelse med påstående att han vid avtagsvägen till Bjuröklubb, Lövångers kommun, fört personbilen med en uppmätt hastighet av minst 130 km/tim. oaktat högsta tillåtna hastighet var 90 km/tim. Såsom bevisning åberopades vittnesförhör med två polistjänstemän, som medföljt i Levanders tjänstebil. D. medgav fortkörning men bestred den av åklagaren påstådda hastigheten. Enligt Skellefteå tingsrätts dom den 20 december 1971 uppgav D. vid tingsrätten bl. a. följande.

Den aktuella dagen var han på väg från Umeå till Skellefteå, där han skulle vara kl 12.00. Han hade inte bråttom under den första delen av resan, men efter ett uppehåll i Robertsfors upptäckte han, att han nog skulle komma för sent. Han ökade då farten. När han kommit förbi Anäset blev han irriterad av en medtrafikant och kände sig sedan ur balans. Efter infarten till Lövånger körde han fatt en långträdare och en röd Volkswagen. Han körde om båda bilarna. Den röda

bilen körde därefter om lastbilen, och han såg att personbilen »hängde på» honom. Den var då ca 4—500 meter efter honom. Personbilen låg efter honom ett par kilometer och hade tillfälle att köra om honom i Bureå, där han höll den stipulerade hastigheten, 70 km/tim. Han blev stoppad söder om Skellefteå. Den röda bilen stannade också. Det visade sig då, att det var en polisbil.

Tingsrätten fann av D:s egna uppgifter i förening med åklagarens bevisning styrkt att D. framfört bilen med en hastighet av minst 130 km/tim. Åtalet bifölls därför.

I en skrivelse, som kom in till JO den 23 december 1971, hemställde Carl G. Holmgren att JO skulle utreda de författningensliga omständigheterna kring ingripandet. Holmgren kritiserade bland annat att tjänstemännen fått framföra sitt fordon utan författningenslig polisiär utryckningsutrustning med en så hög hastighet som 140 km/tim.

Efter remiss inkom Levander med yttrande, dagtecknat den 4 april 1972. Levander uppgav i huvudsak följande.

Vid tjänsteresa den 29.3.1971 förde Levander en tjänstebil från Umeå mot Skellefteå. I bilen medföljde polisintendenten Nils Holst och polissekreteraren Göran Tivesjö.

Något försök gjordes inte att köra om personbilen utan kontakt togs per radio med polisstationen i Skellefteå med begäran att fordonet skulle stoppas söder om Skellefteå.

Tjänstebilen, som var relativt ny, hade mycket goda vägegenskaper. Vid de fåtaliga omkörningar, som förekom under efterföljandet, höll intendent Holst fordonets »polisspade» mot vindrutan för att markera polisbil. Levander är mycket van bilförare och den förhållandevis höga hastigheten utgjorde inte någon trafikfara.

Överskridande av gällande hastighetsbegränsning skedde med stöd av 56 § 5 mom. och 61 § 5 mom. vägtrafikförordningen. Det måste anses vara en polismans skyldighet att på sätt som skett ingripa vid flagranta hastighetsöverträdelser, om detta kan ske utan att trafiksäkerheten eftersättes.

Till Levanders yttrande var fogade kopior av polismyndighetens i Skellefteå förundersökningsprotokoll och Skellefteå tingsrätts förenämnda dom den 20 december 1971.

Efter remiss inkom därefter rikspolisstyrelsen med begärt yttrande rörande den beskrivna metoden för hastighetskontroll.

Rikspolisstyrelsen yttrade bl. a.

Vid tidpunkten för de händelser som avhandlas i ärendet gällde polisinstruktionen 1965: 686. När polisinstruktionen återopas avses dessa äldre bestämmelser.

Polisens primära uppgift är att upprätthålla allmän ordning och säkerhet i vid bemärkelse. Enligt 7 § polisinstruktionen avses med polisman bl. a. polismästare. Polisman är enligt instruktionen (14 §) skyldig att rapportera brott som hör under allmänt åtal. Även tjänstefri polisman är skyldig att ingripa för att trygga allmän ordning och säkerhet inom sitt polisdistrikt eller verksamhetsområde (70 §). Begreppet »tryg-

ga allmän ordning och säkerhet» innebär dock en mera begränsad skyldighet att ingripa än den som inryms i begreppet »upprätthålla allmän ordning och säkerhet». Enklare ordningsföreselser torde inte inrymmas härunder. Polisman är emellertid behörig att ingripa även om skyldighet inte föreligger.

Vid utövande av polisverksamhet och de maktbefogenheter som polisinstruktionen medger måste det föreligga en rimlig proportion mellan det mål man vill nå och de medel som används. Det ankommer således på den enskilde polismannen att vid varje tillfälle pröva om det ingripande han tänker göra står i rimlig proportion till den brottsliga gärningens beskaffenhet. Viss restriktivitet har i skilda sammanhang rekommenderats då det gäller tjänstefri civilklädd polisman ingripanden.

Då ett fordon's hastighet kontrolleras med aktuell metod är det nödvändigt att polismannen följer efter det kontrollerade fordonet på relativt kort avstånd och under tillräckligt lång vägsträcka för att kunna göra en säker bedömning av hastigheten. Efterföljande av fordon skall inte företas om risk för skada på vägtrafikanter eller fordon kan befaras uppkomma och vägsträckan bör också begränsas till vad som är nödvändigt för konstaterande av förseelsen och identifiering av fordonet. Detta bör särskilt gälla när kontrollen företas med privat fordon eller med ej polismålat tjänstefordon som saknar larmanordningar för att påkalla trafikanters uppmärksamhet. Sådant fordon uppfattas helt naturligt som »vanligt fordon». Levander syns ha iakttagit den försiktighet som bör eftersträvas. Han vidtog de åtgärder som ledde till att fordonet stoppades av uniformerade polismän sedan han konstaterat att fordonsföraren betydligt överträtt den för aktuell vägsträcka gällande högsta färdhastigheten.

Levander förde tjänstebilen med hastighet som väsentligt översteg den för vägsträckorna högsta tillåtna. Enligt 56 § 5 mom. och 61 § 5 mom. vägtrafikförordningen (SFS 1951: 648) får emellertid polisman i brådskande yrkesutövning föra fordon med högre hastighet än vad som eljest är tillåtet. Kontroll av en person som misstänks för brott mot hastighetsbestämmelserna kan i liknande situation inte lämpligen lösas på annat sätt än genom att följa efter fordonet.

Tillvägagångssättet syns således inte strida mot lag eller författning.

Holmgren avgav påminnelser.

Vid ärendets avgörande anförde JO Thyresson följande.

I rikspolisstyrelsens anvisningar (FAP 104—1) rörande åtgärder då person söker undkomma med motorfordon anges inledningsvis en del allmänna synpunkter på de intresseavvägningar som måste ske då en för brott misstänkt person söker undkomma i motorfordon. Sålunda anges å ena sidan att det i det brottsbekämpande arbetet är ofrånkomligt för polisen att kunna vidta åtgärder även i fall då en för brott misstänkt person söker undkomma i motorfordon men att det å andra sidan är uppenbart, att förföljanden under vissa omständigheter — med hänsyn till risker för olyckshändelser — inte kan anses stå i rimligt för-

hållande till de intressen som skall skyddas eller den fara som skall av-
värjas. Rikspolisstyrelsen har i anvisningarna uppgivit att det knap-
past är möjligt att ange alla de skiftande situationer, som kan tänkas
uppkomma i samband med åtgärder för att hejda en i motorfordon
flyende person och samtidigt anvisa det tillvägagångssätt som i varje
enskilt fall är det mest lämpliga och att rikspolisstyrelsen därför inte
ansett sig böra utfärda detaljreglerande anvisningar. Härav följer, fort-
sätter anvisningarna, att avväganden och bedömanden — liksom i så
många andra situationer i polisens arbete — i stor utsträckning måste
överlåtas åt den enskilda polismannen. Som grundregel för bedömning-
en huruvida ett förföljande skall upptas eller vilka andra åtgärder som
skall vidtas hänvisas i anvisningarna till 18 § polisinstruktionen — mot-
svarande 16 § i den nuvarande, fr. o. m. den 1 januari 1973 gällande
polisinstruktionen. I denna bestämmelse stadgas att polisman för att
verkställa tjänsteåtgärd inte får använda strängare medel än förhål-
landena kräver och att våld får tillgripas endast när tjänsteuppgiften
inte kan lösas på annat sätt samt att om våld tillgrips den lindrigaste
form skall användas som kan leda till det avsedda resultatet.

Rikspolisstyrelsen har vidare i anvisningarna upptagit att ett förföl-
jande av ett annat fordon i höga farter ofta innebär att polismannen,
den förföljde och andra trafikanter utsätts för stora risker att skadas
och som en grundregel i anvisningarna angett att förföljanden en läng-
re vägsträcka därför får tillgripas endast om andra, mindre riskfyllda
åtgärder bedöms otillräckliga och de intressen som skall skyddas har
sådan styrka att det framstår som fullt försvarligt att förföljandet fort-
sätts tills föraren gripits eller omhändertagits.

Dessa synpunkter äger också tillämpning vid sådan av polisman ge-
nomförd hastighetskontroll, som sker genom efterföljande i privat bil
eller i ej polismålat tjänstefordon. Vid sådan kontroll föreligger enligt
min mening stor risk att den förföljde missuppfattar situationen och
blir hetsad eller skräm. Detta är naturligtvis från trafiksäkerhetssyn-
punkt synnerligen olyckligt och kan dessutom verka som en provoka-
tion till ytterligare överträdelser av trafikregler. Enligt min mening
talar starka skäl för att återhållsamhet skall iakttagas beträffande has-
tighetskontroll genom efterföljande med fordon som ej är polismålat
och inte har larmanordning. Om sådan kontroll befinnes böra ske bör
efterföljandet göras så kort som möjligt och polisen bör genom upp-
visande av polisspade eller på annat sätt försöka markera att fråga är
om åtgärd av polis.

I detta ärende har ej framkommit annat än att Levander haft fog
för sitt ingripande och att han vid genomförandet av hastighetskon-
trollen iakttagit vad som med hänsyn till trafikförhållandena varit på-
kallat. Hans förfarande har, såsom rikspolisstyrelsen anfört, inte stått
i strid med de förut angivna bestämmelserna i 1951 års vägtrafikför-

ordning, som i vissa fall medgav undantag från givna hastighetsföreskrifter. Bestämmelserna motsvaras numera av 68 och 155 §§ 1972 års vägtrafikkungörelse, SFS 1972: 603.

Ärendet föranleder, utöver de i det föregående gjorda allmänna uttalandena, ej vidare åtgärd från min sida.

Tillämpning av föreskrift om utevistelse när en i ett polisdistrikt anhållen person förvaras i annat distrikts arrestlokaler

Vid förundersökning, som bedrevs av polismyndigheten i Täby polisdistrikt, greps den 13 januari 1972 en person B., vilken samma dag klockan 16.20 anhölls såsom på sannolika skäl misstänkt för narkotikabrott. Gripandet skedde i Täby polisdistrikt och gjordes av polismän tillhörande polismyndigheten därstädes. Den anhållne överfördes omedelbart till Danderyds polisdistrikts arrestlokaler och avlämnades klockan 16.30 med begäran om att han tills vidare skulle förvaras där. Han förvarades därefter till den 21 januari 1972 i Danderyds polisdistrikts arrestlokaler.

I klagomål anförde B. bland annat att han under förvaringen i Danderyds polisdistrikts arrestlokaler inte fått vistas utomhus i föreskriven omfattning.

Enligt 7 § kungörelsen den 25 april 1958 angående tillämpningen av lagen samma dag om behandlingen av häktade och anhållna m. fl. »skall intagen, som kvarhållits längre än ett dygn, såvitt hinder ej möter, dagligen vistas utomhus minst en timme».

B:s klagomål remitterades till polismästaren i Danderyds polisdistrikt för utredning och yttrande, såvitt klagomålen avsåg polismyndigheten i Danderyd. I avgivet yttrande med anledning av remissen uppgav polismästaren Sven Sundin att en patrull från Täby polisdistrikt den 18 januari 1972 skött om att B. fått vistas ute i det fria. Sundin anförde vidare bl. a. följande.

Då det efter polisväsendets förstatligande blev aktuellt att här förvara arresterade från andra polisdistrikt meddelade jag muntligen respektive polismästare att så — om plats fanns — kunde ske. Rastning skulle emellertid ombesörjas av hemortsdistriktet.

I Täby polisdistrikt har byte på polismästartjänsten skett. Polismästare Olsson och jag har troligen ej tidigare berört denna fråga.

De flesta arresterade från annat polisdistrikt kommer från Solna och Täby polisdistrikt.

Den med anledning av klagomålen upptagna frågan om rastning av arresterade remitterades härefter till rikspolisstyrelsen för utredning och yttrande enligt en vid ombudsmannaexpeditionen upprättad promemoria av bl. a. följande lydelse.

Enligt 7 § kungörelsen den 25 april 1958 angående tillämpningen av lagen om behandlingen av häktade och anhållna m. fl. skall intagen, som kvarhållits längre än ett dygn, såvitt hinder ej möter, dagligen vistas utomhus minst en timme. Tillämpningen av föreskriften, som måste anses förestavad av hänsynen till den intagnes hälsa, är ej beroende av begäran om utevistelse från den intagne utan skall iakttagas, »såvitt hinder ej möter». Med detta uttryck avses enligt förarbetena till stadgandet (SOU 1955: 54 s. 47) »närmast sådana hinder för utevistelse som omhändertagens oro, våldsamhet, sjukdom eller utpräglad benägenhet att avvika».

Det torde få anses att den polismyndighet som handhar skötsel, underhåll o. dyl. av viss polisarrest inom polisdistriktet också har skyldighet att övervaka, att samtliga där intagna behandlas i överensstämmelse med vad därom är stadgat (jfr numera upphävda kungörelsen den 25 april 1958 om föreståndare för häradshäkten, stadshäkten och polisarrester). Hinder kan dock ej föreligga att personal från annat polisdistrikt anlitas för bevakning av arrestanterna, t. ex. vid föreskriven utomhusvistelse. I den mån det för sådan personal föreskrivits skyldighet av vederbörande befäl att handha rastningen utgör det en tjänsteplikt för personalen att efterkomma sådana föreskrifter. Ett avtal mellan två polismyndigheter att bevakningen skall utövas av personal från annan myndighet än den där den intagne förvaras, torde emellertid ej upphäva ansvaret för den myndighet, i vars polisarrest den intagne förvaras, att tillse att föreskriven utomhusvistelse kommer till stånd. Ifall inte ens påminnelse om den andra myndighetens åtagande leder till att föreskriften om utomhusvistelse blir iakttagen torde därför polismyndigheten, i vars arrest den intagne förvaras, med egen personal själv få ombesörja att föreskriven utomhusvistelse äger rum. Ansvaret för övervakning av att de intagna behandlas i överensstämmelse med gällande bestämmelser torde således inte kunna övervältras, låt vara att ingånget avtal av berört slag kan medföra tjänsteplikt till handlande också för befattningshavare hos den andra myndigheten. Med anledning av uppgifterna om personalbrist som hinder för Danderyds polismyndighet att utöva bevakning vid rastning av intagna från andra polisdistrikt och uppgiften i arrestantbladet beträffande B. att vederbörande befäl i Täby polisdistrikt vid underrättelse den 17 januari 1972 om behovet av rastning uppgav att sådan skulle ordnas om någon möjlighet yppade sig, må framhållas att med uttrycket »såvitt hinder ej möter» i 7 § kungörelsen angående tillämpningen av lagen om behandlingen av häktade och anhållna m. fl. enligt förarbetena (SOU 1955: 54 s. 47) till stadgandet närmast avses sådana hinder för utevistelse som omhändertagens oro, våldsamhet, sjukdom eller utpräglad benägenhet att avvika.

Med anledning av remissen till rikspolisstyrelsen inkom yttrande från styrelsen. Till yttrandet var fogade handlingar rörande den utredning, som rikspolisstyrelsen låtit verkställa, däribland yttrande av biträdande länspolischefen i Stockholm län och yttranden av polisstyrelserna i Danderyds och Täby polisdistrikt.

I sitt yttrande i ärendet till länspolischefen i Stockholms län anförde polisstyrelsen i Danderyds polisdistrikt i huvudsak följande.

Inte desto mindre kan svårigheter ändock uppkomma för en så relativt liten polisstyrka, som samtidigt tjänstgör i polisdistrikt av Danderyds storleksordning, i vad avser rastning av intagna. Särskilt när alla arrestlokalerna är belagda. Då rastgård eller dylikt saknas erfordras en biltransport c:a 4 km enkel resa för en tillfredsställande rastning. Den på ordningsavdelningen i tjänst varande styrkan skulle vid full arrestbeläggning vara sysselsatt med rastning 6—8 tim. dagligen. Härtill kommer utspisning, tid för hygien, bäddning, städning etc.

Under den tid B. var intagen i arrest fanns ytterligare två arrestanter i samma utredning och därmed speciellt förenade omständigheter. Under viss tid ytterligare två anhållna och därutöver ett par personer omhändertagna för fylleri o. d. Ofta har förekommit, att intagna på grund av psykisk eller fysisk obalans, otjänlig väderlek eller dylikt inte velat bli rastade utomhus. Detta har kunnat utbytas mot extra rökning eller samtal i utspisningsutrymmet. Har det sammanfallit med polispersonalens raster, har många gånger den intagne bjudits på kaffe. Anteckning härom har dock inte regelmässigt skett i avviseringsbladet.

Sedan polisstyrelsen tagit del av JO:s tolkning av uttrycket »såvitt hinder ej möter» har order givits om, att Danderyds polisdistrikt skall intill dess eventuellt andra föreskrifter meddelas av överordnad myndighet rasta »gästande» arrestanter i de fall hemdistriktet ej kan ombesörja detta. Det torde vara värdefullt med särskilda föreskrifter för undvikande av ärenden av nu aktuellt slag.

Rikspolisstyrelsen anförde i sitt yttrande bl. a. följande.

Rikspolisstyrelsen instämmer helt i den uppfattning beträffande ansvarsfördelningen för i polisarrest intagna personer som redovisas i den till remisskrivelsen från justitieombudsmannen fogade promemorian. Den polisstyrelse som handhar skötsel, underhåll etc. av polisarrest skall också ha skyldighet att övervaka att samtliga där intagna behandlas i överensstämmelse med gällande föreskrifter. Om föreskrifterna på grund av personalbrist inte kan följas, bör det polisdistrikt i vars arrest den intagne förvaras ombesörja att erforderlig personalförstärkning tillhandahålls distriktet. Detta kan ske antingen genom överenskommelse med det distrikt för vars räkning förvaringen sker eller genom framställning om personalförstärkning hos vederbörande länsstyrelse.

Enligt 68 § polisinstruktionen fastställer rikspolisstyrelsen normalarbetsordning för polisdistrikten. Det åligger sedan polisstyrelsen att med stöd av 67 § instruktionen och med ledning av normalarbetsordningen utfärda lokala arbetsordningar och tjänsteföreskrifter för arbetet i polisdistriktet. Vid fall som det här aktuella, där överenskommelse träffats mellan två polisdistrikt om förvaring av arrestanter, kan det ej anses tillfyllest att — såsom skett — endast muntlig överenskommelse träffas och muntliga direktiv lämnas vederbörande polisbefäl. Styrelsen finner det helt klart, att överenskommelsen måste skriftligen bekräftas och att skriftliga tjänsteföreskrifter för berörd personal måste utfärdas. Av överenskommelsen och tjänsteföreskrifterna måste klart framgå vem som har ansvaret för vidtagande av de olika åtgärder som kan bli aktuella i sammanhanget.

Med hänsyn till att såväl överenskommelse som tjänsteföreskrifter kräver anpassning till de lokala förhållandena i varje särskilt fall och

till att innehållet kan komma att omfatta en reglering av annat än enbart utomhusvistelsen (transporter, kontinuerlig bevakning etc) finner styrelsen det mindre lämpligt att centrala anvisningar eller föreskrifter utfärdas i detta hänseende. Rikspolisstyrelsen är däremot beredd att så snart JO:s beslut föreligger tillställa samtliga polisstyrelser detta beslut jämte en erinran om skyldigheten att tillse att angivna åtgärder omedelbart vidtas i de fall så inte redan har skett.

Av utredningen från länsstyrelsen i Stockholms län framgår att frågan om vem som hade ansvaret för rastning av arresteranter från andra polisdistrikt inte var helt klarlagd för en del av det berörda polisbefälet. Orsaken till att B. inte kom i åtnjutande av utomhusvistelse i den omfattning, vartill han var berättigad, torde närmast vara att härleda till att entydiga tjänsteföreskrifter inte var utfärdade, vare sig i Danderyds eller i Täby distrikt. Bl. a. genom att det till följd härav saknades uppgift om den tid på dagen, då utomhusvistelsen skulle äga rum, ställer det sig svårt att ange visst vakthavande befäl som direkt ansvarigt för underlåtenheten. Härtill kommer att det inte varit möjligt att helt klarlägga vilka åtgärder vissa av befälen kan ha vidtagit för att åstadkomma ett genomförande av utomhusvistelse för B.

Ansvaret för att tillfredsställande föreskrifter inte varit utfärdade åvilar närmast polischeferna i de båda distrikten. Mot bakgrund av att det tillämpade systemet fungerat tillfredsställande i förhållande mellan bl. a. Danderyds och Solna distrikt samt att åtgärder numera har vidtagits för att förhindra ett upprepande får rikspolistyrelsen föreslå att ärendet inte skall föranleda vidare åtgärd.

Vid ärendets avgörande anförde JO Thyresson bl. a. följande.

Föreskriften i 7 § kungörelsen den 25 april 1958 angående tillämpningen av lagen om behandlingen av häktade och anhållna m. fl. att intagen, som kvarhållits längre än ett dygn, dagligen skall vistas utomhus minst en timme, såvitt hinder ej möter, får anses förestavad av hänsynen till den intagnes hälsa. Detta framgår av exemplifieringen i förarbetena till föreskriften (SOU 1955: 54 s. 47) på vilka hinder för utevistelse som närmast skulle kunna komma i fråga, nämligen »omhändertagens oro, våldsamhet, sjukdom eller utpräglad benägenhet att avvika». Föreligger inte dylikt eller likartat hinder mot utevistelse har den omhändertagne således rätt till föreskriven utevistelse.

Rätten härtill är emellertid inte beroende av den intagnes begäran utan det får anses åligga vederbörande polismyndighet att tillse att utevistelse kommer till stånd. Det är självklart att hinder kan anses föreligga, ifall den omhändertagne emotsätter sig utevistelse och härigenom kan anses befinna sig i »oro», men principen måste vara att den omhändertagne skall beredas föreskriven utevistelse. Skälen för sådan utevistelse kan ju inte enbart vara att den omhändertagne skall få uppleva att han vistas annorstädes än i ett förvaringsrum utan bland skälen ingår också att den omhändertagne skall få frisk luft, så att instängdheten inte inverkar menligt på hans hälsa.

Härav följer att föreskriften om utevistelse inte kan anses uppfylld blott genom att den omhändertagne får komma ut ur sitt förvaringsrum och t. ex. medfölja en transport i bil till annan förhørslokal eller, vilket uppgivits ofta ha förekommit i Danderyds polisdistrikt arrestlokaler, vistas i polismännens gemensamhetsutrymmen för samtal eller »extra rökning». Utbyte av utevistelse i friska luften mot vistelse i en lokal för att ge den omhändertagne tillfälle till extra rökning kan självfallet inte anses lämpligt — föreskrifternas syfte blir ju på det sättet inte blott åsidosatt utan direkt motverkat. Tillämpningen av föreskriften får inte leda till att polismännen av egen bekvämlighet eller av hänsyn till att »rastningen» anses jämförelsevis oviktig, erbjuder den intagne vistelsealternativ, som denne måhända uppfattar som bättre, men som innebär att den föreskrivna utevistelsen inte blir av. Härmed är naturligtvis inte uttalat något klander i och för sig mot att den omhändertagne behandlas med den vänlighet, som vistelse i polisens gemensamhetsutrymmen med samtal, rökning och kaffedrickning kan medföra, blott den formen av behandling inte faktiskt ersätter föreskriven utevistelse.

Till hinder mot utevistelse kan inte generellt räknas att polismyndigheten i fråga har personalbrist. Som rikspolisstyrelsen anfört får i sådana fall tillses att erforderlig personalförstärkning tillhandahålls antingen genom framställning hos länsstyrelsen om personalförstärkning eller, om den omhändertagne förvaras för annat polisdistrikts räkning, genom överenskommelse med det andra polisdistriktet om att personal från detta skall ombesörja att den intagne får utevistelse.

Ansvar för att föreskriven utevistelse kommer till stånd åvilar emellertid i första hand den polisstyrelse som handhar skötsel, underhåll etc. av den arrestlokal, vari den omhändertagne vistas. Även om — vilket kan förefalla lämpligt ifall förvarandet av arresteranter i annat polisdistrikts arrestlokaler inte sker ömsesidigt i ungefärligen lika omfattning — överenskommelse träffas att ombesörjandet av utevistelse skall ske av personal från det polisdistrikt, för vars räkning förvaringen sker, kan detta inte få medföra, att polisledningen i det distrikt, där arrestlokalerna finns, fränsäger sig allt ansvar för de omhändertagnas utevistelse. Den polismyndighet som har hand om arrestlokalerna har nämligen skyldighet att tillse att de däri intagna behandlas i överensstämmelse med gällande bestämmelser och saknar därför befogenhet att genom överenskommelse med annat polisdistrikts ledning övervältra hela ansvaret på denna. Träffas en överenskommelse i frågan kan denna således väl föreskriva vilket polisdistrikts personal som i berörda fall skall ombesörja »rastning», blott den inte ges sådan avfattning att personal i det distrikt, vari arrestlokalerna är belägna, felaktigt får uppfattningen att de inte har med »rastningen» att göra när denna skall ombesörjas av personal ur det andra distriktet. Personalen i det di-

strikt, som har arrestlokalerna, har således att utöva kontroll över att föreskriven »rastning» äger rum och att vid behov själva vidtaga erforderliga åtgärder för att få till stånd att utevistelse äger rum, i första hand påminnelser till det andra distriktet och till sist egna åtgärder genom beordrande av egen personal.

Viktigt är givetvis att den omhändertagnes rättighet och polisväsendets skyldigheter härutinnan inte kommer i kläm mellan de uppgifter, som träffas mellan polisdistrikten, och att det hela inte drar ut på tiden i sådan mån att föreskriften om utevistelse inte kan följas. Jag förstår rikspolisstyrelsens synpunkt att det kan vara mindre lämpligt att centralt utfärda anvisningar eller föreskrifter om dylika överenskommelser mellan polisdistrikten, eftersom anpassning krävs till de lokala förhållandena. Med hänsyn härtill föreligger inte skäl för mig att vidtaga någon åtgärd för att få till stånd ett generellt reglerande av hur det i polisdistrikten lämpligen bör förfaras i frågor om utevistelse för arrester, som förvaras för annat polisdistrikts räkning. Det ankommer ej heller på mig att ge anvisning om vilka åtgärder som bör vidtagas.

Utöver min anförda synpunkt att överenskommelse mellan polisdistrikten inte bör avfattas så att polispersonal i det distrikt, vari arrestlokalerna finns, kan bibringas den oriktiga uppfattningen att överenskommelsen upphävde dess ansvar för tillsyn av att utevistelse faktiskt skedde, vill jag dock med anledning av rikspolisstyrelsens yttrande ej undandra mig att framföra min mening att det synes erforderligt för att en dylik överenskommelse skall kunna fungera på ett sätt, som överensstämmer med författningsföreskriften om utevistelse, att de lokala tjänsteföreskrifterna i anslutning till överenskommelsens innehåll avfattas så att den som eljest leder behandlingen av dem, som förvaras i arrestlokalerna, uttryckligen åläggs att tillse att erforderliga åtgärder för utevistelse blir vidtagna, oavsett om detta ernås med påminnelse om överenskommelsen eller kräver order till egen personal. Huruvida det kan vara lämpligt att generellt föreskriva vid vilken tidpunkt t. ex. dylik tillsyn skall ske blir beroende av många faktorer, antalet omhändertagna från andra distrikt, reslängden mellan distrikten, förhållningens omfattning och förläggning till tid och plats och liknande omständigheter.

Beträffande vad som härutinnan gällt mellan Danderyds och Täby polisdistrikt framgår av yttrandena i klagooendet att polismästaren i Danderyds polisdistrikt — när det efter polisväsendets förstatligande blev aktuellt att i distriktets arrestlokaler förvara arrester från andra polisdistrikt — muntligen meddelade respektive polismästare att så kunde ske, om det fanns plats, men att rastning skulle ombesörjas av personal från det distrikt, som fått den omhändertagne placerad i Danderyds polisdistrikts arrestlokaler. För berörd polispersonal i båda

polisdistrikten synes ha varit oklart vad som gällt i fråga om rastning av dem som i överensstämmelse med polismästarens i Danderyds polisdistrikt sålunda lämnade medgivande förvarades i distriktets arrestlokaler. En del polismän i Danderyds polisdistrikt synes sålunda ha haft uppfattningen att personalen i Danderyds polisdistrikt inte hade något ansvar för rastningen och en del polismän i Täby polisdistrikt synes ha haft uppfattningen — även sedan genom order den 1 februari 1972 föreskrivits skyldighet för vakthavande befäl i Täby polisdistrikt att tillse att rastning verkställdes — att rastningen ankom på personalen i Danderyds polisdistrikt eller att denna i allt fall hade att underrätta om när personal från Täby polisdistrikt skulle ombesörja att utevistelse kom till stånd. Vidare har i klagörendet upplysts att polismästaren i Danderyds polisdistrikt under klagörendets handläggning dels skriftligen underrättat berörda polisdistrikt att rastning på grund av personalbrist ej kunde verkställas av personal ur Danderyds polisdistrikt, dels anmodat befälen i Danderyds polisdistrikt att i förekommande fall per telefon påminna berörda polisdistrikt om skyldigheten att verkställa rastning, dels ock givit order om att, intill dess överordnad myndighet eventuellt föreskrev annat, arrester från andra polisdistrikt skulle rastas av personal från Danderyds polisdistrikt i de fall, då personal från det distrikt, som placerat arrestanten i Danderyds distrikts arrestlokaler, inte kunde ombesörja rastning.

De meddelanden, föreskrifter och order som sålunda givits skulle kunna tolkas i överensstämmelse med den mening jag tidigare utvecklat angående innebörden av föreskriften om utevistelse i nämnda kungörelse. Det är emellertid uppenbart att regleringen inte varit tillfyllest för att ge entydiga upplysningar, vilket delvis — såvitt gäller Danderyds polisdistrikt — synes ha berott på att inte ens polisleddningen hade fullt klart för sig innebörden av författningsföreskriften och ansvarsfördelningen, när överenskommelse träffades om förvaring av arrester från andra polisdistrikt. Vad som enligt min mening främst saknats är ett tillräckligt tydligt uttryck för huvudregeln att den omhändertagne skall få vistas utomhus minst den tid som anges i kungörelsen. Vid frånvaron härav synes reglerna om vilka som praktiskt hade att verkställa att utevistelse skedde ha uppfattats som huvudregler för handlandet och fara uppkommit att det egentliga syftet med författningsföreskriften — att värna om den omhändertagnes hälsa — kommit i skymundan. Någon egentlig kritik kan emellertid inte riktas mot de enskilda polismän som i viss mån missförstått innebörden av vad som borde gälla. Däremot är det otillfredsställande att polisleddningarna i distrikten, främst i Danderyds polisdistrikt, inte tillsett att berörda polismän bibringats tillräckliga upplysningar om vad som rätteligen gällde. I vilken omfattning missuppfattningar lett till att föreskriven utevistelse inte kommit till stånd i andra fall än de klagomålen

avser låter sig inte avgöras av utredningen i ärendet. Det väsentliga är dock givetvis att i den mån felaktig behandling härvidlag skett, åtgärder vidtas till förhindrande av att dylika fel inträffar. Jag förutsätter att vad som i detta ärende framkommit kan bidra till ett sådant resultat. Med hänsyn härtill anser jag inte påkallat att i vidare mån än som nu skett företa någon åtgärd i saken.

Vad gäller B:s klagomål över utebliven utevistelse framgår av utredningen att han under vistelsen den 13 januari 1972 kl. 16.30 — den 21 januari 1972 i Danderyds polisdistrikts arrestlokaler enligt avvisiteringsbladet beträffande honom erhöll utevistelse genom försorg av personal från Täby polisdistrikt den 18 och 19 januari 1972 samt att det i avvisiteringsbladet för den 17 eller 18 januari 1972 antecknats att jourhavande polisinspektör i Täby polisdistrikt underrättats om att den anhållne behövde promenad i det fria, vilket denne lovade ordna om någon möjlighet yppade sig.

Enligt tjänsteföreskrifter den 1 februari 1968 av polismästaren i Danderyds polisdistrikt avseende bl. a. vården och tillsynen av anhållna skulle förvarad, som kvarhölls längre tid än ett dygn, såvitt hinder ej mötte, vistas ute minst en timme under den ljusa tiden av dygnet, och vidare var vakthavande befäl närmast under poliskommissarien vid ordningsavdelningen ansvarig för behandlingen av förvarad person. I januari månad inträder mörker före klockan 16, då skifte skedde av pass såsom vakthavande befäl i Danderyds polisdistrikt. Utevistelse enligt tjänsteföreskrifterna skulle således ägt rum under vakthavande befäls tjänstepass klockan 8—16. Under tiden den 14—den 17 och den 20 januari 1972, för vilka dagar anteckning om utevistelse saknas i avvisiteringsbladet beträffande B., tjänstgjorde såsom vakthavande befäl i Danderyds polisdistrikt under angivet tjänstgöringspass fyra polisinspektörer. Eftersom, såsom tidigare utvecklats, ansvaret för att föreskriven utevistelse ägde rum ytterst åvilade personalen i Danderyds polisdistrikt och enligt tjänsteföreskrifterna vakthavande befäl hade att utöva tillsynen av anhållna och deras behandling, var det således de fyra polisinspektörerna som ytterst hade ansvaret för att B. fick föreskriven utevistelse.

Med anledning av innehållet i klagomålen och i avvisiteringsbladet saknas enligt min mening anledning till antagande att B. fick utevistelse under nämnda tjänstgöringspass. Jag anser i stället utredningen bestyrka klagomålen till den grad att det får anses klarlagt att B. under denna tid inte kom i åtnjutande av föreskriven utevistelse. Enligt utredningen ägde under denna tid förhör med B. rum blott den 20 januari 1972 klockan 13.15—14.10 och då i Danderyds polisdistrikt. Anledning saknas därför till antagande att B. ens i form av transporterande till annan förhörslokal fick tillfälle att i begränsad omfattning vistas utomhus. Enligt min mening är det således klarlagt att B. i an-

givet hänseende behandlades på felaktigt sätt och att de fyra polisinspektörerna i första hand är ansvariga härför. För polisinspektörerna urskuldande är emellertid, såsom tidigare uttalats angående enskilda polismäns missförståelse av innebörden av vad som gällde ifråga om utevistelse, att utfärdade tjänstföreskrifter, meddelanden och order inte varit tillräckligt klarläggande och att polisinspektörerna därför synes ha trott att de handlat rätt. Framför allt torde det inträffade ha berott av att deras arbetsbörda i övrigt var så stor att de vid prioritering av sina arbetsinsatser valde att eftersätta tillse att utevistelse kom till stånd, måhända till följd av missuppfattning — till synes omfattad också av polisledningen i polisdistriktet — om innebörden av undantaget från föreskriften om utevistelse, dvs. uttrycket »såvitt hinder ej möter», eller i förlitan på att personal ur Täby polisdistrikt skulle vidta erforderliga åtgärder och att de därför inte behövde ägna saken någon större uppmärksamhet. Sistnämnda resultat hade, enligt min mening, inte så lätt kunnat uppstå, ifall avviseringsbladet innehållit utrymme och rubrik avseende obligatorisk anteckning om utevistelse. Detta är nu inte fallet, men synes vara en skäligen enkel åtgärd att från rikspolisstyrelsens sida införa, ifall det, vilket enligt min mening är fallet, anses angeläget att söka automatiskt få till stånd en kontroll av att föreskriften om utevistelse efterföljs. På anförda skäl och då det genom utredningen i allt fall inte klarlagts att B. inte fått utevistelse på grund av någon mot honom riktad illvilja eller uppenbar nonchalans anser jag mig med nu gjorda uttalanden kunna låta bero vid vad i saken framkommit rörande de namngivna befattningshavarnas handläggning av frågan om utevistelse för B.

Vilken uppfattning Sundin haft såväl om författningsföreskriften beträffande utevistelse som om sina egna överenskommelser, tjänstföreskrifter och under hand utfärdade order i saken framgår ej otvetydigt; rörande undantagsregeln i författningsföreskriften synes han dock ha haft annan mening än som framgår av återgivna uttalanden i förarbetena. Jag utgår ifrån att erforderliga åtgärder nu vidtages av honom, liksom i förekommande fall av annan polisledning, för att få till stånd att föreskriften om utevistelse blir tillämpad i överensstämmelse med sin av mig förut angivna innebörd. Sammanföres gällande lokala föreskrifter till en enhetlig reglering, som gäller också förvaringen av omhändertagna i annat polisdistrikts arrestlokaler och vad därmed hänger samman, och riktas uppmärksamheten på att det merarbete, som en rättsenlig tillämpning av föreskriften om utevistelse kan innebära, inte får medföra föreskriftens åsidosättande utan, såsom rikspolisstyrelsen anført, bör föranleda personalförstärkning i någon form, föreligger enligt min mening goda förutsättningar för att en situation likartad den som förevarit i B:s fall inte skall behöva uppstå. Med dessa uttalanden lämnar jag frågan om ansvar för polisledningarna i Danderyds

och Täby polisdistrikt avseende B:s uteblivna utevistelse dagligen under den tid han förvarades i Danderyds polisdistrikts arrestlokaler.

Har polismyndighet utan att verkställa beslag ägt omhändertaga och till ägaren återställa uthyrt fordon som ej återlämnats till honom inom överenskommen tid?

I en skrivelse, som kom in till JO den 9 mars 1972, framställde F. R. klagomål över att en av dennes son, C.R., förhyrd personbil omhändertagits av polis den 14 maj 1970 och att polisen därefter vägrat att genast till F.R. utlämna i bilen förvarad lös egendom.

I ärendet infordrades åklagarmyndighetens i Malmö åklagardistrikt akt rörande anmälan mot C.R. för olovligt förfogande och överåklagarens i Malmö akt rörande anmälan av F.R. angående egenmäktigt förfarande från polismäns sida.

Av handlingarna framgick i huvudsak följande.

Distriktschefen Bo Ehrman i Hertz Biluthyrning AB i Malmö anmälde den 14 maj 1970 hos polisen i Malmö att C.R. den 31 mars 1970 hade hyrt en personbil av företaget, att han inte återlämnat bilen på överenskommen tid samt att han enligt uppgift slutat sin anställning och avflyttat från sin tidigare uppgivna adress. Ehrman uppgav att han per telefon anonymt erhållit besked om att bilen fanns uppställd på en gata i Malmö. Efter underhandskontakt med åklagare hämtades bilen på den uppgivna adressen av polismän. Bilen överlämnades till företaget. I bilen befintlig lös egendom överlämnades den 14—15 maj 1970 till F.R. Efter förundersökning beslöt t. f. kammaråklagaren G. Ekelund den 17 juni 1970 att åtal ej skulle väckas mot C.R., enär brott ej kunde visas.

F.R. gjorde därefter den 20 juli 1971 anmälan angående egenmäktigt förfarande vid polisens omhändertagande av bilen den 14 maj 1970. Efter viss utredning beslöt överåklagaren Erik Gamstedt den 19 augusti 1971 att F.R:s anmälan ej skulle föranleda förundersökning.

I en vid riksdagens ombudsmannaexpedition den 30 mars 1972 upprättad PM uttalades bl.a. följande.

Enligt RB 27:1 får föremål tagas i beslag bland annat om det skäli- gen kan antagas vara avhänt någon genom brott. Åtgärden skall beslutas av förundersökningsledare eller åklagare men kan vid fara i dröjs- mål verkställas av polis utan sådant beslut. I sistnämnda fall skall åtgärden snarast underställas åklagare eller förundersökningsledare för prövning av beslagsfrågan. I övrigt har i rättegångsbalken inte meddelats några bestämmelser om återställande till ägaren av föremål som avhänts honom genom brott. Föremål, som uppenbarligen avhänts ägaren genom brott, anses dock kunna av polisen omedelbart omhänder-

tagas och återställas till ägaren. Detta är ej beslag i egentlig mening (se Gärde, Nya rättegångsbalken s. 369, Olivecrona, Rättegången i brottmål enligt RB s. 241, JO 1955 s. 195). Sådant ifrågakommer endast om det kan antagas att innehavaren gör gällande någon rätt till föremålet. I föreliggande fall har ej meddelats beslut om beslag av bilen. Från överåklagaren i Malmö torde i anslutning till det sagda inhämtas yttrande huruvida det på grund av de i anmälan den 14 maj 1970 lämnade uppgifterna funnits skäl för att utan hörande av C.R. eller vidtagande av annan kompletterande utredning omedelbart omhändertaga bilen för att återställa den till ägaren.

Efter remiss ingav Gamstedt därefter den 18 april 1972 såsom eget yttrande en av chefsåklagaren Harry Hågeman den 13 april 1972 upprättad PM. Häri uttalade Hågeman.

Undertecknad inkopplades på detta ärende genom att kriminalassistenten Bengt Eriksson uppsökte mig, troligen på grund av att jag hade s.k. dagjour. Enligt min minnesbild befann sig en radiobilpatrull samt personal från biluthyrningsfirman på Aspgatan, där bilen anträffats efter anonym påringning till firman. Enligt anmälan och uppgifter som lämnades till Eriksson per telefon från firmans representant på Aspgatan hade bilen förhyrts på kort tid av en man vid namn C.R. Bilen hade ej återlämnats efter en vecka som man muntligen avtalat. Ej heller hade bilen återställts den 5 maj 1970 enligt av C.R. föregående dag givet löfte. C.R. bodde ej på den uppgivna adressen och han hade slutat sin anställning. Distriktschefen Ehrman hos biluthyrningsfirman har nu meddelat, att han vid den aktuella tidpunkten genom undersökning kom fram till att C.R. redan vid tiden för bilens förhyrande hade flyttat från sin i hyreskontraktet uppgivna adress. Då ärendet föredrogs för mig var, såvitt jag minns, ej någon annan adress känd utan denna dvs. Aspgatan 1 blev troligen uppdagad senare av personerna på platsen. Beslut måste snabbt fattas. Det kunde med skäl antagas att brott förelåg. Valet stod mellan att ta bilen i beslag eller att låta bilfirmans personal på platsen återfå bilen. Jag har resonerat så, att bilinnehavaren uppenbarligen ej kunde åsamkas större skada genom att bilen överlämnades till firman än om bilen togs i beslag. Däremot skulle vid beslag sannolikt bilfirman komma att åsamkas ytterligare olägenhet och skada, vars storlek var beroende av när bilinnehavaren anträffades. Uppenbarligen hade firman en fordran på C.R. på betydande belopp (enligt nu lämnad uppgift drygt 3 000 kronor). Det föreföll mig uppenbart att C.R. ej hade någon rätt till bilen, varför jag beslöt att bilen fick omhändertagas av firman, som är känd och välnommerad.

Det av mig medgivna utlämnandet av bilen föreföll mig också vara det i praktiken lämpligaste förfaringssättet, när någon rättsförlust icke rimligen kunde tillskyndas bilinnehavaren genom just denna åtgärd. Den föreföll mig vara ägnad att undvika ytterligare förlust för målsägandebolaget, som tydligen var mycket angeläget att återfå den dyrbara bilen och som under lång tid förgäves sökt efter bilen och C.R. Hade beslag ägt rum hade detta kunnat hävas redan nästa dag, då C.R. gav sig till känna och ej hävdade någon rätt till bilen. Man kunde, då mitt beslut meddelades, ej förutse eller med säkerhet räkna med att kontakt med C.R. kunde uppnås så snart. Någon befattning med i bilen anträffad löseegendom har jag ej tagit.

Det kan meddelas, att C.R. ännu ej betalat någon hyra för ifrågasvarande bil.

F.R. avgav påminnelser.

Vid ärendets avgörande anförde JO Thyresson följande.

Vid anmälan den 14 maj 1970 företedde Ehrman hyreskontrakt angående uthyrningen den 31 mars 1970 till C.R. I kontraktet var ej angiven någon bestämd dag för bilens återlämnande. I anmälan uppgavs att parterna muntligen överenskommit om en hyrestid av en vecka. Vidare uppgavs att C.R. efter påstötning den 4 maj 1970 ännu ej återlämnat bilen samt att hans vistelseadress vid tiden för anmälan var okänd.

På grund av de lämnade uppgifterna kunde, såsom Hågeman uttalat, med skäl antagas att brott förelåg. Med hänsyn emellertid till innehållet i kontraktet och till att endast anmälares uppgifter förelåg kan det enligt min mening ingalunda ha varit uppenbart att så var fallet. Förutsättningar för ett omedelbart omhändertagande och återställande av bilen till målsäganden har därför ej förelegat i enlighet med vad som uttalats i förenämnda PM den 30 mars 1972. Bilen borde istället enligt min mening ha tagits i beslag, varefter beslagets eventuella hävande och bilens återställande till målsäganden fått bli beroende av den vidare utredningen i saken. Hågemans beslut i ärendet har således enligt min mening varit felaktigt. Saken var dock delvis en bedömningsfråga och vad som förekommit kan ej läggas Hågeman till last såsom tjänstefel. Jag låter det därför i denna del stanna vid den kritik, som innefattas i det sagda.

Vad i ärendet framkommit ger ej stöd för antagande att vederbörande polismän vid bilens omhändertagande gjort sig skyldiga till fel eller försummelse.

Med hänsyn till ändamålet med omhändertagandet av bilen borde den däri befintliga lösa egendomen, vare sig bilen beslagstogs eller ej, omedelbart ha utlämnats till behörig ägare. Av en av kriminalassistenten Bengt Eriksson i anledning av F.R:s anmälan den 20 juli 1971 avgiven förklaring framgår att viss egendom i bilen den 14 maj 1970 överlämnats till F.R. Annan egendom hade dock legat i ett låst bagageutrymme, när bilen utlämnades till målsäganden. Denna egendom överlämnades till F.R. i dennes bostad den 15 maj 1970.

När polisen enligt åklagarens beslut återlämnade bilen till målsäganden borde man naturligtvis ha tillsett att bilen inte innehöll egendom tillhörig annan person än målsäganden. Så har dock tydligen ej skett. Med hänsyn till att F.R. eller annan knappast kom att lida någon skada härav och då polismyndigheten eljest ej förfarit felaktigt vid sin befatt-

ning med löseendomen föranleder saken dock, utöver detta påpekande, ej någon vidare åtgärd från min sida.

Fråga om polismyndighet ägt rätt att besluta om husrannsakan. Tillika frågor om formerna för husrannsakan, utlämnande av beslagtaget gods och grunden för nedläggande av förundersökning

Martin Graf anförde i en den 1 mars 1972 till JO inkommen skrivelse i huvudsak följande. Vakter, anställda vid Volvo, sökte den 30 september 1971 vid Backavägen i Göteborg igenom nio rum i ett hus, där vid Volvo anställda utländska praktikanter disponerade rum. Vakterna påträffade gods som kunde misstänkas vara stulet från Volvo. Senare samma dag verkställde polis jämte vakter från Volvo på samma plats husrannsakingar i 64 ytterligare rum, vilka disponerades av andra utländska praktikanter, som också var anställda vid Volvo. När husrannsakingarna företogs var praktikanterna inte närvarande utan på sina arbetsplatser. En av praktikanterna såg vid återkomsten till sitt rum den 30 september att hans tillhörigheter i rummet blivit genomsökta. Inte förrän den 5 oktober 1971 fick praktikanten genom ett anslag upplysning om att polisen företagit husrannsakan den 30 september. Praktikanten lämnade Sverige den 9 oktober 1971 utan att ha fått någon upplysning om anledningen till att husrannsakan företagits. De praktikanter hos vilka stöldgods påträffades »fördes den 1 oktober på förhör till Volvovakten». Polisen var inte med vid förhören.

Graf, som blivit uppmanad att »inte rota i saken», ifrågasatte riktigheten av de genomförda åtgärderna och hemställde om JO:s ingripande.

Efter remiss inkom yttrande från polismyndigheten i Göteborgs polisdistrikt, som inhämtat upplysningar från polisöverintendenten Bengt Ekeröth och polisintendenten Gunnar Björkman. Till yttrandet var fogade kopior av, dels tjänsteföreskrifter angående ledningen av förundersökning i brottmål, utfärdade av överåklagaren och polismästaren i Göteborg, och dels två meddelanden från Volvo och enskild person.

JO Thyresson tog del av vissa av polismyndighetens i Göteborgs polisdistrikt utredningshandlingar i ärendet.

Graf avgav påminnelser i anledning av polismyndighetens yttrande.

Kompletterande uppgifter i ärendet inhämtades från Björkman.

Graf avgav påminnelser i anledning av Björkmans uppgifter och inkom med ytterligare en skrivelse.

JO inhämtade härefter vissa kompletterande uppgifter från Björkman och kriminalinspektören vid polismyndigheten i Göteborgs polisdistrikt Jean Strömberg.

Polismyndigheten anförde i sitt yttrande bl. a. följande. Den 29 och 30 september 1971 gjorde två säkerhetsvakter vid Volvo, Baaz och Weber, sådana iakttagelser att anställda vid Volvo kunde misstänkas för att ha stulit viss utrustning från Volvo. De konstaterade vidare att gods, som kunde antagas vara frånhänt Volvo, förvarades i rum i en av de Volvo tillhöriga bostadspaviljongerna vid Backavägen i Göteborg. Med anledning härav tillkallades polis vid 12-tiden den 30 september. Fyra kriminalinspektörer infann sig. Bland dem var kriminalinspektören Jean Strömberg som huvudsakligen handlägger ärenden rörande tillgrepp på arbetsplatser. Sedan Strömberg informerats om förhållandena beslöt han att husrannsakingar skulle verkställas i sex rum i paviljong 9. Vid husrannsakingarna beslagtogs i samtliga rum föremål, som uppenbarligen tillgripits från Volvo. Sammanlagda värdet av föremålen var 570 kronor. I beaktande av att hyresgästerna i respektive rum ej var närvarande bröts inga lås upp och ej heller öppnades låsta väskor. Vid förrättningen närvar förutom polismännen och Baaz och Weber tillsyningsmannen Ström vid Volvo. Strömberg informerades om att rummen beboddes av utländska praktikanter och att dessa inom någon dag — en stor del av dem redan den 1 oktober — skulle lämna landet. Strömberg upplystes vidare om att sammanlagt ett 60-tal utländska praktikanter, tillhörande samma kontingent, bodde inom området. Med hänsyn härtill och till utfallet av de verkställda husrannsakingarna tog Strömberg per telefon kontakt med sitt närmaste befäl i polishuset. Efter föredragning beslöt Björkman att husrannsakingar skulle företagas även i de övriga rum som disponerades av praktikanterna. Husrannsakingar verkställdes i enlighet härmed omedelbart i ytterligare 66 rum i paviljonger på platsen. Därvid gjordes i 18 rum beslag av gods som uppenbarligen var tillgripet från Volvo. Godset hade ett värde av tillhoppa ca 1 000 kronor. Husrannsakingarna kom alltså att omfatta totalt 72 rum. Beslag verkställdes till ett sammanlagt värde av 1 545 kronor i 24 av rummen. Protokoll upprättades över husrannsakingarna och i de fall beslag ägde rum upprättades även beslagsprotokoll och anmälan om tillgreppsbrott. Det beslagtagna godset överlämnades på platsen till Volvos representanter. Innan Strömberg fattade det första beslutet om husrannsakingar efterhörde han möjligheterna att få praktikanterna till platsen. Han fick av Volvos representanter besked om att det var förenat med stora svårigheter att ta dessa praktikanter, som vid tillfället hade arbetspass vid Volvos fabriker, ur produktionen för att ha dem närvarande vid åtgärdernas genomförande.

Polismyndigheten anförde vidare följande. Beslut om husrannsakingarna syntes ha fattats i två etapper. Dels beslöt Strömberg om husrannsakingarna i de först aktuella rummen och dels beslöt Björkman om de fortsatta åtgärderna. Jämlikt 28 kap. 5 § rättegångsbalken är

förutsättningarna för att en polisman må företaga husrannsakan utan särskilt förordnande bl. a. att åtgärden har till syfte att verkställa beslag å föremål som å färsk gärning följts eller spårats eller att fara är i dröjsmål. Oavsett vad som uppgivits i fråga om den snara avresan för i vart fall en del av de i rummen boende synes det tveksamt om sådan fara i dröjsmål förelegat som stadgandet i rättegångsbalken avser. Sett enbart ur denna synpunkt hade åtgärderna sannolikt kunnat anstå intill dess Strömberg fått tillfälle att föredraga frågan för normalt beslutsbehörig befattningshavare. Å andra sidan lär man med visst fog kunna påstå att godset blivit »å färsk gärning följt eller sparat» och att det på den grunden förelåg skäl för Strömberg att fatta sitt beslut. Alldeles uppenbart skulle en sådan inledande begränsad undersökning dessutom utgöra ett mycket värdefullt led i den fortsatta bedömningen av ärendets handläggning. Man kan i detta sammanhang icke bortse ifrån beskaffenheten av de bostadsutrymmen varom fråga var. Erfarenhetsmässigt erbjuder sådana mer eller mindre gruppbetonade förläggingsutrymmen särskilda problem. Att man i detta skede företog åtgärderna utan närvaro av de i rummen boende måste ses mot bakgrunden av de synnerliga svårigheter som förelåg att taga praktikanterna ur produktionen. Någon påtaglig olägenhet synes ej heller ha förorsakats alldenstund inga väskor eller låsta utrymmen genomsöktes. De anmärkningar som i denna del kan riktas mot företagna åtgärder bör inte vara alltför tungt vägande. Som framgår av det följande har emellertid även i denna del ärendet givit anledning till genomgång med personalen, varvid betonats vikten av omsorgsfull bedömning av alla de rekvisit som erfordras för att tvångsåtgärder av olika slag skall få vidtagas. Med stöd av en mellan riksåklagaren och rikspolisstyrelsen träffad överenskommelse angående förundersökningsledning i vissa brottmål är polismyndigheten i Göteborg förundersökningsledare bl. a. vad gäller här aktuellt slag av tillgreppsbrott. Enligt gällande delegationsbestämmelser inom polisdistriktet är Björkman behörig att meddela på polismyndigheten i brottmål ankommande beslut under förundersökning angående bl. a. husrannsakan. Sedan anmälningar upprättats beträffande de personer hos vilka beslagtagna föremål anträffats överlämnades därför ärendena till Björkman för vidare förordnande. Björkman, som med stöd av nämnda bestämmelser även ägde fatta beslut om avskrivning i dessa ärenden, beslöt den 11 oktober 1971 att förundersökningen skulle nedläggas i samtliga fall under den huvudsakliga motiveringen att de misstänkta var utländska medborgare och hade lämnat landet. Andra åtgärder hade icke vidtagits under förundersökningen än nu aktuella tvångsåtgärder och upprättande av anmälningar.

Polismyndigheten anförde dessutom följande. Tillgrepp på arbetsplatser sker nu för tiden i mycket stor utsträckning och är i regel svåra att komma till rätta med. I förevarande fall har vid den första

husrannsakan stulet gods anträffats i samtliga rum som undersöktes. Frågan om undersökningarna skulle avslutas i och med att den första paviljongen genomsökts med nämnt resultat eller om undersökningarna skulle fortsätta i kvarvarande utrymmen har utan tvekan varit en svår avvägningfråga. Den avgörande faktorn har varit dels det 100-procentiga utfallet av husrannsakingarna i den första paviljongen, och dels att samtliga personer hos vilka husrannsakingar verkställdes tillhörde samma kontingent. Sannolikheten att mer gods skulle anträffas vid ytterligare undersökningar av utrymmen som disponerades av praktikanterna var således stor. Vid de fortsatta undersökningarna påträffades också stulet gods i jämförelsevis många utrymmen. Även om det skulle anses att undersökningsledarens bedömning varit grundat på alltför lösa misstankar och sålunda kan synas diskutabelt bör det dock enligt polismyndighetens bedömning ej anses som direkt felaktigt. Ärendets fortsatta handläggning synes ge anledning till tre frågeställningar av intresse, dels huruvida ärendet bort underställas åklagare, dels om åtgärderna bort vidtagas på sätt som skedde utan att de därav berörda gavs tillfälle att närvara, och dels huruvida underrättelse om åtgärderna jämlikt 28 kap. 7 § rättegångsbalken gjorts på ett godtagbart sätt. Till synes har åtgärderna varit av sådan omfattning att åklagare bort inkopplas i vart fall om man tar i betraktande antalet genomsökta rum. Detta är dock knappast avgörande för frågan. Tidigare har antytts att bostädernas karaktär av förläggning otvivelaktigt påverkar det praktiska handlandet och med tanke på den uppläggning av sökandet som gjordes — enbart en tämligen summarisk undersökning av rummen och icke något brytande av lås — har husrannsakingarna i verkligheten icke haft särskilt betydande omfång. Redan från början torde det också ha stått klart att anledning till ingripande (anhållande) mot person icke förelåg, varför ej heller på denna grund anledning till åklagares beslut förelåg. I och för sig hade husrannsakingarna kunnat anstå tills berörda personer slutat dagens arbete och återkommit. Det kan ifrågasättas om icke det hade varit ur många synpunkter att föredra. Klart är emellertid att det kommit att medföra att undersökningarna i rätt betydande mån uppehållits. Personalinsatsen hade från polisens sida för att få meningsfull verkan och ej förorsaka ytterligare olägenhet för de berörda blivit så betydande att svårigheter med att anskaffa tillräckligt med personal måste antagas ha förelegat. Å andra sidan blev nu förrättningarna genomförda med de vakter som anmält tillgreppen som vittnen, vilket var mindre tillfredsställande. Därutöver hade någon annan bort närvara. Som i annat sammanhang antytts tillsåg emellertid Strömberg hela tiden att minsta möjliga olägenhet åstadkoms. I denna del kan förrättningarna otvivelaktigt ge anledning till kritik. Enligt polismyndighetens bedömning bör dock anledning icke förefinnas att lägga någon befattningshavare påtalbar försummelse till last. Den un-

derrättelse som jämlikt 27 kap. 11 § och 28 kap. 7 § rättegångsbalken skall ske till dem hos vilka husrannsakan och beslag förekommit har uppenbarligen ej lämnats inom den tid som förutsatts i rättegångsbalken. I och för sig var åtgärden att överlåta åt Volvo att på lämpligt sätt meddela vad som förevarit invändningsfri. Polismyndigheten hade emellertid att tillse att underrättelserna verkligen lämnades. Volvos personal uppsatte anslag i paviljongerna först den 5 oktober 1971. Ett flertal av praktikanterna hade dock lämnat Sverige redan den 1 oktober. Beträffande dem som berördes av både husrannsakan och beslag skedde dock underrättelse genom Volvos försorg direkt till vederbörande. Underrättelse lämnades snarast möjligt och i vart fall innan de lämnade landet. Vad som i detta avseende förevarit synes dock icke innebära att någon enskild befattningshavare låtit sig komma påtåligt tjänstefel till last.

Angående handläggningen av förundersökningen efter åtgärderna den 30 september anförde polismyndigheten följande. Ett omfattande arbete förelåg med att upprätta vederbörliga protokoll och anmälningar och med att infordra personuppgifter beträffande de praktikanter som kunde misstänkas för tillgreppsbrotten. I beaktande av att en del misstänkta lämnade landet redan den 1 oktober stod ej någon längre tid till buds för att slutföra undersökningen. Med tanke på, dels att de misstänkta var utländska medborgare i begrepp att lämna landet för att ej återvända, dels att de eventuella brotten ej var av så allvarlig karaktär att de ovillkorligen påkallade lagföring omgående, dels att målsägandekrav ej förelåg, och dels att resurser ej fanns för att på den korta tid som stod till buds slutföra förundersökningen genom förhör med de misstänkta och eventuella vittnen framstår det som väl försvarbart att förundersökningen ej slutfördes omedelbart och i ett sammanhang. Ett färdigställande av undersökningen torde även ha drabbat misstänkta och vittnen på ett kännbart sätt i beaktande av de rådande speciella omständigheterna. Att slutföra förundersökningen sedan de misstänkta lämnat landet torde få anses vara inte endast ogörligt utan även helt ändamålslost. Björkmans beslut den 11 oktober 1971 att nedlägga undersökningen måste sålunda anses vara helt riktigt. I sin klagoskrift har Graf uppgivit att han bl. a. blivit uppmanad »att inte rota i saken». Björkman har upplyst att han uppringts av Graf som presenterade sig med namn och upplyste att han var psykolog och anställd vid Volvo samt att han önskade diskutera här aktuellt händelseförlopp. Björkman har uppgivit att han ej fällt det påtalade yttrandet. Förfrågningar som Björkman gjort hos honom underställd personal har ej givits vid handen att yttrandet över huvud taget fällts.

Polismyndigheten anförde slutligen följande. Det som inträffat i ärendet har givit polismyndigheten anledning att vidtaga åtgärder. Sålunda har genom chefens för kriminalavdelningens försorg påbörjats och ge-

nomförts genomgångar med personalen i fråga om kriterierna för ingripanden av skilda slag. Det bör finnas all anledning utgå från att det skall ha god effekt och bidra till ökad säkerhet hos personalen. Vad som sålunda förevarit lämnar visst utrymme för kritik. I ärendet måste dock hänsyn tagas till det mycket bekymmersamma problem som stöder på arbetsplatser utgör och det angelägna i att smidigt och utan tidsutdräkt lösa föreliggande arbetsuppgifter samtidigt som minsta obehag för den berörde åstadkommes. Enär de visade bristerna ej synes vara av allvarlig karaktär och åtgärder vidtagits för förhindrande av vidare felaktiga förfaranden i berörda hänseenden får polismyndigheten hemställa att ärendet måtte bero med vad som förevarit.

Björkman uppgav, utöver vad polismyndigheten anfört, i huvudsak följande. Polismyndigheten bedömdes vara förundersökningsledare i ärendet. Björkman beslöt därför att det belagtagna godset skulle överlämnas till Volvo. Skälen härför var bl. a. att det i viss mån är praxis att stöldgods återställs till målsäganden i de fall då godset ej har direkt bevisvärde och det är klart att det är stöldgods. Vid husrannsakingarna var representanter för Volvo närvarande och de kunde konstatera, att de anträffade sakerna var sådant gods som användes »på bandet» d. v. s. i produktionen och sammansättningen av fordon. Bl. a. fanns det arbetshandskar med Volvos stämpel och andra saker med intern märkning. Gods med sådan stämpel och märkning kan ej köpas i allmän handel eller i Volvos personalhandel. Inte någon av de personer hos vilka gods anträffats har framfört protest mot att anträffat gods beslagtogs. Ej heller har någon gjort gällande att det gods som anträffats inte skulle ha varit stulet eller att det skulle ha tillhört annan person. Det fanns med hänsyn till de omständigheter som förelåg ett flertal skäl till nedläggning av undersökningen. I och med att de misstänkta hade lämnat riket fanns inte någon anledning att ur allmän synpunkt driva förundersökningen till åtal. Den extra notering som gjordes på arkivexemplaret av anmälan »den misstänkte är utländsk medborgare och har lämnat riket» var huvudskälet till att förundersökningen nedlades. Vid husrannsakingarna kunde inte direkt sägas vilka som bodde i de olika rummen. I några fall fanns namnuppgift på dörrarna och i andra fall inte. Volvos personalavdelning hade dessa uppgifter. Det överenskoms med Volvos representanter att uppgifterna skulle införskaffas och sammanställas med beslagen som verkstälts och åtgärderna i övrigt i syfte att beslagsprotokoll över samtliga husrannsakingar och anmälningar beträffande dem hos vilka gods anträffats skulle kunna upprättas.

Björkman uppgav vidare följande. Strömberg överenskom med vaktchefen vid Volvo att underrättelser skulle lämnas genom Volvos försorg om vad som förekommit för att de som innehade stöldgods skulle få reda på att godset beslagtogs och återställts till Volvo. Någon kontroll av att underrättelser lämnades på sätt som överenskommit gjordes inte,

eftersom samtliga personer rest eller skulle resa från Sverige inom de närmaste dagarna efter åtgärdernas genomförande. En fråga till Volvos representanter om underrättelserna lämnats syntes vid tillfället ifråga sakna betydelse. Graf har för övrigt själv i sin klagoskrift uppgivit att de misstänkta »fördes på förhör till Volvovakten», vilket borde innebära att de delgavs vad som förekommit. Några direktiv om hur husrannsakingarna skulle verkställas utfärdades inte. Strömberg uppgav, att det fanns ett fåtal låsta väskor eller portföljer, i vilka dock gods av större omfattning sannolikt inte kunde döljas. Minsta möjliga skada borde förorsakas vid åtgärdernas genomförande. Polisen hade därför att välja mellan att hämta rumsinnehavarna från produktionen med de olägenheter och obehag för dem som därav kunde följa eller att avstå från att undersöka låsta väskor. Enär misstanke om grövre brott ej förelåg valdes det senare alternativet. Björkman fick troligen tidigast dagen efter det att husrannsakingarna verkställts veta att underrättelserna beträffande de företagna åtgärderna skulle kunna lämnas av personal från Volvo. Björkman tillstyrkte att underrättelserna lämnades genom Volvo.

Strömberg uppgav följande. Vid tiden för husrannsakingarna var det inte känt vilka personer som bodde i de rum som undersöktes. Strömberg begärde därför att Volvos representanter skulle skaffa fram uppgifter om vilka som förhyrde eller disponerade rummen. Dessutom frågade Strömberg om Volvos representanter kunde tillse att de personer i vars rum husrannsakingar verkställts underrättades om åtgärderna. Strömberg förklarade dock att han först måste få ett sådant tillvägagångssätt godkänt, varför det bestämdes att han skulle återkomma med definitivt besked per telefon. Vid föredragning fick Strömberg besked om att hans förslag om hur underrättelserna skulle lämnas godkändes, vilket han meddelade till Volvos representanter.

Av förenämnda tjänsteföreskrifter angående ledningen av förundersökning i brottmål framgår bl. a. följande. Beträffande stöld skall åklagare inträda som förundersökningsledare när fråga uppstår om användande av tvångsmedel och det ankommer på undersökningsledaren att besluta därom jämlikt 24—28 kap. rättegångsbalken med undantag för bl. a. husrannsakan, som ej är av större omfattning, i vilket fall polismyndighet skall vara förundersökningsledare.

Av polisens utredningshandlingar framgår bl. a. att Weber den 29 september 1971 såg att utlänningar medförde gods som kunde misstäckas vara stulet från deras arbetsplatser hos Volvo till bostäderna vid Backavägen i Göteborg, att Baaz, Weber och Ström den 30 september uppmärksammade att det i en paviljong låg framme bl. a. verktyg med Volvos märkning och att de därefter tillkallade polis, som gjorde husrannsakingar. Det framgick vidare av handlingarna att Björkman nedlade förundersökningen den 11 oktober 1971, enär åtal ej var påkallat

ur allmän synpunkt. På den blankett där beslutet är skrivet står även antecknat att de misstänkta var utländska medborgare, som lämnat riket. I protokollen över beslagen finns antecknat att det beslagtagna godset återlämnades omedelbart till personal hos Volvo.

Från polismyndigheten har inhämtats, dels att Baaz och Weber men inte Ström innehade förordnande som ordningsvakter, och dels att en av åklagarmyndigheten i Göteborgs åklagardistrikt inledd förundersökning pågår mot bl. a. Baaz och Weber i anledning av att Graf till polisen anmält vakter vid Volvo för hemfridsbrott den 30 september 1971 i rummen i paviljongerna vid Backavägen.

Vid ärendets avgörande anförde JO Thyresson följande.

Ström står inte under JO:s tillsyn. Jag kan därför inte företaga någon bedömning angående hans befattning med saken.

Jag upptager inte heller den befattning Baaz och Weber haft med saken till bedömning, eftersom förundersökning pågår mot dem vid vederbörande åklagarmyndighet angående samma sak som Graf anmält till JO.

I 28 kap. 1 § rättegångsbalken stadgas bl. a. att om anledning förekommer, att brott förövats, varå fängelse kan följa, må i hus, rum eller slutet förvaringsställe husrannsakan företagas för eftersökande av föremål, som är underkastat beslag, eller eljest till utrönande av omständighet, som kan äga betydelse för utredning om brottet. I 4 § samma kapitel stadgas bl. a. att förordnande om husrannsakan meddelas av undersökningsledaren, åklagaren eller rätten. Slutligen stadgas i 5 § samma kapitel bl. a. att utan förordnande, som sägs i 4 §, polisman må företaga husrannsakan, om åtgärden har till syfte att verkställa beslag å föremål, som å färsk gärning följts eller spårats, så ock eljest, då fara är i dröjsmål.

I likhet med polismyndigheten anser jag det vara tveksamt om fara i dröjsmål förelåg när Strömberg ställdes inför avgörandet om han själv skulle kunna besluta om husrannsakingar. Mot bakgrund av de uppgifter Strömberg enligt polismyndigheten erhållit angående bl. a. misstanken om tillgrepp kan däremot såsom polismyndigheten anført förhållandena sägas ha varit sådana att det fanns visst fog för uppfattningen att godset »blivit å färsk gärning följt eller spårat». Med hänsyn härtill finner jag det inte föreligga grund för kritik mot Strömberg för att han själv beslutade om husrannsakingar i de sex rummen i paviljong 9.

Beträffande frågan om ytterligare husrannsakingar skulle verkställas i 66 rum bedömde Björkman att förhållandena var sådana att polismyndigheten enligt förutnämnda tjänsteföreskrifter var förundersök-

ningsledare och att Björkman därför själv kunde fatta beslutet om husrannsakingarna. Jag anser på grund av bl. a. åtgärdernas omfattning att frågan rätteligen borde ha underställts åklagare för beslut. Björkmans bedömning härutinnan var alltså enligt min uppfattning felaktig. Vad som förevarit är dock enligt min mening inte av sådan beskaffenhet att något mitt ingripande mot Björkman bör komma i fråga.

Det kan vara tveksamt om lagliga förutsättningar förelåg för de av Björkman beslutade husrannsakingarna. För egen del är jag närmast benägen anse att det förhållandet att polisen vid de tidigare husrannsakingarna påträffat stöldgods, att de personer som bodde i de 66 rummen ingick i samma kontingent som de personer hos vilka husrannsakingar och beslag företagits, och att de bodde på samma plats inte utgjorde tillräcklig anledning för ytterligare husrannsakingar. Huruvida skäl för en husrannsakan föreligger eller inte kan dock ofta vara en svår bedömningsfråga, där inte sällan olika omständigheter får vägas mot varandra och ett visst utrymme för skilda uppfattningar naturligt nog kan finnas. Så var här fallet. Vid min granskning har jag därför inte kunnat finna direkt anledning till anmärkning mot de överväganden som legat till grund för bedömningen av huruvida lagliga förutsättningar förelegat för de av Björkman beslutade husrannsakingarna.

I 28 kap. 6 § rättegångsbalken stadgas bl. a. att vid husrannsakan olägenhet eller skada ej må förorsakas utöver vad som är oundgängligen nödvändigt. I 7 § samma kapitel stadgas bl. a. följande. Vid husrannsakan skall såvitt möjligt ett av förrättningsmannen anmodat trovärdigt vittne närvara. Förrättningsmannen äger anlita erforderligt biträde av sakkunnig eller annan. Den, hos vilken husrannsakan företages, eller, om han ej är tillstädes, hans hemmavarande husfolk skall erhålla tillfälle att övervaka förrättningen så ock att tillkalla vittne, dock utan att undersökningen därigenom uppehålls. Har varken han eller någon av hans husfolk eller av dem tillkallat vittne närvarit, skall han, så snart det kan ske utan men för utredningen, underrättas om den vidtagna åtgärden. I 27 kap. 11 § samma balk stadgas dessutom att om den, från vilken beslag sker, ej är närvarande vid beslaget, han utan dröjsmål skall underrättas därom och huru förfarits med det beslagtagna.

Vad gäller frågan om anledning finns till kritik mot polisen för att de personer som berördes av husrannsakingarna inte gavs tillfälle att närvara därvid ifrågasätter jag om det inte hade varit att föredraga att låta husrannsakingarna anstå tills personerna återkommit från sitt arbete. Enligt polismyndighetens uppfattning skulle emellertid om man inväntade personerna undersökningarna uppehållas och vidare skulle den erforderliga polisiära insatsen bli av sådan omfattning att olägenheter skulle uppstå för personerna ifråga. Onekligen finns visst fog för denna uppfattning. Jag saknar därför anledning till kritik i denna del.

Det var emellertid enligt min mening inte helt tillfredsställande att

husrannsakingarna verkställdes i närvaro endast av de vakter från Volvo som anmälde tillgreppen, eftersom de företrädde Volvo, som var målsägande. På grund av att de personer som berördes av husrannsakingarna inte fått tillfälle att närvara eller tillkalla vittnen borde polisen ha anmodat några utomstående trovärdiga personer att närvara vid husrannsakingarna som vittnen. Med hänsyn till vad som framkommit i ärendet i denna del anser jag dock inte att anmärkning kan riktas mot Strömberg och Björkman för att de under rådande förhållanden genomförde husrannsakingarna utan vittnen.

De personer, i vilkas rum husrannsakingarna och beslagen företogs den 30 september 1971, hade såsom framkommit inte underrättats i förväg av polisen om åtgärderna. Det var därför angeläget för Björkman såsom ansvarig förundersökningsledare att tillse att personerna utan dröjsmål blev underrättade om husrannsakingarna och beslagen. Omständigheterna var sådana att underrättelserna borde ha lämnats av polisen, vilket kunde ha skett exempelvis genom att polisen lämnat ett skriftligt meddelande om vad som förevarit i respektive rum. Polisens åtgärd att överlåta åt företrädare för Volvo att lämna underrättelserna och inte ens kontrollera att de lämnades enligt lagens föreskrifter var därför felaktig. Åtgärden fick till följd att de personer hos vilka beslag skett inte fick kännedom om att husrannsakingar och beslag ägt rum förrän den 1 oktober vid förhör inför företrädare för Volvo och att meddelande om vad som förevarit inte blev anslaget förrän den 5 oktober, vid vilken tid de flesta praktikanterna, således även de hos vilka endast husrannsakan och inte beslag verkstälts, lämnat landet. Från rättssäkerhetssynpunkt framstår det därför som mycket otillfredsställande att underrättelserna under de rådande förhållandena inte lämnades av polisen så snart husrannsakingarna och beslagen verkstälts.

Av den företagna utredningen framgår att det beslagtagna godset utlämnades till företrädare för Volvo omedelbart efter husrannsakingarnas genomförande. Det främsta skälet härför var att godset uppenbarligen tillgripits från Volvo. Björkman borde dock ha avvaktat med att låta utlämna godset tills förhören ägt rum med de personer vilka berördes av beslagen. Det kunde nämligen inte helt uteslutas att någon eller några av personerna vid förhören kunde göra anspråk på godset under åberopande av t. ex. att godset inte var stulet eller att det köpts i god tro. Sådana anspråk har emellertid inte ställts och klagomål har inte framförts mot polisen för att godset utlämnades.

Med hänsyn till vad polismyndigheten och Björkman uppgivit finner jag inte anledning till kritik mot Björkman för att han nedlade förundersökningen den 11 oktober 1971. Jag vill dock framhålla att den riktiga motiveringen för förundersökningens nedläggande var »misstänkt utländsk medborgare som lämnat riket» och inte »åtal ej påkallat ur allmän synpunkt», eftersom den senare motiveringen i förevarande

sammanhang inte kunde tillämpas som grund för att nedlägga förundersökningen (jfr 8 kap. 13 § brottsbalken).

Den gjorda utredningen ger såsom framgår av det förut sagda anledning till viss kritik mot Björkman. För den enskildes rättssäkerhet är det av stor vikt att lagens bestämmelser om tvångsmedel noggrant följes, vilket Björkman inte kan anses ha gjort i tillräcklig utsträckning i kritiserade avseenden. På grund av vad polismyndigheten anfört anser jag mig dock kunna förutsätta att ifrågavarande bestämmelser i fortsättningen kommer att noggrant iakttagas. Med hänsyn härtill och till vad som i övrigt förekommit anser jag mig kunna låta bero vid de av mig gjorda uttalandena.

Jag finner inte skäl till ytterligare åtgärd i anledning av Grafs klagomål.

Tillämpning av utlänningslagen hos statens invandrarverk och hos polisen

I

I september 1971 inspekterade JO Lundvik statens invandrarverk. Därvid framkom bl.a. att verket i ärenden om utlännings avlägsnande från riket ofta upphävde beslut som polismyndighet meddelat om utlännings tagande i förvar. En viss kritik framfördes vid inspektionen från tjänstemäns sida mot polismyndigheternas praxis.

JO inhämtade sedermera skriftligt yttrande från invandrarverket om vad det iakttagit rörande polismyndigheternas praxis i fråga om tagande i förvar samt angående invandrarverkets egen praxis i dessa frågor. Av verkets yttrande framgick, att verket under år 1971 avgjort 1 904 avlägsnandeärenden. I dessa ärenden förekom beslut om förvar i 72 fall, varav 67 beslut meddelats av polismyndighet, 2 av länsstyrelse och 3 av invandrarverket. I 44 fall hade verket hävt polismyndighets förvarsbeslut.

Efter remiss inkom härefter rikspolisstyrelsen med yttrande. Styrelsen sade, att den inte kunde finna att det generellt kunde göras gällande att inom polisen förekom missbruk av förvarsinstitutet eller onödiga beslut om förvarstagande. Ett antal polismyndigheter som yttrat sig till styrelsen hade kritiserat invandrarverket för dess praxis som förmenades försvåra polisens arbete. Styrelsen ifrågasatte om invandrarverket medhann att grunda sina beslut på allsidig sakprövning.

I skrivelse den 26 mars 1973 till statsrådet och chefen för inrikesdepartementet anförde JO Lundvik, efter att ha redogjort för vad handlingarna i ärendet innehöll, följande.

Vad som framkommit i samband med min inspektion visar, att invandrarverket och polisen i viss mån har olika syn på frågan om när en utlänning bör hållas i förvar i ärende som uppkommit om hans avlägsnande ur riket. Invandrarverket har tillämpat reglerna om förvarstagande mycket restriktivt och ofta hävt de förvarsbeslut som polismyndighet meddelat. Från polisens sida har man riktat kritik mot denna praxis som ansetts medföra arbetsbelastning och andra olägenheter för polisen.

Att frihetsberövande åtgärder icke bör tillgripas mot utlänning annat än när sådana i det särskilda fallet är påkallade av ett allvarligt behov framstår för mig som uppenbart. Å andra sidan förekommer helt visst fall där ett frihetsberövande är både berättigat och högst angeläget för samhällets skydd. I vad mån polisen generellt sett gått för långt vid utnyttjandet av de möjligheter utlänningslagen ger att taga utlänning i förvar undandrar sig mitt bedömande. I min verksamhet som JO har jag kommit i beröring med ett antal fall av förvarstagande men antalet är för litet för att bilda underlag för några allmängiltiga slutsatser. Vad angår invandrarverkets praxis och frågan om denna, såsom påståtts, skulle ha vållat olägenheter saknar jag likaledes möjlighet att göra en bedömning som sträcker sig längre än till enstaka fall som kommit till min kännedom.

Den meningsmotsättning som råder mellan invandrarverket och polisen får åtminstone delvis ses mot bakgrund av att utlänningslagens regler om förvarstagande är ytterst knapphändiga. Det anges exempelvis icke, att en förutsättning för att sådant ingripande skall få ske är att det kan befaras att utlänningen försvårar eller förhindrar verkställigheten av ett blivande beslut om avlägsnande. Enligt förarbetena till lagen är det dock inte tillfyllest att avlägsnande ej genast kan verkställas utan det fordras att även andra omständigheter gör ett förvarstagande påkallat. Utlänningsutredningen har i ett den 29 november 1972 dagtecknat betänkande — Frihetsberövande enligt utlänningslagen (Ds In 1972:20) — föreslagit ändringar i utlänningslagen för att undanröja den nu påtalade oklarheten.

Frågan hur reglerna om utlännings tagande i förvar tillämpas kommer även i fortsättningen att uppmärksammas av mig. Då vad i förvarande ärende framkommit synes kunna vara av intresse vid ställningstagande till utlänningsutredningens nyssberörda betänkande, överlämnar jag handlingarna i ärendet till Herr Statsrådet. I övrigt föranleder inspektionsiakttagelserna ingen omedelbar åtgärd från min sida.

II

Bulgariske medborgaren J. lärde 1971 vid tjänst som livräddningsvakt på en badplats i Bulgarien känna en svensk turist, Mona-Britt P., bosatt i Sundsvall. De uppehöll brevkontakt i fortsättningen och Mona-

Britt besökte även J. under 1972. De hade talat om att gifta sig. Då han icke tilläts lämna Bulgarien för att besöka Mona-Britt i Sverige, tog han anställning på ett bulgariskt fartyg i avsikt att rymma från fartyget och på så sätt söka nå Sverige. Den 9 december 1972 lyckades han rymma från ett fartyg, då detta anlöpte Gibraltar. Han uppsökte polisen i Gibraltar för att få hjälp med resa till Sverige. Det bestämdes dock att han skulle med flyg föras tillbaka till Bulgarien via London. Han anträdde resan utan bevakning. I London lyckades J. ändra flygbiljetten till att avse resa till Arlanda. Vid utresan från London och vid inresan på Arlanda visade han — i avsaknad av pass — fram sin sjömansbok och fick stämplor i denna. Han anlände till Arlanda den 14 december 1972, fortsatte till Sundsvall och uppsökte Mona-Britt, som tog kontakt med polismyndigheten i Sundsvall den 17 december för att efterhöra möjligheterna för honom att erhålla politisk asyl i Sverige. Efter förhör beslöt polismyndigheten den 18 december att J. skulle avvisas med stöd av 18 § punkt 1 utlänningslagen, då vid utredningen framkommit att han saknade giltig passhandling. J. avgav den 20 december nöjdförklaring enligt 48 § utlänningslagen. Verkställigheten påbörjades den 21 december genom flygtransport till Bulgarien via Arlanda. Sedan ett ombud för J. samma dag anfört besvär över avvisningsbeslutet hos statens invandrarverk, beslöt verket uppskjuta fortsatt verkställighet av avvisningsbeslutet i avvaktan på verkets beslut över de anförda besvären. Transporten av J. avbröts på Arlanda. Invandrarverket upphävde den 9 januari 1973 — sedan utlänningsnämnden tillstyrkt bifall till besvären — det J. meddelade avvisningsbeslutet.

I en den 27 december 1972 inkommen skrift anhöll en person — under åberopande av innehållet i en artikel i tidningen Expressen för den 21 december 1972 — om JO:s undersökning av polismyndighetens handläggning av avvisningsärendet.

Efter remiss avgav polismästaren i Sundsvall Bengt Resare yttrande, till vilket fogades polismyndighetens handlingar i ärendet. I yttrandet anfördes bl.a. följande.

Enligt 57 § första stycket utlänningslagen kunde avvisningsbeslutet verkställas utan hinder av anförda besvär. Avvisningen skulle jämlikt 58 § första stycket ske snarast möjligt. J. påstod icke att han löpte risk att bli utsatt för politisk förföljelse därest han återvände till hemlandet. Något hinder mot att avvisa honom till hemlandet syntes följaktligen icke föreligga. Utlänning som avvisas bör dock enligt 55 § utlänningslagen befordras till land varifrån han ankommit hit. J:s uppgifter att han ankommit hit från England syntes vinna stöd av två stämplor i hans sjöfartsbok med text bl.a. 14 dec 1972 London Airport. Emellertid fanns i sjöfartsboken ännu en stämpel med text "Landed on condition of direct transit through United Kingdom to Bulgaria". J. hade alltså icke inrest i England utan hade erhållit tillstånd endast till genomresa. Med hänsyn härtill bedömde jag det enligt 55 § första

stycket andra punkten såsom lämpligast att han återfördes till sitt hemland. Verkställigheten påbörjades 1972-12-21 med flygtransport från Sundsvalls—Härnösands flygplats till Stockholm f.v.b. till Belgrad och Sofia. Resrouten bestämdes i samråd med Interpol.

I en skrivelse daterad 1972-12-21, som nådde mig klockan 10 samma dag, hemställde ett ombud för J. att avvisningsbeslutet ej skulle verkställas förrän det vunnit laga kraft. Såsom skäl för anstånd med verkställigheten anfördes att J. och hans fästmö Mona-Britt därigenom skulle få tillfälle att ordna sina förhållanden så att J. kunde erhålla uppehållstillstånd i Sverige. Politiskt flyktingskap åberopades icke. Innan jag tagit ställning till skrivelsen meddelade statens invandrarverk via telex, att verket uppskjutit meddelat avvisningsbeslut i avvaktan på verkets beslut angående i ärendet anförda besvär och att J. skulle ställas under uppsikt med daglig anmälningsplikt hos polismyndigheten i Märsta polisdistrikt. Verkställigheten hade härmed avbrutits. J:s ombud underrättades då om att hans framställning till polismyndigheten om uppskov med verkställigheten av avvisningsbeslutet ej föranledde någon vidare åtgärd från min sida med hänsyn till att invandrarverket avbrutit verkställigheten.

Efter att ha tagit del av invandrarverkets handlingar i saken anförde JO Lundvik vid ärendets avgörande följande.

Enligt 20 § utlänningslagen skall avvisning ske vid utlännings ankomst till riket eller omedelbart därefter. Finner polismyndigheten skäl till avvisning föreligga men påstår utlänningen att han i det land, från vilket han kommit, löper risk att bli utsatt för politisk förföljelse eller att han där inte åtnjuter trygghet mot att bli sänd till land, i vilket han löper sådan risk, och är påståendet inte uppenbart oriktigt, skall ärendet underställas den centrala utlänningsmyndigheten. Denna har att, efter utlänningsnämndens hörande, besluta i ärendet så snart det kan ske. Samma regler rörande underställning och ärendets vidare behandling skall gälla bl.a. då polismyndigheten finner det vara tveksamt om utlänning, mot vilken avvisningsanledning förekommer, bör avvisas.

Vid förhör inför polismyndigheten uppgav J. enligt det förda protokollet, att han icke löpte risk att bli utsatt för politisk förföljelse om han återvände till Bulgarien. Han skulle däremot komma att få förklara sin rymning från fartyget i Gibraltar och bli helt utestängd från möjligheten att erhålla pass och utresa till annat land. Han skulle även få ett långvarigt fängelsestraff. I praxis har utlänningar under liknande förhållanden brukat få kvarstanna i Sverige.

Vad J. uppgav vid förhöret har, sammantaget med övriga omständigheter, enligt min mening bort föranleda att ärendet underställts invandrarverket. Att så ej skett är beklagligt men kan dock rimligen icke läggas någon befattningshavare vid polismyndigheten till last som straffbar gärning. Jag finner inte skäl att göra ytterligare uttalanden med anledning av vad som förekommit i ärendet utan avskriver detta från handläggning.

Utländsk polismands deltagande i polisutredning här i landet

I en den 21 mars 1972 till JO inkommen skrivelse begärde socialchefen Arne Isaksson utredning huruvida någon befattningshavare vid polismyndigheten i Uppsala polisdistrikt gjort sig skyldig till tjänstefel genom att en holländsk polisman (E. M. Dekker) fått medverka i en utredning hos polismyndigheten.

Till skrivelsen var fogad en artikel i Aftonbladet den 16 mars 1972 angående utlämning från Sverige till Holland av algeriske medborgaren Abdelmalek Kadri. Enligt artikeln hade Dekker bl.a. deltagit i en husrannsakan i Kadris bostad i Uppsala samt tillåtits att hålla minst ett förhör med Kadri.

Sedan vissa upplysningar i saken inhämtats från polismyndigheten i Uppsala, begärdes att rikspolisstyrelsen skulle avgiva yttrande, särskilt om och i vilken utsträckning utländsk polisman bör tillåtas att medverka i en här i riket bedriven polisutredning.

I yttrande som inkom den 22 mars 1973 anförde rikspolisstyrelsen följande.

1 Rättsregler och principer för det internationella samarbetet vid utredning i brottmål

Internationellt samarbete på rättshjälpsområdet finns bl.a. reglerat på multinationell bas mellan de europeiska staterna genom den europeiska konventionen om inbördes rättshjälp i brottmål.

Enligt Kap I artikel 1 i konventionen åtar sig de fördragsslutande staterna att i enlighet med konventionens bestämmelser i största möjliga utsträckning lämna varandra rättshjälp i brottmål som handläggs av judiciell myndighet i annan konventionsstat.

Olika former av rättshjälp behandlas i konventionen. Kap II handlar om sådan rättshjälp som myndighet i den anmodade staten verkställer i syfte att för utländsk myndighets räkning anskaffa utredning i ett av den senare handlagt brottmål. Sådant bistånd benämns i konventionens svenska text "bevisupptagning". I artikel 3 definieras bevisupptagning såsom åtgärd för utredning eller tillhandahållande av bevismaterial eller handlingar. En typisk form för rättshjälp enligt konventionen utgörs av förhör med part eller vittnen.

Artikel 3 stadgar även att de åtgärder som åsyftas med framställning om utredning från judiciell myndighet i en ansökande stat skall verkställas i den ordning lagen i den anmodade staten stadgar.

Enligt artikel 4 äger den utländska myndigheten närvara vid bevisupptagningen, om den anmodade staten medger detta.

Konventionen får anses innebära minimikrav på den rättshjälp som kan lämnas. Den bör rimligen inte hindra myndighet i vårt land att lämna bistånd utöver vad som anges i konventionen, såvida detta ej strider mot svensk lag. Det ter sig sålunda naturligt att den inte bör inskränka det samarbete vid spaning och utredning i brottmål som äger rum inom ramen för gällande interpolöverenskommelse.

Sverige är tillsammans med drygt hundratalet andra stater medlem av den internationella kriminalpolisorganisationen (INTERPOL), vars

ändamål enligt konstitutionen är att garantera och främja största möjliga bistånd mellan kriminalpolisen i medlemsstaterna inom ramen för den lagstiftning som gäller i respektive land.

Samarbetet inom Interpols ram baserar sig inte på någon konvention i juridisk mening. Det finns inte någon uttrycklig text som fixerar det internationella polissamarbetets möjligheter och begränsningar. När textförslaget till den europeiska konventionen om inbördes rättshjälp utarbetades, diskuterade man frågan huruvida inte det ömsesidiga bistånd som förekommer mellan polismyndigheterna i olika länder borde erkännas officiellt. Syftet härmed torde ha varit att lätta på bördan för de judiciella myndigheterna, vilket i sin tur också skulle befrämja den internationella kampen mot brottsligheten. Någon text i konventionen rörande sådant bistånd ansågs emellertid inte erforderlig.

Den omständigheten att detaljerade bestämmelser om ömsesidigt bistånd mellan interpolstaterna saknas innebär sannolikt flera fördelar än nackdelar. Härigenom ges utrymme åt stor smidighet. Hänsyn kan tagas till varje lands möjligheter till bistånd. Rent praktiskt har härigenom utan tvekan åstadkommits betydligt mera än vad som varit möjligt inom ramen för en aldrig så detaljerad text. I det dagliga samarbetet har viss praxis utformats. Man har skapat sedvänjor efter vilka interpolländerna fogat sig, medan samma länder kanske skulle vägrat underteckna en formell text.

Utvecklingen med en ökad rörlighet över gränserna av internationella brottslingar har accentuerat behovet av ett utökat och fördjupat internationellt samarbete. Detta karakteriseras framförallt av en strävan till samordning över de nationella gränserna av insatserna vid internationella spaningar och utredningar.

Denna samordning kräver att de polismän, som är ansvariga för eller på annat sätt engagerade i en internationell utredning, bereds tillfälle att arbeta tillsammans på fältet. Personliga kontakter mellan utredningsmän från två länder, vilka gemensamt försöker slutföra en komplicerad utredning, är idag vanligt förekommande. Det förekommer vidare i betydande utsträckning att polismän från ett land deltar vid eller själva medges rätt att hålla förhör i annat land och att de i samband därmed får tillgång till handlingar som är av betydelse för förundersökningen samt i övrigt får erforderligt bistånd för utförande av uppdraget.

Enligt rikspolisstyrelsens mening bör man inta en liberal inställning då det gäller utländska polismäns deltagande i utredningar här i landet. Exakt hur långt detta deltagande bör få sträcka sig är omöjligt att generellt uttala sig om. En klar gräns dras dock av landets suveränitet. Utländska polismän kan inte tillåtas agera så att deras handlande innefattar eller ger sken av att innefatta ett myndighetsutövande på svenskt territorium.

Beträffande förhör i Sverige på begäran av myndighet i annat land samt utländsk polismäns möjligheter att närvara vid eller själv hålla förhör här i landet får styrelsen anföra följande.

Varje förhör som hålls inom ramen för interpolsamarbetet och som inte avser bevisupptagning inför domstol eller har samband med ett utlämningsförfarande bör jämföras med vittnesförhör. Den som är misstänkt för brott i utlandet kan sålunda endast höras upplysningsvis, såvida förundersökning ej kan inledas med stöd av 2 kap 2 och 3 §§ brottsbalken. Rättegångsbalkens bestämmelser om förhör bör följas

i tillämpliga delar. Tvångsmedel kan dock ej ifrågakomma. Kan förhöret ej hållas utan anlitande av tvångsmedel, bör den utländska myndigheten — när det ej är fråga om ett utlämningsförfarande — ges tillfälle att inkomma med en begäran om bevisupptagning inför domstol.

Utländsk polisman bör av svensk polismyndighet kunna medges rätt att närvara vid förhör enligt ovan jämlikt 23 kap 10 § rättegångsbalken, som ger undersökningsledare rätt att bestämma om annan än vittne får övervara förhör.

Något uttryckligt förbud för en utländsk polisman att leda ett förhör här i landet finns inte, men det ligger i sakens natur att så i princip inte bör ske då ledning av förhör är en form av polisverksamhet. Sådan kan här i riket utövas endast av svensk polisman. Enligt rikspolisstyrelsens mening bör huvudregeln därför vara att en utländsk polisman inte tillåts leda förhör här i riket. Normalt bör den utländske polismannens roll vid förhöret inskränka sig till att via den svenske förhørsledaren och eventuell tolk ställa frågor till den hörde (jfr RB 23:11 andra meningen). Emellertid har denna huvudregel under senare år både i Sverige och på kontinenten blivit uppmjukad i det praktiska polisarbetet. I detaljrika eller på annat sätt komplicerade utredningar, som dessutom kompliceras av språksvårigheter, har den ordningen börjat praktiseras att den utländske polismannen bereds tillfälle att hålla ett sammanhängande förhör. Man torde av praktiska skäl få acceptera en sådan ordning. Svensk polisman bör emellertid närvara för att bl.a. tillse att otillbörliga metoder inte används. För att den svenske polismannens närvaro skall ha någon betydelse bör förhöret antingen hållas på ett språk som den svenske polismannen förstår eller tolkas till svenska från förhörsspråket.

2 Rikspolisstyrelsens syn på handläggningen av fallet Kadri

Av handlingarna i ärendet framgår

att Kadri i Holland var misstänkt för brott avseende gärning som jämväl är belagd med straff i svensk lag och som också kan föranleda utlämning

att judiciell holländsk myndighet den 5 november 1971 meddelat sin avsikt att sända en holländsk polisman till Sverige för förhör med Kadri samt att en formell framställning översänts den 14 december 1971

att en holländsk polisman (Dekker) i detta syfte anlant till Uppsala den 11 januari 1972 och samma dag i närvaro av svensk polisman ställt en del frågor till Kadri

att judiciell myndighet i Holland den 12 januari 1972 telegrafiskt begärt frihetsberövande av Kadri för utlämning till Holland

att utlämningsförfarande inletts sistnämnda dag genom att Kadri anhöllits; samt

att Dekker därefter deltagit i förhör med Kadri och husrannsakan i dennes bostad.

Dekker har den 11 januari 1972 hos polisen i Uppsala haft ett samtal med Kadri sedan Kadri förklarat sig inte ha någon erinran mot detta. Av anteckningar från samtalet framgår att detta hölls med hjälp av tolk på franska/holländska. En svensk polisman var närvarande. Denne (kriminalinspektör Gert Öqvist) har på förfrågan uppgivit att vad som avhandlades under samtalet översattes till svenska av tolken. Då Kadri förklarade att han inte ville fortsätta samtalet annat än i närvaro av advokat, avbröts samtalet omedelbart och tid för nytt sammanträffande

avtalades. Någon anmärkning torde alltså inte kunna riktas mot samtalet med hänsyn till vad tidigare anförts.

I övrigt har Dekker närvarit vid förhör och husrannsakan efter det att utlämningsförfarandet inletts. Härvid är rättegångsbalkens regler tillämpliga. (Jfr 16 § lagen om utlämning för brott.)

Med hänsyn till brottets allvarliga karaktär och de komplicerade sakförhållandena synes någon anmärkning inte kunna riktas mot Dekkers närvaro vid förhöret med Kadri den 13 januari 1972. Hans närvaro torde tvärtom ha varit nödvändig för att meningsfulla frågor skulle kunna ställas till Kadri.

Vad därefter gäller Dekkers närvaro vid husrannsakan hos Kadri den 14 januari 1972 bör erinras om bestämmelserna i 28 kap. 7 § rättegångsbalken, enligt vilka förrättningsmannen vid husrannsakan äger anlita erforderligt biträde av sakkunnig eller annan. För att syftet med husrannsakan skall kunna vinnas måste det anses nödvändigt att den som sitter inne med detaljer i utredningen — i detta fall Dekker — biträder vid husrannsakan. Sådant biträde var uppenbarligen erforderligt för att förrättningsmannen skulle kunna bedöma huruvida gjorda iakttagelser och fynd hade någon betydelse för den holländska utredningen.

Den av rikspolisstyrelsen omnämnda europeiska konventionen om inbördes rättshjälp i brottmål är av den 20 april 1959 och ratificerades av Sverige den 15 december 1967. Sverige har dock avgivit ett antal förbehåll.

Vid ärendets avgörande anförde ställföreträdande JO Wigelius följande.

Allmänna synpunkter på frågan om utländsk polismans medverkan i polisutredning här i landet

Mellan poliskårer i länder som är anslutna till den internationella kriminalpolisorganisationen (INTERPOL) torde förekomma ett förhållandevis nära samarbete. Särskilt väl utvecklat är samarbetet mellan de nordiska ländernas poliskårer. Rörligheten över gränserna och den internationella brottsligheten, som ökat kraftigt under senare år, torde ha varit de främsta orsakerna till utvecklingen av samarbetet mellan polismyndigheter i olika länder. Detta samarbete är uppenbarligen av stort värde. I förevarande ärende har aktualiserats det särskilda slag av polissamarbete, varvid en utländsk polisman direkt tar del i utredning här i riket. Det finns ingen anledning att allmänt ställa sig avvisande till detta slags polissamarbete, men med tanke på att samarbete kan ske i så många olika former och att behovet av samarbete sannolikt kommer att öka med åren vill jag dock framhålla att frågan om utländskt deltagande kan vara av stor betydelse för den enskildes rätts-säkerhet och att det bl.a. därför kan böra övervägas om inte frågan borde bli föremål för särskild reglering. Vid en närmare bedömning där hänsyn tas till såväl polisens intresse av ett väl utvecklat internationellt samarbete som den enskildes rättssäkerhet kan rikspolisstyrelsens upp-

fattning, att det sannolikt innebär fler fördelar än nackdelar att det saknas detaljerade bestämmelser om ömsesidigt bistånd mellan interpolstaterna måhända behöva revideras i vad avser just utländsk polismans verksamhet här i riket. Som det nu är grundar sig utländskt deltagande huvudsakligen på praxis. Ur rättssäkerhetssynpunkt borde ett system med skrivna regler vara att föredra framför ett som bygger på praxis. Man kan inte bortse från risken att praxis kan variera på ett mindre tillfredsställande sätt, t.ex. mellan olika polismyndigheter, och att en utveckling under hand kan ta en icke önskvärd riktning. Det kan väl också tänkas att omfattningen med nuvarande ordning i allt för hög grad kan bli beroende av den utsträckning i vilken svensk polisman brukar få eller förväntas få medverka i den utländske polismannens hemland.

Vid en eventuell reglering av frågan om utländsk medverkan är det helt naturligt omfattningen av medverkan och formerna därför som i första hand bör ses över. Deltagande kan aktualiseras i en rad olika fall. Sannolikt finns det anledning att i och för sig visa en liberal inställning till utländsk medverkan, men när det gäller de närmare formerna för deltagande kan det i vissa avseenden föreligga skäl för en mer restriktiv hållning. En allmän strävan bör givetvis vara att i möjlig mån inte tillåta sådana former av medverkan i vilka den utländske polismannen antingen på grund av bristande kännedom om de bestämmelser som reglerar den svenska polisverksamheten eller eljest kan komma att begå handlingar som skulle vara att bedöma som tjänstefel om de begåtts av en svensk polisman. Det är självfallet också av stor betydelse att alla former av medverkan blir föremål för fortlöpande kontroll från svensk sida, vilket väl i princip torde böra innebära krav på att allt deltagande skall utövas i närvaro av svensk polisman.

Om utländskt deltagande tillåtes, torde medverkan såvitt jag kan förstå regelmässigt få anses medföra rätt för den utländske polismannen att vara närvarande vid förhör och åtgärder som husrannsakan, beslag etc. En central fråga är om och i vilken utsträckning utländskt deltagande kan innebära något mera än sådan närmast passiv medverkan.

Vad gäller en aktiv medverkan i fråga om förhör vill jag hänvisa till att det i föreskrifter och anvisningar för polisväsendet (FAP) 068-1 punkt 2.1 framhållits att det finns betydande inskränkningar i möjligheterna för svensk utredningspersonal att få deltaga i brottsutredningar i utomnordiska länder och att det i princip inte är möjligt för en svensk utredningsman att själv hålla förhör i utlandet samt att enbart närvaro vid förhör ofta kräver särskild skrivelse från svensk åklagare och tillstånd från behörig judiciell myndighet i utlandet. Beträffande det nordiska samarbetet sågs i FAP 061-2 punkt 4.1.3 att om utred-

ningsmaterialet är komplicerat eller omfattande så bör det övervägas huruvida inte en begäran om förhör bör ersättas med en framställning om att svensk utredningsman får biträda i vederbörande nordiska land. — Att en utländsk polisman tillåtes att efter ett avslutat förhör, hållet av svensk polisman, få ställa några kompletterande frågor kan det måhända finnas anledning att acceptera. Däremot anser jag för egen del — det vill jag framhålla i anslutning till klagomålen i detta ärende — att det i princip inte bör vara tillåtet för en utländsk polisman att själv hålla förhör även om en svensk polisman är närvarande. Jag är dock medveten om att det vid en reglering av de här aktuella frågorna kan visa sig nödvändigt att i någon mån mjuka upp principen, närmast i fråga om polis från annat nordiskt land.

Vid åtgärder som husrannsakan, beslag, gripande och hämtning torde det väl som regel knappast kunna bli fråga om en aktiv medverkan av utländsk polisman. Det rör sig ju här om åtgärder som inte sällan måste genomföras med våld. Bestämmelserna om polismans befogenhet att bruka våld i det allmänna stadgandet i 24 kap. 2 § första stycket brottsbalken och i polisinstruktionen saknar tillämpning på en medverkande utländsk polisman. En annan sak är den rätt att bruka våld utländsk polisman kan ha enligt 24 kap. 2 § tredje stycket brottsbalken. Jag vill för övrigt påpeka att Sverige inte lämnar sådan rättshjälp åt andra länder vilken innefattar verkställande av framställning om husrannsakan och beslag (se artikel 5 i den europeiska konventionen om inbördes rättshjälp i brottmål och av Sverige gjort förbehåll beträffande nämnda artikel).

Frågan om utländsk polismans rätt att få deltaga i utredningar här i landet rymmer också vissa sekretessproblem. Det är frågor om rätt att få ta del av sekretessbelagda förundersökningshandlingar och om tystnadsplikt som det kan finnas anledning att närmare studera.

Det kan måhända också finnas skäl att se över själva det förfarande som bör tillämpas när det framställs en begäran om utländskt deltagande. Jag tänker här bl.a. på sådana frågor som vem som skall pröva ansökan om medverkan, vilka omständigheter som särskilt bör beaktas vid prövningen och hur man skall sörja för att den utländske polismannen informeras om i vilken utsträckning han får medverka och vad han därvid har att iakttaga samt för att kontroll sker av att deltagandet inte äger rum i otillbörliga former eller i en utsträckning som inte tillåts.

Jag vill avsluta detta avsnitt med att uttala en förhoppning att rikspolisstyrelsen ville ta upp frågan om utländsk polismedverkan till närmare prövning och därvid överväga om det inte kan finnas skäl för en reglering av hithörande frågor. Om det härvidlag är tillfyllest med anvisningar el. dyl. från rikspolisstyrelsen eller om författning vartill Kungl. Maj:t medverkat är den rätta formen, har jag ej funnit anled-

ning att ge några synpunkter på. Det torde redan ha framgått och må understrykas att jag med det ovan anförda endast syftar på en eventuell reglering på svensk sida, någon ömsesidighet i förhållande till andra stater har jag inte haft i tankarna.

Dekkers medverkan i utredningen beträffande Kadri

Beträffande det i rikspolisstyrelsens yttrande omnämnda samtalet mellan Dekker och Kadri, så har jag tagit del av en uppteckning därav. Inledningsvis har i denna antecknats: "Förhör med Kadri 11.1.1972 på polisens utl avd med Dekker som förhørsledare". Utskriften avslutas på följande sätt: "Förhöret hölls under tiden klockan 14.20—15.30 med fru Marthe Wolters som tolk på franska/holländska. Förhörsvittne krinsp G. Öqvist. Uppsala som ovan: E M Dekker".

Öqvist har uppgivit i huvudsak följande. Han mötte Dekker på Arlanda den 11 januari 1972. De begav sig därefter till polismyndigheten i Uppsala. Vid besök på polisens utlänningsavdelning uppgavs att Kadri just befann sig på avdelningen. Han hade egentligen kallats dit först påföljande dag. Dekker var intresserad av att få tala med Kadri. Öqvist tog därför kontakt med Kadri och frågade om denne hade något emot att "polisman Dekker från Holland" ställde några frågor till honom. Kadri hade inte något att invända däremot. Samtalet ägde därefter rum på utlänningsavdelningen.

Den polisman som handlagt utredningen hos polismyndigheten i Uppsala, numera pensionerade kriminalinspektören Sigvard Lindström, har uppgivit att han fått en översättning av de anteckningar som Dekker fört vid sitt samtal med Kadri samt att han felaktigt kallat anteckningarna för förhör i samband med att dessa tillförts utredningsmaterialet.

Enligt uppteckningen har Kadri lämnat ett antal upplysningar som svar på frågor som ställts av Dekker. Om man betecknar detta som ett samtal mellan Dekker och Kadri eller som ett av Dekker lett förhör med Kadri, torde sakna betydelse. Det väsentliga är att Dekker varit den aktive, medan den närvarande svenske polismannen, Öqvist, synes ha förhållit sig helt passiv och endast tjänstgjort som vittne. Enligt min mening är detta en form av utländsk medverkan som i princip inte bör förekomma och som inte borde ha tillåtits i Kadris fall. Förfarandet har emellertid inte stridit mot någon bestämmelse och, i vart fall inte direkt, mot den praxis som utbildat sig på området. En nu i efterhand gjord granskning av uppteckningen får vidare anses ge vid handen att några otillbörliga metoder inte förekommit vid Dekkers samtal eller förhör med Kadri. Jag finner därför inte skäl att rikta kritik mot någon enskild befattningshavare vid polismyndigheten i Uppsala för den medverkan av Dekker som förekommit den 11 januari 1972.

Av upplysningarna från Lindström och Öqvist framgår vidare följande.

Den 13 januari 1972 höll Lindström förhör med Kadri i närvaro av Öqvist, Dekker och en tolk. Under förhöret ställde Lindström en del frågor till Dekker för att få klarhet i vad som framkommit under den utredning som verkställts i saken av den holländska polisen. Dekker svarade på dessa frågor men ställde inte några egna frågor under förhöret.

Den 14 januari 1972 ägde husrannsakan rum hos Kadri efter beslut av undersökningsledaren, chefsåklagaren vid åklagarmyndigheten i Uppsala åklagardistrikt Bengt-Georg Gilmark. Dekker hade av Gilmark fått tillstånd att närvara vid husrannsakan för att eventuellt biträda med uppgifter som kunde vara av betydelse. Husrannsakan verkställdes av Öqvist och Lindström. Kadris fästmö var närvarande. Vid ett par tillfällen tillfrågades Dekker om namnuppgifter som fanns antecknade i Kadris bostad.

Mot Dekkers närvaro och medverkan vid förhöret den 13 januari 1972 och vid husrannsakan följande dag finner jag inte anledning att rikta någon kritik.

Vad i övrigt framkommit i denna del påkallar inte någon åtgärd av mig.

Polismyndighets prövning av ansökan om tillstånd till penninginsamling på allmän plats som tillika är enskild mark. Fråga bl. a. om betydelsen av att markägaren vägrat upplåta marken för insamlingen

I en skrivelse, som kom in till JO den 8 november 1971, anförde länspolischefen i Uppsala län Gösta A. Lindberg i huvudsak följande. Under beredning vid länsstyrelsen av ett ärende avseende besvär över beslut av polismyndigheten i Uppsala angående ianspråktagande av allmän plats för uppställande av reklamskyltar och penninginsamling hade Lindberg beretts tillfälle redovisa sin uppfattning. Av betydelse för Lindbergs ställningstagande var tolkningen av innebörden i JO:s uttalanden i två skilda fall, redovisade i ämbetsberättelsen 1970 s. 43 och 1971 s. 67. Då delade meningar förelåg angående innebörden av JO:s uttalanden tillämpade på besvärärendet i fråga anhöll Lindberg att JO ytterligare klarlade hur de tidigare uttalandena skulle tolkas med avseende på detta fall. JO hade i de återopade uttalandena framhållit, att då fråga var om ianspråktagande av allmän plats, som primärt disponeras av stat eller kommun för annat ändamål än samfärdsel, eller av markområde, som tillhör enskild men som nyttjas för allmän samfärdsel, skulle utöver polismyndighetens tillstånd krävas medgivande av den myndighet, som disponerade marken, eller av markens ägare. JO

hade i första fallet rekommenderat att polismyndigheten införskaffade besked från den myndighet, som disponerade marken, så att sökanden fick svar i ett sammanhang på sin fråga om den ifrågavarande sammankomsten finge hållas på begärd plats. I det senare fallet däremot hade JO ansett det inte vara polismyndighetens sak att efterhöra markägarens synpunkter utan i stället rekommenderat att i tillståndet intogs en erinran om det ytterligare medgivande, som kunde erfordras från markägarens sida. Lindberg anförde vidare att han för sin del ansåg en rad olika i skrivelsen närmare angivna omständigheter tala för att tillämpa samma praxis i båda fallen samt att han ansåg att den från praktiska synpunkter bästa lösningen skulle uppnås, om före polismyndighetens avgörande markägarens ståndpunkt inhämtades och tillstånd meddelades endast då medgivande från denne förelåg.

I en skrift, som kom in till JO den 16 november 1971, anförde Uppsala FNL-grupp genom Staffan Rylander med hänvisning till Lindbergs skrivelse bl. a. följande. Den omedelbara anledningen till Lindbergs hemställan var ett besvärssärende hos länsstyrelsen, som rörde FNL-gruppens rätt att bedriva bössinsamling på allmän plats, ägd av Aktiebolaget Wessels. Enligt meddelande från länsstyrelsen skulle det nämnda ärendet vila i avvaktan på ett klarläggande uttalande från JO i frågan. FNL-gruppen ville ifrågasätta om länsstyrelsen härvid förfarit riktigt och begärde att JO uttalade sig om lämpligheten av länsstyrelsens förfarande. FNL-gruppen redogjorde vidare för sin ståndpunkt i sakfrågan samt hemställde att dess inställning måtte beaktas vid JO:s handläggning av ärendet.

I ärendet inkom den 26 november 1971 även en skrift från advokaten Sven-Olof Lundén såsom ombud för Aktiebolaget Wessels och Aktiebolaget Stormarknad, nyttjanderättshavare respektive ägare av berörd fastighet. Till skriften var fogade inlagor från fastighetsägaren till länsstyrelsen i besvärssärenden av ifrågavarande slag. Av inlagorna framgick bl. a. att fastighetsägaren anförde besvär över polismyndighetens beslut att meddela tillstånd till penninginsamling på fastighetsägarens mark. Såsom grund för besvären hade anförts i första hand att markägaren vägrat medgiva ianspråktagande av den enskilda marken för ifrågavarande aktivitet.

JO Thyresson anförde vid ärendets avgörande följande.

Vad Lindberg anförts är att förstå som en hemställan till JO om uttalande i en rättstillämpningsfråga. Myndighet bör som regel inte hänvända sig till JO med sådan fråga. Varje myndighet har ju att självständigt fatta beslut i sina egna ärenden. En hänvändelse till JO kan också onödigt fördröja handläggningen av ett ärende. JO är för övrigt inte skyldig att göra allmänna uttalanden angående rättstillämpning.

Eftersom det enligt Lindberg föreligger delade meningar rörande innebörden av dåvarande ställföreträdande JO Petréns två tidigare uttalanden i förevarande fråga har jag dock förståelse för Lindbergs hänvändelse hit och jag vill därför inte undandra mig att ingå på de frågeställningar som uttalandena i de tidigare ärendena velat belysa. Handläggningen av besvärärendet hos länsstyrelsen har jag emellertid inte funnit anledning att närmare gå in på.

Enligt 1 § allmänna ordningsstadgan (AOst; SFS 1956: 617) förstås med allmän plats bl. a. område, som är upplåtet till eller eljest nyttjas för allmän samfärdsel. Enligt 2 § samma stadga gäller för allmän plats inom visst planlagt område att den icke utan tillstånd av polismyndigheten får nyttjas på sätt som icke överensstämmer med det ändamål för vilket den upplåtits eller anvisats eller som ej är allmänt vedertaget. Ifrågavarande tillståndsprövning är betingad av hänsyn till den allmänna ordningen.

I de fall då allmän plats av stat eller kommun primärt disponeras för annat ändamål än allmän samfärdsel eller äges av enskild kan — utöver tillstånd enligt AOst — jämväl krävas medgivande av den myndighet som disponerar marken eller av ägaren till densamma. Äganderätten till fast egendom innefattar enligt gällande svensk rätt i viss utsträckning befogenhet att utestänga andra från mark. Mot vissa obehöriga intrång ges markägaren ett straffsanktionerat skydd i olika bestämmelser i BrB, t. ex. i 12: 2 andra stycket angående vissa med åverkan jämställda ingrepp, i 12: 4 om tagande av olovlig väg eller i 8: 11 andra stycket angående vissa intrång, som är att jämställa med egenmäktigt förfarande. I fall då straffpåföljd ej ifrågakommer kan markägaren måhända i stället utverka vitesförbud mot ett visst intrång, som medför förfång för honom. I detta sammanhang kan även erinras om de möjligheter utsköningslagen ger att återställa olovliga besittningsrubbingar. Denna markägarens rätt att utestänga andra från sin mark är emellertid ingalunda obetingad. Tvärtom anses allmänheten i stor utsträckning ha anspråk på att få färdas och uppehålla sig fritt på annans mark, så länge skada ej åsamkas. I detta hänseende kan nämnas bestämmelserna i 15—17 §§ naturvårdslagen (1964: 822), vilka till skydd för allemansrätten inskränker ägarens rådighet över marken.

Som förut nämnts är tillståndsprövningen enligt 2 § AOst betingad av hänsyn till den allmänna ordningen. Det är sålunda här fråga om en från offentligrättsliga synpunkter, främst ordningssynpunkter, företagen reglering. Givetvis äger polismyndigheten icke rätt att till grund för sitt beslut lägga andra synpunkter än dem ifrågavarande lagstiftning avsett att reglera. Därest de offentligrättsliga synpunkterna icke lägger hinder i vägen, kan således polismyndigheten inte vägra att meddela tillstånd under förebärande att markägaren inte lämnat samtycke till aktiviteten ifråga. Att så måste vara fallet framstår så mycket klarare om

man betänker vad förut sagts angående markägarens begränsade befogenheter att hindra olika aktiviteter på sin mark. Huruvida ett visst intrång är obehörigt eller medför ett sådant förfång för markägaren att han bör äga rätt att hindra detsamma måste avgöras från fall till fall. Uppenbart är att en prövning av det rättmätiga i en markägares vägran i detta hänseende inte ligger under polismyndighetens kompetensområde.

Att, såsom Lindberg föreslagit, meddela ifrågavarande tillstånd enligt AOst endast då medgivande föreligger från markägaren finner jag därför vara felaktigt. På förut anförda skäl måste det även vara felaktigt att såsom villkor för ett tillstånd uppställa krav på markägarens medgivande. Såsom ställföreträdande JO Petrén i de tidigare uttalandena anført kan det emellertid vara lämpligt att i tillståndet intaga en erinran om det ytterligare medgivande, som kan erfordras från markägarens sida eller från den myndighet som disponerar marken. Av vad Lindberg anført framgår att han synes överdriva skillnaden mellan de rekommendationer som i de tidigare uttalandena givits för respektive fall. I uttalandena anfördes endast att man i det fall dispositionen till markområdet tillkommer annan statlig myndighet kunde tänka sig att gå ett steg längre och kräva att samråd äger rum mellan berörda myndigheter så att sökanden i ett sammanhang får besked i tillståndsfrågan. Givetvis får inte detta tolkas så att den andra myndighetens eventuella vägran att medgiva den ansökta åtgärden till någon del skulle kunna utgöra skäl att icke meddela tillstånd enligt 2 § AOst. Vad man med det för detta fall rekommenderade förfarandet ytterligare skulle kunna uppnå, vore endast att polismyndigheten i tillståndsbeslutet kunde inte endast erinra om ett eventuellt krav på ytterligare tillstånd utan även upplysa om att sådant tillstånd ej var att förvänta.

Polisingripande mot spridning av tryckt skrift

I anmälan till JO klagade Jan Ekelöf över att han och en kamrat förbjudits att på Storforsens Dag den 18 juni 1972 i Älvsby kommun försälja tidningen Norrlandsbulletinen och tidningen Folket i Bild/Kulturfront. De gick omkring på en parkeringsplats och sålde tidningar då först en jägmästare vid domänverket och därefter en polisman ingrep och hindrade dem att fortsätta försäljningen. De fick ej heller sälja tidningar på vägen fram till parkeringsplatsen.

Av verkställd utredning — omfattande bl.a. förhör med Ekelöf samt med jägmästaren Hermann Plikk och polisinspektören Bror Johansson, vilka varit de som ingrep mot Ekelöf och hans kamrat — framgick följande.

I beslut den 1 november 1971 förklarade länsstyrelsen i Norrbottens län med stöd av 7 § naturvårdslagen ett område bestående av Storforsen i Pite älv, den nordväst om forsen liggande gamla älvfåran, en skogbeväxt del i älven samt ett område sydost om älven inom Älvsby kommun för naturreservat, benämnt Storforsen. På ett ej inhägnat område inom reservatet anordnas årligen av fritidsnämnden i Älvsby kommun en familjefest, kallad Storforsens Dag. Markupplåtare är domänverket. I protokoll fört vid sammanträde den 9 maj 1972 med arbetsgruppen Storforsens Dag antecknades följande under § 9:

”Ang. försäljning under Storforsens Dag 1972.

Föreslås att i likhet med tidigare år ej tillåta någon kommersiell försäljning inom området.

Undantagna är husmodersföreningarna och arrendatorn av kaféstugan.

Arbetsgruppen beslutar i enlighet med förslaget.”

Vid beslutets fattande var Plikk närvarande som representant för domänverket. Som nämnts ägde Storforsens Dag 1972 rum den 18 juni. Någon entréavgift uttogs ej. Däremot fick bilister som ställde sina bilar på en parkeringsplats i närheten av festplatsområdet betala en avgift. Från parkeringsplatsen leder en anslutningsväg till länsväg 662.

Ekelöf uppgav: Som skäl för att han och hans kamrat ej fick sälja tidningar återopade både Plikk och Johansson en överenskommelse mellan Älvsby kommun och domänverket om förbud mot försäljning på Storforsens Dag. Förbudet gällde såväl parkeringsplatsen som anslutningsvägen. Plikk var mycket aggressiv och stötte till Ekelöf så att han tappade tidningarna på marken. Efter ingripandet mot Ekelöf och hans kamrat upphörde de med tidningsförsäljningen. Ekelöf anser att försäljningen ägde rum på allmän plats.

Plikk uppgav: På grund av arbetsgruppens beslut den 9 maj 1972 uppmanade han Ekelöf och dennes kamrat att upphöra med tidningsförsäljningen. Han stötte aldrig till Ekelöf. Det var uteslutande naturvårds-synpunkter som föranlett förbudet mot kommersiell försäljning vid tillställningen. Vid försäljningar kastas alltid papper på marken. Flera småföreningar hade begärt att få anordna tombola m. m. inom området, men detta hade avvisats bl. a. på den grund att markägaren var ansvarig för renhållningen. Huruvida området var allmän plats eller inte ”i lagens mening” kan Plikk inte uttala sig om. Plikk kände inte närmare till tryckfrihetsförordningens bestämmelser om spridning av tryckta skrifter.

Johansson uppgav: På den av Plikk angivna grunden ingrep han mot Ekelöf och dennes kamrat när Plikk begärde hans biträde. Han ansåg vidare att området var enskild plats. Ekelöfs och kamratens placering var också enligt Johansson olämplig av den anledningen att förbipasserande till festplatsområdet lätt kunde få den uppfattningen att inköp av

en tidning utgjorde inträdesavgift. Johansson ansåg inte att tidningsförsäljningen på parkeringsplatsen var hindrande för trafiken. Däremot bedömde Johansson att försäljning på anslutningsvägen skulle vara störande för trafiken. Han hänvisade därför Ekelöf och dennes kamrat till den plats där anslutningsvägen mynnade ut på länsvägen 662. Johansson reflekterade aldrig på att det i tryckfrihetsförordningen "finns stadgat angående kringföringshandel med tryckta skrifter".

Länspolischefen anförde bl. a. följande.

Ett beslut som försvårar att sprida tryckt skrift måste fattas med största varsamhet när det rör en i grundlag stadgad rättighet. Den gjorda utredningen visar enligt min mening inte att det förelåg välgående skäl för att avvisa klaganden från platsen. Plikks och Johanssons handlande har grundats på felaktiga förutsättningar och ej av ont uppsåt. På grund härav och förhållandena i övrigt, med de många tjänstgöringsuppgifter som ålåg Plikk och Johansson att fullgöra vid tillfället, kan deras handlande i detta fall bedömas som ursäktligt.

JO Wennergren anförde vid ärendets avgörande.

Jag vill till en början framhålla att det i förevarande fall varit fråga om tryckta skrifter i tryckfrihetsförordningens mening (1 kap. 5 och 6 §§) och att parkeringsplatsen vid tiden för försäljningen där måste anses ha varit allmän plats.

Enligt 1 kap. 2 § andra stycket tryckfrihetsförordningen får myndighet eller annat allmänt organ inte på grund av tryckt skrifts innehåll hindra dess spridning bland allmänheten genom åtgärd som saknar stöd i förordningen. Jämför bestämmelsen i 6 kap. 1 § tryckfrihetsförordningen som handlar om varje svensk medborgares rätt att sprida tryckt skrift. Den som vill sprida tryckt skrift måste dock iakttaga allmänna ordnings- och trafikföreskrifter. Samhällets organ kan också ingripa mot spridande som stör allmän ordning eller hindrar trafiken på allmän plats. Stor försiktighet måste dock iakttagas när en myndighet överväger att från ordnings- eller trafiksynpunkt ingripa mot spridning av tryckt skrift. Sådana synpunkter får aldrig användas som svepskäl för att kringgå tryckfrihetsförordningens förbud mot spridningshinder.

Enligt 16 § allmänna ordningsstadgan har anordnaren av en offentlig tillställning att svara för att god ordning råder vid tillställningen samt är pliktig att ställa sig till efterrättelse föreskrifter med avseende på ordning och säkerhet som polismyndigheten meddelar. Envar som åsidosätter sådan föreskrift får avvisas.

Till efterkommande av sitt åliggande att svara för god ordning vid en offentlig tillställning har anordnaren dels att ingripa mot inträffande ordningsstörningar för att genom att tala ordningsstöraren till rätta eller på annat sätt söka återställa ordningen, dels att förebygga uppkomsten av ordningsstörningar genom olika praktiska åtgärder, t.ex.

avskärningar, och genom ordningsregler innefattande t.ex. förbud mot rökning och förtäring av alkoholhaltiga drycker. Sådana ordningsregler kan bekantgöras på olika sätt t.ex. genom anslag på platsen eller genom annons i dagspressen.

Förbudet i 1 kap. 2 § andra stycket tryckfrihetsförordningen mot hindrande av tryckt skrifts spridning bland allmänheten genom åtgärd som saknar stöd i tryckfrihetsförordningen riktar sig endast mot myndighet eller annat allmänt organ. En privat person eller sammanslutning som anordnar en offentlig tillställning är därför i och för sig oförhindrad att uppställa en regel för tillställningen som innebär hinder mot tryckt skrifts spridning, t.ex. förbud mot vissa namngivna tidskrifters försäljning vid tillställningen. En besökares skyldighet att ställa sig regeln till efterrättelse blir emellertid i så fall att bedöma efter privaträttsliga, enkannerligen kontraktsrättsliga, regler. En särskild tolkningsfråga blir härvid vilken betydelse stadgandet i 6 kap. 1 § tryckfrihetsförordningen om den varje svensk medborgare tillkommande rätten att sprida tryckta skrifter bör tillmätas.

I det aktuella fallet var såväl anordnaren som markupplåtaren en myndighet. De var bundna av förbudet i 1 kap. 2 § andra stycket tryckfrihetsförordningen mot hindrande av tryckt skrifts spridning. Detta förbud är dock inte att uppfatta så att det skulle utesluta ett hindrande som ej har sin grund i den tryckta skriftens innehåll utan betingas av andra skäl, oftast då ordningsskäl. Det är alltså i och för sig inte oförenligt med tryckfrihetsförordningen att av ordningsskäl utfärda ett försäljningsförbud vid en offentlig tillställning, vilket också skall gälla försäljning av tryckt skrift, även om naturligen särskilt vägande skäl bör föreligga för en sådan åtgärd. Även om det kan diskuteras om tillräckliga skäl förelåg i det aktuella fallet att låta förbudet omfatta också tryckta skrifter, anser jag mig därför inte kunna rikta någon anmärkning mot det av arbetsgruppen Storforsens Dag den 9 maj 1972 fattade beslutet om försäljning under Storforsens Dag 1972.

Beslutet blev emellertid såvitt upplysts inte bekantgjort för allmänheten eller för besökarna genom annons, anslag eller på annat sätt. Det kom att stanna på papperet, och det gick redan av den anledningen inte att göra det gällande mot besökarna. Någon förpliktelse på kontraktsrättslig eller annan privaträttslig grund att ställa sig beslutet till efterrättelse kunde inte anses åligga någon besökare under angivna förhållande. Ekelöf och hans kamrat var därför i sin fulla rätt enligt 6 kap. 1 § tryckfrihetsförordningen att sprida de tryckta skrifterna vid den offentliga tillställningen genom att där utbjuda dem till försäljning. Plikk förfor alltså fel då han ingrep mot deras försäljning och sökte stoppa den. Plikk synes ha saknat närmare kännedom om vad som gäller angående rätten att sprida tryckta skrifter, och hans handlingsätt framstår med hänsyn härtill som i viss mån ursäktligt. På grund

härav och med beaktande av att det fanns ett principbeslut om förbud mot försäljning vid tillställningen, vilket tydligen tillkommit efter önskemål från domänverket som markägare, är det förklarligt att Plikk i egenskap av tjänsteman hos verket handlade som han gjorde. Jag, som också beaktar att intet tyder på att Plikks ingripande föranleddes av tidningarnas innehåll, låter det därför stanna vid ett påpekande av det felaktiga handlandet.

Betraktar man härefter händelsen ur polisens synvinkel märks att befogenhet inte torde föreligga för polisen att ingripa mot vad som tilldrar sig vid en offentlig tillställning i andra fall än då fråga är om att förebygga eller beivra brott, som ej utgör tryckfrihetsbrott, eller att hindra att den allmänna ordningen eller säkerheten störs. Johansson har uppgivit att han ingripit mot Ekelöf och dennes kamrat på den av Plikk angivna grunden men att han inte ansett att tidningsförsäljningen på parkeringsplatsen var hindrande för trafiken. Fråga var alltså varken om sådan brottslig eller ordningshotande gärning från Ekelöfs och dennes kamrats sida som polisen äger befatta sig med. Johansson hade därför ingen som helst befogenhet att ingripa mot dem. Johanssons handlande torde ha berott på okunnighet om gällande rättsregler. Även om detta inte kan anses lika ursäktligt som beträffande Plikk, måste dock beaktas att det rört frågor inom ett rättsområde som en polisman — åtminstone i polisdistrikt utanför de större städerna — mer sällan kommer i kontakt med. Det kan därför inte läggas Johansson till last såsom tjänstefel att han vid ingripandet inte hade rättsläget omedelbart klart för sig och att han till följd härav inte insåg att det saknades stöd för den åtgärd som han vidtog. Inte heller i fråga om Johansson har det framkommit något som tyder på att hans ingripande haft samband med innehållet i de tidningar som försåldes.

På grund av vad sålunda anförts finner jag inte skäl att vidtaga någon åtgärd mot Johansson för det felaktiga ingripande som jag anser gjordes mot Ekelöf och hans kamrat i syfte att stoppa tidningsförsäljningen. Jag stannar sålunda vid de påpekanden som jag enligt det anförda funnit anledning till. Jag vill tillägga att jag inte har någon invändning att göra mot Johanssons bedömning att försäljning på anslutningsvägen skulle ha varit störande för trafiken.

Polismästare har i intern order avseende bekämpande av narkotikabrottsligheten i polisdistriktet föreskrivit att polischefen skulle svara för all information till pressen. Fråga om denna föreskrift stred mot tryckfrihetsförordningen

I en den 17 maj 1972 till JO inkommen skrivelse anförde Karl Jons- son följande. Fram till februari 1972 var han verksam som reporter i

Norrköping. Vid ett tillfälle ringde han till polisen för att fråga om läget på knarkfronten. Den polisman som han talade med svarade att han tyvärr inte kunde lämna några uppgifter, eftersom en order lade hinder i vägen. Enligt ordern tillkom det endast polismästaren att lämna information i ämnet. Jonsson blev mycket förvånad och uppsökte polis-
mannen något senare. Han fick då en kopia av ordern.

Jonsson hemställde om utredning huruvida ordern, som bifogats Jonssons skrivelse, stred mot bestämmelserna i tryckfrihetsförordningen.

Yttrande inhämtades från polismästaren i Norrköpings polisdistrikt.

Utredningen tillställdes Jonsson för påminnelser. Remisshandlingarna återkom dock såsom obeställbara.

Den i Jonssons skrivelse omnämnda ordern — A-order nr 1/69 — var i hithörande del av följande lydelse.

Angående narkotikabekämpning

Jämlikt Rikspolisstyrelsens beslut skall tills vidare narkotikabekämpning prioriteras.

Med anledning härav föreskrives följande:

Organisation av arbetsenhet

1.1 Särskild arbetsenhet inrättas. Den skall träda i funktion den 13.1.1969. Organisationsplan närslutes som bilaga 1.

Arbetsanvisningar

2.1 Föreskrifter i RPS protokoll den 17.12.1968 (se bilaga 2) och RPS anvisningar om spaningsuppslag i narkotikaärenden (se bilaga 3) samt länspolischefens anvisningar den 27.12.1968 (se bilaga 4) skall gälla.

2.2 Blanketter för spaningsuppslag skall finnas hos varje arbetsenhet. Spaningsuppslag skall utskrivas av mottagande polisman i fyra exemplar och expedieras till spaningscentralen hos skyddssektionen för vidare åtgärd.

2.3 Anmälan om behov av narkotikahund för särskilt spaningstillfälle skall göras hos Rikskriminalens narkotikakommission, Stockholm, tel. 08-24 10 60.

2.4 Samarbete med tullmyndigheten i Norrköping skall ske beträffande spaningsuppslag, som kan beröra tullmyndigheten.

2.5 Trafiksektion och länsstrafikgrupp skall till spaningscentralen anmäla planerade trafikkontroller i distriktet för samordning med narkotika-spanande verksamhet.

2.6 Samtliga polismän skall till spaningscentralen anmäla varje förhållande, som tyder på narkotikabrott. Avvisiterande polismän skall särskilt beakta om märken efter stick med injektionsnålar kan iakttagas på omhändertagna personer.

2.7 Vederbörande utredningsman svarar för avlyssning till spaningscentralen beträffande ärende som handlägges av honom.

Intern information

3.1 Utöver vad som sagts i RPS protokoll den 17.12.1968 om intern information skall all icke tjänstefri personal i arbetsenheten dagligen kl. 08.15 utom lör- och söndagar samt helgdagar samlas till konferens

i kriminalsektionens orderrum. (Samlingen den 13.1.1969 skall dock ske kl. 14.00.)

Polischefen svarar för all information till pressen.

Polismästaren Ingvar Andersson anförde i sitt yttrande, som inkom den 25 juli 1972, följande:

A-ordern nr 1/69 utfärdades av mig och avsåg, som framgår av den samma, organisation av en särskild enhet för bekämpning av narkotikabrottslighet inom Norrköpings polisdistrikt. Personal från olika avdelningar, sammanlagt 26 man, skulle ingå i enheten. Förutom ordern, som var intern och avsedd för polispersonalen, skedde muntlig information till berörd personal om hur arbetsinsatsen skulle läggas upp. Inte någon av den personal som var närvarande vid informationen bör ha kunnat missuppfatta orderns syfte och målsättning. Jag ledde personligen en presskonferens där polisledningen jämte polispersonal på ledande poster i den planerade organisationen deltog. Dessutom ställde jag mig till förfogande för en intervju i Sveriges Radio. Jag samman kallade vidare representanter för olika myndigheter och organisationer, militär, tull, skolor m.fl. för att informera om den tilltänkta organisationen. Vid en konferens den 17 januari 1969 informerade jag om upp läggningen av polisens arbete, medan en kriminalkommissarie informerade om den aktuella utredningssidan på kriminalavdelningen. En samarbetskommitté bildades vid sammanträdet med mig som samman kallande. — Det måste understrykas att A-ordern nr 1/69 inte avsåg frågan om lämnande av upplysningar till pressen utan organiserandet av en enhet för narkotikabekämpning. Den mening som handlar om pressinformation avsåg de av mig relaterade presskonferenserna m.m., ingenting annat. Ordern innehöll inte förbud för någon att lämna upplysningar till pressen. Tvärtemot vad klaganden synes göra gällande sökte jag väl tillgodose även den externa informationen angående narkotikabrottsligheten, eftersom jag ansåg att det var ett viktigt led i bekämpandet av den. — Sedan den 1 januari 1969 har kriminalavdelningen på grund av omorganisation och nybefordringar tillförts 50 befattningshavare. En stor del av den personalen delgavs inte den information som lämnades i samband med A-orderns nr 1/69 utfärdande, eftersom den då ej tillhörde kriminalavdelningen. Möjligen kan detta vara en förklaring till den felaktiga upplysning som lämnats till klaganden. Om denne vänt sig till mig skulle han givetvis omgående erhållit besked om att uppgiften som han erhållit var felaktig. — En order avseende en särskild personalinsats brukar ej upphävas formellt. Ibland är kommenderingen redan i ordern begränsad till viss tidpunkt. I andra fall får ordern angående en viss personalinsats anses upphöra utan formellt upphävande i och med att personalen genom andra order tilldelas andra enheter. A-ordern nr 1/69 upphörde att gälla när den särskilda satsningen på narkotikabekämpningen inte längre kunde ske i så stor utsträckning som angavs i ordern. För att förebygga missförstånd har jag dock i en den 21 juli 1972 utfärdad A-order nr 12/1972 meddelat att A-order nr 1/69 inte längre äger tillämpning.

Vid ärendets avgörande anförde JO Wennergren följande.

Till bedömning föreligger huruvida Andersson genom att i A-order nr 1/69 inta satsen "Polischefen svarar för all information till pressen"

förfarit i strid mot tryckfrihetsförordningens regler om medborgares rätt att fritt lämna meddelanden till pressen. Beträffande dessa reglers innehåll märks att det enligt 1 kap. 1 § första stycket tryckfrihetsförordningen skall stå envar svensk medborgare — alltså även en offentlig tjänsteman — fritt att, med iakttagande av de bestämmelser som är meddelade i förordningen till skydd för enskild rätt och allmän säkerhet, i tryckt skrift bl.a. meddela uppgifter och underrättelser i vad ämne som helst. Syftet härmed är enligt stadgandet att säkerställa ett fritt meningsutbyte och en allsidig upplysning. En av förutsättningarna för att denna grundlagsskyddade frihet skall kunna utövas effektivt är att upplysningar av olika slag utan obehörigt hinder kan lämnas till framför allt tidningspressen. I 1 kap. 1 § andra stycket tryckfrihetsförordningen stadgas därför också att det står envar fritt att, i alla de fall då annat inte föreskrives i förordningen, för offentliggörande i tryckt skrift till bl.a. pressen meddela uppgifter och underrättelser i vad ämne som helst.

I 7 kap. 3 § andra stycket tryckfrihetsförordningen finns vissa undantag från den här angivna meddelandefriheten. Undantag gäller bl.a. den som skulle bryta mot en lagstadgad tystnadsplikt genom att — även om uppgiften utlämnas för offentliggörande i tryckt skrift — omtala något som han enligt tystnadsplikten inte äger röja. Undantaget gäller alltså endast då tystnadsplikten är föreskriven i lag och berör ej tystnadsplikt som kan vara föreskriven i annan författning eller följa av tjänstens beskaffenhet m.m.

Polismans tystnadsplikt är reglerad i polisinstruktionen (13 §) och är följaktligen inte en tystnadsplikt på grund av lag. Detta innebär att polisman inte kan ställas till ansvar för brott mot tystnadsplikt om han till pressen lämnar upplysningar t.ex. om vad som förekommit vid en förundersökning. Polismannens grundlagsstadgade meddelandefrihet tar över. Härav följer att polisbefäl inte under några omständigheter får ålägga polisman tystnadsplikt gentemot pressen. Ett sådant åläggande strider mot 1 kap. 1 § tryckfrihetsförordningen.

Det förekommer inte sällan hos myndigheter att upplysningar till pressen anses böra lämnas av viss befattningshavare, t.ex. av en pressombudsman eller — för att nämna polisverksamheten — av polismästaren. Jag medger att praktiska skäl kan åberopas för en sådan ordning. Att en särskilt förordnad eller utvald tjänsteman handhar myndighetens pressinformation kan dessutom sägas utgöra en garanti för att korrekta upplysningar lämnas. Vad gäller polisen kan vidare utredningsskäl motivera att information till pressen skötes av t.ex. undersökningsledaren. Ett system med information till pressen genom särskilt utsedd befattningshavare får emellertid aldrig utformas så att munkavle läggs på andra tjänstemän inom myndigheten. Det måste därför också krävas att systemet tillkännages för berörda tjänstemän i sådana former att dessa

får fullt klart för sig att det inte rubbar deras gängse grundlagsenliga rätt att själva lämna information till pressen.

För att anknyta till förevarande fall, där fråga var om information till bl.a. pressen om en förestående aktivering av narkotikabekämpningen hos polismyndigheten i Norrköping, vill jag mot bakgrund av vad ovan anförts framhålla att det stått varje befattningshavare vid polismyndigheten fritt att lämna upplysningar till pressen såväl om den planerade polisaktionen som om "läget på knarkfronten" i Norrköping. Passusen i A-ordern att polischefen svarar för all information till pressen har emellertid lätt kunnat vålla missförstånd och inge enskilda polismän den felaktiga föreställningen att de inte fick lämna pressen information om narkotikabekämpningen. Klagomålen tyder också på att passusen missuppfattats på detta sätt. Enligt min mening borde den därför inte ha givits en så kategorisk och imperativ utformning som var fallet. Den kunde t.ex. i stället ha givits det innehållet att polismästaren åtog sig att sköta polismyndighetens information till pressen. Vidare borde lämpligen dessutom uttryckligen ha påpekats att detta givetvis inte innebar någon inskränkning av envar polisman enligt tryckfrihetsförordningen privat tillkommande rättighet att fritt lämna uppgifter och upplysningar till tidningspressen. Jag anser mig emellertid inte ha anledning göra gällande att polismästarens avsikt med föreskriften varit att göra intrång i den enskilde polismannens meddelandefrihet och då ordern med ifrågavarande föreskrift inte längre är i kraft, finner jag ej skäl till vidare åtgärd i saken.

Vissa övriga ärenden

Tidsfrist vid föreläggande till part som varaktigt befinner sig utomlands

B., som var bosatt i England, var svarande i en tingsrätt i mål angående hemskillnad. B. klagade bl. a. över att han för sent delgivits kallelse till första inställelse i målet och att tingsrätten vägrat senarelägga förhandlingen.

Ställföreträdande JO Wigelius uttalade med anledning därav.

Vid kallelse eller föreläggande till part, som varaktigt befinner sig utomlands, har rätten att vid utsättande av tidsfrister taga hänsyn till de särskilda svårigheter parten kan ha att ordna med biträde i saken eller att personligen infinna sig i rätten. I början av ett måls behandling bör man sålunda enligt min mening normalt inte gärna räkna med mindre tid än två à tre månader från utfärdandet av föreläggandet etc. till fullgörelsen. Stämningen med kallelse på B. till första inställelse den 28 mars 1972 utgick den 18 februari 1972. Av det förut sagda framgår att tidsfristen i fråga enligt min mening varit alltför knappt tilltagen. Enligt en från B. den 13 mars 1972 till tingsrätten inkommen skrivelse hade

denne delgivits handlingarna den 7 mars 1972. Med hänsyn till innehållet i skrivelsen och vad som då uppdagades om oklarheter, bland annat beträffande rätt dag för förhandlingen, borde tingsrätten enligt min mening omedelbart ha inställt förhandlingen den 28 mars 1972. Jag finner alltså att kritik kan riktas mot handläggningen av målet i förevarande avseende.

Skyldighet att underrätta partsombud om tid för förhandling i hyresnämnd

I ett ärende framförde direktören A. klagomål över att han, som var ombud för en fastighetsägare i en tvist vid en hyresnämnd, ej hade vidtalats innan han erhöll kallelse till sammanträde inför nämnden.

I ärendet framkom att A. ej var känd för den tjänsteman, som expedierat kallelsen.

Vid ärendets avgörande anförde ställföreträdande JO Wigelius bland annat följande.

Någon lagstadgad skyldighet att före kallelse till sammanträde inför t. ex. hyresnämnd eller domstol från ombud inhämta upplysning om den bestämda tiden passar vederbörande föreligger inte. Det torde dock vara regel att sådan s. k. vidtalning sker beträffande ombud, om vilka man vet att de är verksamma på advokatbyråer eller andra juridiska byråer. Detta har givetvis främst sin grund i att risken är störst när det gäller dessa kategorier, att den som skall kallas är upptagen av annan förhandling vid samma tid.

Wigelius uttalade, att han inte kunde finna att vederbörande tjänsteman genom sin underlåtenhet att vidtala A. förfarit felaktigt.

Fråga om huvudförhandling borde ha inställts i förväg på grund av bristfällig delgivning m. m.

Polismannen L. hade kallats såsom vittne till huvudförhandling i en tingsrätt i ett mål mellan åklagaren och V. angående våldsam motstånd m. m. Till förhandlingen hade också kallats offentlig försvarare, målsägande, andra vittnen och tolk (V. var utlänning). V. som inte bevisligen delgivits kallelse till förhandlingen hade uteblivit och förhandlingen hade inställts. L. klagade över handläggningen och menade att tingsrätten handlat nonchalant mot dem som kallats till förhandlingen.

Tingsrättens ordförande uppgav i infordrat yttrande att målet utsatts med endast sex dagars varsel för att efterkomma önskemål från en kurs för rättstolkar att övervara en förhandling med tolk. Dagen före förhandlingen inhämtades det från vederbörande stämningsman att denne ej fått kontakt med V. personligen men att han vid telefonkontakt med en kamrat till V. fått den uppfattningen att V. kände till att han skulle inställa sig. På grund därav och då V. tidigare inställt sig efter kallelse hade huvudförhandlingen ej inställts. V. kom dock ej tillstådes och huvudförhandlingen inställdes.

Vid ärendets avgörande uttalade ställföreträdande JO Wigelius bland annat följande.

I 32 kap. 1 § rättegångsbalken är föreskrivet att om part eller annan enligt rättens beslut skall infinna sig vid rätten eller eljest fullgöra något i rättegången, skall han erhålla skäligt rådrum därtill. Därav följer att kallelser till exempelvis huvudförhandling i brottmål principiellt skall utsändas i god tid före förhandlingsdagen. Om så sker kan domstolen dessutom i tid före förhandlingen förvissa sig om att samtliga kallade erhållit kallelsen och att ingen, vars utevaro skulle utgöra hinder för förhandlingen, är förhindrad att inställa sig. Att, som skett i förevarande fall, förhandlingen inställs först sedan ett stort antal personer kommit tillstädes bör av naturliga skäl så långt möjligt undvikas.

Jag är emellertid medveten om att särskilt brottmål ofta måste utsättas till huvudförhandling med tämligen kort varsel. Så är mycket ofta fallet då den tilltalade är häktad. I sådana fall måste kallelser till vittnen och andra utsändas så tidigt som möjligt och det kan ofta vara lämpligt att per telefon underrätta om den kommande kallelsen. I mål där den tilltalade är häktad bereder dock dennes inställelse inga problem.

I förevarande fall har kallelser utsänts till huvudförhandling sex dagar före förhandlingen i ett mål där ett betydande antal personer skulle höras och där den tilltalade var på fri fot utan fastare bostad än på ett ungarshotell. Lämpligheten därav kan naturligtvis diskuteras men mot bakgrund av vad som anförts i yttrandet om anledningen till målets utsättande med kort varsel och de möjligheter man ansåg sig ha att delge kallelser med samtliga berörda personer finner jag tingsrättens handlande försvarligt.

Det är önskvärt att domstol i så stor utsträckning som möjligt beaktar önskemål om huvudförhandlingstider från polismän, som ofta måste inställa sig vid rättegångar, men det torde vara en praktisk omöjlighet att, särskilt då stora mål måste utsättas med kort varsel, i varje särskilt fall ta hänsyn till polisens fridag. Ofta åberopas, som i förevarande fall, förhör med endera av två polismän, vilket kan underlätta att polisman slipper inställa sig under fritid. Särskilda svårigheter föreligger naturligtvis om, som i det aktuella målet, förhör åberopas med ett stort antal polismän. L. har anført att tingsrätten bort kalla målsägare och vittnen först sedan V. bevisligen delgivits kallelse till huvudförhandlingen. Ett sådant förfaringssätt, som kan vara lämpligt i mål som utsätts till huvudförhandling på mycket lång sikt med hänsyn till förutsedda svårigheter att delge den tilltalade kallelse, måste vara helt olämpligt i ett mål som utsätts med så kort varsel som det aktuella.

Vad därefter angår tingsrättens underlåtelse att inställa huvudförhandlingen, trots att man ännu dagen före saknade bevis att V. erhållit kallelse, så kan tingsrättens beslut även i detta avseende diskuteras. För egen del anser jag visserligen att skälen för att räkna med att förhandlingen skulle kunna genomföras var tämligen svaga på detta stadium och att det därför hade varit välbetänkt att genast besluta om inställande. Det rör sig dock här om en kinkig bedömningsfråga, som inte blev enklare av att även arrangemanget med deltagarna i tolkkursen fick i någon mån beaktas. Jag anser mig därför inte kunna hävda att beslutet var felaktigt.

I anslutning till det ovan anförda vill jag framhålla att jag vid de gjorda bedömningarna med hänsyn till klagomålets inriktning ej ansett

mig behöva särskilt undersöka om V:s intresse av rådrum för förberedande av försvaret blivit rätt beaktat.

Tillämpningen av 46 kap. 15 § andra stycket rättegångsbalken (brottmåls avgörande utan den tilltalades närvaro)

A. åtalades vid en tingsrätt för obehörigt avvikande från trafikolycksplats. Enligt gärningspåståendet hade A. med sin personbil påkört en plankan mellan två parkeringsplatser. Plankan hade lossnat och sammanstött med en parkerad bil, som skadats. A. hade avlägsnat sig från platsen och undandragit sig att medverka till de åtgärder, vartill olyckan bort föranleda.

Tingsrätten utfärdade stämning mot A. och kallade honom till huvudförhandling. A. förelades att inställa sig personligen vid vite av 200 kronor.

Därefter inkom till tingsrätten från advokaten G. ett såsom erkännande rubricerat meddelande undertecknat av A. Meddelandet hade i huvudsak följande lydelse.

Sedan undertecknad A. ställts under åtal för förseelse mot 5 § trafikbrottslagen, får jag härmed meddela att förseelsen erkännes.

Anledningen till att jag ej närmare undersökte vilka skador, som uppstod när jag körde på den plankan som var uppsatt för avskilnad mellan parkeringsplatserna, var den att jag var av den uppfattningen att endast plankan träffats av min bil. Den person, som medföljde min bil uppgav också att någon skada ej inträffat. Nu efteråt förstår jag emellertid, att jag borde såsom åklagaren påstått ha gått ur bilen och närmare undersökt om skada uppkommit eller ej.

Vid tingsrättens huvudförhandling inställde sig A. genom G. såsom befullmäktigat ombud. G. förklarade att A. erkände gärningen.

Tingsrätten meddelade dom samma dag. A. dömdes i enlighet med åtalet till dagsböter. Domen uppsattes i förenklad form.

I en skrivelse till riksdagens ombudsmannaexpedition uppgav A. att han blivit oskyldigt dömd. G. hade mot A:s vilja förmått honom att skriva under ett erkännande att han stött till plankan. G. hade sedan hindrat A. att inställa sig i rätten. A. menade att han aldrig läst eller skrivit under ett sådant erkännande som ingivits till rätten.

Efter remiss inkom tingsrättens ordförande med upplysningar och uppgav därvid i huvudsak följande.

A. hade vid förundersökningen visserligen erkänt att han påkört en plankan så att den lossnat men förnekat att plankan sammanstött med en parkerad bil. A. hade t. o. m. förnekat att någon annan bil än hans egen vid tillfället befunnit sig på platsen. G. hade före huvudförhandlingen meddelat tingsrätten, att han kom att uppträda som ombud för A. vid huvudförhandlingen, att A. vid samtal med G. förklarat sig komma att erkänna gärningen och att enligt G:s mening vittnesförhör var onödigt. Sedan åklagaren fått del av G:s meddelande återkallade

åklagaren tidigare framställd begäran om vittnesförhör. Tingsrätten återkallade därför kallelsen till vittnet.

Då målet påropades var endast G. och åklagaren närvarande. G. meddelade att A. ej önskade inställa sig vid rätten. Innan huvudförhandlingen påbörjades påpekade ordföranden för parterna att A. föregående dag inkommit med en såsom erkännande betecknad skrift men att skriften ej klart angav huruvida A. erkände gärningen i sin helhet. G. förklarade emellertid att A. vid ett ingående samtal med honom erkänt gärningen i sin helhet och hemställde att målet avgjordes utan hinder av att A. ej var personligen närvarande. Sedan åklagaren förklarat sig biträda G:s hemställdan företogs målet till huvudförhandling, varvid G. såsom ombud för A. erkände gärningen.

Ställföreträdande JO Wigelius anförde vid ärendets avgörande bland annat följande.

A. hade under förundersökningen erkänt att han påkört en plankan men förnekat att plankan sammanstött med en annan bil. Hans personliga närvaro vid huvudförhandlingen hade därför till en början ej antagits sakna betydelse för utredningen. Tingsrätten hade i enlighet härmed kallat A. att vid vite personligen inställa sig till huvudförhandlingen. Det »erkännande» som kom in till tingsrätten före huvudförhandlingen kan ej anses ha innefattat någon ändring i A:s inställning. Närmare utredning var således erforderlig för att utreda A:s inställning till åtalet. Tingsrätten hade således, då A. ej inställde sig vid huvudförhandlingen, att enligt 46 kap. 15 § andra stycket rättegångsbalken pröva huruvida saken nöjaktigt kunde utredas oaktat A. ej infunnit sig personligen. Som framgår av ordförandens yttrande har tingsrätten uppmärksammat G. på att det av A. underskrivna och ingivna erkännandet ej avsåg den åtalade gärningen i dess helhet. Då G., som var befullmäktigat ombud för A., därvid särskilt tillfrågad uppgav att erkännandet avsåg hela den åtalade gärningen, kan tingsrätten enligt min mening inte klandras för att den fann saken nöjaktigt utredd och ansåg sig kunna avgöra målet utan att höra A. personligen.

Hovrätt har utan huvudförhandling avgjort mål efter slutföreläggande till offentlig försvarare som ej företett fullmakt

I en skrift framställde E. klagomål mot en hovrätt angående handläggningen av ett mål i vilket E. dömts för fylleri och missfirmelse av tjänsteman till dagsböter. Klagomålen avsåg att hovrätten avgjort målet utan att höra E.

Av hovrättens akt framgick att E. personligen ingett vadeinlaga med begäran om offentlig försvarare i hovrätten. Vid telefonkontakt med E. hade denne förklarat, att han tidigare haft advokaten P. som försvarare och att han inte hade något att erinra mot att P. förordnades till offentlig försvarare. Hovrätten förordnade P. som offentlig försvarare för E. Sedermera utfärdades föreläggande för P. att — då målet kunde komma att avgöras utan huvudförhandling — slutföra E:s talan. Någon fullmakt av E. infordrades ej från P. Hovrätten avgjorde målet utan huvudförhandling.

I infordrat yttrande uppgav hovrätten bl. a. följande. Sedan P. förordnats till offentlig försvarare för E. synes av förbiseende fullmakt för P. av E. ej ha infordrats. Då E. själv fullföljt talan mot domen, synes emellertid P. efter förordnandet som offentlig försvarare för E. ha enligt 21 kap. 8 § rättegångsbalken varit behörig att vidtaga erforderliga processhandlingar för tillvaratagande av E:s rätt, dock ej att mottaga delgivning av inlagor och andra handlingar (se Gärde m. fl. Nya rättegångsbalken s. 271). Åklagarens genmäle, föreläggande om slutförande av E:s talan samt åklagarens slutskrift synes därför, då fullmakt för P. saknades, rent formellt ha bort översändas till E. personligen. P. har emellertid varit i kontakt med E. och gjort vad han rimligen kunnat göra för att tillvarataga E:s rätt och E. synes inte genom att nämnda handlingar översänts till P. i stället för till honom själv ha lidit rättsförlust eller skada i övrigt.

Vid ärendets avgörande uttalade ställföreträdande JO Wigelius bland annat följande.

Hovrätt får enligt 51 kap. 21 § andra stycket rättegångsbalken (RB) avgöra mål utan huvudförhandling bl. a. om underrätten dömt den tilltalade till böter och anledning ej förekommer till ådömande av svårare straff eller att ådöma annan påföljd. Att hovrätten avgjort målet på handlingarna stod alltså inte i strid med denna bestämmelse.

I ärendet har emellertid framkommit att P., som av hovrätten förordnats som offentlig försvarare för E., inte innehade fullmakt att vara dennes ombud. Enligt RB 21: 8 får försvarare göra framställning vid rätten och vidtaga åtgärd som erfordras för tillvaratagande av den misstänktes rätt och, om målet fullföljs, biträda honom i högre rätt. Eftersom E. själv fullföljt talan mot rådhusrättens dom, synes P. — som hovrätten anför i sitt yttrande — ha varit behörig att vidtaga erforderliga processhandlingar för tillvaratagande av E:s rätt, däremot ej att för E. mottaga delgivning av inlagor och andra handlingar. Åklagarens genmäle, föreläggande om slutförande av E:s talan och åklagarens slutskrift borde därför ha sänts till E. personligen och ej till P.

Jag finner det förvånande att inte någon ledamot av hovrätten under målets handläggning uppmärksammat att P. saknade fullmakt från E. Särskilt anmärkningsvärt är det att inte referenten efter föredragningen av målet uppmärksammat detta vid kontrolläsningen av handlingarna i hovrättens akt eller i samband med granskningen av förslaget till dom eller genomläsningen av domsutskriften. Härtill kommer att P. inte i domen angivits som ombud. Det naturligaste hade varit om det felaktiga antagandet att P. var ombud hade lett till att han också angivits så i domen. Detta skulle i så fall ha skett genom kryssmarkering i en särskild ruta på första sidan. Någon sådan markering har inte skett. Däremot har genom ett kryss i en bredvidstående ruta markerats att P. var offentlig försvarare för E. Det är ett egendomligt sammanträffande att man genom förbiseende utgått från att P. var ombud för E. och samtidigt på grund av förbiseende eller annat oavsiktligt handlande inte angivit P. som ombud i domen. Nämnda förhållanden kan emellertid inte anses styrka att referenten eller någon annan av de ledamöter som deltagit i avgörandet av målet mot E. varit medveten om att P. saknade

fullmakt. En misstanke i sådan riktning stöds inte heller av någon annan omständighet som framkommit i ärendet. Förklaringen från de ledamöter som är ansvariga för domen, att de förbisett att P. inte var befullmäktigat ombud för E., bör sålunda godtagas.

Vid bedömande av hovrättens handlande bör följande beaktas. Offentlig försvarare förordnades av hovrätten på E:s begäran. Enligt anteckning på hovrättens dagboksblad förklarade E. vid telefonförfrågan att han tidigare haft P. som försvarare och att han inte hade något emot att denne förordnades. E. och P. hade haft kontakt med varandra, låt vara sporadiskt, och det kan inte gärna antagas annat än att P. hade E:s uppdrag att handla för hans räkning även om detta inte bekräftats genom skriftlig fullmakt. Vidare har E. uppenbarligen genom P. kunnat hålla sig underrättad om målets utveckling till och med slutföreläggnandet. Den omständigheten att P. i stället för E. fått del av slutföreläggnandet och åklagarens inlagor synes sålunda inte ha varit avgörande för E:s möjligheter att tillvarata sin rätt i målet. Till detta vill jag lägga att jag — efter ingående granskning av de i ärendet tillgängliga handlingarna — inte finner det sannolikt att det begångna felet faktiskt inverkat på utgången i brottmålet mot E.

Med hänsyn till det nu anförda har jag ansett mig kunna underlåta att aktualisera frågan om tjänstefelsansvar med anledning av hovrättens felaktiga förfarande, varigenom E. dömts utan att han på rätt sätt fått tillfälle att själv eller genom ombud slutföra sin talan. Jag låter därför bero vid en erinran om vikten av att i ett fall som det förevarande i första hand referenten noggrant tillser att fullmakt finns från den tilltalade eller att denne får tillfälle att själv yttra sig samt av att referenten eller annan ledamot noggrant kontrolläser handlingarna i ett föredraget mål. (Jfr 14, 16 och 27 §§ i arbetsordningen för rikets hovrätter.)

Wigelius tillade.

Såsom förut anförts har jag inte funnit det sannolikt att det i hovrätten begångna felet faktiskt inverkat på utgången i brottmålet mot E. Jag har på grund härav inte ansett mig ha anledning att ta initiativ till att en prövning kommer till stånd, huruvida förutsättningar föreligger för resning till E:s förmån. Jag vill dock påpeka för E. att han äger rätt att antingen själv ansöka hos högsta domstolen om resning eller begära hos riksåklagaren att denne prövar om han skall ansöka om resning till E:s förmån.

Aberopande i hovrätt av ny grund i tvistemål

I en till riksdagens ombudsmannaexpedition inkommen klagoskrift påtalades, att en hovrätt i tvistemål som ny grund för ena partens talan upptagit vad parten, som var vadekärande, anført under pläderingen i hovrätten i december 1969. Enligt klagoskriften stred det mot rättegångsbalkens reglering av det processuella förfarandet att tillåta införandet av en ny grund under parts slutanförande och det hade under alla omständigheter ålegat hovrätten att avisera motparten, så att han fått tillfälle att endera bestrida att den nya grunden upptogs eller begära anstånd för dess bemötande.

Hovrätten uppgav i infortrat yttrande bland annat att invändning ej gjorts om att grunden skulle avvisas av hovrätten eller att huvudförhandlingen skulle uppskjutas till senare dag för att bereda motparten tillfälle att bemöta grunden, och att skäl ej heller förelåg till antagande att parten underlåtit att tidigare åberopa omständigheten i otillbörligt syfte eller av grov vårdslöshet. Grunden hade därför — ehuru åberopad först i slutpläderingen inför hovrätten — upptagits till prövning. Detta förfarande torde enligt hovrättens mening stå i full överensstämmelse med rättegångsbalken i dess dåvarande lydelse. Stadgandet i 50 kap. 25 § rättegångsbalken (RB) har ändrats genom lag den 27 maj 1971, som trädde i kraft den 1 juli samma år.

Ställföreträdande JO Wigelius anförde vid ärendets avgörande bland annat följande.

Medan stadgandet i RB 50: 25 st. 3 reglerar frågan om parten överhuvudtaget får åberopa nya omständigheter och bevis i hovrätten, tar regeln i RB 43: 10, som på grund av RB 50: 15 är tillämplig på huvudförhandling i hovrätt, sikte på fall då detta visserligen får ske, men parten i överrumplingssyfte eller annat otillbörligt syfte underlåter att nämna det nya materialet i vadeinlagen eller eljest under målets beredande och för fram det först vid huvudförhandlingen. Om part vid huvudförhandlingen åberopar omständighet eller bevis som inte uppgetts före huvudförhandlingens början, kan rätten sålunda med stöd av RB 43: 10 lämna det nya processmaterialet utan avseende, om det kan antas att partens förfarande skett för att förhåla rättegången eller att överrumpla motparten eller annars i otillbörligt syfte. I detta fall tillmäts inte grov vårdslöshet den betydelse den har i RB 50: 25. Vårdslöshet eller försummelse kan emellertid inverka på rättegångskostnadsfördelningen enligt RB 18: 6. I förarbetena till ändringen av RB 50: 25 uttalades (prop. 1971: 45 s. 57) beträffande stadgandet i RB 43: 10 att uppsåtligt handlande krävs och att motparten måste göra antagligt att otillbörligt syfte förelegat, om det inte framgår av omständigheterna.

Nu återgivna bestämmelser bör jämföras också med stadgandet i RB 17: 3 att dom, om saken är sådan att förlikning därom är tillåten, ej må grundas å omständighet, som icke av part åberopats till grund för hans talan.

Av det sagda framgår att något ovillkorligt förbud mot åberopande under huvudförhandlingen i hovrätt av ny omständighet ej föreligger. Inte heller kan gärna de bestämmelser som gäller huvudförhandlingens förlopp i skilda avsnitt anses innefatta något sådant förbud mot åberopande under så att säga fel avsnitt.

Beträffande den av klaganden påtalade underlåtenheten av hovrätten att på något sätt under huvudförhandlingen bekantgöra hovrättens uppfattning att vadekäranden åberopade nya omständigheter till grund för vadetalan uttalade Wigelius vidare.

Det vanliga torde väl vara att en part, som vill komplettera sin talan på senare stadium under förhandlingen än normalt, själv understryker den processuella innebörden av sin åtgärd, om inte annat så för att för-

säkra sig om att domstolens ledamöter förstår honom rätt. Gör han inte detta torde det åligga rätten att på lämpligt sätt se till att det blir fullt klart både att parten avsett ett åberopande och att motparten uppfattat att så är fallet. Detta följer enligt min mening redan av RB 43: 4. Enligt detta stadgande, som även är tillämpligt i hovrätt, har rätten att vaka över att vid handläggningen ordning och reda iakttages, att tillse att målet blir uttömmande behandlat samt vidare att genom frågor och erinringar söka avhjälpa otydlighet eller ofullständighet i gjorda uttalanden. (Jfr. även Robert Boman, Om åberopande och åberopsbörd i dispositiva tvistemål, s. 14 ff).

I förevarande fall är det mycket — framför allt att åberopandet skedde under pläderingen då nytt sådant vanligtvis ej kan förväntas — som tyder på att hovrätten åtminstone bort tillkännage sin uppfattning att vadekäranden åberopat en ny grund. Det är dock inte uteslutet att situationen för hovrätten kan ha tett sig sådan att något klarläggande ingripande inte var påkallat. Hovrätten har då tydligen funnit det uppenbart både att en ny grund åberopats och att motparten var medveten härom. Att denne, som man numera vet, inte uppfattat åberopandet som ett sådant, kan ha sin förklaring i att han ansåg ett så sent åberopande vara rättsligt uteslutet; något som hovrätten inte kunde känna till. Vidare gick motparten i svaromål i sak. Detta bör för hovrätten ha verkat som en bekräftelse på bedömningen att ingripande från dess sida ej behövdes. Mot bakgrunden av det nu sist anförda anser jag att det inte finns underlag för kritik mot hovrätten för handläggningen i berört hänseende.

Fråga om motivering och delgivning av beslut under rättegång

I ett ärende rörande tingsrätts handläggning av yrkande om ersättning till personundersökare uttalade ställföreträdande JO Wigelius bland annat följande.

Som huvudregel kan sägas gälla att om det erfordras skall i domstols beslut anges de skäl varå beslutet grundas (30 kap. 10 § 1 st. och 11 § 1 st. rättegångsbalken). Ogillas ett ersättningsyrkande helt eller delvis får det enligt min mening merendels anses erforderligt med en motivering för beslutet. I förevarande fall grundade sig beslutet om nedsättning av två av de yrkade beloppen på en skälighetsbedömning. Jag anser att åtminstone detta borde ha framgått av beslutet. — — —

Beslut om ersättning till personundersökare är ett sådant beslut under rättegång mot vilket talan får föras särskilt genom besvär. Har beslut under rättegång meddelats annorledes än vid sammanträde för förhandling skall besvärstiden — två veckor — räknas från den dag klaganden erhöll del av beslutet (49 kap. 4 § 1 st. punkt 5 och 2 st. samt 52 kap. 1 § 1 st. rättegångsbalken). Varken i rättegångsbalken eller annorstädes finnes någon bestämmelse om hur klaganden skall erhålla del av beslutet eller underrättas om detsamma. Det kan därför inte utan vidare göras gällande att domstolen *skall* delgiva beslutet med klaganden (jfr. 1 § 1 st. delgivningslagen och övergångsbestämmelserna till lagen). Något hinder för domstolen att i sådant fall tillämpa bestämmelserna i delgivningslagen torde dock inte föreligga och när fråga är om beslut som gått klaganden emot talar enligt min mening övervägande skäl för att domstolen regelmässigt bör delgiva beslutet med klaganden.

Försenade expeditionstider i tingsrätt beträffande brottmålsdomar

I ett mål mellan åklagaren och W. angående olovlig körning hade en tingsrätt meddelat dom den 24 september 1971. W. klagade hos JO över att domen expedierats till honom så sent att han fått oskäligt kort tid på sig för att inge vadeinlaga. Från tingsrätten uppgavs att domen mot W. expedierats den 4 eller den 5 oktober 1971.

Vid ärendets avgörande uttalade ställeföreträdande JO Wigelius bland annat följande.

I 30 kap. 7 § femte stycket rättegångsbalken föreskrives att när brottmål avgjorts skriftlig underrättelse om utgången i målet snarast skall ges den tilltalade. Särskilda föreskrifter härom har meddelats i kungörelsen den 20 mars 1970 om skyldighet för domstol att underrätta tilltalad om dom m. m.

Vidare finnes i expeditionskungörelsen (1964: 618) bestämmelser om expediering av dom och slutligt beslut (se 17 §).

Jag finner det angeläget att understryka vikten av att ifrågavarande bestämmelser om underrättelse och expediering av dom och slutligt beslut fullgöres på föreskrivet sätt.

I de fall då den tilltalade inte är närvarande vid huvudförhandlingen eller domens avkunnande eller då domen meddelas genom att hållas tillgänglig å rättens kansli är det naturligtvis av särskild betydelse att den tilltalade snarast får underrättelse om domen och vad han har att iakttaga om han vill överklaga domen.

Den försening som inträffat i förevarande fall är beklaglig. Förse-ningen får bedömas mot bakgrund av de speciella och svärbemästrade förhållanden som rätt och som för övrigt alljämt torde råda vid tingsrätten till följd av den synnerligen kraftiga måltillströmningen. Vid den tid varom här är fråga — omkring månadsskiftet september/oktober 1971 — synes personalläget ha varit särskilt hårt ansträngt.

Utredningen visar att domen kom W. tillhanda inom fullföljdstiden och att domen överklagats. Någon rättsförlust kan W. således inte anses ha lidit på grund av den försenade domsexpedieringen. Med hänsyn härtill och till omständigheterna i övrigt bör den inträffade förseningen inte medföra tjänstefelsansvar för någon befattningshavare vid tingsrätten. Jag nöjer mig därför med att än en gång understryka vikten av att gällande bestämmelser angående underrättelse och expediering av dom och slutligt beslut noggrant efterlevs.

Härutöver vill jag anföra följande.

Åtskilliga domstolar har idag betydande målbalanser. Oftast anses att de alltför stora balanserna beror på att personalstyrkan är för liten. En tyngande arbetsbörda och otillräckliga personalresurser kan helt naturligt sätta rättssäkerheten i fara och medföra olägenheter från personalvårdssynpunkt. En risk som det här finns anledning att framhålla är att rättsförluster inträffar till följd av att fastställda expeditionstider inte kan hållas. För att nedbringa målbalanserna är det synnerligen angeläget att kraftfulla åtgärder vidtages. Rationaliseringar i fråga om arbetsrutiner och dylikt kan säkert ge vinster i en del fall. Det måste dock alltid tillses att vid domstolarna finns en så stor personalstyrka att målbalanserna kan hållas på en ur rättssäkerhetssynpunkt acceptabel nivå, att bestämmelser av olika slag angående verksamhetens bedrivande kan

följas, att arbetet kan fullgöras på ett effektivt och tillfredsställande sätt samt att personalvårdande synpunkter inte behöver bli åsidosatta. Ansvaret härför vilar ytterst på statsmakterna. Berörda befattningshavare vid domstolarna får dock aldrig slå sig till ro och acceptera att det råder personalbrist. Jag känner mig övertygad om att som regel detta inte heller sker. Är arbetsläget vid t. ex. en tingsrätt besvärande eller tenderar det att förvärras ankommer det på de ansvariga befattningshavarna vid domstolen att snarast söka komma till rätta med förhållandena. Vad som därvid närmast måste ske är att vederbörande hovrätt utan dröjsmål underrättas om läget och att om behov av ytterligare personal anses föreligga framställning göres om förstärkning av domar-, kansli- eller skrivpersonal. Först när initiativ på detta sätt tagits till erforderliga åtgärder kan de ansvariga befattningshavarna vid domstolen gå fria från klander, om till följd av otillräckliga personalresurser målbalansen är alltför stor eller om expeditionstiderna av samma skäl inte kan hållas.

Fråga om skyldighet för domstol att tillhandahålla utskrift av bandupptaget vittnesmål

I ett ärende framfördes klagomål över att en domstol inte tillhandahållit utskrift av bandupptaget vittnesmål vid domstolen.

JO Wennergren uttalade i anledning härav.

I 11 § protokollskungörelsen är föreskrivet att stenogram och fonogram över utsaga som upptagits enligt 6 kap. 9 § rättegångsbalken skall återges i vanlig skrift, när rätten eller vid fullföljd av talan högre rätt finner det erforderligt eller part eller annan begär avskrift. I ett JO-beslut (1955 års ämbetsberättelse s. 173) har mot bakgrund av bl. a. denna bestämmelse anförts att fonogrammet i och för sig uppenbarligen inte kan hänföras under allmänna handlingar enligt 2 kap. tryckfrihetsförordningen. Någon skyldighet skulle därmed inte föreligga enligt 2 kap. 8 § tryckfrihetsförordningen att ställa bandupptagningen till förfogande för »läsning eller avskrivning på stället». Den enskilde skulle endast ha den rätt att få upptagningen återgiven i vanlig skrift som anges i 11 § protokollskungörelsen.

Frågan har också behandlats av offentlighets- och sekretesslagstiftningskommittén i dess betänkande »Data och integritet» (SOU 1972: 47). Kommittén framhåller däri bl. a. (s. 51) efter redogörelse för JO-beslutet att utvecklingen i praxis under de senaste femton åren inneburit en utvidgning av handlingsbegreppet, uppenbarligen motiverad av en önskan att slå vakt om offentlighetsprincipen, och hänvisar till RÅ 1965 ref. 25, 1969 ref. 11 och 1971 ref. 15. Kommittén konstaterar emellertid att regeringsrätten ännu inte i praxis tagit ställning till i vilken form utlämnande av magnetband o. d. skall ske och hävdar beträffande RÅ 1971 ref. 15, där kopia av själva magnetbandet sedermera utlämnats, att, ehuru handlingen av rättstekniska skäl blivit det centrala begreppet i offentlighetslagstiftningen, det ju normalt är informationen, tankeinnehållet, som det gäller att hålla tillgängligt, och att det därför med fog kan hävdas att det varit tillräckligt med en utskrift av magnetbandet.

Även om med den utveckling av synsättet som ägt rum sedan 1955 års JO-beslut att fonogram numera skulle vara att betrakta som allmän och offentlig handling, måste beaktas att skyldighet att tillhandahålla

sådan handling på stället inte föreligger enligt 2 kap. 8 § tryckfrihetsförordningen, om betydande hinder härför möter, och att skyldigheten i övrigt hänför sig till att utlämna en avskrift. Med hänsyn härtill och till att bestämmelserna i protokollskungörelsen tydligt utgår från att någon rätt att avlyssna själva fonogrammet inte tillkommer envar, anser jag inte att det kan läggas en domstol till last som fel att part ej tillhandahålls ett bandupptaget vittnesmål på annat sätt än genom sådan avskrift som sägs i 11 § protokollskungörelsen. Det är givetvis önskvärt att sådan avskrift tillhandahålls före fullföljdstidens utgång, men det lär dessvärre inte på alla håll vara möjligt att ge den servicen.

Gäldenärs rätt till ersättning för rättegångskostnader i mål om betalningsföreläggande

A. ansökte hos en tingsrätt om betalningsföreläggande för B. Med påstående att delgivningen skett med fel gäldenär och att B. inte häftade i skuld till A. bestred B. ansökningen. A. återkallade härefter ansökningen. Tingsrätten meddelade resolution, varigenom B. bereddes tillfälle, vid äventyr att målet eljest i befintligt skick avskrevs från vidare handläggning, att inkomma med yttrande. B. yrkade ersättning för kostnaderna för bestridande m. m. Tingsrätten avskrev målet från vidare handläggning och förpliktade A. att till B. utge ersättning för rättegångskostnader. A. anförde besvär mot beslutet. Hovrätten fann att tingsrätten ej ägt ingå i prövning av yrkandet om rättegångskostnader och undanröjde därför överklagade beslutet, såvitt därigenom A. ålagts betalningsskyldighet.

B. begärde JO:s prövning.

Vid ärendets avgörande uttalade JO Thyresson till en början följande.

Något uttryckligt stadgande om gäldenärs rättegångskostnad, när borgenären återkallar sin ansökan, förekommer inte i lagsökningslagen. En tillämpning av rättegångsbalkens principer skulle däremot medföra, att gäldenär i dylikt fall, om ej särskilda omständigheter föranledde att ersättningsskyldigheten bestämdes annorlunda, fick sina kostnader ersatta (jfr. 18 kap. 5 § rättegångsbalken).

Thyresson redogjorde därefter för ett i JO:s ämbetsberättelse 1958 s. 83 ff återgivet beslut i vilket JO Lundvik funnit det inte vara medgivet att tillerkänna gäldenär ersättning för kostnad i mål om betalningsföreläggande.

Thyresson anförde för egen del.

Av JO Lundviks uttalande, vartill jag ansluter mig, följer att A:s återkallelse ej borde ha delgivits B. för yttrande och att tingsrätten ej borde ha tillerkänt B. ersättning för kostnader å målet. Det påtalade beslutet av hovrätten innebär rättelse i överensstämmelse härmed och kan ej föranleda någon kritik. Skäl saknas emellertid inte för en motsatt uppfattning i ersättningsfrågan och jag anser mig därför inte böra ingå i prövning av fråga om ansvar för befattningshavare i tingsrätten.

Försummelse att göra ansökan om omyndighetsförklaring

I en klagoskrift anförde L. i huvudsak följande. Sedan hans far avlidit den 13 augusti 1972, uppstod behov för de efterlevande av omyndighetsförklaring av modern, som sedan omkring ett år vårdades på sjukhus på grund av psykisk sjukdom. Handlingarna för ansökan om omyndighetsförklaring översändes den 14 september 1972 till vederbörande överförmyndare, för att denne skulle vidarebefordra dem till tingsrätten. Handlingarna kom emellertid tingsrätten tillhanda först den 8 december 1972. L. påtalade att det dröjsmål som uppstått förorsakat dödsboet ekonomiska förluster.

Vid ärendets avgörande anförde JO Thyresson bland annat följande.

Enligt 1 § överförmyndarkungörelsen åligger det överförmyndare att vinnlägga sig om skyndsamt avgörande av ärenden, som ankommer på honom.

I förevarande ärende framgår att tidsutdräkten med avgivandet till domstolen av ansökan om omyndighetsförklaring inte berott av att överförmyndarens prövning varit tidskrävande utan av att framställningen överhuvudtaget inte prövades av honom förrän han blev påmind i ärendet. Även om viss kortare tid försvarligt kunnat åtgå ifall prövningen skett då framställningen inkom är det tydligt att överförmyndarens uraktlåtenhet medfört längre tidsutdräkt än som eljest skolat uppstå.

Ansvar för den bristande handläggningen åvilar överförmyndaren. Av dennes yttrande framgår att han, då felet förekom, innehåft sitt uppdrag tämligen kort tid och då ej upplagt en rutin ägnad att förhindra dylika fel men att han numera vidtagit åtgärder ägnade att i framtida fall förhindra ett upprepande av vad som i det påtalade ärendet förekommit.

Det kan ej antagas att dröjsmålet i ärendet varit avsiktligt. Klagomålen kan ej heller anses ge vid handen att förorsakad tidsutdräkt medfört att försummelsen eljest bör anses som grov. På grund härav och då överförmyndaren vidgått sin försummelse finner jag saken kunna bero vid erinran om överförmyndares skyldighet att vinnlägga sig om skyndsamt avgörande av sina ärenden.

Utlämnande av egendom som varit under beslag

I en klagoskrift frågade M. med vilken rätt en polisman utlämnat M. tillhörig egendom till annan person.

Av utredningen framgick bl. a. följande.

Under en förundersökning verkställdes beslag hos M. och G. Sedan vissa beslag hävts tillfrågades förundersökningsledaren om den egendom som varit under beslag kunde utlämnas till G., som var M:s fästmö. Förundersökningsledaren lämnade tillstånd därtill. M. tillfrågades inte innan egendomen utlämnades till G. och någon fullmakt från M. fanns inte.

Vid ärendets avgörande uttalade ställföreträdande JO Wigelius bland annat följande.

Då beslag hävs skall den egendom som varit under beslag utlämnas till den som är berättigad att erhålla densamma. Därvid kan egendomen utlämnas till den, åt vilken den berättigade uppdragit att avhämta egendomen, eller till den som begär att utfå egendomen, om den berättigade lämnar sitt medgivande därtill. Jag vill understryka att det i fall som nu avses givetvis måste stå helt klart för den som beslutar om egendomens utlämnande till annan än den berättigade, att utlämnandet sker med dennes samtycke. Som regel torde få krävas att fullmakt eller medgivande lämnas skriftligen. I vart fall måste det på betryggande sätt kunna styrkas att utlämnandet sker med den berättigades vilja.

Med anledning av att förundersökningsledaren i infordrat yttrande uppgett att G. vid ifrågavarande tidpunkt måste anses ha intagit sådan ställning att hon haft fullmakt att för M:s räkning mottaga honom tillhörig egendom får jag anföra följande. Då fullmakt eller medgivande inte föreligger från den berättigade och inte heller kan inhämtas från denne, torde det i enstaka fall få godtagas att egendom som varit under beslag utlämnas till någon som står den berättigade nära, som regel någon han varaktigt sammanbor med. Stor restriktivitet måste dock iakttagas av hänsyn till den berättigade, som inte haft tillfälle att lämna något uppdrag eller medgivande, och utlämnandet bör endast avse egendom som uppenbarligen är avsedd för den berättigades och mottagarens gemensamma räkning eller för den senares behov. En särskild anledning till stor försiktighet är att det oftast torde vara svårt för den som skall besluta om egendomens utlämnande att bilda sig en säker uppfattning om kontrahenternas inbördes relationer vid den tidpunkt då ett utlämnande övervägs.

Bland den egendom som G. mottog fanns egendom som beslagtogs hos henne. Mot utlämnandet av sådan egendom till G. kan givetvis inte riktas någon anmärkning. Vidare fanns bland den till G. utlämnade egendomen även egendom som beslagtogs hos M. men som måste antagas ha tillhört G. Jag anser mig inte heller ha stöd för någon kritik mot utlämnandet av denna egendom till G. När nu i fortsättningen talas om egendom avses egendom som beslagtogs hos M. och som utlämnades till G. men som hon, såvitt framkommit, ej kan anses ha haft någon ägande- eller besittningsrätt till.

Som framgått av förundersökningsledarens yttrande häktades M. den 13 december 1971. Av handlingarna i tingsrättens akt framgår att M. enligt dom den 14 januari 1972 skulle kvarbli i häktet till dess domen, som lydde på fängelse tre månader, vann laga kraft mot honom samt att M. den 18 januari 1972 avgav nöjdförklaring. M. kunde således vid båda tillfällena då egendom utlämnades till G. med lätthet ha kontaktats och tillfrågats om han medgav att hon fick utkvittera egendomen. Ett sådant medgivande hade t. ex. kunnat inhämtas per telefon och bestyrkas av en tjänsteman på häktet. Egendomen borde således inte ha utlämnats till G. utan att medgivande inhämtats från M.

Även om besked av någon anledning inte skulle ha kunnat inhämtas från M. har det enligt min mening inte funnits förutsättningar för att utlämna egendomen till G. För det första kan ifrågasättas om fog funnits för den bedömning av M:s och G:s förhållanden som legat till grund för uppfattningen att egendomen kunde utlämnas till G. Med anledning av förundersökningsledarens uppgifter om vad han vid huvudförhandlingen erfor rörande M:s och G:s inbördes rela-

tioner och ekonomiska förhållanden» vill jag påpeka att en stor del av egendomen utlämnades redan före huvudförhandlingen. Enligt en i målet upprättad personundersökning rörande M. hade denne till personundersökaren uppgivit att han för cirka ett år sedan träffade sin fästmö, G., att de förlovade sig och att de numera bodde tillsammans. G. å sin sida hade till personundersökaren uppgivit bl. a. följande: »Förhållandet dem emellan är det allra bästa och några problem med fästmannen har hon aldrig haft. Han brukar bo ute hos henne, men att de sammanbor för gott är kanske att ta till.» Jag vill nämna att M. i sina påminnelser riktat kritik mot förundersökningsledarens beskrivning av förhållandet mellan M. och G. För det andra har det såvitt jag kan bedöma inte i något fall varit fråga om egendom som var avsedd för M:s eller G:s gemensamma räkning eller för enbart hennes behov. Som tidigare framgått rörde det sig i flera fall om egendom — bl. a. bankböcker — som inte tillhörde vare sig M. eller G.

Jag finner sålunda att förundersökningsledaren förfarit fel genom att ge tillstånd till att egendomen utlämnades till G. Även om jag anser hans handlande anmärkningsvärt är det dock inte av sådan allvarlig beskaffenhet att det bör medföra tjänstefelsansvar för honom. Jag låter därför bero vid den erinran som innefattas i det anförda och vid ett understrykande av vikten av att största försiktighet iakttages vid utlämnande av egendom, som varit under beslag, till annan än den berättigade.

Läkarundersökning av omhändertagen narkotikaberasad

I föreskrifter och anvisningar för polisväsendet (FAP) 253—1 föreskrives beträffande omhändertagande, förvaring och vård av berusade eller eljest omtöcknade personer att dessa skall läkarundersökas bland annat då berusningen eller omtöckningen kan misstänkas vara förorsakad helt eller delvis av andra medel än alkoholhaltiga drycker.

E. omhändertogs enligt 19 § polisinstruktionen och fördes till en en polisstation.¹ Han var vid införandet klockan 14.30 barfota och bar på överkroppen. E. var påverkad av narkotika men visade inte tecken på någon sjukdom eller svaghet. Han bedömdes ej vara lämplig för frigivning och insattes i arrest klockan 14.35. E:s tillstånd förändrades inte fram till klockan 20.00. Då tillkallades läkare som undersökte E. under tiden 22.20—23.10. Enligt läkaren föredde E. s. k. »knarknoja» och slutna psykiatrisk vård var oundgängligen påkallad. Läkaren utfärdade vårdintyg enligt lagen om slutna psykiatrisk vård. Ambulans rekvirerades och E. fördes klockan 00.30 till mentalsjukhus. Kort efter intagningen på sjukhuset överfördes E. till kroppssjukhus, där han avled under natten. Efter rättsmedicinsk obduktion konstaterades att dödsfallet till fullo förklarades av hjärtsjukdom, som kunde vara orsakad av fenmetralinförgiftning.

I en klagoskrivelse begärde E:s föräldrar att JO skulle utreda om-

¹ 19 § polisinstruktionen motsvaras numera av 3 § lagen om tillfälligt omhändertagande (SFS 1973: 558).

ständigheterna kring E:s död. Klagandena ifrågasatte det riktiga i att E. inte blivit läkarundersökt förrän efter 10 timmars vistelse på polisstationen.

Efter remiss inkom bl. a. rikspolisstyrelsen med yttrande rörande tillämpningen av de i FAP 253—1, p. 1.4 intagna bestämmelserna om läkarundersökning av omhändertagen person.

Rikspolisstyrelsen yttrade bl. a. följande.

Rikspolisstyrelsens anvisningar rörande omhändertagande, förvaring och vård av berusade eller eljest omtöcknade personer tillkom 1966 efter samråd med bl. a. dåvarande medicinalstyrelsen.

Vid tiden för anvisningarnas tillkomst var antalet av polisen omhändertagna narkotikaberusade personer relativt ringa i förhållande till antalet alkoholberusade. Polisen hade stor erfarenhet av att bedöma en alkoholberusad persons status medan erfarenhet i stort sett saknades för bedömningen av en narkotikaberusad. Rikspolisstyrelsens anvisningar utformades därför mycket strikt med avseende på skyldigheten att låta läkarundersöka person som var berusad eller omtöcknad av andra medel än alkohol.

Vid en strikt tillämpning av anvisningen i det aktuella fallet borde sålunda beslut ha fattats om läkarundersökning så snart misstanke uppstod att E. var påverkad av annat medel än alkoholhaltig dryck, dvs. strax efter införandet på polisstationen.

Under senare år har missbruket av narkotika blivit allt vanligare. Antalet av polisen omhändertagna narkotikaberusade personer har stigit avsevärt. Detta har i åtskilliga fall medfört att läkare inte funnits tillgänglig för verkställande av undersökning. Polispersonalen har också förvärvat rutin och erfarenhet vid bedömningen av narkotikaberusade personers tillstånd.

På grund av dessa omständigheter synes en glidning i tillämpningen av punkt 1.4 ha skett därhän att endast svårare fall av narkotikaberusning numera kommer under omedelbar läkarkontroll genom polisens försorg medan man i övriga fall avvaktar hur den berusades tillstånd utvecklas.

Rikspolisstyrelsen har uppmärksammat de svårigheter som föreligger att strikt tillämpa gällande anvisningar. En översyn av anvisningen har därför igångsatts i samråd med bl. a. socialstyrelsen.

Vid ärendets avgörande uttalade ställföreträdande JO Wigelius bland annat följande.

Såsom rikspolisstyrelsen uttalat borde med strikt tillämpning av gällande föreskrifter läkare omedelbart ha inkallats för undersökning av E. sedan denne införts på polisstationen.

Av rikspolisstyrelsens yttrande framgår emellertid att gällande föreskrifter rörande läkarundersökning av narkotikapåverkad person numera tillämpas så att endast svårare fall av narkotikaberusning kommer under omedelbar läkarkontroll medan man i övriga fall avvaktar hur den berusades tillstånd utvecklas. I ärendet är ej visat att polismyndighetens handläggning av saken avvikit från den rutin, som numera tillämpas. Vad som förekommit kan därför ej läggas någon tjänsteman hos polismyndigheten till last såsom tjänstefel.

Vad som framkommit i ärendet ger ej heller för övrigt stöd för kritik mot polismyndighetens befattning med omhändertagandet och kvarhållandet av E.

Jag förutsätter att den i samråd med bland andra socialstyrelsen pågående översynen inom kort leder till ändring av gällande föreskrifter, som tillkommit under andra förhållanden och som numera svårigen praktiskt kan tillämpas. Jag finner ej anledning att närmare ingå på det lämpliga innehållet i nya föreskrifter.

Polismans bärande av politiskt märke

En civilklädd polisman hade under tjänsteutövning i samband med en FNL-demonstration i Stockholm ett märke med texten »Viet Cong Hunting Club» fastsytt på sin kavajrock.

I infordrat yttrande anförde polismästaren i Stockholms polisdistrikt bl. a. följande.

Den utpekade polismannen, polisassistenten K., har vid förhör framhållit att han haft märket fastsatt på sin kavaj sedan ca ett år. Sedan den 1 april detta år har han under tjänstgöring såsom civilpatrull begagnat kavajen med ifrågavarande märke. När K. den 17 april 1973 under civiltjänstgöring oförberett kommenderades till platsen för FNL-demonstrationen tog han för att undvika att uppträda provocativt en regnrock på sig när han gick ut ur den bil som transporterade honom till platsen. När de sista demonstranterna befann sig på ett avstånd av ca 50—100 meter tog han av sig regnrocken i samband med att han skulle bege sig från platsen. Det var vid detta tillfälle som fotografierna togs. K:s uppgifter bestyrkes delvis av ett tidningsfotografi.

Ifrågavarande märke har en utformning och en text, som måste betecknas såsom i hög grad provocerande för stor del av befolkningen. Även om gällande polisförfattningar saknar föreskrifter om polismans klädsel under civiltjänstgöring måste dock de allmänna reglerna i polisinstruktionen beträffande polismans allmänna åligganden m. m. vara tillämpliga även i detta avseende. Det synes mig uppenbart att bärande av ett dylikt märke under tjänsteutövning icke kan anses förenligt med stadgandet i polisinstruktionens § 7 om att polisman i sin tjänsteutövning skall uppträda på ett sätt som inger förtroende och aktning.

Av utredningen framgår att K. burit märket under civiltjänstgöring under drygt två veckor.

K. har därigenom enligt mitt förmenande visat oförstånd i tjänsten. Emellertid har han åtminstone i samband med demonstrationen den 17 april försökt dölja märket eftersom det då kunde anses såsom särskilt provocerande. Han bär numera inte längre märket i tjänsten.

För att förhindra att det inträffade upprepas har polisbefälet erinrats om skyldigheten att ha sin uppmärksamhet riktad även på de civiltjänstgörande polismännens klädsel.

Vid ärendets avgörande uttalade JO Thyresson följande.

Jag instämmer i polismästarens bedömning. K. har sålunda enligt min mening visat oförstånd i tjänsten genom att han under kommandering haft ett märke med texten »Viet Cong Hunting Club» fastsytt på den civila kavajrock som han bar vid tillfället. Ehuru jag finner

K:s förfarande betänkligt anser jag mig dock kunna underlåta att väcka åtal mot K. för tjänstefel. Jag låter därför bero vid en erinran om vikten av att en polisman under tjänsteutövning uppträder på sådant sätt att han inger förtroende och aktning och därvid bl. a. — även om han är civilklädd — avhåller sig från att ha märke eller annat som kan verka provocerande eller anstötligt anbringat på sin klädsel.

Beaktande av politiska motsättningar vid val av tolk

En polismyndighet hade vid förhör med en grekisk medborgare, misstänkt för stöld, anlitat en annan grekisk medborgare, E., som tolk. E. hade även uppträtt som tolk inför tingsrätt vid häkningsförhandling beträffande den misstänkte och anlitas som tolk vid polisförhör med andra grekiska medborgare i avvisningsärende. I ett klagörende ifrågasattes lämpligheten av att E. anlitas som tolk vid nämnda tillfällen, eftersom E. haft anställning som tjänsteman vid grekiskt konsulat och haft en från de hörda avvikande politisk uppfattning.

Vid ärendets avgörande uttalade JO Thyresson bland annat följande.

I syfte att upprätthålla kravet på en tolks opartiskhet och objektivitet stadgas i 5 kap. 6 § rättegångsbalken att den vilken till saken eller till någondera parten står i sådant förhållande att hans tillförlitlighet därigenom kan anses förringad ej må anlitas som tolk. Med hänsyn härtill bör en person regelmässigt anses vara olämplig som tolk bl. a. om det kan konstateras att han har en politisk uppfattning som starkt avviker från den hördes.

I de båda föreliggande fallen skulle E. enligt vissa påståenden ha haft en politisk uppfattning som avvikit från de hörda personernas. Något belägg härför har inte framkommit genom polisens undersökningar. Enbart det förhållandet att E. tidigare haft anställning på grekiskt konsulat kan i och för sig inte anses utgöra grund för att E. skulle anses vara olämplig som tolk vid de nu aktuella förhören.

Vid utseende av tolk bör särskilt beaktas farhågor för att personer från länder med starka politiska motsättningar kan utsättas för menliga åtgärder från sitt hemlands sida med hjälp bl. a. från tolkar, som anlitas av svensk myndighet (se JO:s ämbetsberättelse 1970 s. 71).

Husrannsakan i bil?

I ett ärende framfördes klagomål över att en polisman undersökt föremål i en oläst personbil. I klagoskriften gjordes gällande att åtgärden är att bedöma enligt reglerna för husrannsakan.

JO Thyresson uttalade med anledning härav följande.

En oläst bil kan enligt min mening inte anses utgöra sådant slutet förvaringsställe som avses i 28 kap. 1 § rättegångsbalken. Polismanens förfarande kan därför inte betraktas som en husrannsakan. Inte heller kan en undersökning av en oläst bil i och för sig hänföras till sådan undersökning som avses i 28 kap. 10 § rättegångsbalken. Om po-

lisman likväl kan anses berättigad att företaga undersökning av föremål i en oläst bil får i varje särskilt fall bedömas utifrån allmänna lämplighetssynpunkter.

Polismyndighets ansvar för lös egendom i omhändertagen bil

G. som färdades i sin personbil stoppades av polismän och omhändertogs såsom misstänkt för rattfylleri och olovlig körning. Bilen kördes av en polisman till polishusets garage för flygande inspektion. Omedelbart efter det att inspektionen slutförts fördes bilen ut ur garaget, där den omhändertogs av en bilfirma. En av de anställda på denna firma transporterade bilen till firmans uppställningsplats. Innan så skedde hade bilnycklarna på G:s begäran avskilts från en nyckelknippa, vilken därefter återlämnats till G. Bilen stod på uppställningsplatsen under sex dagar varefter den hämtades av G. och bogserades till en parkeringsplats vid hans bostad. Senare anmälde G. till polisen att han blivit bestulen på en transistorradio och en kassetgrammofon. Föremålen hade enligt G. förvarats i bilen, då denna togs om hand av polisen, men fanns inte kvar då bilen hämtades på uppställningsplatsen.

Av utredningen framgick att den polisman som kört bilen till polishuset lagt märke till att det låg en mindre transistorradio i bilen framme vid vindrutan. Polismannen hade flyttat radion till högra framsätet. Vidare framkom att radion låg kvar på högra framsätet i bilen, då denna överlämnades till bilfirman.

Vid ärendets avgörande uttalade ställföreträdande JO Wigelius bland annat följande.

Det finns inte någon direkt föreskriven skyldighet för polismän att tillvarataga föremål som förvaras i av polisen omhändertagna fordon, såvitt det inte är fråga om gods som av en eller annan anledning må tagas i beslag. Däremot åligger det polisen — enligt 2 § polisinstruktionen — att förebygga brott och när det gäller tillgrepp ur bilar har rikspolisstyrelsen i syfte att nedbringa antalet sådana brott propagandavägen uppmanat allmänheten att inte kvarlämna värdeföremål i fordon. Mot bakgrunden härav skulle det framstå som märkligt om polisen vid befattningen med omhändertagna bilar endast skulle tillvarataga gods som faller under beslag och generellt förbigå andra föremål. Det bör ligga i sakens natur att polisen i största möjliga utsträckning tillvaratager eller på annat sätt säkrar föremål som kan tänkas vara begärliga stöldobjekt. Sådana åtgärder kan också vara påkallade i situationer där det visserligen inte är fråga om direkt omhändertagna fordon men där ändå ett visst ansvar för dem kan anses åvila polisen. Exempel på sådana situationer kan vara ingripanden mot misstänkta rattfyllerister där fordonen lämnas kvar på platsen för ingripandet eller trafikolyckor där förare och eventuella passagerare på grund av skador är förhindrade att själva vidtaga åtgärder med fordonen. Det förhållandet att fordon parkeras i garage eller inom inhägnat område

torde inte i och för sig innebära att polisen bör avstå från att tillvarata stöldbegärligt gods i enlighet med vad som tidigare sagts. I det aktuella fallet hade radion och grammofonen kunnat överlämnas till G. innan hans bil borttransporterades. Åtminstone hade det varit lämpligt att han tillfrågats om han inte önskade utfå dessa tillhörigheter. Det inträffade bör emellertid inte läggas någon vid polismyndigheten till last som fel eller försummelse i tjänsten.

Identifiering hos polismyndighet

S. T. greps av polis vid ett tillfälle såsom misstänkt för fylleri och vid ett annat tillfälle för att han deltagit i ett lägenhetsbråk. S. T. uppgav vid båda tillfällena sin broder L. T:s namn. L. T. tilldelades sedermera varning såsom körkortsinnehavare.

I anledning av klagomål från L. T. uttalade ställföreträdande JO Wigelius beträffande identitetskontrollen hos polisen bland annat följande.

Polisen måste som regel kontrollera en misstänkts identitet. Vilka åtgärder som polisen därvid har att vidtaga är beroende på omständigheterna i varje särskilt fall. Allmänt kan sägas att den misstänkte bör anmodas att förete identitetskort eller annan personhandling och att utan hjälp av sådan handling uppgiva sitt fullständiga namn, personnummer och bostadsadress samt att polisen på lämpligt sätt måste kontrollera de framkomna uppgifterna, t. ex. i hos polisen eller annan myndighet tillgängligt register. Mer långtgående kontrollåtgärder kan givetvis ibland bli erforderliga.

Jag finner det angeläget att understryka vikten av att noggrannhet iakttages vid identitetskontroller. Samtidigt är jag medveten om att det inte sällan föreligger svårigheter att utföra sådana kontroller och att det ofta inte kan begäras att polisen utöver det rutinmässiga lägger ner ett mer omfattande arbete på att kontrollera en misstänkts identitet. Polisen får dock aldrig begränsa kontrollen så att man känner sig osäker på identiteten hos den misstänkte.

Vad beträffar förevarande fall är det i viss mån oklart vad som förekommit i de hänseenden som är av betydelse för bedömande av polisens identitetskontroll. Så t. ex. framgår inte av utredningen hur pass fullständiga personuppgifter som S. T. avkrävts. Delvis motstridiga uppgifter föreligger också. Det kan även i övrigt råda tvekan om identitetskontrollen skett med tillbörlig noggrannhet. Utredningen visar dock att polisen i fråga om fylleriförseelsen ringt och samtalat med en polisman i L. T:s hemort och att man genom denna åtgärd ansett sig ha fått bekräftelse på att den omhändertagne var L. T. Beträffande det andra ingripandet mot S. T. har från polisens sida uppgivits att den omhändertagne innehaft någon sorts handling som styrkte de uppgifter denne lämnat om sig samt att man tagit kontakt med polisens sambandscentral och därvid fått uppgift om att L. T. inte var efterlyst men att han fanns antecknad för en ännu inte »avdömd» fylleriförseelse. Jag anser mig på grund härav och med hänsyn till omständigheterna i övrigt — särskilt till att det inte varit fråga om några allvarigare förseelser som föranlett ingripandena mot S. T. — inte kunna rikta någon kritik mot polisens identitetskontroll. Fort-

satt utredning härom skulle enligt min mening inte kunna leda till annat bedömande.

Skyldigheten att bevara konceptanteckningar från polisförhör m. m.

I ett klagobesvär framkom att konceptprotokoll upprättade vid en under hösten 1968 verkställd förundersökning hade makulerats.

I anledning härav inhämtades yttrande från rikspolisstyrelsen beträffande frågan om arkivering av protokoll och kortfattade anteckningar. Rikspolisstyrelsen anförde därvid följande.

I serien »Föreskrifter och anvisningar för polisväsendet» (FAP) utgav rikspolisstyrelsen den 10 augusti 1970 anvisningar för arkivbildning och arkivvård (FAP 182—1). I dessa anvisningar sägs i fråga om bevarande och gallring av handlingar bl. a. följande.

A v s n i t t 1, b l a d 2:

»Till arkivhandlingar räknas inte

a. —. —. —. —. —. —.

c. anteckningar och meddelanden av endast tillfällig betydelse eller sådana utkast, kladdar och liknande arbetspapper, vilkas betydelse upphör i och med upprättande av slutligt koncept eller fullbordande av arbete.

Handlingar under c. skall inte bevaras, »—.—.

A v s n i t t 6, b l a d 6—7:

»Med gallring i ett arkiv förstås, att ett arkiv minskas genom att vissa handlingar utgallras, dvs. kasseras och förstörs. Att gallra en arkivserie innebär, att vissa handlingar i serien avlägsnas och förstörs; att utgallra en serie innebär, att hela serien avlägsnas och förstörs.»

—.—.—.—.—.

»Slutligen bör upprepas, att anteckningar och meddelanden av endast tillfällig betydelse samt utkast, kladdar och arbetspapper, vilkas betydelse upphör i och med upprättande av slutligt koncept eller fullbordande av arbete, inte heller skall bevaras.

När ett förundersökningsprotokoll är renskrivet, bör därför i regel alla förarbeten i form av kladdanteckningar och koncept snarast möjligt förstöras, dock ej så länge ärendet handläggs av polismyndighet, åklagarmyndighet eller domstol.»

Övannämnda anvisningar gäller fr. o. m. den 15 augusti 1970. I ämnet fanns dessförinnan inte några särskilda anvisningar utfärdade av styrelsen.

Av remisshandlingarna framgår bl. a. att förhørsledare hållit förhör på kriminalavdelning, varvid förhørsprotokoll (koncept) utskrivits direkt med maskinskrift. Innan förhören avslutades fick de berörda personerna taga del av protokollen för godkännande. Protokollen överlämnades härefter till en skrivcentral, där de skrevs över på origram. Förhørsledaren kontrollerade att texten på origrammen stämde överens med texten på de protokoll, som utskrevs vid förhören, varefter förhørsledaren undertecknade origramprotokollen. De ursprungliga protokollen makulerades.

Enligt rikspolisstyrelsens uppfattning är konceptprotokoll, av vilka den hörde tagit del, att anse som koncept (slutligt koncept) i den mening som avses i FAP 182—1. Sådant konceptprotokoll skall således bevaras så länge ärendet handläggs av polismyndighet, åklagarmyndighet eller domstol.

Av utredningen framgår vidare att förhørsledaren hållit förhör dels per telefon och dels vid besök i hörda personers hem. Vid förhören fördes kortfattade anteckningar, som därefter renskrevs av förhørsledaren i protokollsform. De på detta sätt upprättade förhørsprotokollen delgavs de hörda personerna. Protokollen överlämnades därefter till en skrivcentral, där de skrevs över på origram. Origramutskriften kontrollerades av förhørsledaren mot de förhørsprotokoll (koncept), som legat till grund vid utskrift av origrammen. Efter denna kontroll makulerades konceptprotokollen.

Sedan de kortfattade anteckningarna resulterat i slutliga konceptprotokoll och dessa delgivits hörda personer har, enligt styrelsens förmenande, betydelsen av anteckningarna upphört. På grund härav syns inte föreligga något hinder mot att anteckningarna makuleras. De konceptprotokoll, av vilka de hörda tagit del, är däremot att betrakta som sådana koncept vilka skall bevaras så länge ärendet handläggs av polismyndighet, åklagarmyndighet eller domstol.

När utsaga tagits upp på tonband, ljudband eller annat ljudmedium bör i här aktuellt avseende sådan upptagning likställas med koncept enligt FAP 182—1. Ifrågavarande ljudmedium bör således bevaras i oförändrat skick så länge ärendet handläggs av polismyndighet, åklagarmyndighet eller domstol. Har ljudupptagningen återgivits i vanlig skrift bör ljudmediet dock kunna avmagnetiseras, dvs. ljudet tas bort, under förutsättning av att utsagan har intalats av förhørsledaren och att den hörde tagit del av utskriften. Under sådana förhållanden måste betydelsen av inspelningen anses ha upphört. Har utsaga däremot intalats av den hörde, bör ljudmediet bevaras i oförändrat skick så länge ärendet handläggs av polismyndighet, åklagarmyndighet eller domstol.

Vid ärendets avgörande anförde JO Thyresson bland annat följande.

Vad beträffar bedömningen av makuleringen av konceptprotokoll är att beakta 23 kap. 21 § andra stycket rättegångsbalken vari stadgas: »Sedan utsaga av misstänkt eller annan upptecknats, skall, innan förhöret avslutas, utsagan uppläsa eller tillfälle på annat sätt lämnas att granska uppteckningen samt den hörde tillfrågas, om han har något att erinra mot innehållet. Erinran, som ej föranleder ändring, skall antecknas. Därefter må uppteckningen ej ändras. Har utsagan först efter granskningen antecknats i protokollet, skall uppteckningen biläggas handlingarna.» De av rikspolisstyrelsen utfärdade anvisningarna för arkivbildning och arkivvård trädde i kraft den 15 augusti 1970 och gällde således inte när den nu aktuella polisutredningen verkställdes.

Under polisutredningen har konceptprotokollen makulerats efter det att de skrivits över på origram. Ett sådant förfaringssätt kan inte anses stå i överensstämmelse med det återgivna stadgandet i rätte-

gångsbalken. Under beaktande av att det vid tiden för polisutredningen inte fanns de detaljerade bestämmelser som nu givits i rikspolisstyrelsens anvisningar och då jag saknar grund att ifrågasätta riktigheten av lämnade uppgifter om att vederbörande handläggare kontrollerat att origramutskriften överensstämde med konceptprotokollen finner jag makuleringen av protokollen inte böra läggas handläggaren till last som fel eller försummelse.

Fråga om anstånd med förvandling av bötesstraff

Referat angående ärende rörande detta spörsmål är intaget i det följande i avsnittet Exekution s. 434.

II. Försvaret m. m.

Åtal mot löjtnant för missfirmelse mot krigsman

I en skrivelse, som inkom till JO den 26 november 1971, anförde värnpliktige Lars Lindgren följande.

Lindgren tillhörde 1. jägarplutonen vid Norrlands dragoners 3. skvadron. Löjtnanten vid kavalleriet Beyron Ruben Charles Johansson — vilken när skrivelsen inkom var fanjunkare — var Lindgrens plutonchef. På grund av att Lindgren stukat ena foten var han den 26—28 oktober 1971 sjukskriven med vård i förläggningen och den 28 oktober—den 15 november 1971 sjukskriven i grupp 2, innebärande att han endast fick utföra inomhustjänst. Den 15 november bedömde läkaren att Lindgren kunde deltaga i utomhustjänst med den inskränkningen att han skulle vara befriad från fysisk träning, marsch och cykelåkning. Lindgren sjukskrevs därför i grupp 1 med tillägget »Fri fys. trän., marsch, cykel». Vid återbesök den 18 november befriades Lindgren även från skidåkning.

Lindgren klagade hos JO över Johanssons uppträdande mot honom vid skilda tillfällen i följande hänseenden.

1. Före lunch den 16 november 1971

På grund av sjukskrivningen deltog Lindgren inte i en patrulltävling som den 16 november 1971 ägde rum vid 3. skvadronen. Lindgren hade i stället av skvadronadjutanten bl. a. fått i uppdrag att tillsammans med andra värnpliktiga ordna omflyttning av sängar och skåp i andra logementet, i vilket Lindgren var förlagd. När Lindgren och värnpliktige S. Olemyr inne på logementet diskuterade hur omflyttningen skulle ske kom Johansson dit och beordrade alla sjukskrivna vid plutonen att ställa upp i korridoren. Därefter skällde Johansson ut dem för att de inte gjorde någonting utan »bara dräller omkring på logementen och ligger slängda på sängarna». Lindgren invände att åtminstone de värnpliktiga på andra logementet inte »drällde» utan hade diskuterat hur omflyttningen skulle genomföras. Johansson svarade ungefär: »Jag börjar bli less på dej! Du har inte gjort ett djävla dugg utan bara varit en djävla myglare under de sista veckorna!» Lindgren genmålde att Johanssons uttalande var ett angrepp på läkaren, varvid Johansson replikerade: »Vem har gett dej rätt att yttra dej? Du pratar först när jag säger till dej!» Johansson slet därefter upp dörren till andra logementet och sade: »Här ser ju för djävligt ut!» Sedan pekade

han på Lindgrens säng, på vilken bädden inte var perfekt sträckt, och skrek: »Titta på den där! Det är rent svinaktigt hur den ser ut!» Där-
 efter kommenderade Johansson Lindgren att gå ut och skotta bort snö
 från kasernaltanerna och cykelställen. Under detta arbete skulle Lind-
 gren endast få ta så lång lunchrast som erfordrades för själva ätandet.
 Rasten skulle således inte som vanligt få omfatta en och en halv tim-
 me.

2. Efter lunch den 16 november 1971

Efter att ha hållit på med snöskottningen ca 40 minuter gick Lind-
 gren omkring kl. 11.40 till matsalen och åt. Han hade ätit färdigt om-
 kring kl. 12.20. Eftersom han ansåg sig förolämpad av Johansson be-
 slöt han att vända sig till skvadronchefen, som den ifrågavarande da-
 gen hade mottagning för de värnpliktiga kl. 12.30—13.00. Besöket hos
 skvadronchefen avslutades omkring kl. 13.00. Lindgren gick omedel-
 bart därefter till vapenvårdslokalen för att hämta snöskottningsredska-
 pen. Johansson kom då dit och skrek: »Var i helvete har Lindgren
 hållit hus?» Lindgren omtalade att han varit hos skvadronchefen och
 gick sedan bort för att fortsätta snöskottningen på en altan. Johansson
 följde efter och sade: »Du ska ge fan i att smita från tjänsten!» Lind-
 gren förnekade att han smitit från arbetet. Johansson skrek: »Jag kan
 nog se till att du får ett helvete! Du skall djävlar i mej lära dej lyda,
 ditt djävla tjocka äckel!» Lindgren — som är 188 cm lång och väger
 drygt 90 kg — frågade om Johansson sagt »tjocka äckel», vilket Johans-
 son bekräftade. Därefter fortsatte Johansson: »Nu går du och fortsätter
 skotta! Med språng!» Det var 15 meter till den plats där Lindgren
 skulle skotta. När han sprungit 6—7 meter kallades han tillbaka av
 Johansson, som ropade: »Lindgren kom tillbaka! Med språng sa jag. Det
 betyder högsta hastighet! Med språng!» Lindgren sprang men kallades
 åter tillbaka. Johansson sade: »Jag ska djävlar i mej lära dej att sätta
 fart på fläsket!» Därpå kommenderade han Lindgren att springa runt
 i en oval framför kasernen. Då förklarade Lindgren att han av läkaren
 befriats från fysisk träning och därför inte skulle springa. Johansson
 genmälde att Lindgren inte var befriad från språng. Sedan Lindgren
 förklarat att läkarens beslut innebar att han inte skulle springa utan
 ha sin fot i stillhet, sade Johansson till honom att omedelbart återuppta
 arbetet.

3. Morgonen den 18 november 1971

På morgonen den 18 november 1971 var Lindgren på återbesök på
 sjukvårdsavdelningen. När han och andra värnpliktiga kom därifrån
 hade skvadronen gett sig ut på en övning som skulle vara hela dagen.
 De sjukanmälda som friskskrivits eller, såsom Lindgren, sjukskrivits
 i grupp 1 fick av skvadronadjutanten order att ställa upp kl. 10.00 för

att med en matbil transporteras till övningsområdet dit det var ca 4,5 km. Kl. 09.50 kom emellertid Johansson och sade till Lindgren och värnpliktige S.-E. Asp, vilka var de som tillhörde 1. jägarplutonen, att de inte skulle åka med matbilen utan cykla till övningsområdet. Lindgren förklarade att han befriats från cykelåkning och att det var för långt att cykla 9 km. »Då får du väl gå», svarade Johansson. Lindgren genmålde att han även var befriad från marsch. »Upp till 3 km ja», svarade Johansson, »då får du väl gå 3 km, vila en stund, och sen gå fram. Du kan gå 20 km om dygnet om så behövs, bara du går i 3 km-etapper». Därpå avlägsnade sig Johansson, och Lindgren och Asp cyklade till övningsområdet. Övriga sjukskrivna vid skvadronen fick åka med matbilen.

Tjänsteman vid ombudsmannaexpeditionen höll den 24 januari 1972 förhör i saken med — förutom dåvarande fanjunkaren Johansson — värnpliktiga Olemyr, Asp, R. Rönnholm, N. Holmgaard, R. Johansson och I. Persson samt rustmästarna R. Forsberg och H. Bäckström.

De hörda uppgav följande.

1. Händelsen före lunch den 16 november 1971

Olemyr: På förmiddagen den 16 november 1971 hade Olemyr och Lindgren av skvadronadjutanten fått order att göra vissa omflyttningar i andra logementet. Sedan de gjort en del av arbetet blev de villrådiga beträffande det fortsatta arbetet. De stod därför stilla i logementet när Johansson kom dit. När de sjukskrivna på Johanssons order stod uppställda i korridoren påstod Johansson att de inte gjorde någonting utan bara drällde omkring eller låg på sängarna. Lindgren opponerade sig. Vad som yttrades av Johansson och Lindgren kommer Olemyr inte ihåg exakt. Lindgrens skrivelse till JO hade emellertid satts upp strax efter händelsen och Olemyr hade då tagit del av densamma och vitsordat den i förevarande del. Det är därför riktigt att Johansson sade att Lindgren var en myglare och att han var trött på Lindgren m. m. dylikt.

Holmgaard: Han deltog i det nämnda omflyttningsarbetet. Sedan de sjukskrivna på Johanssons order ställt upp i korridoren förklarade Johansson att de inte gjorde någonting utan bara drällde omkring. När Lindgren opponerade sig sade Johansson någonting om att Lindgren inte skulle tala förrän han blev tillfrågad. Vidare sade Johansson någonting om att han ansåg Lindgren vara en djävla myglare. Johansson inspekterade också andra logementet och yttrade därvid någonting om att det såg för djävligt ut. Troligen åsyftade han att Lindgrens bädd inte var tillräckligt sträckt.

Asp och Rönnholm berättade i likhet med Holmgaard.

Fanjunkaren Johansson: De i plutonen som sjukskrivs i grupp 1 skall efter besök på sjukvårdsavdelningen anmäla sig för plutonbefälet för erhållande av arbetsuppgifter. Arbetsuppgifterna för dem som sjukskrivs i grupp 2 bestäms av skvadronadjutanten. Ifrågavarande dag hade skvadronadjutanten bestämt att de i grupp 2 sjukskrivna skulle flytta om skåp och sängar. Lindgren och ytterligare någon som sjukskrivits i grupp

1 hade inte anmält sig till Johansson för att få arbetsuppgifter. När Johansson skulle kontrollera vad de gjorde upptäckte han i andra logementet att Lindgren låg på sin säng, att några satt på andra sängar och att en del stod mitt på golvet. Ingen arbetade. På Johanssons order ställde de värnpliktiga upp sig i korridoren. Därefter framhöll Johansson för de värnpliktiga att en del av dem fått order att arbeta och att de som inte fått någon sådan order skulle ha anmält sig för Johansson. Han sade också att han tyckte att de nog var myglare när de inte arbetade. Därefter fick de som tillhörde grupp 2 fortsätta med sitt arbete. De som tillhörde grupp 1 beordrades till andra arbetsuppgifter, Lindgren att skotta snö. Johansson hade använt ordet myglare därför att de som skulle ha anmält sig till honom inte gjort det utan vilade sig och de som fått arbetsuppgifter inte utförde dessa. Det är mycket möjligt att Johansson använt svordomar men han kan inte komma ihåg vilka. Han tyckte att det såg för jäkligt ut i andra logementet därför att det stod en massa stolar runt Lindgrens säng och Lindgren hade legat på sängen. Att Lindgren inte skulle få ta så lång lunchrast som vanligt, en och en halv timme, berodde på att huvuddelen av plutonen i samband med gruppfälttävlingen skulle få endast 20—30 minuters lunchrast.

2. Händelsen efter lunch den 16 november 1971

Olemyr: Medan Olemyr uppehöll sig i vapenvårdslokalen kom först Lindgren och därefter Johansson in i lokalen. Johansson sade till Lindgren någonting sådant som »var i helvete har Lindgren hållit hus?» Det fanns ingen tvekan om att Johansson svor.

Värnpliktige Johansson: Johansson hade kommenderats att skotta snö på samma ställe som Lindgren. När Lindgren efter besöket hos skvadronchefen kom till arbetsplatsen hörde Johansson att Lindgren fick förebråelser av fanjunkaren Johansson. Denne sade därefter till Lindgren att hämta skyffel och kvast, som stod 10—15 meter därifrån. Tydligt ansåg fanjunkaren att Lindgren rörde sig för långsamt, ty han kommenderade tillbaka Lindgren och sade att Lindgren skulle förflytta sig med språng. Detta upprepades ett par gånger och i samband därmed kallade fanjunkaren Lindgren för »ditt tjocka äckel» och sade att han skulle lära Lindgren att sätta fart. Lindgren kommenderades också att springa runt, vilket han gjorde en stund. Därefter blev Lindgren tillsagd att hjälpa till med snöskottningen. Under eftermiddagen kontrollerade fanjunkaren oupphörligen vad Lindgren gjorde. Lindgren fick hålla på med snöskottning hela eftermiddagen.

Persson: När Persson befann sig på kasernens norra altan såg han Lindgren komma bärande på en snöskyffel. I hans sällskap var fanjunkaren Johansson. När Lindgren och Johansson befann sig 6—7 meter från Persson hörde denne att Johansson sade någonting om att Lindgren inte skulle smita från sin kommendering och att Johansson nog skulle kunna ställa till ett helvete för Lindgren. Johansson tillade någonting om »ditt djävla tjocka äckel». Lindgren kommenderades sedan att med språng förflytta sig till den plats där han skulle arbeta. Tydligt rörde sig inte Lindgren tillräckligt fort ty han återkallades av Johansson, som ånyo kommenderade Lindgren att förflytta sig med språng. Persson avlägsnade sig från platsen och var därför inte vittne till vad som därefter utspelades mellan Johansson och Lindgren.

Forsberg: När Forsberg befann sig i närheten av kaserngårdens norra altan uppehöll sig Johansson och Lindgren 20—25 meter därifrån. Lindgren skottade snö och var troligen inbegripen i något resonemang med Johansson. Forsberg lyssnade inte på vad de sade men råkade höra att Johansson kommenderade språng. Forsberg såg också att Lindgren sprang. Efter en stund stannade emellertid Lindgren och ropade till Johansson att han var befriad från språng eller fysisk träning. Forsberg tyckte sig uppfatta att Johansson sade någonting om att Lindgren skulle börja arbeta igen. Något ytterligare hörde inte Forsberg och omedelbart därefter gick han därifrån.

Bäckström: Han var i sällskap med Forsberg. Han såg att Johansson och Lindgren stod intill varandra och att Johansson yttrade något. Vad Johansson sade kunde Bäckström inte uppfatta från den plats där han befann sig.

Fanjunkaren Johansson: När Johansson hade slutat sin lunch kl. 13.00 kunde han inte hitta Lindgren på den plats där Lindgren borde utföra snöskottning. Kl. 13.30 gick Johansson in i vapenvårdslokalen. Där satt Lindgren på ett bord och talade med andra värnpliktiga. Johansson beordrade Lindgren att sätta i gång med snöskottningen och frågade var Lindgren varit. Johansson och Lindgren gick ut från kasernen och Johansson beordrade Lindgren att springa bort och börja med arbetet. Lindgren började sakta lufsa varför Johansson ropade honom tillbaka. Då Johansson därefter sade att Lindgren skulle springa påpekade Lindgren att han var befriad från språng. Johansson svarade att Lindgren fick gå bort och börja med snöskottningen. Dessförinnan sade Johansson att han tyckte att Lindgren var som ett stort jäkla äckel som inte kunde fullfölja de uppgifter han fått utan smet från dem. Johansson hade alltså inte sagt »ditt jävla tjocka äckel» utan att Lindgren var som ett stort äckel. Johansson hade sagt att Lindgren inte skulle smita från tjänsten men han tror inte att han sagt att Lindgren skulle få ett rent helvete om han gjorde det.

3. Händelsen den 18 november 1971

Asp: Efter det att Asp och Lindgren besökt sjukvårdsavdelningen — där Asp blev friskskriven — beordrade skvadronadjutanten dem att följa med en matbil till skvadronens övningsområde. När de därefter sammanträffade med fanjunkaren Johansson förklarade denne att de skulle cykla till övningsområdet. Lindgren upplyste Johansson om att han var befriad från cykling. Johansson sade då att Lindgren fick gå i stället. Lindgren omtalade att han även var befriad från marsch. Johansson förklarade då att Lindgren fick gå 3 km, därefter vila och så gå på nytt. Därmed var samtalet slut och Lindgren och Asp cyklade till övningsområdet. De cyklade även tillbaka till kasernen.

Fanjunkaren Johansson: Ifrågavarande dag skulle plutonen ha en dagsövning $2\frac{1}{2}$ —3 km från kasernen. Innan Forsberg cyklade ut med plutonen hade cyklar uthämtats även till dem som vid avfärden besökte sjukvårdsavdelningen. När dessa kom tillbaka från sjukvårdsavdelningen talade Johansson om för dem var deras cyklar fanns. Lindgren påpekade då att de som varit på sjukvårdsavdelningen skulle få åka ut med matbilen. Johansson framhöll att övningen skulle pågå till kvällen, att de värnpliktiga skulle ha med sig cyklarna ut för att kunna cykla tillbaka till kasernen, att det inte fanns någon orsak till att de

skulle åka bil en så kort sträcka och att det gick fortare att komma ut med cykel, eftersom matbilen inte skulle avgå förrän om någon timme. När Lindgren sade att han var befriad från att cykla svarade Johansson att han fick cykla 5 km och gå 3 km samt att sträckan ut troligen var 3—4 km men att om den var längre Lindgren fick cykla 5 km och gå resten av sträckan. Johansson grundade sin uppfattning om att det inte fanns medicinskt hinder för Lindgren att cykla 5 km eller gå 3 km på innehållet i ett på anslagstavlan i tredje skvadronens befälskorridor uppsatt anslag, benämnt kodförteckning. I denna förteckning står angivet »Cm = Fri Cykelmarsch Befriad från cykelåkning mer än 5 km, helt från cykeltolkning och skidtolkning» och »M = Fri marsch, språngmarsch, exercis, fysisk träning. Förflyttning till fots eller på skidor högst 3 km ofta i egen takt».

Med anledning av Johanssons uppgifter beträffande förenämnda kodförteckning införskaffades densamma och de skriftliga meddelanden angående inskränkningar i bl. a. Lindgrens tjänstgöring som från sjukvårdsavdelningen översänts till 3. skvadronen under tiden den 28 oktober—den 18 november 1971 (angivna på en blankett som kallas HS-blanketten). Tjänsteman vid ombudsmannaexpeditionen höll den 28 februari 1972 förhör med fanjunkaren Johansson, förbandschefen överstelöjtnanten B. Dieden och tjänsteläkaren T. Mjörndal angående sagda handlingar. Därvid uppgav de hörda följande.

Dieden: Kodförteckningen torde ha tillkommit före 1969. Den har av läkaren utsänts till de olika kompanierna. Den är att betrakta som en tjänstegrensangivning som befälet skall följa. Dieden har inte utfärdat några direktiv i saken. — Om på HS-blanketten angivits kodbeteckningen M innebär det att vederbörande soldat är fri marsch men får förflytta sig till fots 3 km. Detsamma är förhållandet om på HS-blanketten i klartext angivits »fri marsch». — Att kommendera den som befriats från marsch att med språng förflytta sig ens en mycket kort sträcka är klart olämpligt.

Mjörndal: Kodförteckningen används men inskränkning i tjänstbarhet anges på HS-blanketten i klartext. I förteckningen anges »Cm = Fri Cykelmarsch Befriad från cykelåkning mer än 5 km, helt från cykeltolkning och skidtolkning». Enligt Mjörndals uppfattning skall emellertid den angivna sträckan vara 3 km. Härom hade han instruerats i samband med att han tillträdde sin tjänst. Om det anses att soldaten inte alls bör cykla anges på HS-blanketten exempelvis »helt fri från cykel». Den på HS-blanketten för den 18 november 1971 angivna inskränkningen i tjänstgöringen, »Fri fys trän, marsch + cykel + skidor», innebär att Lindgren var helt befriad från fysisk träning och att han om nödvändigt fick förflytta sig 3 km under marsch, på cykel eller på skidor. — Att kommendera den som är befriad från marsch att förflytta sig med språng kan inte anses tillåtet ens om det gäller en mycket kort sträcka.

Fanjunkaren Johansson: När Johansson på eftermiddagen den 16 november 1971 kommenderade Lindgren att förflytta sig med språng visste han inte att Lindgren var befriad från marsch utan endast att Lindgren var sjukskriven i grupp 1. Befälet på plutonerna ser sällan

den ifyllda HS-blanketten. Från skvadronadjutanten får respektive plutonchef en lista över plutonens sjukskrivna och i denna anges ofta endast vilken grupp vederbörande är sjukskriven i. Johansson kände inte till huruvida truppbefälet var skyldigt att ta del av meddelandena på HS-blanketten. Han hade inte hört talas om att den som var »fri cykelåkning» fick cykla högst 3 km i stället för högst 5 km som anges på kodförteckningen. Johansson hade aldrig fått några direktiv om hur ifrågakomna bestämmelser i förteckningen skulle tolkas.

Johansson underrättades om att han var misstänkt för missfirmelse mot krigsman i det hänseende som framgår av det följande. Samtidigt bereddes Johansson tillfälle att inkomma med uppgifter om den ytterligare utredning han kunde finna erforderlig ävensom det ytterligare han kunde finna anledning till. Sådan uppgift eller yttrande inkom ej från Johansson.

I anslutning till en redogörelse för vad i ärendet sålunda förekommit anförde JO Thyresson i en den 7 september 1973 dagtecknad åtalsinstruktion följande.

Av utredningen framgår följande.

Den 15 november 1971 sjukskrevs Lindgren i grupp 1, varvid han av läkaren befriades från fysisk träning, marsch och cykelåkning. I meddelande från läkaren till truppbefälet angavs beträffande Lindgren »Fri fys. trän.marsch + cykel» och att Lindgren den 18 november 1971 återigen skulle besöka läkaren. Efter återbesöket angavs i meddelande till truppbefälet att Lindgren, fortfarande sjukskriven i grupp 1, var »Fri fys. trän. marsch + cykel + skidor».

På förmiddagen den 16 november 1971 kontrollerade Johansson vad skvadronens sjukskrivna gjorde. Då han fick den uppfattningen att de undandrog sig arbete beordrade han dem att ställa upp sig i en korridor, varefter han starkt kritiserade dem, kryddande kritiken med svordomar. Johansson sade bl. a. att Lindgren var en djävla myglare.

Genom att använda detta uttryck mot Lindgren har Johansson inte fullt ut iakttagit bestämmelsen i 6 kap. 34 mom. tjänsterelementet för krigsmakten att kritik skall meddelas på grannliga sätt så att den fe-landes värdighet och anseende inte nedsättes. Med hänsyn till omständigheterna anser jag dock inte vad som förevarit vara av beskaffenhet att böra direkt betecknas såsom oskickligt beteende enligt 21 kap. 9 § brottsbalken. Jag finner mig därför kunna stanna vid det påpekande om olämpligt uppträdande som ligger i det sagda.

Under resten av arbetsdagen den 16 november 1971 hade Lindgren enligt order av Johansson att skotta snö på kaserngården. Lindgren gjorde ett uppehåll i snöskottningen för lunch och besök hos skvadronchefen. Därefter begav sig Lindgren till en vapenvårdslokal, där snöredskapen förvarades. Johansson, som letat efter Lindgren, upptäckte

Lindgren i lokalen och kommenderade Lindgren att fortsätta med snöskottningen. Enär Johansson ansåg att Lindgren rörde sig för långsamt beordrade han Lindgren att förflytta sig med språng. Då Johansson tyckte att Lindgren ändock rörde sig för långsamt återkallade han Lindgren och beordrade honom ånyo att förflytta sig med språng. I samband med dessa order kallade Johansson Lindgren för ett stort jäk-la äckel eller fällde ett yttrande av åtminstone den innebörden att han tyckte att Lindgren var ett stort tjockt äckel.

Genom att fälla ett uttryck av dylik innebörd har Johansson förolämpat Lindgren i hans tjänst och därigenom gjort sig skyldig till missfirmelse mot krigsman jämlikt 21 kap. 8 § brottsbalken. Däremot anser jag inte att Johansson genom upprepade order till Lindgren om förflyttning med språng gjort sig skyldig till straffbar gärning. Men jag kan inte underlåta att uttala att det enligt min mening förefaller ha varit ganska onödigt och framför allt psykologiskt att kommendera förflyttning med språng den korta sträcka det tydligen här var fråga om, cirka femton meter.

Vad beträffar Johanssons order till Lindgren att cykla till skvadronens övningsområde kan, med hänsyn till osäkerheten beträffande innebörden av inskränkningsen i Lindgrens tjänstgöring, Johansson inte lastas för att han utdelade orden.

I enlighet med det anförda beslutar jag att det mot Johansson — som numera såsom löjtnant tillhör Livgardesskvadronen — skall väckas åtal vid Stockholms tingsrätt jämlikt 21 kap. 8 § brottsbalken för missfirmelse mot krigsman, bestående i att Johansson den 16 november 1971 på Norrlands dragoners kasernområde i Umeå under tjänsteutövning förolämpat värnpliktige Lindgren genom att till honom fälla uttryck av innebörd att Johansson tyckte att Lindgren var ett stort tjockt äckel.

JO uppdrog åt föredraganden vid riksdagens ombudsmannaexpedition, kammaråklagaren Göran Salmonson att i enlighet med sålunda meddelad åtalsinstruktion väcka och utföra åtal mot Johansson.

Salmonson påstod vid tingsrätten ansvar å Johansson i enlighet med åtalsinstruktionen.

Stockholms tingsrätt meddelade dom i målet den 16 oktober 1973 och dömde därvid Johansson jämlikt 21 kap. 8 § brottsbalken för missfirmelse mot krigsman till disciplinbot för tio dagar med sju kronor för dag.

I domskälen angavs att Johansson erkänt vad åklagaren lagt honom till last samt att erkännandet styrktes av övrig utredning.

Tingsrättens dom har vunnit laga kraft.

Skottlossning under inomhuslektion med värnpliktiga

I en den 19 juli 1971 till JO inkommen skrift anförde värnpliktige Peter Örtegren för egen del och på uppdrag av 47 andra värnpliktiga vid arméns stabs- och sambandsskolas 10. skolkompani klagomål mot kaptenen Helge Viktor Franke. I klagoskriften anfördes följande. Den 15 juli 1971 var 10. skolkompaniet, drygt 100 soldater, samlat i Brunns-paviljongen för att se tre filmer om in- och utlärningspsykologi. Sedan två filmer visats höll Franke, som då var löjtnant och tjänstförrättande kompanichef, en kort repetition av filmernas innehåll. Under repetitionen slocknade plötsligt ljuset och automateld öppnades med, som det senare visade sig, lös ammunition från en kulsprutepistol. Skytten befann sig i en dörröppning två meter bakom den besatta bänkraden längst bak i salongen. Det utbröt panik bland soldaterna. Alla värnpliktiga vid kompaniet var på grund av defekter, såsom hörselskador och hjärtbesvär, hänförda till besiktningsgrupp 3. Tre hörselskadade befann sig i omedelbar närhet av skytten. Med tanke på kompaniets sammansättning och lektionens art var denna "övning" synnerligen makaber.

Efter remiss inkom skolchefen översten B. Hedberg med utredning och eget yttrande. I utredningen ingick skriftliga redogörelser av Franke, värnpliktige sergeanten K.-Å. Andersson och överfuriren B. Vegraeus ävensom förhör med dem och Örtegren. Vidare har förhör hållits med värnpliktiga 480209-8634 Wilhelmsson, 490804-1793 Cleverdal, 490914-0354 Änmark, 500213-2958 Hermansson, 471011-2410 Ericsson, 490624-6238 Malmberg, 490505-8139 Halldin, 510510-7113 Stenberg, 480714-2759 Rosén, 490122-6979 Elander och 490723-7913 Ökvist. Därjämte har tjänsteläkaren vid arméns underofficersskola lämnat utdrag av journalkort beträffande värnpliktiga 490905-7319 Andersson, 480916-4652 Eriksson och 490226-8590 Bäckström, vilka deltagit i lektionen och den 16 juli 1971 uppsökt sjukvårdsavdelningen. I utredningen ingick också en skiss över biografsalongen.

Örtegren avgav påminnelser.

I sina skriftliga redogörelser anförde Franke, Andersson och Vegraeus följande.

Franke: Jag hade 10. komp (1.—4. avd) samlat för två timmars lektion avseende befälsutbildning. Jag visade under den första timmen filmerna "Att lära att lära" och "Ensam öva många". Inför den andra lektionstimmen hade jag beordrat öfu Vegraeus att sedan tio minuter förflutit av lektionstiden genomföra följande överraskningsmoment. Beordra filmskötaren att släcka ljuset i salongen och därefter omedelbart avlossa ett tiotal lösa skott med kpist i dörröppningen längst bak i salongen. Momentet avsågs vara ett exempel på en metod att aktivera en okoncentrerad och måttligt uppmärksam församling. Momentet genomfördes planenligt. Öfu Vegraeus höll vapnet riktat något nedåt

mot gången mellan bänkarna och norra väggen. Någon personal fanns ej i pipans längdriktning. Närmaste åhörare satt ca två meter från kpisten. Omedelbart efter skottlossningen tändes ljuset ånyo. Komp reaktion blev långt häftigare än jag hade beräknat. På tio sekunder var halva salongen utrymd genom den norra och södra dörren. Många blev av allt att döma panikslagna och rusade ut i tron att det var skarpa skott som hade avlossats. Utan särskild svårighet lyckades jag återsamla komp i salongen. Ett tjugotal elever föreföll mycket upprörda över det inträffade medan huvuddelen tog det hela lättsamt skrattande och med en axelryckning. Jag förklarade min avsikt med överraskningsmomentet varefter jag fortsatte lektionen med att visa ytterligare en film, "Att leda lektion". Efter filmen påpekade jag att om jag hade givit eleverna en minut av realism i deras femton månaders fredsutbildning, var detta egentligen inte för mycket. Dock var det, sade jag, inte min avsikt att skapa ett paniktillstånd. Bland eleverna fanns några, som var befriade från skjutning. Jag bedömde dock före "övningen" att de inte skulle taga någon skada av skjutningen, vilket heller inte har skett. Några fysiska skador uppkom ej. Tre elever 490905-7319 (105) Andersson, 480916-4652 (121) Eriksen och 490226-8590 (126) Bäckström sjukanmälde sig dock idag, juli 16 p g a psykiska skäl och ordinerades av läkaren AUS att vila på logementet under förmiddagen.

Andersson: Kl. 15.20 får jag av öfu Vegraeus veta, att kompch beordrat "uppryckningsövn" med hjälp av kpisteld (ca 10 skott). Jag medföljer öfu V. till BP för att på platsen iakttaga elevernas beteende före, under och efter övnmomentet. Min observationsplats är utrymmet där filmapparaten står. Mina iakttagelser om händelseutvecklingen är följande.

1) *Före*: under 10--15 min ser jag hur elevernas uppmärksamhet mer och mer minskar (lappar skickas, elever sitter och nickar till m.m.).

2) *Under*: ljuset släcks, kpisteld hörs (elden kommer bakifrån, från dörren längst bak i BP). Eleverna reagerar på olika sätt. En del sitter kvar, andra kastar sig ner på golvet och en tredje kategori rusar ut ur salen. Allmän förvirring råder.

3) *Efter*: eleverna hämtar sig ganska snabbt och intar på nytt sina platser.

Vegraeus: Jag blev under eftermiddagen av Lt Franke ombedd medverka vid hans lektion i befälsutbildning. I den andra lektionstimmans 10. min skulle jag avlossa kpisteld (c:a 10 skott) för att ge exempel på hur man kan "väcka" ett mindre uppmärksam auditorium.

C:a fem min före lektionens början anlände jag till Brunns-paviljongen. Där sökte jag samband med filmskötaren som skulle släcka ljuset enl överenskommelse med mig.

Från maskinrummet studerade jag sedan åhörarna från lektionens början kl 15.40. Efter bara några min såg jag därifrån hur eleverna började slappna av, skruva på sig, samtala med varandra och skicka lappar. Det syntes också tydligt att det var den bakre halvan som var mest ouppmärksam.

Sju min efter lektionens början gick jag till bakdörren till salen medhavande min kpist, öppnade dörren och kontrollerade att ingen fanns i vapnets skjutriktning. Därefter släcktes ljuset via tecken från mig. Så fort ljuset slocknat avlossade jag mina skott med mynningen

riktad mot golvet och norra väggen. Omedelbart efter skottlossningen tändes ljuset och jag sprang ut till min bil med vapnet. När jag kom ut såg jag hur elever rusade ut på gården i panik. Eleverna återgick emellertid mycket snabbt in i salen och jag avlägsnade mig från platsen.

Vid förhören uppgavs följande.

Örtegren: Vid skottlossningen reagerade ungefär halva kompaniet (ca 50 soldater) på det sättet att de sökte skydd eller försökte ta sig ut genom dörrarna på lokalens långsidor. Återsamlingen av soldaterna gick friktionsfritt. 3—5 minuter efter det att Franke börjat visa en ny film fick soldaterna emellertid en efterreaktion och ca 25 soldater, av vilka de flesta suttit i bakre delen av lokalen, lämnade densamma. Franke hade uppenbara svårigheter att återsamla dem. Två av dem gick till sjukavdelningen för att sjukskriva sig. Läkaren var emellertid inte i tjänst och de sjukanmälde sig först nästa dag. Tre hörselskadade, av vilka en var befriad från skjutning, hade suttit inom 5 meters avstånd från Vegraeus. Det susade i deras öron både den 15 och 16 juli 1971. — Det fanns en korthållsbana i närheten av Brunnsparvilljungen och soldaterna kunde i skottlossningsögonblicket ha fått för sig att någon från korthållsbanan tagit sig in i Brunnsparvilljungen och öppnat eld med skarpladdat vapen.

Franke: När han planerade skottlossningen hade han inte en tanke på att soldaterna skulle kunna tro att någon obehörig med skarpladdat vapen tagit sig in i Brunnsparvilljungen från den 100 m därifrån belägna skjutbanan. — Med anledning av Örtegrens påstående om en efterreaktion hos soldaterna framhöll Franke att ett mindre antal soldater lämnade lokalen i en paus som uppstod när den sist visade filmen gick sönder efter 3—5 minuter och att det inte var några svårigheter att återsamla dessa soldater.

Vegraeus: Han kände till att vid kulsprutepistolskjutning med lös ammunition vapnet inte får riktas mot levande mål på avstånd under 5 m och att i mörker vapnet skall riktas uppåt. Innan han började skottlossningen öppnade han dörren medan ljuset var tänt och kontrollerade att ingen person befann sig i skjutriktningen. För att dämpa ekot av skotten och inte stänka ned övre delen av väggen riktade han vapnet snett nedåt mot väggen.

Wilhelmsson, Cleverdal, Anmark, Hermansson, Ericsson, Malmberg, Halldin och Stenberg förklarade att klagoskrivelsen och de av Örtegren i övrigt lämnade uppgifterna på ett riktigt sätt återgav händelseförloppet och soldaternas reaktion.

Rosén, Elander och Ökvist uppgav att de vid inskrivningen blivit nedgrupperade på grund av hörselskador och att de fått ont i öronen vid skottlossningen. Ingen av dem hade dock sjukanmält sig.

De förenämnda utdragen av journalkortet beträffande Andersson, Eriksson och Bäckström innehåller följande.

Andersson

Chockad i samband med skottlossning. Kom i kläm med knäna. Status knäleder: Intet objektivt. Tjänstbarhetsgrupp I avförd den 17.7.

Eriksson

Uppriven efter kpistsalva vid tjänsten i går. Valium 2 mgx2. Tjänstbarhetsgrupp I avförd den 17.7.

Bäckström

Blev skrämmd i samband med avlossande av kpistsalva häromdagen. Lugnande terapi. Valium 2 mgx2. Tjänstbarhetsgrupp I avförd den 17.7.

Översten Hedberg anförde i sitt yttrande att han kommit till den uppfattningen att överraskningsmomentet var planlagt med gott uppsåt men olämpligt valt och olämpligt genomfört, att närheten till korthållsbanan förmodligen bidragit till den för Franke oväntade reaktionen hos soldaterna samt att Franke tidigare visat prov på gott omdöme. — Hedberg har dessutom meddelat att Franke med utgången av maj månad 1973 lämnar sin anställning vid krigsmakten.

JO Thyresson anförde vid ärendets avgörande.

Av utredningen framgår i huvudsak följande.

Den 15 juli 1971 höll Franke två lektioner med filmförevisning för drygt 100 soldater i Brunnsparviljongen vid arméns stabs- och sambandskola. Franke ansåg att soldaterna inte var tillräckligt uppmärksamma och beslöt därför att införa ett överraskningsmoment i undervisningen. Detta bestod däri att sedan 10 minuter förflutit av andra lektionen ljuset i salongen släcktes och ett tiotal lösa skott avlossades med en kulsprutepistol av en skytt som befann sig i dörröppningen längst bak i salongen. Ett stort antal soldater blev mycket uppskrämda. En del sökte taga skydd och andra rusade ut från salongen. Följande dag uppsökte tre soldater läkare för psykiska besvär på grund av skottlossningen.

Det förefaller helt otänkbart att soldaternas intresse för filmförevisningen skulle ha kunnat aktiveras genom att i salongen plötsligt avlossades en skottsvalva. Inte heller har överraskningsmomentet på annat sätt varit motiverat från utbildningssynpunkt. Detsamma framstår därför som helt meningslöst.

Soldaterna var inte på minsta sätt förberedda på att lektionen skulle kunna avbrytas på det drastiska sätt som skedde. För många av dem blev uppenbarligen händelsen också en chockartad upplevelse.

Enligt den vid tillfället gällande säkerhetsinstruktionen för armén (SäkI) mom. 70 fick vid skjutning med 9 mm lös ammunition vapnet inte riktas mot levande mål på avstånd under 5 m. Enligt samma

moment skulle vidare vid eldgivning på mindre avstånd än 5 m och i mörker och dimma samt när det eljest var svårt att bedöma avståndet till målet vapnet riktas uppåt. Nämda bestämmelser visar att försiktighet och omdöme måste iakttagas vid skjutning med lös ammunition. Även om vid ifrågavarande tillfälle berörda bestämmelser iakttogs kan man inte bortse från att det varit förbundet med vissa risker att låta avlossa en skotts salva i en lokal i vilken vistades mer än 100 personer, i all synnerhet som skottlossningen ägde rum samtidigt med att ljuset släcktes och några få meter bakom dem som satt längs bak i salongen.

Frankes handlande måste på grund av det sagda betecknas som så omdömeslöst att Franke får anses ha av oförstånd och oskicklighet åsidosatt vad som enligt tjänstens beskaffenhet ålegat honom. Hans handlande är därför att bedöma som tjänstefel enligt 20 kap. 4 § brottsbalken.

Jag finner emellertid, ehuru med tvekan, felet inte vara så allvarligt att det bör föranleda åtal eller anmälan till bestraffningsberättigad militär chef utan anser mig kunna låta bero vid den allvarliga erinran som innefattas i det sagda.

Fråga om försvarsinformation till pressen. Viss tidning ej inbjuden till hemvärnsområdets årsstämma

I en skrivelse, som kom in till JO den 27 januari 1972, klagade redaktören Ulf Matson på att hemvärnschefen i Markaryds hemvärnsområde B. Ewerfält underlåtit att till hemvärnsområdets årsstämma den 23 januari 1972 inbjuda Knut Strömberg i dennes egenskap av lokalredaktör i Markaryd för tidningen Smälänningen. Enligt ett till skrivelsen fogat urklipp ur Smälänningen hade Ewerfält sagt till Strömberg att den uteblivna inbjudan berodde på att "Vi vill inte ha kommunister på våra möten!" Vidare skulle Ewerfält ha sagt att beslutet att utestänga kommunister från stämman kom från högre ort. Matson fann det högst otillfredsställande att en chef för en allmännyttig organisation diskriminerade en enskild person på grund av dennes politiska hemvist och försökte mörklägga sin organisations verksamhet för en större allmänhet. Än allvarligare ansåg Matson det vara om Ewerfält handlat på order från högre ort.

Efter remiss inkom befälhavaren för Kalmar samt Växjö försvarsområden, översten B. Lüning, med — förutom eget yttrande — yttrande från Ewerfält.

Ewerfält anförde följande.

För det första vill jag framhålla, att jag icke tillhör några politiska nämnder eller styrelser i Markaryd och har ingen anledning att gynna — eller missgynna — någon viss tidning.

Markaryd är en gränsort där det läses ett otal tidningar och där det finns en mångfald lokalredaktörer. För en hemvärnschef är det en praktisk omöjlighet att inför en stämma eller övning ha tid att tänka på dem alla. Till den aktuella stämman var två tidningar inbjudna, men minst fyra till blev inte alls inbjudna. Lokalredaktörer brukar underätta varandra och ”klippa” notiser ur varandras tidningar. Varför inte så denna gång?

Tidningen Smälänningens lokalredaktör hade till någon tidning yttrat ”att han känt på sig” att han inte blivit inbjuden därför att han tillhör vpk. Någon politisk värdering av lokalredaktörer har ej förekommit. Anmälaren har talat om ”mörkläggning av Hemvärnets verksamhet”. Det är rena nonsens. Den ena av de inbjudna tidningarna täcker ett område långt söder Hässleholm och i norr upp till Strömsnäsbruk i Småland. Den andra tidningen ett område från Helsingborg i söder till Markaryd i norr.

Någon order från ”högre ort” att ej inbjuda viss tidnings lokalredaktör har jag ej erhållit. Ej heller har jag till bemälda lokalredaktör eller annan yttrat ”att vi vill inte ha några kommunister i Hemvärdnet”. Detta yttrande måste avse vad lokalredaktören själv ”trodde” — och detta kan ju inte jag lastas för.

Efter noggrant studium av Instruktion för hemvärnschefer och andra Hemvärdnets författningar, har jag ingenstans kunnat finna någon föreskrift som säger att hemvärnschef är skyldig inbjuda pressen till våra övningar och stämmor.

Det bör tilläggas, att jag vid andra tillfällen inbjudit ett flertal olika tidningar — även Smälänningen — men ingen alls har kommit.

Med anledning av vad jag här ovan anfört bestrider jag på det bestämdaste att jag brustit i mitt tjänsteansvar i min egenskap av hemvärnschef.

Lüning anförde i sitt yttrande bl.a. följande.

Som försvarsområdesbefälhavare har jag städe framhållit behovet av publicitet på olika områden inom mitt verksamhetsområde och då i synnerhet inom hemvärdnet. — I Kronobergs län är hemvärnsofficeren i Växjö direkt under mig ansvarig för hemvärdnets verksamhet i länet. Han har reglerat presstjänsten så, att vid lokala övningar inom ett hemvärnsområde sköter hemvärnschefen kontakten med pressen, medan han själv vid större övningar tar erforderliga presskontakter. Minst två gånger per år har hemvärnsofficeren sina hemvärnschefer samlade för gemensamma genomgångar. Behovet av publicitet och goda kontakter med pressen framhålls därvid i regel alltid. Dessutom framhålls behovet av samarbete genom av hemvärnsofficeren kontinuerligt utgiven skriftlig hemvärnsorder. — Då Ewerfälts svar torde täcka de i anmälan framförda erinringarna, har jag intet att tillägga.

Den 3 mars 1972 inkom från Strömberg en skrivelse, i vilken han anförde bl. a. följande. Han hade i pressen läst en redogörelse för Ewerfälts förenämnda yttrande. Detta var felaktigt. Strömberg hade ringt upp hemvärnschefen och frågat: ”Varför inbjöds inte Smälänningen till stämman? Är det för att jag är här?” (dvs lokalredaktör för tidningen i Markaryd). Hemvärnschefen svarade ”ja”. Strömberg frågade där-

efter: "Är det för att jag är medlem i vpk?" Svaret var: "Ja. Det är order från högre ort". Två vittnen hade åhört telefonsamtalet och ett vittne kunde bekräfta att hemvärnschefen sade: "Det är order från högre ort".

Matson har avgivit påminnelser. I dessa uppgav han att det kommit till hans kännedom att Sven Holm och Anders Lindhoff, båda anställda vid Helsingborgs Annonsblads lokalredaktion i Markaryd, tagit del av det aktuella telefonsamtalet mellan Strömberg och Ewerfält eller i varje fall av Ewerfält fått besked om att Strömberg inte inbjudits till hemvärnsstämman på grund av sin politiska åskådning. Matson anförde vidare bl.a. följande.

Sju tidningar är representerade på orten, endast tre av dem har lokalredaktion i egentlig bemärkelse, nämligen Smälänningen, Norra Skåne samt Helsingborgs Annonsblad. I fallen Kronobergaren, Smålands-posten och Hallands-Posten finns kontraktsbundna medarbetare och s.k. radskrivare, medan den sjunde tidningen, Laholms tidning, förses med material från en av de lokalredaktörer som verkar för en av de övriga tidningarna.

Av dessa tidningar har Norra Skåne och Helsingborgs Annonsblad inbjudits, dvs två av de tre med egentlig lokalredaktion! I hemvärnschefens yttrande hänvisas till dessa två tidningars spridningsområde men mer intressant torde vara täckningsprocenten i Markaryds kommun. Enligt uppgift hämtad ur Tidningsstatistik AB hade tidningen Smälänningen under första halvåret 1971 en täckning med 58 procent, tidningen Norra Skåne betydligt under hälften, 22 procent, och tidningen Helsingborgs Annonsblad blott 9 procent. Sammantaget täcker de båda inbjudna tidningarna alltså bara drygt hälften (!) av de hushåll som tidningen Smälänningen når. Vilket inte torde vara obekant för ortsborna inklusive hemvärnschefen. Uttalandet "För en hemvärnschef är det en praktisk omöjlighet att inför en stämma eller övning ha tid att tänka på dem alla", är under sådana omständigheter anmärkningsvärt, vederbörande borde i varje fall enligt min mening erinrat sig ortens klart dominerande tidning.

Tjänsteman vid ombudsmannaexpeditionen sammanträffade den 17 oktober 1972 med Strömberg, Lindhoff, Holm och Ewerfält och hade med envar av dem samtal i saken. De uppgav enligt de vid samtalen förda protokollen följande.

Strömberg:

Han och Ewerfält kände varandra sedan länge och Ewerfält visste att Strömberg tillhörde vpk. När Strömberg i telefon frågade Ewerfält om anledningen till att Smälänningen inte hade inbjudits till hemvärnsstämman var att Strömberg tjänstgjorde vid tidningen svarade Ewerfält "ja". Strömberg frågade därefter: "Är det för att jag är medlem i vpk?" Ewerfält svarade ja även på denna fråga och tillade att det förelåg order från högre ort. Strömberg hade ställt frågorna så att de inte kunde missuppfattas av Ewerfält. Strömberg och Ewerfält hade kanske också resonerat litet hit och dit men i stort sett var de nämnda

frågorna och svaren det enda av betydelse som förekom vid samtalet. När samtalet avslutades sade Ewerfält: "Vi behöver ju inte vara ovänner för detta på något sätt".

Lindhoff:

En måndag när Lindhoff på Smälänningens lokalredaktion i Markaryd sammanträffat med Strömberg hade denne, som uppmärksammat att Helsingborgs Dagblad och Norra Skåne innehöll referat om ifrågasvarande hemvärnsstämma, sagt att det var anmärkningsvärt att Smälänningen, som var den största tidningen i Markaryd, inte inbjudits till stämman. Strömberg ringde därför till Ewerfält. Lindhoff uppehöll sig i rummet under telefonsamtalet. Han hörde att Strömberg frågade efter anledningen till den uteblivna inbjudningen. Efter att ha fått något svar frågade Strömberg om anledningen var att det var Strömberg som fungerade som lokalredaktör. När frågan besvarats sade Strömberg "jaha". Lindhoff kunde inte erinra sig att han hört Strömberg fråga: "Är det för att jag är medlem i vpk?". Detta utesluter emellertid inte att frågan ställts. Efter telefonsamtalet hade Strömberg sagt att orsaken till den uteblivna inbjudningen var att Strömberg fungerade som lokalredaktör. Lindhoff är säker på att Strömberg inte nämnde något om att Ewerfält sagt någonting om order från högre ort.

Holm:

Sedan hemvärnsstämman refererats i Helsingborgs Dagblad hade Strömberg sagt till Holm att han undrade varför inte Smälänningen inbjudits. Holm som inte kände till anledningen hade senare sagt till Ewerfält att man på Smälänningen var missbelåten för att tidningen inte inbjudits. Ewerfält hade då förklarat att det var order från högre ort som föranlett att Smälänningen inte inbjudits. Holm hade inte närmare reflekterat över Ewerfälts yttrande och kunde inte uppfatta att det låg några politiska skäl bakom detta.

Ewerfält:

Vid telefonsamtalet mellan Strömberg och Ewerfält hade Strömberg gång på gång upprepat att han ville veta anledningen till att Smälänningen inte blivit inbjuden till hemvärnsstämman. Ewerfält tyckte att Strömberg blev väl långgrandig och Ewerfält ville få slut på samtalet. Ewerfält, som känner Strömberg sedan flera år, sade därför "att det där får du fråga högre upp" eller någonting sådant, vilket Strömberg tydligen hade tolkat som ett påstående om att Ewerfält stödde sig på en order från högre ort. Något tal om Strömbergs politiska hemvist var det inte. Strömbergs påstående att hans frågor varit preciserade och att Ewerfälts svar varit klara och entydiga var delvis felaktigt. Ewerfält hade inte lagt på minnet exakt vilka frågor som Strömberg ställt och kunde inte minnas att han svarat ja på någon av frågorna. Han trodde inte att han bejakat någon fråga om att anledningen till den uteblivna inbjudningen var att Strömberg tillhörde vpk. Ewerfält reflekterar inte över politisk tillhörighet. Strömberg hade fått en felaktig uppfattning om innebörden av vad som förekommit vid telefonsamtalet. För övrigt hade Ewerfält ringt till Strömberg någon eller några dagar före stämman för att inbjuda honom till denna. Ingen hade emellertid svarat på telefonen och Ewerfält hade inte gjort något ytterligare försök att få tag på Strömberg. När Holm hade frågat Ewerfält

om anledningen till att Smälänningen inte inbjudits till stämman förstod Ewerfält att det skulle bli utredning om saken. Därför tyckte han att han borde säga likadant till Holm som till Strömberg. Han sade således till Holm att "det var order från högre ort" eller "högre upp" eller något liknande. — Sedan anmälan gjorts till JO hade Ewerfält funderat över vad som förekom vid samtalet med Strömberg. De exakta frågorna och svaren hade han inte kunnat erinra sig, men han ville med skärpa framhålla att han varken till Strömberg eller någon annan sagt att Strömbergs politiska tillhörighet var orsaken till att Smälänningen inte inbjöds till stämman.

Vid ärendets avgörande anförde JO Thyresson följande.

I skrivelse den 6 juli 1966 (bilaga VIII c till Handbok för Presstjänst i fred) har överbefälhavaren — som enligt kap. 16 mom. 14 tjänstereglementet för krigsmakten har att utfärda bestämmelser för försvarsinformation, omfattande försvarsupplysning och presstjänst — förklarat att under förberedelser för pressbesök, visning o.d. bör noga övervägas vilka publicitetsorgan, som mot bakgrunden av syftet med besöket/visningen skall inbjudas att sända representanter. I skrivelsen ges vissa riktlinjer för urvalet av publicitetsorgan för sådan inbjudan. Vid urvalet bör hänsyn tas bl. a. till besöks/visningsobjektets lämplighet för olika slag av publicitetsmedia (i fråga om dagspressen riks- och/eller läns- och ortstidningar), vilka publicitetsorgan som med hänsyn till läsekrets kan anses ha intresse för besöket/visningen och komma att utnyttja sitt material på sådant sätt att det gagnar försvaret, samt slutligen tidpunkten då respektive publicitetsorgan kan offentliggöra materialet (utgivnings- resp utsändningstid). I skrivelsen anges att det i och för sig inte föreligger någon skyldighet för militär myndighet att inbjuda samtliga kategorier publicitetsorgan eller inom någon kategori samtliga företrädare för denna. — Någon bestämmelse om att tidning eller tidningsrepresentant av viss politisk schattering ej skall inbjudas finns inte.

Strömberg har påstått att Ewerfält inte inbjudit honom till ifrågasvarande hemvärnsstämma av politiska skäl, vilket förnekats av Ewerfält. Till stöd för sitt påstående har Strömberg åberopat vad som förekommit vid förenämnda telefonsamtal mellan honom och Ewerfält. Deras uppgifter härom är dock motstridiga. I vart fall har emellertid Ewerfält vid telefonsamtalet — liksom vid ett senare samtal med redaktören Holm — uttryckt sig på ett sådant sätt att det framstått som om den uteblivna inbjudningen berott på en order från högre ort, vilket varit helt felaktigt.

På grund av vad sålunda och i övrigt förekommit i denna del av ärendet anser jag att Strömbergs uppfattning om anledningen till den uteblivna inbjudningen inte varit helt ogrundad. Jag kan dock mot Ewerfälts bestridande inte göra gällande att han underlåtit att inbjuda Strömberg av politiska skäl.

Förenämnda föreskrifter i Handbok för Presstjänst i fred utgår från det i och för sig självklara förhållandet att det är viktigt att behovet av upplysning till allmänheten om totalförsvaret tillgodoses i så stor utsträckning som möjligt. Detta innebär, såvitt angår försvarsverksamhet av såsom i förevarande fall framför allt lokalt intresse, bl.a. att vid bestämmandet av vilka tidningar som genom sina representanter bör erhålla inbjudan, avseende regelmässigt bör fästas vid vilka tidningar som har den största läsekretsen inom det område som berörs av verksamheten.

På grund härav borde enligt min mening Smälänningen, som otvivelaktigt är den mest lästa tidningen i Markaryds hemvärnsområde, ha inbjudits att sända en representant till hemvärnsområdets årsstämma 1972.

Lämpligheten av att förbandschef bl. a. i förbandsnämnd gjort vissa uttalanden inför val av ombud till 1972 års värnpliktskonferens

I en skrift, som kom in till JO den 13 mars 1972, anförde Pär Jonsson i huvudsak följande. Den 17 december 1971 samlades de värnpliktiga vid Norrbottens pansarbataljon (P 5) för genomgång, varvid bataljonschefen, överstelöjtnanten Gillis Hallagård, och bataljonens personalvårdsofficer gav de värnpliktiga allmän information angående 1972 års värnpliktskonferens. Vid denna genomgång uttalade Hallagård, i strid med vad som angavs i en folder utgiven av försvarsstabens personalvårdsbyrå, att konferensen enbart skulle behandla de värnpliktigas intressefrågor av rent facklig karaktär och inte befatta sig med frågor av mera politisk art. — Vid sammanträde med förbandsnämnden vid P 5 den 14 februari 1972 yttrade sig Hallagård angående valet till värnpliktskonferensen. Enligt vad Jonsson hört från ledamöter i nämnden sade Hallagård att det på förbandet nominerats kandidater som inte skulle vara lämpliga som ombud på konferensen. Dessa element skulle nämligen enligt Hallagård vara farliga för försvaret och för kamratskapet mellan de värnpliktiga. De hade också fördärvat de förut goda förhållandena mellan värnpliktiga och befäl. De värnpliktiga skulle noga tänka över saken innan de gav dessa kandidater sina röster. Hallagård menade att vissa kandidater var styrda av organisationer, varvid han också nämnde Jonsson vid namn. Han gjorde också gällande att Jonsson inte hade skrivit sina motioner själv och att han visste vilken partipolitisk organisation Jonsson var medlem i.

Jonsson ansåg att Hallagård gjort sig skyldig till tjänstefel dels genom att vid genomgången den 17 december 1971 inskränka värnpliktskonferensens kompetensområde samt dels genom att på förbandsnämnds-

sammanträdet den 14 februari 1972 försöka påverka valet av ombud till värnpliktsriksdagen och avråda från val av Jonsson på grund av dennes politiska åsikter. Därjämte hade Hallagård enligt Jonssons mening genom att ta upp förenämnda frågor på sammanträde med förbandsnämnden gått utanför nämndens kompetensområde.

Efter remiss inkom Hallagård med upplysningar och yttrande, varvid han anförde följande.

1971.12.17 ägde genomgång för de värnpliktiga vid P 5 rum. Inledningsvis hänvisade Hallagård till 1 § i tillämpningsföreskrifterna för anordnandet av 1972 års värnpliktsriksdag (TKO nr 71041), som han läste upp. Han tillade förklarande, att någon begränsning av motionsrätten när det gällde frågor rörande försvaret alltså inte förelåg, men att han personligen tyckte att det var mest ändamålsenligt att motionerna inriktade sig på för de värnpliktiga näraliggande problem med hänsyn till konferensens tidsmässiga begränsning och till den mängd motioner som kunde förväntas. Stora och avgörande frågor som exempelvis försvarets vara eller inte vara kunde man inte beräkna att få lösta inom konferensens ram.

1972.02.14 hölls förbandsnämndssammanträde inom P 5. Hallagård framhöll därvid att det bland kandidaterna till värnpliktskonferensen fanns sådana som hade en negativ inställning till försvaret och krigsmakten och strävade efter att förstöra den goda anda och det goda förhållande som rådde bland de värnpliktiga och mellan dessa och befälet.

1972.01.28 fick samtliga värnpliktiga vid P 5 under 45 min. presentation av kandidaterna, varvid tillfälle gavs för dessa att kortfattat redogöra för sina motioner och svara på frågor. Bl. a. redogjorde Jonsson för sina motioner. I förbandsnämnden orienterade Hallagård om att de motioner Jonsson stod för hade han fått utskrivna och (eller) skrivna av någon annan, sannolikt någon organisation. Detta därför att han på bataljonsexpeditionen bett att få motionerna utskrivna. Han lämnade därvid på maskin utskrivna motioner som koncept. Några dagar tidigare hade han fått dessa sig tillsända, klippt isär de olika delarna och skrivit under med sitt namn. Hallagård orienterade nämnden om detta med framhållande av att motionerna sannolikt var centralstyrda och fördelade på olika kandidater ute på förbanden. Dock framhöll Hallagård att var och en fick förbereda motionerna på vilket sätt han ville.

Hallagård framhöll också att några av motionerna föreföll lämpliga men några inte kunde anses vara sådana att de skulle vinna gehör hos många värnpliktiga t. ex. att de värnpliktiga tillförsäkras fri strejkrätt eller att de värnpliktiga skulle bedriva politisk verksamhet i enlighet med »Motion om politiska rättigheter för värnpliktiga». Av dessa anledningar nämndes Jonsson vid namn och Hallagårds agerande föranleddes av att han ansåg det vara sin skyldighet att belysa med exempel vart vissa värnpliktiga syftade och att det inte torde överensstämma med de uppfattningar, som vår regering och riksdag hade.

Slutligen framhöll Hallagård för förbandsnämndens ledamöter att de bland kamraterna på kompanierna skulle sprida kunskap om motionernas innehåll och poängterade vikten av det ansvar som ligger på den kandidat som vid valet inom P 5 skulle komma att utses.

Jonsson inkom med påminnelser, varvid han upplyste att han skrivit ifrågavarande motioner tillsammans med en kamrat på Norrlands signalbataljon. Hallagårds uppgifter härvidlag vid sammanträdet med förbandsnämnden var således enligt Jonsson felaktiga.

Vid ärendets avgörande anförde ställföreträdande JO Wigelius följande.

Vad först beträffar genomgången den 17 december 1971 kan jag inte finna anledning till anmärkning mot Hallagård för att denne uttalat sin åsikt om vilka frågor som i första hand borde avhandlas vid värnpliktsriksdagen.

I föreskrifterna för förbandsnämnd (bilaga 12: 3 till tjänstereglementet för krigsmakten) anges vilka ämnesområden som får behandlas i förbandsnämnd. Bland dessa kan nämnas allmän personalvård, sociala och ekonomiska förhållanden, förströelseverksamhet, hälso- och sjukvård, ledighet och trivselfrågor, dvs. ämnen som i stor utsträckning återkommer i motioner till värnpliktsriksdagen. Det kan därför enligt min mening inte anses ligga utanför förbandsnämndens kompetensområde att ta upp frågor som har samband med värnpliktsriksdagens verksamhet.

Även om jag inte vill ifrågasätta annat än att Hallagård haft de värnpliktigas bästa för ögonen, anser jag emellertid att det var mindre lämpligt av honom att i sammanhanget gå in på enskilda kandidaters lämplighet som ombud för bataljonen. Sådana yttranden är i stor utsträckning ägnade att väcka misstankar hos de värnpliktiga om att förbandsledningen försöker styra valen i viss riktning.

Än mer betänkligt finner jag Hallagårds yttrande om att Jonsson inte hade tillverkat sina motioner själv, särskilt som påståendet tydligen varit felaktigt. Hallagård har i sitt yttrande hit uppgivit att hans uttalande föranletts av att han ville med exempel belysa vart vissa värnpliktiga syftar och att det inte torde överensstämma med de uppfattningar som regering och riksdag i dag har. Jag finner inte Hallagårds förklaring innefatta bärande skäl för yttranden som uppenbarligen är ägnade att hos de värnpliktiga väcka misstro mot en viss bestämd kamrat. Jag finner emellertid att Hallagårds av mig kritiserade förfarande närmast måste ha berott på obetänksamhet och låter därför bero vid de av mig gjorda påpekandena.

Homosexuellas möjlighet att bli befäl inom krigsmakten

Med en skrivelse, som kom in till JO den 30 oktober 1972, överlämnade Riksförbundet för sexuellt likaberättigande ett av förbundet

gjort principuttalande beträffande frågan om homosexuellas möjligheter att bli befäl inom krigsmakten. Vid skrivelsen var fogad en genom förbundets försorg gjord uppteckning av ett samtal som representanter för förbundet haft i saken med överbefälhavaren. I sitt principuttalande uppgav förbundet att överbefälhavaren vid samtalet fällt ett yttrande som innebar att homosexuella generellt skulle vara olämpliga som befäl, därför att de skulle utnyttja sin befälsrätt gentemot underlydande värnpliktiga. Förbundet menade att uttalandet var kränkande mot de homosexuella och, vad som var allvarligare, helt satte den enskilde medborgarens rättssäkerhet ur funktion. Förbundet ansåg det motiverat med en prövning av frågan huruvida en sådan uppfattning som överbefälhavaren gett uttryck åt var acceptabel från rättssäkerhetssynpunkt.

Vid ärendets avgörande anförde JO Thyresson följande.

Det finns — såsom enligt sagda uppteckning överbefälhavaren även framhållit vid det förenämnda samtalet — inte något generellt förbud mot uttagning av homosexuella för utbildning till befäl inom krigsmakten.

Huvudprincipen vid uttagning till tjänst eller befattning överhuvudtaget inom krigsmakten är enligt 6 § femte stycket värnpliktslagen att värnpliktig skall såvitt möjligt uttagas för den utbildning för vilken han kan anses bäst lämpad. För att detta skall kunna ske måste självfallet göras en bedömning av vederbörandes förutsättningar i olika avseenden. Därvid beaktas givetvis personliga egenskaper och läggning.

Med rådande värderingar i samhället förhåller det sig ovedersägligen så att det i fråga om personer med homosexuell läggning kan uppstå speciella problem, ibland av allvarlig natur, såväl för vederbörande själva som för andra. Man kan vid befälsuttagning uppenbarligen lika litet bortse härifrån som man vid uttagningen kan bortse från personliga egenskaper av annat slag som kan orsaka problem. Vid uttagningen skall emellertid ske en samlad bedömning av en persons egenskaper överhuvudtaget. Frågan huruvida homosexuella drag skall inverka på utfallet av bedömningen får avgöras från fall till fall. Vid bedömningen bör iakttas den vidsynthet som detta ömtåliga ämne kräver.

Vad angår det uttalande som överbefälhavaren enligt förbundet skulle ha fällt måste det för att kunna rätt förstås ses mot bakgrund av vad överbefälhavaren enligt förenämnda uppteckning i övrigt skulle ha yttrat vid förbundsrepresentanternas samtal med honom. Enligt uppteckningen framhöll överbefälhavaren — i viss överensstämmelse med vad jag själv förut uttalat — att med nuvarande värderingar i samhället kan upplysningar om en människas homosexualitet skada vederbörande. Längre hade man nu inte kommit i åsiktsutvecklingen och man fick utgå från samhället som det är. Överbefälhavaren yttrade

enligt uppteckningen att det principiellt kan sägas att man inte gärna vill ha någon som är homosexuell i befälsställning på grund av risken för att vederbörande skulle missbruka sin position eller utnyttjas. Överbefälhavaren underströk särskilt att man inom krigsmakten ville skydda individen från att utsättas för pennialism och andra övergrepp.

Enligt min mening bör inte överbefälhavarens uttalande — såsom förbundet vill göra gällande — uppfattas som kränkande mot de homosexuella. Uttalandet är ej heller ägnat att sätta den enskilde medborgarens rättssäkerhet ur funktion.

Kompanichefs närvaro vid läkarundersökning av värnpliktiga

I en skrivelse, som kom in till JO den 21 mars 1973, anförde värnpliktige Lennart Lundin att kompanichefen majoren A. Fridolfsson, Bohusläns regemente, närvarit vid läkarundersökning av två värnpliktiga utan att de lämnat sitt medgivande härtill. Lundin ville ha prövat om Fridolfsson härigenom brutit mot den i tjänstereglementet för krigsmakten kap. 21 mom. 37 givna bestämmelsen att kompanichef eller högre chef får, om särskilda skäl föreligger, efter medgivande av läkaren och patienten närvara vid läkarundersökning.

Efter remiss inkom tjänstförrättande regementschefen överstelöjtnanten A. Rolff med yttrande från regementsläkaren B. Bergner och eget yttrande. Lundin avgav påminnelser. Ärendet remitterades därefter ånyo till regementschefen. Rolff inkom med yttrande från Fridolfsson och tjänsteläkaren B. Smith och eget förnyat yttrande. Lundin bereddes tillfälle att avgiva nya påminnelser men lät sig inte avhöra.

Ställföreträdande JO Wigelius anförde vid ärendets avgörande följande.

Ifrågavarande läkarundersökning verkställdes av Smith. Denne hade lämnat Fridolfsson tillstånd att närvara. De två värnpliktiga hade inte lämnat sitt uttryckliga medgivande till Fridolfssons närvaro. När den ene värnpliktige begärde att Fridolfsson skulle avlägsna sig gjorde Fridolfsson det. Fridolfssons syfte med närvaron var enligt vad han uppgivit att vidmakthålla kontakten kompanichef—läkare.

Rolff har förklarat att Fridolfssons närvaro stod helt i överensstämmelse med andemeningen i förenämnda bestämmelser.

Frågan huruvida värnpliktigs uttryckliga medgivande erfordras för att kompanichef skall få närvara vid läkarundersökning har tidigare behandlats av dåvarande ställföreträdande JO Petrén i ett i JO:s ämbetsberättelse 1970 s. 141—142 återgivet ärende, i vilket patientens

uttryckliga medgivande inte inhämtats utan den omständigheten att patienten inte opponerat sig mot närvaron ansetts innebära ett tyst medgivande. Petrén ansåg sig inte kunna beteckna den tolkning av bestämmelsen som sålunda kommit till uttryck som felaktig men förordade den tillämpningen av bestämmelsen att patientens uttryckliga medgivande inhämtades. I Handbok för medicinalpersonal för krigsmakten (H Med K), fastställd av försvarets sjukvårdsstyrelse, har också genom en den 27 oktober 1970 fastställd ändring av handboken angivits att patientens uttryckliga medgivande skall inhämtas i varje särskilt fall (s. 100).

Såvitt jag kan finna måste ifrågavarande bestämmelse i tjänstereglementet tolkas så, att uttryckligt medgivande skall inhämtas från såväl läkaren som patienten innan undersökning börjar i chefens närvaro. Detta innebär att enligt min mening den tolkning av bestämmelsen som angivits i H Med K är riktig.

Jag finner alltså beträffande det aktuella fallet att den värnpliktiges passivitet inte bort tagas för likvärdig med sådant medgivande som reglementsbestämmelsen avser. Det må tilläggas att läkaren ej torde ha bort lämna sitt medgivande förrän den värnpliktige lämnat sitt.

Fråga i visst fall om vem som har att lämna underrättelse enligt 80 § andra stycket militära rättegångslagen

Vid ställföreträdande JO Wigelius' inspektion av Norrbottens regemente den 17 och 18 oktober 1972 antecknades följande.

Genom dom den 26 januari 1971 dömde Bodens tingsrätt en värnpliktig för forseelse mot vägtrafikförordningen bestående i hastighetsöverträdelse med militärt fordon. Kontrollkort upprättades först den 3 februari 1971, då tingsrättens dom kom regementschefen tillhanda.

När förundersökning inleddes beträffande brott av beskaffenhet att fråga om ansvar därför skall handläggas som militärt mål, skall enligt 80 § andra stycket militära rättegångslagen den som närmast äger bestraffningsrätt i disciplinmål över den misstänkte genast underrättas. Sådan underrättelse synes inte ha skett i förevarande fall.

Yttrande i saken inhämtades från polismyndigheten i Skellefteå polisdistrikt.

Till sitt yttrande fogade polismästaren Filip Gerhardsson en av kriminalkommissarien Einar Lindgren upprättad promemoria, vari Lindgren anförde i huvudsak följande. Ärendets handläggning hos polismyndigheten sköttes av Lindgren. Då den värnpliktige under för handen varande omständigheter enligt Lindgrens mening kunde misstänkas förutom för fortkörning även för tjänstefel, upprättades s. k. K-

anmälan mot den värnpliktige med angivande av brotts handlingen »åsidossättande av tjänsteplikt genom fortkörning med militärt motorfordon». Samtidigt upprättade Lindgren personblad i tanke på att överlämna ärendet till åklagar myndigheten för åklagarinträde och bedömning av om förundersökning skulle inledas mot den värnpliktige för tjänstefel. Det sistnämnda föränleddes enligt Lindgren av att polis myndigheten inte är undersökningsledare i mål av den arten. Lindgren förklarade sig ha varit medveten om att det förelåg skyldighet att vid påbörjad förundersökning i ifrågavarande slag av ärenden underrätta den som närmast ägde bestraffningsrätt över den misstänkte. Att så dan underrättelse inte lämnats av polis myndigheten berodde på att Lindgren tolkade bestämmelsen så att underrättelseskylldigheten inte ålåg polis myndigheten utan åklagar myndigheten, eftersom sistnämnda myndighet hade att besluta om förundersökning om tjänstefel skulle upptagas.

Gerhardsson uppgav i sitt yttrande att enligt hans bedömning borde polis myndigheten i Skellefteå, där ärendet först registrerats, ha gjort anmälan enligt 80 § andra stycket militära rättegångslagen.

Vid ärendets avgörande anförde ställföreträdande JO Wigelius följande.

Militieombudsmannen har tidigare behandlat frågan om vem som är skyldig att lämna underrättelse enligt 80 § andra stycket militära rättegångslagen (MO:s ämbetsberättelse 1957 s. 37). Som huvudregel angavs då, att den myndighet som beslutar om inledande av förundersökning också är skyldig att underrätta den som närmast äger bestraffningsrätt över den misstänkte om undersökningen.

I 21 kap. 18 § brottsbalken stadgas att, om krigsman, som ej är underkastad ämbetsansvar, av försummelse, oförstånd eller oskicklighet åsidossätter vad honom åligger enligt reglementen, instruktioner eller andra allmänna bestämmelser, särskilda föreskrifter eller tjänstens beskaffenhet skall han dömas för tjänstefel, om ej gärningen utgör tjänstemissbruk eller eljest är särskilt belagd med straff. Denna bestämmelse var inte tillämplig i förevarande fall, då den begångna förseelsen var belagd med straff i vägtrafikförordningen. Ej heller kunde det bli fråga om tillämpning av stadgandet i 20 kap. 5 § brottsbalken om åsidossättande av tjänsteplikt. Detta stadgande äger inte tillämpning på sådana värnpliktiga som inte är underkastade ämbetsansvar. Någon motsvarande bestämmelse finns heller inte i 21 kap. samma balk. Något hinder för Lindgren att inleda förundersökning förelåg således inte.

I förevarande fall synes någon förundersökning över huvud taget inte ha inletts utan utredningen synes ha verkställts i enlighet med bestämmelsen i 23 kap. 22 § rättegångsbalken. Där i stadgas att förundersök-

ning ej är erforderlig bl. a. beträffande brott, för vilket svårare påföljd än böter ej är stadgad, om tillräckliga skäl för åtal ändå föreligger. Sådana fall omfattas enligt ordalydelsen inte av 80 § militära rättegångslagen. Självfallet är det emellertid av lika stor betydelse, när formell förundersökning inte erfordras, att bestraffningsberättigad chef så snart som möjligt underrättas om brottet, så att risken för att han i disciplinmål ålägger den misstänkte straff för annat brott förebyggs i så stor utsträckning som möjligt.

Fråga uppstår då om vem som i dessa fall har att lämna underrättelse till bestraffningsberättigad chef. Med hänsyn till att det är av stor vikt att underrättelse lämnas på ett så tidigt stadium som möjligt måste det anses lämpligast att den myndighet som mottar anmälan om brottet också lämnar underrättelsen. I de fall då frågan, om förundersökning skall inledas eller tillämpning av stadgandet i 23 kap. 22 § rättegångsbalken skall ske, underställs åklagaren, torde ändå polismyndigheten böra ombesörja att brottet kommer till bestraffningsberättigad chefs kännedom. Om åklagaren underställs frågan om överlämnande av målet till bestraffningsberättigad befattningshavare enligt 80 § första stycket militära rättegångslagen bör däremot av naturliga skäl underrättelse inte lämnas av polismyndigheten, utan det bör ombesörjas av åklagaren om han finner att saken bör handläggas av civil myndighet. I det säkerligen sällsynta fallet att anmälan om bötesbrott inkommer direkt till åklagaren åligger det naturligtvis denne att lämna underrättelsen.

Den brottsliga handling varom i ärendet är fråga har bestått i hastighetsöverträdelse med militärt fordon. Av 9 § militära rättegångslagen framgår att bestraffningsberättigad befattningshavare inte äger ålägga straff för sådant brott. Även enligt den syn på saken som Lindgren redovisat borde han således enligt min mening ha underrättat bestraffningsberättigad chef om brottet. Jag vill understryka att det är av mindre betydelse om gärningen rubriceras helt korrekt i underrättelsen. Huvudsaken är att den militära chefen får kännedom om gärningen.

Beslut om anstånd med krigsförbandsövningar återkallat på grund av ändrade förhållanden

Värnpliktige Lars Axsäter var sedan den 1 juni 1970 inkallad för att fullgöra honom i fredstid åliggande grundutbildning och fem krigsförbandsövningar. Han var uttagen till värnpliktig i handräckningstjänst med placering vid Stockholms stabskompani, Livgardeskvadronen (K 1).

Axsäter ansökte i skrivelse den 14 januari 1971 om anstånd med krigsförbandsövningarna, vilka i direkt anslutning till grundutbildningen skulle fullgöras under tiden den 24 mars—den 24 juni 1971. Ansökan

bifölls genom beslut den 8 februari 1971 av truppregistreringsmyndigheten, sekundchefen för Svea livgarde (I 1). Genom beslut den 24 mars 1971 återkallade sekundchefen sitt tidigare beslut om anstånd och överlämnade anståndsärendet till värnpliktsverket för avgörande. Värnpliktsverket avlog genom beslut den 26 mars 1971 Axsäters ansökan. Axsäter besvarade sig hos värnpliktsnämnden, som genom beslut den 8 april 1971 beviljade honom det sökta anståndet.

I en skrivelse, som kom in till JO den 7 april 1971, klagade Axsäter på värnpliktsverkets handläggning av anståndsärendet. Han anförde bl.a. att det den 8 februari 1971 meddelade beslutet om anstånd inte bort ändras på sätt som skett, eftersom de sakliga skälen för beslutet enligt hans uppfattning kvarstod oförändrade. Handläggningen av ärendet hade vidare varit bristfällig på grund av att återkallelsen och ändringen vidtagits vid en så sen tidpunkt. Axsäter erhöll del av beslutet om återkallelse dagen före den planerade uttryckningsdagen den 26 mars 1971 och värnpliktsverkets avslagsbeslut kom honom tillhanda först den 6 april 1971. Värnpliktsverkets beslut saknade besvärshänvisning. Med undantag av sistnämnda beslut hade övriga postförsändelser till Axsäter i ärendet avsänts utan mottagningsbevis, vilket Axsäter likaså ansåg felaktigt.

Efter remiss inkom värnpliktsverket med utredning och yttrande.

Axsäter inkom därefter med påminnelser.

Ställföreträdande JO Wigelius anförde vid ärendets avgörande.

Av utredningen i ärendet framgår följande.

Såsom skäl för sin ansökan om anstånd med krigsförbandsövningarna åberopade Axsäter i skrivelsen den 14 januari 1971 i första hand att han — som avlagt civilingenjörs- och civilekonomexamen — erbjudits anställning vid Försvarets forskningsanstalt (FOA) fr.o.m. den 1 april 1971. I skrivelsen anförde Axsäter vidare bl.a.: Min ekonomiska situation, som följd av det faktum att jag påbörjat militärtjänstgöringen direkt efter avslutade studier, karakteriseras av skulder på i runt tal 40 000 kr. med åtföljande dryga amorteringar. Då jag i dag står i begrepp att gifta mig omöjliggöres detta på grund av min ekonomiska situation om icke en inkomstbringande anställning kan påbörjas med det snaraste. Ovan relaterade erbjudande om anställning vid FOA fr.o.m. den 1 april 1971 skänker mig denna möjlighet. På grund av FOA:s inställning i denna fråga skulle ett avslag av denna ansökan starkt äventyra mina chanser att erhålla nämnda anställning, ett förhållande som inte endast omöjliggör mina giftermålsplaner för lång framtid utan också på ett allvarligt sätt skadar min personliga utveckling och karriär, då anställningen i fråga för mig utgör ett unikt tillfälle till en meriterande befattning.

Till ansökan var fogat ett den 13 januari 1971 dagtecknat intyg från

FOA av följande innehåll. Härmed intygas att FOA avser att anställa Axsäter som forskningsingenjör med placering vid försvarsstabens OA-grupp. Axsäter avses tjänstgöra på försvarsstabens studieavdelning för att delta i arbetet med inriktning av nästa perspektivplan. Det är angeläget att Axsäter kan få börja sin anställning den 1 april 1971 dels för att få delta i arbetet från dess början, dels för att få tillfälle att inhämta erfarenheter från den personal som varit engagerad i föregående perspektivplan. Denna personal kommer att avsluta sin tjänstgöring vid försvarsstaben inom relativt snar framtid. FOA tillstyrker därför att Axsäter beviljas uppskov med den repetitionsövning som skall fullgöras den 24 mars—24 juni 1971.

Personalvårdsassistenten vid K 1 avstyrkte i yttrande den 22 januari 1972 bifall till Axsäters anståndsansökan och anförde därvid följande.

Som skäl för det sökta anståndet åberopar Axsäter dels att han fått erbjudande om arbete vid FOA, dels att han har stora skulder. Vid telefonsamtal med K.G. Mattson, som är t.f. chef för planeringsavdelningen vid FOA och som utfärdat det av Axsäter åberopade anställningsintyget, har framkommit att Axsäter är civilingenjör, teknisk fysik, att Axsäter anses mycket skicklig på sitt område och att det är FOA som är mest angelägen om att Axsäter får anstånd. Enligt Mattson får Axsäter lätt arbete på annat håll efter uttryckningen varför FOA gärna ser att han får rycka ut tidigare och börja arbeta på FOA. Beträffande Axsäters skulder har en specifikation infordrats. Enligt specifikationen är 30.000 kr. studieskulder med "amorteringsregler enligt studiemedelsförordningen", vilket innebär att det är lätt att få anstånd under värnpliktstjänstgöring. Detsamma torde gälla om en uppgiven skuld å 4.400 kr. till överingenjören Gunnar Axsäter.

Sekundchefen K 1 tillstyrkte i yttrande den 28 januari 1971 Axsäters ansökan med motiveringen, att Axsäter torde göra försvaret lika stor nytta om han blev anställd vid FOA.

Sekundchefen I 1 beviljade genom beslut den 8 februari 1971 Axsäter det sökta anståndet och angav som grund för beslutet ekonomiska skäl.

Från FOA anmäldes den 15 mars 1971 per telefon till värnpliktsverket, att Axsäter meddelat att han inte avsåg att tillträda anställningen vid FOA. Sekundchefen underrättades härom av värnpliktsverket genom skrivelse den 17 mars 1971 av följande innehåll. Då FOA anmält att Axsäter icke har för avsikt att börja avtalad anställning vid anstalten och då anstalten anser sig ha genom intyg medverkat till att anstånd bifallits, hemställer värnpliktsverket att sekundchefen med hänsyn till detta ändrade förhållande omprövar beslutet för eventuell fortsatt handläggning vid värnpliktsverket.

I skrivelse, dagtecknad den 24 mars 1971 och ställd till Axsäter, anförde personalofficeren I 1 på uppdrag av sekundchefen följande.

Sekundchefen I 1 har meddelats, att Ni återtagit Edert avtal med FOA om anställning hos detta företag. Då tidigare av sekundchefen meddelat anstånd med fem krigsförbandsövningar byggde på denna

föresättning och densamma nu bortfallit, återkallar sekundchefen härmed tidigare meddelat anstånd. Resolutionen av 8.2.1971 återsändes i bifogade kuvert. Edert ärende är — på grund av ovanstående ändring av faktiska förhållanden — insänt till värnpliktsverket.

Med följebrev den 24 mars 1971 översände sekundchefen till värnpliktsverket Axsäters anståndsansökan "för prövning i högre instans". Axsäter tog samma dag per telefon kontakt med värnpliktsverket och hemställde att ärendet ej skulle avgöras innan han hunnit komplettera det med intyg angående en ny arbetsanställning hos SAS.

I en den 24 mars 1971 dagtecknad skrivelse — rubricerad "Tillägg till ansökan av den 14/1 1971 angående anstånd KFÖ-tjg" — anförde Axsäter bl.a.

Då jag av såväl personliga som ekonomiska skäl funnit att den tidigare planerade anställningen vid FOA passar mig sämre än ett plötsligt påkommet erbjudande från SAS om anställning från samma datum, 1.4.1971, har jag beslutat ompröva min tidigare inställning i denna fråga och acceptera en anställning vid SAS i stället. Då nu frågan om mitt anstånd kommer upp till förnyad prövning vill jag i anslutning härtill påpeka följande. Den nya anställningen ändrar i sak inte på någon punkt min tidigare anståndsansökan. Beträffande företagets lidande härvidlag, se separat intyg från SAS. Anståndet har i beslutet 8.2.1971 motiverats "av ekonomiska skäl". De ekonomiska skälen styrks på följande punkter: (1) anställningen vid SAS medför en 903 kr. högre månadslön räknat i 1970 års löneläge (2) då jag på goda grunder planerat uttryckning från 26.3.1971, har jag 1.3.1971 bytt lägenhet varigenom utgiften för månadshyra stigit från 210 kr. till 665 kr. Vidare vill jag framhålla att följderna av ett upprivet beslut är av genomgripande och i dag oöverskådlig natur. Klart är emellertid att mitt planerade giftermål senare i vår måste inställas och att förbindelser att undervisa vid Enskede Vuxengymnasium under tiden 26.3—1.4.1971 måste brytas. Jag vill slutligen framhålla att ett frångående av tidigare principbeslut i denna fråga måste uppfattas som grovt rättskränkande, då ett tidigare felslut på detta sätt kommer att drabba tredje man.

I ett av SAS den 25 mars 1971 utfärdat intyg, vilket följande dag inkom till värnpliktsverket, anfördes följande.

När Axsäter för någon tid sedan anställdes av SAS bedömdes arbetet kunna påbörjas 1.4.1971. Med detta datum som utgångspunkt har följande tre arbetsuppgifter inplanerats: (1) deltagande i projektteam för utveckling av ett datorbaserat styrsystem för SAS personal (ca 1.000 man) inom flygstation Köpenhamn (2) deltagande i projektteam för utveckling av simuleringssystem för värdering av förslag till nya flygtrafikprogram (3) deltagande i projektteam för utveckling av styrsystem för SAS' fraktverksamhet. Axsäter ingår i nämnda projektteam som företagets för närvarande ende expert på operationsanalys. Därest påbörjandet av anställningen skulle uppskjutas, kommer nämnda projektarbete att i stort sett i motsvarande grad försenas, vilket för SAS bedöms medföra betydande olägenheter.

Värnpliktsverket meddelade den 26 mars 1971 följande beslut.

Anstånd med ifrågavarande tjänstgöring bifalles icke. Sekundchefen I 1 har, då den väsentliga grunden för tidigare beslut genom sökandens åtgärd försvunnit, återkallat tidigare meddelat anstånd. Ekonomiska skäl, styrkta av utredning vid K 1, kan icke anses bärande. Socialt skäl, uppskjutna giftermålsplaner, måste anses ha mindre vikt. Anställningsskälet har genom händelsernas utveckling samt styrkt i FOA intyg visat sig icke vara ett "unikt tillfälle", och då av SAS intyg kan utläsas, att sökanden icke kommer att gå miste om anställningen, kan icke heller detta skäl anses berättiga till anstånd.

Värnpliktsverkets beslut meddelades per telefon till I 1 och över-sändes skriftligen dit för delgivning. Från I 1 sändes den 29 mars 1971 beslutet i rekommenderat brev med mottagningsbevis till Axsäter under adress Stockholms stabskompani. Axsäter kvitterade försändelsen den 6 april 1971.

Axsäter anförde genom skrivelse den 6 april 1971 besvär hos värnpliktsnämnden över värnpliktsverkets beslut. Besvärsskriften hade i huvudsak samma innehåll som Axsäters den 7 april 1971 hit inkomna klagoskrift.

Genom beslut den 8 april 1971 beviljade värnpliktsnämnden Axsäter anstånd med ifrågavarande tjänstgöring på grund av de särskilda olägenheter som Axsäter åberopat.

I sitt yttrande hit har värnpliktsverket anført bl.a. följande.

Av föreliggande intyg från FOA framgår att det ur FOA:s synvinkel var ytterligt angeläget att Axsäter kunde tillträda sin tjänst där 1.4.1971. Vid bedömningen av anståndsärendet har sekundchefen tagit hänsyn till Axsäters ekonomiska förhållanden, arbetsbehovet vid FOA och behovet av handräckningsvärnpliktiga under den aktuella tiden. Sekundchefen fann därvid att om han genom att bevilja Axsäter anstånd kunde tillmötesgå FOA:s önskemål om att anställa Axsäter skulle detta vara till gagn för såväl försvaret som för Axsäter själv. Sekundchefen har vid sin bedömning även fäst avseende vid att Axsäters möjligheter att få anställning vid FOA skulle kunna äventyras om han inte kunde tillträda tjänsten 1.4.1971. När beslutet sedermera skrevs ut kom det enligt vad sekundchefen I 1 meddelat att något missvisande motiveras med "ekonomiska skäl", vilka skäl alltså inte varit av avgörande betydelse för utgången av ärendet. Axsäter har sedermera under alltjämt pågående tjänstgöring genom eget initiativ föranlett en ändring i underlaget för beslutet om anstånd. Att beslutet fattats under vissa förutsättningar kan knappast hävdas skola äga ovillkorlig tillämpning vid ändrade förutsättningar. I och med att dessa kommer till värnpliktsverkets kännedom måste verket pröva eventuell åtgärd. I den nya situationen har en väsentlig ändring inträtt genom att Axsäters tillträdande av tjänst hos SAS inte var villkorslöst förenad med tillträdesdatum 1.4.1971 utan att den tjänsten stod öppen för honom i och med avslutad värnpliktstjänstgöring. Detta innebär enligt värnpliktsverkets bedömande att av anförda skäl kvarstår endast de ekonomiska förhållandena vilka tidigare föranlett avstyrkande av personalvårdskonsulenten vid K 1. Axsäter hävdar att ställningstagandet måste vara detsamma oavsett om arbetsgivaren är statlig myndighet eller privat företagare och att

avsteg härifrån vore en kränkning av rättssäkerheten. Värnpliktsverket delar Axsäters uppfattning men vill göra det tillägget att jämförelsen måste avse en klart likartad situation. Enligt vad som ovan anförts är detta enligt värnpliktsverkets uppfattning inte fallet i föreliggande ärende. Axsäters situation är enligt värnpliktsverkets uppfattning inte så avvikande från många andra värnpliktigas med avslutade studier och från studietiden kvarstående studieskuld, att han till skillnad från andra bör medges anstånd.

Axsäter har i sina påminnelser genmält bl.a.

Sekundchefen påstås vid fattandet av beslutet 8.2.1971 ha fäst avseende vid att mina möjligheter att få anställning vid FOA skulle kunna äventyras om jag ej kunde tillträda tjänsten 1.4.1971. I FOA:s intyg antyds ingenting om en sådan utveckling. Tvärtom framgår det av personalvårdskonsulentens utredning att det var FOA, som var angelägen om anställningen vid denna tidpunkt, då jag annars lätt skulle kunna få arbete på annat håll. Det kvarstående beslutsskälet var således försvarsnyttan och FOA:s önskemål. I sitt beslut 24.3.1971 återkallade sekundchefen det medgivna anståndet endast på grund av att beslutsskälens försvarsnyttan och FOA:s önskemål ej längre kvarstod. — När jag antog erbjudandet om anställning hos SAS trodde jag, att detta inte skulle påverka det meddelade anståndsbeslutet, eftersom beslutet var grundat på "ekonomiska skäl" och dessa inte förändrats. Jag var följaktligen i god tro vid mitt handlande, vilket enligt min mening bort vara ett tillräckligt skäl för värnpliktsverket att bifalla min anståndsansökan. Värnpliktsverket tar således ingen hänsyn till sekundchefens i beslutet 8.2.1971 anförda motivering utan gör i stället gällande att beslutsunderlaget på en väsentlig punkt förändrats genom att tillträddandet av tjänsten hos SAS inte var villkorslöst förenat med tillträdesdag 1.4.1971. Situationen skulle därigenom inte vara likartad i de båda fallen. Av en jämförelse mellan intygen framgår emellertid att någon sådan skillnad ej kan utläsas.

Bestämmelser om anstånd med värnpliktstjänstgöring återfinns i bl.a. tjänstgöringskungörelsen (1969:380). Enligt 22 § kan anstånd med att börja tjänstgöring eller att fullgöra påbörjad tjänstgöring beviljas värnpliktig som visar att tjänstgöringen skulle medföra avsevärt avbräck i påbörjade studier eller vålla väsentlig olägenhet i hans arbete eller bereda honom eller nära anhörig till honom väsentliga svårigheter. Ansökan om anstånd skall enligt 25 § göras hos truppregistreringsmyndigheten. Ansökan skall vara skriftlig och innefatta sökandens skäl för ansökningen. Vid ansökningshandlingen skall fogas de intyg och andra handlingar som sökanden önskar åberopa. I 26 § lämnas närmare föreskrifter om intyg till styrkande av behov av anstånd. I ett fall som det nu förevarande skall behovet styrkas genom intyg av person i förtroendeställning eller annan som är väl förtrogen med sökandens förhållanden. Vid i ärendet aktuell tidpunkt stadgades i 27 § att beslut i anståndsärende skulle delges sökanden utan dröjsmål och att, om ansökningen lämnades utan bifall av värnpliktsverket, beslutet skulle innefatta besvärshänvisning.

Om handläggningen av anståndsärende lämnas bestämmelser i 29 § värnpliktslagen (1941:967) i dess lydelse efter den 1 juli 1969. Beslut om anstånd meddelas av truppregistreringsmyndighet efter ansökan av den värnpliktige. Anser sig truppregistreringsmyndigheten icke kunna bifalla ansökningen, skall myndigheten med eget yttrande överlämna handlingarna till värnpliktsverket, som beslutar i ärendet. Talan mot värnpliktsverkets beslut föres hos värnpliktsnämnden genom besvär som skall ha inkommit till nämnden inom två veckor från den dag klaganden fick del av beslutet. Mot värnpliktsnämndens beslut må talan ej föras.

Några föreskrifter om vad som vid tillämpningen av 22 § tjänstgöringskungörelsen skall avses med väsentlig olägenhet i arbetet eller väsentliga svårigheter finns inte. Emellertid framhöll chefen för försvarsdepartementet i samband med de år 1966 genomförda ändringarna i värnpliktslagen m.m. vikten av att särskild restriktivitet iakttas vid beviljande av anstånd med repetitionsutbildning (se prop. 1966:106 s. 169).

Genom beslutet den 8 februari 1971 hade Axsäter vunnit fullt bifall till sin anståndsansökan. Eftersom besvärsberättigad motpart saknades, måste beslutet betraktas som lagakraftvunnet i och med meddelandet. Det ges inga i författning meddelade bestämmelser om att ett dylikt anståndsbeslut kan återkallas på grund av exempelvis nya faktiska omständigheter. Inte heller hade något förbehåll om återkallelse intagits i beslutet.

Frågan, huruvida anståndsbeslutet ändock kunnat återkallas och ändras av myndigheterna på sätt här skett, aktualiserar det svårlösta problemet om rättskraft i förvaltningsförfarandet. Med ett avgörandes rättskraft förstås, att beslutet binder myndigheterna på sådant sätt, att de inte beträffande samma sak kan meddela ett beslut av annat innehåll — positivt eller negativt. Problemet om rättskraft i förvaltningsförfarandet har behandlats bl.a. av besvärssakkunniga i betänkandet "Lag om förvaltningsförfarandet" (SOU 1964:27 s. 476—481) och i ett inom justitiedepartementet utarbetat lagförslag "Förvaltningslag" (SOU 1968:27 s. 214—220). Av dessa utredningar framgår sammanfattningsvis, att rättskraften i förvaltningsförfarandet inte har någon fix innebörd utan blir beroende av överväganden i det särskilda fallet. Under beaktande av framför allt tillämplig författnings syften och den enskildes behov av trygghet får från område till område, sak till sak prövas, om en sak som en gång prövats skall kunna tas upp till ny prövning för att ett materiellt eller rättsligt riktigare beslut skall komma till stånd. Till bilden hör också att sakläget sällan är statiskt. I och med att det förskjuts genom att nya omständigheter tillkommer, förändras saken och grunden för ett res judicataresonemang rycks undan. Om och i vilken utsträckning ett nytt eller ändrat beslut får meddelas angående

en sak eller ett beslut får tas tillbaka, blir sålunda i förvaltningsförfarande ofta en lämplighets-, skälighets- eller värderingsfråga snarare än en fråga om processuella principer.

Av nu antydda skäl har det befunnits ogörligt att uppställa några generella regler om förvaltningsbesluts rättskraft och några bestämmelser härom har heller inte upptagits i förvaltningslagen (1971:290) som trädde i kraft den 1 januari 1972.

Uppenbart är emellertid, att mycket starka skäl måste föreligga för att en återkallelse av ett gynnande beslut skall vara försvarlig med hänsyn till den enskildes intresse av trygghet. Axsäter har otvivelaktigt haft anledning att ordna sina angelägenheter i förlitan på att anståndsbeslutet var slutgiltigt. Det synes dock tveksamt om detta också inneburit att Axsäter utan risk för att beslutet skulle kunna ändras ägt antaga en ur hans synpunkt förmånligare anställning hos SAS i stället för den i anståndsansökan åberopade anställningen hos FOA, varom vederbörligt intyg företetts i anståndsärendet. Axsäter kan knappast ha varit omedveten om att anställningen hos FOA utgjort en betydelsefull bedömningsfaktor i anståndsärendet. I ansökan har Axsäter sålunda själv framhållit, att ett avslag skulle starkt äventyra hans chanser att erhålla anställningen i fråga och att densamma utgjorde ett unikt tillfälle för honom till en meriterande befattning. Mot bakgrund härav och med hänsyn till bestämmelserna i 26 § tjänstgöringskungörelsen om att behov av anstånd regelmässigt måste styrkas genom intyg torde det kunna hävdas att Axsäter normalt sett inte bort förlita sig på anståndsbeslutet med mindre han underrättat beslutsmyndigheten om den förändring som inträtt i fråga om hans blivande arbetsförhållanden.

I förevarande fall föreligger emellertid den komplikationen att det av den anförda beslutsmotiveringen inte klart framgår vilken betydelse som tillmätts det förhållandet att det i första hand åberopade skälet för det sökta anståndet var tillträdandet av en anställning hos FOA. Visserligen kan det beträffande beslut av denna beskaffenhet inte ställas alltför stora anspråk på att beslutsmotiveringen skall vara distinkt eller fullständig och det är därför inte berättigat att av de redovisade beslutsmotiven motsättningsvis sluta sig till att vissa, i beslutet inte omnämnda faktorer skulle saknat betydelse för avgörandet. Ställningstagande till om anstånd kan medgivas enligt 22 § tjänstgöringskungörelsen grundas ju på diskretionära överväganden. Det kan knappast komma i fråga att som beslutsmotiv i detalj redovisa alla de värderingar — ofta av allmän karaktär — som spelat in i en sådan bedömning. Detta skulle ofta leda till en orimlig vidlyftighet i angivandet av skälen för beslutet och innebära ett betydande merarbete för den beslutande myndigheten (se justitieombudsmännens ämbetsberättelse 1972 s. 89 f). Inte desto mindre lämnar onekligen den i beslutet den 8 februari 1971 redovisade motiveringen, ”ekonomiska skäl”, visst utrymme

för en tolkning i den riktning Axsäter härstädes gjort gällande. Med hänsyn härtill och till omständigheterna i övrigt synes Axsäters uppgift, att han vid antagandet av erbjudandet om anställning hos SAS trodde att detta inte skulle påverka det meddelade anståndsbeslutet, böra tagas för god. Axsäters uppfattning i nämnda hänseende, som kommit till uttryck redan i hans skrivelse den 24 mars 1971 till värnpliktsverket, utgör vid en skälighetsavvägning en omständighet som talar emot att anståndsbeslutet skulle ändras.

Det förhållandet, att mycket kort tid stod till buds för att genomföra en eventuell återkallelse och ändring av anståndsbeslutet, utgör ytterligare ett återhållande moment vid bedömandet av om en sådan åtgärd var skäligen påkallad.

Vid en separat bedömning av det anståndsbehov, som förelåg sedan Axsäter slutit anställningsavtal med SAS, delar jag den uppfattning som värnpliktsverket givit uttryck för genom avslagsbeslutet den 26 mars 1971. Det oaktat kan det på nyss angivna grunder enligt min mening med fog ifrågasättas om tillräckliga skäl för återkallelse av det tidigare anståndsbeslutet var för handen. Värnpliktsnämndens beslut den 8 april 1971 torde också ge uttryck för en sådan uppfattning. Å andra sidan kan i värnpliktsverkets yttrande antydda rättviseskäl inte fränkännas väsentlig betydelse i detta sammanhang, vilket försvårat en rätt bedömning av fallet. Med hänsyn härtill och till att någon enhetlig rättsuppfattning i principfrågan inte utbildat sig kan åtgärden att återkalla och ändra det meddelade anståndsbeslutet inte rimligen läggas vederbörande till last som fel eller försummelse i tjänsten.

Värnpliktsverket har lämnat obestridd Axsäters uppgift därom, att beslutet den 26 mars 1971 saknat besvärshänvisning. Såsom framgått av ovanstående redogörelse för tillämpliga författningsbestämmelser förelåg enligt 27 § tjänstgöringskungörelsen skyldighet för värnpliktsverket att i ett fall som det förevarande bifoga besvärshänvisning. Handläggningen av ärendet har således härvidlag varit försumlig. Eftersom försummelsen får antagas ha berott på ett tillfälligt förbi-seende och då Axsäter ej synes ha lidit någon skada genom det inträffade, finner jag mig dock kunna stanna vid det påpekande som innefattas i det sagda.

Att värnpliktsverkets beslut den 26 mars 1971 kommit Axsäter tillhanda först den 6 april 1971 är beklagligt. Jag anser det emellertid inte påkallat att utreda anledningen till att delgivningen blev så sen.

Vad slutligen gäller klagomålen över att vissa postförsändelser till Axsäter i ärendet — dock ej värnpliktsverkets beslut den 26 mars 1971 — sänts utan mottagningsbevis, finner jag nämnda förfarande ej motivera någon utredning eller annan åtgärd från min sida.

Fråga om riktigheten av att vapenvägrare förts från sitt förband till polisförhör m.m.

I en skrift, som kom in till JO den 9 juni 1971, anförde Mats Öhström i huvudsak följande. Han inkallades till militärtjänstgöring vid Norrlands trängregemente (T 3) i Sollefteå med inryckningsdag den 1 juni 1971. Vid inställelsen till regementet avsåg Öhström att vägra värnplikt, vilket han också gjorde. Följande inträffade vid Öhströms inställelse. Omedelbart efter ankomsten till regementet meddelade Öhström skolchefen, löjtnanten Pedersson, att han totalvägrade och ville tala med kompanichefen, kaptenen Sandén, vilken beordrade Öhström att inställa sig på kompaniexpeditionen tre timmar senare. När Sandén gått beordrade Pedersson Öhström att gå in i hans rum. Pedersson ville veta varför Öhström totalvägrade och förklarade samtidigt att han var medveten om att han inte hade någon rätt att ställa frågor. Under samtalet, som varade en halvtimme, ställde dock Pedersson frågor om Öhströms inställning till olika företeelser. — När Öhström släpptes in till Sandén upprepade han "vänligt/civilt" att han avsåg att totalvägra. Sandén förklarade irriterat att det inte var något att se glad ut för. Därefter tillfrågades Öhström om han sökt vapenfri tjänst och om han var medveten om konsekvenserna för totalvägrare, vilket Öhström bejakade. Öhström beordrades därpå att stanna på regementet över natten för att tänka igenom situationen. — Nästa morgon kallades Öhström in till Sandén. Denne frågade om Öhström tänkt igenom situationen och om hans beslut stod fast. Öhström svarade ja. En furir kallades då in som vittne och Öhström vägrade i dennes närvaro att motta en k-pist. Öhström väntade sig att omedelbart bli hemförlovad och få lämna regementet, men Sandén förklarade att Öhström skulle vänta tills alla nödvändiga handlingar utskrivits, tills regementschefen hade talat med honom och tills polisen var beredd att "ta hand om honom". — Då Öhström efter viss diskussion med Sandén kom ut från kompaniexpeditionen förklarade han för en förvaltare Israelsson att han avsåg att omedelbart lämna regementet. Israelsson svarade att det "tamejfan var regementet som bestämde" när Öhström skulle få lämna området. Han försåg emellertid Öhströms inskrivningsbok med följande text: Hemf 414/66 SFS, § 26. Öhström ansåg sig då formellt vara hemförlovad. Han begav sig till regementets personalregistrator, som förklarade att "allt var klart" och uppmanade Öhström att gå till "bevakningsmannen" i huvudkasernen, som skulle föra Öhström ut från regementet. "Bevakningsmannen" förklarade emellertid att Öhström skulle stanna på regementet tills man var klar med honom (regementschefen skulle tala med honom) och förde ut honom till ett angränsande rum, i vilket Öhström och en annan totalvägrare sattes under bevakning av en värnpliktig vakt. Vid det därpå följande samtalet med regements-

chefen, översten Dag Nordenskiöld, förklarade denne att Öhström — enligt lokal praxis — inte fick lämna regementet förrän polisen var beredd att ta emot honom och till polisen skulle han transporteras av regementets vakt tillsammans med polisanmälan. Detta arrangemang motiverade Nordenskiöld med att han ville "spara pengar åt statsverket". — Öhström och den andre värnpliktsvägraren kördes sedan i bil till polisen i Sollefteå. Omedelbart vid framkomsten förklarade Öhström att han ville göra en anmälan mot regementet för att det höll värnpliktsvägrare kvar längre än det hade rätt till. Polisen vägrade att ta emot anmälan. Öhström tilläts inte ens tala till punkt. Vakten överlämnade den skriftliga anmälan om Öhströms "brott" till polisen och en utredning gjordes. Därefter fick han inte lämna polisstationen förrän man fått klartecken från T 3.

Öhström ville hävda att officerare vid T 3 utsatt honom i egenskap av värnpliktsvägrare för ett otillbörligt tryck genom samtalen för att få honom att ompröva sin inställning, att man tvingat Öhström stanna på regementet på ett lagstridigt sätt efter ett genomfört lydnadsbrott, att polisen alltför lättvindigt avfärdat Öhströms anmälan mot T 3 samt att polisen visat ett mindre lämpligt beroende av regementet, då den frågat regementet om lov för Öhström att lämna staden.

Efter remiss inkom Nordenskiöld med upplysningar, vartill fogats PM över Sandéns, Pederssons och Israelssons kontakter med Öhström.

Israelsson medgav i sin PM att han till Öhström yttrat sig på ett olämpligt sätt.

Nordenskiöld anförde följande.

Han hade tolkat 26 § KK med vissa bestämmelser om vapenfria värnpliktiga sålunda:

1. Bestämmelsen i andra stycket om att den värnpliktige omedelbart skall hemförlovas innebär att han hemförlovas samma dag som han vägrar att fullgöra vad som åligger honom. Så hade också skett i det aktuella fallet.

2. Anmälan till polismyndighet skall göras genast dvs utan varje tidsutdräkt. Så hade också skett.

I fall av värnpliktsvägran samtalade Nordenskiöld regelmässigt med den värnpliktige efter det denne vägrat, bl. a. för att få underlag för beslut om hemförlovning, anmälan till Kungl Maj:t samt för att fastställa om förutsättning för sådan anmälan till Kungl Maj:t, som avses i 27 § nämnda kungörelse, föreligger. Sådant samtal genomfördes också med Öhström, som emellertid icke var villig att närmare gå in på motiven för sin vägran.

Med anledning av K cirk om särskild skyndsamhet vid behandling av militära brottmål hade överenskommelse träffats med militäråklagaren vid åklagarmyndigheten i Sollefteå åklagardistrikt om att sedan anmälan till polisen gjorts, polismyndigheten omgående höll förhör med värnpliktig, som vägrade fullgöra värnpliktstjänstgöring. Anmälan från polisen att den var beredd genomföra förhör omedelbart gjordes till rättsvårdsunderofficern vid regementet, vilket samtidigt var polisens

kallelse av den värnpliktige för förhör. Polisförhøret fick emellertid icke medföra att hemförløvning samma dag omöjliggjordes. För tids vinnande transporterades den värnpliktige till polisen i kronans bil.

I det nu aktuella fallet skedde transporten samtidigt med två "vapenvägrare". Som bilförare tjänstgjorde en värnpliktig handräckningsman. Någon "militär vakt" förekom icke. I Öhstrøms anmälan talades om "bevakningsman". Här torde avses rättsvårdsofficeren, som tillika är bevakare.

Nordenskiöld ansåg icke att Öhstrøm utsatts för "otillbörligt tryck", ej heller att han tvingats stanna på regementet på ett lagstridigt sätt.

Öhstrøms påstående att polisen visat "mindre lämpligt beroende av regementet" saknade enligt Nordenskiølds uppfattning grund.

Rustmästaren Israelsson hade vid samtal med Öhstrøm haft ett olämpligt ordval. Nordenskiöld hade erinrat Israelsson om bestämmelserna i tjänsterelementet för krigsmakten (TjRK) kap. 6:11.

Öhstrøm avgav påminnelser.

Åklagarmyndigheten i Sollefteå åklagardistrikt inkom härefter med upplysningar och yttrande, såvitt avsåg förfarandet att inställa värnpliktiga till polisförhör, vari distriktsåklagaren Lars Arfors anförde följande.

Anmälan om att Öhstrøm misstänktes för lydnadsbrott inkom till åklagarmyndigheten 2.6.1971. Rutinmässigt överlämnades därvid samma anmälan direkt till polisens utredningsavdelning, som är belägen omkring 600 meter från åklagarmyndighetens expedition. Anmälan från ortens två regementen överlämnades vanligen genom bud och sagda förfarande praktiserades efter överenskommelse för vinnande av tid. Skulle särskilda direktiv från åklagare erfordras kunde sådana meddelas per telefon med anledning av anmälan, som redan fanns hos polisen.

I Sollefteå åklagardistrikt anmäldes under år 1970 54 fall av lydnadsbrott innefattande totalvägran och år 1971 36 fall. Brottstillfällena koncentrerades i huvudsak till inryckningsperioder under sommaren.

Förundersøkningsprotokoll rörande Öhstrøm inkom 4.6.71 — en fredag och troligen kort före arbetstidens slut. 8.6.71 överlämnades ärendet till åklagarmyndigheten i Gävle åklagardistrikt för fortsatt handläggning. Enligt per telefon inhämtade upplysningar dömdes Öhstrøm i tingsrätt 29.6.1971 och i hovrätt 10.9.1971 varefter Kungl Maj:t 3.12.71 beslöt ej medge prövningstillstånd.

Det var för Arfors känt och lämnat utan erinran att polisen efter erhållen anmälan om lydnadsbrott meddelar bevakaren vid regementet när man kan verkställa förhör. Normalt avdelas — om möjligt — flera man för att kunna verkställa förhör med flera misstänkta så snabbt som möjligt. Denna underrättelse till bevakaren utgör samtidigt kallelse till den värnpliktige.

Att de till förhör kallade värnpliktiga i Kronans bil skjutsades till polisen i en för dem ofta främmande stad betraktade Arfors som service liksom polisens åtgärd att efter förhøret vid regementet kontrollera att den värnpliktige erhållit biljett, matersättning m.m.

Förfarandet hade dittills fungerat väl och syntes överensstämma med kravet på såväl skyndsamhet som minsta olägenhet för den hörde.

Skulle förhör med misstänkt begäras på annan ort — i huvudsak

under semestertid — var det realistiskt att räkna med att laga kraft-
ägande dom kunde föreligga först avsevärd tid efter brottet.

Upplysningar och yttrande inhämtades även från polismyndigheten i Sollefteå polisdistrikt, varvid t.f. polismästaren Ulf Wall såsom eget yttrande återopade en av kriminalkommisarien Roland Fagerström upprättad promemoria. Beträffande förfarandet att inställa värnpliktiga till polisförhör konfirmerade Fagerström vad Arfors anfört i sitt yttrande.

Angående Öhströms påstående att polisen underlåtit att uppta anmälan mot T 3 uppgav Fagerström följande.

Förhørsledaren, kriminalinspektören Sixten Nordholm, hade på fråga uppgivit, att Öhström till honom icke framfört önskan att göra anmälan mot T 3. Öhström hade icke diskuterat eller över huvud taget nämnt ett ord om den saken.

Vid telefonkontakt den 14 november 1972 med Öhström hade denne till Fagerström uppgivit, att han "inställdes" vid polisstationen för förhör vid något tillfälle mellan kl. 9.00 och 10.00 den 2 juni 1971. Förhöret tog högst 15—20 min., och Öhström hann därefter nätt och jämnt till tåget, som avgick kl. 10.21. Sin begäran om att få göra anmälan mot T 3 framställde han genast han kommit in i vaktrummet till där tjänstgörande polisman. I vaktrummet fanns ytterligare en polisman — civilklädd. Det kunde möjligen ha varit den, som sedermera verkställde förhöret med Öhström, men det var Öhström inte helt säker på. Han kände ingen av dem han kom i kontakt med. Vid förfrågan hos såväl vakthavande befäl som "vakthavande" polisman vid den aktuella tidpunkten — polisinspektören Paul Gidlöf resp. polisassistenten Bengt Jonsson — hade dessa sagt sig inte minnas Öhströms besök i polisstationen eller hans påstådda begäran om att få göra anmälan mot T 3. Hade en dylik begäran framförts sade sig båda säkerligen ha hänvisat Öhström till kriminalavdelningen.

Öhström inkom härefter med förnyade påminnelser, vari han vidhöll att han, då han infördes på polisstationen i Sollefteå, blev nedtystad, då han ville anmäla T 3 för dess behandling av honom.

Ställföreträdande JO Wigelius anförde vid ärendets avgörande följande.

Vad som framkommit genom utredningen ger mig inte anledning att rikta kritik mot någon befattningshavare vid regementet för åtgärder i samband med Öhströms värnpliktsvägran eller vid handläggningen av frågan om hemförlovning. Israelsson har dock, såsom han medgivit, yttrat sig olämpligt gentemot Öhström. Med hänsyn till att Norden-skiöld erinrat Israelsson om innehållet i TjRK kap. 6 mom. 11 finner jag inte anledning att vidta ytterligare åtgärd i detta hänseende.

Vad beträffar förfarandet att transportera värnpliktsvägrare till polisförhör vill jag anföra följande.

Nordenskiöld har uppgivit att överenskommelse träffats med åklagarmyndigheten om att det beskrivna förfarandet skulle tillämpas vid fall av värnpliktsvägran. Det föreligger enligt min mening inte något skäl till anmärkning däremot för det fall att den misstänkte, lämpligen efter information om gällande rättsregler, går med på att så sker.

Av de yttranden som avgivits framgår ej om förfarandet ursprungligen avsetts att komma till användning jämväl då den misstänkte inte är beredd att underkasta sig polisförhör i omedelbar anslutning till genomförd värnpliktsvägran. Öhström har emellertid i sin klagoskrift uppgivit, att han upplysts om att han enligt lokal praxis inte fick lämna regementet förrän polisen var beredd att ta emot honom och att han skulle transporteras till polisen av regementets vakt tillsammans med polisanmälan. Detta hade enligt Öhström skett trots invändningar från hans sida. Dessa uppgifter har inte föranlett någon gensaga från de myndigheter som yttrat sig i ärendet. Jag utgår därför ifrån att händelseförloppet i denna del varit sådant som Öhström uppgivit. I dylikt fall väcker förfarandet enligt min mening betänkligheter och leder närmast tanken till hämtning utan föregående kallelse.

Enligt 23 kap. 7 § första stycket rättegångsbalken må under viss förutsättning den som kallats till förhör men utan giltig orsak underlåtit att hörsamma kallelsen hämtas till förhöret. I andra stycket av samma paragraf stadgas att hämtning till förhör utan föregående kallelse må ske om undersökningen avser brott, varå fängelse kan följa, och att det skäligen kan befaras, att den som skall höras ej skulle hörsamma kallelsen eller i anledning av kallelse skulle genom undanröjande av bevis eller på annat sätt försvåra utredningen. Om inte därigenom förundersökningens behöriga gång motverkas eller polisens eller åklagarens arbete avsevärt försvåras, skall enligt 5 § förundersökningskungörelsen förhör hållas å tid och plats, som kan antagas medföra minst olägenhet för den som skall höras. Förhör skall också i övrigt anordnas så, att onödig tidsspilla för den hörde undvikas. Den som skall höras bör, där så ske kan och det ej finnes olämpligt med hänsyn till utredningen, i god tid kallas till förhöret.

Nämnda förutsättningar för hämtning utan föregående kallelse torde i de flesta fall av värnpliktsvägran inte kunna anses föreligga. Inte heller synes det tillämpligt tillvägagångssättet stå i överensstämmelse med stadgandet i 5 § förundersökningskungörelsen om att kallelse skall ske i god tid före förhöret. De undantag från denna regel som medges synes inte kunna tillämpas enbart under hänvisning till att militära brottmål skall behandlas med särskild skyndsamhet. Jag vill här erinra om ett av MO gjort uttalande av innebörd att, där den misstänkte vid brottets hänskjutande till åklagaren inte längre fullgör tjänstgöring vid krigsmakten, det i allmänhet inte torde vara erforderligt att målet erhåller förtursbehandling (MO:s ämbetsberättelse 1951 s. 106).

Om i visst fall reglerna om hämtning till förhör skulle befinnas vara tillämpliga i fall av värnpliktsvägran, torde polismyndigheten ej vara berättigad att av militär myndighet erhålla biträde med åtgärden. Någon sådan rätt kan inte härledas ur bestämmelsen i 82 § militära rättegångslagen angående åklagares och polismyndighets rätt att vid förundersökning begära nödigt biträde av personal vid krigsmakten och finns inte heller i övrigt stadgad. I Öhströms fall, där något skäl att tillgripa hämtning inte synes ha förelegat, måste det med desto större skäl anses felaktigt att regementet mot Öhströms vilja transporterat denne till polisförhöret.

Med hänsyn främst till att varken Öhström eller någon annan torde ha lidit skada genom ifrågavarande förfaringsätt vidtar jag inte någon ytterligare åtgärd i denna sak utan låter det stanna vid de gjorda påpekandena.

Öhströms uppgift om att han vägrats göra polisanmälan mot regementet har bestritts från polismyndighetens sida. Uppgift står således mot uppgift och jag finner inte skäl att anta att ytterligare utredning skulle kunna bringa klarhet i frågan.

Säkerhetsåtgärder vid överskeppning av militär trupp

I en skrivelse, som kom in till JO den 15 juni 1971, anförde värnpliktige C.-G. Dahlbäck bl.a. följande. Under våren 1971 var han inkallad till en krigsförbandsövning. Det kompani Dahlbäck tillhörde företog under slutövningarna, som leddes av befälhavaren för Älvsborgs försvarsområde översten T. Nordin, den 10 juni 1971 överskeppning av Karls grav (Göta kanal). Under överskeppningen passerade tre civila fartyg i farleden. De två sista fartygen doldes nästan helt av rök som lagts ut från överskeppningsbåtarna. Det första fartyget körde på och slet av en draglina, som var fastsatt vid den överskeppningsbåt, i vilken Dahlbäck satt. Han hamnade därvid i vattnet och sam i land. Vid överskeppningen tjänstgjorde en säkerhetsofficer med en medhjälpare. I stridslarmet saknade emellertid säkerhetsofficeren möjlighet att göra sig hörd. En livräddningsbåt utan åror låg uppdragen på kanalkanten (urlastningsstranden). Frälsarkransar saknades på platsen. — Dahlbäck ifrågasatte om gällande säkerhetsföreskrifter iakttagits vid överskeppningen och om det var lämpligt att ha en överskeppningsövning vid en så trafikerad farled som den ifrågavarande och att lägga denna under rök.

Efter remiss inkom Nordin med utredning och yttrande.

Dahlbäck avgav påminnelser. I dessa anförde han, med instämmande av två av sina kamrater vid övningen, att livräddningsbåten, uppdragen

på urlastningsstranden, varit obemannad och helt saknat utrustning och ifrågasatte i utredningen lämnad uppgift att två gummibåtar i reserv funnits på urlastningsstranden.

Förnyat yttrande inhämtades från försvarsområdesbefälhavaren.

Dahlbäck avgav ånyo påminnelser. I dessa anförde han, likaledes med instämmande av sina förenämnda två kamrater, att det av ett i ärendet företett reversal på utlämnade båtar till övningen framgick att antalet uttagna båtar var två mindre än som redovisats i utredningen, vilket stödde påståendet att det inte funnits två gummibåtar i reserv på urlastningsstranden. Vidare tyckte Dahlbäck och hans kamrater, att det förelåg motsägelser mellan försvarsområdesbefälhavarens yttranden därför att enligt det första yttrandet var livräddningsbåten obemannad angjord vid stranden och båtens chef, rustmästaren S. Nodin, placerad på stranden, medan enligt det andra yttrandet Nodin med två man bemannade båten.

Därefter upprättades vid ombudsmannaexpeditionen en promemoria, i vilken ifrågasattes huruvida draglinor bort på sätt som skett användas vid överskeppningen. Promemorian jämte övriga handlingar i ärendet remitterades till chefen för armén för yttrande. I yttrande, som inkom den 1 mars 1973, anförde chefen för armén bl.a. följande.

Användande av draglinor på sätt som skett i det aktuella fallet är, fastän icke reglementerat, en vid överskeppningar av smala vattendrag använd metod, som väl kan användas i farled av Göta Kanals typ under förutsättning att betryggande åtgärder vidtagits för att i farleden passerande fartyg ej skall komma i kontakt med draglinorna. Om fartyg avses passera över draglinan synes denna böra tyngas ned av t.ex. fastsatta sänken.

Vid ärendets avgörande anförde ställföreträdande JO Wigelius följande.

Vattendraget är på övergångsstället en grävd kanal. Dess största bredd är 60—80 m och dess minsta bredd c:a 30 m. Farleden, som är särskilt markerad, är 20—25 m bred. Vattenströmningen är mycket obetydlig. Överskeppningsövningen planerades under visst samarbete med Trollhätte kanalverk. Kanalverket uttalade därvid att det från utbildningssynpunkt borde vara värdefullt att övningen genomfördes utan inskränkningar i de civila fartygens framförande. Inom farleds-avsnittet är trafiken reglerad så, att samtidigt trafik sker endast i en riktning. Kanalverkets personal är ständigt informerad om fartygsrörelserna. De i övningen deltagande soldaterna hade kort före övningen vid Älvsborgs regemente erhållit viss undervisning i överskeppning. Som säkerhetschef vid överskeppningen tjänstgjorde kaptenen E. Börjesson. Han biträdades av rustmästaren S. Nodin, som var sjukvårdsutbildad. Nodin disponerade en terrängbil för eventuell sjuktrans-

port. Övningen började omkring kl. 05.00 den 10 juni 1971. Vädret var klart, stilla och soligt. Börjesson, enligt uppgift kompetent livräddare, var klädd i uniform placerad på en inom området centralt belägen stenkista. Soldaterna överskeppades i tre omgångar i tre båtar (patrullbåt 51, av gummi). Båtarna paddlades över av de överskeppade och drogs tillbaka med hjälp av draglinor. Rök utvecklades med rökfacklor. När den patrullbåt, i vilken Dahlbäck satt, var nära urlastningsstranden blev båtens återhållningslina avsliten av ett passerande fartyg. Dahlbäck hoppade därvid överbord. Han trodde att han skulle dras ur båten. Han fick ta några simtag för att komma i land.

När överskeppningen började fanns två båtar (öbåt 3) i reserv vid ilastningsstranden, en livräddningsbåt vid urlastningsstranden samt två reservbåtar av gummi på urlastningsstranden. Dahlbäcks uppgift beträffande antalet båtar i det förenämnda reversalet måste bero på en felläsning. Reversalet upptar nämligen 3 "öbåtar m tbh" och 5 "PTR-Båt 51".

Enligt försvarsområdesbefälhavarens utredning var livräddningsbåten bemannad av Nodin och två roddare, men på grund av det ovannämnda olyckstillbudet uppehöll sig Nodin en stund i land i närheten av livräddningsbåten. Det finns ingen anledning att ifrågasätta dessa uppgifter. Försvarsområdesbefälhavarens första yttrande avsåg, såvitt nu är i fråga, förhållandena vid övningens utgångsläge. Det sägs också i yttrandet att "under övningen har båtarna — bemannade — varit i rörelse".

Dahlbäcks påstående att livräddningsbåten saknade åror och annan utrustning motsäges av utredningen. Densamma ger vid handen att båten var utrustad på föreskrivet sätt med undantag av att yxa för kapning av tåg saknades liksom båtshake. Yxa hade inte ansetts erforderlig eftersom tåg kunde lösgöras på annat sätt än genom kapning. Att båtshake saknades synes ha berott på ett förbiseende av Nodin.

Den rök som utvecklades vid överskeppningen synes inte ha försvårat sikten i särskilt hög grad.

Den väsentligaste frågan i ärendet är enligt min uppfattning om draglinor bort på sätt som skedde ha använts vid överskeppningen. Att det var ett riskabelt förfaringsätt framgår av vad som inträffade. Som väl var gick linan till Dahlbäcks båt av när den påkördes av ett passerande fartyg, men hade det velat sig illa hade linan kanske kunnat fångas av propellern med en värre olycka som följd.

Chefen för armén har uttalat att draglinor bör tyngas ned av t.ex. sänken om fartyg avses passera över dem. Med hänsyn till de omständigheter under vilka den ifrågavarande överskeppningen ägde rum förefaller det mig tveklaktigt om det varit praktiskt möjligt att eliminera olycksriskerna på nämnda sätt.

Enligt det av chefen för armén avgivna yttrandet utgör användande

av draglinor vid överskeppning en inte reglementerad metod. Jag anser att det är en brist att inte några anvisningar utfärdats som belyser metodens farlighet. Eftersom det inträffade riktat chefens för armén uppmärksamhet på frågan om utfärdande av erforderliga anvisningar, har jag emellertid ej anledning att taga initiativ härvidlag.

Företrädesrätt vid uthyrning av bostad inom Bodens garnison

Chefen för Norrbottens regemente är förvaltningsmyndighet för bl. a. sju bostadshus och uthyr lägenheterna i fem av dem. Enligt regementsorder den 7 september 1972 hade regementschefen beslutat att till överstelöjtnanten U.H. Göthlin, Övre Norrlands militärområdesstab, uthyra en lägenhet om fem rum och kök på 197 m².

I en skrivelse, som kom in till JO den 14 september 1972, klagade fanjunkaren R. Åhlund på att han inte tilldelats lägenheten. Hans familj på sex personer bodde i en lägenhet på fyra rum och kök med en yta av 89,5 m². Åhlund var således i stort behov av en större lägenhet.

Utredning och yttrande inhämtades från chefen för försvarsstabens personalvårdsbyrå. Vidare avgavs yttranden av regementschefen och I 19—P 5 Plutonsofficersförening.

I yttrandet av chefen för personalvårdsbyrån berördes först de bostadsproblem som uppstår för den som förflyttas i tjänsten och de traktamentskostnader som uppstår för kronan då den förflyttade inte kan erhålla bostad på den nya stationeringsorten. Vikten av att i så hög grad som möjligt mildra de familjesociala och ekonomiska följderna av en förflyttning betonades. Vidare anfördes följande.

Personalvårdsbyrån har sedan 1949 bedrivit bostadsfrämjande verksamhet i samarbete med försvarets myndigheter, främst fortifikations- och civilförvaltningarna. Fortifikationsförvaltningen är central myndighet för kronans fastigheter vari ingår såväl tjänste- som uthyrningsbostäder. Vad gäller hyressättningen har förvaltningen att följa rekommendation från statens personalbostadsdelegation. Några bestämmelser om till vilka dessa bostäder skall fördelas och i vilken turordning har icke utfärdats av förvaltningen.

— — —

Det kan i övrigt nämnas att Boden är den enda garnison i landet som har kvar passagesystemet som innebär att den som kommer från landets södra delar efter viss tid skall få återvända dit.

— — —

Regionalt och lokalt omhänderhas bostäderna av kasernförvaltningen. Reparation och underhåll ingår i de normala arbetsuppgifterna för förvaltningen. Tilldelning av ledigblivna lägenheter och intresseavvägningen mellan olika människors önskemål avgörs som regel av regional eller lokal chef. Arbetsrutinerna tycks vara ensartade. Någon befattningshavare vid förbandet eller garnisonen tar emot intresseanmälan

då lägenhet anmäls ledig på order. Cheferna inhämtar yttrande från, i en del fall, personalkonsulenten, ärendena handlägges i bostadskommittéer och nämnder. Ju större bristsituationen är desto mera noggrant måste avvägningen ske mellan de olika intressena. I stort sett har detta arbete skötts vid sidan av annan tjänst och så att intressekonflikter icke uppstått.

— — —
 Åhlund har familj bestående av hustru och tre barn i åldern 13—18 år. Dessutom bor hustruns moder inneboende i lägenheten.

— — —
 Åhlund är permanent boende i Boden och erhöi senast 1969 större lägenhet av sin hyresvärd HSB. Han har hos dem icke ansökt om större bostad. Han har icke heller stått i garnisonens bostadskö för att erhålla bostad. Enligt bostadsstyrelsens rekommendationer är Åhlands bostads-situation klart otillfredsställande.

— — —
 Göthlins familj består av fyra personer, man, hustru och två barn i åldern 15—19 år.

— — —
 Göthlin är tvångsförflyttad till Boden från Stockholm. I Stockholms-området innehar han egen bostad om 7 rum och kök, bostadsyta 150 m². Denna bostad har han efter rekommendation från försvarets bostadsförmedling hyrt ut till elev vid militärhögskolan under tid för tjänstgöring i Boden. Det förefaller rimligt att Göthlin tackat nej till en bostad om 86 m² med hänsyn till den större bostad han innehar på tidigare stationeringsort. Då han, till skillnad från Åhlund, icke har möjlighet stå i kö i Boden utan helt är hänvisad till åtgärder från arbetsgivarens sida har hans situation i detta avseende varit sämre.

Chefen för personalvårdsbyrån upplyste att militärbefälhavaren enligt avgivet yttrande hade den åsikten att regementschefen handlat fullt riktigt och att plutonsofficersförbundet meddelat att det stödde ett av plutonsofficersföreningen framställt yrkande om hävande av regementschefens beslut.

Chefen för personalvårdsbyrån förklarade också att bostadsärendet i vad gäller Göthlin handlagts helt i överensstämmelse med de regler som gäller för bostadsanskaffningsverksamhet inom försvaret. Dessa regler utgöres av bestämmelser som överbefälhavaren utfärdat den 15 januari 1963 (TLB nr 3/63) och med stöd av dessa av chefen för personalvårdsbyrån meddelade föreskrifter.

I nämnda föreskrifter anges bl.a.

Vid bostadsförmedling m m tillämpas i princip följande angelägenhetsordning,

- a) Tvångsförflyttad personal med familj.
- b) Annan för krigsmakten särskilt svårersättlig personal med familj.
- c) Personal, som har familj, med särskild jour- och beredskapstjänst.
- d) Ovan angivna personalkategorier utan familj samt övriga inom krigsmakten, dock icke tillfälligt tjänstgörande såsom värnpliktiga m fl.

Hänsyn tages även till familjens storlek, sjukdom i familjen m m. Bostadsbelägenhet, bostadsstandard etc, inom den garnisonsort, där

vederbörande söker annan bostad medför i allmänhet icke bostadsförmedling, då denna uppgift åvilar kommunala och andra organ och förhållandena är likartade med dem, som gäller för andra på orten.

Sammanfattningsvis yttrade chefen för personalvårdsbyrån följande. Åhlunds bostadssituation var inte i överensstämmelse med de av bostadsstyrelsen lämnade rekommendationerna. Kommunen hade ansvaret för att kommunmedlemmarna gavs möjlighet att erhålla bostad i enlighet med deras behov. Lägenhetstilldelningen hade skett i enlighet med de av överbefälhavaren och chefen för personalvårdsbyrån utfärdade bestämmelserna. Det var av stor betydelse att uthyrningsbostäder i första hand tilldelades i tjänsten förflyttad personal.

Regementschefen anförde bl.a. följande. För lägenhetsfördelningen gällde de principer som anges i ovannämnda föreskrifter av chefen för försvarsstabens personalvårdsbyrå. Under en följd av år hade lägenheter tilldelats befälhavaren för Bodens försvarsområde, stabschefen vid Övre Norrlands militärområdesstab och chefen för Norrlands signalbataljon. — Den ifrågasatt lägenheten utlystes på regementsorder och, beträffande Norrbottens pansarbataljon och signalbataljonen, på bataljonsorder. Ansökningstiden utgick den 10 juli 1972. Ansökan hade då inkommit från bl.a. Göthlin och Åhlund, vilken emellertid återtog sin ansökan. Enär det var möjligt att alla intresserade inte tagit del av utlysningen utsträcktes ansökningstiden till den 21 augusti 1972. Åhlund hade då ingivit ny ansökan. Sedan hos militärområdesstaben inhämtats att Göthlin borde tilldelas lägenheten införfärdade regementschefen yttrande i saken från berörda personalorganisationer. Regimentsofficersföreningen förordade löjtnanten Danielsson. Kompaniofficersföreningen liksom plutonsofficersföreningen förordade i första hand Åhlund och i andra hand Danielsson. Följande omständigheter motiverade att Göthlin tilldelades lägenheten. Alla sökandena utom Göthlin och majoren Ross hade bostad i Boden. Göthlin var tvångsförflyttad. Åhlund hade inte tidigare sökt bostad i kronans lägenheter. Den nuvarande försvarsområdesbefälhavaren utnyttjade inte någon kronans lägenhet. Ny försvarsområdesbefälhavare beräknades tillträda 1973 eller 1974. Denne borde tillförsäkras lägenheten genom att den uthyrdes till Göthlin under två år, efter vilken tid Göthlins tjänstgöring avsågs upphöra.

Plutonsofficersföreningen anförde bl.a. följande. Bland de sökande till lägenheten fanns, om hänsyn togs till de av bostadsstyrelsen lämnade anvisningarna, ingen vars bostadssituation var sådan att han borde gå före Åhlund. Uppgiften att Göthlin var tvångsförflyttad till Boden var felaktig. Tvångsförflyttning förekom ej inom försvaret. Genom att godtaga kommendering till Boden hade Göthlin befordrats från major till överstelöjtnant. Göthlin, som placerats i Boden den 1 oktober 1971, var också kommunmedlem. Tilldelning av kronans uthyrningsbostäder

borde ske enligt normerna i bostadsstyrelsens rekommendationer. Samtliga kronans hyresfastigheter i Boden borde förvaltas av endast en myndighet och personalen få full insyn och medbestämmanderätt vid tilldelningen av lägenheterna. Myndigheterna borde inte för snöd ekonomisk vinnings skull få utsätta människor för orättvisa. Chefen för Norrbottens regemente borde i första hand tilldela bostäder till den personal som tjänstgör vid myndigheten. — Plutonsofficersföreningen hade alltsedan tjänstebostadssystemet avskaffades 1963 arbetat för att dess medlemmar skulle få samma möjlighet som andra personalkategorier att få komma i åtnjutande av kronans uthyrningsbostäder. Endast en medlem hade kunnat få sådan lägenhet. Bostäderna hade från det de tillkom i början av 1900-talet varit avsedda för regementsofficerare. Endast till ett ytterst fåtal kompaniofficerare och inte till någon civilanställd tjänsteman hade bostad upplåtits under de allra senaste åren. Om man gjort en rättvis tilldelning, baserad på personalens bostadsbehov, hade flera kompani- och plutonsofficerare samt civila tjänstemän än nu varit bosatta i de hyresbostäder som förvaltas av regementschefen.

Vid ärendets avgörande anförde ställföreträdande JO Wigelius följande.

Utredningen ger vid handen att regementschefen fattat beslutet om tilldelningen av den ifrågavarande lägenheten på grundval av en omsorgsfull bedömning av de för beslutet betydelsefulla omständigheterna. De för bostadsanskaffningsverksamheten inom försvaret gällande bestämmelserna har därvid varit vägledande för honom. Att Åhlund fått stå tillbaka för Göthlin kan därför inte föranleda någon anmärkning.

Plutonsofficersföreningen är missnöjd inte blott med tilldelningen av den aktuella lägenheten. Föreningen anser att fördelningen av lägenheterna i försvarets fastigheter i Boden överhuvudtaget är felaktig. Föreningen och dess medlemmar liksom andra yrkeskategorier var missgynnade. Det är väl inte uteslutet att även på andra platser vissa yrkesgrupper inom försvaret känner sig missgynnade med fördelningen av försvarets hyreslägenheter. För egen del anser jag att det föreliggande fallet tyder på att de tillämpade normerna för bostadstilldelning behövs ses över. Vilka åtgärder som kan bära vidtagas i sådan riktning, är emellertid en fråga som det närmast torde åligga chefen för personalvårdsbyrån att bedöma. I denna del av ärendet företar jag därför ingen annan åtgärd än att jag fäster chefens för personalvårdsbyrån uppmärksamhet på saken.

III Vårdområdet

Kriminalvård

Framställning till Konungen om komplettering av föreskrifterna om intagens beläggande med fängsel i 2 § kungörelsen (1958: 214) angående tillämpningen av lagen (1958: 213) om behandlingen av häktade och anhållna m. fl.

I en den 12 juli 1973 dagtecknad framställning till Konungen anförde JO Wennergren följande.

I 73 § lagen (1964: 541) om behandling i fångvårdsanstalt (behandlingslagen) stadgas att, när det finnes erforderligt för att betvinga våldsamt uppträdande, så ock eljest, när säkerheten inom anstalten så kräver, intagen får hållas skild från andra intagna samt, om andra medel finnes otillräckliga, beläggas med lämpligt fängsel, dock ej under längre tid än säkerheten fordrar. Anstaltens läkare skall så snart ske kan underrättas om sådan åtgärd samt yttra sig däröver. I 74 § behandlingslagen föreskrivs, att anteckning om bl. a. åtgärd enligt 73 § och läkares yttrande däröver skall föras i särskild liggare med angivande av anledningen till åtgärden.

Under förarbetena till 1945 års straffverkställighetslag, varifrån stadgandena om samråd med läkare samt anteckningar därom oförändrade överförts till behandlingslagen, uttalade strafflagberedningen (SOU 1944: 50 s. 51 f):

Läkaren skall underrättas oavsett om styresmannen i det särskilda fallet finner anledning antaga att den intagnes uppträdande har sin grund i psykisk abnormitet. Sannolikheten för att så är förhållandet har ansetts motivera en generell underrättelseplikt. Underrättelseplikten gäller för alla fall då åtgärd vidtagits mot intagen för att betvinga våldsamt uppträdande; åtgärden behöver alltså ej ha varit någon av de i paragrafen särskilt nämnda. Det ligger i sakens natur att läkaren — även om det någon gång kan ske per telefon — skall göras noga underrättad om den intagnes symptom. Läkaren kan ofta genom att ge den intagne lugnande medel förebygga ytterligare våldsamheter från hans sida och sålunda onödiggöra sådana åtgärder från anstaltspersonalens sida som ehuru eljest nödvändiga kunna framstå som onödigt hårdhänta.

Under den vidare behandlingen av förslaget godtogs detta utan invändningar i nu aktuella hänseenden av både departementschefen (prop. 1945: 342 s. 180 f och 244) och lagrådet (s. 235 f).

I såväl klagoärenden som vid inspektioner av fångvårdsanstalter har jag fått anledning understryka vikten av att stadgandena i 73 och 74 §§ behandlingslagen blir följdriktigt tillämpade. I 1973 års ämbetsberättelse (s. 191 f) har närmare redogjorts för vad jag i ett par fall uttalat härom. Sålunda har framhållits, att den nämnda föreskriften i 73 § behandlingslagen om inhämtande av läkares yttrande framför allt torde motiveras av det starka kravet på att man skall kunna säkra sig mot att den intagnes orostillstånd föranletts av sjukdom som fordrar annan, rent medicinsk behandling samt mot att fängselbeläggning i det konkreta fallet är en från medicinsk synpunkt olämplig åtgärd. Bestämelsen får ses som tillkommen i humanitetens intresse och för att förebygga att sådana tvångsåtgärder används mot personer som skulle kunna ta skada därav. Härvid måste även beaktas, att man vid sidan av mekaniska tvångsmedel också kan använda psykofarmaka. Genom att tillkalla läkare erhålls möjlighet att få till stånd en medicinskt sakkunnig bedömning av vilken behandling som är lämpligast. Härvid måste dock tilläggas, att användningen av psykofarmaka ej går fri från betänkligheter och i många fall — särskilt vid snabbt övergående aggressionsutbrott — ej är det mest humana medlet. Då längre tids fixeringar synes vara mycket sällan förekommande på landets fångvårdsanstalter, kan det ej medföra någon större belastning för anstaltsläkaren att varje gång sådan åtgärd vidtas företa undersökning av den intagne. Även om det till följd av vikariat eller dylikt inte alltid är möjligt att tillse att den för tillfället tillgängliga läkaren har tillräckliga erfarenheter av tjänstgöring på fångvårdsanstalt eller psykiatrisk klinik, kan dock inte godtas några undantag från regeln om tillkallande av läkare. Hur stor erfarenhet vårdpersonalen än kan ha av dylika situationer, saknar den dock tillräcklig medicinsk kompetens för att kunna göra alla de bedömningar som kan vara erforderliga.

Beträffande 74 § behandlingslagen har jag i samband med inspektioner på fångvårdsanstalter fått anledning framhålla, att det från rätts-säkerhetssynpunkt är av största vikt att, vid tillgripandet av sådana åtgärder som här avses, gällande författningsregler och andra bestämmelser noggrant följs samt att detta också är en förutsättning för att man i efterhand skall kunna få möjlighet att ta ställning till frågan huruvida en viss behandlingsåtgärd varit den mest ändamålsenliga och lämpliga eller ej.

Lagen (1958: 213) om behandlingen av häktade och anhållna m. fl. (häkteslagen) är i första hand tillämplig beträffande den som är häktad på grund av misstanke om brott eller av annan anledning (1 §). Enligt 10 § skall vad i lagen stadgas om häktad äga motsvarande tillämpning på den som på grund av misstanke om brott anhållits eller gripits. I 11 § görs slutligen ett tillägg att, där någon eljest för annat ändamål än verkställighet av straffdom, intas i fångvårdsanstalt eller häkte, be-

stämmelserna i lagen också skall lända till efterrättelse i tillämpliga delar med särskilt beaktande av anledningen till intagningen, allt under förutsättning att annat inte är särskilt stadgat i lag eller författning. I en särskild kungörelse (1958: 214) är meddelade föreskrifter angående häkteslagens tillämpning.

Inom häkteslagens tillämpningsområde faller ett ej ringa antal, vitt skilda kategorier av frihetsberövanden av annan anledning än misstanke om brott. Stadganden finns sålunda om handräckning genom polismyndighets försorg i exempelvis barnavårdslagen, nykterhetsvårdslagen och lagen om beredande av sluten psykiatrisk vård i vissa fall. Vid sådan handräckning kan det inträffa att den omhändertagne, efter gripandet men i avvaktan på vidare transport eller beslut om placering på viss inrättning, kan komma att förvaras kortare eller längre tider, i undantagsfall ända upp till ett par veckor. Angående förvaringen av dessa kategorier omhändertagna föreskrivs i regel att denna skall ske i polis-arrest eller allmänt häkte.

I 2 § första stycket häkteslagen stadgas:

Den häktade må beläggas med fängsel allenast om det prövas erforderligt för att förekomma flykt eller eljest är nödvändigt med hänsyn till ordning och säkerhet.

I 2 § tillämpningskungörelsen stadgas vidare:

Belägges intagen med fängsel, skall anteckning om åtgärden göras i särskild liggare. Anteckningen skall innehålla uppgift om fängslets art, tiden då fängslet anbragtes och då det borttogs ävensom uppgift om skälen till åtgärden samt underskrivas av den som beordrat densamma.

Under förarbetena till häkteslagen betonade såväl polis-arrestutredningen (SOU 1955: 54 s. 42 f) som departementschefen (prop. 1958: 68 s. 42) och lagrådet (s. 94), att frihetsinskränkningar av ifrågavarande typ endast borde användas i den utsträckning som påkallades av ändamålet med intagningen, ordningen i förvaringslokalen eller allmän säkerhet. Departementschefen och lagrådet underströk också vikten av att behandlingen skedde på sådant sätt att skadliga verkningar av frihetsförlusten såvitt möjligt förebyggdes (jfr lagens 1 §). Från kontrollsynpunkt ansågs det lämpligt att särskilda anteckningar skulle göras om användande av fängsel, varför närmare föreskrifter därom skulle upptas i tillämpningskungörelsen.

Vid en jämförelse mellan dessa bestämmelser i häkteslagen och dess tillämpningskungörelse samt motsvarande stadganden i behandlingslagen faller det i ögonen att man i häktesfallen saknar motsvarighet till behandlingslagens uttryckliga föreskrifter om läkares hörande etc. Enligt min mening kan den här föreliggande skillnaden mellan behandlingslagen och häkteslagen inte sakligt försvaras. Snarare skulle till och

med än starkare skäl kunna anföras för kravet på att läkare skall höras vid anbringande av fängsel på häktade och i detta hänseende därmed jämställda omhändertagna. Dessa är ju i allmänhet, på grund av de i regel kortare tiderna för omhändertagandet och den stora omsättningen av intagna på häktena, mindre kända för personalen än de intagna på en fångvårdsanstalt, vilka senare ju också enligt 24 § andra stycket behandlingslagens tillämpningskungörelse (1964: 630) snarast efter intagningen skall bli föremål för undersökning av hälsotillståndet (jfr även 38 § kriminalvårdsstyrelsens cirkulär nr 2/1968 om vård i anstalt, vari föreskrivits att intagen snarast möjligt efter ankomsten till anstalten skall undersökas av dennas läkare). Då det dessutom på många håll saknas särskilda häkten och de häktade i stället förvaras på fångvårdsanstalt, uppstår den situationen att man på fångvårdsanstalt inte är tvungen att höra läkare vid anbringande av fängsel på häktad intagen men däremot beträffande vanliga intagna. En sådan ordning måste anses djupt otillfredsställande och kan svårligen försvaras. Inte heller synes det föreligga större svårigheter att få kontakt med läkare från ett häkte än från en fångvårdsanstalt. Det intryck jag fått vid mina inspektioner på allmänna häkten har snarast varit att man där haft lättare att lösa läkarfrågorna än vad som varit fallet på många fångvårdsanstalter. Jag vill också tillägga att jag vid sådana inspektioner kunnat iaktta, att man trots att uttrycklig föreskrift därom saknats ändå kunnat ha som regel att i de fall som här avses ta kontakt med läkare.

Av nu anförda skäl synes mig stadgandet i 2 § tillämpningskungörelsen till häkteslagen böra erhålla en sådan utformning att det i nu aktuella hänsenden kommer i huvudsak att överensstämma med de motsvarande föreskrifterna i 73 och 74 §§ behandlingslagen.

Med stöd av den befogenhet som tillkommer mig enligt instruktionen för riksdagens ombudsmän får jag härmed framlägga ovan berörda spörsmål för den åtgärd, vartill Eders Kungl. Maj:t kan finna framställningen föranleda.

Framställning till Konungen angående beläggningsituationen vid allmänna häktet i Stockholm

I en den 31 augusti 1973 dagtecknad framställning till Konungen anförde JO Wennergren följande.

Lagen (1958: 213) om behandlingen av häktade och anhållna m. fl. (häkteslagen) är i första hand tillämplig beträffande den som är häktad på grund av misstanke om brott eller av annan anledning (1 §). Enligt 10 § skall vad i lagen stadgas om häktad äga motsvarande tillämpning

på den som på grund av misstanke om brott anhållits eller gripits. I 11 § görs slutligen ett tillägg att, där någon eljest för annat ändamål än verkställighet av straffdom intas i fängvårdsanstalt eller häkte, bestämmelserna i lagen också skall lända till efterrättelse i tillämpliga delar med särskilt beaktande av anledningen till intagningen, allt under förutsättning att annat inte är särskilt stadgat i lag eller författning.

Inom häkteslagens tillämpningsområde faller ett ej ringa antal, vitt skilda kategorier av frihetsberövanden av annan anledning än misstanke om brott. Erinras kan om att åtskilliga författningar öppnar möjlighet att hos polismyndighet påkalla handräckning för omhändertagande eller inställelse hos viss myndighet. Utöver ett antal sådana stadganden i rättegångsbalken finns bestämmelser av denna natur i bl. a. barnavårdslagen (17, 75 och 94 §§), nykterhetsvårdslagen (13 § 2 mom., 27, 38 och 56 §§), lagen om beredande av sluten psykiatrisk vård i vissa fall (35 §) och lagen om utlämning till eller från Danmark, Finland, Island och Norge för verkställighet av vård eller behandling (8 §).

Vid sådan handräckning som här avses kan det inträffa att den omhändertagna personen, efter gripandet men i avvaktan på vidare transporter eller beslut om placering på viss inrättning, kan komma att vara omhändertagen kortare eller längre tider, i undantagsfall ända upp till ett par veckor. Angående förvaringen av dessa kategorier omhändertagna föreskrivs i regel att denna kan ske i polisarrest eller allmänt häkte. I Stockholm är polismyndighetens allmänna arrestlokaler inrymda i allmänna häktet, vilket i sin tur är beläget i polishuset men sedan 1965 lydande under kriminalvårdsstyrelsen. Enligt föreskrifter meddelade 1968 av polischefen i Stockholms polisdistrikt (A-order nr 443) gäller att person som omhändertagits i administrativ ordning får förvaras på allmänna häktet, dock att det beträffande barn först bör undersökas om möjlighet finns till förvaring genom barnavårdsmyndighetens försorg (3.1). Den som på grund av handräckningsbegäran från behörig myndighet omhändertagits för förpassning eller inställelse får även, i avvaktan på att förpassningen eller inställelsen kan verkställas, förvaras i allmänna häktet; barn under 15 år dock endast för det fall att barnet är omhändertaget för samhällsvård (3.4).

Med stöd av nu nämnda och andra bestämmelser förvaras årligen ett stort antal såväl »för brott misstänkta» som »icke på grund av brott omhändertagna» personer på allmänna häktet i Stockholm.

Sedan hit inkomna klagomål från Bert Bendmyr angående de sanitära förhållandena på allmänna häktet i Stockholm remitterats till styresmannen för häktet, inkom tillförordnade styresmannen, tillförordnade anstaltsdirektören Ingemar Vidh den 3 december 1971 med yttrande, vari bl. a. anfördes:

Allmänna häktet har på manliga avdelningen ett 70-tal platser fördelade på 59 celler. Av cellantalet finns två celler med vardera fem

bäddar, en med tre och en med två bäddar. Övriga celler är avsedda för enmansbeläggning. 52 av cellerna är försedda med sängar med lakan och örngott av papper, som tillsammans med filter bytes efter varje intagen, medan de övriga är inredda med madrasser och kuddar av skinn. Fördelningen av klientelet på befintliga platser sker som regel på så sätt att anhållna och häktade placeras i celler med riktiga bäddar medan gripna, som oftast införpassas direkt från gatan, sättes i mottagningscellerna med den skinnbeklädda sängutrustningen. Det senare synes vara ofrånkomligt på grund av att de gripna allt emellanåt visat sig vara både smutsiga och berusade. I berusat tillstånd, som kan ha sitt upphov i såväl alkohol som narkotika, är det icke ovanligt att denna kategori intagna även kan vara mycket störande för sin omgivning.

Städningsarbetet på häktet utföres av tre heltidsanställda lokalvårdare som förutom städning har att svara för byte av lakan och filter i samband med varje utflyttning. Lokalvårdarna finns på häktet mellan kl. 07.00 och 18.00 och utför sina icke alltid så trevliga uppgifter med ansvar och noggrannhet, som hos anstaltsledningen många gånger väckt beundran. Under den tid lokalvårdarna icke är i tjänst svarar korridorvakterna för byte av sängkläder. Detta sker och skall ske under kontroll av närmaste tillsynsbefäl.

Med tanke på den stora genomströmning som råder vid häktet och den nära nog konstanta överbeläggningen förvånar det mig att icke fler fall av ohyra rapporterats än vad som nu är fallet. Under 1970 respektive 1971 har löss förekommit hos endast två (2) intagna. Dessa har då fått byta kläder, bada och flytta till annan cell. De nerlusade gångkläderna samt all sängutrustning har därefter omhändertagits och avlusats i ett på avdelningen befintligt saneringsrum med en värmepunkt på 150°. Genom hälsovårdsnämndens försorg har cellerna sedan besprutats och efter ett dygn skurats, innan de åter belagts med någon intagen.

Beläggningssituationen har tidvis varit mycket besvärande för såväl intagna som personal. Dubbelbeläggning i enmansceller med intagna placerade på madrasser på golvet synes ur såväl humanitär som hygienisk synpunkt vara mycket otillfredsställande. Personalen har i dylika situationer känt sig hårt pressad men trots allt visat stort tålamod och alltid gjort en berömvärd insats för att hålla avdelningar och celler i bästa skick. Då läget varit som mest besvärande har anstaltsledningen med skrivelser gjort råjongchefen och kriminalvårdsstyrelsen uppmärksammade på förhållandena och i syfte att nå ändring i form av omplacering av visst klientel etc. Representanter från kriminalvårdsstyrelsen företog inspektion på häktet den 14.7.1971 med anledning av den höga beläggningen och den påtalade nerslitningen av lokalerna. Några åtgärder för att lätta beläggningstrycket har dock hittills icke föreslagits eller beslutats av styrelsen. Läget är dock för dagen att beteckna som normalt, men kan vid polisrazzia snabbt förändra sig.

Till yttrandet var fogat kopior av tre till kriminalvårdsdirektören i östra råjongen ställda skrivelser den 26 april, den 15 juni och den 14 oktober 1971 från två tillförordnade styresmän för häktet. I den sistnämnda av dessa anförde då tillförordnade anstaltsdirektören Rolf Ström bl. a.:

Som kriminalvårdare känns det förnedrande att tvingas hysa människor under sådana förhållanden som nu är rådande på allmänna häktet. Endast undantagsvis kan omhändertagna få ensamcell, regeln är numera att minst två intagna förvaras i samma cell, varav alltså en får ligga på golvet. Vad gäller de omhändertagna mentalsjuka som skall återföras till mentalsjukhus, omhändertagna alkoholmissbrukare som väntar på transport till vårdanstalt för alkoholmissbrukare, ungdomar som skall återföras till skolhem och ungdomsvårdsskolor är förhållandena ännu värre. Dessa kategorier tvingas sitta fem i varje cell. Det är en absurd situation att klienter som vi ej får samtransportera av risk för menlig påverkan kan få sitta i samma cell flera dygn. Det kan ej accepteras att sjuka människor som omhändertagits för vård samt ungdomar som samhället skall försöka hjälpa tillrätta förvaras under sådana förhållanden. Vi har två celler med fem platser i varje och dessa måste användas till ovannämnda kategorier som ej är misstänkta för brott och där alltså utredningstekniska skäl medger kontakt med andra intagna. Alla övriga cellutrymmen utnyttjas ständigt till bristningsgränsen med dubbelbeläggning av icke målskamrater. Denna dubbelbeläggning i alla cellutrymmen har förutom den bevakningstekniska och humanitära aspekten även stora nackdelar ur utredningsteknisk synpunkt. En för brott misstänkt skickar mycket lätt bud med cellkamraten, som kanske skall släppas, till vittnen, tjuvgodsgömmor m. m.

Nämnas kan att för några timmar sedan ringde en man och klagade på den behandling han utsatts för på allmänna häktet. Polisen hade gripit mannen enbart för inställelse i civilmål i rätten och mannen ifråga fick sitta 1 timme på allmänna häktet. Han ansåg det förnedrande att han tvingats sitta tillsammans med fyra intagna »i bedrövligt skick». Han frågade om vårt ansvar om han i sitt arbete kommer att träffa dessa människor. Vilken situation kommer han att hamna i om dessa människor säger att »honom har jag suttit med på häktet».

Dåvarande JO Alfred Bexelius begärde i remiss den 9 december 1971 yttrande från kriminalvårdsstyrelsen angående 1) vilka åtgärder som vidtagits i anledning av de i skrivelserna från de olika styresmännen för allmänna häktet påtalade missförhållandena i form av ofta återkommande överbeläggningar vid häktet samt styrelsens inspektion den 14 juli 1971, samt 2) vilka ytterligare åtgärder som enligt styrelsens mening borde vidtagas för att i avvaktan på färdigställandet av nya lokaler för allmänna häktet förbättra förhållandena för såväl de intagna som personalen därstädes.

I ett den 20 mars 1972 inkommet yttrande anförde kriminalvårdsstyrelsen bl. a.:

Vid förstatligandet 1.1.1965 av häktesorganisationen (prop. 100/1964) blev kriminalvårdsstyrelsen chefsmyndighet för häkten och till häkten anslutna arrester. För fristående arrester blev polisen även i fortsättningen huvudman.

För Stockholms del medförde förstatligandet sålunda att kriminalvården övertog ansvaret för driften av allmänna häktet och de till häktet

anslutna arrestlokalerna, medan polisen svarade för övriga arrester i stockholmsområdet.

Allmänna häktet i Stockholm (det förutvarande stadshäktet) har nominellt 90 platser, varav 72 är avsedda för män och 18 för kvinnor. Den ojämförligt största gruppen personer som förvaras i häktet utgörs av gripna och anhållna. Ett inte ringa antal är sådana som efter rymning skall föras åter till fångvårdsanstalter och ungdomsvårdsskolor eller avvaktar transport till mentalsjukhus och nykterhetsvårdsanstalter. På dagtid förvaras vissa dagar i veckan tillfälligt ett 20-tal personer från Långholmens häktesavdelning, vilka skall inställas inför Stockholms tingsrätt. Övriga häktade som förvaras i allmänna häktet utgör i regel endast ett mindre antal, vanligen inte överstigande åtta å tio. På kvinnoavdelningen omhändertas också kvinnliga fyllerister.

På senare år har ofta en besvärande överbeläggning förekommit. Följande uppgifter om beläggningen är grundade på dagrapporter avseende klockan 00.00.

År och månad	genomsnittsbelaeggning			högsta beläggning		totalt
	manliga	kvinnliga	summa	manliga	kvinnliga	
<i>1970</i>						
juli	76	9	85	97	21	108
augusti	74	9	83	97	14	106
september	73	9	82	92	13	99
oktober	67	11	78	89	15	100
november	67	9	76	90	17	107
december	56	9	65	79	14	85
<i>1971</i>						
januari	58	8	66	81	13	91
februari	45	7	52	67	11	76
mars	54	9	63	83	16	93
april	66	8	74	88	12	93
maj	65	7	72	92	11	99
juni	77	8	85	102	14	110
juli	60	7	67	80	14	86
augusti	75	11	86	105	24	113
september	75	11	86	107	18	119
oktober	80	11	91	96	14	107
november	60	8	68	80	15	92
december	53	8	61	78	13	88
<i>1972</i>						
januari	60	9	69	80	17	89
februari	66	10	76	96	16	108

Vad beträffar möjligheterna att begränsa beläggningen på allmänna häktet vill styrelsen anföra följande.

Ett mindre antal häktade — som tidigare nämnts vanligen inte mer än åtta å tio — får på grund av utredningsskäl efter framställning av vederbörande åklagare stanna kvar på häktet. Övriga häktade förs snarast efter häktningsbeslutet till Långholmens eller — efter den 15 januari 1972 — Halls häktningsavdelningar. Det har hittills inte funnits tillräckliga skäl för att frågå detta förfarande.

Enligt utlänningskungörelsen 23.5.1969 skall utlännings som tagits i förvar intas i fångvårdsanstalt, allmänt häkte eller polisarrest eller omhändertas på annat sätt. Den som omhändertas på annat sätt än genom intagning i fångvårdsanstalt skall så snart förhållandena medger

det överflyttas till sådan anstalt, om förvaringstiden inte kan antas bli mycket kortvarig eller andra särskilda omständigheter föreligger. I skrivelse 17.6.1971 har vid denna tidpunkt tillförordnade styresmannen vid häktet Arne Engstrand under åberopande av rådande platsituation föreslagit att i förvar tagna utlänningar skulle föras över till fängvårdsanstalterna Långholmen eller Österåker.

Beläggningen på allmänna häktet av utlänningar som tagits i förvar var år 1971 i genomsnitt 4,5 per dag. Vid styrelsens inspektion 14.7.1971 uppgav tillförordnade styresmannen Harry Järleby att förvaringstiden vanligen var blott någon eller några dagar och framhöll som sin mening att åtgärder från styrelsens sida inte var erforderliga. Med anledning härav och på grund av rådande beläggningsförhållanden på de nämnda fängvårdsanstalterna har framställningen i denna del inte föranlett någon styrelsens vidare åtgärd.

Vad beträffar övriga kategorier — gripna och anhållna m. fl. — saknar kriminalvårdsstyrelsen möjligheter att nu eller framdeles påverka beläggningen i häktet. För att bistå polisen, som har att sörja för förvaringen av de omhändertagna personer som inte ryms i häktet, bemyndigade emellertid styrelsen redan 1969 — i samband med polisens stora razzior efter narkotikalangare — häktets föreståndare att vid särskilt hög beläggning tillfälligt föra över gripna och anhållna personer till häktesavdelningen vid Långholmen. Bemyndigandet har inte utnyttjats.

På därom gjord framställning har styrelsen efter samråd med tillsynsutredningen 22.11.1971 bemyndigat styresmannen att för särskild bevakning i korridor m. m. ha en extra tillsynsman anställd under dagtid måndag—fredag fr. o. m. 4.12.1971 tills vidare t. o. m. 30.6.1972. Med nuvarande resurstilldelning är styrelsen förhindrad medge den ytterligare personalförstärkning som eljest skulle vara påkallad såväl på tillsyns- som på assistentsidan.

För att skapa drägligare arbetsförhållanden för administrationspersonalen har styrelsen 11.11.1971 — på bekostnad av cellutrymme — ställt ytterligare ett arbetsrum till denna personals förfogande.

Besvärliga beläggningsförhållanden råder inte blott på allmänna häktet i Stockholm utan även tidvis på andra allmänna häkten och på häktesavdelningarna vid flera fängvårdsanstalter.

Missförhållandena på allmänna häktet i Stockholm kan inte till någon väsentlig del avhjälpas, förrän nytt platstillskott ställs till förfogande. Så lär kunna bli fallet först när de planerade avdelningarna inom kvarteret Kronoberg är färdiga att tas i bruk. Detta beräknas enligt uppgift ske i slutet av år 1974. Inte ens då kan emellertid enligt kriminalvårdsstyrelsens mening tillräckligt platsutrymme garanteras för häktade och anhållna i stockholmsområdet. Antalet platser i det nya häktet anser kriminalvårdsstyrelsen vara för snävt beräknade. Styrelsen har sålunda i framställning till Kungl. Maj:t 23.6.1971, vilken i avskrift bifogas — under åberopande av att rättspsykiatriska kliniken i Stockholm sannolikt kommer att förläggas annorstädes än i kvarteret Kronoberg — föreslagit att det för kliniken avsedda utrymmet i stället skall projekteras för ytterligare häkteslokaler och arrester. Kungl. Maj:t har likväl i brev 30.12.1971 beslutat om lokalernas ianspråktagande under angiven förutsättning för annat ändamål.

Kriminalvårdsstyrelsen, som avser att i höstens petita på nytt ta upp frågan om förhållandena för de häktade både i Stockholm och på andra

håll i landet, bedömer situationen som oroande både för närvarande och på längre sikt.

Enligt det i styrelsens yttrande omnämnda brevet från Kungl. Maj:t den 30 december 1971, vilket var ställt till byggnadsstyrelsen, skall, om överenskommelse beträffande den rättspsykiatriska kliniken träffas med Stockholms läns landstingskommun, de utrymmen i nybyggnaden i kvarteret Kronoberg i Stockholm som avsetts för kliniken utformas som allmänna kontorslokaler.

I sin petita för budgetåret 1973/74 anförde kriminalvårdsstyrelsen angående förhållandena för de häktade i landet bl. a.:

Förhållandena för de häktade är klart otillfredsställande. Deras sociala situation vid frihetsberövanden är inte sällan störd. Många gånger är de häktade både fysiskt och psykiskt nedgångna. Detta medför att en rad stödåtgärder ofta behöver sättas in omedelbart. Enligt kriminalvårdsstyrelsens uppfattning måste således en vårdupprustning ske på detta område. Ett genomförande av aktuell lagändring, varigenom häktningstiden i sin helhet obligatoriskt skall avräknas från den av domstolen utmätta strafftiden, gör en sådan upprustning än mera angelägen. Häktningstiderna kommer nämligen sannolikt att förlängas på grund av en väntad ökning i antalet överklaganden.

Styrelsen framställde yrkanden om dels ett ökat antal assistenttjänster för den socialkurativa verksamheten, dels ett antal verkmästartjänster för att få möjligheter att bereda de häktade en meningsfull sysselsättning, vilka yrkanden dock inte biträdades av departementschefen i årets statsverksproposition. Några särskilda yrkanden beträffande en utökning av antalet platser för häktade och därmed likställda i Stockholmsområdet synes däremot inte ha gjorts. Inte heller framför styrelsen såvitt känt är i sin petita för budgetåret 1974/75 några sådana yrkanden.

Vid inspektion den 25 april 1972 av allmänna häktet i Stockholm informerade jag mig närmare om förhållandena där. Vid samtal med olika företrädare för personalen vid häktet framfördes särskilt önskemål om att man med hänsyn till de svåra beläggningsförhållandena vid häktet inte skulle behöva förvara andra än »för brott misstänkta» och därmed likställda kategorier på häktet, och att övriga kategorier omhändertagna skulle förvaras genom andra myndigheters försorg.

I remiss till socialstyrelsen begärde jag yttrande angående vilka åtgärder man från styrelsens sida skulle kunna vidtaga för att personer, beträffande vilka i Stockholm handräckning utföres med stöd av stadganden i barnavårdslagen, nykterhetsvårdslagen och lagen om beredande av sluten psykiatrisk vård i vissa fall och där förvaringen inte blir så kortvarig som någon timma, skulle kunna förvaras på annan plats än allmänna häktet (jfr. t. ex. socialstyrelsens anvisningar 3.2.1971 beträffande omhändertaganden jämlikt lagen om utlämning till eller från Danmark, Finland, Island och Norge för verkställighet av vård eller behandling).

I ett den 12 februari 1973 inkommet yttrande anförde styrelsen bl. a. följande:

Barnavårdslagen

Under tiden 1 januari—31 maj 1972 verkställdes i Stockholm c:a 200 handräckningar med förvaring i allmänna häktet av ungdomar under 20 år. Samma antal redovisas för tiden 1 juni—6 september 1972. I dessa omkring 400 fall förelåg ej misstanke om delaktighet i brott. En stor del av dessa ungdomar väntade endast på förpassning till ungdomsvårdsskola.

I många fall var förvaringen förenad med övernattning i allmänna häktet och ofta översteg tiden ett dygn även i sådana fall där den omhändertagne var intagen på en relativt närbelägen ungdomsvårdsskola. Vid kontakter med några av de berörda ungdomsvårdsskolorna upplystes styrelsen om att man i vissa fall kunde hämta ungdomarna i allmänna häktet. I allmänhet saknades dock personalresurser för att genomföra dylika individuella hämtningar. Hör ungdomarna till skolor, som ligger på längre avstånd från Stockholm, finns inga möjligheter att genom vederbörande skolas försorg återföra dessa.

Möjligheterna att genom Stockholms barnavårdsnämnd eller Stockholms läns landsting ordna tillfällig förvaring av dessa ungdomar är nästan obefintliga. Barnavårdsnämnden är i den situationen att man måste låta en hel del ungdomar förvaras i allmänna häktet i avvaktan på förpassning, då man saknar resurser för att taga in dem på annan institution annat än i mycket begränsad utsträckning. Genom att landstinget numera övertagit merparten av Stockholms eget institutionsbestånd, har resurserna minskat betydligt. Landstinget har i första hand fyra platser vid upptagningshemmet Centralhemmet. Detta hem är emellertid avsett för minderåriga och används vid akutplaceringar, när polisen ingriper på grund av familjekonflikt eller dylikt. Visserligen finns på Centralhemmet möjlighet till isolering, men från landstingets sida bedömer man en placering där som alternativ till allmänna häktet vara mindre lämplig.

Även om det i och för sig är angeläget att ungdomars vistelse i allmänna häktet helt och hållet kan undvikas eller i alla fall bli så kortvarig som möjligt, finns dock inom ramen för nuvarande resurser inga möjligheter att på annat sätt ordna lämplig placering för dem i Stockholmsområdet. En väsentlig utökning av transportorganisationen vid allmänna häktet torde emellertid till stor del kunna lösa problemet i denna del.

Nykterhetsvårdslagen

Av handlingarna i ärendet framgår att bland de olika kategorier, som intogs i allmänna häktet under tiden 1 januari—31 maj 1972, befann sig dels en grupp under beteckningen »alkoholistlagen» om 102 personer, varav 101 var män, som omhändertagits enligt nykterhetsvårdslagen, dels en grupp under beteckningen »fyllerister» om 432 personer, varav samtliga var kvinnor.

Den förra gruppen omfattar dels personer som omhändertagits enligt 21 § nykterhetsvårdslagen och som ofta måste kvarhållas under relativt lång tid i avvaktan på utredning, dels personer som skall återföras till vårdanstalt genom polismyndighetens försorg. Den senare gruppens

vistelse i allmänna häktet blir i regel relativt kortvarig, allra längst över ett veckoslut.

Tidigare har de, som omhändertagits enligt 21 § nykterhetsvårdslagen, placerats på Sankt Eriks sjukhus, en möjlighet som upphört i och med ombyggnaden av detta sjukhus. De institutioner för nykterhetsvård som återstår i Stockholm eller dess närhet är dels den statliga vårdanstalten Venngarn, dels den erkända vårdanstalten Edshemmet i Upplands Väsby, dels ock ett antal inackorderingshem tillhöriga Stockholms kommun. Venngarn ligger relativt långt från Stockholm. Antalet platser på dess sjuk- och mottagningsavdelning är för närvarande inte tillräckligt ens för vårdanstaltens egna patienter. Denna anstalt kan därför inte utnyttjas för korttidsplacering av någon av de här ovan nämnda grupperna av omhändertagna personer. Edshemmet tillhör Stockholms kommun. Anstalten utnyttjas för en patientgrupp med relativt god prognos. Tillfälliga placeringar på Edshemmet av de omhändertagna skulle därför inverka synnerligen störande på vården av anstaltens patienter. En sådan lösning kan styrelsen därför ej föreslå. Detsamma gäller möjligheterna att utnyttja inackorderingshemmen i Stockholms kommun.

Med hänsyn till det som anförts finns det enligt styrelsens bedömning icke någon möjlighet att inom nykterhetsvårdens institutioner placera någon av de aktuella grupperna.

Lagen om beredande av slutna psykiatrisk vård i vissa fall (LSPV) och lagen om utlämning till Danmark, Finland, Island eller Norge för verkställighet av beslut om vård eller behandling

Sådant administrativt frihetsberövande av psykiskt sjuka som anges i remissen kan ske på olika sätt bl. a. jämlikt 7 eller 35 § LSPV samt 8 § lagen om utlämning till Danmark, Finland, Island eller Norge för verkställighet av beslut om vård eller behandling.

Som framgår av 7 § LSPV är det mycket kort tid, normalt endast några timmar, som den sjuke behöver vara omhändertagen av polismyndighet, om han skall vårdas på sjukhus i Stockholmsområdet. Oaktat den tidpunkt som den sjuke är omhändertagen knappast kan nedbringas, synes enligt styrelsens uppfattning den föreskrivna ordningen fungera så väl att någon påtaglig anledning till radikala förändringar inom Stockholmsområdet ej föreligger.

Framställning som avses i 35 § LSPV kan i förevarande fall endast göras av läkare i samband med utfärdande av vårdintyg eller av den överläkare, som har eller avses få vårdansvaret för ifrågavarande patient. Vad gäller det först nämnda fallet hänvisas till vad som anförts beträffande 7 § LSPV. I det andra fallet kan förutsättas att vistelsetiden i allmänna häktet blir beroende av avstånd och möjlighet till transport till vederbörande psykiatriska klinik.

Om en patient ej skall vårdas vid sjukhus i Stockholmsområdet efter omhändertagande jämlikt 7 eller 35 § LSPV, bör patienten redan samma dag föras vidare till aktuellt sjukhus. Om så ej kan ske, kan problemet lösas om det i stället gavs möjlighet att utnyttja sjukhus i Stockholmsområdet till dess att transport kunde ordnas. Förhandlingar härom borde därför upptagas mellan statsverket och Stockholms läns landsting. Eftersom allmänna häktet lyder under kriminalvårdsstyrelsen, torde det i första hand ankomma på denna myndighet att taga initiativ härtill.

Vid tillämpningen av 8 § ovan nämnda lag om utlämning kan omhändertagandet uppenbarligen bli relativt långvarigt. Det är givetvis principiellt otillfredsställande att sjuka människor under längre tid förvaras i allmänna häktet med begränsade möjligheter till adekvat vård och behandling. Det är dock enligt gällande sjukvårdslagstiftning ej möjligt att tvångsvis omhändertaga dessa patienter på psykiatriskt sjukhus utan att de först intagits enligt LSPV. När sådan intagning skett tillämpas för närvarande den praxis att utlämning, utvisning eller förvisning av utländska medborgare ej verkställs förrän patienten utskrivits. Överföring till sjukhus i hemlandet av utländsk medborgare som intagits enligt bestämmelserna i LSPV kan dock endast ske enligt 7 § tillämpningskungörelsen till LSPV. För sådant överförande erfordras i vissa fall samtycke av patienten, vilket kan innebära att återförandet omöjliggöres eller avsevärt försvåras.

Vid omhändertagande enligt 8 § nämnda lag om utlämnande kan problemet förslagsvis angripas på följande sätt. De patienter som är så sjuka att vårdintyg kan utfärdas, intages på sjukhus enligt bestämmelserna i LSPV. För att undvika problemen med hemortssjukhus, upptagningsområden m. m. synes även i dessa fall förhandlingar böra upptagas mellan statsverket (kriminalvårdsstyrelsen) och Stockholms läns landsting. Vidare kan övervägas om 7 § tillämpningskungörelsen till LSPV kan ändras på så sätt att utlämnandet kan verkställas utan iakttagande av alla bestämmelser i kungörelsen. Kungörelsen kommer för övrigt att överses i sin helhet av styrelsens arbetsgrupp för översyn av lagen om beredande av sluten psykiatrisk vård i vissa fall.

Jag har därefter den 25 maj 1973 ånyo inspekterat allmänna häktet, varvid dess aktuella situation ävensom det av socialstyrelsen avgivna yttrandet diskuterats med häktets tillförordnade styresman, tillförordnade anstaltsdirektören Karl-Erik Andersson samt företagsnämnden vid häktet.

Andersson anförde därvid bl. a.:

Den ständiga överbeläggningen på häktet utgjorde ett allt överskuggande problem. Antalet intagna på häktet var under budgetåret 1971/72 13 826. Av häktets 87 platser var endast 68 platser tillgängliga för de manliga intagna. Det var dock endast undantagsvis, som man var nere i en så låg beläggning på de manliga avdelningarna som 68. En ganska normal beläggningssiffra där var 80 intagna och man hade under det senaste året vid ett flertal tillfällen haft 115—116 intagna på de manliga avdelningarna. Andersson ville i detta sammanhang framhålla, att den av kriminalvården förda beläggningssstatistiken var klart missvisande, då beläggningssiffran endast avsåg antalet intagna klockan 00.00, vid vilken tidpunkt på dygnet man hade det lägsta antalet intagna. I medeltal kunde beläggningssiffrorna sägas ligga drygt 10-talet över antalet intagna klockan 00.00. Härtill kom, att man trots påstötningar hos kriminalvårdsstyrelsens statistiska sektion arbetade med en felaktig siffra för det nominella platsantalet. Häktet var i första hand avsett för gripna och anhöllna, medan de som häktades normalt skulle överföras till Långholmenanstalten. Detta hade dock inte fungerat under det senaste året och man hade sedan hösten 1972 periodvis haft upp till 30 häktade placerade på allmänna häktet. För dagen var antalet häktade ovanligt

lågt, endast 16. Till skillnad från andra anstalter och häkten hade man på allmänna häktet inte någon som helst möjlighet att neka att ta emot ytterligare personer. Tvärtom var man skyldig att ta emot alla, som polisen kunde komma med. Kring årsskiftet 1972/73 hade beläggnings-situationen varit drägligare tack vare tillkomsten av ytterligare platser för häktade inom Stockholmsregionen. Utöver den under början av 1972 tillkomna häktesavdelningen på Hallanstalten hade sålunda för häktade tillkommit 10 platser på Österåkeranstalten och 10 platser på Håga sjukhus. Därtill kom, att man tillfälligt också tagit i bruk Långholmen-anstaltens C-avdelning med 20 platser samt att den öppna avdelningen Backen på Hall-anstalten under en tid endast tagit emot intagna från Långholmen. Nu hade beläggnings-situationen dock förvärrats betydligt genom att Långholmens C-avdelning stängts fr. o. m. den 1 maj och antalet häktade hade sedan dess ständigt uppgått till över 25. Andersson ansåg det vara särskilt otillfredsställande, att man nödgades ha häktade i samma celler som andra tillfälligt omhändertagna. De från 1.4.1973 gällande nya reglerna angående tillgodoräknande av häktningstid hade också börjat ge utslag på Långholmenanstalten och fått till följd att ett större antal häktade satt kvar där i stället för att nöjdförklara sig. Andersson ansåg, att vad som framför allt behövdes var fler platser för häktade i själva Stockholmsregionen och att omgående något måste göras åt saken. Han kunde nämligen mot bakgrund av förhållandena under tidigare år räkna med att annars få ytterst svåra förhållanden under hösten. Den under senare år alltmer tilltagande utplaceringen av häktade från Stockholm till andra häkten i landet var — även om den tillfälligt lättade beläggnings-situationen — dock förenad med den nackdelen, att de häktade måste återtransporteras till allmänna häktet i Stockholm vid tiden för rättegångarna. Särskilt besvärande var då situationen, om man — vilket inträffat flera gånger — hade en liga i ett narkotikamål med 12—14 häktade. På avdelningen för daghäktade, där man placerade in sådana som tillfälligt intogs på häktet för att inställas vid domstol i Stockholm var situationen särskilt bekymmersam. På två—tre tillgängliga celler kunde man få placera ett 20-tal intagna, så att dessa fick sitta sex—sju man i varje cell. Till följd av den helt ojämförliga genomströmningen på allmänna häktet blev förhållandena också mycket pressande för inte bara de intagna utan även personalen. Andersson ansåg det trots allt vara förvånande, att inte fler klagomål anförts till JO från de intagna rörande situationen på häktet.

Det uppgavs vidare, att den största beläggnings-situationen på häktet sannolikt inträffade omkring klockan 07.00 och klockan 12.00 på dagen. Vid det förstnämnda klockslaget hade förhören med många av dem som gripits under natten ännu inte avslutats och de kunnat släppas och då fanns även många interner, som anlänt för inställelser vid rättegångar. Vid det senare klockslaget anlände många från rättegångar för utspinning. Antalet intagna på de manliga avdelningarna uppgick för dagen till sammanlagt 70—75. Det skulle också märkas, att man i statistik-sammanhang slog ihop de manliga avdelningarna med den kvinnliga avdelningen men att detta blev missvisande, då det på den kvinnliga avdelningen, som fungerade någorlunda väl, knappast över huvud förekom någon överbeläggnings-situation.

Beträffande de åtgärder som föreslagits av socialstyrelsen i det förutnämnda yttrandet uppgav Andersson vidare, att man i barnavårdsfallen i regel skötte transporter med häktets personal och att detta i regel kunde ske samma dag som förpassningsordern anlände. Då denna kom först efter expeditionstidens slut, hade man dock inte transportpersonal tillgänglig utan fick vänta till följande dag. Likaså sökte man prioritera transporter av de psykiatriska vårdfallen. Vad däremot gällde kriminalvårdens egna inträffade det ofta svårigheter för transportorganisationen att klara av allt detta. Därför kunde det i vissa fall uppstå dröjsmål med sådana transporter.

Enskilda ledamöter i företagsnämnden framhöll bl. a. det angelägna i att nykterhetsvårdsfallen kom bort från häktet, eftersom dessa var omhändertagna för att erhålla nykterhetsvård och inte borde sammanföras med en rad kriminella intagna, vilket måste medföra en klart kriminaliserande effekt. Beträffande barnavårdsfallen och de psykiatriska fallen ansågs allmänt, att dessa ofta omhändertagits även såsom misstänkta för brott och att de måste kvarhållas för brottsutredning för att därefter överföras till ungdomsvårdskola. Särskilt framhölls, att situationen förvärrats av att man även nödgades behålla häktade intagna på häktet. Läget hade varit bättre under den tid, då C-avdelningen på Långholmsanstalten hållits öppen för häktade, vilken avdelning också ansågs ha en betydligt bättre standard än allmänna häktet. Det ifrågasattes också om de i stor utsträckning förekommande transporter av häktade från Stockholm till andra häkten i landet och återtransporter tillbaka till Stockholm vid tiden för rättegång inte ställde sig än dyrbarare för statsverket än ett öppethållande av den stängda C-avdelningen på Långholmen. Personalen ansåg också, att det på grund av den svåra överbeläggningen på häktet var ytterligt svårt för personalen att alltid vara rustad att möta de intagnas berättigade krav på att få sina rättigheter tillgodosedda.

Enligt kriminalvårdens officiella statistik varicrade den för varje månad högsta beläggningen klockan 00.00 på häktet under tiden juni 1972—februari 1973 mellan lägst 80, varav 77 män (december), och högst 114, varav 106 män (februari), intagna. Medeltalet av de högsta månadstalen uppgår för perioden till drygt 96. Under de därpå följande sex månaderna 1973 har den högsta beläggningen uppgått till: mars 85 (76 män), april 85 (75 män), maj 92 (83 män), juni 71 (67 män), juli 69 (58 män) och augusti 88 (81 män) intagna.

Vid en inspektion som jag företog den 21 juni 1973 av fångvårdsanstalten Långholmen besåg jag även det där nedlagda kronohäktet samt den till kronohäktet hörande särskilt inrättade C-avdelningen om 30 platser. Den sistnämnda avdelningen var till skillnad från den övriga delen av kronohäktesbyggnaden upprustad och måste anses vara i ett förhållandevis gott skick. Styresmannen uppgav, att man till följd av

den från anstaltens övriga avdelningar avskilda belägenheten dock nödgades ha ett förhållandevis stort antal tjänstemän, 13 stycken, placerade på C-avdelningen, för att denna skulle kunna hållas öppen. Beträffande beläggningsituationen i övrigt på anstalten uppgav styresmannen, anstaltsdirektören Sven E. Lundin bl. a.:

Genom den av Kungl. Maj:t beslutade nedläggningen av kronohäktet, vilken skedde 15.3.1972, hade antalet platser på Långholmenanstalten minskat med ca 175 och det uppgick nu till nominellt 220 platser. Platserna var fördelade så, att på de manliga avdelningarna fanns 138 platser och på den kvinnliga avdelningen 21 platser. Härtill kom 60 platser, varav 4 isoleringsplatser, för den psykiatriska avdelningen vid anstalten. I den centrala delen av den gamla huvudbyggnaden på anstalten var administrationslokalerna alltså inrymda. Av de därifrån utlöpande fyra flyglarna användes numera endast två, den nordvästra och den nordöstra, för placering av intagna. Den västra och den östra flygeln tjänstgjorde endast såsom förråd. Antalet platser i de nordvästra och nordöstra flyglarna uppgick till 138, vartill kom en avdelning med plats för 14 häktade intagna, som avvaktade utförandet av rättspsykiatrisk undersökning på den psykiatriska avdelningen vid anstalten. Omedelbart norr om de nordvästra och de nordöstra flyglarna och belägen mitt emellan dessas förlängning fanns den tidigare fasta avdelningen, vilken numera fungerade som anstaltens kvinnoavdelning med 21 platser. Av de för dagen där intagna utgjordes inte mindre än 13 av häktade undersökningsfall. Anstaltens kroppssjukavdelning med nominellt 42 platser hade ca 20 intagna. Den psykiatriska avdelningen vid anstalten användes ej egentligen för vård av intagna som behövde psykiatrisk vård, utan dessa hänvisades till den psykiatriska avdelningen vid Österåkeranstalten. I inte ringa utsträckning tog man dock ändå emot vårdbehövande på Långholmens psykiatriska avdelning. Efter nedläggningen av kronohäktet var avsikten, att det återstående platsantalet på Långholmenanstalten till huvudsaklig del skulle användas för häktade intagna och att dessa efter dom så snart som överhuvudtaget var möjligt skulle överföras till andra anstalter. Tiderna för de intagnas vistelse på anstalten hade under våren dock blivit längre än förr. Innan de 1.4.1973 ikraftträdde nya reglerna för avräkning av häktningstid hade endast omkring 8 % av de dömda underlåtit att avge nöjdförklaring med underrätternas domar. Nu hade antalet »missnöjda» dock ökat till 25 %. Det förekom att många intagna satt kvar på anstalten under hela fullföljdstiden för att, om de hade anhöriga i Stockholmstrakten, kunna få utnyttja de mera förmånliga besöksförhållandena där. En del intagna föredrog också att vara kvar som häktade på anstalten för att slippa arbetsplikten på en vanlig anstalt. Till följd av dessa förhållanden hade man under vintern haft en mycket besvärande överbeläggning, och man hade på order från kriminalvårdsstyrelsen nödgats dubbelbelägga bostadsrummen i avdelningen västra III, något som varit ytterligt besvärligt och störande. Till följd av en uppvaktning från Statsanställdas förbund hos kriminalvårdsstyrelsen hade man dock fått tillstånd att öppna den i den gamla kronohäktesbyggnaden belägna C-avdelningen med nominellt 32 platser, varav dock endast 30 platser använts. Denna avdelning som öppnats i mars månad hade man dock fått stänga den sista april. Från anstaltens sida hade

man dock inte bedömt det möjligt att då stänga avdelningen, men kriminalvårdsstyrelsen hade hänvisat till att det inom andra räjonger fanns lediga platser, t. ex. på Kumlaanstalten. Man ansåg, att det inte fanns några skäl varför man på Långholmenanstalten skulle behålla några verkställighetsfall. Den uppfattningen delades visserligen av ledningen för anstalten, men då Österåkeranstaltens mottagningsavdelning inte fungerade som den skulle och det stundtals knappast överhuvud var någon genomströmning av nyintagna där, saknade man på Långholmen under långa tider möjligheter att bli av med sina mottagningsfall. Sålunda hade man nu sedan flera dagar ett 10-tal klara mottagningsfall, som inte kunnat beredas plats på Österåker. Det var inte heller särskilt lyckligt att för endast någon eller några veckor placera en intagen som ådömts ett kortare straff, varifrån en stor del kanske skulle avräknas på grund av lång anhållnings- och häktningstid, inom en annan räjong. Man hade också på Långholmen fått rådet, att sprida de häktade över landet till andra häkten, som inte var så belastade. Detta förekom också i ganska stor utsträckning men föranledde omfattande klagomål från Stockholmspolisens utredningsavdelningar samt från advokathåll, eftersom såväl utredningsmännen som advokaterna därigenom förhindrades att hålla erforderlig kontakt med de intagna. Inte förrän under första kvartalet 1975 beräknades Kronobergshäktet bli klart och dessförinnan syntes man inte kunna motse någon större förändring av förhållandena, om inte platsantalet för häktade i Stockholm kunde utökas på annat sätt. Lundin var också angelägen att understryka, att det inte i realiteten gick att ständigt hålla en lika stor beläggningssiffra som antalet tillgängliga platser på anstalten. En verklig städning av cellerna kunde endast ske, när dessa var tomma och därför var det ett absolut krav, att man i allt fall fick ha några platser på anstalten i reserv. Som förhållandena nu var hann »madrassen knappast svalna» efter en tidigare intagen, förrän en nyintagen fördes in i cellen. Man hade också regelmässigt ett stort antal transportfångar, som bytte transportmedel i Stockholm och därför kom att under kortare tider få vara placerade på Långholmen. Till detta kom, att de som avvikit från anstalter och som många gånger begivit sig till Stockholm och greps av polisen där omedelbart överfördes till Långholmen. Man hade som regel en genomströmning av 30 man per dag men det var inte ovanligt att denna siffra kunde stiga till 50.

Såsom torde framgå av det anförda har — fränsett den tillfälliga förbättringen våren 1973 i och med öppethållandet av kronohäktets på Långholmen C-avdelning — någon egentlig förbättring ej skett av den de senaste åren besvärande beläggningssituationen vid allmänna häktet. Såsom också framhållits av ledningen för häktet kan den av kriminalvårdsstyrelsen i sammanhanget åberopade beläggningssstatistiken, med hänsyn särskilt till den tidpunkt på dygnet till vilken den hänför sig, inte anses ge en realistisk bild av beläggningssituationen vid häktet. Den i sådana sammanhang tillämpade metoden för beräkning av beläggningsprocenttalet ger också ett direkt missvisande tal genom att

man räknar samman de manliga avdelningarna, där den verkliga överbeläggningen finns, med den kvinnliga avdelningen, där överbeläggning egentligen ej alls förekommer. Enligt kriminalvårdsstyrelsens egen statistik hade under de sju första månaderna 1973 sammanlagt 7 126 personer intagits på allmänna häktet i Stockholm, en summa som trots att Stockholmshäktet ej är landets största är helt utan motsvarighet. Som jämförelse kan nämnas, att landets nu största häkte, Göteborgshäktet med nominellt 191 platser, under samma tid haft 3 938 intagna. Även om många intagningar blir helt kortvariga, är det dock inte heller i de fallen av mindre vikt att de givna kraven på att de intagna får en anständig behandling inte eftersätts.

Uppenbart är, att överbeläggningen vållar en allmän otrivsel och standardförsämring för såväl personalen som de intagna. För personalen måste arbetsförhållandena bli mycket tunga. Utöver den omständigheten att beläggningsförhållandena på häktet från humanitär synpunkt måste betecknas som ytterligt otillfredsställande är också att beakta det betänkliga i att man på häktet i stor utsträckning saknar möjlighet att hålla isär de intagna från varandra och bereda dem placering i enrum, något som enligt 4 § häkteslagen förutsätts utgöra huvudregeln. Det kan här erinras om vad föredragande departementschefen i propositionen till häkteslagen uttalade bl. a. härom (prop. 1958: 68 s. 34 f). Sålunda borde det i lagen fastslås, »att den intagne skall behandlas på sådant sätt att skadliga verkningar av frihetsförlusten undvikas, att erforderlig hänsyn skall tagas till ålder, kön och hälsotillstånd och att som princip endast en intagen må förvaras i varje rum. — — — Det måste nu i första hand tillses att skäliga anspråk på sundhet hos förvaringslokalerna tillgodoses. Lokalerna måste vara i sådant skick, att de omhändertagna icke genom förvaringen utsättes för vare sig fysiskt eller starkare psykiskt tryck än som är oundvikligen förknippat med själva frihetsförlusten. Detta är det minimikrav som över allt måste uppfyllas. Samtidigt bör givetvis eftersträvas, att lokalerna erhåller en standard som icke blott uppfyller minimikravet utan även därutöver tillfredsställer rimliga krav på bekvämlighet samt att det finns förvaringsrum för olika kategorier intagna; — — —. Av vikt är också att antalet förvaringsrum ökas i sådan grad, att principen att icke mer än en person bör förvaras i varje rum verkligen som regel kan upprätthållas.»

Särskilt allvarligt finner jag det vara, att man inte alltid synes ha möjlighet att ens bereda sådana intagna placering i enrum, som av utredningsskäl inte anses böra få kontakter med andra intagna. Inte heller synes mig den tämligen vanligt förekommande lösningen av detta problem som består i en utplacering av intagna till häkten i landsorten på avstånd av upp till 30-talet mil från Stockholm gå fri från invändningar. Sålunda måste särskilt beaktas, att detta i regel medför betyd-

ligt försämrade möjligheter för den intagne att upprätthålla kontakten med och motta besök av sin försvarare.

Än allvarligare är enligt min mening dock situationen för de kategorier omhändertagna, som förvaras på häktet, inte för att de är miss-tänkta för brott, utan i avvaktan på verkställigheten av en begärd hand-räkningsåtgärd. Det borde vara en självklar rätt för dessa intagna att inte annat än då detta är helt oundgängligt behöva sammanföras med andra intagna (jfr beträffande alkoholmissbrukare JO Bexelius' fram-ställning till Konungen 12.9.1968 angående de olägenheter ur vårdsyn-punkt, som den försöksvisa samordningen av transporter av fångar och alkoholmissbrukare medfört, 1969 års ämbetsberättelse s. 243 ff).

Nu nämnda omständigheter gör, att det kan starkt ifrågasättas om förhållandena på det allmänna häktet i Stockholm fyller de krav som måste ställas på ett häkte för att man där skall kunna tillgodose häk-teslagens föreskrifter om de intagnas behandling.

Enligt min mening behövs med det snaraste verksamma åtgärder som råder bot på de uppenbara missförhållanden som råder i Stockholms-området i fråga om tillgång till häktesplatser. Som tänkbar, om än inte tillräcklig, lösning av mer provisorisk karaktär i avvaktan på färdig-ställandet av nybyggnaden i kvarteret Kronoberg framstår att åter ta den stängda C-avdelningen vid kronohäktet på Långholmen i bruk. Jag vill dock tillägga, att det intryck jag erhållit av situationen i Stockholm gör att jag ansluter mig till kriminalvårdsstyrelsens uppfattning, att det inte ens efter det platstillskott, som färdigställandet av det nya häktet medför, kommer att finnas ett tillräckligt antal platser för häktade och anhållna m. fl. i Stockholmsområdet.

Med stöd av den befogenhet som tillkommer mig enligt instruktionen för riksdagens ombudsmän, får jag härmed framlägga ovan berör-da spørsmål för den åtgärd till vilken Eders Kungl. Maj:t kan finna framställningen föranleda.

Enligt beslut av Kungl. Maj:t den 2 november 1973 tillkallades en sakkunnig med uppdrag att utreda behovet av häktes- och arrestplatser inom Stockholms, Södermanlands och Uppsala län.

Framställning till Konungen angående avräkning från fängelsestraff av tid varunder den dömda efter domen hållits i förvararrest

I en den 30 november 1973 dagtecknad framställning till Konungen anförde JO Wennergren följande.

Enligt 30 § militära rättegångslagen (1948: 472) äger förman i visst

fall förordna att underlydande skall tas i förvarrarrest. Är i mål som hänskjuts till åklagare någon tagen i förvarrarrest, skall åklagaren, om han icke beslutar att åtal ej skall äga rum, enligt 85 § samma lag till rättens prövning hänskjuta frågan om arresten skall bestå. Beslutar rätten att arresten skall bestå, skall det enligt 86 § andra stycket militära rättegångslagen, med visst, särskilt angivet undantag, anses som om den arresterade vore häktad. Om den tilltalade i militärt mål döms till annan påföljd än disciplinstraff eller böter kan rätten, enligt 86 § tredje stycket samma lag, förordna att den dömde skall i förvarrarrest avbida att domen vinner laga kraft. Sistnämnda fråga skall prövas enligt de grunder som anges i 30 § militära rättegångslagen.

Enligt 33 kap. 5 § brottsbalken i dess lydelse fr. o. m. den 1 april 1973 skall, då någon döms till fängelse på viss tid och han med anledning av misstanke om brott, som prövats genom dom i målet, under en sammanhängande tid av minst 24 timmar *varit berövad friheten som anhållen, häktad, tagen i förvarrarrest eller intagen på rättspsykiatrisk klinik* enligt 9 § lagen (1966: 301) om rättspsykiatrisk undersökning i brottmål, tiden för frihetsberövandet, till den del därunder icke verkställighet av dom i annat mål skett, anses som tid under vilken den ådömda påföljden verkställts i anstalt. Domstolen skall i domen angiva det antal dagar påföljden skall anses verkställd.

I samband med införandet av ifrågavarande regler om avräkning av bl. a. häktningstid ändrades också bestämmelserna i lagen (1964: 541) om behandling i fångvårdsanstalt (behandlingslagen) bl. a. såtillvida, att dess 16 § gavs det innehållet att tid under vilken den dömde *hållits i häkte i målet* efter det att slutlig dom meddelats i målet skall räknas som tid varunder straffet verkställts.

Frågan om avräkning från straffet av tid under vilken den dömde hållits i förvarrarrest väcktes av hovrätten för Nedre Norrland i samband med remissförfarande över förslaget till ändring av ifrågavarande bestämmelser. Departementschefen anförde i propositionen (prop. 1972: 146) i anslutning här till bl. a. följande (s. 50).

Institutet förvarrarrest företer som framgått stora likheter med såväl anhållande som häktning. När domstol har förordnat att förvarrarrest skall bestå, skall den arresterade sålunda anses som häktad. Detta innebär bl. a. att de regler som gäller för avräkning av häktningstid också gäller för sådan tid i förvarrarrest som infaller efter domstolens beslut. Samma skäl som talar för en utvidgning av den allmänna avräkningsbestämmelsen till anhållande, under förutsättning att den sammanlagda tiden för frihetsberövandet uppgår till minst 24 timmar, talar enligt min mening för att tid i förvarrarrest som föregår sådant domstolsbeslut skall få avräknas fullt ut i motsvarande utsträckning. Jag anser därför att bestämmelsen i BrB om avräkning skall utvidgas till att gälla även tid under vilken den dömde har varit intagen i förvarrarrest.

Enligt det ursprungliga förslaget angående straffrättsberäkning skulle strafftiden när den dömda hållits häktad i målet räknas från den dag då domen meddelades, varjämte tidigare gällande regel att, om den häktade avgav nöjdförklaring inom tio dagar från domen, strafftiden skulle räknas från dagen för domen, skulle utgå. På förslag av lagrådet fick den förra delen av stadgandet emellertid behålla den tidigare lydelsen, att strafftiden när den dömda hållits häktad skulle räknas från den dag domen fick verkställas. Istället infördes bestämmelsen att tid under vilken den dömda hållits i häkte i målet efter det att slutlig dom i målet meddelats skulle räknas som tid varunder straffet verkställts. Anledningen till att stadgandet gavs ifrågasättande lydelse var att man därigenom ville förebygga svårigheter vid lagens tolkning.

Departementschefens uttalande, att de regler som före lagändringen gällde för avräkning av häktningstid också gällde för sådan tid för hållande i försvarsarrest som inföll efter domstolens beslut, torde syfta på att det fanns möjlighet till avräkning enligt dåvarande 33 kap. 3 § brottsbalken för tid från det rätten enligt 86 § militära rättegångslagen förordnat att arresten skulle bestå till dess målet avgjorts genom dom. Någon saklig ändring beträffande försvarsarrests jämförelse med häkte vad gäller avräkningssituationen skedde således inte i och med att försvarsarrest i de nya bestämmelserna om avräkning kom att uttryckligen anges vid sidan om häkte.

Vid en jämförelse mellan de nya reglerna i 33 kap. 5 § brottsbalken om den avräkning domstol skall göra, och den avräkning, som på verkställighetsstadiet enligt 16 § behandlingslagen skall ske, faller det i ögonen att i det förra fallet försvarsarrest uttryckligen upptagits vid sidan om bl. a. häkte, varemot så ej skett i det senare fallet. I förarbetena till lagen har inte utsetts om man avsett att tid under vilken den dömda hållits i försvarsarrest i målet efter det att slutlig dom däri meddelats skall räknas som verkställighetstid. Lagrådet har dock uttalat (prop. s. 84), att kriminalvårdsstyrelsen vid avdrag för tid som faller efter slutlig dom i målet har att iakttaga de grunder för beräkningen, som anges i 33 kap. 5 § brottsbalken. Mot bakgrund av bestämmelsen i 86 § andra stycket militära rättegångslagen, om att det skall anses som om den som är tagen i försvarsarrest vore häktad, ligger det också nära till hands att även från straffverkställighetssynpunkt jämföra honom med häktad. Emellertid tar sistnämnda bestämmelse enligt sin placering i lagen i första hand syfte blott på tid för hållande i försvarsarrest från det domstolen beslutat att arresten skall bestå till dess dom i målet meddelas. Motsvarande torde rimligen dock anses böra gälla även för tid efter dom när domstolen förordnat att den dömda i försvarsarrest skall avbida att domen vinner laga kraft. Det är emellertid att märka, att ifrågasättande bestämmelse är av processuell natur och avser att reglera de särskilda förhållanden i rätte-

gången, som kommer sig därav, att ett frihetsberövande jämställbart med häktning förekommer. Stadgandet tar således inte direkt sikte på att reglera verkställighetsfrågor. Det ligger emellertid nära till hands att anse, att de särbestämmelser som föreligger i straffverkställighets-hänseende beträffande häktad också bör äga motsvarande tillämpning på den som är tagen i förvarrarrest. Det förtjänar att i sammanhanget nämnas, att kriminalvårdsstyrelsen tillämpat tidigare gällande regel att strafftiden vid nöjdförklaring av häktad inom tio dagar från domen skall räknas från dagen för domen jämväl på den, som varit tagen i förvarrarrest, detta just med hänvisning till bestämmelsen i 86 § andra stycket militära rättegångslagen om att det skall anses som om den som är tagen i förvarrarrest är häktad.

Genom att situationen då någon är tagen i förvarrarrest uttryckligen nämnts i nuvarande 33 kap. 5 § brottsbalken varemot så inte är fallet i 16 § behandlingslagen finns risk för motsatsslut att avräkning skall ske i det förra men inte i det senare fallet. På grund härav kan rättsosäkerhet uppstå. Exempel härpå utgör handläggningen av ett frigivningsärende, vilket kommit under min prövning rörande fråga om för sen frigivning från avtjänande av straff. De överväganden som legat till grund för att tid varunder den dömde hållits i häkte i målet skall räknas som tid varunder straffet verkställts talar för att motsvarande skall ske beträffande tid varunder den dömde hållits i förvarrarrest i målet.

Med stöd av den befogenhet som tillkommer mig enligt instruktionen för riksdagens ombudsmän får jag härmed framlägga ovan berört spörsmål för den åtgärd till vilken Eders Kungl. Maj:t kan finna framställningen föranleda.

Tjänstemans sanningsplikt

JO Wennergren anförde i ett ärende följande.

Sedan i ärendet fråga uppkommit om en vårdare på en fångvårdsanstalt, ett häkte eller annan inrättning, där personer omhändertagits för vård, skall tala om vad han vet vid förhör angående anklagelser mot en kamrat för övergrepp o. d., anförde jag att ansvar för mened vid förtigande av sanningen inte kan komma i fråga annat än då vårdaren hörs under vittnesed. Det framgår direkt av 15 kap. 1 § brottsbalken. Den omständigheten att menedsansvar inte kan utkrävas av den som förtiger sanningen, då han förhörs av exempelvis polisen, fick dock enligt min mening inte uppfattas så att det står en vårdare fritt att förtiga vad han vet om händelsen. Tvärtom måste det av en tjänsteman kunna krävas att han berättar vad han vet och inte av vad jag

ville beteckna som kollegialitet i dålig mening undanhåller något. Frågan fick anses ha så stort principiellt intresse att jag beslöt hemställa om yttrande från vårdpersonalens fackorganisation för att få del av dennas syn på saken.

Efter remiss till Statsanställdas Förbund inkom detta med följande svar, undertecknat av Lars Sandberg och Sven Selin.

Statsanställdas Förbund utgår från att alla medlemmar — inte bara inom kriminalvården — vid förhör angående sådana frågor som t. ex. anmälan för övergrepp lämnar korrekta och sannfärdiga uppgifter om händelseförloppet. I det viktiga och många gånger känsliga vård- och behandlingsarbetet av intagna är det än mera betydelsefullt, inte minst ur de intagnas rättsskyddssynpunkt, att personalen vid eventuell misstänke för övergrepp lämnar riktiga uppgifter. Detta måste anses nödvändigt, dels för att inte behandlingskontakten med de intagna skall försämrats och dels för att den ömsesidiga respekten mellan grupperna skall kunna upprätthållas. Förbundet har under årens lopp inte haft anledning att misstänka eller tro att medlemmarna har brustit i fråga om att iakttaga denna inställning.

Genom föreskrift i 10 § instruktionen för riksdagens ombudsmän har riksdagen ålagt alla offentliga tjänstemän att lämna JO de upplysningar och det biträde JO begär. För att JO rätt skall kunna fullgöra sin uppgift är det av största vikt att tjänstemännen lojalt medverkar vid JO:s utredningar genom att »säga hela sanningen och intet förtiga, tillägga eller förändra».

Det är så mycket mera angeläget att understryka vikten härav som det finns åtskilliga faktorer som kan försvaga en tjänstemans beredvillighet till oförbehållsam medverkan. Jag har sålunda ibland kunnat förmärka en benägenhet hos den som bevittnat t. ex. en kontrovers med handgripliga inslag att framställa saken så att han inte sett något eller i vart fall inte kan komma ihåg något. Först efterhand har sanningen kommit fram. Anledningen till att så inte skett från början uppges då vara att den hörde funnit det hela obehagligt och helst velat stå utanför. Han har föredragit att ta det säkra för det osäkra så att ingen skugga skulle falla på honom. Ett sådant handlande är naturligtvis helt förkastligt.

Enligt min erfarenhet förekommer det ibland också obenägenhet hos en vårdare att säga sanningen därför att han inte vill sätta en kamrat i klistret. Även om man här står inför en psykologiskt sett i och för sig begriplig reaktion kan det inte godtas att en tjänsteman på detta sätt åsidosätter lojaliteten till tjänsten när det gäller lagstridigt handlande från en kamrats sida. Den lojalitetskonflikt han eventuellt kan uppleva måste lösas till förmån för tjänstens krav.

Att det mången gång visar sig svårt att vinna klarhet om vad som inträffat vid ett visst tillfälle trots förhör med samtliga närvarande sammanhänger naturligtvis också med att det mänskliga minnet är ofull-

komligt och att de närvarande kan ha svårt att dra sig till minnes detaljerna. Detta kända faktum utnyttjas dock tyvärr emellanåt som svepskäl av den som av den ena eller andra anledningen helst inte vill tala om vad han vet.

Den som på tjänstens vägnar avger skriftligt yttrande till JO har därvid i princip tjänsteplikt att lämna en sanningsenlig och uttömmande redogörelse för den sak det gäller samt sanningsenligt svara på de frågor som kan ha ställts i remissen från JO. Den som åsidosätter sin tjänsteplikt gör sig skyldig till tjänstefel som kan föranleda straffansvar. Motsvarande torde i allt väsentligt gälla då en tjänsteman yttrar sig i tjänsten vid ett av JO eller företrädare för JO hållet förhör.

Oavsett de påföljder i form av menedsansvar och tjänstefelsansvar som kan drabba tjänsteman som sviker sin sanningsplikt är det av största betydelse att hos vårdpersonalen ingjuts och upprätthålls en anda och inställning som garanterar sanningsenligheten. Det skall för envar vårdare vara en hederssak att tala sanning då han hörs om saker som rör tjänsten. Från denna synpunkt sätter jag det allra största värde på vad Statsanställdas Förbund uttalat i sitt yttrande till mig. Det är min förhoppning att uttalandena skall få så stor spridning som möjligt bland förbundets medlemmar och bidra till att befästa den anda som jag ser som den viktigaste garantin för sanningskravets efterlevnad.

Några frågor angående handläggningen av ärenden om uppskov med verkställighet av frihetsstraff

1. Kommunikering med sökanden

Vid inspektioner av länsstyrelser har beträffande handläggningen av uppskovsärenden särskild uppmärksamhet ägnats åt frågan om kommunisering med sökanden av utredning som tillförts ärendet.

JO Wennergren anförde i anledning av sina iakttagelser härom vid en länsstyrelse bl.a.:

I sådant uppskovsärende varom här är fråga är 15 § förvaltningslagen tillämplig. Enligt bestämmelserna däri får ärendet ej avgöras utan att sökanden underrättats om det som tillförts ärendet genom annan än honom själv och tillfälle beretts honom att yttra sig över det. Det material som i främsta rummet kommer i fråga för sådan kommunisering i ett uppskovsärende är polismyndighetens utredning och yttrande. Ett uppskovsärende får dock enligt bestämmelserna avgöras utan kommunisering, om sådan är uppenbart obehövlig, om det kan befaras att genomförandet av beslutet i ärendet annars skulle avsevärt försvåras eller om ärendets avgörande ej kan uppskjutas. Tillämpning av det mellersta fallet torde inte kunna bli aktuellt. Vad gäller det

sista fallet kan det tänkas tillämpat då det med hänsyn till gällande sexmånadersfrist eller av annan anledning framstår som nödvändigt med omedelbart beslut. I praktiken torde dock den vanligaste grunden för underlåtenhet att kommunicera bli att kommunikering framstår som uppenbart obehövlig. Typfallet utgörs här av ärende som utmynnar i bifallsbeslut.

I de ärenden där kommunikering skall ske enligt 15 § förvaltningslagen är det av yttersta vikt med hänsyn till uppskovsärendenas natur att kommunikeringen handhas på ett sådant sätt att onödiga dröjsmål undviks. Det förutsätter dels att en ändamålsenlig form väljs för kommunikeringen dels att svarstiden för sökanden görs kort. Jag noterar här med tillfredsställelse att länsstyrelsen ändrat sin praxis och numera tillämpar den kortare svarstid om fem dagar som jag förordat. Jag utgår från att länsstyrelsen också beaktar att underrättelsen till sökanden tillställs eller delges honom på sådant sätt att han så snabbt som möjligt får del av densamma så att svarstiden kan börja löpa utan onödigt dröjsmål.

När ställning skall tas till om kommunikering av polismyndighetens utredning och yttrande är uppenbart obehövlig eller ej i ett ärende som lutar mot avslag, bör enligt min mening ej lämnas ur sikte att sökanden ibland kan ha intresse av att ta del av också hur polismyndigheten uppfattat uppgifter som han själv lämnat för att kontrollera att dessa inte blivit ofullständigt återgivna eller missuppfattade eller att polismyndigheten eljest dragit felaktiga eller missvisande slutsatser därav. Det kan för honom också vara av betydelse för tillvaratagandet av sina intressen att få reda på vilken utredning som i övrigt gjorts om inte annat så för att få tillfälle att begära komplettering därav. Även om denna polismyndighetens utredning av länsstyrelsen bedöms vara av ringa betydelse, kan det därför inte alltid vara uppenbart obehövligt att kommunicera den. Motsvarande gäller beträffande polismyndighetens eget yttrande i själva uppskovsfrågan. Samtidigt som jag betonar vikten av att uppenbart obehövlig kommunikering undviks vill jag därför understryka betydelsen av att behovsfrågan prövas allsidigt från fall till fall.

2. Länsstyrelse har medgivit uppskov med verkställigheten av det senare av två skilda straff, oaktat verkställigheten påbörjats av även detta straff

Sedan F. den 30 maj 1972 börjat verkställa fängelse två månader, lämnade Kungl. Maj:t den 22 juni 1972 en av F. gjord ansökan om prövningstillstånd beträffande en annan dom på fängelse en månad utan bifall. Länsstyrelsen medgav den 28 juli 1972 — på grund av en den 30 juni 1972 inkommen ansökan — F. uppskov med det senare straffet till den 21 december 1972. Till följd av länsstyrelsens beslut frigavs F. den 30 juli 1972.

Vid ärendets avgörande anförde JO Wennergren bl. a.:

Dom å fängelse mot intagen i fångvårdsanstalt skall av styresmannen för anstalten omedelbart befordras till verkställighet då domen hos honom förekommer till verkställighet. Departementschefen uttalade vid tillkomsten av 1945 års lag om verkställighet av frihetsstraff (straffverksställighetslagen), varifrån ifrågavarande bestämmelse i sak oför-

ändrad överförts till nu gällande lag bl.a. (prop. 1945 nr 342 s. 138): "Är den dömd redan av annan anledning intagen i fängvårdsanstalt, när domen förekommer till verkställighet, synes emellertid i likhet med vad som föreslagits ifråga om den som är häktad i målet verkställigheten omedelbart böra taga sin början." — Vid tillkomsten av nyssnämnda lag infördes den alltför gällande ordningen, att något formligt beslut om verkställighet av frihetsstraff inte meddelas (se SOU 1944:50 s. 261 ff och prop. 1945 nr 342 s. 142 f). Den strafftidberäkning som numer kriminalvårdsstyrelsen enligt 17 § behandlingslagen har att verkställa utgör blott ett fastställande av dagen för strafftidens slut jämte angivande av eventuella tidpunkter av betydelse för fråga om villkorlig frigivning, låt vara att härför krävs uppgifter om tidpunkten för verkställighetens början.

I och med att Kungl. Maj:ts beslut den 22 juni 1972 och Svea hovrätts dom den 4 maj 1972 förekom till verkställighet hos styresmannen den 23 juni 1972 hade denne att omedelbart befördra domen till verkställighet och straffen enligt de båda domarna har därför från nämnda dag från verkställighetssynpunkt utgjort en enhet.

Regler om uppskov med verkställigheten av lagakraftvunnen dom, varigenom frihetsstraff utmätts, infördes i samband med införandet av straffverkställighetslagen. Bestämmelserna har därifrån i huvudsak oförändrade överförts till nu gällande lag (12 § behandlingslagen). Endast med anlitande av den omväg som en nådeansökning innebar fanns före uppskovsinstitutets införande möjlighet att erhålla anstånd med verkställigheten av frihetsstraff.

Enligt den terminologi som kommit till uttryck i behandlingslagen finns, bortsett från den villkorliga frigivningen, blott tre typer av fall där verkställighet av lagakraftvunnen dom å fängelse inte kan förekomma, nämligen vid *dels* anstånd med verkställigheten (12 § första stycket behandlingslagen), *dels* uppskov med verkställigheten (12 § andra stycket behandlingslagen), *dels* avbrott i verkställigheten (19 § andra stycket behandlingslagen). Anstånd med verkställigheten ifrågakommer om den dömd kan visa att han innan verkställigheten av fängelsestraff börjat till Konungen ingivit ansökan att han av nåd måtte bli befriad från straffet eller få detta utbytt mot viss annan påföljd. Reglerna om uppskov har, i den utsträckning de här är av intresse, ovan i korthet beskrivits. Avbrott i verkställigheten sker då den dömd, sedan verkställigheten påbörjats, häktas eller avviker från anstalten.

Ehuru det ifråga om uppskovsärenden i lagtexten eller annorledes inte direkt utsagts något om tidpunkten för ingivande av ansökan eller meddelande av beslut i förhållande till tidpunkten för verkställighetens början framgår av allmänt språkbruk och även indirekt av det ovan sagda, att uppskov enbart kan förekomma som ett skjutande på framtiden av verkställigheten av ett frihetsstraff vars avtjänande ännu vid tidpunkten för beslutet inte påbörjats. Genom att i beslut den 28 juli 1972 medge F. uppskov med avtjänandet av det straff, vars verkställighet påbörjats den 23 juni 1972, har länsstyrelsen förfarit felaktigt. Eftersom den sammanlagda strafftiden i det aktuella fallet inte överstigit fyra månader har villkorlig frigivning enligt 26 kap. 6 § brottsbalken inte kunnat ifrågakomma. Någon rättsförlust för enskild har således inte uppkommit och med hänsyn främst härtill låter jag bero vid vad jag anför.

Sedan länsstyrelsen medgivit F. uppskov med verkställigheten av domen den 4 maj 1972 har kriminalvårdsstyrelsen, som för sin del funnit synnerligen tveksamt om uppskov borde ha beviljats, ställt inför valet att antingen låta sin tidigare resolution av den 10 juli 1972 kvarstå ehuru oförenlig med länsstyrelsens beslut om uppskov eller, som skett, utfärda ny resolution vilken inte stod i strid med uppskavsbeslutet. Någon erinran kan inte riktas mot kriminalvårdsstyrelsen för att styrelsen i den situation som sålunda uppkommit handlat på angivet sätt.

3. Sedan verkställigheten av fängelse påbörjats, medan ansökan om uppskov var anhängig hos länsstyrelsen, har länsstyrelsen ansett sig behöva återkallelse av ansökningen för att kunna avskriva ärendet

Sedan ansökan om uppskov inkommit till länsstyrelsen den 22 mars 1972 och remitterats till polismyndigheten, dröjde det av olika skäl till den 11 augusti 1972 innan svar kom från denna. I svaret upplystes att sökanden sedan den 10 april 1972 var intagen på viss fångvårdsanstalt. Beslutanden i ärendet tog då kontakt med styresmannen på anstalten för att efterhöra om uppskavsansökan fortfarande var aktuell. Det ledde till att återkallelse av ansökan kom till länsstyrelsen den 21 augusti 1972, varefter ärendet avskrevs följande dag. JO Wennergren anförde efter en genomgång av författningsbestämmelserna motsvarande den i nyss återgivna ärende att, i och med att sökanden intagits på fångvårdsanstalten, frågan om uppskov med verkställigheten förfallit. Det var följaktligen en helt onödig åtgärd från länsstyrelsens sida att anmoda sökanden att återkalla sin ansökan. Ärendet hade bort avskrivas på den grunden att uppskavsfrågan förfallit.

4. Fråga huruvida hovrätts dom varit verkställbar, trots att besvär anförts hos Kungl. Maj:t över beslut av hovrätten att avvisa revisionsansökan mot domen såsom för sent inkommen

Genom dom den 26 maj 1971 dömde en hovrätt Z. till fängelse. Fullföljdstiden utgick den 23 juni 1971. Från Z. inkom den 24 juni 1971 en revisionsansökan, vilken hovrätten avvisade såsom för sent inkommen. Efter besvär mot avvisningsbeslutet fastställde Kungl. Maj:t detta den 30 maj 1972. Länsstyrelsen medgav därefter Z. uppskov med verkställigheten av straffet till den 15 oktober 1972.

Ställföreträdande JO Sverne anförde härom bl.a.:

Talan mot hovrätts dom skall föras genom ansökan om revision (54 kap. 1 § RB). Vill part söka revision av hovrätts dom, skall han inom fyra veckor från den dag då domen gavs, till hovrätten inkomma med revisionsinlägga (55 kap. 1 § RB). Sedan tiden för talan mot dom utgått, må ej fråga om ansvar å den tilltalade för gärning, som genom domen prövats, ånyo upptagas (30 kap. 9 § RB), och domen anses därigenom ha vunnit laga kraft.

Enligt 4 § lagen om behandling i fångvårdsanstalt må — om den

som dömts till fängelse, ungdomsfängelse eller internering inte inom föreskriven tid fullföljt talan i målet såvitt angår den ådömda påföljden — domen i denna del verkställas utan hinder av fullföljd från åklagares eller målsägandes sida.

Enligt 12 § andra stycket behandlingslagen kan på ansökan av den som inte är häktad uppskov med verkställigheten av fängelse beviljas under viss tid, högst sex månader från den dag då domen må verkställas mot honom, om med hänsyn till den dömdes hälsotillstånd eller yrkesutövning eller övriga förhållanden synnerliga skäl för uppskov prövas föreligga. Sådant beslut meddelas av länsstyrelsen i den ort där den dömda vistas och ansökan ingives till polismyndigheten i orten, som det alliger att med eget yttrande skyndsamt insända ansökningen till länsstyrelsen.

I kungörelsen angående tillämpningen av behandlingslagen (behandlingskungörelsen) finns intagna en del närmare föreskrifter angående förfarandet vid doms befordran till verkställighet. Enligt 7 § skall sålunda kriminalvårdsstyrelsen, om den dömda inte är häktad eller eljest intagen i fängvårdsanstalt, när domen må verkställas, bestämma till vilken räjong den dömda skall hänvisas för verkställighet av domen samt ofördröjligen sända domen jämte därvid fogade handlingar till kriminalvårdsdirektören. Denne skall enligt 8 § i sin tur bestämma i vilken anstalt den dömda skall intagas och omedelbart vidarebefordra domen till polismyndigheten i den ort där den dömda har sitt hemvist eller eljest veterligen vistas och därvid meddela i vilken anstalt han skall intagas. Det alliger sedan enligt 11 § behandlingslagen polismyndigheten att för verkställighet förpassa den dömda till fängvårdsanstalten i fråga.

Länsstyrelsen har i sitt yttrande slutligt medgivit, att hovrättens dom vunnit laga kraft i och med att fullföljdstiden gått till ända den 23 juni 1971 utan att talan mot domen fullföljts. Enligt länsstyrelsens numera intagna ståndpunkt var det därför oriktigt att — som skett i besluten i uppskovsärendena — ange att domen vann laga kraft först i och med högsta domstolens beslut den 30 maj 1972. Frågeställningen gäller emellertid mer än blott en fråga om korrekt uttryckssätt i besluten. Om man finner, att hovrättens dom vunnit laga kraft i och med fullföljdstidens utgång den 23 juni 1971 blir ju följdfrågan, om domen därvid också måste anses ha blivit verkställbar. Sistnämnda fråga är i sin tur av betydelse för bedömandet av under vilken tid uppskov kan ske.

Länsstyrelsen har i fråga om domens verkställbarhet velat göra gällande, att domen inte kunnat verkställas förrän efter högsta domstolens beslut, vilket skulle medföra att utgångspunkten för den längsta möjliga uppskovsfristen skulle räknas från denna dag. För att lättare åskådliggöra problematiken och visa det ohållbara i ett sådant resonemang som det länsstyrelsen för kan man — utan att i sak förändra förhållandena i det aktuella fallet — tänka sig att Z:s revisionsansökan inkommit till hovrätten inte en dag efter fullföljdstidens utgång utan ett halvt år därefter. Hovrättens befattning med ansökningen hade inte på något sätt förändrats utan ansökningen hade avvisats genom beslut, mot vilket talan i och för sig kunnat föras. Att i sådant fall tänka sig, att domens tidigare verkställbarhet skulle upphöra till dess högsta domstolen prövat besvär över avvisningsbeslutet ter sig helt orimligt och låter sig inte

förena med det grundläggande betraktelsesättet rörande domens verkställbarhet. I det aktuella fallet synes länsstyrelsen ha blivit vilseledd av att revisionsansökan inkommit kort efter fullföljdstidens utgång. Sistnämnda förhållande saknar emellertid betydelse i förevarande sammanhang. Avgörande är allenast om talan fullföljts före fullföljdstidens utgång eller ej.

En annan fråga gäller domstolens underrättelseskyldighet enligt 17 § kungörelsen om underrättelse om dom i vissa brottmål. Enligt detta stadgande skall domstolen — sedan tid för talan mot domen utgått — underrätta kriminalvårdsstyrelsen om huruvida den dömde fullföljt talan mot domen i ansvarsfrågan. Däremot saknar det i verkställighets-hänseende intresse att veta om åklagaren eller målsäganden fullföljt talan mot domen och domstolen skall därför inte heller — trots att den högre rätten i och för sig äger möjlighet att exempelvis ogilla åtalet — lämna underrättelse om sådan fullföljd skett eller ej. Inte heller skall domstolen uttala sig i frågan huruvida domen i dess helhet vunnit laga kraft. I det här aktuella fallet hade hovrätten därför lika gärna kunnat underlåta att omnämna den för sent inkomna revisionsinlagan och i stället allenast angett, att den dömde inte fullföljt talan mot domen inom föreskriven tid.

Av det sagda framgår att länsstyrelsens bedömning av när domen blev verkställbar ej är riktig. Domen blev verkställbar i och med att Z. vid fullföljdstidens utgång den 23 juni 1971 ej inkommit med revisionsinlaga. Den längsta möjliga tiden för beviljande av uppskov med verkställigheten av straffet skulle alltså räknas från denna tidpunkt. Länsstyrelsen hade följaktligen inte ägt uppta Z:s uppskovsansökningar till behandling utan hade i stället haft att avvisa dem. Med hänsyn särskilt till att länsstyrelsens handläggning av ärendena inte lett någon enskild till förfång anser jag dock inte, att den felaktiga rättstillämpningen är av beskaffenhet att för någon därför ansvarig tjänsteman föranleda ansvar för tjänstefel. Jag låter därför i denna del av ärendet bero vid mina nu gjorda uttalanden.

En fråga om villkorlig frigivning, när tiden för ett redan påbörjat straff förlängs av högre rätt

Sedan K. av underrätt dömts till fängelse sex månader och efter nöjdförklaring börjat verkställa straffet, hade hovrätt på talan av åklagaren nedsatt straffet till fängelse tre månader men förklarat K. villkorligt medgiven frihet från undergående av en straffåterstod av åtta månader sju dagar förverkad. Övervakningsnämnden förordnade om villkorlig frigivning, då K. avtjänat två tredjedelar av den först fastställda strafftiden. Nämnden underlät att ändra sitt beslut sedan Kungl. Maj:t avslagit en ansökan om prövningstillstånd beträffande hovrättsdomen.

Sedan övervakningsnämnden i yttrande till JO bl.a. motiverat sitt beslut med att K. innan Kungl. Maj:ts avslagsbeslut meddelades ingivit en ansökan om nåd beträffande hovrättsdomen, anförde JO Wennergren vid ärendets avgörande:

När övervakningsnämnden i sitt beslut den 20 mars 1973 fann skäl att inte vidta någon ändring av sitt tidigare beslut att K. skulle frigges den 23 mars 1973 hade Kungl. Maj:t, vilket var för övervakningsnämnden bekant, lämnat K:s ansökan om prövningstillstånd utan bifall i följd varav hovrättens dom stod fast. Av det straff K. därmed hade att avtjäna, fängelse sammanlagt elva månader sju dagar, hade vid tidpunkten för den av övervakningsnämnden bestämda dagen för villkorlig frigivning inte halva tiden avtjänats.

I ärendet träder tolkningen av 12 och 13 §§ behandlingslagen i förgrunden. I 12 § föreskrivs att, om någon dömts till fängelse och innan verkställigheten börjat visar att han sökt nåd, verkställigheten skall anstå. Det är bara om skälig anledning förekommer att den dömde avviker som anstånd får vägras. I 13 § sägs att, om i högre rätt tiden för fängelse vars verkställighet börjat förlängs, verkställigheten skall fortgå enligt den tidigare domen till dess den dömde avger nöjdförklaring i fråga om den nya domen eller denna eljest får verkställas.

I motiven till 13 § anfördes (prop. 1964:76 s. 26) att särskilda regler erfordras för de speciella verkställighetsfrågor som uppkommer i fall då annan påföljd skall träda i stället för en påföljd som redan börjat verkställas. Föreskrifter syntes dock inte behövas för annat fall än det att den dom som börjat verkställas inte vunnit laga kraft och sedermera ändras i högre rätt. Även utan uttrycklig föreskrift därom syntes det nämligen vara klart att påbörjad verkställighet av en dom inte avbryts av en ny dom — meddelad i annat mål — enligt vilken annan påföljd skall träda i stället för den som börjat verkställas, förrän den nya domen är verkställbar. Frågan hur länge en redan inledd verkställighet skall fortgå när domen sedermera ändras i högre rätt syntes böra regleras så att verkställigheten skall pågå till dess att den nya domen får verkställas, på grund av nöjdförklaring, underlåten fullföljd eller domstols förordnande om omedelbar verkställighet.

En första fråga som reser sig är vad som bör förstås med att verkställigheten skall fortgå, enkannerligen om härigenom utesluts villkorlig frigivning i vanlig ordning. Härvidlag märks att, när föreskriften ursprungligen tillkom, bestämmelse fanns om obligatorisk villkorlig frigivning sedan fem sjättedelar av strafftiden verkställt. Meningen kan inte ha varit att sätta denna bestämmelse ur kraft genom föreskriften om att verkställigheten skall fortgå till dess den nya domen får verkställas. Det kan därför antas att det i och för sig inte är uteslutet att tillämpa regler om villkorlig frigivning också på fall då verkställigheten skall fortgå enligt vad som sägs i 13 § behandlingslagen. En annan sak är hur reglerna bör tillämpas i ett sådant fall. Härtill återkommer jag.

Nästa fråga är hur anståndsregeln i 12 § skall tillämpas när verkställigheten av fängelse påbörjats till följd av nöjdförklaring men högre rätt skärper påföljden. Är fråga då om att någon dömts till fängelse med vars verkställighet skall anstå om nåd söks innan verkställigheten av domen börjat? Tolkad efter sina ordalag kan 12 § synas innebära detta. Ser man till innehållet i 13 § bibringas man emellertid uppfattningen att av underrätt och överrätt ådömt fängelse skall ses som en och samma påföljd i och med att överrättsdomen blir verkställbar. Den slutgiltiga fängelsepåföljden skall i enlighet härmed anses ha börjat verkställas i och med att underrättsdomen om fängelse började verkställas. Stöd för sådan tolkning ger ordalagen i 13 § "om i högre

rätt tiden för fängelse vars verkställighet börjat förlänges", vilka förmedlar uppfattningen att fråga får anses vara om en och samma redan påbörjad påföljd för vilken tiden förlängs. Såvitt kunnat utrönas motsvarar detta också betraktelsesättet i praxis. Den som ansöker om nåd sedan överrätt förlängt tiden för ådömt fängelse anses sålunda inte ha gjort sin ansökan "innan verkställigheten börjat" och något utrymme bedöms i enlighet härmed inte finnas enligt 12 § för anstånd med tillämpning av överrettens dom när denna blir verkställbar.

I det aktuella fallet var fråga inte om förlängning av tiden för ådömt fängelse utan om den skärpningen att tidigare villkorligt medgiven frihet från fängelse förklarades förverkad. I 13 § behandlas inte detta fall över huvud taget. Mot bakgrund av vad som sägs i motiven till paragrafen står dock klart att också i ett sådant fall huvudregeln måste gälla att verkställigheten skall fortgå enligt den tidigare domen till dess den nya domen får verkställas. Analogivis bör då naturligen också detsamma gälla i fråga om tillämpningen av 12 §. Något utrymme för anstånd på grund av nådeansökan kan i enlighet härmed inte heller i detta fall antas finnas. Uttrycket "verkställigheten börjat" i 12 § får också här anses syfta på den tidpunkt då underrättens dom började verkställas.

Tidigare gällande ordning med obligatorisk frigivning sedan fem sjättedelar av strafftiden verkställts är avskaffad. Numera finns endast s.k. fakultativ frigivning. Övervakningsnämnden har att avgöra fråga om villkorlig frigivning på grundval av en samlad bedömning av omständigheterna i det aktuella fallet. Nämnden skall dock enligt 26 kap. 7 § BrB vid sin prövning särskilt beakta den dömdes uppförande under anstaltstiden och sinnesriktning vid den tid då frigivning ifrågasätts, hans beredvillighet att ersätta genom brottet uppkommen skada samt de förhållanden i vilka han skulle komma att försättas efter frigivningen. En huvudsynpunkt vid prövningen måste uppenbarligen vara den dömdes resocialisering.

När fråga uppkommer om villkorlig frigivning från verkställighet av fängelse för vilket tiden förlängts genom högre rätts ännu ej verkställbara dom, måste vid prövning hänsyn naturligen tas till hur förhållandena kan komma att gestalta sig för den dömden om överrättsdomen står fast och skall verkställas. Från resocialiseringssynpunkt torde det som regel inte framstå som ändamålsenligt att den dömden villkorligt frigives från verkställigheten av fängelse enligt underrättens dom för att sedan ånyo intas för verkställighet av den enligt överrättsdomen tillkommande tiden för fängelse. Beaktas måste också att den dömden genom uppdelning av verkställigheten kan komma att lida förfång i frigivningshänseende. Totalt sett kan han därigenom komma att få verkställa längre tid i fångvårdsanstalt än om frigivningsreglerna tillämpas på den sammanlagda strafftiden. Nu nämnda olika omständigheter manar till försiktighet vid prövning av fråga om villkorlig frigivning i sådana fall det här gäller. Hänvisas kan här till ett departementschefsuttalande i prop. 1962:10 s. 396 att berörda myndigheter bör ha sin uppmärksamhet fäst på huruvida dom å fängelse kan förekomma till verkställighet innan den dömden har frigivits från annat fängelsestraff och i den utsträckning det är möjligt söka förebygga för den dömden ogynnsamma resultat. Å andra sidan kan inte heller bortses från möjligheten att en hovrättsdom innebärande en straffskärpning i sin tur kan ändras av högsta domstolen och tingsrättens lägre straff

fastställas, vilket vid en senareläggning av villkorlig frigivning med anledning av hovrättens straffskärpning kunde innebära att den intagne gick förlustig förmånen av en tidigare villkorlig frigivning.

När övervakningsnämnden den 8 mars 1973 beslutade att K. skulle efter att ha avtjänat två tredjedelar av strafftiden enligt underrättens dom villkorligt friges den 23 mars 1973, hade Kungl. Maj:ts beslut samma dag om vägrat prövningstillstånd ännu ej expedierats. Övervakningsnämnden stod därför formellt fri att besluta om villkorlig frigivning. De materiella grunder som nämnden stödde sitt beslut på kan i och för sig ej heller föranleda någon erinran utan framstår som mycket beaktansvärda. Jag har därför intet att invända mot frigivningsbeslutet den 8 mars 1973.

Under tiden mellan dagen för frigivningsbeslutet och den dag då frigivningen skulle äga rum, inkom till fängvårdsanstalten meddelande om att högsta domstolen avslagit K:s ansökan om prövningstillstånd. På styresmannens begäran tog nämnden vid sammanträde den 20 mars 1973 upp frigivningsfrågan till omprövning. Nämnden har i sitt yttrande framhållit att den vid denna tidpunkt inte hade sig bekant kriminalvårdsstyrelsens strafftidsresolution den 15 mars 1973 varigenom den tidigare resolutionen upphävts. Emellertid gäller enligt behandlingslagen att något formligt beslut om verkställighet av frihetsstraff inte meddelas (jfr SOU 1944:50 s. 261 ff och prop. 1945:342 s. 136 ff och s. 142 f). Är den dömde intagen i fängvårdsanstalt, när domen förekommer till verkställighet, skall den enligt 11 § andra stycket behandlingslagen av styresmannen omedelbart befordras till verkställighet. Verkställigheten av hovrättens dom mot K. skulle alltså påbörjas när högsta domstolens beslut att ej meddela prövningstillstånd förekom till verkställighet hos styresmannen. Den strafftidsberäkning som kriminalvårdsstyrelsen enligt 17 § behandlingslagen har att verkställa utgör blott ett fastställande av dagen för strafftidens slut jämte angivande av tidpunkter av betydelse för villkorlig frigivning. Avsaknaden av strafftidsresolution vid beslutstillfället den 20 mars 1973 var sålunda utan självständig betydelse i sammanhanget.

Enligt 26 kap. 23 § BrB skall, då villkorligt medgiven frihet förklaras förverkad, med avseende på frågan om ny villkorlig frigivning återstoden av straffet anses som nytt straff. Enligt 26 kap. 8 § BrB skall, om flera fängelsestraff verkställs samtidigt, vid tillämpningen av bestämmelserna om villkorlig frigivning i 6 § hänsyn tas till den sammanlagda fängelsetiden. Enligt 21 § behandlingslagen skall om, sedan den dömde börjat undergå fängelse men innan han frigivits därifrån, till verkställighet förekommer annat sådant straff, strafftiderna sammanläggas. I förarbetena till brottsbalken (se prop. 1962:10 s. C 250) har strafflagberedningen uttalat, att om till verkställighet förekommer flera domar innan den dömde frigivits från något av straffen skall frågan om villkorlig frigivning prövas med utgångspunkt från den sammanlagda strafftiden. En dylik tolkning överensstämmer med reglerna i 21 § behandlingslagen om beräkning av strafftid. K. hade, då till verkställighet förekom det enligt hovrättens dom tillkommande straffet, ännu ej frigivits. Frigivningsbeslutet den 8 mars 1973 kunde enligt min mening under sådana omständigheter ej verkställas. Ej heller kunde övervakningsnämnden då fatta ett nytt beslut om frigivning eftersom förutsättningar för ett sådant beslut ej förelåg enligt 26 kap. 6 och 8 §§ BrB. Fråga uppkommer då om övervakningsnämnd

har möjlighet eller rentav skyldighet att under vissa omständigheter upphäva ett tidigare fattat beslut. Sådan möjlighet är direkt utsagd i 26 kap. 16 § brottsbalken vad gäller beslut om särskilda föreskrifter meddelade den dömde med stöd av 26 kap. 15 § samma balk. Kriminalvårdsnämnden har i redogörelse för sin praxis därjämte anfört, att dess beslut ifråga om villkorlig frigivning gäller under förutsättning att inte avbrott i verkställigheten sker eller annan omständighet som påkallar omprövning av beslutet inträffar före frigivningen, varför nämnden har möjlighet att före den i beslutet nämnda frigivningsdagen ändra sitt beslut om den intagne skulle missköta sig eller om någon nytillkommen omständighet eljest skulle ge anledning därtill (Information från kriminalvårdsstyrelsen, KRIMA, nr 2/1968 s. 27). Motsvarande bör anses gälla för övervakningsnämndernas del. Därutöver kan sägas, att inte blott möjlighet utan även skyldighet för övervakningsnämnd att ompröva tidigare fattat, ännu ej verkställt beslut i fråga om villkorlig frigivning torde föreligga, när nämnden fått kännedom om förhållande, som medför att de lagliga förutsättningarna för villkorlig frigivning i enlighet med det tidigare beslutet inte längre är för handen. Även om detta beslut — på grund av de nytillkomna omständigheterna — inte kan verkställas, måste ju förekomsten av beslutet medföra en betydande rättsosäkerhet och vålla villrådighet hos styresmannen på fångvårdsanstalten, där den dömde är intagen. På grund av den utformning reglerna om talerätt mot beslut i dylika fall fått, saknas därjämte egentlig möjlighet att bringa saken under prövning av högre instans. Övervakningsnämnden borde därför ha upphävt sitt beslut av den 8 mars 1973.

Upplyst är att kriminalvårdsstyrelsen den 8 augusti 1973 meddelat en ny straffrättsresolution med anledning av att K. den 1 augusti 1973 återintagits i fångvårdsanstalt för fortsatt straffverkställighet. Den sammanlagda strafftiden har därvid bestämts till elva månader sju dagar med avräkning av vad K. tidigare avtjänat av straffet, fängelse fyra månader. K. har sålunda ej förlorat något i straffverkställighetshänseende på att han villkorligt frigavs den 23 mars 1973. Med hänsyn härtill och till att läget var från rättslig synpunkt mycket svårbedömt då övervakningsnämnden hade att ta ställning till detsamma den 20 mars 1973, låter jag det stanna vid de uttalanden jag nu gjort.

Enrumsbehandling under på förhand obestämd tid enligt 45 § behandlingslagen, som är en behandlingsåtgärd, har i stor utsträckning kommit att användas i stället för olika former av disciplinär bestraffning

Vid en inspektion den 5—6 juni 1972 av fångvårdsanstalten Kumla mottog JO Wennergren från intagna på anstaltens interneringsavdelning klagomål över att man vid anstalten såsom rena bestraffningsåtgärder för indisciplinära uppträdanden i stor utsträckning beslöt om överföring till observationsavdelningen och behandling jämlikt 45 § jämfört med 58 § behandlingslagen. En genomgång av behandlingsjournalerna rörande de 19, som vid tiden för inspektionen var intagna

på interneringsavdelningen, gav vid handen att under tiden t.o.m. den 23 maj 1972 samtliga dessa — av vilka den som vistats längst på avdelningen anlänt dit den 25 oktober 1971 — sedan ankomsten undergått "45 §-behandling" under lägst 13 och högst 37 dagar. Beträffande tre av de intagna saknade behandlingsjournalerna dock bl.a. fullständiga tidsangivelser för behandlingsåtgärdernas varaktighet. I en vid ombudsmannaexpeditionen upprättad promemoria, över vilken yttrande infordrades från kriminalvårdsstyrelsen, påtalades dessa förhållanden men även andra brister beträffande redovisningen i behandlingsjournalerna.

Vid ärendets avgörande anförde JO Wennergren bl.a.:

Det finns i behandlingslagen åtskilliga bestämmelser som tar sikte på ordningen inom en fångvårdsanstalt. Den grundläggande bestämmelsen har sin plats i 23 § och anger att den intagne är skyldig att ställa sig till efterrättelse för anstalten gällande ordningsregler ävensom de föreskrifter och tillsägelser som meddelas av anstaltens personal. I anslutning härtill förklaras i 24 § att, om det erfordras för att upprätthålla ordningen och säkerheten inom anstalten, de förmåner, som enligt behandlingslagen tillkommer intagen, får inskränkas. Strafflagberedningen anförde i motiven till sitt förslag till bestämmelserna (SOU 1944:50 s. 126) att, när fångvården görs mera human och positivt inriktad, man har rättighet att ställa ökade krav på att de intagna gör sitt bästa för att uppfylla sina skyldigheter och medverka till ett gott resultat av behandlingen. Strafflagberedningen framhöll emellertid också (a.a. s. 125) att vid genomförandet av de allmänna grundsatserna för behandlingen hänsyn måste tas till ordnings- och säkerhetssynpunkter.

Bland de olika medel för ordningens upprätthållande som behandlingslagen arbetar med utgör det tvångsmedel som regleras i 73 § behandlingslagen det kraftigaste. När det finnes erforderligt för att betvinga våldsamt uppträdande så ock eljest när säkerheten inom anstalten så kräver, får intagen enligt detta lagrum hållas skild från andra intagna samt om andra medel finnes otillräckliga beläggas med fängsel, dock ej under längre tid än säkerheten fordrar. Strafflagberedningen anförde härom (a.a. s. 215) att i överensstämmelse med då gällande rätt upptagits ett stadgande om tvångsmedel mot intagen när det erfordras för omedelbart betvingande av våldsamt uppträdande så ock eljest när säkerheten inom anstalten det kräver.

Om en intagen bryter mot anbefalld ordning eller eljest visar klandervärt uppförande, tänkte sig strafflagberedningen (a.a. s. 214) att styresmannen skulle göra honom lämpliga föreställningar. Om förseelsen var av allvarlig beskaffenhet, skulle styresmannen kunna vidta disciplinär åtgärd. I enlighet härmed stadgas i 68 § behandlingslagen att, om intagen bryter mot anbefalld ordning eller eljest visar klandervärt uppförande och ej låter sig rätta efter tillsägelse eller om förseelsen är av allvarlig beskaffenhet, såsom disciplinstraff får åläggas honom förlust för viss tid eller tills vidare av honom särskilt tillerkänd förmån, förlust under viss tid, helt eller delvis, av rätt att köpa varor etc. Som strängaste straff upptas inneslutning i enrum under högst trettio dagar.

Strafflagberedningen anförde (a.a. s. 213) att beredningen vid sitt bedömande av frågan om disciplinära bestraffningar utgått från att förslaget genomförande i övriga delar väsentligt skulle minska behovet av disciplinstraff. Sådant uppträdande som leder till bestraffning torde enligt beredningen ha sin orsak i att behandlingen inte varit tillräckligt individualiserad eller bero på att fången i avsaknad av intresseväckande arbete och fritidssysselsättning koncentrerar sitt tankeliv på anstaltens förhållanden och mer eller mindre inbillade oförrätter. Beredningen uttalade också att det i allmänhet är mera att vinna genom att behandla en fånge efter hans egenart, visa honom förtroende och vid uppkommande konflikter söka tala honom till rätta än genom att helt schematiskt ådöma honom bestraffning.

Innan beslut meddelas om disciplinstraff, skall enligt 72 § behandlingslagen förhör hållas med den intagne. Anstaltens läkare skall såvitt möjligt höras före beslut om inneslutning i enrum så ock eljest när omständigheterna föranleder till det. Över vad som förekommit vid förhör och annan undersökning skall föras protokoll. Detta skall granskas av den hörde som därvid skall beredas tillfälle att framföra erinringar. Beslut om disciplinstraff kan överklagas i vanlig ordning.

Att hänsyn tagits till ordnings- och säkerhetssynpunkterna vid genomförandet av behandlingsgrundsatserna framträder särskilt tydligt i bestämmelserna i 45 § behandlingslagen om de former under vilka arbete skall utföras på anstalten. Huvudregeln är att den som är intagen i slutan stalt i regel skall arbeta tillsammans med en eller flera intagna. Han får dock hållas till arbete i enrum om behandlingsundersökning enligt 23 § skall äga rum samt eljest om det med hänsyn till ordning och säkerhet inom anstalten eller för undvikande av menlig inverkan de intagna emellan eller av annan särskild anledning finnes erforderligt. Då intagen arbetar i enrum, bör dörren hållas olåst, om det kan ske utan olägenhet. Jämväl i övrigt får lättnad i isoleringen medges under arbetstiden. Strafflagberedningen anförde som motiv (a.a. s. 200) att beredningen utgått från ståndpunkten att fångarna i princip bör — liksom människor i frihet — ha en viss kontakt med dem som lever i samma miljö och att möjligheterna därtill bör fråntas dem endast i den mån det nödvändiggörs av de särskilda förhållanden som måste råda på en slutan stalt där ett urval av missanpassade individer sammanförts. Frågeställningen borde med andra ord inte vara huruvida den intagne bör undergå straff i enrum eller i gemensamhet utan huruvida särskilda skäl bör föranleda en begränsning av hans möjligheter att komma i beröring med andra intagna. Sådana särskilda skäl kunde vara att den intagne ej utan fara för ordning och säkerhet inom anstalten kan sammanföras med övriga där intagna eller att viss isolering kan förebygga menlig påverkan de intagna emellan utan att lägga hinder i vägen för ett förnuftigt utnyttjande av anstaltstiden. Det syntes endast sällan vara förenat med allvarliga risker att sammanföra fångar till gemensamt arbete i små grupper. Om det uppstod behov av en kortare tids isolering t.ex. emedan fångens allmänna uppträdande gör det nödvändigt att observera honom närmare eller därför att han misstänks för en disciplinär förseelse, borde styresmannen utan omgång kunna avskilja honom från andra fångar under arbetet. Strafflagberedningen tillade (a.a. s. 203) att enrum borde förekomma även som disciplinär åtgärd, varvid inneslutningen hade en strängare karaktär än eljest.

Departementschefen anförde (prop. 1945:342 s. 169) att reglerna

innebar att enrumsbehandling förutom på fånges egen begäran tillgrips endast när det i det enskilda fallet föreligger ett verkligt behov därav. Han ville särskilt framhålla att det inte borde ifrågakomma att isolera ett flertal intagna därför att någon eller några bland dem äventyrar ordning och säkerhet eller befaras kunna påverka de övriga i ogynnsam riktning.

Synpunkten upprepades i prop. 1964:76 s. 41, där departementschefen uttalade att enrumsbehandling skall tillgripas endast när det i det enskilda fallet föreligger ett verkligt behov därav. Den intagnes hållande till arbete i enrum borde vidare ej fortgå längre än som är oundgängligen nödvändigt för vinnande av syftet med behandlingsåtgärden i fråga.

Beträffande förhållandet mellan behandlingsåtgärder och disciplinära åtgärder gjordes i prop. 1964: 76 s. 54 av departementschefen också det uttalandet att, även om bestämmelserna om enrumsbehandling och om de intagnas förmåner gav utrymme för isolering och förlust av beviljade förmåner i fall av indisciplinärt beteende, torde inte minst med hänsyn till de intagnas rättssäkerhet i lagen uttryckligen böra anges de åtgärder som får vidtas i anledning av sådant beteende.

Av den gjorda genomgången framgår att det system som byggts upp i behandlingslagen för upprätthållandet av ordning och säkerhet på en anstalt är ganska rikt varierat. Det som skiljer de olika åtgärderna åt är inte så mycket åtgärdens konkreta karaktär som dess syfte. Detta är särskilt påtagligt när det gäller isolering i enrum. Vidtas åtgärden enligt 73 § skall dess syfte vara att betvinga våldsamt uppträdande o.d. Företas den enligt 68 § skall dess syfte vara bestraffning. Sker den enligt 45 § slutligen skall syftet vara att till förmån för ordningen, säkerheten eller trivseln på anstalten begränsa en intagnas möjligheter att komma i beröring med andra intagna eller att ställa honom under en från behandlingssynpunkt erforderlig observation eller att underlätta utredningen om en förseelse.

Vid en av kommittén för anstaltsbehandling inom kriminalvården (KAJK) 1969 gjord undersökning rörande frekvensen och utformningen av åtgärder (SOU 1971:74 s. 163) enligt nyssnämnda lagrum under 1968 och första halvåret 1969 visade det sig att praxis skiftade i hög grad mellan de olika räjongerna. Inneslutning i enrum som disciplinär bestraffning hade över huvud taget inte förekommit i östra räjongen och endast i enstaka fall inom interneringsräjongen. Vid de övriga räjongerna varierade antalet bestraffningar i hög grad. I de räjonger som inte använde isoleringsstraffet var däremot frekvensen av enrumsbehandling enligt 45 § behandlingslagen högre än vid de övriga. Vid misskötsamhet eller misstanke om förseelse placerades den intagne i enrum på utrednings- eller observationsavdelning. Där fick han vistas tills utredningen hade avslutats, vilket i regel tog sju dagar. Undersökningen visade vidare att inneslutning i enrum som disciplinstraff nästan alltid kombinerades med förlust av en eller flera förmåner.

Kriminalvårdsberedningen anför beträffande användningen av de olika typerna av enrumsplacering följande (Kriminalvård, SOU 1972:64 s. 222).

I alla sociala kollektiv existerar skrivna eller oskrivna regler för den inbördes samvaron liksom också sanktioner mot dem som bryter mot reglerna. Ibland är sanktionerna mycket kännbara. I regel är de dock ganska milda men ändå fullt effektiva, eftersom regelbry-

taren är angelägen om att stå i ett gott förhållande till övriga gruppmedlemmar. När det gäller kriminalvårdens anstaltsklientel är detta inte alltid fallet eftersom de intagna i den tvångssituation som de befinner sig har svårt att känna solidaritet med omgivningen. Anstaltskollektivet skiljer sig sålunda från andra kollektiv genom att det upprätthålles med tvång. Detta skapar kontrollproblem som inte finns i andra kollektiv. Till detta kommer att i anstaltskollektivet ingår människor beträffande vilka ett utmärkande drag just är att de inte har förmått anpassa sig i annan kollektiv verksamhet.

Allt detta medför att allmänt förekommande medel för att upprätthålla social kontroll stundom visar sig otillräckliga på en anstalt. Eftersom frånvaron av kontroll sannolikt skulle leda till förhållanden som vore outhärdliga både för personal och intagna har man vid sidan av mera allmänt tillämpade sanktioner som tillsägelser, löneavdrag m.m. tvingats tillgripa åtgärder som kan framstå som hårda. Det mest iögonfallande av dessa kontrollmedel är enrumsbehandlingen såväl när den tillgrips som behandlings- eller säkerhetsåtgärd som när den fungerar som disciplinmedel.

Enrumsbehandling har kritiserats såsom en inhuman och förlegad åtgärd för att lösa konfliktsituationer. Den anses också kunna medföra allvarliga medicinska men för den isolerade. Genom att den kombineras med andra åtgärder blir effekten ofta att den felande drabbas av en dubbelbestraffning.

Beredningen vill för sin del slå fast att den är bestämd motståndare till ingripanden som avskär en intagen från kontakten med andra människor för en längre tid. Grundläggande för beredningens bedömning är också att man bör undvika dubbelbestraffningar. Vidare bör man tillse att disciplinära ingripanden inte försvårar behandlingen. Dessa synpunkter bör vara vägledande vid ställningstagandet till frågan om enrumsbehandling.

Ett alternativ till enrumsbehandlingen är att som disciplinmedel utnyttja olika åtgärder såsom t.ex. förflyttning till mera restriktiv anstalt, indragning av permissioner och frigång samt senareläggning av villkorlig frigivning. Beredningen anser att sådana åtgärder medför avsevärda nackdelar. Allt för täta förflyttningar leder lätt till att uppgjorda behandlingsprogram måste avbrytas och att systematiska utskrivningsförberedelser försvåras. Förflyttningarna kan också förstärka det hos många intagna vanliga reaktionsmönstret att undfly svårigheter och problem genom att lämna bostadsort eller arbetsplats. Täta förflyttningar leder dessutom till att transportkostnaderna ökar.

Genom att utnyttja åtgärder av detta slag som disciplinmedel riskerar man således att bryta mot principen att sanktioner inte onödigtvis skall innebära dubbelbestraffningar.

Vad först gäller *lindrigare förseelser* anser beredningen att ett utnyttjande av behandlingsmässiga åtgärder ofta skulle få alltför vittgående konsekvenser för den intagne. Beredningen har i det föregående föreslagit verksamhetsformer vid anstalterna, vilkas genomförande i hög grad är beroende av att verkställigheten av straffet kan genomföras på ett planmässigt sätt. Ett alltför flitigt användande av t.ex. förflyttningar och indragen frigång försvårar en sådan planering.

Att i dessa fall t.ex. flytta den felande till en rixanstalt skulle

dels vara ett för kraftigt ingrepp dels allvarligt skada dennes rehabiliteringsmöjligheter. Beredningen anser dessa invändningar så väsentliga att åtgärder av nu angivet slag bör avvisas.

Å andra sidan måste man räkna med att de intagna på anstalterna ibland kommer att göra sig skyldiga till förseelser mot anstaltsordningen som visserligen inte är av särskilt allvarlig karaktär men som ändå inte kan förbli opåtalade med hänsyn till den ogynnsamma effekt som detta skulle kunna få både på den felande och på hans medintagna. Med beredningens nyss angivna ställningstagande återstår inte någon annan sanktion vid lindrigare förseelser än ett kortvarigt isoleringsstraff. Därvid bör beaktas att i flertalet fall den intagne, när beslutet om disciplinär åtgärd skall fattas, redan har placerats i enrum genom att han omhändertagits för utredning. Ur den intagnes synpunkt är i regel ett sådant omhändertagande att betrakta som ett straff. Det ter sig för honom förmodligen mera acceptabelt om den disciplinära åtgärden innebär att han under ytterligare en kort tid får kvarstanna i enrum än om han efter avslutad utredning bestraffas på annat sätt t.ex. genom senare frigivning.

Vad här anförts innebär enligt beredningens uppfattning att övervägande skäl talar för att man för lindrigare förseelser behåller en sanktion som består i ett kortare isoleringsstraff. Detta bör inte kunna bestämmas till längre tid än sju dagar i stället för nuvarande 30 dagar för fängelse- och interneringsklientelet. Samtidigt förutsättes att den nuvarande läkarkontrollen bibehålles. I strafftiden skall inräknas den tid varunder den dömde har varit omhändertagen för utredning. De nuvarande reglerna om förlust av särskilda förmåner, av rätten att inköpa vissa varor och om förbud att inneha tidsningar m.m. bör slopas.

Om ett isoleringsstraff har utmätts skall det stå fullt klart att inga ytterligare sanktioner får ifrågakomma för den förseelse för vilken straffet använts. Straffet får således inte kombineras med sanktioner av behandlingsmässig natur. Nuvarande bestämmelser i 26 kap. 7 § brottsbalken föreslås ändrade så att reglerna om "prövning av den dömdes uppförande under anstaltstiden och sinnesinriktning vid den tid då frigivning ifrågasättes" utbytes mot att hänsyn skall tas till sådan misskötsamhet under anstaltsvistelsen som inte föranlett disciplinär bestraffning.

Vad som här sagts kan enligt beredningens uppfattning inte gälla för *allvarligare förseelser*, t.ex. våld mot personal, rymning samt svårare fall av arbetsvägran, avvikande från permission eller frigång. I sådana fall är det nämligen ofrånkomligt att förseelsen måste komma att påverka den intagnes förhållanden på anstalten. I konsekvens härmed skall isoleringsstraff inte ifrågakomma utan sanktionen i stället bestå i indragning av sådana förmåner som permission och frigång. I regel kommer förseelser av detta slag också att leda till att frigivningen senarelägges.

Valet av sanktion kommer på detta sätt att för den intagne omedelbart klargöra förseelsens svårighetsgrad. Ett isoleringsstraff innebär således att förseelsen bedömts som mindre allvarlig och att den inte kommer att föranleda ytterligare påföljder. Om däremot sådant straff inte utdömes är det klargjort att förseelsen är av allvarlig art och att den felande har att vänta mera långtgående konsekvenser.

Sammanfattningsvis vill beredningen om isoleringsstraffet anföra. De här framlagda förslagen innebär

att alla disciplinstraff över sju dagar tas bort

att en långtgående liberalisering sker i fråga om påföljder för lindrigare förseelser

att de intagnas rättssäkerhet tillgodoses på ett avsevärt bättre sätt, framför allt genom att dubbelbestraffningar undviks

att behandlingsplaneringen underlättas.

Beredningens kritiska inställning till långvarig isolering gäller även ifråga om den enrumsbehandling som grundas på behandlingslagens 45 och 47 §§.

I det förstnämnda fallet rör det sig i realiteten om tre olika typer av åtgärder.

Vanligast är det fall då en intagen i omedelbar anslutning till en förseelse inom anstalten eller vid återkomsten efter avvikande eller misskött permission placeras i enrum i avvaktan på utredningen rörande omständigheterna kring regelbrottet. En sådan enrumsplacering blir i regel kortvarig. Förfaringssättet vid utredningen är nogt reglerat i vårdcirkuläret vilket också innehåller föreskrifter om att denna skall företas med stor skyndsamhet.

Denna typ av enrumsbehandling kan enligt beredningens uppfattning inte undvaras om man skall undvika att den oro som en sådan händelse vanligen medför på anstalten inte skall leda till att ordning och säkerhet sätts i fara. Det föreslagna förfaringssättet vid disciplinära bestraffningar innebär en garanti för att utredningstiden inte onödigtvis förlängs. Dessutom har beredningen föreslagit att tiden skall avräknas.

Det andra fallet avser den enrumsbehandling som tillgripes när en intagens uppförande är sådant att han utövar ett menligt inflytande på andra intagna eller när ordning och säkerhet så kräver. I detta fall gäller en tidsbegränsning på en månad. Efter beslut av vederbörande kriminalvårdsdirektör kan dock enrumsvistelsen förlängas med högst sex månader varje gång.

Sådan isolering bör enligt beredningens uppfattning liksom i gällande praxis utnyttjas endast i speciella undantagsfall t.ex. när rikets säkerhet så kräver eller när den intagne är farlig för personalens eller medintagnas säkerhet till liv och hälsa. Även i dessa fall bör tidsmarginalerna förkortas och beslutet om isolering omprövas minst en gång i månaden. I övriga fall bör enrumsvistelsen ersättas med att den intagne placeras i en liten grupp med särskilda övervakningsmöjligheter.

Behandlingslagens 45 § innehåller också bestämmelser om enrumsbehandling av nyintagna. Även i dessa fall bör man i största möjliga utsträckning ersätta enrumsplaceringen med möjlighet till gemenskap i smärre grupper. Beredningen har i dessa fall dessutom föreslagit åtgärder avsedda att avsevärt förkorta undersökningstiden.

Bestämmelserna i 73 § Bhl innebärande möjlighet att kort tid isolera en intagen som på grund av våldsamt uppträdande utgör ett hot mot anstaltens säkerhet måste enligt beredningens uppfattning bibehållas liksom möjligheten att, om andra medel visar sig otillräckliga, belägga honom med fängsel. Det bör dock kraftigt understrykas

att sådana åtgärder omgående skall underställas läkares prövning samt att de inte får pågå längre än säkerheten fordrar. Inte heller är beredningen beredd att frånta anstaltsledningen rätten till inskränkningar i den gängse anstaltsordningen när anstaltens säkerhet så fordrar. Reglerna bör dock vara sådana att det klart framgår att inskränkningarna endast skall vara tillfälliga.

Med anledning av vad som här anförts föreslår beredningen att behandlingslagens bestämmelser rörande enrumsbehandling och disciplinstraff omarbetas med beaktande av de riktlinjer som här anvisats. Därutöver bör 26 kap. 7 § brottsbalken ändras på föreslaget sätt.

Kriminalvårdsberedningens beskrivning av det andra typfallet av enrumsbehandling enligt 45 § behandlingslagen framstår som föga rättvisande. Det förhåller sig ju ingalunda så att sådan isolering tillämpas endast i speciella undantagsfall utan har en betydande frekvens framför allt inom den östra räjongen och interneringsräjongen. Det faller också i ögonen att beredningen vid sin typgenomgång förbigått observationsfallet. Över huvud taget saknar man en närmare analys av enrumsbehandlingens ändamål och dess relation till och samspel med övriga typer av åtgärder. Det måste beklagas att beredningen tagit så lätt på ett för behandlingsordningen så centralt frågekomplex.

Den bärande tanken bakom isolering som behandlingsåtgärd var för strafflagberedningen att särskilda skäl borde kunna föranleda en begränsning av en intagens möjligheter att komma i beröring med andra intagna. De särskilda skäl beredningen hade i tankarna var att den intagne ej utan fara för ordning och säkerhet inom anstalten kunde vistas tillsammans med övriga där intagna eller att viss isolering av honom behövdes för att förebygga menlig påverkan på övriga intagna. Mot bakgrund härav framstår åtgärden inte så mycket som ett led i behandlingen av den enskilde individen som en av hänsyn till anstaltskollektivet erforderlig skyddsåtgärd, som närmast kan jämföras med ett omhändertagande enligt 17 § polisinstruktionen. Åtgärden är emellertid också tänkt att användas när det behövs för utredningen angående en förseelse. Den påminner då närmast om anhållande och häktning enligt 24 kap. rättegångsbalken. Slutligen har avsikten varit att åtgärden skall kunna användas då behov bedöms föreligga att ställa en intagen under särskild observation. Av det anförda följer att det strängt taget är missvisande då isolering enligt 45 § kallas behandlingsåtgärd, eftersom det inte utom möjligen i observationsfallet kan sägas vara fråga om en åtgärd som direkt syftar till en rehabiliterande behandling av den som isoleras. Samtidigt ligger det emellertid i sakens natur att åtgärden även om den primärt inte har till syfte vare sig att kurera den intagne från hans avvikande beteende eller att bestraffa honom för detsamma, i praktiken kan fungera både som förbättringskur och som bestraffning. Det är därför ingalunda ägnat att förvåna att den som isoleras enligt 45 § ofta uppfattar åtgärden som ett straff eller därmed jämförlig sanktion. Ej heller är det överraskande att mängen styresman funnit sig kunna i allt större utsträckning lita till åtgärder enligt 45 § vid indisciplinärt uppträdande och inskränka på tillämpningen av disciplinstraff. Uppenbart är under alla förhållanden, att ju mera svårbevästrat klientel man har på en anstalt, desto oftare behöver en sådan snabb och effektiv åtgärd som placering i enrum enligt 45 § tillgripas, och att då en intagen varit föremål för sådan åtgärd, det oftast inte ter

sig rimligt att sedan också disciplinärt utmäta ett isoleringsstraff, vilket då skulle framstå som dubbelbestraffning. Med all förståelse för nu nämnda förhållanden, som torde vara särskilt påtagliga på en sådan avdelning som interneringsavdelningen på Kumla, måste ändå ifrågasättas om praxis inte kommit att avlägsna sig från den i behandlingslagen föreskrivna ordningen och den där förutsatta funktionsfördelningen mellan skydds-, utrednings- eller observationsåtgärd och disciplinstraff. Det vill synas som om man vid obstruktion från en intagen, t.ex. arbetsvägran, vägran att bädda sängen eller vägran att åtylda en tillsägelse, schablonmässigt svarar med isolering enligt 45 § utan att närmare överväga om åtgärden verkligen behövs av allmänna skyddsskäl, utredningsskäl eller observationsskäl. När det gäller interneringsavdelningen förstärks intrycket härav genom att skälen för åtgärden inte antecknats i behandlingsjournalen på föreskrivet sätt. Enligt min mening kan så länge någon ändring ej skett i behandlingslagen en sådan praxis inte godtas. Isolering enligt 45 § får inte användas som ett surrogat för isoleringsstraff enligt 68 § utan skall strikt begränsas till fall där åtgärden på objektiva grunder påkallas av skydds-, utrednings- eller observationsskäl.

Kriminalvårdsstyrelsen anför att i det stora flertalet fall av enrumsplicering på interneringsavdelningen under den granskade perioden det rört sig om arbetsvägran och att, eftersom arbetsplikt råder, ett sådant förfarande i princip inte kan accepteras. Härom kan några delade meningar inte råda. Styrelsen tillägger emellertid att en arbetsvägran kan allvarligt äventyra ordningen och säkerheten på anstalten och att den därför i och för sig uppfyller kriterierna för ingripande enligt 45 § behandlingslagen. Jag kan instämma häri såtillvida som att, om en arbetsvägran är av den karaktär att den äventyrar ordningen och säkerheten, förutsättning föreligger för åtgärd enligt 45 § behandlingslagen. Finns det intet objektivt belägg för att viss arbetsvägran sätter ordningen och säkerheten i fara, får kriterierna för enrumsplicering enligt lagrummet däremot enligt min mening ej anses uppfyllda. En schablonmässig tillämpning, enligt vilken varje arbetsvägran presumeras äventyra ordningen och säkerheten och böra rendera den vägrande enrumsplicering, står enligt min åsikt ej i överensstämmelse med behandlingslagen. Att vid arbetsvägran enrumsplicering kan tillgripas inte bara av ordnings- och säkerhetsskäl utan också av utrednings- och observationsskäl är en annan sak och rubbar inte den principiella inställningen till reaktionsregistret.

I detta sammanhang får inte förbises att även om åtgärden enligt 45 § och 68 § till sin natur är densamma — enrumsplicering — det föreligger en väsentlig skillnad i förfarandehänseende. Förfarandet enligt 68 § är sålunda i motsats till förfarandet enligt 45 § kringgårdat med en rad rättssäkerhetsgarantier. För den intagne är det därför ingalunda likgiltigt om åtgärden beslutas enligt 45 eller 68 §. Erinras kan här om departementschefsuttalandet att det inte minst med hänsyn till de intagnas rättssäkerhet i lagen uttryckligen bör finnas angivet de åtgärder som får vidtas i anledning av indisciplinärt beteende. Det förutsätts sålunda i behandlingslagen att, om indisciplinärt beteende finnes böra beivras, det skall ske i den disciplinära med särskilda rättssäkerhetsgarantier kringgårdade ordningen. Med andra ord, 68 § tar över 45 § i alla fall av indisciplinärt beteende där inte de i sistnämnda lagstadgande angivna särskilda ingripandeskäl kan påvisas. Att tillämpa

45 § i stället för 68 § därför att förfarandet är så mycket enklare och smidigare står i direkt strid mot behandlingslagen och måste med skärpa fördömas som ett kringgående av de rättssäkerhetsgarantier lagen byggt upp till den intagnes skydd.

Kriminalvårdsstyrelsen anför att man vid bedömningen av valet av reaktionsform på disciplinärt beteende måste beakta de speciella svårigheter att lösa uppkommande konflikter som förelegat på interneringsavdelningen vid Kumla-anstalten med hänsyn till att där placeras det mest komplicerade klientelet. Jag kan instämma häri såtillvida som jag är införstådd med att ju labilare läget är på en anstalt desto mera framträdande blir behovet att tillgripa snabba och effektiva åtgärder till skydd för ordningen och trivseln. Däremot har jag svårt att följa kriminalvårdsstyrelsens tankegång då styrelsen framhåller att till förmån för enrumsplacering enligt 45 § talar att en tillämpning av 68 § på ett visst klandervärt uppträdande måste te sig som mera belastande än en tillämpning av 45 § när fråga senare uppkommer om villkorlig frigivning eller provutskrivning av den intagne och att de intagnas uppträdanden framstår som mindre straffvärda med tanke på den pressande och isolerade situation som de intagna trots allt lever i på slutna anstalter. Jag har sålunda svårt att finna att sådana synpunkter lagligen kan vägas in vid valet av reaktionsform gentemot ett disciplinärt uppträdande. Bakom tankegången skymtar en föreställning om enrumsplacering enligt 45 § som något som är lindrigare än disciplinstraff men som ändå fullgör samma funktion som ett sådant. Det betraktelsesättet kan inte anses förenligt med behandlingslagens regler om å ena sidan åtgärd enligt 45 § och å andra sidan åtgärd enligt 68 §. Behandlingslagen ger i princip inte styresmannen någon befogenhet att välja mellan åtgärderna.

Vad kriminalvårdsstyrelsen anfört i fråga om praktiskt tänkbara alternativ till 45 §-behandling och disciplinstraff på interneringsavdelningen synes realistiskt och värt att bygga på. Det ligger i linje med vad strafflagberedningen på sin tid uttalade om att det i allmänhet är mera att vinna genom att behandla en fånge efter hans egenart, visa honom förtroende och vid uppkommande konflikter söka tala honom till rätta än att genom att helt schematiskt ådöma honom bestraffning eller — kan här tilläggas — enrumsplacera honom enligt 45 §. Det ligger också i linje med tankegångar som kommit till uttryck i kriminalvårdsberedningens förslag.

Om den praxis som utbildat sig på interneringsavdelningen i fråga om tillämpningen av 45 § har kriminalvårdsstyrelsen uttalat att den otvivelaktigt erhållit tyst sanktion från styrelsens sida och att den erhållit sådan fasthet, att någon ändring i densamma inte synes böra övervägas förrän i samband med eventuellt genomförande av kriminalvårdsberedningens förslag. Med hänsyn härtill finner jag det uteslutet att ifrågavarande praxis skulle kunna läggas någon enskild befattningshavare vid Kumla-anstalten till last som tjänstefel. Som framgått av vad jag förut anfört anser jag dock att ifrågavarande praxis står i strid med behandlingslagen. Den bör därför enligt min mening snarast tas upp till omprövning. Jag vill då också erinra om vad jag anfört om den brist på klarhet och konsekvens som vidlåder kriminalvårdsberedningens förslag just när det gäller enrumsplaceringens roll i åtgärdsystemet. Uppenbart är att man på en sådan avdelning som interneringsavdelningen på Kumla har ett mycket mindre register än eljest

att spela på när det gäller att bemästra obstruktion eller annat indisciplinärt beteende. Detta förhållande gör emellertid att särskild uppmärksamhet måste ägnas utformningen av behandlingsordningen på interneringsavdelningen. Hittills synes man närmast ha prövat sig fram. Det synes mig angeläget att man nu på grundval av all den erfarenhet som samlats söker utforma ett system för ordningens upprätthållande som tar hänsyn till de speciella betingelser under vilka avdelningen fungerar.

Vad härefter gäller frågan om de i promemorian påtalade bristerna vid behandlingsjournalns förande har i ärendet framhållits att bristerna endast är av formell art samt att de åtgärder och beslut, varom anteckningar saknas, inte vidtagits eller fattats i strid mot behandlingslagens regler. Även om så kan vara fallet är det dock från rättssäkerhetssynpunkt av största vikt att vid tillgripande av sådana extraordinära åtgärder som här avses gällande författningsregler och andra föreskrifter noggrant följs. Detta är ju oftast en förutsättning för att man i efterhand skall kunna få möjlighet att ta ställning till frågan huruvida åtgärden varit den mest ändamålsenliga och riktiga. Det har inte framkommit att någon i de nu aktuella fallen lidit men på grund av den bristfälliga journalföringen. På grund härav och då vederbörande tjänstemän utfäst sig att fortsättningsvis föra behandlingsjournalerna på föreskrivet sätt finner jag mig kunna stanna vid en allvarlig erinran om vikten av att så sker.

Vad i övrigt i detta ärende framkommit ger inte anledning till antagande att någon tjänsteman gjort sig skyldig till fel eller försumelse av beskaffenhet att föranleda ansvar för tjänstefel.

Några frågor angående arbete i enrum enligt 47 § behandlingslagen

1. Intagna som på egen begäran arbetar i enrum enligt 47 § behandlingslagen har på viss anstalt nekats gemensamhet med andra intagna under fritid med hänvisning till lokalförhållandena på anstalten och sin möjlighet att få förflyttning till annan anstalt där sådan gemensamhet medges

Sedan L., som var intagen på fångvårdsanstalten Norrköping, hos JO anförde klagomål över att de internerade, som var intagna på anstalten och som arbetade i enrum på egen begäran enligt 47 § behandlingslagen, nekades gemensamhet under fritid med andra intagna, infordrades yttranden från anstaltens styresman och kriminalvårdsstyrelsen.

Vid ärendets avgörande anförde JO Wennergren bl.a.:

I 47 § andra stycket behandlingslagen stadgas, att om intagen önskar arbeta eller tillbringa fritid i enrum, det inte får vägras honom såframt ej synnerliga skäl är däremot. Denna bestämmelse gäller dock ej uttryckligen den som undergår internering. Frågan huruvida en begäran från en person som ådömts interneringspåföljd att få arbeta i enrum skall bifallas blir beroende av vad hänsynen till hans behandling fordrar (prop. 1964 nr 76 s. 50). Under fritid får jämlikt 46 § den som är

intagen i slutan anstalt tillsammans med andra intagna deltaga i undervisning, gudstjänst, utomhusvistelse, gymnastik och dylikt såframt ej särskilda skäl är däremot. Om det kan ske utan fara för menlig påverkan får intagen även eljest tillbringa fritiden eller del därav tillsammans med en eller flera andra intagna. Enligt 54 § i kriminalvårdsstyrelsens cirkulär nr 2/1968 om vård i anstalt (vårdcirkuläret) skall, därest intagen önskar arbete i enrum, vid prövningen av om detta bör medges beaktas hans hälsa och lämpligheten i övrigt från behandlings-synpunkt av att han arbetar ensam och bör vid behov läkaren höras.

Som JO vid flera tillfällen tidigare framhållit (se bl.a. JO:s ämbetsberättelse 1972 s. 166) bygger behandlingslagen på principen att en intagen inte bör avskäras från gemenskap med andra intagna utan att särskilda omständigheter — t. ex. den intagnes egen önskan — talar för en sådan åtgärd. I nämnda ärende anfördes bl.a. att en fullständig isolering, åtminstone under längre tid, kan för de flesta intagna medföra psykiska skadeverkningar och göra dem mindre skickade för livet i frihet, att det därför är av vikt att isolering inte tillgrips i andra fall eller i vidare mån än som i det särskilda fallet framstår såsom nödvändigt samt att, med hänsyn till nämnda risk, det vidare är angeläget att intagna, som arbetar i enrum, får möjlighet att under fritiden vistas tillsammans med en eller flera andra intagna.

I förevarande ärende är upplyst att det fåtal intagna som efter egen begäran tillåtits arbeta i enrum och därvid placerats på anstaltens östra flygel (s.k. rosökare) ej ges möjlighet att vistas tillsammans med övriga under sin fritid. Enligt kriminalvårdsstyrelsens yttrande är anstalts- och räjongledningen klart medveten om att de som frivilligt arbetar i enrum i princip har rätt till gemenskap under sin fritid. Att denna princip ej kunnat upprätthållas beträffande den aktuella anstalten har förklarats med hänvisning till de lokala förhållandena vid östra flygeln, vilken sedan gammalt varit reserverad för internerade som tvångsvis placerats i enrum enligt bestämmelserna i 45 § behandlingslagen, varjämte framhållits att det med de begränsade personalresurser som står till buds är mycket svårt att där bereda särskilda förmåner åt 47:orna.

Under beaktande av det anförda och då av utredningen i ärendet framgår att en 47:a kan få förflyttning till fångvårdsanstalten Kalmar, där han har möjlighet att få den gemenskap under fritid som 46 § behandlingslagen medger, föranleder de av L. i denna del anförda klagomålen ej någon kritik från min sida. Jag vill dock framhålla vikten av att en noggrann prövning enligt bestämmelserna i 54 § vårdcirkuläret sker innan någon placeras som 47:a på fångvårdsanstalten Norrköpings östra flygel, eftersom de begränsade möjligheterna där till gemenskap med andra under fritid kan innebära fara för psykiska skadeverkningar, särskilt om placeringen fortgår under längre tid.

2. Intagen, som vid ankomsten till en ny anstalt begärt arbete i enrum enligt 47 § behandlingslagen, har nekats detta under hänvisning till att anstalten var en produktionsanstalt

Vid ärendets avgörande anförde JO Wennergren bl.a.:

I behandlingslagen skils mellan "arbete tillsammans med andra intagna" (45 § första stycket), "arbete i enrum" oberoende av den intagnes önskan (45 § andra stycket) och "arbete i enrum" på intagens

önskan (47 § andra stycket). B. har uppgett att han vid ankomsten till växjöanstalten anmälde önskan enligt 47 § andra stycket behandlingslagen om att få enrumsvistelse. Styresmannen har förklarat att B. därvid också sagt sig ej vilja arbeta under verkställighetstiden. Det framgår dock ej klart om B. sagt sig ej vilja arbeta över huvud taget eller om han endast menat att han ej ville arbeta tillsammans med andra intagna. Att märka är dock att B. enligt egen utsago begärt att få komma i åtnjutande av 47 § och att denna paragraf åsyftar arbete i enrum. Arbetsplikt gäller i princip också vid vistelse i enrum enligt 47 §.

Önskar intagen arbeta i enrum, får det enligt 47 § andra stycket behandlingslagen inte vägras honom, såframt ej synnerliga skäl är däremot. De synnerliga skäl som kan utgöra grund för vägran torde främst vara sådana som kan hänföras till den intagnes person och särskilt då vederbörandes hälsa (jfr 54 § i 1968 års vårdcirkulär och SOU 1944:50 s. 40). Den omständigheten att anstalten ej kan tillhandahålla arbetsuppgifter som går att utföra i enrum bör däremot enligt min mening i princip inte få anses som sådana synnerliga skäl vilka kan föranleda vägran av begärd enrumsvistelse. Går det inte att ordna arbete i enrum för en intagen på en anstalt och finnes sådant inte kunna vägras honom, bör frågan därför lösas så att den intagne förflyttas till annan anstalt där arbete i enrum kan arrangeras. Så har också skett i B:s fall.

Jag har i tidigare liknande ärenden uttalat att en intagen i avvaktan på förflyttning till annan anstalt tillfälligtvis kan placeras i enrum med stöd av 45 § behandlingslagen, som ju medger sådan placering när det av "särskild anledning finnes erforderligt". I detta fall blev B. föremål för 45 §-behandling under tiden den 28 mars—den 5 april. Upplyst är visserligen att B. därvid fick vistas i sin ordinarie cell men enligt B:s utsago blev han underkastad de speciella, isolerande ordningsföreskrifter som gäller för 45 §-placering. Detta bör till nöds kunna godtas om det endast gäller en kort tids vistelse i cell enligt 45 § behandlingslagen men väcker betänkligheter när det gäller en så pass lång tid som det blev fråga om i B:s fall. Enligt min mening hade B. mot bakgrund av vad nyss sagts om intagens rätt till 47 §-placering hellre bort vara placerad i enrum enligt 47 § under den aktuella tiden med möjlighet bl.a. till gemenskap med övriga intagna under fritiden. Det framstår inte som tillfredsställande om någon annat än under en eller annan dag behandlas enligt den för 45 § bestämda normalregimen i stället för enligt 47 § t.ex. därför att lokalförhållandena gör det, om ej omöjligt så dock svårt att under arbetstiden hålla den intagne under uppsikt om han behandlas enligt 47 § med den större rörelsefrihet som då ofta kan finnas böra medges. Angeläget är därför att man, om väntan blir längre, söker så gott det går arrangera en behandling enligt 47 §.

Ehuru B. alltså enligt min mening ej i allo blivit så behandlad som han bort bli, är det uppenbart att styresmannen ställts inför bedömningsfrågor som var svårbemästrade och som gav rum för olika lösningar. Jag anser därför inte att det kan läggas honom till last som fel att han förfor på sätt som skedde.

Internerad har i samband med en längre tids domstolsförhandlingar på annan ort placerats i häkte, trots att han ej varit häktad. Fråga bl.a. om riktigheten härav

Z., som efter nöjdförklaring sedan den 11 februari 1972 avtjänade internering med en minsta tid för anstaltsvård av två år, dömdes i annat mål till fortsatt internering med en minsta tid för den fortsatta anstaltsvården av fyra år sex månader. Z. fullföljde talan mot den senare domen hos hovrätten över Skåne och Blekinge.

I en den 25 maj 1972 till JO inkommen skrift anförde Z., som då var placerad på interneringsavdelningen vid fångvårdsanstalten Kumla, klagomål i bl.a. följande hänseenden: Han transporterades den 19 maj 1972 från fångvårdsanstalten Kumla till fångvårdsanstalten Malmö för att inställas vid huvudförhandling inför hovrätten över Skåne och Blekinge. Målet beräknades pågå till slutet av juni månad. Vid framkomsten till Malmö omdirigerades transporten till allmänna häktet i Helsingborg. Z. underrättades av personalen vid häktet att kriminalvårdsdirektören Thurén, södra räjongen, beslutat att Z., oaktat han undergick interneringspåföljd, under den tid rättegången pågick skulle vara placerad och tillika isolerad i allmänna häktet i Helsingborg.

Yttranden inforrades från Thurén samt från kriminalvårdsstyrelsen, vilken myndighet i beslut den 24 oktober 1972 lämnat av Z. dit anförda klagomål mot Thuréns beslut utan åtgärd.

Vid ärendets avgörande anförde JO Wennergren i denna del bl. a.:

Enligt 30 kap. 2 § brottsbalken äger behandlingen av den som dömts till internering rum i och utom anstalt och skall ta sin början i anstalt. Anstaltsvården skall enligt 30 kap. 4 § brottsbalken försiggå i interneringsanstalt eller, om särskilda skäl är därtill, i annan fångvårdsanstalt. Det tilläggs att om vården i anstalt är särskilt stadgat. I första hand äsytas härmed lagen om behandling i fångvårdsanstalt (behandlingslagen). Av särskilt intresse är därvid 4 kap. (23—41 §§) "Allmänna bestämmelser om de intagnas behandling" och 7 kap. (56—60 §§) "Om internering". Bestämmelserna utgår självfallet från att den intagne under tiden för anstaltsvården skall vistas på anstalt. Samtidigt har emellertid tagits med i beräkningen att det av olika skäl kan foga sig så att den intagne under tiden för anstaltsvården under kortare perioder befinner sig utanför anstalt. Regler ges i enlighet härmed för olika typsituationer beträffande om och under vilka förutsättningar tiden för vistelsen utom anstalt skall inräknas i verkställighetstiden.

Av de återgivna reglerna framgår att en dömd inte kan för verkställighet av internering tas in på allmänt häkte. Är den dömd, då domen blir verkställbar, intagen i sådant häkte som häktad, skall han överföras till fångvårdsanstalt (11 § behandlingslagen). Enligt den till den 1 april 1973 gällande lydelsen av 16 § tredje stycket behandlingslagen kunde dock efter nöjdförklaring tid på häkte också räknas som strafftid.

Angående frågan om verkställighet av ett genom verkställbar dom ådömt straff under häktning i annat mål kan hänvisas till den redo-

görelse för de härmed sammanhängande problemen som lämnats i betänkandet Kriminalvård i anstalt (SOU 1971:74 s. 178 ff). Det kan här räcka med att nämna, att det för att verkställighet skall kunna komma i fråga fordras, att den häktade är intagen på häktesavdelning i fångvårdsanstalt, medan verkställighet däremot är omöjlig för den som är intagen på allmänt häkte. Av betänkandet framgår att dessa frågor bl.a. behandlats av kriminalvårdsstyrelsen i en skrivelse den 22 december 1966 till Kungl. Maj:t.

I samma betänkande har vidare i samband med att man föreslagit ändrade regler för beräkningen av tidpunkten för straffverkställighetens påbörjande bl.a. föreslagits, att det skall bli möjligt att i anslutning till förpassning ta in den dömda tillfälligt i häkte, t.ex. för övernattnings (s. 185).

37 § behandlingslagen lyder:

Häktas intagen, skall verkställigheten avbrytas. Bliir han frikänd för det brott, för vilket han häktats, skall tiden för avbrottet inräknas i verkställighetstiden.

Om i annat fall än som avses i första stycket domstol finner att den intagnes personliga inställelse är påkallad, skall han inställas vid domstolen. Tiden för sådan inställelse inräknas i verkställighetstiden, såframt ej, när inställelsen påkallats av annan anledning än åtal mot den intagne, särskilda skäl äro däremot.

Åtalas intagen, bör han på begäran erhålla den lättnad i verkställigheten som erfordras för utförande av talan i målet.

Kriminalvårdsstyrelsen har i sitt beslut den 24 oktober 1972 anför t bl.a. att 37 § andra stycket behandlingslagen förutsätter att intagen i samband med inställelse vid domstol kan vistas annorstädes än i fångvårdsanstalt, eftersom uttryckligt stadgande gjorts att tiden för inställelsen skall inräknas i verkställighetstiden. Styrelsen har tillagt att av praktiska skäl placeras den intagne i regel i den fångvårdsanstalt som ligger närmast den domstol där förhandlingarna skall äga rum men att om lämplig fångvårdsanstalt ej finns i närheten det kan bli nödvändigt med annan placering, i Z:s fall allmänna häktet i Helsingborg. Mot resonemanget kan omedelbart den invändningen riktas att lagtexten inte utsäger annat än att tiden för själva domstolsinställelsen skall inräknas i verkställighetstiden. Att denna tid kommer att utspela sig utanför anstalt ligger i sakens natur utom i de sällsynta fall då domstolsförhandlingarna förläggs till fångvårdsanstalten. Lagtexten som sådan tillåter därför knappast några slutsatser beträffande en intagens möjligheter att vistas annorstädes än i fångvårdsanstalt utom just beträffande den tid som åtgår för själva inställelsen. Inga slutsatser synes kunna dras av lagtexten beträffande möjligheterna att låta den intagne vistas utanför anstalt för övernattnings o.d. i anslutning till inställelsen. För upplysningar härom måste man ta del av de överväganden som ligger bakom lagtexten.

Frågan om förfarandet när strafffånge eller fängelsefånge skulle rannsakas för brott upptogs av strafflagberedningen i dess betänkande angående Verkställigheten av frihetsstraff m.m. (SOU 1944:50), vilket låg till grund för den 1945 antagna lagen om verkställighet av frihetsstraff, som i sin tur fr.o.m. 1965 ersatts av behandlingslagen. I betänkandet anförde beredningen (s. 264 ff), att de dittills gällande bestämmelserna om förfarandet när intagen skulle åtalas för brott var inveck-

lade och svårtillämpade med följd att praxis också varit vacklande. Enligt den förhärskande meningen fick rannsakan för brott inte äga rum med mindre pågående straff avbröts. Ett särskilt spörsmål var därvid vid vilken tidpunkt straff skulle avbrytas när fånge skulle inställas till ny rannsaking. I regel förfors så, att den länsstyrelse eller tillsynsman hos vilken framställning skulle göras om verkställighetens avbrytande hos fångvårdsstyrelsen begärde, att den intagne skulle förflyttas till den anstalt som låg närmast den ort där rannsaking skulle äga rum. Verkställigheten avbröts därefter först fr.o.m. den dag då den intagne lämnade anstalten för inställelse vid domstolen, dvs. i regel samma dag som målet handlades.

Beredningen, som även framlade förslag om att den som var intagen i fångvårdsanstalt för undergående av frihetsstraff, förvaring eller internering inte skulle få häktas, föreslog vidare införandet av ett stadgande att, om överåklagare fann att *intagen borde åtalas* vid domstol och att hans personliga inställelse var påkallad, han skulle göra anmälan därom hos fångvårdsstyrelsen, som hade att föranstalta om den intagnes inställelse vid domstolen när målet skulle förekomma. Inställelse inför domstol för sådant ändamål skulle ej anses medföra avbrott med verkställigheten. I motiveringen till sitt förslag anförde beredningen (s. 269) bl.a. följande:

Fångvårdsstyrelsen bör på lämpligaste sätt föranstalta om den intagnes inställelse, varvid denne naturligtvis i första hand bör förflyttas till den slutna anstalt eller anstaltsavdelning som ligger närmast till rannsaktionsorten. Det ligger i sakens natur att fångvårdsstyrelsen, när den erhållit meddelande att intagen skall åtalas för grovre brott, bör tillse att den intagne, om han är intagen i öppen anstalt, placeras så att säkerhet föreligger för att han ej avviker eller undanröjer bevis.

Beredningen har ansett att den intagnes inställelse inför domstolen i regel icke skall behöva medföra att verkställigheten avbrytes. Detta torde icke erfordras med hänsyn till vare sig åklagarens eller den intagnes intresse. På sätt ovan anförts kan den intagne utan avbrott i verkställigheten placeras på ett ur säkerhetssynpunkt lämpligt sätt. Inom en modern fångvård, organiserad i enlighet med beredningens förslag, äro möjligheterna att individualisera verkställigheten så stora, att den intagne medan han undergår straffet kan beviljas tillräckliga lättnader för att kunna förbereda sitt för svar. I det stora flertalet fall torde för övrigt åtalet angå brott som den intagne erkänt. Det synes därför onödigt att låta honom avbryta sitt arbete för att uteslutande ägna sig åt processen. Härvid må erinras att personer som befinna sig på fri fot i regel icke kunna sluta sitt arbete därför att de bliva åtalade. Däremot måste man tillse att den intagne erhåller samma rätt till biträde inför rättegången som tillkommer häktad.

Beredningen föreslog vidare, att i de fall där domstol eller annan myndighet begärde, att intagen skulle inställas inför myndigheten för *annat ändamål än åtal mot honom*, fångvårdsstyrelsen skulle pröva huruvida detta fick ske. Tid varunder intagen för sådant ändamål vistades utom anstalten skulle inräknas i verkställigheten, såframt inte fångvårdsstyrelsen fann särskilda skäl föranleda till annat. Angående de fall, då det kunde finnas skäl att göra undantag från regeln att

vistelse utom anstalten skulle inräknas i verkställighetstiden, anförde beredningen, att detta borde ske t.ex. om den intagne själv framprovocerat en kallelse till myndigheten för att få ett avbrott i straffet.

I propositionen till verkställighetslagen (prop. 1945: 342) intogs i 37 och 38 §§ stadganden med — såvitt nu är ifråga — i huvudsak motsvarande innehåll som de strafflagberedningen föreslagit. I propositionen hade därvid — utöver en regel om avbrott i straffverkställigheten vid häktning av intagen — även tillagts, att prövningen av frågan huruvida personlig inställelse var påkallad också skulle kunna ankomma på domstol. Propositionen antogs av riksdagen utan ändring i dessa delar. Sin nuvarande utformning erhöll stadgandet genom antagandet av behandlingslagen 1964. I propositionen härtill anförde departementschefen (prop. 1964:76 s. 37 ff) bl.a. att frågan om domstols befogenhet att påfordra intagens inställelse i rätten — efter förebild i barnavårdslagen — torde böra lösas så att det i samtliga förekommande fall, där domstol begärde detta, skulle ankomma på fångvårdsmyndigheterna att föranstalta om den intagnes inställande vid rätten. Endast i de fall då inställelsen skulle vara direkt olämplig ur vårdsynpunkt borde fångvårdsmyndigheten göra anmälan därom till domstolen. Departementschefen anförde vidare:

För fångvårdsklientelet erfordras emellertid särskilda regler om beräkning av verkställighet när den intagne av förevarande anledning vistas utom anstalt. I detta hänseende torde anledning icke föreligga att frånga nu gällande ordning. När den intagne inställts för annat ändamål än för att höras som tilltalad, torde således den centrala fångvårdsmyndigheten alltjämt böra ha möjlighet att, om särskild anledning föreligger därtill, göra undantag från regeln att den tid den intagne i anledning av inställelsen vistats utom anstalt skall inräknas i verkställighetstiden.

Såvitt kan utläsas av förarbetena ligger bakom föreskriften i 37 § andra stycket behandlingslagen den tanken att verkställigheten — i meningen av en planmässig behandling av den intagne — inte skall behöva avbrytas på grund av att han inställs vid domstol med anledning av åtal mot honom. Man har tydligen utgått från att han, om än med vissa jämkningar, i samband med sådan inställelse skall kunna fortsätta sin verksamhet enligt behandlingsplanen på en domstolsorten närliggande anstalt som han då får gästa. Detta torde vara förklaringen till att det i 37 § andra stycket behandlingslagen i motsats till exempelvis i 27, 36 och 38 §§ lagen inte talas om tid för vistelse utom anstalt.

Klart står sålunda att bakom utformningen av 37 § andra stycket behandlingslagen ligger en presumtion att den intagne inte kommer att vistas utom anstalt utom just i samband med själva inställelsen och att den intagne i övrigt för övernattningar o.d. under uppehållen i rättegångsförhandlingarna kommer att vara intagen på en gästanstalt. Jag kan därför inte i nämnda lagrum sådant det ter sig i belysning av förarbetena finna något stöd för en placering av en intagen under längre uppehåll i rättegångsförhandlingarna annorstädes än på fångvårdsanstalt. Å andra sidan kan jag ej heller se något absolut hinder mot att en intagen tillbringar natt- och helguppehåll o.d. i en rättegångsförhandling någon annanstans än i fångvårdsanstalt. Med den uppbyggnad lagtexten har och de förutsättningar den utgår från kan det dock uppenbarligen endast i nödfall komma ifråga att välja annan

placering än på anstalt. Meningen är ju att den intagne i princip skall kunna fortsätta sin verksamhet enligt behandlingsplanen under bortovaron från sin ordinarie anstalt. Det är ju därför som tiden för bortovaron automatiskt inräknas i verkställighetstiden. Jag ställer mig mot bakgrund härav för övrigt frågande inför kriminalvårdsstyrelsens särskilda beslut den 19 juni 1972 om inräkning av den på häktet tillbringade tiden i verkställighetstiden. Antingen var tiden att bedöma som inställetid och då skulle den automatiskt inräknas i verkställighetstiden eller också var tiden att bedöma som något annat än inställetid och då kunde inräkning inte komma i fråga, i vart fall inte enligt 37 § andra stycket behandlingslagen.

Det kan diskuteras om omständigheterna i Z:s fall var sådana att fråga kunde anses vara om ett sådant nödfall som motiverade avsteg från åsyftad ordning. Vilken mening man än kan ha härom anser jag dock inte att den bedömning som ledde till Z:s placering på allmänna häktet i Helsingborg kan läggas någon för detta beslut ansvarig till last som fel.

Vid min granskning av ärendet har jag dock inte kunnat undgå att få ett genomgående intryck av anmärkningsvärda brister i beredskapen inför situationer som den förevarande, såväl centralt hos styrelsen som mer lokalt hos räjongledningen, ävensom en klart otillräcklig planering av Z:s förflyttning från Kumla till hovrättsförhandlingarna i Malmö. Jag förutsätter dock att — om så inte redan skett — vad som förevarit i detta ärende ger kriminalvårdsmyndigheterna anledning att vidta sådana åtgärder att man är bättre rustad nästa gång en liknande situation uppkommer.

JO Wennergren uttalade också följande om vilka regler som varit att tillämpa under placeringen på häktet.

Thurén har anfört, att han ansett lagen (1958:213) om behandlingen av häktade och anhållna (häkteslagen) vara tillämplig beträffande behandlingen av Z. under den tid han varit placerad i Helsingborg. Han har också därför givit häktets styresman motsvarande direktiv. Kriminalvårdsstyrelsen har i sin tur visserligen ej uttryckligen tagit ställning i saken men har å andra sidan ej framställt någon invändning mot Thuréns tolkning. Detta ger mig anledning att också gå in på frågan om häkteslagens tillämpningsområde.

Häkteslagen är i första hand tillämplig på den som är häktad på grund av misstanke om brott eller av annan anledning (1 §). Enligt 10 § skall vad i lagen stadgas om häktad äga motsvarande tillämpning på den som på grund av misstanke om brott anhållits eller gripits. I 11 § görs slutligen ett tillägg att, där någon eljest för annat ändamål än verkställighet av straffdom, intas i fångvårdsanstalt eller häkte, bestämmeelserna i lagen också skall lända till efterrättelse i tillämpliga delar med särskilt beaktande av anledningen till intagningen allt under förutsättning att annat inte är särskilt stadgat i lag eller författning.

Rörande häkteslagens tillämpningsområde kan vidare erinras om att departementschefens förslag till lagtext i lagrådsremissen (prop. 1958:68 s. 91) såsom 1 § innehöll ett stadgande om, att lagen skulle äga tillämpning "å den som på grund av misstanke om brott eller av annan anledning intagits i fångvårdsanstalts häktesavdelning eller i häradshäkte, stadshäkte eller polisarrest". I specialmotiveringen härtill (s. 38) sades

särskilt, att lagen "självfallet" inte skulle tillämpas på sådana i fångvårdsanstalt intagna personer som undergår frihetsstraff eller annan brottspåföljd som avsågs i straffverkställighetslagen.

Lagrådet (s. 93 ff) påtalade, att genom förslaget bl.a. bestämmelser skulle komma att saknas rörande häktade och anhållna som förvarades i militärhäkte. Uttrycket fångvårdsanstalts häktesavdelning saknade också erforderlig motsvarighet i organisationen i det häktade ofta förvarades på fångvårdsanstalt utan särskild häktesavdelning. Lagrådet ansåg det därför nödvändigt, att förslaget utformades i närmare överensstämmelse med det dåvarande systemet. För att tillgodose detta syfte borde förslaget jämkas så att de materiella bestämmelserna i lagen gjordes i första hand tillämpliga på häktade. Därefter kunde införas särskilt stadgande angående dem som är anhållna på grund av brott, och i ytterligare ett stadgande kunde ges bestämmelser som utvidgade tillämpningsområdet till att gälla andra med förslaget avsedda kategorier.

Departementschefen följde lagrådets ändringsförslag på dessa punkter och lagens 1, 10 och 11 §§ erhöll sina senare antagna lydelse.

Vid utskottsbehandlingen uttalade första lagutskottet (1 LU 1958:18 s. 21) särskilt, att man ansåg det betydelsefullt att i lagens 11 §, som utvidgade dess tillämpningsområde till andra kategorier än brottsfallen, uttryckligen föreskrivits att tillämpningen av lagens regler å dessa kategorier skulle ske med särskilt beaktande av anledningen till intagningen. Uppenbarligen var det med tanke främst på socialvårdsfallen, där vårdbehovet var särskilt framträdande, av vikt att tillbörlig hänsyn togs till de för dessa kategorier utmärkande speciella förutsättningarna vad angick placering, hänsynen till vederbörandes hälsotillstånd, läkarvård och dylikt.

Av vad sålunda återgivits från förarbetena till 11 § häkteslagen framgår, att de situationer som lagen tänkts omfatta är helt andra än den som nu förevarit. Eftersom det enligt vad jag tidigare anfört inte heller är avsett, att en i fångvårdsanstalt intagen under pågående verkställighet skall placeras på häkte har man ju också saknat anledning att uppehålla sig därvid. Emellertid kommer man med tillämpning av uteslutningsmetoden ändå fram till att det atypiska fall som Z. utgjorde inte kan föras in under annan paragraf än nyssnämnda 11 §. Jag anser alltså att Z. i princip skulle behandlas i enlighet med vad där sägs.

En fråga angående fångvårdspersonals tystnadsplikt

I klagomål till JO uppgav journalisten Lars Wahlman, att han i anledning av en rymning från fångvårdsanstalten Hudiksvall den 1 maj 1973 per telefon kontaktat anstalten för att informera sig om omständigheterna kring händelsen, vilka han avsåg att rutinmässigt nyhetsbehandla i den tidning, vari han medverkade. Han hade dock av den vårdare, som skulle ha varit närvarande vid rymningstillfället och som ägt de bästa informationerna i saken, fått till svar, att denne var förhindrad att meddela sådan information. Vårdaren hade i stället hänvisat honom till anstaltens tjänstgörande föreståndare, vilken i sin tur

uppgivit att han visserligen hört talas om en rymning men att endast den personal som varit i tjänst vid tillfället ägde närmare kännedom om saken. Den tjänstgörande styresmannen hade med hänsyn till att den ifrågavarande personalen var förhindrad att yttra sig föreslagit, att Wahlman skulle återkomma någon dag senare, då den ordinarie förståndaren återinträtt i tjänst. Vid Wahlmans samtal med den ifrågavarande vårdaren hade framgått, att personalen ansett sig formellt bunden av sin tystnadsplikt som var total och inte enbart omfattade de intagnas personliga förhållanden. Wahlman önskade genom JO få besked huruvida det i tjänsteinstruktioner till fångvårdspersonal förekom inskränkningar i yttrandefriheten i påstådd omfattning och om så var fallet huruvida dessa inskränkningar var förenliga med "grundlagens allmänna försäkran om yttrandefriheten". Han ifrågasatte också om dessa inskränkningar kunde graderas för olika befattningshavare inom samma verksamhetsområde.

JO Wennergren anförde vid ärendets avgörande:

Bestämmelser om tystnadsplikt för tjänstemän inom kriminalvårdsverket finns intagna i 36 § instruktionen (1969:402) för kriminalvårdsverket, vari stadgas att tjänsteman ej obehörigen får yppa vad han erfarit i tjänsten om enskilda personliga förhållanden. Vad som är att förstå med "enskilda personliga förhållanden" utgör en vansklig tolkningsfråga i gränsdragningshänseende. Vilka omständigheter i samband med en rymning är exempelvis att betrakta som den intagnes personliga förhållanden? I den av dåvarande fångvårdsstyrelsen 1963 utfärdade, alltjämt gällande arbetsordningen för fångvårdsstaten erinras i 19 § om den sålunda stadgade tystnadsplikten, varjämte föreskrivs att varje ny befattningshavare genom styresmannens försorg skall tillställas en skriftlig erinran om tystnadsplikten.

Enligt 12 § arbetsordningen för fångvårdsstaten gäller vidare, att tjänsteman, som — då han tillhandagår anhörig till intagen eller annan utomstående med upplysningar i frågor som rör tjänsten — är tveksam huruvida viss uppgift får utlämnas, skall hänskjuta frågan till överordnad. Mot bakgrund av vad förut sagts om svårigheten att bestämma gränsen för tystnadsplikten framstår denna föreskrift som mycket väl-motiverad.

Enligt 12 § första stycket sekretesslagen (1937:249) får hos myndighet vid fångvårdsanstalt upprättade handlingar rörande viss vid anstalten intagen person ej i andra fall eller annan ordning än Konungen bestämmer utlämnas tidigare än 70 år efter deras datum.

I servicecirkuläret (1972:406) till statsmyndigheterna föreskrivs angående det sätt på vilket domstolar och andra statliga myndigheter skall gå allmänheten — och därmed också pressen — tillhanda med översändande av handlingar eller lämnande av upplysningar bl.a. följande: Myndighet skall på begäran lämna upplysningar från akter samt diariet, register och andra handlingar som är tillgängliga för allmänheten i den mån det kan ske med hänsyn till arbetets behöriga gång. Myndighet skall också i övrigt i lämplig utsträckning gå allmänheten tillhanda med upplysningar i frågor som rör myndighetens verksamhetsområde.

Utöver den ledning som kan hämtas från servicecirkuläret saknas i lag, författning eller annan ordning utfärdade föreskrifter om skyldighet för myndighet att exempelvis muntligen per telefon lämna uppgifter till massmedia eller allmänheten. Det är vidare att märka att den i servicecirkuläret påbjudna skyldigheten att på begäran lämna upplysningar endast avser sådant material som är tillgängligt för allmänheten. Uppenbarligen kommer därför en stor del av vad som händer på en fångvårdsanstalt liksom många av de handlingar som upprättas där att falla utanför servicecirkulärets tillämpningsområde, och det är som förut antytts naturligt att en underordnad tjänsteman som är tveksam om med vilken rätt han kan lämna upplysningar till utomstående hänvisar till sina överordnade.

Vad Wahlman i sina klagomål anfört angående de besked han erhållit av de olika tjänstemännen vid Hudiksvallsanstalten ger inte stöd för antagande att något tjänstefel blivit begånget eller att eljest något förevarit som skulle påkalla ingripande från min sida. Klagomålen lämnas därför utan vidare åtgärd.

**Klagomål från intagen, som påstått att han blivit misshandlad av någon av de vårdare som dessförinnan placerat honom i spännbädd, har efter omfattande utredning lämnats utan åtgärd, då säkra belegg för uppsåtligt våld efter fastspänningen inte framkommit. Där-
emot har kritik riktats mot att någon befälsperson varken delgivit den intagne beslutet om åtgärden och skälet därtill eller närvarit vid verkställandet av densamma**

Y., som då var intagen på fångvårdsanstalten Österåker, anförde den 30 augusti 1972 till JO klagomål över att han, då han på morgonen den 28 augusti 1972 blivit lagd i spännbädd på anstaltens observationsavdelning efter fastspänningen tilldelats tre knytnävsslag, varav ett i underlivet och två i magen. Han hade tidigare under sommaren vårdats på sjukhus för underlivsblödningar och det hade även nu uppstått kraftiga blödningar i urinen.

Vid ärendets avgörande anförde JO Wennergren under redovisning för vad som framkommit vid utredningen i saken bl. a. följande:

Att misshandla en människa som ligger fastbunden innebär ett mycket allvarligt övergrepp som inte får lämnas obeivrat. En omfattande utredning har därför gjorts för att klarhet skulle vinnas om vad som inträffat.

Den verkställda utredningen har inte givit några säkra belegg för de två slag mot mellangärdet och det slag mot underlivet som Y. uppger att han fått efter fastspänningen. Mot bakgrund av de redogörelser som erhållits vid förhören med samtliga närvarande förefaller det föga sannolikt att några slag utdelats efter det att fastspänningen avslutats. Däremot kan det inte uteslutas att det Y. uppfattade som slag inträffade i fastspänningens slutskede då den högra armen skulle fixeras.

Även om utredningen sålunda inte ger tillräckligt underlag ens för en bedömning att vårdaren S. brukat större våld än nöden krävde, kan jag inte annat än finna det anmärkningsvärt att S. lämnat osanna uppgifter vid det första förhöret med honom och då förtigt för utredningen väsentliga fakta. När man hörs som tjänsteman och skall redogöra för sina åtgärder i tjänsten, bör man vinnlägga sig om att tala sanning och inte förtiga något. Också tillsynsmannen H. har brustit i detta hänseende. Betonande vikten av det nu sagda lämnar jag denna del av ärendet.

Att belägga en person med fängsel är en ingripande åtgärd och kan givetvis för den som drabbas av åtgärden innebära stora, inte minst psykiska påfrestningar. I 73 § lagen (1964:541) om behandling i fångvårdsanstalt, där det anges att en intagen, om andra medel finns otillräckliga, får beläggas med lämpligt fängsel, dock ej under längre tid, än säkerheten fordrar, stadgas också att anstaltens läkare så snart ske kan skall underrättas om åtgärden samt yttra sig däröver. Om åtgärd enligt 73 § samt läkares yttrande däröver skall enligt 74 § anteckning göras i särskild liggare med angivande av anledningen till åtgärden. Som kriminalvårdsstyrelsen i annat sammanhang framfört (se JO:s ämbetsberättelse 1973 s. 192) torde nämnda föreskrift framför allt vara föranledd av det starka kravet på att man skall kunna säkra sig mot att den intagnes orostillstånd föranletts av sjukdom som fordrar annan, rent medicinsk behandling samt att åtgärden ur medicinsk synpunkt är klart olämplig.

I förevarande fall har flera av de vårdare som verkställde beslutet om Y:s läggande i spännbädd beklagat att ingen person i befälsställning delgav Y. beslutet och anledningen därtill och jämväl att dåliga direktiv lämnats samt att ej heller något befäl var närvarande då beslutet skulle verkställas.

Det ligger i sakens natur att en tjänsteman i chefsställning bör vara närvarande då en så allvarlig tjänsteåtgärd som placering av en intagen i spännbädd skall verkställas och att chefstjänstemannen för den intagne klargör anledningen till åtgärden. Tillsynsmannen W. har också uppgivit att han anser att en tillsynsman normalt bör närvara då ett beslut om bältesspänning skall verkställas men att han ej kunde närvara i samband med fastspänningen av Y., därför att han var upptagen av telefonering m.m. Enligt min mening borde dock W. ha kunnat frigöra sig den relativt korta tid den aktuella åtgärden tog i anspråk eller också tillsett att någon annan tillsynsman var närvarande då åtgärden skulle verkställas.

Med anledning av uppgift från W. att han i den särskilda liggaren ej antecknade att läkaren underrättats om den ifrågasvarande åtgärden samt av W. uttalad uppfattning att ej heller läkares uttalanden skall antecknas i liggaren vill jag understryka vikten av att bestämmelserna i 74 § behandlingslagen noga iakttas. Som jag i tidigare sammanhang uttalat (JO:s ämbetsberättelse 1973 s. 192) är det från rättssäkerhetsynpunkt av största vikt att vid tillgripande av tvångsåtgärder av nu aktuellt slag gällande författningsregler och andra bestämmelser noggrant följs. Detta är en förutsättning för att man i efterhand skall ha möjlighet att ta ställning till frågan huruvida en viss behandlingsåtgärd varit den mest ändamålsenliga och lämpliga.

Fråga om förskrivning av narkomaniframkallande läkemedel åt intagen på fångvårdsanstalt. Tillika frågor om bristande kontakt mellan fångvårdsanstalt och övervakare inför villkorlig frigivning samt om frivårdens handhavande av läkarhandlingar som tillhör den dömdes personakt

I en den 30 december 1971 till JO inkommen skrivelse anförde leg. läkaren Åke Hassler klagomål över 1) den förskrivning av narkomaniframkallande medel till en person — här kallad Roger — för vilken han var övervakare som ägt rum dels vid centrala omskolningskurserna i Eskilstuna (100 tabletter Heminevrin), dels ock på fångvårdsanstalten Österåker (bl.a. läkemedlen Stembamat, Doleron, Valium och Vesparax i varierande doser och kombinationer), 2) att bristande kontakt mellan Österåkeranstalten och frivården lett till felaktig behandling av Roger från bl. a. Hasslers sida och 3) att han såsom övervakare för en annan man — här kallad Roland — råkat ut för ytterligare ett sådant fall av bristande kontakt mellan fångvårdsanstalt (Vänersborg) och frivården. I sin skrivelse redogjorde Hassler ingående för omständigheterna i de båda fallen.

I ärendet infordrades yttranden från socialstyrelsen (två yttranden, det ena avgivet under åberopande av ett utlåtande av överläkaren, docenten Sten Mårtens, det andra avgivet i form av ett yttrande av medlemmen av styrelsens vetenskapliga råd i psykiatri, docenten Björn Laurell), styresmännen för fångvårdsanstalterna Österåker och Vänersborg, kriminalvårdsinspektören Erik Lagheim och anstaltsdirektören Yngve Liljegren, övervakningsnämnden i Stockholm, sjätte avdelningen (yttrandet avgivet av ordföranden, justitierådet Erland Conradi) samt kriminalvårdsstyrelsen.

Hassler mötte med påminnelser.

Vid ärendets avgörande anförde JO Wennergren bl.a.:

Förskrivningen av narkomaniframkallande medel

Hassler har begärt min prövning av frågan om förskrivning av narkomaniframkallande medel på fångvårdsanstalter, enkannerligen då den förskrivning av sådana medel som förekommit till Roger under dennes vistelse på Österåkeranstalten under hösten 1971. Sistnämnda fall och det som upplysts därom har ställt principfrågan i en för sakens bedömning värdefull belysning.

Av de i ärendet avgivna yttrandena framgår klart hur vanskliga de bedömningsfrågor är att ta ställning till som möter i detta sammanhang. Det är påfallande med vilken försiktighet såväl Mårtens som Laurell uttalar sig. Ingen av dem sträcker sig längre än till att beteckna vissa förskrivningar som olämpliga med hänsyn till preparatval och dosstorlek. De anser sig däremot ej kunna uttala att förskrivningarna, ehuru olämpliga, skulle kunna sägas stå i strid med vetenskap och beprövad erfarenhet. Tydligt är att den vetenskapliga forskningen ännu ej gett tillräckligt säkert underlag för de bedömningar det gäller och

att inte heller den beprövade erfarenheten ger tillräckligt entydigt utslag. Utrymme finns otvivelaktigt för den av Hassler hävdade åsikten att det var felaktigt att utskrivna psykofarmaka till Roger i sådana mängder och kombinationer som skedde på Österåkersanstalten. Men det måste samtidigt medges att rum också finns för de försiktigare och med fler reservationer försedda omdömen som socialstyrelsen och dess experter avgett. För egen del anser jag mig inte mot socialstyrelsens uppfattning kunna göra gällande att förskrivningarna inte bara varit olämpliga utan också stridit mot vetenskap och beprövad erfarenhet. Jag kan därför ej heller hävda att vederbörande läkare gjort sig skyldig till tjänstefel genom att göra dessa förskrivningar. Självfallet skall en läkare tillse att han inte skriver ut psykofarmaka av olämpligt slag eller i olämpliga doser. Jag förutsätter emellertid att vederbörande läkare i detta fall noga tar del av vad socialstyrelsen och dess experter uttalat i frågan och rättar sitt handlande härefter. Det är ju av största vikt att psykofarmaka inte skrivs ut till en intagen på fångvårdsanstalt utan en samvetsgrann och grundlig prövning av behovet och att härvid valet av psykofarmaka görs med omsorg.

Laurell har som ett — närmast kompletterande — skäl varför han inte vill sträcka sig så långt som att påstå att de gjorda ordinationerna, ehuru doserna varit anmärkningsvärt höga och med hänsyn till Rogers alkoholproblem även olämpliga, skulle stå i strid med vetenskap och beprövad erfarenhet, anfört att den som tjänstgör som läkare på en fångvårdsanstalt ställs inför ett vanligtvis mycket svårbemästrat patientklientel som ger denne en svår och otacksam uppgift att ständigt söka hållastånd mot de starka krav på utskrivning av mediciner av skilda slag, som ibland under rätt provokativa former framförs. I detta resonemang, som inte har med vetenskap och beprövad erfarenhet att skaffa, kan jag alls inte instämma och det förvånar mig att socialstyrelsen inte tagit avstånd från detsamma. Resonemanget innebär ju, om man drar ut konsekvenserna av det, att en läkare, som fallit undan för en intagens hot, tjat e.d. och gjort en klart felaktig förskrivning av psykofarmaka till honom, skulle kunna gå fri från ansvar enbart under hänvisning till sitt tvångsläge. Det måste enligt min mening med skärpa sägas ifrån att ett sådant betraktelsesätt inte kan godtas. Det måste av envar anstaltsläkare krävas att han tar sig noga tillvara mot att låta sig obehörigen påverkas av de intagnas viljeyttringar. Läkaren skall med orubbad självständighet ta ställning till den intagnes behov av psykofarmaka och typen av psykofarmaka som han lämpligen bör ges. En läkare, som mot bättre vetande låter övertala sig att göra en viss förskrivning, begår enligt min mening därigenom ett allvarligt tjänstefel. Nu tror jag inte att Laurell menar att så skett i Rogers fall utan Laurell torde endast ha framfört synpunkten mera i förbigående utan att reflektera över dess allvarliga implikationer. Jag anser mig därför inte behöva höra Laurell närmare på denna punkt utan nöjer mig med de uttalanden jag gjort i själva principfrågan.

Socialstyrelsen har gjort det principiellt betydelsefulla uttalandet att schablonmässiga förskrivningar av beroendeframkallande medel av den typ som Hassler gett exempel på inte överensstämmer med vetenskap och beprövad erfarenhet. Jag vill gärna ansluta mig till detta uttalande och betona vikten av att varje förskrivning av sådana medel skall föregås av en individuell prövning. Utredningen i ärendet, främst då Laurells utlåtande, har inte gett stöd för antagande att förskrivningen av

psykofarmaka till Roger på Österåkersanstalten skett på ett så schablonmässigt och slentrianmässigt sätt att förskrivningarna för den skull kan sägas ha stått i strid med vetenskap och beprövad erfarenhet i det av socialstyrelsen angivna hänseendet. Inte heller ger utredningen tillräckligt stöd för antagande att vederbörande läkare genom kombinationen av olika psykofarmaka kommit i konflikt med vetenskap och beprövad erfarenhet. Även om Hassler anfört vägande skäl för sin mening i dessa hänseenden anser jag mig därför ej kunna göra gällande att fel och försummelse av tjänstefels natur förelupit här.

Jag har under föregående år haft att pröva klagomål från ett antal befattningshavare vid Österåkersanstalten angående medicintilldelningen till anstaltens interner, vilken ansågs medföra problem särskilt för nattpersonalen. Det kunde därvid konstateras, att behandlingen av anstaltens klientel med beroendeframkallande medel skett i något större omfattning än vid en vanlig psykiatrisk sjukhusavdelning men, frånsett vissa undantag, syntes enligt avgivet expertutlåtande behandlingen inte heller då kunna sägas ha stått i strid med vetenskap och beprövad erfarenhet. Då de svåra intoxikationstillstånd bland internerna, som påtalades av personalen, enligt expertutlåtandet inte kunde ha orsakats av de förskrivna doserna utan sannolikt hade sin grund i en fortlöpande uppsamling av ordinerade eller insmuglade tabletter fann jag ej skäl att då närmare ingå på frågan om vederbörande läkares förskrivning av beroendeframkallande läkemedel. I anslutning härtill uttalade jag emellertid följande.

Det är emellertid samtidigt uppenbart att förhållandena på anstalten i de hänseenden som klagandena berört inte varit fullt tillfredsställande. Enligt vad utredningen ger vid handen sammanhänger detta å ena sidan med anstaltens karaktär och klienteletts beskaffenhet och å andra sidan med bristen på personal av skilda kategorier. Självfallet har härvid frånvaron av fast anställd psykiater med tillräcklig förtrogenhet med hithörande problem varit särskilt bidragande. Denna brist borde dock numera ha till väsentlig del botats genom att överläkartjänsten fr.o.m. den 1 oktober 1971 besatts med ordinarie innehavare. Även i övrigt har från kriminalvårdsstyrelsens sida vidtagits vissa åtgärder i syfte att komma till rätta med de påtalade missförhållandena. Tydligt är emellertid att man står inför mycket svårbemästrade problem, som måste ägnas ständig uppmärksamhet, och att situationen ännu ej är under full kontroll till men såväl för personalen som för de intagna. Förhoppningsvis skall dock de ansträngningar som görs från alla sidor leda till resultat.

Sammanfattningsvis vill jag med anledning av vad som framkommit i ärendet understryka angelägenheten av att rekryteringsvillkoren för kriminalvårdens läkartjänster så förbättras att det framdeles kan undvikas att dessa tjänster, på sätt hittills skett, under långa tider uppehålls med korttidsvikarier och att läkarresurserna över huvud taget förstärks.

De läkemedelsförskrivningar på anstalten, som påtalas av Hassler, har delvis skett under tid, då ordinarie överläkare funnits på anstalten. Såsom framhållits av socialstyrelsen i förenämnda ärende måste man emellertid räkna med en viss, icke obetydlig tid, innan en sanering av medicineringen vid anstalten kan genomföras. Jag finner därför inte

heller nu anledning att låta verkställa ytterligare utredning angående förskrivningen av beroendeframkallande medel på anstalten utan hänvisar till vad jag anfört i nyssnämnda ärende.

Däremot synes mig förskrivningen av de 100 Heminevrintabletterna den 5 mars 1971 vid centrala omskolningskurserna i Eskilstuna vara av sådan art, att grundad anledning finns till antagande att tjänstefel kan ha förekommit därvid. Omständigheterna i samband med denna läkemedelsförskrivning bör därför närmare utredas och prövas, vilket lämpligen kan ske hos medicinalväsendets ansvarsnämnd. Handlingarna i ärendet skall därför tillsammans med mitt beslut överlämnas till ansvarsnämnden.

Vad särskilt angår frågan om socialstyrelsens inställning till och kontroll av förskrivningen av beroendeframkallande läkemedel belyses denna dels av styrelsens ställningstagande till nyssnämnda förskrivningar dels ock av vad styrelsen i övrigt anfört i sina yttranden i detta ärende. Därav synes mig framgå, att styrelsen i sina anvisningar och vid sin tillsyn intar en så restriktiv hållning till förskrivning av dylika medel som förhållandena på vetenskapens och erfarenhetens nuvarande ståndpunkt påkallar och medger. Kontrollen verkställs enligt upplysning dels av styrelsen själv genom stickprovvis granskning av recept inom sjukförsäkringen dels ock genom vederbörande länsläkare och läkemedelsinspektörer i samband med apoteksinspektioner. Vid misstanke om olämplig förskrivning infordras förklaring av vederbörande läkare och, om förskrivningen synes strida mot vetenskap och beprövad erfarenhet, överlämnas ärendet till medicinalväsendets ansvarsnämnd för vidare handläggning. Mot en så upplagd kontroll synes i princip intet vara att erinra. Effekten av densamma beror givetvis på i vilken omfattning kontrollen i praktiken genomförs, vilket i sin tur är en resursfråga. Med den restriktiva inställning styrelsen har till förskrivning av hithörande läkemedel saknas anledning till antagande att för ändamålet tillgängliga resurser inte skulle vederbörligen utnyttjas eller att någon medveten underlåtenhet att ingripa mot felaktig förskrivning skulle ligga styrelsen eller dess inspekterande organ till last. Klagomålen föranleder därför i denna del inte någon vidare åtgärd från min sida.

Påståendena om bristande kontakt mellan fångvårdsanstalterna och frivården

Enligt kriminalvårdsstyrelsens rundskrivelse BV:48—71 skulle vid långtidspermission behandlingsjournalen (med bl. a. tillhörande läkarhandlingar) i regel kvarstanna på anstalten och i god tid före permissionen till vederbörande skyddskonsulent översändas fotokopia av journalen i erforderliga delar samt av övriga handlingar av intresse. Alternativt kunde behandlingsjournalen i original översändas till skyddskonsulenten, som då ansvarade för att anteckningar i journalen skedde.

I förevarande fall har dessa föreskrifter ej följts, vilket också medgivits av anstaltens styresman. Någon kopia av permissionssedeln synes ej heller ha översänts. I sitt yttrande har styresmannen anfört att det tidigare varit praxis att skyddskonsulenten själv i fall av behov hos anstalten rekviderat de handlingar som han önskat ta del av i samband med att en intagen erhållit långtidspermission, detta beroende på att den intagne ofta redan var känd för konsulenten.

Saken har i detta fall komplicerats av att personakten rörande Roger i anslutning till dennes frigivning, som skedde en vecka senare eller den 23 november 1971, på grund av övervakningsnämndens beslut felaktigt tillställdes skyddskonsulenten i Eskilstuna i stället för dennes kollega i Nyköping. När sedan personakten, närmast till följd av efterlysning från Hasslers sida den 30 november, kom sistnämnda skyddskonsulent till handa, vilket skedde först den 14 december, befanns det att det s.k. läkarkuvertet inte var bifogat utan av misstag kvarlåg på anstaltens sjukavdelning, som ej fått meddelande om frigivningen. Till följd härav kunde Hassler ej få del av medicinlistan förrän omkring en månad efter långtidspermissionen.

En serie av olyckliga felgrepp har alltså ägt rum i kontakten mellan vederbörande fångvårdsanstalt och skyddskonsulent, vilka enligt Hasslers uppfattning, som delvis stöds av socialstyrelsens utredning, medfört en inadekvat behandling av Roger efter det denne lämnat anstalten. Ansvar för härför åvilar främst Österåkersanstaltens styresman, som ej tillsett att underrättelse om långtidspermissionen och i övrigt föreskrivna handlingar i god tid tillställts vederbörande skyddskonsulent, men också övervakningsnämndens ordförande, som meddelat felaktigt beslut om handhavandet av Rogers övervakning. Av de skäl som anförts av dessa befattningshavare synes mig emellertid felet vara i viss mån ursäktliga och jag kan låta det stanna vid konstaterandet av att de begångna felet erkänts.

I anledning av vad som i ärendet förekommit har kriminalvårdsstyrelsen numera ersatt rundskrivelsen BV: 48—71 med en ny rundskrivelse (nr 55/1972), vari föreskrivits att vid långtidspermission behandlingsjournalen i original *alltid* skall behållas på anstalten, medan till skyddskonsulentens skall i god tid före permissionen sändas en transumt i erforderliga delar av journalen ävensom av övriga upplysningar av intresse. Detta bör givetvis underlätta för en övervakare, som samtidigt är läkare, att snabbt få del av personaktens läkarkuvert i de fall han så önskar. Vidare har jag under hand informerats om att kriminalvårdsstyrelsen överväger att i samband med pågående revision av sitt vårdcirkulär införa en föreskrift om att underrättelse om beslutad långtidspermission, som nu tillställs vederbörande skyddskonsulent, framdeles även skall översändas till utsedd övervakare, en komplettering som synes mig önskvärd och lämplig. Visserligen inträder övervakarens, liksom skyddskonsulentens, skyldigheter formellt först i och med frigivningen, men såsom kriminalvårdsstyrelsen påpekat torde det i de flesta fall vara nödvändigt att frivårdens personal bistår redan under permissionen med råd och stöd i olika former. Med hänsyn till det anförda finner jag vidare åtgärd från min sida ej påkallad i nu diskuterade hänseenden.

Handhavandet av läkarhandlingar som tillhör den dömdes personakt

Klagomålen rörande Vänersborgsanstalten aktualiserar frågan, huruvida övervakaren eller den läkare, som denne anlitar för den övervakades vård under långtidspermission, äger rätt att få del av de medicinska uppgifter som ingår i den övervakades personakt. Hassler påtalar således, att varken skyddskonsulenten, övervakaren eller han själv, trots upprepade förfrågningar per telefon, lyckats från anstalten erhålla de uppgifter som Hassler ansåg nödvändiga för Rolands fort-

satta vård. Liljegrens yttrande är i denna del något oklart och i viss mån motsägande.

Principfrågan har, såsom framgår av det föregående, berörts av såväl övervakningsnämnden som kriminalvårdsstyrelsen. Båda är ense om att frågan om utlämnande av medicinska uppgifter ur personakten med hänsyn till bestämmelserna i sekretesslagen är av mycket svårbedömd karaktär. Båda synes också anse, att en övervakare inte har någon ovillkorlig rätt att få del av dessa uppgifter utan att frågan härom får bedömas från fall till fall.

14 § nämnda lag utgår från att vederbörande klients samtycke bör inhämtas före ett utlämnande. Men även utan sådant samtycke skall enligt lagrummet handlingarna utlämnas, om med hänsyn till det ändamål, för vilket utlämnande åstundas, och omständigheterna i övrigt trygghet kan anses vara för handen att det ej kommer att missbrukas till skada eller förklenande för den vilkens personliga förhållanden i handlingen avses eller för hans nära anhöriga. Vid utlämnande bör erforderliga förbehåll göras.

Jag delar uppfattningen att övervakare inte har någon ovillkorlig rätt att få del av ifrågavarande handlingar. Mot bakgrunden av nyssnämnda bestämmelser i 14 § sekretesslagen finner jag dock rimligt och följdriktigt att hinder inte skall möta att, såsom det i detta fall gällde, låta övervakaren genom fotokopior, ev. i slutet kuvert, eller på annat lämpligt sätt få del av önskade handlingar för att tillhandahålla dessa åt den läkare som handhade vården av Roland. Av Liljegrens yttrande synes närmast framgå, att han inte ansåg sig kunna utlämna behandlingsjournalen i original men inte hade något emot att låta Hassler få del av läkarjournalen, om så begärts. Ett missförstånd synes därför ha uppstått mellan övervakaren och Liljegren vid den telefonkontakt som ägt rum i saken.

Av anteckningarna den 14 augusti 1970 i behandlingsjournalen framgick att Roland skulle stå på antabusbehandling under långtidspermissionen. Vidare framgick att Roland fått hormonbehandling med Estradurin var tredje vecka sedan den 27 maj men att denna behandling utsatts efter behandlingstillfället den 13 juli och att Roland därefter den 10 augusti i stället ordinerats hormonmedicin i tablettform (Stilbol 1 mg dagligen). Mot bakgrund av nämnda förhållanden var det naturligtvis av största vikt att anstalten i förväg informerade frivårdens personal om den medicinska behandling som Roland skulle ha under långtidspermissionen, så att det blev sørjt för att den verkligen kom till stånd. Det kan i detta hänseende knappast anses tillräckligt att kontakt togs med övervakaren. Också alkoholpolikliniken borde ha kopplats in. Liljegren har inte lämnat någon riktig förklaring till bristerna i förberedelserna och i informationen om den medicinska behandling Roland skulle ha men försäkrat att något avsiktligt eller medvetet undanhållande av upplysning inte förekommit från anstaltens sida samt betecknat det inträffade som ytterst beklagligt från behandlingssynpunkt. Jag tar fasta härpå och låter bero vid en allvarlig erinran om vikten av ett konstruktivt och väl genomtänkt samarbete mellan en anstalt och frivården vid en intagens långtidspermission.

Socialvård

Åtal mot socialchef för underlåtenhet att, i anledning av anmälan om misstänkt barnmisshandel, dels föranstälta om erforderlig och skyndsamt utredning härom, dels ock vidta åtgärder för barnets omhändertagande för utredning enligt 30 § barnavårdslagen och för övervägande om anmälan av saken till polismyndighet

I en artikel i Svenska Dagbladet för den 22 mars 1971 uppgavs, att en treårig pojke, hemmahörande i trakten av Jönköping, hade införts till sjukhus med allvarliga skador efter misshandel. Vederbörande läkare hade underrättat barnavårdsnämnden men denna hade endast upprättat en kortfattad rapport samt beslutat att barnet skulle återsändas till dem som misshandlat det. Två månader senare hade pojken ånyo införts till sjukhuset. Hans kropp var då täckt av blåmärken, varjämte ett öga var igensvullet samt höger arm bruten. Barnavårdsnämnden hade då ingripit och omhändertagit honom.

JO Wennergren beslöt den 24 mars 1971 med anledning av uppgifterna i tidningsartikeln att ta upp saken till undersökning och anmodade länsstyrelsen i Jönköpings län att verkställa utredning särskilt avseende förhållandena vid tiden för barnets återsändande till hemmet. Remissen besvarades av länsstyrelsen med eget yttrande den 4 maj 1971 till vilket fogats yttranden av överläkaren Ingrid Gamstorp och av sociala centralnämnden i Gislaved samt polisutredning med socialstyrelsens yttrande jämte länsstyrelsens beslut i samhällsvårdsärendet och prövade handlingar. Materialet remitterades härefter till socialstyrelsen med hemställan om utlåtande angående ifrågasatt försummelse av barnavårdsnämnd. Svar inkom från socialstyrelsen den 26 oktober 1971. På JO:s uppdrag höll vidare förste länsassessorn Stig Dahlbom förhör med socialchefen Gunnar Bernardson och barnavårdsnämndens ordförande Sonja Andersson på socialkontoret i Gislaved den 13 april 1972 samt med kuratorn Margareta Carlsson per telefon den 20 april 1972. JO tog också del av Värnamo tingsrätts dom den 22 juli 1971, varigenom fru Dialehti Simeonidou fällits till ansvar för grov misshandel av sin son Simeon, vilken dom vunnit laga kraft.

Beträffande händelseförloppet framgick följande av handlingarna.

Simeon Simeonidis föddes den 23 maj 1967 i Växjö. Han är son till grekiska medborgarna Johannis Simeonidis, född 1938, och dennes hustru Dialehti Simeonidou, född 1947. Vid julhelgen 1967 tog Johannis mor, som bor i Grekland, hand om vården om Simeon, som därefter

vistades hos henne till maj 1970, då han kom till föräldrarna i Gislaved. Den 29 september 1970 gick Simeons far med honom till läkarstationen i Gislaved, därför att han hade inflammationer på olika ställen på kroppen och händer och armar hade börjat svullna. Simeon remitterades omedelbart till Jönköpings lasarett och fadern åkte dit med taxi. Simeon intogs omgående på barnkliniken.

Den 5 oktober 1970 utfärdade underläkaren Birgitta Runesson remiss till sjukhusets kurator (Margareta Carlsson). I remissen antecknades.

Pojken inlagd akut p. g. a. inf. samt blödn. manifestationer i huden. I sbd. med intagn. förnek. misshandel, och rtg tagen primärt har ej visat fraktur (skall dock kontroll. då pojken fortfar. är svullen och öm i vä. arm).

Fastern medd. den 2/10, att pojken blivit misshandl. i hemmet av modern, som ej kunde tåla att pojken tydde sig mera till farmodern (som tydl. under någon period haft hand om pojken) än till modern, som alltså slagit pojken. Tacks. för utredn. av den soc. situat. + hembesök samt anmälan till BVN.

Bernardson har, sedan misstanke om tjänstefel delgetts, gjort gällande att dessa anteckningar eller misstankar ej kommit till hans kännedom under första utredningskedet.

Margareta Carlsson uppgav vid förhöret den 20 april 1972 att Birgitta Runesson samt hon och hennes företrädare på kuratorstjänsten också muntligen diskuterat saken. Fråga hade då närmast varit om misshandeln var så uppenbar att anmälan kunde göras redan strax efter intagningen eller om man skulle utreda saken ytterligare först på lasarettet. Man hade emellertid funnit ytterligare utredning för ändamålet obehövlig och Margareta Carlsson hade fått i uppdrag att anmäla saken till barnavårdsnämnden för utredning. Enligt kuratorsjournalen ringde Margareta Carlsson den 7 oktober 1970 (den 6 oktober 1970?) till socialkontoret i Gislaved och talade där med assistenten Carl Olof Stenberg. Hon antecknade i journalen: »Kände ej till familjen. Lovade utreda saken. Bad oss sända ett läkarutlåtande». Ett av Birgitta Runesson den 6 oktober 1970 utfärdat intyg sändes till socialkontoret. Det lydde.

Intyg till BVN

Ang. Simeon Simeonidis f. 670523, Traststigen 3, Gislaved.

Härmed intygas på begäran att pojken intogs här som akut journalfall den 29.9.1970. Kom till mottagningen i sällskap med föräldrarna, som uppgav att pojken anlänt till Sverige fem veckor tidigare. Var då frisk. Enl. föräldrarna hade pojken en vecka före nämnda besök fallit nedför en trappa varefter armarna svullnat och så småningom hade det utvecklats blå fläckar över hela kroppen, klåda hade förekommit och p.g.a. rivning utvecklades hudinfektion. I inkomststatus noterades enl. journalen svullna armar på båda sidor, ett flertal hudinfektioner vid naglarna, bakom öronen, kring näsborrarna och på läpparna. Dessutom fanns rikligt med hudblödningar i form av subcutana hæmorrhagier mest på armarna och på benen. Allmäntillståndet var emellertid föga

påverkat. Man tog akut röntgen skelett (hela figuren) och det fanns inga skelettförändringar. Då man misstänkte blodsjukdom togs omfattande blodstatus. Samtliga prover visade normala värden. Efter några dagar uppvisades en påtaglig tillbakagång av hudförändringarna, men svullnaden i armarna kvarstod så sent som den 5 oktober, speciellt uttalad i vänster armbåge, som var ömmande. Med anledning härav har för säkerhets skull tagits en röntgen på vänster arm. Röntgen vänster arm den 6 oktober visade: enl. prel. svar inga tecken på fraktur men specialundersökning av armbågsleden fortsätter den 7 oktober. Anledningen till att man upprepade röntgenundersökningen var den, att en faster till pat. till någon av personalen, omtalat att modern misshandlat pojken. Den 5 oktober 1970 utfärdades remiss till barnklinikens kurator.

Att intygets innehåll stämmer med journalen intygas på heder och samvete.

Margareta Carlsson skulle sedan enligt uppgift vid förhöret den 20 april 1972 ha ringt till socialkontoret flera gånger och diskuterat den misshandel som Simeon antogs ha blivit utsatt för. Hon hade intryck av att inget hände i Gislaved. Enligt kuratorsjournalen talade hon den 15 oktober 1970 med Bernardson och denne skulle då ha uppgett att man ännu ej tagit ställning till fallet men att barnavårdsnämndens ordförande var underrättad. Också följande dag skulle hon enligt journalen ha talat med Bernardson och han skulle då ha uppgett att man ännu ej fått kontakt med Simeons föräldrar. Han skulle ha diskuterat fallet med barnavårdsnämndens ordförande. Han hade ej funnit några skäl för att omhänderta Simeon för utredning enligt 30 § barnavårdslagen. Det förelåg intet hinder att skicka hem Simeon. Enligt kuratorsjournalen tog Margareta Carlsson på nytt kontakt med Bernardson per telefon den 20 oktober 1970 och begärde att få ett skriftligt meddelande om barnavårdsnämndens beslut. Med anledning härav tillställde Bernardson överläkaren vid barnkliniken en så lydande, den 22 oktober 1970 under-tecknad skrivelse.

Angående Simeon Simeonidis, född 670523, Traststigen 3, Gislaved
*skrivelse från doktor Birgitta Runesson, telefonsamtal från barnklini-
kens kurator.*

I rubricerade ärende får barnavårdsnämnden härmed meddela, att kontakt har sökts med föräldrarna upprepade gånger under varierande tider, även kvällstider, utan att barnavårdsnämnden lyckats få kontakt med föräldrarna.

Barnavårdsnämnden anser det synnerligen angeläget att utreda ärendet på tillfredsställande sätt, men finner i nuvarande skede icke tillräckliga skäl att ingripa enligt § 30 barnavårdslagen med omhändertagande för utredning.

Har något nytt framkommit till överläkaren eller klinikens kurator är barnavårdsnämnden tacksam att få del av dessa uppgifter i samband med den påbörjade utredningen.

Överläkaren Ingrid Gamstorp på barnkliniken meddelade att, efter-

som Simeon vid det laget var frisk, föräldrarna begärde att få hem honom och kliniken inte hade någon formell rätt att hålla kvar honom, han utskrevs från kliniken den 27 oktober 1970.

Något hembesök hade Stenberg vid sin då nyss påbörjade utredning ännu ej gjort vare sig i Simeons hem eller hos hans faster.

Bernardson uppgav beträffande händelseförloppet följande i yttrande den 23 april 1971 till länsstyrelsen.

Skrivelse från lasarettet i Jönköping inkom till barnavårdsnämnden den 7/10-70, undertecknad av Birgitta Runesson, underläkare. Före denna dato hade undertecknad haft telefonkontakt med kurator vid lasarettet i Jönköping.

Vid detta telefonsamtal framfördes att misstanke om misshandel av barnet eventuellt förelåg med hänsyn till att en faster till barnet antytt något i den riktningen till något biträde. Jag begärde då att få ett läkarutlåtande som klargjorde om läkaren misstänkte misshandel av barnet.

Kuratorn redogjorde för föräldrarnas uppgift att barnet skulle fallit ned för en trappa och slagit sig, att läkarna evt. misstänkte någon blodsjukdom och att diverse prov togs på barnet av denna anledning. Vid detta samtal med kurator påpekade jag särskilt att det är viktigt att läkaren meddelar sin åsikt om evt. misstanke av misshandel på barnet.

När läkarutlåtandet anlände var detta en stor besvikelse då det inte innehöll något i sak om läkarens uppfattning rörande event. misshandel. Detta påpekade jag vid telefonsamtal med läkaren med motivering att den i läkarutlåtandet omtalade fastern redan vid första samtal förnekar att hon talat om misshandel och menade att det hade blivit en missuppfattning.

I samband med läkarutlåtandet översändes till barnavårdsnämnden ett flertal foton på barnet och i samband med dessa foton bad jag om ett direkt svar från läkaren om de blåmärken som framkommit på dessa foton härrörde sig från skada av fall nedför en trappa eller av misshandel fick jag det svaret att jag borde själv kunna bedöma detta. Jag svarar att det inte är lätt för en lekman att av några foton bedöma hur en skada uppstått. Något ytterligare besked fick jag dock ej av läkaren.

Per telefon med kuratorn vid sjukhuset talade vi några gånger om vad som skulle hända och att lasarettet ej ville sända hem barnet innan nämnden beslutat något i ärendet. Kuratorn hade den uppfattningen att övervakning av barnet skulle i nuvarande skede vara relevant.

Delgiven misstanke om tjänstefel tillade Bernardson följande.

Jag har aldrig av läkare begärt ett bestämt uttalande eller utlåtande om misshandel eller ej, utan endast uttalande om den läkare som behandlade barnet hade någon misstanke om evt. misshandel.

Ang. det angivna yttrandet är det inte någon kurator utan en av de aktuella läkarna som direkt per telefon sagt till mig med anledning av de aktuella översända foton att jag själv kunde bedöma av korten om det var misshandel eller sjukdom eller orsakade av de uppgifter som lämnats att barnet skulle fallit ned för en trappa. Det är en aning underligt att läkare kommer ihåg allt annat utom de muntliga besked de lämnat till mig.

På grund av bristande information från läkare anser jag ej sådan fel-

handläggning föreligger som görs gällande i Eder skrivelse. (Om denna information har en läkare yttrat sig, och enligt de uppgifter jag fått, medgivit något om att intyget kanske kunnat fått annan utformning, allt enligt en TV-intervju med Fokus).

Vid mina samtal med kurator Carlsson bad jag om någon form av skrivelse från sjukhuset om de ansåg att misshandel kunde föreligga. I Eder utredning har kurator Carlsson sagt att de från sjukhuset var helt övertygade om att misshandel förelåg varför kunde ej dessa misstankar delgivits barnavårdsnämnden?

Vid förhöret den 13 april 1972 uppgav Bernardson vidare följande.

Några konkreta åtgärder vidtogs ej — såvitt Bernardson nu kan erinra sig — innan Runessons intyg kom. Härfter uppdrog Bernardson dock åt förste socialassistenten Carl Olof Stenberg att verkställa en utredning. Stenberg, som var finsk medborgare, hade finsk utbildning som socialassistent. Han hade kommit till Gislaved under hösten 1969 och då direkt från Finland. Anställningen i Gislaved var hans första efter utbildningen. Han var under hösten 1970 troligen 23 år gammal. Bernardson höll det för föga troligt att Stenberg före det nu nämnda uppdraget utfört någon barnavårdsutredning på egen hand. Däremot hade han troligen gjort någon eller några utredningar enligt lagen om nykterhetsvård. Stenberg fick ej några direktiv om hur utredningen skulle bedrivas eller eljest någon handledning i ärendet. Bernardson kontrollerade ej under utredningens gång hur arbetet därmed bedrevs och vilken tidsplan Stenberg hade. Någon föredragning av ärendet inför nämnden kom ej till stånd under utredningens gång emedan man inom kontoret inte då arbetade på det sättet men ordföranden hölls i detta såväl som andra ärenden underrättad om det aktuella läget. Det var också för Bernardson bekant att ärendebalansen var stor vid denna tid. Man hade också en ovanligt stor inflyttning till kommunen av utländska medborgare, vilket i sin tur torde ha lett till att antalet besök på socialkontoret av hjälpsökande var stort. Detta medförde i sin tur att utredningar och andra tidskrävande uppgifter blev liggande. Stenberg hade dock gjort sig känd för att lägga ner ett gott arbete på sina ärenden.

Beträffande prövningen inför sina meddelanden 16 och 22.10.1970 höll Bernardson för troligt att frågan om Simeons hemsändande diskuterades vid nämndens sammanträde 19.10.1970, dock utan att protokollföras. (Det ifrågavarande protokollet granskades vid förhöret.) Det muntliga meddelandet 16.10. tillkom dock före nämnda sammanträde. På fråga om underlaget för detta meddelande framhåller Bernardson att han — oaktat ingen av dem numera kan erinra sig detta — torde ha samrått med nämndens ordförande. Någon ordentlig föredragning av ärendet kom dock ej till stånd. Frågan om omhändertagande enligt 30 § barnavårdslagen torde dock ha diskuterats i vart fall på tjänstemannanivå och med stor sannolikhet också med ordföranden. Bernardson kan ej erinra sig annat än att ett omhändertagande då ej ansågs påkallat. Bernardson förnekar i vart fall att hans meddelanden 16 och 22.10. tillkommit utan prövning. Han är säker på att frågan prövats emedan han aldrig lämnar meddelanden utan att veta att dessa är grundade. En annan sak är givetvis att han — liksom andra — ur visst material kan dra felaktiga slutsatser. Påvisad att det i mitten av oktober och den närmaste tiden där- efter inte torde ha funnits någon dokumenterad utredning utöver Runes-

sons omnämnda intyg framhåller Bernardson att Stenbergs arbetssätt utmärkte sig bl. a. därav att han uttryckte sig ytterst knapphändig i skrift medan han var mer ordrik i sin muntliga framställning. Det kan därför hållas för visst, att Stenberg i mitten av oktober inhämtat upplysningar i ärendet och att dessa sedan muntligen vidarebefordrats till Bernardson. Sålunda känner Bernardson till att Stenberg samtalat med en sjuksköterska på barnvårdscentralen, syster Febe Carlstedt. Enligt vad som senare framkommit kunde denna ej misstänka att misshandel förekommit. Vilka underrättelser som Stenberg i övrigt skulle ha gett Bernardson inför meddelandena 16.10. och 22.10. kan Bernardson ej erinra sig. På särskild fråga uppger Bernardson att Stenberg ej inhämtade några informationer i saken från kurator eller läkare i Jönköping. Ej heller hade han någon kontakt med läkaren i orten. Det var ej heller, framhåller Bernardson, påkallat med sådan kontakt eftersom det ej var känt att ortens läkare haft något att göra med Simeon eller att det var denne som remitterat Simeon till lasarettet. Inför de nämnda meddelandena inhämtade Bernardson själv ej några upplysningar utöver vad han tidigare under förhöret uppgett.

Mot bakgrunden av vad sålunda redovisats om utredningens bedrivande under oktober månad samt upplysts om vad dåvarande ordföranden uppgett om kontakterna med henne under denna tid vidhåller Bernardson, att hans meddelanden 16.10. och 22.10. tillkommit efter noggrann prövning och gör gällande att de självfallet resonerat om ärendet före dessa underrättelser.

Socialstyrelsen gjorde följande bedömning i sitt yttrande till JO.

Av barnvårdsnämndens yttrande till länsstyrelsen den 23.4.1971 framgår, att nämnden hade väntat sig att doktor Birgitta Runesson i sitt utlåtande den 6.10.1970 skulle ta ställning till frågan huruvida Simeons skador kunde vara försakade av misshandel. I skrivelsen sägs: »När läkarutlåtandet anlände var detta en stor besvikelse då det inte innehöll något i sak om läkarens uppfattning rörande evt. misshandel.» Beträffande läkarutlåtande i barnmisshandelsfall har socialstyrelsen i det förut nämnda numret av Råd och anvisningar, nr 14 sid. 19, andra spalten, uttalat: »Vad som står i läkarutlåtandet kan vara av avgörande betydelse för barnvårdsnämndens möjligheter att vidta åtgärder. Det är därför angeläget, att alla fynd noggrant redovisas och *att läkaren i möjligaste mån anger sin uppfattning om vad som försakat skadorna* (kursiverat här). Om så behövs bör läkaren konsultera kollega med viss specialistkompetens t. ex. barnläkare, barnpsykiater eller kirurg. Ibland kan det vara betydelsefullt att rättsläkare konsulteras.» Av doktor Runessons utlåtande den 10.12.1970 framgår, att man på barnkliniken hyste starka misstankar om misshandel, när Simeon första gången vårdades där (29.9—27.10.1970). Socialstyrelsen anser, att om doktor Runesson i sitt utlåtande den 6.10.1970 hade utsagt, att sådana misstankar förelåg och om hennes utlåtande ev. hade kompletterats med utlåtande från rättsläkare, skulle detta ha underlättat barnvårdsnämndens ställningstagande i ärendet.

Gislaveds barnvårdsnämnd hade av befattningshavare vid barnkliniken i Jönköping underrättats om, att misstanke förelåg, att Simeon hade blivit misshandlad. Beträffande befattningshavares anmälan till barnvårdsnämnd av barnmisshandel och de åtgärder sådan anmälan bör för-

anleda sägs i socialstyrelsens Råd och anvisningar nr 14, Åtgärder mot misshandel och annan skadlig behandling av barn, sid. 16, andra spalten: »Det är (därför) inte nödvändigt, att befattningshavaren finner det fullt utrett, att misshandel föreligger, utan det är till fyllest att sannolika skäl härför är för handen, för att anmälan skall göras. Om det inte omedelbart framstår som klart för nämnden, att underlag för ett omhändertagande för samhällsvård föreligger, får barnet omhändertagas för utredning jämlikt 30 § BvL.»

Socialstyrelsen finner det anmärkningsvärt, att sådant omhändertagande inte skedde.

När barnavårdsnämnden i skrivelse den 22.10.1970 till överläkaren vid barnkliniken meddelade, att nämnden inte fann skäl till omhändertagande för utredning, och därmed gav klarsignal för barnets hemsändande, hade synbarligen ingen som helst undersökning av barnets hemförhållanden företagits. Det uppges i den nämnda skrivelser, att barnets föräldrar upprepade gånger söks men inte anträffats. Detta förhållande understryker enligt socialstyrelsens uppfattning behovet av omhändertagande för utredning. Om barnavårdsnämnden inte kunde komma i kontakt med föräldrarna — försök synes inte ha gjorts att nå dem på arbetsplatsen — borde åtminstone upplysningar ha inhämtats från barnets faster, från grannar och övriga personer som kände till familjen. Socialstyrelsen finner det allvarligt, att barnavårdsnämnden medverkade till barnets hemsändande utan att ha skaffat sig någon som helst kännedom om dess hemförhållanden.

Det hade vidare enligt socialstyrelsens mening varit befogat, att barnavårdsnämnden redan när barnet första gången vårdades på barnkliniken föranstaltat om polisutredning för att om möjligt få klarlagt, huruvida misshandel förelåg.

Sonja Andersson uppgav vid förhöret den 13 april 1972 att fallet Simeon inte nämnts vid något sammanträde med barnavårdsnämnden förrän den 16 november 1970. Hon säger sig dock inte säkert kunna erinra sig om fallet nämnts för henne vid hennes besök på socialkontoret under tiden den 1 oktober—den 16 november 1970 men i princip gick hon tillsammans med assistent eller socialchef igenom aktuella ärenden varje vecka. Hon har dock förklarat sig övertygad om att ärendet inte vid något tillfälle under tiden den 1 oktober—den 16 november föredragits för henne eller att hon prövat det i fråga om ett omhändertagande av Simeon för utredning.

Sedan Simeon återkommit hem fortsatte Stenberg sin utredning och avslutade den till sammanträde med barnavårdsnämnden den 16 november 1970. Utredningen hade följande innehåll.

Utredning föranledd av misstanke om barnmisshandel, ang. barnet Simeonidis, Simeon, f. 67 05 23.

Fader: Johannis Simeonidis, f. 38 04 10. Adress: Traststigen 3, 332 00 Gislaved.

Moder: Dialehti Simeonidou, f. 47 06 25. Adress: d. s.

Barnet är fött i Sverige. Vid julhelgen år 1967 flyttades det till Grekland. Barnets farmoder hade hand om vårdnaden under vistelsen i Grek-

land. I maj innevarande år återvände barnet till Sverige. Vid utredningen kontaktades först föräldrarna. Hembesök hos makarna Simeonidis föranstaltades den 5.11. men endast fadern kunde anträffas. Föräldrarna har varit 4 år i Sverige, men har inte lärt sig svenska tillräckligt för att en saklig diskussion skall kunna genomföras utan tolk. Vid hembesöket verkade barnet vara fäst vid fadern. Denne kunde emellertid inte förklara bakgrunden till barnets blåmärken vid den aktuella intagningen av barnet på Jönköpings lasarett. Fadern kunde endast bristfälligt med gester och med begränsad utsträckning av ord låta påskina att barnet fallit nedför 5—6 trappor. Vid närmare inspektion av trapporna kunde konstateras att dessa är oroväckande nära dörren till Simeonidis lägenhet.

Distriktsköterskan, syster Febe, hade även besökt familjen Simeonidis. Fadern hade för henne liksom för u. t. förnekat misshandel. Modern hade vid båda hembesöken inte varit hemma.

Den 13.11. besökte u.t. fru Omerus Pavlidis, faster till barnet. Det är tydligen fru Pavlidis, som för kuratorn vid Jönköpings lasarett yppat att någon form av fysiskt våld förelegat.

Fru Pavlidis har själv två barn i åldern 8 och 5 år. Hon arbetar tillsammans med fru Simeonidis på Svensk Celluloid AB. Dessutom har hon privat en frekvent kontakt med familjen Simeonidis.

Då makarna Simeonidis i maj 1970 flyttade till Gislaved och barnet återvände till föräldrarna, saknade de till en början familjebostad. Fru Pavlidis hyste då under 2 månaders tid in familjen Simeonidis i sin lägenhet. Hon omtalar att hon då hade iakttagit att fru Simeonidis hade varit hård mot sitt eget och även fru Pavlidis båda barn. Enligt fru Pavlidis skulle moderns hårdhet mot barnet bero på att modern har »staddille». Modern uppges bli irriterad av att barnet inte håller städat då det leker. Hon har svårt att handskas med barn. Barnet tyr sig mer till fadern, vilket resulterar i att modern blir avundsjuk, vilket går ut över barnet. Fru Pavlidis antar att mycket av moderns handlande beror på hennes instängda natur, ev. kan hennes hårdhet mot barnet vara betingad av att hon är gravid.

Fru Pavlidis uppper vidare att barnet tidigare varit rädd för modern. Tidigare har barnet inte ens kallat modern för »mamma». Detta torde enligt fru Pavlidis bero på att modern är ung och omogen och att hon har svårigheter att få kontakt med barnet liksom med barn i allmänhet. Fru Pavlidis säger att hon har försökt lära modern hur barnet skall skötas, vilket nu även har lyckats. Barnet uppges ha närmat sig modern under den senaste tiden och har börjat tycka om modern.

Fru Pavlidis omtalar att hon hade sett barnet en knapp vecka innan det intogs på lasarettet i Jönköping. Barnet hade då haft öppna sår runt näsborrarna, på öronsnibbarna samt vid nagelbanden, men ej på läpparna. Fadern hade omtalat för fru Pavlidis att barnet hade bitit sina nagelband och kliat såren runt näsborrarna och på öronsnibbarna. Fru Pavlidis hade då föreslagit för fadern att barnet omedelbart skulle föras till läkare, men det skedde först en knapp vecka senare då barnets armar började svälla. Fru Pavlidis säger att hon inte kunde märka några blåmärken då barnet besökte henne tillsammans med fadern, när det var fullt påklätt. Hon upptäckte emellertid att barnet hade några blåmärken på kinderna och misstänker att dessa uppkommit av att modern skulle ha nypit barnet. Då fru Pavlidis såg barnet hade det redan fallit nedför trapporna förmodar hon.

Fru Pavlidis säger att hon senare diskuterat omständigheterna kring barnets blåmärken med föräldrarna. Mannen uppges då ha förklarat att han inte kände till något om blåmärkena förrän barnet fördes till läkarundersökningen. Modern sägs ha förklarat att hon visserligen inte såg när barnet trillade nedför trapporna men att hon likväl sett blåmärkena från första början. Hon sägs ha frågat barnet om blåmärkena smärtade, men då barnet inte sade sig ha ont av dem lämnade hon saken opåtalad för fadern. Fadern uppges ha arbetat kvällsskift ifrågavarande vecka, varför modern klätt barnet varje dag. Enligt fru Pavlidis hade fadern sålunda ingen kännedom om att barnet skulle ha slagit sig genom att trilla nedför trapporna förrän dess armar började svälla. Att fadern inte visste något om barnets blåmärken förklarar fru Pavlidis med att modern inte hade ansett skadorna nämnvärda, då barnet inte hade ont av dem.

Fru Pavlidis antar att barnets blåmärken har uppstått genom att barnet trillat nedför trapporna. Hon anser det möjligt att blåmärkena på kinderna kan ha uppstått genom att modern har nypit barnet. Hon anser att moderns uppfostringsmetoder har varit hårda. Hon säger att modern blivit snällare mot barnet efter det att barnet var intaget på lasarettet i Jönköping. Detta antar hon vara ett resultat av hennes förmaningar om en riktig barnuppfostran.

Vid barnvårdsnämndens sammanträde den 16 november 1970 bordlades ärendet för delgivning av utredningen med föräldrarna. Kurator på sjukhuset skulle också underrättas. Ärendet hann sedan aldrig bli slutligen avgjort förrän Simeon den 9 december 1970 ånyo intogs på barnkliniken efter remiss från läkarstationen i Gislaved med stora subkutana blödningar på hela kroppen, fraktur på höger arm m. m. Sedan detta kommit till barnvårdsnämndens kännedom, beslöt nämnden den 11 december 1970 att omhänderta Simeon för utredning och göra polisanmälan. Vid sammanträde den 16 december 1970 beslöt nämnden vidare jämlikt 25 § a) och 29 § barnvårdslagen att omhänderta Simeon för samhällsvård. Beslutet fastställdes den 3 maj 1971 av länsstyrelsen. Simeons mor dömdes den 22 juli 1971 för grov misshandel. Tingsrätten anförde i domskälen att rätten funnit styrkt av i målet företedda läkarintyg och yttrande från socialstyrelsen samt fotografier att Simeon utsatts för misshandel. På grund av att modern medgett att hon utövat viss misshandel av Simeon samt övriga omständigheter i målet fann tingsrätten klarlagt att det var hon som utövat misshandeln i fråga. Det förtjänar noteras att modern vid rättegångsförhandlingen vidhöll att vissa av de skador Simeon företedde vid första intagningen på barnkliniken skulle ha uppkommit då han ramlat utför trappan till deras lägenhet. Den misshandel hon erkände hade bestått i att hon slagit honom med flata handen i stjärten och på armarna, nupit honom samt dragit honom i armarna.

I anslutning till en redogörelse för vad i ärendet sålunda förekommit anförde JO Wennergren i en den 20 september 1972 dagtecknad,

till länsåklagarmyndigheten i Jönköpings län överlämnad åtalsinstruktion följande.

Det ligger i sakens natur att en läkare inte alltid kan med full säkerhet avgöra om skador som konstateras på ett barn uppkommit genom misshandel. Än mindre kan läkaren avgöra vem som i så fall utövat misshandeln. Anmälningsskyldighet enligt 93 § barnavårdslagen gäller emellertid även i fall då endast misstanke föreligger om misshandel och det är högst angeläget att anmälan verkligen sker även i sådant fall. I Simeons fall kunde inte helt uteslutas att hans blåmärken och övriga skador förorsakats på annat sätt än genom misshandel. Uppgift fanns om att han ramlat utför en trappa och det kunde tänkas att blåmärkena och övriga skador berodde på en blödningsbenägenhet, bristsjukdom e. d. som utlöste blåmärken och andra utgjutningar redan vid ringa tryck eller slag. Socialstyrelsen har som sin mening uttalat att, om Birgitta Runesson i sitt intyg den 6 oktober 1970 hade utsagt att starka misstankar om misshandel förelåg och om hennes intyg eventuellt hade kompletterats med utlåtande från rättsläkare, detta skulle ha underlättat barnavårdsnämndens ställningstagande i ärendet. Detta är självklart. Så som saken låg till anser jag mig dock inte kunna lägga Birgitta Runesson till last som försummelse att hon ej gjorde ett så bestämt uttalande och ej heller att hon ej tog initiativ till hörande av rättsläkare. Medicinskt sett var fallet tydligen ej helt utrett och jag anser därför inte heller att någon kritik kan riktas mot den läkare som avböjde att ge Bernardson ett bestämt uttalande om hur skadorna uppkommit. Enligt Ingrid Gamstorps yttrande kan dock varken hon, Birgitta Runesson eller Eva Beijer erinra sig någon påringning från socialkontoret i Gislaved under den aktuella tiden. Det troliga är därför att yttrandet fällades inte av någon läkare utan av Margareta Carlsson. Det väsentliga i sammanhanget var att det från barnklinikens sida gentemot barnavårdsnämnden gjordes fullt klart att misshandel misstänktes. Alldeles oavsett innehållet i Birgitta Runessons intyg kan någon tvekan inte ha rått om att barnkliniken gjorde sin anmälan till Bernardson genom Margareta Carlsson därför att man misstänkte misshandel. Det måste ha stått alldeles klart för Bernardson från första början att fråga var om en anmälan om misstänkt misshandel. Från barnklinikens sida hade man härigenom fullgjort vad på den ankom enligt 93 § barnavårdslagen. Det ankom härefter på Bernardson och barnavårdsnämnden att handla.

I socialstyrelsens Råd och anvisningar nr 14 (juni 1970) om »Åtgärder mot misshandel av barn» som enligt Bernardsons egen uppgift var tillgängliga för honom vid tidpunkten för anmälan från barnkliniken anföres bl. a. följande om anmälan från läkare (s. 17).

Misshandelsfallen upptäckts ofta av läkare. Det är nämligen vanligt att misshandlade barn förs till läkare eller sjukhus av sina anhöriga, varvid

dessa lämnar mer eller mindre sannolika förklaringar till skadornas uppkomst. Om läkaren misstänker, att misshandel föreligger, skall han — som framgår av det tidigare sagda — anmäla detta till barnavårdsnämnden. En sådan läkaranmälan om misstänkt barnmisshandel bör enligt socialstyrelsens uppfattning kunna ligga till grund för ett beslut av barnavårdsnämnden att omhändertaga barnet för utredning jämlikt 30 § BvL. Under omhändertagandetiden bör barnet genomgå fullständig klinisk utredning på sjukhus samtidigt som social utredning görs.

Om denna utredning sägs vidare (s. 18).

I 14 § 1 st BvL sägs, att om barnavårdsnämnden genom anmälan eller på annat sätt fått kännedom om fall, där åtgärd som ankommer på nämnden kan antas vara påkallad, skall erforderlig utredning inledas utan dröjsmål. Utredningen görs regelmässigt av tjänsteman, om sådan finns anställd hos barnavårdsnämnden. Har barnavårdsnämnden ingen tjänsteman, brukar ordföranden göra utredningen. Jämlikt 10 § BvL äger barnavårdsnämnd vid behov anlita det biträde som erfordras. Härmed åsyftas bl. a. att barnavårdsnämnden kan anlita därför lämpad person för hjälp med utredning. En barnavårdsnämnd, som ställs inför ett svårt ärende, där nämndens egna erfarenheter och resurser inte räcker till, kan t. ex. för utredningen tillkalla en tränad socialarbetare. Gäller ärendet ett barn, som är intaget på sjukhus, kan det vara lämpligt att barnavårdsnämnden får hjälp av sjukhuskurator med utredningen. För råd i invecklade och känsliga ärenden har nämnden möjlighet att vända sig till barnavårdskonsulent eller socialvårdskonsulent.

Utredningen skall jämlikt 14 § 2 st BvL åsyfta att allsidigt klarlägga de omständigheter som är av betydelse för ärendets bedömning. Den skall genomföras så skyndsamt som förhållandena betingar och bedrivs på sådant sätt att obehag, olägenhet eller kostnad inte i onödan vållas någon.

Socialstyrelsen har i Råd och anvisningar nr 170 behandlat ämnet utredningar i barnavårdsärenden. För närmare detaljer hänvisas till detta nummer.

Utredningsmaterialet erhålles i huvudsak genom

- a) samtal,
- b) hembesök,
- c) utlåtande av läkare och ev. andra experter samt
- d) skriftliga handlingar i övrigt.

Vare sig Bernardson studerat dessa anvisningar eller ej, innan han handlade ärendet angående misstanke om misshandel av Simeon, borde han som det sägs i 14 § första stycket barnavårdslagen ha inlett en barnavårdsutredning utan dröjsmål. Han borde vidare ha tillsett att utredningen lades upp så att de omständigheter blev allsidigt klarlagda vilka var av betydelse för ärendets bedömning och att utredningen genomfördes så skyndsamt som förhållandena betingade. Såvitt framgår av utredningen här har Bernardson visserligen gett Stenberg i uppdrag att göra en utredning men han har inte vidtagit några effektiva åtgärder för att få fram ett bedömningsunderlag innan barnkliniken måste skriva ut Simeon. Han har heller inte gett Stenberg, som var helt oerfaren när det gällde denna typ av utredning, några direktiv om hur han skulle gå

till väga i sak eller tidsmässigt eller i övrigt handlett honom i syfte att snabbt få fram erforderligt bedömningsunderlag. Stenbergs utredning har därför kommit att utmärkas av påfallande torftighet och ofullständighet. Han har exempelvis inte utnyttjat den näraliggande möjligheten att besöka Simeon på sjukhuset och där samtala med läkare, sjuksköterskor och kurator. Inte heller har han förrän på ett sent stadium — den 13 november 1970 — besökt Simeons faster som var den vilken upplyst att misshandel kunde befaras. Hans försök att få kontakt med föräldrarna för att göra hembesök var också högst otjänliga. Det som gjordes från socialkontorets sida under oktober månad framstår som ett skolexempel på hur en utredning enligt 14 § barnavårdslagen inte skall bedrivas. Ansvaret härför vilar i första hand på Bernardson som socialchef.

Enligt socialstyrelsens anvisningar bör en anmälan om misstänkt misshandel från ett sjukhus kunna ligga till grund för ett beslut om omhändertagande för utredning enligt 30 § barnavårdslagen. Själva anmälan bör sålunda kunna anses ge sannolika skäl för att ingripande med stöd av 25 § är påkallat. För beslut om omhändertagande för utredning fordras emellertid också att omhändertagandet kan anses nödvändigt på grund bl. a. av risker för barnets hälsa. Så länge Simeon var kvar på sjukhuset var väl omhändertagande för utredning ej nödvändigt av skyddsskäl. Inför hans utskrivning fanns det emellertid all anledning att överväga omhändertagande enligt 30 §, såvida inte utredningen dessförinnan slutförts med lugnande resultat. Bernardsons meddelande den 22 oktober 1970 ger närmast intrycket att han hyst den uppfattningen att sådant omhändertagande inte kunde ske förrän en grundlig utredning gjorts. Han har i så fall totalt missuppfattat institutets funktion, vilken är att möjliggöra ett omhändertagande till skydd för barnet redan i utredningens inledningsskede så att barnet inte, medan utredningen pågår, utsätts för några risker. För att omhändertagande enligt 30 § skall kunna ske fordras givetvis sannolika skäl av viss styrka för ingripande. Så stora skäl måste dock anses ha legat i den stora oro barnkliniken lade i dagen inför utskrivningen av Simeon och Bernardsons passivitet att skäl övernog fanns för ett omhändertagandebeslut. Inte minst klinikens extraordinära åtgärd att begära skriftligt besked borde ha undanröjt varje tvekan härvidlag.

I Bernardsons meddelande den 22 oktober 1970 till överläkaren vid barnkliniken, som utgjorde bekräftelse av muntligt meddelande den 16 oktober 1970, anförde Bernardson att barnavårdsnämnden ansåg det synnerligen angeläget att utreda ärendet på tillfredsställande sätt men i dåvarande skede inte fann tillräckliga skäl att ingripa enligt 30 § barnavårdslagen med omhändertagande för utredning. Fråga om sådant omhändertagande beslutas enligt 11 § barnavårdslagen av barnavårdsnämnden eller dess ordförande. Såvitt framgår av utredningen har frågan om

eventuellt omhändertagande av Simeon för utredning inte föredragits vare sig för nämnden eller för nämndens ordförande. Bernardson har därför överskridit sina befogenheter då han lämnat överläkaren ifrågasvarande besked på egen hand och måste anses ha gjort sig skyldig till en allvarlig försummelse genom att underlåta att ta upp saken till beslut vid nämndens sammanträde den 19 oktober 1970 eller med nämndens ordförande före eller efter detta.

En viktig fråga i ärenden om ifrågasatt barnmisshandel är om polisanmälan skall göras eller ej. Socialstyrelsen anför i nyssnämnda Råd och anvisningar (s. 23) att huvudregeln är att läkare som misstänker misshandel skall göra anmälan till barnavårdsnämnd och att nämnden tar upp frågan om polisanmälan skall ske eller inte. Det har, säger socialstyrelsen, förekommit fall där barnavårdsnämnd överhuvudtaget inte ens diskuterat frågan om polisanmälan, vilket är klart otillfredsställande. Vederbörande nämnd måste nämligen regelmässigt anses vara skyldig att ta ställning till denna fråga, när barnmisshandel har konstaterats eller misstänks föreligga. Socialstyrelsen betonar vidare att det är angeläget att principiellt hålla på att anmälan regelmässigt skall ske, när det gäller fall av barnmisshandel, eftersom sådan misshandel oftast är att bedöma som grov i varje fall om den riktar sig mot späda barn eller barn i de tidigaste skolåren. Det måste tyvärr konstateras att fallet Simeon hör till de fall där barnavårdsnämnden överhuvudtaget inte ens diskuterat frågan om polisanmälan. Nämnden har nämligen aldrig fått tillfälle därtill under det avgörande skedet, innan Simeon skulle skrivas ut, eftersom Bernardson underlåtit att föredra ärendet inför nämnden eller nämndens ordförande. Hans försumliga handläggning framstår med tanke härpå som än allvarigare och frågan om ansvar för tjänstefel bör prövas av domstol. Åtal skall ske enligt följande

Gärningsbeskrivning

Kuratorn Margareta Carlsson vid Jönköpings lasarett har den 6 eller 7 oktober 1970 till barnavårdsnämnden i Gislaveds kommun anmält att misstanke förelåg om misshandel i hemmet av Simeon Simeonidis, född 67 05 23, som den 29 september 1970 intagits på lasarettets barnklinik. Bernardson har underlåtit att med anledning av denna anmälan och de kompletterande uppgifter som senare lämnades ombesörja att erforderlig utredning blev gjord och att den blev verkställd med nödig skyndsamhet. Bernardson har vidare underlåtit att ombesörja att frågan om Simeons omhändertagande för utredning enligt 30 § barnavårdslagen och frågan om anmälan av saken till polisen blev behandlade i vederbörlig tid och ordning av barnavårdsnämnden. Genom dessa försummelser har Bernardson åsidosatt vad som ålegat honom i tjänsten.

Ansvar skall yrkas för tjänstefel enligt 20 kap. 4 § brottsbalken. Åtalet skall väckas vid Värnamo tingsrätt.

JO uppdrog åt länsåklagaren Kjell Stenberg att vid Värnamo tingsrätt väcka och utföra talan mot Bernardson i enlighet med åtalsinstruktionen.

Stenberg påstod vid tingsrätten ansvar å Bernardson i enlighet med åtalsinstruktionen.

Värnamo tingsrätt meddelade dom i målet den 6 februari 1973 och dömde därvid Bernardson jämlikt 20 kap. 4 § brottsbalken för tjänstefel till fyrtio dagsböter å tjugofem kronor. Härjämte förpliktades Bernardson att till statsverket återbetala 975 kronor, som av allmänna medel tillerkänts försvarare och ett av åklagaren åberopat vittne.

Domskälen, vari inledningsvis upptogs en redogörelse för åklagarens utveckling av åtalet, angavs av tingsrätten i övrigt sålunda.

Sakframställning

Hörd över åtalet har Bernardsson uppgivit: År 1970 hade han som medhjälpare Stenberg och ytterligare två socialassistenter. Enligt den praxis som gällde fördelades barnavårdsärendena mellan Bernardsson och socialassistenterna med beaktande av den arbetsbelastning var och en av dem hade. Nyinkommet ärende tilldelades alltså den av dem som vid tillfället var minst arbetstygnd. Några detaljerade instruktioner fanns ej. Den som fått sig ett ärende tilldelat utredde detta, tills det var färdigt för föredragning i nämnden. Bernardsson och socialassistenterna diskuterade dock ärendena med varandra. I nämnden föredrogs i regel alla ärendena av Bernardsson. Dessförinnan gick Bernardsson och ordföranden i nämnden genom ärendena för att se om någon komplettering behövdes. — I förevarande fall tilldelades Stenberg ärendet. Stenberg blev anställd som förste socialassistent i oktober eller november 1969. Han hade fått utbildning som socionom i Finland. Utbildningen var likvärdig med svensk utbildning. Före anställningen i Gislaved hade han ej haft någon anställning i Sverige. Under utbildningen i Finland hade han varit ute och praktiserat. Vem kuratorn på lasarettet först kom i förbindelse med i förevarande ärende, vet Bernardsson ej. Om det var Stenberg hon kom i förbindelse med, fick dock Bernardsson redan från början kännedom om ärendet. Han var därefter vid olika tillfällen i förbindelse med kuratorn på lasarettet. Eftersom det brukar vara svårt att få fram fakta, när det gäller utlänningar, begärde man att få läkarintyg från lasarettet. Sådant intyg inkom till barnavårdsnämnden 12.10.1970. Det innehöll ej något klart besked, huruvida läkaren ansåg att barnet misshandlats. I intyget angavs, att föräldrarna uppgivit att barnet fallit nedför en trappa, att man på lasarettet misstänkt blodsjukdom samt att en faster till barnet för någon av personalen på lasarettet uppgivit att modern misshandlat barnet. Kuratorn på lasarettet uttalade ej klart, att man på lasarettet misstänkte misshandel. Bernardsson och Stenberg beslöt dock att utreda, hur föräldrarna skött barnet och om detta utsatts för misshandel. Bernardsson gav ej Stenberg några direktiv om hur utredningen skulle bedrivas. Assistenterna brukade arbeta självständigt.

Bernardsson och Stenberg diskuterade emellertid ärendet med varandra, medan utredningen pågick. Det är riktigt, att kuratorn på lasarettet i mitten av oktober satte sig i förbindelse med Bernardsson och ville ha besked. Bernardson fick klart för sig, att barnet var återställt från sina skador, och att fråga därför uppkommit, huruvida man kunde låta barnet komma hem till föräldrarna. Han förstod också, att man på lasarettet hade den uppfattningen att det ej stod rätt till med behandlingen av barnet i hemmet. Han misstänkte, att man på lasarettet ej var benägen att skicka hem barnet. Då Bernardsson emellertid ansåg det ej vara styrkt, att barnet utsatts för misshandel, underrättade han lasarettet om att skäl för omhändertagande av barnet enligt 30 § barnavårdslagen ej fanns och att hinder för att skicka hem barnet därför ej förelåg. Enligt hans bedömning fordrades för omhändertagande, att det var styrkt att barnet utsatts för misshandel. På begäran från lasarettet lämnade Bernardsson 22.10.1970 skriftlig bekräftelse på att barnavårdsnämnden i dåvarande skede ej funnit tillräckliga skäl att omhändertaga barnet. Varför man på lasarettet begärde sådan bekräftelse, vet han ej. När han lämnade lasarettet dessa besked, hade han ej annan utredning tillgänglig än vad som anmälts från lasarettet och det därifrån 12.10.1970 inkomna läkarintyget. Barnavårdsnämnden hade sammanträde 19.10.1970. Bernardsson anmälde därvid ärendet för nämnden. Ärendet var ej särskilt upptaget på föredragningslistan. Det föredrogs ej för avgörande utan endast till information för nämndens ledamöter. Bernardsson minns ej, om han talade om att han lämnat lasarettet muntligt besked om att skäl för omhändertagande ej fanns och att hinder för barnets hemsändande därför ej förelåg. Nämnden fattade ej något beslut. Av misstag gjordes ej någon anteckning i protokollet om att ärendet anmälts. Det vitsordas, att den utredning Stenberg avlämnade 16.11.1970 var mager. Det var emellertid svårt att få fram fullständigare utredning. Försök gjordes att få fram besked från grannar till barnets föräldrar. Det lyckades emellertid icke att få fram några besked den vägen. Att komma i förbindelse med barnets föräldrar var svårt. På begäran av Stenberg erhöll man 30.10.1970 från lasarettet ett antal fotografier, som utvisade de skador barnet hade. Fotografierna var i svart-vitt. Bernardsson ringde upp läkaren och frågade, om skadorna enligt läkarens uppfattning försakats av misshandel. Läkaren svarade, att Bernardsson och barnavårdsnämnden med ledning av fotografierna själv kunde bedöma, huruvida misshandel förekommit eller ej. När Stenbergs utredning strax efter 13.11.1970 var klar, föredrogs ärendet vid sammanträde med barnavårdsnämnden 16.11.1970. Trots att barnet var hemsänt enligt Bernardssons till lasarettet tidigare lämnade besked, hade likväl beslut om omhändertagande av barnet kunnat fattas vid sammanträdet. Sådant beslut fattades dock ej. Nämnden hade ej annan uppfattning än Bernardsson i fråga om barnets omhändertagande. Man beslöt, att delgivning skulle ske enligt 19 § barnavårdslagen och att i övrigt någon omedelbar åtgärd ej skulle vidtagas. Innan delgivningsförfarandet avslutats, togs barnet ånyo in på sjukhus, varvid konstaterades att barnet utsatts för misshandel.

Bevisning

I målet har som vittnen hörts kuratorn Margareta Carlsson i Mariestad och fru Sonja Andersson i Gislaved på begäran av åklagaren samt folkskolläraren Gösta Arnving i Gislaved på begäran av Bernardson.

Margareta Carlsson har uppgivit: Hon tjänstgjorde under hösten 1970

som kurator på barnkliniken och barnpsykiatriska kliniken vid lasarettet i Jönköping. Hon minns förevarande ärende. En läkare på lasarettet, dr Runesson, underrättade henne om att ett barn lagts in på lasarettet och att läkaren misstänkte att barnet misshandlats. Läkaren bad henne undersöka barnets förhållanden. Vid genomgång av fallet med läkaren kom läkaren och vittnet fram till att misstankarna om misshandel var så starka, att saken utan ytterligare utredning på lasarettet borde anmälas till barnavårdsnämnden. Vittnet ringde därför upp barnavårdsnämnden i Gislaved. Hon kom därvid i förbindelse med socialassistenten Stenberg och redogjorde för fallet. Hon förklarade för Stenberg, att man på lasarettet fått in ett barn, som misstänktes vara misshandlat, och att man ville att en utredning skulle göras om barnets hemförhållanden. Stenberg begärde, att man skulle skicka ett läkarutlåtande från lasarettet till barnavårdsnämnden. Läkarutlåtande skickades några dagar senare. När barnet något senare blivit så återställt att det snart skulle bli fråga om att skriva ut barnet från lasarettet, ringde vittnet vid några tillfällen upp barnavårdsnämnden och frågade, hur det gått med utredningen. Vid dessa tillfällen blev samtalen kopplade till Bernardsson. Denne uppgav, att man ej kommit i förbindelse med barnets föräldrar. Vittnet minns, att det vid något av samtalen blev tal om att barnet var från annat land och att man där hade andra principer, när det gällde aga i samband med barnuppfostran. Bernardsson förklarade vid något av samtalen, att han ansåg läkarutlåtandet vagt formulerat och att det ej styrkte misshandel. Vittnet vill minnas, att Bernardsson sade sig skola sätta sig i förbindelse med läkaren angående läkarutlåtandet. Vittnet måste emellertid absolut ha klagjort för befattningshavarna hos barnavårdsnämnden, att man på lasarettet misstänkte att barnet misshandlats. Redan den omständigheten att anmälan gjorts måste anses utvisa, att man på lasarettet misstänkte att barnet misshandlats. Av de samtal vittnet hade med Bernardson fick hon den uppfattningen, att man vid tiden för samtalen ej gjort någon utredning hos barnavårdsnämnden. Vid samtalen med Bernardson framhöll vittnet, att barnet blivit friskt och att det var fråga om att skriva ut det från lasarettet. Vid det sista av samtalen med Bernardson sade denne att utredningen påbörjats och att den troligen skulle leda till att familjen fick övervakare. Bernardson gav vid det andra telefonsamtalet besked om att man skulle skicka hem barnet från lasarettet. Överläkaren på barnavdelningen sade sig ha svårt att förstå barnavårdsnämndens handlande och påfordrade därför skriftligt besked från barnavårdsnämnden. Vittnet ringde med anledning därav upp barnavårdsnämnden. Samtalet kopplades liksom de tidigare till Bernardson. Hon begärde skriftligt besked från barnavårdsnämnden om hur det skulle förfaras med barnet. Det uppstod viss irritation under samtalet. Bernardson måste av samtalen med vittnet ha förstått, att man på lasarettet misstänkte att barnet misshandlats. Därom kan ej råda någon tvekan. På lasarettet hade man ej någon möjlighet att hålla kvar barnet, sedan detta tillfrisknat och Bernardson meddelat att hinder ej mötte mot att sända hem barnet. — Vittnets åtgärder i ärendet är redovisade i lasarettets journal, av vilken avskrift finns i tingsrättens akt.

Sonja Andersson har uppgivit: Hon var ordförande i Gislaveds barnavårdsnämnd under sex år fram till och med år 1970. Hon minns ej att hon deltagit i något beslut, som innebar att barnet skulle sändas hem från lasarettet. Ej heller minns hon att hon fått någon förfrågan av Bernardsson om barnets hemsändande. Hon blev emellertid någon gång

före barnvårdsnämndens sammanträde 16 november 1970 av Bernardson informerad om att en anmälan gjorts från lasarettet om ett barn som intagits där men att barnvårdsnämnden ej kunde göra något förrän läkarintyg kommit. Efter samtal med vittnet Arnving har hon förstått att hon fått denna information vid sammanträdet 19 oktober 1970. Vid barnvårdsnämndens sammanträde 16 november 1970 fick hon reda på att Bernardson gett lasarettet besked om att sända hem barnet. Distriktsköterskan Febe Carlstedt var närvarande vid sammanträdet. Troligen sade hon, att barnet varit i Sverige helt kort tid. Vittnet tror, att Febe Carlstedt ej känt till att barnet vistades i Sverige.

Arnving har berättat: Han var år 1970 ledamot i barnvårdsnämnden sedan 1953. Han fick kännedom om förevarande ärende vid barnvårdsnämndens sammanträde 19 oktober 1970. Nämnden fick en rapport om vad som hänt. Det sades, att barnet inkommit till läkarstationen och därifrån förts vidare till lasarettet i Jönköping, där det befann sig. Av vilken orsak barnet tagits in på lasarettet var ej klart. Det nämndes, att barnet skulle ha fallit i en trappa men att misshandel kunde misstänkas. Vittnet vill minnas, att det var Bernardson som föredrog ärendet. Vittnet betraktade föredragningen som en underhandsrapport. Det nämndes, att utredning pågick och att man väntade ett klarläggande från läkarens sida. Vittnet minns mycket väl, att något beslut ej fattades och att ärendet ej protokollfördes. Vittnet kom till påföljande sammanträde, som hölls 16.11.1970, med särskilt intresse för hur ärendet utvecklats. Det var ett ovanligt ärende och det första, där misshandel kunde misstänkas. Vittnet reagerade med förvåning, när det meddelades, att barnet redan sänts hem från lasarettet. Vid det föregående sammanträdet hade vittnet fått det intrycket, att barnet skulle stanna på lasarettet en längre tid. — Vad Bernardsson 19.10.1970 sade om ärendet var ett underhandsmeddelande. Barnvårdsnämnden väntade sig mera material. Därför blev ärendet ej protokollfört.

Tingsrättens bedömning

Enligt 25 § barnvårdslagen har barnvårdsnämnd att vidtaga åtgärder enligt vad i 26—29 §§ samma lag närmare föreskrives, om någon som ej fyllt 18 år misshandlas i hemmet.

I 14 § nämnda lag föreskrives att, om barnvårdsnämnd genom anmälan eller på annat sätt fått kännedom om fall, där åtgärd som ankommer på nämnden kan antagas vara påkallad, erforderlig utredning skall inledas utan dröjsmål. Utredningen skall enligt samma lagrum åsyfta att allsidigt klarlägga de omständigheter som är av betydelse för ärendets bedömning. Den skall genomföras så skyndsamt som förhållandena betingar och bedrivs på sådant sätt, att obehag, olägenhet och kostnad icke i onödan vållas någon.

Föreligger sannolika skäl för att ingripande med stöd av 25 § barnvårdslagen är påkallat, må barnvårdsnämnd enligt 30 § samma lag i avbidan på att ärendet kan slutligt avgöras omhändertaga den underårige för utredning om detta anses nödvändigt på grund av bland annat förefintliga risker för den underåriges hälsa eller utveckling.

Tingsrätten finner av utredningen framgå, att förevarande ärende enligt den å socialkontoret tillämpade arbetsfördelningen överlämnats till förste socialassistenten Stenberg för utredning. Bernardsson har emellertid enligt de av honom lämnade uppgifterna deltagit i behandlingen av ärendet. Enligt Margareta Carlssons vittnesmål och utredningen i övrigt

har det varit Bernardson som efter det att anmälan gjorts från lasarettet besvarat de frågor om utredningen som därefter gjorts från lasarettet. Av Bernardssons egna uppgifter framgår, att han regelmässigt svarat för föredragningen i barnavårdsnämnden av där förekommande ärenden. Bernardsson måste med hänsyn härtill och till sin ställning som socialchef anses ansvarig för ärendets behandling.

Såsom framgår av Margareta Carlssons vittnesmål och utredningen i övrigt gjordes lasarettets anmälan hos barnavårdsnämnden 7.10.1970. I samband därmed begärdes från barnavårdsnämndens sida läkarutlåtande. Enligt Bernardssons uppgift, som ej vederlagts, ankom sådant utlåtande till barnavårdsnämnden 12.10.1970. Utlåtandet innehöll såsom från Bernardssons sida påpekats ej något klart uttalande huruvida man på lasarettet misstänkte att barnet misshandlats. Det innehöll uppgifter om olika möjliga anledningar till de skador barnet företett. Emellertid måste redan den omständigheten, att anmälan gjorts från lasarettet, för Bernardsson ha utvisat att man på lasarettet ansåg barnets skador vara sådana, att det var påkallat med ingripande eller åtminstone utredning från barnavårdsnämndens sida. Därtill kommer att Margareta Carlsson enligt sitt vittnesmål absolut klargjort för vederbörande befattningshavare hos barnavårdsnämnden att man på lasarettet misstänkte att barnet misshandlats. Slutligen är att beakta, att enligt vad Bernardsson uppgivit Bernardsson och Stenberg trots otvivelsheten i läkarintyget beslutat utreda, hur föräldrarna skött barnet och huruvida detta misshandlats.

Då enligt det anförda åtgärd, som ankom på barnavårdsnämnden, kunde antagas vara påkallad, hade det enligt 14 § barnavårdslagen ålegat Bernardson att tillse att utredningen inleddes utan dröjsmål samt bedrevs med nödig skyndsamhet och såvitt möjligt med den fullständighet, som för bedömande av fallet erfordrades.

Såsom framgår av Bernardssons uppgifter hade han, när han 16.10.1970 muntligen och 22.10.1970 skriftligen lämnade lasarettet besked om att skäl för omhändertagande av barnet i dåvarande skede ej förelåg, icke annan utredning tillgänglig än de från lasarettet erhållna uppgifterna och det därifrån erhållna läkarutlåtandet. Trots den oro för barnets behandling i hemmet som Bernardsson medgivit sig ha utläst av de förfrågningar från lasarettet, som föranlett nämnda besked, har hembesök och förhör med någon av barnets föräldrar ej skett förrän 5.11.1970, då barnets fader hördes. Enligt den över utredningen upprättade handlingen skedde förhöret utan tolk, trots att fadern ej behärskade svenska språket. Såsom av handlingen framgår kunde därför icke någon saklig diskussion med fadern ske. Modern hördes icke alls under utredningen. Barnets faster, som var den som enligt läkarintyget uppgivit att barnet misshandlats av modern, hördes först 13.11.1970. Med hänsyn till att föräldrarna och fastern bodde i Gislaved och då barnavårdsnämnden enligt barnavårdslagen har möjligheter att framtvunga förhör, kan den av Bernardsson påstådda svårigheten att komma i förbindelse med föräldrarna och fastern ej anses utgöra godtagbar förklaring till dröjsmålet med hembesöket och förhören. Någon annan utredning än angivna båda förhör och hembesöket samt en förfrågan hos distriktssköterskan, som ej träffat barnets moder, har ej redovisats i den angående utredningen upprättade handlingen. Det är helt uppenbart att modern, som av barnets faster angivits ha misshandlat barnet, bort höras. Det hade också bort vara angeläget för Bernardsson att så fort som möjligt från lasarettet in-

förskaffa klart besked, huruvida skadorna på barnet bedömdes härröra från misshandel eller från annat förhållande. Om vederbörande läkaren såsom Bernardsson gjort gällande ställt sig avvisande till en av Bernardsson gjord förfrågan i nämnda hänseende, hade Bernardsson med hänsyn till situationens allvar — å ena sidan var föräldrarnas rätt att ha barnet hos sig och å andra sidan var barnets rätt att skyddas för misshandel i fråga — icke bort åtnöjas därmed utan på andra vägar exempelvis genom medverkan av kuratorn på lasarettet bort införskaffa sådant besked.

På grund av vad sålunda anförts finner tingsrätten, att Bernardsson såsom åklagaren gjort gällande åsidosatt sin skyldighet att ombesörja att erforderlig utredning blev gjord och att den blev verkställd med nödig skyndsamhet. Härigenom har han ådragit sig ansvar för tjänstefel.

Den anmälan, som gjorts från lasarettet, och särskilt den oro för barnet som från lasarettets sida direkt eller indirekt uttalades vid samtalen med Bernardsson i mitten av oktober månad 1970, då fråga uppkommit om barnets utskrivning från lasarettet, hade helt uppenbart bort föranleda Bernardsson att med påskyndande av utredningen snarast till barnavårdsnämnden hänskjuta frågan om barnets omhändertagande enligt 30 § barnavårdslagen liksom även — enligt socialstyrelsens anvisningar — frågan om polisanmälan.

Såsom framgår av Bernardssons egna uppgifter samt Sonja Anderssons och Arnvings vittnesmål har Bernardsson icke vid barnavårdsnämndens omedelbart förestående sammanträde 19.10.1970 hänskjutit någon av nämnda frågor till barnavårdsnämndens bedömande utan endast informerat nämnden om att anmälan inkommit och att utredning pågick. Ej heller har han enligt vad utredningen utvisar före sammanträdet eller därefter förrän 16.11.1970 förelagt ärendet för nämnden. Trots detta har han dels 16.10.1970 vid förfrågan från lasarettet muntligen förklarat, att hinder mot att skicka hem barnet ej förelåg, och dels 22.10.1970 i skriftligt meddelande till lasarettet förklarat, att barnavårdsnämnden i dåvarande skede icke fann tillräckliga skäl att ingripa enligt 30 § barnavårdslagen med omhändertagande av barnet för utredning. Genom den underlåtenhet Bernardsson sålunda låtit komma sig till last har Bernardsson ådragit sig ansvar för tjänstefel.

Tingsrättens dom har vunnit laga kraft.

Åtal mot syssloman på vårdhemmet Högalid för obehörigt meddelade »permissionsförbud» samt underlåtenhet att vidta adekvata åtgärder med anledning av erhållen rapport om att underställd kon- torist lånat pengar av patient

Det numera nedlagda vårdhemmet Högalid förvaltades av Stockholms stads socialnämnd och hade till ändamål att för vård och beredande av sysselsättning mottaga män, som ansökte om plats på hemmet. Vårdhemmet bestod av en försörjningsavdelning och en sjukhemsavdelning. Sistnämnda avdelning var inrättad för vård av sådana långvarigt kropps-

sjuka, vilka var i behov av sjukhusvård, främst i form av personlig skötsel, men inte led av tuberkulos (jfr 6 § 6 mom. a) sjukvårdslagen). För skötseln av hemmet svarade en syssloman, som närmast var underställd direktören för Stockholms socialförvaltnings åldringsvårdsavdelning. På vårdhemmet fanns också en kuratorsexpedition, där bl. a. vissa vårdtagares privata medel omhänderhades. Kuratorerna var fr. o. m. den 1 januari 1969 i administrativt avseende underställda sysslomannen. Från den 1 augusti 1969 och till dess vårdhemmet avvecklats tjänstgjorde Yngve Valdén som t. f. syssloman. Avvecklingen påbörjades i december 1969, då försörjningsavdelningen utrymdes. Sjukhemsavdelningen kvarstod i bruk under år 1970 och inrymde omkring 250 patienter. Den 10 februari 1971 lämnade den siste patienten hemmet.

Bestämmelserna i sjukvårdslagen gällde för den vård, som meddelades på Högalids sjukhemsavdelning. Lagen innehåller inga begränsningar av en patients rätt att, när han så önskar, lämna det sjukhem, där han vårdas. För vårdhemmet Högalid, och därmed också för dess sjukhemsavdelning, gällde vidare ett av socialnämnden den 4 maj 1965 fastställt reglemente jämte vissa ordningsföreskrifter bl. a. om arbetstider, fritid och ledighet samt om förbud att införa berusningsmedel och rätt för personalen att kontrollera förbudets efterlevnad och i förekommande fall omhänderta berusningsmedlet. 14 § i reglementet hade följande lydelse.

Därest det ur nykterhetsvårdssynpunkt befinnes oundgängligen nödvändigt må sysslomannen tillhålla å hemmet boende att vid äventyr av utskrivning enligt § 17 uteslutande vistas inom hemmets område under viss tid, högst tre dagar. Då så är påkallat bör dessförinnan samråd ske med vederbörande läkare och representant för nykterhetsnämnden.

17 § i reglementet var av följande lydelse.

Har någon i väsentlig mån åsidosatt gällande vård- och ordningsföreskrifter och icke låtit sig rätta av meddelade föreställningar, äger sysslomannen, efter samråd med berörd personal, föranstalta om utskrivning, varvid vederbörande bör beredas annan vård eller logi, såvida det icke är uppenbart att sådan hjälp icke är behövlig.

Tillkomsten av nämnda reglemente och ordningsföreskrifter hade föregåtts av en inom socialförvaltningen verkställd utredning av förhållandena på vårdhemmet Högalid. Utredningen, som delvis bedrevs i samarbete med nykterhetsnämnden och under fortlöpande kontakt med överståthållarämbetet och socialstyrelsen, resulterade utöver utfärdandet av reglementet och ordningsföreskrifterna i vissa konkreta organisatoriska åtgärder för att komma till rätta med nykterhetssituationen vid hemmet. Under samrådet med sistnämnda båda myndigheter upptog socialförvaltningen överläggningar rörande det inom förvaltningen utarbetade förslaget till reglemente och ordningsföreskrifter för hemmet. De synpunkter som därvid framfördes hade sålunda beaktats

i det av socialnämnden den 4 maj 1965 fastställda reglementet. Man sade sig vidare ha byggt på de intentioner som redovisats av departementschefen i proposition 1955: 177 med förslag till lag om socialhjälp, vari departementschefen anförde följande beträffande frågan om ordningsregler vid vissa institutioner av försörjningshemmens typ.

På vissa slag av anstalter av försörjningshemmens typ, vilka redan finnes i storstäderna, ingår ordnat arbete i vården. Det ligger i sakens natur, att regler är nödvändiga för arbetsdriftens uppehållande i sådana fall. När intagningen på en sådan anstalt sker med den vårdsökandes vilja och på hans ansökan är det naturligt, att vårdtagaren så länge han önskar vistas på anstalten har att iaktta de ordningsregler som gäller på denna arbetsplats likaväl som på varje annan arbetsplats.

I en den 30 oktober 1970 till JO inkommen skrift anhöll socionomen Allan Björk att JO skulle pröva vissa förhållanden vid vårdhemmet Högalid och då i första hand tillämpningen av de regler, som berörde vårdtagarnas personliga rörelsefrihet. Björk påtalade därvid att man på vårdhemmet »tillämpat instängningar inom området upp till 14 dagar», oaktat den längsta tid en vårdtagare kunde tillhållas att inte lämna området enligt 14 § i gällande reglemente uppgick till högst tre dagar.

Med anledning av klagomålen inkom yttrande från Stockholms stads socialnämnd, som under hänvisning till ett av socialdirektören avgivet tjänsteutlåtande jämte inhämtade yttranden från t. f. sysslomannen Valdén och sjukhemsläkaren N. Kurdve hemställde, att ärendet måtte få bero vid avgivet yttrande.

Byrådirektören vid riksdagens ombudsmannaexpedition Tore Samuelson höll förhör i saken med Valdén och direktören för socialförvaltningens åldringsvårdsavdelning Bengt Göransson ävensom med två av de patienter som ålagts permissionsförbud. Vidare granskades de på sjukhemmet förda patientregisterkort, som innehöll anteckningar om tiden för permissionsförbuden och om skälen till att de meddelats.

Vid samtal med JO Wennergren den 11 april 1972 anförde Valdén till klargörande av sin inställning bl. a. följande.

Enligt hans mening var 14 § i reglementet inte tillämplig beträffande vården på sjukhemsavdelningen. För denna vård gällde i stället bestämmelserna i sjukvårdslagen. Han var av den uppfattningen att sjukvårdslagen gav utrymme för att av vårdhänsyn tillhålla en patient att kvarstanna på sjukhemmet. Han hade handlat i sjukhemsläkarens ställe och enbart anlagt humanitära och medicinska synpunkter på fallen. Därför ansåg han sig inte ha begått något fel i förevarande hänseende. En patient, som inte ville finna sig i permissionsinskränkningar, stod det fritt att begära utskrivning. Det var alltså inte fråga om några frihetsberövanden.

Under tiden den 22 november 1969---den 24 april 1970 tjänstgjorde Inga-Lisa Löfblom som kontorist på vårdhemmet Högalids kurators-expedition. På expeditionen biträdde man de vårdtagare, som så önska-

de, med förvaltning av egendom. Förvaltningen skulle ske i enlighet med av socialnämnden utfärdade anvisningar för kassaverksamheten vid kuratorsexpeditionerna och stod under kontroll av socialförvaltningens kameralbyrå. På expeditionen omhändertog man bl. a. en bankbok tillhörig pensionären L., född 1899, som sedan år 1963 var inskriven på vårdhemmet. För uttag på L:s bankkonto gällde, att uttagningskvittot skulle undertecknas av L. själv samt av tjänstgörande kurator. Uttaget skulle vidare noteras i kassabok samt på s. k. viscardkort, som fanns upplagt för varje klient. Den 30 september 1969 uppgick behållningen på L:s bankkonto till 16 581 kr. 40 öre. Under tiden den 1 oktober 1969 —den 8 april 1970 gjordes tio uttag om sammanlagt 15 600 kr. Behållningen uppgick därefter till 7 765 kr. 54 öre.

Sedan misstanke uppkommit om att Inga-Lisa Löfblom lånat pengar av L. verkställdes polisutredning. Åtal väcktes mot henne och mot en kurator med yrkande om ansvar på båda för tjänstefel. I dom, meddelad av Stockholms tingsrätt, avdelning 11, den 19 oktober 1971, fann tingsrätten utrett att Inga-Lisa Löfblom av L. mottagit beloppen 2 000 kr., 4 000 kr. och 50 kr. såsom gåvor. Då det inte kunde anses ha varit förenligt med hennes tjänst att mottaga gåvorna, befanns hon vara förfallen till ansvar för tjänstefel. Tingsrätten fann vidare, att kuratorn i varje fall uraktlåtit att kontinuerligt följa Inga-Lisa Löfbloms sysslande med förvaltningen av vårdtagarnas medel och därigenom gjort sig skyldig till tjänstefel.

I en den 4 januari 1971 till JO inkommen skrift påtalade socialchefen Arne Isaksson, utom annat, att Valdén redan den 16 mars 1970 fått kännedom om att Inga-Lisa Löfblom lånat pengar av L. men trots detta underlåtit att vidtaga några effektiva åtgärder, vilket medfört att därefter ytterligare 4 300 kr. kunnat uttagas från L:s bankkonto.

Med anledning av klagomålen i förevarande och andra avseenden inkom yttrande från Stockholms socialnämnd, som under hänvisning till ett av socialdirektören avgivet tjänsteutlåtande hemställde, att ärendet måtte få bero vid avgivet yttrande.

Till nämnda tjänsteutlåtande fanns bifogat ett av kurator Bertil Söderström den 14 december 1970 avgivet yttrande, vari bl. a. följande anfördes.

Det har under utredningen bekräftats att syssloman Valdén redan den 16 mars fått rapport från en extra tjänstgörande tillsynsman (ass. S. Isaksson) att kontoristen på kuratorsexpeditionen lånat pengar av en av gästerna på vårdhemmet, nämligen herr L. Om sysslomannen och kuratorn redan vid detta tillfälle kontrollerat herr L:s konto hade detta kunnat stoppas i ett tidigare skede.

Samuelsson höll även i denna del förhör med Valdén samt med assistenten Sven Isaksson.

Valdén underrättades härefter att han var misstänkt för tjänstefel i

de hänseenden som närmare angavs i en den 5 maj 1972 av föredraganden i ärendet upprättad promemoria, i vilken bl. a. uttalades följande.

Vårdhemmet Högalid byggdes år 1905 såsom en arbetsinrättning och fungerade efter tillkomsten av 1918 års fattigvårds lag som arbetshem. Enligt nämnda lag tillades fattigvårdsstyrelsen ganska långtgående befogenheter i personligt hänseende gentemot personer, som åtnjöt fattigvård. Läget ändrades på ett avgörande sätt den 1 januari 1957, då lagen om socialhjälp trädde i kraft. I denna lag underlät man med avsikt att intaga några bestämmelser av tvångskaraktär bortsett från de numera upphävda bestämmelserna om åtgärder mot försumlige försörjare. Under förarbetena till lagen framhölls, att ingripande mot personer som uppenbart var i behov av vård men vägrade mottaga erbjuden hjälp i regel kunde ske enligt annan lagstiftning. Ej heller 1962 års sjukvårds lag, som alltjämt gäller, gav möjlighet till tvångsåtgärder mot vårdbehövande patienter, som t. ex. önskade lämna en sjukvårdsinrättning.

Givetvis är det såväl på försörjningsanstalter som på sjukvårdsinrättningar erforderligt med vissa ordningsregler, vilka vårdtagarna måste underkasta sig. I regel finns på våra sjukhus inga skrivna ordningsregler för patienterna. Allmänt gäller dock i praxis att den som tas in för sluten vård inte tillåts lämna sjukhuset utan särskilt medgivande (permission). Patient som bryter mot denna oskrivna regel riskerar i mera flagranta fall av obstruktion att bli utskriven. På sjukhem, där sjukhusvården meddelas främst i form av personlig skötsel, blir ordningen dock vanligen en annan. Huvudregeln blir där naturligen att patienterna har stående permission och kan fritt lämna hemmet under dagarna men att de, när medicinska skäl påkallar det, kan ges förhållningsorder om att ligga till sängs, ej lämna sjukhemmet eller dess område etc., förhållningsorder vilka kan upplevas som »permissionsförbud». För vårdhemmet Högalid fanns dessutom särskilda ordningsföreskrifter angående permissionsfrågan. Dessa ger onekligen intryck av att vara utformade främst med tanke på dem som var intagna på försörjningsavdelningen. Eftersom intet undantag gjordes för sjukhemsavdelningen måste de dock ha varit avsedda att tillämpas också där. Behov kunde otvivelaktigt antas föreligga av en möjlighet att meddela också en intagen på sjukhemsavdelningen individuell föreskrift om uteslutande vistelse inom hemmets område vid äventyr av utskrivning. Det kan visserligen inte antas att man genom reglementet avsett att frånhända sig möjligheten att av medicinska skäl tillhålla en patient längre tids vistelse på sjukhemsavdelningen på samma sätt som sker på sjukhus i övrigt. Befogenheten att ge en patient förhållningsorder i detta hänseende måste dock naturligen vara förbehållen avdelningens läkare. Däremot måste antas att man genom reglementet velat inskränka en som nödvändig bedömd befogenhet att av nykterhetsvårdsskäl meddela regelrätta permissionsförbud till en begränsad tidrymd av tre dagar. Denna befogenhet skulle utövas av sysslomannen, i förekommande fall efter samråd med läkaren och nykterhetsvårdspersonal.

Av det sagda torde framgå, att möjligheterna att ålägga patienterna på Högalids sjukhemsavdelning förbud att lämna hemmets område varit begränsade dels genom ändamålsbestämning och dels tidsmässigt. Den i ärendet företagna utredningen ger vid handen, att under Valdéns ledning av sjukhemmet åtminstone elva patienter en eller flera gånger

ålagt s. k. permissionsförbud överstigande den i reglementet angivna högsta tillåtna tiden.

Valdén har gjort gällande att han enbart anlagt humanitära och medicinska synpunkter med avseende på permissionsförbuden. Emellertid framgår av vad som antecknats på patientregisterkorterna angående orsakerna till förbuden att också bestraffningssynpunkter synes ha spelat in. Så t. ex. synes förseelser såsom för sen ankomst efter permission, insmuggling av sprit, oförskämt uppträdande mot personalen samt spritförtäring på avdelningen ha utgjort om inte huvudanledningarna så i vart fall försvårande omständigheter då permissionsförbuden bestämts.

Av det anförda synes framgå att Valdén överskridit sina befogenheter enligt 14 § reglementet. Valdén synes vidare ha brukat dessa befogenheter i främmande syfte, d. v. s. andra syften än nykterhetsvårds-syftet. Slutligen synes Valdén ha utövat befogenheter som ej tillkom honom utan läkaren. Med hänsyn härtill och då Valdén inte velat vidgå att han handlat felaktigt synes det ofrånkomligt, att Valdén delges misstanke om tjänstefel, bestående i att han under år 1970 i flera fall obehörigen meddelat olika patienter vid vårdhemmet Högalids sjukhemsavdelning permissionsinskränkningar.

Av den härstädes företagna utredningen framgår, att Valdén den 16 mars 1970 erhållit rapport om att kontoristen vid vårdhemmet Högalids kuratorsexpedition Inga-Lisa Löfblom skulle ha lånat pengar av patienten L. Eftersom det ingått i Inga-Lisa Löfbloms arbetsuppgifter att biträda med förvaltningen av patienters privata medel, har det inte varit förenligt med hennes tjänst att upptaga lån av en patient, vars medel omhänderhafts på kuratorsexpeditionen. Det har därför ålegat Valdén i egenskap av syssloman och ansvarig för underställd personal att i anledning av rapporten rörande Inga-Lisa Löfblom närmare utreda vad som förevarit.

Uppgifter, som ger anledning till misstanke om felaktigheter eller oegentligheter i samband med förvaltningen av patientmedel, framstår såsom högst alarmerande. På grund härav torde det inte kunna anses vara tillfyllest att, såsom Valdén synes ha gjort i förevarande fall, låta saken bero vid att vederbörande patient inte längre velat vidgå sina tidigare lämnade uppgifter och motsatt sig en utredning. Det bör kunna krävas av Valdén att han i den uppkomna situationen förvissat sig om, huruvida det förelegat någon grund för misstanke mot Inga-Lisa Löfblom. Så har kunnat ske exempelvis genom att Inga-Lisa Löfblom tillfrågats och L:s tillgodohavande kontrollerats.

Med hänsyn till det nu anförda och då Valdén inte heller i förevarande hänseende ansett sig ha handlat fel synes han jämväl härvidlag böra delges misstanke om tjänstefel, bestående i att han, som den 16 mars 1970 erhållit rapport om att en honom underställd kontorist vid vårdhemmet Högalids kuratorsexpedition lånat pengar av en patient vars privata medel förvaltats på expeditionen, underlåtit att vidtaga adekvata åtgärder i anledning av rapporten.

I svar härå, som inkom den 22 juni 1972, vidhöll Valdén sin tidigare under utredningen framförda inställning, nämligen att hans handlande i påtalade hänseenden inte var att bedöma som tjänstefel.

Med hänvisning till innehållet i nämnda den 5 maj 1972 upprättade

promemoria anförde JO Wennergren följande i en den 30 juni 1972 dagtecknad åtalsinstruktion.

Jag beslutar att åtal skall väckas mot Valdén. Åtalet skall avse dels att Valdén under år 1970 i flera fall överskridit sina befogenheter vid meddelande för olika patienter vid vårdhemmet Högalids sjukhemsavdelning av permissionsinskränkningar, dels att Valdén, som den 16 mars 1970 erhållit rapport om att en honom underställd kontorist vid vårdhemmets kuratorsexpedition lånat pengar av en patient vars privata medel förvaltats på expeditionen, underlåtit att vidtaga adekvata åtgärder i anledning av rapporten. Ansvar skall yrkas för tjänstefel enligt 20 kap. 4 § brottsbalken.

JO uppdrog åt hovrättsassessorn Hans Björkegren att väcka och utföra åtal mot Valdén i enlighet med åtalsinstruktionen.

Björkegren påstod vid Stockholms tingsrätt ansvar å Valdén i enlighet med åtalsinstruktionen.

Tingsrätten meddelade dom i målet den 12 februari 1973 och ogillade därvid åtalet. Domskålen angavs av tingsrätten sålunda.

Valdén har vitsordat att permissionsinskränkningar förekommit i den omfattning som åklagaren påstått och han har vidgått, att han varit ansvarig för detta. Han har förnekat att permissionsinskränkningarna använts för ovidkommande syfte. Han har förnekat att han utövat honom ej tillkommande befogenheter. Valdén har bestritt, att han skulle ha gjort sig skyldig till tjänstefel.

Valdén har i huvudsak anfört följande: På sjukhemsavdelningen vårdades ett flertal långvarigt sjuka personer. De allra flesta hade svåra alkoholproblem. Detta orsakade ständiga svårigheter för medpatienterna och för personalen. — Det gällande reglementet, vars bestämmelser Valdén kände, förutsatte en organisation som hade rasat samman vid den i målet aktuella tiden. Tidigare fanns nämligen i en särskild byggnad inrymd en intoxikationsavdelning för behandling av akut alkoholpåverkade personer. Då fanns också i alkoholfrågor erfaren läkare tillgänglig. På grund av flera samverkande orsaker var det i samband med avvecklingen svårt att få någon läkare till sjukhemmet. Bland sådana orsaker kan nämnas 7-kronorsreformen, ovisshet rörande anställningstidens längd och ovisshet rörande andra organisatoriska frågor. Under år 1970 lyckades man emellertid att som läkare till sjukhemmet förvärva en ortoped. Denne tjänstgjorde ett par timmar på eftermiddagarna men denne befattade sig inte med nykterhetsvårdsfrågorna. De problem som aktualiserades genom patienternas fylleri fordrade sin lösning redan på morgonen. Vid beslutsfattandet tillgick i regel så att från vaktmästaren i porten rapporterades till vederbörande avdelningssköterska att någon patient hade passerat berusad. Valdén fick därefter per telefon från sköterskan rapport om vad som förekommit. Valdén besökte då ifrågasvarande avdelning och tog där personlig kontakt med vederbörande patient och med avdelningssköterskan. Härefter förekom ett samråd

mellan patienten, sköterskan och Valdén. Sköterskorna var vana vid nykterhetsvårdsfrågor. De hade länge skött alkoholiserade patienter. Valdéns beslut om permissionsinskränkningar kunde få formen av ett »råd» till vederbörande patient, exempelvis i formen »ni behöver stanna inne en tid för att komma i balans». Både Valdén och patienterna visste att möjligheterna till »reträtt» genom vård i annan form var begränsade. Detta ledde till att patienterna faktiskt fogade sig i Valdéns tillsägelser. Det har inte någon gång behövt förekomma att Valdén skrivit ut någon patient på grund av åsidosättande av Valdéns föreskrifter om permissionsinskränkning. Åtgärder beträffande berusade personer förekom så gott som dagligen. Det kunde ibland räcka med varning eller ett »förbud» för kortare tid att lämna området. Det förelåg inget faktiskt hinder för någon att lämna sjukhemmet eller dess område. Om någon ville lämna sjukhemmet skulle han enligt tillämpad ordning vara försedd med en permissionssedel från vederbörande sköterska. Den skulle uppvisas i porten vid utgåendet. Om en patient ville passera porten utan permissionssedel blev han tillsagd att åter gå upp till vederbörande avdelning. Det fanns dock även andra möjligheter att komma ut från området. — Angående de tillsägelser Valdén givit vederbörande patient gjordes en mycket komprimerad anteckning på ett patientregisterkort. På detta kort antecknades allt rörande patienten. Även om så inte för varje fall antecknats, har dock berusningen varit skälet till permissionsinskränkningen. Valdén fann det av praktiska skäl meningslöst att vid den tidpunkt då sjukhemmet skulle avvecklas hänvända sig till socialnämnden för att få ändrade resurser eller direktiv. Valdén kände sig tvingad att taga ansvar för problemets lösning. Valdén »kunde inte bara låta dem gå ut och supa sönder sig». Valdén måste också i sina bedömningar taga hänsyn till att de alkoholpåverkade vårdtagarna uppträdde störande på avdelningen till men för medpatienter och den fåtaliga personalen.

Valdéns uppgifter är inte vederlagda.

Vårdtagarnas vistelse (intagning och kvarblivande) på vårdhemmet har ägt rum i enlighet med deras frivilliga åtaganden. Något kvarhållande inom hemmets område mot vårdtagarens önskan har inte kunnat föreskrivas vare sig av socialnämnden eller någon hemmets befattningshavare, må vara läkare eller annan. Det aktuella reglementet kan inte medge någon som helst rätt till kvarhållande. — Det har inte påståtts att någon faktiskt hindrats från att avlägsna sig från sjukhemmet eller dess område. — Vårdtagarna måste anses ha — genom sin ansökan om intagning — samtyckt till att foga sig i de föreskrifter, generella eller individuella, som gavs i intresset av ordning.

På Valdén har vilat ansvaret att tillse att vårdsituationen varit någorlunda tillfredsställande inte endast för de rosökande respektive störande vårdtagarna utan även för den fåtaliga kvarvarande personalen.

Det är inte visat annat än att permissionsinskränkningarna betingats av vårdsituationen. De har inte missbrukats.

Socialnämnden får anses ha genom reglementets 14 § velat begränsa syssломannens möjlighet att genom användande av permissionsinskränkningar lösa sina uppgifter. Därför måste användande av permissionsinskränkningar vida utöver den i 14 § reglementet angivna omfattningen anses innefatta ett självrådigt överskridande av den befogenhet som socialnämnden velat medgiva syssломannen. Detta innefattar tjänstefel,

vilket emellertid med hänsyn till de omständigheter under vilka Valdén ostridigt handlat, inte rimligen skall föranleda ansvar för honom.

Åtalspunkten 2

Valdén har förnekat, att han skulle ha gjort sig skyldig till den påstådda underlåtenheten.

Valdén har i denna del uppgivit i huvudsak följande: Måndagen den 16 mars 1970 blev Valdén uppringd av en man, Isaksson, som berättade att han, då han tjänstgjorde som vakt i porten till Högalidshemmet under lördagskvällen den 14 mars, talat med en patient L. som berusad kom in genom porten. L. hade berättat, bland annat, att han lånat ut ett par hundra kronor till ett biträde på kuratorsexpeditionen, Löfblom. Valdén, som visste att patienternas privata medel förvaltades av kuratorn, frågade samma dag, 16.3.1970, L. hur det förhöll sig med saken. L. förnekade, att han lånat ut några pengar och bad Valdén att inte lägga sig i L:s privata affärer. Samma den 16 mars talade Valdén med kuratorn, Nilsson, i allmänna ordalag om det ifrågavarande problemet. Valdén tror att han till Nilsson sade ungefärligen: »Du tillåter väl inte lån eller gåvor från patienterna?» Nilsson förnekade att sådant förekom. Vidare frågade Valdén Isaksson om denne ville »stå för» att L. verkligen hade sagt att Löfblom lånat pengar av L. Isaksson ville inte »stå för» detta. Än vidare tog Valdén upp saken ytterligare en gång med L. vid ett samtal, vid vilket även ett vittne var närvarande. Även då förnekade L. att någon penningutlåning förekommit. Valdén ansåg sig nu inte ha underlag för att göra någon vidare undersökning i saken. Han ansåg, att ett samtal med Löfblom skulle ha av henne kunnat uppfattas som en anklagelse för vilken Valdén saknade grund.

Vad Valdén sålunda uppgivit har inte blivit vederlagt.

Tingsrätten finner inte framgå att Valdén underlåtit vidtaga de åtgärder som föranletts av den rapport han erhöll den 16 mars 1970. Därför skall åtalet inte bifallas.

Tingsrättens dom, i vad den avsåg åtalspunkt 2, vann laga kraft. Beträffande åtalspunkt 1 fullföljde JO talan i Svea hovrätt under yrkande att hovrätten måtte, med ändring av tingsrättens dom, fälla Valdén till ansvar för tjänstefel i enlighet med åtalet under denna punkt. I vadeinlagan anförde JO följande.

I sin dom har tingsrätten beträffande åtalspunkt 1 funnit att Valdén självrådigt överskridit den befogenhet som enligt 14 § i det på vårdhemmet Högalid gällande reglementet medgivits hemmets syssloman. Detta har vidare bedömts innefatta tjänstefel, vilket dock med hänsyn till omständigheterna inte ansetts kunna föranleda ansvar. De omständigheter, som enligt tingsrättens mening är av beskaffenhet att frita Valdén från ansvar, hänför sig såvitt framgår av domen till de uppgifter Valdén lämnat om vårdsituationen på sjukhemsavdelningen. Tingsrätten har framhållit att ingen vårdtagare faktiskt hindrats från att avlägsna sig från vårdhemsområdet samt att förevarande permissionsinskränkningar betingats av vårdsituationen och ej varit föremål för missbruk.

Till en början är det genom den skriftliga bevisningen och Valdéns egna uppgifter utrett i målet att Valdén, i den omfattning åtalet avser,

meddelat olika patienter på sjukhemsavdelningen s. k. permissionsförbud överstigande den i reglementet angivna högsta tillåtna tiden av tre dagar. Han har härigenom, såsom tingsrätten funnit, överskridit sina befogenheter.

I åtalet påstås vidare att Valdén missbrukat sina befogenheter genom att utöver nykterhetsvårdssyftet använda permissionsförbuden i bestraffande syfte. Påståendet vinner stöd av de på patientregisterkorterna gjorda anteckningarna om anledningarna till permissionsförbuden. Att en patient saknar passersedel, återkommer för sent efter permission eller uppträder oförskämt mot personalen är sålunda förseelser, som ur nykterhetsvårdssynpunkt saknar relevans. Eftersom dylika i sammanhanget ovidkommande förseelser uppenbarligen fått inverka då man ålagt patienterna permissionsförbud av viss längd, har befogenheten missbrukats genom att brukas i andra syften än nykterhetsvårdssyftet.

Valdén har i målet gjort gällande att det under den med åtalet avsedda tiden inte funnits någon i alkoholfrågor erfaren läkare tillgänglig på vårdhemmet samt att sjukhemsläkaren endast tjänstgjort ett par timmar på eftermiddagarna och inte befattat sig med nykterhetsvårdsfrågorna. Detta kan i och för sig inte bestridas. Sjukhemsläkaren har emellertid varit ansvarig för den medicinska vården av patienterna och haft att ta ställning till om en patient av medicinska skäl bort stanna inne på sjukhemmet eller dess område. Självfallet har det inte ankommit på Valdén att verkställa dylika medicinska bedömningar. I den mån så ändock skett har Valdén utövat befogenheter som ej tillkommit honom utan läkaren.

Valdén har också gjort gällande att permissionsförbuden ibland fått formen av ett råd till vederbörande patient att stanna inne viss tid för att komma i balans samt att ingen patient faktiskt hindrats från att avlägsna sig från sjukhemmet eller dess område. Det är visserligen riktigt att man varken haft rätt att använda eller faktiskt har använt några yttre tvångsmedel för att kvarhålla patienterna mot deras vilja. Emellertid har enligt 14 § i reglementet permissionsförbuden varit förenade med äventyr av utskrivning. Detta innebär att en patient som inte velat finna sig i ett dylikt förbud riskerat utskrivning enligt 17 § i reglementet till annan vård. Den vård, som i första hand kunnat bli aktuell härvidlag, är tvångsintagning på allmän vårdanstalt för alkoholmissbrukare. I praktiken lär något annat alternativ inte ha stått till buds då patienterna som regel saknade bostad och anhöriga som kunnat ta hand om dem. Härtill kommer att man på vårdhemmet använt sig av ett system med permissionssedlar, som måste uppvisas i porten. Om en patient saknat permissionssedel har han blivit tillsagd att återvända till sjukhemmet. Även härvidlag har ohörsamhet kunnat medföra utskrivning. Oavsett om permissionsförbuden haft formen av ett råd eller ett formligt åläggande har de i realiteten inneburit en inskränkning i patienternas rörelsefrihet som varit förenad med ett verksamt äventyr i fall av ohörsamhet. Det kan självfallet inte anses att en vårdtagare genom sin ansökan om intagning samtyckt till att foga sig i rörelseinskränkande åtgärder från sysslomannens sida utöver dem som varit tillåtna enligt gällande reglemente och ordningsregler. Inte heller finns stöd för antagande att vårdtagarna på annat sätt lämnat samtycke av sådan innebörd.

Otvivelaktigt har det förelegat svårigheter att komma till rätta med

nykterhetssituationen på vårdhemmet. Det är mot denna bakgrund man får se tillkomsten av den i 14 § reglementet angivna bestämmelsen, som möjliggjorde för sysslomannen att ålägga vårdtagarna permissionsinskränkningar under viss kortare tid. Man kan ifrågasätta om socialnämnden ägt rätt att utfärda dylika rörelseinskränkande föreskrifter över huvud taget. Föreskriften i 14 § reglementet har emellertid bedömts äga karaktär av en ordningsregel som på grund av de särskilda vårdförhållandena bör kunna godtas. Det bör hållas i minnet att föreskriften utgjorde det enda stödet för Valdén att utfärda permissionsförbud. Utan det stödet hade han inte haft någon som helst rätt att ålägga vårdtagarna permissionsförbud ens under kortare tid. Något samtycke från vårdtagarnas sida att underkasta sig rörelseinskränkande åtgärder som ej funnits angivna i gällande föreskrifter kan, såsom tidigare anförts, inte antas ha förelegat.

På anförda skäl görs det sålunda gällande att i målet även blivit utrett dels att befogenheten att meddela permissionsförbud missbrukats och dels att vårdsituationen på sjukhemmet ej kan åberopas som ansvarsfriande ursäkt för att patienterna ålagts permissionsförbud överstigande den enligt reglementet högsta tillåtna tiden av tre dagar. Därest tingsrättens bedömning att permissionsinskränkningarna betingats av vårdsituationen och ej missbrukats ändock skulle godtas, måste emellertid beaktas att ett konstaterat tjänstefel är ansvarsgrundande såvida inte felet med hänsyn till omständigheterna framstår som obetydligt. I förevarande fall är att märka att Valdéns felaktiga åtgärder upprepats under lång tid och medfört inskränkningar i patienternas rörelsefrihet som de inte varit skyldiga att tåla. Det är mot bakgrund härav svårt att inse hur Valdéns upprepade tjänstefel kan framstå som så obetydliga att de inte bör föranleda ansvar för honom.

Valdén bestred ändringsyrkandet och anförde genom sin försvarare följande.

I den mån något ytterligare behöver anföras må härvid i så fall särskilt betonas den strukturförändring som vårdhemmet Högalid undergick genom att försörjningsavdelningen i slutet av 1969 överflyttades till Skarpnäcksgården. I samband med denna överflyttning nedlades den nykterhetsvårdande avdelning, som fanns särskilt inrättad för onyktra pensionärer och patienter. Denna avdelning var bemannad med specialisläkare för nykterhetsvård, sjuksköterskor samt mentalutbildade vårdare. Efter flyttningen kom Högalidshemmet närmast att likna ett mindre sjukhus för långtidsvård med tillgång till läkare, sjuksköterskor, sjukgymnast, laboratorium och övrig sjukvårdspersonal i den omfattning, som är gängse vid de mindre sjukhusen. Någon specialutbildad personal för nykterhetsvård fanns emellertid icke längre kvar.

Det faller sig av sig själv att nya problem härigenom uppstodo och Valdén har försökt att lösa dessa på ett ur alla synpunkter lämpligt sätt. Han har haft att ta hänsyn såväl till personalen som till de sköttsamma nyktra intagna på sjukhuset vid sin befattning med de intagna, som infunno sig berusade vid återkomst till sjukhuset. Valdén har löst uppkomna problem på det sätt som varit bäst för alla parter.

Det kan till och med ifrågasättas, om den av åklagaren i stämningsansöknings åberopade 14 § varit tillämplig efter den avgörande för-

ändring i vårdhemmets funktioner som inträtt efter försörjningsavdelningens förflyttning.

Genom dom den 29 oktober 1973 ändrade hovrätten tingsrättens dom, såvitt nu är i fråga, och dömde Valdén enligt 20 kap. 4 § brottsbalken för tjänstefel till tjugo dagsböter å fyrtio kr. Härjämte förpliktades Valdén att till statsverket återbetala 1 300 kr. av vad som av allmänna medel utgått till hans försvarare.

Domskålen angavs av hovrätten sålunda.

Hovrätten har tagit handlingarnas innehåll i övervägande.

Enligt 14 § i reglementet har Valdéns befogenhet att i egenskap av syssloman tillhålla en på hemmet boende patient att uteslutande vistas inom hemmets område varit begränsad till att avse en tid av högst tre dagar och ett sådant s. k. permissionsförbud har kunnat meddelas endast under förutsättning att det befanns oundgängligen nödvändigt från nykterhetsvårdssynpunkt.

Av Valdéns egna uppgifter och i målet åberopade patientregisterkort framgår att Valdén under år 1970 vid åtminstone tjugofem tillfällen meddelat sammanlagt elva patienter permissionsförbud under mer än tre dagar vid varje tillfälle. Han har därigenom åsidosatt vad han haft att iakttaga enligt reglementet. Däremot är inte styrkt att Valdén meddelat permissionsinskränkningar i annat än nykterhetsvårdande syfte.

Vad Valdén anfört som grund för sitt bestridande av åtalet samt vad som i övrigt förekommit finner hovrätten ej vara av beskaffenhet att fritaga honom från ansvar för de otillåtna åtgärderna. Valdén är sålunda förfallen till ansvar för tjänstefel.

Brottet förskyller böter.

Hovrättens dom har vunnit laga kraft.

Barnhämtning verkställd trots att hämningsbeslutet överklagats

Bestämmelser om verkställighet av domstols dom eller beslut angående vårdnad eller umgängesrätt finns i 21 kap. föräldrabalken »Om verkställighet av dom eller beslut rörande vårdnad m. m.» (1967: 712; ändrad 1971: 305). I 1 § stadgas att verkställighet av vad allmän domstol i dom eller beslut bestämt om vårdnad eller umgängesrätt eller om överlämnande av barn söks hos länsrätten. I 3 § sägs vidare bl. a. att om länsrätten förordnar om verkställighet äger den om det anses nödvändigt besluta att barnet skall hämtas genom polismyndighets försorg. Beslut, som ej avser utdömande av vite eller ersättning för parts kostnad, länder enligt 12 § omedelbart till efterrättelse, om ej annat förordnas. Besvär över länsrätts beslut kan föras hos kammarrätt. Regler angående hämningsförfarandet finns i 8 §, vari stadgas att hämtning och annan åtgärd beträffande barnet skall utföras på ett för barnet så skonsamt sätt som möjligt samt att vid hämtning skall ledamot eller

suppleant i barnavårdsnämnd eller tjänsteman inom barnavården och, om möjligt, läkare närvara. Närmare föreskrifter om tillämpningen av 21 kap. föräldrabalken finns i en särskild kungörelse (1967: 715; ändrad 1971: 306). I 18 § kungörelsen stadgas att, om besvär inkommer över sådant beslut om hämtning som omedelbart länder till efterrättelse, skall länsrätten omedelbart underrättas därom. Länsrätten skall i sin tur underrätta polismyndighet, som skall verkställa hämtningen, om besvären och om beslut i fråga om inhibition. I 20 § föreskrivs att om polismyndigheten får underrättelse om besvär som avses i 18 §, skall hämtning ej äga rum innan frågan om inhibition prövats i besvärssärendet. I 24 § stadgas vidare att i ärende om besvär över sådant beslut om hämtning som omedelbart länder till efterrättelse, skall underrättelse om beslut i inhibitionsfråga genast sändas till länsrätten vare sig inhibition beslutats eller ej. Vidare lämnas i kungörelsen närmare föreskrifter angående hämtningsförfarandet. Sålunda stadgas i 19 § att polismyndigheten bestämmer tidpunkten för hämtning och kallar dem som enligt 21 kap. 8 § andra stycket föräldrabalken skall närvara vid förrättningen (företrädare för barnavårdsnämnden och läkare). Vidare föreskrivs att den som har hand om barnet skall underrättas om tidpunkten för förrättningen, om icke synnerliga skäl föranleder annat.

I vårdnadsmål mellan makarna B. hade Helsingborgs tingsrätt förordnat att hustrun skulle ha vårdnaden om makarnas båda döttrar samt att mannen skulle ha viss umgängesrätt. Under återopande av att mannen efter utövad umgängesrätt vägrat återlämna barnen till hustrun vid överenskommen tid yrkade hustrun hos länsrätten i Malmöhus län att länsrätten skulle förordna om verkställighet i form av hämtning av barnen hos mannen för överflyttning av dem till henne. I beslut den 25 juli 1972 beslöt länsrätten — som fann verkställighet böra ske genom hämtning — med stöd av 21 kap. 3 § föräldrabalken förordna att barnen skulle hämtas och överlämnas till hustrun genom vederbörande polismyndighets försorg. Vid hämtningen skulle representant för barnavårdsnämnden i Helsingborg samt, om möjligt, läkare och barnavårdskonsulenten i länet närvara. Länsrätten föreskrev vidare i sitt beslut att polismyndigheten vid hämtningen hade att iakta innehållet i 19—23 §§ kungörelsen med föreskrifter om tillämpningen av 21 kap. föräldrabalken. Länsrätten erinrade i sitt beslut vidare att detta i vad avsåg hämtningsfrågan jämlikt 21 kap. 12 § föräldrabalken lände till omedelbar efterrättelse. Polismyndigheten i Helsingborg erhöll den 1 augusti 1972 meddelande om länsrättens beslut och klockan 8.15 påföljande dag (2.8) verkställdes hämtningen. Över länsrättens beslut anförde mannen besvär hos kammarrätten i Göteborg som i beslut den 4 september 1972 förklarade att i målet numera blivit upplyst att verkställighet skett den 2 augusti 1972 och att med hänsyn härtill besvären inte föranledde något kammarrättens vidare yttrande. Mannen full-

följde sin talan hos regeringsrätten som den 18 oktober 1972 meddelade följande beslut: Kungl. Maj:t, som finner att kammarrättens beslut bör så förstås att besvären inte tagits upp till prövning, lämnar — under hänvisning bl. a. till att länsrättens beslut i vad avser hämningsfrågan länt till omedelbar efterrättelse — besvären utan bifall.

I klagomål hos JO anförde mannen huvudsakligen följande. På morgonen den 2 augusti 1972 anlände två polismän, en socialinspektör och en läkare från socialförvaltningen till hans bostad för att hämta barnen. Båda barnen låg och sov och det ena var sjukt. Trots detta drogs de upp ur sina sängar och tvingades klä på sig. Han hade vid tre tillfällen under förrätningen för kriminalinspektören Herman Thorén påpekat att han överklagat länsrättens beslut. Ingen av de fyra närvarande tjänstemännen hade tagit någon notis om detta. Han påpekade även för dem att barnen ännu inte fått någon mat, men de fördes likväl ut till bilen för transport till modern i Kungsbacka. Senare på dagen hade han ringt upp till kammarrätten och frågat om polisen hade erhållit tillstånd att hämta barnen, men hade fått till svar att något sådant tillstånd inte getts. Vid senare kontakt med kriminalinspektör Thorén hade denne förklarat att polisen hade att följa länsrättens beslut utan att kontakta kammarrätten. Vidare hade Thorén då upplyst att länsrätten i Malmöhus län vid 11-tiden samma dag hade ringt och meddelat att någon hämtning av barnen inte fick ske. Thorén hade då upplyst länsrätten att hämtningen redan skett. Då B. hade påpekat för Thorén att han redan vid hämtningen inte mindre än tre gånger påpekat att någon hämtning inte kunde ske utan kammarrättens godkännande så hade denne försvarat sig med att han hörde mycket dåligt och inte uppfattat vad B. hade sagt. Med anledning av vad sålunda förekommit begärde B. JO:s ingripande. Avslutningsvis begärde han även att barnen skulle överflyttas till honom eller till ett fosterhem i avvaktan på pågående vårdnadsutredning och på hovrättens dom i vårdnadsfrågan.

Med anledning av klagomålen begärdes yttrande från polismyndigheten i Helsingborgs polisdistrikt, vilken såsom svar på remissen överlämnade en promemoria från kriminalinspektör Thorén vari anfördes följande.

Den 1 augusti 1972 begärde länsrätten i Malmöhus län hos polismyndigheten i Helsingborg hämtning av flickorna B. födda 21.10.1964 vilka vistades hos fadern i Helsingborg. Flickorna skulle därefter överlämnas till modern i Kungsbacka, som har vårdnaden om barnen.

Polismästaren Göte Friberg överlämnade samma dag ärendet till spaningsroteln för verkställighet. Den 2 samma augusti klockan 8.15 infann sig undertecknad, kriminalinspektör, i B:s bostad, tillsammans med kriminalassistent Sven Lövgren, samt från socialförvaltningen doktor Uno Ledin och socialinspektör Gertrud Ström.

B. släppte in oss i bostaden och jag framförde vårt ärende. B. för-

klarade under gråtattacker att han icke frivilligt kom att överlämna barnen. Jag förklarade för honom, att hämtningen var verkställbar och att jag som tjänsteman var nödsakad att genomföra åtgärden, med eller mot hans vilja. B. talade lågmält och var svår att förstå på grund av gråtattacker. Jag tillsade honom att tala tydligt till mig, enär jag är något hörselskadad. B. bjöd in oss i ett rum och bad oss sitta där. B. och doktor Ledin samtalade där med varandra utan att jag kunde uppfatta allt av samtalet. Under tiden tillsade jag inspektör Ström att gå ut i sovrummet och göra i ordning barnen för hämtningen. När hon var färdig därmed tog B. farväl med barnen, som hela tiden var lugna och sansade och icke visade tecken till någon oro. Ej heller kunde förmärkas något som tydde på att någon av dem varit sjuk under natten.

Samma dag klockan 14.30 meddelade länsrätten per telefon, att B. besvärat sig hos Kammarrätten i Göteborg över länsrättens beslut om hämtningen. Länsrätten fick då besked, att hämtningen verkställts och att barnen genom socialförvaltningens försorg transporterats till modern i Kungsbacka.

B:s uppgift, att han vid hämtningen tre gånger meddelat mig, att han överklagat länsrättens beslut, bestrider jag på det bestämdaste. Vid mitt samtal med B. stod vi nära intill varandra i tamburen till bostaden och jag skulle i så fall ha uppfattat detta. Sedan B. bjudit in oss i rummet intill förekom inte något samtal oss emellan utan B. talade där uteslutande med doktor Ledin.

Vid Thoréns promemoria var även fogade yttranden från socialläkaren Uno Ledin och socialinspektören Gertrud Ström. I Ledins yttrande anfördes följande.

De huvuddrag och förhållanden i samband med hämtningen som framgår av kriminalinspektör H. Thoréns PM av den 16.8.1972 ansluter undertecknad sig till. Stämningen under tiden i B:s hem var väsentligen lugn och präglades framför allt av B:s nedstämdhet över hela situationen. Samtalet mellan B. och mig gick framför allt ut på att försöka belysa totalsituationen och i samband därmed också nödvändigheten av det aktuella ingripandet samt löfte att återkomma till B. senare på dagen för ytterligare samtal och en viss planering av fortsatt kontakt.

Betr. själva omhändertagningen av flickorna har jag inget att tillägga utöver PM.

Betr. uppgifter att B. till kriminalinspektören skulle ha nämnt sitt överklagande till kammarrätten kunde inte heller jag uppfatta något sådant. Jag förmodar att uppfattningen är en s. k. eftertionalisering av B. emedan han vid mitt återbesök senare på dagen tog upp just denna fråga och jag då undrade varför han inte framförde det vid hämtningen men sade sig då varit så upprörd att han inte kom att tänka på det.

I Gertrud Ströms yttrande upplystes följande.

Vid vår ankomst befann sig en av flickorna i köket och en i sovrummet. När vi samtalat med B. en kvart gick jag in till flickorna, som tagit på sig kläder och med min hjälp tog fram ytterkläder. Flickorna föreföll pigga och plockade snabbt fram vad de ville ha med sig.

B. sade inte något om att en av flickorna var sjuk under den tid jag var närvarande vid samtalet med honom. Jag kunde ej se något tecken på att flickan var sjuk och inte heller nämnde B. vid vårt samtal något om att flickan skulle vara sjuk. Från bostaden åkte vi bil med flickorna till socialbyrån där de fick frukost före resan till Kungsbacka. Flickorna var glada och positiva till att komma till modern.

Med anledning av vad som anförts i klagomålen begärdes kompletterande upplysningar från Gertrud Ström huruvida B. till henne uppgett att han överklagat länsrättens beslut. I anledning härav uppgav Gertrud Ström att B. inte vid något tillfälle upplyst om att så skulle varit fallet.

Med anledning av vad som framkommit i ärendet inhämtades under hand kompletterande muntliga upplysningar från polismyndigheten i Helsingborg.

Vidare infordrades handlingarna i besvärsmålet angående barnhämtningen. Därvid framkom att B:s besvär över länsrättens beslut inkommit till kammarrätten i Göteborg den 31 juli 1972. Med anledning av vad sålunda framkommit begärdes att kammarrätten i Göteborg, efter hörande av länsrätten i Malmöhus län, skulle avge yttrande över klagomålen. I sitt yttrande anförde kammarrätten följande.

I 18 § kungörelsen (1967: 715) med föreskrifter om tillämpningen av 21 kap. föräldrabalken föreskrivs att länsrätt omedelbart skall underrättas om besvär över sådant beslut om hämtning som omedelbart lännder till efterrättelse. Länsrätten har sedan att underrätta polismyndighet, som skall verkställa hämtningen, om besvären. För att efterkomma kammarrättens underrättelseskyldighet enligt denna bestämmelse tillämpar kammarrätten följande rutiner.

Sedan postbrytningen avslutats, tar aktuarien hand om samtliga besvärsskrifter. Besvärshandlingar, som hänför sig till mål av brådskande natur, behandlas med förtur. Arbetet härmed påbörjas som regel under förmiddagen. Genom telefonsamtal med underinstansen inhämtar aktuarien de kompletterande uppgifter, som kan behövas för registreringen av målet, samtidigt som hon underrättar om besvären och beställer underinstansens akt. Dessa telefonsamtal sker som regel med vederbörande registrator eller liknande tjänsteman men numera i mål som gäller föräldrabalken alltid med ordförande eller föredragande i länsrätten, om någon av dessa är anträffbar. Skriftlig bekräftelse på aktrekvisitionen jämte fotokopia av besvärsskriften översänds till underinstansen. Innan målet lottas på rotel, tas kontakt med vederbörande referent per telefon. Om icke den referent som står i tur är anträffbar, söker aktuarien annan referent och underrättar denne att mål av brådskande natur kommer att lottas på hans rotel. Det förekommer som regel aldrig att mål av denna beskaffenhet lottas på en rotel utan att referenten muntligen dessförinnan blivit underrättad om målet. Sedan ärendet därefter registrerats via datorn skickas besvärsskriften med särskilt bud upp till avdelningens expedition, som omgående lägger upp en akt och lämnar in målet till referenten. Detta sker under eftermiddagen samma dag. Det ankommer sedan på referenten att vidta erforderliga underrättelse- och kommuniceringsåtgärder.

Den 31 juli 1972 var endast en av kammarrättens sex avdelningar i tjänst. Fyra av avdelningens ledamöter deltog i session. Ifrågavarande mål lottades på assessorn Stig Granqvist som inte deltog i sessionen. Aktuarien Ingrid Ohlsson erinrar sig att hon varit i kontakt med tjänstgörande registrator på länsrätten samma dag och upplyst om besvären samtidigt som hon beställde länsrättens akt. Hon erinrar sig också att skriftlig bekräftelse på rekvisitionen av akten jämte fotokopia av besvärshandlingen avsändes och att målet registrerades i datorn samma dag. Däremot kan hon inte nu i detalj erinra sig de kontakter hon tog med referenten men håller för sannolikt att hon följde den ovan redovisade rutinen. Personalen på avdelningens expedition kan inte heller erinra sig just det här ärendet men är av den uppfattningen att besvärsskriften lämnades in till referenten samma dags eftermiddag enligt sedvanlig praxis. Inte heller Granqvist minns i detalj omständigheterna kring besvärslagan överlämnande till honom. Han vill dock hålla för sannolikt att han fick in målet på eftermiddagen den 31 juli, att han läste genom besvärsskriften och ansåg att aktuariens åtgärder — framför allt telefonsamtalet med länsrättens kansli och översändandet av besvärslagan — var tillfyllest som underrättelse enligt 18 § nämnda kungörelse, varom han hade kännedom. Han håller för troligt att han lämnat ut akten till avdelningsexpeditionen tämligen omgående i avvaktan på att länsrättens akt skulle anlända. Granqvist kan inte erinra sig att han vid telefonsamtal med länsrådet Ljungh några dagar senare yttrat att han då ännu icke sett besvärsskriften. Däremot erinrar han sig att Ljungh vid detta tillfälle uppgav att den ordinarie registrator vid länsrätten hade semester och att vikarien var orutinerad och detta kunde ha bidragit till att Ljungh icke omedelbart underrättats om besvärsskriften.

— — —

I det nu aktuella målet underrättade aktuarien länsrättens kansli omgående om de inkomna besvären genom telefonsamtal samtidigt som hon beställde handlingarna i målet. Skriftlig bekräftelse på telefonsamtalet jämte fotokopia av besvärsskriften avsändes samma dag till länsrättens kansli. Referenten ansåg dessa åtgärder tillfyllest för att uppfylla bestämmelserna i 18 § kungörelsen. Enligt kammarrättens bedömning hade det varit lämpligt att såväl den muntliga som den skriftliga underrättelsen hade fått en sådan utformning att även en orutinerad mottagare klart insett att underrättelsen förutsatte, att länsrätten i sin tur skulle ombesörja omedelbar underrättelse till annan myndighet.

I det vid kammarrättens yttrande vidfogade yttrandet från länsrätten i Malmöhus län anfördes huvudsakligen följande.

Länsrätten beslöt 1972-07-25 — i mål mellan makarna B. om verkställighet av dom rörande vårdnaden om deras barn — om hämtning av barnen genom vederbörande polismyndighets försorg. Länsrätten erinrade därvid om att beslutet i vad avser hämtningsfrågan jämlikt 21 kap. 12 § föräldrabalken skulle lända till omedelbar efterrättelse.

Beslutet expedierades 1972-07-28 till parterna samt, enligt 17 § i kungörelsen 1967-12-08 om tillämpningen av 21 kap. föräldrabalken, till polismyndigheten i Helsingborgs polisdistrikt. B:s besvär över länsrättens beslut inkom till kammarrätten 1972-07-31. Hämtning av barnen

verkställdes av polismyndigheten 1972-08-02 kl. 08.15. Polismyndigheten erhöll först något senare på förmiddagen samma dag av länsrätten underrättelse om att besvär anförts i kammarrätten och att på grund därav författningsenligt hinder mot verkställighet förelåg.

Jämlikt 18 § i sagda kungörelse skall, om besvär inkommer över sådant beslut, som omedelbart länder till efterrättelse, länsrätten omedelbart underrättas därom. Länsrätten skall underrätta polismyndigheten om besvären.

Länsrätten hävdar att av kammarrätten vidtagna åtgärder inte kan betraktas som sådan underrättelse, som avses i 18 §.

Enligt kammarrättens dagboksblad i akten har 1972-07-31 »rekvisition av underrättens akt» skett. Dagboksbladet har däremot ej någon anteckning om att underrättelse enligt 18 § i kungörelsen lämnats. Rekvisition av handlingarna har skett samma dag dels vid telefonsamtal, sannolikt med kansliskrivaren Mona Olsson, dels ock genom skrivelse till länsrättens kansli med bekräftelse på den muntliga rekvisitionen, därvid även kopia av besvärsskriften bifogades. Intet finnes som tyder på att vid rekvisitionen någon hänvisning gjorts till 18 § eller eljest till den betydelse ärendet hade. Det bör framhållas att rekvisition av handlingarna på alldeles samma sätt — muntligen jämte skriftlig bekräftelse med bifogad besvärshandling — sker i besvärsmål enligt nykterhetsvårdslagen och barnavårdslagen, i vilka mål ej finnes motsvarighet till bestämmelsen i 18 §. Det är därför förklarligt att någon annan åtgärd än handlingarnas översändande ej omedelbart vidtogs.

Vad som företagits från kammarrättens sida är en rekvisition av handlingar, icke en underrättelse enligt 18 §. Detta är enligt länsrättens mening grundorsaken till att verkställighet kunde ske oaktat besvär anförts.

Vilka krav bör då uppställas på underrättelse enligt 18 §? Är länsrättens beslut omedelbart verkställbart är underrättelsens lämnande ett brådskande ärende. Göres underrättelsen ej telegrafiskt, måste den ske genom telefonsamtal. Underrättelsen bör lämnas till ordförande eller föredragande i länsrätten. Mot att lämna underrättelsen till biträdespersonalen på länsrättens kansli talar att fråga är om ett ärende av stor betydelse för den enskilde. Det kräves också juridiska insikter hos mottagaren för att förstå betydelsen av meddelandet. Det måste också beaktas att fråga är om sällan förekommande ärenden, några stycken om året. Man bör därför inte lägga detta ansvar på biträdespersonalen. Därest emellertid underrättelsen lämnas till biträdespersonalen, måste ett absolut krav vara att underrättelselämnaren gör sig helt förvissad om att underrättelsen omedelbart kommer att vidarebefordras till ordförande eller föredragande.

B. kom vidare in med yttrande över vad myndigheterna anfört samt har därutöver ingivit vissa klagomål samt kopior av handlingar ställda till andra myndigheter.

JO Wennergren gjorde följande bedömning.

Som framgår av 18 § kungörelsen med föreskrifter om tillämpningen av 21 kap. föräldrabalken skall kammarrätten omedelbart underrätta

länsrätten om besvär inkommer över sådant beslut om hämtning, som omedelbart länder till efterrättelse. Det ankommer sedan på länsrätten att underrätta polismyndigheten. Får polismyndigheten sådan underrättelse, skall hämtning ej äga rum, innan besked anlant om att kammarrätten beslutat att ej förordna om inhibition.

Av utredningen i ärendet framgår att B. hos kammarrätten i Göteborg anfört besvär över länsrättens beslut om hämtning, vilka kom in till kammarrätten den 31 juli 1972, men att hämtningen verkställdes den 2 augusti 1972 utan att kammarrätten hunnit ta ställning i inhibitionsfrågan.

Det åligger länsrätten att underrätta polismyndigheten om besvären. Någon skyldighet för polismyndigheten att före verkställigheten på eget initiativ ta reda på om besvär anförts finns ej föreskriven. Att så sker framstår dock som en naturlig och lämplig åtgärd, som ej bör underlåtas, med tanke på att, om besvär anförts, hämtningen ej får verkställas förrän kammarrätten gett besked härom. Socialstyrelsen har även i sina i augusti 1968 utfärdade Råd och Anvisningar nr 208 rörande tvångsförflyttning av barn framhållit att frågan huruvida beslutet överklagats bör uppmärksammas, då polismyndigheten fastställer tidpunkt för hämtningen. Eftersom någon uttrycklig föreskrift om att polismyndigheten självmant skall försäkra sig om att hämtningsbeslutet ej överklagats inte meddelats i 21 kap. föräldrabalken eller tillämpningskungörelsen anser jag dock att polismyndighetens underlåtenhet att undersöka saken ej kan anses innebära att någon enskild befattningshavare skulle ha gjort sig skyldig till tjänstefel.

Vad sedan gäller B:s klagomål över att man vid förrättningen ej tog hänsyn till hans uppgifter om att besvär anförts, har såväl Thorén som vid förrättningen närvarande representant för barnavården och läkare uppgett sig ej ha uppfattat att B. lämnat några sådana upplysningar till dem. Det framstår i och för sig som förvånansvärt att B. inte skulle ha upplyst om besvären, men detta kan möjligen förklaras av att B., såvitt framgår av remissyttrandena, befann sig i stark affekt under förrättningen. Då klagomålen sålunda ej gått att styrka avskriver jag anmälan i denna del.

I fråga om de åtgärder kammarrätten och länsrätten vidtagit för att underrättelse om besvären skulle överbringas till polismyndigheten har utförlig redovisning lämnats i remissvaren. Ehuru full klarhet ej gått att vinna om vilka åtgärder som vidtagits från kammarrättens sida får likväl anses utrett att aktuarien vid kammarrätten, samma dag som besvären inkom, per telefon kontaktat tjänstgörande registrator vid länsrätten och upplyst om besvären och samtidigt rekvirerat länsrättens handlingar i målet. Vidare är utrett att aktuarien samma dag avsant skriftlig bekräftelse på rekvisitionen jämte fotokopia av besvärsskrivelsen. Av länsrättens yttrande framgår emellertid att vederböran-

de tjänsteman där inte uppfattat att det skulle vara fråga om en underrättelse enligt 18 § kungörelsen med föreskrifter om tillämpningen av 21 kap. föräldrabalken utan endast uppfattat att meddelandet avsåg rekvisition av handlingar. Såvitt framgår av utredningen skulle underrättelsen från kammarrätten således inte ha innefattat någon uttrycklig uppgift om att fråga tillika var om underrättelse enligt 18 §. Mot bakgrund härav och då underrättelsen, om en regelrätt sådan lämnats, skett till kanslipersonal vid länsrätten och ej till ordföranden eller föredraganden i länsrätten, framstår de vidtagna åtgärderna som otillräckliga. Kammarrätten har i sitt yttrande hit redovisat de rutiner kammarrätten härvidlag numera tillämpar och därvid anfört följande.

Enligt kammarrättens uppfattning måste underrättelse om besvär över beslut om hämtning, som omedelbart länder till efterrättelse, lämnas omgående till vederbörande länsrätt per telefon. I första hand bör telefonbeskedet riktas till ordföranden eller föredraganden i länsrätten. Erfarenheten har emellertid visat att svårigheter många gånger föreligger att nå någon av dessa omgående per telefon. I sådant fall bör underrättelsen lämnas till annan jurist vid länsrätten eller i sista hand till någon bland biträdespersonalen. I sistnämnda fall bör det åligga kammarrätten att förvissa sig om att mottagaren förstår att i sin tur vidarebefordra underrättelsen till jurist i länsrätten. Skriftlig bekräftelse på underrättelsen bör avsändas omgående. Lämpligt är också att anteckning görs på dagboksbladet om den muntliga underrättelsen, varvid även namnet på mottagaren bör anges. Kammarrätten förfar numera regelmässigt på detta sätt i mål av förevarande beskaffenhet.

Som kammarrätten själv framhållit kan det vara svårt att på ett tillräckligt betryggande sätt få underrättelsen överbringad till kompetent företrädare för länsrätten om underrättelsen sker telefonledes. Jag anser därför att det från rättssäkerhetssynpunkt inte kan vara helt tillfredsställande med en underrättelseordning som uteslutande bygger på telefonkommunikation. Enligt min mening måste det vara att föredra att kammarrätten sänder underrättelse per telegram till länsrätten i de fall där det trots försök ej gått att få direktkontakt med kompetent företrädare för länsrätten. Kammarrätten har visserligen anfört att i sådant fall kammarrätten skulle kunna lämna underrättelsen till någon bland biträdespersonalen samt förvissa sig om att mottagaren förstår att i sin tur vidarebefordra underrättelsen till jurist i länsrätten. Med all respekt för biträdespersonals kunnande anser jag inte att härmed vunnits den garanti för att underrättelsen kommer till länsrättens omedelbara kännedom som erfordras. Kammarrätten bör därför ta upp den beskrivna ordningen för underrättelse till omprövning.

I 19 § andra stycket kungörelsen med föreskrifter om tillämpning av 21 kap. föräldrabalken föreskrivs att den som har hand om barnet skall underrättas om tidpunkten för hämtningen, om inte synnerliga skäl föranleder annat. Socialstyrelsen har i sina Råd och Anvisningar som

exempel på sådana synnerliga skäl anført att barnets vårdare med stor sannolikhet kan befaras hindra eller försvåra hämtningen t. ex. genom att resa bort med barnet eller gömma det eller försvåra förrättningen genom att mobilisera grannar, släktingar eller andra personer för att hindra genomförandet. Rörande motiven till att den som har hand om barnet i förväg skall underrättas om hämtningen sägs i den till grund för lagstiftningen liggande propositionen (1967: 138 s. 61) att en sådan underrättelse i viss utsträckning torde kunna påräknas leda till att denne blir benägen att ordna överlämnandet på frivillig väg. Socialstyrelsen framhåller vidare i Råd och Anvisningar att sådant frivilligt överlämnande på alla sätt bör uppmuntras och att den representant för barnvårdsnämnden, som fått kallelse att närvara vid förrättningen bör, om han ej bedömer det som helt utsiktslöst eller hinder för hämtningen föreligger, ta kontakt med barnets vårdare och söka förmå honom att frivilligt överlämna barnet. Enär det är polismyndigheten som leder förrättningen ankommer det även på denna att lämna sådan underrättelse till den som har hand om barnet. Av inhämtade upplysningar framgår emellertid att någon underrättelse i förväg om hämtningen ej lämnades till B. Enär det var Thorén, som ledde förrättningen och denne numera avgått med pension finner jag dock ej anledning företa vidare utredning i denna del utan nöjer mig med att konstatera att vid min granskning av handlingarna i handräckningsmålet och införskaffad utredning i klagörendet inte har framkommit sådana omständigheter som kan anses ha motiverat undantag från huvudregeln om underrättelse om hämtningen samt att det vidare framstår som troligt att B., om denne underrättats i förväg, i lugn och ro kunnat framföra att han anført besvär, varigenom hämtningen kunnat stoppas.

Vid min prövning av ärendet har jag bibringats den uppfattningen att orsaken till att hämtningen kunnat genomföras i strid mot den ordning som åsyftas med gällande bestämmelser främst är att hänföra till missförstånd och bristfälliga rutiner. Jag har vidare ej funnit utredningen ge vid handen att ärendet för någon enskild tjänstemans del blivit handlagt på sådant sätt att anledning finns för mig att överväga åtal för tjänstefel. Med hänsyn härtill finner jag ej anledning företa någon åtgärd för beivrande av försummelse.

Kammarrätten i Göteborg har den 15 oktober 1973 beslutat följande föreskrifter rörande underrättelse om besvär över hämtningsbeslut.

Aktuarien skall omgående lämna underrättelse om besvär över beslut om hämtning, som länder till efterrättelse omedelbart, till vederbörande länsrätt per telefon. I första hand bör telefonbeskedet riktas till ordföranden eller föredraganden i länsrätten. Erfarenheten har emellertid visat att svårigheter många gånger föreligger att nå någon av dessa omgående per telefon. I sådant fall bör underrättelsen läm-

nas till annan jurist vid länsrätten eller i sista hand till någon bland biträdespersonalen. I sistnämnda fall bör aktuarien förvissa sig om att mottagaren förstår att i sin tur vidarebefordra underrättelsen till jurist vid länsrätten. Skriftlig bekräftelse på underrättelsen skall avsändas samma dag enligt särskilt formulär. I de fall då kontakt ej kunnat nås med jurist vid länsrätten avsänds dessutom bekräftelse omgående per telegram. Vid intefonerandet av telegrammet begärs kopia som läggs till akten. Anteckning skall göras på dagboksbladet om den muntliga underrättelsen, varvid även namnet på mottagaren anges.

Det ankommer på *referenten* att se till att kammarrättens underrättelseskyldighet blir iakttagen.

Omyndigs faderskapserkännande och ingående av avtal om underhållsbidrag

I ett ärende upptaget vid inspektion av socialförvaltningen i Haparanda upplystes att faderskapserkännandet för ett barn upprättats på socialbyrån och därefter översänts till barnafadern per post för dennes underskrift. Sedan denne inte låtit sig avhöra, tog nämnden per telefon kontakt med honom, varvid han förklarade att ärendet fördröjts, enär hans fader ännu ej godkänt avtalet. Av handlingarna framgick att barnafadern (född 1952) vid denna tid ännu ej uppnått myndig ålder. Faderskapserkännandet hade sedan upprättats på sedvanlig blankett vilken upptar såväl faderskapserkännande som avtal om underhållsbidrag. Vidare finns där plats för förmyndares godkännande »Ovanstående avtal om underhållsbidrag till barn och moder godkännes» jämte plats för datum och förmyndares underskrift. JO Wennergren gjorde i ärendet följande bedömning.

Om sådant erkännande av faderskapet till barn utom äktenskap, som enligt 3 kap. 1 § föräldrabalken fastställer faderskapet, sägs i 3 kap. 2 § föräldrabalken att det skall ske skriftligen och bevittnas av två personer. Erkännandet är en personlig rättshandling som fullgörs av barnafadern själv under förutsättning givetvis att han har sådan intellektuell mognad att han kan bedöma erkännandets innebörd och konsekvenser. Det krävs alltså inte att han är myndig, se Walin, Föräldrabalken 2:a uppl. s. 54 samt de i Svensk Juristtidning refererade hovrättsavgörandena 1930 nr 14 och 1963 nr 30.

I 7 kap. 7—9 §§ föräldrabalken finns vissa regler om »avtal angående fullgörande för framtiden av underhållsskyldighet» mellan föräldrar och barn. Om moders behörighet att ingå avtal med barns fader angående dennes underhåll till barnet sägs däri att hon, om hon har vårdnaden om barnet, får sluta sådant avtal ändå att hon ej uppnått myndig ålder. Någon motsvarande bestämmelse finns ej beträffande fadern. Vid bedömandet av om underårig fader kan med bindande verkan ingå

sådant avtal är till en början att beakta att huvudregeln om underårigs ingående av avtal är den i 9 kap. 1 § föräldrabalken intagna regeln att en underårig inte kan åta sig förbindelser i vidare mån än som följer av vad som skall gälla på grund av lag. Av särskilt intresse i sistnämnda hänseende är bestämmelsen i 9 kap. 3 § föräldrabalken att underårig får råda själv över vad han genom eget arbete förvärvat efter det han fyllt sexton år. I den rättsliga litteraturen har gjorts gällande att en barnafader kan själv ingå avtal om underhållsskyldighet, även om han är underårig, under förutsättning att han har tillräcklig mognad för att kunna bedöma saken, se Walin, Föräldrabalken 2:a uppl. s. 151 och Gunvor Wallin, Föräldrar och barn s. 59. Walin framför i sammanhanget tanken att ett underhållsavtal inte innebär att barnafadern åtar sig en förpliktelse. Förpliktelsen uppkommer på annat sätt. Jag förmodar att Walin menar att den uppkommer genom lag, i så fall 7 kap. 1 § föräldrabalken. Själva avtalet skulle då innebära allenast ett frivilligt reglerande av förpliktelsens omfattning. Med detta resonemang skulle man kunna säga att en underårig barnafader som skriver under ett underhållsavtal inte åtar sig förbindelser i vidare mån än som »följer av vad som skall gälla på grund av lag». Synsättet framstår dock som ganska krystat. I lagen anges ju inte underhållsskyldighetens omfattning i pengar räknat och underhållsavtalet innebär ju inte bara att barnafadern erkänner sig underhållsskyldig utan också att han åtar sig att betala underhåll med visst belopp. I Svensk Juristtidning har redovisats några hovrättsavgöranden som ger viss belysning, nämligen 1949 nr 16, 1963 nr 30 och 1970 nr 44. Avgörandena i fråga går ut på att något generellt krav på förmyndares medverkan inte behöver ställas, se särskilt 1963 nr 30. Tilläggas bör emellertid att skiljaktig mening antecknats och att 1970 års avgörande i första hand gällt frågan om ett underhållsavtal, som ej godkänts av förmyndaren, kunde underkännas som exekutionstitel utan hörande av motparten. Anmärkas bör också att regeringsrätten i ett utslag angående bidragsförskott — RÅ 1952 ref. 21 — funnit ett utan förmyndares godkännande ingånget underhållsavtal ej vara bidragsförskottsgrundande (enligt då gällande bidragsförskottslag var dom eller giltigt underhållsavtal förutsättning för rätten till bidragsförskott). Något avgörande från högsta domstolen föreligger inte beträffande den diskuterade rättsfrågan.

En annan sida av problemkomplexet är om den underåriges förmyndare kan ingå underhållsavtal som ställföreträdare för honom. I rättslitteraturen har uttalats att det förefaller minst sagt tveksamt om den underhållsskyldiges förmyndare kan ingå sådant avtal (Gunvor Wallin, Föräldrar och barn s. 59). Svaret på frågan sammanhänger uppenbarligen med hur man ser på den rättshandling det gäller ur barnafaderns synvinkel.

Så länge ett prejudicerande avgörande inte föreligger från högsta

domstolen rörande tolkningen av hithörande bestämmelser, anser jag för min del frågan om och i vad mån en underårig barnafader kan ingå underhållsavtal och frågan om och i vad mån förmyndares medverkan erfordras så oviss att en barnavårdsman eller, om sådan ej finns, en barnavårdsnämnd inte bör lämna sitt godkännande av ett underhållsavtal på sätt sägs i 7 kap. 7 § föräldrabalken om det inte under-tecknats av såväl den underårige själv som hans förmyndare. Därvid är att beakta att enligt huvudregeln en underårigs båda föräldrar gemensamt är förmyndare för honom. Det räcker alltså inte att endera av dem skriver under som man tyckts tro i detta fall.

Registrering av narkotikamissbrukare

Från sociala centralnämnden i Uppsala förelåg följande upplysningar om de åtgärder som föranletts av förekomsten av narkotikamissbruk i Uppsala. En särskild narkotikagrupp tillsattes i december 1966 med uppgift att göra en socialmedicinsk undersökning för att kartlägga narkotikamissbrukets omfattning i Uppsala och för att hjälpa missbrukare till adekvat vård och söka vägar för förhindrande av missbrukets spridning. Våren 1969 överfördes gruppen från barnavårdsavdelningen och blev direkt underställd socialförvaltningens centrala ledning. I socialförvaltningens 1970 genomförda nya organisation kom narkotikagruppen att tillhöra den allmänna socialavdelningens socialmedicinska enhet. Narkotikagruppens fortsatta verksamhet är sedan början av 1972 föremål för utredning. Om den registrering som skett under den av narkotikagruppen bedrivna verksamheten lämnades följande redogörelse.

Under de första årens verksamhet kom narkotikagruppen dagligen i kontakt med människor, som framförde misstankar om att anhörig, elev, patient, klient, ungdomsgårdsbesökare eller annan man stod i nära kontakt med missbrukade juridiskt klassificerat narkotikapreparat, vanligen av cannabislag. De uppgifter, som på detta sätt kom till gruppens kännedom noterades i form av minnesanteckningar, som systematiserades i alfabetisk ordning. Detta skedde dels i form av ett strimleregister omfattande namnuppgift, löpnummer och i regel födelsedatum, dels särskilda mappar, vari behandlingsjournaler, anteckningar och övriga handlingar förvarats. Atskilliga av de misstankar, som framfördes föranledde ej minnesanteckningar, då det efter samtal med exempelvis en orolig förälder kunde konstateras att missbruk ej förelåg. Principen har hela tiden varit att vaga minnesanteckningar ej föranlett att kontakt tagits med vederbörande utan detta har skett först sedan uppgifterna ytterligare styrkts.

I de fall då en missbrukare blivit föremål för kurativa åtgärder — sociala eller medicinska — har anteckningar härom gjorts i särskilda behandlingsjournaler. I de flesta fall har härvid inledningsvis upprättats ett intervjuformulär innehållande frågeställningar som ansetts ha bety-

delse för den fortsatta behandlingen. Dessa formulär har alltid ifyllts tillsammans med vederbörande missbrukare. I behandlingsjournalerna har den fortsatta behandlingen och kontakterna antecknats. Även medicinska anteckningar har noterats i dessa journaler, dels av narkotikagruppens konsultläkare, dels fram till våren 1972 av den till narkotikadispensären knutna läkaren. I den mån behandlingsåtgärder vidtagits som inneburit utgivande av socialhjälp eller som vid en behandlingsmässig bedömning kunnat mer formellt anknytas till de lagrum i barnavårdslagen, som ger utrymme även för åtgärder, som kan ingripa i den enskildes integritet, har ärendena handlagts enligt gängse rutiner och uppgifter har i dessa avseenden införts i socialregistret på sedvanligt sätt.

Det totala antalet registrerade uppgick per den 18.1.1971 till 1 100 och den 22.9.1972 till 1 164.

I skrivelser som kom in den 30 augusti 1972 och den 22 september 1972 hemställde Bo Frykholm om JO:s prövning av narkotikagruppens materialinsamling och hantering av insamlat material. Han fann det troligt att det arkiv över narkotikamissbrukare som upprättats inte stod i överensstämmelse med lagens föreskrifter om upprättande av sociala akter. Han hade i samband med vetenskaplig forskning gått igenom över tusen akter och ville ifrågasätta om inte mer än hälften av dem var olagliga eftersom de inneburit registrering av enskild person med namn, personnummer och misstanke om narkotikamissbruk utan att man haft personlig kontakt med den registrerade. Det hade också förekommit att en registrerad person nekats att ta del av akten om honom. De akter han bedömde som klart olagliga var sådana som upprättats enbart på grundval av obestyrkta misstankar om narkotikamissbruk som inkommit genom anhöriga och andra den för missbruk misstänkte närstående personer exempelvis lärare och skolkuratorer. Åtskilliga skolelever fanns registrerade enbart av det skälet att deras lärare och skolkuratorer hos dem tyckt sig märka trötthet och skoleda till den grad att man befarat att cannabismissbruk förelegat. Andra hade registrerats blott på grundval av polisens lista över fylleriförseelser och polisrapporter om personer som företett misstänkt psykisk sjukdom eller tablettförgiftning.

Sociala centralnämnden anförde med bifogande av en promemoria från socialassistenten Yngve Ljung i yttrande följande med anledning av Frykholms anmälan.

Det kan fastslås, att en rad data, genom den s. k. narkotikagruppens försorg, registrerats rörande för narkotikamissbruk misstänkta personer resp. personer som kunnat konstateras vara missbrukare av narkotiska medel. I viss utsträckning rör det sig om minnesanteckningar, ofta av preliminärt slag. I andra fall har, vad man kan kalla behandlingsjournaler, upplagts. I dessa akter finns då redovisade de medicinskt/sociala åtgärder, som kunnat etableras i samförstånd med den hjälpbehövande — på helt frivilligbaserade grunder. Dessa akter innehåller alltså dels anteckningar av i gruppen ingående socialarbetare, av konsultläkare och fram till våren 1972 även av dispensärläkaren. Vissa akter har, som ovan antytts, även formellt kommit att registreras i socialregistret.

Beträffande underåriga narkotikamissbrukare som aktualiserats hos narkotikagruppen kan konstateras, att de stöd- och hjälpåtgärder som erbjudits den hjälpbehövande och accepterats av denne, endast undantagsvis registrerats som ärende enligt Bvl 25—26 §§. Den hjälp som kunnat erbjudas har i stor utsträckning varit av medicinsk natur. Hjälpåtgärder av mera allmänt socialkurativt och psyko/socialt terapeutiskt slag har härutöver uppenbarligen vidtagits med stöd av Bvl 3 §, och under de senaste åren i vissa fall även med stöd av socialhjälpagens bestämmelser.

Oavsett om registrering i socialregistret skett eller ej, har offentlighetsprincipen följts med de inskränkningar som sekretesslagstiftningen föranleder.

Sociala centralnämnden finner sig kunna konstatera, att narkotikagruppens verksamhet gradvis utvecklats från en begränsad socialmedicinsk kartläggning av missbrukare till en rent behandlande och kurativt/terapeutiskt arbetande specialenhet.

Narkotikagruppens verksamhet har därför haft inslag av sociala och medicinska insatser för narkotikamissbrukare och gruppen har haft en intim samverkan med olika organ såsom polismyndigheten, sjukvårdens huvudman och forskningen på området. Registrets uppbyggnad har därför påverkats av detta komplexa samspel.

— — —

Sociala centralnämnden har inte kunnat finna några formella hinder för registrering av i vid mening sociala hjälpbehov och de hjälpinsatser som föranletts av dessa. Att sådana registreringar skulle få förekomma uteslutande med stöd av lagen om socialregister torde vara svårt att hävda. Det väsentliga i sammanhanget är möjligheten att uppehålla offentlighetsprincipen med i sekretesslagstiftningen inskrivna inskränkningar.

Någon allmän kommunikationsskyldighet med »den ärenden *kan* komma att röra», t. ex. i samband med obestyrkta anmälningar om missbruk, finns inte. Man rör sig här inom något av ett gränsområde, där rättsäkerhetsaspekter efter hand allt mer blir markerade, men där sådana alltid i viss utsträckning måste vägas mot lämplighetsbedömningar.

Anteckningar måste givetvis alltid göras, då socialvårdens företrädare i någon form får kännedom om att t. ex. underåriga missbrukat narkotika eller misstänkts göra detta. Även obestyrkta misstankar måste i ett visst tidsskede noteras, om barnvårdslagens intentioner skall följas. Samma förhållande gäller de av anmälaren påtalade fallen, där uppgifter om misstänkt missbruk inkommit från polismyndigheten.

Socialförvaltningens ledning avvisar bestämt att någon form av spelsekretess i syfte att försvåra för den ärendet gällt att ta del av sin akt förekommit. Socialassistent Yngve Ljung förnekar att någon vägrats att få läsa det aktmaterial, som gällt honom själv.

Sociala centralnämnden kan för sin del inte finna grund för den del av Frykholms anmälan som avser påstående om direkt tjänstefel av en enskild tjänstemans vägran att utlämna socialakt till den ärendet rör.

Sociala centralnämnden har i detta ärende dock kunnat konstatera en viss allmän öklarhet ifråga om principer för registrering av sociala/medicinska stöd- och hjälpåtgärder. En i och för sig önskvärd ökad samverkan över huvudmannaskapsgränserna inom ramen för ett helhetstänkande, torde inte heller underlätta etablerandet av en schablonmodell för registrering.

Inom socialförvaltningen kommer en allmän översyn att göras av principer och rutiner beträffande bl. a. förandet av minnesanteckningar samt beträffande införandet i socialregistret av socialvårdsdata.

Efter att ha fått del av sociala centralnämndens yttrande yttrade Frykholm sig däröver och framhöll bl. a. att frågan på vilket sätt de personers integritet, vilka utan egen kännedom om förhållandet registrerats, har skyddats exempelvis vid interna kontakter mellan socialförvaltningens avdelningar förblivit obesvarad.

JO Wennergren gjorde följande bedömning.

En första fråga som det kan ha sitt intresse att diskutera i detta ärendet är vad som är att förstå med ett personregister och under vilka förutsättningar en myndighet får föra ett sådant register. Vissa uttalanden härom finns i prop. 1965: 18 med förslag till lag om polisregister m. m. Departementschefen anförde där bl. a. (s. 49) att avgörande för bedömningen av frågan om ett register skall anses föreligga måste vara huruvida möjlighet finns att få en sammanställning av uppgifter rörande en viss person. En samling i kronologisk ordning förvarade akter var självfallet inte något register. Kort eller blad, på vilka enskilda personers alla belastningar sammanställts, bildade däremot ett register och samma var förhållandet med hjälp- eller sökregister som innehåller hänvisningar till allt material beträffande viss person. Önskemålet att snabbt kunna få fram allt material om en person kunde emellertid tillgodoses även genom att primärmaterialet, akterna, förvarades i bokstavsordning efter namn i stället för kronologiskt. En så anordnad aktsamling måste därför också anses som ett register från de synpunkter som här hade betydelse. Narkotikagruppens strimleregister med tillhörande personmappar motsvarar väl denna beskrivning av ett personregister.

I propositionen behandlas också fråga om stöd i lag bör finnas för upprättande av personregister. Departementschefen anförde härom att man måste ta hänsyn till två motstridande intressen. På ena sidan måste man tillgodose det allmänna rättssäkerhetskravet att registren ges ett innehåll som gör dem till ett så effektivt instrument som möjligt för framför allt polisens brottsbekämpning. På andra sidan är det ett starkt rättssäkerhetsintresse för den enskilde medborgaren att samlade uppgifter om förhållanden som utgör belastningar för honom inte skall finnas tillgängliga i större omfattning än som krävs av allmänna skäl. Det förra kravet talade starkt emot att i lag begränsa registrens innehåll. Departementschefen stannade därför för att innehållet i de lokala polisregistren inte borde regleras i lag. Den enskildes rättsskyddssynpunkt trädde inte för när i den mån registren endast användes internt och uppgifterna däri inte blev tillgängliga för obehöriga.

Ser man mot denna bakgrund närmare på om och i vad mån personuppgifter får antecknas om enskild i ett personregister och vilka krav

som av hänsyn till den enskildes privatlivs- och personlighetsskydd bör iakttagas vid anteckningar i sådant register, kan inledningsvis konstateras att gällande rätt överhuvudtaget inte lägger några hinder i vägen för att uppgifter insamlas om enskilda och antecknas i register eller på annat sätt. I princip står det fritt för såväl myndigheter som enskilda att bedriva sådan verksamhet. I den allmänna debatt som ägt rum kring SÄPO:s register, folk- och bostadsräkningen samt dataregistren har uppmärksamheten emellertid alltmer kommit att riktas mot den enskildes behov av skydd för sitt privatliv och sin personlighet i dessa sammanhang. Antecknandet av personuppgifter har kommit att uppfattas som ett intrång i den enskildes personliga sfär som inte bör få ske utan särskilda skäl, och garantier har efterlysts för att, där anteckning görs, det sker under betryggande säkerhet för att uppgiften är riktig och med möjlighet för den enskilde att kontrollera anteckningen och vinna rättelse av påträffad felaktighet. Krav har också rests på garanti för att det som antecknas inte kvarstår i registret längre tid än som är nödvändigt för ändamålet och rimligt. Till någon lagstiftning på området har det dock ej kommit ännu utan man befinner sig i stort sett fortfarande på ett opinionsbildande stadium.

Vid bedömningen av vad som i rådande läge är att iaktta i fråga om anteckningar hos en socialförvaltning angående enskilda personer är man i första hand hänvisad att hämta ledning ur de bestämmelser som finns i vårdlagarna, främst här då barnavårdslagen. Den föreskrift som träder i förgrunden är föreskriften i 14 § tredje stycket barnavårdslagen om att vad som framkommit vid utredningen av betydelse i ärendet skall upptecknas i protokoll eller tillvaratagas på annat betryggande sätt. Föreskriften återspeglar den viktiga grundsatsen att vad som skall finnas dokumenterat är framför allt och i princip endast det som är väsentligt i ett ärende. Ovidkommande uppgifter skall inte få figurera i materialet.

Att beakta är härvid också vad som sägs i 14 § andra stycket barnavårdslagen om att utredningen skall åsyfta att allsidigt klarlägga de omständigheter som är av betydelse för ärendets bedömning. Det ställs alltså krav på kontroll av riktigheten hos de uppgifter som erhållits. I princip skall obestyrkta påståenden, rena misstankar o. d. inte få ingå i slutprodukten. En annan sak är att anteckningar härom måste göras under en utrednings inledningsskede t. ex. då man mottar en anmälan från enskild eller myndighet, vilken finnes böra föranleda närmare undersökning.

Vidare märks föreskriften i samma stycke om att en utredning skall genomföras så skyndsamt som förhållandena betingar och bedrivs på sådant sätt att obehag, olägenhet eller kostnad inte i onödan vållas någon. Häri ligger ett allmänt krav på tillbörlig hänsyn gentemot den enskilde.

Sociala centralnämnden har i sitt yttrande anfört att anteckningar givetvis alltid måste göras då socialvårdens företrädare i någon form får kännedom t. ex. om att en underårig missbrukat narkotika eller misstänks göra det. Även obestyrkta misstankar måste i ett visst skede noteras om barnavårdslagens intentioner skall följas. Häri kan jag tveklöst instämma. En annan sak är emellertid om dessa anteckningar skall bevaras i de fall då det i senare skede klarlagts att misstankarna var grundlösa. Frykholm har ifrågasatt om lagens föreskrifter om upprättande av sociala akter följts inom socialförvaltningen. Jag förmodar att han därmed åsyftar bl. a. att en akt, som upplagts beträffande en person med anledning av misstanke om ett missförhållande, bevarats i socialförvaltningens arkiv även om misstanken avskrivits som grundlös. Jag föreställer mig att Frykholm uppfattar detta som något för personen i fråga kränkande. Frågan är då om sådana akter kan och bör utmönstras av hänsyn bl. a. till den enskildes personliga integritet. Det måste tyvärr konstateras att denna fråga inte är närmare reglerad. I riksarkivets cirkulär (1958: 530) till rikets kommuner med råd och anvisningar om gallring i kommunernas arkiv sägs att gallring bör ske med stor försiktighet och under iakttagande av följande tre huvudregler: a) Handlingar som kan behövas för den kommunala förvaltningen eller för framtida utredningar bör inte utgallras; b) Handlingar som kan ha rättslig betydelse skall självfallet ej utgallras; c) Handlingar av värde för framtida forskning bör inte heller utgallras. Vidare märks en rekommendation att utgallra arbetsmaterial, kladdar, minnesanteckningar, hjälpregister och korrespondens m. m. av tillfällig karaktär, när handlingen ej längre behövs för förvaltningen. Dessa anvisningar, som är skrivna med hänsyn tagen till allmänna behov men ej till den enskildes integritetsskydd, ger föga ledning för bedömning av den fråga det här gäller. Så mycket kan dock sägas som att, om arbetsmaterial, minnesanteckningar o. d. inte längre behövs för förvaltningen, hänsynen till den enskilde som materialet rör utgör ett ytterligare skäl att utgallra materialet utan dröjsmål.

Att hos socialförvaltningarna kommer att finnas anteckningar och uppgifter om enskilda från avslutade ärenden i stor omfattning och att där sålunda samlas ett betydande kunskapsmaterial om medborgares privata förhållanden är ofrånkomligt. Vad jag ser som en väsentlig synpunkt i sammanhanget är att den information som är samlad i möjligaste mån förmedlar en korrekt uppfattning om personerna. Jag har tyvärr i många fall kunnat konstatera att, om en felaktig uppgift blivit antecknad, den kan återkomma gång på gång trots att den blivit vederlagd. Det är därför angeläget att arbetsrutinerna är så upplagda att garantier finns för att rättelser av felaktiga uppgifter verkligen tränger igenom effektivt.

I vad mån en enskild om vilken anteckning görs med anledning av

anmälan eller av annan orsak skall ges del av uppgifterna och beredas tillfälle att yttra sig däröver är att bedöma enligt 15 § förvaltningslagen. Sociala centralnämnden har framhållit att någon allmän kommunikationsskyldighet med »den ärendet *kan* komma att röra» t. ex. i samband med obestyrkta anmälningar om missbruk inte finns. Man rör sig här enligt nämnden inom något av ett gränsområde, där rättssäkerhetsaspekter efter hand blivit allt mer markerade, men där sådana alltid i viss utsträckning måste vägas mot lämplighetsbedömningar. Jag delar nämndens uppfattning såtillvida som jag är införstådd med att en anmälan bör kunna avskrivas som obefogad efter enkel kontroll utan att den anmälde inkopplas. Så snart saken går till verklig utredning och överväganden om åtgärd, aktualiseras däremot en tillämpning av 15 § förvaltningslagen. I brist på föreskrifter härom blir bedömningen av om den enskilde eljest skall av integritetsskyddsskal ges tillfälle att kontrollera vad som antecknats om honom en bedömning som socialförvaltningen har att göra på fria grunder. Tilläggas kan att, i den mån socialförvaltningen inte tar initiativet, den enskilde i regel har möjlighet att på eget initiativ kontrollera vad som finns antecknat om honom. Den aktinsyn som offentlighets- och sekretesslagstiftningen tillerkänner den enskilde utgör därför också ett väsentligt inslag i bilden. Ytterligare märks som en viktig faktor det skydd mot obehörig insyn från utomstående — enskilda såväl som tjänstemän — som sekretesslagstiftningen bereder den om vilken anteckningar gjorts.

Bland registren hos de kommunala socialförvaltningarna intar socialregistret en särställning. Enligt 1 § lagen (1936:56) om socialregister skall i varje kommun av socialnämnden eller annat kommunalt organ som kommunen utser därtill föras socialregister över hjälpverksamheten i kommunen. I 2 § lagen sägs att i socialregistret skall antecknas de personer som erhåller understöd eller annan hjälp genom kommunens organ ävensom personer vilka erhåller hjälp i annan form i den mån det registerförande organet erhåller kännedom därom och finner anteckning om förhållandet böra inflyta i registret. Anteckningarna i registret bygger enligt sakens natur i regel på uppgifter hämtade ur socialförvaltningens akter i enskilda ärenden. Det förekommer emellertid också att anteckningar görs på grundval av särskilt inhämtade eller mottagna uppgifter eller gjorda iakttagelser. Över huvud taget växlar praxis starkt socialförvaltningarna emellan i fråga om uppbyggnad, omfattning och utformning i övrigt av socialregistren. Beträffande de hjälpregister för personupplysning som i övrigt kan förekomma hos en socialförvaltning finns inga särskilda föreskrifter beträffande innehåll, utformning eller handhavande.

I sekreteshänseende råder en markant skillnad mellan ett socialregister och andra personregister hos en socialförvaltning. Enligt 14 § fjärde stycket sekretesslagen får uppgifter och anteckningar som tillhör social-

registret inte utlämnas i vidare mån än som följer av lagen om socialregister. Denna lag innehåller inte någon föreskrift om rätt för person som finns upptagen i registret att ta del av det som där finns antecknat om honom. Denne kan därför inte tillåtas ta del av vad som finns registrerat beträffande honom i socialregistret.

För övriga personregister hos en socialförvaltning gäller den vanliga socialsekretessen enligt 14 § första och andra styckena sekretesslagen. Huvudregeln är där att envar har rätt att ta del av de allmänna handlingar som rör honom själv. En person kan därför normalt inte vägras ta del av anteckningar rörande honom i ett personregister.

Av sociala centralnämndens yttrande framgår att narkotikagruppens register är ett från socialregistret fristående register. Att primäruppgifter från registret sekundärt noterats i socialregistret är en annan sak.

Frykholm anför i sin anmälan att personer som ägt kännedom om att socialakt upprättats över dem och som hos Ljung ansökt om att få läsa akten nekats detta. Ljung har häremot invänt att Frykholm inte angett vilka personer det gäller samt förklarat att inte vid något tillfälle någon person vänt sig till honom över huvud taget och gjort sådan framställan som Frykholm påstått. Frykholm har genmält att han inte i offentlig handling kan namnge personer som är registrerade av narkotikagruppen och föreslagit att yttrande inhämtas från andra socialassistenter än Ljung. Påståendet att Ljung i strid mot innehållet i 14 § första stycket sekretesslagen vägrat någon att ta del av narkotikagruppens anteckningar om honom är obestyrkt. Jag nöjer mig med att konstatera att Ljung uppenbarligen är medveten om sin skyldighet att utlämna materialet till den det angår om denne begär det.

Sociala centralnämnden har beträffande narkotikagruppens registrering anförts att det väsentliga i sammanhanget är möjligheten att uppehålla offentlighetsprincipen med i sekretesslagstiftningen inskrivna inskränkningar. Jag kan inte hålla med om att det förhåller sig på ett fullt så enkelt sätt. Det kan ha sitt intresse att åter jämföra med vad som gäller i fråga om de personregister polisen har för att kunna fullgöra sina uppgifter. I 2 § lagen (1965: 94) om polisregister m. m. föreskrivs att innehållet i polisregister skall begränsas till uppgifter som polisen behöver för att kunna förebygga och uppdaga brott samt fullgöra sin verksamhet i övrigt. Föreskriften återspeglar den allmänna grundsatsen om att en myndighets åtgärder skall vara försvarliga från ändamåls- och behovsynpunkt. Denna grundsats är naturligtvis tillämplig också i socialförvaltningen. Använder man sig inom en socialförvaltning av personregister, bör innehållet begränsas till sådana uppgifter som man behöver för att fullgöra sin verksamhet. Då sociala centralnämnden uppger att åtskilliga av de misstankar som kommit till narkotikagruppens kännedom ej föranlett någon registreringsåtgärd, när det exempelvis efter samtal med den unges föräldrar kunnat konstateras att narkotikamiss-

bruk ej förelåg, har man sålunda handlat i god överensstämmelse med angivna princip.

Enligt riksarkivets anvisningar bör hjälpregister utgallras då de inte längre behövs för förvaltningen. När det gäller personregister framstår det enligt min mening som särskilt angeläget av hänsyn till dem som antecknats i registret att så sker. Och tanken bör förverkligas också på det sättet att de enskilda registreringarna i ett register utgallras så snart de inte längre behövs. Detta gäller i särskilt hög grad när fråga är om personregister av typen register över narkotikamissbrukare och liknande belastningsregister. Det kan visserligen inte påstås att den omständigheten att någon förekommer i registret är ägnad att utsätta honom för andras missaktning, eftersom registret inte är offentligt, men det kan av den enskilde själv, som ju får ta del av registreringen, om han begär det, upplevas som förklenande och förödmjukande att stå i ett sådant register. Härtill kommer att det finns en risk för att t. ex. tjänstemän inom andra avdelningar av socialförvaltningen utan närmare undersökning noterar att personen finns antecknad i registret. Särskilt olyckligt skulle det naturligtvis vara om en inaktuell registrering vidarebefordras till socialregistret. Att föra ett sådant register som ett register över narkotikamissbrukare är därför en ansvarsfull uppgift och en uppgift som måste fullgöras under betryggande garantier för den enskildes skydd till person och privatliv. Jag finner det vara av stor vikt att det tillses att anteckningar om obestyrkta misstankar o. d. som ej föranlett utredning inte tillåts stå kvar i registret. Föranleder en anmälan ingen åtgärd i utredningshänseende, bör den heller inte få sätta något bestående spår i själva registret över narkotikamissbrukare. Enligt min mening bör också tillses att anteckningar som ursprungligen var befogade avlägsnas så snart de inte längre behövs. En person bör inte finnas antecknad i ett belastningsregister längre än som är nödvändigt. Eventuellt kan rutinen schabloniseras så att anteckningarna avlägsnas sedan fem år förflutit från det saken senast var aktuell.

Sociala centralnämnden har upplyst att en allmän översyn kommer att göras inom socialförvaltningen beträffande principer och rutiner för bl. a. förandet av minnesanteckningar samt beträffande införandet i socialregistret av socialvårdsdata. En sådan översyn skulle med säkerhet vara till fördel från de synpunkter jag här anlagt. Vad gäller införandet i socialregistret av socialvårdsdata vill jag speciellt framhålla vikten av att sådana data inte antecknas i socialregistret utan att uppgifterna finns väl belagda i socialakt eller annan handling. Eftersom den enskilde inte har någon insyn i socialregistret beträffande vad som där antecknats om honom, blir det särskilt angeläget att eliminera risker för anteckning av oriktiga uppgifter i detta register.

Sociala centralnämnden har ansett sig kunna konstatera att en viss allmän oklarhet råder i fråga om principer för registrering av sociala/

medicinska stöd- och hjälpåtgärder. Jag kan instämma i detta konstaterande och vill i sammanhanget ånyo erinra om den ökade uppmärksamhet som under senare år ägnats myndigheters personregistrering från synpunkten av den enskildes skydd för sin personlighet och sitt privatliv. Diskussionen har visserligen mest kretsat kring det integritets-hot som dataregister kan utgöra men också annan personregistrering har varit i fokus, se t. ex. SOU 1968: 4 s. 55. Det synes önskvärt att vid socialförvaltningens översyn också beaktas de synpunkter på personregistrering som anförts i den allmänna debatten. Jag vill då särskilt peka på de avsnitt i offentlighets- och sekretesslagstiftningskommitténs betänkande »Data och integritet» (SOU 1972: 47) som handlar om privatlivsskyddet vid personregistrering.

Gottgörelse för socialhjälp ur retroaktiv förtidspension

I fråga om skyldighet att återbetala uppburen socialhjälp gäller följande enligt socialhjäplagen. I 33 § lagen föreskrivs att för obligatorisk socialhjälp är hjälptagaren — förutom i vissa fall av oredlighet — ersättningskyldig under förutsättning att han, där socialhjälp utgjort förskott på förmån vartill han eljest är berättigad, efter hjälpens beviljande kommer i åtnjutande av denna förmån. För socialhjälp, som vid utgivandet inte betecknats som förskott, har ersättningskyldighet enligt nämnda lagrum inte ansetts föreligga (KÅ II 1969 ref. 3). Vidare föreskrivs i 34 § lagen att för frivillig socialhjälp, som lämnats någon efter det han fyllt 16 år, hjälptagaren är ersättningskyldig. Vill socialnämnd få socialhjälp återbetald, skall nämnden först söka få betalning godviljigt. Lyckas det ej har nämnden enligt 39 § lagen att hos länsstyrelsen föra talan om utbekommande av ersättningen. Anspråk på ersättning för socialhjälp får inte bifallas, om den ersättningskyldige genom att återbetala kostnaden eller någon del därav kan antas komma att sakna erforderliga medel till underhåll för sig och de sina eller eljest synnerliga skäl talar mot bifall till ersättningsanspråket. Går länsstyrelsens beslut hjälptagaren emot, kan han anföra besvär över beslutet hos kammarrätten.

För socialnämnd, som utgivit socialhjälp som förskott på pension enligt lagen om allmän försäkring, står också en annan väg till ersättning öppen. I 17 kap. 4 § denna lag stadgas sålunda att det pensionsbelopp, som först förfaller till betalning efter beslut om pension, får, där den pensionsberättigade under den tid på vilken pensionsbeloppet belöper i väsentlig mån erhållit sin försörjning av allmänna medel, till den del pensionsbeloppet motsvarar vad den myndighet som tillhandahållit försörjningen visar sig ha för nämnda tid utgivit för den pensions-

berättigade samt hans make och minderåriga barns försörjning uppbäras av myndigheten. Socialnämnd, som önskar uppbära hjälptagares pension med tillämpning av nämnda lagrum, har att göra framställning härom hos försäkringskassan. Finner försäkringskassan att förutsättningarna i lagrummet för socialnämndens uppbärande av pension är uppfyllda, har försäkringskassan att besluta om att pensionsbeloppet skall uppbäras av socialnämnden. Vill den pensionsberättigade ej låta sig nöja härmed, kan han anföra besvär över beslutet hos riksförsäkringsverket och därifrån till försäkringsdomstolen. Socialnämndens beslut att göra framställning hos försäkringskassan om att få uppbära pensionen torde inte utgöra något överklagbart beslut (Ragnemalm, Förvaltningsbesluts överklagbarhet s. 270 ff). Ej heller torde socialnämnds åtgärd att uppbära pensionen i enlighet med försäkringskassans beslut kunna betraktas som ett beslut mot vilket talan kan föras genom besvär (Ragnemalm a a s. 582, se även KÅ II 1959 ref. 7 och 1961 ref. 19).

I en JO-anmälan anförde M. bl. a., att han sedan 1968 uppburit socialhjälp, att han i januari 1971 ansökt om förtidspension samt att han i juni 1972 beviljats förtidspension fr. o. m. oktober 1970. Socialnämnden hade emellertid hos försäkringskassan uppburit vad som utgivits i socialhjälp under förfluten tid utan att vid tiden för utgivande av hjälpen ha uppgivit att så skulle komma att ske. M. förklarade vidare att han ansåg det felaktigt att han skulle betala skatt för de pengar som utgivits till socialnämnden.

Efter remiss anförde Stockholms socialnämnd i yttrande den 21 september 1972 bl. a. följande.

Med anledning av underremiss har chefen för socialbyrå 3 Tore Roslund den 15.8.1972 anført:

»M. ansökte under januari 1971 om förtidspension hos försäkringskassan i Stockholm. Han hade då sedan flera år uppburit löpande socialhjälp genom socialbyrå 3. I ett beslutsmeddelande daterat den 16.6.72 meddelade försäkringskassan att sökanden beviljats förtidspension retroaktivt från oktober 1970. Innan beslut om pension förelåg hade vederbörande kretsassistent vid flera tillfällen haft kontakt med försäkringskassan i ärendet. Försäkringskassan gjorde den 2.6.72 en förfrågan till socialbyrån om ersättningsanspråk med anledning av utgiven socialhjälp. Den 6.6.72 meddelades sökanden skriftligen att socialbyrån gjorde anspråk på ersättning ur sökandens retroaktivt beviljade pension. Samma dag underrättades försäkringskassan om socialbyråns krav på 15 836 kr., eller den summa som under tiden oktober 1970—juni 1971 utbetalats till sökanden i socialhjälp.

Kravet har handlagts rutinmässigt enligt gällande allmänna bestämmelser. All skriftväxling i kravärendet har skett medelst för ändamålet avsedda formulär.

Senare har kravärendet ytterligare granskats på byrån. Den sökanden tillerkända nettopensionen retroaktivt för tiden oktober 1970 till och med juni 1971 har uppgått till sammanlagt 17 420 kr., varför sökanden

sedan socialbyråns fordran avdragits själv erhållit 1 584 kr. i »överskott» genom försäkringskassan. Om man gör en avräkning månad för månad under ovannämnda tid kommer man emellertid fram till att under 4 månader nämligen maj 1971, september 1971, april 1972 och maj 1972 socialhjälp utgått med högre belopp än den retroaktivt för respektive månad beviljade nettopensionen. För dessa månader tillsammans överskrider utgiven socialhjälp totalt inkommen pension med sammanlagt 950 kr.

Detta belopp har nu genom slutlig redovisning tillställts sökanden.

Alla skatteavdrag å pension sker ju vanligen när det gäller första-gångsutbetalningar genom försäkringskassan och därefter genom riks-försäkringsverket. De pensionsbelopp som ovan omnämnts äro alla net-topensioner dvs. skatteavdrag har redan gjorts genom försäkringskas-san.»

Avräkningen omfattar tiden från och med oktober månad 1970, dvs. från och med den månad då klaganden beviljades förtidspension, till och med juni månad 1972, då nettopensionsbeloppet för den angivna tiden utbetalades från försäkringskassan till socialbyrå 3. Beloppet 17 420 kronor inkom till socialbyrån 21.6.1972. Med stöd av bestämmelserna i 17 kap. 4 § lagen om allmän försäkring uppbar socialbyrån ur detta belopp vad byrån för ifrågavarande tid utgivit för klagandens försörjning eller 15 836 kronor och redovisade överskjutande belopp 1 584 kronor till klaganden. Detta förfarande torde ha laga stöd. Då emellertid vid Stockholms socialförvaltning tillämpas den ordningen att avräkning av från socialbyrå utgivna belopp av det först till betalning förfallna pensionsbeloppet skall ske socialhjälp mot pension för samma månad har i nu förevarande ärende vid slutlig avräkning den 15.8.1972 till sökanden redovisats ytterligare 950 kronor på sätt socialbyråchefen ovan angivit.

Sedan ärendet för belysning av rättsfrågan remitterats till socialstyrelsen anförde styrelsen i yttrande den 14 november 1972 bl. a. följande.

Socialstyrelsen har den 14 augusti 1972 kallat regeringsrådet B O Hamdahl att såsom vetenskapligt råd deltaga i behandlingen av ärende 11: 496/72 angående återkrav av socialhjälp som utgivits såsom förskott på förmån. Hamdahl har i skrivelse till socialstyrelsen anförut att kommun, som utgivit socialhjälp såsom förskott på förmån kan få gottgörelse för socialhjälp på två skilda vägar. Kommunen kan antingen rikta krav gentemot hjälptagaren enligt 33 § socialhjälpslagen eller ansöka om utbetalning genom socialförsäkringsorgan enligt 17 kap. 4 § lagen om allmän försäkring.

Beträffande återkrav enligt socialhjälpslagen 33 § anför Hamdahl att det enligt prejudikat från kammarrätten, som har stöd i förarbetena (SOU 1950: 11 s. 112—113) är en förutsättning för återkrav att det vid socialhjälpens lämnande klargjorts för hjälptagaren att hjälpen utgivits såsom förskott på förmån. Hamdahl hänvisar till kammarrättens årsbok II 1969 referat 3 och påpekar att kammarrättens beslut meddelats under tid då kammarrätten var sista instans i socialhjälpsmål varför utslaget är att anse som prejudicerande.

I lagen om Allmän försäkring 17 kap. 4 § ges möjlighet för kommun att av retroaktivt pensionsbelopp få till sig utbetalat vad som svarar mot utgiven socialhjälp för samma tid, som den på vilken pensionsbeloppet

belöper. Denna ersättningsmöjlighet är fristående från återkravsrätten enligt 33 § socialhjälpslagen enligt nämnda skrivelse från Hamdahl; huruvida det är en förutsättning för försäkringskassans beslut om utbetalning till kommun enligt 17 kap. 4 § AFL att pensionstagaren vid socialhjälpens lämnande varit medveten om att hjälpen lämnats såsom förskott på förmån och således är återbetalningsskyldig skriver Hamdahl följande:

»Med vad som sagts har inte besvarats frågan huruvida en förutsättning för försäkringskassas beslut om utbetalning till kommun enligt 17 kap. 4 § AFL är att pensionstagaren vid socialhjälpens meddelande blivit uppmärksamgjord på att hjälpen hade karaktär av förskott på pension. Stadgandet i 17 kap. 4 § AFL motsvarar 18 § 1 mom. lagen 1946: 431 om folkpensionering, vilket i sin tur går tillbaka på 11 § lagen 1935: 434 om folkpensionering. Ordalydelsen i 1935 års lag skiljer sig från den i 1946 års lag och AFL såtillvida som 11 § i 1935 års lag har ingressen »Har kommun, sedan någon ansökt om folkpension, förskotterat pension åt honom, äger kommunen etc», medan i de båda senare lagarna som förutsättning för pensionsutdelning till kommun endast föreskrivs att »den pensionsberättigade under den tid å vilken pensionsbeloppet belöper i väsentlig mån erhållit sin försörjning av allmänna medel».

Denna skillnad är avsiktlig, som framgår av förarbetena till 1946 års lag (SOU 1945: 46 s. 110), där det heter: »För närvarande gäller, att kommun, som sedan någon ansökt om folkpension, förskotterat pension åt honom äger uppbära det först till betalning förfallande pensionsbeloppet, i vad det hänför sig till tid för vilken förskott utgivits, och därav tillgodogöra sig förskottet. Denna bestämmelse är i vissa avseenden otillfredsställande. Folkpension utbetalas sålunda i betydande omfattning jämväl för viss tid före den tidpunkt pensionsansökningen ingivits. Har sökanden under denna tid helt eller delvis försörjts av det allmänna, är det föga tilltalande att till honom utbetala ett ganska betydande engångsbelopp utan bör det allmänna i dylikt fall i första hand kunna få sina kostnader täckta. Vid utgivande av hjälp för tid efter pensionsansökningens ingivande måste med nuvarande bestämmelse uttryckligen angivas att hjälpen utgör förskott, i annat fall har kommunen ej rätt till folkpensionen. Detta förbises ej sällan av de kommunala myndigheterna, vilket leder till missförstånd och skriftväxling. Kommittén föreslår därför att, där pensionsberättigad under tid, för vilken pension retroaktivt utgår, i väsentlig mån erhållit sin försörjning av allmänna medel, folkpension avseende den tiden skall kunna utbetalas till den myndighet — i regel fattigvårdsmyndighet — som tillhandahållit försörjningen.»

Av detta uttalande, som inte föranledde någon invändning i propositionen eller under riksdagsbehandlingen, torde framgå att det inte är en förutsättning för kommunens möjlighet att få retroaktiv pension utbetalad som ersättning för socialhjälp, att hjälptagaren gjorts uppmärksam på att socialhjälpens varit avsedd som förskott på pension. Det räcker med att hjälpen i realiteten haft denna karaktär.

Det nämnda stadgandet överfördes utan att ändring var avsedd till 17 kap. 4 § AFL. Ett stöd för att bestämmelsen alltjämt har den nyss angivna innebörden kan vidare motsättningsvis hämtas ur 20 kap. 3 § AFL, där det i visst fall för indragning av sjukpenning eller förtidspension uttryckligen anges som förutsättning att den försäkrade erinrats

om att indragning är påföljd av vägran att underkasta sig rehabiliteringsåtgärd. Något avgörande i frågan av försäkringsdomstolen har jag mig inte bekant.»

Mot bakgrund av vad som ovan anförts finner socialstyrelsen det helt förenligt med gällande lagstiftning att socialnämnd bevakar motsvarande belopp som en person erhållit i socialhjälp för den tid retroaktiv pension kommer att utbetalas, utan att hjälpen vid utgivandet betecknas som förskott på pension. Förhållandena kan för övrigt vara sådana att socialnämnden vid hjälpens utbetalande inte haft vetskap från vilken tidpunkt eventuell pension kommer att beviljas. För undvikande av missförstånd är det givetvis av vikt att pensionssökande underrättas om kommunens föreliggande möjlighet att få retroaktiv pension utbetald som ersättning för socialhjälp.

Enligt socialstyrelsens uppfattning bör hjälpen som utgetts för en viss månad avräknas endast mot pensionen för samma månad. Detta ställningstagande torde stå i korrespondens med syftet till att kommunen fått återkravs rätt via försäkringsorganisationen. Avsikten har ju enligt förarbetena varit att den person, som erhållit socialhjälp i avvaktan på sin pension och sedan erhåller retroaktiv pension, inte skall uppnå en förmånligare ställning än den som erhållit sin pension utan dröjsmål och dessförinnan haft andra försörjningsmöjligheter. Omvänt torde därför gälla att han inte heller skall komma i sämre ställning än om han haft sin pension att tillgå. Har således under en viss månad hjälpbehovet varit större än den aktuella pensionen synes det överskjutande beloppet därför inte böra återkrävas ur ett eventuellt överskjutande belopp för en annan månad. Såsom en jämförelse hänvisas till kungörelsen (1962: 393) där kommun ges rätt att uppbära pensionsberättigads folkpension för månad, om den pensionsberättigade under hel månad vistats i hem, som avses i 18 § lagen om socialhjälp. Ovanstående resonemang finner socialstyrelsen vara ett tillvägagångssätt som lämpligen bör komma till användning. Utformningen av 17 kap. 4 § lagen om allmän försäkring synes dock ge lagligt stöd för möjligheten att avräkna den hjälp som utgivits under hela retroaktivperioden mot hela den retroaktiva pensionen.

Beträffande frågeställningen vilken betydelse det ur återkravshänseende har att socialhjälp är skattefri medan pensionen är skattepliktig hänvisas till ovan förda resonemang om syftet med kommuns återkravs rätt från försäkringsorgan. I detta avseende synes det även rimligt att jämförelse görs med de återkravsförhållanden, som är möjliga då hjälp utgivits enligt 13 § socialhjälp lagen. Hjälp tagaren blir då i princip återbetalningsskyldig och om återkrav kommer till stånd får han vanligtvis betala ur sin lön på vilken skatt i vanlig ordning har dragits.

I fråga om tolkningen av 17 kap. 4 § lagen om allmän försäkring kan vidare noteras att försäkringsdomstolen i flera domar inte funnit skäl till ändring av beslut om utbetalning av retroaktiv pension till socialnämnd då hjälptagaren i väsentlig mån erhållit sin försörjning genom bidrag från nämnden. Härvid synes som förutsättning inte ha krävts att bidraget utgivits som förskott på pensionen.

JO Wennergren gjorde följande bedömning.

Av vad ovan antecknats framgår att socialnämnden då M. i juni 1972 beviljades förtidspension från och med oktober 1970, hade att ta ställning till om socialnämnden skulle ur de pensionsbelopp som belöpte på tid, då nämnden utgivit socialhjälp till M:s försörjning, söka få återbetalt vad socialnämnden lagt ut. Med hänsyn till vad som upplysts om storleken av den retroaktiva pensionen och omständigheterna i övrigt kan ingen som helst kritik riktas mot socialnämnden för att beslut fattades om att återbetalning skulle sökas. Dock hade socialnämnden enligt min mening lämpligen bort underrätta M. redan då han i januari 1971 ansökte om pension att han fick vara beredd på att gottgöra socialnämnden för vad denna lade ut för hans försörjning i avbidan på beslut i pensionsärendet, i den mån pension beviljades för denna tid.

Som förut nämnts kan socialnämnd i ett sådant fall som det var fråga om söka återbetalning på två vägar, som kan kallas socialhjälpsvägen och socialförsäkringsvägen. Valet dem emellan är fritt. Ingen kritik kan därför riktas mot socialnämnden för att nämnden valde att söka återbetalning genom att göra framställning hos försäkringskassan om att få uppbära så mycket av den retroaktiva pensionen som belöpte på vad socialnämnden utgivit för M:s försörjning under ifrågavarande tid. För att ersättning skall kunna utdömas socialhjälpsvägen fordras att socialhjälpens betecknats som förskott på den sökta pensionen. Motsvarande krav ställs inte i 17 kap. 4 § lagen om allmän försäkring. Enligt detta lagrum räcker det att socialnämnden visar att den pensionsberättigade under den tid, på vilken pensionsbeloppet belöper, i väsentlig mån erhållit sin försörjning genom socialhjälp. Detta krav måste socialnämnden anses ha fyllt. Ingen kritik kan därför riktas mot försäkringskassan för att den beslöt att låta socialnämnden uppbära större delen av de retroaktiva pensionsbeloppen eller mot socialnämnden för att den i enlighet härmed uppbär beloppen i fråga.

Enligt 17 kap. 4 § lagen om allmän försäkring skall socialnämnd få uppbära pensionsbeloppet till den del det motsvarar vad nämnden visar sig för tiden i fråga ha utgivit för försörjningen. Socialstyrelsen har som sin mening uttalat att avräkningen bör ske månadsvis och närmare utvecklat skälen härför. Jag finner de anförda skälen vägande men anser mig inte böra föregripa de ordinarie besvärinstansernas prövning av denna rättsfråga. Det ankommer i sista hand på försäkringsdomstolen att ange hur lagen bör tolkas och tillämpas på denna punkt.

Tagande av fullmakt från socialhjälpstagare

I skrivelse till socialutredningen anförde JO Wennergren följande.

Lagen om socialhjälp skiljer mellan obligatorisk och frivillig socialhjälp. Enligt 12 § lagen skall obligatorisk socialhjälp utgå till minder-

årig ävensom den, som på grund av ålderdom, sjukdom, lyte eller eljest bristande kropps- eller själskrafter icke kan försörja sig genom arbete eller som av hälsoskäl bör helt eller delvis avhålla sig från arbete, i den mån han själv saknar medel och hans behov icke tillgodoses på annat sätt. Socialhjälp skall utgå till livsuppehälle och till den vård, som finnes erforderlig. I fråga om minderårig skall hjälpen avse jämväl uppfostran. Den obligatoriska socialhjälp är kommun skyldig att lämna.

Enligt 13 § lagen får kommun meddela socialhjälp även i andra fall än de i 12 § nämnda efter fritt bedömande och enligt grunder, som kommunen själv bestämmer.

14 § socialhjälpslagen innehåller bestämmelser om sättet för utbetalning av socialhjälp. Där sägs att socialhjälp bör lämnas på sådant sätt, att den behövande såvitt möjligt blir i stånd att för framtiden genom eget arbete försörja sig och de sina. Hjälpens bör utgå i form av kontant understöd, såvida ej hjälpbehovets art föranleder till annat och anledning ej heller finnes att antaga, att dylikt understöd icke kommer till behörig användning.

I 14 § sägs också att kommunens fullmäktige får medgiva, att socialnämnden, om socialhjälp finnes böra utgå till bekostande av utbildning eller inköp av redskap eller verktyg eller till annat dylikt ändamål, i stället för att bevilja kontant understöd, tecknar borgen å lån, som erfordras för ändamålet.

Socialhjälp skiljer sig från flertalet övriga sociala förmåner av ekonomisk natur därigenom att återbetalningsskyldighet kan komma i fråga. När det gäller obligatorisk socialhjälp och frivillig socialhjälp som utgivits till någon innan han fyllt sexton år föreligger återbetalningsskyldighet dock enligt 33 § socialhjälpslagen endast i vissa där särskilt uppräknade fall bl. a. det där socialhjälp utgjort förskott på förmån, vartill hjälptagaren eljest är berättigad, och han efter socialhjälpens beviljande kommit i åtnjutande av denna förmån. I fråga om frivillig socialhjälp till någon efter det att han fyllt 16 år föreligger däremot enligt 34 § socialhjälpslagen generell återbetalningsskyldighet för hjälptagaren. Av 39 § sjätte stycket socialhjälpslagen följer dock att rätten till återkrav viker om hjälptagaren genom att återbetala kostnaden eller del därav kan antas komma att sakna erforderliga medel till underhåll för sig och de sina eller eljest synnerliga skäl talar mot ersättningsanspråket. Anser kommun förutsättningar för återbetalning föreligga skall kommunen i första hand söka få till stånd en överenskommelse med hjälptagaren om återbetalning. Lyckas det ej kan kommunen föra talan om ersättning hos länsstyrelsen. Sådan talan skall enligt 39 § socialhjälpslagen anhängiggöras hos länsstyrelsen inom tre år efter det hjälpen lämnats. Sker det ej är rätten till ersättning förlorad.

Sedan jag i ett antal ärenden blivit uppmärksam på att det i social-

hjälpsspraxis förekommer att det socialhjälpbeviljande organet (socialnämnd, social centralnämnd, social distriktsnämnd etc.) avkräver hjälptagaren fullmakt för organet att lyfta honom tillkommande belopp av olika slag för att härigenom säkerställa återbetalning, beslöt jag att undersöka vilken omfattning detta förfaringssätt har. Jag vände mig därför till Svenska Kommunförbundet som välvilligt bistod mig och genom en telefonenkät till 23 kommuner inhämtade upplysningar i frågan och sammanställde resultatet härav i en promemoria, som överlämnades till mig. I promemorian anfördes bl. a. följande.

Med hänvisning till bl. a. folkmängdens storlek i dessa kommuner ansågs det lämpligt att landets till folkmängden största tre kommuner borde ingå i undersökningen. Därefter uttogs kommunerna efter storleksordning enligt följande; var tionde kommun t. o. m. kommuner med minst 13 000 inv., därefter var tjugonde kommun tills sammanlagt tjugotre kommuner erhöles. Den tjugotredje kommunen hade 5 500 inv. och var i storleksordning den 273:e av totalt 464 kommuner. Ett stort antal mindre kommuner omfattades således ej av undersökningen, vilket dock bedömdes vara av mindre vikt på grund av kommunsammanläggningarna den 1 januari 1974. En tendens till olika synsätt på frågorna om civilrättsliga säkerheter kunde förmärkas beroende på kommunstorlek. Det föreföll som om återkrav och säkerhet för utgiven socialhjälp ägnades större intresse i kommuner med landsbygdskaraktär.

Vid uppgifternas inhämtande har strävan varit att intervjuerna skulle företas med socialcheferna eller andra ledande socialtjänstemän och att uppgifterna även skulle avspegla kommunens uppfattning där denna avvek från den intervjuades.

Undersökningsresultat:

Endast ett mindre antal kommuner, företrädesvis de större kommunerna, använde sig av tryckta formulär, medan övriga kommuner använde sig av fullmakter som skrevs och utformades från fall till fall.

De flesta kommuner hade som huvudprincip att om möjligt undvika fullmakter och andra civilrättsliga säkerheter. JO:s och Socialstyrelsens uttalanden i denna fråga hade på många håll skapat osäkerhet och lett till att flera kommuner slutat ta säkerheter. Många kommuner informerade hjälptagare om att fullmakten kunde återkallas och om Shjl:s återkravsbestämmelser. De flesta kommuner framhöll dock att hjälptagarna mycket väl kände till systemet med fullmakter, varför sådan information ej var behövlig. Även om fullmakt togs synes det relativt ofta förekomma att kommunerna ej använde sig av densamma om ett förändrat läge för hjälptagaren inträtt. I en del fall användes fullmakterna som en form av skuldförbindelse även om utformningen ej var sådan, fullmakten antogs m. a. o. ha en viss psykologisk effekt.

Flera kommuner tog ej fullmakter såvida hjälptagaren ej själv begärde detta eller åtminstone var positiv därtill. Kommunerna hade ganska genomgående den uppfattningen att hjälptagarna var positiva till systemet att lämna fullmakter och flera kommuner uppgav att nämnderna hade en restriktivare syn på användningen av fullmakter än hjälptagarna själva. Dessa var ofta alltför villiga lämna säkerhet och kunde i många fall ha bristande insikt om sin ekonomiska situation.

Av enkätsvaren framgår att hjälptagarna såg positivt på möjligheten att relativt omgående genom fullmakter kunna »göra rätt för sig». Flera kommuner uppgav att både hjälptagarna och socialvårdens tjänstemän och förtroendevalda upplevde frågan om fullmakter som en frivillig överenskommelse mellan kommun och hjälptagare.

Användningen av fullmakter:

Av de tillfrågade kommunerna var det endast två som ej använde fullmakter. En av dessa kommuner uppgav, att fullmakter använts fram till hösten 1971, då länets socialvårdskonsulent uppmanade kommunen att sluta därmed, enär han ansåg sådana vara olagliga. Kommunen ansåg sig ha haft stor praktisk nytta av fullmaktssystemet. Hjälptagarna fick hjälp på ett snabbt och smidigt sätt och mycket pengar återbetalades. Numera skrives endast en skuldförbindelse varvid följden har blivit att återbetalningarna markant har minskat. Den andra kommunen som ej använde fullmakter — den minsta på 5 500 inv. — återkrävde ej socialhjälp. Fanns ett klart dokumenterat behov av socialhjälp utgick sådan och kommunen skiljde därvid ej på obligatorisk och frivillig hjälp. Kommunen ansåg sig ej ha behov av fullmakter på grund av kommunens ringa storlek och den personkänedom som fanns, samt de kontakter som förekom med andra myndigheter.

Flera kommuner anförde att frågan om fullmakter och dessas användning måste ses mot bakgrunden av vilken typ av förmån som förskotterades. Förskott på social förmån måste ses på ett annat sätt än vanlig 13 §-hjälp. Eftersom förskott på förmån var återbetalningspliktigt enligt Shjl. 33 § a ansågs att man i dessa ärenden var helt oförhindrad säkra fordran genom fullmakt. En större kommun anförde att denna lagreglering gjorde att JO:s uttalande om fullmakter ej överensstämde med författningsreglerna.

Typsituationer där fullmakter användes:

Förskott på förmån enligt Arbetsmarknads-kungörelsen

11 kommuner använde sig av fullmakter i sådana ärenden. I flera fall där det uppgavs att fullmakter ej användes framhölls att anledningen härtill var att Länsarbetsnämnden ej godtog sådana. Ett fåtal kommuner uppgav att fullmakter ej användes enär förmånen ej utgick retroaktivt, ex. som pensioner. De flesta kommuner uppgav att fullmakter förekom endast sporadiskt. Utbetalningsrutinerna hade förbättrats hos AMS och gjorde behovet av fullmakter mindre än tidigare. Kommunerna tillfrågades även om i vilka typsituationer förskott på förmån enligt Arbetsmarknads-kungörelsen utgick. Enär svaren oftast var beroende av omfattningen av sådana ärenden synes delsvaren vara av mindre värde. Det framkom dock klart, att där fullmakter på nämnda förmåner varit aktuella, hade det huvudsakligen rört sig om förskott på starthjälp och utbildningsbidrag. I en kommun förekom även förskott på ersättning från arbetslöshetskassa. Kommunerna hade överlag en restriktiv syn på användningen av fullmakter på detta område.

Förskott på sjukpenning

Fullmakt på sjukpenning var det vanligaste förekommande typfallet. I 21 av de 23 tillfrågade kommunerna användes fullmakter där social-

hjälp utgick som förskott på sjukpenning under ett och samma sjukdomsfall. Många kommuner var dock restriktiva med fullmakter även på sjukpenning, exempelvis användes sådana endast där det var klart utrett att hjälptagaren ej kunde sköta sin ekonomi, där sjukpenningutredning pågick eller då det rörde sig om större belopp. Däremot hade kommunerna genomgående den principen att hellre ta fullmakter än att tillämpa de bestämmelser i AFL som ger kommunen möjlighet att i vissa fall uppbära den försäkrades sjukpenning. Även i dessa ärenden framkom att utbetalningsrutinerna hade förbättrats och minskat behovet av fullmakter.

Kommuns rätt till ersättning för socialhjälp som utgått som förskott på sökt förmån är reglerat i AFL 17 kap. 4 §. Någon fullmakt från hjälptagaren är således ej behövlig i dylika ärenden.

Förskott på familjebostadsbidrag

I 16 kommuner användes fullmakter i dylika ärenden. En större kommun uppgav att 70—80 000 kronor per mån. inflöt från hyresgäster i ett större nybyggt bostadsområde. I allmänhet anfördes att fullmakter på familjebostadsbidrag användes restriktivt och endast i speciella fall, ex. där familjen regelbundet erhöll socialhjälp till hela hyran eller där familjen stadigvarande fick socialhjälp till uppehållet.

Ingen av de kommuner som ingick i undersökningen synes använda sig av möjligheten att med stöd av Kk 1968: 425 § 18 resp. Kk 1968: 426 § 3 söka få bostadstillägget utbetalat till annan betalningsmottagare än den bidragsberättigade. Några kommuner anförde att bostadstillägget automatiskt borde gå direkt till hyresvärden i de fall där vederbörande bodde i hyreslägenhet eller till länmyndighet där fråga var om egna hem. Man hade i en del kommuner den erfarenheten att bidraget användes till »överkonsumtion» varefter kommunen nödgades bevilja socialhjälp till bostadskostnaden.

Förskott på avlöning

I 11 kommuner användes fullmakter vid utgivande av socialhjälp som förskott på avlöning. Kommunerna hade dock allmänt en restriktiv och försiktig inställning till användande av fullmakter i dessa fall, mera uttalad än i andra typfall där fullmakter förekom. Flera kommuner — både de som använder fullmakter och kommuner som slutat därmed — var dock osäkra på den »lagliga rätten» att ta fullmakt på avlöning. JO:s och Socialstyrelsens uttalanden hade skapat stor villrådighet och var i en del kommuner den direkta anledningen till att man slutat ta fullmakt på lön. I några fall användes fullmakter på s. k. »skott», dvs. inestående löneförmån utöver den vanliga lönen. Andra kommuner använde fullmakt endast där hjälptagaren själv begärde detta. En kommun anförde att arbetsgivarna var ovilliga acceptera fullmakter, en annan kommun tog fullmakt på avlöning endast där »semesterfirare» blivit utan kontanter och behövde hjälp till hemresa. Två kommuner tog fullmakter endast där hjälptagaren påbörjat beredskapsarbete. En kommun hade i flera fall använt fullmakter som säkerhet på i konkursbo inestående lön.

Förskott på KBT

Riksförsäkringsverket har i praxis godtagit att om socialhjälp utgått som förskott på sökt KBT blir AFL 17 kap. 4 § tillämplig om den ut-

givna socialhjälpen uppgår till 100: — per månad eller mer. Hjälp>tagaren skall i sådana fall anses »i väsentlig mån erhållit sin försörjning av allmänna medel».

Övrigt

Två kommuner tog fullmakter där socialhjälp utgått som förskott på förmån från försäkringsinrättning, ex. livränta och skadestånd. Fullmakter förekom i flera kommuner där förskott på bidragsförskott utgivits.

Behov av fullmakter

I 19 kommuner anfördes att det förelåg ett praktiskt behov av fullmakter. Klara Nej-svar var svåra att utskilja enär de undantagsfall som uppräknades efter det ursprungliga Nej-svaret oftast var så många att svaret måste tolkas som ett ja. Ex. anfördes att om FK:s och AMS:s utbetalningsrutiner kunde förbättras skulle behovet av fullmakter bli väsentligt mindre. Nuvarande rutiner vid utbetalning av samhällets olika förmåner gjorde dock behovet av fullmakter till en realitet. Flera kommuner anförde att behovet av fullmakter sammanhängde med det sätt på vilket kommunerna utformat delegationsbestämmelserna till tjänstemännen. En vidsträckt delegationsrätt ansågs medföra att tjänstemännen oftare kunde klara akutsituationer utan användning av fullmakter.

Angående behovet av fullmakter skiljde man i flera kommuner på socialhjälp som förskott på förmån och annan socialhjälp. Vid förskott på förmån ansåg man det praktiskt och i enlighet med gällande lagstiftning att ta fullmakter för att undvika dubbel utbetalning av förmåner. Ett fåtal kommuner hade dock en annan uppfattning; eftersom förskott på förmån var lagreglerat behövdes inte fullmakter.

Flera kommuner ansåg sig ha stor praktisk nytta av fullmakter i sådana fall där hjälptagaren hade inkomst som översteg socialhjälpnormerna, men kommunen ändå var nödsakad att utge socialhjälp, exempelvis i fråga om barnfamiljer i vissa fall. Liksom beträffande gruppen alkoholmissbrukare rörde det sig här oftast om personer som ej kunde hushålla med en i och för sig tillräcklig inkomst.

Konsekvenser av att helt slopa fullmaktsförfarandet

De flesta kommunerna, 17 st., ansåg att ett förbud mot användning av fullmakter — eller övergivandet av nuvarande praxis — skulle leda till minskad återbetalning av utgiven socialhjälp. Kommunerna skulle bli restriktivare med att bevilja frivillig socialhjälp, vilket självfallet skulle gå ut över hjälptagarna. Man anförde allmänt att Shj:s återkravsbestämmelser var tungarbetade och ofördelaktiga för både kommuner och hjälptagare. Genom att ta fullmakter löste man snabbt akuta problem i fall där ansökan om socialhjälp i annat fall kanske skulle ha avslagits. Sex kommuner anförde att om Shj:s intentioner följdes skulle ett slopande av systemet med fullmakter ej leda till någon restriktivare hållning från kommunernas sida. Om hjälpbehov förelåg skulle frågan om säkerhet för utgiven socialhjälp ej komma att påverka kommunens handlande. Fyra kommuner anförde att säkerhet genom fullmakt ej påverkade återbetalningsfrekvensen, samt att de medel som erhöles via fullmakter var av ringa betydelse. Ett par kommuner menade att tjänstemännens delegationsrätt skulle bli snävare om fullmakter förbjöds.

Behov av rättslig reglering av fullmaktssystemet

Ett flertal kommuner framhöll att frågan om fullmakter borde grundligt utredas och kommunernas rätt ta fullmakter lagfästas. Åtminstone borde från centralt håll juridiskt riktiga blanketter utformas. Kommunerna ansåg sig behöva någon form av vägledning på detta område som de betraktade som osäkert och svårförståeligt, särskilt efter den debatt som förekommit i frågan. Flera kommuner hade tolkat JO:s och Socialstyrelsens uttalanden som att ett direkt förbud förelåg mot användningen av civilrättsliga säkerheter i socialhjälpssärenden.

Promemorian tog också upp frågan om tagande av inteckningar som säkerhet för beviljad socialhjälp. Härom anfördes.

Inteckningar användes endast i 9 kommuner och flera av dessa betonade den ringa och restriktiva användningen av dylika säkerheter. Påfallande många kommuner hade slutat ta inteckningar efter JO:s uttalanden. Flera kommuner tog inteckningar endast i samband med borgensteckning.

I 8 kommuner ansåg man sig ha behov av inteckningssäkerheter. Särskilt framhölls att man gärna tog inteckningar där socialhjälp utgick till räntor och amorteringar, exempelvis för egna hem. Man ansåg att en hyresgäst hade ett annorlunda och »sämre» läge än en fastighetsägare. Den kapitalbildning som förekom vid socialhjälp till amorteringar ansåg de flesta vara stötande och stridande mot Shjl:s syften. Vid långvariga hjälpbehov försökte man undvika dessa »negativa» effekter genom att ta inteckningar. De kommuner som använde sig av dylika säkerheter anförde att nämnderna fick större möjlighet lämna hjälp om sådan säkerhet togs. I många fall skulle hjälptagarna annars tvingas sälja sina fastigheter. Genom att ta inteckningar kunde kommunen även försäkra sig om återbetalning vid försäljning av fastigheten, arvsskifte etc.

Till promemorian var bifogade ett antal exempel på de fullmaktsformulär som användes.

Som allmänt riktmärke för valet av den form i vilken socialhjälp skall meddelas uppställs som nämnts i 14 § socialhjälpslagen att socialhjälpen bör lämnas på sådant sätt att den behövande såvitt möjligt blir i stånd att för framtiden genom eget arbete försörja sig och de sina. Som huvudregel anges att hjälpen bör utgå i form av kontant understöd, såvida ej hjälpbehovets art föranleder till annat och anledning ej finns att anta att dylikt understöd inte kommer till behörig användning. I förarbetena anfördes härom av departementschefen (prop. 1955: 177 s. 124) att det ligger i sakens natur att hjälpbehovets art i främsta rummet måste vara avgörande för vilken hjälpform som skall komma till användning. Han diskuterade härefter i vilka fall hjälp in natura är att föredra. Någon skillnad gjorde han härvid inte mellan obligatorisk och frivillig socialhjälp. I samband med behandlingen av frågan om återbetalningsskyldighet (prop. 1955: 177 s. 225) uttalade departementschefen vidare att den frivilliga socialhjälpen i stor utsträckning skulle kom-

ma att få förebyggande karaktär och att den i många fall kan innebära en betydande kapitalinsats från samhällets sida, t. ex. för att starta en rörelse, inköpa en arbetsmaskin e. d. I dessa fall kunde det vara klokt att ge hjälpen som ett förlagslån, när hela syftet med åtgärden skulle kunna äventyras om vederbörande fick på egen hand disponera över hela kapitalbeloppet utan återbetalningsskyldighet. I andra fall då frivillig hjälp lämnades framstod det säkerligen som mindre motiverat att föreskriva återbetalningsskyldighet. Departementschefens slutsats blev att frågan inte gick att lösa lagstiftningsvägen utan att det i stället borde ankomma på kommunerna att fritt pröva inte bara om frivillig hjälp skall utges utan också huruvida meddelad hjälp av denna karaktär skall vara förenad med återbetalningsskyldighet. I 14 § socialhjälpslagen nämns också borgensteckning som form för socialhjälp. Föreskriften har utformats så att kommunfullmäktige bemyndigats medge att socialnämnden, om socialhjälp finnes böra utgå till bekostande av utbildning eller inköp av redskap eller verktyg eller till annat dylikt ändamål, i stället för att bevilja kontant understöd skall få teckna borgen på lån som erfordras för ändamålet. Med annat dylikt ändamål har då åsyftats bl. a. anskaffning och förbättring av bostad. Anledningen till att borgensteckning nämnts särskilt som socialhjälpform var att tvekan tidigare rått om stöd kunde ges i denna form. Departementschefen anförde (prop. 1955: 177 s. 126) att han inte kunde finna annat än att de kommuner som själva ville meddela hjälp genom att teckna borgen borde ha möjlighet att göra detta och för att undanröja den ovisshet som rådde huruvida den nuvarande lagstiftningen medgav ett dylikt förfaringssätt borde uttryckliga bestämmelser härom tas in i socialhjälpslagen.

Sammanfattningsvis kan sålunda konstateras att några bindande regler inte finns beträffande den form i vilken socialhjälp skall meddelas men att det normala förutsätts vara att socialhjälp skall utgå i form av kontant understöd. Hjälpbehovets art får emellertid föranleda att annan form väljs och när det gäller frivillig socialhjälp kan därvid också exempelvis låneformen tänkas tillämpad. Om kommunfullmäktige medger det kan borgensteckning också komma i fråga.

Enligt tidigare gällande lagstiftning betraktades det sociala understödet som ett förskott eller ett lån till hjälptagaren, vilket skulle återbetalas i den mån kommunen inte fann skäl till eftergift. Återbetalningsskyldigheten var automatisk, dvs. den inträdde direkt på grund av lagens stadgande i och med att hjälpen utgivits. Beträffande preskription av återbetalningsanspråket gällde de vanliga reglerna om fordringspreskription. Återbetalningsanspråket skilde sig sålunda i princip inte från ett vanligt civilrättsligt fordringsanspråk. Dock kunde det ej prövas av allmän domstol utan endast i den särskilda process som var inrättad för ändamålet hos länsstyrelserna och kammarrätten. Genom

socialhjäpslagen begränsades den i princip oinskränkta återbetalnings-skyldigheten för hjälptagaren. Generellt föreskrevs en till tre år förkortad preskriptionstid. I övrigt kom skillnad att göras mellan obligatorisk och frivillig socialhjälp. Beträffande den obligatoriska socialhjälp anförde departementschefen (prop. 1955: 177 s. 222) att denna hade karaktär av en rättighet som vederbörande kan tilltvinga sig på processuell väg. För nutida uppfattning torde det vara ganska främmande att ge denna rättighet en så begränsad innebörd att den nödställda endast skulle äga erhålla ett lån som han oberoende av omständigheterna i det enskilda fallet skulle vara skyldig att återbetala. Departementschefen fann därför att en hjälptagare endast i vissa undantagsfall borde vara skyldig att återbetala vad han mottagit i obligatorisk socialhjälp. När det gällde den frivilliga socialhjälp borde stort avseende fästas vid att det skall stå kommunerna fritt att efter egen prövning avgöra huruvida sådan hjälp skall utgå eller ej. Det syntes då mest konsekvent att också överlåta åt kommunerna att bestämma om hjälpen helt eller delvis skall återbetalas. Omständigheterna i de enskilda fallen kunde vara så skiftande att man inte rimligen kunde fordra att socialnämnden alltid från början tog ståndpunkt till frågan huruvida hjälpen helt eller delvis skall återkrävas eller ej. Nämnderna borde därför inte vara skyldiga att redan vid hjälpens beviljande ange om återbetalningsskyldighet skall gälla eller ej. Departementschefen ansåg vidare att skyldigheten att utge ersättning för erhållen socialhjälp inte borde göras beroende av att nämnden meddelat beslut därom utan inträda direkt på grund av lag. Det borde dock liksom dittills stå nämnden fritt att efterskänka sin fordran. Den rättsliga prövningen av nämndens återkrav borde också liksom dittills ske i särskild process hos länsstyrelserna och kammarrätten. En fordring borde utdömas om det ej funnes kunna antas att hjälptagaren genom att betala sin skuld eller någon del därav skulle komma att sakna erforderliga medel till underhåll för sig och de sina eller eljest synnerliga skäl talade mot bifall till ersättningsanspråket.

Av det anförda framgår att systemet är så uppbyggt att en fordran på återbetalning av utgiven socialhjälp uppkommer direkt enligt i socialhjäpslagen angivna förutsättningar. Vad först gäller obligatorisk socialhjälp kan denna dock enligt lagen endast i vissa undantagsfall ge upphov till en fordran på återbetalning. Fallen beskrivs i 33 § socialhjäpslagen. Det från allmän synpunkt intressanta fallet är det då socialhjälp utgjort förskott på förmån vartill hjälptagaren eljest är berättigad och denne efter hjälpens beviljande kommer i åtnjutande av förmånen. Som exempel nämndes i förarbetena (prop. 1955: 177 s. 223) att en hjälpbehövande fyller förutsättningarna för erhållande av invalidpension ehuru sådan ännu ej beviljats eller att han äger rätt till underhållsbidrag som av någon anledning uteblivit. Om socialhjälp i dylikt fall

tilldelas honom och han sedermera skulle få uppbära sin invalidpension eller sitt underhållsbidrag retroaktivt för den tid hjälpen avsett syntes det rimligt att han återbetalar så stor del av vad han erhållit i socialhjälp som täcks av pensionen eller bidraget. Eljest skulle han komma i bättre ställning än han skulle ha varit om pensionen eller bidraget utbetalats till honom redan innan han sökte socialhjälp. Beträffande frivillig socialhjälp sägs i 34 § socialhjälpslagen att hjälptagaren i den mån den utgivits till honom efter det han fyllt 16 år är ersättningsskyldig för den. Man finner sålunda att frivillig socialhjälp ger upphov till en fordran på hjälptagaren av i stort sett samma civilrättsliga natur som en lånefordran. Fordringen preskriberas visserligen efter tre år och den kan enligt 39 § sjätte stycket socialhjälpslagen ej göras rättsligt gällande om hjälptagaren genom betalning av fordringen kan antas komma att sakna erforderliga medel till underhåll för sig och de sina eller eljest synnerliga skäl talar däremot, men bortsett härifrån har fordringen alla de egenskaper som kännetecknar en lånefordring. Obligatorisk socialhjälp däremot ger i princip inte upphov till någon fordran gentemot hjälptagaren. Men utgör den förskott på förmån uppkommer en fordran, om hjälptagaren sedermera uppbär denna förmån. Inte heller denna fordran kan dock göras rättsligen gällande, om sociala skäl talar mot det. Det oaktat synes det dock befogat att karakterisera också fordringen på återbetalning av obligatorisk socialhjälp i form av förskott på senare utfallande förmån som en med den civilrättsliga lånefordringen jämförbar fordring.

Den som lånar ut pengar brukar i allmänhet ställa krav på säkerhet i form av borgen, pant e. d. Eftersom frivillig socialhjälp och obligatorisk socialhjälp i form av förskott på förmån närmast framstår som försträckning till hjälptagaren, skulle man vänta sig att det i förarbetena till socialhjälpslagen också diskuterats om och i vad mån krav skall kunna ställas på att hjälptagaren ställer säkerhet för fullgörandet av sin återbetalningsskyldighet där sådan föreligger enligt lagen.

Man letar emellertid i stort sett förgäves efter synpunkter i detta hänseende. Dock framhöll departementschefen som redan nämnts att frivillig socialhjälp kan tänkas utgå i form av förlagslån, vilket ju innebär lån mot realsäkerhet. Härav och av att departementschefen mot bakgrund bl. a. av detta omnämmande sedan uttalade att kommunerna bör ha rätt att fritt pröva inte bara om frivillig hjälp skall utges utan också huruvida meddelad hjälp av denna karaktär skall vara förenad med återbetalningsskyldighet skulle kunna dras den slutsatsen att tanken var att det skulle stå kommunerna fritt att själva bestämma också om beviljande av frivillig socialhjälp skall förbindas med villkor om ställande av säkerhet för fullgörandet av den i socialhjälpslagen stadgade återbetalningsskyldigheten. Det framstår dock som mycket tvek-

samt om förarbetena tillåter en så långtgående slutsats. Tystnaden tyder snarast på att man utgått från att säkerhet skall kunna begäras endast i sådana specialfall där hjälpbehovets art gör det motiverat att låta hjälpen utgå i form av regelrätt lån mot säkerhet. Även om det alltså i och för sig inte kan anses oförenligt med socialhjälp som sådan att denna utgår i form av lån mot säkerhet torde denna form således inte kunna tillgripas annat än då hjälpbehovets art och omständigheterna i övrigt kommer det att framstå som ändamålsenligt från socialhjälpssynpunkt i just det fall, som föreligger.

När det gäller den obligatoriska socialhjälpens finns inga vägledande uttalanden i förarbetena. Att så är fallet ter sig dock naturligt. Som framgått av vad förut sagts är den obligatoriska socialhjälpens en rättighet som kan framtvingas på processuell väg. En ordning innebärande att för obligatorisk socialhjälp skulle kunna som villkor uppställas att säkerhet lämnades för återbetalning är inte förenlig härmed. Det torde därför kunna antas att lagstiftarens mening inte varit att som villkor för beviljande av obligatorisk socialhjälp, ens då den har form av förskott på en förmån, skulle kunna uppställas att hjälptagaren ställer säkerhet för återbetalning. Den nödlidande har rätt till hjälpen utan att behöva presteras någon säkerhet.

Ser man på formuleringarna av de fullmakter som hjälptagare anmodas utfärda i samband med mottagande av socialhjälp finner man sådana lydelse som »undertecknad befullmäktig härmed socialnämnden att för återbetalning av socialhjälp av mig tillkommande lön eller annan ersättning från arbetsgivare uppbära ett belopp av kronor . . .», »socialnämnden befullmäktigas härmed att utbekomma ett belopp om kronor . . . som utgör förskott å mig tillkommande förmån från försäkringskassan», »fullmakt för socialbyrån att uppbära och utkvittera mig tillkommande skadestånd från försäkringsinrättning, familjebidrag etc.». Görs en sådan fullmakt oåterkallelig får den i realiteten karaktär av överlåtelse av en fordran (Roos, *Mysteriet med de oåterkalleliga fullmakterna*, *Tidsskrift för rettsvetenskap* 1967 s. 331). Även utan uttryckligt förbehåll om oåterkallelighet framgår fullmaktens karaktär av fordringsöverlåtelse tydligt. Vad som åsyftas är ju inte att fullmäktigen—socialnämnden skall för huvudmannen—hjelptagarens räkning uppbära beloppet i fråga med redovisningsskyldighet gentemot denne utan att socialnämnden skall uppbära och tillgodogöra sig beloppet som ersättning för den utgivna socialhjälpens. Fråga är alltså inte om fullmakt i vanlig mening utan om en säkerhetsöverlåtelse av en i framtiden utfallande betalning för något.

Vad särskilt gäller möjligheten att göra en fullmakt oåterkallelig kan erinras om att enligt svensk rätt en arbetstagare inte med bindande verkan kan överlåta sitt löneanspråk på annan innan lönen förfallit till

betalning (prop. 1970: 94 s. 26). Ett förbehåll om oåterkallelighet i en fullmakt för socialnämnd att lyfta framtida lön är därför ej rättsenligt. Detsamma gäller sådant förbehåll i fullmakt för socialnämnd att lyfta framtida sjukpenning, pension e. d. från allmän försäkringskassa, eftersom enligt 20 kap. 6 § lagen om allmän försäkring rätt till ersättning enligt lagen ej får överlåtas, innan ersättningen är tillgänglig för lyftning.

Vad särskilt gäller rätt till pension kan för övrigt anmärkas att genom 17 kap. 4 § lagen om allmän försäkring öppnats en särskild väg för socialnämnd att tillgodogöra sig utfallande pension som ersättning för socialhjälp. Där stadgas sålunda att det pensionsbelopp som först förfaller till betalning efter beslut om pension får, där den pensionsberättigade under den tid på vilken pensionsbeloppet belöper i väsentlig mån erhållit sin försörjning av allmänna medel, till den del pensionsbeloppet motsvarar vad den myndighet som tillhandahållit försörjningen visar sig ha för nämnda tid utgivit för den pensionsberättigades samt hans makes och minderåriga barns försörjning uppbäras av myndigheten. Fullmaktsförfarandet har därför här ingen funktion att fullgöra. Om och i vad mån socialnämnden skall kunna ur den retroaktiva pensionen tillgodogöra sig ersättning för utgiven socialhjälp förutsätts skola prövas enligt de förutsättningar och i den ordning som anges i lagen om allmän försäkring.

I ett ärende, återgivet i JO:s ämbetsberättelse 1971 s. 267, kom lagligheten under bedömning av en förbindelse från en socialhjälpstagare som lydde sålunda.

Till Socialnämnden i Göteborg eller order betalar undertecknad ett belopp av Sjuhundratrettiofyra (734: —) kronor med ett hundra kronor (100: —) i varje månad från och med den 1 juni 1968 och intill dess full betalning sker, utgörande förberörda belopp ersättning för socialhjälp åt mig och min *hustru*.

Betalningen skall erläggas på bestämd tid till socialnämndens postgirokonto 12226, till vederbörande socialbyrå eller till socialnämndens kanslibyrå, Skånegatan 26, Göteborg 5.

Därest föreskrivna avbetalningar icke fullgöres på bestämd tid, be- myndigas socialnämnden att genom innehavaren av denna förbindelse hos min arbetsgivare för beloppets erhållande utkviittera och uppbära min inestående intjänta lön tills full betalning skett.

Sedan socialförvaltningens yttrande inhämtats remitterades ärendet till socialstyrelsen som uttalade.

I socialförvaltningens skrivelse 11.9.1969 framhålles, att den i skuld- förbindelsen stadgade betalningsordningen icke innebär att den i lagen föreskrivna sociala prövningen underlåtes. Någon sådan prövning synes dock knappast vara avsedd att komma till stånd i det av socialförvaltningen tillämpade förfarandet, i vart fall icke om hjälptagaren utan invändning godtar avdrag på lön etc. Förfarandet kan sålunda missleda hjälptagaren så att han får svårt att tillvarata sina rättigheter. Här-

till kommer att ett förfarande, som innebär avkrävande av skuldförbindelser och fullmakter om t. ex. utkvitterande av lön, enligt socialstyrelsens uppfattning kan ha en negativ verkan, när det gäller för socialnämnderna att tillämpa bestämmelserna i socialhjäpslagens 14 §, nämligen att socialhjälp bör lämnas på sådant sätt att den behövande såvitt möjligt blir i stånd att för framtiden genom eget arbete försörja sig och de sina. Med hänsyn till det anförda anser socialstyrelsen att det av socialförvaltningen tillämpade förfarandet icke står i överensstämmelse med bestämmelserna i socialhjäpslagen.

JO Bexelius uttalade vid ärendets avgörande bl. a. följande.

Det saknas i samband med socialhjäpslagens tillkomst uttalanden i frågan huruvida socialnämnd har rätt att kräva säkerhet för återbetalning av socialhjälp. Det förefaller emellertid uppenbart att man vid lagens tillkomst inte tänkt sig att socialnämnden skulle skaffa sig säkerhet för utgiven socialhjälp. Detta innebär inte att det under alla förhållanden är felaktigt att en socialnämnd avkräver en hjälptagare förbindelse för utgiven frivillig socialhjälp. Det torde sålunda inte möta något hinder mot att en socialnämnd för dokumentation av en hjälptagares skuld avkräver denne ett erkännande om erhållen socialhjälp enligt 13 § socialhjäpslagen under framhållande att denna lämnats frivilligt och att hjälptagaren därför är i princip återbetalningsskyldig för denna. Ett erkännande i sådan form betager inte hjälptagaren rätten till föreskriven social prövning av krav på återbetalning av lämnad socialhjälp.

En socialnämnd äger däremot inte påfordra att erkännandet av mottagen, frivillig socialhjälp avfattas på sådant sätt, att hjälptagaren betages rätten till social prövning av krav på återbetalning eller vilseledes beträffande sin rätt till sådan prövning. När det gäller att bedöma huruvida den i ärendet aktuella förbindelsen fått ett innehåll, som i nu nämnda hänseenden är oförenligt med socialhjäpslagens bestämmelser, är följande att beakta.

Förbindelsen är ställd till socialnämnden eller order och är följaktligen att anse såsom ett löpande skuldebrev. På sätt framgår av lagen om skuldebrev är möjligheterna till invändningar mot krav på grund av sådant skuldebrev begränsade, om skuldebrevet efter överlåtelse kommer i godtroendes hand. Hjälptagarens rätt till social prövning av återbetalningskrav kan på grund härav, om förbindelsen överlåtes, gå förlorad. Förbindelsen innehåller vidare fullmakt för innehavaren att hos utfärdarens arbetsgivare uppbära inestående, intjänad lön tills full betalning sker. Om betalning för förbindelsen uttages i denna ordning, kommer den sociala prövning av återbetalningsskyldigheten, som socialhjäpslagen tillförsäkrar hjälptagaren, inte till stånd. Slutligen är uppenbart att en förbindelse av det innehåll, varom här är fråga, är ägnad att i hög grad vilseleda hjälptagaren om honom tillkommande rättigheter. Det kan med hänsyn till vad nu sagts inte råda något tvivel om att den av socialnämnden tillämpade ordningen vid utgivande av frivillig socialhjälp är oförenlig med syftet med hithörande bestämmelser i socialhjäpslagen.

De här diskuterade frågorna har i vissa delar också varit föremål för JK:s prövning i beslut den 27 juni 1969 (AD 88/68). I av JK begärt yttrande anförde socialstyrelsen i detta ärende bl. a. följande.

Den 18.8.1964 beviljades Nilsson borgen för lån på 6 000 kronor. Han hade då »lösa» skulder på 16 188 kronor, varav 1 819 kronor var skuld till kommunen.

Socialnämndens borgensåtagande skedde i överensstämmelse med bestämmelserna i 14 § socialhjäpslagen och i enlighet med kommunalfullmäktiges medgivande av 27.2.1962.

Enligt socialnämndens beslut har överenskommelse träffats med makarna om att »insätta dessa erforderligt antal barnbidrag» i banken, och som säkerhet för lånet skulle tas en inteckning i fastigheten på 8 000 kronor.

Socialhjälp bör enligt 14 § socialhjäpslagen lämnas på sådant sätt, att den hjälpbehövande såvitt möjligt blir i stånd att för framtiden genom eget arbete försörja sig och de sina. Socialnämndens åtgärd att lämna borgen på ett lån avsett att sanera Nilssons ekonomi och att ge honom möjlighet att fortsätta sin rörelse är i princip överensstämmande med lagens intentioner.

Före beslutet om borgensåtagandet borde emellertid ha prövats om Nilsson verkligen hade möjligheter att sköta ett lån utan att därigenom komma att sakna medel till erforderligt underhåll för familjen. Om så ej var fallet borde socialnämnden i stället övervägt att bevilja ett kontant bidrag (enligt 13 §). Socialnämnden hade då kunnat avvakta någon tid — högst tre år — innan nämnden tog upp frågan om återbetalning av bidraget. Det bör också beaktas, att även om situationen tillfälligt förbättrades genom socialnämndens borgen innebar denna att familjen fick betala räntekostnader med 1 172:30.

Rörande socialnämndens åtgärd att kräva en inteckning i Nilssons fastighet som säkerhet för eventuella kostnader på grund av borgensåtagandet kan följande anföras.

Socialnämndens borgensåtagande innebär i och för sig ingen kostnad för nämnden. Nämnden ikläder sig blott samma ansvar för lånets återbetalning som varje annan borgensman. Först om hjälptagaren ej inom föreskriven tid (5 år) inbetalar lånet blir nämnden skyldig att träda in. Borgensåtagandet är till sin art att hänföra till frivillig socialhjälp. Kostnaderna utgörs således av frivillig socialhjälp, för vilken återbetalningsskyldighet i princip föreligger. Socialnämnden är ej skyldig att utkräva ersättning för sina utgifter utan kan meddela eftergift härifrån (37 § socialhjäpslagen). Vill socialnämnden erhålla ersättning måste krav mot hjälptagaren framställas inom den föreskrivna preskriptionstiden 3 år (39 §). Betalar hjälptagaren ej godvilligt kan socialnämnden föra talan om ersättning hos länsstyrelsen. Länsstyrelsen får ej bifalla framställningen om hjälptagaren »genom att återbetala kostnaden eller någon del därav kan antagas komma att sakna erforderliga medel till underhåll för sig och de sina». En sådan bedömning av återbetalningsmöjligheterna måste socialnämnden också göra innan beslut fattas om krav mot hjälptagaren.

Frågan huruvida socialnämnd har rätt att kräva inteckning för socialhjälp är ej belyst i förarbetena till lagen och några regler finns ej därom. Det råder därför tveksamhet om socialnämnd äger rätt att kräva säkerhet för fordran hos hjälptagare. I praxis torde dock sådant förfarande stundom förekomma.

Det är emellertid uppenbart att socialnämnd ej genom ett sådant civilrättsligt åtagande bör kunna komma från socialhjäpslagens åter-

kravsbestämmelser exempelvis om preskriptionstid på tre år. Det finns emellertid risk för att detta förhållande förbises. Socialstyrelsen anser därför att socialnämnd i allmänhet ej bör använda sig av inteckningsförfarande.

Socialnämnden anför i sitt yttrande att nämnden ansåg sig ha rätt att säkerställa återbetalningarna under hänvisning till ett departementschefsuttalande i förarbetena till lagen. Enligt socialstyrelsens mening ger uttalandet ej stöd för socialnämndens åtgärd utan ger blott socialnämnderna möjlighet att reglera utbetalningarna av lånet. (Det åsyftade departementschefsuttalandet gick ut på att när fråga är om frivillig socialhjälp det ankommer på socialnämnden att uppställa de villkor för borgensteckningen som anses erforderliga för att lånemedlen skall komma till behörig användning).

JK uttalade för egen del följande.

Vad angår det förhållandet att kommunen tagit en *inteckning* i Nilssons fastighet som säkerhet för sina borgensåtaganden vill jag anföra följande.

Som socialstyrelsen framhållit i sitt yttrande saknas uttalanden i samband med socialhjälpslagets tillkomst i frågan huruvida socialnämnd har rätt att kräva säkerhet för återbetalning av socialhjälp. Det förefaller mig emellertid uppenbart att man vid lagens tillkomst inte tänkt sig att kommun skulle skaffa sig säkerhet för sina borgensförbindelser. Som socialstyrelsen framhållit förekommer detta emellertid i praxis. Från kommunförbundets sida har också vid olika tillfällen förklarats att lagligt hinder ej föreligger mot ett sådant förfarande (se t. ex. landskommunernas tidskrift 1960:3 sid. 231). Det kan därför enligt min mening inte läggas kommunens befattningshavare till last att de medverkat till att inteckning i Nilssons fastighet tagits som säkerhet.

För egen del vill jag emellertid ansluta mig till socialstyrelsens uppfattning att det är olämpligt att kommun skaffar sig säkerhet för sina borgensåtaganden i socialhjälpärenden. Som socialstyrelsen framhållit kan detta leda till att kommunen förbiser socialhjälpslagets regler om treårig preskription av rätten att föra talan om återkrav. Denna regel får under inga förhållanden sättas åsido genom att kommunen skaffar sig egen säkerhet för sitt borgensåtagande. Underlåter kommun att hos länsstyrelsen väcka talan om sin fordran inom den treåriga preskriptionstiden betyder detta att fordringsanspråket med utgången av denna treårstid upphör att gälla. Om huvudfordringen på detta sätt upphört är kommunen skyldig att omedelbart till låntagaren återställa den för lånets fullgörande lämnade säkerheten.

Frågan om hjälptagares ersättningskyldighet för socialhjälp när hjälptagaren lämnat inteckning i egnahemsfastighet såsom säkerhet för den lämnade socialhjälpens har prövats av kammarrätten i ett antal fall (KÅ II 1961 ref. 8). Ersättningskyldigheten prövades enligt 39 § sjätte stycket socialhjälpslagen på vanligt sätt. Förekomsten av inteckning som säkerhet ansågs alltså inte inverka på återbetalningsskyldigheten som sådan.

Mot bakgrund av det anförda kommer jag till den slutsatsen att det visserligen kan tänkas fall där det med hänsyn till hjälpbehovets art är

försvarligt och lämpligt från socialhjälpssynpunkt att redan i samband med socialhjälpens beviljande föreskriva återbetalningsskyldighet och t. o. m. att då låta socialhjälpens ta form av ett lån men att dessa fall ändå måste utgöra undantagsfall. Än mera undantagsvis torde det från socialhjälpssynpunkt vara försvarligt att socialnämnden i sådana fall försäkras sig om en säkerhet för lånet i fråga. Jag ställer mig därför ytterst tveksam till om den praxis som vissa kommuner har i fråga om stipulerande av återbetalningsskyldighet i samband med beviljande av socialhjälp och säkerställande av återbetalningen genom fullmakter som innebär överlåtelse av framtida betalningar är förenlig med socialhjälpslagen. Enligt min mening tillåter socialhjälpslagen inte sådant förfarande som allmän rutin utan endast som individuellt avpassad åtgärd i fall där hjälpbehovets särskilda art och omständigheterna i övrigt kommer åtgärden att framstå som ändamålsenlig från synpunkten av att den behövande såvitt möjligt skall bli i stånd att för framtiden genom eget arbete försörja sig och de sina. Och jag har svårt att finna att förfarandet över huvud taget är förenligt med socialhjälpslagen när fråga är om beviljande av obligatorisk socialhjälp. Ett särskilt skäl att anlägga ett restriktivt synsätt på socialnämnds möjlighet att ta säkerhet i form av sådan fordringsöverlåtelse som fullmakterna innebär är att åtgärden föregriper den eftergiftsprövning som socialnämnd förutsätts skola göra innan nämnden gör ett krav på återbetalning gällande. Det förefaller inte följdriktigt att betinga sig en återbetalning genom en fordringsöverlåtelse, innan den sociala prövningen av återbetalningsskyldigheten kan verkställas. En påtaglig risk föreligger under alla förhållanden för att den sociala prövningen blir eftersatt härigenom och att socialnämnden med hjälp av fullmakten uppbär beloppet utan att först ha provat om skäl finns att efterge återbetalningskravet. Det synes mig emellertid samtidigt som om socialhjälpslagen ej fått en helt logisk uppbyggnad när det gäller å ena sidan reglerna om återbetalningsskyldighet i 33 och 34 §§ och å andra sidan reglerna om eftergift av återbetalningskrav i 39 § sjätte stycket. Det måste anses brista i samordningen redan i lagen.

Bland de blanketter som bifogats kommunförbundets utredning finns också en där hjälptagaren förklarar sig villig att till socialnämnden återbetala erhållen socialhjälp enligt viss återbetalningsplan. Jag vill inte bestrida att fall kan förekomma där en sådan skuldförbindelse kan vara motiverad men vill i anslutning till vad jag nyss anfört betona att dessa fall, så som jag uppfattar den i socialhjälpslagen stadgade ordningen för meddelande av socialhjälp, måste vara sällsynta. Det kan enligt min mening inte vara förenligt med socialhjälpslagens grunder att mera allmänt förelägga hjälptagarna dylika förbindelser för underskrift i samband med mottagandet av socialhjälp. Endast på grundval av en sådan individuell prövning som jag förut beskrivit bör det kunna ske.

Som tydligt bör ha framgått av det anförda är de frågor som här dis-

kuterats föga belysta i lagtext och förarbeten och därför mycket svårbedömbara. Flertalet av de kommuner som hörts av kommunförbundet har framhållit att frågan om fullmakter borde grundligt utredas och kommunernas rätt att ta fullmakter lagfästas. Jag delar uppfattningen att det bör grundligt utredas vilka befogenheter socialnämnderna bör ha i de hänseenden som nu diskuterats och att tydliga regler bör komma till stånd så att någon tvekan i framtiden inte behöver råda. Frågan ryms inom det komplex som är föremål för utredning genom socialutredningen. Jag överlämnar därför resultatet av min undersökning och mina överväganden till socialutredningen för kännedom och för den åtgärd utredningen kan finna påkallad.

Överprövningen i besvärsmål angående s. k. frivillig socialhjälp

I en promemoria den 16 oktober 1973 anförde JO Wennergren följande.

I dom av kammarrätten i Göteborg den 3 juli 1973 i mål 527-1973 avseende besvär av fotografen Allan Nilsson angående socialhjälp till kostnad för tandvård uttalar kammarrätten att socialnämnds beslut i fråga om socialhjälp enligt 13 § socialhjälpslagen inte kan överprövas genom besvär.

I 54 § socialhjälpslagen sägs att över socialnämnds beslut i ärende rörande meddelande av socialhjälp får besvär anföras hos länsstyrelsen. Något undantag görs ej för beslut i ärende rörande meddelande av socialhjälp enligt 13 § lagen. Utrymmet för saklig överprövning blir visserligen begränsat i ärende angående socialhjälp enligt 13 § socialhjälpslagen på grund av att det handlar om hjälp som kommunen ej är skyldig att meddela men detta förhållande synes inte kunna rubba besvärsrätten som sådan.

Med hänsyn till det anförda bör yttrande inhämtas från kammarrätten angående de grunder på vilka kammarrätten beslutat att ej pröva ifrågavarande besvär.

Sedan promemorian remitterats till kammarrätten för yttrande inkom svar från presidenten N. O. Wentz, till vilket fogats yttrande av de ledamöter som beslutat domen.

Wentz anförde att såväl av yttrandet som av domen framgår att kammarrätten sakprövat frågan om socialhjälp. Enligt kammarrättens mening saknas anledning att rikta erinran mot att — såsom gjorts i domen — därvid upplysa om att besvärinstansen är förhindrad att ändra det överklagade beslutet i den mån den finner att begäran om socialhjälp faller utanför 12 § socialhjälpslagen.

I ledamöternas yttrande anfördes följande.

Vi vill inledningsvis påpeka att kammarrätten genom domen lämnat de anförda besvären utan bifall. Kammarrätten har alltså inte under-

låtitt att pröva besvärerna. I sådant fall borde i domslutet ha angivits att besvärerna — helt eller i viss angiven del — ej tagits upp till prövning.

Bakom uttalandet i kammarrättens domskäl att socialnämndens beslut i fråga om socialhjälp enligt 13 § socialhjälpslagen inte kan överprövas genom besvär, ligger följande överväganden.

Socialhjälp kan utgå antingen enligt 12 § socialhjälpslagen eller enligt 13 §. I förstnämnda fall är vederbörande kommun skyldig att lämna socialhjälp (obligatorisk socialhjälp). I sistnämnda fall har det överlämnats åt kommunernas fria skön att avgöra i vilken utsträckning de vill — utöver vad som följer av 12 § — tillgodose olika hjälpbehov genom socialhjälp (frivillig socialhjälp). Över socialnämndens beslut i ärende rörande meddelande av socialhjälp får besvär anföras hos länsstyrelsen och över länsstyrelsens beslut hos kammarrätten. I mål mellan enskild person och kommun rörande meddelande av socialhjälp föranleds besvärerna — huvudsakligen — antingen av att begärd socialhjälp helt eller delvis vägrats eller av missnöje med sättet för socialhjälp lämnande. Om besvärerna gäller att socialhjälp vägrats av socialnämnd, har besvärinstansen att pröva huruvida sådant behov av socialhjälp som beskrivs i 12 § föreligger. Om så skulle vara fallet, kan besvärinstansen ålägga socialnämnd att utge socialhjälp. Skulle prövningen emellertid leda till att socialhjälpens behov får anses falla under 13 §, kan besvärinstansen inte ålägga socialnämnden att utge någon socialhjälp, därför att frivillig socialhjälp enligt denna paragraf är beroende av kommunens eget självständiga bedömande.

I förevarande mål har kammarrätten vid sin prövning av besvärerna först tagit upp frågan huruvida den begärda socialhjälpens kunde anses falla in under förutsättningarna för erhållande av obligatorisk socialhjälp. Kammarrätten har funnit att så inte var fallet och har i sina domskäl — till klagandens upplysning något utförligare än länsstyrelsen — redovisat skälen härför. Kammarrätten har därefter avsett att i likhet med länsstyrelsen upplysa klaganden om att besvärsmyndighet inte kan ålägga socialnämnd att utge frivillig socialhjälp. Denna upplysning hade måhända blivit tydligare genom t. ex. följande formulering. »Frågan huruvida socialhjälp bör utgå enligt 13 § kan prövas bara av socialnämnden.»

För övrigt kan hänvisas till departementschefens uttalande rörande förevarande fråga i prop. 1918: 135 s. 494, att det måste ankomma på länsstyrelsen att avgöra, om behov av obligatorisk fattigvård föreligger, och »endast om så är fallet ingå i prövning av fattigvårdsstyrelsens beslut».

JO Wennergren anförde häfter följande.

Några allmänna regler finns inte meddelade om besvärprövningens omfattning hos administrativ besvärsmyndighet eller förvaltningsdomstol. Besvärssakkunniga intog visserligen sådana i sitt förslag till lag om förvaltningsförfarandet, där 17 kap. 2 § lydde sålunda.

Vid avgörande av ärende, som anhängiggjorts genom förvaltningsbesvär, äger besvärsmyndighet enahanda behörighet, som enligt vad särskilt stadgas tillkommit beslutsmyndighet vid dess prövning av saken.

Besvärsmyndighets behörighet vid avgörande av ärende, som an-

hängiggjorts genom kommunalbesvär, följer av vad i kommunallagarna stadgas om besvärsgrunderna.

De föreslagna reglerna hörde emellertid till dem som sovrades bort vid den kraftiga nedskärning av materialet i den tänkta lagen om förvaltningsförfarandet som ägde rum vid utarbetandet av den sedermera antagna förvaltningslagen och förvaltningsprocesslagen. Reglerna ger inte desto mindre en bild av grundsatserna för den sakprövning — överprövning — som besvär förväntas ge upphov till hos besvärinstansen. Det bör emellertid observeras att i 1 kap. 3 § förslaget till lag om förvaltningsförfarandet fanns en allmän reservation till förmån för avvikande bestämmelser i annan författning. Sådana kan naturligtvis finnas också i fråga om sakprövningen i besvärshandlingarna. Ofta framgår avvikelser medförande begränsningar i denna prövning dock inte annat än indirekt. Skolexemplet utgör den begränsning av sakprövningen i kommunalbesvärsfall som följer av bestämmelserna om besvärsgrunderna vid kommunalbesvär. Som ytterligare exempel kan anföras sakprövningen i mål om besvär över myndighets beslut att vägra utlämnande av allmän handling i de fall där sådant utlämnande är avhängigt av myndighetens tillstånd, som exempelvis gäller i fråga om handling som faller under 9 § sekretesslagen. Av sekretessreglernas konstruktion följer här att besvärinstansens prövning blir begränsad till bedömningar av om den aktuella handlingen verkligen faller under sekretesstadgandet i fråga och av om tillstånd ej lämnats. Besvärinstansen kan däremot inte ingå på någon materiell prövning av själva tillståndsfrågan och kan inte i beslutsmyndighetens ställe meddela något tillstånd (RÅ 1970 ref. 30 och SOU 1947: 60 s. 77). Det antas att tillståndsfrågan kan bli föremål för särskild besvärprocess.

Socialnämnds beslut att avslå framställning om socialhjälp enligt 13 § socialhjälpslagen kan enligt 54 § lagen överklagas hos länsstyrelsen genom besvär. Enligt 13 § socialhjälpslagen gäller emellertid att socialhjälp enligt denna paragraf meddelas enligt grunder som kommunfullmäktige äger bestämma eller om sådana grunder ej fastställts efter vad socialnämnden prövar erforderligt. Av förarbetena framgår att avsikten härmed varit att ge uttryck för att frågan faller inom den kommunala självbestämmanderätten. Lagrummet kan under sådana förhållanden inte undgå att återverka också på prövningens omfattning i besvärsfall. Prövningen måste naturligen begränsas till om den begärda socialhjälpens faller under 13 § lagen och om avslagsbeslutet tillkommit i behörig ordning. Prövningen kan däremot inte få bli snävare än den skulle varit om rättsmedlet utgjorts av kommunalbesvär. I sistnämnda hänseende kan exempelvis komma i fråga att pröva om beslutet eventuellt vilar på orättvis grund, t. ex. innebär otillbörlig särbehandling — diskriminering — av hjälpsökanden. Finnes avslags-

beslutet ej ha tillkommit i behörig ordning, kan det visserligen ej ändras och socialnämnden åläggas att utge den begärda socialhjälp men beslutet kan och skall undanröjas och saken återförvisas till socialnämnden för ny behandling.

Till ytterligare belysning av det anförda vill jag hänvisa till vad Sundberg anför i Allmän förvaltningsrätt s. 341. Vidare kan i sammanhanget pekats på Ragnemalm, Förvaltningsbesluts överklagbarhet s. 69, särskilt hans uttalande (s. 78) att man bör hålla fast vid att begränsningar i besvärsprovningens omfattning principiellt inte gör ett beslut »mindre» överklagbart. I anslutning till vad Sundberg anför vill jag också understryka vikten av att de överväganden, som görs beträffande vilka begränsningar besvärsprovningen skall underkastas på grund av en kompetensinskränkande regels innehåll, sker i restriktiv anda. Man har att utgå från att överprovningen i förvaltningsbesvärs mål enligt de allmänna grundsatserna skall vara total och inte intolka andra begränsningar än sådana som blir en oundviklig följd av specialförfattningens särregel. Vad särskilt gäller överprovningen i besvärs mål angående socialhjälp enligt 13 § socialhjälp lagen synes framför allt angeläget att därifrån ej utsluts en prövning av om felaktighet i avslagsbeslutets innehåll föreligger i så måtto att det »eljest vilar på orättvis grund», dvs. som Sundberg uttrycker det innebär ett åsidosättande av den rättvis princip — att lika skall behandlas lika — som förvaltningen måste upprätthålla om den inte skall hamna i godtycke.

Om en länsstyrelse eller kammarrätt eller regeringsrätten vid prövning av besvär över beslut angående socialhjälp enligt 13 § socialhjälp lagen anser sig böra markera att dess prövning är i viss mån begränsad måste det som framgår av det anförda ske i andra ordalag än kammarrätten använt i det aktuella målet. Exempelvis kan en formulering av följande typ komma till användning: »Kammarrätten, som inte kan ålägga socialnämnden att utge socialhjälp enligt 13 § socialhjälp lagen, har vid sin härigenom begränsade prövning av besvären etc.»

Av kammarrättens svar på min remiss att döma har kammarrätten emellertid inte bara använt en olycklig formulering för att upplysa om begränsningen i besvärsprovningens omfattning utan också provat saken i en snävare omfattning än som enligt vad jag ovan anförts bort vara fallet. Emellertid står man här inför en fråga som tidigare ej blivit grundligare analyserad vare sig i lagförarbeten, kommentarer eller annorstädes. Jag kan därför inte lägga kammarrättens ledamöter till last som fel eller försummelse att prövningen och domsformuleringen blev så beskaffade som var fallet. Jag begränsar mig till att framhålla angelägenheten av att de förhållanden jag berört blir vederbörligen beaktade i fortsättningen.

Socialhjälp till betalning av hötesskuld

I brev till en klient den 20 juli 1973 skrev vikarierande socialassistenten Birgitta Ericsson hos Ekerö socialförvaltning avslutningsvis följande.

Enligt hr Pettersson har du inte betalat hyran för juni och juli. Kan du klara detta själv? Hörde också att du hade en gammal böteskund. Tag gärna kontakt med mig, om det inte går ihop sig för dig.

I skrivelse till JO anförde tre polistjänstemän att de ifrågasatte riktigheten i att man med allmänna medel bestrider böteskulder och hemställde att JO utredde lagligheten härav.

JO Wennergren svarade följande.

Det finns två slag av socialhjälp, obligatorisk och frivillig. Obligatorisk socialhjälp utgår enligt 12 § socialhjälpslagen till vederbörandes livsuppehälle och till den vård, som finnes erforderlig, och hjälptagaren är inte annat än i vissa undantagsfall återbetalningsskyldig. Ekonomisk hjälp till betalning av böteskund torde inte kunna inrymmas under den rätt till socialhjälp som en person har enligt 12 § socialhjälpslagen. JK har i ett uttalande år 1965 förklarar att socialhjälp inte bör lämnas till betalning av böter.

I fråga om frivillig socialhjälp sägs i 13 § socialhjälpslagen att socialhjälp i andra fall än som avses i 12 § får meddelas enligt grunder som kommunens fullmäktige äger bestämma eller, om sådana grunder ej fastställts, efter vad socialnämnden prövar erforderligt. För sådan socialhjälp är hjälptagaren i princip återbetalningsskyldig. I förarbetena till paragrafen anfördes att tack vare socialnämndens obundenhet kan de mest skiftande behov tillgodoses och hjälpen differentieras efter omständigheterna i varje särskilt fall. Det kan nämnas att i de vägledande bestämmelser som den 27 april 1970 utfärdats för socialförvaltningen i Göteborg anges att för att hjälp skall få lämnas i skuldsituationer gäller att betalandet av skulden har avgörande betydelse för den hjälpsökandes fortsatta livsföring och att denna skulle på ett avsevärt sätt försvåras om skulden inte betalades. Anvisningen som tar sikte på skulder över huvud taget nämner dock intet särskilt om böteskulder.

Av vad som sålunda antecknats måste den slutsatsen dras att något laga hinder inte föreligger för en socialförvaltning att bevilja socialhjälp enligt 13 § socialhjälpslagen till betalning av en böteskund. En annan sak är att lämpligheten härav i regel kan ifrågasättas från straffrättslig synpunkt och att restriktivitet är påkallad. Det bör enligt min mening krävas sociala skäl av särskild styrka för att socialhjälp skall kunna beviljas enligt 13 § socialhjälpslagen för betalning av en böteskund.

Vården om hemlig handling hos social centralnämnd

I en skrivelse, som kom in till JO den 8 februari 1973, förklarade sig Paul Wester vilja fästa JO:s uppmärksamhet på förvaringen av kopior till sekretessbelagda handlingar inom Ängelholms socialförvaltning.

Efter remiss ingav sociala centralnämnden i Ängelholm yttrande och protokollsutdrag från de sammanträden, då nämnden tagit ställning till förvaringsfrågan och till remissen. Wester yttrade sig därefter på nytt.

Av handlingarna framgick i huvudsak följande.

I tjänsteskrivelse den 29 januari 1973, undertecknad av en befattningshavare på Ängelholms socialbyrå, konstaterades att ledamöter och i viss utsträckning även suppleanter i sociala centralnämnden före sammanträden erhöll föredragningslistor med bilagor, som innehöll hemliga uppgifter av olika slag. Ordföranden och vice ordföranden erhöll vidare vardera en fotokopia av det fullständiga sammanträdesprotokollet. Översända handlingar brukade behållas av mottagarna. Handlingar kom därför att bli förvarade i ett stort antal hem, som i flertalet fall saknade betryggande anordningar härför. Med hänvisning till reglerna om förvaring av handlingar i 91 § barnavårdslagen, 64 § lagen om nykterhetsvård och 64 § lagen om socialhjälp betecknades detta som otillfredsställande. Centralnämnden föreslogs införa den ordningen, att föredragningslistor o. d. skulle kvarlämnas på socialbyrån och förstöras efter varje sammanträde samt att sekretessbelagda handlingar skulle utslutas från de sammanträdesprotokoll som tillställdes ordföranden och vice ordföranden.

Vid sammanträde den 6 februari 1973 beslöt sociala centralnämnden med sju röster mot fem att gällande ordning fortfarande skulle gälla och att berörda handlingar även i fortsättningen skulle få behållas och förvaras av förtroendemännen. Minoriteten förordade, att förslaget i skrivelsen från förvaltningen skulle följas såvitt avsåg föredragningslistorna, medan däremot ordföranden och vice ordföranden alltjämt borde erhålla fullständiga protokollskopior.

Vid sammanträde den 13 mars 1973 beslöt sociala centralnämnden med åtta röster mot fem att avge följande yttrande till JO:

Det vid sociala centralnämndens sammanträde den 6 februari 1973 fattade beslutet grundar sig på de stadganden i sociallagarna vari föreskrives att handlingar skall förvaras så att de icke är tillgängliga för obehöriga. Annan ytterligare inskränkning beträffande ledamöternas förvaring och handhavanden av handlingar inom nämndens beslutsområden, och som tillställes dem före sammanträden eller eljest, ansågs icke motiverad eller lagligen påkallad.

Ledamotskap i nämnd får anses innefatta rätt för envar ledamot att under ansvar förvara handlingar inom nämndens verksamhets- och beslutsområden.

Protokoll, originalhandlingar och övriga handlingar som förvaras på socialbyrån beröres icke av det beslut som påtalats i skrivelsen till JO-ämbetet.

Skrivelsen föreslås lämnad utan åtgärd.

JO Wennergren gjorde följande bedömning.

Handlingar i socialärenden är jämlikt 14 § sekretesslagen oftast hemliga i vad de angår enskilda personliga förhållanden. Att handlingar, som ej får utlämnas till envar, måste förvaras så att de inte kan åtkommas av obehöriga, ligger i sakens natur och har också uttryckligen föreskrivits i de av socialförvaltningen omnämnda paragraferna i sociallagarna. Skyldigheten att sörja för att hemlig handling skyddas mot obehörig åtkomst åvilar envar som anförtrots ett exemplar av handlingen. Så länge en ledamot av sociala centralnämnden har en hemlig handling hos sig, svarar han alltså under straffansvar för att den förvaras så att den inte kan åtkommas av obehörig. Anser han sig inte kunna ta ansvaret härför, därför att han i hemmet eller annorstädes saknar tillräckligt betryggande förvaringsmöjligheter, måste han förstöra handlingen eller återlämna den till socialförvaltningen som här efter svarar för förvaringen. Hemliga handlingar bör vidare inte tillställas ledamot i lösbrev om trygghet saknas mot obehörig åtkomst av försändelsen på adresstället. Ledamot bör också ha rätt att avböja utsändande av hemliga handlingar till honom, om han ej anser sig kunna svara för ett betryggande innehav av handlingarna. Under förutsättning att sociala centralnämndens ledamöter är klart medvetna om nu skildrade ansvar, anser jag att någon avgörande invändning inte kan riktas vare sig mot att ledamöterna tillställs föredragningslistor och andra handlingar — även hemliga — för studium före ett sammanträde eller mot att ledamöterna tillåts behålla handlingarna efter sammanträdet. Lämpligt synes dock att, som en påminnelse om att en handling är hemlig, den förses med en s. k. hemligstämpel om sekretess enligt 14 § sekretesslagen (se 2 kap. 14 § tryckfrihetsförordningen). Vilken ordning som skall tillämpas hos en nämnd i fråga om utsändande av handlingar till ledamöter är en fråga som nämnden själv bedömer under beaktande av de olika skäl för och emot som kan anföras. Jag anser mig inte böra göra något vidare uttalande i denna fråga.

Med hänsyn till det anförda finner jag sociala centralnämndens i Ängelholm påtalade praxis ifråga om utsändande av föredragningslistor m. m. och protokoll icke vara av beskaffenhet att föranleda någon anmärkning från min sida.

Beslutsdelegation hos social centralnämnd

1. I 12 § barnavårdslagen, som handlar om delegation av barnavårdsnämnds beslutsbefogenheter, föreskrivs bl. a. den begränsningen i delegationsmöjligheterna att nämnden inte annorledes än genom samfällt beslut får *fullgöra vad som ankommer på nämnden enligt föräldrabalken*. I 7 § lagen om social centralnämnd hänvisas till nämnda lagrum.

Enligt 6 kap. 6 § föräldrabalken kan domstol i vissa uppräknade fall av hänsyn till ett barns bästa frånta fadern eller modern vårdnaden om barnet. Fråga härom skall upptas bl. a. på anmälan av barnavårdsnämnd. I 6 kap. 12 § föräldrabalken regleras frågan om vårdnaden om barn utom äktenskap och ges domstol under närmare beskrivna förutsättningar befogenhet att överflytta vårdnaden om barnet från modern till fadern eller särskilt förordnad förmyndare bl. a. på anmälan av barnavårdsnämnd. I 20 kap. 28 § föräldrabalken avhandlas bl. a. domstols entledigande av förmyndare. Fråga härom får, då det gäller förmyndare som gjort sig skyldig till försummelse i vårdnaden om underårig, tas upp på ansökan av barnavårdsnämnden. Om ansökan eller anmälan av barnavårdsnämnd i annat fall där skäl kan föreligga att entlediga en förmyndare sägs intet i föräldrabalken. Eftersom domstol kan ta upp sådant ärende ex officio, är barnavårdsnämnd emellertid oförhindrad att också i andra fall än då förmyndaren gjort sig skyldig till försummelse i vårdnaden om underårig göra anmälan till domstolen om att förmyndaren bör entledigas.

I 9 § tredje stycket barnavårdslagen sägs att, om barnavårdsnämnd finner att åtgärd bör vidtas beträffande vårdnad eller förmyndarskap för underårig, nämnden har att göra anmälan eller ansökan därom hos vederbörande domstol.

Vid JO Wennergrens inspektion av socialförvaltningen i Göteborg den 20—24 november 1972 antecknades såvitt nu är i fråga följande i protokollet.

I det av fullmäktige fastställda reglementet för Göteborgs kommuns socialvård stadgas beträffande de sociala distriktsnämnderna bl. a. följande:

Social distriktsnämnd äger uppdraga åt särskild avdelning, bestående av ledamöter eller suppleanter i nämnden, eller åt ledamot eller suppleant eller åt befattningshavare hos kommunen att å nämndens vägnar fatta beslut i ärenden, som finnes upptagna i bilagd förteckning samt i ärenden, som till art och betydelse är jämförliga med där angivna. Om beslutanderätt uppdrages åt befattningshavare inom socialvården skall uppdraget i första hand avse vederbörande socialchef. Dock må social distriktsnämnd bestämma, att beslutanderätt, som uppdragits åt socialchefen, beträffande vissa närmare angivna ärenden även må utövas av annan befattningshavare. I sådant fall tillkommer det socialchefen att bestämma, om och i vilken omfattning beslutanderätten i angivna ärenden skall utövas av den andre befattningshavaren.

Sociala centralnämnden har den 18 januari 1971 med komplettering den 1 februari 1971 beslutat rekommendera de sociala distriktsnämnderna att delegera beslutanderätt i vissa ärenden, upptagna i en särskild förteckning. Sociala centralnämndens rekommendation har föranlett beslut av de sociala distriktsnämnderna i enlighet med rekommendationen. Delegationens innehåll och beslutandenivåer framgår av en den 17 november 1971 dagtecknad delegationsförteckning.

Enligt denna delegationsförteckning kan anmälan eller ansökan enligt 9 § tredje stycket barnavårdslagen hos vederbörande domstol beträffande vårdnad eller förmyndarskap för underårig delegeras till socialsekreterarna vid socialbyråerna.

JO Wennergren beslöt att inhämta yttrande från sociala centralnämnden under hänvisning till 12 § 4 barnavårdslagen.

Sociala centralnämnden svarade följande.

Delegationsmöjligheterna och delegationsförbuden i barnavårdslagen 12 § förutsätter att fråga är om »beslut». Sålunda får barnavårdsnämnden inte annorledes än genom samfällt beslut fullgöra vad som ankommer på nämnden enligt föräldrabalken.

Socialförvaltningens delegationsförteckning har tillkommit bl. a. genom en inventering av de uppgifter, som enligt vårdlagstiftningen ankommer på de sociala distriktsnämnderna. Därvid har samtliga uppgifter förtecknats. Denna sålunda framtagna lista har utgjort utgångspunkt för ett arbete, som haft till syfte att fördela beslutanderätt och arbetsuppgifter mellan distriktsnämnderna och befattningshavare på olika nivåer och inom olika avdelningar. Genom tillvägagångssättet har förteckningarna kommit att upptaga uppgifter, som innefattar beslut men också uppgifter som rör förfarande, utredningsåtgärder eller verkställighet av olika slag. För det dagliga arbetet saknar det ofta praktisk betydelse att åtskillnad ej göres mellan dessa olika slag av uppgifter. Den samfällna nämnden erhåller information om samtliga åtgärder som vidtagits enligt förteckningarna.

Den omständigheten att åtgärder enligt barnavårdslagen upptagits i socialförvaltningens delegationsförteckning innebär således inte att alla åtgärder bör rubriceras som beslut. När det gäller ifrågasvarande anmälningar eller ansökningar till domstol vill förvaltningen ifrågasätta om dessa är av beslutskaraktär och sålunda underkastade de restriktioner, som gäller fattande av beslut.

Förvaltningen hävdar sålunda att det här inte är fråga om beslut och att alltså begränsningarna i barnavårdslagen 12 § ej är tillämpliga. I sammanhanget kan erinras om att med »beslut» i delegationssammanhang i regel torde avses överklagbara beslut. Huruvida en framställning från en myndighet till en annan, där författningarna icke uppställer detaljerade regler för hur initiativrätten skall utövas, skall tillerkännas överklagbarhet har också besvarats nekande i doktrinen (Ragnemalm, Förvaltningsbesluts överklagbarhet bl. a. sid. 272).

Socialförvaltningen finner vidare att en anmälan till domstol enligt barnavårdslagen 9 § tredje stycket är en åtgärd, som får anses innebära fullgörande av annat åliggande än »vad som ankommer på nämnden enligt föräldrabalken». Enligt föräldrabalken skall barnavårdsnämnden ta ställning till vissa frågor, exempelvis faderskapsärenden och behovet av barnavårdsman. Föräldrabalken saknar bestämmelser om

barnavårdsnämnds skyldighet att anmäla behov av åtgärd i fråga om förmyndarskap. Denna skyldighet regleras helt av barnavårdslagen, även om föräldrabalken anger barnavårdsnämnden som ansökningsberättigad i vissa fall, exempelvis i fråga om entledigande av försumlig förmyndare.

Det kan här också antecknas att socialhjälpslagen inte innehåller något förbud att överlämna till befattningshavare att göra anmälan till överförmyndare enligt socialhjälpslagen 63 §, ehuru nämnda lagrum avser anmälan om behov av en för den enskilde så ingripande åtgärd som omyndigförklaring. En anmälan enligt barnavårdslagen 9 § tredje stycket torde för den enskilde endast kunna medföra en mindre ingripande åtgärd.

JO Wennergren gjorde härefter följande bedömning.

Avgörande för tolkningen av delegationsförbudet i 12 § 4 barnavårdslagen blir vad som bör förstås med »fullgöra vad som ankommer på nämnden enligt föräldrabalken». Barnavårdsnämnd omnämns på åtskilliga ställen i föräldrabalken. Barnavårdsnämnd skall enligt 3 kap. 2 § föräldrabalken godkänna faderskapserkännande. Barnavårdsnämnden skall vidare på sätt närmare anges i 4 kap. 6 § föräldrabalken medverka vid avtal om adoption och enligt 20 kap. 6 § föräldrabalken yttra sig i adoptionsärende samt kan enligt 20 kap. 8 § föräldrabalken fullfölja talan i adoptionsärende. Barnavårdsnämndens ingripande mot vårdnadshavare enligt 6 kap. och mot förmyndare enligt 20 kap. föräldrabalken genom anmälan till rätten har redan nämnts i inledningen ovan. Enligt 7 kap. 7 och 10 §§ föräldrabalken har barnavårdsnämnd att godkänna underhållsavtal. Enligt 8 kap. 4 § föräldrabalken förordnar barnavårdsnämnd barnavårdsman och enligt 8 kap. 7 § föräldrabalken kan barnavårdsnämnden förlänga uppdrag som barnavårdsman utöver tid efter det barnet fyllt aderton år eller förordna att uppdraget skall upphöra vid tidigare tidpunkt. Barnavårdsnämnden skall vidare enligt 8 kap. 8 § föräldrabalken ha tillsyn över barnavårdsman.

Av genomgången framgår att skilda uppgifter ankommer på barnavårdsnämnden enligt föräldrabalken. Nämnden skall sålunda godkänna faderskapserkännande och underhållsavtal, föra talan i adoptionsärende, ingripa mot vårdnadshavare eller förmyndare genom anmälan till rätten samt förordna och entlediga samt öva tillsyn över barnavårdsman. Av dessa uppgifter är det endast uppgifterna enligt 8 kap. föräldrabalken som har karaktär av beslutsfattande som utgör myndighetsutövning och det finns till yttermera visso i 8 kap. 10 § föräldrabalken särskilda regler om överklagande av barnavårdsnämnds beslut i fråga som avses i kapitlet. Härav kan dock inte utan vidare den slutsatsen dras att orden »fullgöra vad som ankommer på nämnden enligt föräldrabalken» endast skulle åsyfta beslutsfattande enligt 8 kap. föräldrabalken. Det finns intet i förarbetena som talar för en så snäv tolkning. Fastmera pekar såväl valet av ord i 12 § 4 barnavårdslagen som det betraktelsesätt som brukar

anläggas i dylika sammanhang på att vad som åsyftas är inte bara uppgifter att fatta beslut av myndighetsutövningsnatur utan jämväl uppgifter att lämna godkännande, göra anmälan eller ansökan till rätten och fullfölja talan. Också dylika uppgifter förutsätter beslutsfattande och har inte karaktär av ren verkställighet. Den omständigheten att beslutet i fråga inte kan överklagas genom förvaltningsbesvär (men väl kommunalbesvär) kan inte förta det dess natur av beslut i den mening detta begrepp har i 12 § barnavårdslagen. Erinras kan för övrigt om att delegationsförbudet enligt punkt 2 gäller också framställning om intagning i ungdomsvårdsskola, som ju tillkommer genom ett på sätt nu sagts ej överklagbart beslut. Hade det varit lagstiftarens mening att delegationsförbudet skulle omfatta endast »överklagbara» beslut, skulle denna åtgärd inte ha nämnts i lagtexten. Jag finner alltså övervägande skäl tala för att delegationsförbudet i 12 § 4 barnavårdslagen omfattar också sådana ingripanden mot vårdnadshavare och förmyndare som avhandlas i 6 kap. 6 och 12 §§ samt 20 kap. 28 § föräldrabalken. Däremot kan det ej anses omfatta ingripande mot förmyndare i andra fall än det som uttryckligen nämns i 20 kap. 28 § föräldrabalken. Slutsatsen blir därför att föreskriften i delegationsförteckningen att anmälan eller ansökan enligt 9 § tredje stycket barnavårdslagen hos vederbörande domstol beträffande vårdnad eller förmynderskap för underårig kan delegeras till socialsekreterare strider mot 12 § 4 barnavårdslagen undantagandes i föräldrabalken ej reglerade fall av anmälan mot förmyndare. Jag får därför anmoda sociala centralnämnden att ta sin rekommendation till distriktsnämnderna på denna punkt under omprövning och hemställer att nämnden underrättar mig om resultatet av sina överväganden.

2. I 12 § 2 barnavårdslagen föreskrivs också den begränsningen i barnavårdsnämnds delegationsmöjlighet att nämnden inte annorledes än genom samfällt beslut får *vidta åtgärd enligt 26 § 2, 3 eller 4 barnavårdslagen* (förförmaning och varning, föreskrifter rörande den underåriges levnadsförhållanden, övervakning). I 7 § lagen om social centralnämnd hänvisas som nämnts till 12 § barnavårdslagen.

Sedan sociala centralnämnden i Värmdö hemställt hos kommunfullmäktige att delegation skulle meddelas till socialassistenten Mary Hollstedt att meddela vissa beslut i sociala ärenden, tillstyrkte kommunstyrelsen bifall härtill. Vid sammanträde den 2 maj 1973 beslöt kommunfullmäktige i enlighet med kommunstyrelsens förslag. Av bilaga till förslaget framgick att delegationen bl. a. avsåg beslut enligt 26 § barnavårdslagen.

I en JO-anmälan begärdes att JO skulle pröva fullmäktiges beslut. Av anmälan framgick vidare att denna främst riktade sig mot att beskaffenheten av delegerade ärenden ej angetts i fullmäktiges beslut samt att detta, i vad avsåg delegation enligt 26 § barnavårdslagen, stod i strid med 12 § samma lag.

Med anledning av anmälan infordrades yttrande från sociala centralnämnden.

JO Wennergren gjorde härefter följande bedömning.

JO:s tillsyn omfattar endast tjänstemän och andra, som är underkastade fullständigt ämbetsansvar. Ledamöter i kommunfullmäktige tillhör ej denna grupp av befattningshavare. Anmälan mot kommunfullmäktige kan därför ej upptas till prövning. Ledamöterna i kommunstyrelsen och sociala centralnämnden är däremot underkastade fullständigt ämbetsansvar och jag kan därför pröva den väckta frågan ur synvinkeln av dessa myndigheters befattning med ärendets beredning till beslut.

Såvitt framgår av sociala centralnämndens framställning och kommunstyrelsens yttrande samt fullmäktiges med anledning härav meddelade beslut har delegationen utan inskränkningar omfattat alla åtgärder, som nämnts i 26 § barnavårdslagen. Delegationen strider således mot 12 § 2 barnavårdslagen. Det var därför fel av sociala centralnämnden att begära och av kommunstyrelsen att tillstyrka delegationen i fråga. Jag låter emellertid bero vid en erinran om vikten av att lagens föreskrifter iakttas.

Sociala centralnämnden har i sitt yttrande hit anfört att fullmäktiges beslut ej överklagats innan besvärstidens utgång. Jag vill med anledning härav påpeka att ett delegationsbeslut av fullmäktige, som står i strid mot lag, inte kan utgöra rättslig grund för den, som erhållit delegationen, att företa åtgärder med stöd av beslutet. Fullmäktiges beslut kan givetvis ej ges företräde framför lagens föreskrifter. Frågan huruvida delegationsbeslutet är verksamt eller ej påverkas alltså inte av att beslutet vinner laga kraft. (Jfr. Halvar G. F. Sundberg: Om överlåtande av beslutanderätt; Svenska Stadsförbundets tidskrift 1932 s. 224 och Kommunalrätt (samlad upplaga 1964) s. 487—489 samt Håkan Strömberg: Under vilka förutsättningar bör enligt Svensk förvaltningsrätt en förvaltningsakt anses som nullitet?; Förvaltningsrättslig tidskrift 1955 s. 121 jämte däri åberopade rättsfall.)

3. I ett vid inspektion av åklagarmyndigheten i Karlskoga åklagardistrikt upptaget ärende angående dröjsmål hos sociala centralnämnden i Karlskoga med yttrande till åklagarmyndigheten beträffande åtalseftergift tog sociala centralnämnden upp frågan om delegation av befogenhet att *avge yttranden i åtalseftergiftsärenden* och hemställde att JO skulle uttala sig om lämpligheten av sådan delegation och till vilken nivå man kunde tänka sig delegation.

JO Wennergren anförde vid ärendets avgörande följande som svar.

I fråga om möjligheten att delegera beslutanderätten i ärenden varom här är fråga föreligger, som framgår av 7 § lag om social centralnämnd,

ej något legalt hinder häremot. Huruvida delegation skall få ske är en lämplighetsfråga som avgörs av kommunens fullmäktige. I sammanhanget kan nämnas att barnavårdskommittén i sitt förslag till ny barnavårdsdag (SOU 1956: 61 s. 275 och 32 § i förslaget till ny barnavårdsdag) föreslog att yttrande till åklagare skulle i brådskande fall kunna avges av nämndens ordförande. För egen del kan jag ej finna några avgörande invändningar mot att delegation tillämpas i normala fall. Med hänsyn till ärendenas brådskande natur synes det tvärtom ändamålsenligt att de avgörs i enklare ordning än av fullsuttan nämnd under förutsättning att erforderlig kompetens föreligger. Av det sagda följer även att enligt min mening frågan hur delegationen bör utformas är att bedöma med utgångspunkt i å ena sidan ärendenas svårighetsgrad och å andra sidan den kompetens som finns att tillgå inom nämnd och förvaltning.

Sjukvård m. m.

Framställning till Konungen angående bestridande av vårdkostnaderna för person som av domstol överlämnats till sluten psykiatrisk vård

I en den 5 juli 1973 dagtecknad framställning till Konungen anförde JO Wennergren följande.

I 31 kap. 3 § brottsbalken stadgas att, om den som begått brottslig gärning, enligt vad som framgår av föreskriven medicinsk utredning, kan beredas vård med stöd av lagen om beredande av sluten psykiatrisk vård i vissa fall eller vård i specialsjukhus med stöd av lagen angående omsorger om vissa psykiskt utvecklingsstörda, får rätten, om den finner behov av sådan vård föreligga, förordna att han skall överlämnas till *sluten psykiatrisk vård* eller *vård i specialsjukhus för psykiskt utvecklingsstörda*. Är någon, som begått brottslig gärning, i behov av psykiatrisk vård eller tillsyn, och meddelas ej förordnande enligt 3 §, får rätten, om mera ingripande åtgärd av särskilda skäl ej finnes påkallad, enligt 4 § samma kap. förordna att han skall överlämnas till *öppen psykiatrisk vård*.

I en den 20 november 1972 hit inkommen skrift anförde advokaten Magdalena Hæggström.

Den 6 november 1969 dömde Kungl. Maj:ts och Rikets Svea Hovrätt Barbara Suszko för bl. a. grovt egenmäktigt förfarande, intrång i förvar samt olaga hot och överlämnade Barbara Suszko till sluten psykiatrisk vård ävensom förvisade henne ur riket med förbud att framledes återvända hit. Barbara Suszko intogs redan den 27 oktober 1969 å Beckomberga sjukhus, vilket sjukhus vid denna tidpunkt låg under Stockholms stads huvudmannaskap. Den 1 januari 1971 övertog Stockholms läns landsting Beckomberga sjukhus. Den 13 december 1971 avvek Barbara Suszko från Beckomberga sjukhus och återfördes genom polisens försorg den 18 oktober 1972. Dagen därpå eller den 19 oktober 1972 utskrev Stockholms norra utskrivningsnämnd Barbara Suszko från Beckomberga sjukhus.

Stockholms läns landstings kommun, hälso- och sjukvårdsnämnden, kräver nu Barbara Suszko på vårdavgifter från och med den 1.1.1971 till och med den 13 december 1971 samt för tiden den 18 oktober 1972 till den 19 oktober 1972.

Barbara Suszko är polsk medborgare. Hon lämnade Polen för gott 1965 och kom till Sverige för andra gången den 12 maj 1967 och har alltsedan dess varit bosatt i Stockholm. Hon erhöll vid två olika tillfällen uppehållstillstånd för tre månader åt gången. I april 1968 utgick

polska passets giltighet och i juli 1968 påbörjades polisutredning om Barbara Suszkos otillbörliga åtkomst av brev tillhöriga annan person. Därefter har något ytterligare uppehållstillstånd icke utfärdats. Hon är icke kyrkoskriven eller mantalsskriven i Stockholm.

Barbara Suszko har av statlig domstol dömts till överlämnande till sluten psykiatrisk vård. Överlämnandet till sluten psykiatrisk vård är enligt brottsbalken att anse såsom påföljd för brott. Dömer domstol till fängelse torde denna påföljd — trots att stöd härför saknas i lagen — vara kostnadsfri för den intagna. Då jag anser det orimligt att patienter, som med stöd av lag av domstol ålagts att underkasta sig viss vård, själva skall helt eller delvis stå för de därmed förenade kostnaderna får jag härmed hemställa att Justitieombudsmannen måtte utreda vem som har ansvaret för kostnaderna för vård av den som av domstol överlämnats till sluten psykiatrisk vård.

Till komplettering av framställningen översändes därefter ett antal av Beckomberga sjukhus på Suszko utställda räkningar för sjukhusvård, avseende dagavgifter under åren 1969—71.

Efter remiss har yttranden i ärendet inkommit från statens förhandlingsnämnd och Stockholms läns landstings hälso- och sjukvårdsnämnd.

Statens förhandlingsnämnd (SFN) anförde i yttrande den 18 december 1972.

Statens förhandlingsnämnd (SFN) utgår från att remissen avser frågan om staten enligt de år 1966 träffade avtalen mellan staten och sjukvårdshuvudmännen om mentalsjukvården skall svara för kostnaderna för vård i ett fall som det föreliggande. Med anledning härav vill SFN meddela följande.

På grund av 1966 års avtal har huvudmännen från och med den 1 januari 1967 tagit över den av staten dittills bedrivna vården av psykiskt sjuka. Genom avtalen har staten förbundit sig att ersätta huvudmännen för deras kostnader för vården med bidrag till såväl investeringar som drift. Bidragen baserar sig på ett i avtalen angivet antal vårdplatser. Detta fastställdes med ledning av inventeringar av antalet ineliggande patienter på de statliga sjukhusen, däribland s. k. kriminalpatienter samt i riket inte mantalsskrivna utlänningar. I avtalen har inte gjorts undantag för några patientkategorier. Enär staten alltså genom driftbidraget ersätter huvudmännen för vården av bl. a. dem som av domstol överlämnas till sluten psykiatrisk vård, skall staten inte vidkännas några vårdkostnader i de enskilda fallen.

SFN vill i detta sammanhang upplysa att enligt protokoll vid förhandlingar den 23 februari 1972 om ändring i mentalsjukvårdsavtalen m. m. sjukvårdshuvudmännen tillhandahåller avgiftsfri undersökning och behandling för personer, som av domstol överlämnats till öppen psykiatrisk vård eller av utskrivningsnämnd meddelats föreskrift om sådan vård.

Hälso- och sjukvårdsnämnden åberopade ett av sjukvårdsdirektören den 19 februari 1973 avgivet tjänsteutlåtande, vari anfördes bl. a. följande angående bakgrunden till debiteringen.

Förhållanden före 1.1.1971

Vid intagning på Beckomberga sjukhus den 27.10.1969 uppgav Suszko, att hon när som helst var beredd att återvända till Polen. Enligt uppgift från invandrarverket var hon ej att anse som politisk flykting. Genom dom den 6.11.1969 hade Suszko överlämnats till sluten psykiatrisk vård. Så snart vårdbehovet var tillgodosett skulle hon enligt domen utvisas ur riket med förbud att framdeles återkomma hit.

Vid utredning om Suszkos eventuella bosättning i riket framkom, att hon ej var kyrkobokförd eller mantalsskriven i Sverige och ej heller inskriven i allmän försäkringskassa. Enligt uppgift från invandrarverket hade Suszko ej ansökt om arbetstillstånd. Däremot sökte hon uppehållstillstånd den 4.1.1967, som enligt beslut den 22.1.1968 beviljades t o m den 10.4.1968. Den 2.7.1968 sökte Suszko nytt uppehållstillstånd. Genom beslut den 12.2.1969 lämnades hennes ansökan utan bifall.

Då patienten den 27.10.1969 intogs på Beckomberga sjukhus var hon sålunda ej kyrkobokförd eller mantalsskriven i riket, hon var ej inskriven i allmän försäkringskassa och hade fått avslag på ansökan om förlängt uppehållstillstånd. Under angivna förhållanden beslutades av tjänsteman vid dåvarande sjukvårdsstyrelsen enligt delegation, att patienten ej skulle anses vara bosatt i riket och således ej anses som Stockholmsbo.

Med stöd av gällande avgiftsreglemente samt regler för avgiftsjämkning beviljades Suszko nedsättning av avgiften. Då hon ansågs ej kunna erlägga debiterade belopp, söktes ersättning av statsverket enligt kungl. majts vårdtaxa jämlikt 12 och 24 §§ socialhjälpslagen. Debiterade belopp samt ersättning från statsverket m. m. framgår av nedanstående uppställning.

Tiden 27.10—31.12.1969 à 15 kr. per dag	990 kr.
Från statsverket erhållen ersättning	660 „
Resterande belopp	330 kr.
Tiden 1.1—31.5.1970 à 15 kr. per dag samt	
tiden 1.6—30.11.1970 à 27 kr. per dag	7 152 kr.
Från statsverket erhållen ersättning	5 475 „
Resterande belopp	1 677 kr.

De resterande beloppen 330 kr. + 1 677 kr., sammanlagt 2 007 kr., har 1971 avskrivits genom beslut av Stockholms socialnämnd.

Förhållanden efter 1.1.1971

Från och med 1.1.1971 uppgick Stockholms stads sjukvårdsstyrelse i det nybildade s. k. storlandstinget.

Genom beslut den 27.10.1970 av Kommunalförbundet för Stockholms stads och läns regionala frågor (KSL) fastställdes bl. a. följande avgifter vid Stockholms läns landstings hälso- och sjukvårdsnämnds vårdinrättningar m. fl. att gälla från och med den 1.1.1971.

A SLUTEN SJUKVÅRD.

Patientkategori m. m.	V å r d a v g i f t k r .
I Inomlänsbor	
På samtliga kliniker	10:—

II Patienter, ej bosatta inom länet, som under vistelse i länet på grund av akut insjuknande blivit i omedelbart behov av vård och ej vårdas enligt utomlänssavtal

a) Utom riket bosatta utländska medborgare, som icke — — — är berättigade till ersättning för sjukhusvård från allmän försäkringskassa

Avgift utgår med belopp, som motsvarar den vårdagens ersättning som hemlandsting har att erlägga enligt utomlänssavtal

Vid sammanträde den 11.12.1972 beslutade Stockholms läns landsting att avgiften i sluten sjukvård för inomlännsbor från och med den 1.1.1973 skulle höjas från 10 kr. till 15 kr. per vård dag. Beträffande utom riket bosatt utländsk medborgare, som icke är berättigad till ersättning för sjukhusvård från allmän försäkringskassa, beslutades ej någon avgiftsändring. Vid sluten vård av sistnämnd patient uttas således alltjämt vårdavgift med belopp, som motsvarar den vårdagens ersättning som hemlandsting har att erlägga vid vård enligt gällande utomlänssavtal, dvs vid vård på lasarett för psykiatrisk vård debiteras avgift med belopp som motsvarar sjukhusets självkostnader. Upplysningsvis kan nämnas att vårdvårskostnaden vid Beckomberga sjukhus under 1971 uppgick till 137 kr.

Patient, som själv har att erlägga avgift enligt utomlänstaxa, kan efter ansökan beviljas avgiftsnedläggning enligt § 3 mom. 2 i reglementet för hälso- och sjukvårdsnämndens vårdinrättningar.

Utifrån ovanstående regler samt med hänsynstagande till Suszkos behov av fickpengar har vederbörande sjukhusdirektör, i enlighet med av hälso- och sjukvårdsnämnden den 12.1.1971 fastställda delegationsbestämmelser, på nämndens vägnar beslutat om nedsättning av Suszkos avgift till 27 kr. per vård dag under vårdtiderna 1.1—13.12.1971 och 18.10—19.10.1972. Under mellanliggande tid har Suszko varit avviken från sjukhuset. Eftersom Suszko ej gjort någon avgiftsbetalning, uppgår nämndens fordran till 9 423 kr.

Den 16.1.1973 beslutade hälso- och sjukvårdsnämnden på förslag av sjukvårdsdirektören och delegerade för ekonomi- och förhandlingsfrågor, att framställning skulle göras till förvaltningsutskottet om avskrivning av landstingets fordran för vårdavgift mot Barbara Suszko, uppgående till 9 423 kr. Förvaltningsutskottet har ännu ej beslutat i ärendet.

Med anledning av att Suszko enligt uppgift antagits ha vissa tillgångar har ersättning från statsverket ej sökts genom primärkommunen för år 1971.

Härefter anförde sjukvårdsdirektören bl. a.

Som torde framgå av ovanstående, gäller ej någon särbestämmelse för person som efter domstolsförordnande intagits i sluten sjukvård på lasarett för psykiatrisk vård. Ifrågavarande patienter är ej undantagna från allmänna försäkringens bestämmelser, dvs för den som är inskriven i försäkringskassa eller omfattas av försäkringen genom konvention utgår försäkringsersättning till vårdavgiften. För vissa konventionsfall utgår ersättning från försäkringen motsvarande sjukhusets

självkostnader (så är förhållandet beträffande patienter som omfattas av konventionen med Italien och den s. k. ILO-konventionen). Utländsk medborgare, som ej omfattas av allmänna försäkringen genom inskrivning eller konvention, har — som ovan framhållits — själv att erlägga avgift enligt gällande utomlänssavtal. Något undantag för tvångsintagen patient har ej gjorts. Saknar sådan patient medel till avgiften, kan särskild ersättning utgå av statsmedel genom vederbörlig primärkommun efter kungl. majts vårdtaxa jämlikt lagen om socialhjälp eller barnavårdslagen. Undantag görs ej heller i detta hänseende för patient som dömts till sluten psykiatrisk vård. I här ifrågavarande ärende har som ovan meddelats sådan ersättning utgått.

Vid förhandling mellan Svenska landstingsförbundet och statens förhandlingsnämnd rörande mentalvårdsavtalen har träffats uppgörelse om, att sjukvårdshuvudmännen skall avstå från patientavgiften avseende vård av patient som dömts till eller av utskrivningsnämnd föreskrivits öppen psykiatrisk vård. Det har från Svenska landstingsförbundets sida vid förhandlingarna framhållits, att nämnda avgiftsbefrielse ej borde anses som legal skyldighet för sjukvårdshuvudmännen. Uppgörelsen om nämnda befrielse kom till stånd efter en lämplighetsbedömning. Dels bedömdes att avgiften (12 kr. per besök fr. o. m. 1.1.1973) för ifrågavarande patienter hade ringa ekonomisk betydelse för sjukvårdshuvudmännen, dels ansågs det otillfredsställande, om avgiften i något fall skulle kunna åberopas som en förevändning för patient att ej söka den vård som föreskrivits.

— — —
Vidare må upplysas i ärendet, att utskottets för utomlänsvård sekretariat vid Svenska landstingsförbundet den 16.5.1972 tillställt socialdepartementet en skrivelse (landstingsförbundets dnr 180/71) i principfrågan rörande statens ersättningsskyldighet för vissa utländska medborgare, som vårdas på lasarett för sluten psykiatrisk vård. Enligt uppgift har skrivelsen ännu ej besvarats av departementet.

Med hänvisning till vad ovan anförts finner förvaltningen avslutningsvis att debitering av vårdavgifter i det aktuella fallet skett i enlighet med för Stockholms läns landsting gällande bestämmelser.

Rent principiellt är förvaltningen emellertid av den uppfattningen, att det inte utan fog kan betraktas som oskäligt, att en person, som av domstol överlämnats till sluten psykiatrisk vård, själv kan komma att bli betalningsansvarig för sina vårdkostnader. Samtidigt måste dock betonas, att en generell avgiftsbefrielse för de patienter, varom fråga är, skulle kunna uppfattas som orättvis för övriga betalande patienter och även kunna medföra vissa s. k. överskottsproblem, då patient under lång vårdtid har stora löpande inkomster.

Förvaltningen finner mot denna bakgrund det vara angeläget, att frågan om ansvaret för vårdkostnader för de patienter, som efter domstols förordnande överlämnats till sluten psykiatrisk vård, snarast blir föremål för ett klagörande.

Med anledning av vad sjukvårdsdirektören sålunda anförts inhämtades från SFN förnyat yttrande, varvid nämnden anförde bl. a.

Staten uttog beträffande det klientel för vilket staten svarade en enhetlig vårdavgift som den 31 december 1966 var fem kronor. Denna avgift höjdes senare av sjukvårdshuvudmännen till tio kronor. Stock-

holms läns landsting har därefter beträffande utom riket bosatta utländska medborgare, som icke — — — är berättigade till ersättning för sjukhusvård från allmän försäkringskassa, beslutat att avgift, räknat fr. o. m. den 1 januari 1971, skall utgå med belopp, som motsvarar den vårdagensättning som hemlandsting har att erlagga enligt utomlänsavtal. Detta beslut strider i och för sig inte mot det mellan staten och landstinget den 3 februari 1966 träffade avtalet om mentalsjukvården. Enligt 18 § tredje stycket, som gällde under femårsperioden 1967—1971 och som inte medtagits i 1972 års tilläggsavtal till mentalsjukvårdsavtalet, skulle part emellertid äga påkalla förhandlingar om konsekvenserna av ändring i eller borttagande av fastställd vårdavgift vid sjukhusen. SFN har inte haft kännedom om ändringen i avgiften. I bidragsunderlaget ingår ersättning för vårdplatser för i riket inte mantalsskrivna utlänningar. Utgår vårdagensättning enligt utomlänsavtal får landstinget en vid förhandlingarna inte åsyftad överkompensation. Landstinget hade därför bort anmäla beslutet om avgiftshöjningen till SFN. Formellt borde förhandlingar ha varit påkallade. Frågan synes emellertid inte ha så stor ekonomisk betydelse, att den skulle ha påverkat resultatet av de centrala förhandlingarna om bidrag till sjukvårdshuvudmännen för tiden fr. o. m. den 1 januari 1972.

Såsom framgår av det anförda råder olika uppfattningar om vem som skall stå för vårdkostnaderna för utländsk medborgare, som av domstol jämlikt 31 kap. 3 § brottsbalken överlämnats till sluten psykiatrisk vård och inte är berättigad till ersättning för sjukhusvård enligt lagen om allmän försäkring. Hälso- och sjukvårdsnämnden hävdar att sådan patient i princip har att själv erlagga vårdavgift enligt gällande utomlänsavtal. Saknar patienten medel till avgiften, kan på framställning av patienten nedsättning av eller befrielse från vårdavgiften ske enligt 3 § 2 mom. reglementet för hälso- och sjukvårdsnämndens vårdinrättningar. Vidare äger primärkommun, som haft utgifter för vård av utlänning, enligt 23 § lagen om socialhjälp rätt att utfå ersättning av statsmedel jämlikt den s. k. vårdtaxan, i den mån gottgörelse ej kunnat uttas av enskild person. Båda dessa vägar har anlitats i förevarande fall, såvitt angår tiden före den 1 januari 1971, och resterande belopp för nämnda tid har avskrivits genom beslut av Stockholms socialnämnd. Beträffande vården efter nämnda tidpunkt har framställning numera gjorts till Stockholms läns landstings förvaltningsutskott om avskrivning av landstingets fordran, vilken framställning tillstyrks av landstingets revisorer. Enligt hälso- och sjukvårdsnämndens mening har debiteringen av vårdavgifterna i detta fall skett i överensstämmelse med landstingets bestämmelser.

SFN har — under hänvisning till gällande avtal mellan staten och sjukvårdshuvudmännen om mentalsjukvårdens övertagande — hävdatt att staten inte skall vidkännas några vårdkostnader i de enskilda fallen vid sidan av det driftbidrag per vårdplats som utgår enligt avtalen.

Någon inskränkning i primärkommunernas rätt till statsbidrag enligt socialhjälpslagen torde dock härvid inte åsyftas.

SFN har vidare framhållit, att man vid beräkning av statsbidragets storlek enligt avtalet ursprungligen utgick från en vårdavgift av 5 kronor, som patienten eller den för honom betalningsansvarige hade att bestrida. Denna avgift höjdes sedermera av sjukvårdshuvudmännen till 10 kronor, en åtgärd som synes ha godtagits av SFN. Så är däremot inte fallet beträffande den av Stockholms läns landsting beslutade nya vårdavgiften för utländska medborgare, som inte är berättigade till ersättning för sjukhusvård från allmän försäkringskassa. I de fall denna vårdavgift uttas medför detta enligt SFN:s mening en inte åsyftad överkompensation för landstinget.

Enligt 18 och 19 §§ i det mellan staten och Stockholms läns landstingskommun år 1966 slutna avtalet om landstingets övertagande av statens mentalsjukvård inom landstingsområdet m. m. skulle staten såsom ersättning för mentalsjukvårdens driftkostnader till landstinget för envar av 1 907 vårdplatser erlagga driftbidrag med 365 gånger ett belopp motsvarande den genomsnittliga vårdavgiften 1966 vid andra av staten drivna sjukhus än Furunäsets sjukhus, ökad med de genomsnittliga kostnaderna för sjukhuspersonalens pensionering och utbildning av mental sjukvårdspersonal ävensom med ett belopp av 25 öre per vård dag för täckande av försäkringskostnader. De sålunda omnämnda genomsnittskostnaderna skulle bestämmas genom att summan för envar av de angivna delarna av driftbidraget dividerades med antalet vård dagar vid berörda sjukhus under 1966.

Vårdavgiften skulle beräknas på så sätt, att summan av personalkostnaderna och omkostnaderna för sjukhusvården, familjevården och hjälpverksamheten samt kostnaderna för fastigheternas reparation och underhåll, ävensom hyror och arrenden minskades med inkomster av hyror och arrenden o. d. samt av vårdavgifter. Om fastställd vårdavgift vid sjukhusen ändrades eller borttoges, skulle part äga påkalla förhandlingar om konsekvenserna härav. Enligt upplysning av socialstyrelsen har inkomsterna från vårdavgifterna under 1966 legat till grund för avdragets storlek under följande år med viss uppräknings i anslutning till vårdavgiftens höjning från 5 till 10 kronor fr. o. m. den 1 januari 1970. Driftbidraget skulle vara indexreglerat (21 §).

Mellan SFN och företrädare för bl. a. Svenska landstingsförbundet har sedermera överenskommelse träffats om ändring fr. o. m. 1972 av de ekonomiska villkoren i mentalsjukvårdsavtalen. Överenskommelsen innebär, såvitt angår statens bidrag till driftkostnaderna, att detta bidrag skall ersättas med fasta belopp för vart och ett av åren 1972 och 1973, att utgå med samma procentuella fördelning mellan huvudmännen som de under 1971 utbetalade driftbidragen. Statens bidrag för 1974 skall upptas till förhandlingar mellan parterna, sedan 1974 års

löner blivit fastställda. Vidare är parterna ense om att under 1974 ta upp förhandlingar om de ekonomiska villkoren för mentalsjukvården fr. o. m. 1975. Nu berörda överenskommelse har genom proposition 1972: 50 underställts riksdagen, som bemyndigat Kungl. Maj:t att godkänna densamma och därav föranledda tilläggsavtal.

Nu nämnda avtal visar klart, att parterna från början förutsatt att särskild vårdavgift skulle såsom dittills skett uttas av patienten eller den för denne betalningsansvarige (i första hand allmän försäkringskassa, i sista hand vederbörande primärkommun) samt dras av från den totala driftkostnaden, innan statens bidrag bestämdes. Undantag gällde därvid inte för några patientkategorier. I det ursprungliga avtalet föreskrevs vidare att, om den då fastställda vårdavgiften ändrades eller borttogs, part skulle äga påkalla förhandlingar om konsekvenserna härav. Sådana förhandlingar synes också ha skett i samband med att dels vårdavgiften höjdes från 5 till 10 kronor för inomlänspatient, dels ock överenskommelse träffades om avgiftsbefrielse för person, som av domstol hänvisats till öppen psykiatrisk vård eller av utskrivningsnämnd fått föreskrift om sådan vård.

Av vad sålunda anförts framgår, att något hinder inte förelegat för vederbörande huvudman att debitera Suszko avgift för den henne lämnade vården. Såsom det ursprungliga avtalet utformats hade huvudmannen också formell frihet att ändra vårdavgiftens belopp, varvid det dock måste ha förutsatts att SFN skulle underrättas därom. Så har enligt vad som upplysts ej skett i förevarande fall. Enligt SFN:s mening utgår avtalet från att av hithörande patienter inte skall uttagas högre avgift än för patienter som tillhör den allmänna försäkringen. Sett ur denna synvinkel har Suszko i sak debiterats för hög avgift. Med hänsyn till avtalets bristande klarhet på denna punkt och till vad SFN anført i sitt senaste yttrande är dock vad i detta hänseende förevarit inte av den art att det kan läggas någon till last som tjänstefel.

Vad härefter angår den i klagoskriften upptagna principfrågan, huruvida det kan anses rimligt att patienter, som av domstol ålagts att underkasta sig slutna psykiatrisk vård, själva skall helt eller delvis stå för de därmed förenade kostnaderna, har hälso- och sjukvårdsnämnden som sin uppfattning framhållit, att det inte utan fog kan betraktas som oskäligt att en patient, tillhörande nämnda kategori, själv kan komma att bli betalningsansvarig för sina vårdkostnader. Samtidigt har dock nämnden betonat, att en generell avgiftsbefrielse för ifrågavarande patienter skulle kunna uppfattas som orättvis gentemot andra, betalande patienter och även kunna medföra vissa överskottsproblem för långtidsvårdade. Nämnden fann det därför angeläget att frågan om ansvaret för vårdkostnaderna för de av domstol överlämnade patienterna snarast blev föremål för ett klagörande.

Under ärendets utredning har vidare framkommit, att från lands-

tingsförbundets sida med SFN upptagits frågan om särskild ersättning av staten för vissa utländska medborgare, som intagits för sluten psykiatrisk vård, däribland nu ifrågavarande kategori. SFN har därvid ställt sig avvisande till en sådan lösning av frågan under hänvisning till gällande avtal.

I direktiven till kommittén för utredning om påföljder för psykiskt avvikande lagöverträdare erinrar chefen för justitiedepartementet om att domstolarna i 33 kap. 2 § brottsbalken förbjudits att använda frihetsberövande påföljd inom kriminalvårdens ram, när brott har förövats under inflytande av själslig abnormitet, och om att meningarna om hur de s. k. jämställdhetsfallen skall avgränsas är i hög grad delade. Bortsett från den oklarhet som ligger i själva uttrycket »jämställd med» sinnessjukdom är sålunda kriterierna för när sådan jämställdhet skall anses föreligga mycket oskarpa. Utrymmet för den undersökande läkares egen uppfattning blir därigenom mycket stort. Det är därför nästan oundvikligt att olika läkare bedömer likartade fall på skilda sätt. Av två personer som begår samma slags brott och företer likartade psykiska egenskaper kan den ene, vars abnormitet bedöms som jämställd med sinnessjukdom, överlämnas till sluten psykiatrisk vård, under det att den andre, vars abnormitet inte anses jämställd med sinnessjukdom, döms till fängelsestraff eller internering.

Det framstår som en fullständigt främmande tanke att uttaga någon avgift av den som är intagen på en fångvårdsanstalt för vistelsen där. Det ter sig under sådana förhållanden inte minst med tanke på jämställdhetsfallen som inkonsekvent och stötande att den, som i stället för frihetsstraff inom kriminalvården erhåller sluten psykiatrisk vård som påföljd i brottmål, kan debiteras avgift för den tid frihetsberövandet omfattar. Som framgår av utredningen kan det inte gälla många fall eftersom det sagda blir tillämpligt endast på personer som inte tillhör den allmänna försäkringen. Frågan torde därför gälla relativt obetydliga belopp. Under förutsättning att SFN får härför erforderliga bemyndiganden är det möjligt att frågan kan lösas förhandlingsvägen vid de förhandlingar mellan staten och sjukvårdens huvudmän som avses äga rum under år 1974. Skulle detta ej lyckas, synes mig en ändring av 27 § sjukvårdslagen med syfte att befria ifrågavarande patientkategori från vårdavgift böra övervägas.

Under återopande av det anförda får jag med stöd av den befogenhet som tillkommer mig enligt instruktionen för riksdagens ombudsmän hemställa, att Eders Kungl. Maj:t vidtar åtgärder för att befria de personer, som av domstol överlämnas till sluten psykiatrisk vård, från vårdavgift, i den mån densamma ej erläggs av allmän försäkringskassa.

Förflyttning av patient från s. k. fast paviljong till specialavdelning på psykiatrisk klinik eller till annan psykiatrisk avdelning

I remisspromemoria den 28 augusti 1972 anförde JO Wennergren följande.

Särskilt vårdkrävande patienter inom den psykiatriska vården vårdas dels på de s. k. specialenheterna och dels på särskilt inrättade vårdavdelningar vid en del lasarett för psykiatrisk vård eller utspridda på olika avdelningar inom lasarett för sådan vård. Specialenheterna utgörs av specialavdelningarna på S:t Sigfrids och Sundsvalls sjukhus, specialistsjukhuset Karsudden samt de fasta paviljongerna på Västerviks sjukhus och på Sätters sjukhus. På de fasta paviljongerna placeras patienter som på grund av ådagalagd farlighet eller av annan särskild anledning bedöms behöva vårdas under särskilda säkerhetsgarantier. Paviljongerna är helt slutna enheter med sträng övervakning, utan möjlighet till permissioner eller andra friförmåner. Meningen är att ingen patient skall behöva vara placerad på fast paviljong längre än som är nödvändigt av säkerhets- och skyddsskäl. Så snart en patient finnes kunna vårdas annorstädes skall han förflyttas från den fasta paviljongen till annan specialenhet eller till särskilt inrättad vårdavdelning på lasarett för psykiatrisk vård eller till annan avdelning på lasarett för psykiatrisk vård. Angeläget anses också vara att patient som vårdas på specialenhet i möjligaste mån, när tiden är inne, förflyttas från specialenheten till psykiatriskt sjukhus som tillgodoser det allmänna kravet på geografisk närhet till patientens sociala miljö för att underlätta hans kontakt med anhöriga m. fl. Uppenbart är att systemet ställer stora krav på samordning och samverkan inom den psykiatriska vården och att svårigheterna att tillgodose dessa krav blir särskilt påtagliga på grund av att de sjukhus som kan komma i fråga lyder under skilda huvudmän (landsting).

När det gäller förflyttning från fast paviljong har den ordningen utbildats att beslut om sådan förflyttning fattas av vederbörande överläkare efter samråd med chefen för socialstyrelsens byrå för psykiatrisk vård. Vid min inspektion av den fasta paviljongen vid Västerviks sjukhus psykiatriska kliniker 27.7.1972 påtalades av flera patienter att förflyttning tillstyrkts för deras del för åtskillig tid sedan men att förflyttningen ännu ej blivit verkställd. Med anledning härav har jag från socialstyrelsen begärt och fått en förteckning över de förflyttningar från de fasta paviljongerna vid Västerviks sjukhus och vid Sätters sjukhus som tillstyrkts under tiden fr. o. m. 1.1.1971 och framåt med uppgift tillika om när förflyttningarna kunnat verkställas. Av förteckningarna framgår att i åtskilliga fall mycket lång tid — i några fall mer än ett år — förflutit från tillstyrkandet till verkställigheten. I några fall kan det bero på att patientens tillstånd försämrats så att frågan om förflyttning måst förfalla eller förflyttningen uppskjutas men i det stora flertalet fall torde de långa väntetiderna bero på att plats inte kunnat utverkas inom rimlig tid på annat håll. Svårigheterna att få en patient förflyttad från fast paviljong synes vara särskilt stora då det gällt förflyttning till en specialavdelning eller till Karsuddens sjukhus. Detta i sin tur torde bero på att specialavdelningarna och Karsuddens sjukhus har mycket hög beläggning och inte i

önskvärd utsträckning kan förflytta patienter därifrån till andra enheter när förutsättning härför uppnåtts. Särskilt svårt synes det vara för dem att utverka plats för en patient på sjukhus inom storstadsregionerna.

Det måste betecknas som ytterst otillfredsställande att en patient, som är mogen för förflyttning från fast paviljong eller från specialavdelning eller Karsuddens sjukhus, inte kan bli föremål för sådan förflyttning förrän efter en lång väntetid. Det kan befaras att en sådan väntetid verkar nedbrytande på patienten och verkar starkt negativ från rehabiliteringssynpunkt. Vidare märks att patienten under väntetiden går miste om olika friförmåner, vilka från behandlingssynpunkt bör kunna meddelas honom. Situationen inger därför starka betänkligheter också från rättssäkerhetssynpunkt. Enligt 13 § lagen om beredande av slutan psykiatrisk vård i vissa fall (LSPV) skall ju en patient inte underkastas annat tvång än sådant som är nödvändigt med hänsyn till ändamålet med vården eller för att skydda honom själv eller omgivningen. Det måste föreligga ett allvarligt fel inom en vårdorganisation då sådana företeelser som de påtalade långa väntetiderna för förflyttning uppkommer.

Jag har därför beslutat att ta upp detta problem till allmän undersökning för att söka utröna orsakerna till väntetiderna och vilka åtgärder, t. ex. i fråga om samordning av förflyttningsärendena, som kan vidtas för att råda bot på det missförhållande som råder. Remiss av denna promemoria går sålunda till samtliga specialenheter inom den psykiatriska vården samt till den psykiatriska vårdens huvudmän i Stockholms, Göteborgs och Bohus samt Malmöhus län, vilka anmodas att yttra sig i fråga om sina erfarenheter av förflyttningsproblemet, orsakerna till väntetiderna i de enskilda fallen och vilka åtgärder man är beredd att vidta för att få en godtagbar ordning till stånd.

Sedan remissvaren inkommit anförde JO Wennergren.

Patienter, som genom lagakraftvunnen dom överlämnats till slutan psykiatrisk vård, s. k. N-fall, skall i första hand vårdas på lasarett för psykiatrisk vård i vederbörande landstingsområde eller på sådant lasarett där landstinget disponerar vårdplatser. På åtskilliga lasarett har inrättats särskilda avdelningar för dem inom ifrågavarande patientkategori som ter sig mera vårdkrävande än normalt och beträffande vilka särskilda säkerhetsanordningar bedöms nödvändiga, t. ex. i form av större personaltäthet och särskilda låsanordningar för dörrar och fönster. Avdelningarna är visserligen låsta men patienterna som vårdas där har i princip samma möjligheter till permission samt frigång inom och utom sjukhusområdet som övriga patienter på lasarettet. Inte för alla patienter kan emellertid en sådan avdelning fylla de krav som måste ställas. Socialstyrelsen har härom anført (JO:s ämbetsberättelse 1970 s. 261).

Emellertid är många av N-fallen av den karaktären att de för sin vård bedöms kräva speciella anordningar utöver dem som finns vid psykiatriska lasarett. Det kan vara fråga om patienter som på ett mar-

kant sätt demonstrerat en våldsam läggning i samband med begäendet av brott, som medfört ifrågavarande påföljd, och/eller eljest genom sitt allmänt dokumenterade sätt att agera i förhållande till sin omgivning anses behöva anordningar av angiven art. Ett i sammanhanget aktuellt slag av patienter kan också vara de som man av tidigare erfarenheter vet regelbundet rymmer från gängse lasarett för psykiatrisk vård eller i övrigt visar sig svårskötta på en sådan vårdenhet. Därvid måste uppmärksammas att svårsköttheten inte nödvändigtvis behöver ta sig uttryck i rymningsbenägenhet eller våldstendenser utan kan framträda på andra sätt som exempelvis insmuggling av sprit och narkotika.

Det är dessa patienter som behöver placeras på någon av den psykiatriska vårdens specialenheter, de svåraste på fasta paviljongen i Västervik eller fasta paviljongen i Säter och övriga på S:t Sigfrids sjukhus, Sundsvalls sjukhus eller Karsuddens sjukhus. Av svaren på remissen framgår att trycket på specialenheterna efterhand blivit allt starkare. Jag har också vid mina inspektioner på specialenheterna under det gångna året kunnat konstatera att dessa är hårt ianspråktagna, dock att Karsuddens sjukhus på grund av läkarvakanser tvingats inskränka det nominella patientantalet (245). Den 30 september 1972 var sålunda 136 patienter inskrivna, varav 43 försöksutskrivna. Man uppgav att 175—190 intagna var vad sjukhuset vid full kapacitet rådde med. Det ligger i sakens natur att en patient inte skall vårdas på en specialenhet — och framför allt inte på fast paviljong — längre än som är nödvändigt. Detta får också anses följa av riktpunktsstadgandet i 13 § LSPV. Patienten bör alltså, om den psykiatriska vården fungerar som den skall, så snart han fyller förutsättningarna härför flyttas till hemortslasarett för vård på vanlig avdelning för psykiatrisk vård eller på särskild avdelning för vårdkrävande. Ofta torde en patient dock inte kunna flyttas direkt till sådan avdelning från fast paviljong utan behöva först vistas en tid på S:t Sigfrids, Sundsvalls eller Karsuddens sjukhus för att därefter flyttas vidare till hemortslasarett.

I remisspromemorian uttalade jag att svårigheter förelåg för specialavdelningarna och Karsuddens sjukhus att i önskvärd utsträckning förflytta patienter vidare därifrån och att det syntes vara särskilt svårt för dem att utverka plats för en patient på sjukhus inom storstadsregionerna. Av svaren på remissen framgår emellertid att sistnämnda förhållande knappast kan anses gälla Malmö-regionen utan företrädesvis kännetecknar Stockholms-regionen och i viss mån Göteborgs-regionen.

Uppenbart är att, hur smidigt fungerande slussningssystem man än har specialenheterna sinsemellan och mellan dessa och de psykiatriska lasarettens med deras allmänna och särskilda avdelningar, stockningsfenomen inte kan undvikas om belastningen blir stor. I flera ytt-

randen har pekats på att specialenheternas klientel tenderar att i allt större utsträckning utgöras av personer med grav kriminell belastning. Det ligger då nära till hands att ifrågasätta om specialenheternas problem inte naturligen borde lösas på det sättet att sistnämnda kategori i stället omhändertogs inom kriminalvården. Det kan då erinras om att en särskild utredning tillsatts 1971 för översyn av påföljdssystemet för psykiskt avvikande lagöverträdare m. m. och att i direktiven för utredningen uttalas bl. a. följande.

Överlämnande till sluten psykiatrisk vård är ett för den enskilde allvarligt ingripande. Innan beslut härom fattas bör det därför alltid undersökas om inte ett behov av psykiatrisk vård som föreligger i det konkreta fallet kan tillgodoses på annat sätt. En strävan bör vara att i så stor utsträckning som möjligt använda fria vårdformer. Inom psykiatrisk sjukvård i allmänhet pågår en ständig utveckling i syfte att minska inslaget av tvång. Intagning för psykiatrisk vård sker oftast enligt sjukvårdslagen, som reglerar den fria vårdformen. Sådan intagning förutsätter således den sjukes samtycke och kan och bör inte heller kunna förbindas med något medel för att tvinga fram vården. Dessa omständigheter begränsar naturligtvis användningsområdet för vård enligt sjukvårdslagen som brottspåföljd. En möjlighet som emellertid redan nu finns är att döma till skyddstillsyn med föreskrift om psykiatrisk vård. Inte heller en sådan dom är exigibel i den meningen att vården kan framtvingas, men ett åsidosättande av föreskriften kan leda till att skyddstillsynen undanröjs och ersätts av annan påföljd.

Av vad jag tidigare har anfört framgår att jag kan tänka mig att frihetsberövande påföljd inom kriminalvården i större utsträckning än nu ådöms psykiskt avvikande lagöverträdare. Detta leder till krav på ökade möjligheter att ge sådana intagna nödvändig vård och behandling. En ledande princip bör vara att den som är dömd för brott skall liksom andra medborgare ha tillgång till vård och behandling.

Det finns anledning anta att vetskapen om utredningen och innehållet i dess direktiv påverkar planeringen av den psykiatriska vården i så måtto att huvudmännen blir mindre benägna att inrätta sådana särskilda avdelningar vid lasaretten som skulle kunna avlasta specialenheterna eller i vart fall möjliggöra förflyttning från dessa på tidigare stadium. Så synes framför allt vara fallet i fråga om Stockholms-sjukhusen Långbro och Beckomberga. För Stockholms läns landstings del tillkommer den omständigheten att Karsuddens sjukhus är avsett att i viss mån tillgodose länets behov av vårdplatser för särskilt vårdkrävande och onödiggöra särskilda avdelningar för sådana patienter vid de vanliga sjukhusen. Att märka är här att inskränkningen av driften på Karsuddens sjukhus ej drabbat Stockholms läns landsting, som där förfogar över 80 platser men som i verkligheten har ett större antal än så inskrivna på sjukhuset (vid min inspektion den 2 oktober 1972 100 patienter).

Av intresse förutom den särskilda utredningen för översyn av på-

följdsystemet för psykiskt avvikande lagöverträdare är den undersökning av problemkomplexet som pågår i landstingsförbundets regi. I skrivelse den 6 juni 1973 till landstingens förvaltningsutskott anför landstingsförbundet härom.

En arbetsgrupp inom regionvårdskommittén, AÖV-gruppen, har under 1971 framlagt utredningen »PM med förslag till riktlinjer för försöksverksamhet rörande vården av särskilt vårdkrävande patienter». Förslaget innebär ett försök att vårda särskilt vårdkrävande patienter enligt principen »terapeutiskt samhälle» vid två eller tre psykiatriska sjukhus, som för närvarande ej har någon specialenhet för ifrågavarande patienter. Dessa sjukhus bör vara belägna i Stockholm, Göteborg eller Malmö/Lund. Varje försöksenhet skall omfatta 60 patienter fördelade på fyra avdelningar för »dygnet runt vård» om vardera 10 platser, 10 dagvårdsplatser och ett till enheten knutet behandlingshem och ett inackorderingshem om vardera 5 platser.

I utredningspromemorian föreslås även åtgärder vid psykiatriska sjukhus där försöksverksamhet ej anordnas. Det anförs bl. a. att inom varje sjukvårdsområde bör vårdansvaret för patientgruppen anförtros en särskild överläkare, som svarar för kontakten med befintliga specialenheter och för vården av de patienter, som inte längre kräver specialenheternas resurser och som därför överflyttas till sitt hemorts-sjukhus. Överläkaren bör även sörja för eftervården av dessa patienter vare sig de försöksutskrivits från specialenheten och överflyttats till hemortssjukhuset eller de försöksutskrivits direkt från densamma. Överläkaren behöver därför tillgång till en sluten vårdenhets med 10—15 vårdplatser.

Utredningspromemorian har under 1972 varit föremål för remissbehandling hos samtliga sjukvårdshuvudmän, regionsjukvårdsnämnder, socialstyrelsen, Sveriges Läkarförbund och samarbetsnämnden för Karsuddens sjukhus.

Förbundets styrelse har behandlat ärendet den 22 maj 1973 och därvid bl. a. beslutat att uppdra åt förbundets social- och kulturavdelning att i samråd med representant från socialstyrelsen uppta överläggningar med berörda sjukvårdshuvudmän angående föreslagen försöksverksamhet.

Styrelsen vill med anledning av försöksverksamheten starkt understryka vikten av att denna inte negativt påverkar verksamhet och investeringar vid de vårdenheter som inte kommer att beröras av försöksverksamheten. Vårdområdet har en längre tid varit eftersatt, varför behov av upprustning är av vikt för både patienter och personal.

Befintliga institutioner för särskilt vårdkrävande patienter kommer även fortsättningsvis att behövas i vårdorganisationen. Betydelsefullt arbete har ofta under mycket pressade förhållanden lagts ned på dessa inrättningar. En upprustning av vårdenheterna och en utveckling av verksamheten synes dock nödvändig i enlighet med de riktlinjer AÖV-gruppen skisserat i ovan nämnda promemoria och i rapporten »Vissa förslag grundade på den slutförda patientinventeringen och vårdstudien».

Förbundsstyrelsen vill därför föreslå landstingen att en upprustning kommer till stånd såväl investeringsmässigt som med hänsyn till vårdens inriktning på de befintliga inrättningarna samt understryka att

de på inrättningarna replierande huvudmännen därvid måste vara beredda att ta konsekvenserna i kostnadshänseende av dylik upprustning.

Den särskilda utredningen för översyn av påföljdssystemet lär inte komma att avsluta sitt arbete förrän tidigast 1974. En eventuell reform på grundval av utredningens förslag lär därför inte kunna påräknas förrän 1975—1976. Den av landstinget förordade försöksverksamheten rörande vården av särskilt vårdkrävande patienter kan leda till viss lättnad i vårdsituationen. Den synes dock inte i väsentlig mån kunna leda till sådan förstärkning av resurserna att därigenom problemet med förflyttningarna från de fasta paviljongerna och från specialavdelningarna löser sig. Frågan är då vad som kan göras för att kontroll skall vinnas över läget under de närmaste åren. De patienter, som nu vårdas på specialenheterna, har rätt att kräva att de ej berövas möjligheten till förflyttning från fast paviljong till specialavdelning och från specialavdelning till hemortslasarett på grund av dålig resursanvändning eller organisatoriska brister.

Det faller i ögonen att socialstyrelsen genom 12 § LSPV, då det gäller initialplaceringen av den som genom dom överlämnats till slutet psykiatrisk vård, fått befogenhet att besluta om vederbörandes placering på visst sjukhus, medan i fråga om förflyttning från ett sjukhus till ett annat, t. ex. från specialenhet till hemortssjukhus, socialstyrelsen inte tillagts någon befogenhet att bestämma om omplaceringen utan bestämmanderätten här ytterst tillkommer överläkaren på den klinik, till vilken förflyttning ifrågasätts. Samråd skall visserligen i fråga om förflyttningar från de fasta paviljongerna ske med överinspektören för mentalsjukvården, och socialstyrelsen kan härigenom öva visst inflytande i de enskilda förflyttningsfallen, men socialstyrelsen saknar befogenheter att dirigera förflyttningarna på sätt som var fallet innan landstingen från staten övertog huvudmannaskapen för de psykiatriska sjukhusen. Vidare gäller samrådskyldigheten inte förflyttningar och vidareförflyttningar från specialavdelningarna till hemortssjukhusen. Socialstyrelsen har förklarat att styrelsen i princip skulle kunna utvidga samrådsförfarandet till att avse även andra förflyttningar än de från fasta paviljongerna och att en sådan lösning skulle kunna bidra till att åstadkomma ett för socialstyrelsen vidgat inflytande över förflyttningarna av N-fall.

Landstingsförbundets initiativ till förstärkning av vårdresurserna för särskilt vårdkrävande patienter genom inrättande av två eller tre nya särskilda vårdavdelningar i storstadsregionerna och genom upprustning av befintliga vårdenheter är att hälsa med största tillfredsställelse. Det lär emellertid dröja innan effekterna blir märkbara. Under de närmaste åren torde därför komma att krävas en rigorös hushållning med den psykiatriska vårdens platser för N-fall. En sådan hus-

hållning kan inte komma till stånd utan en fast samordning och planering av platsdispositionen. Det ligger närmast till hands att socialstyrelsen svarar härför. Jag finner det därför synnerligen önskvärt att socialstyrelsen på sätt styrelsen själv tidigare uttalat utvidgar föreskriften om samrådsförfarande att omfatta också förflyttningar från specialavdelningarna. Skulle det visa sig att inte heller genom en sådan utvidgad samrådsordning resursanvändningen blir den bästa tänkbara, synes ingen annan utväg återstå än en ändring av LSPV som ger socialstyrelsen samma bestämmanderätt ifråga om förflyttning av N-fall som ifråga om placering av dem enligt 12 § LSPV.

Det förefaller inte osannolikt att svårigheterna att ordna förflyttning för patienter från de fasta paviljongerna och från de övriga specialenheterna bottnar i ovetskap hos överläkarna på de sjukhus dit förflyttning söks om hur oeffterättliga förhållandena efterhand blivit när det gäller väntetiderna för dem som är kvalificerade för förflyttning till vård under friare villkor. Det synes därför också angeläget att information sprids om det allvarliga läget så att envar på sin ort blir medveten om vikten av att medverka så att situationen i möjligaste mån reds upp.

Journalföring angående försöksutskrivning från sluten psykiatrisk vård

Genom remiss inhämtades yttrande från Falbygdens sjukhus över innehållet i en vid riksdagens ombudsmannaexpedition upprättad memoria som löd sålunda.

Enligt 19 § andra stycket lagen om beredande av sluten psykiatrisk vård i vissa fall skall utskrivning på försök avse viss tid, högst sex månader, som kan förlängas med högst sex månader åt gången.

Av från Falbygdens sjukhus inlänad journal rörande N. framgår att denne försöksutskrivits 2.12.1971 utan att den tid utskrivningen avsett angivits i journalen. Vidare har N. återintagits från försöksutskrivning 25.1.1973 oaktat det av journalen ej framgår om han vid denna tidpunkt alltjämt varit utskriven på försök.

I svar anförde överläkaren Lars Petersson följande.

De av JO påtalade bristfälligheterna i journalen torde vidlåda även ett flertal andra journaler vid kliniken. Innan undertecknad den 16/2 1973 fick ta del av Justitieombudsmannens anmärkningar har nämligen 19:e § i lagen om beredande av sluten psykiatrisk vård i vissa fall av den 16/6 1966 icke förståtts så att skyldighet föreläge att i journalen ange tidpunkten för försöksutskrivningens upphörande. Fast mera har undertecknad liksom även överläkaren vid härvarande socialpsykiatriska avdelning, Dr Lars-Olof Tjus, ansett att lagens bestämmelser

innebure skyldighet att inom en tidsperiod av högst sex månader ompröva förutsättningarna för fortsatt försöksutskrivning. Därför har man här tillämpat den rutinen att en patient innan han blir försöksutskriven får kontakt med härvarande socialpsykiatriska avdelning. I samband med denna kontakt meddelas vederbörande att han har att emotse hembesök av överläkare eller föreståndare vid socialpsykiatriska avdelningen. Dessa besök sker som regel med två månaders intervall. Efter dessa besök tages sedan patientens ställning såsom försöksutskriven under omprövning. Därest förutsättningar för fortsatt försöksutskrivning enl. LSVP 17:e § ej synes föreligga blir patienten utskriven från sjukhuset. Vidare har förutsatts att patienten skulle vara försöksutskriven intill dess beslut om hans definitiva utskrivning fattats.

JO Wennergren uttalade vid ärendets avgörande följande.

Det kan erinras om att det enligt 2 § andra stycket 9) tillämpningskungörelsen (1966: 585) till LSPV åligger överläkaren att tillse att sjukjournal för patient innehåller uppgift om utskrivning på försök. Föreskriften måste enligt min mening tolkas så att sjukjournalen skall tillföras uppgift inte bara om när försöksutskrivning första gången beslutas utan också om när beslut om fortsatt försöksutskrivning meddelas. Så har ej skett i N:s fall. Det ligger vidare enligt min mening i sakens natur att, eftersom utskrivning på försök skall avse viss tid, i sjukjournalen görs fullständig anteckning om beslutet som alltså anger också den tid försöksutskrivningen avser. Iakttas inte vad nu sagts kan ovisshet uppkomma om en patients status. I avsaknad av anteckning om fortsatt försöksutskrivning kan det t. o. m. göras gällande att den ursprungliga försöksutskrivningen upphört och patienten de facto är slutligt utskriven. Till förebyggande av sådana olyckliga situationer är det angeläget att sjukjournalerna förs på det av mig angivna sättet. Under betonande av sakens vikt låter jag bero vid det anförda.

Censur på psykiatriskt sjukhus av meddelande till pressen

I brev den 20 november 1972 till Katrineholms-Kuriren skrev S., som var intagen på Karsuddens sjukhus, följande.

Läste artikeln om anställda och patienter samt läkarbrist på Karsuddens sjukhus. Detta med stor förvåning vill jag tillägga. Skulle vara roligt att som intagen få ge min syn på saken.

För den saken är ju klar: allmänheten och skattebetalarna bör och ska ha insyn på Karsuddens familje-AB. Här dräller det ju av terapeuter, Psykologer m. m. men så mycket blir det väl inte utträttat för det är ju samma klientel som åker ut och in på Sveriges dyrbaraste vårdplatser. Jag är ju obekvämlig patient, säger vad jag anser om detta godartade system.

På detta s. k. sjukhus sväljer en del intagna skedskaft och försöker

hänga sig för att se någon förändring av något slag, »det juridiska bedömandet är ju en ren parodi». Vi intagna vill ha insyn av press, skattebetalare m. m. Talade med en av personalen idag och han undrade själv varför det arbetade så mycket folk på den administrativa sidan. Det dräller ju av psykologer och kontorspersonal. Vad gör de? Visserligen så talas det här om att Kuriren inte gillar klientelet här på denna anstalt, jag har inte haft ett brott på mig de sista 10 åren, men enligt er tidning så skulle jag ha snattat fyra öl. Det betyder 10 dagsböter sade rådman Ahlström. Det talas inte om att jag mistade mitt skogsarbete, att jag får sitta isolerad på obestämd tid som många olycksöden här. Tycker att Ni i pressen ska höra bägge parter på ett sjukhus för Tengmark förskönar detta ställe i allra högsta grad. Är en bra födkrok detta för många familjer, för det är ju mest släktingar som arbetar här. Det ska väl inte talas om läkarbrist det finns ju tre överläkare samt underläkare, kuratorer, psykologer, terapeuter 4 st. på 85 patienter, som är uppdelade i 3 kliniker. På vissa avdelningar händer det att det kan vara fyra å fem intagna, en personalstyrka på 6—7 personal. Tycker att de ska ha tid att gå rond. Läkaren är ju till för det. Detta sjukhus är nog bra tänkt, men hur skulle det vara om det ägnades en tanke åt eftervården? »De s. k. psykologerna har ju sina favoriter, som de ägnar mesta tiden åt». De kostar ju mycket pengar att ha här på Karsudden. Jag har gått ut och in på anstalter i 25 år, så jag har ganska stor erfarenhet, men denna »anstalt för rättslösa» är en skamfläck. Det är klart att om jag skulle sitta här för brott, då är det ju både pensionat och paradiset. Menar det juridiska förstås. Jag kom hit som utbytespatient för en mordbrännare från Björkvik, som de vägrade att ta hit. För fyra år sedan var för gammal för att komma till Karsudden så det verkar som om jag blivit yngre nu eftersom jag blivit transporterad hit, men så är det ju att vara skattebetalare och säga vad man tycker och tänker. Sanningen är ju svår att höra. Ska också poängtera att det i ett demokratiskt samhälle ska det vara insyn på juridiskt och psykiskt misshandlade människor. Enligt läkare och psykologer så erkänner de ju själva att systemet är snedvridet och att det är tungarbetat på detta ställe.

Enligt anteckning på brevet fattade överläkaren Stanka Berki den 22 november 1972 följande beslut »Kvarhålls enl. 15 § LSPV».

S. begärde JO:s prövning av beslutet.

Efter remiss kom Berki in med yttrande i vilket hon anförde följande.

Jag har inte kommenterat närmare min motivering för kvarhållandet av S:s brev till Katrineholms-Kuriren från den 20.11.1972 eftersom jag tyckte, att det var så uppenbart, att det förekommit en massa olägenheter för annan person. Jag skall bara nämna ett par exempel som illustration: »Det juridiska bedömandet är ju en ren parodi» (åsyftas utskrivningsnämnden) eller allusionen att Karsuddens sjukhus skulle vara »en skamfläck» och »en anstalt för rättslösa» (tyckte att sådana bedömningar av en välkänd kverulerande psykopat kunde enbart skada vården) eller »de s. k. psykologerna har ju sina favoriter, som de ägnar mesta tiden åt» (detta är helt oseriöst och grundlöst påstående — det låter som om sympatin skulle vara avgörande i behandlingsprogrammet). Föreslår närmare utredning om alla dessa påståenden stämmer med verkligheten!

Sedan har vi patienten från Björkvik. Både han och hans anhöriga skulle inte bli glada, om man utan vidare fick avslöja för allmänheten patientens gärning.

Hela brevet är skrivet i ungefär samma stil, det virvlar av förolämpningar och icke verklighetsstämmande påståenden.

Tycker inte att pressfriheten skall missbrukas i sådan grad att allmänheten får missvisande uppgifter av obehöriga personer som åtagit sig denna verksamhet helt ansvarslöst.

JO Wennergren gjorde följande bedömning.

Enligt 1 kap. 1 § tryckfrihetsförordningen står det envar — alltså i princip även den som är intagen för sluten psykiatrisk vård enligt LSPV — fritt att i alla de fall då ej annat är föreskrivet i förordningen, meddela uppgifter och underrättelser i vad ämne som helst för offentliggörande i tryckt skrift till dess författare eller utgivare. Enligt 15 § LSPV får överläkaren emellertid besluta att handling som patient önskar avsända skall kvarhållas. Som förutsättning härför krävs att handlingen kan föranleda betydande olägenhet för honom eller annan person. Dessa bestämmelser gäller utan hinder av den meddelandefrihet, som är föreskriven i tryckfrihetsförordningen, också brev till tidsningsredaktioner. Det ligger emellertid särskild vikt på att bestämmelserna inte tillämpas så att meddelandefriheten inskränks i vidare mån än bestämmelserna medger. Patientens grundlagsskyddade meddelandefrihet måste respekteras i alla andra fall än de i 15 § LSPV uttryckligen undantagna.

Rätten för överläkaren enligt 15 § LSPV att kvarhålla brev som kan föranleda betydande olägenhet för patienten eller annan person går tillbaka på tidigare regler om brevcensur i 14 § sinnessjuklagen. I sin kommentar till dessa regler anförde Wahlbäck (Wahlbäck, Sinnessjuklagen, s. 37) att grunden till inskränkningen i patientens rätt var att en del sinnessjuka, särskilt sådana som lider av förföljelseidéer, ofta i brev till anförvanter eller andra utsätter dessa för ogrundade beskyllningar eller lämnar av sina sjukliga föreställningar påverkade skildringar av behandlingen på sjukhuset. Sådana skrivelser verkar ofta upprörande på mottagaren. Wahlbäck tillade att den tillståndsprövning som lagts i läkarens hand givetvis inte fick utövas godtyckligt utan måste ske efter fullt objektiva grunder. Patienten borde erhålla största möjliga frihet i detta hänseende och tillstånd borde därför vägras endast om läkaren fann det intresset väga över att den sjukes skrivelser ej skulle förorsaka andra olägenhet. I motiven till 15 § LSPV anförde departementschefen att brev som patient skriver under vissa faser av sin sjukdom kan komma att medföra betydande olägenhet för honom, när han skrivs ut från sjukhuset och återvänder hem. Den omständigheten att ett brev är oredigt till sitt innehåll ansåg departementschefen däremot ej i och för sig böra utgöra skäl till kvarhållande. Dock ansåg han att

betydande olägenhet inte bara för mottagaren utan också för patienten-avsändaren skulle kunna åberopas som skäl för att kvarhålla en försändelse. Vidare borde jämväl betydande olägenhet för tredje man kunna vara skäl att kvarhålla försändelsen. Han hade då närmast i åtanke att grannar och släktingar i brev kan omnämnas på ett sätt som för dem kan medföra avsevärt obehag.

Frågan är då om brevet till Katrineholms-Kuriren innehöll något som kunde föranleda betydande olägenhet för S., Katrineholms-Kuriren eller för tredje man. Berki har inte gjort gällande att brevet skulle kunna föranleda betydande olägenhet för S. själv eller för Katrineholms-Kuriren men att det skulle kunna föranleda betydande olägenhet för tredje man. Som exempel har Berki åberopat uttalanden i brevet om förhållandena på Karsudden. Jag anser mig med anledning härav böra framhålla att bestämmelserna i 15 § LSPV varken enligt sina ordalag eller sina motiv har till syfte att skydda myndigheter, tjänstemän eller institutioner mot kritik, vederhäftig eller ovederhäftig. Den fria kritikrätt som ligger innesluten i envar medborgares meddelandefrihet enligt 1 kap. 1 § tryckfrihetsförordningen får inte kringkärvas. Jag kan i sammanhanget citera vad JO Bexelius anfört rörande tillämpningen av bestämmelserna om brevcensur i lagen om behandling i fångvårdsanstalt (JO:s ämbetsberättelse 1969 s. 214).

Bestämmelserna rörande begränsningen i rätten för intagen att avsända brev bör dock tillämpas så att avsändande vägras endast när detta är motiverat av sådana intressen som uppbär berörda censurstadgande, såsom behandlingssynpunkter, omsorg om ordning och säkerhet inom vederbörande anstalt, önskemål att förebygga ryktesspridning, som kan oroa de intagnas anhöriga, strävan att förhindra brott o. d. Däremot får bestämmelserna självfallet icke användas för att — när intressen av nämnt slag ej motiverar vägran — undvika en ej önskad publicitet för t. ex. en berörd anstalt eller eljest till onödigt och meningslöst hemlighetsmakeri i förhållande till pressen. Med hänsyn till syftet med det nyss återgivna stadgandet i 1 kap. 1 § tryckfrihetsförordningen bör sålunda intagen icke förvägras avsända brev till tidningsredaktion om detta icke med styrka påkallas av de nyss omnämnda intressen som uppbär censurstadgandet i behandlingslagen.

I anslutning härtill vill jag understryka att ett brev får kvarhållas enligt 15 § LSPV endast på där angivna grunder — att brevet kan antas föranleda betydande olägenhet för patienten eller annan person — och att dessa grunder ej ger rum för en tolkning innebärande att med »annan person» får förstås också myndighet, tjänsteman, sjukhus eller annan institution. Bestämmelsen har inte till syfte att skydda sådana subjekt mot offentlig kritik hur stor olägenhet sådan än skulle kunna vålla.

Som skäl för kvarhållande av brevet har Berki också åberopat den passus i brevet som lyder »jag kom hit som utbytespatient för en mord-

brännare från Björkvik, som de vägrade ta hit». Berki synes mena att det skulle kunna vålla betydande olägenhet för denne patient och hans anhöriga om brevet fått gå till Katrineholms-Kuriren. För egen del bedömer jag inte uttalandet som så förklenande eller eljest äventyrligt för ifrågavarande patient, som inte utan vidare torde kunna identifieras, att det skulle innefatta tillräckliga skäl att kvarhålla brevet. Man står emellertid här inför en bedömningsfråga som ger rum för olika meningar och jag lägger inte Berki till last som fel att brevet kvarhölls med utgångspunkt i att uttalandet kunde föranleda betydande olägenhet för Björkvikspatienten.

Berki har också åberopat att brevet virvlar av förolämpningar och icke verklighetsstämmande påståenden. Som framgår av vad förut sagts kunde detta dock inte utgöra skäl för kvarhållande av brevet.

Slutligen har Berki anfört att pressfriheten inte bör få missbrukas i sådan grad att allmänheten får missvisande uppgifter av obehöriga personer. Denna synpunkt står i direkt strid mot tryckfrihetsförordningens regler om medborgarnas frihet att meddela sig med pressen. I sammanhanget bör hållas i minnet att tidningarna inte aningslöst publicerar allt som tillställs dem och att ansvaret för det som publiceras vilar inte på meddelaren utan på tidningens utgivare.

Läkares tystnadsplikt gentemot massmedia

I en JO-anmälan påtalades att docenten Carl-Gustav Groth vid Hudinge sjukhus via massmedia låtit ge offentlighet åt omständigheterna beträffande en patients leversjukdom. Han hade visserligen inte nämnt patientens namn men de uppgifter han lämnat hade gjort det lätt att identifiera denne. Patienten hade på detta sätt genom ett TV-program fått veta hur allvarlig hans situation var. Anmälaren önskade få undersökt om Groth åsidosatt sin tystnadsplikt.

Efter remiss inkom Groth med yttrande i vilket han anförde.

1) Den 16 november 1972 erhöll jag en skrivelse från Danderyds sjukhus beträffande en leversjuk patient. Några dagar tidigare hade vederbörande läkare och jag diskuterat fallet per telefon. Ifrågavarande patients leversjukdom bedömdes av läkarna vid Danderyds sjukhus som livshotande och man hade därför tagit upp frågan om huruvida inplanterandet av en ny lever skulle ske. Då lämpliga levertransplantat från avlidna ej kan erhållas med gällande dödsriterier i Sverige hade en utredning beträffande möjligheten av behandling i utlandet påbörjats. Kirurgiska kliniken i Cambridge, Storbritannien, hade kontaktats i ärendet och finansieringen hade diskuterats med Stockholms läns landstings hälso- och sjukvårdsnämnd. Patienten hade ej informerats om den utredning som pågick, eftersom ett negativt besked från den ena eller andra instansen ej kunde uteslutas.

Eftersom jag i oktober 1972 återkommit från 1½ års sjukhustjänst i USA, där jag bl. a. deltagit i levertransplantationsverksamhet, ombads jag av vederbörande läkare vid Danderyds sjukhus att yttra mig i ärendet. Ingen personlig kontakt förekom mellan mig och patienten och patienten hade ingen kännedom om att jag konsulterades.

2) Under Svenska Läkaresällskapets Riksstämma 1972 höll den 30 november 1972 i sektionen för kirurgi professor Lars Röhl från Heidelberg ett föredrag betitlat »Hjärndöd givare vid njurtransplantation». Samma dag deltog Röhl i en presskonferens som gällde föredraget. Professor Röhl sekunderades vid denna av bl. a. undertecknad. Vid denna konferens talade först Röhl med flera om hjärndödsproblematik och om betydelsen av det använda dödsriteriet för tagande av transplantat från avlidna. Undertecknad talade därefter om betydelsen av det använda dödsriteriet för möjligheterna att erhålla viabla hjärt- och levertransplantat. Samtidigt utdelades ett PM innehållande något mer detaljerade synpunkter på dödsriteriets betydelse för transplantationskirurgien.

Vid presskonferensens avslutning frågade en journalist: »Finns det några patienter som behöver levertransplanteras i Sverige?» Jag uppgav då att »sådana patienter finnes och att detta kunde illustreras av att vi nyligen erhållit förfrågan från Danderyds sjukhus beträffande en man i 25-års åldern, som kunde tänkas vara i behov av levertransplantation; sådan kunde för närvarande dock ej utföras i Sverige då en viabel lever ej kunde erbjudas på grund av de gällande dödsriterierna». Frågan ställdes då: »Vad skall ske med denna patient, om han ej kan behandlas i Sverige?» Jag svarade att »vi var ställda och att patienten sannolikt måste behandlas utomlands, t. ex. i USA; landstinget utreder frågan om finansiering av ett sådant alternativ». Den sista frågan: »Hur lång tid har han på sig?», besvarade jag med »ungefär 6 månader».

Efter presskonferensen intervjuades jag av en representant för Sveriges Radio, intervjun ingick samma kväll i programmet Dagens Eko. I mitt uttalande nämndes att landstinget utreder frågan om, huruvida en patient kan få medel för levertransplantation utomlands. Dessutom förekom en kort TV-intervju för programmet Aktuellt, i denna omnämndes icke någon patient.

Följande dag, den 1.12.1972 gavs den sistnämnda delen av presskonferensen betydande publicitet i morgontidningarna. Enligt uppgift hade saken också refererats föregående kväll i TV-programmet Kvällsöppet.

Nästa dag den 1.12.1972 uppgav Dagens Nyheter på sidan 9 »att patienten vid Danderyds sjukhus tagit mycket illa vid sig av att hans fall på torsdagen återgavs offentligt i samband med läkarstämman i Stockholm. Hans läkare hade nämligen inte alls nämnt möjligheten av en operation inte heller hans återstående livslängd för honom». Någon källa till detta påstående angavs icke. Uppgiften refererades samma dag i aftontidningarna, som dramatiserade händelsen.

I anslutning till ovanstående önskar jag framhålla följande:

Ingen personlig kontakt har förekommit mellan mig och patienten och patienten har ej haft kännedom om att jag har konsulterats.

I samband med mina kontakter med massmedia den 30.11.1972 berördes ifrågavarande patient endast i förbigående. De uppgifter som lämnades av mig var inte av sådant slag att en speciell patient skulle kunna känna igen sig. Så synes heller inte ha skett i det aktuella fallet

eftersom patienten vid upprepade kontakter med sina läkare vid Danderyds sjukhus under december 1972 och januari 1973 ej vid något tillfälle berört massmedias behandling av det aktuella ärendet. Han har heller inte antytt att han i något avseende skulle ha blivit illa berörd.

Från den bandade upptagningen av inslaget i Dagens Eko den 30 november 1972 återges här följande.

En ung patient i Stockholmstrakten har möjlighet att bli den förste som får sin lever utbytt i Sverige men operationen kan troligen icke utföras här och patienten måste därför flygas till USA. Landstinget i Stockholm måste nu ta ställning till hur man skall göra eftersom fallet brådskar. Ett läkarlag finns berett att göra ingreppet på Huddinge sjukhus som blir det nya transplantationscentrat i Stockholm.

Just nu har Landstinget i Stockholm att ta ställning till om de vill bekosta resor, operation och vård i Denver, Colorado, USA, för den unge dödssjuka svensken. Högst 6 månader ger läkarna honom att leva utan ny lever, med en ny får han en 40 %-ig chans till ett längre liv. Så här säger docent Carl-Gustav Groth från Huddinge sjukhus: »Det finns en sak emellertid som gör att vi idag inte kan göra en levertransplantation i Sverige och det är att vi inte kan få ett oskadat transplantat och det i sin tur beror på att vi i Sverige inte accepterar vad man kallar för hjärndödsbegreppet. Det accepteras ju däremot i praktiskt taget alla andra västländer idag bland annat i Norge och Finland. Vi är därför ställda för ögonblicket här ur den synpunkten och vet inte vad vi ska göra med dom patienter som finns som behöver levertransplantation och som är här i Sverige.»

Och det finns, på papperet i alla fall, en patient som skulle kunna vara aktuell för det här. »Ja, det finns åtminstone en patient, det finns säkert många, många patienter, men det finns en där man bland annat har diskuterat om han skulle kunna skickas till Amerika för sin behandling och det har diskuterats med berörda myndigheter hur det i så fall skulle finansieras. Och anledningen till att han måste skickas dit vore då i så fall det här problemet som jag nyss nämnde att vi inte kan få ett oskadat levertransplantat här. Annars skulle vi ju kunna behandla honom här i Sverige.»

JO Wennergren gjorde följande bedömning.

Beträffande tystnadsplikten inom sjukvården föreskrivs i 35 § sjukvårdslagen att ledamot eller suppleant i sjukvårdsstyrelse eller direktion ävensom den, vilken är anställd i den sjukvårdande verksamhet som avses i lagen, ej får till obehörig yppa något om patients sjukdom eller personliga förhållanden i övrigt om vilka han i sin nämnda egenskap erhållit kunskap. För läkare gäller vidare enligt 8 § allmän läkarinstruktion (1963: 341) att han ej får yppa vad honom i denna hans egenskap blivit i förtroende meddelat och ej heller i oträngt mål uppenbara vad han själv funnit angående sjukdom eller dess uppkomst. Eftersom denna tystnadspliktsregel är meddelad i en administrativ författning och ej i lag saknar den emellertid intresse i förevarande sammanhang.

En persons rätt enligt 1 kap. 1 § tryckfrihetsförordningen att lämna uppgifter och meddelanden till pressen vidkänns nämligen enligt 7 kap. 3 § tryckfrihetsförordningen inskränkning endast genom i lag meddelad föreskrift om tystnadsplikt. Motsvarande gäller enligt 5 § radioansvarighetslagen beträffande friheten att meddela sig med radio och TV. Groths handlande blir därför att bedöma uteslutande enligt 35 § sjukvårdslagen, eftersom det bara är den där stadgade tystnadsplikten som är lagstadgad.

Till bedömande föreligger sålunda huruvida Groth genom att yttra sig till pressen och Sveriges Radio på sätt som skedde till obehörig yppat något om patients sjukdom eller personliga förhållanden i övrigt om vilka han i sin egenskap av anställd i sjukvården erhållit kunskap. Till en början bör då uppmärksammas att tystnadsplikten inte är absolut. Det är bara yppande till obehörig som är förbjudet. Welamson har beträffande rekvisitet »oträngt mål» i läkarinstruktionens tystnadspliktsregel uttalat att sannolikt får detta tilläggas en nyanserad betydelse innebärande att läkaren har att göra en avvägning mellan sekretessintresset och det intresse som påkallar upplysningars meddelande men att för denna intresseavvägning några mera preciserade riktlinjer svårigen kan uppställas. (Welamson, Läkarsekretessen s. 81). Motsvarande torde kunna sägas beträffande rekvisitet »ej till obehörig» i sjukvårdslagens tystnadspliktsregel liksom det i det närmaste synonyma rekvisitet »obehörigen» som finns i andra vårdlagar. Viss ledning ger i detta sammanhang också bestämmelserna i 14 § sekretesslagen som medger utlämnande av sjukvårdshandling eller del därav under förutsättning att med hänsyn till det ändamål för vilket utlämnande åstundas och omständigheterna i övrigt trygghet kan anses vara för handen att det ej kommer att missbrukas till skada eller förklenande för den vilkens personliga förhållanden i handlingen avses eller för hans nära anhöriga. Det torde i allmänhet inte rimligen kunna hävdas en längre gående tystnadsplikt beträffande innehållet i sådan handling än plikten att sekretesshålla själva handlingen i motsvarande del sträcker sig.

Av det sagda framgår att det är omöjligt att exakt bestämma gränserna för en läkares tystnadsplikt enligt 35 § sjukvårdslagen. De blir med den vaga utformning det avgörande rekvisitet »ej till obehörig» fått med nödvändighet flytande. Vid tolkningen av ett lagstadgande skall emellertid alltid beaktas dess ändamål och de slutsatser som kan dras därav. Ändamålet med ifrågavarande tystnadsplikt är att skydda patientens personliga integritet. Det framgår av att som skyddsföremål anges »patients sjukdom eller personliga förhållanden i övrigt». Härav bör den slutsatsen kunna dras att ett yppande av något, som ej äventyrar patientens personliga integritet, ej strider mot tystnadsplikten även om det yppade i och för sig rör hans sjukdom eller personliga förhållanden i övrigt. Typexemplet på sådant yppande är ett helt avper-

sonifierat återgivande av ett sjukdomsfall som inte gör en identifiering av patienten möjlig. Det har aldrig ansetts att tystnadsplikten skulle lägga hinder i vägen för en läkare att på detta sätt presentera fall från sin praktik. Tvärtom har det ansetts angeläget och värdefullt att en läkare sålunda delar med sig av sin erfarenhet till en facklig läsekrets eller ett fackligt auditorium. Det finns enligt min mening ingen anledning att anlägga ett principiellt annorlunda betraktelsesätt visavi pressen och massmedia. Jag vill i detta sammanhang ånyo erinra om att en läkare är oförhindrad att lämna ut delar av t. ex. en patientjournal om det kan ske på ett sådant sätt att det inte finns risk för att det kommer att missbrukas till skada eller förklenande för patienten eller hans nära anhöriga.

Frågan är då om Groth, när han yttrade sig om det aktuella fallet, gjorde det på ett sätt som innebar garanti för att patientens personliga integritet ej äventyrades. Enligt min mening kan det göras gällande att Groth bort uttrycka sig med större försiktighet än som skedde då han nämnde sjukdomsfall i fråga. Groth hade sålunda enligt min mening ej bort nämna sjukhusets namn och ej heller patientens ålder. Man står emellertid här inför en avvägningsfråga som ger visst rum för olika meningar. Groth ansåg tydligen att tillräcklig trygghet ändå förelåg för att varken någon tredje man eller patienten själv skulle kunna identifiera fallet med ledning av de upplysningar han gav. Vad Groth upplyst om den fortsatta utvecklingen i fallet jävar heller inte riktigheten av den bedömningen. Ehuru jag alltså för egen del anser att Groth ej iakttog en alldeles tillräcklig försiktighet, anser jag mig därför inte kunna lägga Groth till last som ansvarsgrundande fel att uttalandena till pressen och Sveriges Radio fick sådant innehåll som blev fallet.

Inskrivning i vårdhem av utvecklingsstörd kvinna

JO Wennergren anförde vid ärendets avgörande följande.

Om E. är upplyst att hon är född 1939 och att hennes mor dog då hon var 1 år. Fadern äger en mindre jordbruksfastighet och där har hon vuxit upp tillsammans med sin broder. Hennes utvecklingsstörning observerades inte förrän hon skulle börja skolan, vilket skedde först vid 9 års ålder. Vårterminen 1950 var hon elev vid Nannylunds särskola i Eksjö men tillgodogjorde sig inte undervisningen utan flyttade hem till fadern igen. Ytterligare skolgång synes inte ha ordnats. Hon kan inte läsa eller skriva, endast texta sitt förnamn.

E. inskrevs i vårdhem den 17 april 1970 och togs samma dag in på vårdhemmet Solbacken i Smålands Burseryd. Sedan hon efter permission i hemmet förklarar sig inte vilja återvända till Solbacken, skrevs

hon ut därifrån den 18 juli 1970. Efter omyndigförklaring den 21 augusti 1970 skrevs hon ånyo in på Solbacken den 8 oktober 1970 på förmyndarens initiativ.

För inskrivning av en psykiskt utvecklingsstörd på vårdhem finns i lagen (1967:940) angående omsorger om vissa psykiskt utvecklingsstörda (omsorgslagen) anvisad dels en s.k. fri intagningsform och dels en tvångsintagningsform. Denna förra regleras i 34 § och den senare i 35 §. Om den senare har det ostridigt ej varit fråga vid intagningarna av E. i april och oktober 1970. Uppmärksamheten kan därför odelat ägnas den förra paragrafen.

I 34 § skils mellan fall där den utvecklingsstörde ej står under förmyndare och fall där den utvecklingsstörde på grund av underårighet eller omyndigförklaring står under förmyndare.

Om intagning i det förra fallet sägs att vård i vårdhem skall beredas psykiskt utvecklingsstörd under förutsättning att han är i behov därav och ger eget samtycke. I förarbetena (prop. 1967:142 s. 162) har dock framhållits att för att inskrivning i vårdhem skall kunna grundas på en myndig utvecklingsstördas eget samtycke fordras att den utvecklingsstörde förstår vad saken gäller och kan anses vara i stånd att ge ett giltigt samtycke. Är så inte fallet kan tydligen inskrivning i vårdhem av den utvecklingsstörde inte ske annorledes än genom tvångsintagning med tillämpning av 35 § omsorgslagen, så länge myndigheten inte bringats upphöra genom omyndigförklaring.

Beträffande intagning av utvecklingsstörd, som på grund av underårighet eller omyndigförklaring står under förmyndare, gäller enligt 34 § omsorgslagen att vård i vårdhem skall beredas den utvecklingsstörde under förutsättning att han är i behov därav och förmyndaren (eller vårdnadshavaren) ger sitt samtycke. Har den utvecklingsstörde fyllt femton år och nått sådan mognad att hans vilja bör beaktas fordras dock dessutom att han ger sitt eget samtycke. Man finner sålunda att omsorgslagen här lämnar visst utrymme för intagning av en utvecklingsstörd oberoende av dennes eget samtycke. Främst blir det fråga om utvecklingsstörda som är under femton år. Också en utvecklingsstörd som fyllt femton år kan emellertid tas in oberoende av eget samtycke enligt 34 § omsorgslagen under förutsättning att han ej nått sådan intellektuell mognad att hans vilja bör beaktas.

Utformningen av 34 § omsorgslagen tillkom på förslag av lagrådet som till grund lade följande resonemang (prop. 1967:142 s. 219).

Den ordning som gäller för psykiskt sjuka torde kunna sammanfattningsvis anges sålunda. Underårig eller omyndigförklarad kan bli intagen enligt *den fria intagningsformen* på grund av samtycke av vårdnadshavaren resp. förmyndaren, men i vissa fall fordras samtycke av den sjuke själv. Dessa fall får antas vara då den sjuke, i regel äldre än femton år, uppnått tillräcklig mognad. I överensstämmelse med de förut återgivna, av departementschefen biträdda kommittéuttalandena be-

höver enbart frånvaro av sådant samtycke icke då nödvändigtvis tillerkännas betydelse. Den sjukets inställning kommer i beaktande företrädesvis då han uttryckligen motsätter sig intagning.

Det nu föreliggande förslaget avviker inom sitt tillämpningsområde från denna ordning. Så snart den utvecklingsstörde står under annans vårdnad eller är omyndigförklarad är hans uttalade vägran utan verkan för intagningsfrågan och vårdnadshavarens resp. förmyndarens samtycke tillräckligt för att *fri intagning* får komma till stånd. Förslaget medger alltså inte något undantag för den kategori utvecklingsstörda som nått viss mognad.

Såvitt lagrådet kan finna, lämnar förarbetena ej någon upplysning om anledningen till att denna ståndpunkt intas. Möjligen utgår förslaget från att, när det gäller utvecklingsstörda, denna kategori enligt sakens natur måste vara av så ringa omfattning att den icke behöver tas i beräkning. Uppgifter som stöder ett sådant antagande saknas emellertid. Här kan erinras om departementschefens uttalande i motiveringen till 34 §. Beträffande eget samtycke av myndig utvecklingsstörd sägs att det fordras att han förstår vad saken gäller och kan anses vara i stånd att ge ett giltigt samtycke. Tydligt är att om en 21-åring kan ha denna förmåga, så kan detta vara fallet även med den som inte uppnått denna ålder. Och vad omyndigförklarad angår, kan ju förklaringen vara föranledd av bristande ekonomiskt förstånd som ej utesluter förmåga att handha personliga angelägenheter. Icke heller kan lämnas ur sikte att intagning enligt förslaget regelmässigt lär bli av längre varaktighet och att omyndig utvecklingsstörd icke har någon ovillkorlig rätt själv att påkalla utskrivning från den fria intagningen. Härtill kommer att handräckning enligt 54 § skall lämnas även vid fri intagning. Som ytterligare påpekande kan erinras om att, vid den formella handläggningen av ärenden enligt lagen, betydelse i åtskilliga sammanhang just tilläggs den omständigheten att den saken gäller fyllt 15 år.

Man får givetvis inte bortse från att intagning är avsedd att ske till den utvecklingsstördes bästa och att den grundläggande förutsättningen är att han behöver vård. Detsamma kan emellertid med lika rätt sägas om psykiskt sjuka. De omsorger om psykiskt utvecklingsstörda som sker i form av intagning på vårdhem eller specialsjukhus innefattar påtagligen ett moment av frihetsberövande. Hänsyn till den enskildes rättssäkerhet föranleder att vid *den fria intagningen* allt rimligt utrymme skall lämnas för hans egen uttalade vilja. Intagning mot hans vilja bör däremot i princip följa reglerna i 35 § om *intagning oberoende av samtycke*. Lagrådet anser att om utvecklingsstörd, som nått 15 års ålder och har sådan förståndsmognad och omdömesförmåga att han är i stånd till en rimlig bedömning av ett samtyckes innebörd och verkan, uttryckligen motsätter sig intagning, *den fria intagningsformen* icke får grundas endast på samtycke av vårdnadshavare eller förmyndare. En begäran om utskrivning skall då under motsvarande förutsättningar ovillkorligen bifallas (38 §). — En bedömning av den utvecklingsstördes förmåga i angivet hänseende kan vid intagning lämpligen ske i samband med prövningen om han behöver vård.

Om inskrivning i vårdhem beslutar enligt 36 § omsorgslagen vårdchefen efter samråd med överläkaren hos omsorgsstyrelsen (och, när det gäller specialvårdhem, med vårdhemmets föreståndare). Vidare

anges i 97 § stadgan (1968:146) angående omsorger om vissa psykiskt utvecklingsstörda (omsorgsstadgan) att ärende om inskrivning i vårdhem upptas av vårdchefen i den landstingskommun där den det gäller är bosatt och att vårdnadshavaren eller förmyndaren skall beredas tillfälle att yttra sig samt att, om den det gäller fyllt femton år, även hans mening skall inhämtas om det kan ske. I motiven till 36 § omsorgslagen uttalas att ett samtycke till inskrivning inte behöver vara skriftligt. Vidare anges i 97 § omsorgsstadgan att för inskrivning i vårdhem fordras läkarintyg, åldersbetyg och social utredning.

I socialstyrelsens skrivelse den 10 juli 1968 till samtliga läkare angående inskrivning i vårdhem eller specialistsjukhus av vissa utvecklingsstörda uttalas bl.a. följande.

Socialstyrelsen får påpeka att samtycke varom stadgas i 34 § inte nödvändigtvis behöver lämnas skriftligen. Den som mottager sådant samtycke skall emellertid i akt, journal eller på annat sätt göra tydlig anteckning om vem som lämnat samtycket, var och när det skett samt vad vederbörande i övrigt anfört. Samma sak gäller beträffande sådant yttrande som omtalas i 97 § andra stycket i stadgan. Den som skall avge samtycke eller som har att yttra sig skall lämnas nödigt rådruum härför, om det kan ske utan olägenhet.

Om intagningarna av E. på Solbacken är följande upplyst.

I skrivelse den 16 juni 1969 till socialnämnden i Rydaholms kommun anförde socialvårdskonsulenten Ingeborg Lundblad bl.a. följande.

Med hänvisning till tidigare telefonsamtal angående rubr. person får jag meddela att vårdchef Anna-Lisa Elardt, tel. 0381/145 40 den 12 juni 1969 besökte familjen J. och där sammanträffade med fadern och brodern samt med den hemsamarit som just den dagen hjälpte dem. E. själv var icke hemma. Föreståndarinnan på vårdhemmet Björkbacka var också med på besöket, men själv hade jag tyvärr icke tillfälle att följa med.

Vid samtal med vårdchef Elardt efteråt har hon bett mig framföra att det vore lämpligt att Ni tingade tid vid hjälpverksamhetens vid Ryhov nästa mottagning i Rydaholm och att Ni ser till att E. kommer ner till mottagningen på något sätt. Läkaren får där utfärda intyg för att få henne omyndigförklarad och får man sedan med förmyndarens hjälp inlämna ansökan om inskrivning vid Omsorgsstyrelsen.

Det kan här inskjutas att Lundblads resonemang torde byggt på antagande att E. var så gravt utvecklingsstörd att inskrivningsformen "med myndigs eget samtycke" inte gick att använda.

I promemoria den 20 mars 1970 hos Värnamo polisdistrikt antecknade t.f. förste polisassistenten Herbert Johansson att anmälan inkommit till polisen den 13 mars 1970 att E. var berusad och hade fallit omkull på vägen. Han hade begivit sig till platsen. Då E. var högggradigt berusad hade hon omhändertagits. Tillsammans med nykterhetsnämndens ordförande hade Johansson transporterat E. till bostaden där hennes

broder tagit hand om henne. I promemorian anförde Herbert Johansson avslutningsvis.

Under senaste året har ett flertal personer per telefon och genom besök på polisstationen påtalat att ovannämnda E. "driver omkring" på kvällarna. Hon har besökt olika personer och förutom ovan nämnda är det känt att hon besökt A. Flera vägtrafikanter har ringt och fäst polisens uppmärksamhet på den trafikfara hon utgör genom att under mörker uppehålla sig på vägen. Hon är mestadels mörklädd och bär ej reflexer. Socialnämnden i Rydaholm har underrättats om förhållandet. Då E. är efterbliven och tycks vara ur stånd att själv klara sig eller inse sin situation är hon enligt min mening i stort behov av vård. Det kan inte vara rimligt att en person, som är utvecklingsstörd eller lider av psykisk sjukdom, skall få utnyttjas av andra och drivas spektakel med utan att myndigheterna i ett "välfärdssamhälle" ingriper och gör ett omhändertagande för vederbörandes bästa då *vård* inte kan erhållas i hemmet.

Kuratorn Berit Höög gjorde den 24 mars 1970 hembesök hos E. tillsammans med distriktssköterskan i Rydaholm och träffade därvid E., hennes far och bror. Hon antecknade sina iakttagelser beträffande förhållandena i hemmet och noterade beträffande E. bl.a. att hon enligt uppgift var ute på dagarna och nätterna och att E. kallar en man som arbetat hos familjen när fadern var sjuk sin fästman. E. blev för två år sedan överkörd av en bil och bröt benet. Hon uppgav sig fortfarande ha vissa besvär av detta och menade att spiken i benet skulle tas bort. Enda sätt att tala med henne om ev. läkarbesök var enligt Höög att ta benet som förevändning.

Höög tog samma dag kontakt med kuratorn på Värnamo lasarett och bad henne undersöka om det var meningen att E. skulle till lasarettet och ta bort spiken. Om hon blev inlagd kunde man enligt Höög kanske under vistelsen klara läkarintyg som fordrades. Kuratorn meddelade att E. enligt journalen inte skulle till lasarettet mera.

Den 3 april 1970 gjorde också omsorgsstyrelsens överläkare H. Jansohn hembesök hos E. tillsammans med distriktssköterskan. Besöket blottade enligt anteckningarna en "mardrömsliknande misär i detta hem". Jansohn hade först ett samtal med fadern och brodern om nödvändigheten av att E. fick komma till någon institution för att lära sig något och för att hon inte skulle springa omkring på vägarna och utnyttjas. Fadern vägrade kategoriskt att medverka härtil och brodern instämde med fadern. Jansohn uppsökte sedan E. som var i fästmannens bostad och diskuterade saken med henne. Hon föreföll själv ej vara nöjd med situationen i hemmet och när hon föreslogs en placering på ett skolhem för att där få hjälp med mat och kläder samt få sysselsättning och en liten lön var hon inte ovillig. Jansohn antecknade härafter.

Ett försök bör göras att placera denna pat. på t.ex. Solbackens vård-

hem, Smål. Burseryd. De praktiska arrangemangen i samb. med intagningen där blir sannolikt stora p.g.a. familjens inställning, men möjligen kan det ordnas i anslutning till en läkarundersökning vid Värnamo lasarett. Jag skall undersöka denna möjlighet. Misslyckas placeringen vid detta vårdhem bör pat. enligt min mening intagas vid Västra Marks sjukhus, eftersom hon i sin nuvarande miljö far illa och utnyttjas sexuellt.

Uppläst är vidare att tid ordnats den 17 april 1970 hos doktor Ulf Hollertz på Värnamo lasarett och att Höög på uppdrag av vårdchefen Anna-Lisa Elardt och Jansohn i sällskap med kuratorn Maj Christier-nin åkt och hämtat E. i hemmet och kört henne till Hollertz.

I läkarintyg enligt omsorgsstadgan antecknade Hollertz först att E. kom för att få kontrollerat sitt ena ben som hon fått spikat efter en collumfraktur. Vidare noterade han att E. som var klart dement sade sig vilja få någon form av utbildning för att kunna sköta ett hem för att eventuellt senare kunna få ta hand om sitt barn som barnavårdsnämnden omhändertagit. Enligt Hollertz vore det lämpligt om plats kunde beredas på vårdhem för E. Hon själv var positivt inställd till att samma dag åtminstone besöka ett sådant i Smålands Burseryd tillsammans med Höög.

På grundval av läkarintyget och en av Höög samma dag upprättad social utredning enligt omsorgsstadgan inskrev Elardt E. samma dag vid vårdhemmet Solbacken. Några andra beslutsanteckningar finns ej än de på aktkappan anbringade. De lyder.

Inskreven vid vårdhemmet Solbacken den 17/4 1970. Samtycke med E. enl. samtal med omsorgsstyrelsens överläkare och kurator.

Av akten framgår vidare att Höög den 19 april 1970 per brev under-rättat såväl E:s fästman som hennes far om att E. vistades på Solbacken och att hon var där för att sköta om sitt ben och för att få lära sig alla de sysslor som förekommer i ett hem.

Den 17 maj 1970 upprättade f.d. överläkaren vid Ryhovs mental-sjukhus, läkaren vid Solbackens vårdhem Hjalmar Kjellin läkarintyg för omyndigförklaring av E. Elardt översände den 18 juni 1970 intyget till överförmyndaren i Rydaholm, som hos Östbo och Västbo häradsrätt gjorde ansökan om omyndigförklaring av E.

På omsorgsstyrelsens aktkappa finns antecknade följande två beslut av Elardt.

Utskriven från Solbacken den 18.7.1970.

8/10 1970 åter inskriven vid Solbacken efter telefonframställning från förmyndaren Herbert Johansson, Rydaholm.

I en skrivelse som kom in hit den 22 november 1971 anförde E:s fästman och bror klagomål i första hand angående omyndigförklaringen av E. De riktade emellertid också klagomål mot inskrivningarna av E. på Solbacken.

Beträffande den första inskrivningen gjorde de gällande att E. lurats med genom att man föregav för henne att det gällde ett besök på Värnamo lasarett för behandling av benet.

Om utskrivningen den 18 juli 1970 uppgav de att E. som var hemma på permission blivit förtvivlad när biträdet kom för att hämta henne tillbaka till Solbacken. Hon hade gråtit och vägrat följa med.

Aterintagningen hade tillgått så att förmyndaren hade kommit hem till E. och sagt att nu var han förmyndare och skulle en vecka senare köra henne tillbaka till Solbacken. Under den kommande veckan hade E. varit förtvivlad. Brodern hade ringt både till överförmyndaren och förmyndaren men de var hårda och ville inte gå med på att E. skulle få vara hemma.

Klagoskrivelsen remitterades till sociala nämnden vid Jönköpings läns landsting som kom in med yttrande till vilket var fogade yttrandena av Höög och Elardt.

Höög anförde om den första inskrivningen.

Frågan om, att efter läkarbesöket fortsätta till Solbackens vårdhem diskuterades inte i hemmet, då vi visste faderns negativa inställning till detta. Sedan doktor Hollertz undersökt E. och upprättat erforderligt läkarintyg och vi överenskommit med vårdchef och överläkare fortsatte vi till Solbackens vårdhem. E. hade vid tidigare tillfällen liksom denna dag uttryckt önskemål om att få lära sig sköta sin person och att så småningom kunna sköta ett hem, varför hon inte hade något att erinra emot placeringen på Solbackens vårdhem. Överenskommelse hade träffats med socialnämndens ordförande i Rydaholm, att denne samma dag som E. stannade på Solbackens vårdhem skulle meddela fadern detta. Då hemmet saknar telefon bekräftade jag den 19/4 1970 genom skrivelse till fadern att E. nu var på Solbackens vårdhem.

Elardt uttalade om samma inskrivning.

Erforderligt läkarintyg för inskrivning vid vårdhem utfärdades samma dag av leg. läkaren vid Värnamo lasarett Ulf W. Hollertz och efter kontakt med omsorgsstyrelsens överläkare och undertecknad inskrevs E. vid vårdhemmet Solbacken och överfördes dit, då hon själv inte hade något att erinra däremot. I enlighet med bestämmelserna i 96 § d) stadgan den 26 april 1968 (nr 146) angående omsorger om vissa psykiskt utvecklingsstörda anhöll jag att anstaltsläkaren vid vårdhemmet Solbacken, f.d. överläkaren vid Ryhovs sjukhus, Hj. Kjellin vid besök å vårdhemmet Solbacken skulle undersöka och ta ställning till eventuellt utfärdande av läkarintyg för omyndighetsförklaring av E. Sedan nämnda intyg kommit mig tillhanda översände jag detsamma till överförmyndaren i Rydaholms kommun den 18 juni 1970. Hans agerande beträffande förslag på förmyndare undandrar sig mitt bedömande. Då E. frivilligt gått med på inskrivning på vårdhemmet medgavs hon givetvis att åka hem i juli månad då hon så önskade.

Beträffande den andra inskrivningen uppgav Elardt.

I oktober månad 1970 meddelade den för E. av rätten förordnade

förmyndaren polisman Herbert Johansson att det var önskvärt att E. återintogs på vårdhemmet och hon återfördes då dit genom hans försorg.

Sociala nämnden uttalade om den första inskrivningen.

När det gäller hämtningen och placeringen av E. på vårdhemmet Solbacken i Burseryd den 17 april 1970, anser sociala nämnden i princip att planerade omsorger för psykiskt utvecklingsstörda alltid bör meddelas och genomföras i samförstånd med de anhöriga även till myndiga utvecklingsstörda. I detta ärende synes det dock nämnden angeläget framhålla, att med hänsyn till befattningshavarnas kännedom om faderns då mycket negativa inställning till erforderliga omsorger för flickan samt de övriga förhållanden som flickan befann sig i, torde ett annorlunda förfaringssätt än det använda medfört att flickan icke erhållit de omsorger, som hon då behövde och hade rätt till. Med hänsyn härtill anser sociala nämnden att kuratorerna i detta ärende handlat riktigt och med flickans bästa som vägledning. Den i samförstånd med flickan vidtagna omsorgen med inskrivning på vårdhemmet Solbacken har sedermera visat sig vara till stor hjälp och nytta för flickans träning och sociala anpassning.

Om den andra inskrivningen yttrade sociala nämnden sig ej alls.

Fästmannen och brodern har i skrivelser hit yttrat sig över innehållet i yttrandena och bl.a. beträffande den första inskrivningen hävdade att, om E. vetat om hur det i verkligheten var att vistas på Solbacken, så skulle hon aldrig följt med dit. Om den andra inskrivningen uppgav de att förmyndaren, då han tvingade E. tillbaka till vårdhemmet, sagt till henne att hon endast skulle vara där en kort tid till för att få henne att följa med lättare. Beräffande händelseförloppet då förmyndaren hämtade E. berättade de vidare.

På morgonen den dag då förmyndaren skulle tvinga henne tillbaka till vårdhemmet gick E. till undertecknads (fästmannens) hem. Jag hade då redan åkt till mitt arbete. E. hade tillgång till min nyckel och gick in i mitt hem och låste dörren om sig. Samma dags förmiddag kommer förmyndaren till E:s hem för att hämta henne. Hennes broder och fader säger som det är att E. gått ut, dom vet inte vart hon gått. *Herbert Johansson rusar då, utan lov, igenom deras hem och rycker upp dörrar och letar efter E.*, därefter lämnar han hemmet. Samma dags eftermiddag kommer han till mitt hem. Han ser troligen E. igenom något fönster och går då till den låsta dörren *och slår och rycker hårt i dörren. Därefter ryter han åt E.: "Öppna nu annars ska här bli annat av, jag ska skicka efter fler poliser"*. E. vågar då inte annat än öppna dörren då hon tror att han annars kommer att slå in dörren. E. känner sig illamående och sjuk och säger att hon vill komma till läkare detta lovar förmyndaren men i stället kör han till vårdhemmet, där E. gråtande får stanna. Angående hämtningen, har E. för oss berättat detta.

Yttrande inhämtades också från socialstyrelsen som anförde.

Vad gäller inskrivningen den 17 april 1970 av E., så har i omsorgsstyrelsens akt gjorts anteckning om att, enligt samtal med omsorgs-

styrelsens överläkare och kurator, hennes samtycke till inskrivning inhämtats. Visserligen har därvid ej till fullo följts de ovan angivna föreskrifterna om anteckningsskyldighet om var och när nämnda samtycke lämnats. Anledning synes dock saknas till antagande att samtycke ej verkligen lämnats eller att E. utsatts för rättsstridigt tvång i samband med nämnda inskrivning. Den brist i det formella förfarandet som ovan påtalats finner styrelsen ej vara av beskaffenhet att medföra ansvar för några befattningshavare inom omsorgsstyrelsen.

Vid det andra inskrivningstillfället, dvs den 8 oktober 1970, var E. omyndigförklarad. Även för denna inskrivning erfordrades enligt bestämmelserna hennes samtycke, om hon kunde anses ha nått sådan mognad att hennes vilja borde beaktas. Om så ej var fallet, var samtycke från hennes förmyndare tillfyllest. Någon anteckning i akten om att hennes samtycke lämnats vid denna inskrivning finns inte, endast en anteckning om att inskrivningen skett efter telefonframställning från förmyndaren. Frågan om vid detta tillfälle inskrivningen skett i strid med gällande bestämmelser synes ytterst bli att bedöma med utgångspunkt i frågan om E. vid inskrivningstillfället nått sådan mognad att hennes vilja borde ha beaktats.

Den fråga som närmast skall besvaras blir då hur man skall kunna avgöra om en utvecklingsstörd nått ifrågavarande mognad.

Omsorgslagen ger ingen vägledning härvidlag, och inte heller i förarbetena till lagen har denna fråga penetrerats. Det är endast i specialmotiveringen till 34 § omsorgslagen som viss ledning för bedömandet härav kan hämtas. Där finns nämligen angivet, att för att inskrivning i vårdhem eller specialsjukhus skall kunna grundas på en myndig utvecklingsstördes eget samtycke fordras, att den utvecklingsstöörde förstår vad saken gäller och kan anses vara i stånd att ge ett giltigt samtycke.

Frågan om E. vid tidpunkten för den senare inskrivningen nått sådan mognad, att hennes vilja borde ha beaktats, låter sig av socialstyrelsen svårligen med säkerhet bedömas med ledning endast av de ingivna handlingarna. För ett sådant avgörande torde normalt även fordras personlig kontakt med vederbörande. Det borde dock varit naturligt att även vid denna inskrivning ha inhämtat hennes samtycke, då så skett vid den tidigare inskrivningen. Någon förändring i hennes mognad till det sämre under den korta tid som förflutit mellan utskrivningen den 18 juli 1970 och inskrivningen den 8 oktober samma år torde inte ha inträtt.

Vid bedömning av förfarandet vid den sistnämnda inskrivningen synes även böra beaktas vad som i rapporter, journaler m.m. anförts beträffande E:s psykiska status och levnadsförhållanden. Av de lämnade uppgifterna synes inte kunna uteslutas att möjlighet funnits att skriva in henne i vårdhem med stöd av 35 § omsorgslagen, dvs oberoende av hennes samtycke, om inskrivning enligt 34 § ej kunnat komma till stånd. Självfallet bör — och detta framgår också av styrelsens ovan berörda cirkulär — tvångsåtgärder undvikas, men kan i vissa fall bli nödvändiga för att skydda de psykiskt utvecklingsstödda själva. Om tvångsåtgärder används måste givetvis dock de lagliga förutsättningarna härför vara för handen samt det författningensliga tillvägagångssättet tillämpas.

I detta sammanhang synes även böra beaktas att en passivitet från omsorgsstyrelsens sida när det gällt att bereda omsorger för E., som ju är klart utvecklingsstörd, utan tvivel hade inneburit att omsorgs-

styrelsen åsidosatt sina förpliktelser enligt 16 § omsorgslagen, vari föreskrives skyldighet för omsorgsstyrelse att verka för att psykiskt utvecklingsstörda får de omsorger som de behöver.

Även om viss kritik synes kunna riktas mot omsorgsstyrelsens handläggning av ifrågavarande ärende, vill socialstyrelsen för sin del dock — inte minst i betraktande av att omsorgsstyrelsen synes ha handlat med E:s bästa för ögonen — låta bero vid de uttalanden socialstyrelsen ovan gjort i ärendet.

Med anledning av vad socialstyrelsen anfört inhämtades per telefon från Elardt följande kompletterande upplysningar om den andra inskrivningen.

Andra inskrivningen 8.10.1970 hade skett efter telefonframställning från förmyndaren. Av samtalet med förmyndaren hade Elardt fått den uppfattningen att E. själv önskade bli inskriven. Med hänsyn härtill hade hon ej ansett nödvändigt att själv ta kontakt med E. Grunden för inskrivningen var således samtycke från såväl förmyndaren som E. Frågan om E. var tillräckligt mogen för att hennes samtycke skulle vara erforderligt för inskrivning eller om sådan kunde ske utan hennes samtycke hade således aldrig blivit aktuell. Eftersom E. var inskriven på eget samtycke hade hon rätt att bli utskriven om hon själv begärde detta.

Jag har härefter den 14 december 1972 personligen besökt Solbacken och samtalat med E. om intagningarna på Solbacken och om hennes vistelse där.

Den grundläggande bestämmelsen om det allmännas vårdansvar gentemot den psykiskt utvecklingsstörde finns i 2 § omsorgslagen. Där sägs att landstingskommunen skall bereda psykiskt utvecklingsstörda som är bosatta inom landstingskommunen undervisning, vård och omsorger i övrigt enligt denna lag. Om undervisning är ej fråga i detta ärende utan endast om vård och omsorger i övrigt enligt lagen. Denna skiljer mellan vård på vårdhem eller annan institution och vård i hemmet (4 §). Som särskild omsorg nämns i 5 § beredande av bostad i annat enskilt hem, inackorderingshem eller elevhem.

Vad som bör förstås med "vård och omsorger i övrigt enligt lagen" anges inte närmare i författningsbestämmelserna. Den utredning som utarbetade förslaget till lagen förklarade att alla de omsorger som ryms inom vården borde ha till syfte att rehabilitera den utvecklingsstörde, dvs. att på bästa sätt anpassa honom till omvärlden. Det kunde gälla att minska hans behov av hjälp och tillsyn, så att långtidsvård på institution uppsköts eller undveks, eller att sätta honom i stånd att helt eller delvis klara sin dagliga personliga livsföring eller anpassning i arbete. Också åtgärder för att skaffa lämpliga anställningar i öppna marknaden borde ingå. Departementschefen uttalade att några närmare bestämmelser om vad vården skulle omfatta inte borde tas in i lagen

bl.a. därför att det skulle kunna leda till ej önskvärda motsatsslut. Han anförde vidare att vården borde syfta till att på bästa möjliga sätt anpassa dem till omvärlden och omfatta bl.a. behövlig personlig och medicinsk omvårdnad och arbetsterapi. Sammanfattningsvis synes man efter att ha tagit del av förarbetena till lagstiftningen kunna dra den slutsatsen att med vård och omsorger enligt lagen är att förstå de insatser av skilda slag som behövs i det enskilda fallet för att den utvecklingsstörde skall finna sig så väl till rätta i tillvaron som möjligt.

För att en landstingskommuns vårdansvar skall inträda gentemot en utvecklingsstörd fordras inga särskilda formaliteter. Föreligger vårdbehov enligt omsorgslagen, är också ansvaret för handen. Av socialvårdskonsulentens brev den 16 juni 1969 framgår att hon varit i kontakt med Elardt angående E. E:s behov av vård och omsorger enligt omsorgslagen, vilket var uppenbart, var därför känt för Elardt som vårdchef åtminstone vid denna tidpunkt. Det bör dock ha varit känt tidigare också med hänsyn till att E. varit intagen på Nannylunds skola. Det är förvånande att landstingskommunen och dess vårdchef det oaktat inte vidtagit några målmedvetna åtgärder för att hjälpa E. Såvitt framgår av handlingarna har Elardt som vårdchef inte aktivt gripit sig an frågan om omsorger för E. och inte heller från omsorgsorganisationens sida i övrigt märks några insatser förrän efter det att Herbert Johansson slagit larm i mars 1970. Omdömet härom kan inte gärna bli annat än att den vård och de omsorger E. skulle ha enligt omsorgslagen blivit försummade. Jag har också vid genomgången av handlingarna fäst mig vid att något allvarligt försök inte tycks ha gjorts att klarlägga vari E:s intellektuella handikapp består och vad som fortfarande är möjligt att åstadkomma beträffande hennes intellektuella utveckling, t.ex. varför hon inte kunnat lära sig läsa och om det skulle vara möjligt att bibringa henne någon läskunskap. Något genomtänkt träningsprogram eller någon långsiktig rehabiliteringsplan har heller i brist på sådan kartläggning av hennes intellektuella situation tydligen inte lagts upp. I mina ögon har därför landstingskommunens skyldigheter gentemot E. blivit mycket bristfälligt uppfyllda. Samtidigt beaktar jag dock att det mötte stora svårigheter att bereda E. vård och omsorger enligt omsorgslagen med hänsyn till att hennes far satte sig bestämt emot att E. lämnade hemmet och blev föremål för någon vård. Med hänsyn härtill och till att E. var myndig var det uppenbarligen svårt att förverkliga några förslag till omsorger för henne.

Den första inskrivningen, som ägde rum den 17 april 1970, beslöts av Elardt. Samråd hade skett med omsorgsstyrelsens överläkare och erforderliga läkarintyg, åldersbetyg och social utredning förelåg. Elardt hade på grundval härav att pröva dels om vårdbehov förelåg, dels om E. samtyckte till intagningen. Mot att Elardt fann vårdbehov föreligga kan ingen som helst invändning göras. Vårdbehovet var uppenbart.

Vad härefter gäller fråga om samtycke kunde anses föreligga märks att Elardt i beslutsanteckningarna angav "samtycke med E. enl. samtal med omsorgsstyrelsens överläkare och kurator". Socialstyrelsen har beträffande förhandenvaron av E:s samtycke anfört att samtycket bort på sätt anges i styrelsens skrivelse den 10 juli 1968 vara dokumenterat av den som mottagit samtycket genom tydlig anteckning i akt, journal eller på annat sätt varav framgått var och när samtycket getts samt vad vederbörande i övrigt anfört. Viss dokumentation i samtyckesfrågan fanns dock dels i Jansohns journalanteckningar och dels i Hollertz' läkarintyg. Socialstyrelsen har vidare uttalat att anledning synes saknas till antagande att samtycke ej verkligen lämnats eller att E. utsatts för rättsstridigt tvång i samband med inskrivningen.

Vid mitt samtal med E. var hon inte så intresserad av att diskutera den första intagningen i april 1970, utan uppehöll sig mest vid den andra intagningen i oktober 1970. Hon förklarade dock att hon ansåg sig ha blivit lurad till Solbacken av Berit Höög som sagt att hon där skulle få hjälp för sitt ben. Å andra sidan förklarade hon att hon, sedan hon väl kommit till Solbacken, inte satt sig emot att vara där och inte begärt att få komma därifrån.

Frågan är om det räcker för att samtycke i lagens mening skall kunna anses föreligga att den det gäller inte "motsatt sig" intagning. Ett av lagrådets uttalanden tyder på att så skulle kunna vara fallet. Lagrådet förklarade ju sig anse att om en utvecklingsstörd, som nått femton års ålder och har sådan förståndsmognad och omdömesförmåga att han är i stånd till en rimlig bedömning av ett samtyckes innebörd och verkan, uttryckligen motsätter sig intagning, den fria intagningsformen inte får tillämpas. För egen del måste jag dock ifrågasätta om lagen skall tolkas så att i samtyckeshänseende inte skall krävas mer än att den utvecklingsstörda inte uttryckligen motsätter sig intagning. Det bör hållas i minnet att lagrådets uttalande gjordes mot bakgrund av den bedömningen att hänsyn till den enskildes rättssäkerhet föranleder att vid den fria intagningen allt rimligt utrymme skall lämnas för hans egen uttalade vilja och att intagning mot hans vilja i princip bör följa reglerna i 35 §. Enligt min mening förutsätter en sådan ordning att den utvecklingsstörde verkligen ges tillfälle att uttala sin vilja och att han gör det efter att först ha fått en fullt objektiv redogörelse för vad saken gäller. Åtskilligt tyder på att E. inte fått en sådan redogörelse för Solbacken utan att man bl.a. förespeglat henne läkarbehandling av benet och att hon inte beretts ordentlig möjlighet att uttala sin vilja. Jag finner därför att Elardt brustit i noggrannhet vid prövningen av den för inskrivningen avgörande omständigheten att samtycke förelåg från E. Samtidigt anser jag mig böra framhålla att det enligt sakens natur är utomordentligt vanskligt att bedöma vad som bör förstås med giltigt samtycke från en utvecklingsstörd. På grund av sitt psykiska handikapp

är ju en sådan människa ofta mycket osjälvständig, beroende av sin omgivning och lättpåverkad. Även om hon vid ett givet tillfälle kan ge uttryck för viss mening, är det därför inte säkert att denna återger hennes vilja enligt vanliga bedömningsgrunder. Vid en annan tidpunkt, på en annan plats och i en annan omgivning kan hon ge uttryck för en annan mening. Nu anförda omständigheter gör det emellertid enligt min uppfattning särskilt angeläget att en vårdchef som har att besluta om inskrivning i vårdhem av en myndig utvecklingsstörd inte bedömer samtycke föreligga utan att ha betryggande underlag härför genom eget samtal med den utvecklingsstörda. Skall det vara någon mening med att i rättssäkerhetens intresse upprätthålla något krav på eget samtycke från en utvecklingsstörd måste samtyckesfrågan ägnas en helt annan uppmärksamhet än som var fallet då E. inskrevs den 17 april 1970 på Solbacken.

Enligt 36 § omsorgslagen kan vårdchefen hänskjuta en inskrivningsfråga till beslutsnämnden för avgörande av denna. Enligt min mening bör hänskjutning ske bl.a. när vårdchefen är tveksam om samtycke i lagens mening föreligger från den utvecklingsstörda. Förhållandena vid inskrivningen av E. den 17 april 1970 var dock knappast sådana att det kan göras gällande att Elardt bort hänskjuta frågan om E:s inskrivning till beslutsnämnden. Jag anser mig dock böra stryka under vikten av att en inskrivningsfråga hänskjuts till beslutsnämnden för den grundligare prövning av om samtyckesrekvisitet är uppfyllt som kan ske där, så snart tvekan yppas om samtycke kan anses föreligga. Endast härigenom kan den rättssäkerhetsgaranti till fullo vinnas som åsyftas med det på lagrådets initiativ tillkomna kravet på den utvecklingsstördas samtycke.

Den andra inskrivningen, som ägde rum den 8 oktober 1970, beslöts också av Elardt. Kraven på samråd med överläkaren samt förekomst av läkarintyg, åldersbetyg och social utredning bör, eftersom så kort tid förflutit sedan det första intagningstillfället, kunna anses uppfyllda genom vad som var för handen vid detta. Beslutsanteckningarna anger endast följande. "8/10 1970 åter inskriven vid Solbacken efter telefonframställning från förmyndaren, Herbert Johansson, Rydaholm". Eftersom E. nu var omyndig fordrades för inskrivning, utöver att hon var i behov av vård i vårdhem, att samtycke förelåg från förmyndaren och från henne själv, om hon kunde anses ha nått sådan mognad att hennes vilja borde beaktas. Vårdbehovet får liksom vid det första intagningstillfället anses styrkt. Kravet på samtycke från förmyndaren var vidare uppfyllt genom hans framställning om intagning. Återstår så frågan om samtycke från E. fordrades och, därest så var fallet, om samtycke förelåg.

Socialstyrelsen har förklarat att frågan om E. vid tidpunkten för den senare inskrivningen nått sådan mognad att hennes vilja borde

ha beaktats svårligen låter sig av socialstyrelsen med säkerhet bedömas med ledning endast av de ingivna handlingarna och att för ett sådant avgörande normalt torde fordras även personlig kontakt med vederbörande. För egen del finner jag efter att ha gått igenom handlingarna och efter att ha samtalat med E. att hon visserligen är mycket ojämnt utvecklad men ändå måste anses ha nått det slags mognad som motiverar att hennes vilja beaktas när det gäller en inskrivning. Att märka är att Elardt som haft tillfälle att lära känna E. under de gångna åren kommit till samma slutsats. Jag finner därför att E. inte utan eget samtycke kunde inskrivas enligt 34 § omsorgslagen på framställning av sin förmyndare.

Nästa fråga blir då om E:s samtycke förelåg vid den andra inskrivningen. Någon uppgift härom finns inte i beslutsanteckningen. Av beslutsanteckningen att döma har inskrivning skett utan att E:s samtycke inhämtats. Elardt har visserligen i efterhand uppgivit att hon av samtalet med förmyndaren fått uppfattningen att E. själv önskade bli inskriven. Uppenbarligen kan emellertid, även om så varit fallet, härigenom inte kravet på prövning av om samtycke förelåg anses uppfyllt. Skall det vara någon mening med kravet måste på sätt förut framhållits den utvecklingsstörda ges tillfälle att inför vårdchefen uttrycka sin vilja och det bör som socialstyrelsen anfört i akt, journal eller på annat sätt göras tydlig anteckning om vem som lämnat samtycket, var och när det skett och vad den utvecklingsstörda i övrigt anfört. Det går inte att göra avkall härpå utan att rättssäkerhetsgarantin äventyras. Under inga förhållanden kan det godtas att förmyndaren förmedlar den utvecklingsstördas inställning. Meningen är ju att den utvecklingsstörda skall få tillfälle att vid sidan av förmyndaren och oberoende av denne uttrycka sin egna vilja. Syftet skulle helt förfelas om man lät förmyndaren här företräda den utvecklingsstörda.

Vid mitt samtal med E. var hon mycket harmsen över förmyndarens åtgärd att hämta henne tillbaka till Solbacken. Hon beskrev hur hon låst in sig i fästmannens bostad och hur förmyndaren ryckt och slitit i dörren för att komma in och hur han rutit åt henne. Sedan hon öppnat hade hon sagt att hon kände sig dålig och inte ville åka med men förmyndaren hade sagt att hon skulle få träffa en läkare och att de skulle ut och se på ett arbete bara. Hon var fortfarande påtagligt uppbragt över det sätt på vilket hämtningen gått till och undrade flera gånger om man verkligen fick göra så med henne. På min fråga om hon bett att få lämna Solbacken sedan hon väl kommit dit svarade hon att det hade hon inte och det framgick att hon i och för sig inte hade något emot att få vara där för att lära sig olika saker.

Förmyndare står inte under JO:s tillsyn och jag kan därför inte pröva de klagomål som anförts mot Herbert Johansson. Av vad som kan utläsas av handlingarna i ärendet och som framkommit vid samtalet

med E. får anses framgå att E:s mening inte inhämtats på sätt är föreskrivet i 97 § omsorgsstadgan, innan Elardt meddelade beslut om hennes inskrivning på Solbacken den 8 oktober 1970. Å andra sidan synes också klart att E. vid ankomsten till Solbacken inte motsatte sig att stanna där och att hon inte begärt att få komma därifrån efter ankomsten. Med hänsyn till författningsreglernas svåröverskådlighet och den oklarhet som kommit att vidlåda innebörden av kravet på samtycke inte minst genom lagrådets uttalande att, om en utvecklingsstörd uttryckligen motsätter sig intagning, den fria intagningsformen inte får grundas endast på samtycke av förmyndaren, anser jag mig dock ej kunna bedöma Elardts underlåtenhet att pröva samtyckesfrågan med den rätta sorgfälligheten som någon försummelse vilken skulle kunna föranleda ansvar för tjänstefel. Jag begränsar mig därför till att betona vikten av att samtyckesfrågan uppmärksammas på det rätta sättet.

Jag har vid min läsning av handlingarna i ärendet fäst mig vid att man funnit en svårighet att bereda E. vård ligga däri att hon var myndig och att man därför siktat på att få henne omyndigförklarad för att sedan med förmyndarens hjälp få henne intagen för vård. Det förefaller som om man levt i den föreställningen att man kunde handla oberoende av hennes egen vilja bara hon blivit omyndigförklarad på sätt lagen ursprungligen var tänkt innan lagrådet tog initiativ till den ordning som sedan lagfästes. Jag har också fäst mig vid följande passus i socialstyrelsens skrivelse den 10 juli 1968.

För inskrivning jml 34 § fordras i regel samtycke av den som skall underkastas vården om han är myndig eller om han fyllt 15 år och nått sådan mognad att hans vilja bör beaktas. Är vederbörande omyndig fordras samtycke av vårdnadshavaren eller förmyndaren.

Hastigt läst kan detta förmedla uppfattningen att, om någon är omyndig, samtycke fordras endast av vårdnadshavaren eller förmyndaren. Som framgår av vad förut sagts skall emellertid en utvecklingsstörd som har den tillräckliga mognaden behandlas på samma sätt, vare sig hon är myndig eller omyndig, i fråga om lämnande av samtycke.

Om det nu förhöll sig så att Elardt verkligen vid inskrivningen den 8 oktober 1970 prövade om samtycke förelåg från E. — något som motsägs av beslutsanteckningen — finner jag det anmärkningsvärt att Elardt inte med ett ord berörde den saken i sitt yttrande hit den 7 februari 1972. Jag anser mig här också böra tillfoga att jag likaså finner det anmärkningsvärt att sociala nämnden i sitt yttrande hit den 18 februari 1972 inte med ett ord berörde det andra intagningstillfället som ju var det från rättslig synpunkt mest tveksamma. Jag har av dessa förhållanden fått det intrycket att beklagligt nog varken sociala nämnden eller dess vårdchef satt sig tillräckligt in i lagstiftningens innebörd och inte rätt uppfattat de för den enskilda utvecklingsstördas

rättssäkerhet så betydelsefulla bestämmelserna i 34 § omsorgslagen. Jag låter det emellertid stanna vid detta uttalande.

Ända till dess Elardt på direkt fråga förklarar att E. inte inskrivits oberoende av eget samtycke utan med eget samtycke har inskrivningen den 8 oktober 1970 haft skenet av en inskrivning som skedde på framställning av förmyndaren oberoende av E:s samtycke. Såväl E. själv, hennes anhöriga, socialstyrelsen och JO har härigenom förts bakom ljuset och socialstyrelsen har betecknande nog uppehållit sig mest vid frågan om inskrivningen kunde ske utan E:s samtycke. I sammanhanget bör, som lagrådet framhållit, observeras att det för en omyndigförklarad utvecklingsstörd är en väsentlig skillnad att vara inskriven enligt 34 § med eget samtycke mot att vara inskriven enligt 35 § oberoende av eget samtycke. I det förra fallet skall den utvecklingsstörda ovillkorligen skrivas ut när hon begär det. I det senare fallet har hon ingen talan i utskrivningshänseende, om hon ej bedöms ha nått sådan mognad att hennes vilja bör beaktas, något som ju ej ansetts vara fallet, eftersom hon skrivits in oberoende av eget samtycke. Den inskrivna är visserligen inte rättslös eftersom hon med anhörigas eller andras hjälp kan begära utskrivning och därvid hävda att hon nått den erforderliga mognad som krävs för att hennes samtycke måste föreligga för inskrivning och för att hon skall få föra talan om utskrivning. De anhöriga har däremot inte som är fallet enligt lagen om beredande av sluten psykiatrisk vård i vissa fall någon självständig talerätt i fråga om utskrivning.

Med tanke på alla de utvecklingsstörda vilka liksom E. nått en viss mognad finner jag det beklagligt att det inte i 34 § omsorgslagen gjorts tydligare åtskillnad mellan inskrivning med eget samtycke och inskrivning oberoende av eget samtycke. Otvivelaktigt skulle det ha varit till fördel för tillämpningen att den senare typen av den "fria" intagningsformen behandlats i en paragraf för sig. Som det nu är undanskymt lätt den från rättssäkerhetssynpunkt så betydelsefulla skiljelinjen mellan fall då intagning fordrar den utvecklingsstördas samtycke och fall då intagning får ske oberoende av dennas samtycke. På grund härav kan lätt oklarhet uppstå beträffande en intagnings karaktär som blev fallet i fråga om E:s intagning i oktober 1970.

Med anledning av vad som framkommit i ärendet anser jag mig böra fästa socialdepartementets och socialstyrelsens uppmärksamhet på de risker för enskilds rättssäkerhet som ligger i den utformning som 34 § omsorgslagen har och som åskådliggörs av de åtgärder E. varit föremål för. Jag överlämnar därför avskrifter av mitt beslut till såväl socialdepartementet som socialstyrelsen.

Inskrivning av spädbarn med Down's syndrom på vårdhem

I skrivelse till JO uppgav överläkaren Olov Celander att medicinalrådet Karl Grunewald vid olika tillfällen offentligt uttalat att den vårdchef som verkställer inskrivning av spädbarn med tillståndet mongolism till vårdinstitution gör sig skyldig till tjänstefel. Åtgärden hade därutöver av Grunewald beskrivits som en grymhet och hävdats utgöra ett hinder för barnets psykiska utveckling. Celander begärde prövning av Grunewalds handlande.

Sedan Grunewald yttrat sig över anmälan och Celander bemött yttrandet, anförde JO Wennergren vid ärendets avgörande följande.

Som framgår redan av omsorgslagens titel — lag angående omsorger om vissa psykiskt utvecklingsstörda — är lagen inte tillämplig på alla utvecklingsstörda. I 1 § lagen anges i detta avseende att lagen avser psykiskt utvecklingsstörda, som på grund av hämmad förståndsutveckling för sin utbildning eller anpassning i samhället eller i övrigt behöver särskilda omsorger genom det allmänna. I begreppet psykisk utvecklingsstörning inlade den utredning, som utarbetade det förslag vilket sedan lades till grund för omsorgslagen, inte endast att det förelåg en nedsättning av de intellektuella funktionerna som är hänförlig till utvecklingsperioden utan också — vilket var en nyhet i förhållande till det tidigare använda begreppet allmän psykisk efterblivenhet — att denna nedsättning har sådana verkningar att personen i fråga behöver särskilda omsorger genom det allmänna för sin utbildning eller anpassning i samhället eller i övrigt. Tyngdpunkten lades härigenom på undervisnings- och vårdbehovet. Departementschefen erinrade (prop. 1967:142 s. 105) först om att undervisnings- och vårdbehovet långt ifrån alltid står i relation till den intelligenskvot som kommer fram vid testning. Han ansåg att någon särskild precisering av den intellektuella funktionsnedsättning som gör lagen tillämplig, t.ex. genom att man anknyter till en viss bestämd intelligenskvot, inte var praktiskt möjlig. Intelligenstestningar utgjorde givetvis ändå vanligen ett viktigt led vid den helhetsbedömning som måste äga rum i varje särskilt fall. I övrigt måste särskild vikt fästas vid om det föreligger behov av sådana särskilda omsorger genom det allmänna som omsorgslagen avser. Med särskilda omsorger genom det allmänna åsyftade departementschefen (s. 106) i princip omsorger som inte skall beredas individen enligt annan lagstiftning, t.ex. skollagen, sjukvårdslagen eller lagen om beredande av sluten psykiatrisk vård i vissa fall. När i lagen angavs att individen skall behöva de särskilda omsorgerna för sin utbildning, eller för sin anpassning i samhället eller i övrigt åsyftades med "i övrigt" exempelvis att hämningen av förståndsutvecklingen medför behov av omsorger, vilkas uteblivande skulle äventyra den utvecklingsstördes hälsa.

De särskilda omsorgerna enligt omsorgslagen sammanfattas under

rubrikerna undervisning och vård. Departementschefen anförde om vården (s. 120) att den bör syfta till att på bästa möjliga sätt anpassa de psykiskt utvecklingsstörda till omvärlden. Han ansåg att den borde omfatta behövlig personlig och medicinsk omvårdnad, lekterapi och arbetsterapi. Vidare behövdes i många fall talterapi och sjukgymnastik. Några närmare bestämmelser om vad vården borde omfatta borde dock inte tas in i lag. Detta skulle bl.a. kunna leda till inte önskvärda motsatsslut. Däremot ansåg han det lämpligt att lagen innehöll en kortfattad bestämmelse om vilka vårdinrättningar som skall finnas. Dessa borde vara vårdhem, specialsjukhus, daghem för barn och sysselsättningshem samt specialvårdhem för t.ex. blinda och döva. Departementschefen biträdde också utredningens förslag att psykiskt utvecklingsstörda som av någon anledning inte borde få vården på institution i stället skulle kunna få den i hemmet (hemmavård). Man kunde enligt departementschefens mening knappast göra någon precisering av hemmavården utöver vad som framgår av sammanhanget, nämligen att det i princip skall vara fråga om omsorger som en utvecklingsstörd egentligen skulle ha fått i inrättning som avses i lagen men som han av särskilda skäl i möjlig omfattning i stället får i sitt hem. Härutöver borde hemmavård naturligtvis i särskilt hög grad kombineras med stöd och råd till föräldrarna.

Omsorgslagen är så uppbyggd att där skils mellan vården och boendet. Departementschefen anförde härom (s. 122) att genom att man alltmer skiljer mellan boendeformer å ena sidan och övrig verksamhet, exempelvis undervisning, å andra sidan, och så mycket som möjligt genomför detta betraktelsesätt i praktiken gör man de utvecklingsstördas tillvaro mera lik andra människors, vilket han ansåg ytterst önskvärt. Man får också ett mera flexibelt omsorgssystem med många olika kombinationsalternativ och kan alltså lättare ge varje utvecklingsstörd vad just han behöver. Detta medför att gränsen mellan öppen och sluten vård blir mindre markerad. Han ansåg att man i första hand bör tillämpa så öppna omsorgsformer som möjligt. Ju yngre ett utvecklingsstört barn är desto mer angeläget är det i allmänhet att barnet får bo kvar i sitt hem. I lagtexten har dessa målsättningar inte kommit till uttryck på annat sätt än att det i 5 § omsorgslagen sägs att psykiskt utvecklingsstörda, som ej kan bo i eget hem men inte behöver bo i vårdhem eller specialsjukhus, skall beredas bostad i annat enskilt hem, inackorderingshem eller elevhem.

Mot bakgrund av vad nu sagts kan konstateras att rätt till omsorger enligt omsorgslagen tillkommer ett spädbarn med Down's syndrom under förutsättning att det är att bedöma som en psykiskt utvecklingsstörd som på grund av hämmad förståndsutveckling för sin utbildning eller anpassning i samhället eller i övrigt behöver särskilda omsorger genom det allmänna. Grunewald anför visserligen att barn med Down's

syndrom inte har en så försenad psykisk utveckling under spädbarnsåret att det i och för sig motiverar samhällets särskilda omsorger. Samtidigt förutsätter han emellertid att barnet diagnostiseras som psykiskt utvecklingsstört, då syndromet konstateras och bifogar material om de olika åtgärder genom vilka samhället kan hjälpa barnet och dess föräldrar. Någon annan mening kan heller knappast rimligen hävdas än att också ett spädbarn med Down's syndrom fyller förutsättningarna för omsorger enligt omsorgslagen.

I det pressberiktigande, som Grunewald bifogat och som var infört i GHT den 23 december 1972, anför Grunewald att barn med Down's syndrom "strängt taget" inte faller under omsorgslagen under spädbarnsåret och att de därför inte bör skrivas in på vårdhem. Omsorgslagen omfattar nämligen bara dem som på grund av hämmad förståndsutveckling behöver särskilda omsorger. Jag finner detta uttalande svårsmält. Antingen faller barnen under omsorgslagen eller också gör de det inte. Det finns intet utrymme för någon mellankategori som skulle kunna behandlas som fallande under omsorgslagen men som strängt taget inte hör hemma där. En dylik ambivalens går inte att göra gällande vid tillämpning av lag. Jag vill här också erinra om departementschefens uttalande att en helhetsbedömning skall göras vid prövningen av om en individ faller under omsorgslagen eller ej. Man skall inte hänga upp sig på om hämmad förståndsutveckling kan påvisas eller ej utan göra en allsidig bedömning av omsorgsbehovet. Till fråga om inskrivning på vårdhem återkommer jag strax.

Grunewald fäster stor vikt vid att diagnosen Down's syndrom inte får medföra att barnet behandlas med negativ förväntan såsom psykiskt utvecklingshämmad av anhöriga eller samhället innan sådan hämning i verkligheten ännu hunnit manifesteras sig beteendemässigt. Det bör eftersträvas att barnet behandlas som i huvudsak normalt så länge som möjligt. Jag utgår från att Grunewald härmed inte menar att barnet ej från början skall förtecknas hos omsorgsstyrelsen. Det framstår som så mycket mera angeläget att så sker som föräldrarna behöver allt det stöd och alla de råd som omsorgsstyrelsen kan ge dem genom sina läkare, kuratorer, sjukgymnaster och övrig personal. Informationen till och stödet av föräldrarna framstår som en av de viktigaste insatser samhället i detta skede kan göra.

I betraktande av vad som är känt om Down's syndrom synes uppenbart att också ett spädbarn med detta syndrom och dess föräldrar behöver det allmännas stöd redan från första början. Tydligt är emellertid också att omsorgsbehovet växlar från individ till individ. Vissa barn kan exempelvis vara mycket gravt handikappade i fråga om intagandet av föda medan andra endast har lättare handikapp i detta hänseende. I det senare fallet behövs ofta inte andra insatser från det allmänna än

rådgivning till föräldrarna medan i det förra fallet uppfödningen kanske inte kan klaras annorstädes än på en vårdinstitution.

Grunewald har anfört att Celander gör sig skyldig till en missuppfattning om han tror att som indikation för inskrivning på vårdhem det räcker att barnet av olika skäl inte kan vårdas i sitt hem. Sammanställer man innehållet i 4 och 5 §§ omsorgslagen finner man att *vård* skall tillhandahållas i hemmet under förutsättning att barnet "ej bör erhålla den" i vårdhem, specialsjukhus, daghem för barn eller sysselsättningshem. Barn, som ej kan *bo* i eget hem men som inte behöver bo i vårdhem eller specialsjukhus, skall beredas bostad i annat enskilt hem, inackorderingshem eller elevhem. Vidare märks ordalagen i 34 § omsorgslagen "vård i vårdhem skall beredas psykiskt utvecklingsstörd som är i behov därav". Med utgångspunkt häri synes det därför fullt riktigt att säga att den omständigheten att ett barn inte kan bo i eget hem inte predestinerar barnet till institutionsvård.

Man har här i stället att välja mellan boende i vårdhem eller specialsjukhus och boende i annat enskilt hem m.m. och som förutsättning för boende i vårdhem eller specialsjukhus gäller att barnet *behöver* bo där. Och behovsprövningen skall uppenbarligen göras med utgångspunkt i å ena sidan det behov av särskilda omsorger barnet bedöms ha och å andra sidan möjligheten att åvägbringa de behövliga omsorgerna utan att barnet bor på vårdhemmet eller specialsjukhuset.

Då Grunewald uttalat sig för att spädbarn med Down's syndrom bor hemma, har han onekligen haft stöd för sitt synsätt i de uttalanden departementschefen gjorde till förmån för öppen vård framför slutet och för att ju yngre ett utvecklingsstört barn är desto angelägnare blir det att barnet får bo kvar hemma. Det vill emellertid synas som om Grunewald i sitt i och för sig lovvärda uppsåt att bana väg för ökad hemmavård och ökat hemmaboende för barn med Downs' syndrom uttryckt sig alltför kategoriskt och onödigt tillspetsat. Det lär visserligen gå att påvisa barn med Down's syndrom som tagits in på vårdhem redan som spädbarn utan att deras omsorgsbehov varit så uttalat att de uppfyllt kriteriet att vara i behov av just vårdhemsomsorgen och som därför i stället objektivt sett bort åtnjuta öppen vård och vara hemmaboende eller boende i annat enskilt hem. Men det torde heller inte kunna bestridas att åtskilliga av de spädbarn med Down's syndrom som vistas på vårdhem väl fyller lagens krav på att vara i behov av just den omsorgsformen. Härvidlag märks att omsorgslagen förutsätter att, om ett psykiskt utvecklingsstört barn "ej kan bo i eget hem", det skall beredas bostad i annat enskilt hem, inackorderingshem eller elevhem men att plats inte alltid kan ordnas i sådant hem utan vårdhem blir den enda utvägen. Tydligt är också att tolkningen och tillämpningen av rekvisitet "ej kan bo i eget hem" ger utrymme för olika ställningstaganden och att dessa i betydande utsträckning måste bli beroende av

det egna hemmets resurser, föräldrarnas yrkesarbete, familjens storlek, föräldrarnas psykiska stabilitet, tillgång till daghem som tar emot utvecklingsstörda barn osv. Det ligger alltså ett betydande mått av social prövning inneslutet i rekvisitet i fråga. Erinras kan om att enligt 97 § omsorgsstadgan för inskrivning i vårdhem fordras bl.a. socialutredning. Även om krav rimligen bör i barnets intresse ställas på föräldrarna att de ägnar åtminstone lika mycket tid och omsorger åt barnet som åt ett normalt barn, måste därför alltid en noggrann social prövning ske innan en framställning från föräldrarna om barnets inskrivning på vårdhem avböjs.

Grunewald har uppgivit att han vid konferens för landets vårdchefer i Umeå i början av oktober 1972 framfört bl.a. att frågan är så allvarlig för barnets framtid att fråga om tjänstefel kan uppstå om vårdchef beslutar om inskrivning av ett litet barn på vårdhem, som ännu inte har behov av den omsorgen. Uttalandet ter sig onödigt tillspetsat. Lagen uppställer visserligen som förutsättning för vård på vårdhem att den utvecklingsstörde har behov av den omsorgen och anvisar eljest boende i eget hem eller annat enskilt hem jämte den öppna vård som kan behövas vid sidan härav. Men det är som torde framgå av vad förut sagts uppenbart att bedömningen av rätten till slutet vård på vårdhem måste ske inom tämligen vida marginaler och att rum därför regelmässigt finns för olika meningar i frågan. Skulle det gå att påvisa att ett barn skrivits in på vårdhem utan att i lagens mening vara i behov av det slaget omsorg, kan jag emellertid hålla med Grunewald om att i ett flagrant fall fråga om ansvar för tjänstefel kan uppkomma. Ytterst är det ju här fråga om barnets rätt till den omsorg som bäst främjar dess utveckling och, som det heter i omsorgslagen, "anpassning i samhället". Och utgörs den omsorgen av hemmaboende jämte öppen vård skall barnet ha sådan omsorg, om det är praktiskt möjligt, och inte en omsorg i form av slutet vård på vårdhem.

Jag har i det föregående framfört viss kritik mot Grunewald för onödigt kategoriska och tillspetsade uttalanden. Vad jag kritiserat är dock inte av den art att ansvar för tjänstefel kan ifrågasättas. Jag avslutar därför ärendet utan vidare åtgärd.

IV. Förvaltningen i övrigt

JO:s tillsynskompetens m. m.

I fråga om JO:s tillsynsbefogenhet må, mot bakgrunden av de under år 1973 avgjorda ärendena, nämnas följande.

Stämningsman står under JO:s tillsyn (jfr även JO 1970 s. 72).

Nationalmuseum och *Dramatiska institutet* är underkastade JO:s tillsyn.

Stiftelser är i regel undandragna JO:s tillsyn (jfr JO 1972 s. 282). Detta gäller dock ej undantagslöst. I ett ärende anfördes klagomål mot *Stiftelsen Norrlandsfonden*.

JO Lundvik uttalade i beslutet bl. a. följande.

I 20 kap. 12 § brottsbalken regleras personkretsen för ämbetsansvaret. Där i stadgas bl. a. att vad som sägs om ämbetsmän även skall gälla om dem, som är satta att förvalta städers, menigheters eller allmänna av Konungen stadfästade kassors, verks eller andra inrättingars eller stiftelsers angelägenheter. Med hänsyn till att Kungl. Maj:t fastställt stadga för *Stiftelsen Norrlandsfonden*, att stiftelsen består av medel, som anvisas av Kungl. Maj:t, att stiftelsen har ett allmännyttigt ändamål och att stiftelsen förvaltas av en styrelse, som utses av Kungl. Maj:t, får styrelsen anses hänförlig till sådana organisationer, som äsyftas i 20 kap. 12 § brottsbalken. Ledamöterna av stiftelsens styrelse är därför i straffrättsligt hänseende att jämställa med ämbetsmän och står under JO:s tillsyn. Jag är således oförhindrad att upptaga klagomål mot stiftelsen till prövning.

I ett annat klagörende fann ställföreträdande JO Sverne med liknande motivering, att styrelse och ledande funktionärer i *Stiftelsen Institutet för rikskonserter* står under JO:s tillsyn.

Nämnas må även, att klagomål mot *Stiftelsen Nordiska museet* prövats i sak (JO 1965 s. 519).

Sveriges författarfond — varifrån utgår bl. a. ersättning till upphovsman till litterärt verk för antalet hemlån från bibliotek (s. k. författarpenning, se kung. 1962: 652 med senare ändringar) — har befunnits stå under JO:s tillsyn.

Svenska Musikerförbundet är ej underkastat JO:s tillsyn.

Klagomål mot styrelsen för *Konung Gustaf V:s 80-årsfond* upptogs ej till prövning, enär styrelseledamöterna befanns inte stå under JO:s tillsyn.

Nordiska rådet och dess presidium står inte under JO:s tillsyn.

I ett ärende rörande *Norra Reals vuxengymnasium* sakprövades kla-

gomål riktade mot *samarbetsnämndens ordförande* vid läroanstalten. Gymnasiets *elevråd* befanns däremot ej stå under JO:s tillsyn.

Klagomål mot *Göteborgs Spårvägar* har prövats i sak.

Klagomål rörande ett av *riksbankens direktion* vägrat lån upptogs ej till prövning, enär direktionen ej står under JO:s tillsyn (jfr jämväl rörande JO:s tillsynskompetens beträffande riksbanken JO 1970 s. 278 o. 1971 s. 323).

Enligt 3 § kungörelsen om statliga bosättningslån (SFS 1946: 570) skall i varje kommun finnas en av kommunen vald person med uppgift att såsom *ortsombud* avge yttranden över ansökningar om bosättningslån. Till ledning för ortsombudens handläggning av bosättningslåneärenden har riksbanken den 12 juni 1969 utfärdat en instruktion. Klagomål mot dylikt ortsombud rörande handläggningen av låneärende har av JO Lundvik upptagits till saklig prövning.

JO:s tillsyn omfattar inte *Centralföreningen för sommarvistelse för barn* eller *Kommunernas pensionsanstalt*.

I ett klagöerande angående verkställighet av umgängesrätt rörande barn anfördes missnöje med utredning som gjorts av en hos ett lands-ting anställd *familjerådgivare Z.* vilken av länsrätten förordnats att verka för åstadkommande av umgängesrätt. I beslutet uttalade JO Wennergren följande.

JO:s tillsyn omfattar endast tjänstemän och andra, som är underkastade fullständigt ämbetsansvar. Då *Z.* inte fullgjort ifrågavarande uppdrag i sin tjänst och uppdraget som sådant inte synes kunna anses utgöra sådant tjänsteärende som sägs i 20 kap. 12 § brottsbalken, gör jag den bedömningen att uppdraget ej fullgjordes under ämbetsansvar och att *Z.* följaktligen ej stod under JO:s tillsyn vid uppdragets fullgörande. Jag tar därför inte upp *B:s* anmälan till prövning.

En värnpliktig klagade på den tandläkarvård han under värnplikts-tjänstgöring erhållit av *tandläkaren A.* Ställföreträdande JO Wigelius anförde i beslutet härom följande.

A. har enligt avtal med regementschefen åtagit sig att utföra tandvård å personal, som från regementet remitteras till honom, och innehar inte någon tjänst vid regementet. Enär *A.* i sin ifrågavarande verksamhet inte är att anse som tjänsteman är han inte underkastad JO:s tillsyn. Klagomålen kan därför inte bli föremål för någon min åtgärd.

I ett klagöerande ifrågasattes, om inte en personalläkare vid en Televerkets anläggning gjort sig skyldig till brott mot tystnadsplikt genom att till personalchefen vidarebefordra uppgifter som en anställd vid sjukbesök lämnat om sitt tidigare hälsotillstånd. Utredningen visade att läkaren tjänstgjorde som *konsultations- och anvisningsläkare* vid anläggningen. JO Wennergren anförde i beslut i ärendet bl. a.

Ett uppdrag från myndighet som konsultations- och anvisningsläkare har karaktären av ett uppdrag som lämnas en enskild läkare i den-

na hans egenskap. Det kan därför inte anses att uppdraget utgör sådant offentligt uppdrag som fullgörs under ämbetsansvar. Konsultations- och anvisningsläkare står sålunda i denna sin egenskap ej heller under JO:s tillsyn. Jag kan därför inte uppta förevarande sak till vidare utredning eller bedömning utan överlämnar handlingarna i ärendet till socialstyrelsen för prövning.

Sedan klagomål anförts mot en *länsjaktvårdskonsulent* E. angående spridande av kränkande skrift, anförde JO Lundvik i beslutet:

Länsjaktvårdskonsulenterna i de till Sveriges Jägareförbund anslutna länsjaktvårdsföreningarna och jaktvårdsförbunden (däribland Dalarnas jaktvårdsförbund) utses av och avlönas från Sveriges Jägareförbund och är icke underkastade ämbetsansvar. JO:s tillsyn omfattar endast dem som är underkastade fullständigt ämbetsansvar. Jag kan följaktligen icke upptaga klagomålen mot E., som är länsjaktvårdskonsulent vid Dalarnas jaktvårdsförbund.

Klagomål mot styrelsen för en *fiskevårdsförening* upptogs ej till prövning, enär fiskevårdsföreningar är ideella föreningar och som sådana inte står under JO:s tillsyn.

Arbetarnas Bildningsförbund (ABF) står såsom varande ideell förening ej heller under JO:s tillsyn.

Klagomål mot *Svenska Elektriska Materielkontrollanstalten* föranledde ej någon JO:s åtgärd enär anstalten ej står under JO:s tillsyn. I beslutet tillades, att anstaltens provningar skall ske enligt av kommerskollegium fastställda bestämmelser, varför klagandena, om de ifrågasatte om dessa bestämmelser följts, lämpligen borde vända sig till kommerskollegium.

Frågor om myndighets organisation, jäv, arbetets gång m. m.

Vid statens institut för hantverk och industri (sedan den 1 juli 1970 statens institut för företagsutveckling) hade fråga uppkommit om anställande av en kurskonsulent. Behörig att besluta härom var endast institutets överdirektör. Ehuru denne icke fattat något beslut i saken, tillförsäkrade i brev tjänsteman vid institutet en person anställningen som kurskonsulent. Åtal mot tjänstemannen för brevets avlåtande och för underlåtenhet att varsko överordnade därom

Vid statens institut för hantverk och industri fanns vid den allmänna sektionen av avdelningen för värme-, ventilations- och sanitetsteknik (VVS-avdelningen) en särskild arbetsgrupp, benämnd rörkontoret. Detta hade (sedan den 15 februari 1968) sina lokaler vid Turbinvägen 10 i Nacka. Arbetet vid rörkontoret leddes av ingenjören Lars Lennart Lundquist. Denne var under den tid som här är aktuell anställd vid institutet mot arvode motsvarande lönegrad A 26. Vid rörkontoret uppkom i början av år 1968 fråga om man skulle upptaga vissa problem rörande handhavandet av s.k. bultpistoler, vilka används i byggnads- och anläggningsindustrin. Den främsta anledningen till att frågan bedömdes aktuell var de stora säkerhetsrisker som ansågs förbundna med handhavandet av dessa verktyg. Arbetarskyddsstyrelsen hade tidigare utfärdat vissa säkerhetsföreskrifter, vilka var under omarbetning. De nya föreskrifterna skulle komma att medföra krav på viss utbildning i säkerhetssyfte för de arbetare och andra yrkesmän som omhändertog bultpistoler. Verksamheten skulle bedrivas i samarbete med arbetarskyddsstyrelsen.

Planeringen av verksamheten bedrevs internt inom rörkontoret, huvudsakligen av Lundquist. Inkopplad på verksamheten var även dåvarande chefen för VVS-avdelningen, avdelningsdirektören Poul Rasmussen. Personalfrågan i vad avsåg det omedelbara kursledar- och instruktörskapet vid de planerade kurserna blev tidigt aktuell och Lundquist kom redan i mitten av januari månad 1968 att ta kontakt med tekniske konsulten Jonas Jonasson, vilken ansågs ha stora kunskaper rörande bultpistoler. Jonasson var anställd vid Nordisk Trading AB med placering i Malmö men tillfälligt stationerad i Stockholm.

Lundquist införde i Dagens Nyheter för den 22 mars 1968 en annons under rubriken "Skjutverktyg" med följande innehåll:

Konsulenter för undervisning enl. nya "skjutverktygsanvisningar"

sökes — Statens institut för Hantverk och Industri, Box 4012, Stockholm 4 — Närmare upplysningar genom ing. L. Lundquist tel. 716 29 00.

Jonasson svarade på annonsen och inkom med sedvanliga ansökningshandlingar.

Vid ett sammanträde i slutet av april månad 1968 inför institutets dåvarande chef, överdirektören Harald Wik, upptogs bl.a. frågan om verksamheten på bultpistolområdet. Till sammanträdet hade Jonasson kallats, dock utan att detta anmälts i förväg för Wik. Närvarande var vidare bl.a. Lundquist och avdelningsdirektörerna Rasmussen och Gösta Holmberg, den senare institutets personalchef. Rasmussen och Lundquist framställde härvid förslag om anställning av Jonasson som konsulent för nämnda verksamhet. Jonasson ansågs av förslagsställarna besitta expertkunskap för olika bultpistolers konstruktion och funktions sätt, som gjorde honom lämplig för den föreslagna verksamheten. Något besked vare sig positivt eller negativt om hur det skulle gå med anställningen lämnades dock ej vid sammanträdet. Ej heller lämnades senare något besked till Lundquist av innebörd att Jonasson skulle få anställas.

Den 31 maj 1968 tillställdes Jonasson en skrivelse med följande innehåll:

”Betr. anställning som kurskonsulent vid VVS-Rörkontoret

Åberopande förda förhandlingar i ovanstående ärende är det önskvärt att arbetet igångsättes senast den 15.8.68.

I första hand kommer arbetsuppgifterna att bestå i utarbetande av kurskompendium och material för kursverksamheten.

Enligt förda förhandlingar blir placeringsorten Malmö, men till en början kommer arbetet att förläggas till vårt kontor i Nacka. För tjänsten utgår en timersättning med kr. 26:— . Senare beräknas tjänsten bli placerad i lgr. A 21. I övrigt utgår rese- och traktamentsersättning samt semester i enlighet med statliga bestämmelser lgr. A 21.

Om möjlighet finnes att igångsätta kompendiearbetet tidigare är vi mycket tacksamma härför. För detta arbete utgår ersättning i vanlig ordning.”

Skrivelsen var undertecknad ”e.u. Lars Lundquist”. Institutets chef saknade kännedom om att en sådan skrivelse utgått. Skrivelsen passerade ej institutets centralregistratur. I brev den 12 juni 1968 till institutet (”atten. Ing. Lars Lundquist”) förklarade Jonasson sig acceptera anställningen. Han tillade, att han utgick från att antalet arbetstimmar varje månad beräknades vara så många att han för varje månad erhöll ett belopp minst motsvarande lön i lönegrad A 21. Jonasson började arbetet vid institutet den 2 september 1968 efter att dessförinnan ha fullgjort vissa uppgifter på deltid. Något sammanträffande med personalchefen förekom ej.

Det må i detta sammanhang framhållas att institutet hade ett avdelningskontor i Malmö.

Vid ett sammanträde i september månad 1968 inför institutets nu-

varande chef, överdirektören Bengt Resare, som tillträtt tjänsten den 1 september 1968, uppmärksammades av personalchefen, avdelningsdirektören Holmberg, att Jonasson fanns upptagen som anställd inom rörggruppen (tidigare rörkontoret). Holmberg framhöll att något anställningsbeslut från institutet beträffande Jonasson ej förelåg.

Det beslöts att den av Lundquist träffade anställningsöverenskommelsen skulle undanröjas. Viss medverkan från Jonassons sida i projektet bedömdes dock motiverad, vilken borde ske i form av ett uppdragstagarförhållande på konsultbasis till institutet. Avdelningsdirektören B. Holtbäck, som efterträtt avdelningsdirektören Rasmussen som chef för VVS-avdelningen, erhöll uppdrag att i saken ta kontakt med Jonasson. Holtbäck klargjorde härvid för Jonasson att hans engagemang vid institutet ej vidare innebar anställning utan var ett uppdragstagarförhållande på konsultbasis. Enligt ett av Holtbäck uppgjort förslag, som Jonasson synes ha accepterat, skulle Jonasson vid sin ifrågavarande tjänstgöring ersättas med 25 kr. per timme, vilken taxeersättning innefattade även ersättning för sociala förmåner och fördyrade levnads-kostnader. Uppdragsförhållandet ansågs innebära att särskild uppsägningstid av detsamma inte förelåg.

Vid ett sammanträde inom institutet den 30 september 1968 bestämdes, att Jonassons medverkan i projektet skulle inom ramen för det mellan Holtbäck och Jonasson träffade konsultavtalet begränsas till en ersättning som motsvarade högst 3 000 kr. per månad. I fortsättningen visade det sig emellertid att den sålunda bestämda begränsningen inte iaktogs.

Sedan institutet i skrivelse till Jonasson den 6 november 1968 bekräftat den mellan Holtbäck och Jonasson träffade överenskommelsen rörande hans medverkan i bultpistolsprojektet, varvid dock angavs att ersättning för uppdraget maximerades till 3 000 kr. för månad, förklarade Jonasson i skrivelse den 14 november 1968 till överdirektören att ett belopp av 3 000 kr. i månaden i ett för allt inte var tillräckligt för hans levnads-kostnader.

I skrivelse den 28 november 1968 uppsade institutet fr.o.m. den 1 januari 1969 Jonassons "expertuppdrag rörande utvecklandet av kursverksamhet i handhavande och skötsel av s.k. bultpistoler". Samtidigt upphävde institutet sitt meddelande av den 6 november 1968 beträffande ersättningen för uppdraget samt meddelade att för resterande del av 1968 samma ersättningsprinciper som överenskoms mellan Jonasson och Holtbäck i september 1968 skulle tillämpas. Vidare innehöll skrivelserna, att frågan om eventuell fortsatt medverkan från Jonasson och formen för denna skulle upptagas till avgörande så snart kunde ske.

Då institutet bedömde projektets utveckling vara sådant att Jonassons medverkan i detsamma kunde anses i viss mån motiverad, ansåg sig institutet kunna erbjuda Jonasson en anställning med lön i lönegrad 21

fr.o.m. den 1 januari 1969. Stationeringsorten skulle vara Stockholm. I skrivelse den 19 december 1968 meddelade Jonasson dock, att han — vid det förhållandet att hans önskemål om traktamente vid tjänstgöring i Stockholm ej tillmötesgicks — såg sig nödsakad söka annan anställning såvida ej institutet kunde tänka sig möjligheten att bultpistolprojektet förlades till Malmö. Anställningsfrågan förföll därefter.

Jonasson hemställde senare hos Kungl. Maj:t, att Kungl. Maj:t måtte undanröja institutets uppsägningsbeslut den 28 november 1968 samt ålägga institutet att bereda Jonasson anställning vid institutets avdelningskontor i Malmö och utge lön till Jonasson fr. o. m. den 1 januari 1969 t.o.m. den 22 augusti 1969. I beslut den 29 maj 1969 lämnade Kungl. Maj:t — med angivande av att i ärendet inhämtats att Jonasson den 31 maj 1968 underrättades om att den ifrågavarande tjänsten beräknades bli placerad i lönegrad A 21 samt att Jonasson sedermera erbjudits en tjänst vid institutet fr.o.m. den 1 januari 1969 i nämnda lönegrad och med placering i Stockholm — framställningen utan bifall (Industridepartementets akt dnr 230/69).

I en till riksdagens ombudsmannaexpedition den 14 januari 1969 inkommen skrift begärde Jonasson att JO måtte närmare utreda institutets handläggning av ifrågavarande anställningsärende. Jonasson framhöll, att Lundquists handlande medfört att Jonasson — som var bunden av en konkurrensklausul från sin tidigare anställning — blivit arbetslös. Jonasson betonade vidare, att han av Lundquist tillförsäkrats traktamente under tjänstgöringen i Stockholm, eftersom placeringsorten var Malmö. Det var därför han ej kunnat godta institutets slutliga erbjudande.

Efter remiss inkom institutet med ett den 28 februari 1969 dagtecknat yttrande. Institutet anförde härvid rörande vad som förekommit vid sammanträdet inför Wik i slutet av april månad 1968 och om vad som beslutats i fråga om anställningen av Jonasson bl. a. följande.

Överdirektör Wik ansåg sig vid sammanträffandet icke böra avvisa institutets verksamhet på bultpistolområdet, men förklarade sig närmare vilja studera projektet för att kunna bedöma institutets förutsättningar för ett mera permanent engagemang. Jonassons anställningsfråga togs därför icke mera till behandling. Löneställningen för en *ev* anställning av Jonasson fördes emellertid resonemangsvis på tal. Härvid nämndes såsom lämplig löneställning lönegrad 21. Förslaget föranledde icke invändningar från Jonassons sida. Frågan om *ev* stationeringsort diskuterades icke. Stockholm kan därför ha ansetts som naturlig stationeringsort. Enligt uppgift till Lundquist skall Jonasson ha förklarat sig villig flytta till Stockholm. Den vid sammanträdet närvarande avdelningsdirektör Holmberg vill också minnas, att Jonasson i händelse av anställning förklarade sig villig att flytta till Stockholm.

Efter diskussion under de närmast följande dagarna inför överdirektör Wik beträffande Jonassons anställningsfråga — i vilken bl.a. deltog avdelningsdirektörerna B Ejerhed, G Holmberg och byrådirektör E

Ternstedt — ansågs att frågan om Jonassons anställning var för tidigt väckt samt att denne representerade ett alltför smalt tekniskt område för att fortlöpande anställning vid institutet skulle kunna komma ifråga. Bultpistolverksamheten ansågs i *dåvarande* läge vara för osäkert och begränsat för en anställning endast för denna arbetsuppgift. Det ansågs också möjligt att institutet med egna hittillsvarande resurser skulle kunna upptaga en åtminstone försöksbetonad verksamhet på bultpistolområdet. Viss sådan verksamhet hade tidigare bedrivits vid byggnads- och trätekniska sektionen. Frågan om anställning av Jonasson avsågs därför av överdirektören, vilket därefter meddelades Rasmussen och Lundquist. Överdirektör Wik förklarade i samband härmed att hinder icke mötte att Jonasson — för den händelse att institutet anordnade någon enstaka kurs inom bultpistolområdet — engagerades såsom lärare och föreläsare vid den *särskilda kursen* mot arvode för timme — som är fallet vid de flesta av institutets kurser, där utomstående specialister medverkar med ett begränsat antal föreläsnings- och instruktionstimmar och där kurs/sektionsledning äger träffa avtal om timersättning och antalet föreläsningstimmar för den särskilda kursen. Sektionschefer och efter deras bemyndigande de särskilt förordnade kursledarna äger sålunda träffa överenskommelse om utomstående lärar- och föreläsararvoden upp till viss maximering av varje särskild kurs.

Institutet återopade ett yttrande från Lundquist, dagtecknat den 21 januari 1969. I detta uppgav Lundquist bl.a.: Jonasson hade i ett tidigt skede underrättats om att hans anställning det första halvåret utgjorde en provtjänstgöring. Jonasson hade själv önskat lämna sin anställning hos Nordisk Trading AB. Stationering i Malmö kunde endast komma i fråga i ett initialskede. Jonasson hade flera gånger omnämnt att han och hans familj gärna ville flytta till Stockholm.

I sitt yttrande anförde institutet vidare under rubriken Sammanfattning bl.a. följande.

Den administrativa handläggningen av Jonassons anställnings/uppdrags-förhållande till institutet uppvisar utan tvivel vissa oformligheter och inadvertenser, bl.a. förorsakad av tjänstebyte, bristande kommunikation och kontakt m.m. Jonassons anställning den 31 maj 1968 har tillkommit i obehörig ordning genom en vid institutet anställd tjänstemans åtgärd (ingenjör Lars Lundquist). Det de facto-förhållande, som Jonassons tillträde den 1 september 1968 innebar och som strax därefter upptäcktes av institutets centrala ledning har givetvis nödvändiggjort ett undanröjande av verkningarna av nämnda obehöriga beslut, främst själva anställningsförhållandet, som icke ansågs önskvärt från institutets sida.

— — —

Vad angår anställningsbeslutet av ingenjör Lundquist den 31 maj 1968 måste enligt institutets mening ordalydelsen i skrivelsen tyda på att anställningen måste åtminstone till en början vara av tillfällig och lös karaktär, vilket bort inses av Jonasson. Systemet med timersättning t.v. talar för denna uppfattning liksom lydelsen, att inplacering i lönegrad 21 senare *beräknas* ske. Lundquists påstående i förklaring den 21.1.1969 att han med sitt meddelande avsett provtjänstgöring kan

därför förtjäna ett visst beaktande. Med hänsyn sålunda till skrivelsens utformning och innehåll och till Jonassons möjligheter, att på centralt håll inom institutet efterhöra vid institutet tillämpade anställningsvillkor, förefaller det egendomligt, att han kunnat acceptera Lundquists anställningserbjudande såsom en i gängse mening fast statlig anställning och att han för denna lämnat en välavlönad och fast enskild anställning. Institutet måste givetvis ha haft möjlighet, att omedelbart annullera det av Lundquist ingångna anställningsavtalet utan fråga om vidare engagemang av Jonasson. — — — Vad angår Lundquists överenskommelse i övrigt finner institutet det efter ordalydelsen kunna ledas i tvivelsmål, huruvida Jonasson såsom timavlönad författningsenligt skulle äga uppbära tjänstgöringstraktamente vid tjänstgöring i Stockholm. Ett sådant förhållande kan knappast vara tänkbart utan att det samma speciellt utsäges och tiden för den tillfälliga stationeringen bestämmes. Utformningen av skrivelsen skulle snarast tyda på att allmänna resereglementet endast avsetts vara tillämpligt för Jonasson vid verkliga resor i tjänsten.

Jonasson avgav påminnelser. Han hävdade därvid bl.a., att det hela tiden varit fråga om Malmö som placeringsort dock med en "igångsättningstid" i Stockholm. Påståendet om att det rört sig om en provtjänstgöring var oriktigt.

I anledning av vad som framkommit i ärendet upprättades på ombudsmannaexpeditionen den 30 april 1969 en promemoria, i vilken ställdes frågor bl.a. om på vems uppdrag annonseringen i Dagens Nyheter skett, om anledningen till att Lundquist, oaktat det honom av Wik meddelade beslutet att någon anställning av Jonasson som konsulent för verksamheten med bultpistolsprojektet ej skulle ifrågakomma, låtit anställa Jonasson i dylik befattning, samt — med hänsyn till under-tecknandet av skrivelsen den 31 maj 1968 — på vems uppdrag i denna sak Lundquist då handlat. Under hänvisning till promemorian hemställdes att institutet måtte infordra yttrande från Lundquist i enlighet med vad i promemorian sagts.

Den 2 juni 1969 inkom det begärda yttrandet från Lundquist ävensom ett den 30 maj 1969 dagtecknat utlåtande från institutet. I sitt yttrande anförde Lundquist:

1. Beträffande annons i Dagens Nyheter gjordes den ej på uppdrag av institutet, utan för att utröna om intresse förelåg på den öppna marknaden beträffande kursverksamheten i fråga och vilka ev. lärarkrafter vi kunde påräkna.

Annonseringen skedde i samförstånd med Jonasson enligt brev till undertecknad den 2.2.68.

Annonseringen anmäldes i vanlig ordning till institutets förlag genom insändande av kopia av annonsen.

2. Beträffande "anställningen" av Jonasson framgår av brev till Jonasson den 31.5.68 att det rörde sig om en timtjänstgöring till en början. Av brevet framgår att tjänsten "senare beräknas bli placerad i lgr A 21". Det torde framgå av anställningens karaktär att det ej rörde sig om en "fast anställning" vid denna tidpunkt.

3. Beträffande på vems uppdrag Jonasson knutits till institutet som timanställd kan anföras följande:

Som kursledare vid institutet ingår att kontakta lärarkrafter för en kursverksamhets genomförande. Institutet anlitar en mängd utomstående specialister för att driva olika kursaktiviteter. Dessa specialister avlönas per timme och kurs och kontakten tas av resp. kursledare, som även fördelar arbetsuppgifterna. I dylika arbetsuppgifter kan även ingå utarbetande av kompendier och andra aktiviteter som är nödvändiga för verksamheten.

Någon "fast anställning" är det ej tal om. Detta var således även tillämpligt beträffande Jonassons "anställning" per timme, som avsågs med det aktuella kurskomplexet.

4. Hela händelseförloppet var känt av avdelningschef Poul H Rasmussen och senare avdelningschef Bengt Holtbäck.

Institutet anförde:

1. Regelmässigt förekommer att institutets chef först tillfrågas beträffande utannonsering av nya anställningar vid institutet. Undantag gäller enligt praxis närmast att utannonsering av biträdestjänster och liknande, särskilt vad avser återbesättning av dylika tjänster, kan ske utan att tillstånd först inhämtas. Beslutet fattas då av vederbörande avdelningschef eller sektionschef. Institutets personalchef underrättas i regel om annonseringen, i fall att denna icke sker genom hans försorg.

Beträffande tillsättning av tjänster gäller enligt 8 § institutets arbetsordning följande: "Tjänstetillsättningar och befordringsärenden skall inom institutet gemensamt beredas inom vederbörande fackavdelning eller fristående sektion och institutets kansli. Dylika ärenden avgöres i den mån de icke skall hänskjutas till institutets styrelse, av överdirektören efter föredragning av byrådirektören i närvaro av vederbörande avdelningschef eller sektionschef."

Vid sammanträden rörande ärenden av ifrågavarande slag föres protokoll.

(Med byrådirektören avses i ovannämnda fall institutets nuvarande administrativa avdelningsdirektör.)

Enligt kanslimeddelande skall tillfälliga anställningar på sektionen inrapporteras till institutets personalavdelning. Detta gäller dock ej tillfälligt anlitate speciallärare. Det har vid vissa enstaka fall förekommit att inom sektioner annonsering skett i mera marknadsundersökande syfte — utan att omedelbart anställningsbehov förelagat — som ett led i dess normala planeringsverksamhet. Då så varit fallet har icke alltid sanktion först inhämtats från institutets chef, när tillsättning av tjänsten icke varit omedelbart aktuell.

2. Institutet utnyttjar i hög grad i sin utbildningsverksamhet experter från näringslivet, tekniskt-vetenskapliga institutioner, branschförbund m.fl. Dessa engageras av institutet principiellt för viss bestämd kurs mot timarvode. Engagemanget kan ibland utsträckas i tiden genom att flera kurser följer på varandra. Speciell ersättning kan utgå för arbeten och utarbetande av kompendier m.m. Vid vissa enstaka fall har även förekommit att dylika experter anlitas för planeringsuppgifter för visst kurskomplex. Timarvode och uppdragets utsträckning i tiden har då varit på förhand bestämt.

Befogenheten att engagera speciallärare för viss kurs tillkommer sektionschefen, men kan av denne delegeras till honom underställda kursledare för vissa utbildningsavsnitt. En dylik delegation anser institutet förelegat beträffande Lundquist. Sektionschefen, som även tjänstgjorde som avdelningschef och som dessutom var engagerad i flera andra arbetsuppgifter, hade efter vad som utronas överlåtit på Lundquist att närmare utforma utbildningsplanerna beträffande bultpistolprojektet. Tillstånd hade av institutets chef lämnats att anordna en eller flera enstaka kurser inom området med anlitaandet av experter enligt sedvanliga normer. I och för sig kan sålunda förklaras, att Lundquist i sin skrivelse till Jonasson den 31 maj 1969 använt beteckningen e u (enligt uppdrag).

Innebörden av avtalet med Jonasson går emellertid vida över befogenheten att engagera speciallärare för viss bestämd kurs mot timsättning. Begränsning såväl i tid som kursomfattning saknas sålunda. Lundquist anser sig emellertid ha följt gällande bestämmelser och praxis för engagemang av speciallärare och motiverar sin åtgärd med att Jonassons insatser behövdes förutom för direkt kursledarskap även för planering och utarbetande av kompendier m.m., då han ansåg kursverksamheten vara mycket aktuell och därför behövde diverse speciella insatser. Enligt hans mening krävdes icke någon tidsbegränsning, då anställningen till en början var av tillfällig art och därför lätt kunde avvecklas. Han har emellertid räknat med att bultpistolprojektet skulle komma att förutsätta en mera fast anställning med månadslön. Huruvida Lundquist i sin uppgivna tillämpning av bestämmelserna för anlitaande av speciallärare handlat i god tro och efter bästa förmåga eller försökt medvetet utnyttja desamma för ordnande av en i realiteten fast anställning för Jonasson redan från början, låter sig svårigen klarläggas. Handlandet har emellertid varit oskickligt enligt institutets mening.

Institutet kan vitsorda Lundquists stora nit och intresse för den planerade verksamheten på bultpistolområdet. Att han i sina olika åtgärder gentemot Jonasson skulle ha handlat i syfte av egen vinning, sammanhängande bl.a. med tilltänkt omorganisation av institutet saknar enligt institutets mening all grund.

I skrivelse den 24 oktober 1969 till länsåklagaren Thorsten Rosenberg sade JO Lundvik: Lundquist hade i brev den 31 maj 1968 tillförsäkrat Jonasson anställning hos institutet. Institutet hade i sitt yttrande till JO förklarat, att innebörden av avtalet gått vida över Lundquists befogenhet. Härtill kom att institutets chef före brevet avsändande låtit meddela Lundquist att Jonasson inte borde anställas vid institutet. Lundquist fick vid angivna förhållanden anses vara skäligen misstänkt för tjänstefel. JO uppdrog därför åt Rosenberg att verkställa förundersökning.

Den 24 juli 1970 inkom Rosenberg med förundersökningsprotokoll, innefattande bl.a. protokoll över förhör med Lundquist och med avdelningsdirektören Holmberg, samt en avskrift av en skrift från Jonasson. Enligt sistnämnda skrift yrkade Jonasson skadestånd med 12 208 kr. (4×2 800 kr. +9 %) jämte 6 % ränta härå från och med den 1 maj 1969. Jonasson anförde som grund för sitt yrkande, att Lundquist genom

att locka honom till en anställning vid institutet utan att ha rätt eller befogenhet härtill förorsakat att Jonasson gått miste om en fast anställning med 2 800 kr. i månaden jämte 9 % semesterersättning under fyra månader som han på grund härav gått arbetslös.

Av protokollet över förhöret med Lundquist framgår följande (institutet benämnes i protokollet SHI).

Lundquist förklarar, att då han anställdes fick han icke några instruktioner av sin sektionschef vad han hade att iakttaga i vad det gällde administrativa frågor och vad han hade att iakttaga då det gällde t.ex. att anlita ny arbetskraft. Lundquist har efter hand som olika problem uppstått, satt sig in i för SHI gällande instruktioner och föreskrifter. — — — Lundquist har av eget initiativ anskaffat "SFS nr 648 för år 1965".

Lundquist får taga del av ett sådant kanslimedelände dagtecknat Stockholm den 10.3.1967, vari under punkten 2 beröres "Anställningar".

Lundquist uppger, att han enligt de ovan angivna föreskrifterna icke äger rätt att anställa eller på egen hand anlita arbetskraft som icke tillhör SHI.

Lundquist medger att han känt till att han icke ägt denna befogenhet, allt sedan han började sin anställning vid SHI. Lundquist kände till att tjänstetillsättning rörande befattningshavare upp till högst lönegrad 22 skulle avgöras av överdirektören efter beredning av vederbörande sektionschef.

Lundquist vill framhålla, att till följd av en mycket snabb expansion på den tekniska verksamheten inom institutet, har den centrala kanslifunktionen blivit eftersatt och ej varit i stånd att i alla skiftande lägen kunna fullfölja de åligganden som kansliet hade att fullgöra enligt utgivna kanslimedeländen. Det blev därför så att frågor som rörde både ekonomi och tjänstetillsättningar blev åsidosatta. Det hade därför utvecklats till en praxis, för de befattningshavare som arbetade "ute på fältet", att man löste sina problem själv, kanske med eftersättande av de formella bestämmelserna.

I Lundquists arbetsuppgifter ingår att vara kursledare och lärare vid kurser. Genom den underdimensionerade kamerala sektionen kunde han icke erhålla den service, som han behövde för kalkylering av kostnader och anskaffning av material samt lämpliga lärarkrafter. Lundquist var därför hänvisad till att själv göra sådant arbete som normalt skulle ha handlagts på kameral- eller personalavdelning.

Lundquist vill framhålla, att det inte var enbart han som kämpade med sådana svårigheter utan det var samma förhållande med andra befattningshavare i liknande ansvarsställning. Detta förhållande var icke obekant för avdelningschefen. Lundquist uppger, att det rätt samma svårigheter under hela hans anställningstid vid SHI.

När det gällde att anlita ny lärarkraft har Lundquist alltid diskuterat frågan med avdelningschefen. Men har det varit fråga om att skaffa en ersättare vid någon sjukdom eller annan orsak, har Lundquist som regel gjort detta på egen hand utan föregående kontakt med avdelningschefen.

Lundquist uppger, att anlitaandet av någon ny lärarkraft har icke vid något tillfälle skett med mindre än att Lundquist rådgjort med avdelningschefen och så har även gjorts i fallet Jonas Jonasson.

Lundquist hade kommit i förbindelse med Jonasson, vilken Lundquist ansåg borde knytas till institutet eftersom Jonasson otvivelaktigt hade stora kunskaper rörande bultpistoler. Under januari—februari 1968 hade Lundquist i samråd med avdelningschefen Rasmussen kommit fram till att man skulle söka bereda Jonasson en anställning vid institutet under några år framåt eller med andra ord så länge fråga var om undervisning inom bultpistolområdet. Man hade också diskuterat att lönen borde motsvara lönegrad A 21. På Jonassons önskan hade man infört en annons i Dagens Nyheter den 22.3.1968 då Jonasson ville ha annonsen att peka på då han lämnade sin tidigare anställning.

Visserligen hade det varit Jonassons önskan att arbetet som konsult skulle utannonseras, men det hade icke varit någon förutsättning för att man skulle kunna anlita Jonasson. Lundquist hade på eget bevåg avfattat annonsen och låtit införa densamma i Dagens Nyheter den 22.3.1968 för att därigenom göra en undersökning huruvida andra och måhända mera kvalificerade personer än Jonasson voro intresserade av arbetet. Lundquist skulle vilja hålla för troligt att man erhållit svar från 7—8 sökande som samtliga uppsökt institutet och där fått tillfälle redogöra för sina kunskaper inom området. Det befanns emellertid att Jonasson, enligt Lundquists uppfattning, var den som var mest lämpad för de tilltänkta arbetsuppgifterna.

Denna prövning av de olika sökandena hade Lundquist ensam företagit utan att meddela någon överordnad därom. Lundquist vill framhålla, att detta var ett förhållande som han tidigare tillämpat utan att närmare redogöra för eller meddela till överordnad. — — —

Lundquist uppger, att det var han som varit pådrivande kraften när det gällde anlåtande av Jonasson men att Lundquist hållit såväl avdelningsdirektören Rasmussen som avdelningsdirektör Holmberg informerad om hur bultpistolsprojektet arbetades fram och därmed också hur Lundquist sökte engagera Jonasson som konsult.

Personalfrågan diskuterade Lundquist med avdelningsdirektör Holmberg och denne hade inga invändningar mot Jonassons anställande vid institutet som konsulent i lönegrad A 21 i likhet med vad som i övriga fall gjordes med konsulenter. I detta första skede och innan föredragning gjordes inför överdirektören, hade inte något timarvode diskuterats utan det hade varit fråga om en ren anställning. Lundquist skulle hålla för troligt att Jonasson vid denna tidpunkt icke delgavs Holmbergs uppfattning om att tjänsten skulle lönegradsplaceras.

Lundquist skulle vilja hålla för troligt, att det var en av de sista dagarna i april månad 1968 som han kallade Jonasson till ett sammanträde inför dåvarande överdirektören Wik för att behandla frågan om Jonassons anställning vid institutet. Vid detta sammanträde, som hade som huvudfråga Jonassons anställning, hade även berörts bultpistolsprojektet men detta mer som en underbyggnad för en motivering att Jonasson skulle anställas för projektet. Vid detta sammanträde hade icke något beslut fattats av överdirektören rörande Jonassons anställning vid institutet. Överdirektören hade däremot omnämnt, att han skulle lämna ett definitivt besked inom en vecka rörande Jonasson sedan frågan diskuterats i institutets arbetsutskott. Detta besked från överdirektören skulle lämnas tjänstevägen, dvs det skulle ankomma på Lundquist att delge Jonasson det slutgiltiga ställningstagandet. Jonasson hade låtit sig nöjas med detta besked.

Något besked rörande Jonasson hade Lundquist, trots upprepade

förfrågningar, icke erhållit trots att Lundquist vänt sig till såväl överdirektören som avdelningsdirektörerna Rasmussen och Holmberg. Överdirektören för sin del uppgav, att han icke berört frågan i arbetsutskottet och själv hade han inte fattat något beslut.

Lundquist hade icke uppfattat överdirektörens undvikande svar såsom att denne var negativ till anställandet eller anlåtandet av Jonasson. Lundquist hade uppfattat överdirektörens passiva hållning som ett utslag för att överdirektören icke i tillräcklig grad blivit övertygad om de allvarliga brister som var rådande vid handhavandet av bultpistoler och andra därmed liknande verktyg.

Lundquist, som ansåg sig vara utsatt för en viss press från Arbetarskyddsstyrelsen, Bygghälsan m.fl. institutioner att få till stånd en viss undervisning, hade då på eget bevåg och utan att underrätta överdirektören Wik samt avdelningsdirektörerna Rasmussen och Holmberg, avsänt brev till Jonasson den 31.5.1968. — — —

Brevet till Jonasson hade Lundquist undertecknat med institutets stämpel och under denna "eu Lars Lundquist". Lundquist äger inte rätt att teckna SHI:s namn. På fråga på vems uppdrag Lundquist skrivit detta brev, uppger Lundquist, att han inte erhållit någons uppdrag att sända detta brev och att han helt rutinmässigt som på övriga brev, vilka han avsänder, undertecknat detta brev "eu Lars Lundquist".

Enligt Lundquists uppfattning, var det avsikten, att Jonasson skulle arbeta som konsulent i frågor rörande bultpistoler och att detta arbete enligt Lundquists uppfattning skulle sträcka sig över en tid om c:a 3 år. Detta var Jonasson även fullt medveten om. Enligt Lundquists egen uppfattning, måste Jonasson styrkts i sin uppfattning att brevet av den 31.5.1968 avsåg ett erbjudande till Jonasson att börja denna anställning till en början mot timersättning men sedermera i lönegradsplacering. Lundquist var medveten om Jonassons dåvarande anställningsförhållande och att Jonasson då uppbar lön som översteg den som skulle utgå från institutet.

Som svar på Lundquists brev av den 31.5.1968 avsände Jonasson en bekräftelse dagtecknad den 12.6.1968.

Den 15.8.1968 började Jonasson sitt arbete vid SHI:s rörkontor vid Turbinvägen 10 i Nacka. Den 31.12.1968 lämnade Jonasson på egen begäran sin anställning vid SHI.

Då Jonasson började sin anställning föreställdes han av Lundquist för den nye avdelningsdirektören Bengt Holtbäck, som tillträtt sin befattning den 1.7.1968. Såvitt Lundquist kan erinra sig, kände Holtbäck redan då något till om Jonasson. Avdelningsdirektör Holmberg var vid tillfället på semester och återkom inte förrän någon gång i början av september månad 1968. — — —

Lundquist håller för troligt, att han informerat avdelningsdirektör Holtbäck om tidigare överdirektör Wiks passiva inställning till en anställning av Jonasson. Lundquist skulle tro, att denna information till avdelningsdirektör Holtbäck senast givits då Lundquist uppgjorde arvodeslistan. Då avdelningsdirektör Holmberg återkom i tjänst efter semestern, gjordes av Holmberg och Holtbäck en ytterligare undersökning rörande formerna för Jonassons anställning. Någon kritik från avdelningsdirektör Holmbergs sida erhöll inte Lundquist för att han anställt Jonasson.

Då Jonasson arbetade lagstadgad arbetsvecka visade det sig, att med den utgående timersättningen, kom Jonasson att uppbära en lön som

nästan motsvarade lönegrad A 30 och som icke rymdes inom den för institutet anvisade löneanslaget. Troligen i december 1968 erbjöds Jonasson därför en tjänst med avlöning motsvarande lönegrad A 21 av överdirektör Bengt Resare. Detta erbjudande godtog inte Jonasson utan han lämnade sin anställning vid institutet den 31.12.1968.

Lundquist *medger*, att han på eget bevåg och utan att inhämta tillstånd av sina därtill behöriga överordnade, översänt ett till Jonasson den 31.5.1968 dagtecknat brev innehållande erbjudande om anställning utan att därtill vara behörig enligt för SHI utfärdad instruktion och SHI:s egna kanslimedelanden, varigenom Lundquist gjort sig skyldig till tjänstefel.

Lundquist framhåller, att han hela tiden hållit Jonasson informerad om överdirektören Wiks passiva ställningstagande till Jonassons anställning vid institutet. Lundquist hade för Jonasson framhållit, att "vi måste visa hur duktiga vi är, så att vi kan visa ett resultat och då ordnar sig anställningen".

Vid samtal med Jonasson hade Lundquist på tal om överdirektör Wiks passiva ställningstagande, hänvisat Jonasson att själv kontakta överdirektör Wik. Enligt vad Lundquist trott sig veta, har Jonasson även gjort detta.

Lundquist uppger, att han varit medveten om att han överskridit sina befogenheter vid anställandet av Jonasson men att han gjort detta inför det tryck utifrån bl.a. Arbetarskyddsstyrelsen, Bygghälsan, Byggnadsarbetarförbundet m.fl. institutioner vilka påfordrade en utbildning av handhavandet av bultpistoler.

Lundquist anser sig ha varit ställd mellan detta tryck utifrån och den passivitet, som vidlåde institutets dåvarande ledning inför presande aktuella problem.

På JO:s uppdrag hölls därefter förhör med Jonasson i Malmö. Jonasson uppgav härvid bl.a.:

Han var vid den tid då Lundquist tog kontakt med honom — i mitten av januari 1968 — anställd som teknisk konsult och distriktschef i Nordisk Trading AB, Arlov, och tillfälligt stationerad i Stockholm. Han hade där en garanterad lön av 2.800 kr. i månaden och traktement, då han var stationerad i Stockholm. Anställningen var förenad med en konkurrensklausul av innebörd att han under året efter det han slutade sin anställning hos bolaget ej fick befatta sig med konkurrerande verksamhet i någon form, vare sig direkt eller indirekt.

Vid de samtal han hade med Lundquist gjorde han klart för denne, att om han skulle tänka sig lämna anställningen vid Nordisk Trading AB skulle det vara till en lön som översteg den han hade med 200—300 kr. i månaden, eller alltså minst 3.000 kr. i månaden, samt vidare att det blev en placering vid institutets avdelningskontor i Malmö, där han hade familjen. Han var dock beredd att under initialskedet arbeta i Stockholm. Under den tiden skulle utgå traktement i likhet med vad som gällde då han för bolaget var stationerad i Stockholm. Det sista var en absolut förutsättning, då han eljest ej skulle kunna klara av utgifterna för två hushåll. Lundquist tyckte hans krav var rimliga. I samband med dessa kontakter bad Lundquist honom att han skulle göra upp en kursplan för den aktuella verksamheten och iordningställa ett kompendium i ämnet samt konsulterade honom överhuvud i olika

frågor, som rörde bultpistoler. Arbetet med kursplanen och kompendiet skulle vara klart så fort som möjligt och ersättas med, för kursplanen 30 kr. i timmen och för kompendiet 25 kr. per sida jämte omkostnader. För utarbetande av kompendiet översände Lundquist diverse arbetsmaterial, bl.a. de amerikanska, tyska och österrikiska bultpistolsbestämelseerna.

Vid sammanträde inför Wik fick Jonasson tillfälle att framföra sina åsikter angående den planerade kursverksamheten och vad han hade för kvalifikationer, då det gällde bultpistoler. Sammanträdet varade ej någon längre tid och Wik tackade honom utan att lämna vare sig positivt eller negativt besked om anställningen. Lundquist, som bad honom vänta utanför, kom efter någon stund ut till honom och upplyste då, att han gjort ett mycket positivt intryck på Wik och att det skulle lämnas besked om anställningen inom den närmaste tiden. Det dröjde emellertid med beskedet och Jonasson hade flera telefonsamtal i saken med Lundquist, som då sade, att det ännu inte var klart och att det tog sin tid. Jonasson gjorde härvid Lundquist uppmärksam på att det var angeläget att han fick bekräftelse så fort som möjligt, om verksamheten skulle kunna påbörjas den 2 september 1968, eftersom han hade tre månaders uppsägningstid hos Nordisk Trading AB. Lundquist nämnde därvid, att han kunde ta personlig kontakt med Wik för att skynda på ärendet. Jonasson försökte ringa Wik men träffade honom aldrig, då denne endera var utgången eller på semester. Jonasson var själv ute och reste under denna tid och kunde ej ringa vid alla tillfällen. Han skickade ett kortbrev till Wik, som innehöll något i stil med "för att bekräftelsen skall nå mig, befinner jag mig i Boden under pingsten". Han informerade även Lundquist, var han kunde nås, då han var ute och reste. Sedan kom Lundquists brev av den 31 maj 1968 och då var han i Boden. Han trodde nu det hela var klart, skrev i brev den 12 juni 1968, att han accepterade anställningen samt sade upp sig hos Nordisk Trading AB. Lundquist hade vid sina kontakter med Jonasson alltid uppträtt som "en chef", varför Jonasson trott att Lundquist haft en högre befattning vid institutet.

Arbetet med kursplanen hade han översänt till Lundquist den 14 maj 1968 och kompendiet var färdigställt den 2 juli 1968.

När han efter uppsägningen slutat anställningen hos institutet, anmälde han sig omedelbart hos arbetsförmedlingen i Malmö. Med hänsyn till den specialinriktning han hade samt till konkurrensklausulen med Nordisk Trading AB visade det sig mycket svårt för honom att få något arbete. Först fr.o.m. den 1 maj 1969 fick han en anställning som teknisk konsult hos AB Nils Stille.

Med hänsyn till Lundquists under förundersökningen lämnade uppgifter att han trots upprepade förfrågningar till såväl Wik som Rasmussen och Holmberg inte erhållit något besked rörande Jonasson höll JO Lundvik på ombudsmannaexpeditionen förhör med Wik och Holmberg.

Wik uppgav vid förhöret:

Efter det sammanträde som hölls på hans tjänsterum i institutets lokaler i Stockholm i slutet av april 1968 och vid vilket Holmberg, Rasmussen och Lundquist samt möjligen ytterligare någon person var

närvarande nämnde någon att Jonasson, som Lundquist önskade anställa för bultpistolsprojektet, fanns utanför. Det var möjligt att nämnda projekt hade diskuterats tidigare, men det kom som en "chock" för Wik att man utan vidare tagit dit en person som man önskade anställa. Jonasson fick komma in till Wik, varvid projektet diskuterades. Wik var bl.a. intresserad av att få veta om Jonasson var bunden vid något visst fabrikat. Wik ansåg att Jonasson ej kunde anställas på så lösa boliner, då den ekonomiska sidan av saken först måste undersökas. Det är mycket troligt att Wik för Lundquist eller Rasmussen framhöll att det emellertid ej förelåg något hinder att Jonasson anlätades som lärare vid eventuella kurser i bultpistolshantering vid institutet. Det är också möjligt att han ej lämnade något besked beträffande anställningen så snart därefter utan att han först funderade en tid. Wik önskade bl.a. rådgöra med chefen för byggnads- och trätekniska sektionen om ej projektet ifråga hörde hemma under nämnda sektion. De vanligaste kurserna vid institutet var femdagarskurser om 30—35 timmar med normalt flera lärare. Den kurs man tänkt sig att Jonasson skulle svara för var kortare och tänkt att vara endast cirka 12 timmar fördelade på ett par dagar. För en 12 timmars kurs kunde en lärare få 50, 75 eller 100 kr. per timme beroende på kompetens. Gällde det en expert kunde arvodet uppgå till 300 kr. per timme. I Jonassons fall skulle ersättningen sannolikt ha uppgått till 50—60 kr. per timme. Wik har för sig att han i samband med att han vid ett tillfälle mötte Rasmussen eller Lundquist, troligen den senare, i korridoren sade att Jonasson ej kunde anställas. Wik har också ett minne av att han till sin sekreterare, fru Maj-Britt Mattsson, sagt att hon skulle meddela att någon anställning ej kunde ske.

Sedan Wik tagit del av Lundquists under förundersökningen lämnade uppgifter att Lundquist skulle ha frågat olika personer vid institutet huruvida Jonasson skulle anställas, anförde Wik: Lundquist hade troligen ej frågat honom direkt men han kan ha ringt till Mattsson. Wik hade sagt till henne att hon skulle hälsa Lundquist att det ej kunde bli någon anställning. Det är möjligt att Wik vid sammanträdet i april 1968, då Jonasson var närvarande, sagt att han skulle tala med arbetsutskottet för att på så sätt skaffa sig respit. Wik var negativ till att Jonasson anställdes men ej till att han anlätades för kursverksamhet. Wik såg ej det brev som Lundquist avsånde den 31 maj 1968. Lundquist sände brevet helt självsvåldigt. Om Lundquist ej fått vare sig "ja" eller "nej" från verksledningen har han ej haft befogenhet att anställa Jonasson.

Holmberg anförde:

Han tror att Wik vid sammanträdet sade att Jonasson kunde anlitas för kursverksamhet för enstaka kurs. Vid ett senare informellt sammanträffande mellan Wik, Holmberg, avdelningsdirektören Ejerhed och byrådirektören Ternstedt diskuterades bultpistolsprojektet, varvid Wik sade att han ej var intresserad av föreslagen anställning för det samma. Besked i saken skulle av honom enligt vad som sagts vid sammanträdet i april 1968 lämnas till Lundquist eller Rasmussen. Efter någon vecka frågade Lundquist eller Rasmussen Holmberg om Wiks beslut, varvid Holmberg hänvisade till Wik. Holmberg minns ej om han fick förfrågan flera gånger men han höll sig "avvaktande" och hän-

visade den frågande till Wik. Holmberg ansåg sig icke böra föregripa överdirektörens definitiva besked i ärendet.

Holmberg fick därefter taga del av Lundquists under förundersökningen lämnade uppgifter att han frågat huruvida Jonasson skulle anställas och anförde därefter: Lundquist hade kanske frågat ett par gånger huruvida Jonasson skulle anställas. Holmberg ägde ej vetskap om brevet av den 31 maj 1968 från Lundquist till Jonasson. I egenkap av personalchef borde han ha fått kännedom om brevet. I samband med att institutets nye överdirektör vid sitt tillträde presenterades organisationstablå för VVS-avdelningen slog Holmberg larm då han i den upptäckte namnet Jonasson. Det är möjligt att Holmberg dessförinnan sett Jonasson i institutets lokaler men han hade ej reagerat eftersom Jonasson kunde få anlitas för kursverksamhet för viss kurs. Lundquist hade såsom närmaste assistent till chefen för sektionen för VVS och såsom kursledare inom densamma att organisera det aktuella projektet inför vilket han var mycket entusiastisk, och där han räknade med stor framgång. Det är möjligt att han intalat sig att han kunde anställa någon kurslärare tills vidare istället för endast för en kurs i taget, "en medveten eller omedveten glidning".

På JO:s uppdrag hölls därefter förhör med Rasmussen och biblioteksassistenten Maj-Britt Mattsson.

Rasmussen uppgav bl.a.:

Lundquist hade föreslagit Jonasson som en lämplig kraft för den planerade kursverksamheten och hade även föredragit anställningsfrågan för Rasmussen. Innan sammanträdet med Wik i slutet av april 1968 hade Rasmussen träffat Jonasson vid ett par tillfällen. Det var härvid klart, att vid en eventuell anställning av Jonasson placeringsorten skulle vara Malmö men att Jonasson fick tänka sig att de första månaderna arbeta i Stockholm med hänsyn till de kontakter som måste tas med arbetarskyddsstyrelsen i fråga om uppläggningsplanerna, något som måste noga planeras. Rasmussen hade även diskuterat anställningen av Jonasson med Holmberg innan sammanträdet.

Anledningen till sammanträdet med Wik var att Rasmussen skulle föredraga frågan om anställning av Jonasson som kursledare för den planerade verksamheten. Rasmussen kände troligen till att Jonasson hade kallats till sammanträdet, något som han dock ej själv gjort. Rasmussens minnesbild från sammanträdet var att Wik verkade positiv till en anställning av Jonasson. Att denna skulle ha formen av en fast tjänst vid institutet var helt klart med hänsyn till uppläggningsplanerna och någon form av anställning för någon enstaka kurs ansåg Rasmussen inte var lämpligt, i så fall skulle föredragning för överdirektören ej erfordrats. Något besked i saken, vare sig positivt eller negativt, lämnade Wik dock ej vid sammanträdet. Ej heller uttalade Wik något om på vilket sätt han skulle underrätta om sitt ställningstagande. Protokoll hade ej förts vid sammanträdet.

Rasmussen fick ej heller efter sammanträdet och under tiden fram till den 28 juni 1968, då han lämnade avdelningen, besked från Wik, om hur det skulle bli med anställningen. Såväl han som Lundquist fann dröjsmålet med avgörandet mycket irriterande med hänsyn till pågående planering av höstens verksamhet, ärendets brådskande karaktär och ovissheten för Jonassons del. Det var överhuvudtaget mycket stö-

rande att beslut i någondera riktningen ej träffades. Rasmussen gjorde under angivna tid flera påstötningar i saken; dessa gjordes dock troligen endast hos Holmberg, eftersom han ansåg saken närmast vara en kanslifråga. Holmberg lovade vid dessa tillfällen att han skulle söka få fram ett avgörande från Wik. Något sådant hade emellertid Rasmussen inte fått besked om. Till bilden hörde även att Wik hade varit svår-anträffbar under denna tid. Lundquists brev till Jonasson den 31 maj 1968 hade han ej känt till.

För Rasmussen upplästes därefter vad Wik och Holmberg uppgivit vid med dem den 30 september 1970 i ärendet hållna förhör. Rasmussen vidhöll bestämt, att Wik ej på något sätt för honom gett till känna sitt ställningstagande i fråga om Jonassons anställning och uppgiften i styrelsens yttrande av den 28 februari 1969 att Rasmussen skulle ha under rättats härom var helt felaktig. Hade så skett hade givetvis Jonasson underrättats i vederbörlig ordning.

Maj-Britt Mattsson uppgav:

Hon tjänstgjorde vid den aktuella tiden som överdirektören Wiks handsekreterare. Hon hade ej varit närmare informerad om bultpistolsprojektet eller frågan om eventuell anställning av Jonasson. Hon hade ej något som helst minne av att Wik efter ifrågavarande sammanträde i slutet av april 1968 skulle ha sagt till henne att någon anställning av Jonasson inte skulle ske och att hon skulle underrätta Rasmussen och Lundquist härom.

Maj-Britt Mattsson fick därefter taga del av Wiks vid förhör i ärendet den 30 september 1970 lämnade uppgifter att Wik till henne skulle ha sagt att hon skulle meddela att någon anställning av Jonasson ej kunde ske. Härtill uppgav Maj-Britt Mattsson, att det föreföll henne helt osannolikt, att något sådant uppdrag meddelats henne. Hade så skett, hade hon självfallet sett till att vederbörande blivit underrättade.

Sedan Lundquist fått taga del av den sålunda gjorda kompletterande utredningen, anförde han i en skrift följande.

Jag vill bestämt förneka att jag gjort mig skyldig till tjänstefel. Jag hade som kursledare inom institutet rätt att engagera utomstående experter för genomförande av olika kurspaket. De på så sätt anlidade experterna anställdes mot timersättning. Genom den anställningsformen kan de engageras som lärare, kursplanerare, kursadministratörer m. m.

Det skall vidare beaktas att bultpistolsprojektet var av sådan karaktär att det helt låg i linje med institutets verksamhet enligt dess instruktion SFS 1965/648. Starka önskemål från andra myndigheter, organisationer och enskilda förelåg att projektet mycket snart skulle igångsättas. Vidare var samtliga inom institutet som var i kontakt med projektet mycket positivt inställda till det.

Det brev varigenom jag i enlighet med kursledares befogenheter anlidade Jonasson har måhända formulerats olyckligt genom att rubriken kan anses missvisande.

Vad jag angett i brevet förutom storleken på timersättning till Jonasson är att det efter det att verksamheten kommit igång, en tjänst skulle kunna inrättas i lönegrad 21 vilket är den för liknande verksamhet sedvanliga lönegraden inom institutet. Det må vidare noteras att an-

ställningen mot timersättning ej rapporterades till verksledningen, utan enbart till lönekontoret, enligt gällande praxis.

JO Lundvik anförde i en den 30 oktober 1970 dagtecknad åtalinstruktion följande.

Bestämmelser som reglerade anställning av personal vid institutet fanns vid den här aktuella tiden i Kungl. Maj:ts instruktion för institutet av den 3 december 1965 samt i den av institutets styrelse den 9 december 1959 fastställda arbetsordningen.

Av dessa framgår, att institutet i mån av behov och tillgång på medel ägde anlita experter och sakkunniga (9 § i instruktionen), att frågor om tillsättning av tjänst i lägst lönegrad 23 på löneplan A och antagande av annan personal med motsvarande löneställning avgjordes av styrelsen för institutet (10 § i instruktionen) samt att övriga ärenden avgjordes av överdirektören med rätt för denne att delegera mindre viktiga avgöranden till annan (13 och 14 §§ i instruktionen). Enligt 8 § i arbetsordningen skulle tjänstetillsättningar och befordringsärenden, som inte skulle hänskjutas till institutets styrelse, avgöras av överdirektören efter föredragning av byrådirektören i närvaro av vederbörande avdelningschef och/eller sektionschef.

Slutligen hade i ett kanslimedelande av den 10 mars 1967 till samtliga avdelnings- och sektionschefer m.fl. under rubriken "Anställningar" utsagts, att alla anställningsärenden skulle anmälas till personalchefen (chefen för allmänna avdelningen) och beredas och föredragas efter närmare överenskommelse med denne samt att dylik anmälan även skulle omfatta anställning av tillfällig och korttidsanställd personal på sektionerna, t.ex. praktikanter, studerande under ferier och annan tillfällig hjälp.

Enligt vad institutet anfört i sitt yttrande till mig av den 30 maj 1969 har bestämmelserna i nämnda kanslimedelande ej gällt tillfälligt anlitade speciallärare. Befogenheten att engagera speciallärare för viss kurs tillkom — enligt vad institutet anfört — sektionschefen men kunde av denne delegeras till kursledare för vissa utbildningsavsnitt. Såvitt rör bultpistolprojektet har Lundquist haft ställning av kursledare och såsom sådan kunnat — med stöd av underförstådd delegation — engagera speciallärare för någon eller några kurser.

Överdirektören Wik har uppgivit, att de vanligaste kurserna var femdagarskurser med normalt flera lärare. Den kurs man tänkt att Jonasson skulle svara för var kortare. Den skulle ha pågått cirka 12 timmar, fördelade på ett par dagar.

Genom sitt brev till Jonasson av den 31 maj 1968 har Lundquist tillförsäkrat Jonasson anställning vid institutet som kurskonsulent. Av Jonassons svarsbrev den 12 juni samma år framgår, att han uppfattat

anbudet som gällande heltidsanställning. Att heltidsanställning var åsyftad framgår för övrigt redan av innehållet i Lundquists brev och annat har heller inte ifrågasatts av Lundquist. Ingenting tyder vidare på att fråga var om någon helt kortvarig eller lös anställning. Lundquists påstående att det första halvåret skulle ha karaktär av provtjänstgöring har bestritts av Jonasson. Att Jonasson räknade med att få stanna åtminstone ett år styrks därav, att han sade upp sin anställning vid Nordisk Trading AB och att han enligt arbetsavtalet var förbjuden att befatta sig med konkurrerande verksamhet i någon form under ett år efter det han slutat. Om anställningen vid institutet upphörde dessförinnan, skulle Jonasson därför få svårt att finna annat arbete — något som också blev fallet.

Av vad nu anförts framgår, att den anställning som Lundquist tillförsäkrade Jonasson uppenbarligen var av den karaktär att rätten att besluta härom tillkom institutets överdirektör. Att vederlaget till en början skulle utgå i form av timersättning förändrar icke bedömandet. Institutet har också i sitt yttrande av den 30 maj 1969 sagt, att innebörden av avtalet med Jonasson gick vida över befogenheten att engagera speciallärare för viss bestämd kurs. Vid polisförhøret har Lundquist sagt sig vara medveten om att han överskridit sina befogenheter vid anställandet av Jonasson.

Lundquist var närvarande vid sammanträdet inför överdirektören Wik i slutet av april 1968, där man diskuterade frågan om anställande av Jonasson. Wik lovade vid sammanträdet att senare lämna ett definitivt besked. Ostridigt är att Wik aldrig lämnat tillstånd till att Jonasson skulle få anställas (annat än möjligen för någon eller några enstaka kurser). Institutet har i sitt yttrande till mig av den 28 februari 1969 hävdad, att Lundquist några dagar efter sammanträdet fått besked om att Wik icke gick med på att Jonasson anställdes (med nyss angiven modifikation). Vid polisförhøret har Lundquist bestritt, att han fått något sådant besked. Vad som framkommit vid den fortsatta utredningen kan inte anses vederlägga detta Lundquists påstående. Jag gör därför icke gällande, att han vid avlåtandet av brevet till Jonasson den 31 maj 1968 visste att Wik beslutat att Jonasson ej fick anställas.

Vid bedömandet av Lundquists handlande måste emellertid beaktas — förutom att han enligt vad nyss sagts icke var behørig att anställa Jonasson på avtalade villkor — att han visste att Wik förbehållit sig att bestämma i frågan. Tydligen har Lundquist med hänsyn härtill icke vågat erbjuda Jonasson omedelbar anställning i viss lönegrad utan i stället i sitt brev utfäst vederlag i form av timersättning. Den tillförsäkrade anställningen var icke desto mindre av den karaktär att rätten att besluta härom tillkom Wik. Genom brevets avlåtande har därför Lundquist ådagalagt höggradigt oförstånd.

I någon mån kan Lundquists handlande ses som utslag av iver för

en — enligt hans mening — god sak och otålighet över att utlovat besked ej kom från institutets ledning. Under de förhållanden som rådde har det dock ålegat honom att omedelbart underrätta sina överordnade om brevets avlåtande. Om Lundquist hade gjort det, hade institutets ledning haft möjlighet att avveckla saken på ett för Jonasson mera tillfredsställande sätt. Man hade kanske hunnit ingripa redan innan Jonasson sade upp sin anställning hos Nordisk Trading AB. Lundquist underlät emellertid att underrätta sina överordnade. Först i september 1968, när Jonasson påbörjat sitt arbete vid institutet, fick institutets ledning kännedom om att Jonasson utlovats anställning där.

Genom brevets avlåtande och sin underlåtenhet att varsko sina överordnade härom har Lundquist — som måste anses underkastad ämbetsansvar — åsidosatt sin tjänsteplikt och alltså gjort sig skyldig till tjänstefel.

Lundquists handlande måste anses ha medfört förfång för Jonasson. Att institutet i den uppkomna situationen icke ville låta Jonasson fortsätta på de villkor Lundquist utlovat har Lundquist bort taga i beräkning. Visserligen erbjöd institutet slutligen Jonasson anställning där i lönegrad A 21. Det förutsattes emellertid härvid, att Jonasson skulle vara stationerad i Stockholm, varför traktamente ej kunde utgå. Erbjudandet var därför betydligt mindre förmånligt än det Lundquist lämnat. Enligt Lundquists brev skulle Jonasson stationeras i Malmö, där han hade sin familj. Under en "igångsättningstid" skulle visserligen Jonasson arbeta i Nacka. Jonasson uppfattade — icke utan fog — brevet så, att han skulle få traktamente under tiden i Nacka. Det må för övrigt framhållas, att Jonassons tanke att han skulle få arbeta i Malmö ingalunda var orealistisk. Institutet hade ju ett avdelningskontor där. — Såsom redan anförts räknade Jonasson uppenbarligen med att anställningen vid institutet skulle vara minst ett år. Brevet av den 31 maj 1968 säger icke direkt något om anställningens beräknade varaktighet. Med hänsyn till vad som är skick och bruk inom statstjänsten hade det bort klart sägas ifrån, om anställningstiden beräknades bli helt kort. Vid de förhandlingar som föregick brevet har ej heller förekommit något som antydde endast kortvarig anställning. Vid polisförhöret talade Lundquist om 3 års arbete. Enligt min mening talar helt övervägande skäl för att Jonasson — om han blivit behörigen anställd på erbjudna villkor — med hänsyn till syftet med anställningen skulle ha fått stanna åtminstone ett år, förutsatt att han fullgjort sina åligganden på godtagbart sätt. — Sedan Jonasson avböjt institutets anbud om anställning med placering i Stockholm, gick han arbetslös i fyra månader.

Med hänsyn till vad nu upptagits finner jag mig icke kunna underlåta att väcka åtal mot Lundquist för vad som ligger honom till last. Åtal skall ske enligt följande gärningsbeskrivning.

Vid sammanträde i slutet av april månad 1968 inför överdirektören för statens institut för hantverk och industri föredrogs frågan, om tekniske konsumenten Jonas Jonasson skulle anställas som konsulent för en vid institutet tilltänkt kursverksamhet avseende handhavandet och skötseln av s.k. bultpistoler. Enligt 13 § i instruktionen och 8 § i arbetsordningen för institutet skulle ärendet avgöras av överdirektören. Lundquist var sålunda icke behörig att själv besluta i saken. Vid sammanträdet var Lundquist närvarande. Överdirektören lovade att senare lämna besked i frågan om Jonassons anställande. I brev den 31 maj 1968 till Jonasson, vilket brev var undertecknat "e.u. Lars Lundquist", tillförsäkrade Lundquist Jonasson anställning vid institutet som kurskonsulent vid "VVS-Rörkontoret". Något beslut om anställning av Jonasson hade dock aldrig fattats av överdirektören, vilket förhållande Lundquist kände till. Det har i den uppkomna situationen ålegat Lundquist att ofördröjligen underrätta sina överordnade om brevets avlåtande. Detta har Lundquist underlåtit. Genom brevets avlåtande och underlåtenheten att varsko sina överordnade härom har Lundquist åsidosatt sin tjänsteplikt.

Ansvar skall yrkas för tjänstefel jämlikt 20 kap. 4 § brottsbalken. Åtalet skall väckas vid Södertörns domsagas häradsrätt.

Tillfälle skall beredas Jonasson att föra skadeståndstalan i målet. Av honom framställda yrkanden bör understödjas i den mån de framstår som rimliga och skäligen.

JO uppdrog åt dåvarande hovrättsassessorn och föredraganden hos JO Bo G. Nordström att väcka och utföra åtal mot Lundquist i enlighet med åtalsinstruktionen.

Nordström väckte därefter åtal mot Lundquist vid Södertörns domsagas häradsrätt (numera Södertörns tingsrätt) i enlighet med åtalsinstruktionen.

Jonasson framställde yrkande om skadestånd av Lundquist.

På därom gjord framställning blev Nordström, som lämnat sin tjänst vid ombudsmannaexpeditionen, av JO befriad från vidare befattningsmed uppdraget. JO uppdrog åt kammaråklagaren Sven Dangården att utföra det beslutade åtalet mot Lundquist.

Tingsrätten meddelade dom i målet den 5 maj 1972 och ogillade därvid åtalet. Jämväl skadeståndsyrkandet ogillades.

I domskälen anförde tingsrätten under rubriken ANSVARSFRÅGAN — efter att först bl.a. ha återgivit de i målet hörda personernas berättelser — följande.

Lundquists överenskommelse med Jonasson sådan den kommit till uttryck i Lundquists brev 31.5.1968 och Jonassons svarsbrev 12.6.1968 innebar att Jonasson engagerades som kurskonsulent för heltidsarbete

eller i varje fall i det närmaste heltidsarbete för institutets räkning, att ersättningen skulle tills vidare utgå i form av timlön samt att placeringsorten till en början skulle vara Nacka men sedermera Malmö. Frågorna om rese- och traktamentsersättning och semester reglerades genom hänvisning till statliga bestämmelser. Tiden för Jonassons engagemang behandlades ej i breven. Det är dock mellan Lundquist och Jonasson ostridigt att engagemanget skulle avse en fortlöpande tid av åtminstone 2—3 år, och det stod klart för Lundquist att Jonasson skulle säga upp sin dåvarande anställning hos Nordisk Trading AB.

Lundquist har gjort gällande att han hade befogenhet att ingå ett sådant avtal som det här ifrågavarande. Enligt praxis som utbildats inom institutet hade Lundquist och även andra befattningshavare vid institutet befogenhet att för institutets räkning anlita lärare, instruktörer m.fl., vilka avlönades i form av timpenning.

Lundquist har påstått att det förekommit att på så sätt anlidade personer arbetat hos institutet fortlöpande under 1—2 års tid utan att detta föranlett någon anmärkning. Detta påstående har ej vederlagts.

Det synes i varje fall som om en betydande oklarhet rått beträffande Lundquists — och även andra befattningshavares — rätt att mot timlön anlita personer för arbete för institutets räkning. Det har ej framkommit att någon begränsning funnits i fråga om den tid för vilken ett sådant engagemang skulle gälla.

Wiks vid sammanträdet i slutet av april 1968 gjorda uttalande att han skulle lämna besked i saken längre fram kan tolkas så att han endast skulle tillkännage sin ståndpunkt i frågan huruvida Jonasson skulle få en verklig anställning hos institutet.

På grund härav är ej styrkt att Lundquist genom överenskommelsen med Jonasson överskridit sin befogenhet.

Någon skyldighet för Lundquist att underrätta överordnade om engagemang av personer mot timlön har, såvitt visats, ej förelegat.

Det är alltså ej klarlagt att Lundquist gjort sig skyldig till tjänstefel i de med åtalet avsedda hänseendena.

Under rubriken SKADESTÅNDSFRÅGAN fann tingsrätten här- efter på anförda skäl att Jonassons skadeståndstalan ej kunde bifallas.

Rättens ordförande var beträffande motiveringen i ansvarsfrågan skiljaktig och ansåg att domskälen från och med det stycke som börjar med orden "Det synes i varje fall" fram till rubriken SKADESTÅNDSFRÅGAN borde ha följande lydelse.

Lundquist har emellertid förklarat att det ej förekommit att han vid anlåtande av personer, varom nu är fråga, överenskommit om längden av tiden för deras engagemang. Ej heller hade någon gång avtalats om annan stationeringsort än Stockholm.

Det kan ej vara rimligt att den enligt instruktionen för institutet gällande regleringen av behörigheten att tillsätta tjänster åsidosattes genom att befattningshavare, som ej har dylik behörighet, träffar avtal som skiljer sig från vanligt tjänsteavtal endast i så mån att lönen bestämmes i form av timlön i stället för månadslön.

Att märka är även att Wik vid sammanträdet i slutet av april 1968 förbehållit sig att bestämma huruvida Jonasson skulle engageras för bultpistol-projektet. Lundquist har varit medveten om att Wik därefter ej lämnat sådant tillstånd.

På grund härav har Lundquist genom överenskommelsen med Jonasson överskridit sin befogenhet.

Lundquist har härigenom — och likaledes genom underlåtenheten att varsko sina överordnade om anlitaandet av Jonasson — av oförstånd åsidosatt sin tjänsteplikt.

Frågan om Lundquists och andra befattningshavares rätt att anlita utomstående personer för olika verksamheter vid institutet synes emellertid ha varit oreglerad och oklar. Lundquist har tydligen handlat uteslutande i syfte att tillgodose ett i hans mening mycket beaktansvärt intresse. Att Lundquist ej underrättade sin närmaste överordnade, Rasmussen, om anlitaandet av Jonasson kan förklaras med att Rasmussen vid den aktuella tiden var på semester och därefter slutade sin tjänst. Med hänsyn härtill finner tingsrätten att Lundquists tjänstefel icke är av sådan beskaffenhet att det bör föranleda ansvar. Tingsrätten har härvid jämväl beaktat att, även om Lundquists handlande förorsakat Jonasson skada, det ej är uteslutet att denna skada kunnat undvikas genom en smidigare handläggning av frågan om Jonassons fortsatta engagemang hos institutet.

JO Lundvik uppdrog åt Dangården att genom vad fullfölja talan mot tingsrättens dom.

Jämväl Jonasson väjdade mot tingsrättens dom.

Svea hovrätt meddelade dom i målet den 19 oktober 1973, varvid tingsrättens domslut fastställdes.

Hovrätten anförde i domskälen följande.

Av Lundquist härstädes lämnade i målet icke vederlagda uppgifter framgår bl.a. att han varit i kontakt med myndigheter och organisationer ifråga om bultpistolprojektet och mer eller mindre utfäst att institutet skulle planera och starta utbildning, att Lundquist, då något besked icke kunnat erhållas från Wik, sett sig tvungen att finna en lösning och därför inom ramen för den befogenhet han ansett sig ha att anlita experter avlätit brevet 31.5.1968 till Jonasson samt att han dessförinnan underrättat Jonasson om att denne icke kunde beredas anställning i lönegrad 21 utan att Lundquist "måste kompromissa" och tills vidare anställa honom som arvodesavlönad per timme för utbildningsverksamheten inom bultpistolprojektet.

Utredningen i målet visar, att de diskussioner som ägde rum under början av år 1968 mellan Lundquist och Jonasson angående den senares tillämnade anställning hos institutet för arbete med bultpistolprojektet avsåg ett två—treårigt engagement på heltid. Det har alltså stått klart för Lundquist, att anlitaandet av Jonasson enligt de föreliggande planerna skulle medföra att denne måste lämna sin dåvarande anställning för att på heltid syssla med bultpistolprojektet.

Vid sammanträdet inför Wik i slutet av april 1968 har Rasmussen och Lundquist sökt intressera Wik för bultpistolprojektet och har därvid till diskussion upptagit frågan om anställande av Jonasson i lönegrad 21. Wik har vid tillfället meddelat, att han skulle lämna besked inom en vecka. Visserligen är utrett att Lundquist, enligt vid institutet utbildad praxis, i och för sig ägt anlita Jonasson såsom kursledare mot timarvode. Emellertid kan Lundquist inte anses ha varit berättigad att

i den föreliggande situationen — då Wik ännu ej klargjort sin inställning till frågan om bultpistolprojektet borde förverkligas — medelst brevet 31.5.1968 föregripa Wiks avgörande genom att anlita Jonasson mot timarvode i en utsträckning som motsvarade den tilltänkta lönegradsplacerade anställningen.

Genom Wiks underlåtenhet att lämna besked i saken har Lundquist, som varit mycket angelägen att fullfölja projektet och särskilt med hänsyn till dettas betydelse för arbetarskyddet haft fog härför, försatts i en synnerligen svår situation. Med beaktande härav och omständigheterna i övrigt — bl.a. pågående omorganisation inom institutet och det förestående bytet på överdirektörsposten — framstår Lundquists åtgärder att avlåta ifrågavarande brev och att icke varsko sina överordnade där- om som så ursäktliga, att de inte kan tillräknas honom som tjänstefel.

Vid denna bedömning kan skadeståndsyrkandet icke bifallas.

Hovrättens dom har vunnit laga kraft såvitt rör frågan om ansvar och skadestånd.

Påståenden om jävsförhållanden och bristande objektivitet inom nämnder hos styrelsen för teknisk utveckling i samband med fördelning av forskningsmedel m. m.

Styrelsen för teknisk utveckling (STU) fördelar bl. a. statligt stöd till teknisk forskning och industriellt utvecklingsarbete. Enligt 7 § i verkets instruktion i dess lydelse före den 1 januari 1973 inrättade styrelsen särskilda nämnder för fördelning av stöd till tekniska forskningsprojekt eller rådgivning inom styrelsens verksamhetsområde. I ärende rörande fördelning av stöd till tekniskt forskningsprojekt beslutade sådan nämnd på styrelsens vägnar. Om bidraget översteg vissa större belopp, skulle beslutet underställas styrelsen för godkännande i plenum. I fråga om stöd till industriellt utvecklingsarbete beslutade enligt instruktionen verkets styrelse. Fram till den 1 januari 1972 fanns bl. a. en nämnd för bioteknik. I 8 § instruktionen (äldre lydelse) föreskrevs att ledamot av nämnd skulle ha framstående skicklighet och beprövad erfarenhet inom nämndens verksamhetsområde. Nämnden för bioteknik hade följande sammansättning: professorn Sven Brohult, ordförande, professorn Carl-Göran Hedén, vice ordförande, direktören Nils Bergling, professorn Lennart Enebo, docenten Bo Hallgren, överingenjören Gösta Lagermalm, professorn Ragnar Nilsson, direktören Evald Sandegren, professorn Erik von Sydow, fil. dr Martin Tveit, direktören Alf Åkerman och docenten Nils Molin, adjungerad. Avdelningsdirektören Rut Bäcklund-Larsson tjänstgjorde som sekreterare i nämnden.

I tidningen Aftonbladet fanns i augusti 1971 två artiklar som behandlade STU:s verksamhet. Tidningen gjorde gällande att mer än hälften av de forskningsmedel som nämnden för bioteknik fördelat till-

fallit ledamöter i nämnden. I en av artiklarna ställdes frågan, varför det var mer intressant att satsa på forskning om hundmat än på forskning rörande u-ländernas försörjningsproblem. Därmed åsyftades å ena sidan forskningsanslag som tilldelats Salén Interdevelop AB och å andra sidan behandlingen av en ansökan från fil. lic. B. O. Gillberg. Tidningen relaterade även ett fall, där Sven Brohults hustru erhållit forskningsbidrag av nämnden. Tidningen påpekade, att riksrevisionsverket i en rapport kritiserat STU:s sätt att tillämpa sekretessbestämmelserna. En av artiklarna innehöll också en redogörelse för nämndledamöternas konsultuppdrag.

Vad som förekom i dessa tidningsartiklar föranledde socialchefen Arne Isaksson, Bollstabruk, att hos JO hemställa om utredning av saken.

Nämnden för bioteknik diskuterade av eget initiativ innehållet i de båda artiklarna vid ett sammanträde den 15 september 1971. Under denna del av sammanträdet deltog på egen begäran även f. d. generaldirektören Martin Fehrm, som lämnat sin befattning hos verket den 30 juni 1971.

Sedan ärendena därefter av JO Lundvik remitterats till STU för yttrande, inkom STU med yttrande vari STU hänvisade till en skrivelse från Fehrm av den 1 november 1971.

Ytterligare utredning förebragtes bl. a. genom förhör med avdelningsdirektören Rut Bäcklund-Larsson, främst berörande jävsfrågor.

1. Allmänna frågor

Biotekniska nämnden framhöll vid sitt sammanträde den 15 september 1971 bl. a.

Tidningens påpekande att nämndledamöterna delar ut pengar till sig själva får en klart missvisande karaktär när man underlåter att betona att de representerar några av landets största och mest dynamiska speciallaboratorier inom facket, exempelvis svenska institutet för konserveringsforskning (SIK) i Göteborg och avdelningen för tillämpad mikrobiologi (ATM) vid karolinska institutet. Det var alltså exempelvis i det sistnämnda fallet inte Hedén och Molin som fick »majoriteten av pengarna». Mottagare var i själva verket ett dussintal forskare inom en avdelning som tillkommit på STU:s initiativ i syfte att åstadkomma en punktförstärkning inom viktiga och starkt samhällstillvända områden, där Sverige släpar efter utvecklingen utomlands. För såväl SIK som ATM är dessutom anslagen av sådan storleksordning att de slutbehandlats i STU:s styrelse.

Fehrm framhöll i sin skrivelse bl. a. följande.

Nämnden för bioteknik har liksom övriga nämnder sammansatts för att erhålla en så allsidig representation som möjligt för den sakkunskap, som erfordras för att bedöma anslagsärenden. Eftersom STU har att behandla ärenden rörande stöd till *teknisk* forskning och utveckling

med betoning även av den industriella utvecklingsaspekten är det naturligt att i en nämnd som den biotekniska det måste finnas sakkunskap beträffande såväl den rent vetenskapliga som den tekniskt-industriella aspekten av olika projekt. Jag kan inte finna annat än att ifrågavarande nämnd mycket väl svarar mot dessa synpunkter. I Aftonbladets artikel av den 21 augusti 1971 har beträffande nämnden framförts två kritiska synpunkter:

1.1. Den ena är att *»merparten av pengarna går till nämndledamöterna själva»*. I första hand vill jag därvid hänvisa till vad som anfördes vid nämndens sammanträde den 15 september 1971. Att anslag till SIK och ATM slutbehandlats och *godkänts* av STU styrelse, enligt gällande regler för anslag över ett visst belopp, måste otvivelaktigt tas som ett bevis för att styrelsen ansett nämnden handlat med oväld i dessa frågor. Jag har för min del inte funnit anledning frånga min personliga uppfattning om nämndens oväld även vid handläggning av övriga anslagsfrågor. De faktiska förhållandena är också att den biotekniska utvecklingen inom landet i hög grad främjats genom nämndens insatser. Några anmärkningar har ej heller tidigare anförts mot nämndens handläggning av sina ärenden.

1.2. Den andra synpunkten beträffande nämnden som sådan är att *flera av ledamöterna är anställda vid eller konsultanknutna till enskilda företag*. Aftonbladets artikel den 21 augusti, där nämndledamöternas anställnings- och konsultförhållanden redovisas, avslutas med en citerad fråga: *»Var hör den här experten egentligen hemma? Vad försvarar han?»* När det gäller nämnden för bioteknik är svaret givetvis att de olika experterna, liksom i andra nämnder, hör hemma i nämnden i sin egenskap av expert och inte representerar något annat än sitt kunnande. Jag har under min mångåriga kontakt med såväl denna nämnds ledamöter som med andra experter inom forskningsråd och nämnder inte funnit något exempel på att inte experter lojalt sökt medverka till en med hänsyn till avsikten med verksamheten så god lösning som möjligt av anslagsfrågor. Att misstag kan begås är en sak — det kan aldrig utslutas. Att medvetet felaktigt gynnande av enskild person eller företag skulle förekomma är en annan sak. Var och en som har något bevis för att sådant förekommit bör givetvis omedelbart framlägga det. Jag har inte sett något sådant bevis. Varje nämnds sammansättning med ledamöter från såväl vetenskapliga och andra statliga institutioner som från olika enskilda företag borgar också för att inte enbart en bred expertis finns utan också att försök att införa ovidkommande intressen vid handläggning av ärenden snabbt skulle upptäckas.

2. Anslag till Salén Interdevelop AB m. m.

Vid sammanträde med STU:s nämnd för bioteknik den 23 april 1971 beslutade nämnden beträffande en ansökan från Gillberg om anslag för *»fortsatta genetiska studier av bakterier tillhörande släktet Rhizobium»* att bevilja 35 000 kronor för fortsatt arbete inom landet 1.7—31.12.1971. Nämnden förutsatte att projektet därefter kunde fortsätta med stöd från SIDA eller statens råd för skogs- och jordbruksforskning.

Salén Interdevelop AB anhöll hos STU om anslag för att vidareutveckla en biologisk ensileringsmetod för animaliska produkter som

utarbetats av professorn Ragnar Nilsson (ledamot i nämnden för bioteknik). Nämnden för bioteknik behandlade bolagets ansökan vid ett sammanträde den 7 juni 1971 och beslöt tillstyrka anslag för industriellt utvecklingsarbete med vissa belopp för budgetåret 1971/72 och 1972/73. Att Ragnar Nilsson inte skulle ha deltagit i handläggningen av detta ärende anges inte i protokollet.

STU:s styrelse beslöt den 13 september 1971 anslå 150 000 kr. för budgetåret 1971/72 »under förutsättning att resterande för projektet erforderliga medel för den etapp som presenterats i ansökan tillskjutes genom egen finansiering samt att företaget garanterar att om denna första etapp ger ett tekniskt lyckosamt resultat, fortsätter med etapp 2 för vidareutveckling av projektet i syfte att få fram metoder för ett bredare användningsområde. STU förutsätter vidare att tillfredsställande avtal tecknas med uppfinnaren.»

Om bolagets ansökan framhöll nämnden för bioteknik vid sammanträdet den 15 september 1971 följande.

Projektet rörande framställning av »hundmat» ur slakteriavfall resp. utsädesbehandling har i tidningen framställts som konkurrerande. Så var icke förhållandet. I ena fallet (»hundmat») rörde det sig om en rekommendation från nämnden till STU:s styrelse beträffande ett industriellt utvecklingsarbete, för vilken typ av projekt STU:s styrelse har reserverat särskilda medel. I det andra fallet (utsädesbehandling) rörde det sig om en forskningsansökan som föll inom den anslagsram som stod till biotekniska nämndens förfogande. Projektet rörande utsädesbehandling erhöll endast ett begränsat anslag med hänsyn till att en tidigare exploitör efter en noggrann utredning förklarat sig ointresserad av att fortsätta med projektet. Den sökande hade dessutom betonat u-landsprofilen tydligare än tidigare år. Samtidigt som beslut fattades om reducerat anslag erhöll därför SIDA en skrivelse från biotekniska nämnden som avslutades med orden: »Biotekniska nämnden anser projektet ytterst värdefullt och vill varmt tillstyrka anslag för fortsatt forskning från SIDA». Detta initiativ stod helt i linje med statsmakternas direktiv som betonar att STU:s planerande och samordnande funktioner inom äggvitteforskningen är särskilt väsentliga. Att genom utsädesbehandling öka den biologiska kvävefixeringen utgör visserligen en indirekt angreppsväg på problemet med den globala äggvitteförsörjningen men betydelsen av denna forskning är uppenbar. Nämnden måste emellertid själv prioritera mera direkta och tekniskt orienterade forskningsprojekt, särskilt sådana som kan ha betydelse för svenskt näringsliv och svenska försörjningsproblem.

Nämnden framhöll vidare, att Ragnar Nilsson icke varit närvarande i nämnden vid ärendets behandling.

Fehrm sade i sin skrivelse bl. a. följande om denna sak.

STU:s verksamhet måste ses mot bakgrunden att det för stöd till annan forskning än den tekniska forsknings- och utvecklingsverksamhet, som STU enligt statsmakternas beslut skall stödja, finns andra organ,

forskningsråd och motsvarande. STU överlämnar regelbundet inkommande ansökningar som faller utanför STU:s ansvarsområde till det organ, inom vars ansvarsområde ansökan faller, respektive hänvisar sökande till sådant organ. I pressen anges ibland STU som det organ, som ger statliga anslag till forskning och utveckling utan angivande att STU:s stöd endast kan gälla *tekniska* FoU-projekt, enligt statsmaktsdirektiv.

Beträffande projekt, som kan vara av värde för u-länderna har STU alltid betraktat det som en positiv egenskap, om projektet i övrigt faller inom STU:s ansvarsområde. Med hänsyn inte minst till vad som anförts i statsverkspropositionerna, särskilt den senaste, måste emellertid STU enligt min uppfattning utgå från att projekt, som enbart omfattar forskning och/eller utveckling av värde för u-länderna, icke faller inom STU:s ansvarsområde utan bör hänvisas till andra organ, såsom SIDA eller i förekommande fall för grundforskning ansvariga råd. Detta konstaterande har intet att göra med min, och såvitt jag kan förstå, STU:s styrelses känsla för behov av u-landsinsatser. Jag kan endast beklaga att de resurser, som stått till förfogande för klart u-landsinriktad forskning, varit för små.

Det sagda bör vara tillräckligt för att klarlägga att jag helt instämmer i den av biotekniska nämnden anförda motiveringen för att endast bevilja ett halvt års anslag till Gillberg för projektet »Fortsatta genetiska studier av bakterier tillhörande släktet *Rhizobium*» (i avsikt att förhindra svårigheter att fortsätta projektet under ett övergångsskede) och därefter hänvisa projektet till stöd från SIDA eller SJFR (Statens råd för skogs- och jordbruksforskning). — — —

Beträffande Salén Interdevelop AB:s ansökan »Vidareutveckling av biologisk ensileringsmetod för animaliska produkter» kan jag också hänvisa till nämndens yttrande och påpeka att detta projekt liksom övriga, som berör industriellt utvecklingsarbete, handlagts i STU:s styrelse (i vilken, som information till utomstående, som kan finna anledning närmare analysera olika tidningars sätt att behandla de aktuella frågorna, ingen av ledamöterna av biotekniska nämnden ingår) varför styrelsen har full kännedom om detta projekts handläggning. Enligt min uppfattning har ej heller vid behandlingen av detta projekt något förekommit, som skulle strida mot statsmakternas instruktioner beträffande användning av de till STU:s förfogande stående medlen.

3. Anslag till med. dr Astrid Brohult

I skrivelse till STU anhöll Sven Brohult om forskaranställning för sin hustru Astrid Brohult för en treårsperiod, räknat från 1 januari 1971, för undersökningar angående alkoxiglycerolernas fysiologiska egenskaper. Tjänsten skulle placeras i lönegrad A 30. Projektets ändamål och allmänna utförande sammanfattades på följande sätt.

Alkoxiglyceroler förekommer i små kvantiteter i många naturprodukter, bl. a. i modersmjölk och i benmärg. Tidigare undersökningar har visat att dessa substanser har medicinskt intresse. Sålunda har visats (Astrid Brohult) att när alkoxiglyceroler tillförts patienter med cancer i uterine cervix i samband med bestrålning, har detta resulterat i en högre överlevnadsfrekvens än när enbart bestrålning använts. Undersökningar

planeras för att finna alkoxyglyceroler med optimal effekt och för att utreda deras användbarhet vid cancerterapi samt som tillsats i livsmedel.

I sin ansökan framhöll Sven Brohult även följande.

Min maka har haft en viss svårighet att få riktig förståelse för dessa arbeten. När jag nu är helt övertygad om att hon kommit fram till något mycket väsentligt, är det min högsta önskan att göra allt vad jag kan för att få alkoxyglycerolerna använda inom cancerterapi.

Nämnden för bioteknik beslöt vid sammanträde den 10 november 1970 anslå för budgetåret 1970/71 43 413 kr. och för budgetåret 1971/72 86 826 kr. I beslutet utsades: »Anslaget beviljas med hänsyn till preparatens uppenbara tekniska potential och behovet av att de fysiologiska aspekterna utredas. Hinder föreligger ej, för inom anslagets ram avlönad personal, att även genomföra kliniska prövningar.» Karolinska institutet inrättade därefter en extra tjänst för Astrid Brohults räkning. Lönekostnaderna för tjänsten bestreds av STU.

I en kompletterande ansökan anhöll Astrid Brohult om ytterligare medel för att täcka sina kostnader för biträdes hjälp. Vid sammanträde den 8 februari 1971 beviljade nämnden för bioteknik Astrid Brohult ytterligare bidrag — för assistenthjälp — med 7 832 kr. för budgetåret 1970/71 och med 11 748 kr. för budgetåret 1971/72.

I biotekniska nämndens protokoll anges att Hedén tjänstgjorde som ordförande då nämnden behandlade de båda ärenden som berörde Astrid Brohult.

Vid sammanträdet den 15 september 1971 framhöll nämnden i förevarande fråga följande.

Varken nämndens ordförande Sven Brohult eller ledamoten Ragnar Nilsson var närvarande vid handläggningen av de ärenden som berörde dem personligen.

Sven Brohult stod själv som sökande och ledare för cancerprojektet. Det i Aftonbladet publicerade brevet med hänvisning till makans arbeten ingick i de öppna ansökningshandlingarna och representerade ett förtydligande av Sven Brohults uppfattning av projektets värde. Att en sökande talar varmt för sitt eget projekt är lika självklart som att man inte kan förmena nämndledamöter rätten att inkomma med egna ansökningar. Att karaktärisera Astrid Brohults undersökningar som »svårbegriplig forskning» är klart missvisande eftersom de berör något så lättfattligt som en läkemedelseffekt. Verkningsmekanismen är emellertid svår att förklara och anslaget avsåg därför bl. a. försök att i samverkan mellan kliniker och biokemister belysa denna. Detta är ett viktigt steg på vägen mot statligt godkännande och tillverkning.

Fehrm anförde i sin skrivelse i denna del följande.

Anledningen till att anslag beviljades för 1 ½ år var enligt vad jag inhämtat, att nämnden ansåg att den blivande läkemedelsnämnden, som skulle komma att överta bedömningen av de alltmera omfattande ansökningarna beträffande läkemedelsutveckling från biotekniska näm-

den, senare skulle få ta ställning till fortsatt anslag. I Aftonbladets artikel den 22 augusti finns rubriken: »Professor ordnade anslag åt hustrun fast ingen annan begrep vad hon sysslade med». Som framgår av nämndens för bioteknik protokoll av den 15 september deltog Sven Brohult givetvis inte i handläggningen av detta ärende. Att Sven Brohult i särskild skrivelse motiverade sin inställning till projektet måste ses mot bakgrunden av att det var han själv som stod som sökande. Med kännedom om Brohults mångåriga oegennyttiga och oväldiga insatser för att främja forskning och utveckling genom en omfattande insats i olika STU-nämnder och tidigare TFR, synes det mig utomordentligt osannolikt att han skulle gjort några försök att genom ovidkommande påverkan på nämnden få ett för hans projekt positivt beslut. Att så inte varit fallet framgick också vid sammanträdet med nämnden den 15 september 1971 då Sven Brohult inte var närvarande. Den enda ytterligare kommentar jag har anledning göra beträffande nämndens beslut är att nämnden möjligen bort inskränka tiden för sitt beslut till ett år med hänsyn till läkemedelsnämndens tillkomst. Detta har dock givetvis ingenting att göra med min bedömning av Sven Brohults oväld.

4. Andra jävsfrågor m. m.

JO Lundvik tog del av biotekniska nämndens protokoll från sammanträdena den 10 november 1970 samt den 8 februari, den 23 april och den 7 juni 1971. Vid dessa sammanträden behandlade nämnden ansökningar från bl. a. svenska institutet för konserveringsforskning samt från nämndledamöterna Enebo, Hedén, Molin, Ragnar Nilsson och von Sydow. Föreståndare för institutet är von Sydow.

Rut Bäcklund-Larsson uppgav att de ledamöter som nu nämnts inte deltagit i handläggningen av de angivna ansökningarna. I något fall har det förekommit att en jävig ledamot på nämndens begäran lämnat en sakuppgift som komplettering till ansökan. Det har däremot inte förekommit att någon nämndledamot, såsom sökande, fått argumentera inför nämnden. Innan nämnden börjat diskutera en ansökan har den jävige ledamoten lämnat sammanträdesrummet.

Om protokollens utformning anförde Rut Bäcklund-Larsson.

Då jag började min anställning på STU den 1 april 1970 och skulle börja utarbeta protokoll såg jag att det i vissa protokoll som upprättats inom STU angavs varje gång någon nämndledamot inte var närvarande vid en viss punkt av sammanträdet. Ur protokollssynpunkt blev det mycket besvärligt att ange varje gång någon nämndledamot lämnade rummet antingen på grund av telefonsamtal eller på grund av att nämndledamot fick lämna sammanträdet då egen ansökan eller ansökan där nämndledamot i övrigt var jävig skulle behandlas. Jag frågade då min närmaste chef, överingenjören Sigvard Tomner om detta var en nödvändig upplysning i protokollet då det var helt vedertagen praxis inom STU att nämndledamot som var jävig fick lämna rummet vid behandlingen av den egna ansökan. Tomner svarade, att han ej bedömde det nödvändigt att ange detta förhållande i protokollet. Det är anledningen till att det inte framgår av protokollen att

nämndledamot gått ut trots att så alltid varit fallet. Jag var då inte till fullo medveten om innebörden av allmänna verksstadgans föreskrifter i detta hänseende.

5. Sekretessfrågor

Fehrms skrivelse innehöll i denna del följande.

Anledningen till att vissa ärenden hemligstämplas är inte någon önskan från STU att hemlighålla dem. Ur STU:s synpunkt försvåras handläggningen av ärenden i hög grad om hemligstämpling måste ske och det är för STU angeläget att ha så få hemligstämplade ärenden som möjligt. Hemligstämpeln utnyttjas för att skydda enskilda uppfinnare, forskares och företags legitima intressen enligt gällande författning och de flesta sekretessbeläggningar sker därför att ett offentliggörande kan förhindra planerade patentansökningar. Den mest omfattande sekretessbeläggningen gäller av naturliga skäl uppfinnarärenden, där patenteringsfrågan alltid är primär. För forsknings- och utvecklingsärenden skall sökande ange vilken del av ansökan, som han anser bör hemligstämplas enligt gällande föreskrifter. Om STU därvid finner att bärande motiv för hemlighållande inte synes föreligga tas kontakt med sökande och handlingen göres offentlig om sökande inte kan motivera hemligstämplande på ett tillfredsställande sätt. Det kan i detta sammanhang vara anledning anföra vad ovannämnda revisor säger om STU:s information beträffande anslag: »Spridningen av information om beviljade anslag och slutrapporterade projekt är ambitiös och förefaller fungera på ett tillfredsställande sätt. I sammanställningar över beviljade forsknings- och utvecklingsanslag fördelade på olika teknikområden anges för övrigt titeln även på hemligstämplade projekt, varför möjligheter att överblicka hur anslagen fördelas och vad de utnyttjas till måste betecknas som god».

JO Lundvik anförde i beslut den 30 mars 1973 följande.

I förvaltningslagen (SFS 1971: 290), som trädde i kraft den 1 januari 1972, har upptagits uttryckliga bestämmelser om jäv för förvaltningsmyndigheternas del. Dessförinnan fanns det icke några allmänna stadganden i lag om jäv som skulle iakttas inom förvaltningen, låt vara att vissa förvaltningsrättsliga specialförfattningar upptog bestämmelser i ämnet. I betydande omfattning ansågs emellertid rättegångsbalkens regler om domarjäv analogiskt tillämpliga. Särskilt gäller detta den centrala jävsbestämmelsen, att ingen må vara domare i egen sak eller i sak av vars utgång han kan vänta synnerlig nytta eller skada. Denna grundsats har av ålder varit förankrad i rättsmedvetandet och dess iakttagande även inom förvaltningen har framstått som mer eller mindre självklar. Numera har grundsatsen, i den språkliga utformning som betingas av sammanhanget, fastslagits i 4 § förvaltningslagen.

Av det anförda framgår, att det icke får förekomma att ledamot av nämnd, såsom i förevarande fall den biotekniska, deltar i beslut över

ansökan som gjorts av honom själv eller av institution eller företag vari han har ett väsentligt intresse. Den utredning som gjorts visar, att så icke heller skett utan att reglerna om jäv strikt iakttagits.

Med anledning av de påståenden som framförts om bristande objektivitet och om klickvälde inom biotekniska nämnden vill jag härutöver säga följande.

I nämnden har suttit företrädare för landets främsta expertis på det område som nämnden haft att företräda. Det vore orealistiskt att kräva att nämndledamöterna inte själva skulle få söka och mottaga anslag. Än mindre kan begäras att institutioner eller företag, där nämndledamöter är verksamma, skulle avstå från möjligheten att få anslag. Som jag redan antytt har det icke förekommit, att nämndledamot deltagit i handläggningen av ärende där han eller institution eller företag som nyss sagts varit sökande. Det gäller oavsett om nämnden förehått ärendet för avgörande eller endast för yttrande. Det har icke heller under utredningen framkommit något belägg för att nämndens ledamöter skulle direkt eller indirekt ha obehörigen gynnats framför andra sökande eller att nämnden i något annat hänseende brustit i objektivitet. Det har visserligen ofta förekommit att anslag utgått till ledamöter i nämnden eller till institutioner där dessa är verksamma. Detta förhållande måste emellertid ses mot bakgrund av vad nyss sagts om ledamöternas kvalifikationer.

Även om en nämnd strängt vinnlägger sig om objektivitet och noga iakttar jävsreglerna, framstår det ändå inte som helt tillfredsställande om den i stor omfattning låter anslag utgå eller tillstyrker anslag till sina egna ledamöter eller till institutioner där dessa är verksamma. Misstankar om otillbörliga hänsyn eller kamaraderi kan lätt nog väckas, därom bär händelserna i detta fall vittne. Det är helt visst inte lätt att finna en lösning på de problem som här möter. En nämnd av den karaktär varom nu är fråga måste ha erforderlig sakkunskap representerad inom sig och kretsen av sakkunniga kan vara mycket begränsad. Samtidigt ligger det i sakens natur att just denna krets av sakkunniga tillhör dem som främst kommer i fråga när stöd skall ges till forskning och utvecklingsarbete. Ett sätt att i någon mån komma till rätta med de påtalade problemen kan vara, att man i nämnden bereder plats också åt personer som visserligen måhända inte behärskar de tekniska frågorna men har erfarenhet från andra sidor av samhällslivet och står helt fria i förhållande till de intressen som sökandena företräder. I den mån så är möjligt kan det också vara lämpligt att nämnden inte får behålla samma sammansättning alltför länge.

Enligt vad jag inhämtat har STU:s nämnder fr. o. m. den 1 januari 1972 fått en förändrad uppbyggnad och sammansättning. Nämnden för bioteknik har ersatts av en nämnd för livsmedelsteknik. I de nya nämnderna ingår också personer med erfarenhet från andra sidor av

samhällslivet. De synpunkter som jag här givit uttryck för förefaller således redan ha blivit beaktade.

För att återgå till nämnden för bioteknik måste jag reagera mot att i dess protokoll icke gjorts någon anteckning, när ledamot, som i övrigt deltog i sammanträde, avträdde på grund av jäv. Enligt 11 § allmänna verksstadgan, som är tillämplig å STU, skall i fråga om varje beslut av myndighet hos denna finnas handling varav framgår bl. a. vem som fattat beslutet. Att denna föreskrift följs är av särskild vikt när ledamot till följd av jäv är förhindrad att delta i handläggningen av visst ärende.

Vad slutligen angår sekretessreglerna tog jag vid min inspektion av STU i april 1971 del av verkets interna föreskrifter i ämnet. Sedermera har, såsom inledningsvis antytts, riksrevisionsverket i en rapport över verkställd förvaltningsrevision av STU framfört synpunkter på verkets hantering av sekretessbelagda handlingar och gjort vissa förslag. Den allmänt hållna kritik som innefattas i de återopade tidningsartiklarna ger mig efter vad som i övrigt förevarit icke anledning till ingripande.

Ärendena är med dessa uttalanden av mig slutbehandlade.

Kammarrätterna har i sina petita för budgetåret 1974/75 begärt förstärkning med vardera två nya avdelningar. JO tillstyrker en väsentlig förstärkning av kammarrättsorganisationen

I skrivelse den 26 oktober 1973 till statsrådet och chefen för justitiedepartementet anförde JO Lundvik följande.

Den vid 1971 års riksdag beslutade reformen av förvaltningsprocessen motiverades främst av den stora ökning av antalet mål och den ökade svårighetsgrad hos målen som gjort sig gällande under senare årtionden. Den ökade arbetsbelastning som detta medfört hade blivit särskilt märkbar hos regeringsrätten och hade där medfört allvarliga olägenheter. Särskilt i skattemål hade väntetiden i regeringsrätten blivit mycket lång. Räknades tiden från taxeringsnämndens beslut, dröjde det inemot sju år innan ärendet blev slutligt avgjort.

För att råda bot på dessa och andra missförhållanden vidtogs genom reformen väsentliga förändringar av överinstansernas arbetsuppgifter och organisation. Regeringsrättens dominerande uppgift blev att svara för prejudikatbildningen, medan tyngdpunkten i den domstolsmässiga besvärprövningen flyttades från regeringsrätten till kammarrätt. Kammarrätt fick ställning av allmän förvaltningsdomstol närmast under regeringsrätten med i stort sett samma målområde som denna. Överflyttningen förutsatte en kraftig utökning av kammarrättsorganisationen med en kammarrätt i Stockholm och en i Göteborg. Antalet avdel-

ningar i kammarrätt ökade från nio till 15, varav sex avdelningar förlades till Göteborg. Departementschefen framhöll, att det var svårt att i förväg bestämma hur stor den nya kammarrättsorganisationen behövde vara. Det syntes lämpligast att en närmare avvägning av organisationens storlek skedde först sedan man fått viss erfarenhet av det nya systemet.

Reformen trädde, såvitt nu är i fråga, i kraft den 1 januari 1972. Redan under första året framkom tecken som tydde på att kammarrätterna inte hann med de ökade uppgifter de fått sig förelagda. Många av de nya målgrupper som tillkommit var av den karaktär att målen måste behandlas med förtur. Detta gick ut över skattemålen som fick komma i andra hand.

Kammarrätternas målbalans uppmärksammades i riksdagen. Som svar på en fråga om vilka åtgärder som skulle vidtas för att nedbringa den stora målbalansen hos kammarrätterna framhöll justitieministern den 7 december 1972 bl.a. att det då icke var möjligt att dra några säkra slutsatser i frågan huruvida ökningen av målbalansen berodde på otillräcklig storlek på organisationen eller på andra omständigheter. Enligt justitieministern måste man räkna med att handläggningstiden beträffande mål som kammarrätt ej tidigare sysslat med var längre under ett inledningsskede. Justitieministern pekade även på att uppbyggnaden av kammarrätten i Göteborg av olika skäl tagit längre tid än beräknat. Justitieministern räknade med att övergångssvårigheterna för den nya kammarrättsorganisationen inom den närmaste tiden skulle vara övervunna och att kammarrätternas kapacitet då skulle visa sig vara bättre anpassad till måltillströmningen och målbalansen än vad de statistiska uppgifterna för dagen visade.

I en motion till 1973 års riksdag (1973:409) hemställdes att riksdagen som sin mening skulle uttala, att nuvarande eftersläpning i fråga om skattemålen i regeringsrätten och i kammarrätt var oacceptabel och att lämpliga åtgärder skulle vidtagas för att äntligen nedbringa väntetiden till en mer rimlig nivå. Justitiekommittén upptog motionen till prövning i samband med sin behandling av de i statsverkspropositionen gjorda framställningarna om anslag för budgetåret 1973/74 till domstolsväsendet. Utskottet hade därvid tillgång till kammarrätternas målstatistik vid 1972 års utgång, bl.a. utvisande de vid domstolarna den 1 januari 1972 och den 1 januari 1973 anhängiga målen fördelade efter ålder räknat från den dag de inkommit till domstolen. Utskottet, som fann väntetiderna alltför jämt vara besvärande, ansåg att man borde beakta att förvaltningsrättsreformen innebar en genomgripande förändring av förvaltningsdomstolarnas organisation och verksamhet samt att erfarenheter dithills förelåg för endast ett år. Underlaget var därför enligt utskottets mening otillräckligt för ett ställningstagande huruvida reformen borde kompletteras med åtgärder utöver propositionens förslag (medel för besättande av ytterligare drygt tio fiskaltjänster i

kammarrätterna) för att bringa målbalansen till en lägre nivå. I sitt av riksdagen godkända betänkande 1973:8 avstyrkte därför utskottet motionen 1973:409 men framhöll med hänsyn till de upptagna frågornas vikt angelägenheten av att den fortsatta utvecklingen på området följdes med stor uppmärksamhet.

Jag har den 2 och 3 oktober 1972 inspekterat kammarrätten i Göteborg samt den 15—17 januari och den 19 februari 1973 kammarrätten i Stockholm. Jag diskuterade därvid målbalanserna med domstolarnas presidenter. Kammarrätten i Göteborg var vid inspektionstillfället relativt nyuppsatt (den sjätte avdelningen trädde i funktion på inspektionens första dag) och de från den gamla kammarrätten överlämnade målen satte sin prägel på målstatistiken. Antalet till kammarrätten i Göteborg inkomna "nya" mål kunde inte heller anses representativt för den kommande måltillströmningen med hänsyn till den dolda balans av kammarrättsmål som vid årsskiftet 1971/72 fanns hos länsskatterätterna. Den då tillgängliga målstatistiken för kammarrätten i Göteborg gav ändock ett oroväckande intryck och presidenten hänvisade under våra samtal till vad som anförts i domstolens petita för budgetåret 1973/74, nämligen att om balansen inte så snart som möjligt nedbringades till en rimlig omfattning, de väntetider som dithills rätt beräffande regeringsrättens avgöranden i skattemål och som var avsedda att elimineras genom förvaltningsprocessreformen skulle komma att flyttas ned på kammarrättsnivå. Vid min inspektion av kammarrätten i Stockholm fick jag del av målstatistiken för år 1972 och en kommentar till denna. Jag fann därvid att den långa väntetiden för skattemålen var synnerligen otillfredsställande. Vid mina samtal med presidenten vid kammarrätten i Stockholm framhöll denne bl.a. att i de nya målkategorier, som genom förvaltningsrättsreformen tillförts kammarrätterna, ingick ett mycket stort antal förtursmål. Dessa tryckte tveklöst ned skattemålen, varför balansen på sistnämnda mål efterhand skulle öka. Beträffande möjligheterna att påskynda eller underlätta målens handläggning framhöll presidenten vidare, att någon ökad målavverkning icke kunde åstadkommas genom utökning av sessioner, ändrad organisation eller andra rationaliseringsåtgärder. Avdelningarna fick anses vara ändamålsenligt och effektivt sammansatta.

Den nya statistik som kammarrätterna presenterat i sina petita för budgetåret 1974/75 inger enligt min mening allvarliga farhågor för framtiden. Jag har därvid särskilt skattemålen i åtanke. Av kammarrättens i Stockholm redovisning beträffande balansen av oavgjorda mål framgår att det den 1 juli 1973 fanns 3 319 oavgjorda skattemål, som legat i kammarrätten mer än ett år. Av dessa hade 499 mål legat mellan två och tre år och 151 mer än tre år. Av samtliga oavgjorda mål hade åtta inkommit till kammarrätten år 1969, 320 år 1970 och 1 008 år 1971. Den övervägande delen av dessa utgörs av skattemål. Av skatte-

målen, som kom in under 1970, hänför sig något tiotal till vart och ett av taxeringsåren 1965, 1966 och 1967 och flertalet till taxeringsåren 1968 och 1969. De oavgjorda till kammarrätten år 1971 inkomna målen har en ungefärligen motsvarande fördelning för 1965 och följande års taxeringar. Målen har således avseende på skatt på inkomster förvärvade under åren 1964—1969. Jag delar helt kammarrättens uppfattning att väntetider av detta slag inte kan anses acceptabla.

Kammarrätten i Göteborg framhåller i sin redogörelse för utvecklingen av kammarrättens verksamhet, att måltillströmningen under första halvåret 1973 ökat med över 25 procent jämfört med 1972. Ökningen hänför sig väsentligen till skattemålen. Under 1972 utgjorde denna målgrupp 65 procent av måltillströmningen. Motsvarande siffra för första halvåret 1973 anger kammarrätten till 72,5 procent. Denna andelsökning hänför sig bl.a. till mål, avseende skattetillägg och förseningsavgift, vilken typ av mål beräknas kraftigt påverka måltillströmningen. Kammarrätten betonar att den allmänna tendensen i samhällsutvecklingen pekar mot en fortlöpande ökning av antalet mål i kammarrätt och framhåller därvid att balanserna av oavgjorda mål i skatterätt lär ha ökat kraftigt under de senaste åren, vilket åtminstone på sikt måste antas påverka måltillströmningen i kammarrätt i höjande riktning. Kammarrätten i Göteborg framhåller vidare vid sin redogörelse för den otillfredsställande balansutvecklingen, att balansökningen under andra halvåret 1972 torde ha huvudsakligen berott på underbemanningen, medan balansökningen under år 1973 väsentligen är att tillskriva den kraftiga stegringen i måltillströmningen. Den nuvarande balansen innebär enligt kammarrättens beräkningar en genomsnittlig omloppstid för målen av 1,4 år, vilken tid vid ingången av budgetåret 1974/75 kan beräknas ha stigit till 1,7 år. För skattemålen blir den genomsnittliga omloppstiden betydligt längre med hänsyn till att dessa mål i allmänhet bedöms som mindre brådskande än flertalet andra mål. Vid utgången av juni 1973 fanns i kammarrätten i Göteborg inte mindre än 138 mål som var mer än tre år gamla och 519 mål som var mellan två och tre år gamla.

Vid de inspektioner som jag årligen gör hos skilda myndigheter är det vanligt att önskemål från myndigheternas sida framförs om personalförstärkningar. I medvetenhet om att en stark restriktivitet är påkallad vid prövningen av framställningar i dylik riktning har jag hittills icke vid något tillfälle tagit initiativ till personalförstärkning. I nu förevarande fall, när det gäller kammarrätterna, vill jag dock göra ett undantag.

För den rättsökande allmänheten är det till väsentlig olägenhet om domstolsväsendet inte fungerar så att målen blir avgjorda inom rimlig tid. Inte minst gäller det förvaltningsdomstolarna, vilkas avgöranden berör en mycket stor krets av personer. Den utveckling i riktning mot

allt större balanser i kammarrätterna som kan spåras ter sig därför skrämmande. Erfarenheten visar också att balanser har en inneboende tendens att växa, även om måltillströmningen inte fortsätter att öka. En stor balans av oavgjorda mål medför exempelvis att personal i allt större utsträckning måste sättas in för att besvara skriftliga och muntliga förfrågningar om när målen kan väntas bli avgjorda. I allt flera fall begärs förtur och ställning måste tagas till dessa framställningar. Också andra olägenheter uppkommer, såsom att ny utredning kanske måste göras när den äldre blivit föråldrad o.s.v. Det är därför angeläget att man söker komma till rätta med balanserna redan på ett tidigt stadium.

Kammarrätterna har i sina petita begärt förstärkning med vardera två nya avdelningar. Förstärkningen kan synas stor men vägande skäl kan anföras för åtgärden. Utan att ingå på en bedömning i detalj av kammarrätternas förslag vill jag härmed helt allmänt tillstyrka att en väsentlig förstärkning av kammarrättsorganisationen kommer till stånd.

Offentlighet och sekretess m. m.

Socialchefs efterforskning av meddelare till pressen

I en skrivelse som kom in till JO den 24 april 1973 uppgav A. att socialchefen i Lerums kommun Sonja Wikström genom förfrågan hos redaktören Lisbeth Brattberg vid Göteborgs-Tidningen sökt få upplysning om vem som lämnat uppgifter till tidningen i ett barnavårdsärende. Enligt A:s mening stod Sonja Wikströms förfaringsätt ej i överensstämmelse med tryckfrihetsförordningens regler samt måste det anses som en försvårande omständighet att Sonja Wikström handlat i sin egenskap av socialchef. JO Wennergren, som inte bedömde tillräckliga skäl föreligga att verkställa utredning på grundval av vad A. anfört, besvarade skrivelsen genom beslut den 3 maj 1973. I beslutet anfördes följande.

Angående anonymitet för författare och meddelare till tidningspressen finns bestämmelser i 3 kap. tryckfrihetsförordningen. I 1 § stadgas att boktryckare, förläggare eller annan, som har att ta befattning med skrifts tryckning eller med tryckt skrifts utgivning, ej får mot författarens vilja uppenbara vem författaren är, med mindre sådan skyldighet är i lag föreskriven. Det sålunda stadgade förbudet är straffsanktionerat i 5 §. Enligt 2 § får i tryckfrihetsmål fråga överhuvudtaget ej väckas om någons författarskap till periodisk skrift. Bestämmelserna i 1 och 2 §§ om författares anonymitet skall jämlikt 4 § äga motsvarande tillämpning i fråga om den som, utan att vara författare, lämnat meddelande till tidningspressen för offentliggörande i denna. Dessa grundlagsregler om anonymitetsskydd har ansetts utgöra hinder för en tjänsteman att i tjänsten, utan laga skäl, efterforska meddelare till pressen (JO 1964 s. 441 och 1973 s. 346 ff). Något uttryckligt förbud för myndighet eller tjänsteman mot sådan efterforskning finns dock ej intaget i tryckfrihetsförordningen.

Laga skäl till att efterforska meddelare till pressen kan föreligga om publicerad uppgift omfattas av lagstadgad tystnadsplikt och det därför kan antas att någon gjort sig skyldig till brott mot sådan tystnadsplikt på sätt sägs i 7 kap. 3 § tryckfrihetsförordningen. I förevarande ärende har enligt A:s egna uppgifter vad som publicerats i Göteborgs-Tidningen rört ett barnavårdsfall. Lagstadgad tystnadsplikt gäller enligt 91 § barnavårdslagen för den, som verkar inom samhällets barnavård, beträffande enskilda personliga förhållanden. Sonja Wikström har alltså varit oförhindrad att söka utröna om någon tjänsteman eller förtroendeman brutit mot sin tystnadsplikt enligt 7 kap. 3 § tryckfrihetsförordningen i det aktuella barnavårdsärendet genom att lämna uppgifter till Göteborgs-Tidningen. Med hänsyn härtill lämnar jag klagomålen utan åtgärd.

Sedan A. fått del av beslutet påtalade han i skrivelse som kom in den 15 maj 1973 att Wikströms förfrågan hos redaktör Lisbeth Brattberg vid Göteborgs-Tidningen ej tog sikte på att utröna huruvida någon förtroendeman eller tjänsteman brutit mot sin tystnadsplikt genom att i det aktuella barnavårdsärendet lämna uppgifter till tidningen utan huruvida A. personligen lämnat uppgifter till pressen i ärendet. Brattberg hade vid telefonsamtal den 11 maj 1973 för A. uppgett att Wikström direkt frågade om »A. har lämnat uppgifter till tidningen igen». Hon ville också minnas att Wikström vänt sig med sin förfrågan även till andra redaktörer på tidningen. A. gjorde gällande att Wikström som socialchef allvarligt inkräktat på den honom tillkommande grundlagsenliga rättigheten att under anonymitetsskydd enligt 3 kap. 4 § första stycket tryckfrihetsförordningen lämna meddelande avsett för tryckt skrift. A. uppgav också att Wikström vid personligt sammanträffande under december månad 1972 för honom omtalat att hon tidigare gjort förfrågan hos olika tidningar bl. a. i syfte att fastställa huruvida hans dotters dåvarande fosterföräldrar hade »inlett presskampanjen mot min dotter». A. hemställde att ärendet skulle tas upp till förnyad prövning. Med bifall härtill remitterades skrivelsen till Wikström för yttrande med beaktande av 3 kap. 5 § tryckfrihetsförordningen där straff stadgas för journalist som obehörigen röjer meddelare. I sitt svar på remissen anförde Wikström följande.

De händelser som A. åberopar ligger flera månader tillbaka i tiden. Det är därför inte möjligt för mig att minnas exakt ordföljd eller direkt citera från samtalen med olika journalister. Det sakliga innehållet i och mina personliga upplevelser av samtalen kan jag dock mycket väl erinra mig.

Vid förhandlingarna inför länsrätten i Vänersborg den 22 augusti 1972 kom förfrågan till rätten från tidningen Arbetet huruvida den pågående förhandlingen var offentlig. Jag och min medarbetare från socialkontoret blev bestörta och förvånade över att barnavårdsärendet kommit till tidningens kännedom. Vi undrade givetvis vem som lämnat ut uppgifterna till tidningen och jag frågade mig om det möjligen kunde vara någon tjänsteman inom socialförvaltningen. En nära anknytning till tidningen Arbetet fanns hos en av våra anställda vid socialkontoret. Jag utgick vid dessa överväganden från att makarna A. inte ville låta sina familjeangelägenheter bli föremål för publicering i pressen. A. förklarade emellertid inför länsrätten att han önskade offentlig förhandling.

Vid flera tillfällen under augusti och september månader 1972 blev jag uppringd av olika journalister bl. a. från Göteborgs-Tidningen. Man frågade efter beslutsunderlag, min personliga uppfattning i ärendet etc.

Kontakterna med journalisterna har alltid initierats av dessa. Vid något tillfälle ställde jag frågan till en journalist, vem som kan ha lämnat uppgifterna till tidningen. Jag kunde vid ifrågavarande tidpunkt inte utesluta att någon vid socialkontoret kunde ha varit den ursprungliga uppgiftslämnaren till pressen och jag bedömde det som min skyldighet att söka utröna huruvida någon av de mig underställda befatt-

ningshavarna inom förvaltningen brutit den tystnadsplikt som är ålagd dem enligt 91 § barnavårdslagen. Jag kunde vid nämnda tillfälle heller inte utesluta att barnets dåvarande fosterföräldrar agerat gentemot pressen och obehörigen lämnat ut uppgifter om barnet eller dess föräldrars personliga förhållanden.

Att A. välvilligt stälde upp inför pressen framgick av de olika tidningsartiklarna. Kopior av tidningsartiklarna bifogas. Av länsrätten erhöll jag också uppgift om att A. lämnat tidningen Expressen fullmakt att ta del av hela aktmaterialet.

Vid ett telefonsamtal med journalisten Lisbeth Brattberg diskuterade vi rent principiellt om att tidningarna skriver om ömtåliga barnavårdsärenden. A:s uppgift om att jag skulle direkt ha frågat red. Brattberg om »A. har lämnat uppgifter till tidningen igen», kan jag varken medge eller bestrida, då jag inte bestämt minns detta. Jag håller inte för uteslutet att jag kan ha ställt en sådan fråga. Syftet med frågan — i den händelse den över huvud taget har ställts direkt — var att söka utröna huruvida någon av tjänstemännen inom förvaltningen obehörigen yppat uppgifter om parts personliga förhållanden. Jag har inte under någon fas av utvecklingen i förevarande ärende haft något som helst intresse av att efterforska huruvida makarna A. försett pressen med uppgifter av angivet slag. Jag är väl medveten om deras rätt att förfara så. Min ambition har varit att klarlägga huruvida uppgifterna kan ha sipprat ut från inom barnavården verksamma personer. De frågor jag ställt till journalister under våra samtal om makarna A. lämnat uppgifterna måste ses mot denna bakgrund. De av mig ställda frågorna har på intet sätt varit provocerande — snarast torde de kunna betecknas som mer eller mindre retoriska, då det av själva artiklarna i pressen väl framgår vem som vederbörande journalist varit i kontakt med vid författandet av desamma.

Ett annat tillfälle, då jag ställt frågan om vem som kan ha lämnat uppgift till pressen var följande:

Den 20 november 1972 sedan A. på morgonen hämtat flickan Maria då hon var på väg till skolan tog han per telefon kontakt med socialkontoret och uppgav att han tagit flickan med sig. Han vägrade att uppge var han befann sig med flickan. Innan vi från kontoret hunnit få bekräftat att flickan var försvunnen från skolan, uppringdes jag av en journalist från Göteborgs-Tidningen som omtalade att han redan visste att flickan var bortförd. Jag ställde då spontant frågan varifrån han fått den uppgiften. Frågan kom som en naturlig följd av min reaktion att snarast möjligt få klarhet i var flickan befann sig. Jag kunde vid detta tillfälle inte utesluta att flickan befann sig i fara och jag var av den uppfattningen att A. gjort sig skyldig till straffbelagd gärning, när barnet var omhändertaget för samhällsvård jämlikt 29 § barnavårdslagen och makarna A. var betagna umgängesrätt med barnet.

Vad beträffar det samtal med mig i december 1972 som A. åberopar i skrivelsen till ämbetet så var detta initierat av honom själv. Vi diskuterade frågan om lämpligheten av att ärenden av det angivna slaget blir föremål för uppmärksammade tidningssensationer. A. menade då, att han på intet sätt kopplat in pressen. Hans uppfattning, vilken han påstod sig ha bibringats av journalister var, att uppgiften till tidningarna kommit »från kommunen».

Jag framhöll då för honom att jag naturligtvis inte kunnat utesluta att så kan ha varit förhållandet, varför jag ställt frågan till vissa jour-

nalister om vem som lämnat uppgifter. Vid vårt samtal var vi eniga om att det från barnets synpunkt var olämpligt med omfattande tidningsskriverier. A:s påstående att jag skulle ställt frågor till tidningsmän i syfte att utröna huruvida fosterföräldrarna hade inlett »presskampanjen» mot hans dotter bestrides på det bestämdaste.

Jag medger att jag vid något eller ett par tillfällen under samtal med representanter för pressen ställt frågan om vem som kan ha varit uppgiftslämnare till tidningarna i förevarande barnavårdsärende. Motiven för att frågor av detta slag ställts har uteslutande varit att söka utröna huruvida personer verksamma inom kommunens barnavård gjort sig skyldiga till obehörigt yppande av uppgifter om parts personliga förhållanden. A:s påstående att det varit fråga om försök från min sida att utröna huruvida A. personligen lämnat uppgifter till pressen i ärendet saknar all grund och bestrides bestämt. Som ovan framhållits har uppgiften om A. lämnat upplysningar till pressen för mig endast varit av betydelse för bedömningen av frågan om tystnadsplikt. Som inledningsvis påpekats var situationen sådan att jag inte helt kunde utesluta att någon kunde ha brutit mot sin tystnadsplikt. Jag har ansett att jag haft laga stöd att söka utröna huruvida någon tjänsteman inom socialvården brutit mot sin tystnadsplikt.

Vad slutligen beträffar samtalet med en journalist vid Göteborgs-Tidningen den 20 november 1972 då jag helt spontant ställde frågan varifrån tidningen fått uppgift om att A. hämtat flickan utan nämndens medgivande och för vilket jag redogjort ovan är jag numera medveten om att det är tveksamt om laga grund för utrönande av uppgiftslämnare förelåg. Till mitt försvar vill jag dock framhålla, att jag inte haft något obehörigt syfte med min fråga. Den måste ses som ett led i min strävan att söka utröna var barnet befann sig för att så vitt möjligt återföra det till fosterhemmet. Polisanmälan om hämtningen av barnet ingavs strax efter telefonsamtalet.

JO Wennergren uttalade vid ärendets avgörande följande.

Wikström har vidgått att hon vid något tillfälle då hon i augusti—september 1972 uppringts av journalister ställt frågan vem som kunde ha lämnat uppgifterna till tidningen. Som förklaring till sitt handlande har hon framhållit att hon inte kunde utesluta att någon inom socialförvaltningen brutit mot sin tystnadsplikt eller att barnets dåvarande fosterföräldrar agerat gentemot pressen och obehörigen lämnat ut uppgifter om barnet eller dess föräldrars personliga förhållanden.

Som jag framhållit i mitt tidigare beslut strider det inte mot tryckfrihetsförordningen att efterforska om en uppgift nått pressen genom att någon med åsidosättande av en lagstadgad tystnadsplikt meddelat pressen den. Vid en sådan efterforskning måste dock naturligtvis frågorna ställas så att det klart framgår vad efterforskningen gäller och så att anonymiteten för andra eventuella sagesmän än de tystnadspliktsbundna ej äventyras. Genom att, som Wikström gjorde, oförmedlat fråga en journalist vem som kunde ha lämnat uppgifterna till tidningen förfor Wikström därför felaktigt. Motivet att hon ansåg sig böra söka utröna om någon av de henne underställda befattningshavar-

na inom förvaltningen brutit mot sin tystnadsplikt måste dock tillmätas försonande verkan. Däremot finner jag det mycket anmärkningsvärt att som motiv också tjänade att Wikström ej kunde utesluta att fosterföräldrarna obehörigen lämnat ut uppgifter. Dessa var ju inte underkastade någon lagstadgad tystnadsplikt, och någon efterforskning som kränkte deras anonymitetsskyddade meddelandefrihet och journalistens tystnadsplikt enligt tryckfrihetsförordningen fick Wikström därför ej företa. I den mån frågan till journalisten hade till syfte att utröna om fosterföräldrarna var sagesmän innebar den sålunda att Wikström åsidosatte sin tjänsteplikt.

Wikström har vidare förklarat att hon inte håller för uteslutet att hon till Brattberg kan ha ställt frågan om »A. har lämnat uppgifter till tidningen igen». Syftet med frågan skulle emellertid i så fall ha varit att söka utröna om någon tjänsteman inom förvaltningen obehörigen yppat något. Vad beträffar detta sätt att bedriva efterforskning kan jag hänvisa till vad jag nyss anförde.

A. har hemställt att Brattberg skall genom JO:s försorg höras som vittne innan ärendet slutgiltigt avgörs. Jag finner med hänsyn till vad Wikström uppgett och vidgått en sådan åtgärd inte nödvändig.

Wikström har vidare medgett att hon, då hon den 20 november 1972 uppringdes av en journalist, spontant ställde frågan varifrån journalisten fått uppgiften att flickan var bortförd. Frågan hade kommit som en naturlig följd av hennes reaktion att snarast möjligt få klarhet i var flickan befann sig. Jag anser att omständigheterna ursäktar den överilade frågan.

Wikström har bestämt bestritt att hon försökt utröna huruvida A. personligen lämnat uppgifter till pressen i ärendet. Hon har också närmare utvecklat varför hon inte hade intresse av att ställa frågor här om. Jag godtar Wikströms förklaring samtidigt som jag dock vill anmärka att de frågor Wikström enligt egen uppgift ställt till journalister varit så formulerade att de inte uteslöt svar angående uppgiftslämnande från A:s sida.

Sammanfattningsvis finner jag sålunda att Wikström i sitt handlande ej visat den respekt för tryckfrihetsförordningens regler om meddelandefrihet och anonymitetsskydd för meddelare och om journalisters tystnadsplikt som ålåg henne i tjänsten. Hon har därigenom gjort sig skyldig till tjänstefel. Jag låter emellertid bero vid en erinran om vikten av att tryckfrihetsförordningens bestämmelser noga efterlevs.

A. har i sin skrivelse även riktat klander mot föredraganden i det första ärendet för »märklig passivitet». Han hade förväntat sig att föredraganden vid JO-ämbetet skulle ha vidtagit nödiga åtgärder för att införskaffa upplysningar från Brattberg. Då rutinerna vid ärendets handläggning framstod som anmärkningsvärt passiva såg A. sig föran-

låten påtala förhållandet för riksdagens talman samt riksdagens konstitutionsutskott.

Jag vill med anledning av vad A. sålunda anfört framhålla att föredraganden vid beredningen av ärendet handlade helt enligt mina direktiv och att den kritik som kan vara att anföra mot ärendets handläggning därför inte skall riktas mot någon annan än mig. Hur det första ärendet bort handläggas kan i och för sig diskuteras. Att prövningen begränsades på sätt som skedde fråntog dock på intet sätt A. möjligheten att få saken prövad så som han sedan förklarade sig önska. Ett JO-beslut har ju ingen rättskraft som hindrar att saken tas upp på nytt, om skäl talar för det.

Underhandskommunikation och offentlighetsprincipen

Arkitekten Bo Vading på byggnadsstyrelsens utredningsbyrå författade den 23 januari 1973 en PM beträffande anläggningar för sjöfartsverkets förråds- och verkstadsrörelse. Den löd sålunda.

Sjöfartsverket disponerar i dag anläggningar på Skeppsholmen (verkstäder och varv för sjömättningsverksamheten) samt vid Rosenvik, Djurgården (elverkstad, huvudförråd, varv). Med anledning av bl. a. Skeppsholmsutredningen samt med anledning av omlokaliseringen av sjöfartsverkets centralförvaltning har fråga väckts om enheternas placering till annan ort.

Den tekniska målsättning man inom sjöfartsverket formulerat är, att erhålla en samlad förråds- och underhållsverksamhet av i stort nuvarande omfattning för verkets flytande enheter utom isbrytare.

Det är en fördel om även isbrytare vid eventuellt framtida behov kan förläggas till och repliera på den nya platsen för underhållsenheten.

Det ligger vidare fördelar i att samgruppera ett distriktsförråd för mellersta lotsdistriktet med centralförrådet.

Slutligen kan vissa fördelar erhållas vid förläggning av enheterna till samma ort som centralförvaltningen.

De platser som helt eller delvis uppfyller ovan nämnda mål anses vara Nynäshamn, Oxelösund, Norrköping och Oskarshamn. En räknyl för investerings- och driftkostnader utarbetades hösten 1971 av sjöfartsverkets driftavdelning. Oskarshamn ansågs härvid kunna ge de lägsta kostnaderna. Nynäshamn har i olika sammanhang angivits såsom lämpligt läge för distriktsförrådet, medan centralförvaltningen skall lokaliseras till Norrköping.

Ett behov föreligger sålunda av en mer detaljerad analys av årskostnaderna där hänsyn tas till de tomtalternativ som kan erbjudas. För att kunna få en smidig övergång till byggnadsärende föreslås, att byggnadsstyrelsen erhåller uppdraget att styra en sådan utredning i samråd med sjöfartsverket genom inkopplande av konsult. Kostnaderna här för bör belasta sjöfartsverkets anslag intill dess beslut om lokaliseringsort tagits av Kungl. Maj:t.

Ett exemplar av promemorian tillställdes den 31 januari 1973 driftdirektören Stig Haggård hos sjöfartsverket med följesedel för kännedom.

I en JO-anmälan anförde riksdagsmannen Per Ahlmark att promemorian inte blivit diarieförd vare sig hos byggnadsstyrelsen eller hos sjöfartsverket. Företrädare för personalen i sjöfartsverket hade förgäves sökt få ta del av promemorian. Det syntes Ahlmark sannolikt att man från ledningen i främst sjöfartsverket varit angelägen om att hålla personalen utanför beredningen av beslut om utflyttning av de centrala depåorganen i sjöfartsverket och att man av detta skäl — enligt Ahlmarks mening i strid mot gällande lag — lät bli att diarieföra och tillhandahålla skrivelsen. Ahlmark begärde JO:s granskning och bedömning.

Skrivelsen remitterades för yttrande till byggnadsstyrelsen och sjöfartsverket. Från byggnadsstyrelsen inkom svar till vilket fogats följande redogörelse av Vading.

Den åberopade handlingen är en intern PM uppgjord av undertecknad och ämnad att utgöra ett underlag vid förberedande diskussioner mellan mig och chefen för utredningsbyrån (byggnadsrådet Törnquist). Handlingen innehåller dels en kort beskrivning av dagens lokalsituation för vissa av sjöfartsverkets förråd och verkstäder m. m. samt de faktorer som påkallar en flyttning av lokalerna. Vidare innehåller handlingen en ur minnet gjord grovsortering av olika fördelar man från sjöfartsverket anför (vid sammanträde i september 1972 med bl. a. driftdirektör Haggård) beträffande olika lokaliseringsorter samt slutligen mitt eget förslag till handläggning av ärendet. Den interna diskussionen inom byggnadsstyrelsen fördes efter löfte till representanter för sjöfartsverket (vid ovanstående sammanträde) att byggnadsstyrelsen skulle undersöka om det var möjligt och lämpligt att byggnadsstyrelsen påtog sig uppgiften att handlägga ärendet redan i ett så tidigt skede (dvs. då sjöfartsverket ännu ej beslutat om lokaliseringsort för berörda enheter). Målsättningen var, att skapa ett någorlunda enkelt handläggningsförfarande och undvika att ärendet »hamnade mellan två stolar» — dvs. att förebygga att ingendera parten skulle känna ansvar för frågan.

För att bekräfta att utlovade samtal fördes på byggnadsstyrelsen samt även för att ge möjlighet till korrigerig av de åsikter beträffande olika lokaliseringsorter, som jag i handlingen tillskrev sjöfartsverket, översände jag den under hand för kännedom till driftdirektören Haggård. Promemorian diariefördes ej på byggnadsstyrelsen, då den endast utgjorde ett arbetsmaterial och då avsikten var att inte ge materialet någon som helst karaktär av framställning från byggnadsstyrelsen till sjöfartsverket (detta med tanke på formuleringarna i sista stycket, som inte varit föremål för några beslut inom byggnadsstyrelsen). Materialet har tydligen uppfattats lika informellt av driftdirektör Haggård, då denne ej heller låtit diarieföra handlingen. Den har inte heller kommit att få någon betydelse för den fortsatta handläggningen av ärendet vare sig inom byggnadsstyrelsen eller — såvitt jag förstår — inom sjöfartsverket. Prövning av berörda enheters lokalisering har skett inom

sjöfartsverket, och byggnadsstyrelsen har i dagarna erhållit en begäran om projektering m. m. av huvuddelen av berörda enheter i Norrköping.

Beträffande uppgiften i herr Ahlmarks skrivelse, att företrädare för personalen i sjöfartsverket trots försök ej lyckats få ta del av promemorian, har jag ej möjlighet att kommentera detta då jag själv inte tillfrågats — och ej heller vad jag vet, någon annan inom byggnadsstyrelsen (av herr Ahlmarks skrivelse framgår, att det var känt att jag skrivit stycket). Då herr Ahlmark ringde mig läste jag upp promemorian i telefonen samt förklarade att den i mitt tycke inte innehöll något kontroversiellt och endast var ett diskussionsunderlag. Då herr Ahlmark ändå begärde att få en kopia översände jag en sådan.

Sammanfattningsvis vill jag säga, att jag inte sökt hålla personalen på sjöfartsverket utanför beredning av beslut om lokaliseringsort för de berörda enheterna (vilket väl närmast är vad herr Ahlmark åsyftar) genom att underlåta att diarieföra den berörda promemorian. Beslut om lokaliseringsort har inte byggnadsstyrelsen haft att ta ställning till och promemorian ingår inte som underlag i diskussionen kring lokaliseringsort utan som underlag i diskussionen kring handläggningssätt. Vidare är det viktigt att påpeka, att handlingen är avsedd som diskussionsunderlag inom byggnadsstyrelsen, att diarieföring ej skett för att jag inte anser det rimligt att belasta registratur och arkiv med arbetsmaterial av förberedande karaktär samt att materialet medvetet inte givits karaktären av skrivelse från byggnadsstyrelsen till sjöfartsverket då de i handlingen anförda åsikterna (sista stycket) inte ens utgjort underlag till något beslut inom byggnadsstyrelsen.

Byggnadsstyrelsen framhöll som en sammanfattning att handlingen var en uppteckning, avsedd att sammanfatta hittills vid beredningen framkommet material. Den hade som ett led i beredningen översänts till tjänsteman i annan myndighet för kännedom och kontroll. Det var alltså ej fråga om remiss av förslag eller dylikt. Någon handling av den art att diarieföring bort ske hade på det ifrågavarande stadiet inte förelegat.

I sjöfartsverkets svar anfördes följande.

Den i ärendet avsedda handlingen är en kopia av en promemoria som upprättats av en tjänsteman i byggnadsstyrelsen. Promemorians innehåll är närmast minnesanteckningar från en sammankomst mellan representanter för byggnadsstyrelsen och sjöfartsverket rörande formerna för handläggningen av frågan om flyttning av verkets depåanläggning i Stockholm. Promemorian är inte undertecknad och översändes till driftdirektören Haggård som en påminnelse.

Enligt sjöfartsverkets mening är den ifrågavarande handlingen icke att betrakta som en i tryckfrihetsförordningens mening till sjöfartsverket inkommen handling utan som en uppteckning, vilken verkställts allenast för ärendets föredragning eller beredande till avgörande. Sjöfartsverket vill i detta avseende hänvisa till de uttalanden som gjordes av besvärssakkunniga på sid. 309 i deras betänkande (SOU 1964: 27) med förslag till lag om förvaltningsförfarandet.

Med denna uppfattning om den ifrågavarande handlingens art och innehåll saknades enligt sjöfartsverkets mening anledning att diarieföra

föra densamma och ej heller förelåg skyldighet att utlämna densamma före ärendets slutbehandling. Något hinder mot sådant utlämnande har å andra sidan ej förelegat och efter förfrågan av representanter för personalen har dessa fått taga del av akten i ärendet och därmed även av den ifrågavarande handlingen. Däremot har ett önskemål om mångfaldigande och distribution av handlingen ej ansetts böra tillgodoses. Enligt verkets mening var handlingens innehåll ej av den natur att sådan spridning var påkallad.

Verket bemötte avslutningsvis Ahlmarks antydan om undanhållande av information beträffande utflyttningsfrågan som sådan.

Sedan svaren från byggnadsstyrelsen och sjöfartsverket tillställts Ahlmark, inkom denne med yttrande i vilket han bl. a. vände sig mot förklaringen att promemorian i fråga var »närmast minnesanteckningar» och framhöll att detta är det traditionella försvaret för hemlighetsmakeri i förvaltningen. Att låta bli att diarieföra promemorian tycktes Ahlmark vara ett avsiktligt försök till mörkläggnig.

JO Wennergren gjorde följande bedömning.

Reglerna om allmänna handlingars offentlighet har konstruerats så att en handling som tillkommer hos en myndighet i princip inte skall anses som en upprättad och därmed allmän handling, på vilken offentlighetsprincipen blir tillämplig, förrän det ärende till vilket handlingen hänför sig blivit av myndigheten slutbehandlat eller handlingen expedierats (2 kap. 5 § tryckfrihetsförordningen). Skrivelseförslag, beslututkast, synpunktspromemorior, utredningspromemorior o. dyl. förblir myndighetens interna handlingar till dess ärendet slutbehandlats. Expedieras sådan handling blir den emellertid allmän handling, då den expedierats. Syftet med denna ordning är att skydda myndighetens interna arbete mot ej önskvärd insyn så länge ärendet är under handläggning. Man skulle här kunna tala om en av tryckfrihetsförordningens legaliserad mörkläggnig.

Offentlighetskommittén föreslog i sitt betänkande »Offentlighet och sekretess» (SOU 1966: 60) en regel om att allmänna handlingar, som ej uppenbart är av ringa betydelse, skall hos myndighet hållas registrerade eller så ordnade att det utan omgång kan fastställas, om handling inkommit eller upprättats. Som motiv anfördes bl. a. (s. 110) att registreringen ger allmänheten en praktisk möjlighet att få reda på att handlingen existerar och att utverka prövning av frågan om utlämnande. Möjligheten att vinna prövning av frågor om utlämnande fick inte äventyras genom att handlingar undanhålls från registrering eller arkivering eller förvaras på sådant sätt att deras tillvaro ej blir känd för allmänheten.

Kommitténs förslag har emellertid inte genomförts. Det finns därför inte någon allmän regel om skyldighet för myndighet att diarieföra eller på annat sätt registrera allmänna handlingar. En sådan skyl-

dighet anses dock det oaktat föreligga men dess räckvidd är oklar. Att märka är att skyldigheten hänför sig till *allmänna handlingar*. I vad mån *interna* handlingar skall registreras är en öppen fråga.

Som förut nämnts övergår en handling från att vara intern till att bli allmän om den expedieras. Frågan är då vad som bör förstås med expediera i detta sammanhang. I RÅ 1963 ref. 16 hade statskontoret på begäran av 1955 års universitetsutredning utarbetat ett förslag till organisation av universitetsväsendet. Innan förslaget slutligt expedierats till utredningen hade det i preliminärt skick tillställts utredningens ledamöter och experter. Regeringsrätten ansåg att förslaget inte kunde anses expedierat förrän genom den slutliga expedieringen. Förslagsutkastet utgjorde alltså inte allmän handling fastän det gått ut till utanför statskontoret stående personer. Rättsfallet visar att visst utrymme finns för skriftligt samråd under hand mellan tjänstemän hos olika myndigheter utan att de handlingar som utväxlas blir underkastade offentlighet. Jag har härom i tidigare ärende uttalat (JO:s ämbetsberättelse 1973 s. 326) att det undantag från offentligheten, som ligger i att en handling som författas hos en myndighet inte blir allmän och offentlig förrän den expedierats eller ärendet slutbehandlats, i praxis också ansetts tillämpligt på det fall då utkast, förslag el. dyl. handling under hand överlämnas från en myndighet till en annan för samråd. Jag framhöll också att det inte är ovanligt att, då en myndighet anlitar en annan myndighet för viss undersökning, utredning eller bedömning, myndigheterna på detta sätt under arbetets gång kommunicerar med varandra under hand utan att handlingarna blir att bedöma som annat än arbetshandlingar vilka ej får karaktär av allmänna och offentliga handlingar, förrän ärendet slutbehandlats. Jag tillfogade emellertid att synsättet är ägnat att inge betänkligheter från allmän offentlighetssynpunkt och att jag därför ansåg att det bör tillämpas med stor restriktivitet. Vad nu sagts har hänfört sig till hur frågan gestaltar sig från byggnadsstyrelsens horisont. Ser man den i stället ur sjöfartsverkets synvinkel märks regeln i 2 kap. 5 § första stycket tryckfrihetsförordningen att en handling skall anses inkommen till och därmed allmän hos en myndighet, då den avlämnats till myndigheten eller befattningshavare, som har att motta handlingen eller eljest ta befattning med mål eller ärende till vilket handlingen hänför sig. Det ligger då närmast till hands att hävda att promemorian då den kom till Haggård blev en till sjöfartsverket inkommen och där allmän handling (jfr RÅ 1958 ref. 55). Rättsläget kan dock inte sägas vara helt klart på denna punkt (se SOU 1966: 60 s. 138).

Med de synsätt jag förespråkat ter det sig naturligt för mig att dela Ahlmarks uppfattning att den aktuella promemorian bort gå den officiella vägen genom expediering från byggnadsstyrelsen till sjöfartsverket med diarieföring på båda ställena och inte underhandsvägen

från tjänsteman till tjänsteman utan diarietföring på någotdera stället. Man står emellertid här inför en rättslig bedömningsfråga som ger visst rum för annan mening och jag anser mig inte kunna lägga Vading och Haggård till last som fel att de tillämpade underhandskommunikation och var för sig betraktade promemorian som en intern och ej som en allmän handling.

Ordningen för sökande av ändring i beslut om avslag på framställning om utbekommande av allmän handling

I skrivelse till offentlighets- och sekretesslagstiftningskommittén anförde JO Wennergren följande.

I 2 kap. 10 § tryckfrihetsförordningen (TF) föreskrivs att, om myndighet avslagit framställning om utbekommande av allmän handling och sökanden anser att beslutet inte är lagligen grundat, han äger i den ordning som sägs i det följande söka ändring i beslutet. Bestämmelsen reglerar sålunda överklagbarheten, talerätten och talegrunderna. Av densamma framgår att endast avslagsbeslut är överklagbara, att endast sökanden får föra talan mot beslutet och att talan endast får syfta till rättslig överprövning. Beslut varigenom utbekommande medgivits kan inte överklagas. Bestämmelsen utsäger däremot intet om vilket rättsmedlet är vid överklagande eller eljest något om vad den har att iakttas som vill överklaga. För att få upplysning härom måste man gå till 2 kap. 11 § TF.

I 2 kap. 11 § första stycket TF ges först regler om instansordningen vid överklagandet. Som huvudregel uppställs att ändring skall sökas hos den myndighet som har att uppta klagan över beslut eller åtgärd i det mål eller ärende till vilket handlingen hör. Som supplerande regel anges att, om klagan ej är tillåten i sådant mål eller ärende till vilket handlingen hör eller handlingen ej tillhör mål eller ärende som myndigheten har att handlägga, ändring skall sökas hos den myndighet som i allmänhet har att uppta klagan över myndighetens beslut eller åtgärder.

I samma lagrum regleras härefter frågan om själva ändringssökandet. Det sker genom en föreskrift om att "vad nu sagts", dvs. vad som sagts om instansordningen, också skall gälla angående den ordning i vilken ändring skall sökas.

Emellertid finns i 2 kap. 11 § andra stycket TF också en kompletterande regel om ändringssökande som anger att, om enligt de i första stycket meddelade reglerna behörig myndighet ej finns, ändring skall sökas i fråga om beslut av kommunalmyndighet hos länsstyrelse, beträffande beslut av myndighet som lyder under länsstyrelse, domkapitel,

styrelse, ämbetsverk eller annan Konungen underställd myndighet, hos den överordnade myndigheten samt i andra fall hos regeringsrätten. Beträffande den ordning i vilken ändring i sådana fall skall sökas, ges intet besked.

Bestämmelserna bör läsas mot bakgrund av att tidigare ingen rättelseväg stod öppen då handlings utlämnande vägrats. I motiven till utredningsförslaget om öppnande av besvärsmålsrätt (SOU 1935:5 s. 38) anfördes bl.a. att ett administrativt besvärsinstitut varigenom utlämningsfrågor i sista hand kunde dras under Konungens prövning kunde så mycket hellre förordas som genom regeringsrättens inrättande erhållits en högsta domstol för utövande av Konungens prövningsrätt i administrativa besvärsmål där även frågor om lagligheten av vägran att utlämna handlingar kunde erhålla en saklig och oväldig prövning. Det framhölls att den administrativa besvärsmålsrätten överhuvud var endast ofullständigt reglerad men att i allmänhet det dock torde föreligga möjlighet att söka rättelse i underordnad myndighets beslut hos överordnad myndighet. Att skapa en särskild besvärsmålsordning för frågor om utlämnande av handlingar syntes inte lämpligt. I praktiken torde i de allra flesta fall vara klart vilken ordning som "i allmänhet" gällde för vinnande av rättelse i en myndighets beslut. Mången gång behövde detta inte ske genom formliga besvär. I vissa situationer söktes nämligen rättelse i underordnade lokala myndigheters beslut genom enkel framställning hos vederbörande chefsmyndighet. Rätt till klagan över kommunalmyndighets beslut var enligt förslaget naturligtvis ej inskränkt till kommunmedlemmar. I de fall då någon ordning för vinnande av rättelse i en myndighets beslut ej fanns skulle den supplerande regeln inträda om talan till Konungen eller Konungens befallningshavande. Denna regel hade då följande lydelse: "Över beslut i ärende rörande handlings utlämnande, som meddelats av nu sagd myndighet, mot vars beslut talan eljest ej kan föras, må besvär anföras hos Konungen, såvitt fråga är om statsmyndighet, och hos Konungens befallningshavande, såvitt fråga är om kommunalmyndighet."

Departementschefen anförde (prop. 1936:140 s. 42) att vad angick den närmare utformningen av det administrativa besvärsmålsinstitutet förslaget torde i huvudsak kunna godtas. Väl var det sant att vid genomförandet av förslaget tvekan någon gång torde kunna uppstå hos vilken myndighet besvär skall anföras, men detta berodde på att den administrativa besvärsmålsrätten överhuvud var så ofullständigt reglerad. Att i detta sammanhang ta upp frågan om en mera allmän reglering av den administrativa besvärsmålsrätten och vad därmed sammanhängande kunde inte komma i fråga. Farhågorna för ett mindre enhetligt bedömande av frågorna genom den föreslagna anordningen kunde knappast anses befogade, då besvär över alla administrativa och kommunala myndigheters beslut regelmässigt skulle kunna fullföljas till regeringsrätten.

Vissa mindre jämkningar i den föreslagna ordningen för rättelsesökande syntes emellertid böra vidtas. Såsom huvudregel borde sålunda lämpligen gälla att rättelse vid myndighets vägran att utlämna handling skall sökas inte i den ordning som i allmänhet gäller för vinnande av rättelse i beslut eller åtgärder av myndigheten utan i den ordning som gäller för vinnande av ändring i myndighetens beslut och åtgärder i det mål eller ärende till vilket handlingen hör. Endast för den händelse handlingen inte hänförde sig till mål eller ärende, däri klagan över beslut av myndigheten kan äga rum — dvs. om handlingen tillhör ett mål eller ärende i vilket någon klagan ej är tillåten eller om handlingen befinner sig hos en myndighet som ej kan sägas handlägga det mål eller ärende dit handlingen hör eller i varje fall ej kan fatta något överklagbart beslut däri — borde föreskrivas att rättelse skall sökas i den ordning som i allmänhet gäller för vinnande av rättelse i myndighetens beslut eller åtgärder. Kunde talan om utlämnande inte fullföljas enligt dessa regler — dvs. kunde talan mot beslut av den myndighet som vägrat utlämna handling inte alls föras eller fanns i vart fall inte någon ordning som kunde sägas i allmänhet gälla för överklagande av dess beslut — då borde i sista hand tillämpas den regeln att besvär fullföljs till Konungen såvitt angår statsmyndighet och till Konungens befalningshavande såvitt angår kommunalmyndighet.

De skildrade reglerna om sökande av ändring i beslut om avslag på framställning om utbekommande av allmän handling erbjuder påtagliga svårigheter vid tolkningen och tillämpningen på beslut av kommunal myndighet och landstingsmyndighet. Hör handlingen till ett ärende som avgörs genom beslut som kan överklagas genom förvaltningsbesvär möter väl inte några problem. Men hör handlingen till ett ärende som avgörs genom beslut som kan överklagas genom kommunalbesvär eller tillhör handlingen ej ett ärende som myndigheten har att handlägga, uppkommer tvivelsmål om den rätta ordningen.

Vad som sägs om instansordningen i 2 kap. 11 § TF kan visserligen då utan vidare tillämpas. Frågan är emellertid hur man skall tolka och tillämpa föreskriften att vad som sagts om instansordningen också skall gälla angående den ordning i vilken ändring skall sökas. Meningen kan inte vara att, om klagan över beslut i det ärende till vilket handlingen hör eller klagan i allmänhet över myndighetens beslut skall föras genom kommunalbesvär, ändring i beslutet om avslag på framställning om utbekommande av den allmänna handlingen skall sökas genom kommunalbesvär. Ett antagande härom faller redan på att kommunalbesvär inte är något rättsmedel för sökande av ändring utan för sökande av undanröjande. Av 2 kap. 10 § TF framgår ju vidare att fråga skall vara om administrativa besvär som förs på allmänna rättsliga grunder och alltså ej är begränsade till de kommunala besvärsgrunderna och för vilka besvär rätt inte är förbehållen kommunmedlem. I Kaijser, Kom-

munallagarna II fjärde uppl. s. 531 anförs också att ”i motsats till vad som gäller vid kommunalbesvär” kan besvärspövrningen resultera i åläggande för nämnden att tillhandahålla handlingen och att sökanden har besvärsträtt oavsett om han är kommunmedlem eller ej. Vad blir då här kvar av ”den ordning i vilken ändring i allmänhet skall sökas”?

Eftersom de besvär som får anföras är att betrakta som ett slags förvaltningsbesvär kunde man tänka sig den tolkningen att beträffande den ordning i vilken ändring skall sökas skall gälla vad som i allmänhet är föreskrivet om anförande av förvaltningsbesvär, dvs. numera bestämmelserna i 12 § förvaltningslagen. Den tolkningen är också tänkbar att beträffande den ordning i vilken ändring skall sökas skall anses gälla i tillämpliga delar vad som är föreskrivet om anförande av kommunalbesvär. För sistnämnda tolkning har Kaijser uttalat sig genom att i a.a. s. 531 förklara att, om förvaltningsbesvär ej är tillämpliga beträffande annat beslut i ärendet, kommunal myndighets utlämningsvägran överklagas i den ordning som anges i 76 § 2 mom. kommunallagen. Vilken tolkning som väljs får betydelse på det sättet att tiden för besvär anförande enligt 76 § kommunallagen och 78 § landstingslagen räknas från den dag då verkställd justering av det över beslutet förda protokollet tillkännagivits på kommunens respektive landstingskommunens anslagstavla, medan besvärstiden enligt 12 § förvaltningslagen räknas från den dag då klaganden fått del av beslutet. Regeringsrätten har nyligen i mål angående besvär över ett beslut av en sjukhusdirektion att avslå framställning om utbekommande av sjukjournal avvisat besvåren som för sent inkomna under hänvisning till att besvåren författningsenligt skulle ha inkommit inom tre veckor från den dag, då verkställd justering av det över direktionens beslut förda protokollet tillkännagivits på landstingskommunens anslagstavla men besvåren kommit in efter denna tids utgång (beslut den 24 september 1973 på besvär av R. Skärberg, II:9, 814-1973). Den tolkning som Kaijser gjort sig till talesman för synes sålunda omfattas av regeringsrätten.

Förvaltningslagen gäller inte ärende hos kommunal myndighet om ärendet avgörs genom beslut som överklagas genom kommunalbesvär. Som förut anmärkts avgörs inte ett ärende om utlämnande av allmän handling genom sådant beslut. Förvaltningslagen måste alltså anses tillämplig i ärende hos kommunal myndighet om utlämnande av allmän handling. Eftersom fråga får anses vara om ett myndighetsutövningsärende, blir också de särskilda bestämmelserna i 14—20 §§ lagen tillämpliga. Av särskilt intresse i detta sammanhang är föreskriften i 18 § att sökande skall underrättas om innehållet i beslut varigenom myndighet avgör ärende, om det ej är uppenbart obehövt, och att han även skall underrättas om vad han har att iaktta vid talan mot beslutet, om det är uppenbart att beslutet går honom emot. Det måste sägas att det efter förvaltningslagens tillkomst framstår som

högst oegentligt att beträffande besvär över kommunal myndighets beslut att vägra utlämna allmän handling tillämpa bestämmelserna om besvärstid i kommunal- och landstingslagarna, medan på handläggningen i övrigt förvaltningslagen skall tillämpas.

Den kompletterande regeln i 2 kap. 11 § andra stycket TF framstår närmast som en förvaltningsbesvärregel av ordinärt slag på vilken alltså 12 § förvaltningslagen blir tillämplig. Fråga om tillämpning av den kompletterande regeln synes emellertid numera ej kunna uppkomma vad gäller kommunala eller landstingskommunala myndigheters beslut så som reglerna om kommunalbesvär blivit utformade i 76 § 2 mom. kommunallagen och 78 § 2 mom. landstingslagen.

I motiven till de här behandlade bestämmelserna anförde departementschefen (prop. s. 45) att otvivelaktigt vid antagandet av den föreslagna ordningen behovet av ett administrativt besvärsförfarande på ifrågavarande område skulle komma att bli än mera kännbart än förut. Häri kan man fortfarande instämma och tillägga att efter förvaltningslagens tillkomst förutsättningar skapats för ersättande av den tämligen improviserade ordningen med en mera ändamålsenlig. Med detta har jag velat fästa offentlighets- och sekretesslagstiftningskommitténs uppmärksamhet på det behov av översyn av bestämmelserna i 2 kap. TF om ändringsökande som förvaltningslagen väcker.

Myndighets utlämnande av sekretesskyddad handling till annan myndighet

I ärende där länsåklagaren Bert de Woul begärt prövning av handläggningen hos Stockholms norra utskrivningsnämnd av fråga om utskrivning av en patient på Beckomberga sjukhus, som av domstol överlämnats till sluten psykiatrisk vård, och av fråga om utlämnande till honom av den beträffande patienten förda sjukjournalen begärde utskrivningsnämnden klarläggande svar från JO på vissa principiella frågor som hänförde sig till tillämpningen av 38 § andra stycket sekretesslagen om förundersökningsledares rätt att utbekomma sekretesskyddad handling. Vid ärendets avgörande anförde JO Wennergren i denna del följande.

Av tillgängliga handlingar framgår att ärendet för de Wouls del började genom att från distriktsåklagaren L. Lindell vid åklagarmyndigheten i Hallsbergs åklagardistrikt till länsåklagarmyndigheten inkom en skrivelse i vilken Lindell efter redogörelse för myndigheternas befattningsmed S. uttalade att det enligt hans mening var anmärkningsvärt att S. utskrivits efter så kortvarig vistelse på sjukhuset och under förevarande omständigheter, trots att S. dokumenterat sig så-

som farlig och synes haft ett akut vårdbehov. Lindell överlämnade sin skrivelse för kännedom och för den åtgärd vartill den kunde för-
 anleda. Skrivelsen som kom till länsåklagarmyndigheten den 15 novem-
 ber 1971 föranledde de Woul att den 6 december 1971 tillskriva ut-
 skrivningsnämnden med hemställan att få ta del av de handlingar vara
 utskrivningsnämnden grundat sitt beslut den 8 september 1971 beträf-
 fande utskrivning av S. Sedan ärendet sedermera tagits upp av lokal-
 styrelsen för hälso- och sjukvårdsnämndens västra förvaltningsområde,
 beslöt denna den 13 april 1972 att lämna framställningen utan bifall
 och gav besvärshänvisning till Kungl. Maj:t. I styrelsens protokoll an-
 tecknades som skäl till avslaget att det skett med hänsyn till den för-
 troendesituation som måste råda mellan patient och läkare. Sjukhus-
 direktören fick i protokollet som sin mening antecknat att han ansåg
 att ett utlämnande av ifrågavarande journalhandlingar bort ske. I
 protokollet var vidare antecknat att juridiska avdelningen vid förvalt-
 ningsutskottets kansli i yttrande avslutningsvis anfört att ett utlämnande
 av ifrågavarande handlingar till länsåklagaren var förenligt med de
 sekretesskyddade intressena. Sedan de Woul anfört besvär över lokal-
 styrelsens beslut och besvären först beretts på regeringsrättens kansli,
 överlämnades handlingarna den 8 september 1972 från regeringsrättens
 kansli till socialdepartementet för föredragning i konselj. I beslut den
 6 oktober 1972 fann Kungl. Maj:t skäl inte föreligga att vägra utläm-
 nande av sjukjournalen rörande S. till länsåklagaren. På grund härav
 upphävde Kungl. Maj:t myndigheternas beslut samt visade målet åter
 till lokalstyrelsen för ny behandling.

Varken 2 kap. tryckfrihetsförordningen eller sekretesslagen inne-
 håller bestämmelser som hänför sig till utlämnande av allmänna hand-
 lingar myndigheter emellan. Den fria tillgång till allmänna handlingar
 som lagstiftningen reglerar begränsar sig till "varje svensk medborgares"
 rättigheter i detta hänseende. En paragraf i sekretesslagen intar emeller-
 tid en särställning i det att den går in också på förhållandet mellan
 myndigheter. I 38 § andra stycket sekretesslagen föreskrivs sålunda
 att, om handling, som ej får utlämnas till envar, kan antas vara av
 betydelse som bevis i rättegång eller för förundersökning i brottmål,
 kan domstol, där rättegången förs eller fråga som hör till förunder-
 sökningen får tas upp, förordna att handlingen skall tillhandahållas
 domstolen eller undersökningsledaren.

I 38 § första stycket sekretesslagen sägs att där det finnes erforderligt
 för tillvaratagande av allmän eller enskild rätt, får Konungen utan
 hinder av vad eljest stadgas i lagen förordna om handlingars utläm-
 nande.

Ursprungligen fanns i 38 § sekretesslagen endast den bestämmelse
 som nu är intagen i paragrafens första stycke. Bestämmelsen går till-
 baka på förslag i betänkandet "Förslag till ändrade bestämmelser

rörande allmänna handlingars offentlighet" (SOU 1935:5 s. 41). Där anfördes att allmänna process- och förvaltningsrättsliga principer synes böra föranleda införande av bestämmelse om parts rätt att i mål och ärenden hos domstol eller annan myndighet utbekomma protokoll och andra handlingar och att i liknande syfte borde finnas ett stadgande om att Konungen, då det finnes erforderligt för tillvaratagande av Kronans, menighets eller enskilds rätt, får utan hinder av vad eljest stadgas i lagen förordna om handlingars utlämnande. Det tillades att med denna regel inte åsyftades att föreskriva att Konungens tillstånd är erforderligt för att myndighet skall kunna inge handling till domstol. Stadgandet skulle avse det fall att handling behöver utlämnas till enskild för tillvaratagande av Kronans eller menighets intresse eller att enskild behöver utfå handlingen för att med densamma styrka sin rätt vare sig inför domstol, annan myndighet, skiljemän eller enskilda.

Med anledning av att från advokatsamfundet erinrats mot förslaget att prövningen av frågor om sådant utlämnande, som innebar brytande av sekretess, inte borde ske av Kungl. Maj:t i statsrådet utan i stället såvitt handlingens utfående var erforderligt för tillvaratagande av enskild rätt som regel anförtros domstol, anförde departementschefen (prop. 1936:140 s. 138) att det åtminstone i en del fall bör ankomma på Kungl. Maj:t i statsrådet att pröva om en handling kan utlämnas med hänsyn till ett statsintresse som påkallar dess hemlighållande och att det torde möta betydande svårigheter att utskilja de fall då prövningen bör ske i denna ordning. Spörsmålet sammanhänge dessutom med den ännu i lag väsentligen oreglerade frågan om editionsplikt i process med avseende på handlingar överhuvud. Departementschefen anslöt sig till ett uttalande att spörsmålet huruvida och i vad mån beträffande hemliga allmänna handlingar en editionsplikt borde gälla för kronan i processer vid allmän domstol lämpligen torde lösas i samband med den allmänna rättegångsreformen.

I den proposition varigenom det nuvarande andra stycket tillades i 38 § sekretesslagen (prop. 1947:260) anfördes (s. 23) att några allmänna regler då ej fanns meddelade om tillhandahållande åt domstol av allmän handling som förvaras hos stats- eller kommunalmyndighet. Endast för vissa särskilda fall fanns bestämmelser utfärdade. Det uttalades också (s. 10) att bestämmelserna i sekretesslagen avser endast allmän handlingars utlämnande till enskilda. I vad mån sådan handling skall tillhandahållas annan myndighet än den som förvarar handlingen besvaras inte av lagen. Föreskrifter härom fanns meddelade endast för vissa särskilda fall. I övrigt torde av myndigheternas skyldighet att bistå varandra i allmänhet följa att de, åtminstone i viss utsträckning, borde tillhandagå varandra med handlingar, även om dessa är hemliga. Hänsyn fick dock härvid tas till handlingens beskaffenhet och omständigheterna i övrigt. Enligt förslag av processlagberedningen skulle dom-

stol få befogenhet att, då handling som inte är offentlig kunde antas vara av betydelse som bevis i rättegång eller för förundersökning i brottmål, förordna om handlingens tillhandahållande för sådant ändamål åt domstolen eller undersökningsledaren. Departementschefen anförde (s. 27) att syftet med de i rättegångsbalken upptagna bestämmelserna om editionsplikt varit att alla handlingar som enligt domstolens mening kan antas äga betydelse som bevis skall företes. Endast i vissa snävt avgränsade fall hade inskränkningar i editionsplikten medgetts. Samma synpunkter gjorde sig gällande i fråga om allmänna handlingar även om dessa är hemliga. Starka skäl talade därför för att fråga om företeende av allmän handling som är hemlig prövas av domstolen.

Sammansatta konstitutions- och första lagutskottet erinrade i sitt utlåtande över propositionen (1947:1 s. 10) om att hovrätten över Skåne och Blekinge anfört betänkligheter och uttalat att sekretesslagen allenast avser att reglera de enskilda medborgarnas rätt att från myndigheter utbekomma allmänna handlingar men inte inlåter sig på att bestämma i vad mån myndigheterna inbördes skall äga tillgång till varandras handlingar. Den ursprungliga ramen för sekretesslagen skulle därför brytas i viss mån genom en bestämmelse att domstol äger förordna om hemlig handling tillhandahållande. Utskottet förklarade sig i princip dela dessa betänkligheter och menade att med hänsyn härtill det var att föredra att utbryta det föreslagna nya stycket i 38 § sekretesslagen till en särskild lag. Av praktiska skäl fann utskottet dock detta mindre lämpligt. Utskottet ville dock understryka att stadgandets införande i lagen — vilket motiverades av att det avsåg att reglera parts rätt att få bruka en allmän handling som bevis i rättegång, ehuru den är hemlig — inte fick föranleda en sådan tolkning av lagens bestämmelser i övrigt att det skulle reglera handlingars utlämnande från den ena myndigheten till den andra. Vid en kommande översyn av sekretessbestämmelserna borde spørsmålet om formen för editionspliktens reglering tas under förnyad omprövning. Frågan har sedermera behandlats av offentlighetskommittén i dess betänkande "Offentlighet och sekretess" (SOU 1966:60 s. 101).

Enskild som är missnöjd med en förvaltningsmyndighets beslut om avslag på framställning om utbekommande av allmän handling har i praktiken två vägar att välja mellan för att nå sitt mål. Han kan sålunda antingen anföra besvär över beslutet enligt reglerna i 2 kap. 10 och 11 §§ tryckfrihetsförordningen under påstående att beslutet inte är lagligen grundat, vilka besvär i sista instans prövas av regeringsrätten, eller göra framställning hos Konungen i statsrådet enligt föreskriften i 38 § första stycket sekretesslagen under påstående att det är erforderligt för tillvaratagande av allmän eller enskild rätt att han får tillgång till handlingen. I vissa fall kan också framställning hos Konungen i statsrådet enligt 37 § sekretesslagen komma i fråga.

Av förarbetena till 38 § första stycket sekretesslagen framgår att föreskriften där är tillämplig endast då enskild önskar utbekomma en handling trots att den är sekretesskyddad gentemot honom enligt bestämmelse i sekretesslagen. Av uttalandena i förarbetena kan vidare utläsas att med enskild också åsyftas företrädare för kronan eller menighet, dvs. kommun o. l. I sammanhanget kan emellertid inte avses andra fall än då tjänsteman eller myndighet behöver få del av en sekretesskyddad handling för tillvaratagande av något kronans eller kommuns privaträttsliga intresse. Erinras kan här också om de uttalanden som gjorts i denna riktning beträffande tolkningen av begreppet "enskild" i 3 § förvaltningslagen (prop. 1971:30 s. 334). Det kan sålunda inte antas att bestämmelsen kan åberopas av en myndighet som önskar utbekomma en allmän handling från en annan myndighet för att tillvarata något offentligrättsligt allmänt intresse.

En myndighet, som nekats tillgång till en hos annan myndighet förvarad allmän handling, är emellertid inte nödgad att finna sig häri utan kan under vissa förutsättningar bringa saken under Kungl. Maj:ts prövning. I 56 § 1 mom. 1928 års taxeringsförordning stadgades att "de ämbets- och tjänstemän vilka i och för sin befattning böra erhålla del därav" skulle ha tillgång till självdeklaration. Sedan en åklagare hos en länsstyrelse begärt att få utbekomma avskrifter av självdeklarationer för utredning angående påstått brott mot aktiebolagslagen, fann länsstyrelsen ej skäl att mot vederbörandes bestridande utlämna begärda avskrifter. Besvär av åklagaren häröver hos Kungl. Maj:t prövades av regeringsrätten som undanröjde länsstyrelsens beslut, när klaganden fick anses äga utbekomma avskrift av deklARATIONERNA i de delar som skäligen kunde antas vara av betydelse för utredningen (RÅ 1940 ref. 63). Målet torde ha prövats i regeringsrätten på grund av att fråga var om tillämpning av bestämmelse i taxeringsförordningen och taxeringsmål enligt den då gällande regeringsrättslagen låg under regeringsrättens kompetens. Ytterligare två mål av liknande natur finns refererade i regeringsrättens årsbok (RÅ 1953 ref. 39: talan av exekutionsbiträde om utbekommande av taxeringshandlingar och RÅ 1954 ref. 42: talan av exekutionsdirektör om utbekommande av taxeringshandlingar).

Numera stadgas i 50 § 1 mom. sjätte stycket taxeringsförordningen (1956:623) att självdeklaration skall tillhandahållas de myndigheter vilka i och för sin verksamhet bör erhålla del därav. Vidare föreskrivs i 46 § taxeringsförordningen att för taxering erforderlig handling skall, då så begärs för taxeringskontroll, tillhandahållas av statligt eller kommunalt verk, allmän inrättning eller överförmyndare. Är fråga om sekretesskyddad handling, får handlingen dock tillhandahållas endast efter framställning av skattechef. Finnes vid prövning av sådan framställning att handlingens tillhandahållande skulle för det allmänna eller med hänsyn till enskilds befogade intressen lända till synnerligt men,

får framställningen lämnas utan bifall. Skattechefen kan emellertid i så fall ansöka hos Kungl. Maj:t om förordnande att handlingen skall tillhandahållas honom.

I förarbetena till sistnämnda bestämmelser anfördes följande, sedan det konstaterats att det torde finnas åtskilliga allmänna handlingar vilka med hänsyn till befogade sekretessintressen inte bör få utlämnas till taxeringsmyndighet (prop. 1955:160 s. 146).

För att dessa intressen skall vinna tillbörligt beaktande synes man lämpligen kunna anknyta till den ordning som nu torde få anses gälla och låta den myndighet som förvarar handlingen pröva i vad mån denna kan tillhandahållas. Att framställningar härom i stor utsträckning bör bifallas framgår av det förut sagda. Finnes emellertid med hänsyn till det allmänna eller enskildas berättigade intressen att handlingens tillhandahållande skulle kunna lända till synnerligt men, bör handlingens tillhandahållande kunna vägras. I dylikt fall bör dock taxeringsmyndigheten äga hänskjuta frågan till avgörande hos Kungl. Maj:t i statsrådet. Motsvarande bör gälla om den myndighet, som förvarar handlingen, finner att handlingen tillhör dem som generellt undantagits från skyldigheten för myndighet att tillhandahålla taxeringsmyndighet handlingar.

I förarbetena till bestämmelsen i 50 § 1 mom. sjätte stycket taxeringsförordningen anfördes (prop. 1956:150 s. 348).

Såsom framhölls i propositionen nr 160 till 1955 års riksdag torde, i fråga om myndighets rätt att få ta del av hemliga handlingar hos annan myndighet, såsom en huvudregel gälla att den myndighet, som innehar sådan handling, skall äga från fall till fall pröva i vad mån ett tillhandahållande till annan myndighet är förenligt med det sekretesskyddade intresset. De nyss återgivna bestämmelserna i taxeringsförordningen står i överensstämmelse med denna huvudregel. Att närmare än där skett angiva i vilken utsträckning deklARATIONER och därmed i sekretesshänseende jämställda handlingar bör tillhandahållas annan myndighet skulle vara förenat med särskilda problem. Det synes nämligen knappast kunna komma i fråga att uppställa så snäva begränsningar som exempelvis gäller allmänna straffregistret. Det är förutsatt att självdeklARATIONER skall kunna utlämnas till polismyndigheter och åklagare, i varje fall såvitt angår fall av falskdeklARATION eller vårdslös deklARATION. Domstolarna äger en ovillkorlig rätt att förordna att hemliga taxeringshandlingar skall företes i rättegång. I två under senare år meddelade utslag av regeringsrätten har — såsom jämväl påpekats av länsstyrelsen i Västernorrlands län — indrivningsmyndighet tillerkänts rätt att erhålla upplysningar ur självdeklARATIONER. Man torde även i vissa andra fall kunna räkna med att en avvägning mellan å ena sidan det sekretesskyddade intresset samt å andra sidan angelägenheten av ett utlämnande kan leda till att ett utlämnande finnes kunna äga rum. Det bör emellertid hållas i minne att taxeringsmyndigheterna tillagts förhållandevis stora befogenheter att erhålla insyn i eljest sekretesskyddade förhållanden och att därför en tämligen restriktiv hållning från taxeringsmyndigheternas sida torde vara motiverad. Enligt min mening bör det åtminstone tills vidare liksom hittills överlämnas åt

praxis att träffa avgöranden i hithörande frågor utifrån de allmänna principer, som framgår av det föregående, och även med ledning av omständigheterna i de särskilda fallen.

Nämnas bör också att det i 50 § sjunde stycket taxeringsförordningen föreskrivs att självdeklaration får, på sätt Kungl. Maj:t förordnar, för statistisk bearbetning, utlämnas till den ämbetsmyndighet eller tjänsteman, åt vilken Kungl. Maj:t uppdrar utförandet av sådan bearbetning.

Med anledning av den ordning som anvisats för lösande av meningsmotsättningar mellan taxeringsmyndighet och annan myndighet om utlämnande av hemlig allmän handling — hänskjutande till Kungl. Maj:t i statsrådet — kan erinras om att statens myndigheter och tjänstemän enligt 47 § regeringsformen skall "lyda Konungens bud och befallningar och räcka varandra handen till fullgörande därav och av allt vad rikets tjänst utav dem fordrar". De åberopade föreskrifterna i 50 § taxeringsförordningen ter sig ur denna synvinkel endast som en bekräftelse av den direktivrätt Kungl. Maj:t som högsta statsmyndighet har gentemot underlydande statliga organ. Emellertid begränsar sig taxeringsförordningens föreskrifter om utlämnande av hemlig allmän handling till taxeringsmyndighet inte till statliga myndigheter. Också kommunala myndigheter kan av Kungl. Maj:t med stöd av föreskrifterna åläggas att utlämna sådan handling. I denna del får föreskrifterna anses spela en självständig roll. Det kan tilläggas att Kungl. Maj:ts befogenhet som högsta statsmyndighet att förordna om att en myndighet skall tillhandahålla en annan myndighet en hemlig allmän handling inte kan ses som ett utflöde ur Kungl. Maj:ts dispensmakt. Fråga är ju inte om att medge undantag från sekretesslagen, vilken ej gäller myndigheter emellan, utan om att överpröva en myndighets bedömning att ett utlämnande ej är förenligt med det sekretesskyddade intresse som gör handlingen till en hemlig handling gentemot allmänheten enligt sekretesslagen. Som ytterligare exempel på Kungl. Maj:ts förordnande om utlämnande av handling till myndighet kan nämnas de förordnanden av denna natur som Kungl. Maj:t meddelar till förmån för statliga kommittéer och utredningar. Efter tillkomsten av 1956 års taxeringsförordning och det förtydligande av rättsläget med avseende på handläggningen av frågor om utlämnande av hemlig allmän handling till myndighet som därvid skett, har klagomål från myndighet över annan myndighets avslag på framställning om utbekommande av taxeringshandling ej längre prövats i regeringsrätten utan av Kungl. Maj:t i statsrådet (RÅ 1963 ref. 46 avseende framställning av tjänsteman hos försvarets civilförvaltning om utbekommande av debiteringslängd hos lokal skattemyndighet, som prövades av Kungl. Maj:t i statsrådet efter regeringsrättens hörande).

Utskrivningsnämnden har frågat om 38 § andra stycket sekretesslagen innefattar en exklusiv reglering av förundersökningsledares rätt

att utbekomma sekretesskyddad handling, som kan antas vara av betydelse för förundersökningen. Av departementschefsuttalandet rörande tillämpningen av 50 § 1 mom. sjätte stycket taxeringsförordningen framgår att så inte kan anses vara fallet. Den specialreglering av frågan som getts i denna författningsbestämmelse utgör exempel på en reglering som gäller vid sidan av 38 § andra stycket sekretesslagen. I vad mån en förundersökningsledare också på andra områden än taxeringsområdet med stöd av de allmänna grundsatserna för tillhandahållande av hemliga allmänna handlingar myndigheter emellan kan — i sista hand genom att underställa saken Kungl. Maj:t i statsrådet — erhålla tillgång till sådan handling är en öppen fråga. Det synes dock ligga närmast till hands att anta att, i avsaknad av sådan specialreglering som finns i taxeringsförordningen, saken skall prövas i den i 38 § andra stycket sekretesslagen föreskrivna ordningen, om en myndighet inte anser sig kunna ta på eget ansvar att utlämna handlingen till förundersökningsledaren. Något formellt hinder synes dock ej föreligga mot att någon av myndigheterna underställer Kungl. Maj:t i statsrådet frågan. Av vad jag nu sagt framgår också att enligt min mening föreskrifterna i 38 § andra stycket sekretesslagen ej lägger hinder i vägen för en förundersökningsledare att, som utskrivningsnämnden uttryckt saken, ”gå förbi bestämmelsen genom att i stället begära handlingarnas utlämnande direkt från den myndighet där de förvaras”. Ett sådant förfarande bör fastmera vara det som i första hand prövas. Endast i tveksamma fall och fall där myndigheten kan antas ställa sig avvisande finns det skäl att begära domstolens prövning.

Vad gäller utskrivningsnämndens andra två frågor avseende den ”in dubio-regel” som nämnden tycker sig urskilja som grund för Kungl. Maj:ts beslut ställer det sig svårare för mig att göra något uttalande. Jag skulle naturligtvis också på denna punkt kunna hänvisa till det nyss återgivna departementschefsuttalandet och de grundsatser som skildrats däri. Samtidigt måste jag emellertid i så fall göra den reservationen att det ej för mig står klart varur Kungl. Maj:t hämtat befogenhet att upphäva lokalstyrelsens beslut att ej utlämna de ifrågavarande handlingarna till länsåklagaren. Jag vill här inskjuta att det synes helt klart att de Woul i ärendet ansetts uppträda inte som privatperson utan på tjänstens vägnar.

Såvitt jag kunnat förstå har Kungl. Maj:t ej stött sig på 38 § första stycket sekretesslagen då Kungl. Maj:t förordnat om handlingarnas utlämnande. Enligt vad förut sagts var detta ej heller möjligt, eftersom författningsrummet endast är tillämpligt på utlämnande till enskild och de Woul inte uppträdde som enskild i den betydelse detta begrepp enligt vad förut sagts får anses ha i detta sammanhang. Inte heller lär mot bakgrund av sammansatta konstitutions- och första lagutskottets uttalande 1947 någon analogitillämpning av författningsrummet kunna

tänkas i fråga om utlämnande av hemlig allmän handling till myndighet som ej uppträder som "enskild". Det förefaller därmed som om Kungl. Maj:t skulle ha stött sig på sina allmänna befogenheter som högsta statsmyndighet. Beaktas kan också att lokalstyrelsen genom att ge besvärshänvisning till Kungl. Maj:t själv gett uttryck för en villighet att underkasta sig Kungl. Maj:ts direktiv och att ärendet ej gällde sekretesskyddade intressen av kommunal natur. Det är emellertid det oaktat oklart vilka Kungl. Maj:ts befogenheter är och hur långt de sträcker sig när det gäller statsreglerad kommunalförvaltning. I princip intar inom en kommun kommunstyrelsen respektive landstingets förvaltningsutskott ställningen som "regering". Beträffande statskontrollen över landstingskommuns sjukvårdande verksamhet anges i sjukvårdslagen intet annat än att högsta tillsynen över denna utövas av socialstyrelsen (5 § lagen). Det sägs alltså inte som i 5 § skollagen att "närmast under Konungen utövas högsta inseendet över" etc. Kungl. Maj:t står inte under JO:s tillsyn och jag är därför förhindrad att inleda någon utredning om Kungl. Maj:ts beslutsfattande i det aktuella fallet. Det kan endast konstitutionsutskottet göra. I detta läge är det inte heller möjligt för mig att i vidare mån än som skett besvara de frågor utskrivningsnämnden ställt om principerna för bedömningen i ett sådant ärende hos Kungl. Maj:t som det nu diskuterade.

Exekution

Felaktigt förfarande av utmätningsman vid försäljning av utmätt fartyg

Åkerlunds Skrot AB i Ås köpte sommaren 1971 för 3 000 kr. fartyget "Las Vegas", som sedan flera år legat förtöjt vid en kaj i Östersund, för upphuggning till skrot. Till gäldande av vissa skulder, som bolaget ådragit sig, utmätte kronofogdemyndigheten fartyget den 23 augusti 1971. Utmätningssmannen värderade därvid fartyget till 2 000 kr. Där- efter utmättes "Las Vegas" för andra bolagets skulder vid ytterligare tre tillfällen, nämligen den 13 januari samt den 4 och 22 februari 1972. Kronofogdemyndigheten beslöt att försälja fartyget under hand i stället för på exekutiv auktion. I kungörelse i ortspressen den 23 mars 1972 infordrades anbud på "Las Vegas". Den 10 maj 1972 antog kronofogde- myndigheten det högsta avgivna budet, som löd på 1 350 kr.

I skrifter, som inkom till JO den 18 maj samt den 20 och 26 juni 1972, riktade Sten Åkerlund, Birger Åkerlund och Johnny Åkerlund, var för sig, kritik mot kronofogdemyndigheten. De anförde därvid bl.a. följande. Rörande exekution i fartyg finns speciella bestämmelser i utsokningslagen. Kronofogdemyndigheten tillämpade dock inte dessa bestämmelser utan de regler som gäller för utmätning av annan lös egendom än fartyg. Detta kunde inte anses korrekt.

Efter remiss inkom yttrande från biträdande kronofogden Olof Törn- kvist, som anförde bl.a. följande.

Anledningen till att "Las Vegas" har försålts som lös egendom i stället för enligt reglerna för försäljningen av fartyg grundar sig på följande övervägande.

"Las Vegas" har under åtskilliga år legat vid kaj i Östersunds hamn och där undergått en successiv vandalisering, då före ägaren icke hade förutsättningar att driva den "nattklubbsverksamhet" som var inhyt i båten. Båten har icke gått i trafik på många år. En mäklarfirma fick i uppdrag att försöka sälja båten, vilket skedde någon gång i juli— augusti 1971. Båten var mycket svårsåld då i stort sett endast skrovet var intakt; maskinen och inredningen hade plundrats på de värde- fullaste beståndsdelarna, varför stora summor måste investeras för att båten skulle bli körduglig igen. Båten såldes därför till Åkerlunds Skrot AB för 3 000 kronor i och för nedskrotning och säljaren garan- terade i köpehandlingen att båten icke häftade för några skulder. Båten fick icke av bolaget iståndsättas så att den åter kom i trafik på Storsjön. Bolaget lät bogsera båten till en uppläggningsplats i Storsjön invid Tängs järnvägsstation, där den skulle skäras ned till skrot.

Då utmätningen av båten första gången skedde i augusti 1971 uppkom över huvud taget aldrig frågan att båten skulle betraktas som ett fartyg. Båten värderades som skrot och ansågs utgöra ett någorlunda lätt realiserbart föremål i bolagets skrotlager. Vidare upplystes att, med anledning av att båten skulle skrotas, båten hade blivit avförd ur fartygsregistret. Denna uppgift har vid senare företagen kontroll med fartygsregistret visat sig vara felaktig. Båten finns fortfarande intagen i fartygsregistret under namnet "Las Vegas" och med registreringsnummer 2985. Som ägare är registrerad Johan Tage Lindgren (förra ägaren) och vidare har den 9.8.1971 från Lindgren inkommit en anmälan om att båten försåls till Åkerlunds Skrot AB, Ås. Någon omregistrering av äganderätten har icke skett då bolaget trots anmodan brevledes icke har bekräftat att det är ägare till båten. Något avförande ur registret blir icke aktuellt förrän bevis om att den verkligen skrotats ned inkommit till fartygsregistret.

Den omständigheten att "Las Vegas" fortfarande står kvar i fartygsregistret innebär icke enligt mitt förmenande att båten därmed ovillkorligen måste betraktas som fartyg enligt utsökningslagens bestämmelser. Med fartyg förstås "ett fortskaffningsmedel, som är avsett för idkande av sjöfart". Då dessa förutsättningar i allt väsentligt icke kunde anses vara uppfyllda beträffande "Las Vegas" ansåg jag att bestämmelserna om försäljning av fartyg icke var tillämpliga vid realisationen av den utmäta båten. Till följd av detta ståndpunktstagande har båten försåls enligt de regler som gäller för lös egendom.

Skulle jag emellertid härutinnan ha gjort mig skyldig till en felaktig bedömning vill jag emellertid framhålla att någon ekonomisk skada icke kan ha åsamkats någon part genom användandet av det försäljnings sätt som skedde. Reglerna för fartygsförsäljning har tillkommit för att skydda de borgenärer som kan ha säkerhet i fartyg i form av fartygsinteckning eller sjöpanträtt. Några sådana rättsägare existerar icke i detta fall då båten övergick gravationsfri i Åkerlunds Skrot AB:s ägo. Vidare är ett försäljningsförfarande genom överexekutor förknippat med extra kostnader jämfört med försäljning i den ordning som stadgas för lös egendom. Som jämförelse kan nämnas att ett fartyg, som utmättes vid ungefärligen samma tidpunkt, nyligen försåls av överexekutor i Jämtlands län och kostnaderna uppgick därvid till drygt 300 kronor. Slutligen kan framhållas att något avsevärt högre bud än den nu uppnådda köpeskillingen för båten, svårligen hade kunnat erhållas genom försäljning genom överexekutors försorg.

Från inskrivningsdomaren i Stockholms domsaga inhämtades följande. Ångfartyget "Las Vegas" (tidigare "Östersund") med registreringsnummer 2985 besväras av två inteckningar. Den första inteckningen meddelades den 23 maj 1921 till säkerhet för ett skuldebrev den 15 april 1921 å 15 000 kr. av Östersunds Ångbåtsaktiebolag till innehavaren. Den andra inteckningen meddelades den 22 april 1964 till säkerhet för ett skuldebrev den 6 februari 1964 å 50 000 kr. av T. Lindgren till innehavaren.

Vidare inhämtades från kronofogdemyndigheten följande. Åkerlunds Skrot AB köpte "Las Vegas" av Tage Lindgren. Denne hade i sin tur förvärvat fartyget 1959. Inteckningen på 50 000 kr. innehar Lindgrens

bror som säkerhet för en växelaccept. Växeln är numera nedamorterad till ca 8 000 kr. Lindgren har för Törnkvist uppgivit, att brodern ej avser att resa några krav på ersättning med anledning av den exekutiva försäljningen. Inteckningen på 15 000 kr. vet Lindgren ingenting om. Den omnämndes över huvud inte då Lindgren köpte fartyget. Vid den exekutiva försäljningen förvärvades "Las Vegas" av Frösö båtklubb, som avsåg att iståndsätta fartyget. Detta visade sig dock vara av ekonomiska skäl omöjligt. Klubben har därför beslutat att taga upp fartyget på land och använda det som klubbhus.

Ärendet avgjordes av ställföreträdande JO Sverne, som därvid anförde följande, såvitt nu är i fråga.

För utmätning och försäljning av fartyg gäller i första hand utsökningslagens allmänna bestämmelser om lös egendom. Utsökningslagen innehåller emellertid även ett flertal särskilda bestämmelser om exekution i fartyg. Sålunda lämnas exempelvis i 73 § vissa föreskrifter angående tillvägagångssättet vid utmätning av fartyg. I 85 § 1 och 3 styckena, vilka stadganden fr.o.m. den 1 januari 1972 överförts till 47 § 1 och 2 styckena utsökningskungörelsen (1971:1098), föreskrives vidare, att det åligger utmätningsman att underrätta dels överexekutor, dels myndighet som handlägger ärenden angående inteckning i fartyg om utmätning skett av fartyg, som blivit infört i fartygsregistret. Av 89 § och 96 a § framgår att försäljning av utmätt fartyg alltid skall ske på auktion och således ej får ske under hand. Auktion på fartyg, som enligt mätbrev eller på fartyget anbragt tontalsmärke har en dräktighet av tjuo registerton eller därutöver, eller på annat fartyg, som blivit infört i fartygsregistret, skall enligt 90 § förrättas av överexekutor. Annat fartyg säljs av utmätningsmannen. I utsökningslagen ges också vissa speciella bestämmelser om kungörandet av fartygsauktion, om själva auktionen, om köpeskillings fördelning m.m. Anledning till dessa särskilda stadganden är att i fartyg ofta finns tredje man tillkommande rättigheter — t.ex. sjöpanträtt och fartygsinteckning — som skall beaktas vid försäljningen. Bl.a. framgår av 95 § 4 stycket att fartyget, sedan köpeskillingen guldits, i köparens hand är fritt från all förre ägarens gäld, där ej köparen träffat annan överenskommelse med inteckningshavaren (jfr 19 § lagen om inteckning i fartyg) samt av 139 § 2 stycket att inteckningshavare har rätt till utdelning ur köpeskillingen även om han ej gjort anmälan därom.

Vid utmätningen och den exekutiva försäljningen av "Las Vegas" tillämpade kronofogdemyndigheten, som ej ansåg "Las Vegas" vara fartyg i utsökningslagens mening, de bestämmelser som gäller för exekution av annan lös egendom än fartyg. Klagandena har ansett att myndigheten härutinnan förfarit felaktigt och att detta felaktiga tillväga-

gångssätt medfört menliga ekonomiska konsekvenser såväl för dem som för deras borgenärer.

Utsökningslagen innehåller ingen definition på begreppet fartyg. Icke heller lämnar sjölagen eller annan lagstiftning något klart besked i denna fråga. Det ankommer följaktligen på de exekutiva myndigheterna att med ledning av de uttalanden som i samband med lagstiftningsarbete och i sjörättslig litteratur må ha gjorts i denna fråga från fall till fall pröva, om viss egendom är att anse som fartyg eller ej. Viss vägledning torde därvid kunna erhållas bl.a. från en kommentar till den finska sjölagen, vari anföres följande (se Rudolf Beckman: Handbok i sjörätt, 5:e uppl. s. 4 f). I sjörättslig bemärkelse förstås i allmänhet med fartyg ett fortskaffningsmedel, varmed sjöfart idkas. Krav på viss storlek uppställs ej, men smärre farkoster som roddbåtar och liknande räknas ej som fartyg liksom ej heller flottar och andra primitiva anordningar. Införande i fartygsregistret har ej avgörande betydelse. Det är utan betydelse för begreppet fartyg, om detta framdrives med egen eller främmande kraft. Pråmar och dylikt kan således vara att anse som fartyg. Övergående förlust av rörelseförmågan, såsom uttagning av maskiner eller avlägsnande av segel, anses heller inte ha betydelse för begreppet fartyg. Över huvud torde för förlust av egenkapen av fartyg krävas att fartyget ej längre är iståndsättligt, dvs. vrak.

Vid min bedömning av ärendet finner jag övervägande skäl tala för att "Las Vegas" var att anse som fartyg i utsökningslagens mening och att de särskilda bestämmelserna om exekution i fartyg således hade bort tillämpas. Jag har därvid särskilt beaktat, att "Las Vegas", som hade en dräktighet av 95 registerton, var infört i fartygsregistret, att "Las Vegas" var in-tecknat för betydande belopp, att någon förklaring om att båten ej var iståndsättlig ej synes ha gjorts samt att den båtklubb, som köpte "Las Vegas", vid köpet ansåg det möjligt att sätta båten i gångbart skick.

Även om jag sålunda anser att utmätningsmannen förfor felaktigt, då han lät sälja "Las Vegas" under hand, kan det oriktiga förfarandet under förhandenvarande omständigheter ej läggas honom till last som tjänstefel. Hänsyn får sålunda tagas till att rättsreglerna på ifrågasvarande område för närvarande erbjuder icke obetydliga tolkningssvårigheter. Förslag har därför också nyligen framlagts om att ändra utsökningslagen på sådant sätt, att utmäta, registrerade fartyg alltid skall försäljas av överexekutor, medan icke registrerade fartyg skall försäljas av utmätningsmannen enligt de regler i utsökningslagen som i allmänhet gäller om försäljning av utmätt lös egendom (se SOU 1971:45). Vidare kan i sammanhanget ej bortses från att "Las Vegas" kort före utmätningen försåldes som skrot samt att båtklubben numera funnit, att ett iståndsättande av "Las Vegas" som fartyg skulle draga så stora

kostnader att klubben ej anser sig ha möjligheter härtill. Jag finner följaktligen det oriktiga förfarandet vid försäljningen av "Las Vegas" ej böra föranleda någon ytterligare åtgärd från min sida utöver nu gjorda uttalanden. Vid detta ståndpunktstagande har jag även beaktat, dels att det förefaller föga sannolikt att en försäljning av "Las Vegas" genom överexekutors försorg skulle givit en större nettobehållning, dels att Åkerlunds Skrot AB eller bolagets borgenärer ej torde ha lidit någon förlust på grund av försäljningsförfarandet, dels ock att den ende kände inteckningshavaren enligt allt att döma ej har några ersättningsanspråk.

Fråga om anstånd med förvandling av bötesstraff

Vid en av JO Thyresson företagen inspektion av en åklagarmyndighet observerades ett ärende där vederbörande kronofogdemyndighet hos åklagarmyndigheten hemställt om förvandling av böter som ådömts N. I skrivelse till åklagarmyndigheten uppgavs att N. medgivits rätt att genom månatliga avbetalningar erlægga böterna »varför anstånd meddelades med fortsatta åtgärder i förvandlingsärendet». Kronofogdemyndigheten anhöll i skrivelsen att ärendet skulle få kvarligga hos åklagarmyndigheten »som påtryckningsmedel och i avvaktan på hur N. fullföljde sina avbetalningar».

Kronofogdemyndigheten återkallade senare framställningen om bötesförvandling då N. till fullo erlagt böterna.

Åklagarmyndigheten avskrev ärendet från vidare handläggning.

JO lät under hänvisning till 1 och 2 §§ lagen 20 mars 1964 om verkställighet av bötesstraff inhämta yttrande från kronofogdemyndigheten om anledningen till att kronofogdemyndigheten — sedan handlingarna överlämnats till åklagaren — medgett N. rätt till avbetalning samt meddelat anstånd »med fortsatta åtgärder i förvandlingsärendet». I yttrandet skulle även lämnas förklaring till kronofogdemyndighetens begäran att ärendet skulle få kvarligga hos åklagarmyndigheten »som påtryckningsmedel och i avvaktan på hur N. fullföljde sina avbetalningar». — Enär det inte framgick om de från kronofogdemyndigheten till åklagarmyndigheten inkomna underrättelserna om »anstånd och avbetalningar» föranlett åklagaren att avvakta med prövningen om talan om förvandling av böterna skulle väckas eller ej inhämtades också yttrande från åklagarmyndigheten om orsaken till att åklagaren, sedan den erforderliga utredningen verkställdes, inte företagit sådan prövning som avses i 6 § kungörelsen den 2 oktober 1964 rörande tillämpning av lagen om verkställighet av bötesstraff. — Vidare infordrades yttrande från exekutionsväsendets organisationsnämnd.

Vederbörande kronofogde uppgav bl. a. att hans handlande i målet i första hand förestavats av att den bötfällda skulle få största möjliga till-

fälle att betala böterna och i andra hand av att berörda myndigheter skulle besparas onödigt arbete.

Exekutionsväsendets organisationsnämnd (EON) avgav följande yttrande.

Gällande bestämmelser ger inte utmätningsman befogenhet att lämna anstånd med handläggning av förvandlingsmål. De praktiska konsekvenserna av ett sådant anstånd kan bli olyckliga. Anståndet torde inte utgöra något hinder för åklagaren att väcka talan om förvandling eller rätten att besluta därom. Anståndet kan därför bli en utfästelse, som utmätningsmannen inte kan stå för.

Kronofogdemyndigheten har tagit upp frågan huruvida det är förenligt med bestämmelserna i bötesverkställighetslagen och tillämpningskungörelsen till denna att utmätningsmannen begär återkallelse i bötesförvandlingsmålet för att sedan träffa avbetalningsuppgörelse eller lämna anstånd i indrivningsmålet. Kronofogdemyndigheten har uppgett, att sådan återkallelse förekommer ganska ofta i praktiken. I dessa fall torde enligt EON:s mening i regel följande praktiska skäl åberopas för förfarandet.

Bötesindrivningen kan återupptas utan att man behöver vänta på åklagarens eller rättens beslut. Åklagaren och rätten besparas arbete. Om talan redan har väckts, och rätten trots återkallelsen anser sig ha att pröva saken, framstår det som naturligt att med tillämpning av 14 § bötesverkställighetslagen hänskjuta saken till ny behandling av indrivningsmyndigheten. Även om det formellt sett skulle vara felaktigt att utmätningsmannen återkallar, kan sålunda någon olägenhet inte vållas av återkallelsen.

EON har förståelse för dessa praktiska skäl men hyser likväl betänkligheter. Den redogörelse som upprättas av kronofogdemyndigheten skulle möjligen i sak kunna betraktas som en hemställan om förvandling, som i så fall borde kunna bli föremål för återkallelse, sedan ärendet hänskjutits till åklagaren. Detta torde emellertid inte ha varit lagstiftarens mening. Om det framkommer nya omständigheter, som gör att utmätningsmannen finner att avbetalningsuppgörelse eller anstånd kan leda till betalning av böterna, så torde den av lagstiftaren tänkta gången vara att detta skall meddelas till åklagaren, som bör beakta förhållandet vid sin prövning av frågan om förvandlingstalan skall väckas. Om talan väckts, bör åklagaren meddela förhållandet till rättens kännedom för beaktande vid prövningen av förvandlingstalan. I kommentaren till brottsbalken av Beckman-Holmberg-Hult-Strahl (andra upplagan s. 475) uttalas, att genom bestämmelsen i 14 § bötesverkställighetslagen öppnas möjlighet att göra nytt försök att få böterna betalda genom anstånd, avbetalning eller indrivning, om utredningen är otillräcklig eller nya omständigheter tillkommit. Sådant skulle sålunda inte finnas, om inte bestämmelsen i 14 § tillkommit. Hur därmed än må förhålla sig så torde bland utmätningsmännen råda delade meningar om möjligheterna till återkallelse i bötesförvandlingsmål. Enligt EON:s mening är det önskvärt att praxis är enhetlig.

Åklagaren anförde bl. a. följande.

Enligt min mening kan bötesförvandlingsmål av normal beskaffenhet ej anses tillhöra den kategori, som kräver särskilt snabb behandling och

som motiverar att andra mål läggs åt sidan. Föreligger ej risk för preskription och framgår det av utredningen eller av meddelanden från indrivningsmyndigheten att betalning av böterna kan förväntas inom rimlig tid, finns ännu mindre anledning att forcera fram ärendet. Snarare kan en viss fördröjning med anhängiggörandet av förvandlingstalan vara att rekommendera. Det kan vara till förmån för den bötfällda, som bereds tillfälle att genom betalning av böterna undgå en förvandlingsdom. Det är en fördel för det allmänna, som får in bötesbeloppet och ej behöver bekosta en dyrbar verkställighet i fängvårdsanstalt. Därutöver belastas ej domstol och åklagarmyndighet med onödiga mål.

Vid ärendets avgörande uttalade JO Thyresson bl. a. följande.

Jag kan helt ansluta mig till vad exekutionsväsendets organisationsnämnd anfört beträffande såväl utmätningsmans befogenhet att lämna anstånd med handläggning av förvandlingsmål som utmätningsmans möjlighet att begära återkallelse i bötesförvandlingsmål för att därefter träffa avbetalningsuppgörelse eller lämna anstånd i indrivningsmål. Gällande bestämmelser kan inte anses ge utrymme för sådana åtgärder.

Det var alltså felaktigt av kronofogdemyndigheten att — sedan handlingarna överlämnats till åklagarmyndigheten — medgiva N. rätt till avbetalning och meddela anstånd »med fortsatta åtgärder i förvandlingsärendet». Kronofogdemyndigheten har dessutom handlat direkt olämpligt genom att begära att ärendet skulle få kvarligga hos åklagarmyndigheten »som påtryckningsmedel och i avvaktan på hur N. fullföljde sina avbetalningar». Det får absolut inte förekomma att myndighet utsätter eller försöker utsätta enskild person för påtryckning av förevarande slag. Jag finner mig dock med hänsyn till omständigheterna kunna låta det stanna vid den kritik som innefattas i det sagda.

Med anledning av den pågående utredningen om förvandlingsstraffets avskaffande och, därest detta straff inte avskaffas, de enligt exekutionsväsendets organisationsnämnd förväntade åtgärderna för att undanröja oklarheter beträffande indrivningsmåls förhållande till bötesförvandlingsmål finner jag inte skäl till ytterligare åtgärd i denna del.

Vad åklagaren anfört i sitt yttrande som orsak till att åklagarmyndigheten, sedan den erforderliga utredningen verkställts, inte företagit den prövning som stadgas i tillämpningskungörelsen till bötesverkställighetslagen är i och för sig inte av beskaffenhet att kunna utgöra grund för kritik från min sida. Jag vill emellertid påpeka att jag inte kan dela den av åklagaren uttalade uppfattningen att »snarare kan en viss fördröjning med anhängiggörandet av förvandlingstalan vara att rekommendera». Så snart allt erforderligt utredningsmaterial är klart skall åklagaren väcka sin talan om lagliga förutsättningar därför finnes och andra arbetsuppgifter inte lägger hinder i vägen. Utöver detta påpekande finner jag dock ej skäl till vidare åtgärd härutinnan.

Vissa övriga ärenden

Beneficium enligt 65 § 1 mom. 2 utsökningslagen

Vid inspektion av kronofogdemyndigheten i Karlskoga distrikt iaktogs ett mål angående utmätning, där förättningsmannen till gäldande av Yvonne L:s skatteskuld utmätt en tvättmaskin, värderad till 300 kr, och en centrifug, värderad till 150 kr.

Då det kunde ifrågasättas om bestämmelserna om gäldenärs beneficium iakttagits, beslöt JO Lundvik att infordra kronofogdemyndighetens yttrande i saken.

Kronofogden Ingemar Asp anförde i avgivet yttrande följande. Vid tidpunkten för utmätningen bodde gäldenären med sin make och sina tre barn — 12, 13 och 15 år gamla — i ett flerfamiljshus. Utmätningen verkställdes i gäldenärens bostad. Med nyttjanderätten till bostadslägenheten följde rätten att varje vardag — jämte övriga sextioalet hyresgäster — disponera en i samma hus som bostaden belägen tvättstuga innehållande bl.a. två helautomatiska tvättmaskiner med separata centrifuger. Tvättstugan fick efter anmälan disponeras i tretimmarspass. Varje dag omfattade fyra pass och avgiften för varje tvättmaskin var två kronor för tre timmar. Med hänsyn till att gäldenären utan större svårighet hade tillgång till tvättstuga i samma hus som bostaden ansågs anträffad tvättmaskin och centrifug ej nödvändiga för gäldenären och hennes familj, varför utmätning verkställdes.

Vid ärendets avgörande fann JO Lundvik, att omständigheterna i det förevarande fallet var sådana att det ej borde läggas kronofogdemyndigheten till last som fel att tvättmaskinen och centrifugen utmättes.

Vid inspektion av länsstyrelsen i Örebro län iakttog JO Lundvik ett utsökningsmål, vari omständigheterna var följande.

Kronofogdemyndigheten i Hallsbergs distrikt hade hos Eva K. utmätt en tvättmaskin av fabrikat Inverno, som värderades till 700 kr. Eva K. besvarade sig över utmätningen under åberopande av att hon var gift och hade fyra barn i åldern 11, 8 och 4 år samt en två månaders baby och att tvättmaskinen var nödvändig för hennes hushåll.

Länsstyrelsen antecknade, att tvättstugan i det hyreshus där Eva K. bodde innehöll bl.a. en helautomatisk tvättmaskin med inbyggd centrifug, som rymde ca 4—6 kg tvätt. Tvättstugan fick användas alla dagar, utom sön- och helgdagar, under tiden kl. 07.00—21.00. 24 familjer delade på tvättstugan. Alla hyresgäster hade således möjlighet att tvätta en hel dag (= 14 timmar) var 24:e vardag eller en halv dag (= 7 timmar) var 12:e vardag. Dessutom fick tvättmaskinen användas av hyresgästerna så fort den inte var upptagen.

Hemkonsulenten hos länsstyrelsen anförde i avgivet yttrande:

Efter överläggning med konsumentverkets tekniska avdelning som bl.a. handhar undersökningar om tvätt, tvättmedel och tvättmaskiner anföres följande om familjen K:s behov av teknisk utrustning för tvätt. Eva K. bör för att kunna hålla tvättarbetet jämnt fördelat över veckan tvätta varje dag. Detta är beroende av familjens sammansättning. Det finns även anledning förmoda, att familjens textiltförråd är relativt litet. Skulle hon ej ha tillgång till tvättmaskinen i bostaden, uppstår med säkerhet den situationen, att hon tillgriper gryttvätt och sköljning i badkaret, vilket konsumentverkets tvättexpert anser i högsta grad olämpligt. Utöver detta dagliga tvättbehov kan man säkerligen dessutom också räkna med, att det är nödvändigt med tvätt av större plagg såsom sänglinne etc. varje vecka. En tvättmaskin kan knappast heller i dagens samhälle betraktas som en lyxvara. Det ovan anförda ger mig anledning att bestämt tillråda, att familjen K:s tvättmaskin undantas från utmätning.

Länsstyrelsen anförde i utslag den 22 mars 1973.

Med hänsyn till familjen K:s begränsade tillgång till tvättmaskinen i tvättstugan och till vad hemkonsulenter anser länsstyrelsen, att den utmäta tvättmaskinen utgörs av sådan utrustning, som är nödvändig för hemmet och dess skötsel och därför jämligt 65 § första stycket 2 utsökningslagen skall undantas från utmätning.

På grund härav upphäver länsstyrelsen utmätningen.

Vad som förevarit föranledde inte någon anmärkning från JO:s sida.

Utmätning med förbehåll enligt 67 § 3 mom. utsökningslagen

Vid inspektion av kronofogdemyndigheten i Örebro distrikt uppmärksammades ett ärende där omständigheterna var följande. Till gäldande av oguldna skatter utmätte kronofogdemyndigheten F:s personbil, som värderades till 14 000 kr. Utmätningen skedde med förbehåll att gäldenären efter bilens försäljning av behållna köpeskillingen skulle utfå 10 000 kr för att kunna anskaffa vad han behövde i den försålda egendomens ställe.

JO Lundvik undrade vilka överväganden som lett till att förbehållsbeloppet bestämdes så högt som till 10 000 kr och beslöt inhämta kronofogdemyndighetens yttrande i saken.

Kronofogden Nils O. Frykholm anförde följande i avgivet yttrande.

F. är korvhandlare och rätt svårt handikappad på grund av ryggskada. Då han för sin försäljning är i behov av bil erhöll han för något år sedan en sådan från AMS. Denna bil bytte han ut mot en större och dyrbarare. Kronofogdemyndigheten, som ansåg att F. borde ha nöjt sig med den från AMS erhållna, utmätte den nya bilen. Vid utmätningen bestämdes, att F. skulle av köpeskillingen utfå ett belopp, som svarade mot värdet av den tidigare innehavda bilen. Mot detta förfarande har F. inte fört någon talan.

Vid ärendets avgörande anförde JO Lundvik.

Enligt 65 § 1 mom. 3 utsökningslagen skall från utmätning undantagas bl. a. arbetsredskap och annan utrustning, som fordras för gäldenärens förvärvsverksamhet, allt till skäligt värde. Om gäldenären lider av lyte eller allvarlig sjukdom, skall det enligt 2 mom. beaktas när utmättningsman bestämmer vad som skall undantagas.

Vidare sägs i 67 §, att om egendom som avses i 65 § 1 mom. 1—3 har sådant värde att den ej kan undantagas enligt vad som där sägs, utmätning får ske med förbehåll att gäldenären, efter egendomens försäljning, av behållna köpeskillingen skall utfå visst belopp för att kunna anskaffa vad han behöver i den sålda egendomens ställe.

Av förarbetena till 67 § utsökningslagen (se lagberedningen i SOU 1964:57 s. 256) framgår att det belopp som förbehålls gäldenären ej får sättas högre än att det föremål han anskaffar därför blir fritaget från utmätning enligt huvudregeln i 65 §.

En bil som har ett värde av 10 000 kr torde normalt inte kunna undantagas från utmätning med stöd av 65 § 1 mom. 3. Till belysning av problemet vill jag säga följande. Lagberedningens förslag upptog på förevarande punkt en fix värdegräns om 3 000 kr. I propositionen (1968:130) användes i stället bestämningen "skäligt värde". Departementschefen sade (s. 110), att avsikten var att arbetsredskap och annan utrustning skulle undantagas i ungefärligen den utsträckning som lagberedningen tänkt. Den ändrade lydelsen gav bättre möjlighet att ta hänsyn till de ändringar i den allmänna uppfattningen som en fortsatt standardhöjning och utvecklingen i övrigt kunde komma att medföra.

Som jag redan sagt är möjligheterna att undantaga egendom från utmätning större, om gäldenären lider av lyte eller allvarlig sjukdom. Huruvida den omständigheten att gäldenären är handikappad skall medföra att en vanlig bil, som är värd så mycket som 10 000 kr, undantas från utmätning är dock tveksamt. I motiven (prop. s. 113) talas om att invalidfordon alltid bör undantagas när gäldenären verkligen behöver det. Här rörde det sig dock, av utredningen att döma, inte om ett invalidfordon i egentlig mening.

Mot bakgrund av det sagda vill jag sammanfattningsvis uttala, att kronofogdemyndighetens bedömning av det aktuella fallet för mig framstår som välvillig mot gäldenären. Med hänsyn till de speciella omständigheter som framdragits vill jag dock inte beteckna förfarandet som felaktigt.

Tillämpning av införsellagen

I ett genom klagomål anhängiggjort ärende kritiserade A. kronofogdemyndigheten i Uddevalla distrikt för det denna tillsänt en av hans kunder, Kontorsmaskinservice, anmaning att med anledning av ifrågasatt införsel lämna s.k. arbetsgivaruppgift till myndigheten. I inforordrat yttrande uppgav kronofogdemyndigheten bl.a. att personal vid myndigheten sett A. besöka Kontorsmaskinservice så ofta att det kunde miss-tänkas att han tagit anställning där.

Vid ärendets avgörande anförde JO Lundvik härom följande.

Enligt 2 § införsellagen av den 6 december 1968 får genom införsel tagas i anspråk bl.a. arbetstagares avlöning, vare sig den utgår i form av tidlön, ackordsersättning, provision eller annan gottgörelse, så ock

annan ersättning för arbetsinsats av gäldenären, om dennes ställning därvid är jämförlig med en arbetstagares.

I motiven till detta stadgande anförde lagberedningen (SOU 1964:57 s. 94) bl.a., att dess förslag ej avsåg att medgiva införsel i vanliga kundfordringar som tillkom någon vilken drev en regelrätt rörelse, med anställd personal och kontorsorganisation. Gränsen var emellertid flytande. Vissa hantverkare, såsom golvslipare, fönsterputsare, trädgårdsanläggare och i vissa fall målare, brukade driva sin verksamhet i enkla former, då den personliga arbetsinsatsen var dominerande. I den mån en sådan yrkesutövare arbetade under längre tid åt en och samma uppdragsgivare borde införsel, i huvudsaklig överensstämmelse med nuvarande praxis, kunna komma i fråga.

Mot bakgrund av detta motivuttalande är det förstaeligt att kronofogdemyndigheten ansåg sig böra undersöka om A. hade sådan anknytning till Kontorsmaskinservice att införsel kunde komma i fråga i ersättning som A. uppbar därifrån. Vilka åtgärder en kronofogdemyndighet får vidtaga i ett sådant läge kan förvisso diskuteras. För all exekutiv verksamhet gäller att förrättningsmannen skall iakttaga största möjliga hänsynsfullhet. Han skall tillse att enskilda personliga och ekonomiska förhållanden ej obehörigen yppas. En hänvändelse till den som förmodas stå i ett arbetsgivarförhållande till gäldenären, kan bli till skada för gäldenären. Å andra sidan kan det vara svårt eller omöjligt att vinna erforderlig utredning i saken utan att sådan hänvändelse göres. I förevarande fall inskränker jag mig till att säga, att det enligt min mening varit bättre om kronofogdemyndigheten i första hand sökt bringa klarhet i saken genom att taga kontakt med A. själv. Först i andra hand — om kontakt med A. ej nåddes eller ej gav tillförlitligt resultat och det alltjämt förekom anledning förmoda att ett anställningsliknande förhållande förelåg — kunde kontakt ha tagits med Kontorsmaskinservice.

Vid JO Lundviks inspektion av länsstyrelsen i Örebro län uppmärksammades ett mål, vari länsstyrelsen (länsassessorn Henrik Källström med länsassessorn Jan Adell som föredragande) den 27 februari 1973 meddelat beslut i anledning av besvär från C. Beslutet upptog i de delar som nu har intresse följande.

Efter ansökan av barnavårdsnämnden i Örebro kommun har kronofogdemyndigheten i Lindesbergs distrikt 1972-12-15 för uttagande av oguldna underhållsbidrag till fem av C:s barn meddelat beslut om "införsel" med 4 635 kr jämte ränta i hans hos länsstyrelsen i Stockholms län inestående medel enligt lönegarantilagen avseende anläggningsfirman Walter Nilsson AB, Stockholm, i konkurs, vilken avskrivits enligt 185 § konkurslagen. I beslutet föreskrevs att C. skulle förbehållas minst 800 kr i månaden.

Häröver har C. 1973-01-04 anfört besvär hos länsstyrelsen, varvid han yrkat att endast 1 000 kr skall avdras genom införsel och att resten av de inestående medlen skall utbetalas till honom. — — —

Länstyrelsen betraktar det överklagade beslutet som ett beslut om utmätning av inestående medel enligt lönegarantilagen, varvid förbehållsbeloppet 800 kr får anses avse egendom som jämlikt 65 § 7 utsök-

ningslagen skall undantas från utmätning. Undantaget skall bl.a. avse vad som skäligen fordras för underhåll åt gäldenären till dess inkomst som täcker behovet är att vänta, dock icke utan synnerliga skäl för längre tid än en månad.

Länsstyrelsen kan inte finna att C. anfört något skäl för att det undantagna beloppet enligt 67 § 7 utsökningslagen skall överstiga 800 kr.

På JO:s fråga varför man inte godtog utmätningsmannens uppfattning att det rörde sig om införsel, svarade Adèll, att fordringen inte kunde uppfattas som en lönefordran utan som en fordran på innesående medel av annan art.

JO beslöt — under hänvisning till 5 § lönegarantilagen och 9 § lönegarantikungörelsen, samt till vad som anföres i G. Walin och B. Rydin, Förmånsrättslag m.m. s. 145 f — att inhämta länsstyrelsens yttrande i saken.

I avgivet yttrande anförde länsstyrelsen bl.a. följande.

Enligt G. Walin och B. Rydin "Förmånsrättslag m.m." s. 145 f synes garantibelopp vara helt jämställt med lön och jämkning av äldre beslut eller nytt beslut om införsel eller utmätning i lön förutsatts kunna meddelas sedan nämnda underrättelse inkommit till kronofogdemyndigheten, vilket också framgår av JO:s uttalande i ämbetsberättelsen 1973 s. 369. Med hänsyn härtill vill länsstyrelsen instämma i vad JO anfört i remissen.

Vid ärendets avgörande anförde JO Lundvik.

Enligt 5 § lönegarantilagen skall länsstyrelsen vid utbetalning av garantibelopp göra avdrag för skatt och för vad som skall innehållas på grund av införsel eller löneutmätning. Lagen betraktar således det belopp som utbetalas såsom i förevarande hänseende likställt med lön. Det fanns därför inte något bärande skäl för länsstyrelsen att ej godta utmätningsmannens uppfattning att det rörde sig om införsel. Det är ingalunda likgiltigt om utmätning eller införsel anses föreligga. Beneficiereglerna är t.ex. olika. Med länsstyrelsens betraktelsesätt, att objekt för exekutionen icke var lön utan ett tillgodohavande av annan art — jfr åberopandet av 65 § 1 mom. 7 utsökningslagen, vilket lagrum ej är tillämpligt vid löneutmätning — inträder vidare den konsekvensen att gäldenärens rätt att klaga över utmätningen blir till tiden begränsad, jfr 201 § utsökningslagen, medan däremot klagan över löneutmätning eller införsel ej är tidsbegränsad.

Det fel som enligt det anförda förekommit vid länsstyrelsens handläggning av det aktuella målet torde dock ej haft någon menlig konsekvens för gäldenären. På grund härav och med hänsyn till vad länsstyrelsen anfört i yttrandet vidtar jag inte någon ytterligare åtgärd.

Besvär över beslut om s.k. kvittning

Vid JO Lundviks inspektion av länsstyrelsen i Örebro län uppmärksammades ett besvärssärende i vilket omständigheterna var följande. För uttagande av oguldna böter utmätte kronofogdemyndigheten i Halls-

bergs distrikt gäldenärens fordran hos statsverket på överskjutande preliminär skatt till ett belopp om 100 kr. Kronofogdemyndigheten kvittade resten av den överskjutande skatten, 828 kr, mot restförda kvarskatter jämlikt 68 § uppbördsförordningen. Häröver anförde gäldenären besvär hos länsstyrelsen. Med motiveringen att gäldenären inte anförde något skäl som kunde medföra ändring i eller upphävande av den överklagade utmätningen eller den verkställda kvittningen, lämnade länsstyrelsen besvären utan bifall. Besvärshänvisning gavs såsom i ut-sökningsmål, alltså till Svea hovrätt.

JO Lundvik anförde till inspektionsprotokollet.

Strängt taget var det kanske inte utmättningsman som "kvittade" (uppbördsförordningens 68 § använder ej termen kvittning) utan länsstyrelsen (jämför gången i det ärende som återges i Regeringsrättens årsbok 1962 ref. nr 64 och 1964 ref. nr 42, se också JO:s ämbetsberättelse 1960 s. 278 ff). I allt fall vill JO ifrågasätta om inte "kvittningen" borde ses som en rent administrativ åtgärd som överexekutor inte hade att taga befattning med och som i sista instans fick prövas av regeringsrätten och inte i högsta domstolen.

I infortrat yttrande anförde länsstyrelsen följande.

Länsstyrelsen instämmer i vad JO anført i remissen. S.k. kvittning i överskjutande preliminär skatt är ett led i förfarandet vid restitution av skatt, som det enligt 68 § uppbördsförordningen ankommer på länsstyrelsen att verkställa. Enligt 86 § förordningen får besvär över länsstyrelsens beslut i bl.a. restitutionsärenden föras i sista instans hos regeringsrätten. Besvär över s.k. kvittning i överskjutande skatt bör således prövas av länsstyrelsen (uppbördsenheten) som en framställning från den skattskyldige om restitution av skatt.

JO Lundvik avslutade inspektionsärendet med uttalandet att vad länsstyrelsen anført i sitt remissyttrande överensstämde med hans åsikt.

Taxering och uppbörd

Framställning till Konungen ang. rätt för suppleant i taxeringsnämnd att närvara vid sammanträde i nämnden utan att vara kallad att tjänstgöra i ordinarie ledamots ställe

I en den 29 januari 1973 dagtecknad framställning till Konungen anförde JO Lundvik följande.

I en skrift till JO frågade Björn Malmberg — ledamot av en taxeringsnämnd i Stockholm — om suppleant har rätt att närvara vid sammanträde i taxeringsnämnd utan att vara kallad att tjänstgöra i ordinarie ledamots ställe. Malmberg sade att taxeringsdirektören i Stockholms län meddelat att suppleant inte äger rätt att närvara i dessa fall.

Malmbergs klagomål föranledde att en promemoria i saken upprättades av en tjänsteman hos ombudsmannaexpeditionen. I promemorian anfördes bl. a. följande.

Såvitt rör kommunstyrelse, kommunala nämnder m. fl. kommunala beslutsorgan finns i kommunalrättslig lagstiftning, praxis och doktrin mer eller mindre fast utbildade regler rörande frågekomplexet om närvarorätt, yttranderätt och rätt till ekonomisk ersättning även för icke tjänstgörande suppleant; jfr t. ex. 28 och 36 §§ kommunallagen. Dessa frågor berörs i doktrinen i bl. a. Sundberg, *Kommunalrätt*, samlad upplaga, 1964 s. 189 ff, Kaijser, *Något om närvaro-, yttrande-, förslags- och beslutanderätt i fullmäktige och nämnder*, *Förvaltningsrättslig tidskrift* 1956 s. 179 samt Kaijser, *Kommunallagarna II*, 1972, s. 225 f.

Taxeringsnämnderna är emellertid inte kommunala organ utan brukar betraktas som organ för lokal självförvaltning (jfr Sundberg a.a. s. 43). Den kommunalrättsliga lagstiftningen är således inte direkt tillämplig på taxeringsnämnderna. I den utsträckning kommunalrättsliga regler ansetts kunna tillämpas beträffande taxeringsnämnder har därför hänvisning fått göras i taxeringsförordningen till dessa regler. Så har i 130 § taxeringsförordningen hänvisats till bl. a. kommunallagen i frågan om rätt till ekonomisk ersättning för de kommunvalda ledamöterna.

Lokal taxeringsnämnd består av ordförande och kronoombud — vilka förordnas av länsstyrelsen — samt kommunvalda ledamöter. Antalet valda ledamöter i nämnden skall utgöra minst tre och högst åtta. I sådan särskild taxeringsnämnd som verkställer taxering av fysiska personer, dödsbon och familjestiftelser må dock utses upp till tolv kommunvalda ledamöter. För envar av de valda ledamöterna skall utses en suppleant (6 § taxeringsförordningen). För att taxeringsnämnd skall kunna fatta beslut om taxering erfordras att ordföranden och minst två — i vissa fall tre — andra ledamöter är tillstädes (63 § taxeringsförordningen).

Det ankommer på ordföranden att kalla ledamöterna till taxeringsnämnds sammanträden. Möter för ledamot hinder att tillstädeskomma,

skall han i sitt ställe kalla för honom utsedd suppleant samt tillika härom underrätta ordföranden. Taxeringsnämnds sammanträde skall — med visst här inte aktuellt undantag — hållas inom slutna dörrar (61 § taxeringsförordningen). I 61 § taxeringsförordningen har positivt angivits vilka tjänstemän som, utan att äga deltaga i nämndens beslut, har närvaro- och yttranderätt vid nämndens sammanträde. Därvid har ingen bestämmelse meddelats om närvarorätt för de suppleanter som inte inträtt vid ordinarie ledamots förfall. Det kan härvid inskjutas att i kommunallagen har ett särskilt stadgande, 36 § andra stycket, ansetts erforderligt för att ge icke tjänstgörande suppleanter generell närvarorätt. Jämför i detta sammanhang rättsfallet RÅ 1969 ref. 13 ang. närvarorätt i arbetsutskott inom drätselkammare. Jag vill vidare påpeka att i lagen om vägnämnder och länsvägnämnder, som också reglerar ett lokalt självförvaltningsorgans förhållanden, finns ett uttryckligt påpekande i 14 § om suppleants rätt att närvara vid sammanträde och deltaga i överläggningarna men inte i besluten även utan att ha inträtt i ordinarie ledamots ställe.

Vad nu upptagits talar för att endast de ordinarie ledamöterna skall kallas till taxeringsnämndens sammanträden och att suppleant äger ovillkorlig närvarorätt endast då den ordinarie ledamoten, för vilken han är suppleant, fått förhinder. Något uttryckligt förbud för suppleant att närvara även i andra fall finns dock inte stadgat. Vissa lämplighets-skäl kan även anföras för att suppleant skulle ha en mer generell rätt att närvara vid taxeringsnämnds sammanträde. En suppleant kan äga särskild sakkunskap eller ortskänedom, vilket nämnden önskar utnyttja. Det kan vidare synas lämpligt, att suppleanterna är närvarande vid nämndens sammanträden så att de inte helt saknar kännedom om nämndens arbetsrutiner m. m., när de skall tjänstgöra i ordinarie ledamots ställe. Tvekan kan dock uppstå om vilken ställning suppleant, som tillåts närvara samtidigt med sin ordinarie ledamot, skulle få. Skulle suppleanten endast få åhöra vad som sades vid sammanträdet eller skulle han också få deltaga i nämndens överläggningar? Det kan vidare diskuteras, om suppleanten i sådant fall skulle ha rätt att vara närvarande efter nämndens beslut därom med enkel majoritet eller om ett enhälligt beslut skulle vara erforderligt (jfr 64 § taxeringsförordningen, Sundberg, Översikt av taxeringsprocessen, 1962 s. 49 och de ovan angivna kommunalrättsliga arbetena). Fråga är dock om inte det förhållandet, att taxeringsnämnds arbete är så strikt kringgärdat av bestämmelser om sekretess och tystnadsplikt, måste tillmätas så avgörande betydelse att utvecklingen inom den kommunalrättsliga praxis, som Sundberg hänvisat till, inte kan vara analogt tillämplig.

Enligt min mening kan det inte helt uteslutas, att en regel om suppleants rätt att vara närvarande vid taxeringsnämnds sammanträden skulle kunna vara till fördel vid taxeringsarbetet. Å andra sidan går det inte att bortse från att en sådan rätt skulle kunna föranleda både principiella betänkligheter och svårlösta problem rörande suppleantens rättigheter och skyldigheter. En generell rätt för suppleant att närvara vid taxeringsnämnds sammanträden skulle därjämte medföra, att sammanträdena kom att bevistas av ordföranden, kronoombud (taxeringsassistent) samt upp till åtta (tolv) kommunvalda ledamöter och lika många suppleanter. Sammanträden med så många personer blir — i synnerhet om samtliga närvarande äger rätt att deltaga i överläggningarna — erfarenhetsmässigt ofta föga effektiva (jfr beträffande suppleant i prövningsnämnd bevillningsutskottets betänkande 1956: 56 s. 112).

Promemorian remitterades till riksskatteverket och skattechefen hos länsstyrelsen i Stockholms län för yttrande.

Riksskatteverket anförde i sitt yttrande bl. a. följande.

Fråga uppkommer om reglerna i 61 § TF med hänsyn till frånvaron av en uttrycklig bestämmelse om närvarorätt för suppleant skall tolkas så att det råder ett absolut förbud för en suppleant att närvara samtidigt med den ordinarie ledamoten i en taxeringsnämnd eller om stadgandet i stället skall uppfattas på det viset att frågan från lagstiftningssynpunkt är olöst. Enligt RSV:s mening föreligger det sistnämnda alternativet.

Med hänsyn härtill bör undersökas om det kan finnas skäl att medge en suppleant antingen en generell eller en begränsad rätt att närvara vid sammanträde i taxeringsnämnd samtidigt med den ordinarie ledamoten samt — om denna fråga besvaras jakande — hur suppleantens yttranderätt m. fl. dylika spörsmål bör bedömas.

Att en suppleant tillåts närvara vid sammanträde samtidigt med den ordinarie ledamoten är ingen nyhet inom den skatterättsliga rättstillämpningen.

Sålunda biföll inte riksdagen ett av 1955 års taxeringssakkunniga framlagt, i proposition 1956 nr 150 (sid. 251) upptaget förslag om förbud för suppleant att närvara vid sammanträde med prövningsnämnd utan att ha inkallats till tjänstgöring vid förfall för ledamot. Dåvarande bevillningsutskottet anförde i denna fråga (betänkande 1956 nr 56 sid. 112) följande:

»I flera motioner har yrkats att detta förbud utgår. Enligt utskottets mening talar starka skäl för propositionsförslaget, som är ägnat att markera den mer domstolsmässiga karaktär man velat ge prövningsnämnden. Å andra sidan kan det i vissa lägen vara önskvärt att suppleanter är närvarande, även om hinder inte föreligger för ledamot. Suppleantens närvaro kan nämligen vara önskvärd med tanke på hans sakkunskap beträffande visst ärende eller viss grupp av ärenden eller för att nämnden skall erhålla tillgång till särskild ortskänedom. Emellanåt kan det vara befogat att suppleanten tjänstgör för att de ordinarie ledamöternas arbetsbördor ej skall bli oskäligt betungande. Utskottet finner sig därför med bifall till motionerna — — — i denna del böra föreslå att det förevarande stadgandet utgår. Det bör emellertid särskilt framhållas att den därigenom öppnade möjligheten att inkalla suppleant bör begagnas restriktivt och endast då av ovan angivna eller liknande anledningar suppleantens närvaro är påkallad. Med det anförda har utskottet även tagit ställning till yrkandet i de likalydande motionerna — — — att suppleant alltid skall kallas att närvara vid prövningsnämnds sammanträden.»

Av remissinstanserna hade dåvarande riksskattenämnden, som inte biträdde förslaget i vad angår inkallande av suppleanter, bl. a. yttrat följande (proposition 1956: 150 sid. 233): »Med hänsyn till att prövningsnämnderna i många län sammanträda ofta, på sina håll regelbundet en gång i veckan, måste svårigheter föreligga att förvärva kvalificerade inom näringslivet verksamma ledamöter, som kunna disponera sin tid så, att de har tillfälle att regelbundet delta i sammanträden. Suppleant för ledamot bör därför kunna inkallas ej endast då, såsom föreslagits, hinder möter för ledamot att delta, utan även i andra fall för att bereda ledamöter lättnad i arbetsbördan. Vidare torde möjlighet även böra öppnas för ordföranden att kalla suppleant, då

så finnes påkallat med hänsyn till målens art eller för att erhålla tillgång till särskild ortskänedom.»

Det bör härvid noteras, att suppleant i taxeringsnämnden är personlig, medan suppleant i prövningsnämnd var operativ.

Som framgår av bevillningsutskottets yttrande skulle rätten att närvara vid sammanträden för suppleant samtidigt med ordinarie ledamot inte vara ovillkorlig. Endast i uppräknade och liknande fall skulle denna rätt kunna medges. Dessutom synes utskottet ha menat att möjligheten endast skulle få stå öppen efter kallelse. Någon rätt för suppleant att utan föregående kallelse komma till ett sammanträde och begära att få deltaga skulle sålunda inte få lov att förekomma. Suppleant som infinner sig utan att vara behörigen kallad torde sålunda inte vara berättigad till ersättning enligt 129 § 8 mom. TF (stadgandet har upphört att gälla enligt lag den 4 juni 1971 nr 399). Se härom Hedborg m. fl., Kommentar till 1956 års taxeringsförordning, 2:a upplagan 1961, sid. 224.

Med hänsyn till det anförda finner RSV starka praktiska skäl tala för att samma begränsning bör gälla för suppleant i taxeringsnämnd som anges i utskottets yttrande beträffande suppleant i prövningsnämnd. Härvid bör det ankomma på ordföranden att kalla suppleanten, varvid suppleantens ställning i nämnden bör avgöras med hänsyn till de skäl som föreligger för hans kallande till sammanträdet. Har han kallats att närvara vid nämndens sammanträde för att avlasta de övriga ledamöternas arbetsbörda, bör han sålunda få deltaga i överläggningarna och i besluten. Om han däremot kallats på grund av sin särskilda sakkunskap, såsom bransch-, yrkes- eller ortskänedom, bör han ej få deltaga i överläggningarna eller i besluten. Ej heller bör så ske om han är närvarande endast för att lära sig nämndens arbetsrutiner m. m., vilket kan vara lämpligt för en nyvald suppleant.

RSV finner för sin del inte att reglerna om sekretess och tystnadsplikt lägger hinder i vägen för ovanstående lösning. Såvitt kan bedömas har aldrig någon olägenhet från denna synpunkt förelegat beträffande dåvarande prövningsnämnderna.

Skattechefen, länsrådet Erik Johansson, hos länsstyrelsen i Stockholms län anförde i avgivet yttrande bl. a. följande.

Grunden för mitt ställningstagande till den fråga remissen avser är bestämmelserna i 61 och 63 §§ taxeringsförordningen jämförd med 14 § 2 mom. samma förordning. Enligt min mening är den personkrets som äger närvara vid sammanträde med taxeringsnämnden uttömmade av den i dessa paragrafer. Här finns intet utrymme för att låta ordinarie ledamot och hans personliga suppleant samtidigt närvara vid sammanträde med taxeringsnämnd åtminstone då sammanträdet ägnas åt överläggningar angående enskilda personers taxering. Vid förberedande sammanträde kan väl dock läget möjligen vara annorlunda. — — — Närvaron av suppleanter vid taxeringsnämndens sammanträden har regelmässigt motiverats med angelägenheten av att suppleanterna hålls a-jour med taxeringsarbetet i kommunen så att vid förfall för ordinarie ledamot ersättare med nödig rutin och sakkunskap skall finnas att tillgå. I och för sig är denna synpunkt riktig. Med nuvarande bestämmelser i taxeringsförordningen synes emellertid inte möjligt att tillgodose önskemålet om att suppleanterna får närvara vid sam-

mantråde med taxeringsnämnd bortsett eventuellt från förberedande sammantråde. Fråga är också om frågan kan anses ha den vikt och betydelse för taxeringsarbetets bedrivande att ändring av taxeringsförordningen i denna del kan anses påkallad.

Den sak Malmberg dragit upp kan synas ha övervägande teoretiskt intresse. Med tanke på de grannliga arbetsuppgifter som en taxeringsnämnd har, är dock frågan om vilka som äger närvara vid nämndens sammanträden ingalunda utan betydelse. Då arbete nu pågår på utformningen av en ny organisation för taxeringen i första instans, har jag funnit lämpligt tillskriva Eders Kungl. Maj:t i denna sak.

Av vad här tidigare redovisats framgår, att gällande bestämmelser i taxeringsförordningen är svårtolkade och knappast ger något svar på frågan om suppleants rätt att närvara vid taxeringsnämndens sammanträden. Det skulle därför enligt min mening vara av värde om en översyn av taxeringsförordningen även medförde att reglerna om suppleants närvarorätt blev entydiga.

Olika synpunkter kan läggas på frågan, om det är lämpligt eller ej att suppleant i taxeringsnämnd får närvara vid nämndens sammanträden när han ej trätt i ledamots ställe. Frågan har belysts i de avgivna yttrandena. Riksskatteverket har uttalat sig för en begränsad närvarorätt. I sak synes mig inte mycket vara att erinra häremot. Jag befarar dock att reglerna skulle bli tämligen komplicerade och vålla svårigheter i tillämpningen. Jag ifrågasätter, om man inte helt enkelt kan stadga att suppleant väl alltid får närvara men äger deltaga i överläggning och beslut endast när han trätt i ledamots ställe.

Frågan har också vissa ekonomiska aspekter om vilka jag här endast vill erinra (jfr 130 § taxeringsförordningen som ger kommun rätt att besluta om ersättning åt de kommunvalda ledamöterna i taxeringsnämnd).

Med stöd av den befogenhet som tillkommer mig enligt instruktionen för riksdagens ombudsmän får jag härmed framlägga här berörda spörsmål för de åtgärder som Eders Kungl. Maj:t må finna framställningen föranleda.

Från finansdepartementet har inhämtats: Frågan berör den utredning som utförs inom statskontoret och riksskatteverket angående taxeringsarbetet i första instans. Ärendet vilar i avvaktan på resultatet av utredningsarbetet.

Sedan taxeringsrevision verkställd hos skattskyldig, riktade denne allvarliga anmärkningar mot den över revisionen upprättade promemorian. Åtal mot taxeringsrevisor och taxeringsintendent för att de trots anmärkningarna icke kontrollerade riktigheten av promemorian innan denna lades till grund för yrkande om eftertaxering. Tillika åtal mot taxeringsintendenten för underlåtenhet att lämna prövningsnämnden erforderliga upplysningar

I en skrift till JO anförde revisorn Dan W. Lindskog på uppdrag av åkeriägaren Werner Hansson klagomål mot en taxeringsrevisor för att denne vid taxeringsrevision hos Hansson och mot en taxeringsintendent för att denne vid ansökan om eftertaxering godtagit vissa inhämtade uppgifter utan närmare kontroll. Vid utredning framkom bl. a. följande.

I sina till ledning för 1967 och 1968 års taxeringar avlämnade självdeklarationer redovisade Hansson nettointäkt av rörelse (lastbilsåkeri och oljeförsäljning) med 29 944 kr. respektive 40 331 kr. Deklarationerna godtogs av vederbörande taxeringsnämnd.

Den 16 september 1969 uppdrogs åt dåvarande förste länsassistenten, numera förste byråsekreteraren Sixten Paterson att utföra taxeringsrevision hos Hansson.

Paterson lät i ett inledande skede av taxeringsrevisionen utsända förfrågningar till personer, som vid ett eller flera tillfällen gjort postgiroinbetalning till Hansson. Dessa personer — inalles 865 stycken — anmanades jämlikt 39 § 1 mom. taxeringsförordningen att lämna uppgift om samtliga betalningar till Hansson under räkenskapsåren 1964—1969. Av de utsända anmaningarna besvarades 613 stycken eller 71 procent. Omkring 300 av svaren, vilka omfattade sammanlagt ungefär 1 200 poster, innehöll preciserade uppgifter om inköp under åren 1966 och 1967.

I en 25 maj 1970 dagtecknad promemoria, omfattande räkenskapsåren 1964—1967, redogjorde Paterson för vad som framkommit vid revisionen. Under rubriken »Räkenskapsåret 1964» uttalades i promemorian bl. a., att anmaningar jämlikt 39 § 1 mom. taxeringsförordningen utsänts till ett stort antal kunder. Vidare angavs, att samtliga tillfrågade inte svarat samt att vissa svar grundats på skönmässiga beräkningar, när kunderna icke sparat på kvitton eller antecknat kostnader för eldningsolja. Det anmärktes, att ingen enda kontantinbetalning bokförts under räkenskapsåren 1964 och 1965, endast inbetalningar över postgiro. Sammanfattningsvis anfördes beträffande år 1964, att räkenskaperna måste anses vara så bristfälliga att de inte kunde läggas till grund för Hanssons taxering.

Även såvitt rör räkenskapsåret 1965 konstaterades allvarliga bristfälligheter i räkenskaperna.

Beträffande räkenskapsåret 1966 anfördes:

Hansson har detta år haft en annan räkenskapsförare och deklara-tionsmedhjälpare, nämligen Dingle Bokföringsbyrå AB Dingle, som innehas av kamrer Allan Sohlberg. I samband härmed har man övergått till ett annat bokföringssystem. I deklara-tionshänseende har rörelsen börjat redovisas på formulär nr 8 a i stället för nr 7 a. Dessa tre för-hållanden synes ha medverkat till att kontantposter kommit att bok-föras från och med detta år, dock icke alla. Icke bokförda poster fram-gå av vid denna promemoria fogad bilaga nr 3. De uppgå till ett be-lopp av inalles 6 158 kronor 41 öre. Inkomstverifikationerna utgöres från och med detta år av numrerade kopior av utsända fakturor eller numrerade följesedlar, på vilka postgiro- och bankgirotalonger i före-kommande fall förts. Då fakturor och följesedlar bokförts å betalnings-dagen, förekomma de icke i nummerföljd i allegatpärmerna. Det har ännu icke undersökts huruvida samtliga nummer är representerade.

Sammanfattning för räkenskapsåret 1966

Då ovan påtalade fel äro nog så allvarliga och då utredningen av skäl, som tidigare framhållits är ofullständig bör nettointäkten av rörelsen även vid 1967 års taxering bedömas skönsmässigt till väsentligt högre belopp än som deklarerats.

Beträffande räkenskapsåret 1967 anfördes:

Även detta år har en del kontantposter undgått bokföring. Dessa framgå av bilaga nr 4 och uppgå sammanlagt till ett belopp av 5 443 kronor 63 öre. Det synes även vid 1968 års taxering skäligt att beräkna nettointäkten efter skön till väsentligt högre belopp än vad deklara-tionen visar.

I de i revisionspromemorian åberopade bilagorna 3 och 4 fanns an-givet betalningsdag (dock icke i samtliga fall) samt kundens namn och adress för sammanlagt 45 inbetalningar, som enligt Patersons mening inte bokförts i Hanssons rörelse och som därför ej heller upptagits som intäkt vid beräkningen av rörelsens nettointäkt.

Här må inskjutas, att flera av de i bilagorna 3 och 4 upptagna posterna icke avsåg vissa bestämda inbetalningar till Hansson. Dessa poster hade i stället framräknats på det sättet, att det belopp som ve-derbörande kund angivit som inbetalt under viss tid till Hansson mins-kats med belopp från samma kund som påträffats i bokföringen.

Den 26 juni 1970 inkom Hansson med erinringar över revisionspro-memorian. Hansson uppgav, att han med hjälp av Lidköpings Bokfö-ringsbyrå AB (revisorn Dan W. Lindskog) granskat innehållet i pro-memorian såvitt angick räkenskapsåren 1966 och 1967 och därvid funnit att promemorian var behäftad med sådana brister att den inte kunde läggas till grund för bedömning av Hanssons taxeringar. Av en vid Hanssons skrift fogad uppställning framgick att han menade, att om-kring hälften av de påtalade posterna i själva verket var bokförda. Vi-dare framhöll Hansson, att en felkälla kunnat vara att han i vissa av

fallen utfört transporten av olja till kunderna men ej stått för försäljningen. Hansson gick igenom de påstådda felaktigheterna post för post och redogjorde för sin uppfattning i saken. Av denna redogörelse framgick — bortsett från vissa relativt små beloppsmässiga differenser o. d. — sammanfattningsvis följande (öretal här och i fortsättningen utelämnade):

	1966	1967
<i>I revisionspromemorian påtalade undandragna inbetalningar</i>	25 å sammanlagt 6 158	20 å sammanlagt 5 443
<i>Hanssons uppfattning:</i>		
1. Inbetalningar som han i själva verket bokfört	11 å sammanlagt 3 208	11 å sammanlagt 2 853
2. Intäkter som Hansson ej uppburit	12 å sammanlagt 2 847	8 å sammanlagt 2 166
3. Vitsordade fel	2 å sammanlagt 103	—
4. Ej uppgift	—	1 å 424
	<u>25 å sammanlagt 6 158</u>	<u>20 å sammanlagt 5 443</u>

Med anledning av Hanssons erinringar upprättade Paterson den 29 juni 1970 en tilläggspromemoria. I tilläggsprememorian, som inte sändes till Hansson, anfördes:

Hansson har åter bytt bokföringsbyrå och denna gång sökt sig ända till Lidköping i Skaraborgs län för att finna lämplig medhjälpare. Denna skulle enligt påminnelserna ha kontaktat vissa personer, som enligt tidigare upprättad revisionspromemoria gjort gällande, att de under åren 1966 och 1967 gjort utbetalningar till Hansson för eldningsolja. Förenämnda av medhjälparen företagna undersökning betvivlas. Den har i varje fall icke verifierats. Däremot kan undertecknad för vederbörande taxeringsintendent och Prövningsnämnden uppvisa det material, baserat på frågor jämlikt 39 § 1 mom. taxeringsförordningen, som ligger till grund för promemorian. Dessutom är det möjligt att beträffande räkenskapsåren 1966 och 1967 företaga ytterligare en utredning, nämligen undersöka vilka fakturor som saknas. Dessa har nämligen numrerats från och med den 1 januari 1966. Räkenskaperna måste då ånyo infordras. Hanssons medhjälpare har icke alls undersökt räkenskapsåren 1964 och 1965. Och det kan man förstå. Inga kontantposter har över huvud taget bokförts dessa båda år. I detta sammanhang bör framhållas att Hansson år 1965 granskats av Kontrollstyrelsen beträffande brännoljeskatt. Han fick då i efterhand inbetala 28 200 kronor i skatt och blev dessutom åtalad.

Vad Hansson i inkomna påminnelser anført anser undertecknad icke på någon punkt vara av beskaffenhet att böra föranleda ändring av tidigare upprättad promemoria. Hansson bör därför varje år taxeras efter skön till avsevärt högre belopp än som deklarerats.

Den 2 september 1970 yrkade dåvarande taxeringsintendenten, numera kammarrättsrådet Jan-Erik Rosén bl. a., att Hansson skulle eftertaxeras för ettvarrt av åren 1967 och 1968 (1966 och 1967 års inkomster) för 10 000 kr. Som stöd för yrkandet anförde Rosén:

Vid taxeringsrevision av 1966 (1967) års räkenskaper för den av Werner Hansson drivna rörelsen, avseende åkeri samt försäljning av eldningsolja och koks har framkommit, att vissa intäktsposter inte torde ha bokförts. Så långt kontroll vid revision kunnat ske har de utelämnade intäkterna beräknats till 6 158 kr. (5 443 kr.). I erinringar mot innehållet i revisionspromemorian har Hansson hävdade att vissa av de nämnda intäkterna inte skulle avsett hans rörelse; han skulle endast ha utfört själva transporten men däremot inte ha levererat de sålda varorna samt skulle betalningarna ha skett till säljarna av varorna. Hansson har vidare anfört att han haft kontakt med en del av de personer som enligt revisionspromemorian skulle ha gjort inbetalningar till honom samt att dessa personer därvid för honom förnekat att de gjort inbetalningar till honom.

Hansson har inte på något sätt styrkt vad han anfört i sina erinringar. Mot hans invändningar står det skriftliga material som införskaffats vid revisionen. Enligt min mening bör Hanssons erinringar inte förtjäna tilltro.

Det kan inte uteslutas att även andra inbetalningar förblivit obokade än de som hittats vid revisionen. För egen del anser jag att det finns fog anta att de i räkenskaperna och därmed i deklARATIONEN icke redovisade intäkterna uppgått till åtminstone 10 000 kr.

I ett den 12 oktober 1970 till prövningsnämndens kansli inkommet yttrande hävdade Lindskog på uppdrag av Hansson, att den vid taxeringsrevisionen upprättade promemorian nästan uteslutande innehöll felaktigheter. Lindskog uppgav, att han gjort en mycket noggrann och dyrbar utredning samt att denna givit vid handen att en mängd inbetalningar i promemorian medtagits såsom erlagda till Hansson, trots att denne inte haft med saken att göra. Lindskog bifogade ett stort antal fotokopior av fakturor m. m. till styrkande av de tidigare lämnade uppgifterna. Av detta material framgick bl. a. namn och adress på de rörelseidkare som enligt Lindskogs mening uppburit intäkter som Hansson i promemorian påstått ha underlåtit att deklarerat. Vidare syntes framgå, att Hansson numera vidgick att han utelämnat tre poster år 1966 och en post år 1967.

Med anledning av Hanssons yttrande gick Rosén och Paterson gemensamt igenom de tveksamma posterna för räkenskapsåren 1966 och 1967. Vid denna förnyade granskning kunde 16 av de 25 posterna under räkenskapsåret 1966 identifieras som bokförda eller såsom avseende annan rörelseidkare än Hansson avföras från diskussionen. Motsvarande gällde i fråga om 1967 års räkenskaper 17 av de 20 påtalade intäktsposterna. Summan av de återstående (25 ./ 16=) 9 respektive (20 ./ 17=) 3 icke identifierade eller av annan anledning avförda posterna uppgår till 2 128 kr. respektive 954 kr. Någon sammanräkning av beloppen gjordes dock icke på detta stadium utan först sedan saken dragits inför JO.

Här må inskjutas, att en på riksdagens ombudsmannaexpedition gjord

genomgång av materialet — därvid Hanssons böcker dock ej var tillgängliga — givit följande resultat.

	1966	1967
Poster, där betalning skett till annan än Hansson	9	8
Poster, som tydliga till sist kunnat återfinnas såsom bokförda av Hansson	6	8
Poster, där det är ovisst om betalning influtit till Hansson eller om de verkligen helt eller delvis utelämnats i bokföringen	7	3
Fel som Hansson slutligen vidgått	3	1
	25	20

Beloppet av de poster i fråga om vilka Hansson slutligt vidgått fel, uppgår till sammanlagt 392 kr. för 1966 och till 424 kr. för 1967.

I genmäle den 6 november 1970 anförde Rosén bl. a.:

I anledning av Hanssons erinringar har ytterligare granskning skett beträffande inkomstären 1966 och 1967. Många av de i bilagorna 3 och 4 till revisionspromemorian angivna posterna har numera kunnat återfinnas såsom bokförda. Så är emellertid inte fallet med samtliga poster.

På grund av det anförda nedsätter jag mitt yrkande med 5 000 kronor till likaledes 5 000 kronor för vart och ett av taxeringsåren 1967 och 1968 — — —.

Sedan ytterligare skriftväxling förekommit påförde prövningsnämnden i beslut den 29 december 1970 (§§ 3572 och 3573) Hansson eftertaxering för ettvar av taxeringsåren 1967 och 1968 med 5 000 kr.

JO Lundvik anförde i en den 4 april 1972 dagtecknad åtalsinstruktion härom följande såvitt avsåg Paterson.

Taxeringsrevision vidtas för att kontrollera riktigheten av självdeklaration eller andra uppgifter till ledning för taxering eller för att eljest skaffa underlag för åsättande av riktig taxering (jfr 56 § 1 mom. taxeringsförordningen). Enligt 56 § 3 mom. taxeringsförordningen skall meddelande om resultatet av revisionen snarast lämnas den hos vilken revisionen skett. I denna redogörelse (revisionspromemoria) skall granskningsmannen objektivt redogöra för vad som framkommit vid revisionen. I en revisionspromemoria skall exempelvis medtas även omständigheter som talar till den skattskyldiges fördel. Om uppgifter av mer osäker natur medtas bör detta särskilt anmärkas i promemorian. Med hänsyn till den vikt som i allmänhet fästes vid innehållet i en taxeringsrevisionspromemoria — taxeringsintendenten och den dömande instansen får ju som regel aldrig tillgång till den skattskyldiges räkenskaper m. m. — är det av synnerlig vikt att revisionsarbetet bedrivs med ömdöme och noggrannhet och att revisionspromemorian utformas så att den tydligt återger vad granskningsmannen iakttagit.

I sina den 26 juni 1970 inkomna erinringar framförde Hansson mycket allvarlig kritik mot revisionspromemorians innehåll. Hansson uppgav namn och adress för envar av de i bilagorna 3 och 4 angivna kunderna samt betalningsdag och belopp i de fall då påstått undanhållet belopp enligt Hanssons mening i själva verket var bokfört. Dessutom angav Hansson *dels* de transaktioner som han alls ej haft att göra med, *dels* ett antal fall där den påstådda kunden sagt sig icke kunna vitsorda att han köpt något av Hansson. Hanssons kritik måste därför betecknas som preciserad. En naturlig åtgärd från Patersons sida hade varit att undersöka riktigheten av Hanssons uppgift att vissa poster faktiskt var bokförda. Paterson hade därför bort ånyo ta del av Hanssons räkenskaper. Vidare hade Paterson bort — åtminstone stickprovsvis — ta kontakt med de kunder som enligt Hanssons erinringar förnekat att de köpt olja av Hansson.

Paterson kontrollerade emellertid inte det befogade i Hanssons erinringar. Utan att göra någon som helst kontroll uttalade Paterson i sin tilläggspromemoria, att den av Hanssons medhjälpare företagna utredningen »betvivlas» och att Hanssons erinringar inte på någon punkt var av beskaffenhet att böra föranleda ändring av tidigare upprättad promemoria. Paterson synes dock numera inte förneka, att de uppgifter som lämnats i Hanssons den 26 juni 1970 inkomna erinringar till övervägande del överensstäm med verkliga förhållanden.

Felaktigheterna i revisionspromemorian synes mig, ehuru allvarliga, knappast vara av beskaffenhet att kunna läggas Paterson till last som straffbar gärning. Däremot framstår det som synnerligen graverande, att Paterson utan varje kontroll avfärdade Hanssons den 26 juni 1970 inkomna erinringar. Paterson kan inte ha varit omedveten om risken för felaktigheter i det jämlikt 39 § 1 mom. taxeringsförordningen insamlade materialet. Vidare måste Paterson ha insett möjligheten av att inbetalningar, som Hansson upptagit som intäkt i sina deklarationer, förbisetts vid granskningen av Hanssons bokföring. Patersons underlåtenhet att kontrollera riktigheten av revisionspromemorian har varit ägnad att försvåra Hanssons processföring och medföra risk för materiellt godtyckligt taxeringsresultat. Någon godtagbar förklaring till det inträffade har Paterson inte lämnat. Genom sin underlåtenhet att verkställa kontroll samt genom utformningen av tilläggspromemorian av den 29 juni 1970 måste Paterson anses ha i sådan mån åsidosatt vad som ålegat honom i tjänsten att han inte kan undgå ansvar för tjänstefel. Åtal skall ske enligt följande gärningsbeskrivning.

Gärningsbeskrivning

Paterson har i en den 25 maj 1970 dagtecknad promemoria redogjort för vad som framkommit vid taxeringsrevision hos Hansson. Promemorian har, såvitt gäller räkenskapsåren 1966 och 1967, varit behäftad

med allvarliga felaktigheter. I erinringar, som inkom den 26 juni 1970, har Hansson riktat stark och preciserad kritik mot innehållet i promemorian. Trots att Paterson måste ha varit medveten om att promemorian kunnat innehålla oriktiga uppgifter, har Paterson underlåtit att kontrollera de av Hansson lämnade uppgifterna. I tilläggspromemoria av den 29 juni 1970 har Paterson blott konstaterat, att den av Hansson åberopade utredningen »betvivlas». Därjämte har Paterson i tilläggspromemorian fällt flera insinuanta och i sammanhanget irrelevanta anmärkningar rörande Hanssons val av medhjälpare och kvaliteten på Hanssons bokföring tidigare år m. m. Genom sin underlåtenhet att kontrollera riktigheten av Hanssons erinringar och genom utformningen av tilläggspromemorian har Paterson åsidosatt vad som ålegat honom i tjänsten.

Ansvar skall yrkas för tjänstefel jämlikt 20 kap. 4 § brottsbalken. Åtalet skall väckas vid Göteborgs tingsrätt.

Beträffande Rosén anfördes följande i åtalsinstruktionen.

Det åligger taxeringsintendent att bevaka det allmännas rätt i taxeringsfrågor och att verka för att taxeringarna blir likformiga och rättvisa (17 § taxeringsförordningen). Det är givet, att konflikt kan uppkomma mellan taxeringsintendents skyldighet att såsom motpart till den skattskyldige tillvarata det fiskala intresset i målet och hans plikt att verka för materiellt riktiga taxeringar. Hur långt taxeringsintendenten kan gå i ena eller andra riktningen är något oklart. Såvitt gäller rättsliga bedömningar får taxeringsintendenten förutsättas ha relativt stor frihet. Det bör stå honom öppet att tolka föreliggande utredningsmaterial och innehållet i gällande rätt inom relativt vida gränser. Taxeringsintendenten får däremot inte åberopa uppgifter som han vet är osanna. Han får inte heller medvetet förtiga fakta som är av betydelse i målet. Därutöver skall han söka tillse att utredningen i målet blir fullständig och att målets olika aspekter är allsidigt belysta, när detta skall företas till avgörande.

Av det sagda framgår, att taxeringsintendenten ofta har visst spelrum vid bedömning om han skall yrka eller tillstyrka ändring av den skattskyldiges taxering och — i förekommande fall — med vilka belopp ändring skall ske. Detta innebär dock inte, att han får inta vilken position i målet som helst. Taxeringsintendentens inställning måste framstå som rimlig i förhållande till den föbragta utredningen.

Det förhållandet att prövningsnämnden (numera länsskatterätten) eller högre instans får tillgång till hela utredningsmaterialet, innebär inte att taxeringsintendenten har rätt att negligera den skattskyldiges bevisning eller argumentering. Av intendenten måste normalt krävas, att han uttryckligen tar ställning till huruvida den skattskyldiges uppgifter enligt hans mening kan godtas eller inte. Detta är av betydelse bl. a.

för att den skattskyldige skall få vägledning om på vilka punkter ytterligare bevisning m. m. behövs och på vilka punkter den förefintliga bevisningen är tillfyllest. Att intendenten underlåter att klart redovisa sina ställningstaganden är inte bara ägnat att förorsaka extra arbete och kostnader för den skattskyldige. Det kan också inträffa, att den skattskyldige på grund av intendentens passivitet förleds att koncentrera sin bevisning och argumentering på irrelevanta fakta eller att den skattskyldige av kostnadsskäl avstår från ytterligare bevisning. Brisande aktivitet från taxeringsintendents sida kan alltså inte blott medföra onödiga kostnader för den skattskyldige utan även leda till rättsförluster. Slutligen får inte fränses, att det sätt varpå taxeringsintendenten framlägger sin sak är av betydelse också för den dömande instansen, som kan bli vilseledd om oriktiga eller alltför kortfattade uppgifter lämnas. Det är nog gott och väl att domstolen får tillgång till hela utredningen men det är inte säkert att den hinner sätta sig in i allt på egen hand.

De av Rosén den 2 september 1970 framställda yrkandena om eftertaxering för åren 1967 och 1968 byggde uttryckligen på revisionspromemorians uppgifter om att sammanlagt 45 poster obehörigen undgått beskattning. Yrkandena var således inte baserade på allmänna antaganden om rörelsens lönsamhet e. d. Rosén hade tagit del av Hanssons den 26 juni 1970 inkomna erinringar innan yrkandena om eftertaxering framställdes. Trots detta förbigick Rosén helt Hanssons påstående, att 22 av de 45 i Patersons promemoria påtalade posterna i själva verket hade bokförts. Vad angick Hanssons påstående att vissa påtalade belopp inte utbetalats till honom — Hansson hävdade att han bara ombesörjt transporten av olja eller att han inte alls haft någon affärsförbindelse med angivna personer — anförde Rosén allenast, att Hanssons uppgifter var obestyrkta. Därvid må framhållas, att det av lättförståeliga skäl kan vara svårt för en rörelseidkare att visa att han *inte* uppburit vissa intäkter.

Först sedan Hansson kommit in med en av allt att döma mycket kostnadskrävande utredning, kommenterade Rosén påståendet att omkring hälften av de påtalade posterna varit bokförda. I genmäle den 6 november 1970 uttalade Rosén, att »många» poster påträffats såsom bokförda. Någon beloppsmässig precisering av de sålunda påträffade posterna lämnades dock inte. Uppgiften att Hansson förväxlats med andra oljeleverantörer berördes ej alls i denna inlaga, trots att Rosén vid denna tidpunkt måste ha insett att dylika misstag ägt rum. Att förväxlingar i flera klart konstaterbara fall skett mellan Hansson och andra leverantörer framstår som särskilt betydelsefullt eftersom detta föranleder misstanken att förväxlingar förekommit även eljest och att sådana förväxlingar kan vara förklaringen till de fall som ovan betecknats som ovissa. För egen del håller jag det ingalunda för osanno-

likt, att Hansson har rätt när han säger att han glömt att bokföra endast $(3+1=)$ 4 betalningar. Särskilt med tanke på att Paterson utan vidare avfärdat Hanssons erinringar hade det därför varit på sin plats att Rosén utan omsvep vitsordat att uppgifterna i revisionspromemorian — och därmed även yrkandena om eftertaxering — var felaktiga i väsentliga hänseenden.

Till undvikande av missförstånd vill jag framhålla, att det icke är det förhållandet i och för sig att Rosén yrkade att Hansson skulle eftertaxeras som föranleder min kritik. Vad jag vill lägga Rosén till last är att han — trots att han byggde sina yrkanden enbart på att Hansson utelämnat vissa intäktsposter i sin bokföring och därmed också i deklARATIONERNA — icke lät kontrollera riktigheten av Hanssons invändningar innan yrkandena framställdes och än mer att han — sedan Hansson återkommit med förnyade invändningar och utredning med anledning därav ägt rum — icke för prövningsnämnden framlade de resultat vartill man kommit vid utredningen. Jag vill betona, att det ingalunda är lätt att med ledning av aktmaterialet förskaffa sig en inblick i hur bräckligt underlaget för eftertaxeringsyrkandet egentligen var. Rosén bör därför icke kunna urskulda sig med att prövningsnämnden dock fick tillgång till allt materialet.

I likhet med vad som tidigare anförts beträffande Paterson har Roséns tillvägagångssätt försvårat Hanssons processföring och varit ägnat att medföra risk för rättsförlust. Såsom särskilt otillfredsställande vill jag beteckna det förhållandet att Hansson aldrig fick besked om på vilka punkter hans invändningar godtagits. Om han fått besked härom, hade det kanske varit möjligt för honom att förebringa ytterligare utredning beträffande de poster som kvarstod. Enligt min mening har Rosén inte tillnärmelsevis uppfyllt de krav som måste ställas på det allmännas representant i en taxeringsprocess. Rosén, som inte lämnat någon godtagbar förklaring till det inträffade, kan därför inte undgå ansvar för tjänstefel. Åtal skall väckas enligt följande gärningsbeskrivning.

Gärningsbeskrivning

1. Rosén har den 2 september 1970 hos prövningsnämnden i Göteborgs och Bohus län yrkat att Hansson måtte eftertaxeras för ettvart av åren 1967 och 1968 (1966 och 1967 års inkomster) för 10 000 kr. Såsom grund för yrkandena har Rosén under hänvisning till en den 25 maj 1970 upprättad promemoria över verkställd taxeringsrevision uppgivit, att Hansson i 1966 års räkenskaper utelämnat intäkter å sammanlagt 6 158 kr. och i 1967 års räkenskaper intäkter å sammanlagt 5 443 kr. Hansson hade dessförinnan framfört allvarliga och preciserade anmärkningar mot innehållet i revisionspromemorian. Rosén har — innan yrkandena om eftertaxering framställdes — inte föranstaltat om

någon som helst kontroll av Hanssons uppgifter. Trots detta har Rosén i yrkandena anfört, att de av Hansson lämnade uppgifterna icke förtjänade tilltro. Rosén har härigenom åsidosatt vad som ålegat honom i tjänsten.

2. I ett genmäle den 6 november 1970 till prövningsnämnden har Rosén nedsatt yrkandena om eftertaxering med 5 000 kr. till likaledes 5 000 kr. för ettvarvt av taxeringsåren 1967 och 1968. Dessförinnan hade — i anledning av erinringar från Hansson som inkommit den 12 oktober 1970 — Rosén och Paterson företagit viss kontroll av de i revisionspromemorian lämnade uppgifterna. Denna kontroll gav vid handen, att de i revisionspromemorian framställda anmärkningarna måste frånfallas i 16 av 25 fall avseende räkenskapsåret 1966 och i 17 av 20 fall avseende räkenskapsåret 1967. Trots detta lämnade Rosén i sitt genmäle inte närmare upplysning om resultatet av kontrollen. Han angav sålunda icke vilka av de i promemorian påtalade posterna som visats faktiskt vara bokförda. Ej heller framhöll han, att det i flera fall klart konstaterats att poster som omtalats i revisionspromemorian ej gällde betalning till Hansson. Roséns underlåtenhet att lämna erforderliga upplysningar har försvårat Hanssons processföring och kunnat vilseleda prövningsnämnden. Rosén har genom sitt förfarande åsidosatt vad som ålegat honom i tjänsten.

Ansvar skall yrkas för tjänstefel jämlikt 20 kap. 4 § brottsbalken. Åtalet skall väckas vid Göteborgs tingsrätt.

JO uppdrog åt föredraganden vid riksdagens ombudsmannaexpedition, kammaråklagaren Hans Lindberg att väcka och utföra åtal mot Paterson och Rosén i enlighet med åtalsinstruktionen.

Lindberg påstod vid Göteborgs tingsrätt ansvar å Paterson och Rosén i enlighet med åtalsinstruktionen.

Tingsrätten meddelade dom i målet den 21 juni 1973 och ogillade därvid åtalet.

Vid bedömningen av vad i målet lagts Paterson till last anförde tingsrätten bl. a. följande.

Något åsidosättande av direkt uttalad författningsbestämmelse har Paterson ej gjort sig skyldig till. Det återstår att avgöra, huruvida han handlat i strid med den allmänna förvaltningsrättsliga grundsatsen om kommunikation. Ett beslut, som går den enskilde emot, får inte grundas på annat material än sådant, som denne tagit del av. Härom handlar det emellertid ej, eftersom detta material redan varit för Hansson tillgängligt i samband med revisionspromemorian. Men när nu riktigheten av detta material attackerats, uppstår fråga om underlåtenhet från Patersons sida.

Det genom taxeringsrevisionen framskaffade materialet skall efter taxeringsintendentens yrkande om eftertaxering leda fram till ett beslut av prövningsnämnden, vilket beslut kan vara till den skattskyldiges nackdel. Har då beslutet grundats på genom utredningen framkomna oriktiga uppgifter, innebär ju detta en rättsförlust för den skattskyldige. Det måste ju därför för utredningsmannen vara angeläget att så icke sker.

Att genom en förfrågan hos revisorn Lindskog begära ett ytterligare klagörande kan ej anses innebära någon avsevärd arbetsbelastning. Att så likväl ej skett måste ses mot bakgrunden av Patersons tidigare erfarenheter av Hansson. Patersons upprepade försök att under revisionens första hälft etablera samarbete med Hansson och dennes dåvarande revisor hade ej lyckats. Bokföringen för räkenskapsåren 1964 och 1965 hade gett berättigad anledning att betvivla riktigheten även hos de båda följande räkenskapsåren. Paterson uppfattade sitt eget material som godtagbart och Lindskogs påståenden var ej verifierade. Han menade sig därför på goda grunder kunna betvivla Lindskogs uppgifter.

Tingsrätten vill härvid även uppmärksamma, att Paterson efter Hanssons senare erinringar i oktober 1970 tillsammans med Rosén gjorde en kontroll, som i sin tur medförde en betydande sänkning av Roséns yrkanden till prövningsnämnden om eftertaxering. Sett i detta sammanhang framstår underlåtenheten av den ifrågasatta första kontrollen icke så allvarlig, som åklagaren velat göra gällande.

På grund av vad sålunda anförts finner tingsrätten väl att viss försummelse ligger Paterson till last genom att ej efter Hanssons första erinringar vidtaga kontrollåtgärder. Med hänsyn till den sedermera vidtagna kontrollen samt vad Paterson själv till sitt fredande från ansvar anført — och härvid icke minst Hanssons tidigare visade brist på samarbetsvilja —, finner tingsrätten att Paterson icke genom den uraktlåtna första kontrollen och ej heller genom sitt yttrande om att utredningen »betvivlas» gjort sig förfallen till ansvar för tjänstefel.

Återstår att bedöma Patersons utformning av tilläggspromemorian. Det gäller här *dels* yttrandet »Hansson har åter bytt bokföringsbyrå och denna gång sökt sig ända till Lidköping i Skaraborgs län för att finna lämplig medhjälpare.», *dels ock* vad som påståtts om »kvaliteten på Hanssons bokföring tidigare år m. m.» Enligt tingsrättens uppfattning handlar det här om en fullt tillåten, måhända polemisk utformning i en kontradiktorisk process, där motparten ingalunda varit särskilt omsorgsfull i ordvalet. Tingsrätten finner vad här förekommit ej vara av beskaffenhet att läggas Paterson till last i åtalat hänseende.

Vid bedömningen av vad i målet lagts Rosén till last anförde tingsrätten bl. a. följande.

Något åsidosättande av direkt uttalad författningsbestämmelse har Rosén ej gjort sig skyldig till. Vid bedömande av huruvida han handlat i strid mot den allmänna förvaltningsrättsliga grundsatsen om kommunikation hänvisas till vad ovan anförts angående åtalet mot Paterson. Även om viss försummelse må kunna läggas Rosén till last, så framstår — sett i sammanhang med den tillsammans med Paterson sedermera vidtagna kontrollen — lika litet som beträffande Paterson underlåtenheten så allvarlig, som gjorts gällande.

Tingsrätten anser vidare, att Rosén på av honom anförda skäl haft fog för sin uppfattning, att de av Hansson lämnade uppgifterna icke förtjänade tilltro.

Beträffande slutligen vad som lägges Rosén till last i samband med hans genmäle den 6 november 1970 vill tingsrätten anföra följande.

Det material, varpå Rosén hade att grunda sina yrkanden om efter-taxering, gav ej en hundra procentig möjlighet att i exakta siffror ange ett visst belopp. Den föregångna taxeringsrevisionen hade lämnat 71 procent svar på framställda anmaningar. Detta förhållande i samband med resultatet av svaren berättigade enligt tingsrättens mening Rosén att yrka skönstaxering. Med utgångspunkt från hans förklarliga tilltro till det inkomna materialet och — som tingsrätten funnit — berättigade misstro till Hanssons första erinringar innebär att anledning till erinran saknas mot Roséns tidigare yrkanden.

Såsom av doktrinen framgår vilar en hård bevisbörd på taxeringsintendenten vid eftertaxering. Kan han ej genomföra sin uppgift härvidlag, skall hans talan ogillas. Mot Roséns egen uppfattning anser tingsrätten, att av en taxeringsintendent åberopade grundläggande fakta böra vara så exakta som möjligt för en skönmässig bedömning. Roséns nedskrivning av sina yrkanden får emellertid anses godtagbar. Ytterligare bemötanden skulle enligt Roséns egen bedömning ej ha kunnat påverka hans slutliga yrkanden.

Tingsrätten finner det i hög grad osannolikt, att prövningsnämnden med hänsyn till vad ovan antecknats angående dess kompetens och tillgång till erforderligt material — häri också ingående av åklagaren vid huvudförhandlingen ingivna uppställningar — för sin bedömning skulle ha låtit sig vilseledas av vad Rosén i ärendet anført.

Med hänsyn härtill samt till vad Rosén i övrigt till sitt fredande från ansvar anført, finner tingsrätten Roséns underlåtenhet att lämna ifrågasatta detaljerade upplysningar icke varit av beskaffenhet att försvåra Hanssons processföring eller kunnat vilseleda prövningsnämnden.

JO fann ej tillräckliga skäl att överklaga domen.

Åtal mot ordförande i taxeringsnämnd för underlåtenhet att fullgöra den i 65 § taxeringsförordningen stadgade skyldigheten att bereda skattskyldig tillfälle att yttra sig i anledning av taxeringsnämndens tilltänkta åtgärd att åsätta taxering med avvikelse från självdeklaration

Enligt 65 § taxeringsförordningen skall, om anledning förekommer att åsätta skattskyldig taxering med avvikelse från självdeklaration, tillfälle beredas den skattskyldige att yttra sig i frågan, därest hinder ej möter. Dock är sådan kommunikering inte nödvändig i fråga om felräkning, misskrivning eller annat uppenbart förbiseende eller då eljest yttrande av den skattskyldige uppenbarligen inte är erforderligt för frågans bedömande. — Denna kommunikering genomförs regel-

mässigt på så sätt, att taxeringsnämnden i lösbrev till den skattskyldige utsänder underrättelse om ifrågasatt (preliminär) avvikelse från självdeklaration på särskild förtryckt blankett.

Lantbrukaren Olof Bohlin var vid 1971 års taxering ordförande i taxeringsnämnden för Silleruds taxeringsdistrikt i Värmlands län.

I en skrift, som inkom till JO den 29 september 1971, klagade Robert Nilsson över det sätt varpå Bohlin skött sitt uppdrag som ordförande i taxeringsnämnden vid 1971 års taxering. Nilsson uppgav bl.a. att taxeringsnämnden vid behandling av Nilssons och flera andra personers taxeringar underlåtit att iaktta föreskriften i 65 § taxeringsförordningen.

Efter remiss inkom Bohlin med infordrat yttrande, vari han uppgav att Nilsson hjälpte folk att deklarerat. Bohlin anförde vidare bl.a. följande.

En del punkter i Nilssons anmälan vill jag svara på: Det äger sin riktighet att han inte fått någon preliminär underrättelse, då jag anser ett svar från en person, som TN anser mindre trovärdig, saknar betydelse. Det är troligt att det finns likartade fall, huvudsakligen bland Nilssons kunder, och då av samma anledning. Det är dock inte många, men "flera" behöver ju inte vara mer än tre.

Till sitt remissvar fogade Bohlin yttranden som han avgivit till länsstyrelsen i anledning av besvär som Nilsson och en annan person, lantbrukaren Helge Karlsson, anført över taxeringsnämndens beslut rörande 1971 års taxering. Nilsson hade besvärat sig bl. a. över att taxeringsnämnden — utan att han dessförinnan fått tillfälle att yttra sig i saken — höjt taxeringen med 3 000 kr. avseende skönsmässig beräknad inkomst för deklarationsarbete.

I sitt yttrande över besvären anförde Bohlin bl.a. följande.

N. Robert Nilssons besvär inkom till länsstyrelsen den 26/8 1971. Definitiv underrättelse om avvikelse (skönsmässig taxering) utsänd den 28/5 1971 från Värml. Nysäter med reknr. 30-28503. Någon ifrågasatt underrättelse ej utsänd, då skönsmässig taxering endast kommer i fråga vid taxering av personer, vars trovärdighet TN ifrågasätter, och svar i sådana fall får anses ganska meningslösa.

I sina besvär hade Karlsson klagat över att taxeringsnämnden reducerat begärt avdrag för kostnader för installationsarbeten i bostaden m.m. Bohlin anförde i sitt yttrande över besvären bl.a.

Vid granskningen av Bröderna Karlssons deklARATIONER tyckte TO det vore bra att, trots bilaga som medsänts deklARATIONEN, få reda på vad deklARATIONERNA själva ansåg vara grundförbättring, och utsände för den skull en förfrågan den 14/3 ang. byggnadsunderhåll. Som framgår av bilaga till dekl. och svaret på förfrågan kunde ingen slutsats dragas i detta avseende. Det var ju heller inte att vänta när Robert Nilsson gjort bådadera såväl som besvärsskrivelsen (jmf hans egen besvärsskrivelse i egen sak till PN).

Länsskatterättens akt rörande Nilssons taxering år 1971 med deklaration nr 968 införades.

Härefter granskade på JO Lundviks uppdrag avdelningsdirektören Stig von Bahr vid besök hos lokala skattemyndigheten i Säffle fögderi och länsstyrelsen i Värmlands län den 20 och 21 december 1971 praktiskt taget samtliga deklarationer som avlämnats till ledning för 1971 års taxering i Silleruds taxeringsdistrikt. Granskningen omfattade omkring 1 300 deklarationer och gällde huvudsakligen tillämpningen av 65 och 69 §§ taxeringsförordningen.

I en promemoria dagtecknad den 27 januari 1972 över den utförda granskningen anförde von Bahr såvitt nu är i fråga sammanfattningsvis, att Bohlin i 35 fall (där dock underrättelseskyldigheten enligt 69 § taxeringsförordningen fullgjorts) ej korrekt iakttagit 65 § taxeringsförordningen.

I promemorian kommenterade von Bahr sina iakttagelser, varvid han redovisade omständigheterna i åtta särskilt utvalda fall (andra än dem som rörde Nilsson och Karlsson).

Vidare anförde von Bahr i promemorian, att granskningen givit vid handen, att taxeringsnämndens materiella bedömningar — som JO på grund av innehållet i 113 § regeringsformen (jfr också 20 kap. 12 § brottsbalken; se ock Beckman m.fl., Brottsbalken, II, 2 u, s. 403) inte ägde pröva — varit relativt ingående och ingalunda ensidigt inriktad på att tillvarata det fiskala intresset. Avslutningsvis anfördes bl.a. att taxeringsnämndens formella behandling av taxeringarna däremot varit förenad med anmärkningsvärt många och svåra fel.

Under återopande av promemorian uttalade JO Lundvik i skrivelse den 2 februari 1972 till länsåklagaren i Värmlands län, att misstanke uppkommit om att Bohlin gjort sig skyldig till tjänstefel. I skrivelsen uppdrogs åt länsåklagaren att verkställa förundersökning samt att hit inkomma med förundersökningsprotokoll och eget yttrande.

Den 7 mars 1973 inkom t.f. länsåklagaren Ernst Holmberg med förundersökningsprotokoll med tillägg jämte eget yttrande.

Hörd under förundersökningen medgav Bohlin — som han slutligen bestämde sin inställning — att han i de fall som särskilt angivits i von Bahrs promemoria förfarit felaktigt men bestred att han därigenom gjort sig skyldig till tjänstefel. Bohlin uppgav vidare, att han i de nio fall, varom han särskilt hörts, haft en fullt godtagbar anledning att underlåta att skicka ut underrättelser om ifrågasatt avvikelser.

I sitt yttrande anförde Holmberg bl.a. att Bohlins försummelser rörande de i von Bahrs promemoria särskilt redovisade fallen var av så allvarlig beskaffenhet att Bohlin icke torde kunna undgå åtal härför.

Bohlin fick del av utredningen och yttrade sig ånyo.

I anslutning till en redogörelse för vad i ärendet förekommit anförde JO Lundvik i en den 30 mars 1973 dagtecknad, till länsåklagaren i Värmlands län överlämnad åtalsinstruktion bl.a. följande.

I 65 § taxeringsförordningen stadgas:

Förekommer anledning att åsätta skattskyldig taxering med avvikelse från självdeklaration, skall, där hinder ej möter, tillfälle beredas den skattskyldige att yttra sig i frågan. Dock vare detta ej nödigt i fråga om felräkning, misskrivning eller annat uppenbart förbiseende eller då eljest yttrande av den skattskyldige uppenbarligen icke är erforderligt för frågans bedömande.

Bestämmelsen är oförändrad alltsedan taxeringsförordningens tillkomst år 1956. Den hade dessförinnan sin motsvarighet i 78 § k) av 1928 års taxeringsförordning. Denna bestämmelse tillkom år 1935 (SFS 1935:255) och löd.

Taxeringsnämndens ordförande åligger huvudsakligen — — — att, därest under taxeringsarbetet fråga uppkommer att åsätta skattskyldig taxering med avvikelse från avlämnad självdeklaration, där så kan ske, bereda honom tillfälle att yttra sig i frågan, dock vare detta ej nödigt i fråga om felräkning, misskrivning eller annat uppenbart förbiseende eller då eljest yttrande av den skattskyldige uppenbarligen icke är för utrednings vinnande behövt.

Införandet av bestämmelsen skedde på initiativ av bevillningsutskottet som anförde följande (BevU 1935:37 s. 36).

Emellertid anser utskottet det vara av utomordentlig vikt att såvitt möjligt tillses att ett på förtroende byggt samarbete upprätthålles mellan de myndigheter och tjänstemän, som hava att medverka för taxerings åsättande, samt de skattskyldiga. Såsom de sakkunniga erinrat har obestriddligen underlåtenheten att lämna skattskyldig tillfälle att yttra sig, innan avvikelse från av honom avgiven deklaration sker, uppväckt en rätt så naturlig ovilja bland de skattskyldiga. Att personlig förbindelse med de skattskyldiga upprätthålles i dylika fall, bör vara ägnat att åstadkomma ett förbättrat och på exakta förhållanden grundat taxeringsresultat. På sätt jämväl departementschefen framhållit behöva taxeringsmyndigheterna i samma mån som en verklig kontroll möjliggöres i mindre utsträckning tillgripa förfarandet att taxera de skattskyldiga efter fri uppskattning, ett förfarande som helt naturligt är ägnat att väcka irritation och som innebär avsevärda risker för misstag. Det måste därför anses som en följdriktig utveckling av de principer, på vilka propositionen grundar sig, att taxeringsnämndsordförandena, på sätt praktiserats av de i departementschefsyttrandet omförmälda taxeringsassistenterna, i regel sätta sig i förbindelse med skattskyldig, innan avvikelse sker från i självdeklarationen lämnad uppgift. Emellertid är det uppenbart, att skattskyldigs hörande icke kan påfordras i varje fall, då skäl anses föreligga för sådan avvikelse. Gäller det exempelvis felräkning, misskrivning eller annat uppenbart förbiseende eller ock tolkningsspörsmål eller annan fråga, där yttrande av den skattskyldige uppenbarligen icke är för utrednings vinnande behövt, bör en sådan skyldighet icke inträda. I enlighet med det nu anförda har utskottet föreslagit ett stadgande i 78 § av sålunda angiven innebörd.

Av förarbeten och kommentarer till 65 § av 1956 års taxeringsförordning förtjänar följande att återges.

Taxeringsnämnden anförde (SOU 1955:51 s. 107).

Det förtjänar särskilt understrykas, att varje skattskyldig måste beredas tillfälle att yttra sig över tilltänkt avvikelse från hans självdeklaration. I detta hänseende brister det för närvarande alltför ofta. En följd härav är stundom att skattskyldig påföres taxering för inkomst, som rätteligen bort påföras annan person med snarlikt namn. Sådana misstag, som med den tidsnöd varunder taxeringsnämnderna nu arbetar måhända kan vara ursäktliga, bör efter omorganisationen inte längre förekomma.

Bevillningsutskottet anförde (BevU 1956:56 s. 106).

I den föreslagna 65 § stadgas, att där anledning förekommer att åsätta skattskyldig taxering med avvikelse från hans självdeklaration, skall, där ej hinder möter, tillfälle beredas honom att yttra sig i frågan. Dock behöver detta ej ske i fråga om felräkning, misskrivning eller annat uppenbart förbiseende eller då eljest yttrande av den skattskyldige uppenbarligen icke är erforderligt för frågans bedömning. I motionerna I:606 och II:801 yrkas att bestämmelsen skärpes så att den skattskyldige undantagslöst får tillfälle yttra sig innan taxeringen beslutas, såvida fråga ej är om rena skriv- och räknefel.

Härtill vill utskottet framhålla att — bortsett från fall av skriv- och räknefel och liknande — den skattskyldige regelmässigt skall höras. Det kan emellertid inträffa att det ej är möjligt att höra honom. Som exempel kan nämnas det fall att den skattskyldiges deklaration kommit nämnden till handa så sent att tiden ej tillåter kommunikation med den skattskyldige. Utskottet vill med det sagda ha understruket att det, för att den skattskyldige ej skall beredas tillfälle yttra sig, skall föreligga ett verkligt hinder. Utskottet tillstyrker med det anförda propositionsförslaget i denna del. De föreliggande motionsyrkandena avstyrkes sålunda av utskottet.

I Hedborg m.fl., Taxeringshandbok, 2 u, s. 196 f, anføres bl.a. följande.

Med hinder avses här sådant som att den skattskyldige inte kan anträffas under tillgänglig adress, att han genom sjukdom eller eljest blivit urståndsatt att avgiva yttrande eller liknande. Däremot är det inte avsett att taxeringsnämnden skall få underlåta att bereda skattskyldig tillfälle avge yttrande enbart därför att taxeringsnämndens arbete blivit försenat eller dyl. Om formen för ett meddelande till den skattskyldige rörande ifrågasatt avvikelse har ingenting föreskrivits. Meddelandet kan t.ex. ske i en anmaning — ev. med vitesföreläggande — att lämna vissa begärda upplysningar. Det kan också ske helt formlöst genom en telefonförfrågan. Det bör dock i så fall göras klart för den skattskyldige att avvikelse ifrågasättes och att den skattskyldige har rätt att yttra sig däröver. Det bör anges, på vilken eller vilka punkter avvikelse ifrågasättes.

Att den i 65 § taxeringsförordningen föreskrivna underrättelseskyldigheten iaktas av taxeringsnämnderna är av största betydelse från

rättssäkerhetssynpunkt och för upprätthållande av allmänhetens förtroende för taxeringsnämndernas verksamhet. Beslut som fattas utan stadgad kommunikering blir erfarenhetsmässigt ofta felaktiga, vilket kan åsamka den skattskyldige extra arbete och kostnader för att få felet rättat eller — därest den skattskyldige inte tillvaratar möjligheten att få ändring i högre instans — bestående rättsförluster. Jag vill i sammanhanget även framhålla ett annat förhållande som visar betydelsen av bestämmelsens efterlevnad. Taxeringsnämndernas underlåtenhet att följa 65 § taxeringsförordningen medför i många fall ett omfattande och ofta helt onödigt merarbete för andra myndigheter, främst länsstyrelserna och lokala skattemyndigheterna. I JO:s ämbetsberättelse år 1973 s. 387 f redogörs för ett sådant fall.

JO har sedan länge lagt ned betydande energi för att hos rikets taxeringsnämnder inskräpa vikten av att 65 § taxeringsförordningen iakttas på ett godtagbart sätt (se JO:s ämbetsberättelser åren 1960 s. 366 f, 1962 s. 449, 1964 s. 560 f, 1966 s. 615, 1968 s. 505 f, 1970 s. 346 f, 1971 s. 420 f och 424 f, 1972 s. 351 ff och 369 ff samt 1973 s. 382 f och 386 ff).

Dessa JO-uttalanden har bringats till taxeringsmyndigheternas kännedom på olika sätt. Vid sidan av publicering i ämbetsberättelserna har även särtryck av det avsnitt av ämbetsberättelserna som rör taxering sedan år 1970 distribuerats till länsstyrelserna i ett stort antal exemplar med anmodan att ett exemplar skulle tillställas varje taxeringsnämnd. JO:s uttalanden har även uppmärksammats i skattetidskrifterna, varjämte påpekanden om hur taxeringsnämnderna har att handlägga underrättelsefrågorna har gjorts bl.a. i den av riksskattenämnden år 1967 utgivna handledningen för arbetet i taxeringsnämnd s. 227.

Det skall medges att taxeringsnämndernas tillämpning av 65 § taxeringsförordningen inte är helt utan sina svårigheter. Till skillnad från underrättelse om slutlig avvikelse från självdeklaration, som ovillkorligen måste utsändas, är underrättelse om ifrågasatt avvikelse inte nödvändig i samtliga fall då taxeringsnämnden överväger att frånga en deklaration. Gränsdragningsproblem kan härvid ibland uppkomma i frågan om när avvikelserna är av sådan karaktär att underrättelse är nödvändig. Det ligger dock i sakens natur, att en taxeringsnämnds ordförande i ett gränsfall hellre bör utsända underrättelse än låta bli att göra det.

Av vad ovan upptagits framgår, att för att "hinder", i den mening som avses i 65 § taxeringsförordningen, skall kunna utgöra giltigt skäl för taxeringsnämndens ordförande att underlåta kommunikering fordras att hindret föreligger å den skattskyldiges sida och inte hos taxeringsnämnden. Om den skattskyldige i rätt tid ingivit sin deklaration kan således tidsbrist hos taxeringsnämnden inte utgöra någon godtagbar ursäkt för underlåtenhet att bereda den skattskyldige tillfälle att yttra sig över taxeringsnämndens tilltänkta åtgärd.

Såvitt rör de övriga grunder enligt vilka kommunikering enligt 65 § taxeringsförordningen får underlåtas konstaterar jag, att den närmare innebörden av uttrycken "felräkning, misskrivning eller annat uppenbart förbiseende" saknar betydelse för förevarande ärende, då ingen av dessa grunder är tillämplig i de tio fall som ovan särskilt berörs. Däremot finner jag anledning att något uppehålla mig vid innebörden av uttrycket "då eljest yttrande av den skattskyldige uppenbarligen icke är erforderligt för frågans bedömande". Bevillningsutskottet vid 1935 års riksdag synes med sitt då framlagda förslag, som var snarlikt det nu gällande stadgandet men dock inte identiskt därmed, ha åsyftat bl.a. tolkningsfrågor. Bevillningsutskottet vid 1956 års riksdag understök däremot, att den skattskyldige regelmässigt skulle höras utom i fall av skriv- eller räknefel och liknande. Redan av stadgandets ordalydelse framgår att fråga är om en undantagsregel, som skall tillämpas restriktivt. Bestämmelsen synes mig närmast syfta på klara fall av missuppfattningar som kommit till uttryck i en deklARATION och främst då sådana fel som varit till den skattskyldiges egen nackdel. Jag åsyftar härmed t.ex. frågor rörande schablonavdraget om 100 kr. vid beräkning av inkomst av tjänst, det s.k. sparavdraget om 400 respektive 800 kr. vid beräkning av inkomst av kapital, storleken av sjukförsäkringsavgift enligt lagen om allmän försäkring samt avvikelser som grundar sig på ränteberäkning i samband med debitering av slutlig skatt. Däremot kan regeln normalt inte vara tillämplig i sådana fall då den skattskyldige lämnat en ofullständig utredning i deklARATIONEN och taxeringsnämnden från annat håll inhämtat närmare upplysningar i saken. I sådant fall måste den skattskyldige få tillfälle att yttra sig. Inte heller kan regeln anses tillämplig enbart därför att ett yrkande som framställts i deklARATIONEN förefaller taxeringsnämnden strida mot skatteförfattningarna eller stadgad praxis. Det kan mycket väl inträffa, att en skattskyldig, som framställt ett till synes oacceptabelt yrkande, kan lämna en fullgod förklaring som ställer saken i helt annat ljus om han blott får tillfälle att yttra sig.

Jag övergår nu till att behandla de tio fall som ovan särskilt berörs.

Av Bohlins egna uppgifter och utredningen i övrigt framgår att Bohlin underlåtit att utsända underrättelser om ifrågasatt avvikelse från självdeklARATION i samtliga dessa tio fall. I samtliga infordrade deklARATIONSAKTER kvarligger i utskrivet skick dels underrättelse om ifrågasatt avvikelse och dels kopia på utsänd underrättelse.

Bohlin har upprättat underrättelserna om slutlig avvikelse i dessa tio fall under tiden den 17 maj—den 19 juni 1971. Han har i vissa av fallen gjort gällande, att underrättelse om ifrågasatt avvikelse inte utsänts på grund av att taxeringsnämnden varit i tidsnöd.

Även med bortseende från att tidsnöd, såsom ovan anförts, är utan betydelse i förevarande sammanhang konstaterar jag — med beaktande

av att taxeringsnämndens arbete enligt 71 § taxeringsförordningen skall vara avslutat före utgången av juni månad och av att den skattskyldige bör få någon tid på sig för yttrande — att nämnden i inget av de ovan nämnda fallen varit i någon reell tidsnöd.

I åtalsinstruktionen redogjordes vidare för omständigheterna i de tio enskilda fallen och för JO Lundviks närmare bedömning av desamma.

Avslutningsvis anförde JO Lundvik i åtalsinstruktionen följande.

Jag har således konstaterat, att Bohlin förfarit felaktigt i samtliga dessa tio fall genom att underlåta att bereda de skattskyldiga tillfälle att yttra sig. Hans underlåtenhet att iaktta bestämmelsen i 65 § taxeringsförordningen har jag i sex fall betecknat som allvarlig. Bohlin har härigenom gjort sig skyldig till tjänstefel.

Bohlin har sedan lång tid tillbaka varit förordnad som taxeringsnämndsordförande. Han har inte kunnat sväva i ovisshet om hur gällande bestämmelser skall tillämpas. Härom vittnar det förhållandet att han handlagt vissa deklARATIONER korrekt i formellt hänseende. Bohlins kunskaper i fråga om den materiella skatterätten synes vidare vara goda. Vad Bohlin anført i förevarande ärende utvisar emellertid med all tydlighet att han tagit alltför lätt på sin skyldighet att hålla sig underrättad om innebörden av taxeringsförordningens bestämmelser om underrättelseplikt. Bohlin har således under förundersökningen anført, att en skärpning av 65 och 69 §§ taxeringsförordningen troligen skett år 1970, då han inte hade förordnande som taxeringsnämndsordförande. Påståendet är inte riktigt. Alltsedan dess tillkomst år 1956 är 65 § taxeringsförordningen oförändrad i sin lydelse. (Gjorda ändringar i 69 § är här ej relevanta.)

Bohlins felaktiga förfarande i dessa tio fall synes inte ha haft sin grund i misstag eller brist på arbetstid. Bohlin har i stället i flera fall förklarar sin underlåtenhet att utsända underrättelser med att detta varit onödigt eller att den skattskyldige inte skulle ha svarat ändå. Bohlins underlåtenhet att tillämpa 65 § taxeringsförordningen i nu behandlade tio fall framstår därför, tagna i ett sammanhang, som ytterst allvarlig. De uttalanden om Nilssons och andra skattskyldigas bristande trovärdighet som Bohlin fällt och fortfarande vidhåller ger även en belysning av hur Bohlin uppfattat sina arbetsuppgifter under taxeringsarbetet. En taxeringsnämnd är självfallet inte tvungen att godta de uppgifter som lämnas av den skattskyldige. Detta innebär dock inte att taxeringsnämnden får negligera bestämmelsen i 65 § taxeringsförordningen beträffande skattskyldiga, som taxeringsnämnden av en eller annan anledning inte litar på. I vad mån den skattskyldiges uppgifter kan läggas till grund för taxering kan ju bedömas först när uppgifterna kommit nämnden tillhanda — att så att säga underkänna ett yttrande innan det ens föreligger inger ytterst starka betänkligheter. Detta gäller särskilt när den tilltänkta avvikelser, som i Nilssons fall, avser skönmässigt tillagda inkomster.

Med hänsyn till vad nu upptagits finner jag mig icke kunna underlåta att väcka åtal mot Bohlin för vad som ligger honom till last rörande dessa tio fall. Åtal skall ske enligt följande gärningsbeskrivning:

Bohlin har i egenskap av ordförande i taxeringsnämnden för Silleruds taxeringsdistrikt vid 1971 års taxering — oaktat han varit skyldig därtill — underlåtit att jämlikt 65 § taxeringsförordningen bereda de tio nedan angivna skattskyldiga tillfälle att yttra sig i fråga om taxeringsnämndens tilltänkta och sedermera beslutade avvikelser från deras självdeklarationer. Bohlins underlåtenhet hänför sig till behandlingen av följande fall:

Skattskyldiga	Deklarationsnummer
1 Åke Johansson	149
2 Harry Sellin	228
3 Sven Helge Karlsson	415
4 Olof Höglund	516
5 Ingeborg Johansson	692
6 Henry Andersson	712
7 Ester Danielsson	955
8 Robert Nilsson	968
9 Erik Lidman	1158
10 Dödsboet efter David Nordin	1564

Genom denna sin underlåtenhet har Bohlin åsidosatt vad som ålegat honom i tjänsten.

Ansvar skall yrkas för tjänstefel jämlikt 20 kap 4 § brottsbalken. Åtalet skall väckas vid Arvika tingsrätt.

Länsåklagaren Olle Vagnstad påstod vid tingsrätten ansvar å Bohlin i enlighet med åtalsinstruktionen.

Tingsrätten, som meddelade dom den 8 juni 1973, dömde Bohlin jämlikt 20 kap. 4 § brottsbalken för tjänstefel till femton dagsböter å trettio kronor. Tingsrätten ogillade emellertid åtalet såvitt rörde åtalspunkterna 2—5, 7 och 8, dvs. Bohlins behandling av Sellins, Karlssons, Höglunds, Ingeborg Johanssons, Danielssons och Nilssons deklarerationer. I sina domskäl anförde tingsrätten bl.a. följande.

Bohlin har bestritt åtalet. Härvid har han påstått att han haft fog för att i de av åklagaren angivna tio fallen underlåta att bereda de skattskyldiga tillfälle att yttra sig i fråga om taxeringsnämndens tilltänkta avvikelser. — Närmare hörd har Bohlin uppgett:

— — —
Beträffande tillämpningen av 65 § taxeringsförordningen har Bohlin alltid tänkt sig att den skattskyldige skulle höras endast om det för nämnden framstod som meningsfullt.

— — —
Bohlins tolkning av stadgandet enligt vilken taxeringsnämnden skulle kunna underlåta att bereda den skattskyldige tillfälle att yttra sig, när

nämnden i realiteten tagit ståndpunkt och därför anser sitt beslut vara oberoende av vad den skattskyldige må komma att anföra, har visserligen visst stöd av stadgandets ordalydelse (jämför Halvar G. F. Sundberg: Översikt av taxeringsprocessen 1962, sid 47). En sådan tolkning, som skulle leda till att taxeringsnämnden i så gott som alla fall skulle kunna underlåta kommunikation, då avvikelser från den skattskyldiges deklaration ifrågasättes, kan självfallet inte godtagas.

Åklagaren har med stöd av förarbetena till taxeringsförordningen visat att uttrycket "då eljest yttrande av den skattskyldige uppenbarligen icke är erforderligt för frågans bedömning" syftar på klara fall av missuppfattning som kommit till uttryck i en deklaration och främst då sådana fel som varit till den skattskyldiges nackdel. Som exempel på fall då stadgandet skulle vara tillämpligt kan nämnas felaktigheter i deklaration avseende olika slag av schablonavdrag eller storleken av sjukförsäkringsavgift samt avvikelser som grundar sig på ränteberäkning i samband med debitering av slutlig skatt. Stadgandets ordalydelse ger vid handen att fråga är om en undantagsregel, som skall tillämpas restriktivt.

I fråga om taxeringsnämndens behandling av de tio deklarationerna upptar rätten följande:

1. Åke Johansson

Bohlin utsände 30.3.1971 en anhållan till Johansson med begäran om specifikation rörande ett yrkat avdrag om 10 348 kr för inköp av nötkreatur. Uppgift önskades bl.a. om vad djuren kostat och till vem ersättningen utbetalats.

Johansson lämnade de begärda uppgifterna skriftligen 3.4.1971.

I underrättelse om slutlig avvikelse från självdeklaration 27.5.1971 anförde Bohlin, att det berörda avdraget vägrades enär inköpen bedömdes såsom nyuppsättning.

Johansson anförde besvär hos länsskatterätten.

Taxeringsintendenten tillstyrkte i yttrande till länsskatterätten Johanssons besvär såtillvida, att avdrag i nämnda hänseende borde medges med 6 848 kr.

Länsskatterätten biföll besvären på sätt taxeringsintendenten tillstyrkt.

Bohlin har inför rätten anført: Johansson hade nyligen övertagit jordbruket efter sin fader och behövde all hjälp han kunde få. Taxeringsnämnden var ej helt kapabel att bedöma, om avdraget var berättigat, och man kunde räkna med att länsskatterätten skulle göra en för Johansson generösare bedömning än vad taxeringsnämnden, som kände till Johanssons förhållanden, kunde göra. Taxeringsnämnden beslöt därför att helt underkänna avdraget och sedan låta Johansson klaga över beslutet. Taxeringsnämnden underrättade dock inte Johansson att nämnden ansåg att Johansson borde överklaga beslutet. Med hänsyn till nämndens ställningstagande framstod det som meningslöst att skicka ut en underrättelse om ifrågasatt avvikelse.

Rättens bedömning: Bohlin utsände visserligen en anhållan om vissa uppgifter från Johansson rörande ifrågavarande avdrag. Taxeringsnämnden vägrade sedermera avdraget på en annan, i dess anhållan inte berörd grund. Vid angivet förhållande har Bohlin förfarit felaktigt genom att underlåta att fullgöra den i 65 § taxeringsförordningen stadgade underrättelseskyldigheten. Bohlins förklaring varför Johansson inte

fått tillfälle att yttra sig i anledning av den ifrågasatta avvikelserna ter sig svårförståelig och står i direkt strid mot de syften som ligger till grund för föreskriften i 65 § taxeringsförordningen.

2. Harry Sellin

Sellin uppgav i sin deklaration intäkt av tjänst med 11 298 kr och yrkade avdrag för kostnader för intäktens förvärvande med 7 400 kr, därav resekostnader 6 250 kr, telefon- och portokostnader 500 kr och bilreparationskostnader m.m. 650 kr.

Taxeringsnämnden utsände 26.4.1971 en skriftlig anhållan till Sellin att insända körjournal som styrkte yrkat avdrag för resor.

Sellin avhördes inte.

I underrättelse om slutlig avvikelse från självdeklaration 27.5.1971 anförde Bohlin, att avdrag för resor medgivits med såsom skäligt ansedd 3 000 kr. Taxeringsnämndens beslut innebar att det yrkade avdraget om 7 400 kr nedsattes till 3 000 kr. Något avdrag för telefon- och portokostnader samt för bilreparationer m.m. medgavs alltså icke.

Bohlin har anført: Sellin, som är gårdfarihandlare, hade tidigare år inte avgivit självdeklaration och därför blivit sköntaxerad. Hans i 1971 års deklaration upptagna omkostnader stod inte i rimligt förhållande till den redovisade inkomsten. Bohlin begärde då att Sellin med körjournal skulle styrka reseavdraget. Något svar erhöll inte Bohlin på sin begäran. Det framstod därför som helt meningslöst att utsända en underrättelse om ifrågasatt avvikelse, eftersom man med skäl kunde anta att Sellin inte heller skulle besvara en sådan skrivelse. Dessutom saknade avdraget för bilreparationskostnader stöd i lag.

Rättens bedömning: Bohlin utsände visserligen en anhållan till Sellin att denne skulle styrka sina resekostnader genom att insända körjournal. Bohlins anhållan hade emellertid inte sammanhang med samtliga Sellins avdragsyrkanden och den kan därför inte ersätta en underrättelse om ifrågasatt avvikelse från självdeklarationen i fråga om avdragen för telefon-, porto- och bilreparationskostnader. Bohlins handläggning av ärendet har således varit felaktigt. Felet är med hänsyn till omständigheterna av lindrig art.

3. Helge Karlsson

Karlsson, som var häftendelägare i en jordbruksfastighet, yrkade i sin deklaration avdrag för kostnader för reparation och underhåll av byggnader med hälften av 12 579 kr.

Bohlin utsände 14.3.1971 en anhållan till Karlsson att lämna specificerad redogörelse för de utförda arbetena.

Karlsson avgav en sådan redogörelse 19.3.1971.

I underrättelse om slutlig avvikelse från självdeklaration 19.6.1971 anförde Bohlin på angivna skäl, att det yrkade avdraget nedsattes med hälften av 5 000 kr, medförande en höjning av Karlssons taxering med 2 500 kr.

Karlsson anförde besvär hos länsskatterätten, som dock fann att det av taxeringsnämnden medgivna avdraget för underhåll av byggnader ej kunde anses för lågt beräknat. Besvären bifölls därför icke.

Bohlin har anført: Den redogörelse, som Karlsson lämnade på Bohlins förfrågan, var föga klarläggande och överensstämde inte med uppgifterna i deklarationen. Bohlin, som misstrodde det ombud som Karlsson anlätade, vände sig då till den hantverkare som utfört arbetena och

erhöll direkt av denne sådana upplysningar att taxeringsnämnden kunde bedöma det yrkade avdraget. Bohlin ansåg inte att han behövde delge Karlsson de upplysningar som inhämtats.

Rättens bedömning: Den skyldighet, som taxeringsnämnden på grund av bestämmelsen i 65 § taxeringsförordningen haft att bereda Karlsson tillfälle att yttra sig, då fråga uppstått att avvika från hans deklARATION, får anses fullgjord redan genom utsändandet av skrivelsen 14.3.1971. Karlsson måste nämligen härigenom fått klart för sig att nämnden ifrågasatte, huruvida han var berättigad till det yrkade avdraget, och någon ytterligare kommunikation har inte varit erforderlig för att föreskriften i 65 § taxeringsförordningen skulle anses iakttagen. En annan sak är att det med hänsyn till de allmänna principer, som gäller inom förvaltningsprocessen, hade varit lämpligt att Bohlin underrättat Karlsson om de uppgifter, som han inhämtat från annat håll. Rätten finner alltså att Bohlin i fråga om behandlingen av Karlssons deklARATION inte förfarit felaktigt i det hänseende som åklagaren gjort gällande.

4. Olof Höglund

I sin deklARATION yrkade Höglund, som var ogift, avdrag för vissa resor (till synes mellan tillfällig bostadsort och föräldrahemmet) med 835 kr.

I underrättelse om slutlig avvikelser från självdeklARATION 17.5.1971 anförde Bohlin, att resekostnader för besök i hemmet ansågs som privata kostnader och som sådana ej avdragsgilla. Taxeringsnämndens beslut innebar att det yrkade avdraget om 835 kr vägrades.

Bohlin har anförde: Avdraget för resor till hemmet stred mot skatteförfattningen och det framstod därför som meningslöst att bereda Höglund tillfälle att yttra sig, innan taxeringsnämnden fattade beslut om avvikelser.

Rättens bedömning: Att taxeringsnämnden anser att ett yrkande strider mot författning befriar inte taxeringsnämndens ordförande från skyldigheten att iaktta bestämmelsen i 65 § taxeringsförordningen. Bohlin har således förfarit felaktigt genom att underlåta att bereda Höglund tillfälle att yttra sig i ärendet.

5. Ingeborg Johansson

I sin deklARATION yrkade Ingeborg Johansson avdrag för kostnader för tjänsteintäkternas förvärvande med tillhoppa 4 207 kr, varav 607 kr avsåg resor, 1 920 kr logikostnad och 1 680 kr kost.

I underrättelse om slutlig avvikelser från självdeklARATION 17.5.1971 anförde Bohlin, att det yrkade avdraget godkännts med skäliga 500 kr.

Bohlin har anförde: Det yrkade avdraget framstod som författningstridigt och det var meningslöst att låta Ingeborg Johansson yttra sig, innan taxeringsnämnden bestämde sig för avvikelser.

Rättens bedömning: På skäl som anförts under punkten 4 har Bohlin förfarit felaktigt genom att inte bereda Ingeborg Johansson tillfälle att yttra sig i ärendet.

6. Henry Andersson

I sin deklARATION yrkade Andersson avdrag med 2 000 kr för periodiskt understöd till Barbro Andersson, född 1932.

I underrättelse om slutlig avvikelser från självdeklARATION 18.6.1971 anförde Bohlin, att avdraget inte kunde godkännas, då socialbyrån i

Ärjäng inte kunde intyga att Andersson betalat något under år 1970.

Bohlin har anfört: Han var övertygad om att yrkandet avsåg ett underhållsbidrag för ett barn och tog därför kontakt med socialbyrån i Säffle för att få utrett om Henry Andersson verkligen erlagt något bidrag. Från byrån fick han besked om att något bidrag inte utgått. Han tänkte aldrig på möjligheten att Henry Andersson kunde ha utbetalt ett periodiskt understöd till Barbro Andersson utan samband med något barnbidrag. Bohlin medger i detta fall att han bort bereda Henry Andersson tillfälle att yttra sig, innan frågan om avdraget företogs till avgörande.

Genom Bohlins egna uppgifter, som vinner stöd av övrig utredning, är styrkt att han i detta fall förfarit felaktigt genom att underlåta att bereda Henry Andersson tillfälle att yttra sig enligt 65 § taxeringsförordningen.

7. Ester Danielsson

Ester Danielsson ägde en jordbruksfastighet. I sin deklaration uppgav hon nettointäkten av fastigheten till 740 kr.

I underrättelse om slutlig avvikelse från självdeklaration 27.5.1971 anförde Bohlin: "Tillagt virkeslikvid från Rottneros AB 9 858:— samt uttag på skogskonto 1 500:— och värde av el-ström privat 150:—. Avdraget 51 kr. högre arbetsgivareavgift samt 46 kr. ATP för anställda."

Taxeringsnämndens avvikelser från deklarationen innebar att nettointäkten av fastigheten upptogs till ett 11 811 kr högre belopp än det i deklarationen redovisade eller sålunda till 12 551 kr.

Bohlin har anfört: Av inkomna kontrolluppgifter framgick att Ester Danielsson uppburit en skogslikvid från Rottneros AB å 9 858 kr, som ej deklarerats, och att hon från sitt skogskonto uttagit 1 500 kr mer än vad som uppgivits i deklarationen. Eftersom Ester Danielsson är en aning efterbliven och därför kunde tänkas ha svårt att besvara en förfrågan från taxeringsnämnden, efterforskade Bohlin själv om kontrolluppgifterna var riktiga. Han fick telefonledes från Rottneros AB bekräftelse på att kontrolluppgiften därifrån var riktig och uttaget från skogskontot kontrollerade han vid en jämförelse med Ester Danielssons självdeklaration för år 1970.

Rättens bedömning: Bohlin har varit skyldig att enligt 65 § taxeringsförordningen underrätta Ester Danielsson om att taxeringsnämnden hade för avsikt att avvika från deklarationen i fråga om virkeslikviden, uttaget från skogskontot och värdet av elström för privat bruk. Genom att underlåta detta har han förfarit felaktigt. Oavsett att fråga varit om tillägg av förhållandevis stora inkomstposter anser rätten med hänsyn till de förklaringar Bohlin lämnat om sitt handlande att felet inte är av allvarigare beskaffenhet.

8. Robert Nilsson

I sin deklaration uppgav Nilsson inkomst av tjänst med 7 300 kr. Därvid hade han uppgivit bl.a. ersättning från "Div. personer" till 800 kr.

I underrättelse om slutlig avvikelse från självdeklaration 27.5.1971 anförde Bohlin: "Tillagt inkomst från landstinget 235:— kr, samt skönmässigt 3.000:— för deklarations- och annat arbete åt 'Div. personer'."

Genom taxeringsnämndens beslut upptogs Nilssons inkomst av tjänst till 10 535 kr.

Genom beslut vid sammanträde 9.10.1972 biföll länsskatterätten Nilssons besvärsviis framställda yrkande att bli taxerad enligt deklarationen.

Bohlin har uppgett: Vid 1970 års taxering hade taxeringsnämnden skönsmässigt ökat Nilssons deklarerade inkomst med 1 000 kr och Nilsson överklagade inte detta beslut. Inom nämnden ansåg man därför vid 1971 års taxering att 1 000 kr var en för låg höjning och beslöt att skönsmässigt höja Nilssons deklarerade inkomst med 3 000 kr. För frågans bedömning ansåg Bohlin det helt meningslöst att bereda Nilsson tillfälle att yttra sig i anledning av den tilltänkta avvikelser.

Rättens bedömning: Åtgärden att skönstaxera en person, som avlämnat en i och för sig fullständig deklaration, utan att dessförinnan bereda honom tillfälle att yttra sig är förkastlig och står i direkt strid mot de syften, som ligger till grund för föreskriften i 65 § taxeringsförordningen. Även på denna punkt har Bohlin således gjort sig skyldig till ett felaktigt förfarande. Felet är av förhållandevis allvarlig natur.

9. Erik Lidman

I sin deklaration yrkade Lidman vid beräkning av inkomst av tjänst avdrag för kostnader för intäkternas förvärvande med 3 889 kr, varav 1 000 kr avsåg värdeminskning för en lastjeep.

I underrättelse om slutlig avvikelse från självdeklaration 19.6.1971 anförde Bohlin, att avdraget för värdeminskning inte godkändes då rörelsebilaga erfordrades härför. Vidare anförde Bohlin, att taxeringsnämnden ansåg det uteslutet att Lidman åtog sig transporter i sådan omfattning utan vinst.

Genom beslut vid sammanträde 30.6.1972 biföll länsskatterätten Lidmans besvär, varigenom det yrkade avdraget för värdeminskning medgavs.

Bohlin har uppgett: Inom taxeringsnämnden hade man en känsla av att värdeminskningensavdraget inte helt saknade fog. Nämnden kunde inte bedöma frågan, och man beslöt därför att underkänna avdraget och räknade med att Lidman skulle överklaga beslutet för att få frågan ordentligt bedömd. Bohlin ansåg det meningslöst att underrätta Lidman om den tilltänkta avvikelser.

Rättens bedömning: Bohlins förklaring varför han underlåtit att iakttä föreskriften i 65 § taxeringsförordningen är svårförståelig och kan under inga förhållanden godtagas. Det av Bohlin begångna felet är av förhållandevis allvarlig karaktär.

10. Dödsboet efter David Nordin

I dödsboets deklaration yrkades vid beräkning av nettointäkt av jordbruksfastighet avdrag för underhåll av byggnader med 12 816 kr. En specifikation över byggnadskostnader m.m. ingavs.

I underrättelse om slutlig avvikelse från självdeklaration 27.5.1971 anförde Bohlin, att 2 800 kr av det yrkade avdraget vägrats. Som skäl härför angavs att endast 60 % och inte som dödsboet yrkat 75 % av vissa kostnader var att anse som avdragsgilla reparationskostnader.

Bohlin har uppgett: Det var tveksamt om det yrkade avdraget för reparationskostnader var befogat. Nämnden ansåg sig inte helt kunna bedöma frågan och underkände därför viss del av avdraget. Härvid utgick nämnden från att dödsboet skulle överklaga nämndens beslut

och att saken skulle bli föremål för länsskatterättens prövning. Något sådant överklagande kom emellertid inte till stånd.

Rättens bedömning: Bohlins förklaring varför han underlåtit att iakttäta föreskriften i 65 § taxeringsförordningen är svårförståelig och kan under inga förhållanden godtagas. Det av Bohlin begångna felet är av förhållandevis allvarlig karaktär.

Tingsrätten har alltså funnit utrett att Bohlin felaktigt underlåtit att i enlighet med föreskriften i 65 § taxeringsförordningen bereda skattskyldig tillfälle att yttra sig i nio fall (punkterna 1, 2, 4—10).

Rättens bedömning: Bohlin har inte haft skyldighet att taga del av justitieombudsmannens ämbetsberättelser och det framstår som troligt att han inte tillställts särtrycket av ämbetsberättelsen för år 1970, då han under detta år inte var ordförande för nämnden i Sillerud. Det kan inte uteslutas att särtrycket av 1971 års ämbetsberättelse distribuerats så sent att det inte blev tillgängligt, innan taxeringsnämndens verksamhet avslutades. Någon skyldighet för Bohlin att ta del av olika skattetidskrifter har inte förelagat. I den av riksskattenämnden utgivna handledningen för arbetet i taxeringsnämnd behandlas bestämmelsen i 65 § taxeringsförordningen. Någon närmare tolkning av uttrycket "då eljest yttrande av den skattskyldige uppenbarligen icke är erforderligt för frågans bedömning" lämnas emellertid icke i handledningen. Bohlin har enligt egen uppgift under en följd av år tillämpat 65 § taxeringsförordningen på ett felaktigt sätt utan att detta påpekats av de skattskyldiga eller av länsstyrelsen. Detta torde ha styrkt honom i tron att hans tillämpning av bestämmelsen varit korrekt. Vid övervägande av vad sålunda upptagits och med beaktande av att alltför stora krav på lagtolkning inte kan ställas på en ordförande i taxeringsnämnd, som inte i sitt yrke sysslar med skattefrågor eller juridik, finner rätten att Bohlins villfarelse om den rätta tolkningen av 65 § taxeringsförordningen bör leda till att han går fri från ansvar, såvitt fråga är om punkterna 2 (Sellin), 4 (Höglund), 5 (Ingeborg Johansson), 7 (Ester Danielsson) och 8 (Nilsson).

I fråga om de tre fall — punkterna 1 (Åke Johansson), 9 (Lidman) och 10 (dödsboet efter David Nordin) — där Bohlin varit medveten om att fog kunde finnas för de begärda avdragen, kan hans underlåtelse att, innan avdragen underkändes, bereda de skattskyldiga tillfälle att yttra sig inte godtagas, även om 65 § taxeringsförordningen på sätt Bohlin antagit skulle tolkas efter sin ordalydelse. Bohlin måste nämligen i dessa fall ha insett att en förklaring från de skattskyldiga kunnat klarlägga, huruvida avdragen var berättigade.

Rätten finner alltså att Bohlin i sistnämnda tre fall och i fråga om punkten 6 (Andersson) av oskicklighet åsidosatt vad som ålegat honom enligt 65 § taxeringsförordningen. Härigenom har han gjort sig skyldig till tjänstefel. Vid straffets bestämmande beaktar rätten att Bohlin som en följd av de uppdagade felaktigheterna inte efter 1971 erhållit nytt förordnande i taxeringsnämnden.

JO Lundvik uppdrog åt länsåklagaren att hos hovrätten för Västra Sverige fullfölja talan mot tingsrättens dom med yrkande att åtalet måtte vinna bifall jämväl i de delar som ogillats av tingsrätten samt att straffskärpning måtte ske. I samband härmed anförde JO Lundvik bl.a. följande.

Taxeringsnämnderna har en viktig funktion som varje år berör så gott som samtliga vuxna medborgare. Medborgarna har ålagts en straffsanktionerad skyldighet att lämna taxeringsmyndigheterna ett stort antal uppgifter. Taxeringsnämnden har att fatta avgöranden som — med de skatteuttag som sker på grundval av nämndens beslut — är av stor betydelse för medborgarnas ekonomiska förhållanden. Medborgarna är därför berättigade att ställa stora krav på att bli korrekt behandlade av taxeringsnämnden.

Jag vill i detta sammanhang nämna, att det vid utredning i anledning av olika klagomål hos JO visat sig att när taxeringsnämnd handlagt taxeringar formellt felaktigt detta ofta leder till beslut som medför materiellt sett helt oberättigade skattekrav vilka först långt senare kan rättas. Felet kan exempelvis ha berott på att en avlämnad kontrolluppgift varit oriktig; den kan ha upptagit fel belopp, fel år eller fel person. Om blott den skattskyldige fått tillfälle att förklara sig, skulle saken ha kunnat avklaras redan hos länskattnämnden. I stället nödgas den skattskyldige besvara sig hos länskattnämnden. Ofta måste han också begära anstånd med inbetalning av sin skatt. Härtill kommer numera att skattetillägg ibland påförs av lokala skattemyndigheten och att den skattskyldige även måste besvara sig i den delen. Taxeringsnämndens felaktiga handläggning leder i sådana fall till berättigad irritation och misstro till myndigheternas effektivitet hos den skattskyldige och till onödigt merarbete för denne. Av betydelse är också det förhållandet att taxeringsnämndens felaktiga handläggning leder till en ytterligare belastning av redan tidigare arbetstyngda myndigheter — länsstyrelsen med länskattnämnd och taxeringsintendenten, lokala skattemyndigheten och ofta även kronofogdemyndigheten. Det är således betydelsefulla enskilda och samhälleliga intressen som jämväl måste beaktas vid en bedömning av Bohlins felaktiga förfarande.

Av en person, som åtagit sig att tjänstgöra som taxeringsnämndsordförande måste fordras att han förvärvar kunskaper om de viktigaste stadgandena i taxeringsförordningen. Till dessa stadganden hör utan minsta tvivel 65 §. Vidare måste krävas att han utövar sin tjänst med gott omdöme, med noggrannhet och utan förutfattade meningar.

Hovrätten meddelade dom den 17 oktober 1973. Därvid ändrade hovrätten på så sätt tingsrättens dom att hovrätten dömde Bohlin för tjänstefel även såvitt avsåg de åtalspunkter (2, 4, 5, 7 och 8) som rörde Bohlins behandling av Sellins, Höglunds, Ingeborg Johanssons, Daniels-sons och Nilssons deklARATIONER samt bestämde straffet för Bohlin till tjugofem dagsböter å trettio kronor. I sina domskäl fann hovrätten rörande nämnda åtalspunkter att Bohlin på sätt tingsrätten funnit utrett förfarit felaktigt genom att underlåta kommunikation. Hovrätten anförde vidare.

För prövningen huruvida Bohlins underlåtenhet skall medföra ansvar för tjänstefel bör följande beaktas: Bohlin hade längre tids erfarenhet som taxeringsnämndsordförande och ägde, enligt vad utredningen visar, goda kunskaper i den materiella delen av taxeringsprocessen. För en taxeringsnämndsordförande med Bohlins erfarenhet kan ifrågasarande författningsrum inte ha inneburit några särskilda tolkningsvårigheter; och vid tveksamhet hade han lätt kunnat skaffa sig vederhäftiga upp-

lysningar om hur bestämmelsen skulle tillämpas. Bohlin hade emellertid i förevarande fall underlåtit kommunikation på ett sätt som framstår som godtyckligt. På grund härav kan han inte undgå ansvar för tjänstefel.

Bohlin är därjämte såsom tingsrätten funnit skyldig till tjänstefel i vad avser punkterna 1, 6, 9 och 10.

Vid straffmätningen beaktar hovrätten i likhet med tingsrätten att Bohlin som en följd av de uppdagade felaktigheterna inte erhållit nytt förordnande i taxeringsnämnden.

I fråga om åtalspunkten rörande Bohlins behandling av Karlssons deklaration (åtalspunkt 3) gillade hovrätten tingsrättens bedömning. En ledamot var skiljaktig från domen därigenom att han fann Bohlin ha gjort sig skyldig till tjänstefel jämväl rörande Bohlins behandling av Karlssons deklaration.

Hovrättens dom har vunnit laga kraft.

Angående gottskrivning av ränta vid skatterestitution enligt förordningen angående beräkning av statlig inkomstskatt för ackumulerad inkomst

I ett ärende anförde en skattskyldig klagomål över skattemyndigheternas behandling av hans framställning om skatteberäkning för ackumulerad inkomst och hans i samband därmed gjorda ansökan om anstånd med inbetalning av kvarstående skatt. Företagen utredning i ärendet gav JO Lundvik anledning att påtala vissa felaktigheter som förekommit under myndigheternas handläggning av saken, se s. 491. JO Lundvik uppmärksammade i samband härmed vidare frågan om gottskrivning av ränta vid skatterestitution i de fall då skatteberäkning för ackumulerad inkomst medgivits. Härom anförde JO Lundvik i en skrivelse till statsrådet och chefen för finansdepartementet följande:

I 5 § andra stycket förordningen angående beräkning av statlig inkomstskatt för ackumulerad inkomst stadgas:

Vid restitution utgår icke ränta enligt 69 § 2 mom. uppbördsförordningen.

Bestämmelsen fick denna utformning genom beslut av 1967 års riksdag, varigenom ett tidigare i samma stycke upptaget generellt ränteförbud inskränktes till att endast avse restitutionsränta enligt nämnda bestämmelse i uppbördsförordningen. Frågan om detta ränteförbud hade prövats av bevillningsutskottet i anledning av proposition och väckta motioner i ämnet, se utskottets betänkande 1967:53. I en reservation till betänkandet anfördes följande.

Genom de ovan redovisade förslagen i propositionen har motionärernas yrkande delvis blivit tillgodosett. Enligt utskottets mening är det inte tillfredsställande att en skattskyldig, på sätt föreslagits i propositionen, endast skall vara berättigad till ö-skatteränta men inte till restitutionsränta i de i motionerna avsedda fallen. Det är inte rimligt att en skattskyldig, som fått sitt yrkande bifallet, inte skall få kompensations för den ränteförlust han gör under processtiden. Avsaknaden av bestämmelser om restitutionsränta är särskilt påtaglig i sådana fall, då fråga är om betydande skattebelopp. Utskottet är medvetet om att det är förenat med vissa svårigheter att göra en lämplig gränsdragning mellan fall, då restitutionsränta bör utgå, och fall, då sådan ränta kan anses mindre befogad. Det av motionärerna aktualiserade spørsmålet har emellertid fått ökad betydelse genom utvidgningen av tillämpningsområdet för förordningen om ackumulerad inkomst och tillkomsten av bestämmelserna om särskild skatteberäkning för makar. Departementschefen har i propositionen uppgivit, att frågan om skyldighet för lokal skattemyndighet att ex officio göra beräkning av kvarsrätteränta gemensamt för samtaxerade makar kommer att tas upp till prövning av centrala folkbokförings- och uppborgsnämnden snarast efter ADB-systemets införande. Utskottet förutsätter att frågan om ändrade principer för ränteberäkning, när tillämpningen av en speciell författningsbestämmelse är beroende av särskild ansökan, tas upp till prövning i detta sammanhang.

Riksdagen beslöt i enlighet med reservationen.

Centrala folkbokförings- och uppborgsnämnden överlämnade den 3 februari 1970 till Eder en promemoria med ett förslag, vilket såvitt nu är i fråga innebar att skattskyldig som erhöll återbetalning av skatt med tillämpning av förordningen angående beräkning av statlig inkomstskatt för ackumulerad inkomst skulle gottskrivas restitutionsränta för återbetalat belopp.

Promemorian överlämnades för kännedom till utredningen om företagens uppgiftsplikt. I juni 1973 framlade utredningen betänkandet *Ränta och restavgift på skatt m. m.* (SOU 1973: 33). Centrala folkbokförings- och uppborgsnämndens promemoria finns där omnämnd på s. 88 f men något ställningstagande till där berörda fråga finns, såvitt jag kunnat finna, inte redovisat.

Avsaknaden av möjlighet att gottskriva skattskyldig restitutionsränta i fall som avses i förordningen angående beräkning av statlig inkomstskatt för ackumulerad inkomst kan medföra obilliga rättsverkningar. Jag har nyligen slutbehandlat ett ärende (Dnr 2465/72) där en skattskyldig som ansökt om skatteberäkning för ackumulerad inkomst — trots att han efter bästa förmåga sökte tillvarata sin rätt och trots att taxeringsintendenten tillstyrkte hans framställning — likväl gjorde en faktisk ränteförlust därför att restitutionen av olika skäl kom att avsevärt fördröjas. Mitt beslut i ärendet bifogas.

Med anledning av vad som framkommit i nyssnämnda ärende har jag velat fästa Eder uppmärksamhet på den av riksdagen år 1967 berörda frågan.

Tillämpningen av reglerna om skattetillägg och förseningsavgift

I taxeringsförordningen finns under 116 a—116 j §§ regler om skattetillägg och förseningsavgift. Reglerna trädde i kraft den 1 januari 1972. Rörande innehållet i bestämmelserna hänvisas till JO:s ämbetsberättelse 1973 s. 380. Under år 1973 skedde vissa ändringar av bestämmelserna, se SFS 1973:367. Ärendena om skattetillägg och förseningsavgift handläggs i första instans av lokal skattemyndighet. Avgifterna uttages i normala fall av de skattskyldiga genom debetsedel å slutlig skatt. Av riksskatteverkets debiteringssammandrag för 1973 års taxering framgår att skattetillägg debiterats i ca 49 000 fall med ca 84,3 milj. kr. och att förseningsavgift debiterats i ca 33 600 fall med ca 12 milj. kr.

Liksom under år 1972 företog JO under hösten 1973 inspektioner av ett antal lokala skattemyndigheter. Frågan om den nya lagstiftningens tillämpning uppmärksammades vidare under inspektioner av riksskatteverket och länsstyrelser. Under år 1973 avgjorde JO ett stort antal inspektions- och initiativärenden som upptagits efter 1972 års inspektioner. Antalet klagörenden från allmänheten inkomna till JO var däremot påfallande litet. Iakttagelser vid inspektioner tydde också på att frekvensen av besvär till länskattevärd över lokal skattemyndighets beslut var tämligen låg.

Resultatet av inspektionerna har föranlett JO Lundvik till följande uttalanden:

Vid inspektionerna har till granskning upptagits ett stort antal fall i vilka fråga varit om lokal skattemyndighets tillämpning av bestämmelserna om skattetillägg i *materiellt* hänseende. I dessa ärenden har fråga varit om myndighetens bedömning av dels de objektiva rekvisiten för besluten och dels befrielsegrunderna. Till granskning har upptagits fall där fråga varit om gränsdragningen mellan oriktig uppgift, som medför skattetillägg, och oriktigt yrkande, som ej skall medföra sådan sanktion. Vidare har i några ärenden uppkommit fråga om innebörden av begreppen frivillig rättelse samt uppenbar felräkning och misskrivning. I flera fall har jag ifrågasatt om inte befrielsegrunderna tillämpats för snävt. — JO:s ingripanden har i många fall föranlett lokal skattemyndighet att överlämna saken till eftergranskning hos länsstyrelsen, var-efter taxeringsintendenten ofta i besvär hos länskattevärd anhängit att påförd avgift skulle undanröjas. Det har visat sig att den materiella bedömningen av ärenden om skattetillägg inrymmer, förutom rena lagtolkningsproblem, många svåra bedömningsfrågor och besvärliga praktiska frågor. Särskilt bereder gränsdragningen mellan oriktig uppgift och oriktigt yrkande vissa svårigheter för de tillämpande myndigheterna. Även bedömningen av befrielsegrunderna är ofta svår. De av riksskatteverket utfärdade anvisningarna kan inte täcka alla situationer och blir därför av naturliga skäl litet stela i sin kategoriindelning. En alltför

strikt tillämpning av anvisningarna kan ibland leda till resultat som knappast kan ha förutsetts av lagstiftaren. Inspektionerna har även visat att praxis hos de olika lokala skattemyndigheterna kan vara ganska varierande och på vissa håll tämligen sträng. Brister i taxeringsnämndernas utredningsarbete och deras skötsel av anmaningsförfarandet återverkar kraftigt på de lokala skattemyndigheternas arbete med skattetillägg och förseningsavgift. Dessa brister, ibland i förening med felaktig handläggning av saken från lokal skattemyndighets sida, leder i vissa fall till resultat som stöter mot kravet på likformighet och rättvisa, jfr 1 § taxeringsförordningen. Slutligen bör antecknas att hos en lokal skattemyndighet som inspekterats bestämmelserna om skattetillägg synes ha tillämpats klart författningsstridigt i ett stort antal fall, där de skattskyldiga påförts skattetillägg utan att rättslig grund härför föreläggat. Felen kommer att bli föremål för min närmare utredning.

I det följande redovisas några ärenden som rört främst frågor rörande lokal skattemyndighets *formella* handläggning av ärendena om skattetillägg och förseningsavgift.

Lokal skattemyndighets utredningsskyldighet i ärenden om skattetillägg och förseningsavgift

Vid inspektion av en lokal skattemyndighet antecknades till protokollet följande:

Valo V. uppgav i sin deklaration, som inkom den 10 april 1972, en löneintäkt om 8 627 kr från Domnarvets Jernverk. Taxeringsnämndens granskning visade att han även uppburit följande skattepliktiga intäkter: 1 056 kr från Surahammars kommun, 1 064 kr från arbetsmarknadsstyrelsen och 750 kr i starthjälp från länsarbetsnämnden i Kopparbergs län eller tillhoppa 2 870 kr. Deklarationen var i övrigt bristfällig och ofullständig både i sakligt och språkligt hänseende. I deklarationen anförde V. att uppgifterna försenats, eftersom han varit intagen på Dagöholm från och med den 14 januari 1971 (Dagöholm är en vårdanstalt för alkoholmissbrukare.) Lokala skattemyndigheten påförde V. skattetillägg och förseningsavgift.

Fortsatt utredning visade att V., som var utländsk medborgare, varit intagen på Dagöholm under tiden den 4 januari—den 25 maj 1972. Det inhämtades att länsskatterätten sedermera på besvär av taxeringsintendenten undanröjt lokala skattemyndighetens beslut att påföra V. skattetillägg och förseningsavgift.

Vid ärendets avgörande anförde JO Lundvik bl.a. följande:

V. hade gjort en anteckning i sin för sent avlämnade självdeklaration om att han varit intagen på Dagöholm från viss tidpunkt samt att detta var orsaken till att deklarationen försenats.

Det förhåller sig visserligen så, att lokala skattemyndigheten enligt ett uttalande av departementschefen — närmast med syftning på skattetilläggsfall — (prop. 1971: 10 s. 272) inte har skyldighet att självmant undersöka om grund för befrielse föreligger. Ett och annat undantag

från denna regel är emellertid enligt departementschefen motiverat, t.ex. när den skattskyldige har hög ålder. Även i ett fall som V:s synes mig lokala skattemyndigheten — även om den skattskyldige inte avhörts i själva avgiftsärendet — böra ex officio pröva om befrielse bör ske. V. sökte uppenbarligen i deklarationen förklara varför denna inkom för sent. Vad han därvid uppgav borde enligt min mening ha föranlett lokala skattemyndigheten att utreda den närmare tidpunkten för V:s anstaltsvistelse och omständigheterna kring hans vistelse på anstalten. Med stöd av närmare uppgifter härom borde lokala skattemyndigheten sedan ha tagit ställning till frågan om befrielse från skattetillägg och förseningsavgift borde ske eller ej.

Vid en sådan prövning borde lokala skattemyndigheten enligt min mening ha befriat V. från skattetillägg och förseningsavgift av den anledningen att flera av de befrielsegrunder som upptagits i 116 d § taxeringsförordningen tagna tillsammans haft beaktansvärd styrka i V:s fall. Följande omständigheter borde således ha beaktats vid en sådan granskning. V. hade alkoholbesvär för vilka han undergick vård. Han var utländsk medborgare och hade uppenbarligen dåliga svenska språkkunskaper även om han vistats några år i Sverige. Slutligen avsåg de inkomster V. utelämnat i deklarationen bl.a. starthjälp från länsarbetsnämnden och inte ett vanligt lönebelopp.

Det är enligt min mening av stor vikt att lokal skattemyndighet vid bedömningen av frågan om en skattskyldig bör befrias från skattetillägg eller förseningsavgift enligt 116 d § taxeringsförordningen söker göra en samlad bedömning av samtliga kända omständigheter och inte ser de skilda omständigheterna isolerade från varandra. Avgörande måste vara om omständigheterna tagna tillsammans väger så tungt att den skattskyldiges handlande framstår som ursäktligt.

Beräkning av tidsfrist som utsatts i anmaning att avge självdeklaration i samband med beslut om förseningsavgift

Av 116 c § taxeringsförordningen framgår att skattskyldig fysisk person under vissa förutsättningar skall påföras förseningsavgift beräknad på visst sätt dock högst 300 kr eller dubbel förseningsavgift med högst 600 kr. Enligt stadgandet påföres enkel förseningsavgift i de fall när skattskyldig, som varit skyldig att avlämna självdeklaration utan anmaning, inte fullgjort sin deklarationsskyldighet i tid, medan dubbel avgift påföres i det fall den skattskyldige trots anmaning inte avlämnat självdeklaration inom föreskriven tid.

Vid en inspektion av en lokal skattemyndighet uppmärksammades att en skattskyldig, H., påförts dubbel förseningsavgift trots att han — efter att den 8 juni 1972 ha delgivits anmaning att inom åtta dagar efter mottagandet avge självdeklaration — ingivit deklarationen den 16 juni 1972. Vid ärendets avgörande antecknade JO Lundvik, att läns-skatte-rätten på besvär av taxeringsintendenten undanröjt beslutet om dubbel förseningsavgift och påfört endast enkel sådan avgift. JO Lundvik anförde vidare följande:

Enligt min mening måste uttrycket "inom åtta dagar efter mottagandet av anmaning" förstås på det sättet att delgivningsdagen *icke* in-

räknas i fristen. Fristens längd skall därför beräknas med början från och med dagen efter delgivningsdagen. Lokala skattemyndigheten synes numera införstådd härmed. H. har erhållit rättelse. Jag låter det stanna vid ett påpekande om den stora vikten av att lokala skattemyndigheten beaktar de frister som utsatts för skattskyldiga i fall som det förevarande.

Vissa andra ärenden rörande lokal skattemyndighets befattning med skatteillägg och förseningsavgift

I ett ärende upptog JO Lundvik till granskning de delegationsbestämmelser som meddelats rörande vilka befattningshavare som ägde fatta beslut om skattetillägg och förseningsavgift å lokal skattemyndighets vägnar. Sedermera förtydligades dessa delegationsbestämmelser.

Vidare fann JO Lundvik anledning att i ett beslut påpeka att uppgifter om de belopp varmed taxeringar åsatts lämpligen borde lämnas även i sådana beslut om skattetillägg som lokal skattemyndighet satte upp manuellt utan att anlita datateknik.

JO Lundvik tog också upp den både praktiskt och principiellt betydelsefulla frågan om hur lokal skattemyndighet skulle förfara när beslut om skattetillägg och förseningsavgift som utsänts till de skattskyldiga kom åter i retur. Vid ärendets avgörande uttalade JO Lundvik att det var viktigt att de lokala skattemyndigheterna i landet handlade delgivningsfrågorna på ett likformigt sätt och att det vore värdefullt om riksskatteverket gav de lokala skattemyndigheterna rekommendationer i frågan om hur delgivningslagen borde tillämpas i sammanhanget.

Vissa övriga ärenden

Bestämmandet av tidpunkt för anstånd med avlämnande av självdeklaration

Vid JO Lundviks inspektioner av två lokala skattemyndigheter granskades beslut om anstånd med avlämnande av självdeklaration, vilka beslut meddelats av taxeringsdirektören vid länsstyrelsen. JO konstaterade att tiden i ganska många fall bestämts så att den löpte ut måndagen den 30 april 1973: JO anmärkte till protokollen över inspektionerna följande:

Den s.k. söndagsregeln i 2 § lagen om beräkning av lagstadgad tid kan inte anses tillämplig, vare sig direkt eller analogivis, i ett fall som det förevarande. Icke desto mindre synes tiden vara olämpligt vald. Dels uppfattar mången valborgsmässoafton såsom mer eller mindre jämställd med en lördag. Dels inföll dagen år 1973 på en måndag — den föregicks alltså av en lördag—söndag och efterföljdes av den 1 maj som likställs med helgdag i nu aktuella hänseenden. I åtskilliga fall som JO iakttagit hade tiden satts att utgå den 2 maj. Varför hade man inte gjort det konsekvent i de fall då man ville ha in deklarationen omkring månadsskiftet april/maj?

Taxeringsdirektören anförde i avgivet yttrande i ärendet, att anstånd med avlämnande av självdeklaration medgivits efter den principen att sådant beviljats längst till den dag vederbörande begärt. Vidare åberopade taxeringsdirektören av riksskatteverket meddelade anvisningar rörande anstånd med avlämnande av självdeklaration vari sades bl.a. att anstånd endast i undantagsfall borde medges längre än till den 30 april för den som hade att avge deklaration den 31 mars.

Vid ärendets avgörande anförde JO Lundvik följande:

Till stöd för sin åtgärd att i många fall medge anstånd med avlämnande av självdeklaration till den 30 april 1973 har taxeringsdirektören åberopat — förutom vissa riksskatteverkets anvisningar — det förhållandet att många skattskyldiga begärt anstånd till den dagen.

Vad som förevarit kan självfallet inte läggas taxeringsdirektören till last såsom tjänstefel. På de skäl jag anført till inspektionsprotokollet synes mig likväl den valda tidpunkten olämplig. De skattskyldiga kunde missförstå beslutet och tro att söndagsregeln var tillämplig. Vidare kunde det ha ställt sig svårt för dem att avlämna deklarationen den 30 april eftersom många kontor var stängda den dagen och banker och liknande inrättningar ej var tillgängliga de två närmast föregående dagarna. Att en skattskyldig begärt anstånd till viss dag hindrar givetvis inte att man ger honom längre anstånd, om så finnes lämpligt. Jag menar att anståndstiden i dessa fall bort bestämmas till den 2 maj även om den skattskyldige skrivit den 30 april.

Jag vill tillägga följande. Om en skattskyldig, som fått anstånd till 30 april, avlämnar sin självdeklaration till myndigheterna först den 2 maj skall han i princip påföras förseningsavgift. Jag har sett exempel på att så också skett, även om praxis hos de lokala skattemyndigheterna på denna punkt synes tämligen varierande. Detta understryker vikten av att anståndstiden inte sätts att utgå en olämplig dag. Såsom "olämplig dag" vill jag i detta sammanhang beteckna även en lördag och en söndag, eftersom risk finns för missförstånd. I länet synes man iakttaga att anståndstiden inte kommer att utlöpa en lördag eller söndag.

Jag finner anledning översända detta beslut till riksskatteverket för kännedom.

Taxeringsnämndsordförandes behandling av frågor rörande anmaning till skattskyldig att avge självdeklaration

I ett flertal fall har JO prövat taxeringsnämndernas behandling av frågor rörande anmaning enligt 36 § taxeringsförordningen att avge självdeklaration. Problemet har särskilt uppmärksamrats i samband med de inspektioner JO företagit av lokala skattemyndigheter. Orsaken härtill är att taxeringsnämndsordförandenas handhavande av anmaningsrätten är av betydelse för lokala skattemyndigheternas handläggning av ärenden rörande skattetillägg och förseningsavgift.

JO Lundvik upptog av eget initiativ ett ärende angående delgivning av anmaning att avge självdeklaration. I en av föredraganden i ärendet upprättad promemoria anfördes bl.a. följande:

I 116 a § tredje stycket taxeringsförordningen stadgas, att skatte-tillägg skall påföras skattskyldig om denne trots anmaning ej avlämnat självdeklaration och inkomst eller förmögenhet uppskattats med stöd av 21 § taxeringsförordningen. Av 116 c § andra stycket taxeringsförordningen framgår, att "dubbel" förseningsavgift skall påföras skattskyldig som trots anmaning icke avgivit självdeklaration inom föreskriven tid.

Om formerna för anmaning finns bestämmelser i 51—55 §§ taxeringsförordningen. I 54 § taxeringsförordningen stadgas: Finnes beträffande anmaning eller annan i denna förordning avsedd handling vara av betydelse att erhålla bevis för att handlingen kommer skattskyldig eller annan tillhanda, skall handlingen delgivas honom, om det ej är känt att han icke kan anträffas.

Härefter redogjordes i promemorian för de skilda anvisningar riksskatteverket meddelat i frågan om hur anmaning skulle tillställas den skattskyldige samt för de iakttagelser som gjorts under JO:s inspektioner av lokala skattemyndigheter.

Riksskatteverket avgav yttrande i saken.

Vid ärendets avgörande uttalade JO Lundvik följande:

Av utredningen framgår dels att taxeringsnämndsordförandena tilllämpat olika rutiner för att tillställa de skattskyldiga anmaning att avlämna självdeklaration och dels att de lokala skattemyndigheterna ställt olika krav på vilken bevisning som skall fordras i frågan om anmaning skett eller ej. Såsom anförts i den remitterade promemorian måste detta anses betänkligt ur likformighetssynpunkt särskilt som det medfört att vissa skattskyldiga påförts tämligen betydande belopp som skattetillägg, medan andra gått fria från åtgärd på grund av bevis-svårigheter eller underlåtenhet att över huvud taget anmana dem att avlämna självdeklaration.

Det är därför med tillfredsställelse jag noterar den av riksskatteverket numera uttalade uppfattningen att skattetillägg och förseningsavgift i här förevarande fall endast bör påföras när det av mottagningsbevis eller annan handling kan anses framgå, att den skattskyldige blivit delgiven anmaning att avlämna självdeklaration. Jag delar riksskatteverkets mening liksom den uppfattning ifråga om sättet för expedition av anmaning som riksskatteverket givit uttryck för i den omarbetade upplagan av verkets handledning rörande skattetillägg och förseningsavgift.

Slutligen vill jag understryka att den grundläggande förutsättningen för att likformig behandling, såvitt nu är i fråga, av de skattskyldiga skall kunna uppnås i ärenden om skattetillägg och förseningsavgift är att taxeringsnämndernas ordförande eftersträvar att handlägga anmaningsfrågan korrekt. Ordförandena har således att tillse att anmaning sker i samtliga fall då så erfordras samt att ett korrekt delgivningsförfarande tillämpas. Enligt min mening skulle det vara värdefullt om riksskatteverket gav taxeringsnämnderna mera i detalj gående rekommendationer rörande anmaning och delgivning därav.

I ett annat ärende, som upptogs i samband med en inspektion, var omständigheterna följande: En taxeringsnämndsordförande, L., hade

underlåtit att utfärda anmaning att avgiva självdeklaration rörande två makar. Dessa åsattes i stället skönstaxeringar i avsaknad av deklara-tioner. I sitt yttrande i ärendet anförde L. bl.a., att det inte förelåg någon uttrycklig skyldighet för taxeringsnämnden att utsända anmaning samt att de skattskyldiga makarna levde under mycket knappa omstän-digheter med stor försörjningsbörd och inte lidit någon rättsförlust genom det inträffade.

Vid ärendets avgörande anförde JO Lundvik följande:

Jag är medveten om att taxeringsnämndsordförandena före tillkom-sten av lagstiftningen om skattetillägg och förseningsavgift ibland be-handlade taxeringsärenden, sådana som det rörande makarna Larsson, på det sätt L. gjort — dvs. taxeringsnämnden underlät att tillämpa anmaningsförfarandet och åsatte skönstaxering med ledning av kon-trolluppgifter m.m.

Bestämmelsen i 36 § taxeringsförordningen om anmaning att avgiva självdeklaration är, som L. anført, inte uttryckligen tvingande. Sedan lagstiftningen om skattetillägg och förseningsavgift tillkommit, har betydelsefulla rättsverkningar knutits till frågan om en anmaning att avgiva självdeklaration skett eller ej, jfr 116 a § tredje stycket och 116 c § andra stycket taxeringsförordningen. Det framstår därför som viktigare än förr att anmaning göres när den skattskyldige försummat att deklarerat. Annars blir ju följden den att de skattskyldiga blir olika behandlade. Den som trots anmaning ej deklarerat blir påförd skatte-tillägg och dubbel förseningsavgift medan den som ej anmanas endast drabbas av enkel förseningsavgift om han ej avlämnar deklaration.

I ytterligare ett ärende anförde en person, S., klagomål över att taxeringsnämnden åsatt honom skönstaxering trots att han vid ett telefonsamtal meddelat taxeringsnämndens ordförande, B., att han inte ansåg sig deklara-tionsskyldig. S. hade erinrats om sin deklara-tionsskyldighet men inte anmanats att avgiva självdeklaration. Lokala skatte-myndigheten hade påfört S. förseningsavgift.

Ställföreträdande JO Sverne konstaterade vid ärendets avgörande att, för makar, som saknade inkomster och förmögenhetstillgångar, skyl-dighet inte förelåg att utan anmaning avgiva självdeklaration, jfr 22 § taxeringsförordningen, samt anförde vidare bl.a. följande:

Under telefonsamtalet har S. uppgivit, att han studerade, att familjen levde på studiebidrag samt att han inte hade inkomst överstigande 4 500 kr. Genom dessa upplysningar har B. fått veta att S. för sin del inte ansåg sig skyldig att avlämna självdeklaration. I denna situation skulle B. om han inte velat godta S:s muntliga uppgifter, ha anmana-t S. att avlämna självdeklaration. Att underlåta detta för att i stället låta taxeringsnämnden skönmässigt taxera S. måste anses klart otill-fredsställande. B. har emellertid påtagit sig skulden för att anmaning inte skett i S:s fall och beklagat detta. Jag låter det därför bero vid vad som i ärendet förekommit men anser mig avslutningsvis böra fram-hålla vikten av att taxeringsnämnden handlägger frågor av denna art korrekt även med tanke på att taxeringsnämndens beslut utgör under-laget för lokala skattemyndighetens handläggning av ärenden rörande skattetillägg och förseningsavgift.

Utredningsarbetet hos taxeringsnämnd

JO har i en del fall haft anledning att granska på vilket sätt och i vilken utsträckning taxeringsnämnderna företar förfrågningar och andra utredningsåtgärder vid behandling av de skattskyldigas deklarationer.

I ett fall var omständigheterna följande:

En skattskyldig, N., hade i sin självdeklaration yrkat avdrag för periodiskt understöd till två personer bosatta i Tyskland. Taxeringsnämnden anhöll i mars 1972 genom en skrivelse från taxeringsassistenten R. att N. skulle ange sina släktskapsförhållanden till understödstagarna och verifiera utbetalda belopp med kvitto eller dylikt. N. avgav omgående svar med de begärda uppgifterna. Sedermera begärde taxeringsnämnden att N. skulle lämna ytterligare upplysningar i vissa hänseenden och vidare inkomma med intyg som visade eller gjorde sannolikt att de uppgivna mottagarna varit i behov av understöd.

JO Lundvik anförde vid ärendets avgörande bl.a. följande:

Jag konstaterar att N. först anmodats lämna vissa uppgifter rörande det yrkade avdraget för periodiskt understöd genom en skrivelse som avsänts från taxeringsnämnden i mars månad och att han därefter mer än två månader senare och efter att ha lämnat svar ånyo erhållit en anmodan att inkomma med viss utredning. Det är beklagligt att R. inte redan i den först utsända skrivelsen fullständigt angivit de ytterligare uppgifter taxeringsnämnden velat ha från N. Att så inte skedde kan emellertid inte läggas R. till last som tjänstefel. Det föranleder mig dock att rent allmänt uttala ett starkt önskemål om att utredningsarbetet hos taxeringsnämnderna bedrivs med iakttagande av att de skattskyldiga inte i onödan besväras med upprepade förfrågningar i fall då taxeringsnämnden kunnat begära all utredning på en gång.

I ett annat fall, som uppmärksammades i samband med en inspektion av lokal skattemyndighet vid granskning av deklarationer avgivna till ledning för 1972 års taxering, var omständigheterna följande: Irene N., född 1946, uppgav i sin deklaration att hon var ogift och hade hemmavarande barn. Finn T., född år 1942 och dansk medborgare, yrkade i sin deklaration avdrag för periodiskt understöd till Irene N. med 2 700 kr. Taxeringsnämnden medgav Finn T. avdraget efter utredning, som utvisade att Finn T. och Irene N. ej sammanbott under år 1971. De skattskyldigas taxeringar prövades av en och samma taxeringsnämnd. Taxeringsnämndens ordförande utsände en förfrågan till Irene N. av följande lydelse: "Herr Finn T. anger sig till Er ha utgivit periodiskt understöd med 2 700 kr. under 1971, för vilket han yrkat och tills vidare erhållit avdrag på sin deklaration. Ni synes ej ha deklarerat beloppet som inkomst, vilket ju regelmässigt skall ske, under förutsättning att periodiskt understöd verkligen utgått. Var god förklara." Irene N. svarade, att hon måste ha förbisett inkomsten och att hennes enda ursäkt var att detta var hennes första egenhändiga deklaration. Taxeringsnämnden åsatte henne taxering för bl.a. beloppet 2 700 kr. Lokala

skattemyndigheten påförde henne skattetillägg, enär beloppet inte redovisats i deklARATIONEN. Efter inspektionens slut inhämtades upplysningar från Irene N:s barnavårdsman. Därav framgick att Finn T:s understöd avsåg underhåll till Irene N:s barn. Vid sådant förhållande hade Irene N. inte bort beskattas för beloppet. Finn T. hade inte bort få avdrag för hela beloppet utan endast med 1 500 kr. Finn T., och inte Irene N., syntes således ha lämnat oriktig uppgift i sin deklARATION. Yttrande avgavs av taxeringsnämndens ordförande, J., i frågan om utformningen av hans skrivelse till Irene N. Sedermera inhämtades att länsskatterätten ändrat de skattskyldigas taxeringar och undanröjt det skattetillägg som påförts Irene N. Vid ärendets avgörande anförde JO Lundvik bl.a. följande:

Det ankommer inte på JO att behandla frågan om taxeringsnämndens beslut i materiellt hänseende. Jag konstaterar dock, att utredningen i ärendet utvisat att taxeringarna blivit felaktiga och sedermera rättats till. Det inträffade har medfört merarbete för lokala skattemyndigheten och länsstyrelsen. Detta merarbete hade troligen kunnat undvikas om taxeringsnämndens utredning i ärendet varit fullständigare. Således borde taxeringsnämndens ordförande ha utformat sin förfrågan till Irene N. på annat sätt än som nu blev fallet.

Irene N:s ärende illustrerar utomordentligt väl det förhållandet att många skattskyldiga har mycket svårt att själva tillvarata sina rättigheter, vilket medför att det är av stor betydelse att taxeringsnämndens förfrågningar till skattskyldiga utformas på sådant sätt att risken för missförstånd hos de skattskyldiga i görligaste mån undviks.

Av den i övrigt företagna utredningen framgår att lokala skattemyndighetens och länsstyrelsens möjligheter att upptäcka fel som det förevarande vid granskning av deklARATIONERNA är ringa. Detta förhållande liksom att felaktiga taxeringsbeslut medför att skattetillägg påförs den skattskyldige gör att stora krav måste ställas på taxeringsnämndens utredning i ärenden av detta slag.

Bristande underrättelse till skattskyldig om ifrågasatt avvikelse från självdeklARATION

Av 65 § taxeringsförordningen framgår, att den skattskyldige regelmässigt skall erhålla tillfälle att yttra sig därest fråga uppkommer att åsätta taxering med avvikelse från självdeklARATIONEN. Liksom tidigare har JO även under detta år haft anledning att upprepade gånger understryka vikten av att denna bestämmelse iakttages av taxeringsnämnderna särskilt som den nya lagstiftningen om skattetillägg medför att ökade krav måste ställas på taxeringsnämndernas utredningsarbete.

Det förekommer ibland att taxeringsnämnderna underlåter att företa kommunikation med de skattskyldiga såvitt rör avvikelser som rör belopp vilka angivits i kontrolluppgift såsom lön, semesterersättning, likvid för försålt virke el. dyl. Ett sådant fall rörde en skattskyldig, E., som underlåtit att i sin deklARATION uppge ett lönebelopp om 1 233 kr.

Vid ärendets avgörande hänvisade JO Lundvik till nyssnämnda bestämmelse och anförde bl.a. följande:

Inget av de stadgade undantagen från underrättelseskyldigheten kan anses tillämpligt i E:s fall. I stället skulle taxeringsnämnden ha berett E tillfälle att yttra sig enligt huvudregeln i 65 § taxeringsförordningen. Att taxeringsnämnden varit i kontakt med arbetsgivaren ändrar inget härvidlag. Arbetsgivarens uppgifter kan vara felaktiga såvitt rör belopp, person eller inkomstår. Om så är fallet och den skattskyldige inte får tillfälle att förklara sig blir också taxeringen materiellt felaktig. Taxeringsbeslutet läggs kanske till grund för ett skattetilläggsbeslut, som även det blir materiellt felaktigt. Både för de skattskyldigas rättssäkerhet och för att förhindra onödigt merarbete hos andra myndigheter är det således av största vikt att taxeringsnämnden iakttar underrättelseskyldigheten enligt 65 § taxeringsförordningen även i fall som E:s. Jag vill upplysa om att riksskatteverket utarbetat en särskild blankett för just detta ändamål — "Meddelande om ifrågasatt rättelse enligt kontrolluppgift" (RSV 3528).

I taxeringsnämndens underrättelse om ifrågasatt avvikelse från självdeklaration anges vanligen att den skattskyldige kan yttra sig inom åtta dagar efter mottagandet av underrättelsen. I flera ärenden har JO haft anledning att behandla frågan om hur denna tidsfrist skall beräknas och därvid påpekat att hänsyn borde tas till bestämmelserna i lagen om beräkning av lagstadgad tid.

I ett fall hade taxeringsnämndens ordförande, M., utsänt underrättelse enligt 65 § taxeringsförordningen den 14 april 1972. Den skattskyldige, P., avgav erinringar, som inkom till nämnden den 25 april. Underrättelse om taxeringsnämndens slutliga beslut hade emellertid utsänts redan dagen dessförinnan eller måndagen den 24 april.

JO Lundvik anförde vid ärendets avgörande bl.a. följande:

Av den underrättelse som utsändes till P. angående ifrågasatt avvikelse från självdeklarationen framgick, att P. kunde yttra sig inom åtta dagar efter mottagandet av underrättelsen. M. har utgått från att P. mottog försändelsen i normal ordning eller lördagen den 15 april. Om det antas att försändelsen kom fram den dagen ägde P. yttra sig ännu måndagen den 24 april. Denna dag var nämligen den sista inom åttadagarsfristen, jfr 2 § lagen om beräkning av lagstadgad tid, vilket lagrum måste anses analogt tillämpligt i ett fall som det förevarande. Fristen får i princip anses ha utgått klockan 24.00. Samma den 24 april utsände M. underrättelse om slutlig avvikelse från P:s deklaration. M. var emellertid skyldig att avvakta åttadagarsfristens utgång innan han utsände underrättelsen. Hans åtgärd att utsända underrättelsen redan den 24 april var felaktig också av den anledningen att han inte kunnat säkert veta när den första underrättelsen nått P. JO har tidigare i liknande sammanhang framhållit, att det är nödvändigt att taxeringsnämnden ger den skattskyldige en viss tidsmarginal för framförande av erinringar, eftersom nämnden inte med säkerhet kan veta vid vilken tidpunkt meddelandet kommit den skattskyldige tillhanda (jfr JO:s ämbetsberättelse 1972 s. 373 och Handledning för taxering 1972 s. 17). Något delgivningsförfarande används inte i dessa fall utan underrättelsen utsänds i vanligt brev. Oregelbundenheter i postgången som fördröjer brevet befordran kan förekomma. Den skattskyldige kan ju

också ha varit bortrest e.d. Enligt min mening borde M. därför ha väntat några dagar innan han utsände underrättelse om avvikelse från självdeklaration. Om så skett, hade P:s erinringar hunnit komma in varpå ärendet kunnat föredragas i vanlig ordning inför taxeringsnämnden *innan* underrättelse om slutlig avvikelse utsändes av M. Detta hade måhända besparat både P. och nämnden ytterligare arbete med saken.

Det förekommer slutligen att fråga om avvikelse från en skattskyldigs deklaration uppkommer så sent under taxeringsperioden att kommunikation med en svarsfrist om åtta dagar inte kan medhinnas. I sådana fall har JO i flera ärenden rekommenderat taxeringsnämnderna att *första hand* tillämpa en svarsfrist om minst fem dagar, varvid det på underrättelsen till den skattskyldige bör anges dels fristens längd och dels datum för taxeringsnämndens sista sammanträde, och *i andra hand* underlåta skriftlig kommunikation och i stället söka nå den skattskyldige per telefon. Genom dylika åtgärder minskas risken för att den skattskyldige missuppfattar sina möjligheter att avge erinringar mot den ifrågasatta åtgärden. I några fall, i vilka det utretts att taxeringsnämnden inte medhunnit kommunikation med den skattskyldige men likväl taxerat denne med avvikelse från deklarationen, har JO uttalat, att det under rådande omständigheter varit bättre om taxeringsnämnden utan vidare följt deklarationen, varefter ärendet kunnat överlämnas till länsstyrelsen för eftergranskning.

Skattskyldigs rätt att anlita ombud under förfarandet hos taxeringsnämnd

I ett ärende anfördes klagomål över att en taxeringsnämndsordförande, W., vägrat godta att ett aktiebolag lät sig företrädas av ombud vid avgivande av erinringar över taxeringsnämndens underrättelse om ifrågasatt avvikelse från självdeklaration.

Vid ärendets avgörande anförde ställföreträdande JO Sverne bl.a. följande:

I 6 § förvaltningslagen anges som en förvaltningsrättslig huvudprincip att den som för talan i ärende får anlita ombud eller biträde. Denna uttryckliga bestämmelse gäller vid handläggningen av ärende hos förvaltningsmyndighet, såvida icke i lag eller författning som beslutats av Konungen eller riksdagen meddelats härifrån avvikande bestämmelse (se 1 § förvaltningslagen). Av taxeringsförordningen kan det undantaget från 6 § förvaltningslagen utläsas, att det inte är tillåtet att avge deklaration eller därmed jämställd uppgift genom ombud, jfr 23 och 47 §§ taxeringsförordningen. Denna regel sammanhänger bl.a. med det straffrättsliga ansvaret för skattebrott (jfr Hedborg m.fl., Taxeringshandbok, 2 u, s. 143).

W. har som ett undantag från regeln i 6 § förvaltningslagen åberopat 61 § 4 mom. taxeringsförordningen. Enligt detta stadgande är skattskyldig berättigad att företräda inför nämnden, en rättighet, som enligt kommentarerna till lagen däremot ej skulle tillkomma ombud (jfr Hedborg m.fl. Taxeringshandbok s. 189). Härav kan dock enligt min me-

ning icke dragas den slutsatsen, att den skattskyldige skulle vara förhindrad att anlita ombud för avgivande av yttrande över det nämndens preliminära beslut varom han fått underrättelse. Tvärtom torde i dessa fall 6 § förvaltningslagen utan tvekan vara tillämplig. Den skattskyldige äger således rätt att anlita ombud i sådant sammanhang. Det är sedan en annan sak att myndighet enligt samma lagrum äger begära att den som har ombud skall medverka personligen.

Jag konstaterar således, att W. handlat felaktigt genom att i skrivelsen till bolaget kategoriskt uttala, att bolaget inte ägde låta sig företrädas av ombud under förfarandet i taxeringsnämnd.

Taxeringsnämndens behandling av erinringar och bevismaterial som den skattskyldige ingivit till nämnden

I ett par fall har JO haft anledning att uppmärksamma taxeringsnämndernas behandling av erinringar och skriftlig bevisning som skattskyldiga ingivit till myndigheterna.

I ett fall hade den skattskyldige — efter anmaning från taxeringsnämnden att inge vissa kvitton rörande sina bilkostnader — insänt fakturor och annat material till styrkande av yrkat avdrag. Taxeringsnämnden vägrade avdraget och återsände verifikationerna till den skattskyldige. Den skattskyldige besvärade sig hos länsrättsverket, varefter taxeringsintendenten i yttrande över besvären felaktigt påstod att den skattskyldige inte efterkommit taxeringsnämndens anmodan att styrka sina kostnader.

JO Lundvik påpekade vid ärendets avgörande att taxeringsnämndens ordförande borde ha gjort en tjänsteanteckning om att han tagit del av verifikationerna innan han återställde desamma till den skattskyldige. En sådan anteckning skulle, menade JO Lundvik, ha underlättat arbetet för andra myndigheter som sedermera haft att befatta sig med saken.

I ett annat ärende var omständigheterna följande: Den skattskyldige, P., ingav med sina erinringar mot taxeringsnämndens tilltänkta åtgärd ett intyg. Avsikten härmed var att styrka hans i självdeklarationen upptagna intäkt av växtodling, vilken intäkt taxeringsnämnden övervägde att skönmässigt höja. Intyget var utfärdat av Nedre Norrlands Producentförening. Taxeringsnämndens ordförande, M., återsände P:s erinringar jämte intyget, varvid han anförde, att vad P. anförde icke föranlett ändring i taxeringsnämndens beslut. P. begärde vid flera tillfällen att taxeringsnämnden skulle ompröva sitt beslut. M. återställde P:s skrifter med begäran om omprövning till P.

JO Lundvik uttalade vid ärendets avgörande, att den utredning P. fogat till sina erinringar inte kunde anses betydelslös, varför hans framställning borde ha uppfattats som seriöst menad. JO Lundvik anförde vidare följande:

När omsider taxeringsnämnden fick anledning att ånyo pröva ärendet efter P:s påstötning, synes nämnden inte ha haft tillgång till allt

material i saken, eftersom det berörda intyget dessförinnan synes ha återsänts till P. Detta framstår som otillfredsställande då det torde ha begränsat taxeringsnämndens faktiska möjligheter att pröva saken. Som stöd för min nu uttalade uppfattning i frågan om taxeringsnämndens omprövning av redan beslutad taxering vill jag även hänvisa till den ändring av 69 § 3 mom. som trätt i kraft den 19 april 1972 (SFS 1972: 83). I förarbetena till denna bestämmelse uttalade departementschefen (prop. 1972:15 s. 63) bl.a. följande:

Det förekommer att taxeringsnämnderna efter det att en taxering beslutats får anledning att ompröva tidigare beslut. Sådana ändringar föranleds oftast av felräkningar och skrivfel, som upptäcks vid längdföringen, men även genom att nytt material kommit fram, t.ex. kontrolluppgifter. Att nya beslut fattas av taxeringsnämnden i dessa fall får anses angeläget både med hänsyn till de skattskyldiga och arbetsbelastningen hos skatterätten.

Jag har riktat kritik mot M. för att han återsände det av P. åberopade intyget till P. Sedan underrättelse om slutlig avvikelse från P:s deklARATION utsänts, återställde M. vid tre tillfällen även de skrifter i vilka P. begärde omprövning av taxeringsnämndens beslut. Att taxeringsnämnden lät sitt tidigare beslut stå fast kan i och för sig inte föranleda kritik från min sida. M. borde emellertid inte ha återställt skrifterna till P. I den mån en taxeringsnämnd anser en dylik skrift från en skattskyldig icke kunna läggas till grund för omprövning av taxeringen brukar skriften betraktas såsom innefattande i rätt tid anförda besvär hos läns-skatte-rätten över taxeringsnämndens beslut. Av bestämmelserna i 12 § förvaltningslagen och 7 § förvaltningsprocesslagen framgår nämligen, att en till taxeringsnämnd i rätt tid inkommen skrift med besvär över nämndens beslut anses medföra att besvär anförts i rätt tid hos läns-skatte-rätt. Taxeringsnämnden borde därför inte ha frånhänt sig P:s skrifter. I stället borde desamma ha försetts med signerad anteckning om den dag de inkommit till nämnden och överlämnats till läns-skatte-rätten. Vidare borde P. — när omprövningen inte ansågs kunna äga rum — ha erhållit ett meddelande av den innebörden, att hans skrifter överlämnats av taxeringsnämnden till läns-skatte-rätten för vidare åtgärd.

Taxeringsrevision hos skattskyldig som tillhör sådan yrkeskategori att han är underkastad tystnadsplikt

I 56 § 4 mom. taxeringsförordningen stadgas bl.a. följande:

Den som verkställer taxeringsrevision må taga del av handlingar av betydelse för revisionen utan hinder av att den, hos vilken revisionen sker, har att iakttaga tystnad om deras innehåll. Är handlingens innehåll av beskaffenhet som nu sagts eller anser den, hos vilken revisionen sker, att särskilda omständigheter eljest kunna åberopas för att handlingens innehåll ej kommer till annans kännedom, må dock skatterätten, på framställning av den hos vilken revisionen sker, när synnerliga skäl föranleda därtill, besluta att handlingen skall undantagas från revisionen.

I ett ärende klagade en läkare, L., över att länsstyrelsens taxeringsrevisor begärt att få ta del av hans patientbok, som innehöll patienter-

nas diagnoser och bekymmer i klartext. L. ifrågasatte om boken fick utlämnas.

Vid ärendets avgörande anförde ställföreträdande JO Sverne bl.a. följande:

L. har i princip varit skyldig att i samband med taxeringsrevision förete handlingar om vars innehåll han haft tystnadsplikt. Taxeringsrevisorn har därför ägt rätt att begära att få ta del av L:s patientbok. I den mån denna innehållit närmare uppgifter om patienters sjukdomar har L. haft möjlighet att begära att materialet skulle undantas från revision i enlighet med bestämmelserna i 56 § 4 mom. taxeringsförordningen. Det är enligt min mening lämpligt att, när taxeringsrevision äger rum hos skattskyldig som tillhör sådan yrkeskategori att han är underkastad tystnadsplikt, den skattskyldige rutinmässigt underrättas om innehållet i 56 § 4 mom. taxeringsförordningen och således även om möjligheten att begära att viss handling undantages från revisionen. Att så ej skett i förevarande fall, anser jag dock ej böra läggas vederbörande revisor till last som tjänstefel, varför saken får bero med nu gjort uttalande.

Enmansmål i länsskatterätt

I ett inspektionsärende uppkom fråga om länsskatterätten ägde behandla vissa mål rörande avdrag för väsentligen nedsatt skatteförmåga såsom enmansmål med stöd av uppenbarhetskriteriet i 6 § lagen om skatterätt och länsrätt. I ärendet åberopades en praxis, tillämpad av länsskatterätten i Göteborgs och Bohus län, som innebar att såsom enmansmål behandlades mål vari taxeringsintendenten föreslagit avdrag för väsentligen nedsatt skatteförmåga, om avdraget överensstämde med riksskatteverkets anvisningar och tillika innebar hel skattebefrielse. Vid ärendets avgörande hänvisade JO Lundvik till ett uttalande i JO:s ämbetsberättelse 1969 s. 368 och anförde bl.a. följande:

Den av JO i ämbetsberättelsen till 1969 års riksdag hävdade ståndpunkten att alla mål rörande avdrag för väsentligen nedsatt skatteförmåga borde handläggas i fullsutten rätt hänförde sig till en situation då frågan var författningsmässigt reglerad på annat sätt än nu. Fortfarande talar dock starka skäl för att en stor del av denna grupp mål bör avgöras av rätten i dess helhet. Fråga är ju härvid vanligen om en skälighetsbedömning. I de fall där en sådan prövning sker kan saken sällan sägas vara uppenbar. Vissa mål rörande avdrag för väsentligen nedsatt skatteförmåga, såsom de av länsskatterätten i Göteborgs och Bohus län berörda, bör dock ofta kunna hänföras till den kategori mål där saken är uppenbar. Därvid är det emellertid klart att domstolen även i det enskilda fallet måste pröva om uppenbarhetskriteriet är tillämpligt. Målen rörande avdrag för väsentligen nedsatt skatteförmåga kan nämligen inrymma sådana rättsfrågor och skälighetsfrågor som inte klart besvaras i de av riksskatteverket utfärdade anvisningarna på området, varför en del av dessa mål måste hänskjutas till fullsutten rätt.

Fråga om vilandeförklaring i prövningsnämnd (länsrättsrådet) av ansökan om beräkning av statlig inkomstskatt för ackumulerad inkomst och därmed sammanhängande fråga om handläggning av ansökan om anstånd med inbetalning av kvarstående skatt

I 6 § förordningen angående beräkning av statlig inkomstskatt för ackumulerad inkomst stadgas följande:

Kan ansökan om skatteberäkning enligt denna förordning icke av skatterätten upptagas till avgörande, emedan tidigare taxering, som inverkar på skatteberäkningen, icke vunnit laga kraft, skall skatterätten genom särskilt beslut förklara ansökningsvilande. Det ankommer därefter på den skattskyldige att, sedan ifrågavarande taxering vunnit laga kraft, till skatterätten inkomma med framställning om ansökningens upptagande till förnyad behandling. Sådan framställning skall göras inom ett år från det slutligt utslag meddelades i taxeringsfrågan.

I ett ärende klagade en skattskyldig, S., över myndigheternas dröjsmål med handläggning av hans ansökan om skatteberäkning för ackumulerad inkomst. Av utredningen framgick bl.a. följande: S. besvarade sig hos prövningsnämnden över taxeringsnämndens beslut angående hans taxering år 1970 i visst hänseende. I sin år 1970 avgivna deklARATION och i en i juni 1970 till prövningsnämnden inkommen skrift ansökte han vidare om skatteberäkning för ackumulerad inkomst. Samtliga S:s taxeringar, som var av betydelse i förevarande sammanhang, utom 1970 års taxering, var lagakraftvunna. Prövningsnämnden meddelade beslut rörande 1970 års taxering i juni 1971. S. besvarade sig häröver till kammarrätten. Taxeringsintendenten, R., tillstyrkte i yttrande S:s ansökan om skatteberäkning för ackumulerad inkomst till viss del och hemställde att ansökningsvilande. I november 1971 beslöt länsrättsrådet att jämlikt 6 § nämnda förordning förklara S:s ansökan om skatteberäkning för ackumulerad inkomst vilande. Sedan kammarrätten i Göteborg avgjort taxeringsmålet, biföll länsrättsrådet i januari 1973 S:s ansökan i viss del. Vid ärendets avgörande anförde JO Lundvik bl.a. följande:

Av förarbetena till 6 § förordningen angående beräkning av statlig inkomstskatt för ackumulerad inkomst framgår att med uttrycket "tidigare taxering" i författningstexten avses en eller flera av de till grund för skatteberäkningen liggande taxeringarna för *tidigare beskattningsår än det skatteberäkningen avser* (jfr SOU 1949:9 s. 154 och prop. 1951:170 s. 90). Bestämmelsen i 6 § nämnda förordning om vilandeförklaring är således *icke* tillämplig i det fall då samtliga taxeringar, utom den som rör det beskattningsår som skatteberäkningen avser, vunnit laga kraft. Lagstiftaren har i 7 § nämnda förordning förutsett de problem som kan uppkomma därest sistnämnda taxering undanröjes.

Mot bakgrund av det anförda finner jag att R. och prövningsnämnden (länsrättsrådet) handlagt ärendet felaktigt. Genom länsrättsrådets åtgärd att i november 1971 vilandeförklara ärendet under det i sammanhanget oriktiga åberopandet av 6 § nämnda förordning kom

ärendets återupptagande att bli avhängigt av den tid som skulle komma att förflyta innan taxeringsmålet slutligt avgjordes av högre rätt.

Jag är emellertid medveten om att den situationen någon gång kan tänkas uppkomma att länskatteerätten kan finna sig föranlåten att vilandeförklara en ansökan om skatteberäkning för ackumulerad inkomst på den grund att frågan om sökandens taxering för det beskattningsår skatteberäkningen avser är av särskilt komplicerad natur eller detta av andra skäl framstår som lämpligt (jfr prop. 1971:30 del 2 s. 600 och 32 kap. 5 § rättegångsbalken). Om så sker kan emellertid inte 6 § förordningen angående beräkning av statlig inkomstskatt för ackumulerad inkomst åberopas. Omständigheterna i S:s fall var dock inte sådana att vilandeförklaring enligt min mening överhuvud borde ifrågakomma. Hans ansökan om skatteberäkning för ackumulerad inkomst borde ha avgjorts av prövningsnämnden samtidigt med hans taxeringsbesvär eller av länskatteerätten kort därefter.

Av utredningen i ärendet rörande S:s klagomål framgick även att S. ansökt hos lokala skattemyndigheten om anstånd med inbetalning av skatt, dels i anledning av sina taxeringsbesvär och dels i anledning av sin ansökan om skatteberäkning för ackumulerad inkomst, eller således på två grunder upptagna i 49 § uppbördsförordningen, 1 mom. 2) resp. 2 mom. 2). I sitt beslut anförde JO Lundvik följande rörande lokala skattemyndighetens handläggning av ärendet:

Lokala skattemyndigheten var behörig att pröva ansökningen på den första grunden, medan länsstyrelsen var rätt forum för prövning av ärendet på den andra grunden. Lokala skattemyndigheten fick efter remiss del av R:s yttranden dels i taxeringsmålet och dels över ansökningen om skatteberäkning för ackumulerad inkomst. Av det sistnämnda yttrandet framgick att R. tillstyrkt S:s ansökan till viss del och med ett betydande belopp. Lokala skattemyndigheten prövade till synes endast S:s anståndsansökan enligt 49 § 1 mom. 2) uppbördsförordningen och lämnade ansökningen utan bifall. S:s av taxeringsintendenten i sak delvis tillstyrkta begäran om anstånd enligt 49 § 2 mom. 2) uppbördsförordningen lämnade lokala skattemyndigheten därhän utan att företa någon som helst åtgärd. Därvid handlade lokala skattemyndigheten felaktigt. Myndigheten borde *antingen* ha tillställt S. ett formellt avvisningsbeslut, vari S. hänvisades att vända sig till länsstyrelsen i fråga om sin begäran om anstånd enligt 49 § 2 mom. 2) uppbördsförordningen *eller* också ha överlämnat S:s ansökan i denna del till länsstyrelsen för vidare handläggning, varvid S. skulle ha underrättats om den företagna åtgärden. Enligt min mening framstår sistnämnda förfaringsätt som det i förevarande fall naturligaste.

Brister i kontrollen av mervärdesskatt

Vid avgörande av ett initiativärende angående kontrollen av mervärdesskatt anförde JO Lundvik följande:

Jag har tagit upp detta ärende med anledning närmast därav att kronofogdepersonal vid flera av mina inspektioner påtalat brister i mervärdesskattekontrollen. Den utredning som gjorts har bekräftat riktigheten av vad som sagts från kronofogdarnas sida. Sålunda har

de tre länsstyrelser som berörts själva bedömt sina kontrollresurser på mervärdeskattens område som otillräckliga. Riksskatteverket har i sitt yttrande till mig sagt, att den organisation som tillskapades för kontroll av mervärdeskatten varit underdimensionerad från början.

Vad sålunda framkommit bekräftar de intryck jag fått även vid andra inspektioner än de som här särskilt redovisats eller att mervärdeskatteenheter är fullt upptagna av att sköta den löpande administrationen av mervärdeskattesystemet och inte har resurser till kontrollverksamhet i önskvärd omfattning.

I riksskatteverkets svar redovisas utförligt de metoder som nu används för kontroll av mervärdeskatten och hur dessa utvecklas. Av verkets svar framgår, att frågan om mervärdeskattekontrollen i första hand setts som ett problem om länsstyrelsernas personalresurser. Frågan om och i vad mån ökade sådana resurser kan ställas till länsstyrelsernas förfogande synes vara föremål för övervägande inom mervärdeskatteutredningen. Jag går därför inte närmare in på denna fråga. Jag vill dock understryka vikten av att förbättringar beträffande mervärdeskattekontrollen snarast kommer till stånd på ett eller annat sätt. Detta är av betydelse ur statsfinansiell synpunkt och för att motverka de negativa effekter för allmänhetens skattemoral som den bristande skattekontrollen kan befaras ha. Jag vill dessutom framhålla att förbättringar av skattekontrollen medför att beskattningsmyndigheterna kan fatta sina beslut på säkrare grundval än vad som nu är förhållandet, vilket medför att indrivningsmyndigheternas arbete underlättas. Det nu ibland förekommande förhållandet, att skatten fastställs efter skönsmässiga grunder i avsaknad av deklaration utan att därvid närmare undersökningar sker, framstår som otillfredsställande.

I samband med de nu upptagna frågorna vill jag avslutningsvis säga något i frågan om återbetalning av överskjutande ingående skatt. Även enligt min mening får kravet på att återbetalningen skall ske skyndsamt inte medföra att kontrollen av nystartade eller för länsstyrelsen eljest obekanta företag eftersätts. Jag delar riksskatteverkets uppfattning om hur denna grupp av ärenden bör handläggas.

Jag översänder ett exemplar av detta mitt beslut till mervärdeskatteutredningen för kännedom.

Handläggning av mervärdeskatteärende

I mervärdeskatteförordningen stadgas bl.a. följande:

31 §.

Beslut om fastställelse av skatt är preliminärt intill dess slutligt beslut om fastställelse meddelats eller sådant beslut anses föreligga enligt 36 § tredje stycket.

33 §.

Nytt preliminärt beslut om fastställelse av skatt meddelas när framkomna omständigheter föranleder ändring av tidigare preliminärt beslut.

35 §.

Fråga om preliminärt beslut får icke väckas efter den 30 november andra året efter utgången av det kalenderår under vilket redovisningsperioden gått till ända.

Preliminärt beslut får icke meddelas senare än två år efter utgången av kalenderår som anges i första stycket.

36 §.

Slutligt beslut om fastställelse av skatt skall meddelas, om den skattskyldige begär sådant beslut inom en månad från den dag då han fått del av preliminärt beslut.

Slutligt beslut skall innehålla uppgift om den skatt som skall betalas, avräknas eller återbetalas.

Har slutligt beslut enligt första stycket icke meddelats och har två år förflutit efter utgången av det kalenderår under vilket redovisningsperioden gått till ända, anses skatten fastställd genom slutligt beslut i enlighet med senaste meddelade preliminära beslut eller, om preliminärt beslut icke meddelats, i enlighet med deklaration.

I ett ärende anförde en skattskyldig, A., klagomål över en länsstyrelses handläggning av ett mervärdeskatteärende. Vid utredningen framkom bl.a. följande: Länsstyrelsen hade beträffande mervärdeskatten för samtliga redovisningsperioder under januari—december 1969 meddelat preliminära beslut, dels under år 1971 och dels den 8 november 1972. Genom de sistnämnda besluten höjdes skatten. Från A. inkom den 1 december 1972 en skrift till länsstyrelsen, vari A. återopade de sistnämnda besluten och anförde bl.a., att han bestred den höjning av beskattningen som skett samt att han därför anhöll om rättelse så att beskattning skulle komma att ske enligt de tidigare meddelade besluten. I skrivelser till A. efter utgången av år 1972 anförde företrädare för länsstyrelsen bl.a. att de preliminära beslut, som meddelats den 8 november 1972, blivit slutliga vid utgången av år 1972.

Vid ärendets avgörande anförde JO Lundvik bl.a. följande:

A:s skrift med begäran om rättelse av det preliminära beslut som länsstyrelsen meddelat den 8 november 1972 inkom till länsstyrelsen den 1 december 1972. Eftersom fråga om nytt preliminärt beslut torde ha väckts först genom nämnda skrift har länsstyrelsen på grund av bestämmelsen i 35 § första stycket mervärdeskatteförordningen ej ägt meddela nytt preliminärt beslut i ärendet. Det var dock uppenbart att A. var missnöjd med det meddelade beslutet. Hans skrift inkom till länsstyrelsen inom den i 36 § första stycket mervärdeskatteförordningen angivna tiden och borde vid angivna förhållanden ha uppfattats som en begäran om slutligt beslut. Länsstyrelsen borde därför ha meddelat slutligt beslut antingen före 1972 års utgång eller också efter årets utgång i enlighet med vad som anförts i riksskatteverkets uttalande den 30 november 1971 angående slutligt beslut i visst fall enligt 36 § förordningen om mervärdeskatt. Förutsättningen för att den skattskyldige skall bevaras vid sin rätt att anföra besvär i ordinarie ordning enligt 51 § mervärdeskatteförordningen är att slutligt beslut meddelas med stöd av 36 § första stycket samma förordning. Om inte sådant beslut meddelas utan skatten anses fastställd genom "automatiskt" slutligt beslut vid tvåårsfristens utgång enligt 36 § tredje stycket mervärdeskatteförordningen, föreligger endast besvär rätt i särskild ordning enligt 55 § mervärdeskatteförordningen. Det är därför av största vikt att klagoskrifter från de skattskyldiga behandlas riktigt hos mervärdeskatte-

enheten. Det kan icke fordras att den skattskyldige i en klagoskrift uttryckligen anger att han begär "slutligt beslut" i ärendet. Om det av skriftens innehåll ändå framgår att fråga måste vara om en sådan begäran, bör länsstyrelsen handlägga ärendet i enlighet därmed. Att så inte skedde i A:s fall framstår som otillfredsställande. Länsstyrelsen har beklagat det inträffade. Jag låter det därför stanna vid dessa mina påpekanden.

Kommunal självstyrelse

Åtal mot sju landstingstjänstemän för brottsligt förfarande i samband med landstings upphandling av utrustning m. m.

Materialet i det förevarande ärendet är synnerligen omfattande. Till belysning härav kan nämnas att häradsrättens dom uppgår till drygt 360 sidor. Det är vid sådant förhållande av utrymmesskäl ej möjligt att här återge vad som i ärendet förekommit med det mått av utförlighet som eljest är brukligt. Detta referat utgör därför ett synnerligen starkt koncentrat. För närmare kännedom om omständigheterna hänvisas i första hand till domarna i målet.¹

Sedan en möbeltyp, den s.k. Combiserien, utarbetats i Stockholms läns landstings regi under medverkan av arkitekten Carl Lejdström, finansdirektören Per Erik Öberg och direktören Rolf König Berg, beställdes och levererades under tiden 1962—1965 dylika möbler från Landstingens Inköpscentral (LIC). Till möblerna hörande mappar och andra s.k. systemartiklar levererades av Berg. I slutet av år 1965 upphörde leveranserna från LIC nästan helt, och i stället inträdde Berg som leverantör även av möbler. Under perioden 1965—66 levererade Berg möbler och systemartiklar till landstinget för ett fakturerat belopp om ungefär fyra miljoner kronor.

I protokoll fört vid sammanträde med Stockholms läns landstings revisionsnämnd den 15 och 16 mars 1966 riktades kritik mot handläggningen av landstingets upphandlings-, inköps- och utrustningsfrågor. Bl.a. uppgavs, att i kvarteret Flundran vid Råsundavägen 13—15 i Solna förhyrts lokaler vari samlats ett anmärkningsvärt stort lager av kontorsmöbler. Något i behörig ordning fattat beslut om inköp av dessa möbler förelåg icke, och revisorerna ville även allvarligt ifrågasätta det befogade i lagerhållningen. Årshyran för lokalerna uppgick till 200 256 kr. Revisorerna framhöll önskvärdheten av att en grundlig inventering av lagret omedelbart företogs och att lagret därefter skyndsamt avvecklades samt att inköp i fortsättningen skedde endast i mån av behov.

Vid sammanträde den 1 september 1966 beslöt landstingets förvaltningsutskott att till revisionsnämnden överlämna ett av Öberg utarbetat förslag till yttrande över nämndens iakttagelser. Öberg hade i sin tur

¹ Handlingarna förvaras å ombudsmannaexpeditionen och kommer att hållas tillgängliga för konstitutionsutskottet vid dess granskning av JO:s ämbetsförvaltning.

infordrat yttrande från sekreteraren Ingemar Tude, sekreteraren Ulf Stafverfeldt och landstingsassistenten Ragnar Yngerskog.

Sedan vad sålunda förekommit bragts till dåvarande JO Bexelius' kännedom, lät denne infordra upplysningar från förvaltningsutskottet. Till ledning vid remissens besvarande bifogades en inom riksdagens ombudsmannaexpedition upprättad promemoria. I denna begärdes utredning huruvida brister i beslutsförfarandet förekommit av sådan beskaffenhet att de kunde läggas förvaltningsutskottet, någon delegation eller befattningshavare till last såsom tjänstefel. Vidare hemställdes om en fullständig redogörelse för hur upphandlingen av möbler och förhyrning av lagerlokaler gått till.

I juni 1967 inkom från förvaltningsutskottet dels ett utlåtande i fråga om beslutsförfarandet, och dels en av särskilda kommitterade upprättad, till förvaltningsutskottet ställd skrivelse med bilagor.

Landstingets revisionsnämnd beslöt vid sammanträde den 15 mars 1967 att uppdraga åt sin ordförande Gunnar Nilsson att verkställa utredning i saken. I en den 21 juni 1967 daterad promemoria redogjorde Nilsson för sakens utveckling och framställde allvarliga anmärkningar främst mot Stafverfeldt.

JO Bexelius översände härefter i augusti 1967 handlingarna i ärendet till länsåklagaren Thorsten Rosenberg med begäran om förundersökning för utrönande av om i första hand Öberg och Stafverfeldt kunde misstänkas för tjänstefel i samband med förhyrningen av lokaler samt upphandlingen och lagerhållningen av möbler m.m. vilka åtgärder syntes ha genomförts utan att behöriga beslut därom fattats. I samband med förundersökningen borde även utredas, vilka motiv som kunde ha legat bakom de egenartade förfaranden som framgick av utredningen, och om någon kunde ha haft ekonomisk vinning av transaktionerna.

Frågan om Berg gjort sig skyldig till brottsligt förfarande låg ej under JO:s prövning. Men sedan under förundersökningen misstanke uppkommit att Berg förfarit brottsligt som leverantör till landstinget, erhöll länsåklagaren förordnande av riksåklagaren att inleda förundersökning även mot Berg. Av Bergs bokföring, som togs i beslag, framgick att från Bergs företag utbetalats icke obetydliga penningbelopp till ett flertal befattningshavare i landstinget. På JO Bexelius' uppdrag utsträcktes då länsåklagarens utredning till att avse jämväl dessa förhållanden. Utredning ägde även rum i anledning av misstankar om deklaraionsbrott.

I april 1968 avgav länsåklagaren till JO förundersökningsprotokoll jämte bilagor. I juni och augusti 1968 inkom tillägg till förundersökningsprotokollet. Därefter delgavs Öberg, Stafverfeldt, Tude, direktörsassistenten Carl Göran Stenström, kanslisten Bengt Olofsson, Yngerskog samt landstingsassistenten Robert Åkerkvist misstankar om tjän-

stefel och andra brott, innefattande åsidosättande av tjänsteplikt. Brotten angavs närmare i särskilda inom ombudsmannaexpeditionen upprättade promemorior.

I en skrivelse av den 5 september 1968 uppdrog JO Bexelius — efter att först ha redogjort för vad som i ärendet förekommit och för sin bedömning av åtalsfrågorna — åt länsåklagaren att vid Solna domsagas häradsrätt väcka och utföra åtal mot de misstänkta tjänstemännen. JO förutsatte, att frågan om åtal för deklaraionsbrott — vilken fråga ej prövats av JO — därvid beaktades.

Länsåklagaren påstod därefter ansvar å tjänstemännen i enlighet med vad därom upptagits i skrivelsen.

Mot *Öberg* väcktes åtal

1. för tjänstefel för att han i samband med mottagandet av tillhoppa 22 340 kr. från Berg, vilka medel utgjorde ersättning för landstingets kostnader för utformningen av Combimöbeln, dels lämnat oriktiga uppgifter till landstinget om beloppens karaktär och ursprung, och dels på otillbörligt sätt dröjt med redovisningen av beloppen;

2. för grovt tjänstefel för att han medverkat vid avkopplingen av LIC och övergången till Berg som leverantör av Combimöbler utan att vederbörliga förtroendemannainstanser fattat beslut eller ens underrettats;

för grovt tjänstemissbruk alternativt grovt tjänstefel för att han

3. dels förhyrt lokalerna i kvarteret Flundran utan att vederbörliga beslut därom förelegat och utan att tillfredsställande utredning om behovet av förhyrningen förebragts,

4. dels lämnat oriktiga uppgifter och förtigt väsentliga fakta i det till förvaltningsutskottet avgivna förslaget till yttrande över revisorernas anmärkningar,

5. dels ock medverkat till transporter av varor från Flundranlagret till av Berg disponerade lagerlokaler och hållit vederbörande förtroendemän i okunnighet om vad sålunda ägde rum.

Mot *Stafverfeldt* väcktes åtal

för grovt tjänstefel för att han

1. underlåtit att kontrollera att Bergs leveranser var behövliga för landstinget, att fakturerat gods levererades i angiven utsträckning och att prissättningen var rimlig;

2. godtagit att Berg — trots att ett av honom på hösten 1965 framlagt leveransförslag aldrig uttryckligen godkänts ens av Stafverfeldt själv och än mindre av behörigt organ för landstinget — levererade varor till betydande värde utan beställningsförfarande;

3. för tjänstemissbruk för att han attesterat en oriktig faktura av den 17 november 1965 avseende chefsskrivbord;

4. för grov trolöshet mot huvudman alternativt grovt tjänstefel för att han attesterat tre fakturor av den 18 maj och en av den 24 maj

1966, alla upptagande varor som icke till någon del levererats till landstinget, och därefter icke vidtagit några åtgärder;

5. för tjänstemissbruk för att han beordrat bortflyttning av varor från Flundranlagret;

6. för tagande av otillbörlig belöning alternativt grovt tjänstefel för det han mottagit förmåner från Berg och dennes företag;

7. för tjänstefel, därest ansvar ej skulle kunna utdömas enligt punkterna 1 och 2, bestående däri att han ej lämnat fullständiga och riktiga uppgifter i yttrande till Öberg över de anmärkningar landstingets revisionsnämnd framfört.

Mot *Tude* väcktes åtal för tjänstefel för att han

1. ej underrättade upphandlingsdelegationen och i första hand dess ordförande om leverantörsbytet;

2. ej lämnade fullständiga och riktiga uppgifter i anledning av revisorernas anmärkningar;

3. för grovt tjänstefel för det han ej vidtog åtgärder i anledning av Bergs begäran om förskott i maj 1966;

4. för tagande av otillbörlig belöning alternativt grovt tjänstefel för det han mottagit förmåner från Berg och dennes företag.

Mot *Stenström* väcktes åtal

1. för tjänstemissbruk alternativt grovt tjänstefel för att han felaktigt attesterade fakturor från Berg avseende varor som ej mottagits, i allt fall icke i angivna kvantiteter, trots att felen måste ha insetts av honom;

2. för osant intygande i förening med missbruk av tjänsteställning för att han kvitterade den enligt vad han visste felaktiga fakturan rörande chefsskrivborden;

3. för tagande av otillbörlig belöning alternativt grovt tjänstefel för att han mottagit förmåner från Berg och dennes företag.

Mot *Olofsson* väcktes åtal

1. för tjänstemissbruk alternativt grovt tjänstefel för det han attesterat fakturor utan att varor enligt fakturorna mottagits;

2. för tagande av otillbörlig belöning alternativt grovt tjänstefel för det han mottagit förmåner från Berg och dennes företag;

3—4. för stöld och egenmäktigt förfarande i förening med åsidosättande av tjänsteplikt.

Mot *Yngerskog* väcktes åtal

1. för tjänstefel för det han från Berg emottagit vissa uppdrag och viss förmån, trots att han bort inse att detta ej var förenligt med hans tjänsteplikt;

2—5. för falskdeklaration.

Mot *Akerkvist* väcktes åtal

1. för tjänstefel för det han utfört arbete mot betalning för Bergs

räkning, trots att detta ej var förenligt med hans tjänsteplikt;

2—4. för falskdeklaration.

Vidare påstod länsåklagaren ansvar å *Berg* för grovt bedrägeri, bestickning, falskdeklaration samt anstiftan alternativt medhjälp till mened.

Häradsrätten meddelade dom i målet den 4 augusti 1969. Utgången av häradsrättens prövning blev följande.

Öberg dömdes för tjänstefel under punkterna 1, 3 och 5 samt grovt tjänstefel under punkten 4. Åtalet under punkten 2 för grovt tjänstefel ogillades. Påföljden bestämdes till avsättning.

Stafverfeldt dömdes för tjänstefel under punkterna 1—2, tjänstemissbruk under punkterna 3 och 5, grovt tjänstemissbruk under punkten 4 samt tagande av otillbörlig belöning under punkten 6. Åtalet för tjänstefel under punkten 7 ogillades. Påföljden bestämdes till villkorlig dom och avsättning.

Tude dömdes för tjänstefel under punkterna 1—3 och tagande av otillbörlig belöning under punkten 4 till suspension under tio månader.

Stenström dömdes för tjänstemissbruk under punkten 1, osant intygande i förening med missbruk av tjänsteställning under punkten 2 samt tagande av otillbörlig belöning och tjänstefel under punkten 3 till villkorlig dom och åttio dagsböter.

Olofsson dömdes för tjänstefel under punkten 1, tagande av otillbörlig belöning under punkten 2 samt stöld och egenmäktigt förfarande under punkterna 3—4 till villkorlig dom och suspension under fyra månader ävensom till femtio dagsböter.

Yngerskog dömdes dels för tjänstefel under punkten 1 till tjugo dagsböter, och dels för falskdeklaration under punkterna 2—5 till böter.

Akerkvist dömdes dels för tjänstefel under punkten 1 till tjugo dagsböter, och dels för vårdslös deklARATION och falskdeklaration under punkterna 2—4 till böter.

Berg dömdes för grovt bedrägeri, medhjälp till grov trolöshet mot huvudman, bestickning, falskdeklaration och anstiftan till mened till fängelse tre år.

Häradsrättens dom vann laga kraft beträffande samtliga utom *Öberg*, *Stenström* och *Berg*.

I hovrätten framställdes i ansvarsfrågan följande yrkanden. *Öberg*, som underkastade sig ansvar för tjänstefel under punkten 1, yrkade, att åtalet måtte ogillas under punkterna 3—5 och att påföljden måtte bestämmas till böter. På uppdrag av JO Bexelius yrkade länsåklagaren anslutningsvis, att *Öberg* måtte dömas för grovt tjänstefel under punkten 2, för grovt tjänstemissbruk alternativt grovt tjänstefel under punkten 3, för grovt tjänstemissbruk under punkten 4 och för grovt tjänstemissbruk alternativt grovt tjänstefel under punkten 5. *Stenström*,

som underkastade sig ansvar för vårdslös deklARATION under punkten 3, yrkade, att han i övrigt måtte befrias från ansvar samt att han i varje fall inte måtte dömas till strängare påföljd än böter eller villkorlig dom. — Berg yrkade ogillande av åklagarens talan mot honom.

Svea hovrätt, som meddelade dom i målet den 15 juli 1970, dömde Öberg för tjänstefel under punkterna 1, 3 och 4, ogillade åtalet under punkterna 2 och 5 samt bestämde påföljden till etthundra dagsböter. För Stenströms del innebar hovrättens dom endast vissa justeringar av brottsrubriceringar, medan den av häradsrätten bestämda påföljden fastställdes. — Berg dömdes till fängelse två år sex månader ävensom till avsättning från sin befattning som löjtnant i reserven.

I skrivelse till JO den 3 augusti 1970 förklarade sig länsåklagaren hysa uppfattningen att målet såvitt avsåg Öberg borde av JO dragas inför Högsta domstolens prövning. Länsåklagaren framhöll därvid, att det förekom anledning till ändring av hovrättens avgörande i åtalspunkten 5 och att det ej kunde vara förenligt med god rättsuppfattning att Öberg med hänsyn till den brottslighet han låtit sig komma till last fick kvarstå i sin höga befattning. Rosenberg åberopade till stöd för sin framställning bl.a. att av Öbergs dagbok framgick att han fått kännedom om att vissa fakturor attesterats och betalats utan att leverans skett. Öberg hade likväl inte underrättat förvaltningsutskottets ledamöter härom.

JO Bexelius ansökte därefter om revision av hovrättens dom såvitt avsåg Öberg samt yrkade att gärningen under punkten 4 skulle bedömas som grovt tjänstefel, att Öberg enligt punkten 5 skulle dömas för grovt tjänstefel samt att Öberg skulle ådömas avsättning eller att påföljden i vart fall skulle skärpas. Jämväl Öberg och Berg förde talan mot hovrättens dom. Öberg yrkade, att åtalet måtte ogillas under punkterna 3 och 4 samt att bötesstraffet måtte nedsättas.

Högsta domstolens dom, som meddelades den 24 maj 1973, innebar i huvudsak följande beträffande Öberg. Hovrättens domslut beträffande punkten 5 fastställdes. Med ändring av hovrättens domslut i övrigt ogillades åtalet under punkterna 3 och 4 samt dömdes Öberg beträffande punkten 1 för tjänstefel till tjugo dagsböter. Två justitieråd var skiljaktiga i fråga om åtalet mot Öberg på så sätt att de, som beträffande åtalspunkterna 1 och 5 var ense med övriga ledamöter, fann honom skyldig till tjänstefel, som ej var att anse som grovt, enligt punkterna 3 och 4. — Berg dömdes till fängelse två år ävensom till avsättning från sin dåvarande befattning som kapten i reserven.

Frågor om jävsförhållanden beträffande ledamot av kommunstyrelsens arbetsutskott m. m.

I en skrift till JO anförde Malcolm Tigerschiöld i huvudsak:

1) att kommunstyrelsen i Båstads kommun den 11 januari 1971 beslutat att till ledamot i planeringskommittén (vilken skulle leda kommunens långsiktiga planläggning, t. ex. markdispositioner) välja bl. a. Arvid Jakobsson, som var fastighetsmäklare; detta efter förslag vid sammanträdet av Jakobsson, att kommunstyrelsens arbetsutskotts ledamöter — varav han utgjorde en — skulle ingå i denna kommitté;

2) att Jakobsson antecknats som närvarande och även synes ha deltagit i arbetsutskottets beslut den 2 februari 1971 att hyra ut en stencileringsapparat till hans fastighetsförmedling;

3) att Jakobsson likaledes antecknats som närvarande och synes ha deltagit i arbetsutskottets beslut den 16 februari 1971 att föreslå kommunstyrelsen att anta ett förslag till byggnadsplan för bl. a. Påarp 8: 7, till vilken fastighet Jakobsson till en betydande, exploaterbar del stod som ägare;

4) att arbetsutskottet den 1 juni 1971 beslutat att hyra ut en lägenhet i en kommunägd fastighet till den fastighetsförmedling Jakobsson innehade, varvid Jakobsson — även om han enligt protokollet inte deltog i beslutet — enligt uppgift inte lämnat sammanträdeslokalen då frågan behandlades samt

5) att Jakobsson antecknats som närvarande och även synes ha deltagit i arbetsutskottets beslut den 20 juli 1971 att avge yttrande rörande uthyrning av lägenheter i en kommunens fastighet till bl. a. Jakobssons fastighetsförmedling.

Kommunstyrelsen i Båstad inkom med yttrande och anförde bl. a.:

2) Frågan om uthyrning av en stencileringsapparat togs upp till behandling sedan föredragningslistan genomgått. Jakobsson begärde själv att ärendet skulle tas till protokollet. Apparaten användes inte på kommunalkontoret och hyran för den har beräknats efter affärsmässiga grunder.

3) Arbetsutskottets funktion i planfrågan är endast beredande och inskränker sig till ett yttrande, medan det ankommer på fullmäktige att besluta om antagande av planen. I föreliggande fall har beredning skett jämväl i kommunstyrelsen. Jakobsson var då inte närvarande i sammanträdeslokalen.

4) Lägenheten i fråga skulle användas som bostad åt personal anställd i Jakobssons firma. Firman har dock senare meddelat, att man

avstår från lägenheten, som numera är uthyrd åt annan person.

5) För att arbetsutskottet skulle kunna yttra sig till kommunstyrelsen i frågan torde det ha varit nödvändigt att inhämta vissa sakupplysningar om bakgrunden till uthyrningen.

I infortrat yttrande anförde Jakobsson:

Till undvikande av missförstånd vill jag inledningsvis nämna, att den i handlingarna omnämnda rörelsen med inregistrerad firma Arvid Jakobssons Fastighetsförmedling fram till år 1968 ägdes av mig personligen. Sistnämnda år överläts rörelsen till Aktiebolaget Bjärefastigheter, vari jag äger majoritetsintresse. Bolaget drev fastighetsförmedling under det gamla firmanamnet fram till den 1.7.1971, då den delen av rörelsen överläts till min son kamrer John Arvid Jakobsson.

Beträffande de olika av anmälaren påtalade sammanträdestillfällen, då enligt anmälares uppfattning jäv förelegat eller jag eljest »agerat inom det kommunala på ett sätt som väckt viss uppmärksamhet», vill jag anföra följande.

1) Vid det i anmälningsskriften omnämnda sammanträdet den 11.1.1971 framförde jag min partigrups förslag, som innebar att kommittén borde bestå av sju ledamöter, varibland ledamöterna i kommunstyrelsens arbetsutskott. Anmälaren ifrågasätter lämpligheten av att jag som fastighetsmäklare är ledamot av den kommitté, som skall leda den långsiktiga planläggningen, t. ex. markdispositioner, i kommunen. Gentemot detta vill jag anföra *dels* att jag icke längre är fastighetsmäklare och *dels* att kommittén icke har annat än en beredande och således ej någon beslutande funktion i hithörande frågor. Att man såväl inom min partigrupp som inom kommunstyrelsen verkligen önskat att jag skulle ingå som ledamot i kommittén torde sammanhålla med att jag i min snart 30-åriga verksamhet som kommunalman i bygden och i min förutvarande verksamhet som fastighetsmäklare förvärvat en avsevärd kännedom om alla delar av kommunen. Jag tror mig faktiskt på grund därav kunna vara till god nytta för kommittén i dess arbete.

2) Sedan sammanträdet den 2.2.1971 var avslutat och deltagarna redo att lämna sammanträdeslokalen, nämndes från någon annan att kommunen efter kommunsammanslagningen hade ett antal kontorsmaskiner, som kunde säljas eller uthyras. Då anmälde jag att min dåvarande firma kunde vara intresserad av att hyra en stencileringsapparat till skälig hyra, vilket ledamöterna samfällt svarade ja till. Jag anhöll, att detta fick tagas till protokollet så att kommunens revisorer fick kännedom om var apparaten fanns. Månadshyran framräknades efter affärsmässiga grunder av kommunalkontorets personal och har utgjorts av 33:— kronor. Hyresförhållandet har numera upphört och apparaten har återlämnats. En liknande apparat kunde ha förhyrts hos praktiskt taget vilken firma som helst i branschen, t. o. m. kanske för lägre hyra. Någon som helst vinning för mig har således icke förelegat och jag har verkligen icke såsom anmälaren hävdade »utnyttjat min ställning som kommunalman». — Påståendet att förfaringssättet står i öppenbar strid med kommunallagen får stå för anmälares egen räkning.

Jävsförhållande bestrides.

3) Hösten 1968 förvärvade AB Bjärefastigheter 1/2 av fastigheten 1/72 mantal av Påarp 8: 7 medan återstående hälft förvärvades år 1971. Fastigheten, som numera har registerbeteckningen Påarp 8: 39, omfattar totalt 4 hektar.

Redan år 1957 föreskrev Länsstyrelsen i Kristianstads län i resolution, att byggnadsplan skulle upprättas för bl. a. den aktuella fastigheten och för angränsande fastigheter. Byggnadsplaneförslag har tidigare upprättats och utställts. I mitten av 60-talet utfördes den s. k. Bjäreutredningen och även här fanns området upptaget som lämpligt byggnadsplaneområde. Kommunalfullmäktige i Västra Bjäre kommun, som nu ingår i Båstads kommun, har i princip uttalat att plan skulle upprättas.

Allt detta har ägt rum innan AB Bjärefastigheter förvärvat någon del av fastigheten. Vidare har byggnadsnämnden i Västra Bjäre låtit omarbeta, på nytt utställa och för fastställelse godkänna planförslag för bl. a. angiven fastighet.

Vid det aktuella sammanträdet den 16.2.1971 med arbetsutskottet var jag särskilt anmodad att delta för överläggning om vissa detaljfrågor i förslag till exploateringsavtal mellan kommunen och AB Bjärefastigheter, vilket tillhör byggnadsplaneförslaget. Det bör understrykas, att ett exploateringsavtal är resultatet av en dialog mellan båda parter — kommunen och exploatören — där kommunen knappast ensidigt kan föreskriva avtalspunkterna. Jag vill också påpeka, att i liknande situationer tidigare och därefter exploatören alltid kallats till sammanträdet för diskussion. Jag har således ej behandlats på ett annat sätt utan likartat med andra exploatörer. Det kan vidare förtjäna påpekas, att på det aktuella området förekommer viss äldre bebyggelse, för vilken kommunen kan få skyldighet att lösa de aktuella frågorna angående vatten och avlopp samt gator och vägar. Dessa kostnader torde komma att avlastas kommunen, därest exploateringsavtalet blir godkänt och byggnadsplanen fastställd. Vid kommunstyrelsens behandling av ärendet var jag överhuvudtaget icke närvarande.

4) Vid sammanträdet med arbetsutskottet den 1.6.1971 beslöts på ordförandens förslag om uthyrning av en lägenhet i det s. k. Magasinet i Torekov (kv. Hamnen 3) till renhållningsentreprenör Fredrik Jönsson som bostad åt personal. Efter detta beslut erinrade jag om att AB Bjärefastigheter redan i början av året anhållit om förhyrning av lägenhet till en person anställd i firman. Då ytterligare en lägenhet stått obebodd en längre tid beslöt arbetsutskottet utan någon som helst diskussion att bifalla min framställning.

Det bör härvidlag påpekas, att ordföranden icke nämnde att ytterligare hyressökande till de hyreslediga lägenheterna fanns enligt en s. k. kölista, som ej var officiell. Som en förklaring varför han ej omnämnt detta förhållande har ordföranden uttalat, att han kände till att samtliga sökande på listan hade bostad. Då AB Bjärefastigheter erhöll kännedom om de faktiska förhållandena lämnades återbud på lägenheten och den har sedermera uthyrts åt annan hyressökande som redan hade bostad. Personligen har jag varken haft eller kunnat förvänta mig någon som helst vinning eller fördel av hyresförhållandet.

Jäv bestrides.

5) Vad angår frågan om min närvaro vid sammanträdet den 20.7. 1971 skall påpekas, att jag kom för sent till sammanträdet ifråga och

inträdde i salen under behandling av frågan beträffande uthyrningen. Ordföranden påpekade ej detta förhållande utan började man ställa frågor till mig i ärendet på det informella sätt, som ofta sker i en styrelse med så begränsat antal ledamöter.

Jag vill påpeka att arbetsutskottet ej fattade beslut i ärendet utan endast yttrade sig i frågan. När kommunstyrelsen fattade beslut på grund av det avgivna yttrandet var jag *ej närvarande*. Beslutet torde därför icke såsom anmälaren vill göra gällande vara »direkt lagstridigt enligt jävsreglerna i kommunallagen».

Tigerschiöld yttrade sig åter i ärendet.

JO Lundvik anförde vid ärendets avgörande följande.

JO:s tillsyn omfattade ursprungligen i princip endast statliga befattningshavare. Först genom riksdagsbeslut år 1957 utsträcktes tillsynen till kommunala myndigheter och tjänstemän. Därvid stadgades även vissa alljämt gällande begränsningar i tillsynen i syfte att förebygga att den kommunala självstyrelsen led intrång. Kort uttryckt kan sägas, att JO ingriper huvudsakligen endast när fråga är om uppenbart övergrepp eller eljest fel av allvarlig beskaffenhet. Min prövning av förevarande ärende sker från denna utgångspunkt.

I 16 § kommunallagen sägs, att fullmäktig ej får deltaga i behandling av ärende som personligen rör honom eller närstående. Enligt 37 § andra stycket och 45 § skall denna bestämmelse äga tillämpning även med avseende på ledamot i kommunstyrelse och sådan nämnd för handhavande av särskilda förvaltnings- eller verkställighetsbestyr som sägs i 44 § andra stycket samma lag. Dock gäller här att jävig ledamot inte ens får närvara då det ärende i vilket han är jävig handläggs. Dessa jävsregler är inte direkt tillämpliga för kommunala organ med renodlat beredande uppgifter. Kommunstyrelsens arbetsutskott intar normalt en stark ställning och har inte bara beredande uppgifter utan utövar även delegerad beslutanderätt. Jävsreglerna blir då tillämpliga. Till belysning av det sagda må framhållas, att i kommunförbundets förslag till normalreglemente för kommunstyrelse kommunallagens jävsbestämmelser uttryckligen sagts vara tillämpliga på arbetsutskottet. Eftersom kommunstyrelsens i Båstad arbetsutskott också har andra funktioner än rent beredande sådana måste jävsreglerna alltså anses tillämpliga på utskottets ledamöter.

Vad så angår de särskilda klagopunkterna vill jag säga följande.

1) I ärendet är upplyst, att planeringskommittén har endast beredande funktioner — låt vara betydelsefulla sådana. Härav följer, att kommunallagens jävsregler inte är direkt tillämpliga på kommitténs ledamöter. Till belysning av det problem klaganden dragit upp vill jag även nämna, att konstitutionsutskottet i sitt i anledning av Kungl.

Maj:s proposition med förslag till kommunallag avgivna utlåtande 22/1953 (sid. 42) sade, att jäv inte kan anses komma i fråga för ledamot av ett kommunalt organ blott på den grund att han såsom verksam inom viss näringsgren kan ha intresse och kanske ekonomisk nytta av att ett ärende avgörs på visst sätt. Mot bakgrund av det framdragna vill jag — oavsett om Jakobsson vid den aktuella tidpunkten var verksam som fastighetsmäklare eller ej — inte beteckna det som fel att kommunstyrelsen invalde honom i planeringskommittén.

Inte heller kan jag finna att hinder mött för Jakobsson att delta i valet av kommittéledamöter. I kommunallagskommitténs betänkande III (SOU 1952: 14, sid. 250) framhölls, att »när den offentligrättsliga skyldigheten för kommunmedlem att mottaga kommunalt förtroendeuppdrag aktualiseras genom att någon föreslås till dylikt uppdrag, frågan icke bör anses röra den föreslagne personligen i den mening som avses med den ifrågasatta bestämmelsen. Denna bör sålunda t. ex. ej hindra fullmäktig, som föreslagits till ledamot i kommunens styrelse, att deltaga i valet av styrelsen».

2) Även om Jakobsson strängt taget bort avlägsna sig då frågan om förhyrning av stencileringsapparaten kom upp i arbetsutskottet, finner jag dock — med hänsyn till ärendets ringa vikt och till att hyran påstås senare ha uträknats efter affärsmässiga grunder av kommunalkontorets personal — vad som i denna del förevarit icke motivera vidare åtgärd från min sida.

3) I förevarande fall har beredning skett även i kommunstyrelsen, där för övrigt arbetsutskottets förslag avslogs efter votering. När kommunstyrelsen behandlade frågan, var Jakobsson överhuvudtaget inte närvarande. Jakobsson har uppgett, att han särskilt anmodats att som exploatör deltaga i utskottssammanträdet för överläggning om vissa detaljfrågor i ett förslag till exploateringsavtal samt att exploatören regelmässigt kallas till sådant sammanträde för diskussion rörande avtalspunkterna.

Skäl kan anföras för att Jakobsson i detta fall varit att anse som personligen berörd av ärendet och att han följaktligen på grund av jäv bort avträda sedan han lämnat begärda upplysningar. Saken är dock icke höjd över diskussion och det förhållandet att han deltog i yttrandets avgivande, kan inte läggas honom till last som tjänstefel.

4) Beslutet att hyra ut en lägenhet till Arvid Jakobssons fastighetsförmedling måste — med hänsyn till Jakobssons majoritetsintresse i bolaget — anses ha rört Jakobsson personligen så att han som jävig borde ha avträtt från sammanträdet. Som förut sagts är det enligt gällande jävsregler nämligen inte tillräckligt att vederbörande ej deltar i beslutet. Det kan här heller inte uteslutas att utskottet vid beslutsfattandet medvetet eller omedvetet påverkats av Jakobssons närvaro. Enligt vad Jakobsson uppgett lämnades inte besked om att det fanns flera

spekulanter till lägenheten. När firman sedermera fick vetskap härom, lämnades återbud och uthyrning skedde till en av de på kölistan upptagna personerna. Med hänsyn till förhållandena kan Jakobssons underlåtenhet att avlägsna sig från sammanträdeslokalen i allt fall inte rubriceras som tjänstefel.

5) Arbetsutskottet fattade inte beslut i frågan — som gällde den uthyrning som berörts ovan under 4 — utan lämnade endast ett begärt yttrande till kommunstyrelsen. Vid frågans senare behandling i kommunstyrelsen var Jakobsson inte närvarande. Jag kan inte finna att det inträffade ger anledning till någon kritik från min sida.

Beslut om indragning av skolmåltid har fattats av skolstyrelse innan kommunfullmäktige prövat saken

Kommunfullmäktige i Nacka kommun beslöt vid sammanträde den 22 februari 1971 att anslå 625.000 kr. till mellanmål vid kommunens skolor under 1971. I den av fullmäktige den 25 oktober 1971 antagna budgeten för 1972 anslogs medel för fortsatt tillhandahållande av sådana mellanmål. I skrivelse den 18 augusti 1972 till kommunstyrelsen anförde skolstyrelsen följande.

Skolstyrelsen har vid sammanträde den 17.8.1972 behandlat frågan om servering av mellanmål till skolelever under höstterminen 1972.

Av det i budgeten för ändamålet upptagna beloppet återstår ca 250.000:— kr., vilket skulle räcka till servering i samma omfattning som under vårterminen.

Skolstyrelsen har emellertid av hänsyn till kommunens ekonomiska situation och då man befarar att medel ej kommer att beviljas i 1973 års budget för ändamålet ansett, att mellanmålet bör slopas redan nu. Styrelsen anser också, att det är lämpligare att göra förändringen vid läsårets början än vid terminsskiftet.

Skolstyrelsen har därför beslutat

att hos kommunstyrelsen föreslå, att mellanmålet i skolorna omedelbart indrages och

att i avvaktan på kommunstyrelsens beslut icke servera mellanmål fr.o.m. höstterminens början.

Vid sammanträde med kommunstyrelsen den 5 september 1972 beslöt styrelsen med 8 röster mot 7 att hos kommunfullmäktige tillstyrka att mellanmålet omedelbart indrogs, med 8 röster mot 7 att uttala att mellanmålet inte skulle serveras intill dess kommunfullmäktige fattat beslut i ärendet samt med 7 röster mot 7 och ordförandens utslagsröst samt 1 nedlagd röst att hos kommunfullmäktige avstyrka ett yrkande att skolstyrelsens handlande skulle förklaras helt felaktigt. Vid kommunfullmäktiges sammanträde den 25 september 1972 biföll fullmäktige kommunstyrelsens förslag. Mot beslutet anfördes följande reservation.

Den socialdemokratiska gruppen i kommunfullmäktige reserverar sig genom undertecknad mot kommunfullmäktiges beslut att godkänna skolstyrelsens borgerliga majoritetsbeslut av den 17 augusti 1972, § 320, innebärande att skolstyrelsen icke längre ansåg sig förpliktigad att verkställa fullmäktiges beslut av den 22 februari 1971, § 39, om att servera mellanmål i kommunens skolor. Beslutet om fortsatt mellanmål har dessutom fattats av kommunfullmäktige i samband med budgetbeslutet i kommunfullmäktige den 25 oktober 1971, § 353.

Angående kompetensfrågan önskar jag framhålla följande.

Det *beslutande* organet, kommunfullmäktige, har således beslutat att mellanmål *skall* serveras i skolorna samt anvisat anslag härför.

För kännedom kan det nämnas att beslutet i fullmäktige tillkommit med anledning av motion i kommunfullmäktige.

Förvaltnings- och verkställighetsorganet, skolstyrelsen, har nu således genom den borgerliga majoriteten *beslutat* att verkställandet av fullmäktiges beslut skulle upphöra fr.o.m. höstterminens början innevarande år utan att först invänta beslut av den beslutande församlingen, kommunfullmäktige.

Här föreligger enligt vår mening ett klart kompetensöverskridande jämlikt reglerna i 4 § kommunallagen. Där framkommer *att kommunens beslutanderätt* utövas av kommunfullmäktige *och att verkställighet* tillkommer kommunstyrelsen och kommunens övriga nämnder.

Skolstyrelsens uppgifter enligt skollagen anges särskilt i 9—10 §§ 2 kap. nämnda lag.

9 § Skolstyrelsen skall beakta den allmänna utvecklingen på skolväsendets område, följa skolväsendets tillstånd inom kommunen och taga erforderliga initiativ för att bereda barn och ungdom i kommunen tillfredsställande utbildning.

Skolstyrelsen skall vidare

a) i den mån sådant ej tillkommer annan, ombesörja de angelägenheter avseende skolväsendet i kommunen, vilka äro att hänföra till *förvaltning och verkställighet*,

b) tillse, att verksamheten vid skolorna fortgår enligt gällande föreskrifter och sörja för samordning av och enhetlighet i verksamheten,

c) främja pedagogiska försök och lärarnas fortbildning samt

d) verka för samarbete mellan hem och skola.

10 § ger *anvisning* — genom hänvisning till ett antal ytterligare paragrafer — på vissa konkreta uppgifter och tillägger i ett sista stycke: "Skolstyrelsen har ock att taga befattning med de ärenden, *vilkas* handläggning enligt särskilda författningar ankommer på styrelsen."

Av skolstyrelsens befogenheter enligt skollagen och kommunallagen *framgår* det således med all önskvärd tydlighet att skolstyrelsen överskridit sina befogenheter.

Det verkställande organets egenmäktiga förfarande har nu godkänts av den borgerliga majoriteten i kommunfullmäktige. Med detta förfarande har en ny kommunal praxis bildats i Nacka kommun innebärande, att de verkställande organen själva får avgöra om de ska verkställa de beslut som fattats i kommunfullmäktige under förutsättning att majoriteten i det aktuella förvaltningsorganet, som nu skett, i förväg säkerställer sig om stöd av majoritetsgrupperna i den beslutande församlingen, kommunfullmäktige. Minoriteten i fullmäktige ställs i sådana fall inför fullbordat faktum, vilket icke överensstämmer med intentionerna i kommunallagen och ej heller med kommunal praxis.

Den socialdemokratiska fullmäktigegruppen beklagar att den borgerliga majoriteten på detta flagranta sätt utnyttjat sin maktställning.

I skrivelse från Nacka SSU-krets hemställdes att JO skulle utreda om skolstyrelsens förfaringssätt överensstämmer med de intentioner som ges i kommunallagen och skollagen vad gäller skolstyrelsens kompetensområde.

Efter remiss inkom skolstyrelsen i Nacka kommun med yttrande i vilket bl.a. anfördes att vid en bedömning av skolstyrelsens beslut måste beaktas att skolstyrelsen vid sammanträdet den 17 augusti måste fatta beslut i ärendet och detta av organisatoriska och personaladministrativa skäl. Frågan kunde då ej uppskjutas. Kommunfullmäktiges närmaste sammanträde skulle hållas den 25 september. Kommunstyrelsens och kommunfullmäktiges beslut sedermera då man stött skolstyrelsens beslut visade att skolstyrelsen vid sin behandling av frågan rätt uppfattat kommunfullmäktiges intentioner i ärendet. Skolstyrelsen tillbakavisade därför den kritik som framförts av Nacka SSU-krets.

JO Wennergren gjorde följande bedömning.

I 4 § kommunallagen ges de grundläggande bestämmelserna för kompetensfördelningen inom den kommunala självstyrelsen. Enligt dessa utövas kommuns beslutanderätt av kommunfullmäktige, medan förvaltning och verkställighet tillkommer kommunstyrelsen och kommunens övriga nämnder. Om kommunstyrelsen sägs i 30 § kommunallagen att styrelsen skall leda förvaltningen av kommunens angelägenheter och ha inseende över övriga nämnders verksamhet. Styrelsen skall med uppmärksamhet följa de frågor, som kan inverka på kommunens utveckling och ekonomiska ställning, samt hos kommunfullmäktige och övriga nämnder ävensom hos andra myndigheter göra de framställningar, som finnes påkallade. Styrelsen har vidare bl.a. att ombesörja verkställighet av kommunfullmäktiges beslut, i den mån ej verkställigheten uppdragits åt annan. Om skolstyrelsen sägs i 2 kap. 9 § skollagen att denna skall beakta den allmänna utvecklingen på skolväsendets område, följa skolväsendets tillstånd inom kommunen och ta erforderliga initiativ för att bereda barn och ungdom i kommunen tillfredsställande utbildning. Skolstyrelsen skall vidare bl.a. i den mån det ej tillkommer annan ombesörja de angelägenheter avseende skolväsendet i kommunen, vilka är att hänföra till förvaltning och verkställighet.

Upplýst är att kommunfullmäktige fattat beslut om tillhandahållande av mellanmål i kommunens skolor och anvisat medel till ändamålet för 1972. Verkställigheten härav ankom på skolstyrelsen.

Det är självklart att de kommunala verkställighetsorganen skall lojalt sätta kommunfullmäktiges beslut i verket. Det kravet måste emellertid samtidigt ställas på dem att de fullgör uppgiften med omdöme och under tillvaratagande av kommunens intressen. Besluten skall inte verk-

ställas slaviskt eller blint. Inte bara kommunstyrelsen utan också övriga verkställighetsorgan skall hos kommunfullmäktige göra framställningar som finnes påkallade på grund av förhållanden som påverkar verkställigheten. Kaijser har härom uttalat (Kommunallagarna II, fjärde uppl., s. 333) att om organet känner sig bestämt övertygat om att ett verkställande skulle bli till uppenbar nackdel för kommunen, exempelvis därför att beslutsförutsättningarna ändrats, organet bör söka få en skyndsam omprövning av beslutet till stånd.

Mot bakgrund av vad nu sagts finner jag att någon anmärkning ej kan riktas mot skolstyrelsen för att styrelsen i augusti 1972 tog initiativ till en omprövning av beslutet om mellanmål i skolorna.

Skolstyrelsen beslöt emellertid samtidigt att inställa sin verkställighet av mellanmålsbeslutet med påföljd att då höstterminen började några gratis mellanmål ej längre serverades i skolorna. Ett verkställighetsorgan kan naturligtvis undantagsvis ställas inför en situation där ett verkställande framstår som uppenbart oförenligt med kommunens intressen. Det kan då ej vara verkställighetsorganet förmenat att på eget initiativ inhibera verkställigheten till dess kommunfullmäktige fått tillfälle att ompröva sitt beslut. Det torde tvärtom få anses åligga organet att i sådana speciella fall låta verkställigheten anstå. Såvitt framgår av redogörelsen för det aktuella ärendet förelåg dock inte ett så akut och trängande behov av omprövning. Ett särskilt skäl att iaktta återhållsamhet utgjorde också den omständigheten att mellanmålsbeslutet kunde sägas konstituera en rätt för eleverna till mellanmål under skolgången. Av hänsyn till deras rättssäkerhet borde därför särskild försiktighet iakttas i sammanhanget. Å andra sidan kan ej bortses från att skolstyrelsens beslut kunde överklagas genom kommunalbesvär och den enskildes rätt härigenom skyddas, även om skyddet blev tämligen illusoriskt genom att länsstyrelsen knappast kunde antas hinna undanröja beslutet innan frågan behandlades i kommunfullmäktige. Ehuru jag anser att skolstyrelsen handlade förhastat och utan erforderligt stöd i sakförhållandena då styrelsen avbröt verkställigheten av mellanmålsbeslutet, innan kommunfullmäktige prövat frågan och beslutat härom, vill jag med hänsyn till det speciella sätt på vilket den kommunala förvaltningen och medborgarkontrollen över densamma är uppbyggt dock ej göra gällande att felet var av den beskaffenhet att ansvar för tjänstefel kan komma i fråga. Med de nu gjorda uttalandena är ärendet därför avslutat.

Tjänstemannafrågor

Åtal mot kommunalkamrer för underlåtenhet att i tid vidta åtgärder för att pension skulle utgå till kommunal tjänsteman

Ombudsmannen för Svenska Kommunalarbetareförbundets Skaraborgsavdelning Gösta Kenndal klagade i en den 19 oktober 1972 till JO inkommen skrift över att kommunalkamreren Lars-Åke Eckervald i Stenstorps kommun gjort sig skyldig till avsevärt dröjsmål vid utbetalning av pension till f.d. kokerskan i kommunens tjänst Elsa Kvist.

Yttranden inhämtades från kommunstyrelsen och Eckervald.

JO Lundvik uppdrog härefter åt länsåklagaren i Skaraborgs län att verkställa förundersökning i saken.

Den 10 april 1973 inkom länsåklagaren Sven-Olof Håkansson med förundersökningsprotokoll och yttrande. Håkansson ansåg att Eckervald genom sin underlåtenhet att tillse att Kvist inom tillbörlig tid utfått sin pension gjort sig skyldig till tjänstefel.

Ytterligare utredning förebragtes.

JO Lundvik anförde i en den 27 juni 1973 dagtecknad åtalsinstruktion följande.

Av utredningen framgår att Eckervald i sin egenskap av kommunalkamrer var ansvarig för att kommunens beslut om pension till Kvist verkställdes i rätt tid och på rätt sätt.

Kvist ansökte den 1 september 1970 om avsked med pension från och med den 1 oktober 1970. Ansökningen bifölls men det överenskomms att Kvist tills vidare skulle stå kvar i tjänst till dess ny kokerska kunde tillträda. Ny kokerska anställdes den 1 december 1970 och tillträdde tjänsten den 1 januari 1971.

Även om Eckervald inte var fullt införstådd med när Kvist skulle sluta, måste det dock under hösten 1970 ha stått klart för honom att pensionsavgången var nära förestående. Han borde därför redan under hösten 1970 ha vidtagit åtgärder för att pensionen skulle kunna börja utgå när Kvist avgick.

Eckervald fick i januari 1971 klart för sig att Kvist avgått från sin tjänst med utgången av december. Eftersom han inte tidigare vidtagit åtgärder för att få hennes pensionsfråga ordnad borde han nu omedelbart ha föranstaltat om sådana åtgärder. Enligt det i Stenstorps kommun gällande normalpensionsreglementet för arbetstagare hos kommuner, KPR, 23 § 2 p. utbetalas pensionsförmån normalt månadsvis. Över-

enskommelse eller beslut av pensionsmyndigheten om andra utbetalningstider föreligger, såvitt framgår av utredningen, icke. Pension borde därför rätteligen ha utbetalats till Kvist första gången i januari 1971 och därefter regelbundet varje månad.

Eckervald vidtog emellertid under våren 1971 inte självmant några åtgärder för uträkning och utbetalning av pension till Kvist, utan lät tiden gå tills Kvist i april eller maj 1971 själv hörde av sig. Det kan inte ha inneburit något särskilt tidskrävande arbete att ta fram uppgifter om Kvists kommunala anställningar, som hela tiden varit knutna till Stenstorps kommun eller ett kommunalförbund vari Stenstorps kommun ingick. Hjälp med uträkningen av pensionen kunde för övrigt ha erhållits från Kommunernas Pensionsanstalt (KPA).

Såsom framgår av utredningen kände Eckervald också till möjligheten att koppla in KPA. Redan på ett tidigt stadium var det tydligen hans tanke att anlita KPA, men han avsåg därvid att låta registrera alla anställda inom kommunen, inklusive Kvist, på en gång och att låta arbetet härmed utföras av en praktikant som senare skulle anställas på kommunalkontoret.

På denna punkt har emellertid omdömet uppenbarligen svikit Eckervald. Han borde nämligen ha insett att arbetet med registreringen av alla anställda kunde komma att dra ut på tiden och att det inte kunde vara rimligt att låta avgörandet av Kvists pensionsfråga fördröjas av arbetet med registrering av icke-aktuella pensionsfall.

När Kvist sedan i april eller maj 1971 vände sig till Eckervald och frågade om sin pension, borde det ha framstått som angeläget för honom att snarast söka lösa hennes pensionsfråga. Att han då uppmanade Kvist att i samråd med Kenndal räkna fram ett pensionsbelopp som kunde utbetalas preliminärt av kommunen i väntan på ett definitivt pensionsbesked kan i och för sig godtagas. Med hänsyn till det stora dröjsmål som redan förevarit borde Eckervald emellertid inte ha förhållit sig passiv ända till den 1 juli, då Kenndal hörde av sig, utan han borde själv långt tidigare ha tagit kontakt med Kvist eller Kenndal för att höra efter hur det gick med uträkningen av den preliminära pensionen. Vidare borde han i detta skede ha frångått sin avsikt att låta registrera Kvist hos KPA samtidigt med alla andra anställda, vilkas pensionsfråga ännu ej aktualiserats, och i stället ha tagit upp och till KPA anmält hennes pensionsfråga separat för att så snart som möjligt få definitivt besked om hennes pension.

Sedan överenskommelse den 1 juli 1971 träffats mellan Kenndal och Eckervald om utbetalning av preliminär pension till Kvist med 500 kr/mån, borde det ha stått klart för Eckervald — inte minst med tanke på att Kvist då fått vänta i hela sex månader på pension — att utbetalning av preliminär pension för förfluten tid måste ske snarast möjligt. Först den 21 september 1971 gjordes emellertid en utbetalning

med 4 000 kr (varifrån dock avgick preliminär skatt med 488 kr), avseende tiden januari—augusti 1971, vilket uppenbarligen var alldeles för sent.

Utredningen har inte bragt full klarhet i vad som orsakade detta dröjsmål. Eckervald har hänvisat till att kommunalkontoret varit stängt under fjorton dagar i juli och att i övrigt under tiden den 1 juli—den 15 augusti han och övrig personal växelvis haft semester. Med hänsyn till att Kvist redan fått vänta sex månader på sin pension borde dock utbetalningen till henne — som rimligen inte kan ha krävt lång tid — ha gjorts omedelbart och i allt fall inte ha fått anstå till den 21 september.

Under hösten 1971 utfördes arbetet med registrering av alla anställda inom kommunen för pensionering genom KPA. Arbetet blev klart i november och uppgifter för samtliga anställda, däribland Kvist, insändes i december till KPA.

Kvists pensionsfall bröts alltså inte ut för separat behandling trots att Eckervald måste ha förstått att utredningen av samtliga anställdas pensionsförhållanden skulle komma att ta lång tid.

Som särskilt anmärkningsvärt framstår att efter utbetalningen till Kvist i september 1971 av preliminär pension för januari—augusti 1971 några ytterligare utbetalningar av sådan pension inte skedde under det året.

Eckervald har i denna del uppgivit att det varit hans avsikt att den preliminära pensionen om 500 kr i månaden skulle betalas ut förlöpande varje månad fr.o.m. september 1971, och att han hade den uppfattningen att han givit i uppdrag åt avlöningsförrättaren att sköta denna utbetalning i samband med att lönerna utbetalades. Han har vidare uttalat att han inte hade känt till, att de preliminära beloppen senare inte utgick regelbundet, beroende på att avlöningsförrättaren hade missuppfattat utbetalningsordern, och att rättelse skulle ha skett om Kvist bara hade meddelat att hon inte fick den preliminära pensionen.

Även om det förhöll sig så som Eckervald påstått, borde Eckervald ha tillsett att ordern effektuerades, inte minst med hänsyn till det dröjsmål som redan förevarit och till att det definitiva bestämmandet av Kvists pension skulle komma att dra ut på tiden.

Från och med januari månad 1972 utbetalades pension till Kvist från KPA. Däremot dröjde det ända till oktober 1972 innan hon fick resterande pension för år 1971. I denna del vill jag säga följande.

Sekreteraren Per Persson vid KPA har uppgivit att KPA på förfrågan under hand från kommunen upplyst denna om att Kvists pension den 1 januari 1971 skulle vara 1 065 kr/mån. När förfrågningen gjordes och när svar lämnades framgår inte av Perssons uppgifter. Av allt att döma torde emellertid kommunen ha framställt sin underhandsförfrågan

ungefär samtidigt som den begärde KPA:s hjälp med att utreda och uträkna Kvists pension fr.o.m. den 1 januari 1972, dvs i mitten av december 1971. Svar på förfrågan fick kommunen i varje fall i januari 1972. I protokollet från sammanträde med lönenämnden den 13 januari 1972 antecknades sålunda, att det anmäldes att KPA uträknat pensionen till Kvist för år 1971 och att beloppet skulle vara 1 065 kr/mån. Eckervald var närvarande vid detta sammanträde som sekreterare.

Vidare har Eckervald, enligt vad han själv uppgivit vid den kompletterande förundersökningen, någon gång under januari månad 1972 — i samband med att löneuppgifterna för år 1971 lämnades — upptäckt att Kvist inte fått någon pension för tiden september—december 1971. Han hade då frågat avlöningsförrättaren härom och hon hade bekräftat att någon preliminär pension inte hade utgått för denna tid.

Eckervald har med andra ord i januari 1972 fått veta hur hög pension Kvist rätteligen borde ha fått under 1971. Han har vidare i samma månad fått klart för sig att inte ens den avtalade preliminära pensionen utgått till Kvist för tiden september—december 1971. Så snart Eckervald kommit till klarhet om dessa förhållanden måste det för honom, som genom sin tidigare handläggning av ärendet förorsakat dröjsmålet med det definitiva bestämmandet av Kvists pension, ha framstått som en angelägenhet av allra största vikt att kommunens till drygt 8 000 kr uppgående pensionsskuld till Kvist snarast reglerades. Eckervald borde därför genast ha ombesörjt att skuldbeloppet utbetalades till Kvist.

Inte ens i detta skede tog emellertid Eckervald något initiativ till utbetalning av resterande pension för år 1971 utan förföll i den passivitet som utmärkt hans handläggning av ärendet redan från början. Först sedan Kvist i september 1972 kontaktat Kenndal och denne i sin tur vänt sig till Eckervald med krav på omedelbar utbetalning av pensionskulden, lät Eckervald i början av oktober 1972 betala skulden med ränta.

Sammanfattningsvis kan jag alltså konstatera, att de löpande månadsutbetalningarna av Kvists pension kom i gång först i januari 1972 eller alltså ett år för sent och att slutreglering av hennes pension för år 1971 kom till stånd först i oktober 1972 sedan en mindre del preliminärt utbetalats i september 1971.

För en pensionstagare är det i regel av den allra största betydelse att snarast komma i åtnjutande av pensionen, som ofta är hans enda eller i allt fall huvudsakliga levebröd. Även om Kvist hade en sparad slant att taga av i avbidan på att pensionen skulle börja utgå och även i betraktande av att hon visat en ovanligt stor tålmodighet, framstår Eckervalds försumlighet att låta henne få ut vad hon hade rätt till som något ytterligt allvarligt.

Eckervald har till sitt försvar åberopat att han haft en mycket stor

arbetsbörda sammanhängande med att kommunalkontoret var underbemannat och att arbetet släpat efter till följd av att Eckervald varit sjukskriven vissa tider under andra halvåret 1970. Vidare har han hänvisat till att han inte hade någon erfarenhet av pensionsärenden. Såvitt rör underlåtenheten att tidigare under år 1972 utbetala vad som resterade för 1971 har Eckervald lämnat huvudsakligen två förklaringar. Den ena är att han ansett att kommunen i sammanhanget spelade samma roll som en bankinrättning, varifrån beloppet skulle utbetalas med ränta till Kvist så fort hon det begärde. Den andra är att kommunen under de tre första kvartalen befann sig i en svår likviditetskris, som gjorde att varenda krona behövdes. Med hänsyn härtill och då Kvists pension fortlöpande utbetalades för år 1972 samt då hon skulle få ränta på icke reglerat belopp för år 1971 har Eckervald ansett att slutbetalningen kunde anstå tills det kom en anfordran från Kvist.

Att Eckervald haft en stor arbetsbörda och saknat erfarenhet av pensionsärenden skall icke betvivlas. Med hänsyn till att han utan omgång kunnat få hjälp av KPA med Kvists pensionsfråga kan nu angivna omständigheter dock inte fritaga Eckervald från ansvar. I viss utsträckning har Eckervald vidtagit åtgärder men detta har skett sent och först efter påstötning från Kenndal. I den mån Eckervald till äventyrs i tid givit order om utbetalning av det engångsbelopp, varom överenskommelse träffats den 1 juli 1971, eller han beordrat fortsatta utbetalningar av en till 500 kronor i månaden preliminärt bestämd pension för återstoden av 1971 så har han dock icke tillsett att dessa order blivit effektuerade.

Vad angår dröjsmålet under år 1972 med slutreglering av pensionen för 1971 kan vad Eckervald anfört till sitt försvar inte godtagas. Det har sålunda otvivelaktigt ålegat honom att utan anfordran snarast möjligt reglera kommunens pensionsskuld till Kvist. En sak för sig är att han hade kunnat träffa en överenskommelse med Kvist om att låta pengarna inestå tills vidare hos kommunen mot ränta. Någon sådan överenskommelse har emellertid enligt vad Eckervald själv uppgivit ej träffats.

Mot bakgrund av det sålunda anförda finner jag att Eckervald i sådan mån åsidosatt vad som ålegat honom i tjänsten att han ej bör undgå ansvar för tjänstefel. Åtal skall ske enligt följande gärningsbeskrivning.

Gärningsbeskrivning

Sedan kokerskan Elsa Kvist den 31 december 1970 avgått ur Stens-
torps kommuns tjänst med rätt till pension, har det ålegat Eckervald att vidtaga åtgärder för att pensionen skulle utgå. Eckervald har åsidosatt denna sin plikt. Som följd härav har pensionsutbetalningar till Kvist i stadgad ordning börjat först i januari 1972 och reglering av Kvists pension för år 1971 skett först i oktober 1972.

Ansvar skall yrkas för tjänstefel jämlikt 20 kap. 4 § brottsbalken.

Åtalet skall väckas vid Falköpings tingsrätt. I målet bör Kvist höras såsom målsägande och Kenndal såsom vittne.

JO uppdrog åt länsåklagaren i Skaraborgs län att väcka och utföra åtal mot Eckervald i enlighet med åtalsinstruktionen.

Håkansson yrkade vid Falköpings tingsrätt ansvar å Eckervald i enlighet med åtalsinstruktionen.

Tingsrätten meddelade dom i målet den 16 oktober 1973 och dömde därvid Eckervald jämlikt 20 kap. 4 § brottsbalken för tjänstefel till tjugofem dagsböter å tjuogo kronor.

I tingsrättens dom antecknades bl.a. att Eckervald till en början förnekat, att han åsidosatt sin plikt eller ådagalagt oförstånd under pensionsärendets gång, och bestritt ansvar för tjänstefel för den mindre försummelse som i pensionsärendet förekommit å hans sida. I slutet av huvudförhandlingen inför tingsrätten hade emellertid Eckervald i samband med slutförandet av sin talan erkänt att han gjort sig skyldig till tjänstefel i enlighet med åtalet.

Efter att ha redogjort för åklagarens utveckling av åtalet anförde tingsrätten i domskälen följande.

Elsa Kvist har hörts som målsägande i anledning av åtalet och berättat. Hon känner Eckervald sedan länge men de har inte haft något med varandra att göra under hennes tjänstgöring i kommunen. Hon bor i kommunalhuset, samma fastighet där kommunalkontoret är inrymt. Hyran har dragits på hennes lön. Efter det hon gått i pension har hon, genom sin bank, låtit inbetala hyran till kommunen. Redan före avgången ur tjänsten hade hon räknat fram ett ungefärligt månatligt pensionsbelopp efter skatt om 500 kronor i månaden. När efter pensioneringen inga pensionsbetalningar kom, tog hon av egna, sparade medel ut omkring 6 000 kronor från sin bankräkning för sitt uppehälle. Hon hade dessutom i januari 1971 fått ut retroaktiv semesterersättning m.m. från kommunen. Hon tyckte det var obehagligt att stöta på hos Eckervald, som hon trodde hade hand om pensionsärendet, för att få ut sin pension. Först i maj eller möjligen i början av juni 1971, sedan förutvarande arbetskamrater uppmuntrat henne därtill, vände hon sig till Eckervald rörande pensionen. Han svarade henne att det var besvärligt och att det egentligen inte var han utan KPA som skulle ha hand om pensionsärendet. Vid detta sammanträffande med Eckervald hade hon nog sin egen pensionsuträkning med sig. Eckervald ringde senare upp henne och anmodade henne att kontakta Kenndal. Hon fick stöta på ytterligare en gång hos Eckervald innan hon sedan i september 1971 fick ut pension för tiden januari—augusti 1971 med 500 kronor för varje månad. Hon hade klart för sig att hon skulle få mera för dessa månader. Från och med januari 1972 fick hon pensionen från KPA, det rörde sig om cirka 800 kronor netto efter skatt per månad. Vid deklarationstiden i början av år 1972 mottog hon besök av Eckervald, som då upplyste henne om ett fel i den kontrolluppgift

hon fått från kommunen. Vid det tillfället förekom intet tal om pensionen. Först på hösten 1972, troligen i september, uppsökte hon Kennedal för att få reda på om hon kunde fordra ränta för den pension hon inte utfått. Kennedal tyckte att det var oförskämt att hon då ännu icke fått sin pension reglerad. Han ringde i hennes närvaro till Eckervald. Sedan blev pensionen slutreglerad. Elsa Kvist har numera utfått vad hon skall ha av kommunen.

Eckervald, som vitsordad av åklagaren angivna data och belopp, har förklarat att han har haft ansvaret för att Elsa Kvist erhöll henne tillkommande pension samt vidare uppgivit. Han har varit kommunalkamrer i Stenstorps kommun allt sedan 1963. Av kommunens cirka 60—70 anställda har hittills ingen utom Elsa Kvist avgått med pension. Avtal föreligger mellan kommunen och KPA därom att KPA skall ha hand om pensionsärendena; erforderlig registrering av de anställda hos KPA hade vid den tid då hon skulle avgå med pension ännu icke skett. Det var meningen, att detta arbete skulle påbörjas vid den tiden. Hans enorma arbetsbörda gjorde det dock omöjligt för honom att själv syssla med detta arbete utan det uppsköts i avvaktan på att en socionom-aspirant skulle tjänstgöra i kommunen efter sommaren 1971. Eckervald tror inte att han fick reda på att Elsa Kvist gått i pension förrän han deltog i den avskedsfest som i mars 1971 hölls för henne. Den stora arbetsbördan måste ha varit anledningen till att ingenting gjordes åt Elsa Kvists pensionsfråga. Kommunalkontoret var underbemannat, en tillstyrkt förstärkning blev inte av. Först i maj 1971 hörde Elsa Kvist av sig, hon hade då med sig sin uträkning av pensionen. Efter uppmaning av Eckervald återkom hon någon dag senare med kompletterande uppgifter rörande sina anställningstider, vilka Eckervald hade svårt att få fram. Då Eckervald även då hade mycket att göra, gjorde han intet åt hennes pensionsfråga utom det att han skrev till KPA med begäran om blanketter och information rörande erforderliga åtgärder. Det är riktigt att Kennedal tog kontakt med Eckervald i början av juli 1971 och att det då träffades överenskommelse rörande den preliminära pensionen. Semester pågick då, kommunalkontoret var helt stängt någon vecka under juli månad. Detta kan ha varit anledningen till att utbetalningen av den preliminära pensionen till Elsa Kvist ej skedde förrän i september 1971; möjligen har den utskrivna betalningsanvisningen blivit liggande i avvaktan på attest respektive utanordning. Eckervald kontrollerade icke detta. Ej heller kontrollerade han att preliminärpensionen i fortsättningen utbetalades till Elsa Kvist. Han tror att han givit en av kontoristerna på kommunalkontoret instruktion om sådana fortsatta utbetalningar men det måste ha blivit något missförstånd i detta hänseende. När pensionsuträkningen kom från KPA bedömde Eckervald, som hade klart för sig att Elsa Kvist i vart fall hade att fordra vad som skilde mellan preliminärpensionsbeloppen och de belopp som enligt uträkningen skulle utgått, saken så att pengarna stod lika säkra inne hos kommunen som i en bank. Vid besöket hos Elsa Kvist i februari 1972 fick han det intrycket att det ej var så bråttom med slutregleringen av hennes pension för år 1971. Det var något tal om regleringen av kommunens skuld men han minns ej vad Elsa Kvist svarade. Vid denna tid, första halvåret 1972, befann sig kommunen i en likviditetskris. — Anledningen till att han icke såg till att uträkningen av hennes pension och framtagningen av därför erforderliga uppgifter skedde med förtur före de övriga anställdas registrering

hos KPA var den att han utgick från den förutsättningen att hon regelmässigt erhöll den överenskomna preliminärpensionen.

Eckervald har vidare uppgivit. Personalen på kommunalkontoret bestod av honom själv och två kontorister. Han hade att svara för budgetfrågor och bokslut; han fungerade som sekreterare i flertalet "tunga" nämnder, vilket ofta fordrade hans närvaro vid sammanträden även kvällstid. Ett beslut om att anställa en socialassistent på kommunalkontoret hade fattas 1970, men när ingen kvalificerad sökande anmälde sig återkallades det beslutet; endast en halvtidsanställd socialarbetare kom till och dennes verksamhet var förlagd enbart till sociala nämnden. Den förestående kommunsammanslagningen gjorde senare att man icke ville anställa ytterligare folk. Med den arbetsbörda Eckervald hade var det omöjligt för honom att syssla med framtagandet av uppgifterna för de anställdas registrering hos KPA. Detta arbete fick anstå till dess den socionomstuderande, som skulle komma på hösten 1971, trätt i tjänst. Det blev också hon som fick göra detta arbete. Förutom stor arbetsbörda i sitt egentliga arbete hade Eckervald vid den ifrågavarande tiden också ett avsevärt merarbete till följd av att två ingenjörer i kommunen slutade sina tjänster och de nytillträdande tjänstemännen i början ständigt behövde anlita honom för råd och upplysningar. Under två perioder på hösten 1970, 17—31.8 och 3.11—22.11, var han helt sjukskriven och ytterligare en period, 23.11—6.12, halvt sjukskriven. Under hans bortovaro på grund av sjukdom, liksom också när han hade semester, blev hans arbete liggande och måste arbetas in efteråt.

Ombudsmannen Gösta Kennedal har hörts som vittne i målet. Han har i sitt vittnesmål berättat om sin befattning med Elsa Kvists pensionsärendet i överensstämmelse med vad som framgår av åklagarens skildring av händelseförloppet samt Elsa Kvists och Eckervalds uppgifter.

Tingsrätten gör följande bedömning.

När Elsa Kvist gick i pension 1.1.1971 var hon pensionsberättigad. Senast i mars 1971 kände Eckervald till att hon gått i pension. Han var ansvarig för att hon fick sin pension. Trots påstötning om utfående av pensionen från hennes sida i maj 1971 fick hon ingen pensionsutbetalning förrän i september 1971. Redan detta dröjsmål med pensionsutbetalningarna är anmärkningsvärt och måste tillräknas Eckervald som försummelse.

Efter det att Elsa Kvist erhållit preliminär pension för tiden 1.1.1971—31.8.1971 uteblev vidare pensionsbetalningar för år 1971 ända till dess slutreglering av pensionen för det året — efter påstötningar — skedde i september—oktober 1972. Underlåtenheten att kontrollera att fortsatta betalningar av pensionen skedde efter september 1971 liksom underlåtenheten att omgående efter det den definitiva uträkningen av Elsa Kvists pension förelåg i januari 1972 ombesörja slutreglering av hennes pensionsfordran för år 1971 är att bedöma som försummelse av de plikter som åvilade Eckervald i dessa hänseenden.

Dröjsmålet med uträkningen av den pension som tillkom Elsa Kvist beror uppenbarligen på Eckervalds underlåtenhet att snarast efter erhållen vetskap om hennes avgång med pension se till att de för pensionsuträkningen erforderliga data tillställdes KPA. Eckervalds bedömning att detta kunde anstå till dess uppgifterna för samtliga kommunens anställda samlats in är oförsvarlig och måste bedömas som oförstånd i tjänsten.

Slutligen måste det bedömas som oförstånd i tjänsten att Eckervald, efter det han i januari 1972 erhållit KPA:s uträkning av Elsa Kvists pension för 1971, lät det henne tillkommande skillnadsbeloppet mellan överenskomna och enligt vad han trodde för 12 månader 1971 utbetalade 500 kronor i månaden och den framräknade pensionen om 1.065 kronor i månaden inestå hos kommunen utan att ens tillfråga henne i detta hänseende.

Vid bedömningen av vad Eckervald enligt det anförda låtit komma sig till last bör visserligen beaktas att han enligt sina oemotsagda uppgifter haft en mycket stor arbetsbörda under den ifrågavarande tidsperioden. Och visserligen kan beaktas, att det av Eckervald begångna felet icke förelupit inom det område av kommunal verksamhet där fråga är om utövande av offentlig myndighet sådant detta begrepp definierats på senare tid (jfr SOU 1972:1, Ämbetsansvaret II, och lagrådsremissen 19.3.1971 till förslag till skadeståndslagen), och att alltså det förelupna felet icke skiljer sig från vad som kan förekomma även i förhållandet mellan en enskild arbetsgivare och dennes pensionsberättigade arbetstagare. Likväl framstår de brister i handläggningen av Elsa Kvists pensionsangelägenhet som ligger Eckervald till last som så allvarliga att Eckervald icke kan undgå ansvar för tjänstefel i enlighet med åtalet.

Anledning att tillgripa annan påföljd än böter föreligger ej.

Tingsrättens dom har vunnit laga kraft.

Innefattar offentlig arbetsgivares tillämpning av s. k. arbetsgivarventil i kollektivavtal myndighetsutövning mot enskild i förvaltningslagens mening?

I en skrivelse till statens avtalsverk den 6 augusti 1971 anförde Lenart Björck, att han sedan den 1 juni samma år tjänstgjorde som förste byråintendent i lönegrad Ae 23 vid värnpliktsverket med placering vid huvudkontoret i Solna. Han förenade denna tjänst med tjänst som förvaltare i Ao 19 vid intendenturen med placering i Filipstad. I samband med att värnpliktsverkets huvudkontor omlokaliseras till Karlstad ämnade han förklara sig villig att omplaceras dit. Omlokaliseringen till Karlstad kunde enligt Björck väntas komma att genomföras våren 1974. Med hänsyn härtill och under åberopande av vissa härmed sammanhängande skäl anhöll Björck att få bibehålla Filipstad som stationeringsort intill den 1 april 1974.

Genom beslut den 30 juni 1972 lämnade avtalsverket framställningen utan bifall. Ingen motivering gavs.

I en skrift som kom in till JO den 14 september 1972 anförde Björck klagomål i skilda hänseenden mot avtalsverkets handläggning av ärendet. Bl. a. hävdade han, att avtalsverket borde ha angett skälen för sitt avslagsbeslut. Avtalsverket yttrade sig om Björcks klagomål och anförde därvid, såvitt nu är i fråga, följande.

Enligt de av avtalsverket slutna kollektivavtalen för offentliga tjänstemän har parterna i vissa fall överlätit åt arbetsgivaren att besluta om avvikelser från avtalen. I de allra flesta fall rör det sig om situationer där de i avtalet angivna förutsättningarna för rätt till en löneförmån inte föreligger men där avtalet genom en s. k. skälighetsventil överlämnar åt arbetsgivaren att efter skälighetsbedömning medge att tjänstemän likväl erhåller förmånen. Exempel på sådana ventiler är den tidigare nämnda bestämmelsen i 7 § 5 mom. AST. Enligt avtalen avses med arbetsgivaren, om inte Kungl. Maj:t föreskriver annat, avtalsverket eller myndighet som avtalsverket bestämmer (se exempelvis 6 § 9 mom. AST). Avtalsverket har i s. k. arbetsgivarnycklar till avtalen bestämt att dessa arbetsgivarens befogenheter skall utövas av avtalsverket i vissa fall och av vederbörande myndighet i andra fall under förutsättning att Kungl. Maj:t inte föreskriver annat. I förevarande fall är det fråga om ett sådant s. k. skälighetsärende i vilket avtalsverket utövar arbetsgivarens befogenhet. Inom avtalsverket är det huvudmannaområde VII (enheten för skälighetsfrågor) som handlägger dessa ärenden. I vissa fall, dock inte i fråga om ärenden enligt 7 § 5 mom. AST, har Kungl. Maj:t övertagit arbetsgivarbefogenheterna (jfr. t. ex. KK 1971:760 om utövande av arbetsgivarens befogenhet i vissa fall enligt allmänt avlöningsavtal för statliga och vissa andra tjänstemän, AST). Skälighetsärendena avgörs alltså antingen av Kungl. Maj:t i statsrådet eller av avtalsverket eller av vederbörande myndighet. Av 25 § instruktionen för avtalsverket (1965:642) följer att talan inte får föras mot beslut av avtalsverket i skälighetsärende. När skälighetsärende avgjorts av annan myndighet än avtalsverket prövas besvär över beslutet fr. o. m. 1.1.1972 i sista instans av Kungl. Maj:t i statsrådet (prop. 1971:176 s. 48 ff). Vissa processuella frågor rörande skälighetsärenden behandlas i AD 1967:23 och RÅ 1968 nr 63 (jfr. Lidbeck m. fl., Statens tjänstemän s. 63 och 65).

I förvaltningslagen har i avsnittet »Särskilda bestämmelser för vissa ärenden» (14—20 §§), närmare bestämt i 17 §, intagits föreskrifter om motivering av vissa myndighetsbeslut. Av 3 § första stycket förvaltningslagen följer att bestämmelserna i 14—20 §§ i lagen skall tillämpas endast i den mån ärende innefattar myndighetsutövning. Detta framgår av vissa uttalanden på s. 331 ff i propositionen 1971:30 del 2. Departementschefen förklarar där, att lagens särskilda bestämmelser »inte bör gälla annat än i ärenden där förvaltningsmyndighet *i egenskap av organ för det allmänna och med stöd i författning* (understruket här) ensidigt meddelar beslut som får bestämda rättsverkningar av positiv eller negativ innebörd för den enskilde» (s. 331). I överensstämmelse härmed sägs i fortsättningen, att de särskilda bestämmelserna kan bli tillämpliga också i ärende, som rör en i och för sig avtalsbar fråga, »men där myndigheten likväl har att ensidigt besluta i saken, *därför att kollektivavtal ännu inte träffats* (understruket här) mellan den offentliga arbetsgivaren och tjänstemannaorganisationen» (s. 332). I skälighetsärendena beslutar myndigheten inte med stöd av författning utan med stöd av kollektivavtal där parterna i vissa särskilt angivna fall överlätit åt arbetsgivaren att besluta om avsteg från vad som eljest gäller enligt kollektivavtalet. På s. 334 har departementschefen gjort ytterligare ett förtydligande: »Den precisering av begreppet myndighetsutövning som gjorts i det föregående utgår från förutsättningen att myndigheten grundar sin befogenhet att bestämma för enskild på författning eller på beslut av Kungl.

Majt eller riksdagen. Någon uttrycklig erinran härom torde emellertid inte behöva tas in i 3 §." Med hänsyn till dessa uttalanden i propositionen anser avtalsverket, att de särskilda bestämmelserna för vissa ärenden i förvaltningslagen, bl. a. bestämmelserna om beslutsmotivering i 17 §, inte är tillämpliga i ärenden som enligt avtal skall avgöras av myndighet, t. ex. här avsedda skälighetsärenden (jfr. Vogel, Svensk juristtidning 1972 s. 372 ff). Inte heller i annan författning finns bestämmelser som medför skyldighet att motivera beslut i skälighetsärende.

Att skyldighet att motivera beslut i skälighetsärenden inte föreligger är också naturligt med hänsyn till dessa ärendens särskilda beskaffenhet. Vid prövning av skälighetsärenden måste beaktas de särskilda omständigheter som föreligger och prövas om dessa är av den arten att de lämpligen motiverar avsteg från vad som eljest gäller enligt kollektivavtalet. Det skulle möta stora svårigheter att på ett meningsfullt sätt ange skälen för beslut om avslag i dessa ärenden. I princip skulle knappast mera kunna sägas än att särskilda skäl att frångå de i avtalet uppställda villkoren inte föreligger.

Vad särskilt beträffar handläggningen av skälighetsärenden i avtalsverket vill verket nämna följande.

Vid skälighetsärendenas handläggning inom avtalsverket delas ärendena upp på två grupper, betecknade L (lärarärenden) och A (övriga ärenden). Ärendena avgörs av avtalsverket efter överläggningar hos verket med särskilda av SF, SR, SACO och TCO-S utsedda representanter. Avgörandena sker visserligen genom ett ensidigt beslut av avtalsverket, men huvudorganisationerna kan på detta sätt kontinuerligt följa ärendenas behandling, framlägga sina synpunkter på de olika fallen och påverka avtalsverkets praxis. Är organisationerna inte nöjda med resultatet kan de yrka ändring i avtalsbestämmelserna vid kommande avtalsförhandlingar. Genom ändring i kollektivavtalet kan dessutom arbetsgivarens befogenhet i det här avseendet upphävas när parterna finner lämpligt.

Antalet till avtalsverket inkomna skälighetsärenden var under tiden 1.7.1970—30.6.1971 1 076 och under tiden 1.7.1971—30.6.1972 1 209. Vid handläggningen av skälighetsärendena förekommer en omfattande remissverksamhet och nära kontakt med verkets förhandlingssida och personalorganisationerna, vilket bl. a. gör en omfattande promemorieskrivning nödvändig. Genom promemoriorna får organisationerna före överläggningarna alla tillgängliga fakta samt synpunkter på ärendet och dessutom, i många fall, förslag till beslut. På detta sätt och genom överläggningarna är det sörjt för att arbetstagarparterna får full insyn i alla dessa ärenden.

Vid flera tillfällen har inom avtalsverket övervägts frågan om införande av motivering av de skälighetsbeslut som fattas i verket. Överläggningar härom har ägt rum även med representanter för huvudorganisationerna, bl. a. med anledning av tillkomsten av förvaltningslagen och förarbetena till denna. Vid dessa överläggningar har parterna varit överens om att motiveringar inte bör införas med hänsyn till ärendenas särskilda beskaffenhet. Det kan också nämnas att avtalsverket och organisationerna kan ha sinsemellan olika motiv för samma ställningstagande i ett ärende.

Ärendet avgjordes av JO Lundvik, som därvid i här aktuell del anförde följande.

Huruvida den befogenhet att besluta i vissa frågor, som enligt kollektivavtal tillagts myndighet i dess egenskap av arbetsgivare enligt kollektivavtal, innefattar myndighetsutövning mot enskild i förvaltningslagens mening är en fråga som erbjuder vissa tolkningssvårigheter. Bland experterna på området har framförts olika meningar.

Sålunda har Bertil Wennergren, som deltagit i förarbetena till förvaltningslagen, i första upplagan av sin förutnämnda bok *Handläggning* (s. 18) gjort sig till tolk för den uppfattningen att här föreligger en form av myndighetsutövning i förvaltningslagens mening. Han uttalade här om att ärenden angående de offentliga tjänstemännens avtalsreglerade avlöningsförmåner i princip inte är några myndighetsutövningsärenden, men att det kan ha förbehållits myndigheterna att ensidigt bestämma om förmånerna. Så var fallet bl. a. beträffande de s. k. arbetsgivarventilerna, dvs. befogenheter för arbetsgivaren att besluta efter eget skön. Vid tillämpningen av sådana i kollektivavtal förbehållna befogenheter måste, enligt vad Wennergren anförde, myndigheten anses myndighetsutövande. I tredje upplagan av boken, utkommen 1973, säger Wennergren däremot (s. 18 f) att frågan är i viss mån tveksam.

Lorentz Vogel, som i likhet med Wennergren deltog i den arbetsgrupp som utarbetade förslaget till förvaltningslag, har i sin anmälan av första upplagan av Wennergrens bok i *Svensk Juristtidning* 1972 s. 372 ff hävdad en annan uppfattning än den av Wennergren framförda. Vogel framhåller, att när den offentlige arbetsgivaren fattar beslut i ärenden av ifrågavarande typ, han inte utövar några samhällets maktbefogenheter mot den enskilde. Myndigheterna beslutar här inte med stöd av någon kvardröjande offentlighetsrättslig avlöningsförfattning utan därför att avtalet ger dem befogenheten. Skälighetsärendena är ett rent utflöde av det föreliggande avtalet. Den offentlige arbetsgivaren har här, enligt vad Vogel vidare framhåller, inte annan ställning än en enskild arbetsgivare kan ha på grund av ingånget kollektivavtal. Med hänsyn härtill torde, enligt vad Vogel avslutningsvis uttalar, i ärenden angående tillämpning av s. k. arbetsgivarventiler fråga inte vara om sådan myndighetsutövning mot enskild som avses i 3 § första stycket förvaltningslagen.

Avtalsverket har såsom framgår av dess remissyttrande intagit den ståndpunkten att här inte föreligger myndighetsutövning mot enskild, varvid verket hänvisar till vissa uttalanden av departementschefen i förarbetena till förvaltningslagen och till Vogels nyssberörda anmälan.

Vad som ytterst utmärker begreppet »myndighetsutövning mot enskild» synes enligt de av avtalsverket åberopade uttalandena av departementschefen (särskilt s. 334 i prop.) vara, att »myndigheten grundar sin befogenhet att bestämma för enskild på författning eller på beslut

av Kungl. Maj:t eller riksdagen» (se även Håkan Strömberg, Myndighet och myndighetsutövning, Förvaltningsrättslig tidskrift 1972 s. 250 f). Myndighets rätt att besluta enligt de s. k. arbetsgivarventilerna är inte grundad på offentligrättsliga regler utan på kollektivavtal. Jag avsluter mig därför till avtalsverkets uppfattning att verkets beslut i den aktuella stationeringsfrågan enligt 7 § 5 mom. AST inte innebär myndighetsutövning mot enskild enligt 3 § första stycket förvaltningslagen. Härav följer att bestämmelsen i 17 § förvaltningslagen om beslutsmotivering inte är tillämplig.

Bestämmelserna i förvaltningslagen anger bara en minimistandard för myndigheternas arbete. Det är ingenting som hindrar att en myndighet går längre i tillmötesgående av de sökande än vad förvaltningslagen föreskriver. Att avtalsverket inte ansett sig böra förse sina beslut i skälighetsärendena med motivering finner jag dock med hänsyn till ärendenas beskaffenhet och övriga upplysta förhållanden inte ge mig anledning till kritik.

Diskriminering i platsannonser

I skrivelse den 15 januari 1973 till arbetsmarknadsstyrelsen anförde JO Lundvik följande.

I min verksamhet som JO har jag vid flera olika tillfällen haft anledning att påtala fall av diskriminerande köns- eller åldersvillkor i platsannonser. I JO:s ämbetsberättelse 1970 s. 387 ff redogörs för undersökningar som jag under 1969 företog med anledning av vissa tidningsartiklar och inkomna klagomål. Där återges också de bestämmelser som gäller på området. Bl. a. har i kungörelse den 15 juni 1945 (SFS nr 424) förordnats, att statsmyndighet icke utan Kungl. Maj:ts medgivande äger förbehålla viss statstjänst eller annat allmänt uppdrag för endast män eller endast kvinnor. Vidare har Kungl. Maj:t i cirkulär den 26 augusti 1960 (SFS nr 538) gjort statsmyndigheterna uppmärksamma på ett uttalande av utredningen om äldre arbetskraft i statstjänst, att faktiska åldersgränser icke bör införas genom att i samband med ledigannonsering etc. önskemål om viss ålder uttalas.

Vid avgörandet i december 1969 av de nyssnämnda ärendena framhöll jag till en början att min granskning i första hand omfattat fall som rörde statliga myndigheters handlande. Statliga bolag och rent privata företags annonser hade ej granskats, eftersom JO:s tillsyn ej omfattade sådana företag. Beträffande kommunerna konstaterade jag, att gällande förbud mot särskiljande efter kön och ålder endast riktade sig till statliga myndigheter. Några motsvarande förbud fanns ej meddelade för kommunala myndigheter. Jag gav dock uttryck åt den

meningen att det är oförenligt med de allmänna strävandena i vårt land att från kommuns sida utestänga personer av visst kön eller viss ålder från anställning.

Vidare anförde jag, med avseende på två fall av könsvillkor som särskilt uppmärksammats vid undersökningen och föranlett mig infordra yttrande från vederbörande myndighet:

Såväl statens vattenfallsverk som statistiska centralbyrån har i annonser efterlyst »stansoperatriser». Myndigheterna har hänvisat till att yrkesbenämningen följt »gängse språkbruk» eller är »den mest brukliga på den personal som utför renodlat stansarbete». Båda har förklarat att de icke avsett att utesluta manliga sökande. Benämningen »stansoperatör» har de förmenat vara en »manlig form» (statistiska centralbyrån) eller »rent av avse en annan yrkeskår» (vattenfallsverket).

Jag är medveten om att de »könsbundna» yrkesbenämningarna utgör ett besvärligt problem. Det finns helt neutrala benämningar, som t. ex. »kontorist» och »programmerare». Det finns också många benämningar som till sin ursprungliga natur är maskulina men som efter hand blivit beteckningar inom vilka också kvinnliga yrkesutövare ryms. Å andra sidan har jag utomordentligt svårt att förstå, att en yrkesbenämning som »stansoperatris» kan uppfattas annat än som en, inom vilken ryms enbart kvinnliga anställda. Vattenfallsverkets uppfattning att det inte bara är en språklig skillnad mellan operatör och operatris har ej närmare utvecklats. I annonser ser man båda formerna, utan att någon yrkesmässig skillnad synes vara åsyftad. För egen del menar jag, att det — till dess vi måhända genomgående får helt neutrala beteckningar — är bättre och säkrare utesluter risken för missförstånd, om i ett fall som här föreliggande den »manliga» beteckningen »operatör» användes, när tjänsten skall stå öppen för såväl manliga som kvinnliga sökande. Tyvärr synes det icke gå att komma ifrån att vårt språk på denna punkt är fattigt. Det vore dock uppenbarligen av värde, om vid de översyner av gällande statliga tjänstebenenämningar som kontinuerligt företages även iakttagas möjligheterna att få bort könsbundenheten i dessa. — — —

Jag kan tillägga, att jag i ett fall sett en annons, vari myndighet (värnpliktsverket) ledigförklarat tjänster för »datapersonal — kvinnliga eller manliga». Initiativet synes mig förtjänstfullt, ehuru det är ofrånkomligt att metoden medför en något ökad kostnad.

Jag tillade, att könsdiskrimineringen i de fall som redovisats bestått däri att tjänster mer eller mindre uttryckligen förbehållits kvinnliga sökande. Det skulle kunna göras gällande, att de tjänster det rört sig om var av den natur att män ändå inte skulle vilja ifrågakomma och att de begångna felen därför var av mera formell natur. Oavsett hur det må förhålla sig med mäns villighet att åtaga sig arbete som kontorist eller stansoperatör, var det icke utan sina olägenheter om vissa grenar av yrkeslivet faktiskt kom att förbehållas kvinnor. Jag ville endast erinra om de ofta återkommande uttalandena i den allmänna debatten om hur kvinnoyrkena blev eftersatta i lönehänseende m. m.

Vad angår åldersdiskriminering i platsannonser anförde jag bl. a.

Det har här gällt annonser som utformats på ett sätt som gett äldre personer den föreställningen att de ej kunde ifrågakomma för anställning. Jag är medveten om att vissa arbeten med hänsyn till sin karaktär lämpligen inte kan utföras av t. ex. den som har svag rygg. Alla äldre personer har emellertid icke ryggbesvär. Ändå utestängs generellt äldre sökande, om man ställer ett krav på t. ex. 30—40 års ålder. Detta är orimligt. Speciella hänsyn till arbetets krav får och bör däremot tagas vid urvalet bland de sökande. Det kan också vara lämpligt att man redan vid annonseringen klargör, t. ex. att det fordras att vederbörande kan bära tunga bördor eller föra moped. Cirkuläret av den 26 augusti 1960 (SFS 1960: 538) tar sikte på slopande av övre åldersgränser. Det är också utan tvivel så, att det är den äldre arbetskraftens placering som vållar bekymren i praktiken. Icke desto mindre synes det mig som om man rent principiellt ej heller bör — i allt fall icke utan vägande skäl — uppställa några krav på viss lägsta ålder. Härvid är dock att märka, att enligt 5 § statstjänstemannastadgan och 4 § stadgan den 3 december 1965 om vissa tjänstemän hos kommuner m. fl. ordinarie tjänst endast får innehåsa av den som fyllt 20 år och extra ordinarie tjänst endast av den som fyllt 19 år. I lag och författning (se t. ex. 4 kap. 1 § rättegångsbalken om domare) finns härutöver i vissa fall ålderskrav, som givetvis måste iakttas.

Med anledning av dessa mina uttalanden gav arbetsmarknadsstyrelsen i cirkulärmeddelande den 19 maj 1970, A 21/1970, till samtliga länsarbetsnämnder anvisningar för redigering av platsinformation i regionala och lokala platslistor. Anvisningarna hade den innebörden, att arbetsförmedlingarna vid redigeringen av de enskilda platsnotiserna inte borde ställa sina resurser till förfogande för att distribuera platsinformation, som innehöll köns- eller åldersvillkor och som därmed motarbetade arbetsmarknadsverkets klart uttalade intentioner att söka undanröja diskriminerande drag i rekryteringspraxis.

Under år 1970 lät jag utföra en ny undersökning av platsannonser m. m. Undersökningen, som var av väsentligt större omfattning än den år 1969 verkställda, innefattade en genomgång av platslistor från samtliga arbetsförmedlingskontor i riket där sådana listor framställs. Därjämte genomgicks platsannonser i dagspressen. Undersökningen, som avsåg platslistor och annonser under en vecka i augusti månad, visade att det alltså i stor omfattning förekom, att platsnotiser upptog villkor eller önskemål i fråga om kön eller ålder. I de flesta fallen härörde dessa notiser från privata arbetsgivare men det förekom även notiser av sådant innehåll, som avsåg anställning hos allmänt organ.

I skrivelse till arbetsmarknadsstyrelsen den 28 augusti 1970 redogjorde jag för mina vid undersökningen gjorda iakttagelser, som befunnits giva vid handen att arbetsmarknadsstyrelsens anvisningar i cirkulärmeddelandet av den 19 maj 1970 icke blivit efterföljda i alla fall. Jag förklarade mig utgå från att styrelsen skulle ägna hithörande frågor fortsatt uppmärksamhet och vidta de ytterligare åtgärder som kunde anses motiverade.

Under år 1972 lät jag härefter ånyo granska platslistor från samtliga arbetsförmedlingskontor i riket där sådana listor framställs. Granskningen avsåg platslistor som utkommit under vecka 25 (11 t. o. m. 17 juni). Vidare granskades platsannonser i vissa dagstidningar under samma tid.

Undersökningen gav vid handen, att sådana platsannonser i dagspressen som härrörde från privata arbetsgivare mycket ofta upptog villkor om visst kön eller viss ålder. Några annonser från statlig myndighet som upptog köns- eller åldersvillkor påträffades däremot icke. I kommunala myndigheters annonser påträffades i några fall formuleringar som antydde att kvinnliga sökande efterfrågades.

Vad angår platslistorna visade undersökningen, att det i stor utsträckning förekom att platsnotiser utformades på sätt som stred mot arbetsmarknadsstyrelsens anvisningar i nyssberörda cirkulär om att köns- eller åldersvillkor inte fick utsättas. Notiser med dylika villkor påträffades i samtliga platslistor. Det helt övervägande antalet härrörde från privata arbetsgivare. I några fall var det kommunal myndighet som låtit införa notisen. Fel i platsnotis från statlig myndighet påträffades endast i några enstaka fall.

I skrivelse till arbetsmarknadsstyrelsen den 3 augusti 1972 anförde jag:

Det synes mig beklagligt att arbetsmarknadsstyrelsens anvisningar inte åtlöds bättre. Jag har inte låtit undersöka vad som i de enskilda fallen föranlett avstegen från anvisningarna. Det kan ha berott på ouppmärksamhet, okunnighet om anvisningarnas innehåll eller andra dylika orsaker. Förklaringen kan måhända också ligga däri att förmedling stundom utsatts för påtryckningar från arbetsgivarens sida. Att de anvisningar arbetsförmedlingarna fått ej alltid stämmer överens med arbetsgivarnas önskemål framgick bl. a. av klagomål som under år 1972 anförts hos JO av en privat arbetsgivare.

Det må här inskjutas, att den nyssberörda arbetsgivaren önskade anställa en flicka men tvingades av arbetsförmedlingen att utforma sin platsnotis så att könsvillkoret ej kom fram. Påföljden blev, enligt vad klaganden påstod, att en mängd pojkar och äldre män ringde och sökte platsen till olägenhet både för dem själva och för klaganden.

I min skrivelse till arbetsmarknadsstyrelsen anförde jag vidare.

Det kan kanske diskuteras, om kravet på att köns- och åldersvillkor ej får förekomma kan och bör upprätthållas urskiljningslöst. Såvitt gäller könsvillkor är ju sådana, väl att märka, icke helt förbjudna inom statsförvaltningen; de får förekomma med Kungl. Maj:ts tillstånd. Å andra sidan kan naturligtvis sägas, att det är mycket vanskligt att här göra några eftergifter. Arbetsförmedlingskontoren ställs inför en svår uppgift om de skall nödgas välja och vraka bland inkomna önskemål som uppftar villkor i fråga om kön eller ålder. Att huvudregeln under alla förhållanden måste vara att köns- eller åldersvillkor ej tolereras synes mig klart.

Jag begärde yttrande från arbetsmarknadsstyrelsen i anledning av vad jag anförde.

Med anledning av min remiss lät arbetsmarknadsstyrelsen granska platslistorna för vecka 25 år 1972 samt infordrade yttranden från länsarbetsnämnderna.

Arbetsmarknadsstyrelsen gav i en promemoria följande sammanfattning av länsarbetsnämndernas yttrande.

Allmänna synpunkter

Självfallet ifrågasätter ingen länsarbetsnämnd att otillbörliga köns- och åldersvillkor måste arbetas bort. Det framgår dock av nämndernas yttranden att ett generellt förbud mot att ange kön och ålder i platsnotiserna vållar svårigheter. Starkast framkommer detta i yttrandena från nämnderna i storstadslänen, där ungefär hälften av de till arbetsförmedlingen ledigannämnda platserna finns, men också flera andra nämnder anser detta. Svårigheterna tar sig ofta uttryck i irritation vid kontakterna med arbetsgivare. Dessa kan ibland erinra om att de oavsett notisernas utformning ändå har frihet att anställa den person de själva önskar liksom att motsvarande restriktioner inte gäller vid annonsering i pressen. Flera nämnder framhåller att det händer att arbetsgivare tar tillbaka sin anmälan om arbetskraft och i stället annonserar i pressen. I flera yttranden framkommer att arbetssökande ofta ger uttryck för sitt missnöje över att i onödan få kontakta många företag som lämnar avböjande svar. Man anser att detta i många fall kunde ha undvikits om notiserna innehållit de köns- och åldersangivelser som i praktiken gällde. Det har förekommit att arbetssökande därvid även gjort anspråk på ersättning av förmedlingen i form av bl. a. resekostnader som de menar att förmedlingen har orsakat dem genom att informationen om ledig plats varit ofullständig eller missvisande.

Flera nämnder anser att förmedlingen bör ha möjlighet att göra undantag i de fall bestämmelserna kommer i konflikt med dess primära uppgift, att medverka till en utjämning mellan tillgång och efterfrågan av arbetskraft. Vissa undantag från nuvarande bestämmelser skulle enligt flera nämnder kunna eliminera negativa effekter med hänsyn till förmedlingens möjligheter att fullgöra dessa uppgifter på ett smidigt sätt.

Med tanke på ev. införande av undantagsbestämmelser från villkor om kön och ålder i platslistorna betonar nämnderna angelägenheten av att undantagen utformas så, att inga svåra tolkningsproblem uppstår.

Könsbestämningar

Några nämnder framhåller, att under lång tid framåt kommer ändringar av yrkesbenämningar att vålla svårigheter. Detta gäller t. ex. sådana nya yrkesbenämningar där man tar bort en tidigare feminin form. »Diskerska» heter numera »diskare» i Nordisk yrkesklassificering (NYK), vilket medför att många tolkar detta i en platsnotis som att manlig sökande avses. Detta anges ibland som motiv till att dubbelteckningen »diskerska/diskare» införts i listan. Liknande problem skulle t. ex. även uppstå om »kock» och »kokerska» (båda benämningarna återfinns i NYK) sammanfördes till det språkligt könsneutrala ordet

»kock». Även då skulle sannolikt många kvinnor avhållas från att söka en så rubricerad anställning, i tron att manlig sökande avses. Exempelen visar att man vid ändring av yrkesbenämningar under en övergångstid kan få motsatta effekter än de avsedda.

Från flera nämnder framhålls att det ingår i arbetsmarknadsverkets uppgifter att vidga sysselsättningsmöjligheterna bl. a. för den kvinnliga arbetskraften. Det uppfattas därför som en inkonsekvens att då inte få ange i platsnotisen att kvinnlig sökande önskas, när detta är ägnat att vidga ramen för sökandet för denna grupp av arbetstagare. Likaså, påpekas det, bör det kunna verka i utjämnande syfte att vid traditionellt manliga yrken få ange att även kvinnliga sökande kan ifrågakomma och tvärt om. Ibland anges även att en begäran om sökande av visst kön kan vara betingad av rent lokalitetsmässiga skäl, dvs. omklädningsrum och andra »sanitära» anordningar saknas för att kunna bedriva båda könen arbete. Som ytterligare exempel på tänkbara undantag anges sådana fall där arbetskraft efterfrågas till mera speciella arbetsuppgifter som mannekänger, modeller och skådespelare.

Aldersbestämningar

Flera nämnder anser att nedre åldersgränser måste godtas i olika situationer. En nämnd hänvisar t. ex. till att ordinarie eller extra ordinarie tjänst inom den offentliga sektorn av olika skäl stadgar viss minimiålder. Dessa skäl måste i vissa fall accepteras även för det privata arbetslivet, påpekar denna nämnd. Arbetarskyddslagen, vägtrafikförordningen, avtal m. m. gör att en nedre åldersgräns måste accepteras. Det framhålls t. ex. att beteckningen »gärna äldre» ofta tillkommit för att underlätta anställning för äldre arbetstagare. Främst från storstads-länen men också flera andra län framhålls att på större orter där tusentals ungdomar samtidigt söker feriearbete kommer troligen en stor del av sådan förmedling att försvåras eller inte alls ske genom arbetsförmedlingen om inte åldersangivelser får utsättas. Arbetsgivarna kommer då sannolikt att i ökad utsträckning enbart annonsera i dagspressen. Detta skulle ur flera synpunkter vara en beklaglig utveckling bl. a. med hänsyn till att dessa platser även används som praktikplatser. I tider då arbetslösheten bland ungdomar är omfattande bör, på samma sätt som redan sagts beträffande kvinnor, ackvirerade platser kunna få annonseras på så sätt att de kommer ungdomarna till godo.

För egen del anförde arbetsmarknadsstyrelsen i promemorian.

Allmänt

Arbetsmarknadspolitiken har under de senaste åren fått många nya uppgifter. Flertalet syftar till att ge stöd i olika former åt sökande som eljest skulle ha svårt att få sin sysselsättningsfråga löst. Till de grupper som i detta sammanhang behövt ägnas särskild uppmärksamhet hör den äldre arbetskraften, tidigare icke yrkesverksamma kvinnor och vissa grupper av ungdomar. För dessa grupper av sökande kan erhållande av anställning försvåras av hinder som beror på traditionella föreställningar om vad som är en för hög ålder och vad som är manligt resp. kvinnligt arbete. Arbetsmarknadsverket har som sin allmänna policy klart uttalat att sådana otillbörliga hinder på arbetsmarknaden måste undanröjas, om arbetsmarknadspolitikens mål om full sysselsätt-

ning skall kunna uppnås även för nämnda grupper. Då t. ex. arbetsförmedlingarnas platslistor under senare år kommit att inta en alltmera växande betydelse i själva förmedlingsarbetet måste givetvis denna policy också gälla dessa listor.

Anvisningar till arbetsförmedlingarna om redigering av platsinformation i regionala och lokala platslistor med avseende på otillbörliga köns- och åldersbegränsningar har därför lämnats av styrelsen i dess cirkulärmeddelande A 21/1970. Av länsarbetsnämndernas yttranden framgår dock att dessa bestämmelser i sin nuvarande utformning kommit att försäkra olägenheter i förmedlingsarbetet som delvis försvårar fullgörandet av de arbetsmarknadspolitiska insatserna för nämnda grupper. Anvisningarna behöver därför förtydligas och undantag medges, enligt vilka köns- och åldersangivelser kan få förekomma när detta är motiverat av lagar och förordningar samt av arbetsmarknadspolitiska skäl. När köns- och åldersangivelser förekommer i dessa sammanhang anser styrelsen att de ej utgör någon diskriminering.

Användandet av NYK:s yrkesbenämningar

Vid ovan nämnda granskning av arbetsförmedlingarnas platslistor framkom bl. a. att det i 2 750 notiser förekom någon angivelse av kön. Av dessa var 2 094 (76,1 %) sådan könsbestämd yrkesbenämning som är i överensstämmelse med NYK. Detta visar att NYK alljämt innehåller ett relativt stort antal yrkesbenämningar som kan anses vara könsbestämda. Dessa benämningar måste ändå t. v. användas av arbetsförmedlingarna, bl. a. i deras platslistor.

De nordiska regeringarna har på rekommendation av Nordiska rådet uppdragit åt Nordiska arbetsmarknadsutskottet (samarbetsorgan mellan de nordiska arbetsmarknadsmyndigheterna) att se över yrkesklassificeringarna i NYK och i samråd med arbetsmarknadens organisationer avlägsna könsbundna benämningar. För det samordnande arbetet har i Sverige upprättats ett sekretariat inom arbetsmarknadsstyrelsen. I samband med det pågående arbetet med att söka avlägsna könsbestämda yrkesbenämningar ur NYK kan följande framhållas. Nya yrkesbenämningar måste, för att få rätt mening och innehåll, införas med bistånd av berörda fackliga organisationer, arbetsgivarorganisationer och andra huvudintressenter, samtidigt som benämningarna införs i lagar och författningar, avtal, tjänsteförteckningar, kursplaner och läroböcker för skolbruk.

Det anförda visar att nya yrkesbenämningar inte utan vidare ensidigt kan börja användas av arbetsförmedlingen. Att helt kunna införa yrkesbenämningar som ej skall kunna tolkas som könsbundna måste ses som ett arbete på relativt lång sikt. Under tiden måste NYK alltså godtas och dess benämningar komma till användning i arbetsförmedlingarnas platslistor. Efter hand som ovan nämnda arbete med översyn av NYK ger resultat och nya icke könsbundna yrkesbenämningar kan börja tas i bruk kommer dessa att meddelas arbetsförmedlingarna, som då har att komplettera NYK med dessa uppgifter.

Frågan om undantag från nu gällande bestämmelser om köns- och åldersangivelser i arbetsförmedlingarnas platslistor

Undantag från nu gällande bestämmelser om köns- och åldersangivelser i arbetsförmedlingarnas platslistor kan anses vara motiverade i

nedan angivna fall. Dessa bör även till väsentliga delar kunna undanröja de olägenheter länsarbetsnämnderna påtalar i sina yttranden. Undantag måste i första hand gälla beträffande åldersangivelser i de fall där *lagar och förordningar, avtal etc.* föreskriver viss ålder. Likaså bör undantag i fråga om att ange ålder och kön kunna göras av *arbetsmarknadspolitiska skäl* för att underlätta för vissa grupper att få arbete. Slutligen är det erforderligt att de i *Nordisk yrkesklassificering (NYK)* fastställda yrkesbenämningarna tillämpas för arbetsförmedlingarnas platslistor.

Arbetsmarknadsstyrelsen avser att utfärda nya bestämmelser till länsarbetsnämnderna i anslutning till vad ovan angivits. Styrelsen kommer att med regelbundna mellanrum låta göra inventering av platslistornas innehåll i fråga om bl. a. köns- och åldersangivelser och i samband därmed inhämta länsarbetsnämndernas yttranden över tillämpningen av bestämmelserna.

I cirkulärmeddelande till samtliga länsarbetsnämnder den 20 november 1972, nr E 4/1972, gav arbetsmarknadsstyrelsen länsarbetsnämnderna del av vad styrelsen anfört till JO. Vidare anfördes.

I fortsättningen får köns- eller åldersangivelser i arbetsförmedlingarnas platslistor förekomma i nedan angivna tre fall:

då lagar och författningar, avtal etc. föreskriver viss ålder;

då angivande av kön och ålder motiveras av *arbetsmarknadspolitiska skäl*, exempelvis för att underlätta för vissa sökandegrupper att få arbete;

då i Nordisk yrkesklassificering (NYK) fastställda yrkesbenämningar användes.

Såsom framgår av den här förut lämnade redogörelsen har mina in- gripanden på de aktuella områdena med tiden fått en något ändrad in- riktning. Till en början avsåg min granskning endast frågan, om stat- liga myndigheter iakttog de för dem gällande bestämmelserna när de sökte arbetskraft. Senare har jag funnit anledning att ingå även på andra, närliggande spörsmål och då främst på frågan, hur de under arbetsmarknadsstyrelsen lydande organen tillämpat styrelsens anvis- ningar för utformningen av de s. k. platslistorna vilka upptar informa- tion om lediga platser i både allmän och enskild tjänst.

I vad gäller statsmyndigheternas egen annonsering förefaller det som en successiv förbättring inträtt.

Även om det fortfarande kan förekomma felgrepp, har respekten för gällande bestämmelser påtagligt ökat. Detta gäller såväl vid annonse- ring i dagspressen som vid anlitaandet av platslistorna.

Några föreskrifter som direkt vänder sig mot uppställande av köns- eller åldersvillkor vid tillsättandet av kommunala tjänster har icke med- delats. Än mindre gäller något förbud för privat arbetsgivare att upp- ställa sådana villkor. Arbetsmarknadsstyrelsen har emellertid, som tidi-

gare framhållits, lämnat arbetsförmedlingarna anvisning att vid redigering av platsnotiser icke ställa sina resurser till förfogande för att distribuera platsinformation som innehåller köns- eller åldersvillkor. Anvisningarna får ses som ett led i arbetsmarknadsstyrelsens — enligt min mening högst vällovliga — strävan att söka undanröja diskriminerande drag i rekryteringspraxis.

Den granskning jag låtit utföra av platslistorna under år 1970 och 1972 har gett vid handen, att notiserna ganska ofta utformats på sätt som kunnat inge uppfattningen att arbetsgivaren efterfrågade personer av visst kön eller av viss ålder. I vad gäller notiser som kan tolkas så att endast män eller endast kvinnor efterfrågas möter det problemet att man på arbetsmarknaden alltjämt i viss utsträckning använder yrkesbenämningar som är könsbundna. Arbetsmarknadsstyrelsen hävdar i sitt remissvar, att yrkesbenämningar som överensstämmer med Nordisk yrkesklassificering måste få användas även om de är könsbundna. Frånräknas de fall där notiserna endast genom användande av en sådan benämning ger uttryck för könsbundenhet, kvarstår likväl ett betydande antal notiser som innehåller villkor om kön och som följaktligen klart strider mot styrelsens anvisningar i deras ursprungliga utformning. Även villkor om ålder har påträffats i åtskilliga fall.

Att arbetsförmedlingarna inte ställt sig styrelsens anvisningar bättre till efterrättelse är otillfredsställande. Styrelsens i remissyttrandet uttalade avsikt att med regelbundna mellanrum låta göra inventering av platslistornas innehåll framstår därför som ett lämpligt initiativ. Det rör sig ju här inte bara eller främst om en ordningsfråga. Bakom arbetsmarknadsstyrelsens anvisningar står ju en strävan att komma till rätta med ett samhälleligt problem av allvarlig art, nämligen köns- och åldersdiskrimineringen i arbetslivet. De avsteg som arbetsförmedlingarna gjort från styrelsens anvisningar har troligen i de allra flesta fallen sin orsak däri att förmedlingarna inte velat eller kunnat gå emot arbetsgivarnas bestämda önskemål. Könsrollstänkandet är nämligen alltjämt mycket utbrett och detsamma kan sägas om ålderstänkandet. Det fordras en fast övervakning från arbetsmarknadsstyrelsens sida för att lämnade anvisningar skall bli respekterade och inte stanna på papperet.

Mot bakgrund av vad nyss sagts om könsrolls- och ålderstänkandets alltjämt stora utbredning kan det diskuteras om inte arbetsmarknadsstyrelsen gick något för långt i sina första anvisningar. Det är inte möjligt att på en dag bryta invanda föreställningssätt och vanor. Ändrade regler för platslistorna kan endast påskynda en utveckling som redan är på gång. De kan inte åstadkomma någon omedelbar förändring. Det förtjänar ju också framhållas, att det inte ens inom statlig tjänst råder något absolut förbud mot annonsering efter enbart manlig eller enbart kvinnlig arbetskraft. Med Kungl. Maj:ts tillstånd — som dock lämnas endast sparsamt — kan sådant få förekomma. I lag och författning

förekommer också bestämmelser om viss minimiålder för olika tjänster. Det kan inte förtänkas en enskild arbetsgivare, om han menar att han också bör kunna göra ett avsteg från vad som anses principiellt önskvärt. Om nu ett rigoröst fasthållande av mycket strikta anvisningar för platslistorna skulle medföra — såsom det stundom antytts — att arbetsgivare föredrar att anlita andra vägar för sin rekrytering, t. ex. annonsering i dagspressen, så har ju intet vunnits. Snarare har syftet med anvisningarna blivit förfelat.

Jag vill här också säga, att vad man strävar efter inte enbart är ändrad utformning av platsannonseringen utan ytterst en ändring av principerna för arbetsgivarnas urval bland de sökande, eller med andra ord att de vid tillsättandet av lediga tjänster inte utan vidare skall låta visst kön eller viss ålder få företräde. Vägen till detta mål är lång och mödosam. Jag föreställer mig att det stundom kan bli nödvändigt att ta det med lämpor.

När arbetsmarknadsstyrelsen nu gjort vissa modifikationer av anvisningarna, ger åtgärden icke anledning till erinran från min sida. Fastmer finner jag det tydligt att vissa uppmjukningar var erforderliga. Jag ingår inte på någon detaljgranskning av anvisningarna i deras nya utformning men förutsätter att arbetsmarknadsstyrelsen följer utvecklingen med uppmärksamhet och gör de ändringar i ena eller andra riktningen som kan visa sig erforderliga.

Ärendet är med dessa uttalanden av mig slutbehandlat.

Är tjänsteman skyldig utnyttja privat rabattkort e.d. vid tjänsteresa?

I en skrift som kom in till JO den 6 oktober 1972 anhöll Nils G. Mölleby om JO:s prövning huruvida vissa till skriften fogade anvisningar, som utfärdats av televerket och betecknats "Användande av SL:s 50-kronorskort vid tjänsteresor", var juridiskt bindande. Han vände sig därvid särskilt mot att det ålagts befattningshavare, som hade eget 50-kronorskort för resor till och från arbetet, att använda detta vid tjänsteresor med SL:s kommunikationsmedel. Han fann det orimligt, att det skulle finnas någon förpliktelse för den enskilde befattningshavaren att för televerket uppge innehav av ett privat av egna medel inköpt 50-kronorskort.

De ifrågavarande anvisningarna, som utfärdats av telekontoret i Stockholm, har i de delar, som här är av intresse, följande lydelse:

Till ledning vid bedömandet av i vilken utsträckning rubricerade rabattkort skall användas vid tjänsteresor, lämnas här några anvisningar.

Allmänt

Befattningshavare, som använder eget 50-kronorskort för resor till och från arbetet, är skyldig använda detta vid resor i tjänsten, som företas med SL:s kommunikationsmedel. 50-kronorskortet är att betrakta som sådant månadskort som anges i 6 § Tb ARR T 6:2a. På reseräkningen skall alltså ej tas upp kostnader för dylika resor.

Avsaknad av 50-kronorskort skall av *förrättningsmannen* anges på reseräkningen genom en enkel underskriven anteckning.

Efter remiss avgav televerkets centralförvaltning yttrande efter hörande av bl.a. teledirektören M. Sylvan.

I sitt yttrande anförde Sylvan bl. a. följande:

Anvisningarnas bakgrund är — — — de regler och föreskrifter, som finns intagna i allmänna resereglementet (1952:735) och Kungl. Maj:ts tillägsbestämmelser till reglementet (1952:736) samt televerkets med stöd av 2 § 1 mom reglementet och 7 § 5 mom tillägsbestämmelserna utfärdade anvisningar, tillämpningsföreskrifter och bestämmelser. Reglementet jämte tillämpningsföreskrifter återfinns i televerkets författningssamling serie C som nr 22. — — — I televerkets anvisning till 6 § 2 mom i tillägsbestämmelserna (T 6:2a) sägs bl. a. att "Resekostnadsersättning utgår icke för sådan med reguljärt trafikmedel företagen resa, vid vilken förrättningsmannen begagnar sig av månadskort, enär resan i sådant fall icke medfört extra kostnad för vederbörande". Denna anvisning lämnar sålunda till förrättningsmannen att själv avgöra om han skall begagna sig av det periodkort han eventuellt innehar eller om han skall lösa särskild färdbiljett för tjänsteresan. Det vill synas som om det för såväl tjänstemannen som televerket mest praktiska förfarandet vore att i sådana lägen använda det "privata" 50-kronorskortet. Den anställde vinner i tid och bekvämlighet utan att han ådrar sig någon kostnad och televerket besparas arbete med ett kontrollmoment vid reseräkningsgranskningen. När teleområdets anvisningar skulle utformas bedömdes det därför som lämpligt och rimligt att i dessa införa en regel om att för egna medel inköpt 50-kronorskort normalt skulle användas vid resa i tjänsten inom SL:s trafikområde. Anvisningarna synes dock på denna punkt ha fått en väl kategorisk formulering. Anvisningarna har nu tillämpats sedan 1.9.1972 och har såvitt bekant accepterats av berörd personal.

— — —
Sammanfattningsvis kan sägas att den formella bakgrunden till de ifrågavarande anvisningarna är oklar. I den praktiska tillämpningen ger dock anvisningarna ett för den enskilde fullt godtagbart resultat eftersom han inte åsamkas någon kostnad eller orsakas någon tids- eller bekvämlighetsförlust. Anvisningarna har dock fått en alltför kategorisk formulering och bl.a. på grund av Möllebys besvär har anvisningarna omarbetats. Avsnittet "Allmänt", som torde vara det i sammanhanget intressanta, har därvid givits den utformning som framgår av bilaga.

De i aktuella delar omarbetade anvisningarna har följande lydelse:

Allmänt

Befattningshavare, som innehar för egna medel inköpt 50-kronorskort, bör som regel använda detta även vid resor i tjänsten, som företas med

SL:s kommunikationsmedel. Eftersom ingen extra resekostnad därvid uppstår skall ersättning inte yrkas på reseräkning (se C:22, anvisningen T 6:2a).

I de fall befattningshavaren av någon anledning inte använt sig av det egna 50-kortet eller inte har sådant skall givetvis ersättning yrkas i vanlig ordning. Reseräkningen skall därvid försees med en enkel underskriven anteckning att 50-kort ej använts.

Televerkets centralförvaltning framhöll i sitt yttrande bl.a. att med den utformning som de ifrågavarande föreskrifterna nu hade skäl inte fanns att hysa de betänkligheter, som Mölleby framfört i sin skrivelse.

Vid ärendets avgörande gjorde ställföreträdande JO Sverne följande uttalanden.

I 6 § 1 mom. sista stycket allmänt resereglemente (1952: 735) stadgas att resekostnadsersättning vid begagnande av färdmedel i reguljär trafik inte utgår med högre belopp än förrättningsmannen erlagt i avgift för resan. Enligt punkt 3 i anvisningarna till 6 § kungörelsen (1952:736) med tilläggsbestämmelser till allmänna resereglementet innebär nysnämnda bestämmelse bl.a. att förrättningsman, som begagnat rabattkort, tur- och returbiljett eller annan liknande biljett, äger uppbära resekostnadsersättning endast för den verkliga utgiften för den biljett som för resan anskaffats.

Av nämnda författningsbestämmelser torde framgå att resekostnadsersättning inte kan utgå till förrättningsman för sådan tjänsteresa där han faktiskt begagnat sig av SL:s 50-kronorskort (jfr kammarrättens årsbok 1964 not 266, 1968 not 92 och 1970 not 108). Detta har också televerket fastslagit i sina anvisningar, intagna under p. T6:2a i verkets författningssamling serie C:22.

Däremot ger inte bestämmelserna i allmänna resereglementet och dithörande författningar stöd för införande av skyldighet för förrättningsman, som innehar ett privat 50-kronorskort, att också begagna sig av det vid tjänsteresor, även om det förefaller naturligt att så sker. Han har alltså möjlighet att köpa och använda särskild färdbiljett för tjänsteresan och att få ersättning härför enligt gängse normer, vilket kan ha betydelse exempelvis om 50-kronorskortet glömts i bostaden. De av telekontoret i Stockholm ursprungligen utfärdade anvisningarna i ärendet framstår mot bakgrunden härav som alltför långtgående i angivna hänseende.

Teledirektören, liksom televerkets centralförvaltning, har också vitsordat att anvisningarna fått en alltför kategorisk utformning och har därför låtit omarbета desamma. Anvisningarna i deras nya lydelse ger mig ej anledning till kritik.

Frågor om uppsägningstid m. m. i samband med skolstyrelsens uppsägning av biträde vid skolmåltidsbespisning. Tillämpning av lagen (1971: 199) om anställningsskydd för vissa arbetstagare

I en skrift som kom in till JO den 31 oktober 1972 anförde Birgit Andersson klagomål mot Ljungby kommuns skolstyrelse och dess arbetsutskott rörande deras handlande i samband med att hon blev uppsagd från befattningen som biträde vid skolmåltidsbespisningen vid Angelstads skola. Hon uppgav därvid bl. a. att hon blivit uppsagd på dagen utan vederlag och att husmor fått hennes biträdesplats.

Skolstyrelsen anförde i remissyttrande den 7 november 1972 under hänvisning till ett antal bifogade handlingar:

Den 1/1 1971 skedde med kort varsel kommunsammanslagning mellan Ljungby stad samt kommunerna Annerstad, Berga, Hamneda, Lidhult, Ryssby och delar av Bolmsö och Tannåkers kommuner.

Den nya skolstyrelsen fick många och stora problem att lösa. De av ekonomisk art största frågorna gällde personal-, skolskjuts- och skolmåltidsfrågor. De ovan nämnda kommunerna hade löst sina problem i stort sett var för sig, men nu gällde det att få en samordning till stånd.

Skolmåltidsutredningen blev klar den 15/4 1971. Skolstyrelsen observerade den stora skillnaden i arbetstid per dag jämfört med antalet elever vid enheten och beslöt att något slags rationalisering måste göras. Kontakter togs med avdelningen av Svenska Kommunalarbetarförbundet. En obehaglig tvist hade uppstått mellan de två anställda vid skolmåltidsverksamheten vid Angelstads skola, fruarna Sonja Holmgren och Birgit Andersson. Hur länge denna tvist pågått har Ljungby nuvarande skolstyrelse ansett sig ej ha anledning att efterforska. Fru Birgit Andersson hade anklagat fru Sonja Holmgren för snatterier. Målet hade dock av åklagarmyndigheten i Ljungby avskrivits.

Fru Sonja Holmgren hade ansett sig föranlåten att anklaga fru Birgit Andersson för uraktlåtenhet att lyda givna arbetsorder.

Skolstyrelsen, som ej ansåg det möjligt att bedöma vem av de båda som hade rätt eller fel, gav arbetsutskottet i uppdrag att söka lösa tvisten vid Angelstads skola.

Arbetsutskottet löste tvisten vid skolan så att fr. o. m. höstterminen 1971 endast en anställd skulle finnas vid enheten. Detta var helt i överensstämmelse med skolstyrelsens rationaliseringssträvanden. Maten skulle tillagas vid en närbelägen skola och fraktas med bilskjuts till Angelstad. Personaltiden fastställdes till 5 tim/dag mot tidigare 13 tim/dag. Kommunen gjorde genom åtgärden en besparing på cirka 60: — kronor per skoldag. En av de anställda erhöll tjänsten (de hade varit anställda lika lång tid). Arbetsutskottets beslut var enhälligt, när det gällde att anställa fru Sonja Holmgren.

Fru Birgit Andersson har vid tillfälle såväl skriftligt som muntligt genom sin make framfört att den kvarvarande tjänsten borde ha ledigförklarats. Skolstyrelsen har ej ansett att ett dylikt förfaringsätt har varit ändamålsenligt. Två anställda fanns, av vilka den ena kunde behållas, den andra måste friställas.

I dagens för kommunerna svåra ekonomiska läge anser sig skolstyrelsen tvungen att fortsätta rationaliseringsåtgärderna, där så kan ske.

Alla åtgärder sker i fullt samförstånd med Svenska kommunalarbetarförbundets avdelning. Skolstyrelsen anser sig ej ha handlat fel, då styrelsen tvingats till rationaliseringar. Inte heller anser skolstyrelsen att det är mer att vinna genom att fortsätta taga del i den tvist, som tydligen funnits mellan personalen vid Angelstads skola, då den enes uttalande endast står mot den andres.

Av de i ärendet ingivna handlingarna framgick i övrigt bl. a. följande.

I skrivelse till skolstyrelsen den 13 juni 1971 riktade Holmgren vissa klagomål mot Andersson rörande Anderssons förhållanden i tjänsten. Däri uttalade hon avslutningsvis att hon under hand erfarit att viss omorganisation av skolmåltidsverksamheten kunde tänkas bli aktuell fr. o. m. höstterminen 1971, varvid arbetstider vid bl. a. Angelstads skola genom centralisering och rationalisering eventuellt kunde bli nedskurna något. Under återopande härav och av hennes i skrivelsen anförda klagomål hemställde hon att skolstyrelsen måtte vidta lämpliga åtgärder för att skolmåltidsverksamheten i fortsättningen skulle kunna bedrivas på ett ur alla synpunkter riktigt sätt.

Vid sammanträde den 29 juni 1971 uppdrog skolstyrelsen åt arbetsutskottet att söka lösa den tvist som uppstått mellan personalen vid bespisningen i Angelstads skola och att därvid ta kontakt med såväl berörda parter som kommunalarbetareförbundets representanter.

Den 8 juli 1971 fattade arbetsutskottet i anledning av nämnda uppdrag beslut i frågan. Därvid antecknades följande.

Arbetsutskottet hade fått skolstyrelsens uppdrag att söka lösa den tvist som uppstått mellan personalen vid skolmåltidsverksamheten i Angelstads skola.

Någon möjlighet till enande ansåg AU ej förefinnas.

Ljungby skolstyrelse hade gjort utredning över såväl matkostnader som personalantalet vid kommunens skolmåltidsverksamhet och därvid funnit att vissa rationaliseringsåtgärder i bespisningshänseende måste göras.

AU beslöt, att vid Angelstads skola fr. o. m. höstterminen 1971 mat ej skulle tillagas på platsen. Färdiglagad mat skall fraktas till skolan för att där utportioneras. Personalantalet minskas till ett biträde med tills vidare fem timmars arbetstid per skoldag.

Till innehavare av denna tjänst utsågs fru Sonja Holmgren. Biträdet fru Birgit Andersson uppsägs från sin tjänst.

I skrivelse samma dag från skolstyrelsen, undertecknad av ordföranden H. Nordenhager och skolchefen H. Landberg, till Andersson uppsades Andersson från sin anställning. Skrivelsen hade följande lydelse.

Ljungby skolstyrelse har gjort utredning över såväl matkostnader som personalantalet vid kommunens skolmåltidsverksamhet. Skolstyrelsen har funnit att vissa rationaliseringsåtgärder i besparingshänseende måste göras.

För Angelstads skola gäller fr. o. m. höstterminen 1971 att tillagning av mat på platsen ej kan anses vara motiverad. Färdiglagad mat kom-

mer att fraktas till skolan för att utportioneras. Personalantalet minskas till ett biträde med tills vidare fem timmars arbetstid per skoldag.

På grund av ovanstående har skolstyrelsen ansett sig nödsakad uppsäga Eder från tidigare anställning. Därest nytt lämpligt arbetstillfälle skulle visa sig uppstå, är skolstyrelsen beredd att diskutera anställning med Eder. Innehar Ni eventuellt nycklar till skolans lokaler torde dessa snarast överlämnas till tillsynslärare Folke Linderot.

Kontakt har i ärendet tagits med Svenska Kommunalarbetarförbundets avdelning.

Den 8 juli 1971 skrev skolstyrelsen (Nordenhager och Landberg) även till Svenska kommunalarbetsareförbundet, avd. 386, ordföranden S. Scherling, och informerade denne om den beslutade rationaliseringsåtgärden och uppsägningen.

Andersson inkom till JO med påminnelser. I dessa gjorde hon bl. a. gällande att arbetsutskottet, i strid mot sitt uppdrag, ej hade tagit kontakt med henne i förväg. Hon framhöll vidare bl. a. att hon inte hade misskött sig.

Från Nordenhager, Landberg och ombudsmannen N. Karlsson, Svenska kommunalarbetsareförbundet, inhämtades under hand, att arbetsutskottet före sitt beslut den 8 juli 1971 tagit kontakt med ordföranden vid förbundets lokalavdelning och därvid informerat denne om den förestående rationaliseringsåtgärden och uppsägningen samt att från lokalavdelningens sida ingen erinran gjorts däremot. Vidare inhämtades att uppsägningsbeslutet först sändes med lösbrev till Andersson den 8 juli 1971 och att senare eller den 29 juli 1971, ytterligare ett exemplar av beslutet översändes till henne, denna gång i rekommenderat brev med mottagningsbevis, samt att den sista försändelsen löstes ut av Andersson den 30 juli 1971. Slutligen har under hand upplysts att höstterminen 1971 vid skolan började den 18 augusti.

Sedan JO Lundvik vid sin granskning av handlingarna i ärendet uppmärksammat att lagen (1971:199) om anställningsskydd för vissa arbetstagare, vilken trädde i kraft den 11 juni 1971, inte syntes ha beaktats vid uppsägningen, infortrade JO på nytt från skolstyrelsen yttrande, vari skulle anges om nämnda lag ansetts tillämplig i ärendet och om i så fall de i 1 § i lagen angivna uppsägningstiderna iakttagits.

I remissyttrande den 3 januari 1973 anförde skolstyrelsen, att skolstyrelsen den 8 juli 1971, då Andersson uppsades från sin tjänst, ej observerat lagen om anställningsskydd. De i 1 § angivna uppsägningstiderna hade sålunda ej iakttagits. Därest Andersson, som är född den 14 september 1921, enligt 1 § 1 mom. i lagen var berättigad till där angiven uppsägningstid om två månader, var skolstyrelsen, enligt vad den avslutningsvis anförde, villig att ekonomiskt gottgöra henne för arbetstid fram till den 8 september 1971.

Andersson inkom med nya påminnelser.

Under hand uppgav skolstyrelsens ordförande Nordenhager att skol-

styrelsen var beredd att ekonomiskt gottgöra Andersson för arbetstid fram till den dag då två månader förflutit sedan uppsägningsbeslutet delgavs henne.

Vid ärendets avgörande anförde JO Lundvik följande.

Av utredningen framgår att skolstyrelsen kort tid efter kommun-sammanslagningen den 1 januari 1971 i princip bestämde sig för en omorganisation och rationalisering i besparingssyfte av skolmåltidsverksamheten vid de olika skolorna inom den nybildade kommunen. Som ett led häri får anses ingå beslutet den 8 juli 1971, att fr. o. m. höstterminen 1971 mat inte längre skulle tillagas vid Angelstads skola utan fraktas dit färdiglagad och att i anledning därav personalen skulle minskas till ett biträde. Den verkliga orsaken till personalindragningen synes alltså ej ha varit de personliga konflikterna mellan Andersson och Holmgren och eventuell misskötsamhet från Anderssons sida. En annan sak är att tvistigheterna mellan dem kan ha medfört att frågan om rationalisering och personalindragning vid Angelstads skola kom att tas upp något tidigare än vad som kanske annars skulle ha skett. Detta ger emellertid i så fall ej anledning till kritik från min sida.

När det gäller valet av vem som skulle sägas upp, har skolstyrelsen uppgivit att Andersson och Holmgren varit anställda lika länge. Vem som i en sådan situation skall drabbas av åtgärden kan diskuteras. Gällande avtal ABK/ABKD 70 ger ej vägledning. Vilken uppfattning man än må hysa i denna fråga kan arbetsutskottets beslut att uppsäga Andersson och ej Holmgren inte anses felaktigt, särskilt som vederbörande fackliga organ i förväg kontaktats och därvid ej haft något att erinra.

Enligt gällande avtal ABK/ABKD 70, § 3 mom. 1 a), var Andersson, som varit anställd sedan hösten 1965, berättigad till en uppsägningstid om 30 dagar.

Emellertid var den förut nämnda lagen (1971:199) om anställningsskydd för vissa arbetstagare tillämplig i detta fall. Enligt 1 § första stycket p. 1 av denna lag ägde Andersson, som är född den 14 september 1921, åtnjuta längre uppsägningstid än vad avtalet medgav, nämligen minst två månader. På grund av bestämmelserna i 4 § var hon i princip berättigad till lön under uppsägningstiden.

Skolstyrelsens arbetsutskott har inte iakttagit bestämmelserna i nyssnämnda lag. Denna hade emellertid trätt i kraft kort tid innan uppsägningsbeslutet meddelades. Det framstår därför såsom i viss mån ursäktligt att arbetsutskottet inte uppmärksammat den nya lagen. Med hänsyn härtill och då skolstyrelsen förklarar sig villig att ekonomiskt gottgöra Andersson för vad hon enligt lagen är berättigad till i lön under uppsägningstiden, finner jag anledning saknas till ytterligare åtgärd i denna del från min sida.

Vad Andersson i övrigt anfört i ärendet ger mig ej anledning till åtgärd eller särskilt uttalande.

Fråga om tillämpligheten av 6 och 15 §§ förvaltningslagen i ärende hos socialnämnd om uppsägning av arbetstagare. Tillika rättelse av uttalande i ämbetsberättelsen 1973 s. 422 om förvaltningslagens tillämplighet i ärende hos socialnämnd om disciplinär bestraffning

Socialnämnden i Vikbolandets kommun beslöt den 8 december 1972 att uppsäga L. från hennes anställning som föreståndare vid Wijkagårdens ålderdomshem. Beslutet hade följande innehåll.

Med hänvisning till vad som i övrigt tidigare förekommit och utretts betr. arbetsförhållandena på Wijkagården antecknades till protokollet

att nämnden kallat till sammanträde för diskussion av arbetsförhållandena med berörda parter 22/9 1972 kl. 12.00, vilken kallelse tillställts även föreståndaren L., men att hon vägrat att inställa sig personligen,

att från företrädare för övrig personal på Wijkagården inkommit skrivelse 6/11 1972 ang. trivselfrågor på hemmet,

att nämnden enl. kallelse 17/11 1972 kallat till sammanträde 23/11 1972 kl. 15.00 på Wijkagården med berörda parter för att diskutera åtgärder för fortsatt samarbete och för att förbättra trevnaden på hemmet, vilken kallelse personligen överlämnats till L.,

att L. i skrivelse 20/11 1972 till nämnden förklarat sig icke ämna medverka i sammanträdet utan biträde,

samt att L. därefter ej heller inställt sig till sistnämnda sammanträde.

Vad som enl. det ovan sagda har förekommit visar enl. socialnämndens uppfattning *dels* att det föreligger samarbetssvårigheter mellan L. å ena sidan samt socialnämnden och vid Wijkagården anställda övriga arbetstagare å den andra av sådan art att förhållandena med hänsyn till även åldringarnas intressen icke kan fortsätta, *dels att* L. genom sitt uppträdande i denna sak har visat brist på vilja till samarbete.

Under angivna omständigheter kan socialnämnden p.g.a. sitt lagenliga ansvar för verksamheten och för arbetsförhållandena och trivseln på hemmet ej stå till svars med att låta förhållandena fortgå oförändrade.

Socialnämnden beslöt därför enhälligt att med stöd av ABT 70 § 10 mom. 1 och 2 under åberopande som saklig grund av ovannämnda samarbetsvårigheter och brist på samarbetsvilja att uppsäga L. från anställningen som föreståndare vid Wijkagården med den i avtalet angivna uppsägningstiden sex månader.

I en skrift som kom in till JO den 9 januari 1973 anförde L. klagomål i två hänseenden mot socialnämndens handläggning av uppsägningsärendet. Hon påtalade för det första, att hon inte innan ärendet avgjordes fått tillfälle att yttra sig över påståendena om samarbetsvårigheter och brist på vilja till samarbete. Hon hänvisade därvid till ett beslut av JO Lundvik den 6 oktober 1972 (se JO:s ämbetsberättelse 1973 s. 422),

vari JO uttalade att socialnämnden förfarit uppenbart felaktigt genom att besluta om disciplinär åtgärd (varning) mot henne utan att hon dessförinnan fått tillfälle att yttra sig. Men vidare hävdade hon, att nämnden handlat felaktigt när den vägrat henne att låta sig biträdas av lämplig person vid sammanträffanden med nämnden. I denna del uttalade hon att såväl hon som det biträde hon utsett, advokaten Carl Hultbom i Norrköping, upprepade gånger hade framhållit att hon varit villig att när som helst på lämplig tid sammanträffa med nämnden eller av den utsedda ledamöter. Det enda villkor som hon därvid hade ställt hade varit att Hultbom skulle biträda henne vid sammanträdena, eftersom hon inte känt sig stark nog att ensam träffa nämnden och personalens fackliga ombud. Hon hade nämligen i förväg känt till att det från personalens fackliga representanter vid sammanträdet skulle krävas att hon uppsades från sin tjänst. Men detta villkor hade nämnden vägrat uppfylla.

Efter remiss avgav socialnämnden yttrande.

L. yttrade sig ånyo i ärendet.

Det skall här antecknas, att L. anfört kommunalbesvär över socialnämndens beslut men att hennes talan ogillats såväl av länsstyrelsen som av regeringsrätten.

Ärendet avgjordes av JO Lundvik som därvid anförde.

Jag upptar till en början frågan, om socialnämnden var skyldig att bereda L. tillfälle att yttra sig innan den sade upp henne. I det sammanhanget vill jag också något beröra mitt beslut av den 6 oktober 1972 om förfarandet i disciplinärendet mot L. Vad jag vill säga är följande.

Förvaltningslagen innehåller i 14—20 §§ särskilda bestämmelser för vissa ärenden. Bland dessa bestämmelser ingår stadgandet i 15 §, att ärende — utom i vissa undantagsfall — ej får avgöras utan att sökande, klagande eller annan part underrättats om det som tillförts ärendet genom annan än honom själv och tillfälle beretts honom att yttra sig över det.

Enligt 2 § 2 är emellertid förvaltningslagen över huvud inte tillämplig på ärende hos kommunal myndighet, om ärendet avgörs genom beslut som överklagas genom kommunalbesvär eller besvär hos kommunal besvärsnämnd.

Av 54 § lagen om socialhjälp framgår, att socialnämnds beslut i ärende rörande meddelande av socialhjälp eller rörande avgift för vård i ålderdomshem överklagas genom s. k. förvaltningsbesvär. Såvitt rör beslut som meddelats av socialnämnd i annat ärende gäller enligt 76 § kommunallagen, att besluten — såvitt de ej är av rent förberedande eller verkställande art — kan överklagas genom kommunalbesvär eller, när fråga är om beslut bl.a. i ärenden om entledigande från kommunal tjänstebefattning eller om disciplinär åtgärd mot befattningshavare,

genom besvär hos kommunal besvärsnämnd där sådan finns inrättad.

Jag vill än ytterligare säga, att av 1 § förvaltningslagen följer att lagens föreskrifter och därmed även det nyssberörda stadgandet i 2 § 2 sätts å sido om avvikande bestämmelse meddelats av Kungl. Maj:t eller riksdagen. I 4 § lagen om socialhjälp har också stadgats, att 4 och 5 §§ förvaltningslagen (jävsbestämmelserna) skall utan hinder av vad som sägs i 2 § 2 förvaltningslagen äga tillämpning i samtliga ärenden hos socialnämnd. Någon motsvarande föreskrift om tillämpning av 15 § förvaltningslagen hos socialnämnd har emellertid icke meddelats.

Av vad jag nu sagt följer, att socialnämnds beslut i ärende om disciplinär bestraffning av tjänsteman eller uppsägning av sådan överklagas genom kommunalbesvär eller besvär hos kommunal besvärsnämnd. Följaktligen blir 15 § förvaltningslagen inte tillämplig i sådant ärende. (Att organiserad arbetstagare kan sakna besvärsmätt enligt lagen den 3 juni 1965 om inskränkning i rätten att föra talan mot offentlig arbetsgivares beslut är en sak för sig och inverkar ej på vad nu sagts, jfr angående besvärsmätt för annan kommunmedlem JO:s ämbetsberättelse 1973 s. 426.)

När jag i mitt beslut den 6 oktober 1972 — till stöd för påpekandet att socialnämnden förfor felaktigt genom att icke bereda L. tillfälle yttra sig innan nämnden vidtog disciplinär åtgärd mot henne — åberopade förutom annat även 15 § förvaltningslagen tog jag miste, vilket jag härmed beklagar. Stadgandet var inte tillämpligt i det då aktuella fallet. Emellertid var nämnden ändå, på grund av uttrycklig föreskrift i kollektivavtal och enligt allmänna rättsgrundsatser, skyldig att bereda L. tillfälle att yttra sig, vilket också framgår av mitt beslut. Min anmärkning mot nämndens sätt att handlägga ärendet kvarstår därför.

I nu förevarande fall rör det sig inte om disciplinär bestraffning utan om uppsägning. Såsom jag redan sagt är 15 § förvaltningslagen här inte tillämplig i ärende hos socialnämnd. Det kollektivavtal, ABT 70, som åberopats och som för L. gällt som enskilt tjänsteavtal stadgar inte skyldighet för nämnden att bereda tjänstemannen tillfälle till yttrande i sådant fall. Ej heller finns det i övrigt någon föreskrift som stadgar sådan skyldighet. Väl kan skäl anföras för att även på det område där 15 § förvaltningslagen ej ingriper uppsägning på grund av misskötsamhet, samarbetssvårigheter e.d. ej bör ske innan vederbörande fått tillfälle att yttra sig i någon form. Jag vill dock inte lägga det socialnämnden till last som fel att nämnden i detta mycket speciella fall — där försök dock gjorts att ta kontakt med L. — inte formligen beredde L. tillfälle att yttra sig innan man skred till uppsägning.

Vidkommande därefter frågan om rätt för L. att anlita biträde vill jag säga följande.

Enligt 6 § förvaltningslagen får den som för talan i ärende anlita ombud eller biträde.

Såsom framgår av det föregående var emellertid bestämmelserna i förvaltningslagen, däribland bestämmelserna i 6 §, inte tillämpliga på socialnämndens handläggning av förevarande uppsägningsärende.

Inte heller innehåller annan lag eller författning eller gällande avtal bestämmelser som uttryckligen gav L. rätt att anlita biträde vid sammanträffandena med nämnden.

Enligt vad socialnämnden anfört och enligt vad som framgår av kallelsen till sammanträdet den 23 november 1972 gällde detta inte frågan om uppsägning av L. utan samarbets- och trivselsfrågor på arbetsplatsen. Inte heller övriga av nämnden begärda sammanträffanden med L. synes ha direkt avsett uppsägning. Nämnden har hävdad att det kan vara olämpligt att de olika berörda parterna har med sig juridiska biträden vid sammanträde som endast avser en diskussion om sådana personliga förhållanden varom här var tal. Nämndens uppfattning framstår inte som orimlig och jag finner ej heller i denna del fog för kritik mot nämnden.

Utfärdande av tjänstgöringsbetyg

I en skrift som kom in till JO den 24 april 1972 klagade musikläraren Jan Bergström vid Västerviks kommunala musikskola på att musikledaren vid skolan Ivar Pierrou i ett tjänstgöringsbetyg den 14 maj 1971 givit honom vitsordet "Personligt: Mindre gott uppförande". Pierrou hade därvid enligt Bergström inte följt anvisningarna till det använda betygsformuläret. Bergström ansåg det utsiktslöst att på grund av detta tjänstgöringsbetyg erhålla ny anställning som musiklärare. För att visa hur andra personer bedömt hans pedagogiska gärning och övriga kvalifikationer som musiklärare bifogade Bergström avskrifter av sju intyg och fyra betyg.

Bergström företedde en kopia av tjänstgöringsbetyget. Detta är utskrivet på ett formulär som utgivits den 22 december 1958 av skolöverstyrelsen och som var avsett för lärare i folkskolan och grundskolans låg- och mellanstadium (utom övningslärare). Formuläret inleds med uppgifter om lärarens namn, tjänstgöringskommun och personnummer, vilka ifyllts av Pierrou. Därefter skall enligt formuläret i olika kolumner antecknas befattning, skolform och skoltyp, anställningstid och tjänstledighet. Pierrou har här noterat, i kolumnen "befattning" musiklärare, i kolumnen "skolform och skoltyp" de instrument som Bergström undervisade på och i kolumnen "anställningstid" 1/1-69—14/5-71. Enligt formuläret skall slutligen anges på vilket sätt läraren under den ifrågasvarande tjänstgöringen fullgjort sin tjänst. Enligt anvisningar på formulärets baksida skall därvid endast användas vitsorden gott och mindre

gott. Vitsordet beträffande lärarens sätt att fullgöra sin tjänst anses enligt anvisningarna även omfatta vitsord beträffande vederbörandes nit. Pierrou har här angivit att Bergström under sin tjänstgöring fullgjort sin tjänst på ett gott sätt. — Till dessa uppgifter, som således skall fyllas i på anvisade platser i formuläret, har Pierrou, såsom klaganden framhållit, nederst på blanketten fogat det av honom själv formulerade omdömet "Personligt: Mindre gott uppförande".

Efter remiss yttrade Pierrou följande.

För den frivilliga kommunala musikundervisningen finns inga regler för utfärdande av tjänstgöringsbetyg. Som också framgår av Bergströms åberopade betyg från andra arbetsplatser är förfarandet formlost och ofta mycket växlande. Då jag utfärdade mitt betyg till Bergström skedde detta på en blankett uppgjord av skolöverstyrelsen, i första hand avsedd för grundskolans låg- och mellanstadium. Även om jag kanske borde undvikit denna blankett kan det väl knappast åberopas mot mig att jag inte använt de på blanketten närmare föreskrivna vitsorden. Det är obestriddigt, att jag i ett tjänstgöringsbetyg för lärare i den kommunala musikundervisningen äger rätt — i fall sakliga skäl föreligger — att utfärda vitsord på sätt som skett.

Som framgår av p. 4 i bifogade promemoria, upprättad av musikenämnden, har ifrågavarande tjänstgöringsbetyg annullerats, varför det samma inte som Bergström framhåller kan skada honom vid sökande av tjänst.

I den av Pierrou åberopade promemorian, som utarbetats den 26 november 1971 av musikenämndens arbetsutskott, uttalade utskottet inledningsvis att utskottet tagit del av skrivelser från Bergström och en annan musiklärare samt haft muntliga samtal med ytterligare två andra musiklärare och med Pierrou. Utskottet konstaterade att det rådde starka motsättningar inom musikskolan och erinrade allvarligt alla anställda, inklusive musikledaren, om nödvändigheten av ett korrekt uppträdande i tjänsten och ådagaläggande av ömsesidig hänsyn och respekt samt efterlyste samarbetsvilja. Utskottet meddelade avslutningsvis besked i vissa aktuella frågor, varvid under p. 4 angavs, att under år 1971 utfärdade tjänstgöringsbetyg annullerades och att betyg i fortsättningen utfärdades av ordföranden och musikledaren i samråd.

Ytterligare utredning gjordes. Därvid uppgav musikenämndens ordförande ämnesläraren Erik Mansfeld bl. a. att beslutet att annullera tjänstgöringsbetygen skedde i samförstånd med Pierrou och att musikenämnden enhälligt godkänt de olika av arbetsutskottet enligt förenämnda promemoria vidtagna åtgärderna.

Vid ärendets avgörande anförde ställföreträdande JO Sverne.

Tjänstgöringsbetyg är i huvudsak avsett att användas som en merithandling av den som betyget gäller, t. ex. vid sökande av annan anställning, och att tjäna som vägledning för en blivande arbetsgivare, när

denne bedömer sökandens kvalifikationer i samband med beslut om anställning. Det är sålunda uppenbart att tjänstgöringsbetyget är en mycket viktig handling. Med hänsyn härtill är det av stor betydelse att den betygsutfärdande tjänstemannen eller myndigheten, särskilt vid avgivande av värderande omdömen, vinnlägger sig om att iakttäta objektivitet.

Det ligger emellertid i sakens natur att tjänstgöringsbetyg i vad det innehåller vitsord ofta måste — även om utfärdaren vinnlägger sig om objektivitet — ganska starkt präglas av subjektiva värderingar och att prövningen av sådana frågor därför i och för sig lämnar ett tämligen vitt utrymme för olika meningar (jfr JO:s ämbetsberättelse 1965 s. 413). Vad jag kan pröva i ärendet är därför endast om Pierrou vid den gjorda värderingen iakttagit rimlig objektivitet och beaktat alla relevanta omständigheter (jfr JO:s ämbetsberättelse 1970 s. 125).

Vid bedömandet av sistnämnda fråga kan först konstateras att Bergström fått goda vitsord från tidigare anställningar och skolor enligt de intyg och betyg han företett i ärendet. Jag kan vidare inte befria mig från intrycket att de starka motsättningar som enligt musiknämndens i ärendet redovisade promemoria rått inom skolan kommit att återspeglas i Pierrous förevarande tjänstgöringsbetyg. Med stöd enbart av den utredning som hittills införskaffats i ärendet kan jag likväl inte ta bestämd ställning till om Pierrou vid avgivandet av vitsordet om Bergströms uppförande brustit i rimlig objektivitet. Ytterligare utredning skulle erfordras härför. Med hänsyn till att det ifrågavarande tjänstgöringsbetyget sedermera annullerats, att musiknämnden anmodat berörda parter att i fortsättningen vinnlägga sig om ett gott samarbete samt att nya principer för utfärdande av betyg bestämts kan jag dock inte finna att det föreligger tillräckliga skäl för att vidtaga kompletterande utredning i frågan.

Däremot vill jag något närmare kommentera användandet av det ifrågavarande betygsformuläret och sättet härför.

Det finns inga särskilda blanketter med tillhörande anvisningar när det gäller tjänstgöringsbetyg för musiklärare vid kommunala musikskolor. Det kan vid sådant förhållande inte anses felaktigt att Pierrou använde sig av en av skolöverstyrelsen utfärdad blankett för tjänstgöringsbetyg för lärare i allmänhet.

När nu blanketten faktiskt användes var det emellertid otvivelaktigt ägnat att väcka speciell uppmärksamhet att, såsom skedde, vid sidan av det vitsord, som enligt formuläret skulle lämnas rörande sättet att fullgöra tjänsten, vitsord avgavs också i annat hänseende, som inte förutsetts i formuläret, och därtill ett negativt sådant. Även om omdömet i och för sig skulle ha varit riktigt — vilket jag enligt vad jag förut uttalat inte kan bedöma — måste det ändå anses olämpligt att det lämnades i så utmanande form som här var fallet. Ansågs det moti-

verat att vitsordet avgavs, borde enligt min mening tjänstgöringsbetyget ha skrivits utan användande av formulär, och därvid borde Bergströms positiva och negativa egenskaper ha beskrivits något mer utförligt och nyanserat med angivande av de omständigheter på vilka värderingarna grundades (jfr JO:s ämbetsberättelse 1970 s. 378—379). Med hänsyn till att uttryckliga regler och anvisningar för utfärdande av tjänstgöringsbetyg saknas, vill jag dock inte beteckna Pierrous förfarande i detta hänseende som tjänstefel.

Avslutningsvis vill jag — mot bakgrunden av musiknämndens utredning — ta upp frågan om det med hänsyn till det starka motsatsförhållande, som uppenbarligen rådde mellan Pierrou och Bergström, var lämpligt att Pierrou utfärdade tjänstgöringsbetyg för Bergström. Bestämmelserna i kommunallagen upptar endast s.k. intressent- och släktskapsjäv (se 16 och 37 §§ andra stycket kommunallagen), varom inte var fråga. Någon formell jävssituation förelåg alltså inte i detta fall. Vidare är att märka att Pierrou torde ha varit den ende i överordnad ställning vid skolan, som med säkerhet kunde bedöma Bergströms egenskaper som lärare. Detta förhållande utesluter dock inte att betygsättningen kunde ha gjorts av nämnden eller dess ordförande efter hörande eller i samråd med Pierrou, varvid vissa garantier torde ha vunnits mot att motsättningarna mellan Pierrou och Bergström fått påverka betygsättningen i alltför hög grad. Jag vill i detta sammanhang erinra om att den s.k. betygsutredningen i sitt betänkande Tjänstgöringsbetyg (SOU 1970:28 s. 53) framhållit att handläggningen av betygsärendena inte bör splittras i alltför hög grad och att ett visst avstånd mellan den som skall betygsättas och betygsättaren även är ägnat att minska subjektiviteten i bedömningen. Sedan musiknämnden kommit på det klara med rådande misshälligheter har den beslutat att betyg i fortsättningen skall utfärdas av ordföranden i samråd med musikledaren. Jag finner beslutet välbetänkt.

Vissa övriga ärenden

Delgivning av beslut i tjänstetillsättningsärende

I en skrift som kom in till JO den 28 december 1972 anförde M. klagomål över konsumentverkets sätt att delge beslut i ett tjänstetillsättningsärende. Enligt M. hade beslutet endast tillkännagetts genom anslag varjämte han hade fått en skrivelse från organisationskommittén för konsumentverket, daterad den 22 december 1972, som blott innehöll en upplysning att den av honom sökta befattningen i verket tillsatts med annan, ej namngiven sökande, samtidigt som ansökningshandlingarna hade återsänts. M. frågade om inte 18 § förvaltningslagen gällde

även i tjänstetillsättningsärenden vilket i så fall betydde att sökande måste få en personlig underrättelse om beslutet med besvärshänvisning. Eftersom, enligt vad M. avslutningsvis uttalade, även andra myndigheter fortsatte med att tillkänna beslut i tjänstetillsättningsärenden enbart genom anslag, hemställde han att JO uttalade sig principiellt i frågan om tillämpning av förvaltningslagen i sådana ärenden.

I ärendet införskaffades direktiv, fastställda av Kungl. Maj:t i konselj den 24 mars 1972, för organisationskommittén för det fr.o.m. den 1 januari 1973 inrättade konsumentverket (jfr Riksdagsberättelsen 1973 s. 403).

Sedan utredning verkställdes anförde JO Lundvik.

I 18 § första stycket förvaltningslagen föreskrivs, att sökande, klagande eller annan part skall underrättas om innehållet i beslut varigenom myndighet avgör ärende om det ej är uppenbart obehövt. Enligt samma lagrum skall han även, om det är uppenbart att beslutet går honom emot, underrättas om vad han har att iaktta vid talan mot beslutet. I dessa bestämmelser ligger ett krav på personlig underrättelse till parten.

12 § andra stycket förvaltningslagen innehåller en allmän regel om besvärstid. Enligt denna skall besvärshandlingen ha kommit in till vederbörande myndighet inom tre veckor från den dag då klaganden fick del av beslutet. En person anses ha fått del av ett beslut då han personligen underrättas om det (jfr Bertil Wennergrens bok *Handläggning*, s. 108).

I 1 § förvaltningslagen behandlas frågan om lagens tillämpningsområde. I andra stycket sägs, att om i lag eller författning som beslutats av Konungen eller riksdagen meddelats bestämmelse som avviker från förvaltningslagen, den bestämmelsen skall gälla.

Beträffande tillsättning av tjänst finns vissa regler meddelade i statstjänstemannastadgan. I 12 § föreskrivs att tillkännagivande om myndighets beslut om tillsättning av tjänst (som kungjorts ledig i viss ordning, jfr dock även 13 §) genast skall anslås enligt 10 § andra stycket, dvs i myndighetens lokal, med uppgift om den dag då anslaget skedde. Vidare föreskrivs i 13 a § att besvärshänvisning skall anslås samtidigt med beslutet.

Dessa bestämmelser i statstjänstemannastadgan om tillkännagivande av myndighetens tillsättningsbeslut med besvärshänvisning är sådana i 1 § andra stycket förvaltningslagen åsyftade bestämmelser, som avviker från vad som eljest skulle gälla enligt förvaltningslagen. Tillkännagivandet genom anslag är avsett att ersätta den underrättelse om beslut och om besvärshänvisning, varom stadgas i 18 § förvaltningslagen. Se härom departementschefens uttalande vid 18 § förvaltningslagen i prop. 1971: 30, del 2 s. 502.

Vad gäller utgångspunkten för beräkningen av besvärstiden föreskrivs i 18 § tredje stycket allmänna verksstadgan, att i fråga om sådant beslut om tjänstetillsättning, som tillkännages genom anslag, besvärstiden räknas från den dag då anslaget skedde hos den myndighet som meddelat beslutet. Även här föreligger sålunda en bestämmelse, som på grund av föreskriften i 1 § andra stycket förvaltningslagen tar över

förvaltningslagens basregler, i detta fall den förut nämnda föreskriften i 12 § andra stycket om att besvärstiden skall räknas från den dag då klaganden fick personlig underrättelse om beslutet. — Enligt 1 § allmänna verkstadgan skall den tillämpas på statsmyndighet i den mån Kungl. Maj:t bestämmer. I direktiven för organisationskommittén hade Kungl. Maj:t förordnat, att för kommittén i tillämpliga delar skulle gälla bl.a. föreskrifterna i 18 § stadgan, varvid där avsedd besvärstid skulle räknas från den dag då anslaget skedde i handelsdepartementets lokaler.

Av det anförda framgår, att organisationskommittén iakttagit sina skyldigheter i berörda hänseenden genom anslag i den ordning som anges i 12 och 13 a §§ statstjänstemannastadgan och i direktiven för kommittén samt att besvärstiden skall räknas från den dag då anslaget skedde i vederbörlig ordning.

M. har kritiserat den här beskrivna ordningen för underrättelse i tjänstetillsättningsärenden, vilken medför att sökanden tvingas att själv hålla reda på när myndigheten meddelar och anslår beslut i ärendet.

Anledningen till att skyldighet ej ålagts statsmyndighet att i tjänstetillsättningsärende tillstålla varje sökande en personlig underrättelse om beslutet med besvärshänvisning torde vara att i de fall där ett mycket stort antal sökande anmält sig en sådan skyldighet skulle bli alltför betungande för myndigheten. I sådana fall då endast ett fåtal sökt en tjänst och det inte innebär något större besvär för myndigheten att särskilt underrätta var och en av dem om beslutet, talar enligt min mening goda skäl för att myndigheten visar sökandena det tillmötesgåendet att den ger dem sådan underrättelse.

Enligt vad jag under hand inhämtat hade till organisationskommittén inkommit ett mycket stort antal ansökningar till de ledigförklarade tjänsterna vid det nybildade konsumentverket. Det var enligt uppgift inte praktiskt möjligt att före besvärstidens utgång hinna personligen underrätta alla sökanden, som inte fått tjänst.

Med hänsyn till det anförda kan enligt min mening någon kritik inte riktas mot att organisationskommittén begränsat sig till att tillkännage beslutet och besvärshänvisningen genom anslag.

Är tjänsteman skyldig återbetala lön i den mån den utbetalats med för högt belopp?

Kammarkollegiet är, jämte försvarets civilförvaltning, bevakningsmyndighet enligt kungörelsen (1965:921) om bevakning och avskrivning av vissa statens fordringar, m.m. I denna sin egenskap skall kammarkollegiet lämna övriga myndigheter råd och anvisningar om bevakning och indrivning av fordringar.

Vid JO Lundviks inspektion av kammarkollegiet berättade t.f. förste advokatfiskalen Astrid Charpentier följande:

Felaktiga utbetalningar av lön eller arvode förekom ganska ofta. Under år 1972 hade hon gjort en enkät om saken hos ett antal myndigheter. Svaren visade, att myndigheterna hade olika praxis i frågan om återbetalning skulle krävas eller icke. Charpentier hade även skrivit ett förslag till kollegiets cirkulärskrivelse med anvisningar. Anvisningarna

skulle gå ut på att krav alltid borde framställas men att, om vederbörande vägrade att betala igen medlen under påstående att han varit i god tro eller förbrukat medlen, det fortsatta förfarandet borde få bero av omständigheterna. — Förslaget hade hittills inte föranlett någon kollegiets åtgärd.

JO tog sedermera upp frågan vid ett samtal med kollegiets chef. JO sade.

I äldre tider ansågs självklart, att en tjänsteman som uppburit lön med för högt belopp utan vidare var skyldig att återbära det felaktigt utbetalda. Sedermera har emellertid högsta domstolen i två uppmärksammade rättsfall (NJA 1955 s. 310 och 1958 s. 475) frångått denna strikta ståndpunkt och förklarar, att tjänstemännen i fråga vilka i god tro uppburit och förbrukat utbetalda lönebelopp icke kunde förpliktas återgälda vad som utgått för mycket. I båda fallen togs hänsyn till föreliggande särskilda omständigheter. Det är därför ovisst, vilken räckvidd prejudikaten skall anses äga. Något senare rättsfall i just denna fråga synes inte föreligga. Fallet NJA 1970 s. 539, som rör felaktigt utbetald skördeskadeersättning, förtjänar dock nämnas i detta sammanhang. Ett antal jordbrukare förpliktades här att återgälda kronan belopp som utbetalats av misstag. Högsta domstolen framhöll i sin dom bl.a. att de i vart fall inom mycket kort tid efter betalningen fått veta eller haft skälig anledning antaga att betalningen var felaktig. I frågan om skyldighet att återbetala lön som utgått med för högt belopp vill JO vidare hänvisa till prop. 1970:94 s. 41 samt Walin—Rydin, Förmånsrättslag, lönegaranti, kvittning mot lön m.m. s. 179 och Sigeman, Kvittningslagen s. 84 f. — Sammanfattningsvis kan sägas, att rättsläget är delvis oklart men att det numera ingalunda kan antagas att tjänsteman utan vidare är pliktig återbära vad som utgått för mycket. JO kan inte finna det tilltalande, om man — såsom föreslagits i en inom kollegiet upprättad handling — alltid skulle framställa krav på återbetalning när lön utgått med för stort belopp. JO vill rekommendera att man — gärna i samförstånd med vederbörande organisationer — låter några typfall gå till rättegång och driver saken upp till högsta domstolen så att man får några prejudikat att rätta sig efter.

Uppsägning av e.o. lärare utan bärande skäl. De angivna skälen missvisande

Filosofie magistern A. som var anställd som extra ordinarie adjunkt vid grundskolan i Årjäng sedan den 1 juli 1968, uppsades den 24 mars 1971 av skolstyrelsen i Årjängs kommun från sin anställning vid skolan, "då fortsatt tjänstgöring inte kan garanteras". Uppsägningen gällde entledigande från den 30 juni 1971. A., som i sin filosofie ämbetsexamen hade historia och geografi som huvudämnen, hade genomgått praktisk-pedagogisk utbildning i dessa ämnen. Enligt ett av t.f. rektorn Bengt Nilsson utfärdat tjänstgöringsbetyg den 16 juni 1971 hade hon fullgjort tjänsten på ett gott sätt. A. anförde inte besvär över uppsägningen.

Den 11 oktober 1971 inkom A. med en skrift, i vilken hon anmälde

skolstyrelsens förfarande vid uppsägningen till JO. Hon hänvisade därvid till vad distriktsombudsmannen i Lärarnas Riksförbund Ivar Håkansson anfört i en bifogad skrift. I denna redogjorde Håkansson för uppsägningen av A. Han uppgav vidare, att skolstyrelsen vid uppsägningen ej haft grunder för att anse det organisatoriska underlaget för tjänsten oåterkalleligen förlorat och att uppsägningen skett "för säkerhets skull".

Yttranden inhämtades från skolstyrelsen i Årjäng och från länskolnämnden i Värmlands län.

Skolstyrelsen anförde bl.a. följande.

Enligt 36 § kommunaltjänstemannastadgan får uppsägning ske om tjänsteman visat bristande lämplighet för tjänsten eller om det finns anledning att dra in tjänsten. Skolstyrelsen hade skäl att dra in tjänsten på grund av bristande tjänsteunderlag. Det hade även framkommit att A. hade påtagliga disciplinära problem. Med hänsyn till att tjänsteunderlaget syntes försvinna ansåg skolstyrelsen det emellertid vara rimligt att ej påtala A:s sätt att fullgöra sin tjänst utan låta henne få tillfälle att söka annan tjänst och ompröva sina möjligheter.

Vid ärendets avgörande anförde ställföreträdande JO Sverne.

Enligt 36 § kommunaltjänstemannastadgan (1965:602), vilken är tillämplig i förevarande fall, får tjänsteman, som är förordnad tills vidare, efter skriftlig uppsägning skiljas från tjänsten. Uppsägning får ske endast om tjänstemannen visat bristande lämplighet för tjänsten eller det finnes anledning att draga in denna eller uppsägningen av annat skäl är påkallad från allmän synpunkt.

A:s tjänst var en extraordinarie tjänst. En sådan tjänst anses traditionellt medföra ett starkare anställningsskydd än icke-ordinarie tjänster i allmänhet. En innehavare av en extraordinarie tjänst åtnjuter visserligen inte i likhet med innehavaren av en ordinarie tjänst ett absolut uppsägningsskydd men typiskt sett krävs det starka skäl för en uppsägning. Arbetsgivaren förväntas ta särskild hänsyn till den som anställts på en extraordinarie tjänst, därför att arbetsgivaren just genom att tjänsten betecknas så förutsättes ha ställt i utsikt att anställningen skall vara av fastare slag än en extra tjänst eller annan icke-ordinarie tjänst. Den anställde anses vidare till följd härav med fog kunna lita på att tjänsteförhållandet består om det inte är uppenbart att det organisatoriska underlaget oåterkalleligen gått förlorat. Arbetsgivaren bör därför inte utan tvingande skäl använda sig av möjligheten att vid minskat tjänsteunderlag säga upp och skilja lärare från sådan tjänst.

I förevarande fall har skolstyrelsen i sitt beslut såsom skäl för det samma allenast åberopat, att fortsatt tjänstgöring ej kunde garanteras. Härmed har enligt vad skolstyrelsen uppgivit i sitt yttrande avsetts att tjänsteunderlaget var så vikande att fortsatt anställning ej kunde beredas.

Av vad länskolnämnden anfört och av vad som upplysts i studie- rektorn B. Nilssons, till skolstyrelsens yttrande fogade promemoria framgår emellertid att möjligheter funnits att tilldela A. så många

veckotimmars undervisning att fortsatt anställning kunnat beredas henne. Att uppsägning skett på grund av bristande tjänsteunderlag synes följaktligen ej godtagbart. Om uppsägningen — såsom numera uppgivits — i själva verket grundat sig på att A. ansetts olämplig för tjänsten kan å andra sidan ej godtagas, att skolstyrelsen i beslutet om uppsägningen angivit ett helt annat skäl. Att A. skulle varit olämplig för tjänsten motsäges för övrigt av det betyg som utfärdats för A.

Enligt min mening har skolstyrelsen betänkligt brustit i fråga om det ansvar som en arbetsgivare bör hysa för en innehavare av extraordinarie tjänst. A. har emellertid ej överklagat beslutet och klagomålen hit synes vara av mera principiell karaktär. Med hänsyn härtill och till övriga omständigheter anser jag mig kunna låta bero med en erinran till skolstyrelsen i Årjäng om att uppsägning från extraordinarie anställning ej må ske utan bärande skäl samt att skälen för uppsägningen icke får angivas på ett missvisande sätt.

Kravet på skriftlig form vid uppsägning från anställning

En person klagade hos JO bl.a. över att A.C. uppsagts från anställning hos allmän försäkringskassa utan föregående skriftlig uppsägning.

Utredning verkställdes.

Vid ärendets avgörande anförde ställföreträdande JO Sverne såvitt nu är i fråga.

När det gäller uppsägningen av A.C. enligt överenskommelsen om tillfällig personal finns däremot bestämmelser i 36 § kommunaltjänstemannastadgan. I dessa föreskrives skriftlig uppsägning, vilket till yttermera visso även angivits i A.C:s anställningsbevis.

Man kan diskutera om kravet på skriftlig form endast är en ordningsföreskrift eller om det är ett oavvisligt krav vars underlåtande medför att uppsägningen blir ogiltig. Såsom riksförsäkringsverket påpekat finns inga klara uttalanden i frågan i förarbetena till statstjänstemanna- och kommunaltjänstemannalagarna. Däremot har, såsom verket likaledes framhållit, i den redogörelse för nuvarande förhållanden som intagits i ovannämnda proposition 1973:129 (s. 27) den ifrågasvarande föreskriften uppgetts vara "ett formkrav, vars underlåtande medför att uppsägningen blir ogiltig". Jag vill i detta sammanhang vidare erinra om att det i den av Lidbeck m.fl. år 1970 utgivna kommentaren till 1965 års statstjänstemannalag, Statens tjänstemän, har uttalats (s. 157) att kravet på skriftlig form inte endast är en ordningsföreskrift och att uppsägningen sålunda blir ogiltig om inte kravet iakttagits. För egen del anser jag att denna uppfattning är uttryck för gällande rätt på området.

Mot bakgrunden av det anförda får övervägas om uppsägningen av A.C. uppfyller kravet på skriftlig form. Som förut nämnts försiggick uppsägningen på det sättet att uppsägningsdagen, anledningen till uppsägningen och sista anställningsdagen angavs på personalkortet, varefter företrädare för arbetsgivaren och A.C. tecknade sina namn i särskilda kolumner invid nyssnämnda uppgifter. När A.C. skrev sitt namn på personalkortet finns inte angivet, men det finns ingen anledning att anta att detta skett senare än på uppsägningsdagen.

Såsom förut framhållits är syftet med kravet på skriftlig form bl.a. att förebygga tvister om huruvida och när uppsägning skett. Det i ären-

det praktiserade uppsägningsförfarandet uppfyller formellt kravet på skriftlig form och tillgodoser det angivna syftet med detta krav, möjligen med undantag av att det inte riktigt klart angivits när A.C. tecknade sitt namn på uppsägningshandlingen-personalkortet. Jag kan därför inte finna annat än att uppsägningen är giltig.

Även om uppsägningen är giltig kan likväl ifrågasättas om inte densamma bort ske på det sätt som är brukligt vid uppsägningar, nämligen genom att skriftlig handling tillställdes A.C. Härvid är dock att märka att bestämmelserna i förvaltningslagen om beräkning av utgångspunkten för besvärstiden (12 §) och om underrättelse om beslut (18 §) egentligen inte kräver mer än att parten bevisligen fått en personlig underrättelse i någon form om beslutet och således inte att han förmligen fått del av en fullständig expedition rörande beslutet (se prop. 1971:30 del 2 s. 417--418 och 501—502). Det i ärendet tillämpade uppsägnings sättet uppfyller sålunda även de krav som förvaltningslagen ställer i fråga om underrättelse om beslut och beräkning av besvärstid, i sistnämnda hänseende dock även här med reservation för att dagen för A.C:s undertecknande av uppsägningshandlingen kunde ha angivits klarare.

Stadsombudsmans bisysslor

En person påtalade hos JO att stadsombudsmannen S. sysslade med inkassoverksamhet och undrade om detta var lämpligt med hänsyn till hans befattning.

Utredning verkställdes, varav framgick att S. var ombud för vissa köpmannaföreningar och i denna sin egenskap hade att lämna soliditetsupplysningar och verkställa eventuella inkasseringar. Det upplystes, att verksamheten var av ringa omfattning, cirka fem soliditetsupplysningar per år och ytterst sällan någon inkassering.

Vid ärendets avgörande anförde JO Lundvik.

Statstjänstemannalagen, statstjänstemannastadgan och kommunaltjänstemannastadgan upptar vissa allmänna regler om tjänstemäns rätt till bisysslor. Ingen av dessa författningar är emellertid tillämplig på S. såsom stadsombudsman. Inte heller innehåller, enligt vad jag under hand erfarit, kommunens reglementen några föreskrifter i ämnet. De enda uttryckliga bestämmelser om bisysslor som gäller för stadsombudsman är de av S. åberopade föreskrifterna i 8 § i 1970 års kollektivavtal för kommunala tjänstemän, ABT 70.

Enligt sistnämnda paragraf är tjänsteman skyldig att efter anfordran anmäla bisyssla och lämna de uppgifter, som arbetsgivaren anser erforderliga för bisysslas bedömning. Där arbetsgivaren finner bisysslan inverka hindrande för arbetsuppgifterna eller kunna påverka tjänstemannens handläggning av ärenden i tjänsten, äger arbetsgivaren, enligt vad i paragrafen vidare stadgas, meddela förbud mot bisysslans utövande.

S. har i sina remissvar uppgivit att staden ursprungligen medgivit honom att driva privat verksamhet och att medgivandet därefter ej återkallats. Under hand har han vidare uttalat, att kommunen väl känt till just det uppdrag, varom nu var fråga, och att kommunen inte avkrävt honom anmälan och uppgifter om uppdraget, än mindre meddelat honom förbud mot att utöva detsamma.

Med hänsyn till vad sålunda framkommit och den förevarande bisysslans art finner jag ej grund för något mitt ingripande.

Myndighets skyldighet att lämna information om oillättna bisysslor

Enligt 37 § första stycket statstjänstemannastadgan skall myndighet på lämpligt sätt informera tjänstemännen om vilka bisysslor eller slag av bisyssla som enligt myndighetens bedömning ej är förenliga med 13 § statstjänstemannalagen.

JO Lundvik har vid inspektioner funnit anledning att bringa stadgan-
det i erinran. Vid inspektion av riksskatteverket förcteddes en där upp-
rättad promemoria i bisysslofrågan. JO sade:

Promemorian innefattar i huvudsak endast en redogörelse för gällan-
de författningsbestämmelser och Kungl. Maj:ts praxis i vissa dispens-
ärenden. Promemorian kan därför inte anses motsvara kraven enligt
37 § statstjänstemannastadgan på att myndigheten skall informera
tjänstemännen om vilka bisysslor eller slag av bisyssla som enligt myn-
dighetens bedömning ej är förenliga med 13 § statstjänstemannalagen.
Kammarrätten i Stockholm har gett sina anställda sådan information.
Den kanske kan tjäna som ledning för riksskatteverket vid utarbetandet
av en ny promemoria.

Vid JO:s inspektion av kammarkollegiet uppgavs, att informationen
till personalen om bisysslors tillåtlighet lämnats muntligen. JO Lundvik
anförde härom.

Bestämmelserna i 37 § statstjänstemannastadgan anger inte närmare
hur informationen skall lämnas. Det kan därför inte anses direkt fel
att lämna den muntligen. JO vill dock rekommendera att informatio-
nen lämnas skriftligen. Det har visat sig, att det ingalunda är lätt att
ange vilka bisysslor som tjänstemännen ej bör få ägna sig åt. En blott
muntlig information blir snart nog bortglömd, åtminstone såvitt rör
detaljerna. Den når vidare inte de tjänstemän som anställas efter det
informationen givits. Om information ges endast muntligen, bör man
i allt fall tillse att den upprepas med lämpliga mellanrum, t. ex. vart-
annat år.

Byggnads- och planväsendet

Byggnadsnämnds bundenhet av länsstyrelsens beslut

I ett byggnadslovsärende förekom bl.a. följande. Byggnadsnämnden hade avslagit en ansökan om byggnadslov för uppförande av bostadshus över vilket beslut besvär anfördes hos länsstyrelsen. Av länsstyrelsens beslut framgick att husets placering inte kunde anses strida mot de funktions- och utseendesynpunkter som nämnden på grund av stadgandena i 38 § byggnadsstadgan hade att beakta. Länsstyrelsen undanröjde det överklagade beslutet och återförvisade målet till byggnadsnämnden för ny handläggning. Byggnadsnämnden meddelade därefter avslag på vad som får uppfattas vara samma grund som tidigare underkänts av länsstyrelsen, nämligen att förslaget stred mot föreskrifterna i 38 § byggnadsstadgan.

Vid ärendets avgörande uttalade ställföreträdande JO Sverne följande.

I de fall en högre instans efter besvär undanröjer en underordnad myndighets utslag och i stället för att själv meddela det gynnande beslutet återförvisar målet kan det som regel ej anses godtagbart, att den underordnade myndigheten vidmakthåller sin tidigare uppfattning och meddelar nytt avslag på samma grund som underkänts av den högre instansen (se Ole Westerberg: Om rättskraft i förvaltningsrätten s. 277 f). Byggnadsnämnden förfor följaktligen enligt min mening felaktigt, då den ånyo avslog klagandens ansökan på en av högre instans redan underkänd grund. Om byggnadsnämnden inte delade länsstyrelsens uppfattning i frågan sådan denna kom till uttryck i länsstyrelsens beslut den 19 december 1968, borde nämnden, i stället för att vidmakthålla sin inställning på sätt som skedde, ha anfört besvär över nämnda beslut.

Förvaltningslagens tillämpning på ärenden inom byggnadsväsendet

I ett ärende rörande klagomål mot byggnadsnämnd samt i ett inspektionsärende iakttogs, att förvaltningslagens regler angående meddelande av besvärshänvisning inte följts av byggnadsnämnderna. I klagörendet hade byggnadsnämnden beviljat två grannar till NN byggnadslov för staket och murar vilka anordningar, enligt NN:s uppfattning, skymde hans utsikt. Byggnadsnämnden förklarade i infordrat yttrande att de beslut NN förklarat sig missnöjd med ej gått emot dem på vars ansökan besluten fattats. Någon besvärshänvisning hade därför nämnden ej ansett erforderlig.

Vid ärendets avgörande uttalade JO Lundvik i anslutning härtill följande.

Jämlikt 18 § första stycket förvaltningslagen skall sökande, klagande eller annan part underrättas om innehållet i beslut varigenom myndig-

het avgör ärende om det ej är uppenbart obehövt. Är det uppenbart att beslutet går honom emot, skall han även underrättas om vad han har att iakttaga vid talan mot beslutet. NN, som fört talan i de bägge ärendena angående byggnadslov och därvid yrkat att anläggningarna skulle borttagas eller ändras, får anses ha varit sådan part varom 18 § första stycket förvaltningslagen talar. Besluten har uppenbarligen gått NN emot. Enligt min mening har det därför ålegat byggnadsnämnden att meddela NN besvärshänvisning. Att nämnden underlåtit att ge NN besvärshänvisning beror — av nämndens till mig avgivna yttrande att döma — på ett missförstånd i fråga om lagtextens innebörd. Om beslut ej går sökanden emot, behöver han ej ha besvärshänvisning, men det kan ju — som i detta fall — finnas en motpart som tappar och då skall motparten få en besvärshänvisning.

I inspektionsärendet hade iakttagits att byggnadsnämnd i ett flertal fall där beslutet gick sökanden emot ej meddelat besvärshänvisning. I något av fallen syntes dock beslutet vara av den karaktär att talan däremot enligt 71 § 1 mom. andra stycket byggnadsstadgan ej fick föras.

Sedan byggnadsnämnden avgivit yttrande i saken, anförde JO Lundvik.

Enligt 18 § förvaltningslagen skall myndighet som meddelat beslut vilket uppenbarligen går sökande emot meddela besvärshänvisning. En förutsättning härför är givetvis att beslutet kan överklagas. Skyldighet att upplysa om att visst beslut, enligt vad därom är föreskrivet, ej får överklagas har icke stadgats. Med hänsyn till vad byggnadsnämnden uppgivit och då jag förutsätter att nämnden fortsättningsvis meddelar besvärshänvisning i samtliga de fall där besluten går sökanden emot och kan överklagas, låter jag det stanna vid ett påpekande om vikten av att förvaltningslagens regler i hithörande sammanhang noggrant iakttas.

Skolärenden

Avlyssningsanordning på skoltoalett

I artiklar publicerade i Aftonbladet den 10 och 11 mars 1973 uppgavs att eleverna vid Skansenskolan i Mörbylånga avlyssnades genom en hemlig mikrofon på skoltoaletten. Mikrofonen skulle ha installerats med anledning av omfattande skadegörelse och mobbning på toaletten. Skolstyrelsen skulle ha varit ovetande om avlyssningsanordningen.

Saken togs upp av JO Wennergren och remitterades till länskolnämnden i Kalmar län, som från skolstyrelsen i Mörbylånga kommun inhämtade bl.a. att Skansenskolans toaletter, som används endast av högstadiel elever, varit utsatta för omfattande skadegörelse, som vållat skolstyrelsen stora problem och medfört höga reparationskostnader. Vid skolan förekom vidare mobbning, som under senare år tenderat att öka och som var mycket svår att komma till rätta med.

Beträffande de aktuella toaletterna upplystes.

Den etapp av Skansenskolan, i vilken de här aktuella toaletterna är inrymda, byggdes under åren 1953—55, och densamma avsåg att tillgodose högstadiets i den storkommun Mörbylånga, som bildades den 1 jan. 1952, krav. Toaletten var en samlingstoalett där WC-stolarna ordnats i "hytter" vid två motsatta väggar, medan återstående två väggar den ena försetts med tvättställ och den andra med urinoarrännor. Ett större öppet utrymme var tillgängligt mitt på golvet. Pojk- och flicktoaletter var i stort byggda på samma sätt.

Vad gäller ombyggnaden av toaletterna 1972 uppgavs bl.a.

Vid utformningen av toaletten måste särskild hänsyn tagas till två faktorer dels förebyggande åtgärder mot olika former av övergrepp elever emellan dels måste toaletten byggas så att skadegörelse av tidigare typer i möjligaste mån skulle förhindras. Beträffande det sistnämnda må endast anföras: Tak och väggar utfördes med räfflig TT-klinker för att motverka klotter samt för att det ej skulle synas om eleverna som tidigare eldade med pappershanddukar och därmed klotttrade i taket. Handfat, urinoarer och toalettstolar är av rostfri plåt samt extraförstärktes med ytterligare konsoler. El.-belysning består av gallerförsedda lampor av den typ som användes i kulvertar. Beträffande mobbning och andra övergrepp elever emellan var problemet betydligt svårare. För att förhindra att alltför många elever samlades i förummet minskades den nu renoverade toaletten till c:a 1/4 av tidigare utrymme. Dörrarna in till de två toalettstolarna gjordes i 3 mm järnplåt samt försågs med lås och regler omöjliggörande att någon utifrån kunde komma in medan toalettstolarna användes. Ytterdörren försågs med magnetlås. En tvåvägs porttelefonanläggning av märket Telcall installe-

rades dels i skolvärdinnornas expedition och dels i förrummet till pojktoaletten. Portdelen, som placerades i pojktoalettens förrum, byggdes in i en nisch i väggen strax under taket och förseddes med skyddsgaller mot överkan. Såväl galler som bakom detsamma befintlig högtalare placerades fullt synliga. Anledningen till placeringen var att bereda eleverna möjlighet att ropa på hjälp vid övergrepp samtidigt som elevernas integritet helt skulle bevaras. Då dessutom lediga trådar i en tidigare installerad kabel för lokaltelefoner och en radio- och stereoanläggning från skolvärdinnornas expedition till ett av elevernas uppehållsrum (uppehållsrummet ligger mellan skolvärdinnornas expedition och pojktoaletten) användes, skedde överhörning så att högtalaren erhöll bakgrundsmusik.

Skolstyrelsen uppgav vidare följande.

Skolledningen ansåg det på grund av konstaterad skadegörelse, vilken framför allt skedde på håltimmar, och rapporterad mobbning icke lämpligt att hålla toalettutrymmet öppet annat än under rasttid. Öppning och stängning av detsamma skulle ombesörjas av skolvärdinnorna. Under schemalagd skoltid finnes dagligen en skolvärdinna i tjänst för att hjälpa och tillse eleverna på högstadiet. Skolvärdinnorna skulle alltså vid rasternas början gå till toaletterna och öppna ytterdörren och vid rastens slut göra en ny vandring från dem anvisat tjänsterum till dörren för att stänga den. Detta medförde en inskränkning i deras elevövervakande uppgift i samband med elevernas ut- och ingång från och till lektionerna. I syfte att befria skolvärdinnorna från vandringarna mellan tjänsterum—toalet—tjänsterum försågs toalettutrymmets ytterdörr med magnetlås, vilket kunde manövreras från skolvärdinnornas tjänsterum. För att förebygga att någon elev blev instängd i toalettutrymmet vid rastens slut skulle en orderhögtalare insättas i detta för att ge skolvärdinnorna möjlighet att genom en mikrofon i sitt tjänsterum via högtalaren i pojktoaletten meddela eleverna, när denna stängdes.

Med hänsyn till det elevförtryck, som förekommit på toaletterna, ändrade intendenten envägsförbindelsen till att bli en tvåvägsförbindelse av porttelefon typ.

Något beslut om den här aktuella porttelefonen har icke fattats av skolstyrelsen. Telefonen har på intendenten Sven Fagerströms eget initiativ inmonterats i syfte att komma till rätta med den mobbning, som förekommit på toaletterna. Skolstyrelsen och skolledningen var emellertid helt ovetande om denna anläggning vid dess ibruktagande, vilket skedde torsdagen den 8 mars 1973, kl. 12.00.

Betr. tidningens uppgifter om hemliga mikrofoner får skolstyrelsen meddela, att samtliga manliga elever på högstadiet — innan toaletterna öppnades — var samlade i aulan årskursvis under skoltid i och för information. Därvid lämnades av intendenten en redogörelse för de verkställda reparationerna, anledningen till dessa, den inmonterade tvåvägs porttelefonanläggningen och dess funktion, anledningen till att denna inmonterats, pennalismen å toaletterna etc. Eleverna bereddes tillfälle att i samband med den lämnade informationen ställa frågor. Skolstyrelsen verifierar detta konstaterande med intyg från vid informationen närvarande lärare och från elevkårens manlige representant i Samarbetsnämnden vid Grundskolan i Mörbylånga.

Skolstyrelsen vill slutligen konstatera, att intendenten Sven Fagerström gjort ett försök att med bevarande av respekten för skolungdomarnas personliga integritet skydda svaga elever från övergrepp. Som en följd av den av Justitieombudsmannen begärda utredningen har porttelefonerna avlägsnats från toaletterna. Genom denna åtgärd kan fortsatt mobbning följaktligen icke uteslutas. Skolstyrelsen hemställer därför, att JO vid prövningen av ärendet inte endast vill överväga frågan om huruvida det var lämpligt eller ej att inmontera en porttelefon på det sätt och i det syfte, som skett, utan vid ett event. fastslående av det felaktiga i arrangemanget, ville meddela anvisningar om lämpliga åtgärder, som skolstyrelsen och skolledningen kunna tillämpa, när det gäller att komma till rätta med mobbningsproblemet vid Skansensskolan.

Länsskolnämnden anförde i sitt yttrande till JO bl.a. följande.

Det är självfallet inte önskvärt att avlyssningsapparater används i ordningsuppehållande syfte. Med hänsyn till förekomna problem är det emellertid förstället att man, då andra åtgärder visat sig förgäves, tillgriper en sådan.

Om nu detta anses böra ske måste vissa garantier föreligga mot att avlyssningsapparaten inte kan användas felaktigt. Den bör endast kunna användas för sitt speciella syfte. Man måste tala om för eleverna att apparaten finns — någon hemlig mikrofonavlyssning får inte förekomma. Vidare bör åtgärden om möjligt i förväg "förankras" hos eleverna genom deras samtycke eller medverkan.

I detta fall var apparaten en lokaltelefonanläggning mellan skolvärdinnornas expedition och pojktoaletten. Möjligheten att lyssna dämpades av s.k. bakgrundsmusik. Rop på hjälp kunde höras till expeditionen men inte vanligt samtal.

Önskvärt hade varit att eleverna själva på något sätt fått ta del i beslutet om åtgärderna. Man kunde i tid innan kopplat in skolans elevråd och på så sätt fått anordningen förankrad hos eleverna. Det måste vidare anses vara ett förbiseende av skolintendenten att inte före apparatens uppsättande inhämta rektors tillstånd därtill.

Det kan nämnas att i hem- och skolaföreningen i Mörbylånga, som framgår av bilagd tidningsurklipp av 12.4.1973, nu framställts önskemål om att lyssnarapparaten skall sättas upp igen.

Sammanfattningsvis uttalar länsskolnämnden.

Nämnden finner visserligen beklagligt men i det hela förklarligt att man när ordningsproblemen i skolan haft sådan karaktär och omfattning funnit anledning tillgripa denna metod för att kontrollera dem och vid behov kunna ingripa.

Det har i förevarande fall inte varit fråga om någon "hemlig mikrofon" på pojktoaletten. Kritik kan dock riktas mot sättet att besluta om anordningen. Dessa kritiska synpunkter kan emellertid enligt nämndens mening inte medföra att någon befattningshavare får anses ha gjort sig skyldig till tjänstefel. Den använda apparatens anordning var i och för sig lämplig för ändamålet.

JO Wennergren gjorde följande bedömning.

Det kan till en början konstateras att den toalett, där ifrågasvarande avlyssningsanordning anbringats, var en samlingstoalett och att själva

mikrofonen satts upp i toalettens förrum. Av företett fotografi framgår också att mikrofonen visserligen fällts in i väggen och försetts med skyddsgaller men att den var fullt synlig. Utrett är också att eleverna informerats om de vidtagna åtgärderna innan toaletten tagits i bruk igen efter den verkställda ombyggnaden. Någon hemlig avlyssning har det därför inte varit fråga om.

Att upprätthålla ordningen på en skolas samlingstolett har väl i alla tider inneburit problem. Riskerna för skadegörelse och mobbning i denna lokalitet har varit och är brännande problem för många skolor. Olika former av övervakning har prövats genom tiderna. Den moderna tekniken erbjuder numera nya hjälpmedel. Veterligen är det dock första gången någon skola tagit det drastiska steget att för övervakningsändamål använda en avlyssningsanordning på en skoltoalett. Åtgärden är så extraordinär och säregen till sin natur att den förtjänar tas upp till särskild skärskådan och diskussion. Av speciellt intresse är härvid att få saken belyst från synpunkten av skyddet för den personliga integriteten.

Den svenska rättsordningen har sedan gammalt sökt garantera samhällsmedlemmarna hemfrid, med det skydd för privatlivet inom hemmets väggar, som detta innebär. Till skydd för enskilds personliga förhållanden har det också blivit kriminaliserat att olovligen avlyssna telefonsamtal eller bereda sig tillgång till postförsändelse, telegram eller annat telemeddelande som är under befordran. I övrigt saknas emellertid bortsett från regler till skydd mot ärekränkning o.d. bestämmelser av allmän räckvidd som tar sikte på skydd för den enskildes privatliv och personliga förhållanden. Samtidigt kan dock bakom reglerna om hemfrid samt post- och telehemlighet urskiljas en grundtanke om att tillbörlig hänsyn skall visas den enskildes privatliv och personliga förhållanden. Vad detta närmare besett innebär utanför de lagreglerade områdena är emellertid ännu höljt i dunkel. Gränsen mellan tillbörligt och otillbörligt är ännu föremål för den allmänna opinionsbildningen. Den personliga integriteten är också i många hänseenden ett diffust begrepp. Integritetsskyddskommittén anför i sitt betänkande "Skydd mot avlyssning" (SOU 1970:47 s. 58) att mycket tyder på en allmän grundsyn att den enskildes intresse av att hans privata förhållanden inte skall komma till utomståendes kännedom utan hans vilja och vetskap i och för sig förtjänar rättsordningens skydd och att rättsligt skydd för den personliga integriteten i denna mening otvivelaktigt skulle vara av stor betydelse för den enskildes självkänsla och sinnesfrid. Kommittén tillägger att önskemål att integritetsintresset erkänns av rättsordningen och tillförsäkras skydd i större omfattning än vad fallet är i gällande rätt har gjort sig märkbara i våra dagar och att det samtidigt är uppenbart att den tekniska utvecklingen skapat utomordentliga möjligheter för den som så önskar att skaffa sig kunskap om andras

privatliv. Bland de typer av handlingar som enligt kommittén framstår som integritetskränkningar märks avlyssning av samtal eller monologer utan den talandes vetskap med hjälp av dold avlyssningsapparat.

Integritetsskyddskommittén framhåller emellertid också (s. 56) att en individ som lever i ett samhälle och sålunda ingår i en gemenskap med andra människor självfallet inte kan göra gällande något absolut anspråk på att få leva i fred för andra individer eller ostörd av samhällets organ. Eftersom gemenskapen med andra människor och samhörigheten med samhället är grundläggande för den enskilda människans villkor är det tydligt att tanke på skydd för dylika anspråk står i motsats till åtskilligt som av andra skäl måste gälla. Regler som syftar till att skydda den enskildes personliga integritet måste sålunda föras med olika, i skilda situationer mer eller mindre vittgående undantag eller på annat sätt begränsas till sin giltighet så att andra människors och samhällets intressen i övrigt inte träds för när.

Det kan inte komma i fråga att här diskutera de olika intressekonflikter som kan göra sig gällande mellan integritetsskyddsanspråken å ena sidan och samhällets anspråk å andra sidan och genom vilka avvägningar dessa konflikter bör lösas. Uppmärksamheten får i stället koncentreras på den integritetsskyddsproblematik som är förknippad med samhällets övervakning av medborgarna. Att vara övervakad upplevs av många som en kränkning av den personliga integriteten. Ändå torde de flesta vara införstådda med att övervakning inte kan undvaras för det allmänna bästa på vägar, gator, allmänna platser och samlingslokaler m.m. Medborgaren finner sig utan protester i att polisen håller ett öga på honom i trafiken, i samlingslokaler etc. Han förstår att hans enskilda intresse av personlig integritet måste vika för de allmänna intressen av ordning och säkerhet som motiverar övervakningen. Det allmänna rättsmedvetandet reagerar emellertid mot övervakning i dolda former. Därför anses polisen och andra organ med övervakande funktioner, t.ex. tullen, inte böra använda sig av dold övervakning om inte särskilda skäl talar för det. Den allmänna misstron mot dold övervakning torde också förklara varför många ser med ogillande på övervakning av allmänna platser o. d. medelst tv-kameror. Sådan övervakning uppfattas som försåtlig och därför kränkande för den personliga integriteten. Den är dock numera godtagen och har säkerligen kommit för att stanna.

Behov av övervakning kan emellertid göra sig gällande också t.ex. i förhållandet mellan varuhus, restauranger m.fl. och deras kunder samt mellan ett företag och dess anställda. Olika tekniska hjälpmedel, såväl optiska som akustiska, har under senare tid satts in för övervakning av kunder på varuhus, arbetare på arbetsplatser m.m. Dessa ses inte med blida ögon av alla men intet i gällande lagstiftning förbjuder sådana installationer. Det brukar dock hävdas som riktmärke att övervakningen

skall annonseras öppet och i princip inte ske utan de övervakades vetenskap. Några lagregler som möjliggör beivrande av dold övervakning finns dock ej. Den allmänna opinionen utgör här det enda skyddet.

Integritetsskyddskommittén uppehåller sig särskilt vid frågan om rätt för den, som äger eller av annat skäl disponerar över affärslokaler, arbetsplatser och andra sådana utrymmen, att bruka avlyssnings- eller inspelningsapparat där. Kommittén anför (s. 75) att behov kan bedömas föreligga av särskilda tekniska anordningar för olika övervakningsändamål. Det kan gälla övervakning av utrymmet som sådant, t.ex. i syfte att uppdaga stölder. Vidare kan i fråga om en arbetsplats arbetsgivaren vilja använda teknisk apparatur för övervakning av arbetstagarnas sätt att fullgöra sina uppgifter eller av vissa moment i tillverkningsprocess eller annan arbetsprocedur. I de flesta fall när teknisk apparatur kommer till användning för övervakningsändamål är det fråga om TV-kameror eller annan optisk apparatur. TV-kameror är emellertid ofta förbundna med mikrofon som möjliggör ljudupptagning. Också i samband med bildupptagning kan avlyssning i övervakningssyfte förekomma. Enligt kommitténs mening kan kunders och andra tillfälliga besökares intresse av skydd för sin integritet, när de vistas inom affärslokaler, kontor, fabrik e.d., i regel inte anses särskilt framträdande. Behovet för innehavaren att övervaka området kan däremot vara beaktansvärt. Denne bör därför ha rätt att använda avlyssningsapparat, även om han därigenom kränker kunders eller andra tillfälliga besökares integritet. När det gäller kunder på en restaurang gör kommittén däremot en annan bedömning. Kommittén anför sålunda att gästerna kan ha stort intresse av att vara skyddade mot varje form av avlyssning, eftersom just på restauranger förekommer förtroliga eller hemliga samtal. I fråga om avlyssningsapparat för övervakningsändamål på en arbetsplats finner kommittén det uppenbart att de anställdas integritet härigenom kan kränkas. Anställda som stadigvarande uppehåller sig inom en arbetsplats kan uppleva den kontinuerliga risken för integritetskränkning som i hög grad besvärande och generellt taget måste anställdas anspråk på integritetsskydd anses vara betydande, därför att de på sin arbetsplats tillbringar en stor del av sin tid. Vid kommitténs kontakter med arbetsgivare- och arbetstigareorganisationer har från arbetstigarehåll framförts, att lagstiftningen bör innehålla en generalklausul som förbjuder bruket av avlyssnings- och inspelningsanordningar men lämnar utrymme för att arbetsgivaren och de anställda träffar överenskommelse om rätt för arbetsgivaren att använda avlyssningsapparater.

När kommittén vid sin genomgång nämner att en i övervakningssyfte installerad avlyssningsapparat kan kränka dens integritet som blir avlyssnad syftar kommittén uppenbarligen på fall då två eller flera personer har ett förtroligt eller eljest personligt hållet samtal med varandra i lokalen, det må vara en affärslokal, en restaurang eller en

arbetsplats. Däremot kan kommittén inte åsyfta det förhållandet att en enskild persons rörelser, hostningar, harklingar, mumlande för sig själv etc. avlyssnas. Ljuden kan visserligen förmedla personlighetsdrag men inte av sådan karaktär att de förtjänar rättsordningens skydd. Enligt min mening begränsar sig det skyddsvärda i integritetshänseende till sådant som ligger på det förtroliga, intima planet i personlighets- och privatlivshänseende. Det är dock ingalunda en lätt sak att dra gränsen mellan integriteten och de yttre dragen. Och än vanskeligare problem möter när avvägningar skall göras mellan det enskilda intresset av integritetsskydd och ett motstående allmänt eller enskilt intresse av insyn. Att här dra gränsen mellan tillbörligt och otillbörligt avkall på integriteten inrymmer en rad svåra värderingar.

Efter denna inledande genomgång av rättsläget och den rättsliga diskussion som pågår beträffande integritetsskyddet, enkannerligen då visavi avlyssning, övergår jag till att på grundval därav bedöma om den avlyssningsinstallation som gjordes på Skansenskolans toalett innebar ett otillbörligt integritetsintrång eller ej. Ändamålet med installationen var att möjliggöra en övervakning av toaletten som skulle förhindra dels skadegörelse, dels mobbning. Ändamålet var i och för sig legitimt. Samtidigt skulle hänsyn emellertid tas till elevernas också i och för sig legitima intresse av skydd för den personliga integriteten under besök på toaletten. Härvid måste hållas i minnet att fråga var om en allmän toalett och inte om någon enrumstoalett och att avlyssningsapparaten fanns monterad endast i toalettens förrum. Det är inte ovanligt att en sådan lokal vare sig den befinner sig i en skola, på en teater, ett hotell, en restaurang eller i anslutning till annan samlingslokal blir plats för privata åsiktsutbyten och meddelanden som inte är avsedda för utomståendes öron. Besökaren känner sig här på ett särskilt sätt skyddad mot insyn och avlyssning. Denna omständighet torde emellertid också förklara varför vandalisering, misshandel och andra oarter så ofta inträffar just på allmänna toaletter. Risken för upptäckt bedöms som så mycket mindre här än på andra ställen. Det oaktat framstår integritetsintresset som så beaktansvärt att det inte bör träda tillbaka för övervakningsintresset om inte mycket starka skäl talar för det. Vad som upplysts i detta ärende ger mig inte tillräckligt underlag att bedöma om behovet av övervakning medelst avlyssning verkligen gjorde sig gällande med sådan styrka att det var försvarligt att tillgripa en så drastisk och ingripande åtgärd som installationen av avlyssningsapparaten innebar. Jag begränsar mig därför till att understryka vikten av att avlyssningsapparat som kan skada den personliga integriteten inte tillgrips för övervakningsändamål annat än då mycket tungt vägande skäl kan anföras för det.

Vidare vill jag framhålla att, om en avlyssningsapparat installeras för övervakningsändamål, det kravet under alla förhållanden måste

iakttas att avlyssningen sker fullt öppet. Dold övervakning kan ej godtas. Kravet på öppenhet måste emellertid anses ha blivit tillgodosett i det aktuella fallet genom att eleverna vid Skansensskolan i förväg orienterades om hur avlyssningen skulle gå till och genom att mikrofonen placerades på synlig plats. Helst borde emellertid också genom anslag vid ingången besökarna ha underrättats om förekomsten av avlyssningsapparat.

Som omständighet vilken minskade betänkligheterna mot avlyssningsapparaturen måste betraktas att avlyssningen arrangerats med bakgrundsmusik och i övrigt på sådant sätt att samtal förda i vanlig samtalston inte kunde avlyssnas. Från integritetssynpunkt blev installationen därigenom mindre stötande.

Vad härefter gäller de former under vilka beslut fattades om ifrågavarande avlyssningsanordning märks att styrelse för grundskolan och därtill hörande verksamhet är skolstyrelsen. Enligt 9 § skollagen skall skolstyrelsen beakta den allmänna utvecklingen på skolväsendets område, följa skolväsendets tillstånd inom kommunen och ta erforderliga initiativ för att bereda barn och ungdom i kommunen tillfredsställande utbildning. Enligt 2 kap. 1 § skolstadgan får styrelsen för skolan utfärda ordningsstadga som upptar allmänna föreskrifter om ordningen vid skolenheterna samt om tillsyn över och vård av lokaler, inventarier och utbildningsmateriel. I ärende om allmänna föreskrifter om ordningen vid skolenheterna bör personal och elever beredas tillfälle att yttra sig. I 2 § samma kapitel stadgas att styrelsen för skolan bör samarbeta med barnavårdsnämnden i viktiga frågor om elevernas uppförande och ordning.

Av utredningen framgår att frågan om reparation och ombyggnad av skoltoaletten med anledning av omfattande skadegörelse varit föremål för behandling i skolstyrelsen, som givit skolchefen och skolintendenten i uppdrag att tillse att föreslagna åtgärder blev utförda. Det har uppgivits att vid skolan dessutom förekom mobbning av mycket allvarligt slag och installerandet av avlyssningsanordningen har främst skett för att komma till rätta med detta problem. Det måste i första hand ankomma på skolstyrelsen att besluta vilka åtgärder som skall vidtagas i ett så allvarligt läge som det som synes ha rått i Skansensskolan. I all synnerhet bör beslut i en från principiell synpunkt så viktig fråga som den angående installation av en avlyssningsapparat fattas av skolstyrelsen efter hörande av personal och elever. Skolstyrelsens uppdrag till skolledaren och skolintendenten har inte omfattat annat än reparation m.m. av toaletten. Skolintendenten har ensam beslutat i fråga om avlyssningsanordningen utan att informera vare sig skolstyrelse eller skolledning och jag kan inte finna annat än att han därvid överskridit sina befogenheter. Jag låter det dock stanna vid påpekandet härav.

Jag förutsätter att skolstyrelsen i förut angiven ordning tar upp till övervägande vilka åtgärder som erfordras till skydd mot skadegörelse och mobbning på skoltoaletterna och därvid också under beaktande av de synpunkter jag anfört överväger om övervakning genom avlyssning kan anses påkallad.

Enkät i skola om elevers fritidsvanor

I en JO-anmälan anfördes att skolstyrelsen i Tyresö kommun givit tillstånd till utdelning i skolorna av ett frågeformulär, som barnen skulle fylla i under lektionstid. I formuläret frågades barnen om bl.a. vissa familjeförhållanden, sina fritidssysselsättningar, kvällsvanor, fickpengar m.m. Barnen behövde inte sätta ut sina namn men uppgifter om ålder, skola, syskon, antalet vuxna i hemmet, bostadsområde m. m. skulle lämnas. Barnen upplystes inte om att uppgiftslämnandet var frivilligt och barnens föräldrar informerades inte heller om utredningen. Då utfrågningen gjordes under lektionstid och i närvaro av lärare, hade skolan utnyttjat barnens okunnighet om att de kunde vägra att delta.

Efter remiss anförde länskolnämnden i Stockholms län med bifogande av yttrande från skolstyrelsen i Tyresö kommun i eget yttrande bl.a. följande.

På förslag av ungdomsberedningen i Tyresö beslöt skolstyrelsens arbetsutskott i Tyresö kommun 1972-09-25 att en enkät, utarbetad av psykolog Åsne Liedén PBU och sociolog Per Lundberg, skulle distribueras till eleverna i årskurserna 4--9.

Enkätens syfte: Undersökningen avsåg att kartlägga elevernas faktiska fritidssysselsättningar och deras inställning till olika fritidsverksamheter. Resultatet skulle tjäna som underlag för förslag till eventuella åtgärder för att täcka behovet av fritidssysselsättningar bland de ökande ungdomskullarna i Tyresö.

Typ av frågor i enkäten: Elevernas kön, ålder, bostadstyp och -område, familjesammansättning, kvälls- och fritidsvanor, eventuella fickpengar, önskemål om typ av fritidsgårdsverksamhet.

Undersökningens utförande: Undersökningen skedde 1972-10-12 på lektionstid och under lärares medverkan.

Beträffande anonymitetsskyddet framgår av instruktionen till eleverna att utsättande av namn var frivilligt. Föräldrarna informerades inte i förväg om undersökningen.

Skolstyrelsen framhöll i sitt yttrande sammanfattningsvis

- att den av ungdomsberedningen i Tyresö kommun föranstaltade undersökningen av skolungdomens inställning till fritidsfrågor haft sådant syfte och innehåll att den kunnat betraktas som ett led i skolans verksamhet,
- att enkäten på grundval av skolstyrelsens dittillsvarande erfarenhet av liknande undersökningar inte uppfattas vara av så grannliga karak-

tär att den bort föregås av sådana särskilda åtgärder som kontakt med föräldrar samt att skolstyrelsen, mot bakgrund av den erfarenheten att även ifrågasvarande undersökning uppenbarligen inte har kunnat uppfattas som ett kränkande av barns rättigheter, är beredd att med yttersta noggrannhet behandla eventuellt inkommande framställningar om undersökningar bland eleverna, utan att därför möjligheten att kunna genomföra angelägna enkäter spolieras.

Länsskolnämnden gjorde följande bedömning.

Enkätundersökningar bör följa vissa etiska och praktiska regler. Enligt länsskolnämndens mening bör dessa regler bl.a. innefatta följande.

1. Vissa bakgrundsdata, ålder, kön, familjesammansättning osv skall medtagas endast om de kan antagas ge underlag för beskrivning eller förklaring av kvantitativa eller kvalitativa skillnader mellan olika svarsmönster.

Undersökningen synes fylla kravet i detta avseende.

2. Deltagandet skall vara frivilligt.

Före ifyllandet av formuläret borde eleverna ha meddelats, att besvarandet var frivilligt, liksom också enkätens syfte och eventuell bortfalls betydelse för resultatets tillförlitlighet.

3. Besvarandet bör ske anonymt. Den svarandes identitet har intresse endast om undersökningen skall följas av intervjuer för ytterligare belysning av vissa frågeställningar. Hans identitet bör i sådana fall vara känd endast av undersökningsledaren.

I den nu aktuella undersökningen har enligt undersökningsledaren ca 10 % av eleverna frivilligt skrivit sitt namn på formuläret.

Det torde av praktiska skäl inte vara möjligt att genomföra undersökningen utan lärarnas medverkan. Ett sätt att tillförsäkra eleverna anonymitet inför lärarna hade varit att förse varje formulär med kuvert som eleven själv förseglade.

4. Frågornas innehåll måste ställas i relation till undersökningens syfte och angelägenhetsgrad. Det är t. ex. väsentligt för samhället att känna till alkohol- och narkotikamissbruk bland ungdomar. Frågornas innehåll måste i en enkätundersökning i hithörande frågor bli av synnerligen grannliga natur. Värdet av vunna kunskaper som underlag för eventuell åtgärdsplanering gör emellertid att frågor måste ställas, även om de kan anses utgöra ett intrång i den personliga integriteten. Intrångets allvarliga karaktär minskas, om de tidigare omnämnda reglerna 1—3 tillämpas.

Syftet med den nu aktuella undersökningen var att i första hand skaffa sig kännedom om elevernas fritidsverksamhet.

Enligt mål och riktlinjer i läroplanen "måste skolan se till, att de unga inriktas och utrustas så, att de under den på senare år alltmer ökade fritiden både vill och kan göra aktiva insatser i samhällslivet samt även i övrigt ge fritiden ett utvecklande och värdefullt innehåll" (Lgr -69, s. 14).

I läroplanens allmänna anvisningar framhålles att fritidsverksamheten skall betraktas som en ungdomens egen angelägenhet. "Den skall inte arrangeras så, att den uppfattas som påtvingad. Ungdomarna skall känna, att de i skolan har ett stöd när deras egna resurser inte räcker till... Viktigt är att det stöd skolan erbjuder ges i samråd och sam-

verkan med föräldrar och med företrädare för motsvarande verksamhet utanför skolan samt med representanter för samhällets barna- och ungdomsvård". (Lgr -69, s 31.)

Länsskolnämnden delar skolstyrelsens i Tyresö kommun uppfattning, att det sålunda enligt fastställd läroplan är en skolangelägenhet att stödja skolungdomens fritidsverksamhet och att detta bör ske med utgångspunkt i ungdomens egna synpunkter och värderingar och i samverkan mellan ungdomsvårdande organ. Länsskolnämnden anser att här ifrågasvarande enkätundersökning är ett värdefullt led i strävan mot att uppfylla läroplanens intentioner i dessa avseenden.

Med hänvisning till vad som ovan anförts vill länsskolnämnden i likhet med skolstyrelsen sammanfattningsvis framhålla

- att* den av ungdomsberedningen i Tyresö kommun föranstaltade undersökningen av skolungdomens inställning till fritidsfrågor haft sådant syfte och innehåll att den kunnat betraktas som ett led i skolans verksamhet, och
- att* undersökningen inte föregicks av kontakt med föräldrarna inte kan läggas skolstyrelsen till last, enär frågornas innehåll inte är av sådan grannliga natur att tillstånd från föräldrarna kan anses vara en nödvändig förutsättning för undersökningens genomförande. Länsskolnämnden anser,
- att* ifrågasvarande undersökning inte torde kunna uppfattas som en kränkning av elevernas rättigheter. Före ifyllandet av svaren borde dock frivilligheten i deltagandet ha framhållits för eleverna. Anonymitetsskydd inför lärare och kamrater kunde ha tillförsäkrats dem genom att förse varje enskild elev med ett kuvert i vilket han förseglat sitt besvarade formulär.

Efter att också ha tagit del av innehållet i frågeformuläret anförde JO Wennergren.

Jag kan i allt väsentligt instämma i länsskolnämndens bedömningar. I likhet med nämnden finner jag det sålunda försvarligt att enkätundersökningar görs i skolan också rörande elevernas fritid. Sättet för den aktuella undersökningens genomförande kan dock inte gå fritt från kritik. Särskilt bör framhållas att en elevs privatliv och därtill hörande åsikter är hans och att han inte gentemot skolan är skyldig att avslöja något därav. I läroplanen framhålls att samlivet i det demokratiska samhället måste utformas av fria och självständiga människor och att en av skolans huvuduppgifter är att väcka respekt för rätten till personlig integritet. Så mycket mera anmärkningsvärt är det då att det inte före undersökningens början gjordes klart för eleverna att de inte var tvungna att delta utan att deltagande var något frivilligt. Vidare finner jag i likhet med länsskolnämnden att man på ett bättre sätt borde ha sört för skydd av deltagarnas anonymitet. Att elevernas föräldrar inte informerades om undersökningen föranleder dock inte någon kritik från min sida.

Ehuru således undersökningen kunnat och bort genomföras på ett mera tillfredsställande sätt, anser jag inte att skolstyrelsen eller någon befattningshavare vid skolorna för den skull gjort sig skyldig till fel eller försummelse som kan grunda ansvar för tjänstefel.

Rektors ingripande mot utställning i skola

Enligt företett protokoll hölls den 5 oktober 1971 vid Varlaskolan i Kungsbacka "gemensam konferens i åk 9 i ämnena svenska, teckning och samhällskunskap". Följande lärare deltog: Bodil Sporsén, Ann-Sofie Strömberg, Ann-Mari Martinsson, Hans Malmstedt, Heikki Värendel, Britt-Mari Andersson och Inger Fässberg. Enligt protokollet diskuterades vid konferensen "det planerade grupparbetet i åk 9 under rubriken *Att möta våld* och fastslogs en plan som i stort kunde koncentreras under rubrikerna: Våld i kamratkretsen, våld i uppfostran, rasföljelse och minoritetsfrågor, underhållningsvåld, ekonomiskt våld". De teckningar, collage och andra illustrationer som blev resultatet av grupparbetet arrangerades i form av en utställning i Varlaskolans centrala korridor. Det skedde omkring den 20 januari 1972. Efter omkring en vecka — den 26 januari 1972 — beslöt rektor Lennart Gustavsson att låta från utställningen avlägsna vissa inslag.

I skrivelse till JO anhöll Fässberg och Malmstedt om JO:s granskning i vad gällde:

att rektor Gustavsson ånyo åsidosatt elevernas rätt enligt läroplanen att genom publicistisk verksamhet fritt få uttrycka sig för att delge varandra sina idéer och arbetsresultat (i detta fallet i form av en utställning),

att rektor Gustavsson med hänvisning till den opinion som sägs utgöras av "företrädare för ortens näringsliv" sökt hindra att faktiska förhållanden inom samhällslivet belyses och behandlas i elevernas arbetsmaterial och detta med motiveringen att sådant lätt kunde tolkas som kritik av rådande förhållanden och därmed verka utmanande (jfr läroplanens ord om skolans uppgift att stimulera eleverna att debattera och ifrågasätta rådande förhållanden!),

att rektor Gustavsson under förevändning att utställningen kunde rubba tilltron till att en objektiv undervisning bedrivs vid skolan tillagt sig själv diktatoriska befogenheter i vad gäller rätten att tolka innehållet i begreppet objektivitet, då han utifrån sina egna värderingar ingripit med ett censurförfarande mot både elevers och lärares arbeten.

Skrivelsen remitterades till länskolnämnden i Hallands län för yttrande efter hörande av Gustavsson. Gustavsson anförde till länskolnämnden.

På initiativ av länskolnämndens konsulent i teckning Lennart von Bothmer har sedan en längre tid bedrivits en organiserad samverkan mellan ämnena teckning och svenska vid flera av länets högstadieskolor; så ock vid Varlaskolan i Kungsbacka.

Under ht -71 beslöt man att i åk 9 välja temat "Att möta våld" och utvidgade verksamheten att omfatta även ämnet samhällskunskap. Uppslaget har man fått via en svensklärare i åk 9, adj. Britt-Marie Andersson, från lärarhögskolan i Göteborg. Som ex. på våld ingick därvid inte "ekonomiskt våld".

Det som i anmälan rubriceras som en enig ämneskonferens i ämnena teckning, svenska och samhällskunskap visar sig vid närmare granskning av anmälnarnas bilaga 1 ej alls vara någon ämneskonferens utan en konferens mellan några lärare i svenska och samhällskunskap i åk 9. En av de lärare som har såväl svenska som samhällskunskap i åk 9 var ej närvarande, ej heller någon teckningslärare eller huvudläraren i samhällskunskap. Jag hade som rektor enligt Skolstadgan 3 kap. 11 § ej kallat eller låtit kalla till konferensen. Inte heller hade jag blivit underrättad om densamma. Jag finner det märkligt att anmälnarna handskas så ovarsamt med sanningen i ett så pass allvarligt officiellt aktstycke som en anmälan till riksdagens justitieombudsman.

Bland de former av våld som skulle behandlas återfinner man som sista rubrik "ekonomiskt våld". I det i protokollet nämnda förslaget på arbetsområden, som timplär. Ann-Marie Martinsson utarbetat för samhällskunskap, återfinnes ej "ekonomiskt våld". Hennes uppläggning följdes i stort även av läraren i Sk i 9gC adj. Britt-Marie Näsström. Det var tydligen endast adj. Hans Malmstedt som tog upp i ämnet samhällskunskap "ekonomiskt våld" och möjligen adj. Inger Fässberg i ämnet svenska.

Vid framställningen i ämnet teckning av utställningen "Att möta våld" deltog följande klasser: 9gC, 9h1 och 9h2. Dessa undervisas i Sv av resp. adjunkterna Ann-Sofie Strömberg, Britt-Marie Andersson och Inger Fässberg och i Sk av adjunkterna Britt-Marie Näsström (9gC) och Hans Malmstedt (9h1 och 9h2). Utställningen bestod ungefär till hälften av illustrationer till underhållningsvåld (serier, biografannonser o. dyl.). Den övriga hälften avsåg troligen att illustrera "ekonomiskt våld". De flesta bilder från arbetslivet var inspirerade av en broschyr av Folke Isaksson. Andra bilder skulle på ett drastiskt sätt åskådliggöra klasskillnaden i samhället och materiella skillnader mellan i-länder och u-länder. På vad sätt detta hade med våld att göra eller vilket slags våld det var fråga om antyddes, så vitt jag minns, ej särskilt tydligt med några rubriker, förklaringar el. dyl. Dessa brister i presentationen av utställningen kunde ju göra en utomstående åskådare konfunderad och leda till för skolan oförmånliga tolkningar och slutsatser om dess undervisning.

När själva utställningen skulle anbringas hade man valt ett avsevärt väggutrymme i skolans centrala korridor, som tidigare aldrig varit allmänt upplåtet för utställningsverksamhet. Något initiativ till samråd med tillsynslärare, studierektor eller mig togs inte, ett i mitt tycke något självständigt beteende i en skola, som enligt läroplanen bör präglas av samverkan.

Då jag fick se denna utställning som ett resultat av det samverkansprojekt, som jag visste hade pågått under läsåret i ämnena svenska och teckning och som jag nu såg även omfattade ämnet samhällskunskap, kunde jag ej undgå att göra vissa reflexioner, inte minst över det omfattande politiska inslaget men också över vad som saknades av sådant som man allmänt i första hand torde förknippa med begreppet våld. Jag saknade således eleverna så näraliggande företeelser som våld inom kamratkretsen (mobbing) och annat våld i skolans värld, barnmisshandel och våld inom familjen, inte minst i samband med alkoholmissbruk, misshandel ute i samhället, hur polisen anser sig tvingad att använda våld i olika sammanhang, vårt eget och andra länders militärväsen, vars hela verksamhet går ut på att bruka våld i försvars-

eller anfallssyfte samt våld i samband med rasmotsättningar, befrielse-rörelser o. dyl. Det förtjänar att omnämnas att timplär. Martinssons plan i stort präglades av ovannämnda aspekter på ämnet.

Jag anade att det politiskt kontroversiella inslaget i utställningen kunde leda till en upprepad kritik av de båda lärarna Malmstedts och Fässbergs undervisning på Varlaskolan, ty få skulle säkert tolka utställningen som ett uttryck för elevernas egna spontana och ursprungliga värderingar. Ett omedelbart ingripande från min sida bjöd mig emot, då detta skulle kunna tolkas som otillbörlig censur, något som jag i enlighet med mina egna värderingar vill undvika. Att jag visste att dessa värderingar delades även av högre myndigheter, t.ex. JO, styrkte mig givetvis i mitt beslut att ej ingripa.

Under den tid utställningen var uppsatt, kom till min kännedom reaktioner från utomstående, vilka kvällstid vistades i skolan, som då till stor del är upplåten för studiecirklar. Man reagerade mot den ensidiga politiska tendensen i utställningen och sammankopplade av naturliga skäl denna tendens med de anklagelser som tidigare riktats mot adjunkterna Inger Fässberg och Hans Malmstedt för bristande objektivitet i undervisningen. Skolstyrelsens ordf. Erland Jacobsson såg utställningen vid ett av sina besök på skolan och reagerade som socialdemokrat starkt mot att svenska arbetare framställdes som kuvade robotar utan möjlighet att hävda några krav gentemot sin fackliga motpart.

Efter att utställningen suttit uppe över en vecka talade jag med teckningslärare Hjärdis Johansson, som är ny vid skolan detta läsår och som kom hit direkt efter sin teckningslärarutbildning. Jag redogjorde för henne hur stort förhållandet mellan en stor föräldragrupp och ett par lärare här vid Varlaskolan varit sedan ett par år tillbaka. Eftersom hon var närmast ansvarig för utställningen anmodade jag henne att plocka ner åminstone den politiskt kontroversiella delen av utställningen för att inte göra ont värre i förhållanden mellan hem och skola. Även om hon ej var positiv till min anmodan står det dock klart att hon hade uppfattat denna eftersom hon (enligt vad hon själv senare spontant uppgav inför studierektor och mig) hade rådfrågat kolleger hur hon skulle förfara med anledning av min anmodan till henne. Ett flertal lärare hade rått henne att göra som jag sagt, medan adj. Hans Malmstedt bestämt hade avrått henne från detta. Hon följde hans råd utan att meddela mig detta.

Då jag onsdagen den 26/1 omkring kl. 18.30 kom till skolan, en halv timme före att ett föräldramöte skulle hållas med föräldrarna till eleverna i åk 9, fann jag att ingen åtgärd vidtagits beträffande utställningen, varvid jag anmodade en vaktmästare att ta bort den politiskt kontroversiella delen av denna.

Föräldramötet hade sammankallats för att orientera föräldrarna om de olika studiealternativen efter grundskolan. Eftersom många av föräldrarna tidigare var med och reagerade mot förment partiskhet i adjunkterna Fässbergs och Malmstedts undervisning, tyckte jag mig ha anledning frukta en ny och kanske häftig reaktion, då föräldrarna fick se denna utställning som ett resultat av bl.a. de nämnda lärarnas undervisning. De spridda reaktioner, som kommit mig till del från olika håll under de föregående dagarna och som jag tidigare redogjort för, styrkte mig i denna uppfattning. Adj. Inger Fässbergs make fil.mag. Lennart Fässberg hade genom sina reaktioner i olika slag av massmedia mot de

beskyllningar för en icke objektiv undervisning, som från föräldrahåll riktats mot honom, hans fru och adj. Hans Malmstedt, och mot den varning, som länskolnämnden tilldelat dem, ej bidragit till att undanröja stora föräldragruppers misstro i vad det gäller objektiviteten i deras undervisning. I ett sådant läge ansåg jag mig ha största fog för att beakta vad som står i skolstadgans 12 kap. 7 § 3 mom., nämligen att rektor inom sitt arbetsområde skall främja samarbetet mellan hemmen och grundskolan. Det ansåg jag mig göra genom min åtgärd att avlägsna något som kunde ha blivit en orsak till irritation från ett flertal föräldrars sida.

I anslutning till Gustavssons yttrande tillskrev också skolstyrelsen i Kungsbacka genom Lars Ekelund länskolnämnden i saken och anförde synpunkter.

Länskolnämnden yttrade för egen del.

Länskolnämndens ledamöter saknar närmare kännedom om det utställningsmaterial som omnämnes i klagandenas anmälan den 15 februari 1972.

Utställningsmaterialet i fråga är resultat av internt skolarbete av elever i tre klasser i årskurs 9 i Varlaskolan.

Det torde ligga i sakens natur, att det ej kan tillåtas envar lärare vid en skolenhet att efter eget bedömande få redovisa utanför klassrummet — på andra håll inom skolan — sitt undervisningsresultat t.ex. genom uppsättande av teckningar i skolans korridorer eller samlings-salar. För en redovisning av undervisningsresultatet på dylikt sätt krävs självfallet tillstånd från skolledningens — från rektorns — sida.

I förevarande fall har rektor Gustavsson enligt egen uppgift icke ens blivit tillfrågad rörande uppsättandet av utställningsmaterialet i skolans korridorer, än mindre lämnat sitt tillstånd därtill. I konsekvens härmed kan hinder icke anses ha förelegat för rektor Gustavsson att låta taga bort utställningsmaterialet.

Länskolnämnden hemställer att, då något fog icke föreligger för nu ifrågakvarande anmälan, densamma måtte lämnas utan avseende.

Efter att ha tagit del av de avgivna yttrandena inkom Inger Fässberg med påminnelser.

JO Wennergren gjorde följande bedömning.

Enligt 12 kap. 7 § skolstadgan åligger det rektor bl.a. att under skolstyrelsen och skolchefen ha den omedelbara ledningen av verksamheten och tillse att denna fortgår enligt gällande bestämmelser samt att meddela erforderliga ordningsföreskrifter. I fråga om skolförvaltningen skall rektor enligt 12 kap. 9 § särskilt ha tillsyn bl.a. över lokaler och inventarier.

I läroplan för grundskolan (Lgr 69 s. 153) sägs att för att eleverna skall kunna delge varandra sina idéer och arbetsresultat de lämpligen kan anordna utställningar och redovisningar av olika typer. Detta kan göras mycket enkelt genom ett fåtal teckningar på en vägg eller mer omfattande både vad lokal, utställningsobjekt och deltagare beträffar.

Utställningen kan innehålla elevernas egna verk, annat bildmaterial eller föremål av skilda slag. Ordnanget av utställningen innebär övning att arrangera materialet instruktivt och tydligt men även estetiskt. Vidare ger den lärare och elever en samlad överblick över ett tema eller en arbetsgång. Man får således underlag för samtal och värdering av elevernas arbetsresultat, bildframställningarnas innehåll, uttryck osv. Det är viktigt att eleverna aktiveras att på egen hand upptäcka samt formulera och nyansera sina synpunkter på det som utställningen visar.

I ett tidigare ärende angående rektors ingripande mot utställning i skolans lokaler (JO:s ämbetsberättelse 1972 s. 442) uttalade JO Lundvik att några regler som klargör på vilka villkor av elever organiserade och anordnade utställningar skall få förekomma i skolan vederligen ej finns. Redan med hänsyn till att utställningar normalt kräver utrymme inom skolan tedde det sig emellertid naturligt, att tillstånd söks hos rektor eller, om i tveksamma fall rektor överlämnar ärendet dit, skolans samarbetsnämnd. I dessa uttalanden kan jag instämma under hänvisning till de befogenheter nyssnämnda författningsföreskrifter ger rektor att bestämma beträffande lokalerna och ordningshållningen inom skolan. Med utgångspunkt häri framstår det alltså som fel från de lärares och elevers sida som arrangerade utställningen i skolkorridoren att göra detta utan att först ha inhämtat rektors medgivande. Genom att inte ingripa mot utställningen när den uppenbarade sig får Gustavsson emellertid anses ha givit sitt tysta samtycke till den.

En särskild fråga är vilka hänsyn en rektor får ta vid sin prövning av om en utställning skall få avhållas i skolans lokaler eller ej. Någon tvekan behöver inte råda om att rektor skall beakta lokalvårdande intressen och intressen i fråga om ordning och trivsel. Han kan säga nej till en utställning på den grund att den kan antas vålla skada på lokalerna eller åsamka oordning eller annan praktisk olägenhet. Diskutabelt är i vad mån rektor också bör kunna ta hänsyn till innehållet i de budskap och åsikter som utställningen avser att förmedla. På grund av de särskilda regler som finns i 16 kap. 12 § brottsbalken och 6 kap. 2 § tryckfrihetsförordningen torde det dock klart åligga rektor att tillse att utställningen inte innehåller något som kan verka förråande eller eljest medföra allvarlig fara för de ungas sedliga fostran. Som exempel härpå har nämnts rashetspropaganda, mordskildringar samt moral och gängse seder grovt sårande framställningar. Frågan är då om rektor härutöver kan underkasta utställningens innehåll någon lämplighetsprövning. JO Lundvik uttalade i det förut nämnda ärendet att det är tveksamt om själva innehållet i en utställning bör få utgöra hinder för dess anordnande eller berättiga till ingrepp mot den. Vad som ansetts gälla beträffande skolföreningars affischering i skolan (JO:s ämbetsberättelse 1970 s. 294) torde enligt JO Lundvik överfört på utställningar dock tala för restriktivitet vid ingrepp av olika slag. Det intresse

som tryckfrihetsförordningen slår vakt om eller att säkerställa ett fritt meningsutbyte och en allsidig upplysning gör sig enligt JO Lundvik gällande även på detta område. Själv har jag i ett ärende om spridning av tryckta skrifter inom en skola (JO:s ämbetsberättelse 1973 s. 491) härutöver uttalat att när det inom en skola övervägs om och i vad mån spridning av tryckta skrifter skall kunna tillåtas, man har att å ena sidan beakta de betänkligheter som sådan spridning kan inge från ordningssynpunkt, t.ex. beträffande risker för nedskräpning, trängsel och otrevnad, och å andra sidan önskvärdheten från allmän synpunkt av fri och allsidig information. Särskilt beaktande bör då i sistnämnda hänseende fästas vid att läroplanen uppmuntrar till medvetenhet och vakenhet i samhällsfrågor jämte politiska frågor (jfr Lgr 69 s. 31). Jag tillade att det i sammanhanget framstår som en konstlad ordning att göra skillnad mellan tryckt information och på annat sätt framställd information.

Med utgångspunkt i dessa tidigare JO-uttalanden gör jag den bedömningen att Gustavsson var i sin fulla rätt att av lokalvärds- och ordningsskäl förbjuda utställningens hållande i skolans lokaler ävensom att av samma skäl besluta om utställningens nedtagning om den under utställningstiden visade sig vara till men i dessa hänseenden. Det kravet bör dock i så fall samtidigt ha kunnat ställas på Gustavsson att han därvid beaktade det allmänna intresset av fri och allsidig information och inte utan verkligt vägande ordningsskäl förbjöd utställningen eller beslöt om dess nedtagning. Gustavsson hade också att beakta vad Lgr 69 säger om främjandet av utställningar som medel att aktivera eleverna och låta dem delge varandra sina idéer. Gustavsson hade vidare rätt och skyldighet att tillse att utställningen inte innehöll något som kunde verka förråande eller eljest medföra allvarlig fara för de ungas sedliga fostran.

Som stöd för sin åtgärd att ingripa mot utställningen och beordra nedtagning av delar av densamma har Gustavsson emellertid inte åberopat ordningsskäl utan att rektor enligt 12 kap. 7 § skolstadgan inom sitt arbetsområde skall främja samarbetet mellan hemmen och grundskolan och att sådana delar av utställningen avlägsnats som kunnat bli orsak till irritation från ett flertal föräldrars sida på grund av sitt politiskt kontroversiella innehåll. Gustavssons ställningstagande innebar att han satte intresset av ett gott samarbete mellan skolan och föräldrarna framför intresset av fri information och fritt meningsutbyte inom skolan. I vad mån och på vad sätt en fri åsiktsbildning och fri information skall främjas i grundskolan är i betydande grad en öppen fråga. I den praktiska tillämpningen ställs skolledningen intill dess mera preciserade riktlinjer dragits upp inför bedömningar och värderingar som ger utrymme för skilda ställningstaganden. Visst rum måste därför i och för sig anses ha funnits för ett sådant ställningstagande som Gustavssons. Ehuru jag för egen del anser att det åberopade samarbets-

intresset utgjorde en oegentlig och ej tillräckligt tungt vägande grund för ingripande mot utställningen och att ingripandet bort undvikas i den fria åsiktsbildningens intresse, anser jag mig därför inte kunna lägga Gustavsson detsamma till last som fel.

Användande av »kallasnamn» i skolan

I en klagoskrift till JO anförde Göran Nordin följande: Han hade en son, Johan Nordin, som gick i skola i Sätra. Göran Nordin hade fått kännedom om att sonen i skolan kallades Gregefalk. Anledningen härtill var enligt rektorn, att pojkens styvfader Börje Gregefalk »i egenkap av vårdnadshavare» i samband med inskrivningen begärt att barnet skulle kallas Gregefalk i skolan samt att skolan tillmötesgått vårdnadshavarens begäran. Göran Nordin hemställde att JO skulle pröva om detta förfaringsätt stod i överensstämmelse med gällande rätt och kunde anses lämpligt. Han anmärkte vidare på att styvfadern i skolpliktsregistret för Stockholm och i elevregistret för Sätra rektorsområde felaktigt angivits som förälder och vårdnadshavare till Johan Nordin.

Ärendet remitterades till skolöverstyrelsen, som inhämtade yttrande från Stockholms skoldirektion. Vid skoldirektionens utredning förklarade rektorn i Sätra rektorsområde Gösta Blid bl. a., att Johan Nordins moder vid inskrivning av sonen i skolan uppgivit att sonen under hela sin uppväxttid lystrat till namnet Gregefalk samt att pojken överhuvudtaget inte kände till att han egentligen hade ett annat släktnamn. Rektor Blid anförde vidare att pojken inte varit medveten om att den man han kallade pappa icke var identisk med den biologiske fadern.

Skoldirektionen uppgav ifråga om *bruket av »kallasnamn»* i huvudsak följande. Skolorna hade åtminstone under de senaste 20 åren medgivit eleverna rätt att i skolan använda »kallasnamn». I samband med att frågan om användande av »kallasnamn» i skolkatalog och betyg diskuterats år 1969 hade en prövning av frågan begärts av stadsjuristen. Denne hade svarat, att det ej förelåg något lagligt hinder mot ett sådant bruk men att bruket av »kallasnamn» var olämpligt och att man i vart fall borde undvika att skriftligt bruka det felaktiga namnet. Stadsjuristens svar hade tillställts samtliga rektorer. Bruket av »kallasnamn» hade emellertid därmed ej helt upphört. Skälen för dess användning var omtanke om barnet och skolans strävan »att förebygga uppkomsten av skolsvårigheter och andra personliga problem för den enskilde» (läroplanens anvisningar angående skolans elevvård; Lgr 69 s. 85). Bruket av »kallasnamn» medförde dock vissa problem, exempelvis i samband med elevregistrering i skolpliktsregister, elevs flyttning till annan kommun och intern rapportering av elever mellan skolor och rek-

torsområden. Enligt stadsjuristen fanns också vissa risker för att eleven kunde förledas begagna felaktigt namn på sådant sätt att det kunde bli fråga om brott. Av dessa skäl kunde anledning finnas att överväga en omprövning av praxis. Härvid borde även beaktas de ändringar som skett ifråga om formerna för familjebildning och att det inte längre tedde sig lika angeläget för en skolelev att kallas vid samma efternamn som övriga familjemedlemmar.

Beträffande *skolans registrering av elevs vårdnadshavare* anförde skoldirektionen bl. a. följande. Rutiner saknades vid skolan, då det gällde att ange vem som var elevens vårdnadshavare i juridisk mening. I de blanketter som skolöverstyrelsen utarbetat för elevregistret användes begreppet förälder. Inom skolförvaltningens skolpliktsregister användes emellertid en annan blankett med rubriken »Förälder, vårdnadshavare». Folkbokföringen omfattade inte begreppet vårdnadshavare utan där skulle endast anges huvudman för minderårig. För gift kvinna angavs maken som huvudman och denne angavs även som huvudman för mannens eller hustruns barn. I förevarande fall hade följaktligen från pastorsämbetet till folkbokföringsmyndigheten angivits att Börje Gregefalk var huvudman för Johan Nordin. I skolförvaltningens elevregistersystem hade huvudman likställts med förälder/vårdnadshavare och så hade skett även i förevarande fall. Då detta inte alltid syntes vara korrekt, skulle blanketterna bli föremål för översyn.

Skolöverstyrelsen anförde i sitt yttrande bl. a. följande.

SÖ får för egen del först konstatera, att det från SÖ inte utgått några anvisningar eller rekommendationer beträffande bruket av »kallasnamn». I likhet med vad stadsjuristen funnit i sin utredning, anser SÖ att inget lagligt hinder för användande av »kallasnamn» inom skolan föreligger. Av allmänna och praktiska skäl, varav skoldirektionen pekat på en del i sitt yttrande, bör dock bruket begränsas så mycket som möjligt. Endast i fall där riskerna för personliga svårigheter hos eleven kan bedömas som stora, och han sedan tidigare vant sig vid »kallasnamn», bör i skolan användas annat namn än det eleven är kyrkobokförd under. I betyg och andra handlingar av offentlig karaktär bör aldrig »kallasnamn» användas. Den omprövning av praxis som skoldirektionen i Stockholm förutskickat kommer förhoppningsvis att leda till ytterligare inskränkning i bruket av »kallasnamn» där.

Skolöverstyrelsen framhöll vidare att man vid en allmän översyn inom styrelsen av elevregistreringsrutinerna även avsåg att granska förefintliga registreringsblanketter.

Vid ärendets avgörande anförde ställföreträdande JO Sverne följande.

Frågor om förvärv och brukande av namn var före 1964 upptagna i flera olika författningar. 1956 tillsattes en utredning rörande rätten till släktnamn och därmed sammanhängande frågor, namnrättskommittén, som 1960 avgav sitt betänkande med förslag till namnlag (SOU

1960: 5). Kommittén, som konstaterade att namnets funktion av allmänt individualiseringsmedel gör namnrätten till en viktig offentlig-rättslig angelägenhet samt att namnet även i hög grad är förknippat med den enskildes intresse, föreslog att lagen skulle innehålla bestämmelse om bl. a. namnrätt och namnplikt. Namnplikten uttrycktes så att envar skulle, där annat ej följde av lag eller sedvänja, vara pliktig att bära honom tillkommande namn. Med termen bära avsåg kommittén det faktiska brukandet. Kommittén framhöll att den enskilde i praktiken icke själv kan göra något åt vilket namn, som rättsligen tillkommer honom enligt de handlingar, som normerar den offentlighetsrättsliga sidan av namnrätten. Däremot kan han faktiskt avvika från dessa normer. Lagbestämmelsen om namnplikt skulle verka som en spärr häremot genom den vederbörande ålagda plikten att framträda under det släktnamn och det eller de förnamn, som han lagligen förvärvat. Med hänsyn till den enskildes behov att stundom få vara anonym ville kommittén emellertid inte såsom skett i våra nordiska grannländer förbinda namnplikten med straffansvar.

Vid remissbehandlingen av kommitténs förslag anmärkte bl. a. Svea hovrätt på den föreslagna regeln om namnplikt, då regeln ej syntes ut säga annat eller mera än vad som redan får anses gälla och den därtill kraftigt urholkats genom det allmänna undantaget för sedvänja. (Prop. 1963: 37 s. 26.)

Departementschefen anförde i förevarande fråga följande. (Se prop. s. 35 f.)

Kommittén har föreslagit, att i ett inledande stadgande skall upptagas generella regler om namnrätt och namnplikt. Stadgandet har i förslaget formulerats så, att släktnamn och förnamn tillkommer svensk medborgare enligt vad i lagen stadgas och att envar är, där annat ej följer av lag eller sedvänja, pliktig att bära honom tillkommande namn. Ett par hovrätter och familjerättskommittén har invänt, att namnplikten härvid fått en mindre lämplig utformning. Såsom namnrättskommittén själv påpekat i betänkandet upprätthålles kravet på namnplikt genom olika författningar, i vilka påföljder för brott mot namnplikten stadgas. Den av kommittén föreslagna regelns enda syfte är, heter det i kritiken, att understödja ett visst namnbruk, som därför utan uppehåller sig självt. När kommittén nu avstyrker att namnplikten förknippas med straffansvar, anser man, att motivering saknas för ett deklaratiskt stadgande angående generell namnplikt. Svea hovrätt har även ifrågasatt, om icke den inledande bestämmelsen om namnrätt, som saknar motsvarighet i grannländernas förslag, bör utgå, därest bestämmelsen om namnplikt strykes.

Jag kan i huvudsak dela den uppfattning som kommit till synes i kritiken och anser ej tillräckliga skäl föreligga att i lagen upptaga ett stadgande om namnplikt, som skenbart men icke reellt går utöver vad som gäller enligt annan författning eller enligt sakens natur. Ej heller den generella bestämmelsen om namnrätt synes ha någon väsentlig funktion att fylla. Jag har därför låtit hela det ifrågavarande stadgandet i förslaget utgå.

Ehuru således gällande lagstiftning på namnrättens område inte innehåller någon uttrycklig bestämmelse om skyldighet att framträda under lagligen förvärvat namn synes med de undantag som följer av lag och sedvänja namnplikt allmänt få anses gälla och förvärv av annat namn endast kunna ske enligt namnlagens regler. I fråga om barns i äktenskap rätt att förvärva styvfaderns släktnamn saknades lagregler före namnlagens tillkomst. Enligt en hos namnmyndigheten utbildad praxis kunde dock barn i äktenskap, vars moder ingått nytt äktenskap, förvärva hennes nye makes släktnamn. För bifall gällde i huvudsak, om barnet var omyndigt, att styvfadern lämnat sitt samtycke. Fadern bereddes tillfälle att yttra sig men hans medgivande saknade avgörande betydelse. Genom 4 § första stycket namnlagen infördes en lagstadgad rätt för barn under aderton år, vars moder är gift med annan än barnets fader, att genom anmälan hos pastor antaga styvfaderns släktnamn, om denne samtyckte därtill och rätten funnit namnbytet vara förenligt med barnets bästa. Av förarbetena till lagbestämmelsen framgår att namnrättskommittén föreslog att frågan om namnbyte skulle prövas av namnmyndigheten men departementschefen fann att prövning av domstol skulle komma att tjäna såsom spärr mot namnbyten, som är olämpliga från familjens och barnets synpunkt. Att frågan om namnbyte för barn i äktenskap i praxis blir föremål för en ingående och allsidig prövning framgår bl. a. av två fall från högsta domstolen (NJA 1965 s. 259). I det ena av dessa fall åberopades av barnens vårdnadshavare till stöd för namnbyte, förutom strävandena att skapa en harmonisk familjeenhet och den psykiska belastning det innebar för barnen att bära annat namn än familjen i övrigt, praktiska olägenheter, exempelvis beträffande adress och telefonnummer samt att barnen ifråga själva kallade sig vid moderns namn och även kallades så i skolan. Ansökan om namnbyte lämnades emellertid främst med tanke på faderns kontakt med barnen utan bifall.

Av vad sålunda återgivits framgår enligt min mening att barn under aderton år ej bör tillåtas byta eller bruka annat släktnamn med mindre domstol prövat frågan och funnit namnbyte vara förenligt med barnets bästa. Denna fråga kräver ofta en ingående prövning av barnets relationer till övriga anhöriga. Att sätta lagstiftningens krav på en sådan prövning ur kraft genom att tillåta barnet att i skolan bruka annat namn än sitt rätta förefaller ej godtagbart. Det kan f. ö. även ur andra synpunkter ifrågasättas om bruket av »kallasnamn» är av godo. Det är således ej givet att det är en fördel för barnet att ha ett »kallasnamn» och ett »betygsnamn». Vidare synes det, som stadsjuristen framhållit, vara mindre lämpligt att eleverna i skolan får använda orätt namn också ur den synpunkten, att de kan förledas att även utom skolan begagna felaktigt namn »på sådant sätt och i sådant sammanhang att rekvisiten för brottslig handling (osant intygande och missbruk

av urkund) närmar sig uppfyllande». Skäl kan därjämte finnas för att påpeka, att det i vissa specialförfattningar stadgas straff för den som uppger oriktigt namn. Som exempel kan nämnas hotellförordningen, enligt vilken gäst som lämnar oriktig uppgift om bl. a. namn kan dömas till böter. Icke minst med tanke härpå finns anledning att ställa sig kritisk till att skolan, enligt vad Blid uppgivit, låter eleverna på högstadiet själva avgöra med vilket namn de skall kvittera nycklar och böcker.

Att bruket med »kallasnamn» kommit att utvecklas på sätt som skett kan givetvis dock ej läggas någon myndighet eller tjänsteman till last som fel eller försummelse, desto mindre som syftet otvivelaktigt varit att hjälpa eleverna i en besvärlig situation. Detta syfte bör emellertid i stället tillgodoses genom att vårdnadshavaren upplyses om möjligheterna enligt namnlagen att begära namnbyte för barnet.

Sammanfattningsvis vill jag alltså framhålla att jag funnit bruket av »kallasnamn» i skolan stå i strid med de tankegångar som ligger till grund för namnlagen och att jag därför starkt ifrågasätter om ej åtgärder bör vidtagas för att avskaffa detta bruk eller i allt fall begränsa det till speciella undantagsfall. I ärendet har upplysts, att bruket med »kallasnamn» förekommit i Stockholms kommuns skolor under en längre tid. Hur därmed förhåller sig i övriga delar av landet är inte utrett men av det ovan berörda rättsfallet kan dragas den slutsatsen att bruket förekommer även utanför Stockholm. Frågan förefaller alltså ha sådan räckvidd att en omprövning bör ske icke blott av skoldirektionen i Stockholm utan även av skolmyndigheterna i landet i övrigt. En sådan omprövning synes lämpligast kunna initieras av skolöverstyrelsen, som för övervägande av frågan om ett sådant initiativ skall erhålla del av beslutet.

Vad därefter angår frågan om registreringen av eleverna finner jag med anledning av vad som förevarit skäl framhålla, att det givetvis är av stor vikt att felaktig person ej anges som en elevs förälder och vårdnadshavare. Den felaktiga uppgiften synes emellertid i förevarande fall bero på att i registerblanketterna tryckts en felaktig rubricering på den person som skall antecknas. Då blanketterna numera är föremål för översyn, anser jag mig icke behöva ytterligare uppehålla mig vid denna bristfälliga avfattning av blanketten. Däremot anser jag mig böra påpeka, att det, då detta fel framhållits av Göran Nordin, funnits all anledning att i det av honom angivna fallet vidtaga rättelse, exempelvis genom att ändra rubriceringen. Saken är emellertid med hänsyn till omständigheterna ej att bedöma som tjänstefel av vederbörande befattningshavare och föranleder därför ej någon ytterligare åtgärd från min sida. Jag utgår därvid ifrån att rättelse nu sker.

Övrigt

Arbetsmarknadsverkets handläggning av ärende om näringshjälp och bostadsbyggande

JO Wennergren meddelade följande beslut.

Bror Oscarsson, som är född 1932 och lider bl. a. av medfött hjärtfel, blev 1966 av medicinska rehabiliteringskliniken i Borås remitterad till länsarbetsnämnden i Älvsborgs län för förutsättningslös arbetsvårdsutredning. I september samma år inköpte Oscarsson på eget initiativ en jordbruksfastighet i Fröjereds kommun, Skaraborgs län. Han begärde därefter bidrag med stöd av arbetsmarknadskungörelsen till startande av kalkonuppfödning på fastigheten. Sådant bidrag beviljades honom i november 1966 av länsarbetsnämnden med 12 000 kr. Beloppet använde Oscarsson till att betala den kontanta delen av köpeskillingen för jordbruksfastigheten. Vidare beviljade länsarbetsnämnden i början av 1967 Oscarsson ett flyttningsbidrag på 1 500 kr. Beslut om förnyad näringshjälp i form av bidrag med 12 000 kr. till inköp av skörderedskap, kalvar, kalkoner och foder meddelades härefter i augusti 1967 av arbetsmarknadsstyrelsen (arbetsvårdsbyrån), som därjämte den 20 augusti 1970 beslöt att bevilja ytterligare näringshjälp som enligt Oscarssons ansökan erfordrades bl. a. för täckande av kostnader för arbetslokaler och förråd för rörelsen i samband med uppförande av familjebostad åt honom. Hjälpen utgick då med 15 000 kr. i bidrag och 30 000 kr. i lån.

Av länsarbetsnämnden erhöll Oscarsson dessutom ett lån på 9 770 kr. i juni 1968 för inköp av bil och ett bidrag på 15 000 kr. i november 1970 för samma ändamål. Härtill kom att landstinget i Älvsborgs län och Skepplanda kommuns socialnämnd i början av 1967 beviljade vardera 3 000 kr. till Oscarsson som ytterligare bidrag till den planerade rörelsen.

Enär bostadshuset och ladugården på den av Oscarsson inköpta fastigheten var ålderdomliga och nedslitna samt inte lämpade för Oscarssons planerade verksamhet och då Oscarsson enligt beslut den 18 april 1969 av Kungl. Maj:t ej kunde få statligt bostadslån, upptogs diskussioner mellan arbetsvårdsbyrån och kameralbyrån inom arbetsmarknadsstyrelsen angående hur Oscarssons bostadsfråga skulle lösas. På kameralbyrån beslöt man därefter i juni 1970 att från Aneby-Hus AB upphandla ett monteringsfärdigt bostadshus för 59 500 kr. exklusive moms att levereras till Oscarssons fastighet. Vidare antog man

ett anbud från byggmästare Arnold Falk i Tidaholm avseende uppförande av huset till en kostnad av 120 500 kr. exklusive moms. Mellan arbetsmarknadsstyrelsen och Oscarsson träffades sedan i augusti 1970 ett hyresavtal enligt vilket styrelsen skulle till Oscarssons förfogande ställa en monteringsfärdig träbyggnad att användas som bostad efter det att styrelsen ombesörjt och bekostat uppmontering samt byggnadens färdigställande inklusive VVS- och elinstallationer. Styrelsen skulle vidare i anslutning till byggnadens montering på Oscarssons bekostnad uppföra grund för byggnaden. Iordningställandet av tomten skulle ankomma på Oscarsson. Denne skulle erlägga hyra för byggnaden med 600 kr. i månaden samt sedermera »vid erhållande av näringsbidrag» inlösa byggnaden, varvid avdrag skulle göras för erlagd hyra.

Av skäl som närmare behandlas i det följande kom byggnadsföretaget på Oscarssons fastighet att dra en kostnad, som i början av 1972 beräknades till ca 631 000 kr. Hur stor kostnaden slutligen blir, synes ännu inte kunna med bestämdhet anges.

Med en den 25 maj 1972 hit inkommen skrivelse överlämnade riksdagens revisorer till JO två hos revisorerna upprättade promemorior jämte remissyttranden angående bostadsbyggnadsföretaget på Oscarssons fastighet för den åtgärd JO kunde finna påkallad. I den 11 juli, den 29 september och den 19 oktober 1972 hit inkomna skrivelser hemställde Oscarsson att JO skulle pröva om arbetsmarknadsstyrelsen vid befattningen med förevarande byggnadsföretag i olika avseenden förfarit riktigt. Han anhöll vidare att JO skulle utreda om styrelsen eller hälsovårdsnämnden begått tjänstefel genom att inte meddela besked med anledning av Oscarssons framställning i en avloppsfråga.

Efter att ha tagit del av bl. a. arbetsmarknadsstyrelsens och länsarbetsnämndens handlingar i saken samt efter hållet förhör med byråchefen Sven Vegerfors vid styrelsens kameralbyrå meddelade jag i skrivelse den 27 december 1972 Vegerfors och ytterligare fem tjänstemän vid kameralbyrån att de av mig skäligen misstänktes för tjänstefel i angivna hänseenden samt lämnade dem tillfälle att ange den ytterligare utredning de kunde anse erforderlig samt att eljest anföra vad de aktade nödigt. I inkomna svar härå bestred de misstänkta att de skulle ha gjort sig skyldiga till tjänstefel.

Med anledning av vad som anfördes i svaren hit och för att närmare söka klarlägga de olika tjänstemännens ansvar har jag även hållit förhör med avdelningschefen hos arbetsmarknadsstyrelsen Allan Wennerberg samt med fyra av de utom Vegerfors misstänkta tjänstemännen, nämligen byrådirektören Gösta Carlsson, förste byråingenjören Yngve Reinhammar, ingenjören Alvar Sundkvist och byråinspektören Nils Karlsson.

På grundval av vad som sålunda utretts verkställde jag en samlad

bedömning av ärendet, varvid jag kom till den slutsatsen att i vart fall Vegerfors' handlingssätt var att bedöma som tjänstefel. Inför mitt slutliga ställningstagande lät jag emellertid i skrivelse den 23 juli 1973 Vegerfors ta del av utkastet till min bedömning samt yttra sig däröver. Med anledning av att Vegerfors blivit allvarligt sjuk framhöll jag i skrivelsen att det för mina överväganden i åtalsfrågan var av största betydelse att erhålla besked om och i vad mån Vegerfors' sjukdom inverkade på hans möjligheter att vid ett åtal som tilltalad delta i en rättegång. I svar härå, som inkom hit den 30 augusti 1973, anförde Vegerfors att min samlade bedömning av ärendet inte föranledde något tillägg från hans sida utöver vad han tidigare anförde. Beträffande sitt hälsotillstånd hänvisade Vegerfors till ett bilagt läkarutlåtande utfärdat den 28 augusti 1973 av arbetsmarknadsstyrelsens förtroendeläkare Sten S. Gustafsson. Av utlåtandet framgår att Vegerfors' sjukdom är av mycket allvarlig karaktär och att en eventuell rättegång med Vegerfors som tilltalad måste från medicinsk synpunkt bedömas vara fysiskt och psykiskt ytterligare nedbrytande och därför innebära en stor hälsorisk. Läkaren uttalar slutligen som sin mening att en dylik rättegång måste av medicinska skäl bedömas vara helt olämplig och till alla delar avrådas.

Såsom komplettering av utredningen har jag härefter även hållit förhör med förre byråchefen vid arbetsmarknadsstyrelsens arbetsvårdsbyrå Albert Bergh samt förnyat förhör med avdelningschefen Wennerberg. Jag har också inhämtat upplysningar från förste byråsekreteraren Greta Sundin på arbetsvårdsbyrån samt tagit del av inrikesdepartementets akt dnr B 1246/68. Vidare har jag den 4 oktober 1973 företagit inspektion av arbetsmarknadsstyrelsens enheter för arbetsvård och intendentur.

Näringshjälpfrågan

Bestämmelser om näringshjälp till egen företagare finns i 57—61 §§ arbetsmarknadskungörelsen. Näringshjälp för att börja en verksamhet som egen företagare kan utgå till handikappad, ensamställd kvinna eller medelålders eller äldre arbetstagare som inte kunnat få lämpligt arbete på öppna arbetsmarknaden. Hjälpen kan utgå i form av bidrag eller lån och avse anskaffande eller ersättande av arbetsmaskin eller verktyg eller annan kostnad för den egna företagarens verksamhet. Beslut om näringshjälp fattas av länsarbetsnämnd. Är fråga om förnyad näringshjälp ligger avgörandet dock hos arbetsmarknadsstyrelsen (arbetsvårdsbyrån, numera).

Såsom förut nämnts meddelades besluten i november 1966 och i början av 1967 om bidrag till Oscarsson för startande av egen rörelse och om flyttningsbidrag av länsarbetsnämnden, medan beslut om förnyad näringshjälp i form av bidrag och lån i augusti 1967 och augusti 1970

meddelades av arbetsmarknadsstyrelsen (arbetsvårdsbyrån) efter beredning av länsarbetsnämnden. I länsarbetsnämndens yttrande till arbetsmarknadsstyrelsen i samband med ansökan om förnyad näringshjälp 1967 anförde nämnden bl. a. att mycket talade för att man borde fullfölja satsningen och ge Oscarsson en verklig chans som kunde bli en lösning för honom och hans familj om hustru och fyra små barn. I juli 1967 avgavs ett utlåtande av lantbruksnämndens ekonomiske expert. Enligt honom erfordrades i investeringar som absolut minimum 10 000 kr. för bostaden, 10 000 kr. för ladugården och 10 000 kr. i maskiner samt ca 21 500 kr. i kalvar, kalkonkycklingar och rörelsekapital. Då hade ej medräknats kostnader för centralvärme och sanitär utrustning av bostaden som syntes nödvändig för en familj med små barn. Lantbrukskonsulenten gjorde följande slutsammanfattning: »Av lönsamhetskalkylen framgår att företaget inte ger någon arbetsersättning eller förräntning på insatt kapital. Inte ens om företaget vore skuldfrött skulle det ge arbetsinkomst för en man.»

Antecknas kan också att fjäderfäkonsulenten i Skara i ett hösten 1968 avgivet utlåtande sammanfattningsvis anförde, att med hänsyn till lokalernas beskaffenhet och det stora investeringsbehovet samt de mindre goda lönsamhetsutsikterna inom kalkonproduktionen det torde vara nödvändigt att familjens huvudsakliga inkomstbehov täcktes från annan källa.

I riksdagens revisorers remisspromemoria anfördes följande om näringshjälpsfrågans handläggning.

Det kan i och för sig vara motiverat att vederbörande myndigheter gör insatser utöver det vanliga för att inordna även svårangepassade personer i normalt arbetsliv. Med hänsyn till O:s tidigare försörjningsförhållanden och personliga förutsättningar synes det dock självklart, att ifrågavarande fall hade bort påkalla särskild noggrannhet i fråga om planering och kostnadskalkyler. Redan i samband med beslutet att stödja O. vid förvärvet av jordbruksfastigheten borde mera preciserade planer och bedömanden ha förelegat, exempelvis rörande användningen av åkermarken, hållbarheten i uppgjorda kalkyler för kalkonuppfödning samt O:s personliga förutsättningar att uppföda djur av olika slag och hans möjligheter att tillskjuta egna eller från annat håll anskaffade medel för att ordna godtagbara försörjningsmöjligheter på gården. Givetvis borde också full klarhet ha skapats om bostadens användbarhet och byggnadsbeståndet i övrigt. Mera ingående överväganden av dessa faktorer hade troligen kunnat leda till att AMS avstått från att fullfölja stödåtgärderna, eventuellt redan då frågan om ytterligare näringshjälpsbidrag var föremål för prövning i augusti 1967.

I sitt remissvar anförde arbetsmarknadsstyrelsen.

Sammanfattningsvis sägs i nämnda promemoria att handläggningen av ärendet utvisar brister i fråga om planering, styrning och kontroll i anmärkningsvärd omfattning. Styrelsen delar denna uppfattning och har vidtagit åtgärder för att söka förhindra ett upprepande.

Det finns tyvärr många arbetsvårdsfall — fall som kostar socialvården stora belopp — där det är svårt att göra en avvägning mellan kostnaderna för en rehabilitering och samhällets kostnader för en fortlöpande försörjning. I en sådan avvägning måste man också ta in de psykologiska och sociala vinster som följer med en rehabilitering. Inom arbetsvården är man ständigt utsatt för en utomordentligt stark press att söka finna lösningar även av de svåraste arbetsvårdsfall.

Det skall vara arbetsmarknadsstyrelsen angeläget att med föreliggande ärende som exempel och med iakttagande av gällande regler söka göra sådana avvägningar att de enskildas intressen kan tillgodoses inom ramen för rimliga kostnader.

I riksdagens revisorers slutpromemoria anförts att deras utredning och överväganden inte omfattat frågan huruvida fel eller försummelse i tjänsten eventuellt förekommit i ärendet, men att det synes motiverat att en prövning av denna fråga också kommer till stånd. Sådan prövning ankommer på mig. Härvid märks emellertid att länsarbetsnämndens första beslut i näringshjälpsärendet ligger mer än fem år tillbaka i tiden och att frågan om straffrättsligt ansvar därför i denna del är förfallen. Vad gäller de senare besluten i ärendet, vilka fattats av arbetsmarknadsstyrelsens arbetsvårdsbyrå i samverkan med länsarbetsnämnden och av vilka det första numera ligger mera än fem år tillbaka i tiden, kan jag i stort instämma i den bedömning som kommit till uttryck i revisorernas remisspromemoria. Såsom jag närmare kommer att utveckla i det följande kan dock beslutet den 20 augusti 1970 inte ses isolerat från näringshjälpssynpunkt, enär det för sin tillkomst även förutsatte en viss lösning av Oscarssons bostadsfråga. Frågan om beslutet varit felaktigt eller ej hänger sålunda samman med hur man bedömer bostadsfrågans lösning. Med avseende på näringshjälpen vill jag emellertid tillägga att jag finner det särskilt betänkligt att större vikt inte fästs vid behovet av ordentliga lönsamhetsutredningar och övriga grundläggande ekonomiska utredningar och att hörda experters varnande röster rönt så föga beaktande. Det kan här erinras om följande departementschefsuttalande (prop. 1966: 52 s. 236).

Jag vill i detta sammanhang understryka vikten av att beslut i näringshjälpsärenden föregås av omsorgsfull utredning. I den mån företagareföreningarna inte kopplas in vid handläggningen bör annan företagsekonomisk expertis anlitas. Om det råder tvekan beträffande förutsättningarna att driva den tillämnade verksamheten framgångsrikt, bör näringshjälp inte lämnas. Skälet till denna restriktivitet är inte bara att man måste ställa krav på det tilltänkta företagets kreditvärdighet och därmed också på dess möjlighet att på sikt ge rörelseidkaren försörjning utan också och inte minst att det är viktigt att förebygga misslyckanden, som i de fall det här gäller också kan innebära personliga katastrofer.

Det ligger likväl i näringshjälpens natur att den ofta måste innebära en viss chanstagnation. Näringshjälpen kan och får inte begränsas till

projekt som kan bedömas som helt säkra. Den skulle då förfela sitt syfte. Det måste därför godtas att misslyckanden inträffar. Hur stort risktagande som bör få förekomma i ett enskilt ärende blir en bedömningsfråga. Med den utformning reglerna om näringshjälp fått och den praxis som utbildat sig blir utrymmet för arbetsmarknadsstyrelsens diskretionära bedömning här trots allt förhållandevis vitt. Ehuru det efteråt kan sägas att arbetsmarknadsstyrelsen gjort felbedömningar i Oscarssons fall och det kan ifrågasättas om inte risktagandet sträcktes alltför långt, kommer jag dock till slutsatsen att beviljandet av näringshjälp, sett för sig, inte bör betraktas som så felaktigt att ansvar för tjänstefel bör ifrågakomma.

Bostadsfrågan

Oscarsson inköpte på eget initiativ i september 1966 jordbruksfastigheten Rödesand 1: 7 och 1: 13 i Korsberga socken, Fröjereds kommun. Köpet finansierades med det näringshjälpsbidrag han i november 1966 erhöll av länsarbetsnämnden. Arbetsmarknadsstyrelsen beviljade sedan i augusti 1967 förnyad näringshjälp till inköp av skörde-redskap, kalvar, kalkoner och foder för den rörelse som skulle startas på fastigheten. Då bostadshuset på fastigheten inte kunde anses vara i det skick att det lämpade sig för en familj med små barn och byggnadsbeståndet över huvud taget var dåligt, ansökte Oscarsson hos länsbostadsnämnden i Skaraborgs län om bostadslån för uppförande av ett enfamiljshus på fastigheten för en uppgiven produktionskostnad av 121 100 kr. Vid sammanträde den 29 februari 1968 beslöt nämnden meddela det kommunala förmedlingsorganet att nämnden ej var beredd att lämna bostadslån till företaget med hänsyn till att jordbruksfastigheten inte utgjorde ett bestående jordbruk och var för liten för att kunna bära kostnaden för en så stor investering samt att framställningen hade avstyrkts av lantbruksnämnden i länet. Häröver anförde Oscarsson besvär hos bostadsstyrelsen. Genom beslut den 3 oktober 1968 lämnade bostadsstyrelsen besvären utan bifall, enär Oscarsson fick antas sakna förutsättningar att genomföra bostadsföretaget. Av journalanteckningar från arbetsvårdsbyrån på arbetsmarknadsstyrelsen framgår att man där följde bostadslåneärendet med uppmärksamhet. Byråchefen Bergh gav den 4 oktober 1968 förste byråsekreteraren Rågfeldt i uppdrag att kontakta bostadsstyrelsen och framhålla vikten av att bostadsfrågan löstes. Vid telefonkontakt samma dag med byrådirektören Halling hos bostadsstyrelsen upplyste denne Rågfeldt om det dagen innan fattade beslutet. Huvudorsaken till avslaget uppgavs vara att kommunen avstyrkt. För övrigt ansågs en satsning på 130 000 kr. i en bostad med det läget som orimlig och kapitalet skulle riskeras. Vid föredragning av avslagsbeslutet för Bergh den 7 oktober 1968 gav Bergh Rågfeldt i uppdrag att meddela Oscars-

son att han borde överklaga bostadsstyrelsens beslut hos Konungen och att arbetsmarknadsverket inte kunde ingripa här. Den 9 oktober 1968 meddelade Oscarsson Rågfeldt att statssekreteraren Ingvar Carlsson vid samtal med honom samma dag angett att arbetsmarknadsverket handlat helt felaktigt i ärendet. »Verket kan inte lämna familjen Oscarsson vind för våg.» Berghs attityd var helt felaktig. Då Rågfeldt efter samtalet tog kontakt med Carlsson förklarade denne emellertid att han inte gett några som helst utfästelser, löften eller omdömen i ärendet. Den 10 oktober 1968 tog Bergh kontakt med länsarbetsdirektören Fredriksson och uppmanade denne att ta upp ärendet med länsbostadsnämnden.

Sedan Oscarsson anfört besvär över bostadsstyrelsens beslut hos Kungl. Maj:t avgav bostadsstyrelsen den 19 december 1968 yttrande varav bl. a. framgick att kommunalnämnden i Fröjereds kommun vid sammanträde den 1 november 1968 beslutat att ej teckna borgen för det sökta bostadslånet. I skrivelse som kom in till inrikesdepartementet den 14 mars 1969 gjorde förste inspektören Sven Bergström hos länsarbetsnämnden gällande att föreskrivet samråd ej ägt rum i ärendet med nämndens arbetsvårdsexpedition och ifrågasatte om ärendet ej borde återremitteras till länsbostadsnämnden. Samma dag anmodade departementet arbetsmarknadsstyrelsen att skyndsamt avge yttrande i ärendet.

I yttrande, undertecknat av avdelningschefen Allan Wennerberg, byråchefen Albert Bergh och förste byråsekreteraren Gunnar Rågfeldt, anförde arbetsmarknadsstyrelsen avslutningsvis.

Inför ärendets avgörande hemställer arbetsmarknadsstyrelsen att följande måtte beaktas. För Oscarssons del betyder ett avslag på besvaren att fråga om hans placering i den öppna marknaden åter blir aktuell. Arbetsmarknadsstyrelsen har redan inledningsvis redogjort för hans handikapp och de därav betingade svårigheterna att finna en lösning på problemet. Därtill kommer att såväl den ekonomiska som personliga insats som redan gjorts går helt förlorad. En lösning av bostadsfrågan i Fröjereds kommun betyder å andra sidan, att Oscarsson — såvitt nu kan bedömas — utan hinder av sitt berörda handikapp synes komma att fungera inom såväl näringslivet som den sociala gemenskapen.

I Kungl. Maj:ts beslut den 18 april 1969 antecknades att i ärendet var upplyst att Oscarsson förvärvat fastigheterna för att där bedriva djuruppfödning, att han av länsarbetsnämnden i Älvsborgs län och arbetsmarknadsstyrelsen beviljats näringshjälp för detta ändamål med sammanlagt 24 000 kr. i bidrag och 9 770 kr. som lån, varjämte bidrag beviljats honom av landsting och kommun för samma ändamål, samt att han, om statligt bostadslån ej kunde beviljas honom, var beredd att genomföra byggnadsföretaget utan statligt stöd. Kungl. Maj:t lämnade besvaren utan bifall men förklarade med hänsyn till i ärendet

föreliggande särskilda omständigheter hinder inte möta mot att Oscarsson meddelades igångsättningstillstånd för uppförande av enfamiljshus utan statligt stöd på ifrågavarande fastigheter, oaktat arbetet ej kunde inrymmas inom den av Kungl. Maj:t fastställda ramen för bostadsbyggande utan statligt stöd för år 1969.

I skrivelse som kom in till arbetsmarknadsstyrelsens arbetsvårdsbyrå den 22 juli 1969 anförde Bergström bl. a. följande.

Glädjen över beskedet att den segslitna bostadsfrågan fått en lösning var stor och pressen redovisade ett lyckat ingripande. Ärendet har dock ej förts så mycket närmare sin lösning då erforderliga medel visat sig svåra att anskaffa. Den bostad Oscarsson avser att uppföra skulle vara på ca 125 kvadratmeter och draga en kostnad på mellan 140—150 000 kr. enligt vad han själv uppper.

Oscarsson har ingivit en låneansökan till Tidaholms sparbank och man har där beslutat bevilja honom ett lån på 50 000 kr. Utöver detta belopp behöver Oscarsson ett lån på 75 000 kr.

Departementssekreteraren Jan Olof Karlsson, inrikesdepartementet, följer ärendets gång och har uppmanat Oscarsson att förhöra sig hos arbetsmarknadsstyrelsen om dess möjligheter att medverka till en lösning av bostadsfrågan.

Länsarbetsnämnden meddelar detta för att styrelsen skall vara underrättad om ärendets gång och om någon medverkan kan lämnas till ärendets lösning.

Från det närmaste halvåret härefter finns intet dokumenterat angående frågans handläggning hos arbetsmarknadsstyrelsen. Den 6 april 1970 översände Bergström till departementssekreteraren Jan Olof Karlsson, som berett ärendet i inrikesdepartementet men dåmera tjänstgjorde i statsrådsberedningen, en Bergströms skrivelse i Oscarssons bostadsärende till arbetsmarknadsstyrelsen. Skrivelsen var daterad den 31 mars 1970. I missivskrivelse uppgav Bergström att huvudskrivelsen hade kvarhållits hos länsarbetsnämnden medan kopia översänts också till byråchefen Sven Vegerfors. Bergström tillade att det ju vore underbart om det gick att hitta på någon utväg så att arbetsmarknadsstyrelsen kunde få tillstånd att bygga huset exempelvis på samma sätt som till zigenare och förtidspensionärer i Norrland. I skrivelse den 23 april 1970 till arbetsmarknadsstyrelsen anförde länsarbetsnämnden genom länsarbetsdirektören Helge Peterson och Bergström.

Arbetslokal och bostad till handikappad

Föreliggande ärende har varit föremål för ställningstaganden inom såväl inrikesdepartementet som bostadsstyrelsen.

Den aktuella frågan gäller uppförande av familjebostad även innefattande arbetslokal för 320722 Oscarsson Bror Evert, Box 38, 440 43 Alvhem, på den av honom ägda jordbruksfastigheten Rödesand 1: 7 och 1: 13 i Fröjereds kommun, Skaraborgs län.

Efter samråd med byråchef Sven Vegerfors, arbetsmarknadsstyrelsens kameralbyrå, har fullständigt byggnadsförslag införskaffats vil-

ket uppgjorts efter Oscarssons önskemål och vilket sedermera också godkänts av honom.

Oscarsson uppger att han personligen är beredd att insätta 30 000 kr. i byggnaden som handpenning.

Distriktschefen för Aneby-Hus Erik Gustavsson, Pl 3144, Våmb, Skövde, har möjlighet anskaffa byggmästare om besked ang. byggnationen kan erhållas inom den närmaste tiden.

Gustavsson har uppgivit en produktionskostnad av huset på 170 000 kr., vilket är tilltaget med god marginal enl. vad Oscarsson uppger. Oscarsson är beredd avstå från taktegel och i stället endast t. v. ha underhållsfri papp vilket skulle medföra minskade kostnader. Det valmade taket skulle ej fördyra och det förlämnar ju byggnaden ett bättre utseende. Hydrofor har anskaffats tidigare.

Det i källarlocalerna planerade fjäderfäslakteriet ändras till arbetslokaler och förråd för Oscarssons planerade verksamhet.

Oscarsson har erhållit Kungl. Maj:ts medgivande om igångsättnings-tillstånd för uppförande av enfamiljshus i beslut av den 18.4.1969 dnr B 1246/68.

Huset kan vid första påseende verka något stort men med hänsyn till familjens storlek och kombinationen med verksamheten kan det försvaras.

En annan sak som verkar riktig i Oscarssons planering är att han har för avsikt att hysa sin 65-åriga svärmor som är ensamstående och arbetar som kaffekokerska på restaurang Valand i Göteborg. Hon vill gärna komma ifrån kvällsarbetet och få en annan sysselsättning. Hon skulle i fortsättningen hjälpa till med barnen och hushållet för att båda makarna Oscarsson skulle kunna förvärvsarbeta. Det arbete fru Oscarsson förutom gårdsarbetet är inställd på härvidlag är sjukvårdsarbete och det finns att tillgå i trakten.

Om Oscarsson kan påräkna hjälp med bostaden har han för avsikt att snarast starta sitt arbete på gården med 2 000 kalkonkycklingar och kött djur. Familjen skulle då t. v. bo kvar i Alvhem och Oscarsson bor provisoriskt i den gamla utdömda bostaden på gården. Kött djur och kycklingar erhålles mot 6 mån. kredit. Kalkonkycklingarna kan f. n. erhållas till förmånligt pris.

Frågan om förnyad näringshjälp som hjälp till arbetslocalerna kommer att upptagas till särskild behandling sedan den principiella frågan om arbetsmarknadsstyrelsens engagemang i bostadsfrågan lösts.

Länsarbetsnämnden överlämnar ärendet till arbetsmarknadsstyrelsens prövning och beslut.

Skrivelsen, som var i huvudsak likalydande med den kvarhållna skrivelsen den 31 mars 1970, har synbarligen lottats på kameralbyrån vid ankomsten till arbetsmarknadsstyrelsen. Den har emellertid ej kunnat återfinnas bland kameralbyråns hit överlämnade handlingar.

Såsom framgår av länsarbetsnämndens ovan återgivna skrivelse hade nämnden efter kontakter med Vegerfors införskaffat fullständigt byggnadsförslag från Aneby-Hus. Dessförinnan — sannolikt på hösten 1969 — hade Bergh frågat Vegerfors om det var möjligt för kameralbyrån, som bl. a. handlade frågor om inköp och förvaltning av byggnader och materiel inom arbetsmarknadsstyrelsen, att medverka till byggande av

bostad åt Oscarsson. Kontakter i saken förekom också mellan Wennerberg och Vegerfors. Wennerberg skulle därvid enligt egen uppgift ha klargjort att det var uteslutet att ingå på länsarbetsnämndens förslag om inköp av ett bostadshus från Aneby-Hus samt att man endast kunde överväga att till Oscarsson överlåta en inom styrelsens förläggningsverksamhet använd tolvmannabarack, som skulle kunna omändras att passa ifrågavarande ändamål. En sådan barack visades också för Oscarsson, som emellertid inte ansåg sig kunna godta en dylik lösning av bostadsfrågan. Vegerfors måste någon gång härefter ha bestämt sig för att katedralbyrån med användande av anslaget »Förläggningsbyggnader m. m.» skulle medverka till uppförandet av ett bostadshus på Oscarssons fastighet att i första hand förhyras av Oscarsson.

Något formligt, vederbörligen dokumenterat beslut fattade Vegerfors emellertid inte då. Under utredningen har emellertid framkommit en kopia av ett av Vegerfors den 7 juni 1970 författat handbrev till medarbetarna på katedralbyrån Hans Jepsson och Gösta Carlsson. Brevet har bl. a. följande innehåll.

Hasse och Gösta!

Jag har fått upprepade påstötningar betr. fallet Oscarsson. Vi måste försöka lösa det. Vi gör så här:

1. Vi köper ett hus enl. Oscarssons förslag från Aneby enl. offert som vi fått och till det pressade pris Gösta kan få.
2. Vi hyr ut detta till Oscarsson.
3. Vi ställer upp huset på Oscarssons tomt med ledningar. Så småningom ska Oscarsson få näringsbidrag men i avvaktan på detta betalar vi uppsättningen. Oscarsson sätter in de 30 000 kr. han har. Detta bör stå i kontraktet.

Att döma av vad som anförs i nedan återgivna skrivelse från länsarbetsnämnden konfirmerades lösningen vid sammanträffande med Oscarsson den 9 juni 1970.

Enligt föredragningslista den 15 juni 1970 beslöt arbetsmarknadsstyrelsen att från Aneby-Hus AB upphandla ett bostadshus av typ E 2: 144 till ett pris av 59 500 kr. exklusive moms fritt levererat bygglplatsen i Fröjered. I beslutet, som fattades på styrelsens katedralbyrå, deltog enligt föredragningslistan byråchefen Sven Vegerfors, avdelningsdirektören H. Jepsson och förste byråingenjören Y. Reinhammar, den sistnämnde i egenskap av föredragande. Vad gäller antagandet av entreprenör för uppförande av huset finns i arbetsmarknadsstyrelsens akt två anbud för uppförande av huset, det ena upprättat av byggnadsfirman S. W. Johansson med en anbudssumma på 125 600 kr. och det andra avgivet av byggmästare Falk med en anbudssumma på 120 500 kr. exklusive mervärdeskatt. Arbetsmarknadsstyrelsen meddelade genom skrivelse den 16 juni 1970, undertecknad av S. Vegerfors och Y. Reinhammar, att styrelsen antog Falks anbud. Arbetena

skulle enligt samma skrivelse påbörjas senast den 3 augusti 1970 och drivas så att huset kunde vara inflyttningsklart under hösten. Styrelsen emotsåg orderbekräftelse. Någon sådan synes dock inte ha inkommit till styrelsen eller ha vidare påfördrats.

Angående tillkomsten av nämnda upphandlingsbeslut uppgav Reinhammar vid härstädes hållet förhör bl. a. följande.

Innan upphandling av förläggingsbyggnad sker, har i regel efter ansökan av en länsarbetsnämnd principbeslut fattats om företaget. Först därefter får han ärendet för verkställighet, varvid han efter visst anbudsförfarande kan föredraga ärendet för beslut beträffande vilket anbud som skall antas.

Föredragningslistan den 15 juni 1970 satte han upp på order av Vegerfors, som tillsammans med Gösta Carlsson vid tillfället kom in till honom. Vegerfors uppgav därvid att beslut tidigare fattats om att uppföra ett Anebyhus åt Oscarsson. Något anbudsförfarande behövdes inte i detta fall eftersom man redan bestämt sig för Anebyhuset. Något tal om att upphandlingen skulle betalas med förläggingsbyggnadsmedel var det inte. Reinhammar skulle endast uppsätta föredragningslista på vanligt sätt och anteckna Vegerfors som beslutande, sig själv som föredragande och Vegerfors' ställföreträdare Jepsson som deltagande. Såvitt han kunde minnas skulle Gösta Carlsson börja sin semester samma eller nästa dag och kunde därför inte tas upp som deltagande i beslutet. Han satte upp listan med beslutet i enlighet med erhållna direktiv, signerade den samt skickade den vidare till Jepsson. Tydligt var Jepsson inte anträffbar vid tillfället, varför listan gick direkt till Vegerfors. Något sammanträde i ärendet mellan honom, Vegerfors och Jepsson förkom inte. Också beställningen den 16 juni 1970 till byggmästare Falk satte han upp på order av Vegerfors och under samma förutsättningar.

Den 9 juli 1970 inkom till arbetsmarknadsstyrelsens arbetsvårdsbyrå från länsarbetsnämnden en av Peterson och Bergström undertecknad så lydande skrivelse.

Länsarbetsnämnden i Älvsborgs län överlämnade i skrivelse av den 23.4.1970 ärendet om uppförande av arbetslokal och bostad åt betingat arbetsföre 320722 Oscarsson, Bror, Box 38, 44043 Alvhem, till Arbetsmarknadsstyrelsen för prövning och beslut.

Styrelsen har begärt att ansökan om förnyad näringshjälp skulle inhämtas från Oscarsson. Ansökan bil med tillstyrkan.

Den 9 juni 1970 ordnades ett sammanträffande mellan Oscarsson och Arbetsmarknadsstyrelsens representanter, byrådirektör Gösta Carlsson och förste byråingenjör Yngve Reinhammar, varvid överenskommelse träffades om att Arbetsmarknadsstyrelsen skulle låta uppföra provisorisk bostadsfastighet med arbetslokaler på den av Oscarsson ägda jordbruksfastigheten Rödesand 1: 7, 1: 13 i Korsberga socken, Fröjeredskommun.

Som byggmästare antogs Arnold Falk, Tidaholm.

Arbetet beräknas kunna påbörjas i början av augusti månad. Byggmästare Falk skulle ordna ansökan om byggnadslov.

Oscarsson har förklarat sig nöjd med planlösningen av huset och

dess placering. Han är angelägen att bostaden så snart sig göra låter kan tagas i bruk, så att han inte behöver avbryta sin nu återupptagna fjäderfäproduktion för ännu en vinter i Alvhem.

Vid skrivelsen var fogad en av Oscarsson undertecknad näringshjälpansökan i vilken lämnades bl. a. följande upplysningar.

För byggnation av fastighet med lokaler för rörelsen har anbud från Aneby-Hus inhämtats. Byggsats offererad för 58 500:—. Tillkommer uppförande med vatten, avlopp, elinstallation, målning och tapetsering m. m. cirka 125 000:—. Egen insats 30 000:—, lån i Tidaholms sparbank 50 000:—, näringshjälsbidrag 15 000:—, lån 30 000:—, AMS ytterligare insats 59 000:—. Den redan 1966 planerade djuruppfödningen har endast kunnat bedrivas i begränsad omfattning men har ändå givit vid handen att jag kan få mitt levebröd på detta och att det dessutom är lämpligt för mig ur hälsosynpunkt. Vid försäljning av uppfödda djur m. m. har jag så pass kunnat förvalta den hjälp jag erhållit att jag nu har 25 000:— kr. undanlagda för rörelsen. Bostaden på min lantgård är ej lämplig för barnfamilj — varför nybygge måste ske. Bostaden skall hysa familjen om fem personer jämte bostad för min 65-åriga svärmor som förklarar sig beredd hjälpa oss med tillsyn av hus och barn medan både min hustru och jag arbetar. Min fru som är sjukvårdsutbildad kan nämligen taga nattvak och få god inkomst därav samt även biträda i rörelsen.

Förste byråsekreteraren Greta Sundin på arbetsvårdsbyrån skrev den 17 augusti 1970 följande till Vegerfors.

Enligt bc Albert Bergh kan näringshjälsmedel endast användas till arbetslokal och förråd för rörelsen. Hur mycket av de beräknade kostnaderna belöper sig härpå?

Svar på denna förfrågan inkom till arbetsvårdsbyrån den 20 augusti 1970 från Vegerfors. Av svaret framgick att totalt 49 000 kr. borde anses falla på rörelsen.

Beslut fattades i näringshjälsärendet enligt föredragningslista den 20 augusti 1970. Som beslutande upptogs Wennerberg, som föredragande Sundin och som övrig i handläggningen deltagande Bergh. Det beslöts bevilja Oscarsson ytterligare näringshjälp med 15 000 kr. i form av bidrag samt ett lån på 30 000 kr. för ifrågavarande ändamål (verksamhet som egen företagare, djuruppfödning). Wennerberg har den 3 september 1970 gjort en tjänsteanteckning på länsarbetsnämndens skrivelse i ärendet och samma dag har besked om den beslutade näringshjälpen expedierats till länsarbetsnämnden.

Vid förhör med Bergh och Wennerberg jämte samtal med Sundin har följande framkommit angående handläggningen och beslutsfattandet. I samband med att Bergh fick beskedet av Vegerfors att kameralbyrån var beredd att bygga åt Oscarsson, uppkom frågan om att bevilja ytterligare näringshjälp för de lokaler i källarvåningen som skulle användas i Oscarssons rörelse. Det var fråga om lokaler för kalkon-

slakteri och förråd. Bergh hade från början uppfattningen att man ämnade uppföra någon typ av barack på Oscarssons fastighet som en provisorisk lösning av bostads- och lokalfrågan. Då Oscarssons näringshjälpsansökan i juli 1970 inkom till arbetsvårdsbyrån fick Bergh emellertid fullt klart för sig att man skulle bygga ett s. k. Anebyhus. Arbetsvårdsbyrån kunde inte ta någon befattning med själva bostaden. Däremot var det möjligt att bevilja näringshjälp för arbetslokaler i källarvåningen. Man var på byrån utomordentligt tveksam till att bevilja ytterligare näringshjälp men ansåg slutligen att en möjlighet fanns att därigenom skaffa Oscarsson sysselsättning. Enligt då rådande praxis skulle beslut i näringshjälpsfrågor fattas på avdelningschefs nivå. Något sammanträde mellan de för beslutet ansvariga förekom inte. Såvitt Bergh kunde minnas föredrog Rågfeldt ärendet för honom. Det var Sundin som uppsatte föredragningslistan därför att Rågfeldt gått på semester. Listan signerades sedan av Bergh, varefter den sändes vidare till Wennerberg med all sannolikhet, som brukligt var, tillsammans med akten i ärendet. Som avdelningschef hade Wennerberg vid denna tidpunkt mycket stor arbetsbörda. Bl. a. var han sysselsatt i det pågående petitaarbetet. Näringshjälpsärendena brukade han därför gå igenom i sin bostad på lördagar och söndagar. Oscarssons ärendet hade man tidigare diskuterat. Wennerberg hade därvid också gjort klart att man i bostadsfrågan endast kunde överväga en provisorisk lösning i form av uppsättande av någon typ av barack. Diskussionerna därefter rörde främst om man skulle satsa vidare på Oscarsson eller ej. Sannolikt kom man sedan per telefon överens om att ge Oscarsson en sista chans. När föredragningslistan kom till Wennerberg torde han ha utgått ifrån att beslutet var fattat i överensstämmelse med de tidigare diskussionerna. Han hade för sin del inget minne av att han läst själva näringshjälpsansökan. Det kunde inte uteslutas att ansökan saknats då Wennerberg granskade ärendet. Om han fått klart för sig att man ämnade bygga ett Anebyhus åt Oscarsson, hade han avslagit ärendet och tagit upp saken med verksledningen. När beslutet i näringshjälpsärendet fattades kände varken Wennerberg eller Bergh till det avtal som då redan tecknats med Oscarsson om uthyrning och framtida inlösen av Anebyhuset.

I min skrivelse den 27 december 1972, varigenom Vegerfors m. fl. delgavs min misstanke om tjänstefel, uttalade jag bl. a. att det framstod som anmärkningsvärt att något formligt beslut inte hade fattats i frågan om arbetsmarknadsstyrelsens medverkan till uppförandet av ett bostadshus på Oscarssons fastighet samt att varken ställningstagandet eller de närmare detaljerna beträffande förverkligandet av det samma fanns dokumenterade. Jag uttalade vidare att ansvariga för de beslut, åtgärder och underlåtenheter från arbetsmarknadsstyrelsen som behandlats i skrivelsen var såvitt kunnat utrönas:

1. För beslutet 15.6.1970 att för förläggningsbyggnadsmedel från Aneby-Hus upphandla ett bostadshus till en kostnad av 59 500 kr.

byråchefen S. Vegerfors som beslutsfattare

förste byråingenjören Y. Reinhammar som föredragande

avdelningsdirektören H. Jepsson som övrig deltagare i ärendets slutliga handläggning.

2. För beslutet 16.6.1970 att för förläggningsbyggnadsmedel anta anbud från byggmästare Falk beträffande uppförande av huset till en kostnad av 120 500 kr. exklusive mervärdesskatt

byråchefen S. Vegerfors som beslutsfattare

förste byråingenjören Y. Reinhammar som föredragande.

Vegerfors anförde i sitt svar hit i denna del bl. a. följande.

Frågan om tillhandahållandet av en familjebostad till familjen Oscarsson för att möjliggöra genomförandet av den näring, vartill Oscarsson beviljats bidrag, väcktes av styrelsens arbetsvårdsbyrå. Vid överläggningar mellan denna byrå och kameralbyrån framhölls från den förstnämnda byråns sida med stor skärpa angelägenheten att med alla medel söka bidraga till frågans lösning. Därvid hänvisades inte blott till de åtgärder, som från Kungl. Maj:ts sida vidtagits, nämligen beviljandet av byggnadstillstånd trots avstyrkan från bostadsmyndighetens sida i fråga om statligt lån och utöver kvoten för bostadsbyggnader, som disponerades av länsmyndigheten, utan även till upprepade telefonsamtal från tjänstemän i statsrådsberedningen. Kameralbyrån, som inte hade anledning att pröva frågan om näringshjälp, bibringades härigenom den uppfattningen att fullföljandet av näringshjälpen genom medverkan till bostadsbyggandet var angeläget. Denna uppfattning styrktes i ännu högre grad genom upprepade telefonsamtal från kanslihuset till undertecknad och medarbetare inom kameralbyråns intendentursektion under utredningens gång. Dessa telefonsamtal framfördes ofta i en ton som av befattningshavare uppfattades som kritik av bristande intresse och vilja för frågans lösning. Ett samtal med byrådirektören G. Carlsson avslutades med en uppmaning att omgående sätta igång bostadsbyggandet. Under första delen av byggnadskedet förekom också omständigheter, som ådagalade ett fortsatt intresse för byggnation från statsrådsberedningens tjänstemäns sida.

Det vore önskvärt, om det kunde utredas, att detta påstående från min sida är riktigt.

Trots dessa ovanliga och olustiga påtryckningar upprättades inom intendentursektionen förslag till avböjande skrivelse till Oscarsson, vilken signerades av mig. Påtryckningarna visade sig till sist dock ha den tyngden, att olika uppslag undersöktes i syfte att lösa frågan. Oscarsson underlät inte att återropa kontakten med Kungl. Maj:ts kansli i denna fråga, kontakter som i sin tur utlöste förfrågningar och påpekanden i ärendet till tjänstemän på intendentursektionen. Ärendet uppfattades som humanitärt behjärtansvärt. Från kameralbyråns sida uppfattades ärendet från början som ett fullföljande av näringshjälpärendet genom uthyrning till Oscarsson av en monteringsbar byggnad som bostad för honom och i rörelsen sysselsatta. Uthyrning av sådana byggnader sker i likhet med uthyrning av förläggningsbyggnader oftast efter framställning från länsarbetsnämnder eller efter yttrande från dessa, utan andra beslut än de hyresavtal, som tecknas mellan

parterna. Så skedde också i detta fall. Vid överläggningarna med arbetsvårdsbyrån liksom vid de ovan nämnda samtalen från tjänstemän i statsrådsberedningen framhölls oftast styrelsens möjligheter att uppföra och tillhandahålla bostäder för zigenare. Sådana bostäder har ofta efter viss hyrestid övertagits av berörda kommuner och utnyttjats för permanent bostadsbehov. Dessa ärenden har handlagts av arbetsvårdsbyrån och kamerabyrån i förening. Inte heller i dessa frågor har andra beslut fattats än hyresavtal mellan styrelsen och kommunen. I dessa avtal har också ingått överenskommelsen om hyrestagarnas framtida övertagande av byggnaderna. Den ordning som tillämpats i detta ärende, saknar således inte förebilder.

Avsaknandet av beslut i fråga om uthyrningen, vilket förhållande av justitieombudsmannen bedömts framstå som anmärkningsvärt, bör ses mot bakgrunden av ovan relaterade omständigheter. Därest en mera byråkratisk ordning med beslut i varje särskilt fall skulle tillämpas, skulle den smidighet och snabbhet, som normalt kännetecknar styrelsens verksamhet vid tillgodoseende av enskilda medborgares behov av insatser från arbetsmarknadsmyndigheternas sida, kunna äventyras till förfång för de sökande. I nu förevarande ärende skulle ett formellt beslut inte heller påverkat ärendets handläggning eller utveckling.

I fråga om *ianspråktagande av anslaget* till förläggningsbyggnader m. m. finner justitieombudsmannen att styrelsen åsidosatt sina skyldigheter som förvaltare av ifrågavarande anslag.

Den av justitieombudsmannen uttalade meningen att anslaget inte är avsett för permanenta byggnader, med undantag för zigenarbostäder, är uppenbart riktig. Här skall dock framhållas, att skillnaden mellan en temporär och en permanent byggnad huvudsakligen ligger i den grad av prefabricering som sker. Den från Aneby Industrier AB inköpta byggnaden är tillverkad i blockkonstruktion och avsedd att monteras på platsen. På detta sätt tillverkades och levererades alla byggnader, som styrelsen och dess företrädare anskaffade fram till 1950-talet och i begränsad omfattning fortfarande använder och flyttar. Det helt övervägande antalet zigenarbostäder som anskaffats av styrelsen har också tillverkats enligt denna princip. Den i nu förevarande fall anskaffade byggnaden är likaledes användbar för såväl temporärt som permanent ändamål. Ianspråktagande av anslaget till förläggningsbyggnader för byggnadens anskaffande på denna grund synes därför ej böra innebära åsidosättande av de anvisningar, som gäller för anslaget. I fråga om uppförandet av byggnaden bör noteras att kostnaderna för grunden vid ifrågavarande tidpunkt beräknades till 30 000 kr., vilket belopp skulle före arbetets igångsättning av Oscarsson inbetalas till styrelsen. Man avsåg således inte att ianspråktaga medel från anslaget Förläggningsbyggnader m. m. för arbetena med grunden. Det av byggmästare Falk sedermera avgivna anbudet visar att beräkningen av kostnaderna för grunden inte från början kunde anses realistisk.

Jepsson anförde i sitt svar följande.

På den föredragningslista som redovisas till ärendet är jag upptagen som i övrigt deltagande vid ärendets slutgiltiga handläggning tillsammans med byråchefen Vegerfors, som varit beslutande och förste byråingenjör Reinhammar föredragande.

Någon föredragning inför Vegerfors, då ärendet slutgiltigt handlagts, har jag inte varit närvarande vid. Ej heller har jag deltagit i något sammanträde, där Vegerfors och Reinhammar varit närvarande, vid vilket ärendet slutgiltigt kan ha behandlats. Mellan Vegerfors och mig har inte heller ärendet diskuterats i anslutning till dess avgörande.

Jag har inget minne av att Reinhammar tagit upp ärendet med mig inför slutbehandlingen av detta eller att jag vid tidpunkten för upphandlingen har sett den föredragningslista som redovisats i ärendet. Denna är ju inte heller signerad av mig, men väl av Vegerfors och Reinhammar, och jag har ej heller blivit anmodad att göra det.

Med stöd av vad som anförts här ovan bestrider jag tjänstefel.

Såsom ombud för Reinhammar m. fl. anförde förbundsjuristen Kurt Persson hos statstjänstemannaförbundet i svar följande.

Reinhammars handläggning av ärenden om upphandling av byggnader eller entreprenad för uppförande av sådana tillgår i vanliga fall på följande sätt.

Sedan beslut — vari Reinhammar ej alls deltagit — fattats av styrelsen att byggnad eller entreprenad skall upphandlas har Reinhammar till uppgift att utarbeta eller på annat sätt framtaga erforderliga ritningar och beskrivningar m. m., vilka skall gälla för utförandet av byggnaden/entreprenaden. Dessa handlingar (anbudsunderlag) tillställs minst tre firmor med en inbjudan till dem att inkomma med anbud senast viss angiven dag.

Sedan anbudet inkommit gör Reinhammar en bedömning av vilket av dessa som kan anses mest förmånligt. Han upprättar därefter en sammanställning av anbudet med redogörelse för sin bedömning härav, varefter föredragning sker inför chef med beslutsrätt. Reinhammar tecknar sig därvid som föredragande på föredragningslistan.

I det aktuella fallet har förfarandet helt avvikit från det normala. Reinhammar meddelades blott av byråledningen den 15.6.1970 att anbudet från Aneby-Hus hade antagits och han beordrades att utskryva föredragningslistan i enlighet härmed. Reinhammar antecknades därvid formellt som föredragande.

Antagandet av anbudet från byggmästare Falk genom skrivelsen till denne påföljande dag meddelades Reinhammar på samma sätt. På denna därom framställda förfrågan uppgavs att någon föredragningslista ej erfordrades.

Av JO:s skrivelse (s. 8) framgår att det troligen i slutet av 1969 bestämdes inom kameralbyrån att styrelsen skulle taga förläggningsbyggnadsmedel i anspråk för att medverka till uppförande av ett bostadshus åt Oscarsson. Reinhammar har vare sig som föredragande eller eljest deltagit i byråns ställningstagande härvidlag. Det ankommer inte på honom att befatta sig härmed.

Finansieringen av bostadsbyggandet på Oscarssons fastighet har skett med medel från anslaget »Förläggningsbyggnader m. m.». Detta anslag fanns första gången uppfört i riksstaten budgetåret 1965/66 och kom då att utgöra ett samlingsanslag för medel som tidigare fördelats på flera olika anslag. I 1965 års statsverksproposition anförde föredragande departementschefen beträffande ifrågavarande anslag bl. a.

Den största utgiftsposten under anslaget till kostnader för arbetsmarknadsstyrelsens förrådsverksamhet har utgjorts av kostnader för anskaffning av förläggingsbyggnader. Dessa anvisas som provisoriska bostäder åt personer som sysselsättes i beredskapsarbeten, undergår omskolning eller överflyttas till anställningar i sådana områden med brist på arbetskraft, där bostad inte kan beredas på annat sätt. Vidare hyr styrelsen ut förläggingsbyggnader till andra myndigheter såsom tillfälliga personalbostäder m. m. Verksamheten omfattar slutligen temporära familjebostäder för flyktingfamiljer, zigenare samt omflyttade familjer, som inte annorledes kunnat beredas bostad. Dessa bostäder hyres ut till vederbörande kommun som i sin tur upplåter bostäderna till angivna kategorier familjer. Temporära familjebostäder har under de senaste åren ej anordnats för andra än zigenare.

För förläggingsbyggnader som uthyres till kommuner, industrier, myndigheter m. fl. uttages en hyra motsvarande styrelsens kostnader för anskaffning av byggnaderna jämte ränta på dessa kostnader. För de temporära familjebostäderna för flyktingar och zigenare m. fl. uttages av respektive kommuner en hyra som beräknas täcka styrelsens självkostnad för anskaffning och uppförande av bostäderna. Dessa hyresintäkter tillgodoföres vederbörligt sakanslag.

För egen del vill jag framhålla att det för en rationell lokalisering av beredskapsarbetena och omskolningsverksamheten är nödvändigt att lösa bostadsfrågan för berörd arbetskraft på ett tillfredsställande sätt. När det gäller förmedling av arbetskraft från arbetslöshetsområden till orter, där de arbetslösa kan erhålla tryggad sysselsättning, försvåras denna ofta av brist på bostäder. Det är då angeläget att åtminstone tillfälliga bostadsförläggningar kan upplåtas i avbidan på att familjebostad kan tillhandahållas på inflyttningsorten.

Av de av Kungl. Maj:t utfärdade bestämmelserna för anslaget »Förläggingsbyggnader m. m.» för budgetåret 1969/70, för vilket år anslaget uppgick till 24 milj. kr., framgår bl. a.

Medien utbetalas av arbetsmarknadsstyrelsen, som får disponera dem för därmed avsett ändamål.

Från anslaget skall bestridas samtliga utgifter för arbetsmarknadsstyrelsens bostadsförläggingsverksamhet för i beredskapsarbeten sysselsatta, deltagare i arbetsmarknadsutbildning och överflyttad arbetskraft samt för anskaffande och uppförande av familjebostäder åt zigenare. Inkomster av bostadsförläggingsverksamheten skall redovisas under anslaget.

STAT

Utgifter

1 Nyanskaffning av förläggingsbyggnader m. m.	10 500 000
2 Ersättningsanskaffning av förläggingsbyggnader, <i>förlagsvis</i>	3 000 000
3 Underhålls- och driftkostnader, <i>förlagsvis</i>	23 700 000

Från *anslagsposten 1* skall bekostas anskaffning av ytterligare förläggingsbyggnader samt anskaffning och uppförande av familjebostäder för zigenare.

Arbetsmarknadsstyrelsen bemyndigas att — inom ramen för tillgängliga medel under anslagsposten — anskaffa ytterligare högst 50 flyttbara hus avsedda som provisoriska familjebostäder.

Av vad som ovan anförts om anslaget »Förläggingsbyggnader m. m.» framgår att detta anslag tillkommit framför allt för att bereda provisoriska bostäder åt personer som flyttar från områden med arbetslöshet till plats där tryggad sysselsättning kan ordnas. Därutöver har anslaget kunnat användas för anskaffande av »temporära» familjebostäder för vissa särskilt angivna kategorier. I bestämmelserna för 1969/70 nämns härvidlag endast zigenare.

I förevarande fall har anslaget »Förläggingsbyggnader m. m.» tagits i anspråk för bekostande av uppförandet av en villa, som skulle tjäna som permanent bostad åt Oscarsson och hans familj, samt dessutom för markanläggningar m. m. i anslutning till villan.

Vad först gäller frågan om ianspråktagandet till sitt syfte varit förenligt med de ändamål som angetts för anslaget har från Vegerfors' sida anförts att man ansett sig kunna se projektet som en åtgärd att bereda överflyttad arbetskraft bostad på ort där arbete kunde ordnas åt dem. Som överflyttad arbetskraft har då betraktats ej Oscarsson själv, som ju var att anse som egen företagare, men väl Oscarssons hustru och hans svärmor, som var 65 år vid tiden för byggstarten och som hade arbete som kaffekokerska i Göteborg. Resonemanget framstår som mycket krystat och jag kan svårligen finna det förenligt med de överväganden på vilka anslaget vilar.

Anvisningarna förutsätter visserligen att anslaget också skall kunna användas för anskaffande och uppförande av familjebostäder åt zigenare. Familjen Oscarsson tillhörde dock inte kategorin zigenare och inte heller någon av de övriga kategorier som denna väg kunnat få »temporär» familjebostad. Vegerfors har också själv uppgivit att anslagsfrågan i familjens fall bedömts med utgångspunkt i att endast hustrun och svärmodern kunde betraktas som överflyttad arbetskraft. Att då tolka anslagsanvisningarna så att enbart den omständigheten, att styrelsen kunde få använda anslaget också för anskaffande och uppförande av familjebostäder till zigenare, skulle berättiga styrelsen att ta anslaget i anspråk för att anskaffa och uppföra en familjebostad åt Oscarsson och hans familj på dennes egen fastighet ter sig mycket långsökt. En så extensiv tolkning och tillämpning av anslagsföreskrifterna kan rimligen ej rymmas inom deras ram.

Vegerfors har vidare anført att den upphandlade byggnaden är användbar för såväl temporärt som permanent ändamål och det kan medges att när det gäller familjebostad till zigenare m. fl. gränsen mellan temporär och permanent bostad torde vara i viss mån flytande. Av utredningen framgår dock att man i Oscarssons fall tänkt sig att denne

skulle inlösa byggnaden och därför även få utöva inflytande rörande byggnadens utformning. Det kan inte råda någon tvekan om att avsikten varit att anskaffa Oscarsson en bostad för så permanent bruk att den omöjligen kunde uppfattas som temporär i anvisningarnas mening. Enligt min bedömning har sålunda Vegerfors genom att ta förläggingsbyggnadsmedlen i anspråk för ifrågavarande byggnadsföretag använt medlen för sakligt främmande ändamål och också därigenom överskridit sina befogenheter. Som särskilt anmärkningsvärt framstår att medlen dessutom tagits i anspråk för arbeten med bl. a. väg och tomt oaktat sådana arbeten är av den karaktär att de omöjligen kan rymmas inom anslagsramen.

Även om anslagsmedlen kunnat användas också för sådant speciellt ändamål som det gällde, skulle det enligt min mening inte ha varit sakligt försvarligt att i Oscarssons fall ta dem i anspråk härför. Från arbetslokaliseringssynpunkt var i stort sett intet att vinna på en stödåtgärd i bostadshänseende. I vart fall synes det helt uppenbart att de vinster som eventuellt stod att uppnå för att bereda arbetstillfällen och främja en företagslokalisering inte stod i någon som helst proportion till de kostnader som byggnadsföretaget, även om det genomförts utan komplikationer, skulle ha dragit.

Vegerfors har uppgivit att han från början varit mycket tveksam och närmast inställd på att avslå förslaget om att arbetsmarknadsstyrelsen skulle uppföra ett bostadshus åt Oscarsson. Det senare ställningstagandet till förmån för företaget ville han se som ett ställningstagande i en tveksam situation, där man kunde väga för och emot och valt att vara positiv och försöka nå ett resultat. Man ville hellre hjälpa än stjälpa. Vegerfors har också uppgivit att kameralbyrån av arbetsvårdsbyrån bibringats uppfattningen att en medverkan från arbetsmarknadsstyrelsen till bostadsbyggandet var angelägen och att uppfattningen styrkts genom upprepade telefonsamtal från kanslihuset till honom och hans medarbetare inom kameralbyråns intendentursektion under utredningens gång. Vegerfors har förklarat att det vore önskvärt om det kunde utredas att hans påstående om sådana påtryckningar från kanslihus tjänstemän var riktigt. Under den fortsatta utredningen har Gösta Carlsson vid förhör med honom bekräftat att han mottagit ett sådant telefonsamtal från en kanslihus tjänsteman vars namn han ej kunde påminna sig. Jag saknar — mot bakgrund av vad som är upplyst om bostadsfrågans förspel i anslutning till det i inrikesdepartementet handlagda besvärssärendet om statligt bostadslån åt Oscarsson — anledning att betvivla Vegerfors' uppgifter att påstötningar förekommit från kanslihus tjänstemän i ärendet. Det finns emellertid så mycket mindre anledning att utreda omfattningen av denna aktivitet och innehållet i de samtal vilka utväxlats som någon betydelse inte kan tillmätas förekomsten härav vid ansvarsfrågans bedöm-

ning. Det heter visserligen i 47 § regeringsformen att alla tjänstemän skall lyda Konungens bud och befallningar men med Konungen förstås här Konungen i statsrådet, dvs. regeringen. Enskilt statsråd kan ej ge några direktiv till tjänstemän hos underlydande myndigheter och än mindre kan någon departementstjänsteman göra det. Det åligger en förvaltningstjänsteman att självständigt och på eget ansvar handlägga honom anförtrodda ärenden utan att låta sig påverka obehörigen av meningsyttringar från kanslihuset. En annan sak är att samråd mellan ett departement och underlydande myndighet ofta kan vara påkallat från saklig synpunkt och allmän informationssynpunkt. Vattentäta skott mellan ett departement och dess myndigheter är otänkbara också i ett hierarkiskt system så uppbyggt som den svenska statsförvaltningen. En förvaltningstjänsteman kan emellertid aldrig fria sig från ansvar för ett av honom fattat beslut genom att hänvisa till att han handlat enligt anvisningar från ett statsråd eller en departementstjänsteman. Det krävs fastmera av honom att han visserligen tar väl vara på de upplysningar och synpunkter han kan få vid kontakter med befattningshavare i kanslihuset men handlar fullständigt opåverkad av obehöriga viljeyttringar från detta håll samt med bevarad integritet och självständigt omdöme. Vad som förekommit i anslutning till bostads-låneärendet och bemyndigandet om igångsättningstillstånd för Oscarsson kan dock i viss mån förklara hur Vegerfors kommit fram till sitt mycket speciella ställningstagande.

Jag vill också betona att jag ingalunda är främmande för att det inom den offentliga förvaltningen måste finnas utrymme för friska initiativ och uppslagsrikedom. Tvärtom anser jag det vara av största vikt att en förvaltningstjänsteman inte låter sig klavbindas av den offentliga förvaltningens regelsystem och ängsligt skyggar för alla nya grepp. Sker det, går den dynamik förlorad, som utgör den offentliga förvaltningens livsnerv, och urartar förvaltningen till stelbent byråkrati. Samtidigt måste dock ständigt hållas i minnet att den offentliga förvaltningens funktion till sin karaktär är verkställande och inte får inkräkta på den lagstiftande och styrande maktens domäner. Den funktionsfördelning vi har i vårt land mellan politik och förvaltning sätter bestämda gränser för förvaltningstjänstemännens initiativtagande. Initiativkraften får inte ta sig uttryck som spränger de gränser som regering och riksdag utstakat. Det låter sig inte göra att fatta beslut som saknar täckning i meddelade kompetensföreskrifter. Hur övertygad man än känner sig om att en viss fråga måste lösas och att det bör ske på ett visst sätt, måste man försäkra sig om att man har den erforderliga behörigheten härför och, om den saknas, hemställa om särskilt bemyndigande. Med all respekt för initiativkraften som sådan vilken Vegerfors visat prov på kan jag därför ändå alls inte finna hans handlande i det hänseende det här gäller godtagbart.

Sammanfattningsvis anser jag sålunda att Vegerfors i denna del gjort sig skyldig till tjänstefel genom att i strid mot gällande anslagsanvisningar besluta om att använda medel från anslaget »Förläggingsbyggnader m. m.» till inköp och uppförande av permanentbostad åt Oscarsson.

Enligt 20 § instruktionen (1965: 667) för arbetsmarknadsstyrelsen får i arbetsordning eller genom särskilt beslut överlämnas åt annan tjänsteman än generaldirektören att avgöra ärende eller grupp av ärenden som inte är av sådan beskaffenhet att prövningen bör ankomma på generaldirektören. I arbetsordning för arbetsmarknadsverket (arbetsmarknadsstyrelsens cirkulär 2.9.1966 nr 0:2) anges till en början hur ärendena skall fördelas mellan och inom de olika byråerna samt vissa tjänstemäns allmänna åligganden. Beträffande beslut och föredragning sägs i 15 § att föreskrifter om beslutanderätt i ärende eller grupp av ärenden, som får avgöras av annan tjänsteman än generaldirektören, meddelas av honom i kansliorder eller genom annat särskilt beslut. Vidare kan byråchef i den utsträckning generaldirektören medger delegera sin beslutanderätt till underställd tjänsteman. Föreskrifter och uppdrag angående beslutanderätt, som ej är av helt tillfällig karaktär, skall registreras och arkiveras på kanslibyrån under beteckningen »Beslutsordning». Såvitt framkommit har beträffande kameran inte funnits någon sådan skriftlig beslutsordning registrerad förrän den 6 april 1973. Den delegation av beslutanderätt, som tidigare förekommit från generaldirektören till byråchefen och eventuellt från byråchefen till underställda tjänstemän, synes sålunda väsentligen ha utbildats utan annan ledning än den i arbetsordningen gjorda fördelningen av ärendena mellan byråerna och inom dessa.

Enligt 24 § instruktionen skall ärende avgöras efter föredragning. Denna beslutsform innebär att i avgörandet deltar två tjänstemän, den ene såsom beslutande och den andre såsom föredragande, och att de tillsammans solidariskt bär ansvaret för beslutet. Beslutsfunktionen kan sålunda sägas ha lämnats i uppdrag åt ett tvåmanskollegium med de garantier för en allsidigare och grundligare bedömning som ligger häri vid jämförelse med beslutsfattande genom en tjänsteman ensam. Tanken är att, om de två tjänstemännen inte kan enas om utgången, »votering» skall ske vid vilken beslutanden har utslagsröst. Det åligger i sådant fall föredraganden att låta anteckna skiljaktig mening. Gör han ej det, anses han ha instämt i beslutandens mening och blir jämte denne ansvarig för beslutet. Ordningen återspeglas i 25 § instruktionen där det sägs att, om föredraganden har skiljaktig mening, denna skall antecknas. Det kan enligt 11 § allmänna verksstadgan ske i protokoll eller annan handling. Motsvarande gäller också annan som närvarit vid den slutliga handläggningen av ett ärende.

I 24 § instruktionen förklaras emellertid också att i arbetsordning

eller genom särskilt beslut får medges att ett ärende, som handläggs av annan tjänsteman än generaldirektören, avgörs utan föredragning. Denna möjlighet att låta vissa ärenden eller ärendegrupper handläggas som enmansärenden i stället för som föredragningsärenden synes dock inte ha utnyttjats inom arbetsmarknadsstyrelsen, i vart fall inte beträffande de typer av ärenden som varit aktuella i förevarande sammanhang. Någon tvekan kan därför inte råda om att alla ärenden av vikt varom här varit fråga skolat avgöras efter föredragning och att intet av dem kunnat avgöras som enmansärende utan medverkande av en föredragande.

I 11 § allmänna verksstadgan föreskrivs att i fråga om varje beslut av myndigheten hos denna skall finnas handling varav framgår vem som fattat beslutet, vem som i övrigt närvarit vid den slutliga handläggningen av ärendet och vem som varit föredragande samt beslutets dag och dess innehåll. I anslutning härtill är i 18 § arbetsordningen för arbetsmarknadsverket föreskrivet att ärende i vilket beslut fattats av byråchef eller tjänsteman som är underställd byråchef skall, i den utsträckning byråchefen bestämmer, upptas i föredragningslista. På denna skall beslut antecknas och genom signering bekräftas av de tjänstemän som deltagit i handläggningen. Av föreskrifterna framgår att byråchefen kan bestämma att ärende inte skall upptas i föredragningslista. Det betyder emellertid inte att dokumentation av beslutet kan underlåtas utan endast att byråchefen kan bestämma om annan form för dokumentation av beslutet, t. ex. protokoll eller koncept. Kvar står nämligen under alla förhållanden den grundläggande skyldighet att dokumentera fattat beslut som gäller enligt 11 § allmänna verksstadgan.

Med den fördelning av ärendena mellan arbetsmarknadsstyrelsens olika byråer som varit gällande har frågan om ytterligare näringshjälp till Oscarsson fallit på arbetsvårdsbyrån medan bostadsfrågan ankommit på katedralbyrån. Eftersom frågorna varit avhängiga av varandra på det sättet att bostadsfrågans lösning varit beroende av att ytterligare näringshjälp beviljats och vice versa kan det emellertid enligt min mening inte råda någon tvekan om att frågorna bort avgöras i ett sammanhang och då på avdelningschefsnivå. Det har ankommit på Vegerfors att hänskjuta bostadsfrågans prövning till Wennerberg som haft överinseendet beträffande såväl arbetsvårdsbyrån som katedralbyrån. Ett särskilt skäl för Vegerfors att hänskjuta frågan till Wennerberg utgjorde de besked angående möjlig lösning som Wennerberg tidigare givit uttryck för. Formellt har dock Vegerfors haft befogenhet att besluta i bostadsfrågan. Jag anser mig därför inte kunna lägga honom till last som tjänstefel att han underlät att såsom bort ske hänskjuta ärendet till Wennerberg. Att märka är att, eftersom föreskrifter saknats om delegation av beslutsbefogenheter till byråcheferna inom

arbetsmarknadsstyrelsen, några föreskrifter ej heller funnits om byråchefs skyldighet att hänskjuta avgörandet i ärenden av större vikt eller principiell betydelse till avdelningschef eller högre chef motsvarande de föreskrifter härom som fanns i kansliorder nr 9/1967 beträffande avdelningschefs och överdirektörens åligganden i detta hänseende.

Avsaknaden av formligt beslut om arbetsmarknadsstyrelsens medverkan i Oscarssons bostadsbyggande och om ianspråktagande av förläggningsbyggnadsmedel framstår som en mycket allvarlig brist i handläggningen. Den enda dokumentation som finns i fråga om det grundläggande ställningstagandet i det genom länsarbetsnämndens skrivelse den 23 april 1970 väckta ärendet är i själva verket Vegerfors' handbrev till Jepsson och Gösta Carlsson den 7 juni 1970. Genom att gå till väga på sätt som var fallet har Vegerfors åsidosatt de föreskrifter som finns i allmänna verksstadgan, instruktionen och arbetsordningen beträffande beslutsfattande och beslutsdokumentation. Som särskilt graverande ter sig den omständigheten att Vegerfors de facto ensam fattat beslut i ett ärende som enligt instruktionen skulle avgöras efter föredragning med de garantier denna beslutsform ger för överläggningar mellan två beslutsansvariga tjänstemän som leder till en särskilt grundlig och allsidig prövning. Det kan inte anses tillfyllest att beslutet indirekt kommit till uttryck i de särskilda upphandlingsbesluten och i avtalet med Oscarsson. Jag anser sålunda att Vegerfors också härutinnan gjort sig skyldig till tjänstefel.

Av Oscarssons näringshjälpansökan, som inkom till arbetsmarknadsstyrelsens arbetsvårdsbyrå den 9 juli 1970, kan utläsas hur man tänkt sig finansieringen av förevarande byggnadsföretag. Det kan synas egendomligt att inte Bergh eller någon annan av de i ärendet inbegripna tjänstemännen på arbetsvårdsbyrån allvarligt övervägt om kameralbyrån verkligen ägt befogenhet att satsa 59 000 kr., som enligt ansökan skulle utgöra arbetsmarknadsstyrelsens ytterligare åtagande utöver näringshjälp. Uppenbarligen har man dock med hänsyn till ärendefördelningen mellan byråerna inte ansett sig kunna ingå på någon prövning av den frågan, som ju föll inom kameralbyråns kompetensområde. Man har också haft anledning räkna med att saken skulle bli föremål för övervägande av avdelningschefen Wennerberg, som hade att fatta beslutet i näringshjälpärendet. Någon kritik anser jag därför inte kunna riktas mot Bergh eller mot annan tjänsteman på arbetsvårdsbyrån i denna del.

Såvitt framgår av vad Wennerberg härstädes uppgivit har han inte tagit del av Oscarssons näringshjälpansökan innan han fattade beslut i ärendet. Även om Wennerberg mot bakgrund av tidigare kännedom om ärendet och de diskussioner som då förts inte haft anledning räkna med att Oscarssons bostadsfråga skulle få den lösning ansökan utvisade, har det självfallet ålegat honom att före beslutet genomläsa an-

sökningen som ju utgjorde underlag för näringshjälpsbeslutet. Den omständigheten att Wennerberg vid tillfället haft stor arbetsbörda utgör en förklaring till hans underlåtenhet men ingen ursäkt. En genomläsning av ansökningen kan inte ta nämnvärd tid i anspråk. Om ansökningen mot vanligheten inte funnits bilagd ärendet vid Wennerbergs granskning, hade han givetvis bort efterforska den. Jag anser sålunda att Wennerberg gjort sig skyldig till ett betänkligt fel genom att underlåta att ta del av ansökningen. Med hänsyn till att man på kamerarbyrån redan före beslutet i näringshjälpsfrågan verkställt upphandling av Anebyhuset och av entreprenaden för husets uppförande samt träffat hyresavtalet med Oscarsson framstår det som ovisst vilka åtgärder Wennerberg skulle ha kunnat vidta därest han uppmärksammat saken. Om så skett kan dock antas att ärendet blivit underställt verkeledningen. Denna hade därigenom fått möjlighet att överväga lämpliga åtgärder för en avveckling av projektet, ty det måste hållas för visst att — såsom också Wennerberg härstädes uppgivit — arbetsmarknadsstyrelsen inte lagligen kunde medverka till en sådan lösning av Oscarssons bostadsfråga som den nu ifrågavarande. Såsom framgår av vad jag förut anfört åvilar huvudansvaret för det inträffade Vegerfors som redan före näringshjälpsbeslutet bundit styrelsen för satsningen i bostadsfrågan. Mot bakgrund härav och då Wennerberg vidgått sin försummelse att ej ta del av näringshjälpsansökan låter jag beträffande honom bero vid den erinran som ligger i det sagda.

I avsaknad av dokumentation rörande ett beslut om byggnation på Oscarssons fastighet med förläggingsbyggnadsmedel har jag i min skrivelse den 27 december 1972 betraktat besluten den 15 juni 1970 och den 16 juni 1970 om upphandling av Anebyhus respektive av Falks entreprenad som beslut vilka innefattade beslut också i frågan om in-
språktagande av förläggingsbyggnadsmedel och jag har på grund härav ifrågasatt medansvar för Reinhammar och Jepsson.

Av vad Reinhammar härstädes uppgivit framgår att hans befattning med upphandlingsärenden normalt består i att på verkställighetsplanet iordningställa anbudshandlingar och att efter anbudsförfarande föredraga ärendena för beslut beträffande vilket anbud som skall antas. I Oscarssonsärendet har Reinhammar av Vegerfors bibringats uppfattningen att beslut förelegat om anskaffande av ett Anebyhus åt Oscarsson. Att uppsätta föredragningslistan den 15 juni 1970 och beställningen den 16 juni 1970 till Falk har Reinhammar därför uppfattat som närmast expeditionella åtgärder. Även om jag mot denna bakgrund väl kan förstå Reinhammars inställning, anser jag det anmärkningsvärt att han inte ifrågasatte riktigheten av arbetsmarknadsstyrelsens engagemang i Oscarssons bostadsproblem. Ärendet måste dock ha framstått som unikt, eftersom Oscarsson inte tillhörde kategorin zigenare, flykting eller annan, som styrelsen kunde tänkas hjälpa med

avseende på bostad. Med hänsyn till de omständigheter Reinhammar anfört och vad i övrigt förekommit finner jag emellertid att han inte kan hållas ansvarig för att förlägningsbyggnadsmedel använts för inköpet och uppförandet av Anebyhuset på Oscarssons fastighet. Jag avskriver därför min misstanke mot Reinhammar för tjänstefel i denna del.

Såvitt framkommit har Jepsson erhållit del av det till honom och Gösta Carlsson ställda av Vegerfors författade handbrevet av den 7 juni 1970. I brevet skisseras den lösning av Oscarssons bostadsfråga som innefattar ett enligt vad jag tidigare utvecklat klart felaktigt ianspråktagande av anslagna medel. Det är förvånande att inte Jepsson omedelbart reagerade och upptog diskussion med Vegerfors om det var möjligt att lösa frågan på det sätt Vegerfors föreslagit. Såsom förut nämnts har något formligt beslut om medelsanvändningen inte fattats. Beslutet den 15 juni 1970 ger dock indirekt vid handen att förlägningsbyggnadsmedel skulle tas i anspråk för upphandling av Anebyhuset. Jepsson har förnekat att han medverkat till detta beslut. Av utredningen framgår också att Jepsson blivit uppsatt på föredragningslistan den 15 juni 1970 utan att dessförinnan ha vidtalats. Ej heller har någon egentlig föredragning i saken förekommit. Härtill kommer att Jepsson varken signerat listan eller blivit anmodad att göra så. Det har sålunda inte varit möjligt för Jepsson att anmäla eventuellt skiljaktig mening i samband med beslutsfattandet. På grund härav och då Jepsson ej heller i övrigt deltagit i några dokumenterade beslut i Oscarssonsärendet avskriver jag min misstanke mot honom för tjänstefel.

Vid de härtädes hållna förhören och vid min inspektion på arbetsmarknadsstyrelsen har jag bibringats uppfattningen att man hos styrelsen inte är tillräckligt medveten om vikten av ändamålsenliga former för beslutsfattande och därmed sammanhängande frågor, såsom t. ex. när delegerade ärenden skall underställas högre chef för beslut och när rapportering skall ske till verksamheten. Man har uttalat en rädsla för »byråkratisering», som man menar skulle inverka fördröjande på ärendenas avgörande. För egen del ser jag emellertid saken så att klara och entydiga regler i förevarande hänseenden snarast är ägnade att underlätta ärendenas handläggning och främja verksamheten. Sådana regler bör också utgöra en garanti för att besluten, så långt det är möjligt, får ett materiellt riktigt innehåll. Inom alla hierarkiskt uppbyggda system är fördelningen av uppgifterna mellan nivåerna och samspelet dem emellan av avgörande betydelse för systemets funktionsduglighet.

Det är givetvis inte möjligt att med någon bestämdhet avgöra vad tillgången till en skriven väl genomtänkt beslutsordning för kameralbyråns del skulle ha betytt exempelvis för ett förebyggande av Vegerfors' underlåtenhet att underställa Wennerberg Oscarssons bostadsfråga. Ej heller kan man med full säkerhet säga att en sådan besluts-

ordning skulle ha förhindrat att föredragande tjänstemän uppsatt föredragningslistor på order som en slags expeditionell åtgärd utan att tillräckligt besinna sitt ansvar för fattade beslut. Det synes dock sannolikt att förekomsten av en väl genomarbetad och bekantgjord beslutsordning skulle ha utgjort ett verkligt värn mot sådana missgrepp som här kunnat konstateras. Jag vill därför kraftigt understryka vikten av att ändamålsenliga regler i förevarande hänseenden finns intagna i arbets- eller beslutsordning och att de noga efterlevs. Man står här inte inför formella frågor av underordnad betydelse utan inför spörsmål av vital karaktär. Det måste beklagas att arbetsmarknadsstyrelsen tagit så lätt på denna sida av sin verksamhet.

Upphandlings- och byggnadsfrågorna

Beslutet har i dessa delar inte bedömts vara av så allmänt intresse att det behöver återges i ämbetsberättelsen.

Övriga frågor

I min ovan gjorda bedömning av de olika tjänstemännens ansvar i sammanhanget har jag funnit att fel begåtts av Vegerfors, Wennerberg och Nils Karlsson samt att viss kritik kunnat riktas mot Reinhammar, Jepsson och Gösta Carlsson. Beträffande Wennerberg och Nils Karlsson har jag låtit bero vid en erinran. I Vegerfors' fall anser jag det genom utredningen vara klarlagt att han gjort sig skyldig till tjänstefel i ett flertal förut nämnda avseenden.

De felaktigheter som jag funnit vidlåda Vegerfors' handhavande av förevarande byggnadsärende synes mig allvarliga och ha försakat det allmänna betydande kostnader. På grund härav och då Vegerfors bestritt att hans handlande kan bedömas innefatta tjänstefel borde principiellt sett saken genom åtal mot honom underställas domstols prövning, ändå att jag funnit tjänstefelen klarlagda. Vid mitt ställningstagande till om åtal bör ske eller ej har jag att iaktta vad som sägs i 12 § instruktionen för riksdagens ombudsmän. Enligt detta stadgande bör jag låta bero vid erinran, vunnit rättelse, avgiven förklaring eller vad som i övrigt förekommit i stället för att väcka åtal, under förutsättning att förekommet fel ej är av allvarlig beskaffenhet och särskilda skäl inte föranleder annat. Stadgandet bör dock jämföras med 20 kap. 7 § rättegångsbalken som ger allmän åklagare rätt att besluta att inte tala å brott bl. a. om det kan antas att i händelse av lagföring annan påföljd än böter inte skulle komma att ådömas och den misstänktes lagföring ej finnes påkallad ur allmän synpunkt eller om det av särskilda skäl är uppenbart att påföljd ej erfordras för att avhålla den misstänkte från vidare brottslighet och att det med hänsyn till omständigheterna ej heller eljest är påkallat att åtal väcks. I praxis har allvarlig sjukdom ansetts kunna beaktas vid tillämpningen av rekvisitet särskilda skäl.

Det förtjänar framhållas att såväl stadgandet i 12 § instruktionen för riksdagens ombudsmän som bestämmelserna i 20 kap. 7 § rättegångsbalken utgår från att det utretts att brott begåtts. Lagrådet anförde i anslutning till förslaget till lydelse av sistnämnda lagrum att det i motiveringen dryftats hur fullständig utredningen rörande brottsligheten behöver göras i fall, då beslut att ej anställa åtal kommer i fråga. I motiveringen hade uttalats att det måste krävas att det blir klarlagt att brott begåtts av den misstänkte. Därutöver borde emellertid enligt lagrådets mening i normala fall krävas att den misstänkte erkänt brottet. Departementschefen instämde häri men ville härtill understryka att frågan om utredningens fullständighet borde prövas i enlighet med de synpunkter som framlagts när förslaget remitterades och att krav på erkännande ej kunde uppställas som någon ovillkorlig regel.

Såsom framgår av förutnämnda av Vegerfors hit ingivna läkarutlåtande lider han av allvarlig sjukdom och en rättegång mot honom skulle utgöra en stor hälsorisk. Med hänsyn härtill och till det ovan anförda anser jag mig böra underlåta att väcka åtal mot Vegerfors oaktat han ej erkänt de felaktigheter jag funnit ligga honom till last och oaktat dessa av mig bedömts vara av allvarlig beskaffenhet. Jag låter alltså bero vid vad som förekommit.

Den valda lösningen innebär, som alltid då JO beslutar om åtals- eftergift, att jag på anförda skäl finner att Vegerfors gjort sig skyldig till tjänstefel men låter bero vid mina uttalanden härom. Kritik har i skilda sammanhang riktats mot att JO på detta sätt uttalar sig om ämbetsbrott från en tjänstemans sida utan att denne kan få JO:s bedömning överprövad, eftersom JO:s beslut ej kan överklagas. Mot sådan kritik brukar invändas att tjänstemannen har möjlighet att begära åtal mot sig av JO för att få saken prövad av domstol. I Vegerfors' fall är denna utväg dock stängd på grund av att hans hälsotillstånd ansetts ej medge en rättegång. Med hänsyn härtill och till att de gärningar jag lagt Vegerfors till last som tjänstefel av mig beskrivs som allvarliga, har jag känt mycket stor tveksamhet inför hur jag bort gå till väga i detta fall. Ett alternativ jag övervägt är att avstå från att ingå på varje bedömning av Vegerfors' handlande och inte uttala mig om huruvida Vegerfors enligt min mening handlat på sätt som kan bedömas som tjänstefel. Med hänsyn till det stora allmänna intresse som knutits till saken, den utomordentligt stora uppmärksamhet den väckt och de många från principiell synpunkt viktiga frågor den aktualiserat, har jag dock funnit övervägande skäl tala häremot. Allmänheten måste anses ha ett berättigat intresse av att få en fullständig bedömning av i vad mån det inträffade berott på fel eller försummelse av enskilda tjänstemän eller haft annan orsak. Jag har därför, om ock med blandade känslor, funnit mig inte kunna avstå från att tillämpa de gängse formerna för avgörande genom åtalseftergift.

Skyddet för enskilda åsiktsfrihet vid medlemskontroll i ärende om landstingsbidrag till ungdomsorganisation

Kristianstads läns landsting har fastställt bestämmelser angående landstingsbidrag till ungdomsorganisationer, studiedistrikt, länsbildningsförbund och idrottsrörelsen att gälla fr.o.m. den 1 januari 1972 med ändringar fr.o.m. den 27 november 1972. Enligt 1.1.1 i bestämmelserna utgår landstingsbidrag till inom landstinget verksam distriktsorganisation vars riksorganisation erhåller statsbidrag för sin centrala verksamhet enligt kungörelsen (1971:388) om statsbidrag till ungdomsorganisationer. Landstingsbidrag utgår dock endast till ungdomsorganisation som har minst 300 inom landstingsområdet bosatta medlemmar i åldern 10—25 år och som har lokalavdelningar i mer än ett kommunblock inom landstingsområdet. Enligt 1.2.2 får som medlem i ungdomsorganisation i överensstämmelse med de statliga bestämmelserna räknas dels den som under närmast föregående redovisningsår varit registrerad som medlem i organisationens medlemsmatrikel, dels den som utan att vara registrerad som medlem under nämnda redovisningsår deltagit i verksamhet bedriven av organisationen vid minst tio sammankomster.

Enligt 1.4.1 bestäms grundbidrag och rörligt bidrag efter antal medlemmar och lokalavdelningar den 31 december under närmast föregående redovisningsår. Utbetalning sker efter det komplett ansökan lämnats enligt 1.4.4, där det föreskrivs att distriktsorganisation som erhållit bidrag årligen skall till landstinget avlämna verksamhets- och revisionsberättelse och att organisationen i övrigt är skyldig att på anfordran lämna de uppgifter och det verifikationsmaterial som kan befinnas erforderligt för granskning av organisationens rekvisition.

Vid sammanträde med landstingets utbildningsnämnd den 27 november 1972 beslöt nämnden att ungdomsdistrikten vid redovisningen av medlemsantalet per den 31 december 1972 skulle till utbildningsavdelningen inlämna förteckningar upptagande namn jämte adress på avslutna medlemmar. Sedan invändningar riktats mot beslutet från vissa organisationers sida beslöt nämnden vid sammanträde den 8 januari 1973 att vidhålla beslutet men att inhämta yttrande från landstingsförbundet i frågan. Landstingsförbundet svarade genom skrivelse den 8 februari 1973 och anförde bl.a.

Förbundsstyrelsen har den 15 april 1971 utfärdat rekommendation till landstingen avseende landstingsbidrag till bl.a. ungdomsorganisationer. Bland förutsättningarna för bidrag ingår bl.a. att organisationen skall ha minst 300 inom länet bosatta medlemmar i åldern 10—25 år. Medlemsantal över 300 föranleder enligt rekommendationen ett med hänsyn till medlemsantalet successivt ökande vägningsstal, som i sin tur är vägledande för det rörliga bidrag som kompletterar ett fast grundbelopp. Bidragsökande organisation är enligt rekommendationen skyldig att på anfordran lämna de uppgifter och det verifikationsmaterial

som kan befinnas erforderligt för granskning av organisationens rekvisition. Förebild för rekommendationen har varit kungörelsen (1971:388) om statsbidrag till ungdomsorganisationer, vilken bl.a. innehåller en motsvarighet till sistnämnda föreskrift (20 §).

Enligt förbundets mening har utbildningsnämnden i det förevarande fallet ägt infordra medlemsmatriklar bland de bidragssökande ungdomsorganisationernas ansökningshandlingar i den mån nämnden funnit det erforderligt. Nämnden bör också äga rätt att begära nödvändiga kompletteringar av sådana handlingar och t.o.m. — om sådan begäran inte leder till efterrättelse — avvisa ansökningar som inte följer de normer nämnden ansett sig ha skäl att uppställa. Det synes dock med hänsyn till rekommendationens anda naturligt att den sistnämnda åtgärden endast ifrågakommer i rena undantagssituationer.

Om en medlemsmatrikel bifogas en bidragsansökan kan bestämmelserna i sekretesslagen inte åberopas som stöd för att matrikeln inte skulle vara att betrakta som offentlig handling. Lagen medger alltså inte att handlingar av detta slag kan hemligstämplas. Detta medför i sin tur att envar som önskar det kan ta del av matrikelns innehåll. Med hänsyn härtill bör det visas förståelse för att t.ex. en politisk ungdomsorganisation motsätter sig att bifoga sin medlemsmatrikel till en ansökan om bidrag till sin verksamhet.

Utbildningsnämndens önskan att få ett tillförlitligt underlag för sitt bidragsbeslut och ungdomsorganisationernas önskan om anonymitet för sina enskilda medlemmar torde emellertid enligt förbundets mening båda kunna tillgodoses genom att man i samförstånd verkar för att en neutral granskning av medlemsmatriklarna företas, endera genom notarius publicus eller genom medverkan av respektive organisations revisorer. Nämnden synes på detta sätt kunna i lämplig form få styrkt att det medlemsantal organisationen uppgett i sin ansökan är riktigt utan att intressen som organisationen önskar ha skyddade träds för när. Det kontrollförfarande nämnden vidtar bör därvid vara detsamma för alla bidragssökande organisationer, oavsett vilket skäl en viss organisation kan ha åberopat för att inte lämna in sin medlemsmatrikel.

I en JO-anmälan ifrågasatte Unga Örnars riksförbund om det stod i överensstämmelse med lag om skydd av enskild persons integritet att ungdomsorganisation avkrävdes förteckning upptagande namn jämte adress på till organisationen anslutna medlemmar och hemställdes om JO:s granskning av utbildningsnämndens beslut.

Efter remiss inkom utbildningsnämnden med yttrande i vilket nämnden anförde bl.a. följande.

Utbildningsnämnden har hela tiden ansett att samtliga organisationer skulle behandlas lika, oavsett om de har politisk, religiös eller annan bas.

Vid nämndens behandling av ärendet har nämnden för jämförelse tagit del av 1971 års riksdags behandling av proposition nr 32 angående statsbidrag till ungdomsorganisationer jämte till ärendet hörande motion nr 1250 av Kaj Björk angående skydd av personlig integritet för medlemmar i ungdomsorganisationer.

Nämnden har även funnit att sekretesslag och anvisningar gällande handlingars offentlighet ej ger möjlighet för hemligstämpling av till landstinget inkomna matriklar.

Vid ärendets fortsatta behandling vid nämndssammanträde 1973-03-05 diskuterades olika möjligheter för kontroll av matriklarna bl.a. genom Notarius Publicus försorg. Nämnden fann emellertid att Notarius Publicus granskning endast skulle avse antalet redovisade namn och ej ålder, ev. adress och ev. angivet datum för medlemsavgiftens inbetalning, vilket av nämnden bedömdes som betydelsefullt för kontroll av uppgifternas trovärdighet.

Vid sammanträdet lämnades nämnden en redovisning över olika organisationer som inkommit med medlemsmatriklar. Av förteckningen framgår att SSU och CUF norra uppvisat sina förteckningar på kansliet inför en förtroendeman och en tjänsteman. Senare har även MUF på samma sätt redovisat sina medlemmar. Av organisationer utanför de politiska återstår några vilka av administrativa eller ekonomiska skäl inte inkommit med redovisning. Det stora flertalet organisationer har emellertid efterföljt nämndens önskan.

Nämnden har ej haft för avsikt att liknande redovisning skall göras årligen, utan var nämndens mening att efter denna totalkontroll skulle huvudsakligen stickprovundersökningar göras i mån av behov.

För att redovisa nämndens allvar att ej begå oförrätt mot den enskilda personens integritet bifogas samtliga övriga skrivelser, PM m.m., vilka redovisar de kontakter som tagits för att bringa klarhet huruvida bestämmelser fanns som kunde påverka nämndens ursprungliga ställningstagande.

Sedan yttrandet tillställts Unga Örnars riksförbund yttrade förbundet sig däröver och anförde bl.a. att förbundet ansåg det ytterst angeläget att få tolkat vad som åsyftas med skydd av personlig integritet i sammanhanget. Förbundet hänvisade till riksdagsbehandlingen av prop. 1971:32 angående stöd till ungdomsorganisationernas lokala verksamhet m.m.

JO Wennergren anförde vid ärendets avgörande följande.

Utbildningsnämndens beslut att ungdomsdistriktet till utbildningsavdelningen skulle inlämna förteckningar upptagande namn och adress på sina medlemmar är fattat med stöd av föreskriften i 1.4.4 landstingsbestämmelserna om att bidragssökande organisation skall på anfordran lämna de uppgifter och det verifikationsmaterial som kan finnas erforderligt för granskning av organisationens rekvisition. Som landstingsförbundet anför har som förebild för denna föreskrift stått 20 § kungörelsen (1971:388) om statsbidrag till ungdomsorganisationer där det sägs att ungdomsorganisation är skyldig att på anfordran av vederbörande statliga myndighet lämna de uppgifter och det verifikationsmaterial som fordras för myndighets granskning. Förarbetena (prop. 1971:32) kastar visst ljus över denna bestämmelse.

Kungörelsen bygger på ett förslag som utarbetades av statens ungdomsråds arbetsgrupp för stöd till lokal verksamhet. Arbetsgruppen föreslog en medlemsdefinition som sedan inflöt i 5 § statsbidragskungörelsen och har sin motsvarighet i 1.2.2 landstingsbestämmelserna. Till

definitionen hade arbetsgruppen emellertid fogat en föreskrift om att listor med namn och adresser på sammankomstdeltagare som ej var medlemsregistrerade skulle på tillsynsmyndighetens anmodan kunna uppvisas för denna. Arbetsgruppen anförde vidare att uppgifter om datum för aktiviteterna, antalet deltagare, verksamhetens art samt ansvarig ledare dessutom skulle finnas tillgängliga hos lokalavdelningen för att kunna uppvisas vid kontroll. Arbetsgruppen framhöll att den föreslagna bidragskonstruktionen innebar att ansvaret för kontrollen av bidragsmedlens användning främst kom att ligga på organisationerna själva. Arbetsgruppen hade övervägt att införa krav på redovisning av namn och adresser på deltagarna i sammankomsterna men kommit till slutsatsen att så inte borde ske. Föredraganden, statsrådet Odhnoff, anförde att hon i huvudsak anslöt sig till vad statens ungdomsråd anfört rörande redovisning och kontroll. I motion 1971:1250 i anledning av propositionen framhöll Kaj Björk att den föreslagna ordningen väckte allvarliga betänkligheter. Avsikten var tydligen att tillsynsmyndigheten i kontrollsyste skulle kunna bereda sig tillgång till register av vilka framgår att namngivna ungdomar under viss tid deltagit i exempelvis viss politisk eller religiös ungdomsorganisations verksamhet. Även om syftet med denna anordning uppenbarligen inte var att skaffa sig kunskap om vederbörande ungdomars politiska eller religiösa orientering, måste det beaktas att kontrollsystemet kunde uppfattas på detta sätt av de berörda. Under senare tid hade allmänhetens uppmärksamhet alltmer inriktats på statliga registreringsåtgärder som i något avseende kunde anses innebära ett hot mot den personliga integriteten. Kulturutskottet borde vid behandlingen av propositionen undersöka möjligheterna att utforma alternativa kontrollmöjligheter som ej behöver uppfattas som hot mot den personliga integriteten. Kulturutskottet anförde vid sin behandling av propositionen och motionen (betänkande 1971:12) att utskottet var medvetet om behovet av kontroll i någon form men att utskottet liksom motionären hyste bestämda betänkligheter mot det system som förordats i propositionen. Det borde uppdras åt tillsynsmyndigheten att överväga hur kontrollsynpunkterna skulle kunna tillgodoses utan de risker för intrång i den privata sfären som motionären pekat på.

Vid kammarbehandlingen (1971:99) erinrade statsrådet Odhnoff om att de förslag som avsågs innebar att tillsynsmyndigheten skall ha möjligheter att kontrollera deltagarförteckningar och att sådana därför skall finnas hos organisationerna. Detta hade emellertid enligt SÖ:s anvisningar redan förut varit möjligt men utnyttjats bara i sällsynta undantagsfall. I ett förtroendefullt samarbete kunde sådana element knappast vara störande. Något integritetsproblem hade henne veterligt aldrig uppkommit och någon utvidgning av kontrollfunktionen ansåg hon inte påkallad. Förslaget gick inte utanför dåvarande praxis. Herr Björk gen-

mälde bl.a. att hon måhända ej observerat att problemet ändå förändrade karaktär i någon mån när det nya bidragssystemet direkt kom att beröra sammankomster av klart ideologisk karaktär inom olika politiska och religiösa organisationer, att hela situationen därmed blev mera ömtålig, att det måste väcka något starkare invändningar om ett statligt organ har insyn i vilka ungdomar som deltar i det slaget av sammankomster.

Det kan noteras att som resultat av riksdagsbehandlingen (?) den av statens ungdomsråds arbetsgrupp föreslagna föreskriften om uppvisande av listor med namn och adresser på ej medlemsregistrerade deltagare i sammankomster ej togs med i 5 § statsbidragskungörelsen.

I 2 kap. 4 § förslaget till ny regeringsform sägs att varje medborgare skall skyddas mot att myndighet tvingar honom att ge sina åsikter till känna. Grundlagberedningen uttalade om denna fråga (SOU 1972: 15 s. 156) att yttrandefrihetens "negativa" sida, dvs. rätten att underlåta att ge sina åsikter till känna, skyddas i ett viktigt hänseende direkt i grundlag, nämligen genom en föreskrift om hemliga val. Inte heller i övrigt torde det finnas några offentligrättsliga skyldigheter att ge sina åsikter till känna. Departementschefen anförde (prop. 1973:90 s. 244).

Jag delar uppfattningen att det självfallet inte bör komma i fråga att en medborgare vare sig i lag eller på annat sätt åläggs att avslöja sin politiska eller religiösa åskådning. Beredningen har sannolikt lagt denna begränsade innebörd i ordet åsikter. Ordet är emellertid inte entydigt. Ett absolut grundlagsförbud mot att ålägga någon att yppa sina åsikter skulle därför kunna komma i konflikt med ett legitimt behov av att föreskriva uppgiftsskyldighet i skilda hänseenden. Jag kan därför inte förorda ett absolut grundlagsförbud av nu behandlat slag. Det torde inte heller vara möjligt att uppställa ett sådant förbud begränsat till att avse åsikter i politiska och religiösa frågor. Särskilt den första av dessa två bestämmingar är så vag att man, även om man gör den nämnda begränsningen, måste befara att det uppstår tvister om grundlagsenligheten av föreskrifter om uppgiftsskyldighet av helt legitimt slag. Jag vill å andra sidan inte heller låta den av beredningen föreslagna bestämmelsen utgå, eftersom detta skulle innebära att behörighet att föreskriva en sådan skyldighet som avses i bestämmelsen i vissa fall skulle kunna delegeras till regeringen.

Jag vill med anledning av ett påpekande av en remissinstans framhålla att skyddet för friheten att hålla inne med sina åsikter självfallet också omfattar sådana faktiska uppgifter, varigenom någons åsikter röjs, exempelvis tillhörighet till politiskt parti.

Utbildningsnämndens beslut den 27 november 1972 innebär att bidragssökande ungdomsorganisation — även en politisk eller religiös sådan — av kontrollskäl skall till sin redovisning av medlemsantalet i organisationen bifoga förteckningar upptagande namn och adresser på sina medlemmar. Redan den omständigheten att möjlighet saknas att sekretessbelägga sådan förteckning när den inkommer till utbildningsavdelningen väcker starka betänkligheter mot utbildningsnämndens

beslut. Landstingsförbundet har föreslagit att ungdomsorganisationernas önskan om anonymitet för sina enskilda medlemmar tillgodoses genom att man i samförstånd verkar för en neutral granskning av medlemsmatriklarna, endera genom notarius publicus eller genom medverkan av respektive organisations revisorer. Utbildningsnämnden har på anförda skäl avvisat tanken om kontroll genom notarius publicus samt upplyst att saken i stället för några organisationers del lösts på det sättet att organisationerna inför en förtroendeman och en tjänsteman uppvisat sina matriklar.

Det i den nya grundlagen stadgade skyddet för åsiktsfriheten har visserligen ännu ej trätt i kraft. Vad som sägs härom är emellertid närmast att se som en kodifiering av en allmän rättsgrundsats som vunnit insteg i vår rättsordning. Det synes under alla förhållanden angeläget att grundsatsen i fråga respekteras av det allmännas organ. Som framgår av departementschefens uttalande är det meningen att skydd skall åtnjutas också mot att myndighet ställer krav på faktiska uppgifter varigenom någons åsikter röjs, exempelvis hans tillhörighet till politiskt parti. Ett krav på ingivande av en politisk eller religiös ungdomsorganisationens medlemsmatrikel kan ses som exempel på ett avkrävande av uppgifter som röjer enskildas åsikter. Departementschefen har inte utslutit att sådana krav stundom måste ställas av helt legitima skäl men förutsatt att uppgiftsskyldigheten i så fall inte skall kunna tillkomma utan riksdagens medverkan.

Mot bakgrund av vad nu sagts finner jag Unga Örnars riksförbunds kritik mot utbildningsnämndens beslut den 27 november 1972 berättigad. Beslutet står inte i överensstämmelse med den syn på skyddet för enskilds åsiktsfrihet som kommit till uttryck i den nya grundlagen och som får anses representativ för rättsuppfattningen i vårt land. Från synpunkten av detta skydd kan även lämpligheten av förfaringssättet att låta den bidragssökande organisationen uppvisa sin medlemsmatrikel för en förtroendeman och en tjänsteman starkt ifrågasättas. Landstingsförbundets förslag att den kontroll som bedöms erforderlig i stället åvägabringas med hjälp av organisationens revisorer synes vara den enda av de diskuterade lösningarna som kan gå helt fri från kritik under förutsättning att samverkan i fråga organiseras på ett sätt som inte äventyrar den medlemmarnas rätt till anonymitet som erfordras för att skyddet för deras åsiktsfrihet skall bli effektivt.

Dröjsmål från länsläkarorganisation med avgivande av remissyttrande i ärende angående buller från skjutbanor. Kritik även av länsstyrelsens handläggning

I en skrift av den 1 maj 1969 till hälsovårdsnämnden i Gävle framförde Stig Andersson jämte 19 andra personer, som var bosatta i kvarteret Ulvskogen i Sättraområdet i Gävle, klagomål över bullerstörningar från Rödningens skjutbanor med yrkande om stängning av skjutbanorna eller begränsning av skjuttiden till ett par timmar per dag. Med anledning av klagomålen verkställde förste hälsovårdsinspektören Folke Sidenström den 1 juni 1969 ljudnivåmätning. I sin rapport till hälsovårdsnämnden uttalade Sidenström som sin uppfattning, att störningarna var av sådan art att sanitär olägenhet enligt hälsovårdsstadgan förelåg för dem som bodde intill skjutbanorna.

Vid sammanträde den 11 juni 1969 beslutade hälsovårdsnämnden att rapporten för dagen icke skulle föranleda någon vidare åtgärd, enär fastighetsnämnden beslutat om åtgärder i bullerdämpande syfte.

I en till länsstyrelsen i Gävleborgs län den 26 augusti 1969 inkommen skrift anförde Andersson besvär över hälsovårdsnämndens beslut och anförde därvid följande. Hälsovårdsnämndens beslut innebar att man ämnade sätta upp skyddsskärmar vid de olika skjutbanorna. Detta skulle nedbringa ljudet till strax under tillåtna värden, men en så obetydlig förbättring kunde hyresgästerna ej acceptera. Förutom bullret förelåg säkerhetsrisker för barnen i det barnrika området. Då skjutbanorna på sikt måste flyttas, var provisoriska åtgärder både dyrbara och onödiga.

I yttrande över besvären den 11 november 1969 till länsstyrelsen framhöll hälsovårdsnämnden, att hälsovårdsnämnden skulle hos fastighetsnämnden hemställa att ljudabsorberande skydd över skjutstationerna snarast möjligt utfördes samt att hälsovårdsbyrån fått i uppdrag att utföra ljudmätningar och meddela länsstyrelsen resultatet av dessa.

Den 2 december 1969 remitterade länsstyrelsen ärendet till länsläkarorganisationen för yttrande. Ärendet inkom till länsläkarorganisationen den 4 december 1969.

Den 7 juli 1972 inkom till länsstyrelsen begärt yttrande från länsläkarorganisationen.

I beslut den 5 oktober 1972 fann länsstyrelsen med hänsyn till de bullerdämpande åtgärder som numera vidtagits att sanitär olägenhet för närboende ej förelåg. Besvären lämnades därför utan bifall. Som emellertid störningarna icke helt eliminerats och skjutbanornas belägenhet i förhållande till bostadsområdet måste anses olämplig, fann länsstyrelsen dock olägenhet av betydelse från allmän synpunkt föreligga. Länsstyrelsen ville därför, i egenskap av tillsynsmyndighet enligt miljöskyddslagen, i särskild ordning pröva vilka åtgärder som kunde erfordras enligt nämnda lag för att motverka denna olägenhet.

I klagomål, inkomna till JO den 7 april 1972, framhölls att två år och fyra månader förflutit sedan länsstyrelsen remitterat besvärshandlingarna till länsläkarorganisationen för yttrande och att länsläkarorganisationen vid flera tillfällen erhållit påminnelser från länsstyrelsen om remissyttrandet. Klaganden fann det otillfredsställande att begärt yttrande ännu icke avgivits, i all synnerhet som saken påkallade skyndsamt handläggning.

Vid ärendets avgörande anförde JO Lundvik bl.a. följande.

Vad länsstyrelsen i besvärsmålet hade att ta ställning till var, om omedelbart ingripande måste göras för att få bort störningarna från skjutbanorna eller om man, såsom hälsovårdsnämnden tydligen menade, kunde avvakta och se om fastighetsnämndens åtgärder skulle medföra bättring. Såsom tillsynsmyndighet enligt miljöskyddslagen kunde och borde länsstyrelsen, därest omedelbart ingripande inte ansågs påkallat, ändå följa sakernas utveckling. Med hänsyn till vad nu sagts framstår det som uppseendeväckande att besvärsmålet inte bragtes till avgörande förrän i oktober 1972. Bullerdämpande åtgärder hade då redan genomförts. Härigenom har Andersson aldrig fått något svar på sitt yrkande om ett omedelbart ingripande mot skjutningen utan avvaktande av bullerdämpande åtgärder. Genom förfarandet har han berövats möjligheten att föra sin talan vidare till högre instans.

Att handläggningen inte gick snabbare berodde främst därpå, att länsläkarorganisationen dröjde så länge med att avge det yttrande i saken som länsstyrelsen begärt. Härom vill jag säga följande.

Länsstyrelsens remiss inkom till länsläkarorganisationen den 4 december 1969. Någon senaste tidpunkt för yttrandets avgivande hade ej angivits. Först den 6 juli 1972 — sedan klagomål anförts hos JO — avgavs begärt yttrande. Handläggningstiden hos länsläkarorganisationen uppgick således till drygt två och ett halvt år.

Av de till länsläkarorganisationen remitterade handlingarna framgick, att fastighetsnämnden avsåg att sätta upp skyddsskärmar vid skjutbanorna och att hälsovårdsnämnden givit hälsovårdsbyrån i uppdrag att verkställa förnyad ljudnivåmätning då dessa anordningar färdigställdes. Länsläkarorganisationen ansåg sig ej böra avge yttrande, förrän skärmarna fanns på plats och man ägde kännedom om vilken verkan de hade på bullret. Då arbetet med att sätta upp skyddsskärmar skulle påbörjas omgående och knappast kunde förväntas taga någon längre tid i anspråk, vill jag ej rikta någon egentlig kritik mot denna länsläkarorganisationens bedömning.

Sedan skärmarna satts upp, gjorde hälsovårdsbyrån förnyad ljudnivåmätning i september 1970. Härom erhöll länsläkarorganisationen kännedom i november samma år. Nu hade således närmare ett år förflutit sedan ärendet inkom till länsläkarorganisationen, redan det ett avsevärt dröjsmål.

Länsläkarorganisationen har framhållit, att man hos hälsovårdsbyrån givit till känna sin önskan att närvara vid den förnyade ljudnivåmätningen och taga del av resultatet av denna men att byrån ej hörde av sig förrän i november 1970. Man synes mena, att hälsovårdsbyrån och ej länsläkarorganisationen borde bära ansvaret för det mätningen dröjde. Det må förhålla sig hur det vill med kontakterna mellan länsläkarorganisationen och hälsovårdsbyrån. Ansvaret för remissärendet åvilade länsläkarorganisationen och kunde icke vältras över på hälsovårdsbyrån. När tiden gick och byrån ej avhördes, borde länsläkarorganisationen ha agerat på något vis. Organisationen kunde antingen ha avgivit yttrande, baserat på befintligt material eller också — och det hade väl varit det naturliga — själv genomfört ljudnivåmätning. Om så skett hade yttrandet kunnat avges redan våren eller sommaren 1970.

Samtidigt som länsläkarorganisationen i november 1970 fick resultatet av den förnyade ljudnivåmätningen, som visade att skyddsskärmmarna ej medförde önskad bullerdämpande effekt, erhöll den kännedom om att hälsovårdsnämnden beslutat att hos drätselkammaren dels hemställa om förbättrade skyddsanordningar och dels understryka vikten av förflyttning av skjutbanorna till annat område. T.f. länsläkaren Lindström och läns hälsovårds konsulenten Lysén beslutade att remissyttrandet ej skulle avges förrän skjutbanefrågan i hela dess vidd fått en tillfredsställande lösning, vilket rimligen — det borde Lindström och Lysén ha insett — skulle komma att dröja avsevärt.

Vid det här laget hade länsläkarorganisationen mottagit fem skriftliga påminnelser och måste därför ha varit medveten om att länsstyrelsen var angelägen att erhålla yttrandet utan vidare dröjsmål. Länsläkarorganisationen har gjort gällande att påminnelserna fick uppfattas som "formella". Länsstyrelsen har bestritt att påminnelserna var av endast formell natur, och jag kan ej se att omständigheterna var sådana att länsläkarorganisationen hade fog för sin uppfattning härvidlag. Mot bakgrund av den långa tid som förflutit och med hänsyn till de upprepade påminnelserna framstår det som märkligt, att länsläkarorganisationen i november 1970 beslutade att dröja ytterligare med sitt yttrande, särskilt som det kunde förutses att dröjsmålet skulle komma att förlängas högst avsevärt. I allt fall borde länsläkarorganisationen inte ha fattat detta beslut med mindre länsstyrelsen vid uttrycklig förfrågan förklarat sig ej ha någon erinran häremot.

Till undvikande av missförstånd vill jag betona att det inte är det förhållandet att länsläkarorganisationen engagerade sig i de planerade nya bullerdämpande anordningarna och flyttningsfrågan som jag vänder mig mot utan endast det förhållandet att dessa engagemang bedömdes vara skäl att ytterligare dröja med remissvaret. Som jag redan antytt hade ju länsstyrelsen möjlighet att följa skjutbanefrågan även om besvärsmålet avgjordes.

När länsläkaren Nordeman den 1 oktober 1971 tillträdde tjänsten som länsläkare och remissärendet strax därefter föredrogs för honom, hade inemot två år gått sedan ärendet anhängiggjorts hos länsläkarorganisationen och tillhoppa åtta skriftliga påminnelser hade inkommit från länsstyrelsen. Det är vid sådant förhållande förvånande att icke Nordeman på ett mera kraftfullt sätt verkade för att yttrandet omgående avläts.

Länsläkarorganisationen har ansett den långa handläggningstiden vara försvarlig bl.a. av den anledningen att hälsovårdsnämnden ej ansett sanitär olägenhet föreligga och att organisationen på ett tidigt stadium kommit till samma uppfattning. Men det var just den frågan — om sanitär olägenhet förelåg eller icke — som det ankom på länsstyrelsen att taga ställning i. Länsläkarorganisationen får lika litet som någon annan remissinstans hindra länsstyrelsen från att meddela beslut på anförda besvär inom rimlig tid. Att organisationen för egen del finner besvären oberättigade inverkar icke på det sagda.

Jag kan därför icke undgå att kritisera länsläkarorganisationens handläggning av remissärendet. Jag vill emellertid inte lägga det inträffade någon enskild befattningshavare till last som tjänstefel. Jag beaktar därvid särskilt de utomordentligt besvärliga personalförhållanden som varit rådande vid länsläkarorganisationen och den i allt fall tidvis pressade arbetssituationen.

Avslutningsvis vill jag något beröra länsstyrelsens handläggning av besvärärendet. När remissvaret dröjde, borde inte länsstyrelsen ha nöjt sig med att gång efter annan sända påminnelser till länsläkarorganisationen och att då och då muntligen uttala sin önskan om snart svar. När något halvår gått och ett flertal påminnelser visat sig verkningslösa, borde länsstyrelsen ha ingripit på ett verkningsfullt sätt, t.ex. genom att vid sammanträde med länsläkaren förskaffa sig kännedom om skälen till dröjsmålet och därvid klargöra huruvida dessa skäl kunde godtas och när svaret senast skulle avges. Då emellertid länsstyrelsen förklarat sig ämna fortsättningsvis bättre uppmärksamma ärenden där särskild handläggningsordning är påkallad, finner jag ej anledning att vidta någon ytterligare åtgärd.

Skogsvårdsstyrelsens tillämpning av 1930 års lag om begränsning av rätten att avverka skog å intecknad fastighet

Vid inspektion av skogsvårdsstyrelsen i Malmöhus län iaktogs ett ärende vari 12 § skogsvårdslagen åberopats. JO Lundvik fann anledning inhämta yttrande från skogsvårdsstyrelsen. Skogsvårdsstyrelsen inkom med begärt yttrande och åberopade en av länsjägmästaren upprättad promemoria. I denna anfördes bl.a. följande.

— — —
 Vid lantbruksnämndens lånegarantier på fastigheter med skogstillgångar, där befintlig skog utgör viss del av säkerheten, har efter samråd mellan lantbruksnämnden och skogsvårdsstyrelsen sedan 1952 tecknats överenskommelse jämlikt 12 § skogsvårdslagen mellan markägaren och skogsvårdsstyrelsen med följande tillägg beträffande inskränkning i avverkningsrätten:

”All avverkning av skog på fastigheten skall ske efter skogsvårdsstyrelsens utstämpling och godkännande. Upplåtelse av avverkningsrätt må ske endast efter medgivande från skogsvårdsstyrelsen.”

Vid lån från Skånska Hypoteksföreningen regleras säkerheten med stöd av lagen den 6 juni 1930.

Genom Kungörelsen 1957 nr 96 angående tillämpningen av lagen den 6 juni 1930 (nr 202) om begränsning av rätten att avverka skog å intecknad fastighet har Kungl. Maj:t funnit gott förordna, ”att nämnda lag skall äga tillämpning å följande långivare, nämligen lantbruksstyrelsen och lantbruksnämnderna, bostadsstyrelsen och länsbostadsnämnderna samt, i fråga om lån mot statlig garanti, bankaktiebolag, sparbank, hypoteksförening, kassa för jordbrukskredit och försäkringsbolag.

Denna kungörelse träder i kraft den 1 juli 1957, då kungörelsen den 30 juni 1943 (nr 515) angående tillämpningen av lagen den 6 juni 1930 (nr 202) om begränsning av rätten att avverka skog å intecknad fastighet skall upphöra att gälla.”

Vid lantbruksnämndernas tillkomst 1948 saknades således intill 1957 särskild författning som reglerade rätten att avverka skog å intecknad fastighet med lantbruksnämnden som garantigivare.

Skogsvårdsstyrelsen anförde i sitt yttrande, att styrelsen efter den verkställda utredningen undersökte möjligheterna att efter samråd med lantbruksnämnden, markägarna och berörda låneinstitut överföra de enligt 12 § skogsvårdslagen tecknade överenskommelserna till det system för avverkningsbegränsning, som gäller enligt 1930 års begränsningslag.

Ärendet remitterades därefter för yttrande till skogsstyrelsen, som anförde bl.a. följande.

På grund av en överenskommelse i ämnet mellan lantbruksnämnden och skogsvårdsstyrelsen i Malmöhus län har skogsvårdsstyrelsen alltsedan 1952 tillämpat ett särskilt system för avverkningsbegränsning i vissa skogsbelåningsärenden. I fall då lantbruksnämnden beviljat garanti för lån mot inteckning i fastighet vars skog belånats har skogsvårdsstyrelsen sålunda regelmässigt träffat överenskommelse enligt 12 § skogsvårdslagen med fastighetens ägare angående avverkningen på fastigheten. Överenskommelsen innefattade att avverkning och upplåtelse av avverkningsrätt fick ske endast efter skogsvårdsstyrelsens medgivande.

Enligt skogsstyrelsens mening är det av skogsvårdsstyrelsen praktiserade förfarings sättet oriktigt. Överenskommelseinstitutet i 12 § skogsvårdslagen är inte tillämpligt i andra fall än då avverkning antingen företagits i strid mot lagens avverkningsbestämmelser eller vissa skogsvårdsstyrelsens föreskrifter eller ock planlagts så, att den skulle komma i strid mot sagda bestämmelser eller föreskrifter.

Skogsstyrelsen har inte ägt kännedom om skogsvårdsstyrelsens förfaringssätt. Än mindre har ämbetsverket gett några direktiv därom.

— — —
 Beträffande skogsvårdsstyrelsernas medverkan för bevarande av här ifrågavarande säkerhets värde har regler getts i dels lagen (1930:202) om begränsning av rätten att avverka skog å intecknad fastighet, dels förordningen (1960:267) angående skogsvårdsstyrelser (2 § sjätte stycket). Dessa regler har skogsvårdsstyrelserna självfallet att följa. Skogsstyrelsen har i en cirkulärskrivelse till skogsvårdsstyrelserna den 28 februari 1973 (A nr 8) lämnat en redogörelse för den författningsmässiga regleringen av styrelsernas befattningstagande med skogsbelånade fastigheter.

Länsjägmästarens uttalande att det intill 1957 skulle ha saknats särskild författning som reglerade rätten att avverka skog på intecknad fastighet med lantbruksnämnden som garantigivare synes inte vara riktigt. Tillkomsten av kungörelsen 1957: 96 innebar i det hänseende varom här är fråga inte någon utvidgning av tillämpningsområdet för 1930 års begränsningslag utan tvärtom en inskränkning i förhållande till vad som gällt enligt kungörelsen 1943: 515. Genom kungörelsen 1957: 96 kom sålunda 1930 års lag att beträffande vissa långgivare vara tillämplig endast i fråga om lån mot statlig garanti i stället för som tidigare även i fråga om lån utan sådan garanti.

Såvitt skogsstyrelsen kan bedöma torde skogsvårdsstyrelserna förfaringssätt inte ha inneburit något men för någon därav berörd part — skogsägare, långgivare eller garantigivare. I sitt yttrande har skogsvårdsstyrelsen anmält att den är i färd med att undersöka möjligheterna att överföra de jämlikt 12 § skogsvårdslagen träffade överenskommelserna till det system för avverkningsbegränsning som gäller enligt 1930 års begränsningslag. Skogsstyrelsen anser för sin del sistnämnda omständigheter vara värda stort beaktande.

JO Lundvik anförde följande vid ärendets avgörande.

Av utredningen framgår, att skogsvårdsstyrelsen i sådana fall, då lantbruksnämnd beviljat garanti för lån mot inteckning i fastighet med växande skog som utgör säkerhet för lånet, regelmässigt träffat överenskommelse enligt 12 § skogsvårdslagen med fastighetens ägare angående avverkningen på fastigheten. Jag anser i likhet med skogsstyrelsen att denna skogsvårdsstyrelsens praxis är felaktig. I de förevarande fallen skulle rätteligen ha tillämpats 1930 års lag om begränsning av rätten att avverka skog å intecknad fastighet (begränsningslagen) och ej skogsvårdslagen. Att skogsvårdsstyrelsens åligganden enligt begränsningslagen i väsentliga hänseenden skiljer sig från vad som ankommer på skogsvårdsstyrelse enligt 12 § skogsvårdslagen framgår bl.a. av skogsstyrelsens cirkulärskrivelse av den 28 februari 1973 A nr 8 angående den författningsmässiga regleringen av skogsvårdsstyrelsernas befattningstagande med skogsbelånade fastigheter m.m. och behöver inte här närmare utföras.

Då skogsvårdsstyrelsens oriktiga förfaringssätt ej torde haft några menliga följder och då styrelsen avser att överföra de ifrågavarande

överenskommelserna till det system för avverkningsbegränsning som gäller enligt begränsningslagen, vidtar jag ej någon ytterligare åtgärd i saken.

Får hälsovårdsnämnd förbjuda camping inom kommunen?

I en skrift, som inkom till JO den 12 oktober 1972, anförde Per-Anders Elfvin klagomål mot Smögens kommun och önskade utredning huruvida kommunen genom en skylt, som förbjöd camping, kunde sätta "lagen om allemansrätten" ur kraft. Elfvin bifogade ett av honom sommaren 1972 taget fotografi, enligt vilket skylten bär följande text:

ÄRADE SMÖGENBESÖKARE

göres uppmärksam på att
camping *icke* är tillåten
inom Smögen

Smögens kommun

Från kommunen inforrades gällande lokala hälsovårdsordning samt utdrag ur kommunalfullmäktiges och hälsovårdsnämndens protokoll med beslut om campingförbudet.

Av dessa handlingar framgick följande:

Kommunalnämnden föreslog den 21 februari 1963 kommunalfullmäktige att med stöd av 70 § hälsovårdsstadgan antaga och hos länsstyrelsen söka fastställelse av följande föreskrift:

Inom Smögens kommun, utom för särskilt iordningställt område invid Hasselökilen, är förbjudet att för friluftsliv tälta eller anordna med tält jämförligt tillfälligt skydd för nattläger eller bo i husvagn (s.k. camping).

Därjämte föreskrevs vissa ansvarsbestämmelser. Kommunalfullmäktige beslöt vid sammanträde den 2 mars 1963 i enlighet med kommunalnämndens förslag.

Länsstyrelsen i Göteborgs och Bohus län förklarade sig inte kunna fastställa föreskriften, emedan rätten att utfärda sådan föreskrift tillkom kommunens hälsovårdsnämnd. Kommunalfullmäktige uppdrog därför åt hälsovårdsnämnden att fatta beslut enligt 70 § hälsovårdsstadgan för att därmed skapa författningen enligt stöd för tillämpning av campingförbudet. Det upplystes därjämte att befintlig campingplats nedlagts, varför campingförbudet skulle gälla inom hela kommunen.

Hälsovårdsnämnden beslöt vid sammanträde den 9 juni 1964 meddela följande föreskrift att gälla tills vidare:

Inom Smögens kommun är förbjudet att för friluftsliv tälta eller anordna med tält jämförligt tillfälligt skydd för nattläger eller bo i husvagn (s.k. camping).

Detta förbud gäller icke camping å bostadstomt eller i omedelbar anslutning till bostadsfastighet, då den företages under fastighetsägarens ansvar och överenskommelse träffats om begagnande av sanitära anordningar i fastigheten. Föreseelser mot denna föreskrift bestraffas såsom i 84 § hälsovårdsstadgan sägs.

Hälsovårdsnämnden överlät åt kommunalnämnden att vidtaga åtgärder beträffande övervakning av förbudet.

I lokal hälsovårdsordning för Smögens kommun, antagen av dess kommunalfullmäktige den 26 september 1970 och fastställd av länsstyrelsen i Göteborgs och Bohus län den 11 juni 1971, har ej intagits bestämmelse om förbud mot camping inom kommunen.

Efter remiss inkom kommunstyrelsen med yttrande, vari anfördes bl.a. följande: Inom kommunen finns varken förutsättningar att campa eller iordningställd campingplats för allmänheten. Beträffande tolkningen av skylten avses campingförbudet gälla för besökande som stannar längre än ett dygn inom kommunen med påföljande nedskräpning. Då dessa kriterier uppfyllts, avvisas vederbörande med stöd av 70 § hälsovårdsstadgan, vilket ej torde stå i strid med allemansrätten. Ordalydelsen på skylten måste ses utifrån denna bakgrund att på ett enkelt sätt klargöra för besökande att det ej finns campingplats inom kommunen. I förslag till lokal hälsovårdsordning för den blivande storkommunen Sotenäs, i vilken Smögen uppgår den 1 januari 1974, är bestämmelse om campingförbud på ön Smögen under utarbetande.

Kommunstyrelsen hänvisade därjämte till en skrivelse från kommunalkamreren Ulf Magnusson. Denne anförde bl.a.: Ifrågavarande campingförbud har aldrig tillämpats vid avvisning av campande. I de fall avhysning verkstälts har detta skett med beaktande av bestämmelsen i 70 § hälsovårdsstadgan, dvs. då vistelsen varat över ett dygn med påföljande nedskräpning av naturen.

Ärendet avgjordes av ställföreträdande JO Sverne, som därvid anförde.

Enligt vad som upplysts i ärendet grundar sig kommunens föreskrift om förbud inom kommunen att tälta eller att anordna med tält jämförligt tillfälligt skydd för nattläger eller att bo i husvagn (s. k. camping) å 70 § hälsovårdsstadgan. Enligt denna paragraf äger hälsovårdsnämnd för särskilda fall meddela de föreskrifter, som utöver hälsovårdsstadgan och den lokala hälsovårdsordningen finnes erforderliga till förebyggande av sanitär olägenhet vid viss verksamhet eller i samband med utnyttjandet av plats eller lokal, till vilken allmänheten äger tillträde.

Befogenheten för kommunen att utfärda föreskrift enligt 70 § hälsovårdsstadgan är avsedd att komma till användning dels då det i ett akut

läge visar sig erforderligt med föreskrifter exempelvis ifråga om renhållning för att undvika sanitära olägenheter, dels då det behövs särskilda föreskrifter för exempelvis en badplats eller ett lägerområde, som börjat bli så allmänt begagnat att anhopningen av människor föranleder särskilda sanitära åtgärder. Är däremot fråga om allmängiltiga och varaktiga föreskrifter skall de intagas i den lokala hälsovårdsordningen. En sådan för hela kommunen gällande allmängiltig och varaktig föreskrift som den förevarande hör alltså — om den överhuvudtaget skall meddelas — hemma i en lokal hälsovårdsordning.

Såväl beträffande föreskrifter i lokala hälsovårdsordningar enligt 65 § hälsovårdsstadgan som beträffande föreskrifter enligt 70 § samma stadga gäller att föreskrifterna skall vara erforderliga, dvs. motsvara ett verkligt behov ur hälsovårdssynpunkt. Vidare har i hälsovårdsstadgan särskilt angivits att genom sådana föreskrifter ej får läggas onödigt tvång på allmänheten eller eljest göras obefogad inskränkning i den enskildes frihet. Av ålder har det ansetts tillåtet att vid färd i skog och mark eller över vattenområde taga rastplatser för måltider och nattvila i erforderlig utsträckning. Tältning, som ej sker i omedelbar närhet av boningshus, anses därvid tillåten i allt fall under ett dygn. (Se SOU 1962:36 s. 182 ff.) Det av Smögens kommun meddelade campingförbudet innebär — såsom förbudet enligt hälsovårdsnämndens beslut och den uppsatta skylten utformats — utan tvekan att den allemansrätt som av ålder anses gälla i väsentliga hänseenden begränsats. Av vad kommunstyrelsen uppgivit i sitt yttrande hit om hur kommunen i praktiken tolkar förbudet framgår vidare, att behov av en så väsentlig inskränkning av allemansrätten, som förbudet enligt sin ordalydelse innefattar, ej föreligger. Det å skylten återgivna förbudet mot camping strider följaktligen mot vad som sägs i 65 och 70 §§ hälsovårdsstadgan.

Av det sagda framgår att det av kommunen meddelade campingförbudet varken i formellt eller sakligt hänseende står i överensstämmelse med bestämmelserna i hälsovårdsstadgan. I ärendet är emellertid upplýst, att Smögens kommun fr. o. m. den 1 januari 1974 kommer att tillsammans med Tossene och Södra Sotenäs kommuner bilda en ny kommun samt att frågan om vilka inskränkningar, som bör gälla i campinghänseende på Smögen, kommer att behandlas i samband med utarbetande av lokal hälsovårdsordning för den nya kommunen. Sådan lokal hälsovårdsordning skall enligt 68 § hälsovårdsstadgan underställas länsstyrelsen för prövning. Jag anser mig under dessa förhållanden i nu förevarande ärende kunna nöja mig med att för kännedom översända ett exemplar av detta beslut till länsstyrelsen i Göteborgs och Bohus län.

Vissa andra ärenden

Avvisande av talan när fullmakt ej företetts

Vid inspektion av en länsstyrelses uppbördsenhet iaktogs ett ärende, i vilket en bokföringsbyrå uppträdde som ombud för en skattskyldig beträffande ansökan om befrielse från restavgift. I samband med att bokföringsbyrån erhöll tillfälle att inkomma med påminnelser i ärendet anmodades byrån att komplettera handlingarna med fullmakt för byrån att föra den skattskyldiges talan. Länsstyrelsens skrivelse hade inte besvarats. I sitt beslut lämnade länsstyrelsen ansökningen utan åtgärd, då begärd fullmakt inte inkommit.

JO Lundvik anförde bl.a. följande till inspektionsprotokollet.

I 6 § förvaltningslagen stadgas bl.a. att den som för talan i ärende får anlita ombud eller biträde. Departementschefen anförde härom att de av en del remissinstanser framförda önskemålen om komplettering av reglerna i bl.a. frågan om ombuds fullmakt och behörighet inte kunde tillgodoses i förevarande sammanhang med hänsyn till lagens allmänna syfte samt att vad gällde frågan om fullmakt reglerna i 49 § förslaget till förvaltningsprocesslag vid behov torde kunna tjäna till vägledning (prop. 1971: 30 s. 362). I 49 § förvaltningsprocesslagen stadgas bl. a. följande: Styrker ombud ej sin behörighet, skall rätten förelägga ombudet eller huvudmannen att avhjälpa bristen. Är i sådant fall ansöknings- eller besvärshandling undertecknad av ombud, skall i föreläggandet anges att talan upptages till prövning endast om detta iakttages.

Efter remiss inkom länsstyrelsen med infordrat yttrande i frågan om dess beslut att avvisa bolagets ansökan kunde anses riktigt när bolaget aldrig underrättats om risken för att så kunde ske. Länsstyrelsen hänvisade till en av vederbörande uppbördsdirektör upprättad promemoria, vari anfördes bl.a. följande: Länsstyrelsens anhållan om komplettering hade gjorts i enlighet med föreskrifterna i servicecirkuläret av år 1946. Vid det tillfälle då kompletteringen begärdes gällde inte förvaltningslagen. En bestämmelse som liknade servicecirkulärets infördes emellertid i 8 § förvaltningslagen. Genom sin skrivelse till bokföringsbyrån hade länsstyrelsen avsett att handlägga ärendet i enlighet med de intentioner som sedan fastställdes genom förvaltningslagen. Länsstyrelsen hade vid ärendets behandling inte funnit anledning att analogivis tillämpa 49 § förvaltningsprocesslagen och således inte meddelat bokföringsbyrån föreläggande att komplettera ärendet med fullmakt.

Vid ärendets avgörande anförde JO Lundvik följande.

Bestämmelsen i 8 § förvaltningslagen reglerar myndighets skyldighet att vägleda den som lämnar in en ofullständig ansökningshandling eller annan skrivelse till myndigheten. Bestämmelsen lyder:

Är ansöknings- eller besvärshandling eller annan handling från någon som saken angår ofullständig och kan bristen avhjälpas på ett enkelt sätt, skall myndigheten vägleda honom, om det behövs för att han skall kunna ta till vara sin rätt.

Stadgandet lämnar som synes inte något direkt svar på den fråga som nu är aktuell, dvs. om avvisning förutsätter att parten i förväg varskotts om att denna påföljd kan inträda om han inte inkommer med komplettering. I orden att myndigheten skall "vägleda" parten ligger dock en fingervisning. Det är en dålig vägledning om ej parten får klart för sig att hans ansökan kan bli avvisad därest han inte efterkommer myndighetens anvisningar. Besvärssakkunniga kom i sitt betänkande Lag om förvaltningsförfarandet (SOU 1964: 27) s. 417 in på denna fråga och anförde följande.

Ett särskilt spörsmål är, huruvida i de fall, då talans avvisande kan komma i fråga vid parts underlåtenhet att begagna tillfälle till brists avhjälpande, påföljden i fråga uttryckligen skall framhållas för parten. Någon absolut regel härom torde ej kunna uppställas. De sakkunnigas åsikt är emellertid att, om avvisande kan komma i fråga, myndigheten bör underrätta parten om denna risk. Meddelas formligt föreläggande, bör sådant meddelande regelmässigt ej underlåtas. I detsamma bör följaktligen angivas, att framställningen kan komma att icke upptagas till prövning, därest föreläggandet ej efterkommes.

Även om detta uttalande inte föranlett att någon uttrycklig bestämmelse i ämnet intagits i förvaltningslagen får uttalandet likväl anses ge uttryck för en allmän princip inom förvaltningsrätten.

För egen del anser jag sålunda att länsstyrelsen — när den nu fann det behövt att begära att ombudet skulle styrka sin behörighet (jfr i denna del lagen, 1946:807, om handläggning av domstolsärenden 2 § tredje stycket) — borde ha för ombudet framhållit att länsstyrelsen kunde komma att avvisa ansökningen om fullmakt inte företeddes. Denna länsstyrelsens åtgärd kunde lämpligen ha tagit den formen att ombudet eller huvudmannen delgavs ett föreläggande i saken. Att formligt föreläggande ej gjordes vill jag dock inte beteckna som fel. Mera betänkligt är att länsstyrelsen i skrivelsen till bolaget inte ens antydde att talan kunde komma att avvisas. Skrivelsen var även i övrigt mycket vagt utformad. Sålunda har ordet "torde" många betydelser och det kan i ett sådant sammanhang som det förevarande inte anses synonymt med "skall" eller "måste". För mig framstår skrivelsen i denna del endast som ett påpekande för bolaget om lämpligheten av att fullmakt ingavs. Jag kan inte finna det annat än otillfredsställande att länsstyrelsen därefter avvisade partens talan när fullmakt ej inkom.

Då vad nu förevarit dock under alla förhållanden inte kan läggas någon till last som tjänstefel, vidtar jag ej vidare åtgärd.

Kommunikation i ärende angående tilldelande av varning jämlikt 41 § första stycket luftfartskungörelsen

Luftfartsverket tilldelade C. den 29 juli 1971 varning jämlikt 41 § första stycket luftfartskungörelsen för hans åtgärd att påbörja och fortsätta viss flygning trots rådande betingelser.

C. anförde klagomål över luftfartsverkets beslut och påtalade särskilt att han ej före beslutets meddelande fått taga del av utredningen.

Efter remiss inkom luftfartsverket med yttrande, som bemöttes av C.

Vid ärendets avgörande gjorde JO Lundvik — som icke fann anled-

ning till ingripande beträffande luftfartsverkets bedömning av ärendet i sak — följande uttalanden i frågan om kommunikation av utredningsmaterialet.

Sedan trafikledningskontoret vid Göteborg/Torslanda flygplats rapporterat, att C. den 11 maj 1971 tvingats landa på ett fält norr om Säve på grund av dåligt väder, anmodade luftfartsverket C. att inkomma med redogörelse för planeringen av flygningen. C. efterkom denna anmodan. Såvitt framgår av handlingarna fick C. icke härefter tillfälle att yttra sig innan beslut meddelades. Han fick inte del av utredningsmaterialet; inte heller underrättades han om att fråga om varning väckts. Enligt min mening borde materialet ha delgivits C. såsom också luftfartsstyrelsen sedermera medgett och numera direkt följer av 15 § förvaltningslagen. Jag håller också före, att C. borde — t.ex. i samband med delgivning av utredningsmaterialet — ha underrättats om att varning kunde komma i fråga. Ur rättssäkerhetssynpunkt är det av vikt att vederbörande får klart för sig att ärendet kan ta en för honom allvarlig vändning. Med hänsyn till att några regler om förfarandet i dessa fall icke förelåg vid tiden för handläggningen och luftfartsverket tydligen är medvetet om att kommunikering numera krävs enligt förvaltningslagen, låter jag det stanna vid dessa mina uttalanden.

Av vitesföreläggande måste framgå mot vem det riktar sig

Vid JO Lundviks inspektion av hälsovårdsnämnden i Örebro iaktogs, att nämnden i ett ärende angående djurhållning vid firma Axel Karlssons slakteri Kilsmo beslutat att vid vite av 2 000 kronor förbjuda Axel Karlssons slakteriäffär, fabrikererna Rune och Sven Karlsson, att efter den 31 december 1972 förvara bl.a. nötkreatur i firmans djurstallar i fastigheten Kilsmo 1:64.

JO anförde i anledning härav:

Av ett vitesföreläggande måste klart framgå mot vem föreläggandet riktar sig. Detta krav kan inte anses uppfyllt i förevarande fall. Det är mycket möjligt att firman Axel Karlssons slakteri betecknar ett handelsbolag. Av föreläggandet framgår ej otvetydigt om detta riktas mot handelsbolaget — något som i och för sig är möjligt att göra om än mindre vanligt — eller mot bolagsmännen Rune och Sven Karlsson eller kanske rent av mot såväl bolaget som bolagsmännen. Det bör också framhållas, att enligt ett prejudikat från år 1971 solidariskt betalningsansvar för vite ej bör ifrågakomma (se NJA 1971 s. 269).

Tillämpning av 16 § lönegarantiekungörelsen

Vid inspektion av en kronofogdemyndighet iaktogs att vederbörande länsstyrelse i två konkurser förordnat kronofogdemyndigheten enligt 16 § kungörelsen om statlig lönegaranti vid konkurs (SFS 1970:745) att i fråga om statens rätt på grund av betalning av lönegarantibelopp företräda staten i konkursen. De två konkurserna handlades enligt 185 § konkurslagen.

JO Lundvik anmärkte följande i inspektionsprotokollet:

Tillämpning av 16 § lönegarantikungörelsen kommer icke i fråga när konkursen handläggs enligt 185 § konkurslagen. Någon utdelning till borgenärerna blir ju icke aktuell och i regel är konkursen redan avslutad innan länsstyrelsen får kännedom om den.

Sedan länsstyrelsen i infortrat yttrande förklarat sig helt införstådd med att förordnanden att företräda staten i konkurs ej var aktuell då densamma handlades enligt 185 § konkurslagen, beslöt JO Lundvik ej vidta någon ytterligare åtgärd i saken.

Signatur i stället för namnunderskrift på registreringsbevis för aktiebolag

En advokat anförde klagomål över vissa brister i ett av patent- och registreringsverket utfärdat registreringsbevis för ett aktiebolag. Beviset utgjordes av en uppförstorad kopia av de mikrofilmade registeruppgifterna. Med stämpel hade påtecknats intyg om uppgifternas fullständighet. Intyget var signerat och försett med verkets stämpel. Advokaten framhöll bl.a. att ett bevis utfärdat av offentlig myndighet borde vara försett med underskrift och dessutom, om namnteckningen ej var läsbar, med namnet i maskinskrift. Detta var av betydelse t.ex. för det fall att beviset skulle åberopas vid utländsk myndighet.

I infortrat yttrande anförde patent- och registreringsverket följande i frågan.

Eftersom antalet utfärdade bevis per dag i genomsnitt är ca 500, är utskrivandet av namnet för beviskontorets föreståndare, som har denna uppgift, en mycket tidsödande detalj. För att snabbt kunna expediera färdigställda bevis har därför verksledningen medgivit att underskriften får ersättas med signatur jämte verkets stämpel. Något hinder för en sådan förenkling vid massexpeditioner har verket inte kunnat finna. På särskild begäran förses emellertid handlingen med namnunderskrift, exempelvis då det uppges att bevis skall översättas till främmande språk eller eljest användas i korrespondens med utlandet.

Vid ärendets avgörande anförde JO Lundvik bl.a. följande.

Under en följd av år har patent- och registreringsverket haft att kämpa med stora svårigheter när det gällt expedieringen av registreringsbevis. Efterfrågan av sådana bevis har ökat mycket starkt, vilket haft till följd en tidvis mycket besvärande eftersläpning vid expeditionen. Genom rationaliseringsåtgärder har expeditionstiden numera kunnat nedbringas till en vecka. Tidsmässigt kan läget sägas därmed vara under kontroll. Rationaliseringsåtgärderna har emellertid i sin tur medfört vissa problem, vilka belyses av vad som framkommit i detta ärende.

— — —

Tidigare har det betraktats som mer eller mindre självklart att en officiell handling, som utfärdats för att tjäna som bevis, skall vara underskriven av den som svarar för uppgifternas riktighet. Det är inte bara klaganden som reagerat mot den nya ordningen; förhållandet har under hand påtalats för mig även från andra håll.

Onekligen förekommer det situationer där det är nödvändigt eller åtminstone starkt önskvärt att ha tillgång till ett registreringsbevis som är undertecknat i hävdvunnen ordning. Särskilt gäller detta vid kontakter med utlandet, där myndigheterna stundom är mycket formalistiska och nog inte skulle godtaga ett bevis som inte är vederbörligen undertecknat. I andra sammanhang — och de är nog de vanligaste — är behovet av fullständig namnunderskrift inte så framträdande. I någon mån kan väl registreringsbevisen jämföras med de många, ofta betydelsefulla, handlingar som framställs på datateknisk väg och som inte brukar vara underskrivna.

Av patent- och registreringsverkets yttrande framgår, att verket är berett att förse registreringsbevisen med namnunderskrift om det särskilt begärs av sökanden. Det förefaller dock som om denna möjlighet att få underskrivet bevis inte är tillräckligt känd bland allmänheten. Det synes mig därför lämpligt att verket på något sätt fäster allmänhetens uppmärksamhet på förhållandet. Verket lär tillhandahålla stencilerade blanketter för beställning av registreringsbevis. Det vore kanske praktiskt om blanketterna utformades så att sökanden, t.ex. genom kryssmarkering, kan ange om namnunderskrift önskas.

Återstår så frågan, om det bör accepteras att verket i övriga fall — då namnunderskrift inte särskilt begärts — utfärdar bevisen på det nu aktuella sättet dvs. med underskriften ersatt med signum. Antalet bevis som skall expedieras varje dag är mycket stort, i genomsnitt cirka 500 per dag enligt verkets uppgift. Utan tvivel måste det vara mycket betungande för en tjänsteman att underskriva så många bevis. Man kan naturligtvis fördela uppgiften på flera personer. Kvar står dock att undertecknandet av hundratals bevis per dag representerar ett för verket betungande och dyrbart arbetsmoment. Huruvida kostnaden och besväret svarar mot den nytta som kan följa av att bevisen framträder i en mera betryggande och tilltalande form tål att diskuteras. För egen del vill jag inte lägga det verksledningen till last såsom fel att man gjort den avvägningen att underskriften får ersättas av signum om ej sökanden begärt underskrivet bevis.

Länsstyrelses handläggning av besvär över val till taxeringsnämnd

Av 6 § taxeringsförordningen framgår att val av andra ledamöter i taxeringsnämnd än ordförande och kronoombud verkställs av fullmäktige i vederbörande kommun samt att valet skall äga rum under december månad för nästföljande år.

I 6 § 4 mom. samma förordning stadgas följande.

Besvär över val av ledamöter och suppleanter i taxeringsnämnd må anföras hos länsstyrelsen inom tre veckor efter valets förrättande; och skall i övrigt om vals överklagande i tillämpliga delar gälla vad i kommunallagen är stadgat angående besvär över beslut av kommunens fullmäktige. Finner länsstyrelsen efter besvär anledning förordna om nytt val på grund därav, att vid valet icke i enlighet med vad därom är stadgat i 13 § 1 mom. kännedom om olika grupper av skattskyldiga blivit vederbörligen företrädd, har länsstyrelsen att meddela föreskrift, huru många ledamöter för varje grupp som skola väljas. Överklagas det därefter företagna valet och befinnes detsamma icke böra fastställas, äger länsstyrelsen utse ledamöter i nämnden.

Över länsstyrelsens beslut må klagan icke föras.

I klagomål mot länsstyrelsen i Västernorrlands län anförde B. följande. Han hade hos länsstyrelsen besvärat sig över Sollefteå kommunfullmäktiges val av ledamöter i taxeringsnämnder. Besvärerna var dagtecknade den 7 januari 1973. Handlingarna kom dock Sollefteå kommunstyrelse till handa först den 14 mars eller mer än två månader efter det besvärerna inkom till länsstyrelsen.

I länsstyrelsens yttrande anfördes bl.a. att klagandens skrift inkom till rättsenheten den 9 januari 1973 och överlämnades till allmänna enhetens diarium den 12 januari. Skrivelsens ovanliga innehåll medförde att fråga uppkom om var ärendet skulle handläggas och om omfattningen av länsstyrelsens utredning före beslut. Länsstyrelsen fattade beslut i ärendet den 14 maj 1973.

Vid ärendets avgörande anförde ställföreträdande JO Sverne bl.a. följande.

Beträffande länsstyrelsens formella handläggning av besvärärendet får utredningen anses utvisa, att länsstyrelsen varit oviss om hos vilken avdelning — förvaltnings- eller skatteavdelningen — ärendet skulle handläggas, att remiss till kommunfullmäktige skett först sedan viss tid förflutit samt att beslut i ärendet meddelats först den 14 maj 1973.

Av 6 § 4 mom. taxeringsförordningen kan utläsas att besvär enligt samma bestämmelse — utom såvitt rör besvärstidsberäkningen — skall handläggas enligt kommunallagens regler om kommunalbesvär. Någon tvckan om att ett ärende av nu förevarande art skall handläggas på förvaltningsavdelningens allmänna enhet har alltså ej alls behövt råda. Jag kan emellertid ha viss förståelse för att svårigheter ibland kan uppkomma när det gäller att snabbt bestämma till vilken enhet hos länsstyrelsen ett ärende skall hänföras. Spörsmål av denna art bör dock ej tillåtas fördröja ärendets handläggning mer än högst ett par dagar. B:s besvär synes emellertid ha remitterats till kommunen först i mars månad och ärendet har av länsstyrelsen icke avgjorts förrän mer än en månad efter det länsstyrelsen mottagit JO:s remiss rörande saken.

Taxeringsnämnderna inleder normalt sitt arbete för året med sammanträden under april månad. Även de nu berörda taxeringsnämnderna får förmodas ha inlett sitt arbete vid denna tidpunkt. Det ligger därför i sakens natur att länsstyrelsen skall behandla besvärärenden av nu förevarande slag skyndsamt. Det förhållandet att länsstyrelsens beslut inte kan överklagas har sin grund i att taxeringsnämndens sammansättning måste föreligga slutgiltigt bestämd före taxeringsarbetets början. Bestämmelsen om att länsstyrelsens beslut enligt 6 § taxeringsförordningen inte får överklagas har överförts från ett stadgande som ursprungligen upptogs i 1910 års taxeringsförordning. Rörande detta stadgande anförde departementschefen i prop. 1910:90 s. 85 ff bl.a. följande.

I ändamål att påskynda val af taxeringsnämnder och säkerställa deras sammansättning enligt föreskrifna grunder hafva stadgandena i denna paragraf omarbetats i jämförelse med motsvarande bestämmelser i nu gällande bevillningsförordning.

Det har ofta klagats öfver att besvärstalan angående val af ledamöter i taxeringsnämnd vore ändamålslös, enär tiden för valet och

tiden för taxeringsnämndens sammanträdande låge så nära hvarandra, att besvär öfver valet icke hunne slutligen afgöras, innan taxeringsnämndens förrättningar redan afslutats.

— — —
 Då besvär således skola anföras senast den 29 eller 30 januari, måste besvären hinna afgöras och, i händelse valet upphäfvos, även nytt val hållas, förrän taxeringsnämnden sammanträder, hvilket väl sällan sker tidigare än i senare delen af april.

Jag hänvisar i sammanhanget även till uttalanden i Hedborg m.fl., Taxeringshandbok, 2 u, s. 18—19 och Lundevall, Handbok i taxeringsförfarandet, 1959, s. 21.

Mot bakgrund av det nu anförda framstår länsstyrelsens behandling av ärendet som klart otillfredsställande. Vad länsstyrelsen till sitt försvar anført om arbetsbelastningen på förvaltningsavdelningens allmänna enhet kan ej anses utgöra en godtagbar ursäkt för dröjsmålet. Med hänsyn till omständigheterna anser jag mig emellertid kunna låta i ärendet bero vid en erinran om vikten av att ärenden rörande besvär över val av ledamöter och suppleanter i taxeringsnämnd alltid behandlas skyndsamt.

Styrelseledamots skyldighet att delta i votering vid ärendes avgörande

Vid JO Wennergrens inspektion av länsstyrelsen i Kopparbergs län diskuterades med landshövdingen och chefstjänstemännen vissa frågor av allmänt intresse. I samband med genomgång av vad som gäller i fråga om skyldighet för ledamot i länsstyrelsens styrelse att ej närvara vid behandling av ärende i vilket han är jävig ställdes frågan om, såsom i parlamentariska församlingar, närvarande ledamot kunde lägga ned sin röst när votering skulle ske. JO Wennergren svarade följande.

Varje vid sammanträde närvarande ledamot i en statlig myndighets styrelse är skyldig att delta i den slutliga handläggningen av ärende som tas upp till beslut vid sammanträdet. Därest styrelseledamot har avvikande mening, skall han anmäla denna. Däremot har han ej rätt att lägga ned sin röst. Om en styrelseledamot vägrar delta i beslutet, ankommer det i första hand på ordföranden att upplysa ledamoten om hans skyldigheter. Tar han ej rättelse, kan anmälan ytterst göras till allmän åklagare eller JK angående tjänstefel.

V. Remissyttranden

Yttrande över kreditupplysningsutredningens betänkande »Kreditupplysning och integritet«

Genom remiss den 15 november 1972 beredde justitiedepartementet riksdagens ombudsmän tillfälle att yttra sig över rubricerade betänkande (SOU 1972:79).

Med anledning härav avgav JO Wennergren den 8 januari 1973 följande yttrande till departementet.

I förslaget till lag om kreditupplysningsverksamhet har någon skillnad inte gjorts mellan verksamhet som bedrivs med hjälp av ADB-system och verksamhet som utövas med konventionell kontorsteknik. Principiellt sett framstår detta som riktigt, fastän det är uppenbart att det i första hand är ADB-teknikens ianspråktagande på kreditupplysningsområdet som väckt kravet på offentlig kontroll. Det förhållandet att den föreslagna tillsynsordningen skall omfatta också datorbaserade kreditupplysningssystem påkallar emellertid särskild uppmärksamhet i samordningshänseende gentemot det förslag som offentlighets- och sekretesslagstiftningskommittén (OSK) framlagt beträffande kontrollen av datorbaserade personinformationssystem över huvud taget. Jag förutsätter att denna samordningsfråga blir beaktad under lagstiftningsfrågans fortsatta handläggning.

Lagförslaget inleds med en legaldefinition av begreppet kreditupplysning. Med kreditupplysning skall sålunda förstås uppgift, omdöme eller råd som yrkesmässigt lämnas till ledning för bedömning av annans kreditvärdighet eller vederhäftighet i övrigt i ekonomiskt hänseende. Skillnad görs sedan mellan kreditupplysning som utgör företagsupplysning och kreditupplysning som utgör personupplysning. Häremot synes i och för sig intet vara att erinra. Lämpligheten av att i definitionen av begreppet kreditupplysning inflika ett yrkesmässighetskriterium kan däremot diskuteras. Detta kriterium hänför sig enligt det naturliga sättet att se på saken inte till själva kreditupplysningen utan till karaktären av den verksamhet under vilken upplysningen meddelas. Med utredningens terminologi blir exempelvis en kreditupplysning som meddelas av en advokatbyrå inte en kreditupplysning i lagens mening. En juridisk terminologi som på detta sätt avviker från det vanliga språkbruket bör inte godtas. Det finns så mycket mindre anledning att göra det som termen kreditupplysningsverksamhet ändå måste användas i lagen (4 §) och yrkesmässighetskriteriet därför lätt kan inordnas under detta begrepp

där det naturligen hör hemma på sätt för övrigt också skett i förslaget till ändring i tryckfrihetsförordningen.

I 1 § andra stycket undantas från lagens tillämpningsområde kreditupplysning som bankinstitut lämnar till annat bankinstitut eller till kreditinrättning som står under bankinspektionens tillsyn. Genom att denna kreditupplysningssektor avskils går den enskilde miste om de garantier för personlighetskydd, insyn, rättelse m. m. som bereds genom föreskrifterna i 8—16 §§. Det framgår inte att han genom bankinspektionen skall tillförsäkras motsvarande garantier. Förslaget är här oklart.

I 1 kap. 3 § tryckfrihetsförordningen är föreskrivet att för missbruk av tryckfriheten eller medverkan däri ej någon får i annan ordning eller i annat fall än förordningen bestämmer kunna tilltalas eller dömas till ansvar eller ersättningsskyldighet. Enligt 3 § lagförslaget skall bl. a. reglerna om skadeståndsansvar i 22 och 23 §§ lagförslaget gälla också för yrkesmässig kreditupplysningsverksamhet som bedrivs genom tryckt skrift. Utan stöd härför i själva tryckfrihetsförordningen lär detta inte vara möjligt. Skilda uppfattningar kan hysas om lämpligheten av att nagga tryckfriheten i kanten till förmån för kreditupplysningskontrollen. Utredningen har dock enligt min mening anfört bärkraftiga skäl för sitt förslag. Hur bestämmelsen om det stöd som fordras i tryckfrihetsförordningen skall formuleras och i vilket kapitel bestämmelsen skall placeras i förordningen kan diskuteras. Jag har dock inte någon avgörande invändning mot att bestämmelsen på sätt utredningen föreslagit tas in som en nionde paragraf i 1 kap. och ges det innehåll som utredningen tänkt sig. Jag tolkar bestämmelsen så att tryckfrihetsförordningens regler om spridning, ansvar etc. skall gälla i vanlig ordning där specialregler ej meddelas på grund av att tryckfriheten utnyttjas för yrkesmässig kreditupplysningsverksamhet. Med denna tolkning kommer man dock inte ifrån att göra skillnad mellan publicering som utgör yttrandefrihetsbrott (överskridande av yttrandefrihetens gränser) och publicering som »bara» utgör »otillbörligt intrång» eller »oriktig uppgift». Kanske behövs här en kollisionssnorm som vägdelare.

Med den utformning den föreslagna nionde paragrafen fått skulle det i och för sig vara möjligt också att underkasta yrkesmässig kreditupplysningsverksamhet som bedrivs genom tryckt skrift tillståndstvång. Jag anser emellertid att utredningen intagit en riktig ståndpunkt då den ej föreslagit en sådan ordning utan i 3 § lagförslaget angett att tillstånd inte behövs för kreditupplysning (rätteligen yrkesmässig kreditupplysningsverksamhet) som lämnas i tryckt skrift. Det skulle innebära ett alltför stötande avsteg från 86 § regeringsformen och tryckfrihetsförordningens censurförbud att införa en annan ordning. Med anledning av utredningens påpekande (s. 112) att undantaget inte gäller kreditupplysningspublikationer som faller utanför tryckfrihetsförordningen, t. ex. de stencilerade »lister» över betalningsanmärkningar som förekommer i

nuläget, bör observeras att begreppet tryckt skrift kan komma att ändras efter den revision som massmedieutredningen skall föreslå och att det inte är uteslutet att sådana listor som de åsyftade kan komma att falla inom begreppet tryckt skrift i framtiden.

De taxeringskalendrar som utges av trycket på privat initiativ har bl. a. till syfte att förmedla uppgifter till ledning för bedömning av personers kreditvärdighet eller vederhäftighet i övrigt, för att använda utredningens terminologi. Taxeringskalendrarna synes därför komma att falla inom den av utredningen i 3 § lagförslaget angivna regleringen (jfr s. 35). Till denna hör emellertid inte bestämmelsen i 13 § lagförslaget om att enskild person får förbjuda att personupplysning lämnas om honom. Känt är att mången uppfattar det som stötande att uppgifter får publiceras i en taxeringskalender om enskild person och att den enskilde inte har någon möjlighet att förhindra sådan publicering. Hur avvägningen här bör utfalla mellan offentlighetsintresset och intresset för privatlivsskyddet utgör en vanskelig bedömningsfråga. Utan att själv ta någon ställning begränsar jag mig till att fästa uppmärksamheten på frågeställningen.

Av största intresse är kardinalbestämmelsen i 8 § lagförslaget att kreditupplysningsverksamhet skall drivas så att verksamheten ej leder till otillbörligt intrång i personlig integritet. Bestämmelsen har utformats på samma sätt som motsvarande huvudregel i 3 § OSK:s förslag till datalag. Jag har i mitt yttrande över OSK:s förslag riktat viss kritik mot ordval och uppbyggnad i övrigt av ett på detta sätt konstruerat privatlivs- och personlighetsskydd. Jag anser mig inte behöva upprepa mina synpunkter här utan tillåter mig att hänvisa till vad jag anfört i nämnda yttrande under framhållande av vikten av en enhetlig utformning av personlighetsskyddet på de närstående områden som behandlas i offentlighets- och sekretesslagstiftningen, en eventuell datalag och en eventuell lag om kreditupplysning. Jag tillåter mig också att erinra om den tanke jag framförde i yttrandet över OSK:s betänkande om att ett särskilt personlighetsfridsbrott bör övervägas för 4 kap. brottsbalken som basstadgande för privatlivs- och personlighetsskyddet.

De detaljföreskrifter till förmån för personlighetsfriden som finns i 9—16 §§ lagförslaget måste anses fylla högt ställda anspråk i de hänseenden det gäller. Föreskrifterna motsvarar i allt väsentligt de önskemål som framkommit i den allmänna debatten och föreskrifter i förslaget till datalag. Det bör emellertid hållas i minnet att kreditupplysningsverksamheten fullgör en väsentlig samhällsnyttig funktion och att det därför också finns ett allmänt intresse att slå vakt om. Från denna synpunkt kan diskuteras om ej utredningen på vissa punkter gått väl långt i sin vällovliga strävan att stärka den enskildes skydd. Det kan exempelvis ifrågasättas om den enskildes vilja ej tillmätts för stor vikt då i 13 § lagförslaget angetts att kreditupplysningsnämnden skall kunna med-

ge undantag från enskilds förbud mot lämnande av personuppgifter om honom endast för den händelse förbudet tillkommit i syfte att förhindra bevakning av beviljad kredit eller eljest synnerliga skäl föreligger att lämna kreditupplysning.

De tillsynsuppgifter som ingår i den föreslagna kontrollen över yrkesmässig kreditupplysningsverksamhet bör lämpligen samlas hos en myndighet. Om som kontrollorgan bör väljas en redan existerande myndighet, t. ex. bankinspektionen, eller en nybildad myndighet, en kreditupplysningsnämnd som utredningen föreslår, kan diskuteras. Vilken lösning som än väljs måste emellertid tillses att erforderlig samordning kommer till stånd med en datainspektion om en sådan inrättas i enlighet med OSK:s förslag.

Frånsett den begreppsmässiga oklarhet som vidlåder 20 § lagförslaget (vart har yrkesmässighetskriteriet nu tagit vägen?) väcker det som där föreslås betänkligheter. Tillsynsorganets kompetens synes alltför vagt bestämd för att kunna godtas från rättssäkerhetssynpunkt. Utan återförsäkring i ett allmänt personlighetsfridsbrott, som uppdrar de allmänna gränserna för privatlivs- och personlighetsskyddet, och den rättspraxis som kan utbildas där, synes det knappast tillrådligt att låta tillsynsorganet utan mera precisa hållpunkter självt diskretionärt avgöra på vilka områden ingripanden skall göras och vad som bör förstås med otillbörligt intrång i skilda sammanhang.

Enligt 25 § lagförslaget är det tänkt att besvär över kreditupplysningsnämndens beslut skall få föras hos regeringen. Eftersom det inte gäller politiskt färgade frågor utan i stället utpräglade frågor om enskild frihet och rätt, måste den rätta besvärsvägen anses vara den som leder till förvaltningsdomstol. Det kan inte vara riktigt att förelägganden och förbud enligt 18 eller 20 § lagförslaget eller medgivanden enligt 13 § lagförslaget undandras domstolsprövning. Föreskrifter av det slag som föreslås i 20 § synes över huvud taget inte kunna meddelas om möjlighet till domstolsprövning saknas av de förelägganden och förbud som föreskrifterna kan ge upphov till.

Yttrande över förhandlingsutredningens promemoria med synpunkter på dels frågan om en översyn av gällande regler om neutralitet och skyddsarbete vid arbetskonflikt inom det offentliga tjänstemannaområdet, dels frågan om en särskild lagstiftning som i förväg reglerar myndigheternas verksamhet under vissa arbetskonflikter m. m.

Finansdepartementet beredde genom remiss den 6 april 1973 riksdagens ombudsmän tillfälle att sist den 4 juni 1973 yttra sig över rubricerade promemoria (Ds Fi 1973: 8).

Med anledning härav anförde JO Lundvik — som förutskickade att den begränsade remisstiden inte gjort det möjligt för honom att närmare penetrera de delvis invecklade frågor som ämnet inrymde — i skrivelse till statsrådet Löfberg följande.

Reglerna om neutralitet och skyddsarbete

Utredningens överväganden i denna del har inte lett fram till några förslag om lagändring eller kompletterande föreskrifter i någon form. De problem som möter har tydligen ansetts alltför svåra och alltför skiftande efter förhållandena i varje särskilt fall för att någon närmare reglering skulle vara genomförbar.

För egen del kan jag inte finna det annat än otillfredsställande och högst beklagligt att utredningen gett upp försöken att lösa problemen. Som jag i annat sammanhang (JO:s ämbetsberättelse 1973 sid. 416) framhållit, rör det sig här om frågor som endast undantagsvis kan tänkas bli föremål för domstols prövning. De uttalanden från JO:s sida som gjorts och kan göras ersätter inte prejudikat från högsta domstolen eller arbetsdomstolen. Och även om JO-uttalanden likväl kan ha ett värde som vägledning, får man inte förbise att olika ombudsmän anlagt olika synpunkter på vissa av de hithörande frågorna och kommit till skilda resultat. Rättsläget måste därför fortfarande betecknas som ovisst. Detta är olyckligt särskilt som problemen främst gör sig gällande i konfliktsituationer där stämningen lätt blir uppjagad.

Meningsskiljaktigheten ombudsmännen emellan har väsentligen gällt frågan, om det skall anses vara offentlig myndighet ovillkorligen förbjudet att utnyttja oneutralt arbete även när sådant ställs till myndighetens förfogande genom ett helt frivilligt erbjudande. Utredningen gör inget allvarligt försök att lösa detta problem. De hänvisningar den gör till allmänt vedertagna grundsatser på den privata arbetsmarknaden och till att myndighetens anseende för objektivitet inte får lida skada har ett föga gripbart innehåll.

Tjänstemans i 17 § statstjänstemannalagen och 5 § kommunaltjänstemannalagen tillförsäkrade rätt till neutralitet lider bl. a. den inskränkningen att den som står utanför arbetskonflikt är skyldig att fullgöra sina *vanliga tjänstedligganden*. Tvekan har i flera fall uppkommit om vad som skall anses inbegripet härunder. Utredningen har ansett det ogörligt att i en rättsregel definiera begreppet »vanliga tjänstedligganden». Lätt är det förvisso inte, men i någon mån borde det dock vara möjligt att bringa ökad klarhet. Stadgandet skulle exempelvis bli tydligare, om ordalagen ändrades till »vanliga göromål». Det skulle då betyda, att tjänsteman, såvitt nu är i fråga, skall utföra samma sysslor som han normalt utför. Till det sagda skall läggas att stadgandet får ses som ett undantag från regeln om tjänstemans rätt till neutralitet och alltså inte som en självständig regel om vilka arbetsuppgifter som gene-

rellt får läggas på en tjänsteman. Härav följer i princip att stadgandet inte hindrar en omfördelning av arbetsuppgifter under konflikt förutsatt att omfördelningen eljest varit möjlig och icke innefattar åläggande att utföra oneutralt arbete. Huruvida det skulle vara lämpligt att omformulera lagrummet på nu antytt sätt vill jag dock lämna öppet. Det kan bl. a. ifrågasättas, om inte därmed verkschefens ansvar för att myndighetens uppgifter såvitt möjligt fullföljes och hans därav följande skyldighet att själv ingripa skulle komma att alltför mycket begränsas. Å andra sidan vill jag framhålla, att Lidbeck m. fl. i sin bok Statens tjänstemän sid. 118 utlägger gällande rätts innebörd på denna punkt på ett sätt som föga skiljer sig från vad jag menar kunde ernås genom omformuleringen. Framställningen berör inte närmare de problem som är förknippade med verkschefernas ställning. Helt otänkbart vore kanske inte att reglera de problemen för sig.

I 17 § statstjänstemannalagen och 5 § kommunaltjänstemannalagen sägs vidare, att tjänsteman som står utanför arbetskonflikt är skyldig att utföra *skyddsarbete*. Till sådant hänföres arbete som fordras för avveckling av verksamheten på ett tekniskt försvarbart sätt eller till förebyggande av fara för människor eller skada på egendom. Bestämelsen har vid flera tillfällen vållat svårigheter i tillämpningen. Utredningen bagatelliserar dessa och menar att det bör överlätas åt myndigheterna att utbilda en praxis på förevarande områden med utgångspunkt av vunna erfarenheter och med ledning av de uttalanden och undersökningar av arbetsrättsligt intresse som i olika sammanhang gjorts efter förhandlingsrättsreformens genomförande.

Även här kan jag vitsorda, att det inte är lätt att lösa de uppkomna problemen genom lagändring. Det borde dock vara möjligt att ge åtminstone några riktlinjer för bedömningen. Det har framhållits, att den nuvarande regeln hämtats från den privata arbetsmarknaden, närmare bestämt från Saltsjöbadsavtalet, och att det är en stor fördel att kunna röra sig med en gemensam definition för hela arbetsmarknaden. I och för sig är det självfallet en fördel att ha en enhetlig begreppsbyggnad inom olika delar av arbetsrätten. Det bör emellertid observeras, att åtskilliga av de problem som uppkommit inom den offentliga sektorn inte har någon motsvarighet inom den privata. Saltsjöbadsavtalet slöts mellan Svenska arbetsgivareföreningen och landsorganisationen i Sverige. Det är med hänsyn härtill naturligt att avtalets skyddsarbetsbegrepp fått sin utformning med tanke främst på de sysslor som utförs av arbetare. Tillämpat på uppgifter som utförs av tjänstemän och då särskilt offentliga sådana blir begreppet skyddsarbete tämligen diffust. Enhetligheten i regelbildningen är därför delvis endast formell. Det kan starkt ifrågasättas om denna formella enhetlighet medför fördelar som kan uppväga nackdelarna av att viktiga spörsmål på den offentliga sektorn lämnas olösta med allt vad detta drar med sig.

Jag skall här endast peka på ett problem som gjort sig gällande. Skyddsarbete omfattar i första hand arbete som fordras för avveckling av verksamheten. Sådant arbete torde i regel vara av relativt kortvarig natur. Härutöver omfattar skyddsarbete arbete som fordras till förebyggande av fara för människor eller skada på egendom. Man kan nu fråga sig, om härunder ryms även arbete som fortgår längre tid — kanske under hela tiden för konflikten. Kan man t. ex. tänka sig att en konfliktdrabbad socialförvaltning får fortsätta »på sparlåga» för att tillgodose de mest nödlidandes hjälpbehov? Frågan synes mig ha stor praktisk betydelse och det borde vara möjligt att lösa den genom ett förtydligande uttalande av lagstiftaren.

I min framställning till Kungl. Maj:t den 1 november 1972 (JO:s ämbetsberättelse 1973 sid. 415) tog jag även upp frågan om *de kommunala förtroendemännens ställning under arbetskonflikt*. Utredningen hävdar att frågan helt faller utom ramen för dess uppdrag. Den säger att en analog tillämpning av tjänstemannalagarnas regler om neutralitet på förtroendemännen saknar stöd i förarbetena till förhandlingsrättsreformen och ej har gensvar från kommunalt håll. Frågan synes mig vara alltför ömtålig och viktig för att kunna avfärdas på detta sätt. Allmänhetens reaktion mot »strejkbryteri» är stark och man får ej förtänka en folkvald förtroendeman om han drar sig för att utföra arbete som av många uppfattas som oneutralt. Problemet är inte lättlost. En utväg vore kanske att inrätta någon sorts hedersdomstol, dit frågor av denna art kunde hänskjutas.

Utkastet till lag med särskilda bestämmelser om statliga och kommunala myndigheters verksamhet vid arbetskonflikt

Vid genomförandet av 1965 års förhandlingsrättsreform diskuterade statsmakterna behovet av en särskild beredskapslag, som angav formerna och de allmänna principerna för sådana tvångsingripanden på det offentliga tjänstemannaområdet som i undantagsfall kunde bli nödvändiga. Vad man därvid närmast hade i tankarna var en fullmaktslag om tjänsteplikt. Med hänsyn till de huvudavtal som staten och kommunförbunden träffat med de offentliga tjänstemännens huvudorganisationer ansågs emellertid riskerna för samhällsfarliga konflikter på det offentliga området inte vara så uppenbara att en beredskapslag behövdes.

De konflikter som ägt rum på det offentliga tjänstemannaområdet i tiden efter förhandlingsrättsreformen och vad som i samband därmed förekommit har tytt på att ett behov av samhällsskydd dock förelegat, om än kanske i delvis annan form än man tänkt sig tidigare. Frågan togs upp av JO Alfred Bexelius efter 1966 års konflikter. Han ifrågasatte, om inte en särskild lagstiftning behövdes som i förväg reglerade myndigheternas verksamhet under utomordentliga förhållanden, föranledda av svår arbetskonflikt.

Nu mera har nytt huvudavtal träffats mellan statens avtalsverk och de statliga tjänstemännens huvudorganisationer i syfte att förebygga stridsåtgärder vilka med hänsyn till sina verkningar för samhället eller enskilda inte bör få förekomma. I avtalet sägs bl. a. att stridsåtgärd inte får omfatta innehavarna av vissa närmare angivna tjänster.

Det kan diskuteras, om det nya huvudavtalet medfört att en beredskapslag inte längre är behövlig. För egen del har jag svårt att inse att behovet av en sådan lag skulle ha minskat på ett avgörande sätt. Den av JO Bexelius tänkta lagstiftningen avsåg att i förväg reglera myndigheternas verksamhet under arbetskonflikt. Undantas nu ett större antal tjänster från konflikt, kan det väl tänkas att en lagstiftning är behövlig som reglerar i vilken omfattning och på vilket sätt myndigheterna skall fungera med hjälp av dessa tjänstemän. Vidare kan inte det nu ingångna avtalet i och för sig sägas innebära en garanti för att ej under arbetskonflikt situationer uppstår som fordrar en lösning utanför avtalets ram. Härtill kan fogas att — såvitt jag har mig bekant — det huvudavtal som gällt mellan kommunförbunden och de kommunala tjänstemännens huvudorganisationer inte sagts upp utan fortfarande är i kraft. Någon enhetlig reglering i avtal såvitt gäller de offentliga tjänstemännens ställning vid en eventuell arbetskonflikt torde alltså för närvarande inte råda.

Utredningen har framlagt ett utkast till beredskapslag utan att dock själv vilja förorda dess genomförande. Utredningen grundar sin ståndpunkt därpå, att en beredskapslag måste få ett förhållandevis begränsat innehåll för att inte kollidera med tjänstemännens rätt till neutralitet men att lagen ändå kan vara ägnad att i en konfliktsituation inge en tjänstemannaorganisation föreställningen att staten genom lagen förskaffat sig ett försteg i förhandlingshänseende.

För egen del kan jag instämma i att stor försiktighet måste iakttagas vid en reglering av förevarande slag. Även om en beredskapslag därför måste få ett begränsat innehåll, bör den dock kunna bli till nytta. Jämfört med alternativet att lagstifta först när en konflikt utbrutit och visat sig medföra svåra skadeverkningar synes mig utvägen med en på förhand antagen lag vara att avgjort föredraga. Bl. a. vet då organisationerna åtminstone i stora drag vad de kan vänta sig och behöver inte känna sig plötsligt och orättvist drabbade av ett ingripande in casu. Jag kan vidare inte frigöra mig från intrycket att utredningen vid sina överväganden alltför mycket bortsett från samhällets och allmänhetens intressen. Den enskilde medborgarens rätt och bästa får inte lämnas helt ur sikte i en konfliktsituation.

Beträffande detaljerna i utkastet begränsar jag mig till att säga följande.

I 3 § stadgas, att om hinder möter för myndighet att avgöra mål eller ärenden med det antal ledamöter eller tjänstemän som är stadgat eller

i den ordning som gäller, Konungen kan förordna om nödvändiga avvikelser. Utredningen framhåller, att från rättssäkerhetssynpunkt skäl i vissa fall kan tala mot att tillåta beslutsförhet med färre antal ledamöter än instruktioner och arbetsordningar föreskriver. Synpunkten saknar helt visst inte sitt berättigande. Å andra sidan sätts rättssäkerheten också — och kanske ännu mer — i fara om mål och ärenden inte blir avgjorda inom rimlig tid.

Genomförs vad som föreslagits under 3 §, erfordras kanske också en regel som ger myndighet möjlighet att efter konflikternas slut fortsätta påbörjad handläggning av mål eller ärende i den sammansättning myndigheten hade under konflikten. För de allmänna domstolarnas del ter sig en sådan regel direkt påkallad (jfr 17 kap. 2 § och 30 kap. 2 § rättegångsbalken).

Under 7 § upptas föreskrift om att utredning, som enligt lag eller annan författning skall förebringas i viss ordning, under angiven förutsättning kan få införskaffas på annat sätt. Utredningen har anfört betänkligheter mot att införa en sådan regel, som onekligen är mycket vittgående. För egen del vill jag tillråda att räckvidden av regeln om möjligt begränsas. Läget kan emellertid bli sådant att en regel av antytt slag ter sig ofrånkomlig. Ur rättssäkerhetssynpunkt kan det vara bättre att beslut fattas med stöd av en summarisk utredning än att besluten helt får anstå. Tillämpad med försiktighet och i begränsad omfattning bör regeln inte heller anses kränkande för neutralitetsrätten.

Med de reservationer som framgår av det nu sagda synes mig utkastets bestämmelser i princip väl försvara sin plats i en arbetskonfliktlagstiftning.

Yttrande över kreditupplysningsutredningens betänkande ”God inkassosed”

Genom remiss den 24 september 1973 beredde justitiedepartementet riksdagens ombudsmän tillfälle att yttra sig över rubricerade betänkande (SOU 1973:39).

Med anledning härav avgav JO Wennergren den 31 oktober 1973 följande yttrande till departementet.

Jag begränsar mitt yttrande till avsnittet 5 God inkassosed — allmänna överväganden.

Utredningen har koncentrerat sig på frågor om god inkassosed i förhållande till gäldenären. Som riktmärken uppställer utredningen inledningsvis att gäldenären bör ha ett rimligt rättsskydd så att han inte onödigtvis vållas skada eller olägenhet samt att hans integritet måste respekteras i rimlig mån så att han inte utsätts för otillbörlig påtryckning eller annan otillbörlig inkassoåtgärd.

Vad utredningen anför om onödig skada och olägenhet föranleder ingen kommentar från min sida utom i fråga om uttalandet (s. 39) att inkassoföretag inte bör få anlitas förrän det visat sig att fordringsägarens egna bevakningsåtgärder är otillräckliga. Detta krav torde inte böra drivas så långt att det betraktas som otillåtet att befria sig från all bevakning genom att anlita t.ex. företag som diskonterar avbetalningskontrakt eller köper och avecklar reskontror.

Då utredningen framhåller att gäldenärens integritet måste respekteras kan man fråga sig vilken eller vilka typer av integritet utredningen har i tankarna. På integritetsfältet kan man urskilja den rumsliga integriteten (hemfriden), den materiella integriteten (egendomsskyddet), den kroppsliga integriteten (skyddet för liv och hälsa, mot kroppsvisitation m.m.), den personliga integriteten i fysisk mening (skyddet för den personliga friheten) och den personliga integriteten i ideell mening (skyddet för personligheten och för information om de personliga förhållandena). Utredningen förtydligar visserligen sitt uttalande genom att tillägga att integriteten skall respekteras "så att gäldenären inte utsätts för otillbörlig påtryckning eller annan otillbörlig inkassoåtgärd". Uttalandet förblir dock oklart genom att det inte preciserats vad utredningen lägger i begreppet integritet i detta sammanhang.

Möjligt är att utredningen åsyftar alla nyss nämnda typer av integritet, och under alla förhållanden är det naturligt att utgå från det allmänna integritetsskydd som brottsbalken garanterar när man diskuterar vad som bör förstås med otillbörlig påtryckning eller annan otillbörlig inkassoåtgärd. Anledning synes då finnas att främst förutom reglerna i 4 kap. brottsbalken om brott mot frihet och frid uppmärksamma reglerna i 5 kap. brottsbalken om ärekränkning. Det kan erinras om att sistnämnda regler tar sikte på skydd dels av en persons goda namn och rykte (ära i objektiv mening), dels av hans egen känsla av att vara aktad och ansedd (ära i subjektiv mening) och att kränkning av äran i objektiv mening kriminaliserats som förtal medan kränkning av äran i subjektiv mening kriminaliserats som förolämpning. Vidare märks att förtal kan begås endast genom yttranden medan förolämpning kan begås såväl genom skällsord, skymfliga hotelser eller beskyllningar (verbalinjurier) som genom skymfliga åtbörder eller bildframställningar (formalinjurier) och föraktfull behandling av annans kropp, t.ex. bespottning (realinjurier). Bestämmelserna om förtal och förolämpning ger tillsammans med övriga regler i brottsbalken som syftar till integritetsskydd ett grundskydd också mot kränkande inkassoåtgärder. Det finns anledning att erinra härom med hänsyn till att utredningen i sin exemplifiering av otillbörliga inkassoåtgärder nämner fall av vilseledande, hot, krav under uppseendeväckande former och kränkande uttalanden. I och för sig har jag intet att erinra mot vad utredningen (s. 46) anför om den inkassoetik som bör eftersträvas, men

det skulle enligt min mening vara till fördel om den sattes i relation till det grundskydd som brottsbalken redan ger så att det klart framgår i vilken utsträckning det föreslagna otillbörlighetsrekvisitet skall medföra en påbyggnad av detta skydd.

I mitt yttrande över offentlighets- och sekretesslagstiftningskommitténs betänkande "Data och integritet" (SOU 1972:47) efterlyste jag en central kriminalisering i brottsbalken till skydd för den personliga integriteten i ideell mening, vad jag ville kalla personlighetsfriheten. Utredningen snuddar endast vid denna integritetsproblematik då utredningen (s. 47), efter omnämnande av att hos inkassoföretagen kan samlas ingående information om gäldenärers ekonomiska och personliga förhållanden, framhåller att det enligt utredningens mening är av vikt att företagen tillämpar gallringsprinciper som tar hänsyn till gäldenärernas integritet. Det synes angeläget att informationsintegriteten ägnas en mera ingående uppmärksamhet än så och att en samordning här sker med de grundsatser som återspeglas i datalagen.

Redogörelse för justitieombudsmännens och deras ställföreträdares tjänstgöring samt för personalorganisationen

Justitieombudsmännens semestrar m. m.

Justitieombudsmannen Lundvik

26 februari—2 mars, 2—27 juli, 24 september—5 oktober.

Justitieombudsmannen Thyresson

19—23 februari, 16—27 april, 30 maj, 25 juni—13 juli, 1—5 oktober, 8—10 oktober (sjukledighet).

Justitieombudsmannen Wennergren

16—19 mars, 16—19 april, 17—18 maj, 24—30 maj, 16 juli—10 augusti, 19—23 november.

Ställföreträdande justitieombudsmännens tjänstgöring

Ställföreträdande justitieombudsmannen Wigelius 25 januari (dubbling), 12—18 februari (dubbling), 19—23 februari, 24 februari—9 mars (dubbling), 16—27 april, 28 april—4 maj (dubbling), 21—29 maj (dubbling), 30 maj, 18—21 juni (dubbling), 22 juni—27 juli, 17 augusti (dubbling), 17—30 september (dubbling), 1—10 oktober, 11—26 oktober (dubbling), 26—27 november (dubbling), 18 december (dubbling).

Ställföreträdande justitieombudsmannen Sverne 15—19 januari (dubbling), 26 februari—2 mars, 3—9 mars (dubbling), 27—30 mars (dubbling), 9—15 april (dubbling), 16—19 april, 21—23 maj (dubbling), 24—30 maj, 2 juli—10 augusti, 24 september—5 oktober, 29 oktober—16 november (dubbling), 17—23 november, 24 november—4 december (dubbling), 14 december (dubbling).

Riksdagens ombudsmäns kansli

Kanslichefen Karl-Erik Uhlin

Byråchefen Sven Sjöberg (administrativa byrån)

Byråchefen Lars Levin (domstolsbyrån)

Byråchefen Karl-Åke Lundin (försvarsbyrån)

Byråchefen Ulf Hagström (andra förvaltningsbyrån)

Byråchefen Carl Carlsson Norström (första förvaltningsbyrån)

Avdelningsdirektören Per-Gunnar Hesselén (byggnadsärenden m. m.)

Avdelningsdirektören Charlotte Meyer (utbildningsärenden m. m.)

Byrådirektören Dan Fernqvist (militära ärenden m. m.)

Byrådirektören Tore Samuelsson (till förfogande för utredningar).

Såsom föredragande med heltidstjänstgöring har vidare under 1973 tjänstgjort:

Länsassessorn Christina Ahlner, kammarrättsfiskalen Johan Hirschfeldt, avdelningsdirektören Torsten Johansson, kammaråklagaren Hans Lindberg, kammarrettsfiskalen Jörgen Bengtsson (fr. o. m. 8 oktober), hovrättsassessorn Sten Englund, hovrättsfiskalen Nils-Olof Berggren (t. o. m. 30 september), kammaråklagaren Göran Salmonson, hovrättsfiskalen

Olof Egerstedt (fr. o. m. 1 september), hovrättsassessorn Hans Björkgren, byrådirektören Bengt Carlsson, hovrättsfiskalen Sven Norberg (t. o. m. 2 september), hovrättsassessorn Marianne Adolfsson (fr. o. m. 1 september) och hovrättsfiskalen Kjell Björnberg (fr. o. m. 1 april).

Förteckning

över ärenden, som varit anhängiga hos Kungl. Maj:t under år 1973 genom skrivelser från justitie- och militieombudsmännen före den 1 januari 1973.

1. 1949 den 11 november (JO nr 553/1948), angående arkivfotografering av fastighetsböcker.

Den i skrivelsen behandlade frågan har samband med frågan om automatisk databehandling på inskrivningsväsendets område. Denna fråga övervägs f. n. inom justitiedepartementet på grundval av inskrivningskommitténs betänkande ADB inom inskrivningsväsendet. (Justitiedepartementet.)

2. 1958 den 22 november (JO nr 331/1956), angående förtydligande av stadgandet i 22 § andra stycket lagsökningslagen om rätt för borgenär till ersättning för kostnad i mål om betalningsföreläggande.

Den i skrivelsen berörda frågan har behandlats i lagberedningens den 22 april 1963 avgivna betänkande, benämnt »Utsökningsrätt II» (SOU 1963: 28). Betänkandet är i förevarande delar beroende på Kungl. Maj:ts prövning. (Justitiedepartementet.)

3. 1963 den 21 november (JO nr 998/1961, 1032/1961 och 108/1962), angående behovet av att i samband med polisväsendets förstatligande inom polisväsendets ram i brottsförebyggande syfte inrätta särskilda rådgivningsbyråer utan personellt samröre med enskilda organ.

Se JO:s ämbetsberättelse 1965 s. 592. Polisberedningen har sedermera överlämnat ärendet till rikspolisstyrelsen. I sina anslagsäskanden för budgetåret 1974/75 har rikspolisstyrelsen liksom föregående år tagit upp frågan om statens övertagande av de polistekniska rådgivningsbyråerna i Stockholm, Göteborg och Malmö men inte yrkat medel härför. Ärendet är beroende på Kungl. Maj:ts prövning. (Justitiedepartementet.)

4. 1964 den 6 maj (JO nr 727/1960), angående vissa statstjänstemäns rätt till fribiljetter från transportföretag.

Efter remissbehandling har Kungl. Maj:t genom beslut 23.11.1973 på anförda skäl lämnat JO:s skrivelse utan åtgärd. (Kommunikationsdepartementet.)

5. 1964 den 14 maj (JO nr 812/1962), angående åtgärder för att tillvarata okända sakägares rätt till ersättning på grund av att dem tillkommande rätt till myrslogar frånhänts dem i samband med laga skifte inom Ore socken, m. m.

Kungl. Maj:t har i prop. 1973: 156 lagt fram förslag till lag om avveckling av vissa godmanskap för delägare i skifteslag. Ärendet är därmed slutbehandlat. (Justitiedepartementet.)

6. 1964 den 18 december (JO nr 425/1962), angående ändring av 6 § passkungörelsen avseende passmyndighets prövningsrätt i vissa fall, då misstanke om brott föreligger mot passökande. Sedan skrivelsen varit föremål för remissbehandling, är ärendet beroende på Kungl. Maj:ts prövning. (Justitiedepartementet.)
7. 1966 den 18 februari (MO nr 586/1963), angående rättsskipningen vid de svenska FN-kontingenterna. Ärendet är beroende på Kungl. Maj:ts prövning. (Justitiedepartementet.)
8. 1967 den 15 februari (MO nr 5/1966), angående fråga huruvida gällande bestämmelser om den militära straffregistreringen bör överses. Ärendet är beroende på Kungl. Maj:ts prövning. (Justitiedepartementet.)
9. 1967 den 21 april (JO nr 111/1967), angående översyn av reglerna om handläggning av disciplinärenden mot Vetenskapsakademiens tjänstemän. Vetenskapsakademien har den 8 augusti 1968 yttrat sig över skrivelsen. Kungl. Maj:t har genom beslut den 29 juni 1973 fastställt vissa ändringar i grundstadgarna för Vetenskapsakademien. Ärendet är därmed slutbehandlat. (Utbildningsdepartementet.)
10. 1970 den 2 februari (nr 2913/1969), angående tolkningen av bestämmelsen i 27 § 1 mom. sjukvårdsstadgan. Ärendet remitterat till socialstyrelsen och Sveriges läkarförbund 19.2.1970. Svar inkommet från socialstyrelsen 5.11.1970 och från läkarförbundet 2.7.1970. Ärendet har visst samband med frågan om ny lagstiftning om transplantation, som är beroende på Kungl. Maj:ts prövning. En departementspromemoria med förslag i dessa frågor håller på att utarbetas. (Socialdepartementet.)
11. 1970 den 13 mars (nr 2022/1969), angående protokollföring i taxeringsnämnd. Ärendet prövas i samband med statskontorets utredningsrapport 22.6.1970 med principförslag till omorganisation av taxeringen i första instans. Principförslaget jämte annat utredningsmaterial är föremål för ytterligare överväganden inom statskontoret och riksskatteverket. (Finansdepartementet.)
12. 1970 den 1 april (nr 1440/1968), angående ansvaret för kostnaderna för vård och behandling av den som av domstol överlämnats till öppen psykiatrisk vård m. m. Ärendet remitterat till statens förhandlingsnämnd 23.11.1970. Återredovisat av förhandlingsnämnden i samband med att nämnden 1.3.1972 underställt Kungl. Maj:t överenskommelse om ändring i mentalsjukvårdsavtalen m. m. Överenskommelsen innebär att sjukvårdshuvudmännen tillhandahåller avgiftsfri undersökning och behandling för personer, som av domstol överlämnats till öppen psykiatrisk vård eller av utskrivningsnämnd meddelats föreskrifter om sådan vård. Kungl. Maj:t har genom beslut den 28.12.1972 godkänt överenskommelse mellan staten och berörda sjukvårdshuvudmän om ändring i mentalsjukvårdsavtalen m. m. och tilläggsavtal till dessa avtal. Ärendet är därmed avslutat. (Socialdepartementet.)

13. 1970 den 30 november (nr 2809/1970), angående oberättigade krav å skatt.

De frågor som berörs i skrivelsen har utretts av statskontoret i samråd med riksskatteverket och exekutionsväsendets organisationsnämnd. Myndigheterna har därvid haft kännedom om skrivelsen. Statskontoret har i PM 24.4.1972 ang. kreditering och restföring av preliminär B-skatt samt kvarstående och tillkommande skatt föreslagit åtgärder för undvikande av oberättigade krav från kronofogdemyndighets sida. Promemorian har remissbehandlats. De berörda frågorna hänger även samman med vissa förslag som framlagts av statskontoret under år 1973 bl. a. angående debitering och jämkning av preliminär skatt. Förslagen har remissbehandlats och övervägs f. n. inom finansdepartementet. (Finansdepartementet.)

14. 1972 den 14 mars (nr 291/1972), angående ändring av stadgandet i 12 § andra stycket lagen om behandling i fångvårdsanstalt ang. utgångspunkten för beräkning av tidsfristen för beviljande av anstånd med straffverkställighet.

Frågan har tagits upp i det förslag till ny lagstiftning om kriminalvård i anstalt m. m., som remitterats till lagrådet 9.11.1973. (Justitiedepartementet.)

15. 1972 den 30 juni (nr 1694/1971), angående nödvändigheten av s. k. personundersökningsförhandlingar.

Ärendet har prövats i Kungl. Maj:ts prop. 1973:173 med förslag till lag om ändring i lagen (1964:542) om personundersökning i brottmål. Departementschefen har därvid på anförda skäl ansett det inte behövt att genomföra någon lagändring av den innebörd som JO ifrågasatt. Ärendet är därmed avslutat. (Justitiedepartementet.)

Sakregister

till

Justitieombudsmännens ämbetsberättelser 1969—1974

Ackord, se Indrivning.

Adoption, se Barnavård.

Aktbildning, 72: 294.

Allemansrätt, sjöfartverkets befogenhet att dirigera allmänheten till viss plats under utnyttjande av allemansrätten, 71: 601.

Allmän försäkring, krav på förstadagsintyg vid sjukanmälan, 70: 276; — fråga om sjukpenning, då anmälan om sjukdomsfallet gjorts först efter sjukperiodens utgång, 72: 493; — kvittning mot tidigare oriktigt utbetald sjukpenning, 71: 554; — mot utbildningsbidrag, 73: 547; — se även Motivering av beslut.

Allmän plats, frågor rörande planeringen av och dispositionsrätten till det s. k. innerområdet i Täby centrum, särskilt huruvida torget utgör allmän plats, 70: 38; — tillståndsgivning för allmän sammankomst på kasernområde som tillika är allmän plats samt om upprätthållande av allmän ordning å sådant område m. m., 70: 43; — se även Penninginsamling.

Allmän sammankomst, fråga om upplösning av allmän sammankomst, 72: 42; — polischefs beslutanderätt får ej delegeras, 71: 94; — se även Allmän plats, Offentlig tillställning.

Allmänna handlingar, fråga om den som begär utlämnande av allmän handling kan åläggas styrka att han är svensk medborgare, 71: 348; — utlämnande av tjänsteansökningshandlingar för vilka sökanden begärt konfidentiell behandling; tillika fråga om utlämnande kan förhindras genom handlingarnas återställande till sökanden, 71: 348; — hemlighållande av anställningsavtal, 73: 319; — förundersökningsprotokoll som ej fått slutlig form, 71: 88; — fråga om gymnasieinspektörs rapport till SÖ var internt arbetsmaterial, 72: 298; — fråga om yttrande i ärende till kommunalnämnd blir offentlig handling, innan ärendet slutbehandlats, 72: 315; — fråga om av socialdirektör avgivet tjänsteutlåtande blir allmän handling innan det aktuella ärendet slutbehandlats i socialnämnden, 73: 328; — tidpunkt då kommunalt budgetförslag blir allmän handling, 71: 365; — till myndighet under hand överlämnat korrektur till statsverkspropositionen ej allmän handling, 73: 325; — utkast och förslag som utväxlas under hand mellan myndigheter behöver därigenom ej bli allmänna handlingar, 73: 326; — fråga om mellan myndigheter under hand kommunicerad PM var intern eller bort såsom allmän handling diarieföras, 74: 412; — information till tidningar om landstingsval, 72: 319; — utlämnande av handling som endast till en del var hemlig, 71: 333; — fråga huru-

vida i 50 § militära rättsvårdskungörelsen avsedd tillrättavisningsförteckning utgör hemlig handling, 69: 117; — fråga om röntgenfilm utgör allmän och offentlig handling, 69: 313; — tidpunkten då röntgenfilm blir allmän handling, 73: 332; — utbekommande av sjukjournal, 70: 315; — fråga om i fall, då sjukhusjournal anses ej kunna utlämnas till patient, dennes advokat bör få del av journalen, 72: 312; — bedömningsgrunder m. m. vid prövning av utskrivna patients begäran genom ombud att få ta del av sjukjournal, 73: 345; — handläggningen hos sjukhusdirektion av ärende angående utlämnande av sjukjournal, 73: 343; — fråga om polis och kronofogdemyndighet äger utnyttja sjukvårdsinrättnings patientregister för delgivning, 72: 302; — myndighets utlämnande av sekretesskyddad handling till annan myndighet, 74: 421; — utbekommande av hotellbolags bokslutsrapport som inkommit till kommunalnämnd, 70: 319; — fråga om promemoria med riktlinjer för medaljtilldelning har karaktär av allmän handling, 70: 310; — fritidsutrednings karaktär av inkommen eller upprättad handling, 70: 312; — fråga om skriftligt samråd mellan sakkunniga vid professorstillsättning, 69: 313; — formerna för tillhandahållande av allmän handling för läsning på stället, 73: 335; — myndighets service i samband därmed, 73: 334; — ordningen för tillhandahållande av handlingar i myndighets arkiv, 69: 314; — utlåning av handlingar från myndighets arkiv, 71: 86; — utlämnande av bostadsförmedlings handlingar för mikrofotografering, 69: 315; — åtal mot domprost för vägran att utlämna vissa uppgifter ur kyrkoböcker, 73: 307; — frågor i samband med pastors avslag å begäran att för avskrivande på stället få ta del av samtliga personavier rörande personer födda visst år, 72: 306; — frivårdens handhavande av läkarhandlingar som tillhör den dömdes personakt, 74: 233; — intagens rätt att ta del av fångvårdsanstalts portionsstat, 70: 187; — fråga om handlingar var förvarade hos kommunal myndighet, 73: 324; — åtal mot kommunalnämndsordförande, kommunalkamrerare och kommunalassistent för lämnande av oriktiga och vilseledande uppgifter om allmän handling, 70: 285; — möjligheten att få avskrift av kommunal myndighets handlingar eller att själv göra avskrift därav, 69: 316; — ersättning får uttas av kommunal myndighet, som tillhandahåller avskrift av allmän handling, 69: 316; — tillhandahållande av allmän offentlig handling genom avgiftsbelagd avskrift, 70: 309; — hos statlig myndighet diarieförd handling må ej utbytas mot annat ändrat exemplar, 70: 146; — fråga om allmän handling angått någon myndighetens rättstvist, 70: 318; — utnyttjande av myndigheters dataanläggningar, 70: 308; — yttrande över offentlighets- och sekretesslagstiftningskommitténs betänkande »Data och integritet», 73: 588; — disciplinär åtgärd mot polisman för försumlighet vid handhavandet av hemliga handlingar, 69: 59; — fråga om beslut att uppdraga å enskilt företag att utföra visst projekteringsarbete kan hemlighållas med stöd av 34 § sekretesslagen, 69: 381; — tillämpning av vissa sekretessbestämmelser, 70: 121; — fråga om hemlighållande av handlingar hos försvarets sjukvårdsstyrelse jämlikt 14 § sekretesslagen, 70: 136; — kronofogdes indrivningskort allmän handling, 73: 334; — offentlighet och sekretess i ärenden om disciplinära åtgärder mot skolelever, 70: 313; — nykterhetsnämnds yttrande i körkortsärende, 72: 314; — sekretesskydd för anmälare i barnvårdsärende, 71: 354, 72: 227; — moders rätt att ta del av hand-

lingar rörande barn som ej står under hennes vårdnad, 73: 340; — sekretesskydd i ärenden om vapenfri tjänst, 71: 356; — värnpliktigs rätt att ta del av vid inskrivningsförrättning upprättade handlingar rörande honom, 73: 336; — fråga om registerkort vid försvarets personalvårdsexpeditioner är allmän handling, 73: 339; — registrering av narkotikamissbrukare, 74: 280; — vården om hemlig handling hos social centralnämnd, 74: 315; — sekretess i ärende om återkallelse av vapenlicens (promemoria om licensinnehavarens psykiska tillstånd), 71: 361; — fråga när fastighetstaxeringsavi blir allmän handling; tillika fråga om tillämpning av 17 § SekrL på sådan avi och på under rättelse om avvikelser från självdeklaration, 71: 374; — pensionär bör ej anmodas förete kopia av sin självdeklaration, 73: 266; — sekretessskydd hos pris- och kartellnämnden, 71: 359; — sekretessbeläggning av bl. a. uppfinnarärenden hos STU, 74: 393; — användning av handbrev i befordringsärende, 73: 128; — se även Diarieföring, Fullföljd av talan, Personlig integritet, Tryckfrihet, Tystnadsplikt. Jfr Inskrivning av värnpliktiga.

Anstånd, se Värnpliktstjänstgöring.

Arbetsformer, se Handläggning.

Arbetsgivarventil i kollektivavtal, se Myndighetsutövning mot enskild.

Arbetskonflikt, lovligheten av s. k. paragraflötsning, 71: 473; — skyddet för strejkrätten och för tjänstemans neutralitetsrätt, 71: 480, 72: 411; — vissa ärenden föranledda av tjänstemannakonflikten våren 1971, 73: 399; — yttrande över förhandlingsutredningens PM med synpunkter på frågan om en översyn av gällande regler om neutralitet och skyddsarbete vid arbetskonflikt inom det offentliga tjänstemannaområdet m. m., 74: 629.

Arbetsmarknaden, räckvidden av arbetsmarknadsstyrelsens behörighet att meddela tillämpningsföreskrifter till arbetsmarknadskungörelsen, 72: 486; — se även Handläggning.

Arbetsrätt, yttranden över betänkande angående justitieråds, regeringsråds och justitiekanslerns arbetsrättsliga ställning, 69: 472.

Arbetsvård, före beslut om arbetsvårdsåtgärder skall tjänsteman få yttra sig, 69: 408.

Arkiv, frågor angående den kommunala arkivvården, 69: 384.

Arrest, verkställighet av arreststraff ur rättssäkerhetssynpunkt, 69: 181; — ej avtjänat arreststraff förfaller vid påbörjande av behandling enligt 28: 3 BrB, 71: 175; — straffarrestants rätt till bädd under dagen, 70: 145; — utvistelse för anhållen förvarad i polisarrest, 74: 67.

Avbetalningsköp, fråga hur utmätningssmannen skall förfara när vid handräkning enligt lagen om avbetalningsköp sökanden inte infunnit sig för att taga godset om hand, 73: 378; — uppskjutande av återtagning av avbetalningsgods på grund av sökandens konkurs, 73: 378.

Avhysning, se Vräkning.

Avvisande av talan, se Fullmakt, Huvudförhandling.

Avvisning, kritik mot utlänningskommissionens och polisens handläggning av avvisningsärende, 70: 454.

Bandinspelning, fråga om privat bandinspelning vid huvudförhandling, 69: 39; — vid personutredning i vapenfriärende, 72: 129; — fråga om skyldighet för domstol att tillhandahålla bandupptaget vittnesmål, 74: 121.

Barnavård, framställning om ändring av barnavårdslagen så att barnavårdsnämnds förhandsgranskning av ifrågasatt fosterhem kan överprövas, 69: 226; — spørgsmål om hur vårdnadsutredning bör bedrivas, 72: 202; — yttrande från flera barnavårdsnämnder i vårdnadsfråga, 73: 237; — fråga om barnavårdsnämnds skyldighet att kommunicera utredning i vårdnadsfall före avgivande av yttrande, 69: 231, 70: 235, 73: 236; — fråga om barnavårdsnämnd vid vårdnadsutredning äger förordna om barnpsykiatrisk undersökning av barnet, 72: 198; — barnavårdsmans efterforskande av faderskap, 69: 233, 72: 228; — omyndigs faderskapskännande och ingående av avtal om underhållsbidrag, 74: 278; — fråga om läkares skyldighet att tillhandagå barnavårdsnämnd med undersökning och utlåtande, 73: 235; — tillämpningen av bestämmelserna i 21 kap. 6 och 7 §§ FB om överflyttning av barn, 72: 216; — verkställighet av beslut om hämtning, 74: 268; — fråga om barnavårdsnämnd bör verka för eftergift av återkrav å bidragsförskott, 69: 240; — fråga om varning enligt 26 § barnavårdslagen, 69: 241; — för samhällsvård omhändertaget barn bör ej längre tid vistas i föräldrahemmet, 69: 242, 71: 240; — framställning om upphörande av frivillig samhällsvård skall prövas utan dröjsmål, 73: 235; — dröjsmål med vårdnadsutredningar, 69: 242, 72: 226; — barnavårdsmans lämplighet som vårdnadsutredare, 71: 257; — framställning om ersättning av allmänna medel för att täcka förlust för barn till följd av barnavårdsmans underlåtenhet att bevaka barnets rätt till barnpension, 70: 203; — fråga om tillräckliga skäl förelegat för omhändertagande av barn för samhällsvård och om hämtning av för samhällsvård omhändertaget barn, 70: 207, 217; — brister i barnavårdsmannaorganisationen i Stockholms stad, 70: 219; — barnavårdsmännens stora arbetsbörda, 70: 233; — barnavårdsmans ansvar, 73: 211; — barnavårdsmans medverkan till förverkligande av domstols beslut om umgängesrätt, 73: 223; — barnavårdsman får ej betinga sig ersättning av enskild för fullgörande av sitt uppdrag, 73: 224; — barnavårdsnämnds ansvar i fråga om kontroll av den miljö i vilken för samhällsvård omhändertaget barn vistas under permission och bristande samordning mellan barnavårdsnämndens olika avdelningar i permissionsfrågan, 70: 223; — ansvarsfördelningen mellan barnavårdsnämnderna i hem- och vistelsekommunerna vid ingripanden enligt BvL, 72: 207; — barnavårdsnämnds och barnavårdsmans skyldigheter att vidta åtgärder till förebyggande av misshandel av barn och att göra polisanmälan om misshandel, 70: 228, 72: 190; — åtal mot socialchef för underlåtenhet att ingripa vid misstänkt barnmisshandel, 74: 239; — häktning av lagöverträdare under 18 år, 71: 227; — omhändertagande av barn för utredning då behov av omedelbar omplacering ej föreligger, 71: 237; — förhållandet mellan omhändertagande för samhällsvård enligt 31 § BvL och övervakning enligt 26 § BvL samt mellan sådan övervakning och omhändertagande för utredning, 71: 243; — fråga om övervakare

ägt och bort lämna övervakads arbetsgivare upplysningar om övervakads personliga förhållanden, 72: 193; — fråga om i vilken utsträckning barnavårdsnämnd bör lämna upplysningar till inskrivningsmyndighet, 73: 228; — barnavårdsnämnds skyldighet att utöva tillsyn över barn som omhändertagits för samhällsvård enligt 31 § BvL, 72: 221; — frågor om åtgärder enligt 26 § BvL samt om påföljd enligt BrB beträffande den som omhändertagits enligt 31 § BvL, 72: 222; — tillämpningen av 37 § BvL, 72: 225; — villkorligt upphörande av samhällsvård, 72: 225; — dröjsmål med besvarande av remisser från åklagare angående ifrågasatt åtalsunderlåtelse, 71: 247; — barnavårdsnämnds skyldighet att ingripa vid misstänkt fall av otukt med minderåriga, 71: 249; — delgivning av läkarintyg med part i samhällsvårdsärende, 71: 252; — hänsyn till umgängesberättigads önskemål vid placering av barn i feriehem, 71: 254; — barnavårdsnämnds ansvar för kommunen tillhörig egendom, 72: 226; — fördelning av daghemsplatser åt studenter med barn, 72: 227; — ungdomsproblemen i Stockholm och den framtida inriktningen av barna- och ungdomsvården, 73: 202; — nämndledamots skyldigheter i diskretionshänseende, 73: 225; — frågor om förfarande vid fastställande av faderskap, 73: 207; — fråga om kvittning i underhållsbidrag, 73: 243; — länsrätts prövning i underställt samhällsvårdsärende, 73: 240; — registrering av narkotikamissbrukare, 74: 280; — beslutsdelegation hos social centralnämnd, 74: 317; — se även Åtal.

Bebyggelse, underlåtenhet av länsstyrelse att ingripa mot olämplig bebyggelse, 72: 431; — bebyggelseplaneringen i Stockholms skärgård jämte tolkning av tätbebyggelsebegreppet, 73: 429; — ersättning för mistad glesbebyggelse rätt samt hävande av strandskyddsförordnande, 73: 440.

Behandlingslagen, se Straffverkställighet.

Beredskapsstyrka, nyttjad som handräckning vid officerskårs uppvaktnings av regementschef, 71: 169.

Besiktning, statlig myndighet har åsidosatt regeln att besiktning av utfört arbete bör företagas i båda parternas närvaro, 73: 537.

Beslag, hävande av, 72: 72, 73: 111; — framställning angående tillämpningen av 27 kap. 1 § RB för beslag till säkerställande av förverkande som ej grundas på brott, 74: 27; — omhändertagande och återställande till ägaren av uthyrt fordon, 74: 76; — utlämnande av beslagttaget gods, 74: 79, 123; — se även Rusdrycker, Straffverkställighet.

Besvär, se Fullföljd av talan, Handläggning, Teknisk utveckling, Utredning.

Betalningsföreläggande, prövning av sökandens uppgifter i ansökan om betalningsföreläggande, 70: 64; — kvarhållande av fullmakt i mål om betalningsföreläggande, 70: 64; — gäldenärs rätt till ersättning för rättegångskostnader i mål om betalningsföreläggande, 74: 122; — motivering av yrkande om inkassokostnad, 73: 108.

Betyg, regementschefs bestämmande av betyg för plutonchefsskoleelev och stamvitsord för officer, 70: 121; — tjänstgöringsbetyg för reserv-

officer, 70: 143; — beaktande av vitsord från specialtjänst, 71: 176; — fråga om utredning före vitsordssättning samt delgivning av vitsord, 73: 128; — betygsättning på licentiatavhandling, 71: 536; — yttrande över betänkandet »Tjänstgöringsbetyg», 71: 616; — fråga om innehållet i tjänstgöringsbetyg, 70: 372; — användning av visst formulär till tjänstgöringsbetyg för lärare; tillika fråga om jäv för betygsutfärdaren, 74: 542.

Bevisning, bevisbedömningen vid vittnesvägran av tilltalads nära anhörig, 69: 30; — felaktig skiss i trafikmål, 73: 30; — se även Huvudförhandling.

Bisyssla, fråga om polisman som bisyssla ägt bedriva fastighetsmäklari, 73: 423; — stadsombudsmans bisysslor, 74: 551; — yttrande över bisyssleutredningens betänkande »Offentliga tjänstemäns bisysslor», 70: 479; — information om bisysslor, 72: 427, 74: 552.

Borgen, aktiebolags ställande av säkerhet för återställningsåtgärder i taktärende i form av borgen av ende aktieägaren, 73: 560.

Bostadsförmedling, fråga om villaägare, som sålt sin fastighet utan att tillförsäkra kommunen anvisningsrätt till någon av köparen anskaffad byteslägenhet, kan vägras bostad genom bostadsförmedlingens försorg, 69: 376; — företrädesrätt vid uthyrning av bostad inom Bodens garnison. 74: 175.

Bouppteckning, inregistrering av, 70: 65, 71: 85.

Boutredningsman, entledigande av, 73: 104.

Brev, olovligt öppnande av brev (intrång i förvar), 69: 322.

Brofjorden-ärendet, fråga om remissyttrande från sjöfartsverket mot svarade de krav som kan ställas på ett sakkunnigutlåtande, 72: 474.

Brottmål, former för inhämtande av yttrande som avses i 31 kap. 1 § BrB, 72: 71; — fråga om påföljd enligt BrB beträffande den som omhändertagits enligt 31 § BvL, 72: 222; — expeditionstider i tingsrätt, 74: 120; — se även Huvudförhandling, Personundersökning.

Byggnadsdispens, fråga om skyldighet för byggnadsnämnd att höra granne i dispensärende, 70: 411; — byggnadsnämnds överskridande av dispensbefogenhet, 71: 496, 514; — länsstyrelses tillsyn över byggnadsnämnd, 71: 524, 528, 530; — risk för misstanke om favorisering vid länsstyrelses handläggning av ärende om tillstånd till nybyggnad inom strandskyddsområde, 71: 518.

Byggnadslov, fråga om byggnadsnämnd äger meddela byggnadslov för nybyggnad oaktat länsstyrelses dispensbeslut icke vunnit laga kraft, 69: 425, 72: 428; — skyldighet för byggnadsnämnd att höra granne vid meddelande av byggnadslov för garage invid tomtgräns, 69: 425; — fråga om byggnadslov i visst fall bort göras beroende av särskilt tillstånd från hyresnämnds sida, 70: 410; — återförvisning eller meddelande av byggnadslov hos länsstyrelse i besvärsmål, 71: 530; — rätt att vägra byggnadslov på grund av utformningen av tak på fritidshus, 72: 428; — fråga om anvisningar till byggnadsstadgan (BABS 67) är bindande för byggnadsnämnd, 72: 428; — önskvärldheten av samtidig

granskning av byggnadsritningar från byggnadsteknisk och bostadsteknisk synpunkt, 72: 430; — avstängning i byggnadslovsärende av ansvarig arbetsledare för byggnadsföretag, 72: 434; — rätt att lämna tillfälligt byggnadslov i stället för dispens, 72: 429; — se även Fullföljd av talan, Återförvisning.

Byggnadsplan, skyldighet för planförfattare att samråda med fastighetsägare, som är berörd av förslag till byggnadsplan, 72: 433.

Böter, oriktig förvandling av bötesstraff å 50 kronor, 69: 46; — uppskov i bötesförvandlingsmål, 73: 109; — anstånd med förvandling av bötesstraff, 74: 434; — underrättelse till utmätningsman i bötesförvandlingsmål, 73: 110; — flera penningböters omräkning i dagsböter, 71: 75; — upprepade uppskov i bötesförvandlingsmål, 69: 46; — se även Socialhjälp, Verkställighet.

Camping, se Hälsovård.

Censur, statens biografbyrås bedömning av filmer, 69: 456; — se även Häktad, Häktning, Psykiatrisk vård, Straffverkställighet.

Civil verksamhet, fråga om militära chefer ägt tillåta helikoptertransporter för tillgodoseende av civila intressen, 69: 157; — värnpliktiga kan beordras som ledningspersonal då civila flygplan anlitar militära flygplatser, 69: 183; — frågor om beordrande av personal ur krigsmakten att medverka vid högertrafikomläggningen, 69: 183; — åtal mot officerare för obehörigt lån av verkstadstält m. m., 70: 94, 72: 87; — se även Tävlingar.

Delegation, av beslutanderätt, 72: 289, 74: 317.

Delgivning, av beslut under rättegång, 74: 119; — med i fångvårdsanstalt intagen, 70: 188; — verkställighet av delgivning i offentlig lokal, 70: 72; — genom uniformerad polispersonal, 72: 77; — delgivning genom hotellportier, 71: 95; — kungörelsedelgivning, 70: 55; — formerna för efterforskning av persons adress i samband med delgivning, 70: 71; — delgivning av länskatteärets beslut i enmansmål, 73: 391; — av beslut i tjänstetillsättningsärende, 74: 545; — se även Betyg, Huvudförhandling, Hyresreglering, Nöjdförklaring.

Demonstrationer, polisens åtgärder vid de s. k. bästadskravallerna, 69: 63; — vid demonstration mot utländsk ambassadör, 72: 35; — polisens användning av våld i samband med demonstrationer, 74: 47; — lämpligheten av att civilklädda polismän ingripit mot demonstrant, 74: 49; — fråga om banderoller och plakat varit lagstridiga, 69: 85; — polismyndighets åtgärder vid demonstration som sker utan laga tillstånd, 70: 67; — polisman har underlåtit upptaga anmälan om brottslig gärning mot demonstranter, 74: 53; — fråga om upplösning av allmän sammankomst, 72: 42.

Diarieföring, 69: 323, 324, 70: 146, 307, 354, 412, 71: 63, 77; — av hemliga handlingar, 71: 341, 73: 317, 507; — av under hand kommunicerad PM, 74: 412.

Disciplinbot, fråga om lagligheten av att, enligt anteckning å beslut i disciplinmål, ålagd disciplinbots storlek rättats, 70: 92.

Disciplinmål, mål avgjort i disciplinär ordning trots oklarhet om de faktiska förhållandena, 70: 144; — disciplinärt förfarande beträffande gärning som är föremål för JO:s prövning, 71: 331; — besvärshänvisning och nöjdförklaring vid beslut om suspension, 71: 174; — se även Disciplinbot, Ersättningsmål, Kommunikering, Militärförhör, Mäss, Preskription.

Disciplinär bestraffningsrätt, fråga om bestraffningsrätt vid militär utbildningsanstalt, 73: 122.

Diskriminering, i platsannonser, 70: 387, 71: 486, 74: 523.

Djurskydd, transport av och förevisning av björnar, 73: 520.

Dokumentation, allt relevant material i ett ärende skall dokumenteras, 69: 403; — av underhandsmedgivande, 71: 285; — bristande dokumentation av beslut, 74: 577; — se även Protokoll, Taxering.

Dom, tilltalads rätt till frikännande dom, 72: 72; — avfattande av, 73: 105; — tillhandahållande av, 70: 61; — expeditionstider i tingsrätt, 74: 120.

Domförhet, beträffande tillstånd till dödande av inteckning utan inteckningshandlingens företeende, 70: 63; — se även Hyresreglering.

Domkapitel, se Folkbokföringen.

Domsagostadgan, framställning om vidgad behörighet för tingsnotarieaspirant, 70: 21.

Domstols behörighet, krav på mantalsskrivningsbevis för utrönande av domstols behörighet, 70: 54.

Domstolsadministration, yttrande över domstolsverksutredningens hettänkande »Ny domstolsadministration», 72: 506.

Dop, se Religionsutövning.

Dröjsmål, med vårdnadsutredningar, 69: 242; — med återbetalning av skatt i anledning av beslut om nedsatt taxering, 69: 374; — av prövningsnämnd med insändande av besvärakter till kammarrätten, 70: 338; — av länsläkarorganisation med avgivande av remissyttrande, 74: 610; — med avgörande av ärende om tillstånd jämlikt 19 kap. 13 § ärvdabalken, 70: 64; — med avgörande av mål angående fastställande av grundhyror, 69: 415; — med vidarebefordrande av avskedsansökan m. m., 70: 379; — med färdigställande och expediering av domar, 71: 21, 74: 120; — med meddelande av dom mot häktad, 71: 28; — med delgivning av beslut om körkortsåterkallelse, 71: 576; — med tillstånd jämlikt förordningen om brandfarliga oljor, 72: 431; — se även Barnavård, Hyresnämnd, Nykterhetsvård, Pension, Uppbörd, Val.

Dödsbevis, olämplig praxis beträffande eldbegängelse, innan dödsbevis avlämnas, 71: 321.

Entledigande, fråga om hovrätt, som entledigat e. o. fiskal, handlat med tillräcklig omsorg genom att ej tidigare ha tagit definitiv ställning till hans anställningsförhållanden, 70: 372; — förutsättningar för entle-

digande av tjänsteman mot hans vilja under löpande pensioneringsperiod, 70: 379; — uppsägning av kommunal tjänsteman anställd för viss tid, 72: 389; — anställd tills vidare med viss tids provtjänstgöring, 73: 417; — uppsägningstid m. m. för biträde vid skolmåltidsbespisning; tillämpning av lagen om anställningsskydd för vissa arbetstagare, 74: 535; — uppsägning av lärare utan bärande skäl; skälen missvisande, 74: 548; — felaktig handläggning av ärende om ålderspension och avsked, 72: 420; — av ärende om sjukpensionering och avsked, 72: 420; — former för uppsägning, 72: 425, 74: 550; — se även Förvaltning.

Ersättning, framställning om ersättning av allmänna medel till importör, som lidit skada genom fel från myndigheters sida, 69: 435; — ersättning av statsmedel vid ingripanden i hälsovårdens intresse, 73: 505. Jfr Huvudförhandling.

Ersättningsmål, behörighet att ålägga den som ej står under militärt befäl ersättningsskyldighet, 70: 145; — handläggning av trafikskador på militära fordon, 73: 126; — bevarande av avskrift av protokoll, 71: 176; — bevakande av ersättningsmål, 72: 98.

Exekutiv auktion, fråga i samband med exekutiv försäljning av utmätt bil om godtagande av inrop och om överexekutor bort efter besvär av gäldenären häva auktionen, 70: 321; — bostadsstyrelsens, länsbostadsnämnds och länsstyrelsens befattning med exekutiv auktion å fastighet, varvid bevakats statligt lån, 72: 324; — rätt att uppbära förfallna hyror sedan utmätt fastighet, som förvaltats av syssloman, blivit exekutivt försäld, 72: 346; — felaktigt förfarande av utmätningsman vid försäljning av utmätt fartyg, 74: 430.

Expedition, fråga om medellös persons frihet från avgift enligt expeditionskungörelsen, 69: 47; — anteckning av tidpunkt för beställning av expedition, 70: 66; — felaktiga expeditionsåtgärder vid domstol då värnpliktig förpliktas utgiva ersättning för hans hämtande till militärtjänstgöring, 70: 61; — ansvar för fullgörande av expeditionsgöromål vid domstol, 73: 110; — se även Dom.

Explosiva varor, förvaring av explosiva varor i strid mot gällande föreskrifter, 69: 121.

Expropriation, kompetensöverskridande genom egenmäktigt besittningstagande av fastighet i samband med expropriation, 69: 385; — se även Rättegångskostnad.

Faderskap, se Barnavård.

Familjebidrag, framställning angående ändrade föreskrifter rörande disposition av anslagsposten Särskild hjälpverksamhet till förmån för de värnpliktiga och deras familjer, 70: 91.

Fartyg, se Vrak.

Firma, patent- och registreringsverkets praxis vid firmagranskning, 73: 529; — fråga om patent- och registreringsverket förfarit felaktigt vid firmaregistrering i fall då domstol sedermera förbjudit användningen av firman, 73: 531.

Flyghaveri, framställning angående militära haveriutredningar och viss ändring i luftfartslagen, 70: 73.

Flygning, parkeringsförhållandena för det s. k. allmänflyget på Bromma flygplats, 73: 553; — se även Civil verksamhet.

Folkbokföringen, fråga om domkapitlens tillsyn över pastorsämbetenas befatning med folkbokföringen, 72: 451; — felaktig anteckning i personakt om faderskap och trolovning m. m., 73: 499.

Folkrätt, krigsdeltagare som i strid dödar fiende är enligt allmänna folkrättsliga regler i princip ej straffbar därför, 69: 82.

Fordon, omhändertagande av fordon vid trafikonykterhetsbrott m. m., 71: 89; — flyttning av fordon, 71: 580, 72: 394.

Forum, se Domstols behörighet.

Fri rättegång, om fri rättegång i brottmål och om skyldighet att kommunicera rättegångsbiträdes ersättningsyrkande, 70: 59; — socialförvaltnings befatning med uppgifter för erhållande av fri rättegång, 72: 245.

Frihetsberövande, se Vårdhem.

Fritid, fråga om föreskrift av innebörd, att värnpliktig, som förts till sitt förband därför att han stört allmän ordning, skall beordras lägga sig på sitt kompani, är förenlig med gällande bestämmelser om värnpliktigs fritid, 69: 113; — sjukskriven värnpliktigs rätt till fritid, 73: 143.

Fullföljd av talan, oriktiga fullföljdshänvisningar beträffande klagan över exekutiv auktion, 70: 321; — fullföljdshänvisning i ärenden inom byggnadsväsendet, 74: 553; — fråga om skrift i vapenärende bort behandlas som besvärsskrift, 70: 466; — besvärsrätt i fråga om beslut av lärarråd vid lärarhögskola, 71: 532; — fråga om omprövning av beslut sedan besvär anförts, 72: 293; — ordningen för sökande av ändring i beslut om avslag på framställning om utbekommande av allmän handling, 74: 417; — överprövningen i besvärsmål ang. s. k. frivillig socialhjälp, 74: 310.

Fullmakt, hovrätt har utan huvudförhandling avgjort mål efter slutföreläggande till offentlig försvarare som ej företett fullmakt, 74: 115; — avvisande av talan när fullmakt ej företetts, 74: 619; — fullmaktsformuleringar i ansökningsblankett för utbildningsbidrag beträffande återbetalning av bidrag, 73: 543.

Fängelse, se Straffmätning.

Fängsel, se Straffverkställighet.

Förberedelse, käromål har under förberedelse avvisats efter föreläggande om komplettering av stämningsansökningen, 69: 25; — rökning under förberedelsesammanträde, 73: 113.

Företagsnämnd, suppleant, som utan att ha trätt i ledamots ställe deltagit i av nämnden företagen resa, har ej ansetts berättigad uppbära oavkortad lön, resekostnadsersättning och traktamente, 69: 176.

- Förflyttning**, fråga om skyldighet för statstjänsteman att fullgöra kommunal tjänst, 69: 405.
- Förhör**, kvarhållande för förhör mer än sex timmar, 70: 69; — fråga om till förhör medtagen får förvaras i arrest i väntan på förhörets hållande, 72: 51; — fråga om den som skall hämtas till förhör får kvarhållas i arrest i avvaktan på tidpunkten för förhöret, 73: 37; — förhör med nära anhörig till den misstänkte, 71: 94; — utskrift av vittnesmål i stället för polisförhör, 71: 92; — skyldigheten att bevara konceptanteckningar från polisförhör m. m., 74: 131; — val av tolk vid polisförhör med politisk flykting, 70: 70, 74: 128; — se även Husrannsakan, Värnpliktsvägran.
- Förmyndarskap**, fråga om överförmyndares redovisningskrav gentemot förmyndare, 69: 51. Jfr Kungörelse.
- Förseningsavgift**, se Taxering.
- Försvare**, för den som är under tjuogoett år, 71: 78; — entledigande av offentlig försvarare, 71: 78; — fördelning av uppdrag som offentlig försvarare, 70: 56; — se även Fri rättegång.
- Försvarsinformation**, till pressen (tidning ej inbjuden till årsstämma), 74: 146.
- Förundersökning**, då Kungl. Maj:ts tillstånd fordras för åtal, 71: 87; — utsaga som nära anhörig till misstänkt lämnat vid förundersökning bör icke åberopas som bevis, om den anhörige utnyttjar sin rätt att vägra vittna i målet, 69: 30; — polismyndighets skyldighet att utlämna uppgifter till pressen och att motivera vägran att lämna uppgift, 69: 77; — förundersöknings bedrivande då fråga är om ett stort antal brott och flera tilltalade, 69: 83; — bör bedrivas skyndsamt när den misstänkte är häktad, 69: 84; — underlåtenhet att i samband med delgivande av misstanke för brott lämna underrättelse om rätt att anlita försvarare, 69: 92; — fråga om förundersökning mot journalister som i reportagesyfte begett sig in i fastighet utan fastighetsägarens samtycke, 72: 47; — polismyndighets skyldighet att underrätta målsägande vid nedläggande av förundersökning, 70: 71; — handläggningsrutiner vid utredning av dödsolycka, 71: 58; — utnyttjande av fotografisk bild vid förundersökning, 72: 76; — felaktig skiss i trafikmål, 73: 30; — försummelse att jämlikt 80 § 2 st. militära rättegångslagen underrätta bestraffningsberättigad militär befattningshavare om att förundersökning inletts i militärt mål, 73: 124; — grund för nedläggande av förundersökning, 74: 79; — utländsk polismans deltagande i polisutredning här i landet, 74: 93; — fråga i visst fall om vem som har att lämna underrättelse enligt 80 § 2 st. militära rättegångslagen, 74: 156; — se även Förhör, Gripande, Provokation, Åklagare, Åtal.
- Förvaltning**, yttrande över förvaltningsdomstolskommitténs betänkande »Förvaltningsrättskipning», 69: 480; — över förslag till förvaltningslag, 70: 470; — över betänkande angående offentligt biträde och kostnadsersättning i förvaltningsärenden m. m., 73: 582; — fråga om tillämpligheten av 6 och 15 §§ förvaltningslagen i ärende hos socialnämnd om uppsägning av arbetstagare; tillika rättelse av uttalande i ämbetsberättelsen 1973 s. 422 om förvaltningslagens tillämplighet i ärende hos socialnämnd om disciplinär bestraffning, 74: 539; — för-

valtningslagens tillämpning på ärenden inom byggnadsväsendet, 74: 553; — se även Myndighetsutövning mot enskild. Jfr Kamrarrätterna.

Förvar, förutsättningar för tagande i förvar enligt 36 § militära rättegångslagen, 69: 104, 71: 172.

Granskningsnämnd, anteckning om psykisk status i beslut, 71: 177; — spörsmål angående granskningsnämnds uppgifter, 73: 154.

Gripande, förutsättningar för gripande och medtagande till förhör, 69: 89, 92; — polismans skyldighet uppge anledning till gripande, 69: 92; — underlåtenhet att skyndsamt anmäla gripande, 69: 93.

Grundlagarna, yttrande över betänkandet »Ny regeringsform — Ny riksdagsordning», 73: 570.

Gåva, om mottagande av gåvor till statsverket, 70: 121.

Handläggning, åtal mot läkare för underlåtenhet att besvara i tjänsten mottagna skrivelser, 69: 145; — skyldighet att besvara inkomna förfrågningar, 72: 295; — kommunalkamrer har överskridit sin befogenhet genom att utan stöd av kommunalt beslut underteckna kollektivavtal, 69: 385; — kommunalnämnds kompetensöverskridande, 70: 363; — beslut om indragning av skolmåltid fattat av skolstyrelse innan kommunfullmäktige prövat saken, 74: 507; — fråga om kommunalt organs rätt att omgöra beslut, 72: 389; — skolstyrelses ordförande har förfarit felaktigt genom att ensam avgöra frågor som bort upptas av skolstyrelsen och genom underlåtenhet att utsätta sammanträde med styrelsen, 70: 355, 71: 438; — skolintendent har självrådigt beslutat om installation av avlyssningsapparat, 74: 555; — verkstyrelse får ej själv bestämma sitt arvode, 72: 291; — handläggningstiderna i kommunala besvärsmål, 70: 363; — bristfällig handläggning i länsstyrelse av besvärssärende angående vitesföreläggande, 70: 412; — länsstyrelses bevakning av remissvar i besvärssärende, 74: 610; — komplettering av ofullständig anmälan om avregistrering av motorfordon, 70: 468; — handläggning av framställning om utfående av allmän handling (sjukjournal), 70: 315; — formerna för expertgrupps arbete; underlåtenhet att redovisa skiljaktiga meningar inom expertgruppen, 70: 420; — korrespondens med svenskt konsulat i utlandet, 72: 295; — översättning av inlagor på utländskt språk, 72: 295; — ärendes handläggning i samband med författningsändring, 73: 548; — felaktig handläggning av ärende om näringshjälp och bostadsbyggande, 74: 577; — se även Delegation, Dokumentation, Ersättningsmål, Fullföljd av talan, Fullmakt, Handräckning, Hemförlovning, Hälsovård, Kommunalbesvär, Hyresreglering, Säkerhetsfrågor, Tjänstetillsättning, Utlämnning, Val.

Handräckning, skyldighet för myndighet att vid ärendets avgörande beakta hela det i ärendet föreliggande materialet, 72: 347; — se även Avbetalningsköp, Nykterhetsvård, Psykiatrisk vård.

Hemförlovning, 71: 171, 73: 134.

Homosexualitet, homosexuellas möjligheter att bli befäl inom krigsmakten, 74: 153.

Hovrätt, hovrätt har utan huvudförhandling avgjort mål efter slutföreläggande till offentlig försvarare som ej företett fullmakt, 74: 115; — återopande i hovrätt av ny grund i tvistemål, 74: 117.

Husrannsakan, skyldighet för polisen att vid husrannsakan förete tillstånd ej stadgad, 69: 87; — förutsättningar för, 70: 67; — husrannsakan enligt 28: 1 RB eller undersökning enligt 28: 10 RB, 70: 69; — informell husrannsakan under sken av förhör, 71: 92; — fråga om polismyndighet ägt rätt att besluta om husrannsakan, 74: 79; — polisens undersökning av föremål i oläst bil ej att anse som husrannsakan, 74: 128.

Huvudförhandling, rättens domförhet vid förfall för nämndeman på grund av jäv, 72: 17; — äventyr i kallelse till förhandling om vårdnadsfråga, 71: 80; — brottmål där den tilltalade är häktad, 69: 40; — fråga om brottmål bort avgöras i den tilltalades frånvaro, 69: 40, 42, 74: 114; — fråga om huvudförhandling borde ha inställts i förväg på grund av bristfällig delgivning m. m., 74: 112; — fråga om tilltalads befrielse från inställeskyldighet efter skriftligt erkännande å s. k. erkännandebankett, 69: 41; — fråga om skriftligt erkännande bort godtagas, 69: 42; — fråga om skyldighet att höra vårdnadshavare innan skyddstillsyn ådömes, 69: 43; — framställning angående rätt för vårdnadshavare för underårig till ersättning för inställelse i brottmål mot den underårige, 70: 19; — frist för huvudförhandling i mål mot unga lagöverträdare, 73: 106; — fråga om hörande i brottmål upplysningsvis av person som ej är part, 69: 44; — frågor till person som vägrat vittna, 71: 77; — fråga om bedömning av yrkande om jämkning av skadestånd, 69: 44; — uppdelning av rättegångsförfarandet i mål med stort antal tilltalade; bevisomedelbarheten åsidosatt, 70: 56; — utformningen av beslut om avvisande av talan, 70: 60; — rådrum vid kallelse till kvarstadsförhandling, 70: 63; — rådrum för anmälan av enskilt anspråk, 70: 66; — telefonledes gjord återkallelse av enskilt anspråk, 72: 72; — rätt för tilltalad att ha biträde som ej är ställföreträdare, ombud, rättegångsbiträde eller försvarare, 73: 32; — laga förfall för utevaror, 73: 105; — se även **Bandinspelning**, **Hovrätt**, **Protokoll**, **Straffverkställighet**, **Vittne**, **Vittnesförhör**, **Åtal**.

Hyra, tillsyn beträffande hyresgästs tillämpning av i hyresavtalet intagna ordningsföreskrifter, när förhyrd lägenhet är belägen inom sjukhusområde, 72: 469.

Hyresnämnd, åtal mot vice ordförande i hyresnämnd för dröjsmål med avgörande av mål angående fastställande av grundhyror, 69: 415; — åtal mot ordförande i hyresnämnd för dröjsmål med sammanträde och meddelande av utslag, 73: 21; — kallelse till besiktning som äger rum i mål vid hyresnämnd, 70: 465; — kallelse till sammanträde med hyresnämnd, 71: 37; — skyldighet att underrätta partsombud om tid för förhandling i hyresnämnd, 74: 112; — fattande och meddelande av beslut hos hyresnämnd, 71: 42; — beslutförhet och överklagbarhet vid avgörande av jävsfråga, 71: 86.

Hårvård, krigsmans hårvård, 72: 128; — skyldighet för värnpliktiga som utför visst arbete att hålla håret klippt, 73: 147.

Häktad, **Häktning**, åklagare har ej inom stadgad tid avlåtit ansökan till rätten om häktning, 69: 82; — kontakt med häktads arbetsgivare,

71: 87; — censur av häktads post, 72: 75; — avräkning av häktningstid, 71: 79; — övervakning enligt 24 kap. 3 § R.B., 74: 34; — framställning ang. föreskrifter om tillkallande av läkare då intagen på häkte belägges med fängsel, 74: 179; — framställning ang. beläggningssituationen på allmänna häktet i Stockholm, 74: 182; — i samband med domstolsförhandlingar på annan ort har internerad, som ej varit häktad, intagits i allmänt häkte, 74: 224; — se även Barnavård, Dröjsmål, Straffverkställighet.

Hälsovård, ersättning av statsmedel vid ingripanden i hälsovårdens intresse, 73: 505; — hälsovårdsnämnds handläggning av ärende rörande störande buller från industri, 73: 513; — fråga om hälsovårdsnämnd får förbjuda camping inom kommunen, 74: 616; — se även Kommunisering.

Hämtning, av konkursgäldenär jämlikt 94 § konkurslagen, 70: 65; — hämtning av gäldenär för utmätningssed, fråga om kvarhållande i arrest, 73: 37; — av för samhällsvård omhändertaget barn, 70: 207, 217; — uttagande av kostnader för värnpliktigs inställande till militärt förband, 71: 138; — framställning om civil klädsel m. m. vid hämtningar inom nykterhetsvårdens, barnavårdens och mentalsjukvårdens områden, 70: 237; — förutsättningar för hämtning till förhör utan föregående kallelse, 70: 67; — hämtning av för brott åtalad person för förhör upplysningsvis i anledning av åtal mot medverkande till brottet, 74: 37. Jfr Värnpliktsvägran.

Hämtningskungörelsen, beräkning av kostnad för värnpliktigs hämtande till militärtjänstgöring, 70: 138, 71: 138; — se även Expedition.

Indrivning, fråga om länsstyrelsens antagande av ackordsanbud beträffande oguldna skatter, 69: 330; — oberättigade krav på skatt, 71: 404; — kronofogdemyndigheternas behandling av omräkningsbesked m. m. 73: 376; — indrivning av skatt, 72: 347, 73: 373.

Införsel, för böter förutsätter lagakraftvunnen dom, 71: 401; — fråga om tidpunkt för införsel på grund av hovrätts bötesdom, 69: 336; — fråga om kvittningsanspråk vid införsel för utfående av underhållsbidrag, 69: 339; — tillämpning av 22 § införsellagen, 72: 344; — inhämtande av s. k. arbetsgivaruppgift hos kund med anledning av ifrågasatt införsel, 74: 439; — införsel i inestående medel enligt lönegarantilagen, 74: 440.

Inhibition, se Lagsökning.

Inkasso, se Personlig integritet.

Inskrivning av värnpliktiga, lämpligheten av viss fråga i frågeformulär vid inskrivning, 73: 132; — ersättning för resa i samband med inskrivningsförrättning, 73: 150. Jfr Barnavård.

Inställelse till rättsförhandling, se Huvudförhandling.

Inteckning, i samband med sammanläggning av fastighet med annan har ägodelningsdomare felaktigt krävt att fastigheten skulle befrias från nyttjanderättsinteckning, avseende mark utanför fastigheten, 69: 49; — se även Skogsvård.

Integritet, se Personlig integritet.

JO, tillsynskompetens, 70: 278, 71: 323, 330, 72: 281, 73: 305, 74: 368; — om utredning i JO-ärenden, 70: 280, 74: 200; — åtalseftergift, 74: 577; — se även Disciplinmål, Tystnadsplikt, Åtal.

Jordförvärvslagen, se Lagfart.

Jäv, jävsfrågor vid samtidigt förordnande för tjänsteman att fullgöra taxeringsintendentsuppgifter och att vara taxeringsnämndsordförande, 69: 343; — ej förenligt med god ordning att polischef förordnar sig själv till kontrollant vid lotteri, 69: 454; — jävsfrågor vid tillsättning av professur, 70: 402; — vid kommuns uthyrning av byggnad, 70: 362; — grannlagenhetsjäv i vapenlicensärende, 70: 465; — för vårdintygsskrivande läkare, 71: 315; — hos byggnadsnämnd, 71: 524, 72: 431; — hos kommunstyrelsens arbetsutskott, 74: 502; — för personundersökare, 71: 223; — för nämndeman, 72: 17, 73: 561; — mot ledamot och expert i valutakommissionen, 72: 284; — jävsfrågor vid utfärdande av tjänstgöringsbetyg, 74: 542; — tvåinstansjäv, 72: 292; — påståenden om jävsförhållanden och bristande objektivitet inom nämnder hos STU, 74: 393; — se även Hyresreglering.

Kammarrätterna, JO tillstyrker förstärkning av kammarrättsorganisationen, 74: 402; — se även Fullföljd av talan.

Kassaväsende, militär kassachef har felaktigt utlämnat förskott för fyllnadsinbetalning av skatt, 69: 187.

Kollektiv bestraffning, tidigareläggning av revelj har felaktigt använts som reaktionsmedel i stället för individuella tillrättavisningar, 69: 181; — se även Psykiatrisk vård.

Kommissionär, granskning av kommissionärs räkenskaper, 72: 291.

Kommunal kompetens, yttrande över kommunalrättskommitténs betänkande XIV »Kommunal kompetens», 73: 585.

Kommunalbesvär, 70: 364, 71: 439; — 1965 års lag om inskränkning i rätten att föra talan mot offentlig arbetsgivares beslut medför ej hinder för tredje man att i händelse av befogenhet anföra kommunalbesvär, 73: 426. Jfr Handläggning.

Kommunicering, fråga i ärende rörande disciplinär bestraffning om anmälares rätt att få del av utredningsmaterialet, 69: 309; — underlåten kommunikering i disciplinärende, 73: 422, 74: 539; — länsstyrelse har oriktigt förelagt part att avge yttrande inom viss tid vid äventyr att ärendet annars avskrevs (stupstocksremiss), 69: 310; — i ärende hos luftfartsverket om varning enl. 41 § luftfartskungörelsen, 74: 620; — vid prisundersökningar, 69: 440; — med konkursgäldenär av framställning om hämtning jämlikt 94 § konkurslagen, 70: 651; — med konkursborgenär, 72: 73; — av rättegångsbiträdes ersättningsyrkande, 70: 59; — i ärende rörande förverkande av villkorligt medgiven frihet, 70: 192; — med sökanden i ärende ang. uppskov med verkställighet av frihetsstraff, 74: 202; — med inopare vid klagan över exekutiv auktion, 70: 321; — vid fråga om tjänstemans entledigande under löpande pensioneringsperiod, 70: 379; — i sjukpensionerings-

ärende, 72: 420; — i ärende om vapenfri tjänst, 71: 163, 72: 89; — i ärenden om anstånd med militärtjänst, 72: 89; — i mål om omyndighetsförklaring, 71: 81; — hos övervakningsnämnd vid entledigande av övervakare, 71: 223; — hos medicinalväsendets ansvarsnämnd, 72: 263; — vid inspektion och vitesföreläggande i hälsovårdsärende, 72: 462; — övervakningsnämnds handläggning av fråga om villkorlig frigivning, 71: 216; — invandrarverkets praxis i fråga om kommunikation av utlänningsnämndens yttranden, 73: 525; — se även Arbetsvård, Barnavård, Förvaltning, Taxering, Uppbörd.

Kompetens, se Expropriation, Handläggning.

Konkurrensbegränsning, tillämpning av lagstiftning härom på ideell organisation, 71: 567.

Konkurs, rättsens ombudsmans tecknande av borgen för konkursboets lån, 71: 48; — avfattande av konkursbeslut, 73: 111; — kostnad för bevakning av fordran i konkurs, 73: 112; — tillämpning av lagen om statlig lönegaranti vid konkurs, 73: 369; — tillämpning av 16 § lönegarantikungörelsen, 74: 621; — se även Hämtning, Kommunicering.

Kontrollkort, underlåtenhet att lägga upp kontrollkort i militärt brottmål, 73: 124.

Kreditupplysning, se Personlig integritet.

Krigsspel, anordnat av beredskapsnämnden för psykologiskt försvar m. fl. (»Operation Jonas»), 72: 111.

Kriminalvård, se Straffverkställighet.

Kungörelse, fråga om tiden för kungörande av dom angående hävande av omyndighetsförklaring, 69: 49. Jfr Laga kraft.

Kungörelsedelgivning, 70: 55.

Kurs, brister i planering och genomförande av kurs, 71: 96.

Kvarstad, rådtrum vid kallelse till kvarstadsförhandling, 70: 63.

Kvittning, tillämpning av lagen om arbetsgivares kvittningsrätt, 73: 368; — besvär över beslut om s. k. kvittning enligt 68 § uppbördsförordningen, 74: 441; — se även Allmän försäkring, Införsel, Lön, Studiemedel, Utbildningsbidrag, Återbetalningsskyldighet.

Körkort, fråga om körkort bort beviljas intellektuellt underutvecklade med intelligenskvot under 65 och om översyn av meddelade anvisningar rörande läkarundersökning för erhållande av körkort, 70: 426; — olämplig praxis av polismyndighet vid utfärdande av s. k. negativa lämplighetsintyg för körkortssökande, 70: 432; — se även Dröjsmål, Psykiatrisk vård.

Laga förfall, se Huvudförhandling.

Laga kraft, beträffande dom angående hävande av omyndighetsförklaring, 69: 49. Jfr Kungörelse.

Lagfart, tillämpning av jordförvärvslagen i inskrivningsärende, 72: 74; — inskrivningsdomares utredningsskyldighet vid beräkning av lagfartsstämpel, 69: 48.

Lagsökning, fråga huruvida domstol, som förordnat om inhibition av lagsökningsutslag och därefter i återvinningsmål fastställt utslaget, ägt i samband med domen förordna om fortsatt inhibition, 69: 33; — fråga om godtagande i lagsökningsmål av avskrift, som ej helt överensstämmt med originalet, 69: 47; — företeende av fordringshandling i original, 73: 107; — formen för avgörande när det av lagsökningsmål endast återstår kostnadsyrkande, 72: 75; — föreläggande i lagsökningsmål, 73: 108.

Ledighet, värnpliktig äger rätt att erhålla erforderlig ledighet för förberedande av sin talan i militärt brottmål, som handläggs av domstol, 69: 182.

Lojaltetsplikt, se Yttrandefrihet.

Lotteri, se Jäv, Tillsyn.

Läkare, Läkarvård, läkares skyldighet att lämna biträde åt polisen, 69: 88; — förbandsläkares tillsägelser med anledning av värnpliktigas uppträdande vid sjukvisitation, 72: 99; — militärläkares befälsrätt, 72: 128; — förbandsläkare har av misstag oriktigt utfört stelkrampsinjektioner, 70: 130; — kompanichefs närvaro vid läkarundersökning av värnpliktiga, 70: 141, 74: 155; — fråga om läkare felaktigt föreslagit hemförlovning, 73: 134. Jfr Sjukvård, Tystnadsplikt.

Läkarintyg, fråga i vad mån intyg från civil läkare kan anses tillräckligt för bedömning av militär tjänstbarhet, 72: 126; — se även Allmän försäkring, Psykiatrisk vård.

Läkarundersökning, formlös handläggning av ärende om föreläggande att undergå läkarundersökning, 72: 422; — läkarundersökning av hos polis omhändertagen narkotikaberasad, 74: 125.

Lön, myndighet har ansetts icke böra göra avdrag på anställds lön för rättande av tidigare löneutbetalning som bedömts vara felaktig, 69: 395; — fråga om inhämtande av tjänstemans medgivande vid verkställande av löneavdrag för fackföreningsavgifter, 69: 322; — framställning om förbättrade avlöningsförmåner för befattningshavare vid milostab, 72: 82; — retroaktivt beslut om lön till tjänstemans nackdel, 72: 426; — se även Företagsnämnd, Återbetalningsskyldighet.

Mantalslängd, mantalslängds fastighetsliggare avser numera fastighetslängd, 71: 85.

Massmedia, efterforskning av meddelare till massmedia, 73: 346; — se även Tystnadsplikt.

Militär tandvård, värnpliktiga tandläkares tjänstgöring på militära tandpolikliniker, 70: 133.

Militär utbildning, se Utbildning.

Militär övning, anordnande av militära vinterövningar i stark kyla, 69: 185; — anordnande av orienteringslöpning över annans mark, 71: 161; — säkerhetsåtgärder vid överskeppning av militär trupp, 74: 172; — förebyggande av olovliga spritinköp, 71: 168; — se även Skjutning.

- Militärt straffregister**, rikspolisstyrelsen äger i sin polisrekryterande verksamhet erhålla utdrag av militärt straffregister, 70: 146.
- Militärförhör**, behörighet att hålla militärförhör, 69: 107; — protokoll vid militärförhör, 70: 143; — förhörsvittne, 71: 174; — utredning i mål som återlämnats från åklagare, 71: 174.
- Militärhäkte**, användande av fängsel i militärhäkte, 72: 129.
- Militärnusk**, vid regementschefs avgång, 71: 169.
- Missfirmelse**, mot underordnad krigsman, 69: 100, 74: 134. Jfr Oskickligt beteende.
- Motivering av beslut**, motivering av beslut under rättegång, 74: 119; — medicinalstyrelsens disciplinnämnd ej skyldig att närmare precisera skälen till att disciplinär åtgärd ej vidtages, 69: 310; — fråga om skyldighet att närmare utveckla motiveringen i försäkringsärende, 69: 311, 72: 494 (försäkringsdomstolen), 72: 496 (försäkringsrådet); — motivering av avslagsbeslut på ansökan om forskningsanslag, 69: 311; — lokal skattemyndighet och länsstyrelse har avslagit ansökan om befrielse från preliminär skatt vid utlandsanställning utan godtagbar motivering, 70: 341; — avfattningen av avslagsbeslut i vapenlicensärenden, 70: 466; — hos värnpliktsverket och värnpliktsnämnden, 71: 178, 72: 89; — fråga om motivering av myndighets beslut enligt s. k. arbetsgivarventil i kollektivavtal, 74: 519; — se även Taxering, Tjänstetillsättning, Uppbörd. Jfr Entledigande.
- Motorfordon**, se Fordon, Skadestånd.
- Museum**, visning av samlagsscener, 71: 561.
- Myndighetsutövning mot enskild**, fråga om offentlig arbetsgivares tillämpning av s. k. arbetsgivarventil i kollektivavtal innefattar myndighetsutövning mot enskild i förvaltningslagens mening, 74: 519.
- Målsägande**, rådrom för anmälan av enskilt anspråk, 70: 66; — under rättelse till målsägande om beslut att ej väcka åtal, 72: 76. Jfr Åtal.
- Mäss**, fråga vid tillämpning av 21 kap. 15 § BrB i vad mån mässlokal är utrymme som nyttjas av krigsmakten, 72: 94.
- Namn**, se Namnunderskrift, Släktnamn.
- Namnunderskrift**, signatur i stället för namnunderskrift på registreringsbevis för aktiebolag, 74: 622.
- Narkotika**, medicinalstyrelsens medgivande till försöksverksamhet med förskrivning av narkotika till narkomaner, 71: 274; — se även Allmän handling, Polismyndighet.
- Naturvårdslagen**, skyldighet att söka tillstånd enligt 22 § naturvårdslagen för uppsättande av skylt för vilken byggnadslov lämnats, 69: 418; — dröjsmål vid exploatering av område för fritidsbebyggelse genom naturvårdskrav framförda av olika myndigheter, 69: 423. Jfr Byggnadsdispens.
- Nykterhetsvård**, återintagning på vårdanstalt av gravid kvinna på grundval av bristfällig utredning; tillika fråga om begärd polishandräkning

varit erforderlig och om underlåten förvarning om handräckningen, 69: 249; — förutsättningar för polishandräckning, 72: 237; — fråga om polismyndighets handräckning för intagens återhämtande till vårdanstalt för alkoholmissbrukare, 73: 247; — polismyndighets anmälningskyldighet enligt 10 § nykterhetsvårdslagen, 69: 255, 72: 229; — fråga om åtgärder vid tjänstemans onykterhet i tjänsten samt i vilken utsträckning nykterhetsnämnd bör anmäla tjänstemans alkoholmissbruk till arbetsgivaren, 72: 230; — bedrivandet av undersökningar enligt 12 § nykterhetsvårdslagen, 69: 256; — om nykterhetsnämnds utredning i ärende angående ansökan om trafik kort, 73: 256; — den som avses med ansökan om tvångsintagning bör personligen höras, 69: 256; — frågor om vad som är att hänföra till hjälpåtgärd enligt 14 § 1 mom. samt om tillämpning av 14 § 2 mom. nykterhetsvårdslagen, 69: 257, 258; — innebörden av 18 § nykterhetsvårdslagen, 69: 259; — delgivning av övervakningsbeslut enligt 10 § tillämpningsföreskrifterna till nykterhetsvårdslagen, 69: 259, 71: 263; — övervakares råd till alkoholmissbrukares hustru att söka skilsmässa oförenligt med uppdraget som övervakare, 69: 260; — tillämpning av reglerna om avstängning från inköp av rusdrycker, 70: 241, 71: 263; — från inköp av öl, 71: 261, 73: 244; — dröjsmål i ärende om förverkande av villkorligt anstånd med verkställighet av beslut om tvångsintagning, 70: 242; — dröjsmål vid handläggning av ärende angående omhändertagen alkoholmissbrukare, 70: 243; — fråga om nykterhetsnämnd ingripit med tillräcklig kraft mot alkoholmissbrukare, 72: 232; — dröjsmål vid utseende av övervakare för försökspermitterad, 71: 263; — omhändertagande av person som farlig alkoholmissbrukare sedan domstol funnit att skäl till häktning ej förelåg, 71: 258; — polisanmälan från nykterhetsnämndsordförande om misstänkt rattfylleri-brott, 71: 262; — se även Straffverkställighet.

Nämndeman, information om jävsregler m. m., 71: 81; — val av nämndeman i länsrätt och länskatte rätt, 73: 561; — se även Privat uppdrag.

Nöjdförklaring, häktad eller eljest intagen skall så snart som möjligt få del av meddelad dom, 69: 224; — återtagande av nöjdförklaring avgiven enligt 55 § militära rättegångslagen, 70: 144; — se även Disciplinmål.

Oavsättlighet, yttrande över tjänstebegreppsutredningens PM »Oavsättligheten inom statsförvaltningen», 69: 487.

Obduktion, avlidens anhöriga bör beredas tillfälle framföra synpunkter på frågan om obduktion bör ske, 69: 306; — framställning om klargörande tolkning av bestämmelserna härom, 71: 289; — brister vid handläggning av ärende rörande rättsmedicinsk obduktion, 71: 305.

Offentlig försvarare, se Försvarare.

Offentlig tillställning, tillstånd för juridisk person respektive för omyndig, 71: 69; — polismyndighets tillstånd till offentlig förevisning av djur och återkallande därav, 73: 520.

Ombud, skyldighet ställa ombud vid hinder mot personlig inställelse, 71: 83; — se även Förvaltning. Jfr Taxering.

Omsorgslagen, fråga om omhändertagande av dövstum, nästan blind epileptiker, som dock ej kunde anses intellektuellt utvecklingsstörd, för vård på hem för blinda utvecklingsstörda, 72: 253; — inskrivning i vårdhem av utvecklingsstörd kvinna, 74: 347; — av spädbarn med Down's syndrom, 74: 363.

Onykterhet i tjänsten, åtal mot förvaltare för, 70: 100.

Ordningen inom krigsmakten, jfr Fritid.

Ordningsstadga, obehöriga villkor i beslut angående tillställningar, 70: 467; — se även Allmän plats, Offentlig tillställning.

Oskickligt beteende, mot underlydande krigsman, 69: 100, 71: 137; — av domare mot underordnad vid tillrättavisning, 71: 461; — mot mötesdeltagare, 70: 43; — se även Polismyndighet.

Otillbörlig belöning, fråga om kommunal förtroendeman mottagit otillbörlig belöning, 69: 386.

Pass, torde ej kunna vägras sökande om ej uttryckligt i lag eller författning upptaget hinder möter däremot, 69: 453; — se även Psykiatrisk vård, Straffverkställighet.

Penninginsamling, kommunens hörande i ärende om tillstånd till penninginsamling med bössor, 71: 65; — tillstånd till penninginsamling på allmän plats, 71: 67, 74: 100.

Pension, felaktigheter vid handläggning av ärende angående pensionsavgång, 69: 409; — myndighet skall kontrollera att tjänstematrikel är fullständig och riktig, 69: 322; — bevakning av rätt till barnpension, 70: 203; — åtal mot kommunalkamrer för underlåtenhet att i tid vidta åtgärder för att pension skulle utgå till kommunal tjänsteman, 74: 511. Jfr Entledigande.

Permission, fråga om belöningspermission i militärtjänst, 72: 99.

Personalkontroll, skrivelse till riksdagen angående personalkontroll inom riksdagsförvaltningen och riksdagens verk, 73: 493; — handläggningen av personalkontrollärende i luftfartsverket, 73: 494.

Personalvård, yttrande över militära tjänstgöringsåldersutredningens betänkande »Officerare som konsulenter inom försvarets personalvård», 69: 460; — yttrande över 1969 års personalvårdsutrednings betänkande, 71: 614; — förvaltning av personalkassemedel, 71: 157.

Personbevis, felaktig uppgift om personens biologiske far, 71: 585.

Personlig integritet, avlyssningsanordning på skoltoalett, 74: 555; — enkät i skola om elevers fritidsvanor, 74: 563; — yttrande över offentlighets- och sekretesslagstiftningskommitténs betänkande »Data och integritet», 73: 588; — över kreditupplysningsutredningens betänkanden »Kreditupplysning och integritet», 74: 626, och »God inkassosed», 74: 634; — se även Åsiktsfrihet.

Personundersökning, dröjsmål med § 7-undersökningar, 72: 276; — personundersökare i brottmål äger icke utreda omständigheterna kring brottet, 69: 28; — redovisning av inhämtade upplysningar vid personundersökning, 73: 118; — personundersökningsförhandlingar, 73: 19; — se även Jäv.

Placering, se Tjänstetillsättning.

Polismyndighet, polisens underlåtenhet att mottaga brottsanmälan, 71: 51; 74: 53; — identifiering hos polismyndighet, 73: 117, 74: 130; — polismyndighets ansvar för lös egendom i omhändertagen bil, 74: 129; — polisens åtgärder vid de s. k. båstadskravallerna, 69: 63; — vid demonstration mot utländsk ambassadör, 72: 35; — polisens användning av våld i samband med demonstrationer, 74: 47; — för skydd av främmande makts ambassad, 72: 28; — biljakt, disciplinär åtgärd mot polisbefäl, 73: 95; — vakthavande befäls befattning med biljakt, 73: 118; — hastighetskontroll genom efterföljande med ej »polismålat» fordon, 74: 63; — användande av tårgas mot 15-årig yngling, 73: 116; — polisens skyldighet att legitimera sig, 69: 86, 70: 68, 74: 49; — polismän har överträtt sina befogenheter då de sökt förskaffa en person tillträde till en annans bostad, 69: 87; — åtal mot polismästare för obefogat ingripande mot enskild, 70: 22; — mot polismästare för otillbörligt uttalande om underordnad, 70: 26; — mot kriminalassistent för bl. a. opåkallat omhändertagande av demonstrant, 70: 28; — förande av tillfälligt omhändertagen person till sjukhus, 71: 90; — läkarundersökning av omhändertagen narkotikabekämpad, 74: 125; — polismyndighets befattning med tryckt affisch som påstås vara tukt- och sedlighetsårarande, 70: 36; — polismyndighets åtgärder vid demonstration som sker utan laga tillstånd, 70: 67; — dold polisövervakning, 71: 55; — yttrande över »Polisen i samhället», 71: 618; — transport av deltagare i TV-program, 73: 103; — polismästares order om information till pressen, 74: 107; — polisens bärande av politiskt märke, 74: 127; — se även Allmän sammankomst, Arrest, Beslag, Förundersökning, Säkerhetspolisen, Tryckfrihet, Utlänning, Utlänning. Jfr Avvisning, Delgivning, Fordon, Förhör, Körkort, Läkare, Läkarevård, Offentlig tillställning, Penninginsamling, Psykiatrisk vård.

Polisregister, felaktiga uppgifter i lämplighetsintyg utfärdat med ledning av polisregistret, 69: 94; — polismyndighets åtgärd att på begäran av socialnämnd med stöd av 16 § socialhjälpslagen lämna nämnden uppgifter ur polisregistret beträffande hjälpsökande saknar stöd i gällande bestämmelser, 69: 95; — yttrande över förslag till lagändringar, 71: 605.

Politisk information, statlig myndighet bör ej distribuera politiska ungdomsförbunds informationsmaterial inför värnpliktsriksdag, 73: 539; — se även Tjänstebrev.

Preskription, fråga om preskription av disciplinärt ansvar, 69: 414; — av fordran, 72: 297; — av skatt, 72: 324.

Presskonferens, regementschefens förfarande vid, 72: 99.

Priskontroll, se Kommunicering.

Privat uppdrag, fråga om det är förenligt med nämndemans tjänsteåliggande att verka som pressreferent av domstolsförhandlingar, 69: 39; — se även Tjänsteplikt.

Processbehörighet, framställning angående förutsättningar för fränkännande av processbehörighet för myndig person, 74: 21.

Protokoll, kommunal nämnd har i syfte att undvika publicitet underlåtit att protokollföra beslut, 69: 381; — protokollföring i taxeringsnämnd, 71: 413; — i nämnd hos STU, 74: 393; — justering av kommunala protokoll, 71: 434, 437, 72: 389; — anteckning om deklara-tionshandlingar i protokoll från huvudförhandling i mål enligt skattestrafflagen, 71: 80. Jfr Dokumentation.

Provokation, ifrågasatt provokation till brott under pågående förundersökning, 73: 91.

Prästämbe, fråga om biskops skyldighet att prästviga kvinna, 72: 448.

Psykiatrisk vård, olaga handräckning för intagning på mentalsjukhus, tillika fråga om intagningsbeslutet var sakligt grundat, 69: 287; — förutsättningarna för polishandräckning för tvångsintagning på mentalsjukhus, 69: 298; — fråga om förtur vid intagning av den som av domstol överlämnats till sluten psykiatrisk vård, 69: 299; — åtgärder mot disciplinärt förfarande från ett flertal patienters sida bör ha en individuell inriktning och inte ges kollektiv karaktär, 69: 302; — omhändertagande av intagens pass, 69: 304; — frågor om brevcensur, 69: 304, 73: 284, 74: 339; — man som begått grova våldsbrott mot hemskild hustru har av domstol överlämnats till sluten psykiatrisk vård och av socialstyrelsen placerats i närheten av hustruns hem. Fråga om erforderlig hänsyn tagits till hustruns anspråk på att känna trygghet, 70: 258; — fråga om intagning på mentalsjukhus av person, som kommit i ett akut psykiskt orostillstånd, 70: 268; — tvångsintagning av underårig, 72: 247; — förutsättningar för kvarhållande, 72: 249; — vården av s. k. N-fall, 70: 271; — förflyttning av patient från s. k. fast paviljong till specialavdelning på psykiatrisk klinik eller till annan psykiatrisk avdelning, 74: 332; — behandlingen av psykiskt avvikande på Karsuddens sjukhus, 73: 268; — fråga om det var förenligt med omsorgslagen att omhändertaga dövstum, nästan blind epileptiker, som dock ej kunde anses intellektuellt utvecklingsstörd, för vård på hem för blinda utvecklingsstörda, 72: 253; — skyldighet för ansökande myndighet (polismyndighet) att självständigt pröva om tvångsintagning på mentalsjukhus är påkallad, 71: 314; — läkares rätt att efter framställning per telefon utlämna kopia av vårdintyg, 71: 317; — framställning ang. ansvaret för kostnaderna för vård och behandling av den som av domstol överlämnats till öppen psykiatrisk vård m. m., 71: 295; — framställning ang. vårdkostnaderna för person som av domstol överlämnats till sluten psykiatrisk vård, 74: 323; — framställning om anvisningar för att i intyg och utlåtanden på det psykiatriska området undvika för patienten onödigt ned-sättande uttalanden, 71: 301; — krav på självständig bedömning av vårdbehov vid utfärdande av vårdintyg för tvångsintagning på mentalsjukhus, 70: 265; — innehållet i vårdintyg, 71: 312; — journalföring ang. försöksutskrivning från sluten psykiatrisk vård, 74: 338; — behandlingen av och servicen för patienter, 72: 250; — mentalsjukhusens rätt att omhändertaga patients medel och värdehandlingar, 72: 251; — fråga om betryggande åtgärder i samband med patients hemsändande, 72: 251; — fråga om sjukhusdirektions återkallande av medgivande för patientförening att disponera lokaler inom sjukhuset utgjort otillbörligt intrång i föreningsfriheten, 72: 257; — se även Jäv, Omsorgslagen.

Rabattkort, se Rese- och traktamentsersättning.

Regeringsrätten, se Handläggning.

Religionsfrihet, se Tjänsteplikt.

Religionsutövning, villkor kan ej ställas om viss undervisning innan dop förrättas, 69: 451.

Rese- och traktamentsersättning, fråga om tjänsteman är skyldig utnyttja privat rabattkort e. d. vid tjänsteresa, 74: 532; — se även Företagsnämnd.

Riksbanken, JO:s tillsynskompetens betr. riksbanken, 70: 278, 71: 323, 74: 369.

Rusdrycker, beslag av, 70: 144, 72: 182.

Rättegångsförhandling, tidsfrist vid föreläggande till part som varaktigt befinner sig utomlands, 74: 111; — se även Huvudförhandling, Hyresnämnd, Personundersökning.

Rättegångskostnad, framställning om införande av möjlighet för expropriationsdomstol att tillerkänna markägare förskott å rättegångskostnad i expropriationsmål, 69: 21; — se även Betalningsföreläggande, Fri rättegång.

Rättshjälp, i förvaltningsärenden, 73: 582.

Rättspsykiatriska undersökningar, väntetiderna vid, 70: 147, 72: 275; — narkoanalys vid, 72: 278.

Rökning, under förberedelsesammanträde, 73: 113.

Sakkunniga, se Brofjorden-ärendet.

Sekretess, se Allmänna handlingar, Tystnadsplikt. Jfr Protokoll.

Service, telefonservice vid inskrivningsavdelning, 71: 84.

Sjukredovisning, innebörden av värnpliktigs sjukredovisning i viss grupp, 73: 134.

Sjukvisitation, se Läkare, Läkarevård.

Sjukvård, information om sociala bidrag till sjukvård, 70: 277; — lämpligheten av att sjukvårdspersonal bär politiska märken under tjänsteutövningen, 71: 311; — neurosedynfrågan, 71: 319; — ersättning för skada i anledning av olycksfall på sjukhus, 72: 271; — tvångsåtgärder inom åldringssjukvården, 71: 318; — användning av aborterade foster för vetenskapligt ändamål, 71: 320; — provskjutning mot lik i studieflyte, 73: 292; — användning av biologiskt material från människa för vetenskapligt ändamål, 73: 297; — medicinalväsendets ansvarsnämnds handläggning av disciplinmål, 72: 263, 265; — disciplinärendes anhängiggörande hos ansvarsnämnden, 73: 304; — framställning om avveckling av ordningen med begränsning i behörigheten att utöva läkaryrket för vissa utländska läkare med hänsyn till patienternas status, 72: 268; — se även Narkotika, Psykiatrisk vård.

Självrättelse, se Ändring av beslut.

Skadestånd, fråga om förare av staten tillhörigt motorfordon förorsakat skada genom grov vårdslöshet, 69: 96.

Skatt, se Indrivning, Taxering, Uppbörd.

Skattetillägg, se Taxering.

Skiss, felaktig skiss i trafikmål, 73: 30.

Skjutning, åtal mot värnpliktig sergeant för bristfälligheter i säkerhets-hänseende vid skjutövning, 70: 117; — skottlossning under inomhus-lektion med värnpliktiga, 74: 142.

Skogsvård, skogsvårdsstyrelsens tillämpning av 1930 års lag om begränsning av rätten att avverka skog å intecknad fastighet, 74: 613.

Skolan, åtal mot rektor för olovlig »*permittering*» av elever, ersättande av friluftsdag med lovdag och underlåtenhet att fullgöra undervisningsskyldighet, 73: 444; — skolöverstyrelsens åtgärder mot elever som uteblivit från föreskrivet obligatoriskt prov, 71: 556; — avstängning av skolelev, 73: 469; — förbud mot politisk propaganda i skola, 72: 437; — vissa åtgärder från rektorers och lärares sida mot elever bl. a. ang. skoltidning, 71: 558; — hinder mot utgivande av skoltidning, 72: 439; — försäljning av tryckt skrift inom skolas område, 73: 491; — rektors ingripande mot utställning i skolans lokaler, 72: 442, 74: 566; — beslutskompetens och beslutsordning beträffande tillhandahållande av läroböcker i grundskolan, 73: 479; — fråga om användningen av boken »*Samspel*» i sexualundervisningen, 69: 429; — inställande av skoldans såsom »*kollektiv bestraffning*», 72: 445; — se även Personlig integritet, Släktnamn, Utbildning.

Släktnamn, användande av »*kallasnamn*» i skolan, 74: 572.

Socialhjälp, fråga huruvida socialnämnd ägt att för utgivande av socialhjälp uppställa villkoret att nämnden får lyfta mottagaren tillkommande pension, 69: 282, 72: 237; — tagande av fullmakt från socialhjälpstagare, 74: 294; — fråga huruvida kommun ägt mot dödsboet efter en avliden vårdtagare framställa krav på ersättning för vårdkostnader m. m., 69: 283; — fråga om återkrav av lämnad socialhjälp, 72: 242; — gottgörelse för socialhjälp ur retroaktiv förtidspension, 74: 289; — fråga huruvida socialnämnd ägt att påkalla betalningsföreläggande och verkställa utmätning för indrivning av oguldna avgifter för hemsamarithjälp, 70: 256; — socialhjälp till betalning av skulder, 71: 264; — socialhjälp till betalning av böteskund, 74: 314; — socialhjälp till fickpengar till pensionärer på ålderdomshem, 71: 265, 72: 237; — socialhjälp enligt 13 § socialhjälpslagen, 72: 244; — lagligheten av skuldebrev avseende återbetalningsskyldighet för utgiven frivillig socialhjälp, 71: 267; — fråga om lämpligheten av utredning genom polismyndighets försorg om hjälptagares ekonomiska förhållanden, 72: 246; — se även Allmänna handlingar, Fullföljd av talan, Vårdhem, Ålderdomshem. Jfr Fri rättegång.

Stadsplan, skyldighet för kommunala myndigheter att ta samråd med fastighetsägarna i ett villaområde vid utarbetande av förslag till ny stadsplan för området, 69: 422.

Statliga utredningar, förordnande att som expert biträda en utredning medför ej rätt att delta i allt utredningsarbete, 69: 401.

Strafföreläggande, å strafföreläggande av misstänkt gjord påteckning att han ej var skyldig till förseelse men under viss förutsättning kunde påta sig ansvar för densamma hade icke bort godtagas som ett godkännande, 69: 57; — fråga om åklagare ägt avskrivna ärende då strafföreläggande ej kunnat delges den misstänkte, 73: 115; — för förseelse mot vägtrafikförordningen, 73: 33.

Straffmätning, fängelse kan inte genom tillämpning av straffnedsättningsregler bestämmas till kortare tid än en månad, 72: 26.

Straffskala, fråga om en eller två straffskalor i visst lagrum, 72: 70.

Straffverkställighet, frågor om uppskov med straffverkställighet, 73: 157, 161, 164, 165, 167, 74: 202, 203, 205; — framställning angående värkning från fängelsestraff av tid varunder den dömd efter domen hållits i förvarsarrest, 74: 197; — sjukvård och tandvård, 69: 207, 70: 171, 72: 136, 73: 191; — testning av bantningsmedel på intagna, 73: 196; — förskrivning av narkomaniframkallande medel åt intagna, 74: 233; — kosthållet, 72: 139; — intagens användande för arbete åt tjänsteman, 69: 217, 70: 191; — tjänsteman tillgodogjort sig intagens egendom, 70: 192; — anstaltsplacering, 70: 162, 72: 140; — handläggning av disciplinärende, 70: 188; — till fängelsestraff dömd person ej mottagen för straffets avtjänande, 71: 183; — ostörd samvaro vid hustrus eller fästmörs besök, 71: 185; — besök av underåriga, 73: 197; — disciplinära åtgärder mot styresmän för inneslutning av underåriga i enrum under längre tid än behandlingslagen medger, 69: 191; — mot assistent för oriktigt förfarande i premissionsärende, 72: 144; — förvaring av intagen i låst källarrum, 69: 194; — isoleeringsstraff, 70: 163; — tillämpningen av 73 och 74 §§ behandlingslagen beträffande underrättelse till läkare och anteckning av dennes yttrande, 73: 191; — fråga bl. a. angående befälspersons skyldighet närvara vid placering av intagen i spännbädd, 74: 231; — övergrepp, 72: 130; — samtal med personal, 72: 133; — placering i isoleringscell på grund av platsbrist, 70: 167; — förlust av förmåner under vistelse på sjukavdelning och under enrumsvistelse, 71: 191; — arbetsvägran vid Kumla-anstalten, 69: 199; — inlåsning och omplacering av hungerstrejkande, 72: 148; — tillämpning av 45 § behandlingslagen, 69: 203, 72: 140, 142, 159, 74: 211; — av 46 och 47 §§ behandlingslagen, 72: 163, 74: 221, 222; — av 26 och 35 §§ lagen, 70: 160; — frågor angående brevgranskning vid fångvårdsanstalter, 69: 209, 70: 176, 72: 134, 167, 73: 185; — avlyssning av telefonsamtal, 73: 187; — lättnad i verkställigheten för utförande av talan vid domstol, 69: 219; — permissioner, 72: 135; — medicinering med alkoholavlänkande preparat såsom villkor för permission, 73: 196; — användande av besparade medel för permissionskostnad, 69: 220; — förvaltning av häktads penningmedel, 72: 135; — rätt att förfoga över egna medel för inköp, 72: 177; — intagens rättsliga handlingsförmåga, 73: 177; — intagens rätt att mot avgift erhålla avskrift av anslaget beslut; tillika fråga om penninginsamling bort förbjudas, 69: 221; — användande av fängsel vid transport och under domstolsförhandling av häktad eller vid fångvårdsanstalt intagen, 69: 222, 70:

168, 169, 73: 200; — framställning med anledning av olägenheter ur vårdnadssynpunkt vid samtransporter av fångar och alkoholmissbrukare, 69: 243; — om transporter av intagna, 70: 169; — mathållning vid transporter, 70: 176; — klagomål mot kriminalvårdsstyrelsen angående motarbetande av KRUM, 70: 154; — förtroenderåd och dess verksamhet, 73: 183; — rökförbud som disciplinär påföljd, 71: 203; — förflyttning till följd av strejkaktion, 71: 205; — studiemöjligheterna, 71: 207, 73: 184; — TV-underhållning, 71: 210; — telefonsamtal med advokat, 71: 211, 72: 184; — intagens självdeklaration, 72: 185; — information för utländska medborgare, 71: 213; — förlängd strafftid, 72: 143; — beslag av sprit, som besökande medfört, 72: 182; — felaktig frigivning på grund av bristfällig identitetskontroll, 72: 187; — fråga om villkorlig frigivning, när tiden för ett redan påbörjat straff förlängs av högre rätt, 74: 207; — bristande kontakt mellan fångvårdsanstalt och övervakare inför villkorlig frigivning, 74: 233; — arbetsbetyg från fångvårdsanstalt, 73: 194; — försöksverksamheten med observationsrapportering vid vissa fångvårdsanstalter, 73: 195; — beviljande av pass för intagen, 73: 198; — oriktiga uppgifter i behandlingsjournal m. m., 73: 188; — frågor om obehörigt yppande av intagens förhållanden, 71: 215, 73: 189; — styresmans åliggande att utfärda instruktioner för bevakningsuppdrag och vårdares fullgörande av detsamma, 73: 193; — tjänstemans försummelse att på begäran av intagen ombesörja inbetalning av försäkringspremie, 73: 199; — tjänstemans skyldighet att vid anfordran uppge namn, 73: 199; — se även Delgivning, Häktad, Häktning.

Strejk, se Arbetskonflikt.

Studiemedel, bristfällig handläggning hos studiemedelsnämnd, 71: 538, 551; — kvittning vid utbetalning av studiemedel, 71: 552.

Ställföreträdare, för myndig person som saknar processbehörighet, 74: 21.

Stämning, stämning i tvistemål har utfärdats på ansökan som var otjänlig för rättegång, 69: 25.

Säkerhet, se Borgen.

Säkerhetsfrågor, yttrande över parlamentariska nämndens i Wennerström-affären utlåtande rörande handläggningen av säkerhetsfrågor, 69: 462.

Säkerhetsföreskrifter och säkerhetsåtgärder, se Militärövning, Skjutning.

Säkerhetspolisen, säkerhetspolisen och 1972 års värnpliktskonferens i Örebro, 73: 43.

Tandvård, ansvaret för utebliven skoltandvård, 71: 320.

Taxering, organisationen av taxeringen i första instans, 72: 351; — närvarorätt för suppleant i taxeringsnämnd, 74: 443; — anstånd med avgivande av självdeklaration, 70: 345, 74: 480; — anmaning till skattskyldig att avgiva självdeklaration, 74: 481; — fråga om dokumentation av utredningsmaterial som annorledes än skriftligen tillförts

taxeringsärende, 69: 361; — taxeringsnämnds skyldighet att införskaffa utredning, 70: 346, 74: 484; — taxeringsnämndens behandling av erinringar och bevismaterial, 74: 488; — syn genom taxeringsnämndsordförande, 71: 419; — kallelse på skattskyldig till taxeringsnämnds sammanträde, 71: 425; — taxeringsnämnds tillgång till deklara-tionsmaterial, 70: 347; — frågor om samråd mellan taxeringsnämnder då skattskyldig skall taxeras på flera orter, 69: 363; — skattskyldigs rätt att anlita ombud hos taxeringsnämnden, 74: 487; — fråga om innebörden av taxeringsnämnds underrättelseskyldighet i olika fall, 69: 340, 360, 70: 346, 71: 420, 72: 369, 372, 373, 73: 386, 74: 459 (åtal) och 485; — skyldighet att dagteckna underrättelser m. m., 69: 365, 70: 347; — om taxeringsnämnds beslutskompetens och nämndens rätt att hålla »ajournerat» sammanträde efter den 30 juni, 69: 362; — uppdelning av arbetet mellan ordförande och kronoombud, 72: 355; — ansvarsfördelningen mellan ordförande och kronoombud, 71: 426; — taxeringsnämnds bundenhet av mantalsskrivning, 72: 364; — taxeringsnämnds bundenhet av prejudikat, 72: 375; — ordförandes skyldighet att verkställa taxeringsnämnds beslut m. m., 72: 366; — rättelse av beslut efter taxeringsnämndens sista sammanträde, 71: 427; — outlösta underrättelser om taxeringsnämnds beslut, 71: 428; — om befattning med skattskyldigas skrifter som inkommit efter taxeringsarbetets avslutande, 73: 388; — om skyldighet att tillhandahålla utdrag av taxeringslängd och av nämndens protokoll, 69: 365; — handläggning av »besvärsskrifter» som inkommer till länsstyrelse under pågående taxering i första instans, 72: 376; 73: 390; — rättelse av klart felaktiga taxeringsnämndsbeslut, 72: 376; — skriftväxling hos prövningsnämnd, 70: 348, 72: 377; — muntlig förhandling i prövningsnämnd, 71: 430; — prövningsnämnds processledning i fall då taxeringsintendent företagit felräkning i besvärsskrift, 73: 384; — enmansmål i prövningsnämnd och länsskatterätt, 69: 368; 71: 432, 72: 379, 74: 490; — vilandeförklaring av ansökan om beräkning av statlig inkomstskatt för ackumulerad inkomst, 74: 491; — formulering av prövningsnämnds beslut i fall då taxeringsbesvär ej upptagits till prövning, 69: 350; — otillfredsställande beslutsredovisning hos prövningsnämnd och kammarrätt, 69: 368, 70: 329, 72: 360; — arbetsrutinerna vid handläggning av besvär över fastighetstaxering, 73: 391; — expediering av länsskatterättsbeslut, 73: 391; — taxeringsintendents kompetens är i princip begränsad till taxeringar i det egna länet, 69: 365; — taxeringsintendents medverkan vid taxeringen i första instans, 72: 364; — taxeringsintendents utredningsskyldighet vid desertionsinvändning, 69: 367; — åtal för handläggning av skattskyldigs erinringar mot taxeringsrevision, 74: 448; — om skyldighet att lämna kvitto å omhändertagna handlingar vid taxeringsrevision, 69: 365; — taxeringsrevision hos skattskyldig som är underkastad tystnadsplikt, 74: 489; — beslutsförfarandet hos länsstyrelses mervärdeskatteenheter, 73: 392, 74: 493; — kontroll av mervärdeskatt, 74: 492; — frågor om tillämpning av 72 a § taxeringsförordningen om rättelse av taxering, 69: 371, 70: 349; — särskild skatteberäkning för makar, 70: 351; — diarieföring av ansökningar om särskild skatteberäkning, 70: 354; — iakttagelser rörande tillämpningen av de nya reglerna om skattetillägg och förseningsavgift, 73: 380, 74: 477; — se även Dröjsmål, Indrivning, Jäv, Protokoll, Utredning. Jfr Val.

Teknisk utveckling, lämplig utformning av bestämmelser om återbetalningsskyldighet beträffande av styrelsen för teknisk utveckling beviljade bidrag, tillika fråga om besvärsmätt över återbetalningsbeslut, 73: 533. Jfr Allmänna handlingar, Jäv.

Televerket, grunderna för debitering av samtalsavgifter, 71: 588.

Tillrättavisning, vid åläggande av tillrättavisning i form av extratjänst skall angivas om extratjänsten skall utgöras av handräkningsarbete eller annan särskild uppgift, 69: 116; — avbrott i verkställighet av utgångsförbud, 72: 127; — ändring av beslut om tillrättavisning, 73: 156. Jfr Kollektiv bestraffning.

Tillrättavisningsförteckning, se Allmänna handlingar.

Tillsyn, över lotterier, 69: 455, 71: 94; — över utmätningsmän, 69: 337; — över överförmyndare, 71: 85.

Tjänstebil, disciplinär åtgärd mot styresman för fångvårdsanstalt för underlåtenhet att föra körjournal, 69: 194.

Tjänstebrev, oriktigt användande av tjänstebrev för meddelande om grupplivförsäkring, 69: 321; — hos teknisk högskola, 71: 595; — hos pastorsämbeten, 71: 598; — vid förbandssjukhus, 71: 600; — hos skogsvårdsstyrelse, 71: 601; — hos socialstyrelsen (distribution av politiskt informationsmaterial inför värnpliktsriksdag), 73: 539.

Tjänstefel, åtal för, se Allmänna handlingar, Barnavård, Civil verksamhet, Explosiva varor, Handläggning, Hyresnämnd, Oskickligt beteende, Pension, Polismyndighet, Skjutning, Skolan, Taxering, Tjänstetillsättning, Upphandling, Vårdhem, Ålderdomshem.

Tjänstematrikel, se Pension.

Tjänsteplikt, förhållandet mellan lärares tjänsteplikt och hans religionsfrihet i fråga om vakt över skolklass vid samling med konfessionella inslag, 69: 389; — tjänstepliktens omfattning och åtaganden utom tjänsten för personal inom lantmäteristaten, 69: 397; — kritik mot rektor för anlåtande under tjänstledighet av skolexpedition för mångfaldigande av pornografiska teckningar, 70: 449; — fråga om uttalanden i privatbrev innefattat åsidosättande av tjänsteplikt, 71: 491; — tjänsteman bör vid telefonsamtal uppge sitt namn, 71: 494; — olämpligt uppträdande av tjänsteman, 72: 296; — tjänsteman har förhindrats utöva sin tjänst, 72: 423; — tjänstemans sanningsplikt, 74: 200. Jfr Arbetskonflikt, Nykterhetsvård, Straffverkställighet.

Tjänstetillsättning, statsmyndighet äger ej utan Kungl. Maj:ts tillstånd förbehålla viss tjänst för endast män eller endast kvinnor, 69: 393; — tjänstemans utnyttjande av den fria kritikrätten får ej ligga honom till last i fråga om befordran, 69: 401; — frågor om vidimation av betyg och om komplettering av ansökningshandlingar, 69: 401; — fråga om formerna för samråd mellan sakkunniga i ärende angående tillsättning av professor, 69: 404; — användande av psykologisk test vid tjänstetillsättning, 69: 403; — yttrande över testutredningens betänkande »Psykologiska urvalsmetoder inom statsförvaltningen», 72: 508; — underlåtet ledigförklarande av tjänst efter undanröjande av

tidigare tillsättningsbeslut, 69: 404; — frågor om återkallelse av tjänstetillsättningsbeslut, 69: 411, 413, 70: 406; — brister i fråga om skolstyrelses handläggning av anställningsfrågor beträffande e. o. lärare, 70: 438; — socialnämnd har tillsatt tjänst under villkor att vederbörande inger godtagbart läkarintyg. Kritik av nämndens åtgärder sedan ingivet läkarintyg befunnits icke godtagbart, 72: 404; — åtal mot tjänsteman, som obehörigen tillförsäkrat en person anställning, 74: 371; — diskriminering i platsannonser, 70: 387, 71: 486, 74: 523; — underrättelse om tjänstetillsättningsbeslut, 70: 407, 72: 424, 74: 545; — motivering av beslut i tjänstetillsättningsärende, 72: 424; — besvärshänvisning i tjänstemannaärenden, 70: 408; — förnyad ledigförklaring av tjänst, 71: 489, 72: 404; — placering av militär personal, 73: 154. Jfr Delgivning, Jäv.

Tjänstgöringsbetyg, se Betyg.

Tolk, se Förhör.

Tomtindelning, verkan av byggnadsnämnds underlåtenhet att till länsstyrelse redovisa inkommen anmärkning mot utställt förslag till tomtindelning, 69: 420.

Trafiktillstånd, framställning angående tillståndsgivningen avseende drosktrafik i Stockholm, 69: 426; — onöjaktig besvärshänvisning vid samtidig handläggning av konkurrerande ansökningar om trafiktillstånd, 70: 434.

Tryckfrihet, frågor angående inskränkningar i rätten att fritt lämna upplysningar till pressen och om ordningen för lämnande av pressinformation, 69: 316, 317, 74: 107, 339; — påverkan av ledamot av samarbetskommitté att avstå från rätten att lämna meddelande till pressen, 71: 365; — efterforskande av meddelare till tidning, 71: 367, 74: 407; — anonymitetsskydd för meddelare till pressen, 69: 319; — press release och allmänna handlingars offentlighet, 70: 304; — information till tidningar om landstingsval, 72: 319; — försvarsinformation till pressen, 74: 146; — polismyndighets befattning med tryckt affisch som påstås vara tukt- och sedlighetssårande, 70: 36; — polis-ingripande mot spridning av tryckt skrift, 74: 103; — skolföreningars affischering på skolas anslagstavla, 70: 294; — se även Allmänna handlingar, Massmedia, Psykiatrisk vård.

Tvångsmedel, se Beslag, Förhör, Gripande, Husrannsakan, Straffverkställighet, Åklagare.

Tystnadsplikt, skolkurators tystnadsplikt, 70: 315; — tystnadsplikt inom domstolsväsendet, 71: 19; — kriminalvårdstjänstemans tystnadsplikt gentemot intagens anhöriga och utomstående, 71: 215; 73: 189, 74: 229; — militärläkares anmälan om trafikfarlig sjukdom, 71: 381; — läkares intyg i hyresmål, 73: 302; — läkares tystnadsplikt gentemot massmedia, 74: 343; — nykterhetsvårdstjänsteman beträffande uppgifter som han intagit i en anmälan till JO, 71: 371; — övervakares och socialvårdstjänstemans tystnadsplikt enligt barnavårdslagen, 72: 193, 74: 407; — socialchef visavi bostadsföretag beträffande bostadsökandes personliga förhållanden, 71: 373; — socialvårdstjänsteman gentemot utomstående beträffande tjänsteutlåtande i ej slutbehandlat socialärende, 73: 328.

Tävlingar, olämplig uttagningsgrund för deltagande i tävling, 70: 142.

Undanhållande, för sen ankomst på grund av bilhaveri, 71: 173.

Ungdomsvårdsskola, fråga om elev vid ungdomsvårdsskola borde ha utskrivits från skolan sedan han dömts till skyddstillsyn, 70: 234.

Uppbörd, fråga om laga skäl förelegat att innehålla inbetald överskjutande preliminärskatt, 69: 352, 73: 393; — utbetalning av överskjutande preliminär skatt till person bosatt i utlandet, 73: 396; — obefogad debitering av tillkommande skatt m. m., 72: 360, 73: 397; — samordningsfrågor vid samtidigt yrkande om anstånd med betalning av kvarstående skatt och anförande av besvär över taxering m. m., 69: 373, 72: 383, 74: 491; — dröjsmål med upprättande av omräkningsbesked, 72: 382; — dröjsmål med återbetalning av skatt i anledning av beslut om nedsatt taxering, 69: 374; — dröjsmål med återbetalning av skatt som inbetalats av misstag, 73: 395; — ränta vid skatterestitution enligt förordningen angående beräkning av statlig inkomstskatt för ackumulerad inkomst, 74: 475; — behovet av remittering, 72: 384; — oriktiga krav på restavgift, 72: 385; — redovisning av hur restituerat belopp beräknats, 72: 386; — tillhandahållande av blanketter hos lokal skattemyndighet, 73: 396; — se även Indrivning, Motivering av beslut, Utredning.

Upphandling, felaktigheter vid handläggning av upphandlingsärenden, 69: 165, 188; — anskaffning av flygplan för krigsmakten, 71: 141; — åtal mot landstingstjänstemän för brottsligt förfarande i samband med upphandling av kontorsutrustning m. m., 74: 496.

Upplysningsverksamhet, fråga om uttalande av regementschef framstått som inblandning i den politiska debatten, 69: 180.

Utbildning, slutligt ställningstagande till officersaspirants fortsatta utbildning har uppskjutits till tid efter slutlig anmälan till krigsskolan, 72: 120; — fråga om fog förelegat för förvisning av en elev vid militär verkstadsskola och om lärarkollegiet varit behörigt besluta därom, 69: 169; — elevs intagning i kommunal damfrisörsskola får ej göras beroende av facklig organisationstillhörighet, 70: 446; — se även Skolan.

Utbildningsbidrag, återbetalningsskyldighet, kvittning mot studiemedel m. m.; kvittning sjukpenning—utbildningsbidrag, 73: 543, 547.

Utlämning, förfarandet när fråga uppkommit om att begära att någon skall utlämnas från annat land till Sverige, 70: 49; — utlännings rättskydd i ärende om utlämning för brott, 72: 496.

Utlämning, fråga hur polis och åklagare bör förfara då utlämning på tillfälligt besök i Sverige gjort sig skyldig till fortkörning, 72: 64; — tillämpning av utlänningslagen hos statens invandrarverk och hos polisen, 74: 89.

Utmätning, fråga om överexekutor bort sakpröva besvär över utmätning trots formfel vid förrättningen, 69: 336; — egendoms egenskap av enskild eller giftorättsgods saknar betydelse vid utmätning, 69: 337; — fråga om utmätningsgäldenärs fordran skall utmätas i dess helhet,

69: 337; — länsstyrelses åtgärd att, sedan T:s fordran mot statsverket tagits i mät och förbud som avses i 75 § 2 mom. utsökningslagen delgivits länsstyrelsen, utbetala beloppet till Y, som påstår sig vara rätt borgenär, 72: 332; — länsstyrelses tillsyn över utmätningsmännen, 69: 337; — fråga om verkställighet av utslag i lagsökningsmål utan företeende av det i utslaget avskrivna skuldebrevet, 69: 338; — gäldenärs underrättande i förväg om utmätning, 69: 338, 71: 402; — obefogat krav på firmaregistreringsbevis, 70: 328; — utmätning av makes lott i oskiftat bo efter dom å äktenskapsskillnad, 71: 385; — gäldenärens beneficium, 73: 370, 74: 437; — utmätning med förbehåll enligt 67 § 3 mom. utsökningslagen, 74: 438; — utmätning av penningar som förklarats förverkade, 73: 371; — utmätning av inteckning vilken lämnats som säkerhet för skuld hos tredje man, 71: 389; — utmätning av säljarens fordran enligt avbetalningskontrakt, innehållande föreskrift att köparen skall lämna accept på ogulden del av köpeskillingen, 72: 335; — fråga vid utmätning om fordran var grundad på avbetalningskontrakt, 71: 390; — utmätning till gäldande av en preskriberad vederlagsfordran, 73: 363; — fråga om rätten till förskott å blivande honorar enligt förlagskontrakt kunnat utmätas innan manuskriptet avlämnats, 73: 360; — fråga om militär befattningshavares beslut om åläggande av ersättningskyldighet utgör exekutionsurkund, 71: 391; — å brev till persons hemadress bör ej anges att han är intagen i fångvårdsanstalt, 71: 395; — utmätning av lön, 72: 345; — utmätning för böteskund av teckningsrätt till bostad, 71: 397; — utmätning av obelånad företagsinteckning, 71: 398; — utmätning av överskjutande skatt, 73: 372; — försäljning på auktion av skjutvapen, 71: 399; — förbudet mot utmätning i enskilt mål av skattefordran, 71: 400; — tillämpning av 58 § utsökningslagen, 72: 346; — omhändertagande av fordringshandling, när fordran utmätts, 71: 400; — dröjsmål med försäljning av utmätt egendom, 71: 401; — säkerställande av utmätning genom att ta vård om viss egendom, 71: 402; — löneutmätning, 73: 366; — utformning av beslut i fall då utmätningsman finner sig ej kunna bifalla borgenärs begäran om löneutmätning, 72: 340; — under rättelse om inställd utmätningsförrättning, 72: 347; — säkerhetsutmätning, 73: 367; — samordning av utmätning för oguldna allmänna medel och utmätning för enskild gäld, 73: 371; — avfattningen av utmätningsprotokoll, 73: 372; — se även Exekutiv auktion.

Utredning, lokal skattemyndighets utredningsskyldighet i ärenden angående anstånd med betalning av skatt, 69: 308; — beskattningssmyndighets och kammarrättens utrednings- och motiveringsskyldighet i taxeringsmål angående ifrågasatt skentransaktion, 70: 329; — utredningen hos länsstyrelse i besvärsmål angående lokala trafikföreskrifter, 70: 468; — se även JO.

Utsökningsmål, se Verkställighet.

Val, upprop av röstandes nummer i röstlängden, 71: 584; — länsstyrelses handläggning av besvär över val till taxeringsnämnd, 74: 623. Jfr Nämndeman.

Valuta, omhändertagande vid inresa, 71: 564.

Vapenfri tjänst, framställning angående vapenfrinämnden, 72: 78; —

inkallelse av den som sökt vapenfri tjänst, 71: 169; — information om vapenfri tjänst, 71: 181; — se även **Bandinspelning**, **Kommunicering**.

Verkställighet, fråga om möjligheterna att verkställa utslag i utskökningsmål, innefattande förpliktelse att bortföra byggnad från annans mark, och om fel vid handläggningen, 69: 325; — fråga om tiden för verkställbarhet av hovrätts bötesdom, 69: 335; — se även **Vräkning**.

Villkorlig frigivning, se **Kommunicering**.

Visitering, av häktade, anhållna m. fl., 70: 68.

Vite, fråga om utsättande ex officio av vite i samband med meddelande av besöksförbud i hemskillnadsmål, 69: 45; — vid rivningsföreläggande enligt byggnadsstadgan, 72: 433; — av vitesföreläggande måste framgå mot vem det riktar sig, 74: 621.

Vitsord, se **Betyg**.

Vittne, **Vittnesförhör**, vittnesförhör med den, som medverkat till brott, för att styrka åtal mot annan för medverkan till samma brott, 72: 22; — ifrågasatt vittnes rätt att närvara vid rättegångsförhandling, 73: 32.

Vrak, framställning angående behovet av föreskrifter rörande fartygsägares skyldigheter och myndighets rätt och plikt att ingripa med avseende på vrak, 70: 415.

Vräkning, fråga om verkställighet av vräkning, 69: 336; — förfarandet vid avhysning, om den vräkte ej själv kan ta hand om sitt bohag, 73: 350; — fråga om förrättningsman för att förbereda vräkning ågt rätt att bereda sig tillträde till lägenhet innan hyresgästen åtnjutit den frist som skall lämnas vid vräkning, 73: 357; — fråga om tillämpningen av stadgandet i 193 § 2 mom. andra punkten utskökningslagen, 73: 377.

Vårdhem, åtal mot socialdirektör för underlåtenhet att bryta praxis vid vårdhem att i låst rum isolera berusade vårdtagare, 69: 261; — åtal mot syssloman på vårdhem för obehörigt meddelande av »permisionsförbud» och underlåtenhet att ingripa då anställd lånat pengar av patient, 74: 257; — se även **Omsorgslagen**.

Väg, kraven på förrättningsman jämlikt 19 § lagen om enskilda vägar, 72: 452.

Värnpliktskonferens, säkerhetspolisen och 1972 års värnpliktskonferens i Örebro, 73: 43; — chefs uttalanden inför val av ombud till värnpliktskonferens, 74: 151.

Värnpliktstjänstgöring, beslut om anstånd med krigsförbandsövningar återkallat på grund av ändrade förhållanden, 74: 158.

Värnpliktsvägran, fråga om riktigheten av att värnpliktsvägrare förts från sitt förband till polisförhör m. m., 74: 167.

Yttrandefrihet, fråga om tjänstemäns lojalitetsplikt mot det egna verket och därav eventuellt följande inskränkningar i deras yttrandefrihet, 70: 367.

- Åklagare**, underlåtenhet att ingripa vid flyktfara. 69: 54; — åklagares skyldighet att underrätta polismyndighet om avskrivningsbeslut m. m., 74: 44; — se även Förundersökning, Häktad, Häktning, Straff-föreläggande, Utlänning. Jfr Målsägande.
- Ålderdomshem**, tvångsbadning på ålderdomshem. 73: 258; — fråga om socialnämndsordförandes skyldighet att biträda vårdtagare vid fastighetsförsäljning. 69: 279; — åtal mot föreståndarinna på ålderdomshem för åsidosättande av tjänsteplikt genom att medverka vid makens affärstransaktioner med intagen på hemmet. 70: 245; — differentierade avgifter vid vård på ålderdomshem, 70: 255; — utlämnande av avliden pensionärs tillhörigheter, 73: 264.
- Åsiktsfrihet**, skyddet för enskilds åsiktsfrihet vid medlemskontroll i ärende om landstingsbidrag till ungdomsorganisation, 74: 604.
- Åtal**, åtal för underlåtenhet att ansöka om registrering av bil felaktigt nedlagt sedan köparen upplyst om att han ej fått skattekvittot från säljaren, 69: 83; — fråga om väckande av åtal innan förundersökning avslutats, 69: 85; — yttrande över departementspromemoria angående åtalsunderlåtelse i vissa fall, 72: 505; — åtal för smitning och ratt-onykterhet, 73: 33; — åtalsprövning enligt 20 kap. 7 § 2. rättegångsbalken och 69 § barnvårdslagen, 73: 114; — fråga om angivelse till åtal. 73: 115; — enskilt åtal i anslutning till JO-prövning av klagomål, 73: 306; — handläggning av åtal mot medverkande till samma brott, 74: 37.
- Återbetalningsskyldighet**, för bidrag från styrelsen för teknisk utveckling, 73: 533; — för utbildningsbidrag, 73: 543; — fråga om tjänstemans skyldighet att återbetala felaktigt utbetald lön, 74: 547.
- Återförvisning**, byggnadsnämnds bundenhet av länsstyrelsens beslut vid återförvisning, 74: 553.
- Äktenskapsmål**, gemensam ansökan ej möjlig efter mellandom i skillnadsfrågan, 71: 82.
- Ämbetsansvar**, yttrande över ämbetsansvarskommitténs principbetänkande »Ämbetsansvaret», 70: 484; — över slutbetänkandet »Ämbetsansvaret II», 73: 563.
- Ändring av beslut**, fråga om självrättelse av på felaktig automatisk databehandling grundat oriktigt beslut, 69: 312; — se även Värnplikts-tjänstgöring. Jfr Disciplinbot, Fullföljd av talan, Handläggning, Taxering, Tillrättavising, Tjänstetillsättning, Återförvisning.
- Överförmyndare**, prövning vid ansökan om tillstånd att uttaga omyndigs medel som inestår hos bank, 73: 120; — försummelse att göra ansökan om omyndighetsförklaring, 74: 123.
- Övervakning**, **Övervakningsnämnd**, övervakningsnämnds underlåtenhet att under övervakningstid vidta åtgärder beträffande person som dömts till skyddstillsyn, 70: 194, 73: 169. Se även Kommunikering, Straffverkställighet.
- Övning**, se Krigsspel, Militär övning.

THE SWEDISH PARLIAMENTARY OMBUDSMEN*Annual Report for 1973**Summary in English*

The office of Parliamentary Ombudsman was created in Sweden in 1809, for the purpose of ensuring that the laws enacted by the Swedish Riksdag were observed by all judges, civil servants and military officers in the execution of their official duties. The title of the officer — "Justitieombudsman" (JO), or Commissioner of Justice — and the requirement that he should be a qualified lawyer emphasized his role as a guardian of the law. The fundamental principles relating to the office of the Ombudsman were laid down in the Swedish Constitution. The Swedish Riksdag issues additional instructions to the Ombudsman from time to time.

From 1915 to 1968 supervision of the military field was not included in the general supervisory duties of the "Justitieombudsman" but was the responsibility of a Military Ombudsman. Since 1968 there has been only one office, but its duties are divided between three Ombudsmen. They all have the same rank, but are responsible for different spheres of supervision.

The Ombudsmen are elected by the Swedish Riksdag for a term of four years. It also elects two Deputy Ombudsmen to serve when an Ombudsman is away on tours of inspection, at times when he is investigating a particularly time-consuming case or when he is on holiday.

The Ombudsmen are: Mr. Ulf Lundvik, re-elected 1972, Mr. Gunnar Thyresson, re-elected 1973, and Mr. Bertil Wennergren, elected 1972.

Mr. Lundvik handles cases on taxation and execution of judgements and all other matters concerning civil administration not supervised by Mr. Wennergren.

Mr. Thyresson supervises the courts of justice, the public prosecutors, the police and the armed forces including authorities responsible to the latter.

Mr. Wennergren's main responsibility is to supervise the field of social welfare. He is also in charge of matters relating to social insurance and education, as well as those concerning the access of the general public to official documents.

In 1973, 3,699 new cases were registered with the Ombudsmen; 3,219 of these were complaints received and 445 were cases initiated by the Ombudsmen themselves on the basis of information contained in newspaper articles, observations made during inspections or on other grounds. Remaining cases related to organizational matters.

Schedule of cases initiated by the Ombudsmen and finished during 1973

Activity concerned	Result				Total
	Proposals to Parliament or the Government	Prosecutions or disciplinary proceedings	Admonitions	Finished without final criticism	
Courts			3	5	8
Public prosecutors			4	5	9
Police authorities			4	9	13
Armed forces			14	16	30
Prison administration	1		34	21	56
Child welfare			12	37	49
Social and medical care			17	22	39
Execution			12	20	32
Taxation and revenue			69	61	130
Miscellaneous			25	71	96
Total	1		194	267	462

Schedule of complaint cases finished during 1973

Activity concerned	Result						Total
	Proposals to Parliament or the Government	Prosecutions or disciplinary proceedings	Admonitions	No criticism after investigation	Referred to other agencies or state organs	Dismissed without investigation	
Courts	1		37	114		102	254
Public prosecutors			6	74	26	20	126
Police authorities			31	176	13	57	277
Armed forces		1	20	50	3	32	106
Prison administration	2	3	33	132	32	77	279
Child welfare			19	75	10	40	144
Social welfare		1	12	62	8	30	113
Care of alcoholics			2	15	1	6	24
Medical care	2	1	14	140	31	153	341
Social insurance			5	54	6	18	83
Labour market etc.		1	6	37		20	64
Planning			6	44		33	83
Execution			12	23		39	74
Local government			6	50	2	86	144
Communications			6	45	2	92	145
Taxation and revenue	1	1	57	71	1	105	236
Education, culture, State Church			20	52	4	28	104
Agriculture, environmental management, public health			15	40	1	53	109
Domestic matters			2	28	1	30	61
Miscellaneous		1	48	124	1	116	290
Complaints outside jurisdiction and complaints of obscure meaning						143	143
Total	6	9	357	1 406	142	1 280	3 200

Seven proposals have been presented to the Government.

Legal proceedings have been instituted in six cases during 1973. Proceedings have been taken against:

1) a Head of Division at a central government agency for the tardy reporting of outstanding claims to the board of the agency, claims for which the board did not have the prescribed guarantees in the delivery contract;

2) two officials of a county labour board for their verifications of attendance figures for vocational training without having checked the attendance;

3) a chairman of a tax assessment board for not giving taxpayers the opportunity of making statements on changes made by the board in tax returns, as provided for in Section 65 of the Taxation Ordinance;

4) members of a special committee of a social welfare board for the misuse of powers in that they laid down unlawful terms for the granting of social assistance;

5) a municipal treasurer for delay in taking measures for the payment of pension to a retired employee, and

6) a lieutenant for insulting a member of the armed forces.

Disciplinary measures have been taken in three cases, namely against:

1) a warder at a prison for giving an inmate medicine which had been prescribed for another person, and for offensive abuse;

2) a director of a prison for neglecting to send a judgement to the National Correctional Administration for the calculation of the term of imprisonment, and

3) a district medical officer for issuing a treatment certificate not in accordance with Section 5 of the Law on the provision of institutional psychiatric care in certain cases, and an acting chief medical officer at a hospital for psychiatric treatment for deciding upon that certificate on an admission and requesting police assistance.

The following are some of the cases coming under the jurisdiction of Mr. Ulf Lundvik:

A cook had left her employment with a municipality as from the end of December 1970. A municipal treasurer did not take the necessary steps to ensure that her pension would be paid out to her. The result was that her pension was not paid out until January 1972 and the adjustment of the pension for 1971 was made first in October 1972. The Parliamentary Ombudsman made a statement to the effect that it was of vital importance that a pensioner should receive his or her pension as early as possible. The municipal treasurer was prosecuted by the Parliamentary Ombudsman and sentenced for breach of duty to 25 day-fines.

If a tax assessment board wishes to make changes in a tax return, the

taxpayer shall be given opportunity, if there is no legal impediment, to give his opinion on the matter. Complaints have been received that a chairman of a tax assessment board has neglected to observe this rule. A scrutiny of all tax returns (about 1 300) sent in during 1971 in the taxation district concerned revealed that in 35 cases the chairman of the tax assessment board had not strictly observed the rule on the obligation to inform taxpayers. Ten of these cases were so grave that the Parliamentary Ombudsman prosecuted the chairman of the tax assessment board. He was sentenced to 25 day-fines.

On January 1, 1972 the administrative courts system was reformed. The principal task of the Supreme Administrative Court is the establishment of precedents, whereas the greater part of the court examination of appeals has been transferred from the Supreme Administrative Court to the Appellate Administrative Courts. This transfer necessitated a considerable expansion of the appellate court organization. There were already signs in 1972 that in spite of reinforcements the administrative courts of appeal were overloaded with cases. Many of the new cases had to be given priority and this meant that tax suits had to be postponed. In the light of the increased number of cases, both the appellate administrative courts requested reinforcements. In an official letter to the Government, Parliamentary Ombudsman Lundvik said that he was aware of the necessity of restrictivity when considering requests from authorities for personnel reinforcements and that he had never before taken the initiative in such a matter. But he now wished to make this exception and recommended a considerable strengthening of the appellate court organization.

According to certain provisions, a government authority may not without the permission of the Government reserve any government appointment for men only or for women only. In 1969, the Parliamentary Ombudsman initiated an investigation on account of certain newspaper articles and complaints received. The statement made by the Parliamentary Ombudsman led the Labour Market Board to issue directions to all county labour boards concerning the drawing up of information about job vacancies. In 1970 and 1972, the Parliamentary Ombudsman initiated new investigations. Both investigations showed that some discrimination was still practised. The Parliamentary Ombudsman requested the Labour Market Board to watch development closely.

A person had complained to a county administration about noise from a shooting range and the county administration had requested the opinion of the county medical officer. More than two and a half years passed before the medical officer gave his opinion. The Parliamentary Ombudsman criticised the long delay in the medical officer's handling of the case.

New provisions in tax legislation on extra tax charges and late delivery charges came into force on January 1, 1972. Extra tax charges are imposed if a taxpayer submits incorrect particulars on his tax return and a late delivery charge is imposed if tax returns are not submitted in time. The application of the new rules was checked by the Parliamentary Ombudsman in the course of inspections in 1972 and 1973.

Swedish debt recovery legislation contains special provisions concerning execution on ships. At the compulsory sale of a steamship that had been anchored at a quay for many years waiting to be broken up as scrap, the executory authority, who did not consider the boat to be a vessel in the strict sense of the word, applied the regulations governing the distraint of chattels other than a vessel. When making a decision on the case, Deputy Parliamentary Ombudsman Sverne pointed out that the Debt Recovery Act contained no definition of the concept "vessel". Nor was any clear definition contained in any other legislation. The Parliamentary Ombudsman found there were good grounds for assuming that the boat was a vessel in the meaning of the Debt Recovery Act. The Parliamentary Ombudsman took into account the fact that the boat was entered in the Register of Ships, was mortgaged and that it was possible to make the boat seaworthy. Considering the fact that the legal provisions in this field were far from easy to interpret, the Parliamentary Ombudsman found that the incorrect procedure could not be regarded as a breach of duty on the part of the executory officer.

The following are some of the cases dealt with by Mr. Gunnar Thyreson:

The police officers on duty to keep order on the occasion of a political demonstration included some plain clothes policemen. One demonstrator who insulted some of these knowing that they were police was taken in charge by them. The demonstrator made a complaint because the officer had not presented his police authorization. The opinion of the Ombudsman was that, in principle, police officers are obliged to present their police authorization, but that an officer has no such obligation in cases where a person in order to harass or without due reason demands to know the officer's name or if the officer has reason to refuse because of pressing duties or other circumstances. The Ombudsman was of the opinion that in this particular case there were no grounds for criticising the police officers for not having produced their police authorization. In the opinion of the Ombudsman, it was hardly possible for the police officers to produce their police cards on account of the dangerous atmosphere prevailing when they took charge of the demonstrator due to the behaviour of the people crowding around them.

A police officer in plain clothes on duty for the maintenance of law

and order at a so-called FNL demonstration, was reprimanded by the Ombudsman for wearing a badge with a political bearing. The badge bore the text "Viet Cong Hunting Club". The Ombudsman emphasized the importance of police officers on duty refraining from having badges or other signs on their clothing that can cause provocation or offence.

At a police enquiry concerning a citizen from a foreign state who was suspected of an offence, a citizen from the same foreign state had been engaged as an interpreter. A complaint raised the question as to whether it was appropriate to engage the latter as an interpreter as he had a political view divergent from that of the suspected person. The Ombudsman found that in this particular case, the interpreter was not unsuitable for the task but emphasized that when appointing interpreters it was very important to take into consideration the possibility of persons from countries with strong political factions being subjected to detrimental measures by their native land through the agency of interpreters employed by a Swedish authority.

When an educational film was shown for a hundred or so conscripts, their officer considered that they were not paying sufficient attention and therefore decided to introduce an element of surprise to stimulate their interest. When the lights in the hall had been put out, about ten blank bullets were fired from a machine gun by a rifleman standing in the doorway at the back of the hall. A great number of the soldiers were very frightened. Some tried to take cover and other rushed out of the hall. The Ombudsman declared that it was quite unthinkable that the soldiers' interest in the film could be stimulated by a volley of shots being suddenly fired and that the element of surprise was not in any other way justified from the training point of view. The Ombudsman considered the action of the officer as quite meaningless and so injudicious that he described it as a breach of duty.

When a conscript underwent a medical examination his officer was allowed by the medical officer to be present at the examination. The Ombudsman declared that the rules laid down concerning such an examination require the express consent of both the medical officer and the patient before an examination may commence in the presence of an officer. The passivity of a conscript may not, in the opinion of the Ombudsman, be regarded as equivalent to the consent of the conscript, and a medical officer should not give his consent before consent has first been given by the conscript.

The following is a selection of cases dealt with by Mr. Bertil Wennergren:

The matter requiring the most intensive investigations during the year was the management by the Labour Market Board and its subordinate regional authority of a case concerning the granting of public funds to

a disabled person so that he could make a living by breeding turkeys etc., on property he had bought. The authorities granted him not only working capital but also decided high-handedly to build a house for him on the property. Partly on account of poor planning, the cost of this house exceeded 600 000 Swedish crowns. The investigation instituted by the Ombudsman revealed that a Head of Division at the Labour Market Board was guilty of breach of duty on several different counts. On account of the official becoming seriously ill, however, the Ombudsman decided not to prosecute.

In the field of correctional treatment of offenders, inspections of prisons and arrests together with the examination of complaints from prisoners have given the Ombudsman reason to take measures for the improvement of conditions and the establishment of improved practices. In some cases, attention has been drawn to the overcrowding of prisons and arrests. Particular attention has been paid to questions of solitary confinement of prisoners as a means of keeping order in prisons. Various questions concerning drug abuse in prisons and excessive prescription of psychodrugs have also been considered. Because of the difficulties that sometimes arise in the investigation of complaints of unfair treatment of prisoners by prison personnel, the Ombudsman has, after consultation with the prison employees' organization, stressed the obligation of a warder to speak the truth when being questioned by the Ombudsman. As in former years, a comparatively large number of cases concerning the censorship of letters at prison institutions have been examined. The Ombudsman has also paid close attention to the non-institutional treatment of offenders and when inspecting supervisory boards and probation officers to study their activities the Ombudsman has criticized certain aspects and recommended improvements.

In the social welfare field, the number of complaints has been unusually large this year, partly due to the fact that the municipal agencies have been required to economize and they have therefore not been able to grant social assistance on the same scale as before, giving rise to dissatisfaction on the part of those seeking social assistance. Many cases have concerned the care of children, particularly questions of the custody of children after divorce, of the right of parents to associate with children of whom the other parent has custody, and the taking charge of children by children's welfare authorities against the will of the parents. By order of the Ombudsman, the public prosecutor took legal proceedings against the head of a social department for neglecting to take charge of a child who it was suspected had been maltreated in its home. Later the child was maltreated again, and that time it was found that it was the child's mother who was guilty. The head of the social department was declared by the court to have failed in his duty inasmuch as he had not fulfilled his obligation to protect the child. In another case taken

to court by the Ombudsman, the superintendent of a nursing home for alcoholics was found guilty of breach of duty because he had exceeded his powers by refusing to grant the patients leave of absence.

In the field of medical services, the Ombudsman has had to examine some cases concerning doctor's oath of secrecy. These cases have concerned matters of principle and the statements made by the Ombudsman have mainly been of a directive nature. In many cases, the Ombudsman has had to consider the right of patients to read their medical case histories. Here, too, the Ombudsman has sought to give guidance for the promotion of an improved practice in this field. Otherwise most of the work of the Ombudsman has been concentrated to psychiatric treatment, particularly that of criminal patients. A special investigation has been carried out by the Ombudsman concerning the transfer of such patients from the guarded, prison-like hospitals to ordinary psychiatric hospitals. Questions of the censorship of letters and various measures of coercion have been examined in a number of cases. Another sector of the medical services demanding the attention of the Ombudsman has been the care of the mentally retarded. In several cases, the Ombudsman has had to state his opinion on the application of the rules governing the admission of such patients to nursing homes.

In conclusion, it should be mentioned that a great number of cases this year have concerned questions of privacy. These included a case concerning the registration of drug addicts, one case on the installation of a listening control device in a school lavatory for the prevention of mobbing and vandalism there, one case on a questionnaire to the pupils of a school regarding the leisure activities of the pupils and one case on the requirement for political and religious youth organizations to supply lists of their members in order to get local grants for their activities. In these cases, the Ombudsman has analysed the legal position and sought to give guidance and recommendations. Questions regarding the freedom of expression have come under consideration, for instance, in cases concerning the powers a police officer has to take action against the distribution of printed matter, and concerning the powers of the principal of a school to intervene against an exhibition arranged by pupils which was to illustrate violence in society and which was politically biased.